بەرگی دووەم

تەفسیری ژیانی ئینسان بۆ لێکدانەوەی واتاکانی قورئان

تەفسیری سورەتی (آل عمران / النساء / المائدة)

لەنووسین و ئامادەکردنی
مەلا عبدالرحمن ملا طه عبدالعزیز حاجی پیرداود - دزەیی هورمزیاری
پێش نوێژو وتار خوێنی ناحیەی دارەتوو لەقەزای بەردەرەش

چاپی دووەم
هەولێر / کوردستان

١٤٣٨ هـ
٢٠١٧ ز

تەفسیری ژیانی ئینسان
بۆ
لێکدانەوەی واتاکانی قورئان

نووسینی

مەلا عبدالرحمن مەلا طه عزیز دزەیی هورمزیاری

بەرگی دووەم

سورەتی (آل عمران ـ النساء ـ المائدة)

ئـەوەش تەفـسیری ژیـان | لەگـەڵ زانـستی قورئـان
نووسـینی عەبـدوڵرەحمان | بـەزمانی کـوردی ئاسـان
لـەناو قـوڵایی- دڵان | پێشکەش بەگـەلی خۆمـان
ئـەو تەفـسیرە دڵگـیرە | بێ شـك ووتـەی شـیرینە
هـەڵقوڵاوی قورئـانی | واتـای ڕاسـت وزێڕینـە
شـیفاو دەرمـانی دەردی | گـشت نەخۆشـی وبرینـە
تـەنها هـەر ئـەو قورئانـە | بەرنامـەی دیـن وژینـە
لـەبۆ خـاوەن بـاوەڕان | وەك قـەڵای پۆڵایینـە
بێ شـك بێ ئـەم قورئانـە | ژیـان هـیچ واتـای نینـە
بـەس ئـەو ڕێـی هیدایـەت و | ڕێ پیـشاندەری دینـە
ئـەوەی کـاری- پێبکـا | سـەرکەوتووەو سـەنگینە
ئـەوەی کـاری پێنـەکا | گومڕایـەو دژ بەدینـە

١٤٣٨ك — ٢٠١٧م

هەولێر - کوردستان

ناسنامەی کتێب

کتێب : تەفسیری ژیانی ئینسان بۆ لێکدانەوەی واتاکانی قورئان

بە قەڵەمی : مەلا عبدالرحمن مەلا طه عبدالعزیز

تیراژ: (٥٠٠) دانە

نۆرەی چاپ : چاپی یەکەم / ٢٠١٧ – هەولێر

بەرگی دووەم– ٢٠١٧

شوێنی چاپ: چاپخانەی رۆژهەلاّت/هەولێر

لەبەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان

ژمارەی سپاردنی (٦٣٧)ی ساڵی ٢٠١٦ی پێدراوە

التقريض

بەناوی خودای بەخشندەو میهرەبان

الحمد لله المُتَفَضّل على خلقه بِبَعْثِه خير البريّة سيدنا محمد المُبيّن لكتابه العزيز الذي لا يأتيه الباطل من بين يديه ولا من خلفه، والهادي إلى صراط الله العزيز الحميد، فعليه صَلاة الله وسلامهُ كُلّما ذكرهُ الذاكرون وغفل عن ذكره الغافلون وعلى آله وأصحابه الغرّ الميامين وَمَنْ تَبِعَهُمْ بإحسان إلى يوم الدّين وبعد:

سوپاسی پەروەردگار دەکەم کە نەمردم تا چاوم گەش بوو بە تەفسیرێکی تری کوردی کە بەهۆیەوە میللەتەکەم شەرفمەندبن و ڕێگەی ڕاستی ئیسلام وون نەکەن..

ئەم تەفسیرە بەناونیشانی (تەفسیری ژیانی ئینسان بۆ لێکدانەوەی واتاکانی قورئان) لە نوسینی برای زۆر بەڕێزم مامۆستا مەلا (عبدالرحمن) دزەیی هورمزیاری تەفسیرێکی نایابە و دانەر خودای گەورە تەمەن درێژی بفەرمووێت توانیویەتی بە کوردیەکی پەتی ڕاڤەی (ئایەتە) پیرۆزەکان بکات وە سود وەربگرێت لەو تەفسیرەیدا لە دەیان سەرچاوەی تەفسیری چ عەرەبی و چ کوردی بە شێوازێکی ڕێك و پێك و مامناوەندی وەك بەندە موشەرەفیان بوو بە خوێندنەوەی هەندێك لە راڤەی هەندێ لە سورەتەکانی ، بۆیە دەستخۆشی لێ دەکەم و پیرۆزباییش لە کتێبخانەی کوردی دەکەم بۆ ئەم دیاریە نایابەی کە بەختەوەری دین و دونیای لەسەربەندە ئەویش بریتی یە لە (قورئانی پیرۆز) کە یەکەم سەرچاوەی (شەریعەتی ئیسلامە و پاش ئەو

فەرموودەكانی حەزرەتەو پاشان (ئیجماعو قیاس) و باقی بەڵگەكانی تـر وەك زانایانی ئوصوڵی فیقهی ئیسلامی باسیان كـردووە، دووبـارە خـوای گەورە پاداشتی مامۆستای بەڕێز بداتەوە و نمونەی لە دونیـای ئیـسلامدا زیاد بفەرمووێت آمـین یـا مجیـب الـسائلین وصـلى الله علـى سـیدنا محمـد وعلـى آلـه وصـحبه أجمعـین وأخـر دعوانـا أن الحمـد لله رب العـالمین.

كەمترین بەندەی خودا

د. حسن الشيخ خالد الشيخ مصطفى المفتي

هەولێر- كوردستان

٢٠١٦/٥/٢٣

التقريض

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذّي أنْزلَ عَلَى عبده الكتاب وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوجاً، قَيّماً لِيُنْذرَ باسا شديداً من لدنه وَيبشّرَ المُؤْمنينَ الذّينَ يَعْملُون الصّالحات انّ لَهُم أجْراً حسناً، والصلاةُ والسّلاُم على سيدنا محمد الذي أمرَنَا الله بالصلاةِ والسلام عليه بقوله (إنّ اللهَ وملائكتهُ يُصلّونَ عَلى النّبيّ يا أيّها الذّين آمنُوا صَلّوا عليهِ وسلّموا تسليماً) فصلاواتُ الله وسلامهُ عليهِ وعَلىَ آلهِ وصَحْبه وأمتهِ والتّابعين لهم باحسان إلى يوم الدّين أجمعين أما بعد...

حمدو ثناو شكر بۆ خوای گەورەو میهرەبان کەلەناو بەندەکانی خۆیدا بەردەوام دڵسۆزانێك هەڵدەبژێرێت کەشەرەفی خزمەت کردنی ئایینی بەرزی پیرۆزی ئیسلامیان پێ بسپێرێت بەتایبەت راوەستان و چۆك دادان لەخزمەت قورئانی پیرۆز کەئەو (ئەمانەتە) قورسو سەنگینەیە نەئاسمانەکانو نەچیاکان توانای هەڵگرتنی نەبوون بەڵام دڵی دڵسۆزانێك دەبێتەبەهاری قورئانو بۆنی گوڵو گوڵزاری بەدیاری شنەی شەماڵو بۆنی خۆشی شەو بۆی بۆ عاشقانی قورئانو هەوا دارانی بەجوانترین دیاری دەنێرێت، لەسەرەتایی لاوێتی دا شەرف مەندبووم بەخوێندنەوەی (تەفسیری نامی مەرحوومی مامۆستای کورد جەنابی مامۆستا مەلا عبدالکریمی مدرسە (اعلی الله مقامَهُ) سودی زۆری پێ بەخشیم لەم تەمەنەش دا تفسیرو راڤەی قورئانی پیرۆز بەزمانی شیرنی کوردی ئاوەدانیەکی زۆریان لەدەوڵەمەند کردنی کتێبخانەی کوردی بەخشی ئەم تەفسیرەش بەناوی(تەفسیری ژیانی ئینسان بۆ لێکدانەوەی واتاکانی قورئان) لە نووسینیو ئامادەکردنی مامۆستاو دڵسۆزی

گەلەکەمان جەنابی مامۆستا مەلا (عبدالرحمن دزەیی هورمزیاری) بەڕاستی تفسیرێکی نایابو بەپێزوو دانسقەیە بۆ عاشقانی قورئانی پیرۆز کەشەیدایی دەسخستنی بابەتی چڕو پڕ بن وەك سەرچاوەیەکی گرنگ تەماشابکرێت چونکە هەر (تفسیر) نییە بەتەنها بەڵکو دەکرێت سەرەڕایی تفسیری ئایەتەکان سەرنجمان بۆ بواری (فقەو سیرەو علومی قورئانیش) رادەکێشی سەرەڕای ئەو کوردییە جوانو زمانە شیرینەی کەمامۆستا نووسەر هەوڵیداوە تفسیرەکەی پێ دەوڵەمەند بکات ئەگەر چیکۆششەکان بێ کرچ و کاڵ نابن بەڵام ئەم گوڵە لەباخی گوڵزاری بۆن خۆش جێگای (فەخرو) شانازی هەمومانەو هەروەها شەرەفەکی گەورەشە بۆ من بتوانم چاوێکی پێداپخشێنمو بەئەوپەڕی ئەدەبو (تواضعەوە) لە خزمەت تفسیرەکەو جەنابی مامۆستا مەلا (عبدالرحمن)دا بڵێم خوای گەورە پاداشتی یەك بەیەکی پیتو دێرەکانی ئەم بەرهەمەت بداتەوە چونکە ئەم قورئانە پیرۆزو گەورەیە بەڵگەیەکی ئاشکرای دەسەڵاتی پڕحکمتو دانانی خوای گەورەیە فەرموویەتی ﴿وَلَوْ أَنَّ قُرْءَانًا سُيِّرَتْ بِهِ ٱلْجِبَالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ ٱلْأَرْضُ أَوْ كُلِّمَ بِهِ ٱلْمَوْتَىٰ ۗ بَل لِّلَّهِ ٱلْأَمْرُ جَمِيعًا ۗ أَفَلَمْ يَاْيْـَٔسِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَن لَّوْ يَشَآءُ ٱللَّهُ لَهَدَى ٱلنَّاسَ جَمِيعًا﴾ الرعد: ٣١ فلهُ الحَمْدُ والمنةُ وصلى الله وسلم على سيّدنا مُحّمدٍ وَعَلَى آله وصَحْبِهِ أجمعين ومَنْ تَبَعَهم بإحسان إلى يوم الدّين.

شيخ مظهر محمد طاهر شيخ محمد الخوراساني

ليلة الجمعة/ ٦/ ربيع الاول١٤٣٨

التقريض

ئەم تەفسیرە كە بەناوی: (**تەفسیری ژیانی ئینسان بۆ لێكدانەوەی واتاكانی قورئان**)

بەڕێز مامۆستا (مەلا عبدالرحمن) دارەتوویی كە ڕەنجێكی زۆری لەم تەفسیرەیدا داوەو، هەوڵێكی دڵسۆزانەی پێشكەشكردوەو، تەماشای زۆرێك لە سەرچاوە تەفسیری یە كۆن و نوێیەكانی بۆ كردوە، چ تەفسیرە (عەرەبییەكان)، چ تەفسیرە كوردی یەكان، بۆیە توانیویەتی سودێكی باشیان لێ وەربگرێ و شارەزای ناواخن و مەبەستەكانیان ببێ و زۆرێكیان لێ بگوێزێتەوە بۆ تەفسیرەكەی خۆی، تا بەم كارەی خزمەتێكی شایستە بە كتێبخانەی كوردی بكات، هەروەك لە بواری (سیرەتیشدا) كاری جوانی كردووە، هەروەها هەندێ روایەت و شتی جوان و بەسوودیشی تێدا هێناوە كە خوێنەری كورد بەهرەیان لێ وەردەگرێ، ئەم كارە وەك هەموو كارەكانی تری مرۆڤەكان بێ كەم و كوڕی نیە، بەتایبەتی لە ڕووی ڕێنووسەوە، كە بەشێكی دەگەڕێتەوە بۆ نەبوونی ڕێنووسێكی یەكگرتووی كوردی..

گرنگ ئەوەیە مامۆستای بەڕێز هەوڵێكی باشی داوەو خزمەتێكی جوانی پێشكەشكردووە، خوا قبووڵی بفەرموێ و (موفەقی) بكات بۆ كاری گەورەتر و بەهێزتر، بەڕاستی مامۆستا پیاوێكی بە هیممەت و ماندوو نەناسەو ئەركی سەرشانی خۆی ئەنجامداوە و خێری خۆی كردووە، جا فەرموو كێ ئازایە با ئەویش ئەسپی خۆی تاوبدات و لەم باشتر بنووسێت!

خوا خەڵكانی هیمەت بەرز و چالاكمان بۆ زۆر ترو زیاتر بكات و خزمەتكارانی ئیسلام و قورئان و میللەتمان شادو ئاسوودە بكات!

د. أحمد سيد عبدالوهاب پێنجوێنی

هەولێر- هەڤالان

١٤ رمضان المبارك ١٤٣٧هـ

٢٠١٦/٦/١٩م

التقريض

بەناوی خوای گەورەو میهرەبان

ســوپاس و ســتایش بــۆ خواوەنــدی جیهــان، درودو ســەلام لــە ســەر پێغەمبەرمان و لەسەر یار و یاوەرانی.

قورئــانی پــیرۆز پــەرتوکی خودایــە کــە ناردویــەتی بــۆ ئــەوەی ببێتــە دەســتوری ژیــان، بــیرو بــاوەڕی ڕاســتی تیایــە، هــەروەها شــەریعەتی لێبوردەی و بەزەیی و بــەهای بــەرز، هــەر کەســێك دەســتی پێــوەبگریٚ و کاری پێبکات لەهەردوو دونیا سەرفراز دەبێت، بەڵام کارکردن بە قورئــان لەدوای تێگەیشتن لێی و ئاگاداربوون لە مەبەستەکانی و هەلوەستەکردن لەســەر ئامۆژگاریــەکانی و نهێنیــەکانی دێــت، ئەمــەش تــەنها لــە ڕێگــای زانستی تەفسیر وەچــەنگ دەکــەوێت، لــەم ســۆنگەوە لێکۆڵینــەوەی زۆر لەســەر قورئــان کــراون و لــق و پــۆپی زۆری لــیٚ بۆتــەوە بــە درێــژایی چەرخەکان و گەلی کوردیش رۆڵی بەرچاوی هەبووە لەو بوارەدا، چــەندین زاناو دانای لیٚ هەڵکەوتوون کە هەڵساون بــە ڕاڤــەکردنی قورئــانی پــیرۆزو دانانە پەرتوك لە زانستە جیاجیاکان، بــەڵام زانــا پایەبــەرزەکانمان لەبــەر خۆشەویستیان بۆ زمانی قورئان زۆربەی دانراوەکانیان بە زمانی عەرەبی بوون، بایەخێکی ئەوتۆیان بە زمانی دایك نەداوە تەنها لە بوارێکی تەسك و چەند لایەنێکی دیاریکراو نەبێت، بەڵام دواتر زانایان هەستیان کــرد کــە پێویــستە نووســین و دانراوەکانیــان بــە زمــانی کــوردی بێــت، چــونکە بەشــێکی زۆر لــە هاوزمانــەکانیان بــە تــەواوی شــارەزای زمــانی عــەرەبی نەبوون و توانای لێکدانەوەی دەقە عەرەبییــەکانیان نــەبوو، بۆیــە بزاقــی ڕاڤەکردنی قورئانی پــیرۆز بــە زمــانی کــوردی لــە دەی دووەمــی ســەدەی بیــستەم دەســتی پێکــرد و زانــا پایــە بــەرزەکان هەوڵیانــدا پێداویــستی

کۆمەڵگەکەی خۆیان پڕبکەنەوە و چەندین پەرتوکی پڕ بەهایان بە زمانی دایك بەرهەم هێنا لە بواری تەفسیر و لە بوارەکانی تری زانستە ئیسلامیەکان.

لە سەردەمی ئێستامانیشدا ئەم بزاڤە بەردەوامی هەیە و بەڕێز مامۆستا (مەلا عبدالرحمن دزەیی هورمزیاری) یەکێکە لەو زانایانە کە خزمەتێکی زۆریان لەو بوارەدا کردووە کە چەند پەرتوکێکی نایابی پڕ بەهای بە زمانی دایك داناوە بۆ ئەوەی لە ئێستا و داهاتوو کۆمەڵگەی کوردی سوودی لێ وەربگرن، لە دوایین کارەکانی بەڕێزیان هەڵساوە بە ڕاڤەکردنی قورئانی پیرۆز بە شێوازێکی زانستی و بە زمانی شیرینی کوردی، مامۆستا لەم کارەیاندا پشتی بەستووە بە چەندین سەرچاوەی باوەڕپێکراو لە زانستی تەفسیرو ماندوبونێکی زۆری بینیوە، سەرئەنجام توانیویەتی تەفسیرێکی سوودبەخش و پڕ بایەخ و نایاب بەرهەم بێنێ کە ناوی ناوە (تەفسیر ژیانی ئینسان بۆ لێکدانەوەی واتاکانی قورئان).

لە کۆتاییدا هیوادارین خوای گەورە جەزای بە خێری مامۆستای بەڕێز بداتەوە و ئەم شەونخونییە و ماندووبونەی لێ قەبوڵ بکات و لە تەرازووی چاکەکانی دابنێ.

دکتۆر محمد شاکر محمد صالح چاربۆتی

ڕاگری کۆلێژی زانستە ئیسلامیەکان

زانکۆی سەلاحەددین

هەولێر: ٢٠١٦/٦/١١

بسم الله الرحمن الرحيم

((مُقدمة - واتا پێشەکی))

الحمد الله الذى أنارَ قلوب عباده المتقين بنور كتابه المبين وَجعَل القرآن شفاءً لما فى الصدور وهدىً ورحمةً- للمؤمنين والصلاةُ والسلام على خاتم الأنبياء وأشرف المرسلين سيدنا مُحمّد النّبى الأمي الطاهر الزكي- الأمين الذي فتحَ الله به أعيناً عُمياً وأذانا صُماً وقلوباً غلفاً وأخرج به الناس من الظلمات إلى النور صلاةً وسلاماً دائمين إلى يوم البَعثِ والنشور وعلى آلهِ الطّيبين الأطهار وأصحابه الهادين الأبرار ومن تَبِعَهم بإحسان إلى يوم الدين (وبعد): فلا يزال القرآن الكريم بَحْراً زاخراً بانواع العلوم والمعارف يحتاج من يرغب الحصول على لألئِه وَدُرَرِه أن يغوصَ فى أعماقه ولايزالُ- القرآن يتحدّى أساطين البلغاء ومصاقيع العلماء من أهل الفصاحة بأنّهُ الكتاب المعجز المنزل على النبي ألأُمي شاهداً بصدقهِ يحمل- بين دفّتيهِ برهان كماله وأية إعجازه وَدليل تنزيله من الحكيم- الخبير ﴿ نَزَلَ بِهِ ٱلرُّوحُ ٱلْأَمِينُ ﴿١٩٣﴾ عَلَىٰ قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ ٱلْمُنذِرِينَ ﴿١٩٤﴾ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُّبِينٍ ﴿١٩٥﴾ ﴾ (سورة الشعراء: ١٩٣ - ١٩٥).

والصلاةُ والسلام على سيدنا محمّدٍ الذّى بلّغ الرّسالة وأدى الأمانة وهزم جُند الشّرْكِ وأهل الخيانة وهزم البلغاء وَالفصَحَاء ببِلاغَةِ القُرآنِ الذّى بَلَغَ أوْجه البلاغة والذى لم يكن بمقدورِ الأنس والجن أن يأتوا- بمثلِ القرآن

الكريم ولو كانَ بعضهم لبعضٍ ظهيراً لافى الأزمان الماضية ولا فى الأزمان الحاضرة والآتية– ثمَ الرضا عن أله وأصحابه المتـأدّبين بآدابـهِ والمهتـدين بَهديْهِ والمتمسّكِين بِسنّتِه والحاكمين بكتاب الله– وَسُنّة رَسُولهِ (صلى الله وسلم عليه و على آله وصحبه ومن تبعهم بأحسان الى يوم الدّين) .

فهذا خلاصة تفسير وبيان وفقني الله في انجازهِ فَسّرتُ فيه القرآن الكريم باللغة الكردية لبني جِلْدتي الكُرد لأرجُو أنْ يكـون مُفيـداً وأنـال بـه رضـا الباري تعالى وماتوفيقي الاّ باللهِ عليهِ توكلت واليه أنيـب وصـلى الله عليـه على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه اجمعين.

كتبه العبدالفقير

عبدالرحمن ملا طه حاجى پيرداود الدزەيى الهرمزيارى

أمام وخطيب ناحية دارەتو قضاء بەردە رەش

محافظة دهوك– ٢٠١٠/ميلادية/ كوردستان– عيراق

تەواوکەری جزئی سێیەم

سورەتی (ئالی عیمران)
مەدەنییەو (٢٠٠) ئایەتە
(سورة آل عمران/
مدنيّة وآياتها مأتا آية)

بسم الله الرحمن الرحيم

واتە بەناوی خوای بەخشندەو میهرەبان- سوپاسی بێ پایان بۆ خودای هەموو بونەوەران و دروودی بێ ژمارە بۆ پێغەمبەرو یارو یاوەران)

(چەند ئاگادارییەك)[1].

(**یەكەم**): هۆی (نازناوی) ئەم سوورەتە ناو نراوە بە سوورەتی (ئالی عیمران) چونكە بێگومان داستان و چیرۆكی (خێزانی-عیمرانی) تێدایە كە باوكی خاتوو (مەریەمەی) دایكی حەزرەتی (عیسا)یە (سەلامی خوای لێ بێ) هەروەها سەرگوزشتەی پەروەردەكردنی (خاتوو مەریەم) كە دایكی بۆ خودا پەرستی ئەنجامی دابوو- هەروەها باسی خواردەمەنی بۆ خاتوو مەریەم لەلایەن پەروەردگارەوە، وە بێگومان سەرەڕای مزگێنی پێدانی بەوە كە منداڵێكی پیرۆزی ئەبێ بەناوی حەزرەتی عیسایەو (خاوەنی) گەلێ (موعجیزاتی) زۆر دەبێ.

(**دووەم**): سوورەتی (ئالی عیمران) یەكێكە لە سوورەتە درێژەكانی (قورئان) لە دوای سوورەتی (بقرە) هەروەها باسی دوو خاڵێ گرنگیش دەكات، یەكەم- بەڕاستی و حەقیقی خودا بپەرستی و شیرك و هاوەڵی بۆ دانەنێ و ، باوەڕ بكەیت بە پێغەمبەر و (ﷺ) بەڕاستی بزانی.

---

(١) واتە بەر لەوەی دەست بەڕاڤەو شی كردنەوەی ئەم سوورەتە بكەین چەند ئاگادارییەك ئەخەینە بەرچاوی خوێنەرە بەڕێزەكان.

(**سێیەم**): باسی حەج و جیهاد و ڕیبا، واتە سوود خواردن و زەکات نەدان و......هتد.

(**چوارەم**): سوورەتی (ئالی عیمران) باسی جەنگی (بەدر) و (ئوحود) دەکات، جا بێگومان (موفەسیرەکان)ئەڵێن ئەم سورەتە لە سەرەتاکەیەوە هەتا ئایەتی (٨٣) واتە هەشتاو سێ لەسەر شاندی نەجران هاتۆتە خوار هاتنیشی لە ساڵی نۆی کۆچی دابووە، وەك بەو زووانە لە تەفسیری ئایەتی نەفرین کردن (المباهلة) باسی دێت (إنشاء الله) واتە ئەگەر خودا حەز بکات.

(**پێنجەم**): هۆی نازڵ بوونی ئەم سوورەتە ئەمە بوو، لە ساڵێ نۆهەمی کۆچی لە مەدینەدا سەبارەت بە شاندەکەی خەڵکی (نەجران) کە هاتبوون بۆلای حەزرەت (ﷺ) کە ئەوانیش پێکهاتبوون لە (٦٠) سواری هەڵبژێردراوی دەم ڕاسی هۆزەکەیان، هاتنە لای پێغەمبەر (ﷺ) تا لە بارەی حەزرەتی (عیسا) وە قسەو باس بکەن و هەروەها بە پێغەمبەری (بسەلمێنن) کە گوایە عیسا (خوایە – یا کوڕی خوایە– العیاذ بالله). هەروەکو سوورەتی (البقرة) لە پێشەوە بە درێژی باسی (جوولەکەکانی) کرد.

(**شەشەم**): سوورەتی (البقرة) و (آل عمران) پێشیان دەگوترێ (الزهراوین) واتە دوو چرای ڕوون و تیشکدەر، هەروەها لەم ڕووەوەیە کە هەردوو سوورەتەکە هاوبەشن لەوەدا کە (ئیسمی ئەعظەمیان) لە خۆ گرتووە، چونکە (ئەبو داوود) و (إبن و ماجە) لە ئەسمای کچی یەزیدەوە ئەگێڕنەوە کەوا پێغەمبەر (ﷺ)

فەرموویەتی: (إن الإسم الأعظم في هاتين الآيتين: ﴿وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ لَّا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَٰنُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٣﴾﴾ والتي في آل عمران: ﴿اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ ﴿٢﴾﴾.

(**حەوتەم**): پێشەوا (موسلیم) لە نەوواسی کوڕی سەمعان (خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوەو دەڵێ لە پێغەمبەرم (ﷺ) بیست ئەیفەرموو (يُؤتي بالقرآنِ يوم القيامة وَأهْلِهِ الذين كَانُوا يَعْملونَ بِهِ تَقْدُمُه سُورَةُ (البقرة وآل عِمْرَان) واتە ڕۆژی دوایی قورئان و ئەهلی قورئان ئەوانەی کە کاریان پێکردووە دەهێنرێن سوورەتی بەقەرەو ئالی عیمران بە پێشیان دەکەون، واتە بەقەرەو ئالی عیمران لەپێش قورئان و ئەهلی قورئانەوە دێن).

(باسێك لە (تەوحید) واتە یەکتاپەرستی و نازڵکردنی قورئان)

جا ئا بەو شێوەیە دەست پێدەکاو دەفەرمووێ (بسم الله الرحمن الرحيم) ﴿الٓمٓ ﴿١﴾﴾ **واتە:** (موفەسیرەکان) ئەفەرموون ئەم پیتانەو سەرجەم پیتە (پچڕ پچڕەکانی) تریش کە دەکەونە سەرەتای هەندێك لە سوورەتەکانی (قورئان) بۆ وریاکردنەوەو (سەرنج) ڕاکێشانە، بۆ ئەوەی بەجوانی (زەین) و (فکر) بدرێتە ئەو فەرمایشتانەی کە لە دوایانەوە دێن، هەندێکی دیکە لە (موففسیرەکان) ئەفەرموون (ئەم وشانە سەربەخۆن بەناوەکانیان دەخوێنرێتەوە پێیان دەوترێت (الحروف مقطعة) واتە حەرفو پیتە جیاکان کە چواردە پیتن و (ألم، الر، ص، ق، ن، طه، يسن، حم، طسم، المص، كهيعص، حم ، عسق).

جا هەروەکو لەپێشەوە لەئەووەلی سوورەتی(البقرة)دا ئامـاژەمـان بـۆ کرد ئەو سەرەتای بیستو نۆ سوورەتی قورئـان داهـاتوون جـا بێگومـان هەندێ لەزانایانی (تەفسیر لەسەر)مانای ئەم (پیتانە) قسەیان کـردووەو زۆر شتیان بـاس کـردووە ئینجـا بـۆ نموونـە هەنـدێ (موفـفسیرەکان) وتوویانە(لِكُلِّ كتابٍ سِرٌّ/ وَسِرّ اللهِ في القرآن)، هذه الحروف المقطعة، وَعِنْـدَ قوم أنّها مفاتيحُ أسمائه المعظمة، وقيـل الألـفُ اشـارة الى اللهِ و والـلامُ إلى جِبْريلَ. والميمُ الى مُحّمد (ﷺ) أي هـذا الكـلام نَـزَلَ مـن الله الملك على لِسانِ جِبْريل الى مُحَمدٍ (عليهما السلام)[1]. **واتـە:** هـەموو نامـەو کیتابێك نهێنیەیـەکی هەیـە، نهێنـی ئـەم قورئانـە پـیرۆزە ئـەم پیـتو وشـە پچرپچڕانەیە[2].

بەلای هەندێکی دیکـەوە ئـەڵێن بێگومـان ئەوانـە کلیلـی نـاوەجوانو پیرۆزەکـانی خـودای مـەزنن، هـەروەها هەنـدێکی دیکـە ئـەڵێنو وتویانـە کـە(ألـف) بـەماناو واتـایی (الله) یـە، وەلام بـەواتایی (جبرائیـل)ەوە، وە(میم) بەواتایی (محمد)ە (ﷺ).

جا بەڕاستی (ئەم قورئانـە) هەناردراوەتـە خـوارەو لەلایـەن خوایـەکی زۆر زاناو مەزنو گەورەیە لەسـەر زاروو زوبـانی حـەزرەتی جوبرائیـل بـۆ حـەزرەتی (محمـد) (سـەلامی خوایـان لـێ بێـت). (هـەزار رەحمـەت لـەو کەسەی کە فەرموویەتی قورئان لەهەمووان اشرف أَمْجدّ نـازل بووتەسـەر دلَی مُحمّدْ).

---

(١) بڕوانە: تفسير الملا على القاري المسمّى (انوار القـرآن واسـرار الفرقـان) لەنوسـینی بەڕێز (نورالدين علي بن سلطان الهروي) بەرگی (١) ،ل٣٢، چاپی دار الكتب العلمية.

(٢) بـەلام قـسەی راسـت ئەوەیـە کەئـەو(پیتانـە) ئامـاژەن بـۆ ئـەوەی کـە(قورئـان) موعجیزەیەو هیچ کەسێکیش ناتوانێ نموونەی تەنها سوورەتێکیش لێ بێنێ.

جا خوای گەورە ئەفەرمووێ ﴿ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ٱلۡحَيُّ ٱلۡقَيُّومُ ۝٢ ﴾ .

واتە: خوا خوایەکی ئەوتۆیە کە لەخۆی بەولاوە هیچ خوای تر نیە شایانی ئەوەبێ بپەرسترێ و ئەمەش شایەدی خوایە بۆخۆی تاکو هەموو کەس بیناسێ کە هەر خۆی خوایە، چونکە بێگومان خوایەکی ئەوتۆشە ﴿ٱلۡحَيُّ﴾ واتە زیندووەو بەردەوامە لەو دەسەلآتەی کە هەیەتی و قەت لێ ی جیانابێتەوە، چونکە ﴿ٱلۡقَيُّومُ﴾ واتە بەلای هەندێ لە (موفەسیرەکان)ئەمە پێی دەڵێن (صفة المبالغة) واتە بەردەوام توانای هەیە سەرپەرشتی هەموو کارەکان ئەکات کە خواش ئەو داوایە ئەکات تاکو ئێستاکەش کەس نەیتوانیوە ئەو داوایە بکات و وە بەربەرەکانێی خوا بکات و، خوایەکی تر هەبێت و داوای خوایەتی بکات.

جا خوای گەورە ئەفەرمووێت: ﴿ نَزَّلَ عَلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ بِٱلۡحَقِّ ﴾ ئەم کتێبە (بەڕاست) کە بۆتۆم ناردووە، واتە ناردنی قورئان بۆ تۆ (ئەی پێغەمبەر (ﷺ) بەڕاستی واتە هیچ گومان و دوودڵییەکی تێدانیەو بەڵکو لەلایەن خوداوە هاتووە، بە ئاگاداری خۆی ڕەوانە کراوە(هەروەها فریشتەکانیش شایەتی ئەدەن، خودا خۆی بەسە شایەت بێ ﴿ مُصَدِّقٗا لِّمَا بَيۡنَ يَدَيۡهِ ﴾ **واتە:** ئەو (کتێبانەی) کە پێش قورئان هاتوونەو لەبەردەستیانە شایەدی ئەدەن ئەو (قورئانە) بەڕاستی لەلای خوا هاتووە چونکە ئەو (کتێبانە) باسی هاتنی پێغەمبەریان تێدابوو، ﴿وَأَنزَلَ ٱلتَّوۡرَىٰةَ وَٱلۡإِنجِيلَ ۝٣ ﴾ . **واتە:** تەوراتی بۆ مووسای کوڕی

عیمـران نـاردو ئینجیلیـشی بـۆ عیـسای کـوڕی مەریـەم نـارد (سـەڵات و سـەلامی خوایـان لـێ بـێ) ﴿مِن قَبۡلُ هُدٗى لِّلنَّاسِ﴾ واتـە لـەپێش ئـەم قورئانـەوە، لەسـەردەمی خۆیانـدا ڕێنومـایی بـوون بـۆ خـەڵکی ﴿وَأَنزَلَ ٱلۡفُرۡقَانَ﴾ فورقانیشیانی (قورئانیشی لەوەودوا) نارد کـە ڕێـی ڕاسـتی لـە ڕێی (گومڕایی) و هەقی لە بەتاڵ جیاکردەوەو خەڵکی لەسەرلێشێوایەوە بەرەو بێداری و ووشیاری برد بەهۆی هەموو ئـەو بەڵگـەو نیـشانە ڕوون و ئاشـکرانەوە کـە بـۆی بـاس کـردوون و ڕوونـی کردۆتـەوە بۆیـان[1]. جـا ئەفـــەرمووێ ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ لَهُمۡ عَذَابٞ شَدِيدٞ﴾ **واتـــە:** ئەوانەی بێ بڕوا بوون بـە (ئایەتـەکان) و ووتیـان ڕاست نین و بـە شـتی (پڕو پـووچ) بەرپەرچیان دانـەوە، ئـەوە لـە ڕۆژی قیامـەت بـەهۆی ئـەو (کوفر) و سەرپێچی کردنەیان سزای بە ئێشیان بـۆ ئامـادەکراوە ﴿وَٱللَّهُ عَزِيزٞ ذُو ٱنتِقَامٍ ﴿٤﴾﴾.

واتـە: خـودا خـاوەن دەسـەڵاتی تۆڵەسێنە واتـە دەربـارەی ئەوانـەی بڕوایــان بــە (نیــشانەکانی) نیــەو دژایــەتی و سەرپێــچی پێغەمبــەرە مەزنەکەی دەکەن جا ((موفەسیرەکان)یش) ئـەڵێن خـوای مـەزن خـاوەن هێزێکـی وایـە کـەس توانـای بەسـەر دانیـەو تۆڵـە دەسـتێنێتەوەو کـەس ناتوانێ ڕێی لێ بگرێ هەروەك و خۆی لە قورئانـدا دەفـەرموێ: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ

---

(١) فورقان: واتە جیاکەرەوە، ئەویش لە (فَرْق) ەوە هاتووە ، چونکە بۆ لەیەك جیاکردنەوەی هەق و ناهەق بەکاردێ.

﴿ لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ ۝٥ ﴾ .

واته: بەڕاستی خودا هیچ شتێکی لێ وون نابێت چ لە زەوی دابێت یاخود لە ئاسماندا ﴿ هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ ﴾ واتە بەڕاستی هەر ئەو خوایەیە کە نەخشەو وێنەی (مندالٚ) دەکێشت لە (رەحمی) دایکیدا، هەرچۆنێ حەز بکا (نەخشەی سەرو سیماو بچمتان بکێشێ) یەکێ ڕەش و یەکێ سپی و یەکێ نێرو یەکێ مێ و یەکێ بالاّ بەرز و یەکێ کورتە بالاّ).

(ئاگادارییەکی گرنگ).

جا بێگومان هەندێ لە (موفەسیرەکان)لەبەر تیشکی ئەم ئایەتە ئەفەرموون (سەرسامیش لەوەدایە کە کەس وێنەی وەکو یەکی تر نیەو ، وە هەمەجۆریشە هەندێکی پیاوە و هەندێکی (ژنە) و یان نە پیاوەو نە ژنە (خنثی) یەو وە هیچیشیان نە لە وێنەو نە لە بەژن پێك ناچن) و لەهەمووی سەرسوڕهێنەرتر ئەندامەکانی لەشیان وەك یەك نییەو هەتاکو قسەکردنیشیان وەك یەك نییە، هەروەها لە (ئەخلاق) و ڕەوشتیشا جیاوازیەکی زۆریان هەیەو ئەمانەش وا دەگەیەنن توانای خوای گەورە بێ سنوورەو ﴿ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝٦ ﴾ . **واته:** لە خودا زیاتر هیچ کەسێکی تر نییە شایەنی پەرستن بێت و خاوەنی توانـاو دەسەلاّت بێت و دانـاو (حەکیم) و کار جوان و قەشەنگ بێت شێوازی خولقاندن و گەشەی (مندالٚ) لە منداڵدانی دایکیدا گەورەترین (شاهیدە) لەسەر بوون و دەسەلاّتی خودای پەروەردگار).

(باسێك لە ئایەتە (موحکەم) و (موتەشابیهە)کانی قورئانی پیرۆز)

کاتێ نوێنەری گاورەکان و فەلەکانی (نەجران) هاتنە لای پێغەمبەر (ﷺ) پێیانگوت باشە تۆش سەبارەت بە (عیسا) هەر وەك ئێمە نالێیت کە (ووشەو رۆحی) خوایە؟ مەبەستیان ئەوەبوو کە بیروباوەڕی ئەوان عیسا ئادەمی نییەو بەڵکو (خوایە) یا کوڕی خوایە (العیاذ باللە) هەروەکو لە پێشەوە ئاماژەمان بۆکرد ئینجا خوا ئەم ئایەتەی هەناردە خوارێ و فەرمووی ﴿ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ عَلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ ﴾ واتە هەر ئەو خوایە ئەم کتێبە (قورئان) ی دابەزاندە سەرت ﴿ مِنۡهُ ءَايَٰتٌ مُّحۡكَمَٰتٌ هُنَّ أُمُّ ٱلۡكِتَٰبِ وَأُخَرُ مُتَشَٰبِهَٰتٌ ﴾ واتە بێگومان ئەو قورئانەی کە بەشێکی زۆری ماناو مەبەستەکانی ڕوون و ئاشکران و واتە بەبێ (تەم و مژ) و ماندوبوون مەبەست دەگەیەنێ و هەموو کەس لێ یان حاڵی دەبێ و هیچ گومان و سەر لێ تێکچونی بۆ پەیدا نابێ ﴿ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمۡ زَيۡغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَٰبَهَ مِنۡهُ ٱبۡتِغَآءَ ٱلۡفِتۡنَةِ وَٱبۡتِغَآءَ تَأۡوِيلِهِۦ ﴾ واتە هەندێکی تریشی ماناکانی بە ئاسانی نازانرێت و مانای جۆراوجۆر هەڵدەگرێت، یان چەند ماناو مەبەستێکی لەیەکچوو لەخۆی دەگرێت، ئەوجا ئەو کەسانەی کە (دڵیان پاك) نیە و دڵ نەخۆشن و لە ڕێگای ڕاست لادەدەن ئەوانە ڕوو لە ئایەتەکان دەکەن و بۆ ئەوەی سەر لە خەڵکی بشێوێنن و بۆ لادانی ئایەتەکان لە ماناو مەبەستە ڕاستەکانی خۆیان بەپێی هەواو

ئارەزووی خۆیان مانای ئایەتەکان دەکەن، ﴿وَمَا يَعۡلَمُ تَأۡوِيلَهُۥٓ إِلَّا ٱللَّهُۗ وَٱلرَّٰسِخُونَ فِي ٱلۡعِلۡمِ يَقُولُونَ ءَامَنَّا بِهِۦ كُلّٞ مِّنۡ عِندِ رَبِّنَاۗ وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّآ أُوْلُواْ ٱلۡأَلۡبَٰبِ ٧﴾.

واتە: ماناو مەبەستی ڕاستەقینەی ئەو ئایەتانەش جگە لە خودا هیچ کەسێکی تر نایزانێت، چونکە لە کاتێکدا (تەفسیر) و لێکدانەوەی مانا ڕاستیەکان خوا نەبێ کەسێکی تر نایزانێ[1]. بەلاّم ئەو ئایەتانەش ئەوانەن کە باسی شێوەی بوون و سیفەتەکانی خوداو چۆنیەتی (فریشتەکان و جنۆکەو لێپرسینەوە لە قیامەتدا و چۆنیەتی بەهەشت و دۆزەخ و باسی (روح) و زیندوو بوونەوەو دروستکردنی حەزرەتی عیساو لە دونیا دەرچوونی ..هتد)

---

(١) کەوابوو ئێمە هەر تەسلیم بوون و ملکەچیمان لەسەرە بەلاّم ئەگەر شتێکی وا هەبوو ئەبێ لە ژێر ڕووناکی ئایەتەکانی تردا (تەفسیر بکرێتەوە، جا هەروەها ئەگەر خوا حەز بکات دوایی بە درێژی لە جێگای خۆی باسی دەکەین.

(باسێك لە هۆی نازڵبوونی ئایەتەكان)

زۆربەی (موفەسیرەكان)ئەفەرموون هۆی هاتنەخوارەوەی سەرەتای ئەم سوورەتە وەكو پێشەوایان (الطبري- القرطبي- الرازي- الزّحيلي)[1]، لە تەفسیرەكانیان باسیان كردووەو ئەڵێن (صَدرُ هذه السورة نزلَ بسبب وَفد نجران فيما ذكر (اصحاب السيرة) وكانوا نصارى وفدوا على رسول الله (ﷺ) بالمدينة في ستين راكباً فيهم من أشرافهم أربعة عشَرَ رَجُلاً في الأربعة عشَرَ ثلاثة نَفَرٍ إليهم يُرجعُ أمْرَهُم (العَاقب أميرُ القوم وَذو آرائهم وإسمُهُ (عَبْد المسيح) وَالسّيد (ثمُالُهم) وصاحب مجتمعهم واسمُهُ (الأيهم) وأبوُ حَارِثة بنُ عَلْقَمَة أخو بكرٍ بن وائل، أسقفهم وَعَمالهم فدَخَلوا عَلَى رَسول الله (ﷺ) إثْرَ صَلاة العصرِ عليهم ثياب الحِبرات حُببٌ وأردية ، فَقَالَ أصْحابَ النَبيّ (ﷺ) ما رأيْنا وَفداً مِنْهُم حَمالاً وَجَلاَلَةً، وَحانَتْ صَلاتِهمْ فَقامُوا في مَسْجد النَبيّ (ﷺ) إلى المَشْرق فَقَالَ النّبيّ (ﷺ) دَعُهُوم ثُمّ أقامُوا بِهَا أياماً يُناظَرُون رَسولَ الله (ﷺ) في عيسى (عليه السلام) وَيَزْعَمُونَ أنّهُ (إبنُ الله) إلى غَيرِ ذَلكَ مِنْ أقوالِ شَنيعةٍ مُضطربةٍ ورَسُول الله (ﷺ) يُردّ عَلَيهم بالْبَراهينَ الساطِحَة، وَهُم لا يُبصِرُونَ ، ونَزَلَ فيهم صَدرُ هَذه السُّورة إلى (نيف وَثمانينَ) آيـة إلى أنْ آل أمْرَهُمْ إلى أن دَعَاهُمْ رَسُول الله (ﷺ) إلى المُباهَلَةِ، حَسْبَما هُو مَذكور فِي سِيرة إبن

---

(١) بنۆڕە: (جامع البيان) تفسيرى، ج٣، لاپەڕە ١٨٥) والجامع لأحكام القرآن، القرطبي، ج٤، لاپەڕە ٧٠٤) التفسير الكبير للإمام (فخر الدين الرازي) ج٣، لاپەڕە ١٢٧، (التفسير المنير في العقيدة و الشر يعة والمنهج) الدكتور (وهبة الزحيلي) ج٣، لاپەڕە ١٤٥).

إسحاق وَسيرة إبن هيشام وَغَيرهم) **واته:** سەرەتای ئەم سوورەتە بەهۆی (شاندو وەفدێکی) نەجرانیەکانەوە هاتە لای پێغەمبەر (ﷺ) کە نەجرانی بوون لە مەدینە (شەست) سوار بوون لەوانەی کە خەڵکی بەرپرس و دیاربوون، چواردە پیاویان لەگەڵ بوون لەو چوار دانە سێیانیان قسە بەدەستی هەموویان بوون، یەکێکیان لەو سێیانە ناوی (العاقب) بوو کە فەرماندەیان بوو.

وە لە ئەسڵدا ناوی (عبدالمسیح) بوو، هەروەها یەکێکی دیکەیان ناوی (سَیِّد) بوو کە ئەویش خاوەنی کۆکردنەوەو ڕاوێژ پێکردنیان بوو، ئەوی دیکەیان ناوی (أبو حارث بن علقمة) بوو کە ئەویش زاناکەیان بوو، ئەوانە هاتنە لای پێغەمبەر (ﷺ) لەدوای نوێژی (عەصر) بەرگی جوانیان لەبەربوو، بەرگ و پۆشاکی وا خەڵك پێی سەرسام بێ، ئینجا هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) گوتیان هیچ (شاندێکمان) وەك ئەوانە لە ڕووی جوانی و لە ڕووی شکۆوە نەبینیوە لە (بەرگ و پۆشاکدا) کە کاتی نوێژی خۆیان هات لە مزگەوتی پێغەمبەردا (ﷺ) بەرەو ڕۆژهەڵات نوێژی خۆیان کرد.

ئەوسا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی لێیان بگەڕێن با نوێژەکەیان بکەن دوایی چەند ڕۆژێك لە مزگەوتی پێغەمبەردا (ﷺ) مانەوەو نوێژیان لەگەڵ حەزرەت (ﷺ) کرد، وە هەروەها (موناقەشەیان) لە بارەی حەزرەتی عیساوە (سەلامی خوای لێ بێت) کرد کە پێیان وابوو (عیسا) کوڕی خوایە بێجگە لەوەش هەندێ ئاخاوتن و قسەی بێ سەرو بەرو نارێکیان دەکرد.

پێغەمبەریش (ﷺ) بە دەلیل و بەڵگەی ڕوون ، ووتووێژی لەگەڵ

دەکـردن، بـەلاَم ئـەوان دانیـان پێـدا نـەدەهێناو بـە فـەرمودەکانی پێغەمبەری خودا (ﷺ) ئیدی سەرەنجام لەم سوورەتە ، تـاکو هەشتاو ئەوەنـدە ئایەتـە بـەو بۆنەیـەوە هاتنـە خـوارەوە ئـیتر سـەرئەنجام پێغەمبـەری خـوا بـانگی کـردن بـۆ (موباهەلـە) واتـە (مُلاعنـة) هـەروەکو لە(کتبە) سیرەکان باس کراوەو ئایەتی (موباهەڵەش) ئەمە دەقەکەیـەتی **واتە:** پێیان بڵێ (ئەی محەمەد) ئەگەر ئێوە لەبیروباوەڕی خۆتاندا راست دەکـەن وەرن باهـەموومان کۆببینـەوە منـداڵی ئێمـەو منـداڵانی ئێـوە ئافرەتانی ئێمەو ئافرەتانی ئێوە، خۆمان و خۆتان پاشان داوا لەخودا بکەین کـە(لەعنـەتی) خـۆی لـەو لایەنـە بکـات کەدرۆزنـە، جـا پێغەمبـەر (ﷺ) پێـی فـەرموون ئەگـەر باوەڕتـان(قایمـە) لەسـەر ئـەوەی دەیڵـێین وەرن بـا (موباهەڵـە)بکـەین بـەلاَم وەفدەکـە نـەیانوێراو گەڕانـەوە، جـا ئەگەر خوا حەز بکات لەجێگایی خۆی بەدرێژی باسی دەکەین.

(چەند تێبینییەك):

جا بێگومان ئەوەی ڕاستی بێت لێرەدا چـەند شتێك هەیـە پێویستە بزانرێ کە (متشابە) دوو جۆرە:

١- ئەوەیە کە ووشەکە مانایەك بگەیەنێ و عەقڵ بە پێچەوانەوە پـەی پێ بەرێ مەبەستەکە نەزانرێ چۆنەو چـۆن نیـە وەکـو ئایـەتی ﴿ٱلرَّحْمَٰنُ عَلَى ٱلْعَرْشِ ٱسْتَوَىٰ ۝٥﴾ سورەتی (طه) ئایەتی ٥.

٢- ئەوەیە کە پەروەردگار زانینـی ئـەو شـتانەو چۆنیەتیانی تایبـەت کردبێ بە خۆیەوە کەسی تر حەقیقەت و کرۆکـی نـەزانێ وەکـو (حـاڵ) و

چۆنیەتی ڕۆژی (قیامەت) یان حاڵ و چۆنیەتی فریشتەو جنۆکە... هەروا باقی شتە (غەریبەکان) بەڵام (موحکەمەکان) وەکو ئایەتی : ﴿قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا﴾ سورەتی (الانعام ئایەتی ١٥١)، وێنەی ئەو،... یان فەرموودەی خودا دەربارەی حەزرەتی (عیسا) سەلامی خوای لێ بێ، دەفەرموێ: ﴿إِنْ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿٥٩﴾﴾ سورەتی الزخرف ئایەتی ٥٩.

سەرنجێك

جا بێگومان ئەو ئایەتانە وێنەیان زۆربەی (قورئانیان) لێ پێك هاتووە بۆیە بەیانکردنی (ئەحکامەکانی – ئیسلامی و) بنەمای (عەقیدەو فەرمان و نەهی و حەڵاڵ و حەرام..هتد..) هەموویان ماناکەیان ئاشکراو دیارەو، ماناو مەبەست دەگەیەنن و مانای تر هەڵناگرن.

ئەم جۆرە (ئایەتە – موحکەمانە) ئەصڵ و بنەمای قورئانن و بڕبڕەی ئەو (کەلامە) پیرۆزەن و ئایەتەکانی تر (لق و پۆپی ئەوانن) کەوابێ ئەگەر شتێکمان لێ ئیشکال بوو ئایەتێکی (متشابە) مان هاتە بەرو لە مەبەستەکەی حاڵێ نەدەبووین پێویستە بەراوردی بکەین لەگەڵ ئایەتە (موحکەمەکانداو) بە گوێرەی مانای ئەوان ڕاڤەی ئایەتە موتەشابیهەکە) بکەین.

(تێبینیەکی گرنگ)

ئیمام (طبري) له تەفسیرەکەیدا ئەڵێت (أرجح الأقوال في معنى المحكم والمتشابه بـه دون خلقـه) كوقـت خـروج عيـسى ووقـت طلـوع الـشمس في مغربها وقيام الـساعة وفنـاء الـدنيا...)، واتـه قـسەی پەسـندو گونجـاو و شیاو بۆ مانای (موحکەم و موتەشابیه) ئـەوەبوو نـەك وەكـو (نـسارا) و (خوارج)ەكان به ئـارەزووی خۆیـان تەفـسیری ئایەتـەكانیان دەكـردو بـۆ نموونـه لـه ئایـەتی ﴿ وَرُوحٌ مِّنۡهُ ٤/١٧١ ﴾ نەسـارا سـەریان لـەخۆیان شێواندو ووتیان ئەمه مانـای ئەوەیـه كـه (عیـسا) كـوڕی خـوای هـەقبوو لەبـەر روونـاكی ئـەم ئایەتـەدا ﴿إِنۡ هُوَ إِلَّا عَبۡدٌ أَنۡعَمۡنَا عَلَيۡهِ ﴾ وەك لـه پێـشەوە ئامـاژەكراوە، وە یـان لـه ئایـەتی ﴿ إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِندَ ٱللَّهِ كَمَثَلِ ءَادَمَۖ خَلَقَهُۥ مِن تُرَابٖ ثُمَّ قَالَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ۝٥٩ ﴾[1].

جـا هـەروەها تەفـسیری ئایـەتی ﴿وَرُوحٌ مِّنۡهُ ﴾ بكەنـەوە، ئـەوجا بۆیان دەركەوت كه عیسا خوا نییه (العیاذُ بـالله) بـەڵكو بەنـدەی خوایـه (خەواریج) یش لـه ئایـەتی ﴿إِنِ ٱلۡحُكۡمُ إِلَّا لِلَّهِ﴾ دا خۆیـان سەرلێشێواو كرد به تایبەت له روداوەكەی نێوان حەزرەتی (عەلی كوڕی ئەبی تاڵب) و

---

(١) **واته:** نمونەی عیسا (لەلای خودا) له چەشنی نمونەی (ئادەمە) هەر لەگەڵ دروستی كرد، پاشان پێی ووت ببه به ئادەم ئەویش بوو، جا بێگومان چەندین ئایەتی ڕۆشن و پتەوی تر هاتووە كه (عیسا)ش دروستكراوێكه له دروستكراوەكانی خوداو بەندە و پێغەمبەرێكه له پێغەمبەرەكانی خودا، بڕوانه: تەفسیری (الواضح المیسر) له نووسینی شیخ (محمد علی صابونی) لاپەڕە/١١٣.

(موعاویــە) دا ئــەوەبوو، ئیمــامی (عــەلی) یــان (کــافر) کــرد (نعــوذ بــالله) بەتایبەتی لەو دەمەدا کە (ئەبو موسای ئەشعەری) کردبووە (حەکەم) بۆ کۆتایی بڕیاری کوژاندنەوەی فیتنەو کێشەکەیان).

(**پاشکۆ**)

ئیمــامی (أحمــد) لــە خــاتوو عائیــشەوە (ڕەزای خــوای لــێ بێــت) ئەگێڕێتەوە کەوا (ڕیوایــەتی) کــردووە لــە پێغەمبــەر (ﷺ) فەرموویــەتی (فإذا رأيْتَ الذّين يَتَّبِعُونَ مَا تَشابَهَ مِنـهُ فَأُلَئِـكَ الـذّينَ سَمّى اللهُ فَحْـذَرُهُمْ) رواه أحمد. **واتە:** ئەگەر ئەوانەتان بینــی کــە (مشتومڕیان) لەســەر ئــەو ئایەتانــە دەکــرد کــە (مانــای جۆراوجــۆر) هەڵــدەگرن خــودا مەبەســتی ئەوانەیــە خۆتــانی لێ بپــارێزن) ئیمــامی بوخــاری و موســلمیش ، ئــەم فەرمودەیان هێناوەو لە تەفسیری ئەم ئایەتەدا).

(**ئاگادارییەکی گرنگ**)

خوێنەرە ئازیزەکانم، زۆربەی (موفەسیرەکان)ئەفەرموون ئەم قورئانــە بــێ شــك ووتــەی خــودای مــەزن و بەتوانایــەو، دای بەزانــدووە، بۆســەر پێغەمبەری ئیسلام، و جا ئــەو قورئانــە پــیرۆزە هــەمووی یــەك کوتلەیــەو حــەزرەتی (جوبرائیــل) هێناویــەتی لەلایــەن خــودای پــەروەردگارەوەو، (قورئان) هەمووی چۆن یەك نیە لە گەیاندن و وەرگرتنی مەبەستەکانیدا، بەڵکو هەندێکی مەبەستەکەی ڕوونەو جێــی ســەرلێکردنەوەو بیرکردنــەوە نیــەو، هەنــدێکیان ماناکــانی ڕوون نــین و جێگــای دووبــەرەکین و بــەم جۆرەیــە کــە عەبــدوڵڵای کــوڕی ئیمــام عــەباس (خوایــان لێ ڕازی بێــت) ئەفەرموێ: قورئان چــوار بەشــە، بەشــێکی هــەموو کــەس تێــی ئــەگات و

مەبەستەکەی بە ڕوونی وەرئەگریّ بەلاّم بەشێکی پێویستی هەیە بە ناسین و زانینی زمانی (عەرەبی) هەیەو وە بە شێکی هەر زانای دامەزراو ﴿ وَٱلرَّٰسِخُونَ فِي ٱلۡعِلۡمِ ﴾ **واتە:** قولّبونەوەیان لە زانیاریدا – لێی ئەزانن، وە بەشێکی هەر خوا خۆی ئەیزانیّ، دووانە پێشووەکە پێی ئەووتریّ (محکم) ئەو دووانەی تر (متشابه) کەواتە بە کورتی قورئان دوو بەشە (محکم و متشابه) هەروەکو لە پێشەوە باسمان کرد.

جا بێگومان ئەوانەی کە ئەزانن (قورئان) دوو بەشەو بڕوایان بە هەردوو بەشەکە هەیەو دلّیان لاڕی و لادانی تیانیە ئەزانن (متشابه) یش هەر ڕاستەو لای خواوە هاتووەو (تەفسیر و تەئویلیان) ناکەنەوە بە جۆرێکی ناشایستە، هەر ئەوانەن خاوەن ئەقلّ و ژیری پاك و تەواون، ئینجا با بزانریّ ئەوانەی کە ئەفەرموون، زانا دامەزراوەکانیش (متشابه) ئەزانن مەبەستیان ئەوە نییە کە هەموو (متشابه) ئەزانن چونکە بەپێی (ڕای) هەمووان زانینی هەندیّ لە (متشابه) تایبەتە بە خواوە ئەو زانا دامەزراوانەو تێگەیشتوانە باشتر نرخی ڕێنموونی ئەزانن و مەترسی ئەکەن لەلادان لە ڕیّ ی ڕاست وە ترسیان لە ڕۆژی دوایی زۆرترە ، لەبەر ئەوە، ئەم نزاو پاڕانەوەیە ئەکەن و ئەلّێن: ﴿ رَبَّنَا لَا تُزِغۡ قُلُوبَنَا بَعۡدَ إِذۡ هَدَيۡتَنَا ﴾ واتە خوایە دلّ و دەروونمان لەسەر خوداپەرستی و بیرو باوەڕی ڕاستەقینە بەر(قەرار) بکەو، یان دوای ئەوەی (هیدایەتت) داینیّ و واتە ڕێنمایی کردنی دلّەکانمان لە ڕێی هەقی خۆت لامەدە هەتا بکەوینە شوێنی فیتنەکەران و بەتایەتی ئەوانەی لە قورئاندا شوێنی

ئایەتە (لێکچوو) واتـە نادیارەکـان کـەوتوون، بـەڵکو، دامـەزراومان بکـە لەسەر ڕێگـە راسـتەکەت و ئاینـە بەنرخەکـەت ﴿وَهَبْ لَنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنتَ ٱلْوَهَّابُ ﴿٨﴾﴾ **واتە**: رەحمەت و بەزەیی خۆتمان پـێ ببەخـشە لە سۆزو رەحمەتی خۆت بێ بەشمان مەکە، هـەروەها یارمـەتیمان بـدە لەسـەر خێـرو بـۆ ڕێگـای ڕاسـت (موەفقمـان) بکـەو، بێگومـان تـۆی پەروەردگاری بەخشندەو هەموو خێرو بێرێك لەتۆدایە).

(سوودێك)

ئەگێڕنـەوە لـە دایکـی ئیماندارانـەوە خـاتوو (عائیـشە) و (ئـوم سەلەمەوە) (خوایان لێ ڕازی بێـت) کـە هـەردووکیان ئـەو فـەمودەیان لـە پێغەمبەر (ﷺ) وەرگرتووە کە وتوویانە پێغەمبەری خوا (ﷺ) زۆر جار ئەم نزایەی دەکرد (یَا مُقَلِبَ القلُوب، ثَبِتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ) جـا ووتمـان ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) بۆچی هێندە ئەم دوعایە دەکـەیت؟ ئـەویش لە وەڵامدا فەرمووی: (هیچ دڵێك نیە لە نێوانی دوو پەنجە لە پەنجـەکانی خوای میهرەبان و پەروەردگاردا ئەگەر ویـستی بەرقـەراری بکـا ئـەوە لـە ئیمان و بیرو باوەڕدا (ڕای دەگرێ ئەگەر ویستی لای بدا- لای دەدا) [1].

(فنسأل الله رَبَنَا أن لا يزيغ قلوبنا بَعْدَ إذ هَدانا ونسأله أن يَهبَ لَنـا مـن لَدُنْه رحمةً إنّه هو الوّهاب)

---

(١) هذا الحديث حسن، اخرجه أحمد، ٣٠٢/٦، والطبري /٦٦٤٨، بروانە: (تفسير القرآن العظيم) تفسير ابن كثير، تحقيق (عبدالرزاق المهدي) ج٢، لاپەڕە/١١.

﴿ رَبَّنَآ إِنَّكَ جَامِعُ ٱلنَّاسِ لِيَوۡمٍ لَّا رَيۡبَ فِيهِۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُخۡلِفُ ٱلۡمِيعَادَ ٩ ﴾ **واتە:** ئەی پەروەردگارمان بێگومان تۆ هەموو ئادەمیزادەکان لە ڕۆژێکدا کۆدەکەیتەوە، ئەو ڕۆژە ڕۆژێکە کە هیچ گومانێکی تێدانیە، بەڕاستی تۆ لە هێنانەدی ئەو ڕۆژە دواناکەویت و بەڵێن و (وەعدەکانی) خۆت دەهێنێتەدی.

(ماڵ و منداڵ بە هانات نایێ لە دوارۆژا)

لەپاش ئەوەی ڕێ و ڕێبازی (بڕوادارانی) ڕۆن کردەوە، ئینجا لەم چەند ئایەتی داهاتوودا چارەنووسی دوارۆژی بێ (باوەڕەکان) دیاری ئەکات بەتایبەت هەڕەشە ئەکات لە بێ بڕواکانی نامەدار کە ئەو هەڵوێستە ناڕەوایەیان هەیە بەرامبەر ئەم ئایینی ئیسلامە فەرمان ئەدا بە پێغەمبەر (ﷺ) کە بیان ترسێنێ وە بیریان بخاتەوە، ئەوەی کە بەچاوی خۆیان بینیان لە غەزای بەدر دا کە بەو شێوەیە خوا شکاندنی بە ڕیسوایی و سەرشۆڕی لەسەر دەستی تاقمێکی کەم لە بڕواداران ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَن تُغۡنِيَ عَنۡهُمۡ أَمۡوَٰلُهُمۡ وَلَآ أَوۡلَٰدُهُم مِّنَ ٱللَّهِ شَيۡـًٔا ﴾ **واتە:** ئەو کەسانەی کە بە پێغەمبەر (ﷺ) بێ باوەڕو (کافرن) لە ڕۆژی قیامەتدا هەرگیز نە ماڵیان نە منداڵیان لە سزای خوا بێ نیازیان ناکەن و فرایایان ناکەون، هەرچەندە ئەمڕۆ خۆیانی پێ هەڵئەکێشن و شانازی پێوە ئەکەن ﴿ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمۡ وَقُودُ ٱلنَّارِ ١٠ ﴾ **واتە:** ئەو بێ بڕوایانە سوتەمەنی و هەڵگیسێنەری ئاگری دۆزەخن لە ڕۆژی دوایی دا، باوی ئەم

بــێ بڕوایانــە لــە بــڕوا نــەهێنان و دووچــار بوونیــان بــە ســزای خــوا ﴿ كَدَأْبِ ءَالِ فِرْعَوْنَ وَٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ﴾ واتــە: وەك بــاوی دەســتەو بەستەکەی (فیرعەون) و ئەوانـەی کـە لـەپێش ئەوانـدابوون وایـە ،ئـەوان ﴿ كَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِنَا ﴾ واتــە: بڕوایــان نــەهێناو بــە ئایــەت و نیــشانەو (موعجیزەکـانی) ئێمـەیان بـە درۆ دانـاو ﴿ فَأَخَذَهُمُ ٱللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ ﴾ واتــە: ئینجا خوایش بەهۆی گوناح و تـاوانی خۆیانـەوە گرتنـی و لـەناوی بـردن ﴿ وَٱللَّهُ شَدِيدُ ٱلْعِقَابِ ﴿١١﴾ ﴾ واته: بزانن و دڵنیابن خـوا تۆڵـە سـێنێکی زۆر توندو بە زەبرەو ، واته: سـەرئەنجام (قوڕەیـشیش) هـەروەك ئـەوان تیاچــوون و جێگەشــیان بــووە دۆزەخ و، ئەوســا مــاڵ و ســامان و منداڵیشیان هیچ کـەلکیان پـێ ناگەیـەنن ﴿ قُل لِّلَّذِينَ كَفَرُواْ ﴾ واتــە: خـوای گـەورە دەفـەرمووێت، ئـەی (موحەمـەد) بـە بـێ بـاوەڕان بڵـێ: ﴿ سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ ۚ وَبِئْسَ ٱلْمِهَادُ ﴿١٢﴾ ﴾ واته: کە بەم زووانە، هەر لە دونیادا تێکدەشکێن و ژێر ئەکەون، وە لە دواڕۆژیشدا بـەرەو (دۆزەخ) کـۆ ئەکرێنـەوەو ڕادەپێـچرێن، کـە ناخۆشـترین شـوێنی نیشتەجێ بوونە، جا بێگومان شایەنی باسکردنە زۆری پێ نەچـوو ، ئـەم فەرمایـشتەی خـودا هاتــەدی و موســڵمانەکان ســەرکەوتن بەســەر بــێ باوەڕەکـان و ، وە جوولەکـەکانی هـۆزی (بـەنی قـورەیظـە)و (بـەنی نەضیرو) و جوولەکەکانی (خەیبەر) دا.

((بێ باوەڕان هەقە لە ڕۆژی (بەدر)دا پەند وەربگرن))

لە پەرتوکە (سیرەکان) وا دەرئەکەوێ یەك چین و یەك تاقم کە ئەم هەڕەشەیان ئاراستە کرا، جوولەکەکانی مەدینە بوون، چونکە ئەوەی ڕاستی بێت لە (ئیبن و عەبباسە) وە (خوایان لێ ڕازی بێت) ئەگێڕنەوە کە جوولەکەکانی مەدینە کاتی بینیان پێغەمبەرو (ﷺ) هاوەلأنی زاڵ بوون بەسەر بێ باوەڕەکان لە جەنگی بەدرداو وتیان (والله) هی ئەمە ئەم پێغەمبەرەیە کە حەزرەتی (موسا- علیه السلام) موژدەی داوە پێی و لە (تەوراتدا) ناونیشانی هاتووە، (خەریك بوون) موسلمان بن، ئینجا هەندێکیان وتیان (پەلە مەکەن) هەتا جەنگ و ڕوداوێکی تر، ئینجا کاتی ڕووداوی جەنگی (أحد) هات کەوتنە گومان و بڕوایان نەهێناو ئەو پەیمانەی کە دابویان بە پێغەمبەر (ﷺ) شکاندیان و هەروەها (کەعبی کوڕی أشرف) بە (٦٠) کەسەوە چوو بۆ مەککەو پەیمانی بەست لەسەر جەنگ کردن لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) ، ئینجا ئەم (ئایەتە) هاتە خوارەوە (هەروەکو (موفەسیرەکان)) ئەگێڕنەوە لە تەفسیرەکانیانداو ، بەلأم لە (ریوایەتێکی) تردا ئەلێ: کە لەپاش گەڕانەوە لە (بەدر) پێغەمبەر (ﷺ) جوولەکانی کۆکردەوەو ترساندنی بەوەی کە دووچار بن بە وێنەی ئەوەی کە دووچاری (قوڕەیش) بوو، ئەوانیش وتیان (ئەی محمد) بەوە هەڵنەخەڵەتێیت کە ڕێت کەوت لە تاقمێك کە بێ ئاگابوون لە جەنگ بەهۆی ئەوەوە، ئەو هەلەت بۆ هەڵکەوت، ئەگەر بجەنگێی لەگەڵ ئێمەدا ئەوە تێئەگەیت کە سەرکەوتوو ئێمەین و تۆ سەرناکەوی لەگەڵ ئێمەداو، چونکە تۆ هاوسەری ئێمە نیت، ئینجا ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە.

(سەرنجێکی گرنگ)

هەندێ لە (موفەسیرەکان)ئەفەرموون ئەوەی ڕاستی بێت هەواڵ دانی قورئان شتێکی نهێنی و غەیبی بوو چونکە (موعجیزەیەکی) گەورەبوو بەدی هات بەو نزیکانە دەربارەی ئەو (جوولەکانە) ئەوەبوو بەهۆی تاوانی گەورەی خۆیانەوە تاقمێ (دەرکران و – تاقمێ کوژران) و سوپاس بۆ خودا، ئینجا پاش ئەوان هەروا هات پەیتا –پەیتا تاقمی بێ بڕوایان هەر ژێر کەوت و شکێنرا هەتا موسڵمانان لایاندا لە ڕەوشتی پاکی پێغەمبەرەکەیان (ﷺ) دەست بەرداری هۆی سەرکەوتنی خۆیان بوون کە تێکۆشان و (فیداکاریە) لە ڕێی خودادا ئەو جوولەکانە وەك لە قسەو ئاخاوتنی خۆیانەوە دەرکەوت، زۆر ئەنازن بە خۆیانەوەو ، چونکە هەڵخەڵەتابوون بەزۆری خۆیان و (چەك و ماڵ و سامانیان) جا بێگومان ئەوا ئەدا لەو خۆهەڵکێشان و لەخۆباییە یان سەر کێشیەیان، بەڵگەو نیشانەی ژێرکەوتنیان ئەخاتە پێش چاو، دەری ئەخات کە (سەرکەوتن و ژێرکەوتن بەدەست خودایە) بەزۆرو کەمی نیە، وەك قورئان ئەفەرموێ ﴿ قَدۡ كَانَ لَكُمۡ ءَايَةٞ فِي فِئَتَيۡنِ ٱلۡتَقَتَاۖ ﴾ واتە بەڕاستی لەو دوو کۆمەڵە دا لە جەنگی (بەدر) دا ڕووبەڕووی یەکتر وەستان دەرس و (عیبرەت) هەبوو بۆ ئێوە ئەی جوولەکەکان ﴿ فِئَةٞ تُقَٰتِلُ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾ **واتە**: تاقمێکیان بڕواداران کە جەنگی ئەکرد لە ڕێ ی خوادا بۆ

بەرزکردنەوەی ووشەی خوا، کەواتە بەرزترین پلەی بڕوایان بوو[1].

﴿وَأُخْرَىٰ كَافِرَةٌ﴾ واتە تاقمی تریان کە بێ باوەڕ بوون ، **واتـە:** بت پەرستەکانی (قوڕەیش) بوون کە ژمارەیان نزیکەی هەزار کەس دەبوون لە گەڵ سەرۆکەکانیانەوە هاتبوون بێ گومان ئەو دوو تاقمە هاوسەرو هاوتای یەك نەبوون، بەڵکو زۆر دوور بوون لە یەکەوە (چونکە بێ باوەڕان سێ چەندانەی ئەوان دەبوون) وە لەگەڵ ئەمەشدا موسڵمانەکان بەڵکو بەنیازی کاروانەکەی (ئەبو سوفیان) هاتبوون ﴿يَرَوْنَهُم مِّثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ﴾ **واتـە:** بەچاوی خۆیان کۆمەڵە بڕوادارەکەیان بەدوو ئەوەندەی خۆیان دەبینی ، ئەوساش خوا ترسی خستە دڵیانەوە و تێکشکان ﴿وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَن يَشَاءُ﴾ **واتـە:** دیارە خوای گەورە پشتگیری هەر کەسێك کە خۆی بیەوێ و بە شیاوی بزانێ دەکات بۆیە پشتگیری لە خەڵکی (بەدر) کردو بەسەری خستن.

﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ ﴿١٣﴾﴾ **واتە:** بەڕاستی ئەو سەرکەوتنەی موسڵمانان لەگەڵ ئەوەی کە کەم ژمارەش بوون جێگەی پەندو عیبرەتە بۆ ئەو کەسانەی کە خاوەن بیرو هۆشن و تێفکرینن).

---

(١) سیرەت نووسان ئەفەرموون، واتە پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ ئەو هاوەڵانەی کەڕای بەهێز لەسەر ئەوەیە (٣١٣) کەس بوون (٧٧) کەسیان لە کۆچ کەران و (٢٣٦) کەسیان لە مەدینەییەکان بوون، واتە ئەنصارەکان (خوا لە هەموویان ڕازی بێت) بڕوانە پەرتوکی (سیرەت) و ژیاننامەی زاتی رەهبەر لە رەوشت و (ئەخلاق و غەزەواتی پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ ژیاننامەی خەلیفەکانی و عەشەرەی موبەشەرە) لە نووسنی (عبدالرحمن مەلا طە عبدالعزین) بەرگی یەکەم، لاپەرە/٥٥٨.

(بەزەرق و بەرقی خۆیشی و ژینی دنیا هەڵمەفریوێن)

ئینجا پاش ئەوەی خوای مەزن ئەوەی ڕوون کردەوە کە بێ باوەڕەکان هەمیشە لەناو تاوان و هەڵەو گیری ماڵ و منداڵن و ڕوویان لە هەق و ڕاستی وەرگێڕاوەو گیرۆدەی خراپەو خراپەکاری هاتوون ئیتر لە خۆبایی بوونەکەیان ڕوون دەکاتەوەو ئەفەرمووێ: ﴿ زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ ٱلشَّهَوَٰتِ مِنَ ٱلنِّسَآءِ وَٱلۡبَنِينَ ﴾ **واته:** خوا ئارەزووی جوان و شیرین و خۆشەویست کردووە بۆ خەڵك بەرامبەر ژن و منداڵ بەلایاندا دەشکێتەوە وا لە مرۆڤ دەکات کە ئارەزووی بۆیان بجولێ بەلاّم مرۆڤی خاوەن هۆش و گۆش هەڵنەخەڵەتێی و لەسەر ڕێی ناچێ و بەڵکو بە لێکۆڵینەوە بۆیان بچێ و تەماشایان بکات، وە بەتەواوی بیر لە کەڵك و بێ کەڵکیان بکاتەوە، چونکە ئەو کەسانەی کە لە ڕێی ڕاستی لائەدەن بەو شتانە هەڵدەخەڵەتێن و خۆیان لەناودا (نقوم) ئەکەن، خوا ئافرەتی لەبەر چاوی (پیاوان) جوان و شیرین کردووە، ئارەزوویان ئەکەن ئەوجا پێویستە بە شێوەیەکی وا ئارەزووی بکەن کە کار نەکاتە سەر تەندرووستی بێ (شەرعی) کە مرۆڤ هەر خەریکە (ژن) بێ و چونکە (ئایەتەکە) لە پێشا باسی ژنان دەکات، چونکە بەلاّی ژنان لە هەموو بەلاّیەك گەورەترە، وەك لە فەرموودەی (سەحیحدا) هاتووە کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (مَا تَركتُ بَعْدي فِتْنَةً أضرَّ عَلَى الرِّجالِ مِن النِّساء)[1]. **واته:** لەدوای خۆم فیتنەو ئاشوبێکم جێ نەهێشتوە

---

(١) أخرجهُ البخاري ، رقم الحديث: ٥٠٦٦، ومسلم برقم (٢٧٤٠).

(فیتنەکەی لەسەر پیاوان لە فیتنەی ئافرەتان سەختتر بێت) جا بێگومان (موفەسیرەکان)ئەفەرموون (ئەگەر مەبەست بە ئافرەتان پاك ڕاگرتنی (داوێن) و زۆرکردنی (مندالّ) بێت ئەوە شتێکی باش و پەسەندەو وەك چەندین فەرموودە هاتووە کە هانی خاوەن باوەڕان ئەدەن بۆ ژن هێنان کە سوننەتی پێغەمبەری (ﷺ) خودایە هەروەکو ئەفەرمویٚ (تَزَوَّجُو الوَدُودَ فإني مكاثر بكم الأمم يوم القيامَةِ)[1].**واتە:** (ئافرەتانی میهرەبان و سك کەر بخوازن چونکە من لە ڕۆژی قیامەتدا بە ئێوە (ئوممەتەکەم) لە بەرامبەر ئوممەتەکانی تردا زیاد دەکەم) هەروەها لە فەرمودەیەکی تردا (الدُّنيا متاعٌ وَخَيْرُ متاعَها المرأةُ الصالحة، إن نَظَرَ إليها سرّته وإن أمرها أطاعتهُ وإن غَابَ عَنْهَا حفظته في نفسها وماله)[2]. **واتە:** (دونیا خۆشی و تام و چێژە باشترین خۆشیەکانی **هاوسەرێکی** چاکە، ئەگەر بۆی ڕوانی دلّی خۆش بکات و ئەگەر فەرمانی پێکرد گوێڕایەلّی بکات و ئەگەر لەمالّ نەبوو داوێنی خۆی و مالّی و **هاوسەرەکەی** بپارێزێت).

لە فەرموودەیەکی تردا ئەفەرموێت (حُبّبَ إلّي النساء وَالطّيبِ وَجُعِلتُ قُرّة عَيْني في الصَلاةِ)[3]. **واتە:** ئافرەت و بۆنی خۆشم لەلا خۆشەویست کراوە، چاوڕونیشم خراوەتە نێو نوێژەوە واتە تروسکایی روناکی چاوەکانم نوێژکردنە کە (ئارامیم بۆ دێنیٚ) خاتوو عائیشە (خوای لیٚ ڕازی

---

(١) حديث حسن أخرجه أحمد، ج٣، لاپەڕە ١٥٨.

(٢) صحيح أخرجه البخاري، رقم الحديث (٥٠٩٠) و مسلم (١٤٦٦).

(٣) رواه أحمد برقم (١٢٣١٥) والنسائي برقم (٣٩٣٩).

بێـت) وتوویـەتی هـیچ شـتێك لـەلای پێغەمبـەری خـوا لـە ئـافرەت خۆشەویست تر نەبوو جگە لە ئەسپ نەبێت[1].

بابێینەوە سەر (تەفسیر) و ڕاڤـەی ئایەتەکـەی پێشوو (جا هـەروەها بێگومان بۆ منداڵیش چ کوڕ و کچ خـوا لەبـەر چـاوی (باوکـانی) جـوان و خۆشەویست کردوونـە و دڵسۆزی و جگەرسـۆزی لـە دڵدا چەسپاندوونە مرۆڤ منداڵی خۆی لە هەموو شت خۆشتر ئەوێ، بەڵام نـابێ منـداڵ وا لـە مرۆڤ بکات لە فەرمانی خوا دوابکەوێ و لە فەرمانەکانی خواو ئەرکـەکانی ئیسلام).

﴿وَٱلۡقَنَٰطِيرِ ٱلۡمُقَنطَرَةِ مِنَ ٱلذَّهَبِ وَٱلۡفِضَّةِ﴾ هەروەها حەز بە (زێڕ) و (زیو) و ماڵ و سامانی زۆر ئەکەن کە لەسەر یەکی دائـەنێن، خـوا وای کردوە شیرین و جوان بێ لەلایەن، ئەوجا بە ژمـاردن یـا وەك جـاران کە بـە کۆتـك و تەنەکـە کـە ئـەیان پێـواو ژمارەیـان ئـەکرد، بـەڵام پـێش ئیسلام و کە ئیسلامیش هات لە پیـستەی گوێرەکـەیان ئـەکرد و هـەڵیان ئەگرت پڕ بە پیستی (گوێرەکەیەك) پێیان دەگـووت (قینطـار). ئەمـەش بۆ ژمارەیەکی زۆر بەکار ئەهات وەك ئیمڕۆ کـە دەڵـێن (ملیـۆن و ملیـار و تریلیۆن) هەر لە ناوەکـەی خـۆی دووچـەندانەو زیادەیـان بـۆ دائـەنا وەك (قـانطیر مقنطـرة) یـان (ظـل ظلیـل) واتـە سـێبەرێکی تێـر ﴿وَٱلۡخَيۡلِ

---

(١) بڕوانە: تەفسیری قورئانی پیرۆز، لەنووسینی و دانانی مامۆستا مەلا (عبدالکریم مدەڕس) بەرگی ٤، لاپەڕە ٢٠٣.

﴿ٱلۡمُسَوَّمَةِ﴾ واتـه لەگـەڵ حـەز كـردن بـه (ئەسـپ) و مـاینی نیشانەدارو فێركراو، خوا لەبەر چاوی خـەڵكی جـوان كردوونـه ﴿وَٱلۡأَنۡعَٰمِ﴾ واتـه چوار پێكان له حوشترو مەڕو بزن و ڕەشەوڵاخ.

هەندێ (موفسیر) ئەڵێن پەلـەوەڕیش ئەگرێتـەوە، ئەوانـه خـوا جـوانی كردوونەو ئارەزووی ئینسان ڕائەكێشن)، مـرۆڤ كـەڵكیان لێ وەرئـەگرێ و پێی ئەژین، وەك بـەرگ و خواردەمـەنی و پێـی ئـەژین، ﴿ذَٰلِكَ مَتَٰعُ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَاۖ وَٱللَّهُ عِندَهُۥ حُسۡنُ ٱلۡمَـَٔابِ ١٤﴾ واتـــه بێگومـــان ئەوانەی باسكران له پارەو مـاڵ و، ولاخ و ئـاژەڵ و كشت و كـاڵ گشتی خۆیشەو كەل و پەلن، تەنیا بۆ كاتی ژیانه، كه كاتی ژیـان كورتـەو هـەتا سـەر نییـه، ئەگـەر كەسێك بـه گـوێرە فـەرمانی خـوا بـەكاریان نەیـەنێ تووشی (تاوان) ئەبێ چونكه بەڕاستی زۆر كەس به ماڵ و سامان و پـارە سەرخۆش دەبن و كاریان تێ ئەكات و هەموو شـتێك لـه پێنـاو ئـەو ماڵـه دائـەنێ، بـەلاّم پوختـەی ڕاڤـەكان ئەوەیـه (لای خـوا هەیـه شـوێنی گەڕانـەوەی خۆشـی لـه ڕۆژی دوایـی دا كـه ئـەوەش بەهەشـتە، خـوا بەشـدارمان بكـات لێـی) هـەر كەسـێكی بیـەوێ بگاتـه باشـترین شـوێنی پاداشتی ئەو كەسەیە، كه خوا بـه پێغەمبـەر (ﷺ) دەفـەرمووێ: ﴿قُلۡ أَؤُنَبِّئُكُم بِخَيۡرٖ مِّن ذَٰلِكُمۡۖ﴾ واته پێیان بلّێ ئایه له پـارەو مـاڵ و وولاغ و ئاژەڵ و زەوی چاكترتان پێ بلّێم كـه بـۆ ئێـوە كـەڵكی هـەبێ ﴿لِلَّذِينَ ٱتَّقَوۡاْ عِندَ رَبِّهِمۡ جَنَّٰتٞ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَا﴾ **واتـــه:** ئەویش بۆ ئەو كەسانەی كه خۆیـان بـه هـۆی مـاڵ و پـارەو ژن و وولاّغ و

ماڵات و زەوی لە خوا بێ ئاگا ناکەن و ئاگاداری رەوشتی خۆیان ئەبن، بۆ کەل و پەلی ژیانی دونیا بێ فەرمانی خوا ناکەن، وە پاداشتیان لای پەروەردگاریان چەندین باخاتی بەهەشتیان بۆ هەیە کە چەندان چۆم و ئاوو رووبارە، لەبن دارەکانیانەوە دەڕۆن، وە بە ژیانی ئێجگاری و هەمیشەیی لەوێ دەبن ﴿وَأَزْوَٰجٌ مُّطَهَّرَةٌ﴾ چەندین هاوسەرو ژنی (حۆری) خاوێن و جوانی ئەدەنێ ﴿وَرِضْوَٰنٌ مِّنَ ٱللَّهِ﴾ بێجگە لەوانەش هەموو رەزامەندی خوایان پێ دەگا ﴿وَٱللَّهُ بَصِيرٌۢ بِٱلْعِبَادِ ﴿١٥﴾﴾ واتە بەڕاستی خودا بینایە بەکردەوەی بەندەکانی و ئەوانەی کە بەڕاستی بەندایەتی دەکەن خودا رووی کەرەم و لوتف و رەحمەتی خۆیان تێ دەکات).

﴿ٱلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَآ إِنَّنَآ ءَامَنَّا فَٱغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا عَذَابَ ٱلنَّارِ ﴿١٦﴾﴾ **واتە:** ئەو کەسانەی کە بەر ئەو شادی و رەحمەتی خودا دەکەون کێن؟ ئەوانە ئەو کەسانەن کە لە خودا دەپاڕێنەوەو دەڵێن: خودایە ئێمە باوەڕمان هێناوەو ملکەچین بۆ هەموو بڕیارو فەرمایشتێکت سا خودایە لە گوناهەکانمان خۆشببەو لە ئاگری دۆزەخ بمانپارێزە).

(هەندێ لە (صیفاتە) ئیمانداره بەڕێزەکان)

خـوای گـەورە ئەفـەرمووێت ﴿ ٱلصَّـٰبِرِينَ وَٱلصَّـٰدِقِينَ وَٱلْقَـٰنِتِينَ وَٱلْمُنفِقِينَ ﴾ واتـە ئیمانـداران ئەمانـە سـیفاتیانن خـۆڕاگرن شـان ئەدەنـە بـەر فەرمانـەکانی خـودا، ڕاسـتە نـەبێ لـەزاریان دەرنـایێ (ڕاستگۆن)بە جۆرێك کە هەموو گیان بووەتە ڕاستی ملکـەچ و گوێڕایـەڵن هەردەم خەریکی نوێـژو خواپەرستین، مـاڵ و سـامان بەخـشن، واتـە لـە هـەموو خێـرو چـاکەیەکدا دەسـتیان لـە خێردایـەو ﴿ وَٱلْمُسْتَغْفِرِينَ بِٱلْأَسْحَارِ ﴿١٧﴾ ﴾ واتـە هـەموو ڕۆژێکیش بەرەبـەیان لـە خـوای گـەورە دەپاڕێنەوەو ، داوا لە پەروەردگاریان ئەکەن لێیان خۆش بێت، واتە بـەر لە نوێژی بەیانی خەریکی (صلاە التهجد) و واتـە شـەو نوێـژو پاڕانـەوەی لێبوردن و لێخۆشبوون ئەکەن).

(شایەتیدان لەسەر ناسینی خودای تاك و تەنیا)

جا بێگومان خوای گەورە شایەتی داوە، چونکە خودایش بەسە بۆ شایەتی چونکە خودا چاکترین دادپەروەرو ڕاستگۆیە، ئەوجا ئەفەرموێت: ﴿ شَهِدَ ٱللَّهُ أَنَّهُۥ لَآ إِلَـٰهَ إِلَّا هُوَ وَٱلْمَلَـٰٓئِكَةُ وَأُو۟لُوا۟ ٱلْعِلْمِ ﴾ **واتە:** خودای مەزن (شەهادەت) ئەداو فریشتە ناسکە پاکە (ڕۆحانیەکانیش) (شەهادەت) ئەدەن، وە خاوەن (عیلم و زانستە) بەرزەکانیش هەموو هەر (شەهادەت) ئەدەن، کە کەس عیبادەتی بۆ ناکرێ و بۆ خودایی ناشێ مەگەر ئەو نەبێ و خودا یەکێکە ئیتر ئەبێ

لەسەر چی (ئەساسیێ) گاورەکان (عیسا) بە خودای دووهەم و دایکی بە خودای سێهەم دائەنێن، وە ئەو خودایە کە یەکێکە حاڵی وایە ﴿ قَآبِمًۢا بِٱلۡقِسۡطِۚ ﴾ أي حال كَونهِ مُقِيماً لِلْعَدلِ، واتە بەردەوام دادپەروەری و بەهەموو کارێك هەڵدەستێ ﴿ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ ﴿١٨﴾ ﴾ **واتە:** ئەو خوایە تاك و تەنیایە لە خۆی بەولاوە هیچ خوای تر نیەو ﴿ إِنَّ ٱلدِّينَ عِندَ ٱللَّهِ ٱلۡإِسۡلَٰمُۗ ﴾ **واتە:** ئایینی تەواوو پەسند لای خودا هەر ئایینی ئیسلامە کە بریتیە لە ڕوو کردنە خوداو (یەکتاپەرستی و، باوەڕ هێنان و ئەنجامدانی گشت فەرمایشتەکانی خودا، چونکە بێگومان ئەو ئایینە ئایینی هەموو پێغەمبەران بووەو، هەروەها ووشەی (ئیسلام) هەموو (مەعناکانی) ئەوە ئەبەخشێ کە مرۆڤ بێ زیان بێ ، یان بڵێن سەلامەت بێ لە خراپەو پیسی و بەدڕەوشتی دوورت دەکاتەوە[1].

(چەند ئاگاداریيەکی گرنگ)

١) خوێنەرانی ئازیزم ئەمە چەند ئاگادارییەکی زۆر گرنگە ، کە لەلایەن خوداوە بڕیاردراوەو کە هیچ ئایینێ لەلای ئەو لە هیچ کەسێ

---

(١) هەندێ لە زانایان ئەفەرموون (ئیسلام تەنها لاف و قسەی ڕووت نییە ، تەنها بۆچون و بیروباوەڕێکی دەروونی نییە، تەنها (نوێژو ڕۆژوو زەکات و حەج نییە) نەخێر هیچکام لەوانە (بەتەنها) ئەو ئیسلامە نیە کە پێی ڕازیەو بێجگە لەو هیچ ئاینێکی تر وەرناگرێ، بەڵکو ئیسلام (مل کەچی) و فەرمانبەر بە ڕەزامەندی دڵەوە بۆ هەموو فەرمانەکانی خودا)، بڕوانە: (تەفسیری قورئانی پیرۆز، لە لێکدانەوەی (مامۆستا مەلا عثمان عبدالعزیز) بەرگی (١) لاپەڕە ٥٧٨.

(قبولْ) ناکرێت جگە لە (ئایینی ئیسلام) ئەوش شوێن کەوتنی بەرنامەی ئەو (پێغەمبەرانە)یە لە هەموو کاتێکدا هەتا دوایین پێغەمبەریان کە (محمد)ە (ﷺ) کە خوا گشت ڕێگەکانی تری داخستوە تەنیا لەلای (محەمەد)ەوە (ﷺ) ڕێگای داوە، ئینجا هەر کەسێ گەیشتە لای خودا دوای ڕەوانەکردنی ئەو بەهەر ئایتێکەوە جگە لە (شەریعەکەی) موحەمەد (ﷺ) ئەو ئایینەی لێ وەرناگیرێ (چونکە بێگومان) تەنها ئەم دینی (ئیسلامەیە) پەسەندو قبولْە لەلای خودا، هەروەکو لە جێگایەکی تر خوای مەزن ئەفەرمووێت: ﴿ وَمَن يَبْتَغِ غَيْرَ ٱلْإِسْلَٰمِ دِينًا فَلَن يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي ٱلْآخِرَةِ مِنَ ٱلْخَٰسِرِينَ ﴿٨٥﴾ ﴾ سورەتی (آل عمران) ئایەتی/٨٥. واتە هەر کەسێ جگە لە ئایینی (ئیسلام) هەر (دین و ئایینێکی) تری هەبێ لیی (قەبولْ) ناکرێ و وەرناگیرێ .

٢) ئەو ئایینەی کە هات بۆ (موسا) و (عیسا) سەلامی خوایان لێ بێ، هەر ئایینی ئیسلام بوو ئایینی تاك و تەنیایی خودا بوو بە پاك و خاوێنی لە نامەکانیاندا موژدە درابوو بەهاتنی حەزرەتی محمد (ﷺ) و ئەم ئاینە پاکەی کە هاتە سەری کەواتە چۆن ئەو (نامەدارانە) دووبەرەکی بوون لەو ئایینە پاکەی (موسا و عیسا) ئیتر بەم ڕەنگە (بت پەرستی) و چەند شتی پڕو پوچیان تێکەلْ کرد لەناو خۆیاندا بوون بە چەند تاقم و کۆمەلْێك و چەند جەنگ و کوشتار لەناویاندا پەیدابوو، چۆن تێکڕایی و بێ گیرو گرفت هەموو بڕوایان نەهێنا کاتێ ئەم (قورئانە) و پێغەمبەرە (ﷺ) هات؟).

٣) جـا هـەروەها بێگومـان خـوای گـەورە هـۆی ئـەو دووبەرەکیـەی ئەوانمان بۆ دەرئـەخات و ڕووندەکاتـەوە، هـەروەکو قورئـان ئەفـەرموێ: ﴿وَمَا ٱخۡتَلَفَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡكِتَٰبَ﴾ **واتە:** ئەوانـەش کـە (کتێـب) و نامەیان پێدرا ، واتە (جوولەکەو گاور) لـەناو خۆیانـدا پێك نـەهاتن و لـە هەق لایاندا، ﴿إِلَّا مِنۢ بَعۡدِ مَا جَآءَهُمُ ٱلۡعِلۡمُ﴾ واتە پاش ئـەوەبوو کـە بەڵگـەو زانیـاری تـەواویان بـۆ هـات دەربـارەی ڕاسـتی ئـەو ئاییـنـەی موحەمـەد (ﷺ) هێنـای ﴿بَغۡيَۢا بَيۡنَهُمۡ﴾ **واتـە:** ئـەویش هـەر لەبـەر (عینادی) و (تەکەبوری) و (حەسوودییەك) بوو لەناویانـدا هـەبوو چـونکە دەیانزانی بەهاتنی (دینی ئیسلام) سەرۆکایەتی ئـەوان لـەکیس ئەچێت، بۆیە لە باوەڕهێنان بە ئیینی ئیسلام دواکەوتون و باوەڕیان بە پێغەمبـەر (ﷺ) نەهێنا، بوو بـە هـەراو کێشەیان ﴿وَمَن يَكۡفُرۡ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ فَإِنَّ ٱللَّهَ سَرِيعُ ٱلۡحِسَابِ ١٩﴾ **واتە:** ئەوەی باوەڕی بە ڕێگا ڕاسـتی ئـاییـنی پیرۆزی ئیسلام نەبێت، ئەوە لە ڕۆژی (قیامەتدا) بەسـزای خـۆی دەگـات بێگومـان لێپرسـینەوەی خـودا زۆر زوو دێتـەجێ و وەکـو ئـەڵێن (کُلُ آتٍ قریب) واتە هەرچی بێت نزیکە، دوور ئەوەیە کە بەدی نەیەت).

﴿فَإِنۡ حَآجُّوكَ فَقُلۡ أَسۡلَمۡتُ وَجۡهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ ٱتَّبَعَنِۗ وَقُل لِّلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡكِتَٰبَ وَٱلۡأُمِّيِّـۧنَ ءَأَسۡلَمۡتُمۡۚ فَإِنۡ أَسۡلَمُواْ فَقَدِ ٱهۡتَدَواْۖ وَّإِن تَوَلَّوۡاْ فَإِنَّمَا عَلَيۡكَ ٱلۡبَلَٰغُۗ وَٱللَّهُ بَصِيرُۢ بِٱلۡعِبَادِ ٢٠﴾ **واتە:** ئەی پێغەمبـەر ئەگـەر بـێ

باوەڕان لەگەڵتدا کەوتنە (موجادەلە) و ململانێ وە تۆ پێیان بڵێ (من و ئەو کەسانەی کە شوێنم کەوتوون ، ڕوومان کردۆتە خوداو هەر ئەو دەپەرستین، وە بە جوولەکەو گاوران و بێ بڕوایان (قورەیش) بڵێ پاش ئەوەی ڕێگای خوداتان پیشان درا ئایا موسڵمان دەبن؟! خۆ ئەگەر موسڵمان بوون ئەوە ڕوو لە (هیدایەتن) و ڕێنمایی کراون ئەگەر پشتیش هەڵبکەن یاخی ببن ئەوە هیچ زیان و زەرەرێك بەتۆ ناگات تۆ تەنها (تبلیغ) و ڕاگیاندن و ڕێگا پێشاندانت لەسەرە).

(جوولەکە زۆر لە پێغەمبەران و پیاو چاکانیان شەهید کردووە)

جا بێگومان خودای گەورە بە شێوەیەکی گشتی هەڕەشەیەکی سەخت و سامناك دەکات لە بێ بڕواکان و جوولەکەکان و چارەنووس و پاشەڕۆژی بەدبەختیان دیاری ئەکات و ئەفەرموێت: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَكۡفُرُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ ﴾ واتە: بێگومان ئەو جوولەکەو گاورانە کە بە باوەڕیان بە (ئایەت) و نیشانەکانی خوا نییە ﴿وَيَقۡتُلُونَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ بِغَيۡرِ حَقٍّ ﴾ واتە: ئەو بێ باوەڕانە بە ناحەق پێغەمبەران ئەکوژن (شەهید)یان ئەکەن بێ ئەوەی هیچ مافی کوشتنیان لەسەریان هەبێ، هەرچەندە پێغەمبەرانیش لەسەر پەیامی پێغەمبەرەکانی پێش خۆیان ئەڕۆن، هەندێ لە (موفەسیرەکان)ئەڵێن (جوولەکە) تەنها لە نیوە ڕۆژێك

(سـێ سـەد) پێغەمبـەریان (شـەهید) کـردوو کوشـت ﴿وَيَقْتُلُونَ ٱلَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِٱلْقِسْطِ مِنَ ٱلنَّاسِ﴾ **واته**: ئەوانـە شـدەکوژن کە فەرمانی چاکەو دادپەروەران و و ئامۆژگاری بە خەڵکان دەکەن و هەر لەو دەمەدا بێجگـە لـە پێغەمبـەران و (سـەدو دوازدە هـەزار پیـاو چـاك و خواپەرستیـشیان (شــەهید) کـرد ﴿فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢١﴾﴾ **واته**: موژدەیان بە سزایەکی بە ئازار پێ بدە، ﴿أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَٰلُهُمْ فِي ٱلدُّنْيَا وَٱلْـَٔاخِرَةِ﴾ **واتــە**: ئەوانـەن کـە لـە دونیـاو قیامەتـدا کـارو کردەوەکانیـان بـە فیڕۆیـە ﴿وَمَا لَهُم مِّن نَّٰصِرِينَ ﴿٢٢﴾﴾ **واته**: هیچ یارو یارمەتیدەرێکیشیان بۆ نییە.

(**پاشکۆ**)

کوشتنی بانگەوازانی دینی ئیسلام و پێغەمبەران وەکو یەکن لای خـوا (ئیبنُ جەریری تەبەری) لە(ئەبا عوبەیدەوە) دەڵـێ: لـە پێغەمبـەرم (ﷺ) پرسـی دەبـێ چ کەسـێ لـە ڕۆژی قیامـەتا سـزای زۆر سـەختی هـەبێ؟ فەرمووی ئەو کەسانە کە پێغەمبـەران و بانگبـەرانی دینـی خـوا دەکـوژن پاشـان ئایـەتی ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ﴾ی خوێنـدەوە، دوایـی فەرمووی(قەومی جوولەکە) لە ماوەی تەنیا ڕۆژێکا سەر لـە بەیانییەکـەی (چـل و سـێ) پێغەمبـەریان (شـەهید) کـرد ، جـا ١٧٠ کەسـی (بـەنی ئیسرائیل) ڕووبەڕوویان وەستان و لۆمەو سەرزەنشتیان کردن کەچی بۆ

(ئێوارەکەش) ئەوانیشیان کوشت، ئیتر لەو ڕۆژەوە ناسراون (موشریك و هاوبەش) دانەران خوا کارو کردەوەیان بە فیڕۆ دەبا ئەوەی خوا هاوکاری نەکا هیچ کەسێ ناتوانێ سەری بخا[1].

(باسی زەمی ئەهلی کیتاب لەسەر ڕازی نەبوونیان بە بەرنامەی خودا)

جا (موفەسیرەکان)پرسیارێك ئاراستە ئەکەن بۆ سەرسوڕهێنان لە کردەوەی بێ ئابڕووانەی هەندێ لە نامەدارەکان کە ڕازی نەبوون بەو نامەی خوا بکەن بە (حەکەم) و دەم ڕاس و بە قسەی بکەن ئیتر ئەو نامەیە مەبەست (تەورات) بێت وەك لە چەند ڕیوایەتێکدا هەیە کە مەبەست پێی (قورئانە) و وەك لە ئیبن عەباس و حەسەن و قەتادە هاتووە وەکو ئەفەرموێت: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ نَصِيبًا مِّنَ ٱلْكِتَٰبِ﴾ **واتە:** ئایە سەرنجێکت نەداوە ئاوڕێ تان بۆلای ئەوانەی کە بەشێك لە نامەی خوایان پێ دراوە، وەك (تەورات) بێت کە بە دوایی (ئینجیلە) هات بۆ ئیسرائیلیەکان کە ئەودووانە بەشێکن لە نامەی خودا)، ﴿يُدْعَوْنَ إِلَىٰ كِتَٰبِ ٱللَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ﴾ **واتە:** کە هەر بانگ ئەکران بۆلای (کتیب) و نامەکەی خوا (تەورات) و (ئینجیل) هاتە ئەو کتێبە بڕیاری ڕاستەقینە

---

(١) بڕوانە: تەفسیری ڕامان لە ماناو مەبەستی قورئان، لە نووسینی مامۆستا (احمد کاك محمود) لاپەڕە ٩٧..

بدا لە نێوانیاندا و داوایان لێ بکا ﴿ ثُمَّ يَتَوَلَّىٰ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ وَهُم مُّعْرِضُونَ (٢٣) ﴾ بێگومان کەچی دەستەیەکیان ڕوو وەردەگێڕن و پێی ڕازی نابن هەر سەرپێچی دەکەن، دەبێ خوێندەوار پەیڕەوی هەر لە ڕاستی بکات ئەگەرچی زیانی خۆشی تیابێت، ﴿ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَن تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ ﴾ واتە: ئەو ڕوو وەرگێڕان و پشت تێکردنە بەهۆی ئەوەوەیە کە ئەیان ووت، هەرگیز ئاگری دۆزەخ لە لەشمان ناکەوێ مەگەر چەند ڕۆژێك نەبێ و مەبەستیان لەوە هەر (٤٠) ڕۆژ بوو کە (گوێرەکەیان) تیا پەرست ﴿ وَغَرَّهُمْ فِي دِينِهِم مَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ (٢٤) ﴾ واتە: بەو درۆیە بۆ ئایینی خۆیان هەڵیان بەست خۆیان پێ خەڵەتاندووە کە بە ئاگر سزا نادرێن چەند ڕۆژێك نەبێ، ئەم قسەیە هەر خۆیان هەڵیان بەستووە، خودا هیچ بەڵێنێکی پێ نەداون، بەڵکو هەڕەشەیان لێ دەکاو ئەفەرمووێت: ﴿ فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَّا رَيْبَ فِيهِ ﴾ واتە: جا ئەبێ ئەو ڕۆژە حاڵیان چۆن بێت کە بێگومان هەر (وادەی) دێت و هەموویان کۆ دەکەینەوە بۆلێکۆڵینەوەو لێپرسینەوە ﴿ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ ﴾ واتە: هەموو کەسیش بە سزاو تۆڵەی کارو کردەوەی خۆی ئەگا ﴿ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (٢٥) ﴾ واتە: هیچ ستەمێکیشیان لێ ناکرێ، هەر کەسێك بە ئەندازەی (زەڕڕەیەك) واتە گەردیلەیەك چاکەی کردبێ یان خراپەی کردبێ بۆی دێتە پێشەوە (حیسابی) لەگەڵ دەکەن).

(ئاگاداربیەك)

ئەلێن لە کتێبی (تەورات) و (ئینجیل) دا باسکرابوو کە هەرکات (محمد (ﷺ)) هات دەبێ خاوەن نامەکان ئیمان و باوەڕی پێ بێنن و پەیڕەوی بکەن، بەلام ئەوان ئەیانگووت شتی وا نییە لە (تەورات) و (ئینجیل) دا ئەوجا لە وەلامدا پێیان ئەگوترا، باشە ئەو کتێبانە بێنن با پێکەوە سەیریان بکەین بزانین وانییە، دەڕۆیشتن و هەلدەهاتن گوێشیان لە سزاو ناخۆشی نەبوو).

(چۆن سوپاس و شوکرانەی خوا ئەنجام بدەین؟)

(نیسابووری و ، واحیدی و، بەغەوی) ڕیوایەتیان کردووە لە ئیبن و عەباسەوە (ڕەزای خوایان لێ بێ) فەرموویەتی کاتێ کە پێغەمبەر (ﷺ) شاری (مەککە)ی (موکەڕەمەی) گرت (وەعدەی) دا واتە بەلێنی دا بە (ئوممەتەکەی) کە وولاتی (فارس و ڕۆمیش) بگرێ و جا (مونافقەکانی- قوڕەیش) جوولەکەکان ووتیان (هیهات - هیهات) (موحەمەد) چۆن ئەتوانێ ئەو (مەملەکەت) و وولاتانە بگرێ؟! ئایە تێر ناخوا بە مەککەو مەدینە؟![1]، ئینجا خوای پەروەردگار ئەم ئایەتانەی هەنارده خوارێ هەروەکو بە پێغەمبەر (ﷺ) ئەفەرمووێ: ﴿ قُلِ ٱللَّهُمَّ مَـٰلِكَ ٱلْمُلْكِ تُؤْتِى

---

(١) ئەمەش دەقەکەیەتی بە عەرەبی هەروەکو ئەفەرموێ: (لما أفتَتَحَ رَسُول الله ((ﷺ)) مكة وَوَعَدَ أُمَتهُ مُلكَ الرُوم قَالَ المُنافِقُونَ وَاليَهود، هيهات هَيْهات، مِن أينَ لِمُحَمَدٍ مُلْكُ فارسَ والرُوم هُمْ أعَزوُ و أمنَعُ من ذَلكَ ألَمْ يَكْف محمداً (مكة والمدينة) حتَى طَمَعَ فِي ملكه فارِسَ وَالرُوم؟ فَأنزلَ اللهُ هذه الآية) بڕوانە: (الجامع لأحكام القرآن) لە نووسینی پێشەوا (قرطبي) ج٤، ل٥٠.

﴿ ٱلْمُلْكَ ﴾ **واتە:** تۆ بڵێ ئەی پێغەمبەر (ﷺ) ئەی خاوەن هێزو دەسەڵات هەر کەسێك هەر لایەنێك خۆت بتەوێ دەسەلآت و (موڵك) و پاشایی پێ ئەدەی ﴿ مَن تَشَآءُ وَتَنزِعُ ٱلْمُلْكَ مِمَّن تَشَآءُ ﴾ **واتە:** هەر کەس و لایەنێك خۆت بتەوێ دەسەلآت و (حکومەتی) لێ دەسێنی (چونکە بەڕاستی دەسەلآتداری بێ سنوور و بێ مەودا هەر تۆی و کەسی تر نیە)، ﴿ وَتُعِزُّ مَن تَشَآءُ وَتُذِلُّ مَن تَشَآءُ ﴾ (أي تُعْطي العِزّة لمن تَشاءُ والذلّة لِمَنْ تشاءُ) واتە: دەستەڵاتداریی دەبەخشێت بەهەرکەس و هەر لایەنێك کەبتەوێت، **واتە:** هەر کەسیش یانی خۆت بتەوێ (زەلیل) و بێ دەستەلآت و شکستی پێی دەهێنێت و سووك و ڕیسوای ئەکەی، ﴿ بِيَدِكَ ٱلْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٦﴾ ﴾ **واتە:** بەڕاستی گشت خێرو چاکەیەك هەر بەدەست خۆتە، یانی هەرچی خێر هەیە هەر بەدەست تۆیە، چونکە بێگومان تۆ بەسەر هەموو شتێك بەتواناو دەسەلآتداری، و پێویستت بەیارمەتی کەس نییەو تەنیا بفەرمووی ببە (كُن) واتە کارەکە ئەبێ (فیکون) واتە هەموو شتێك ئامادە ئەبێ، ئەوەش بە چاکی ڕوون و ئاشکرایە دیارە بێگومان دەسەلآت و کەسایەکی ئەو (چەرخ) و (فلك) ە واتە ئەو (گەردوونە) هەڵدەسوڕێنی کە بە بەڵگەیەکی سەرسوڕهێنەرە، چونکە هەموو کات بەچاوی خۆمان ئەیبینین بەوەی کە ﴿ تُولِجُ ٱلَّيْلَ فِى ٱلنَّهَارِ وَتُولِجُ ٱلنَّهَارَ فِى ٱلَّيْلِ ﴾ (اي تدخل الليّلَ في النهاركما تدخل النّهار في الليّل فتزيد في هذا وتنقص في ذاك والعكس) (وهكذا في فصول السنة

شتاء وصيفا) **واته:** شەو ئەبەیتە ناو ڕۆژ، ڕۆژیش ئەبەیتە ناو شەو (لەم زێدە ئەکەیت و لەویش کەم ئەکەیت)واتە لە وەرزی هاویندا بەشێك لە شەو دەخەیتە سەر ڕۆژ، وە هەروەها ڕۆژیش درێژ دەکەیتەوەو شەو کورت دەکەیتەوە، وە لە وەرزی زستانیشدا بەشێك لە ڕۆژ دەخەیتە سەر شەو ئەمیان درێژ دەکەیتەوە ئەویشیان کورت دەکەیتەوە[1]. بەپێی ئەو یاسا ووردەی کە لەم (گەردونەدا) دات مەزراندووەو ئەنجامت داوە، ﴿وَتُخْرِجُ ٱلْحَىَّ مِنَ ٱلْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ ٱلْمَيِّتَ مِنَ ٱلْحَىِّ﴾ (أي تخرج الزرع من الحب والحبَّ من الزرع والنَّخْلَةَ من النواةِ والنواةَ من النخلة والبيضة من الدّجاجة و والدّجاجة مِنَ البيضة) **واته:** زیندوو لە مردوو دەردەهێنی و مردووش لە زیندوو دەردەخەی، جا ئەم دەرهێنانی زیندوو لە مردووە یان مردوو لە زیندوو بەشێوەیەکی (ماددی) وەکو دەرهێنانی خورما لە دنکەکەی و وە هەموو دانەوێڵەیەکیش لە تۆو دەنکەکەیداو، هەروەها ئادەمیش و ئاژەڵیش لە دڵۆپی (ئاوی مەنی) و هەروەها (پەلەوەڕ لە هێلکەو) یان بە شێوەیەکی (مەعنەوی) ئەفەرمووێ: ئەمەش دەقەکەیەتی بە عەرەبی(والمؤمنُ مِن الكافرِ، والكافرُ مِن المُؤمن، والجاهِلُ من العالمِ، والعالِمُ من الجاهل وهكذا) **واتە:** ئیماندار لە بێ باوەڕو بێ

---

(١) بەڵام ئەو کاتەی کە شەوو ڕۆژ یەکسانن هەریەکەی ١٢ سەعاتن. بەڵام دوایی جاری وا هەیە شەوگار درێژ دەبێ و هەتا (١٦) سەعات دەڕوا بەڵکو سەرووی دونیا هەتا زیاتریش دەڕوا...هتد.

باوەڕ لە ئیماندارو نەزان لە زاناو ..هاتد... ﴿وَتَرۡزُقُ مَن تَشَآءُ بِغَيۡرِ حِسَابٖ ﴿٢٧﴾﴾[1]. واتـــە: خودایــە ئــەوەی بتوێــت رزق و رۆزی و خێــرو بەرەکەت بەبێ ژمارە ئەیدەیتێ.

(موشریك و بێ باوەڕان مەکەنە دۆست و هاوڕێ)

کۆمـەڵێك لـە (سـیرەت) نووسـان دەڵـێن هەنـدێ کـەس کـە موسـڵمان دەبوون دارایی و هێزو توانـای (کافرەکـان) سـەرنجی ڕادەکێشان پێیـان خۆش بوو لێیان دانەبڕێن و دۆستایەتیان بکەن و خۆیان پێوە هەڵبواسن و تێکەلاییان بکەن و، واز لە دۆستایەتیان نـەهێنن، جـا ئـەم ئایەتـە بـەم بۆنەیـەوە هاتــە خــوارێ هــەروەکو ئەفــەرموێ: ﴿لَّا يَتَّخِذِ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ٱلۡكَٰفِرِينَ أَوۡلِيَآءَ مِن دُونِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَۖ﴾[2] واتــە: نـابێ بـڕواداران جگـە لـە بڕواداران کەس بگرن بە دۆست و بە یارمەتیدەرو پشت و پەنای خۆیـان،

---

(١) بڕوانە: (صفوة التفاسير) لە نووسینی: (محمد علی الصابونی) بەرگی١، ل١٩٥.

(٢) هەندێ لە موفەسیرەکان ئەڵێن ئەو ئایەتە بە بۆنەی ئەوە دابەزی (عوبادەی کوڕی صامت) یەکێك بووە لە جەنگاوەرە (موجاهیدەکانی) شەڕی بەدرو ، هەروەها پیاوێکی زۆر ڕەشید و ئازابووو ، جا ئەو کاتەی پێغەمبەر (ﷺ) کە خۆی بۆ جەنگی خەندەق رێکخست و پێ ی ووت ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) (پێنج سەد کەس) جولەکەی برادەرم هەیەو هاوپەیمان و دۆستمن و، ئەگەر مۆڵەتم بدەی با لەگەڵ خۆم بیانهێنم بۆ ئەو جەنگەو هاوکاریمان بکەن ، بەڵام خوای گەورە داواکەی قبوڵ نەکردو، جا ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە) بڕوانە تەفسیری (زاد المسير في علم التفسير) لأبي(فرج) الجوزي، ج١، ل٢٧٢.

چونکە ئەو بێ باوەڕانە هیچ شتێك ڕەچاو ناکەن و کاری دوژمنایەتی خۆیان هەر ئەکەن، وە بەزەییان بەکەسدا نایەتەوە، تەنیا بەرژەوەندی خۆیان رەچاو ئەکەن و زۆر دڕندانە بەرامبەر بە موسڵمانان ئەجولێنەوە، هەروەك ئمڕۆکە ئەبینین بە چاوی خۆمان لە هەموو شوێنانی دونیا چ بە موسڵمانان ئەکەن و بەتایبەتی موسڵمانانی (فەلەستین) و (شیشان) و (ئەفغانستان)و هتد.... وە بەزەییان پێیان نایەتەوە، ﴿ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ فَلَيْسَ مِنَ ٱللَّهِ فِي شَيْءٍ ﴾ واتە: هەر کەسێك لە فەرمانی خودا دەرچێ و (کافران) واتە بێ باوەڕان بکاتە دۆستی خۆی، ئەوە هیچ بەشێکی پەیوەندی ئیمانی بەخواوە نییە، بەڵێ پەیوەندی دۆستایەتی کردن لەگەڵ (کافراندا) دروست و ڕەوا نییە، بەڵام پەیمان بەستن کاتێ بەرژەوەندی ئیسلامی تیا ڕەچاو بکرێت ئەمە (شەرعەن) ڕەوایەو[1] درووستە، وەکو پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ کافراندا کردوویەتی، ﴿ إِلَّآ أَن تَتَّقُواْ مِنْهُمْ تُقَىٰةً ﴾ ئیللا وتەیەکی (إستسنایە) واتە مەگەر لێیان بترسن و بتانەوێ لەشەڕیان خۆتان قوتار بکەن و خۆ بپارێزن، ئەوە لەو

---

(١) پەیمان بەستن و دۆستایەتی و یارمەتی وەرگرتن ، یارمەتیدانی بێ باوەڕان بەو مەرجەی زیانی موسڵمانانی تێدا نەبێ و مایەی سوود بێت بۆیان کارێکی بەسوودەو پەسەندە، چونکە پێغەمبەر (ﷺ) پەیمانی لەگەڵ هۆزی (خوزاعە) دا بەست کە بتپەرست بوون، هەروەها لەگەڵ کافرەکانی مەککەدا پەیمانی (حودەیبییە)ی بەست، بڕوانە (صفوة التفاسیر) لە نووسینی شێخ (محمد علی الصابونی)، ج١، لاپەڕە ١٩٦.

کاتـــەدا چـــاك وایـــە دوژمنایـــەتی و دژایـــەتیان لەگـــەڵ نـــەکرێ و ﴿وَيُحَذِّرُكُمُ ٱللَّهُ نَفْسَهُۥ وَإِلَى ٱللَّهِ ٱلْمَصِيرُ ﴿٢٨﴾﴾ واتــە: خـوا ئـەتان ترسێنێ لە خۆی و واتە لە تۆڵەو سزای خۆی، چونکە هـەر بـۆلای خوایـە گەڕانـەوەتان لـە ڕۆژی دوایـی دا، ﴿قُلْ إِن تُخْفُوا۟ مَا فِى صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْدُوهُ يَعْلَمْهُ ٱللَّهُ﴾ واتــە: بلـێ ئـەی پێغەمبـەر (ﷺ) ئـەوەی لـە سـنگ و دڵتانایە ئەگەر بیشارنەوە، یان ئاشکرای بکەن و یان دەری بخـەن و خـوا هـەمووی ئـەزانێ، واتـە بەهـەر شـێوەیەك دۆسـتایەتی و هاوکـاری بـێ بـاوەڕان بکـەن بـە ئاشـکراو بـە نهێنـی لای خـوا یەکسانەو ئاشـکرایە، ﴿وَيَعْلَمُ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ ۗ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٩﴾﴾ واته: ئاگاداری هەموو شتێکە چ لە ئاسمانەکاندا بێـت یـان لـە زەویـدا بێت و، وە بەسەر هەموو شتێکدا دەسەڵاتدارو بەتوانایە.

(هەموو کەسێ کردەوەی خۆی ئەبینێ لە قیامەتدا)

خـوای گـەورە ئەفـەرموێ: ﴿يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُّحْضَرًا﴾ واته: ڕۆژێك دادێ (مەبەست لەو ڕۆژەش ڕۆژی قیامەتە) هـەر کەسـێك کـردەوەی چـاکەو خراپـەی خـۆی لـە پـێش چـاوی ئامادەیـەو حـــازرە، ﴿وَمَا عَمِلَتْ مِن سُوٓءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُۥٓ أَمَدًۢا بَعِيدًا﴾ واته: هەر کارێکی خراپیشی ئەنجام دابێ دیسان دەیبینـێ ئاواتـە خـوازە

کە لە نێوان خۆی و کارە خراپەکانیدا (مەوداو– ماوەیەکی) زۆر (دوور) ببوایەو هەر چاوی پێ نەکەوتبایەو ئاگادار نەکرابایەوەو ﴿وَيُحَذِّرُكُمُ ٱللَّهُ نَفْسَهُۥ ۗ وَٱللَّهُ رَءُوفُۢ بِٱلْعِبَادِ ﴿٣٠﴾﴾ **واتە:** خوا زێدە بەزەیی و خۆشەویستی هەیە بەرامبەر بەندەکانی خواپەرست (قال الحسن البصري (رحمة الله تعالى عنه) مِنْ رَأْفَتِه بِهِمْ حَذَّرَهُم نَفْسَهُ) **واته:** حەسەنی بەسری فەرموویەتی: لە سۆزو بەزەیی خودایە کە عەبدەکانی دەترسێنێ) وَقَالَ غَيرهُ (أي رَحِيمَ بِخَلْقه) واتە هەندێکی تریش لە زانایان هەروایان وتووە[1].

(خۆشەویستی خودا لە شوێن کەوتنی پێغەمبەرەکەیەتی)

جا بێگومان خوای گەورە چەند ووتەیەکی کورت و پڕ مانا بۆ ئیمانداران ڕوون ئەکاتەوەو، ئاییینی ڕاستەقینە ڕون ئەکاتەوەو ، هەروەها جیای ئەکاتەوە لە بێ بڕوایی بە جۆرێ هیچ تەم و تاریکی ناهێڵێ، هەروەکو ئەفەرموێ ﴿ قُلْ إِن كُنتُمْ تُحِبُّونَ ٱللَّهَ فَٱتَّبِعُونِى يُحْبِبْكُمُ ٱللَّهُ ﴾ (أي قل لهم يا محمد إن حقاً تحبون الله فاتبعوني لأني رسول يحبكم الله) **واته:** پێیان بڵێ ئەی خۆشەویست(ﷺ) ئەگەر ئێوە خواتان خۆش ئەوێ و ئەتانەوێ لێی نزیك ببنەوە (ئەبێ پەیڕەوی شەریعەت و بەرنامەکەی ئەو بکەن)و (یانی وەرن شوێنی من بکەون وپەیڕەوی

---

(١) بڕوانە هەمان سەرچاوە لاپەڕە.

لەسوننەتەکانی من بکەن) **واتە:** ئەوجا ئەو کاتە خوای گەورەش ئێوەی خۆش ئەوێ و ﴿وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡ ذُنُوبَكُمۡۚ وَٱللَّهُ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ٣١﴾ **واتە:** خواش ئێوەی خۆش ئەوێ و لێتان ئەبورێ و لە کردەوەی خراپتان چاو پۆشی ئەکات، چونکە بەڕاستی خوای گەورە بۆ ئێوە خاوەن بەزەییە.....).

(تێبینیەکی گرنگ)

زانای بەناوبانگ (إبن کثیر) لە تەفسیرەکەیدا[1]. ئەفەرمووێ: (هذه الآية الكريمة حَاكمة على كُلّ مَنْ أدَّعَى مَحَبَة الله ولَيْسَ هُوَ على الطريقة المحمدية فإنَهُ كاذِبٌ في دعواهُ في نَفْس الأمر حتّى يتبع الشّرعُ المحمَّدي والدّين النبّوي في جميع أقوالِهِ وأفعالِهِ وَأحْوالِهِ... كَمَا ثبت في الصحيح عَنْ رسُول الله(ﷺ) أنّهُ قَالَ (مَنْ عَمِلَ عَمَلاً لَيْسَ عَلَيه أمْرُنا فَهُوَ رَدٌّ) **واتە:** ئەم ئایەتە پیرۆزە دادوەری دەکات دەربارەی ئەوانەی کە دەڵێن خودایان خۆش دەوێ بەڵام لەسەر ئەم ڕێڕەوەی حەزرەتی موحەمەد (ﷺ) بەڕێوە ناچن و ناڕۆن، ئەوجا ئەفەرموێ کە ئەوانەی کە ڕاست ناڕۆن لەو قسەیەدا دەیکەن هەتا شوێن شەریعەتی (محمد) (ﷺ) نەکەون کە ئایینی پیرۆزی ئیسلام و ئەو پێغەمبەرەیە لە (گوفتارو گشت هەڵسوکەوتەکانیدا) بەڕێوەنەچێ و ئەوە لێی وەرناگیرێ و وەك ئەفەرمووێ لە (سەحیحا) هاتووە لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) کە

---

(١) بڕوانە (تفسير القرآن العظيم) واتە (تفسير إبن كثير) لە نووسینی پێشەوا (إبن كثير الدمشقي) ج٢، ل٢٩.

دەفـەرمووێ: (هـەر کەسـێ هـار کـارێ بکـات (ئـەمر)و فـەرمانی ئێمـەی لەسەر نەبێ ئەوە ئەو کارو کردەوەیەی لێ وەرناگیرێ و، یا وەرنەگیراوە) وە هـەروەها ئەفـەرمووێت ﴿ قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ ﴾ واتـە: گوێڕایەڵ و فەرمانبـەری خـواو پێغەمبـەر بـن) ﴿فَإِن تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ﴿٣٢﴾﴾ واتە: ئەگەر بە فەرمان هەڵنەستان و بۆ خواو پێغەمبـەر (ﷺ) مـل کـەچ نـەبوون و ڕوویـان وەرگێـڕاو، ئـەوە ئەوانـە دێنـە ڕیـزی (کافران) واتە بێ بـاوەڕان و (کـافر) ئـەبن و بـزانن خـواش (کـافر) و بـێ باوەڕی خۆش ناوێ.

(باسێکی گرنگ لە هەڵبژاردنی پێغەمبەران و نەوەکانیان)

جا بێ گومـان دوای ئـەوەی خـوای گـەورە ئـەوەی ڕوون کـردەوە کـە (خۆشەویستی ئەو پەیوەستە بە خۆشەویستی پێغەمبەرەکەیەوە) ئینجـا کەسێك داوای خۆشەویستی (خودا) بکا شـوێن کـەوتوی پێغەمبەرەکـەی بکەوێ و ئەبێ لەسەر (ڕێبـازی) پێغەمبەرەکـەی بـێ و ئـەوجا دێ باسـی ئەوانە دەکا کە هەڵبژێردراو خۆشەویستن لـە پێغەمبـەران و نـەوەکانیان، ئەوانـــەی کـــە ڕێگـــای خۆشەویـــستی خودایـــان بـــۆ (ئـــادەمیزادان) ڕوونکردۆتەوە کە بریتیە لە بڕوا بە خوداو فەرمانبەرداری فەرمانـەکانی و پـەیڕەوی پێغەمبـەرانی بـەڕێزی و نـەوەکانی خـاوەن بـاوەڕانی ئـەوان (دروودی خوایان لەسەر) جا چیرۆك و داستانەکان دەست پێ ئـەکات بـە باسی ئەوانـەی کـە خـوا هـەڵی بـژاردن بـۆ هـەڵگرتنی یـەك پـەیام و یـەك

ئایینی و هەر لە یەکەم جاری ئەم ئادەمیەوە بۆ ئەوەی (ببن) بە سەردەستەو پێشڕەوی کۆمەڵەی (بڕوادار) لە هەموو چەرخ و چینەکانداو هەروەکو (قورئان) دەربارەیان ئەفەرمووێ ﴿إِنَّ ٱللَّهَ ٱصۡطَفَىٰٓ ءَادَمَ وَنُوحٗا وَءَالَ إِبۡرَٰهِيمَ وَءَالَ عِمۡرَٰنَ عَلَى ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴿٣٣﴾﴾ (اي أختــار للنبــوّة والرسالة صَفوة خلقه آدمَ أبا البشر ونوحاً شيخ المرسلين وذرّية ابراهيم الخليل منهم (اسحاق واسماعيل) ومن تَنَاسل منهم من الأنبياء (كمُوسى وعيسى ومحمد خاتم النّبيّنَ لأنه من ذرّية اسماعيل بن إبراهيم إختارهُمْ على جميع الخلقِ) **واتە:** بەڕاستی (خوای پەروەردگار) بە فەزڵ و گەورەیی خۆی حەزرەتی ئادەم و نوح و خانەوادەی حەزرەتی ئیبراهیم و خانەوادەی عیمرانی هەڵبژارد –بەسەر جیهاندا– واتە هەر کام بەسەر جیهانیانی چەرخی خۆیاندا، زاناکانی (تەفسیر) ئەفەرموون بە ئادەم دەستی پێ کردووە، چونکە یەکەمی ئەم (تیرەیە) باوکی هەمووانە، ئینجا حەزرەتی (نوحی) کردووە بە دووهەم، چونکە باوکی (دووەمە) بۆ هەموو ئادەمیانی پاش خۆی.

(**ئاگاداربیەك**)

هەندێکی تر لە زاناکانی (تەفسیر) ئەڵێن مەبەس لە (ئالی ئیبراهیم) ئیسماعیل و ئیسحاق و حەزرەتی (محمد المصطفی) و یەعقوب و (ئەسباتن) واتە کوڕو نەوەکانی ، هەروەها مەبەس لە (ئالی عیمران)

حەزرەتی (مەریەم) و حەزرەتی عیسایە خاوەنی تەفسیری نامی[1] ئەڵێ جا بینا لەسەر ئەم (تەفسیرە) هەر چەندە (ئالی ئیبراهیم هەموو (زوڕیەتی) ئەو ئەگرێتەوەو (وە ئالی عیمرانیش) داخڵی ئەوانن، بەڵام لەبەر ئەوەی کە حەزرەتی (عیسا) هەر لە (جانیبی) دایکەوە ئەگات بە حەزرەتی (إبراهیم) (ﷺ) چونکە حەزرەتی عیسا ((العَلَيْهِ)) باوکی نەبووە بەتایبەتی باسی کردووە بۆ (ئیسباتی) شەرەفی ئەو، وە هەندێ تر لە زانایانی (تەفسیر) فەرموویانە مەبەست لە عیمران باوکی حەزرەتی (موساو هارونە) و نەتەوەی ئەمانەیە لە (صالّحان) و پیاو و ژنە باشەکانیان، بەهەر حاڵ ئەم زاتانە هەڵبژێراوی خودان لەناو ئادەمیزادی زەمانی خۆیاندا بە میهرەبانی خۆی... ، چونکە پایەی (نبوەت و ریسالەت) لە مەواهیب و بەخششی خودایەو نەبەسراوە بە تێکۆشینی بەندەو (قابلیاتی) زاتیەوە .

---

(١) بڕوانە (تەفسیری نامی بۆ قورئانی پیرۆز، لە دانانی مامۆستا (عبدالكريم مدرس) بەرگی دووەم، ل٤٦.

(چەند مەسەلەیەکی گرنگ لەبارەی سێ کەس لە پێغەمبەرانەوە)

پێشەوا (قرطبي) لە (الجامعُ لأحكام القرآن)[1] دا ئەڵێت: خودا ئیختیاری حەزرەتی ئادەمی (سەلامی خوای لێ بێ) کردووە بە پێنج شت:

١- بەدەستی (قودرەتی) خۆی بەبێ باوك و دایك درووستی کردووە.

٢- ئەسمای واتە ناوی هەموو شتێکی نیشان داوە.

٣- فەرمانی کردووە بە هەموو فریشتەکان (سوجدەی تەشریف) ئیحترامی واتە ڕێزی بۆ بێنن.

٤- لە بەهەشتا دایناو دایکە حەوای بۆ خەڵق کردووە.

٥- هەروەها کردی بە باوکی هەموو ئادەمیزادو مرۆڤایەتی.

هەروەها حەزرەتی نوحیشی بە پێنج شت ئیختیار کردووە:

١- کردی بە باوکی دووهەمی هەموو ئادەمیزاد.

٢- تەمەنی درێژ کردووەو هەندێ ئەڵێن هەزار ساڵ تەمەنی کردووە، چونکە عومری درێژ لەگەڵ کردەوەی باش مایەی پیرۆزی ئادەمیزادە.

٣- ئەو دوعایەی کردووە لە (کافران) و خوا گیرای کردووە.

٤- وە هەروەها (کافرەکانی) هەموو لەناوبرد بە ئاوی (تۆفان) وە

---

(١) بڕوانە (الجامع لأحكام القرآن، تفسير القرطبي) لە نووسینی (محمد بن أحمد الانصاري) بەرگی دووەم، ل٥١٦.

ئەوەی لەناو کەشتی بوو پاراستی.

٥- ئەم زاتە یەکەم کەس بووە کە (شەریعەتی) پێشووی (نەسخ) کردوەو، چونکە لەپێش زەمانی ئەودا مارەبڕینی پلك و پوور درووست بوو لە ئاینی ئەودا قەدەغە کرا.

هەروەها (ئیختیاری) حەزرەتی ئیبراهیمی کرد بە پێنج شت:

١- کردی بە باوکی پێغەمبەرانی پاش خۆی، چونکێ ریوایەت کراوە، هەروەکو ئەفەرموویێت (أنّه خَرَجَ مِن صُلبهِ ألف نَبّي من زمانهِ إلى زَمَن النَّبي (ﷺ) . واتە: بەڕاستی لەپشتی ئیبراهیم (علیە السلام) هەزار پێغەمبەری لێ بەباشکەتووەو هەتا کاتو زەمانی پێغەمبەری ئێمەداو(ﷺ).

٢- کردی بە (خەلیل) واتە دۆستی خۆی.

٣- ڕزگاری کرد لە ئاگری (مەنجەنیق).

٤- کردی بە ئیمام و پێشەوای ئادەمیزاد و نوێکەرەوەی ئایینی پیرۆز.

٥- خودا بەراوردی کرد بە چەند (کەلیمات) واتە ووتەیەکی پیرۆزدا و هەتا تەواوی کردن، وە ئەگەر مەبەست لە (عیمرانی) باوکی حەزرەتی (موسا و هاروون) بێ ئەوە خودا ئیختیاری کردوون بە باراندنی (مَن) و (سلوی) واتە (گەزۆ) و پەلەوەڕی (شەلاقە) وە ئەمە نەبوو بۆ هیچ پێغەمبەرێ، وە ئەگەر مەبەست باوکی خاتوو مەریم[1] بێ ئەوە ئیختیاری

---

(١) مەریەم: واتە بەمانای خواپەرست (عابیدە) دێت.

مەریەمی کردووە بۆ ئەوەی کە حەزرەتی عیسای کوڕی خولقاند بەبێ باوك، وە ئەمیش لە پاش حەزرەتی ئادەم بۆ کەس نەبووەو نەکراوە.

(**تێبینیەکی گرنگ**)

پێویستە بزانین هەروەکو (موفەسیرەکان)و (سیرەت) نووس و مێژوو نووسانی کۆن و تازە[1] ئەڵێن کە حەزرەتی (عیمران) باوکی حەزرەتی مووسا پێغەمبەر (ﷺ) کوڕی (یصهر) ی کوڕی (قاهث) کوڕی (لاوی) کوڕی (یعقوب)ە سەلامی خوای لێ بێ بەڵام (عیمران) باوکی خاتوو (مریم) کوڕی (ماتان) ە کوڕی (معازار) کوڕی (أبی یرد) کوڕی (یورن) کوڕی (زربابل) کوڕی (سالّیان) کوڕی (یوحنا) کوڕی (أوشیا) کوڕی (آمون) کوڕی (منشکن) کوڕی (حازقا) کوڕی (ئاخار) کوڕی (یوتام) کوڕی (عوزریا) کوڕی (بورام) کوڕی (ساقط) کوڕی (أیشا) کوڕی (راجحیم) کوڕی (سولەیمان) کوڕی (داوود) کوڕی (إیشی) کوڕی (عوبد) کوڕی (سلمون) کوڕی (یاعز) کوڕی (نخشون) کوڕی (عیماد) کوڕی (حصروم) کوڕی (فارص) کوڕی (یهودا) کوڕی (یعقوب)ە (سەلامی خوایان لێ بێ) و هەروەها مێژوو نووسان ئەڵێن لە بەینی ئەو دوو (عیمرانەدا) هەزارو هەشت ساڵ بووە[2] ﴿ ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ ﴾ **واتە:** ئەوانە هەندێکیان وەچەی هەندێکیانن، دیارە هەمووشیان دەچنەوە

---

(١) سەرچاوەکان، تأریخ الامام الطبري، البداية والنهاية لإبن الأثير، الکامل في التأريخ، تأریخ الاسلام الامام الذهبي، و زۆرانی تریش ئەم نەژادەیان بۆ ژماردووە.

(٢) هەروەکو مامۆستا مەلا (عبدالکریم ی مودەرس) لە (تەفسیرەکەیدا) باسی کردووە، بڕوانە بەرگی٢/ لاپەڕە ٤٧.

سەر ئادەم، چونکە ئەمانە چەند خانەوادەو چەند نەوەیەکن هەندێکیان لە هەندێکیان کەوتونەتەوە، ﴿وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٤﴾﴾ واتە: خودا گوێدەرە بەهەموو قسەیەك و گفتوگۆیەك، جا بێگومان ئەوان هەرچی بڵێن خوا ئەیبیسێ و هەر شتێکیش لە دڵیاندابێت هەر پێدەزانێ، وە خوای گەورە ڕازی هەمووانی بیستوەو نیازی هەموویانی زانیوە.

(پوختەیەك لە بەسەرهاتی لەدایك بوونی مەریەم)

(موفەسیرەکان)ئەفەرموون لەپاش جارِدانی ئەو هەڵبژاردنە ، ئینجا دێتە سەرباسی خانەوادەی (عیمران) و پەیدابوونی (خاتوو مەریەم) دایکی حەزرەتی عیسا و چۆنیەتی هەڵبژاردنی ئەم خانەوادەیە، چونکە خوای گەورە ئیختیاری (ئالی عیمرانی) کرد، هەروەکو (قورئان) بۆمان ئەگێڕێتەوەو ئەفەرمووێ ﴿ إِذْ قَالَتِ ٱمْرَأَتُ عِمْرَٰنَ ﴾ واتە: ئەی پێغەمبەر (ﷺ) باسی روداوی ئەو کاتە بکە کە ژنەکەی عیمران نزای کردە لای خوای خۆی بەم ڕەنگە ووتی: ﴿رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا ﴾[1] واتە: ئەی پەروەردگارم بەڕاستی من (نەزرم) کرد بۆ تۆ ئەوەی کە لە سکم دایە مەبەست ئەم کۆرپەڵەی کەوا سکیەتی (کاتێك گەورەبوو ئازاد کراوبێت لەهەموو ئەرکو ئیشوو کارێك هەتا دەست بەتاڵ بێت)، واتە بە تەرخان کراو بۆ خزمەتکردنی (بيت المقدس) وە بە

---

(١) مُحَرَّراً، واتە ئازادکراو، چونکە (حَرَّرَه) واتە ئازادی کرد (نَذَرْتُ) واتە نەزرم کردووە لەسەر خۆم پێویست کردووە.

نیازو تەمای ئەوەبوو کە (کوڕی) ببێ چونکە هەر کوڕ ئەکرا بە (خادم) و مجێوری ئـەو جێگـا پـیرۆزە، ﴿ فَتَقَبَّلْ مِنِّيٓ إِنَّكَ أَنتَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿٣٥﴾ ﴾ ئینجا ئەی خوایە ئەو نەزرەم لێ وەربگـرەو (قـەبووڵی) بکـەو چـونکە تـۆ هەموو نزایەك دەبیسی و زاناو ئاگاداری بـە (نییـەتی) مـن و (ئیخلاصـم) دەزانی کە من لـە ناخـەوە پـێم خۆشـە ئـەم کـارەم بێتـەدی و ئـەنجامی بدەم، ئەوکاتـە خێزانـی (عیمـران) نەیـدەزانی ئـەو منداڵـەی لـە زگیدایـە کـوڕە یـان کـچەو! ! (موفەسـیرەکان)ئـەڵێن ئـەم ژنـەی عیمـران دایکـی مەریەم (سەلامی خوای لێ بـێ) نـاوی (حەننـەی)[1] کـچی (قـاقۆز) ببـوە ئینجـا مێژوونووسـی بـەناوبانگ (موحەمـەدی کـوڕی ئیـسحاق) ئـەڵێت: (دایکی مەریەم ژنێك بوو منـداڵی نـەدەبوو، ئـەوجا ڕۆژێـك (باڵندەیـەکی) بینی بە دەنوکی خواردنی ئەدا بە (فەرخەو بێچوەکەی) ئینجا لەوکاتەوە (نەفسی حەننە) کەوتە ئارەزووی ئەوەوە کە منداڵی ببێ و جا بە سـۆزی دڵ پاڕایـەوە لـە خـودا کـە منـداڵێکی پـێ بـداو ئـەوجا لەگـەڵ ئەوەشـدا بەتەمەن پیر بووبوو، جا هاوسەرەکەی چووە سـەر جێگاکـەی و لەگـەڵی کۆبۆوە، ئینجا سکی بوو بـە (ئـەمرو) فـەرمانی خـوا (حامیلـە) بـوو ئـەو (نەزرەی) کردو بەجێی هێنا (چونکە لەو کات و زەمانەدا لە شەریعەت) و یاسای واندا درووست بوو یەکێ نەزری (ئەولادی) نێرینە بکا بۆ خزمـەتی مزگەوتی (بیت المقدس) ئەو منداڵەش لەکاتی (تەمیزەوە) تا باڵغ دەبـوو خزمـەتی ئـەکردو لـەپاش بـاڵغ بـوون بـە ئـارەزووی خـۆی ئـەبوو مـەیلی لەسـەر دەرچـوون بـوایێ و دەرئەچـوو، وە مـەیلی لەسـەر ئـەوە بـوایێ

---

(١) وە هەروەها (حەننە) خوشکێکی هەبووە بەناوی (إشاع) بوو شووی کردبوو بە حەزرەتی (زەکەریا) پێغەمبەر (ﷺ).

بمێنێتەوە ئەمایەوەو هەروەها (حوڕ) بوو ﴿ فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَآ أُنثَىٰ ﴾ **واتە:** ئەوسا کە منالەکەی دانا و دیتی کچەو دیارە ئەویش بەتەمای (کوڕ) بوو ، ووتی ئەی پەروەردگارم، داوای لێبوردنت لێ ئەکەم و ئەوا من کچم بووەو بەکەلکی مجێوری نایەت ﴿ وَٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ ﴾ **واتە:** خۆ خواش خۆی دەزانێ و چاکتر خەبەردارە لەوەی کە بوومەو، واتە ئەو کچەی بووی لە کوڕ باشتر و بە فەڕترە (ئەوەتا لە پاشەڕۆژدا ئەبێ بە دایکی (عیسا) و ئەبن بە نیشانەو موعجیزەی) خوا بۆ بەجێهێنان ئەوجا ئامازە ئەکات و ئەم مەبەستە ڕۆنتر ئەکاتەوەو ئەفەرموێ: ﴿ وَلَيْسَ ٱلذَّكَرُ كَٱلْأُنثَىٰ ﴾ دیارە کچیش وەك کوڕ نییە؟ واتا لە هێزو توانادا بۆ خواپەرستی و خزمەتکردنی (قودسی پیرۆز) و ﴿ وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ ﴾ **واتە:** من ناوم نا مەریەم (ئەم ئایەتە بەلگەیە لەسەر درووستی ناونان لە ڕۆژی لەدایك بوندا) جا بەڕاستی لەسەر (وەفا) بە نەزرەکەی خۆم ناوم نا (مەریەم) واتە (عابیدە) یا (خادیمە) ی جێگای موبارەك). ﴿ وَإِنِّيٓ أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴿٣٦﴾ ﴾ **واتە** : ئەو کچەو ئەوەی لێی پاش ئەکەوێ بەتۆیان ئەپارێزم لە خراپەی شەیتانی دوورخراوە لە (ڕەحمەتی) تۆ، خودایە داوات لێ دەکەم کە خۆی و نەوەکەی (عیسای) کوڕی بیانپارێزی و (شەیتان) هیچ دەسەلاتێکی نەبێ بەسەریان داو خوداش (دوعا) و نزاکەی لێ وەرگرت و پاڕانەوەکەی قبولکرد، پێشەوا (بوخاری و موسلیم) لە ئەبو هورەیرەوە (خوا لێی ڕازی بێت) فەرموودەیەك دەگێڕنەوە کە حەزرەت (ﷺ) فەرموویەتی: (كلّ بني آدمَ يَمّسهُ الشيطانُ يَوْمَ وَلَدتهُ أمّهُ

إلاّ مَرْيَم وَ إبْنَهَا) **واتە:** هەموو ئادەمیزادێك كە لەدایك ئەبێ شەیتان دەستی لێ دەوەشێنێ جگە لە مەریەم و (عیسا)ی كوڕی نەبێ ، ئەوجا لە پاشان (ئەبو هورەیرە) دەڵێ: ئەگەر دەتانەوێ ئەو ئایەتە بخوێنەوە ﴿وَإِنِّيٓ أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ .هتد...﴾ كە ڕاڤەكراوە ﴿فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ﴾ **واتە:** خودایش (نەزرەكەی) لێی وەرگرت و زۆر بە چاكی پێی گەیاندو بەوپەڕی داوێن پاكی یەوە گەورەی كرد، واتە پەروەردگار لەسەر میهرەبانی خۆی و زانایی بە (ئیخلاص) و سۆزی دڵی (حەننە) مەریەمی وەرگرت و بە وەرگرتنێكی جوان و كردی بە نموونە بۆ توانایی و (قودرەتی) خۆیی و كردی بە دایكی یەكێ لە پێغەمبەرە (أولو العزم)ەكان و كە (عیسا) بە بێ ئەوەی (عیلاقەی زەواج) و تێكەڵی پیاو دەستی ببێ لە بوونی ئەو كوڕە ناودارە سەربەرزە بەختیارەدا).

(باسێك لە بەهرەو كەرامەتی مەریەم و ڕێزو قەدری لەلای خوداوە)

خوای مەزن و پەروەردگار ئەوە ڕادەگەیەنێ كە ئەو منداڵە (نەزركراوەی) لە دایك وەك نەزركراوێك وەرگرت و، وە دوعاو پاڕانەوەكەی (قەبووڵ) كردوو، وە زۆر ڕێزی لە (مەریەمی-دایكی) عیسا پێغەمبەر (ﷺ) گرت و بە جۆرێ چەندەها كەرامەت و بەهرەی بۆ نواندو، هەروەك و قورئان لەم بارەیەوە ئەفەرمووێت: ﴿وَأَنۢبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا﴾ **واتە:** شینی كردو ڕواندی بە ڕواندنی جوان، یەعنی تەربیەی باش چ هی

لەش چ هی روح[1] وە لە تەفسیری (الواضح) دا ئەفەرمووێت (أي ربّاها تربيةً كاملةً ونشأها تنشئة صالحة) **واتە:** بەخێوی کرد زۆر بە چاکی پەروەردەی کردو ، زۆر بە چاکی پێی گەیاندو شوێنێکی بەرزی لە کۆمەڵ پێداو، نزیکی کردەوە لە بەندە چاکەکانی خۆی وەکو (زەکەریا) پێغەمبەرو ، وێنەی ئەو، هەروەکو قورئان ئامـاژەی بۆ ئەکاو ئەفەرمووێ: ﴿وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا﴾ **واتە:** خوا سەرپەرشتی مەریەمی خستە ئەستۆی ئەو، زەکەریا لەبەر ئەوەی کە پێغەمبەری (ﷺ) ئەو زەمانە بوو (وە خزمی مەریەمیش)بوو، و (ئیشاع) ی خوشکی (حەننە) پووری مەریەم ی حەرەمی زەکەریا بوو خودا مەریەمی دایە دەستی (زەکەریا) هەتا لەبەر چاوی ئەم (رەهبەرەدا) و لەبەر چاودێری پووری خۆیا بە پاکی و دڵ ڕووناکی مەریەم دەوام بکا.

(تێبینیەك)

(ریوایەت) کراوە پاش ئەوە مەریەم گەیشتە حەددی (موراهەقە) ئینجا حەزرەتی زەکەریا (میحرابێکی) درووست کرد لە (بيت المقدس) دا بۆ مەریەم (میحراب و هۆبەی تایبەتی عیبادەت خانەیە) کە لە پاش ئەوە لە خزمەتی (بيت المقدس) ڕزگار ئەبوو ئەڕۆیشتە ناو (میحرابەکەی) خۆیەوە، (مەشغول) ئەبوو بە عیبادەتکردن و حەزرەتی زەکەرییاش، جار جار ئەڕۆیشتە هۆدەکەوەو لە (ئەحواڵی) ئەپرسی و چاك و چۆنی ژیانی (مەعیشەتی) و وەکو خودا فەرموویەتی: ﴿كُلَّمَا

---

(١) بڕوانە: (تەفسیری کوردی لە کەلامی خوداوەندی) لە دانانی (مەلای گەورە مەلا محەمەدی کۆیی، بەرگی١، ل٣٧٠.

دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا ٱلْمِحْرَابَ وَجَدَ عِندَهَا رِزْقًا ﴾ قـالَ المُفـسّرُونَ: أي كُلّمـا دَخَلَ عَلَيْهَا زكرّيا حُجْرَتَها ومكان عِبادَتِها وَجدَ عِنْدَها فَاكِهَة وطعامـاً) **واته:** هەموو جارێ زەكەريا بڕۆیشتایە بۆلای (خاتوو مەریەم) لـە شـوێنی خـوا پەرستەكەیدا (ڕزق و ڕۆزی) لەلای ئـەبینی، چـونكە ئـەو بـۆی نـەبردبوو، لەوە زۆر سەرسام بوو، هەندێ لـە (موفەسـیرەكان) ئـەڵێن (وَجَـدَ عِنـدَها فاكة الصيف فِي الشتاءِ ، وَفاكِهَةَ الشّتاءِ فِي الصّيْفِ) واته میوەی هاوینـان لەلا دەبینی لە زستانداو، وە میوەی زستانیان لە هاویندا لەلا ئەبینی و ، ئەوجا كاتێ حەزرەتی زەكەریا ئـەوەی دی لـەلای خـاتوو مەریـەم چـەند جـۆرە (میوەیـەك) پێـی ووت ﴿قَالَ يَٰمَرْيَمُ أَنَّىٰ لَكِ هَٰذَا﴾ **واتـــە:** حـەزرەتی (زەكـەریا) لێـی دەپرسـی باشـە ئـەمـەت لـەكوێ بـوو؟! یـان ئەمەت لـەكوێ بەدەسـت كـەوتوە ﴿ قَالَتْ هُوَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ إِنَّ ٱللَّهَ يَرْزُقُ مَن يَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٧﴾ ﴾ **واته:** مەریەم دەیگووت ئەوە لەلایەن خوداوە بـۆم هـاتووە، ئـەو خودایـەی كـە (رزق) و رۆزی هـەموو كەسـێك دەداو، چـونكە بێگومـان خـودا رزق و رۆزی دەدا بەهـەر كەسـێك بیـەوێ بـەبێ ژمارەو حیساب.

(باسێك لە پاڕانەوەی زەكەریاو مژدە پێدانی بە حەزرەتی یەحیا)

(موفەسـیرەكان) ئەفـەرموون: ئەوكاتـەی كـە حـەزرەتی زەكـەریا (سەلامی خوای لیّ بیّ) بینی خودا (ڕزق و ڕۆزی) مەریەم ئـەداو، میـوەی زستانی پێئەدا لە هاوین و، میـوەی هاوینیـشی لـە زسـتاندا بـۆ دەنێـریّ ئینجا لەوكاتەدا ئـارەزووی منـداڵی كـرد چـونكە خـۆی پیـاوێكی گـەورەو بەتەمەن بوو ، ئێسكی بـەرەو لاوازی دەچـوو سەریشی سـپی بـوو بـوو، هاوسەرەكەیشی تەمـەنی زۆر بـوو (منـداڵی نـەدەبوو) لەگـەڵ ئەوەیـشا هەموو داوای لە پەروەردگاری كردو بە نزمی و لەسەرخۆ هـاواری لێكـرد، وەك خوای مەزن دەفـەرموێت: ﴿هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُۥ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِن لَّدُنكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَآءِ ﴿٣٨﴾﴾ واتە: هـەر لـەویّ دا (زەكەریا) سەلامی خوای لیّ بێت بانگی پـەروەردگاری كـردو ووتـی ئـەی پەروەردگارم منداڵێكی پاك و چاكم پیّ ببەخشەو چونكە بێگومان دەزانم تۆ پاڕانەوەو (دوعایی) من دەبیسی ﴿فَنَادَتْهُ الْمَلَٰٓئِكَةُ وَهُوَ قَآئِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ﴾ واتە: ئینجـا فریـشتەكەی ئێمـەی (حـەزرەتی جوبرائیـل) بانگی لێكرد كە ئەوكاتە لە (میحرابەكەیدا) وەستابوو نوێژی ئەكردو واتە فریـشتە قـسەی لەگـەڵا كـرد بەشـێوەیەك كـە گـوێی لێبـوو كـاتیّ (لـە میحرابەكەیـدا) كـە جێگـای شـوێنی خـەڵوەت و نوێـژو پاڕانـەوەی بـوو) ئەوجا لە پاشان خـودای مـەزن باسـی مـژدەی فریشتە دەكـات پێـی بـە یـەحیاو هــەروەكو ئەفــەرموێت ﴿أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَىٰ﴾ واتــە خــوا

مزگێنیت پێ ئەدا کوڕێکت بەناوی (یەحیا) دەبێ، **واتە:** منداڵێکت پێ دەبەخشێ لە پشتی خۆت ناوی (یەحیایە) هەندێ لە (موفەسیرەکان) ووتویانە بۆیە ناونراوە بە (یەحیا) چونکە خودا بە (بڕواوە بوژاندویەتەوە)[1]، ﴿مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِّنَ ٱللَّهِ﴾ **واتە:**دان بە گشت فەرمودەو ووشەیەکی خوادا دەنێ، **واتە:** باوەڕی بە حەزرەتی (عیسا)یش هەیە کە بەو جۆرە بەبێ باوك لەدایك بووە ﴿وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِّنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٣٩﴾﴾، تا بلێی مرۆڤێکی ماقول و گەورەو (ڕێزدارە) لەناو گەلەکەیدا هەروەها زۆریش خۆڕاگرو، دوورەپەرێزە، لە ئارەزووی (نەفسی) و کاری نابەجێدا لەگەڵ تواناو (قابلیەتی) بەدەنیشدا -وە لە ئایندەدا- ئەبێتە پێغەمبەرو لە ریزی چاکاندایە، ﴿قَالَ رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي غُلَٰمٌ وَقَدْ بَلَغَنِيَ ٱلْكِبَرُ وَٱمْرَأَتِي عَاقِرٌ قَالَ كَذَٰلِكَ ٱللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَآءُ ﴿٤٠﴾﴾ حەزرەتی (زەکەریا) زۆر سەری سوڕماو ووتی: خودایە پیری کاری لێکردووم خێزانەکەشم نەزۆکەو سك ناکە چونکە (عاقر)ە واتە نەزۆکە تا ئێستا منداڵی نەبووە، ئینجا (فریشتەکان) ووتیان خودا چی ئارەزووی بێ وادەکات ئەوە فەرمانی خودای مەزنەو هیچ شتێ نابێتە ڕێگرو بەربەست لە بڕیاردا هەموو شتێ بەلایەوە ئاسانە.

---

(١) بڕوانە: (تەفسیری الكبیر) لە نووسینی (ابن أبی حاتم) بەرگی/٢، لاپەڕە/٢٣٥.

(ئاگادارییەکی گرنگ)

خوای گەورە لە کۆتایی ئایەتی (٣٩) بە سێ پلە باسی حەزرەتی (یحیا) ئەکاو ئەفەرموێت﴿وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِّنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴾ هەرچەندە پێشتریش (تەفسیرمان) کردووە، جا ووشەی (سید) یش واتە سەرۆك و بەڕێز (حصور)یش واتە خۆ دوورگر لە ئافرەتان ﴿وَنَبِيًّا مِّنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴾ واتە ئەبێتە پێغەمبەرێك لە ریزی چاکان و چاك کردارەکاندا ، **واتە:** ئەمەش مژدەیەکی ترە بەوە کە ئەو کوڕە هەر بە منداڵیەوە ئەکرێتە پێغەمبەرو خوا نیگای بۆ دەنێرێ و هەندێکی تر لە (موفەسیرەکان)، ئەفەرموون بێژەی (سەید) بەکەسێ دەڵێن، هەڵسێ بە چاکەسازی حاڵی خەڵك لە کاروباری دونیاو ئاخیرەتیاندا چونکە پێغەمبەریش ئەفەرموێ (أنا سَيّدُ ولد آدم ولا فخر) **واتە:** من گەورەی نەوەی ئادەمم بەبێ خۆهەڵکێشان و شانازییەوە) وە یان سەبارەت بە (حەسەن) ی کچەزای فەرموویەتی: (إن إبني هذا سيدٌ ولعل الله يصلح به بين فئتين عظيمتين من المسلمين) رواه البخاري، **واتە:** بەڕاستی ئەو کوڕەم (حەسەن) پیاوێکی ماقول و خاوەن رێزە، ئومێدە ببێتە مایەی ئاشتی نێوان دوو دەستەی گەورە لە موسڵمانان، بەڵێ هەروایش بوو چونکە هەرکە حەزرەتی (عەلی) باوکی (شەهید) بوو کوژرا- پتر لە (چل) ساڵ هەزار کەس هاتن (پەیمانیان) بەم دا ئەوکاتە نزیکەی (٧) مانێگ لە (عێراق) و خوراسان مایەوە، بەڵام کاتێ لەگەڵ دەستەو بەستەی (موعاویە)دا خەریك بوو تێکبچن لە شاری (ئەنبار)ی عێراقدا ،

پێشەوا (حەسەن) خوا لێی ڕازی بێت، ئەو شەڕو شۆڕەی زۆر پێ ناخۆش بوو، چونکە زۆر دەترسا لە ڕشتنی خوێنی موسڵمانان لەهەردوولا، بۆیە لەگەڵ (موعاویە)دا لەسەر چەند (مەرجێك) پێکهاتن و (فتیلە)ی جەنگەکەی کوژاندەوەو بەهۆی ئاشتی نێوان هەردوولا ، کەوابوو ڕاستە (سەید) بوو، هەروەها دین دۆست بوو، دنیا نەویست بوو زۆر (موصلح) بوو ئاشتی خواز بوو خوا پاداشتی بداتەوە.

(**سەرنجێك**)

جا بێگومان حەزرەتی (زەکەریا) پاش ئەو موژدە پێدانە بەخۆی داچووەو تەماشای کرد بەخۆی پیرو بەساڵاچووە هەروەها خێزانەکەشی پیرەژنێکی بەساڵاچووە ، بە سروشت ئەوەی لێ چاوەڕوان ناکرێ تازە منداڵی ببێ، بۆیە بە سەرسامی یەوە، ڕووی کردە قاپی و بارەگای پەروەردگارو پرسیاری کرد ﴿ قَالَ رَبِّ ٱجۡعَل لِّيٓ ءَايَةٗ ﴾ **واتە:** ووتی ئەی پەروەردگاری من خۆت نیشانەیەکم بۆ دیاری بکە کە ببێتە بەڵگە لەسەر ئەوەی کە من منداڵم دەبێ، ﴿قَالَ ءَايَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ ٱلنَّاسَ ثَلَٰثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمۡزٗا ﴾**واتە:** خوای مەزنیش فەرمووی نیشانەکەت ئەوەبێ کە تا سێ ڕۆژو سێ شەو تۆ ناتوانیت لەگەڵ خەڵکا قسە بکەی مەگەر بە (ئیشارەت) نەبێ و بە هێماو ئاماژە بەسەر یان بە دەست خەڵکی پێی تێ بگا)، ﴿ وَٱذۡكُر رَّبَّكَ كَثِيرٗا وَسَبِّحۡ بِٱلۡعَشِيِّ وَٱلۡإِبۡكَٰرِ ٤١ ﴾ **واتە:** لەو ماوەیەشدا یادی پەروەردگارت زۆر بکە لەکاتی ئێوارەو

بەیانیاندا، هەروەها پەروەردگاری خۆت پاك و خاوێن ڕاگرەو بەتەواوی ڕوو بکەرە خوداو نوێژی بۆ بکە.

(باسێك لە ڕێزنانی خاتوو مەریەم لەلایەن خوداوە)

هەندێ لە (موفەسرین) ئەفەرموون پاش ئەوەی کە خودای پەروەردگار باسی پاڕانەوەی حەزرەتی زەکەریای کرد (سەلامی خوای لەسەر بێت) لە دەرکی (کەرامەتی) مەریەم (علیها السلام) ئینجا گەڕایەوە بۆ باسی خاتوو مەریەم و فەرمووی ﴿ وَإِذْ قَالَتِ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ يَٰمَرْيَمُ إِنَّ ٱللَّهَ ٱصْطَفَىٰكِ وَطَهَّرَكِ ﴾ واتە: ئەوكاتە وەبیر بێنە کە (فریشتەکان یانی جوبرائیل) بەفەرمانی خودا بە مەریەمی گوت: واتە بەڕاستی خوای پەروەردگار تۆی هەڵبژارد بۆ خزمەتی (بيت المقدس) وە پاکی کردیتەوە لە هەموو ڕەوشت و خویەکی ناشرین ﴿ وَٱصْطَفَىٰكِ عَلَىٰ نِسَآءِ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٤٢﴾ ﴾ واتە: هەڵی بژاردیت بەسەر هەموو (ژنانی جیهاندا) هەروەك هەڵی بژاردیت بۆ دایکێتی پێغەمبەرێکی وەك (عیسا — علیه السلام) بێ ئەوەی کە پیاو بێتە لات، ﴿ يَٰمَرْيَمُ ٱقْنُتِى لِرَبِّكِ وَٱسْجُدِى وَٱرْكَعِى مَعَ ٱلرَّٰكِعِينَ ﴿٤٣﴾ ﴾ واتە: ئەی مەریەم تۆش بە دڵ خوداناسی بکە بۆ پەروەردگارت لە نیوێژ کردن لەگەڵ ئەوانەی نوێژدەکەن وە (رکوع) و (سوجدە) واتە کڕنوش بۆ خودا ببە ﴿ ذَٰلِكَ مِنْ أَنۢبَآءِ ٱلْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ ﴾ واتە: ئەوە باسکرا لە داستانی (زەکەریا و یەحیا و مەریەم)لە هەواڵە شاراوەو نادیارەکانە کە تۆ ئاگات لێنەبوو

ئێمـە بـە (وەحـی) واتـە نیگـا پێـت ڕادەگەیـەنین، چـونكە پێـشتر نەدبیستبوون و نەتخوێندووتن ، بەڵام بە (جوبرەئیل) ئـەمینا گەیانـدمان بـەتۆ بـۆ ئاگاداریـت لەسـەر ڕاسـتیدا، ﴿وَمَا كُنتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَقْلَامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ﴾ **واتە:** ئەوكاتـەیش ئـەوان (قەلەمـەكانیان) واتـە پێنووسـەكانیان دەهاوێـشتە نـاو دەریـای ئوردنـەوە، هـەتا بـزانن كامیـان سەرپەرشـتی چـاودێری مەریـەمی بـۆ دەبێـت ، تـۆ لەلایانـدا نەبوویت(ئەی خۆشەویست) دیارە لەناو خۆیاندا لەسەر چاودێری كردنـی (مەریەم) هەركەسە بۆخۆی دەیویست (شەرەفی) بەخێوكردنی مەریـەمی پـێ بـبڕێ[(1)] سـەرئەنجام (قورعـەیان) بـەكارهێناو، (وەك تـیرو پـشك هاوێشتن) ئـەوجا لـە ئەنجامـدا بـۆ حـەزرەتی (زەكـەریا) پێغەمبـەر (ﷺ) دەرچـوو، (خـاتوو مەریـەم) درایـە دەسـتی ئـەو زاتـە، ﴿وَمَا كُنتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٤﴾﴾ **واتە:** ئەوكاتەش تۆ لەوێ نەبوویت كە بـوو بـە (مُـشتومڕ) لـە نێوانیانـداو هەریەكـەو دەیویـست خـۆی سەرپەرشـتی (مەریەم) بكات و ئێمە ئەو ڕاستیانەت بە (وەحی) پێ دەگەیەنین و بـۆت ڕوون دەكەینەوە تا ببێتە بەڵگەیەكی تر لەسەر پێغەمبەریەتیەكەت.

---

(١) واتە ئەمەش هەمووی لەبەر ئەوەبوو كە (عیمرانی) باوكی خاتوو مەریەم سەرۆكی (دینی) قەشەكان بووەو، وە پیاوێكی زۆر چاك بوەو ئەیان ویست خزمەتی كچەكەی بكەن تا بەوە پاداشتی باوكی بدەنەوە.

(مژده دان به خاتوو مەریەم کە خوای گەورە عیسای پێ ئەبەخشێ)

ئەمە بەشارەت و موژدەیەکە لە فریشتەوە کە حەزرەتی (جوبرەئیلە) بۆ خاتوو مەریەم (سەلامی خوای لێ بێ) کە بەم زووانە خوای مەزن منداڵێکی زۆر بەڕێزو پایەداری پێ ئەبەخشێ کە حەزرەتی عیسایە (سەلات و سەلامی خوای لێ بێ) وەکو ئایەتەکە ئەفەرمووێت: ﴿ إِذْ قَالَتِ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ يَٰمَرْيَمُ إِنَّ ٱللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ ﴾ **واته:** (جوبرائیل) پێی گوت ئەی (مەریەم) خوا بەیەك ووشە مژدەت پێ ئەدات ئەمەش چونکە خوا هەموو کارێك بەیەك ووشە ئەکات و ئەویش ووشەی (کن فیکون)ە، **واته:** (ببە) مژدەکەش ئەوەبوو گوتی خوا مژدەت ئەدات یان کوڕێکت ئەداتێ بێ باوك جا بێگومان (موفەسیرین) ئەفەرموون بەکارهێنانی (کلمه) ی بە مانا (ووتە) بەسەر حەزرەتی (عیسادا) لەبەر ئەوەیە کە عیسا لەسەر دەستووری ئادەمیزاد لەدایك نەبووە.

(ئاگادارییەك)

هەندێ لە (موفەسیرەکان)ئەڵێن خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا ئەفەرمووێ: ﴿ إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِندَ ٱللَّهِ كَمَثَلِ ءَادَمَ خَلَقَهُۥ مِن تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿٥٩﴾ ﴾ سورەتی (آل عمران، ئایەتی ٥٩) واتە بێگومان حاڵی (عیسا) لای خوا وەك حاڵی ئادەم وایە دروستی کرد لە (خۆڵ) و خاك لەپاشان پێی ووت (ببە) و بوو، جا زۆربەی

(موفەسیرەکان)ئەڵێن: ئادەم کە بەبێ دایك و باوك بووە پێی ناووترێ کوڕی خوا (العیاذ باللە) بەڵام کە حەزرەتی (عیسا) لەدایك بوو بەبێ (باووك) چۆن پێ ی ئەووترێ (کوڕی خوا...؟) جا ئەفەرمووێ ﴿ ٱسۡمُهُ ٱلۡمَسِيحُ عِيسَى ٱبۡنُ مَرۡيَمَ وَجِيهٗا فِي ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةِ وَمِنَ ٱلۡمُقَرَّبِينَ ﴿٤٥﴾ ﴾ **واته:** ناوی عیسای کوڕی مەریەمەو (چونکە نان) ناوی (مەسیحە) [1] مەسیح: واتە لە زوبانی ئەواندا نازناوێکی پیرۆزەو هەندێ لە ((موفەسیرەکان)یش) ئەڵێن ئەم نازناوە (عیبری یە) واتە بەردەوامە لەسەر تەقواو خواپەرستی، وە بەرێزە لە هەردوو (دنیا) واتە هەردوو جیهانا وە خاوەنی پایەی بەرزە، وە یەکێکیشە لە نزیکەکانی خوای مەزن، ﴿ وَيُكَلِّمُ ٱلنَّاسَ فِي ٱلۡمَهۡدِ وَكَهۡلٗا وَمِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٤٦﴾ ﴾ **واته:** بە منداڵی و لەناو (لانك) و بێشکەدا لەگەڵ خەڵکیدا قسە دەکات، وەکو لەکاتی تەمەنی (سیساڵیدا) قسەیان لەگەڵدا دەکات و، هەروەها دەبێتە یەکێك لەو پیاو چاکانەی کە فەرمانەکانی خودا بەجوانی جێبەجێ دەکات.

(سەرنجێکی گرنگ)

هەندێ لە زانایانی (تەفسیر) ئەڵێن لە (ئینجیل) دا ، باسی قسەکردنی

---

(١) هەندێ لە (موفەسیرەکان) ئەڵێن (مەسیح) چونکە زۆر (سەفەر) و گەشت دەکات، بەڵام هەندێکی تر ئەڵێن مەبەستی ئەوەیە ئەگەر دەستی بەسەر هەر نەخۆشێکدا هێنابێت لەو نەخۆشیەی و ناتەواویەی چاك بۆتەوە، بە فەرمانی پەروەردگار ئەمەش بۆ ئەو بە (موعجیزەی) پێغەمبەران دائەنرێ.

ناو بێشکه ناکات، چونکه بێگومان قسەکردنی حەزرەتی (عیسا پێغەمبەر) سەلامی خوای لێ بێ، خزمەتی بیروباوەڕی (مەسیحیەکان) ناکات، چونکه ئەوان دەڵێن (عیسا) کوڕی خوایە (العیاذ بالله) بەڵام حەزرەتی عیسا ((عليه السلام)) یەکەم ووشە کە لەزاری دەرچوو ﴿ قَالَ إِنِّي عَبْدُ ٱللَّهِ ﴾ سوورەتی (مەریەم)، ئایەتی/٣٠، **واته:** (من بەندەی خوام) جا بێگومان بەم ووشەیە (بیرو باوەڕێ مەسیحیەکان لە ڕەگ و ڕیشەوە هەڵئەتەکێنێ).

ئیجاد کردنی عیسا (سەلامی خوای لێ بێ) بێ باوك

ئینجا بێگومان کاتێ کە (مەریەم) مژدەی فریشتەکانی بیست لەو بارەیەوە لەلایەن خوداوە لە پەرستگاکەیدا ﴿قَالَتْ رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ ﴾ **واته:** (مەریەم) لە وەڵاما ووتی: ئەی پەروەردگارم من چۆن کوڕم دەبێ هیچ مرۆڤێك ئێستا توخونم نەکەوتووە ﴿قَالَ كَذَٰلِكِ ٱللَّهُ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ ۚ إِذَا قَضَىٰٓ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿٤٧﴾ ﴾ **واته:** خوا وەڵامی دایەوە، فەرمووی: هەروەکو گوتت وایە، کوڕت ئەبێ، بەبێ ئەوەی کەس دەستی پێت بگا، چونکە ئەوەی خوا بیەوێ دروستی ئەکات و (چ بە باوك و چ بێ باوك و چ بە دایك و بێ دایك) هەروەك حەزرەتی ئادەمی بەبێ دایك و باوك درووست کرد، هەروەها حەوای بێ دایك لە ئادەم درووست کرد، عیسایشی بەبێ باوك لە ژنێك درووست کرد

(کە خاتوو مەریەمە) هەروەها خەڵکی تریشی لە دایك و باوك درووست کردو چی بیەوێ ئەیکات، چونکە ئەگەر خوا فەرمان لەسەر کارێك بدات و بیەوێ ببێ تەنیا ئەفەرموێ ببە، کارەکە دەبێ[1].

﴿وَيُعَلِّمُهُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ وَٱلتَّوْرَىٰةَ وَٱلْإِنجِيلَ ﴿٤٨﴾﴾ واتە:
خوا فێری نامەی ئاسمانی ئەکات لە (تەورات و لە ئینجیل) و حیکمەت و کار جوانی و کار دروستی، واتە فێری (ئەسراری شەریعەتی) ئەکات، ئینجا بۆ ئەوەی نیشانی بدا کە مەبەس لە (کتاب) تەورات و ئینجیلە تەورات ئەو (کتێبەیە) کە خوا ناردی بۆ (موسای کوڕی عیمران) وە ئینجیلیش ئەو (کتێبەیە) کە خودا ناردی بۆ عیسا (سەلات و سەلامی خوای لەسەر بێ) کە (تەورات) و ئینجلشی هەموو لەبەر بوو، بەلاّم بەداخەوە لەدوای ئەو گۆڕییانو (تەحریفییان) کرد.

(**باسێکی گرنگ**)

(خۆ ئەو ئینجیلە ئەوە هەر هیچ) چونکە گوڕییان (تەحریفییان)کرد هەر وەك خاوەنی پەڕتووکی (المنجد) کەپەڕتووکێکی زۆر گرنگە لەبارەی (لۆغەت) ئیعلاّمەوە کە خۆی (مەسیحی) یە ئەڵێ ئەم ئینجیلە نووسراوی (متی) و (مرقس) و (لۆقا) و (یوحنا) ن کە وەختی خۆی

---

(١) لە ئایەتێك دەڵێت و ئەفەرموێت ﴿وَمَآ أَمْرُنَآ إِلَّا وَٰحِدَةٌ كَلَمْحٍۭ بِٱلْبَصَرِ ﴿٥٠﴾﴾ سورەتی (القمر) ئایەتی ٥٠، **واتە:** ئێمە تەنها یەك فەرمان دەرئەکەین و دووبارەی ناکەینەوەو، لەگەڵ دەرکردنی فەرمانەکەدا، وەك چاو تروکان بەخێرایی شتەکە ڕووئەدات.

نووسی و یان له مێژووی حەزرەتی عیسادا، ئەی ئینجیله راستەقینەکەی کـه بـه سـرووش هاتۆتـه خـوارەوه بـۆ (عیـسا) لـه کـوێ یـه؟ کـه ئـەوه ئەگونجێ ئینجیلی (بەرنابا) بێ که پێنج شتی زۆر گرنگی تێدایەو لەسـەر رێگـەی (قورئـان)ەو دژی (ئینجیلـەکانی) تـره: زانایـانی ئـایینی زۆر بەراستیان داناوه.

یەکەم- ئەڵێ حەزرەتی عیسا (ئینکاری) ئەوه ئەکا که خوا بێ یا کـوڕی خوا بێ (العیاذ بالله) له (ئینجیلەکانی) تردا وا ناڵێ.

دووەم- ئەڵێ: (مەسیحی) چاوەڕوانکراو، واته خاتمی (أنبیا) عیسا نی یه بەڵکو (محمد)ه (ﷺ) وه ناوی پیرۆزی حـەزرەتی (محمـد) لـه زۆر شـوێنا ئەبا.

سـێیەم- ئـەڵێ عیـسا پێغەمبـەر (ﷺ) هەڵنەواسـراوه، وه ئـەوەی هەڵواسراوه (یەهوذای) ی ناپاکه که خوا وێنەی عیسای بەسەر کێشا.

چوارەم- ئەڵێ ئەو کوڕەی که حـەزرەتی ئیـبراهیم (ﷺ) بڕیـاری دا کـه بیکـا بـه قوربـانی (ئیـسماعیل) بـوو نـەك (ئیـسحاق) وەکـو قورئـان ئەفەرمووێ نەك (ئیسحاقه) وەکو (ئینجیلەکانی) تر ئەڵێن ئیسحاق بـوەو کەچی بەپێچەوانەوه.

پێنجەم- له ئینجیلی (بەرنابادا) ئەڵێت (خەتەنه) پێویـستی ناچـاری یـه بۆ (مەسیحی) که ئەمه له ئینجیلەکانی تـردا نیـه بـەڵام ئینجیلـی بـەرنابا بەزۆری (یاساکانی) لەگەڵ شەریعەتی ئیسلامداو (موافیقه).

(موعجیزەکانی حەزرەتی عیسا (عليه السلام))

خودای گەورە باسی مژدەی تەواوی (فریشتەکان) دەکات بە پێدانی خاتوو مەریەم[1]. بەو کوڕەی کە عیسایە، وە چەند (موعجیزەی) گەورەی ئەداتێ هەروەکوو (قورئان) ئەفەرمووێ ﴿وَرَسُولًا إِلَىٰ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ﴾ **واته:** دەشیکا بە پێغەمبەرێك بۆلای (بەنی ئیسرائیل) واتە، نەوەکانی حەزرەتی یعقوب (عليه السلام) وە پێیان دەڵێ من پێغەمبەرێکم بۆلای ئێوە ڕەوانەکراوم بەفەرمانی خودا)، ﴿أَنِّي قَدۡ جِئۡتُكُم بِـَٔايَةٖ مِّن رَّبِّكُمۡ﴾ **واته:** لەلایەن پەروەردگارتانەوە بەم (عەلامەت) و نیشانەو بەڵگەیەکەوە هاتووە بۆ لاتان ﴿أَنِّيٓ أَخۡلُقُ لَكُم مِّنَ ٱلطِّينِ كَهَيۡـَٔةِ ٱلطَّيۡرِ فَأَنفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيۡرَۢا بِإِذۡنِ ٱللَّهِ﴾ **واته:** هەر لە قوڕ (شکڵی) پەلەوەر دروست ئەکەم بە ئیزنی خوا فوی پێدا دەکەم دەبێتە باڵدارێکی تەواو، هەر وایشی دەکرد بە (ئیزنی خوای گەورە) کە کردبووی بە

---

(١) بەڕاستی خوای گەورە گەلێ ڕێزی لە خاتوو مەریەم ناوەو، هەرچەندە لە پێشەوە، کەوا ئەو فەرمودانەی حەزرەت (ﷺ) لە (فەزائیلی) خاتوو مەریەم دا باسی کردووە نەمان هێناون لەبەر درێژی تەفسیرەکە بەڵام لە (گێڕانەوەیەکی پێشەوا بوخاری) دا بەم شێوەیە هاتووە: وەکو پێغەمبەر (ﷺ) ئەفەرموێت: (لە پیاوان زۆریان (کامل) بوو بەڵام لە ئافرەتان جگە لە ئاسیەی خێزانی فیرعەون و مەریەمی کچی عیمران کەسی تریان لێ (کامل) نەبووە، وە ڕێزو پلەی (عائیشە) بەسەر ئافرەتاندا وەك ڕێزو پلەی تشریبی (گۆشت)ە بەسەر هەموو خواردنەکاندا.

(موعجیزەیەك) لەسەر ئەوە كە خودا ڕەوانەی كردووە، ﴿وَأُبْرِئُ ٱلْأَكْمَهَ وَٱلْأَبْرَصَ وَأُحْيِ ٱلْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ ٱللَّهِ﴾ واتە: كوێری زكماكیش چاك دەكەمەوە، هەروەها پێست بەڵەكیش چاك دەكەمەوەو مردووان زیندوو ئەكەمەوە بە فەرمان و ئیزنی خودا (چونكە بێگومان ئەو دوو نەخۆشییە لەگەڵ زیندوو كردنەوەی مردوو كەس توانای بەسەردا نەبووە)، ﴿وَأُنَبِّئُكُم بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لَّكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٤٩﴾﴾ واتە: خەبەرتان ئەدەمێ بەوەی كە لەماڵی خۆتانا ئەیخۆن ، وە خەبەرتان ئەدەمێ بەوەی كە دای ئەنێن و بە (زەخیرە) هەڵی ئەگرن و دەیهێڵنەوە پێتان ئەڵێم و ئاگادارتان ئەكەمەوە، جا بێگومان ئەمانە بەڵگەو نیشانەن بۆتان ئەگەر بڕواتان ببێ بە ڕاستگۆیی من بەوەی بۆم هێناون).

﴿وَمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ ٱلتَّوْرَىٰةِ﴾ واتە: هەروەها هاتووم بۆ باوەڕهێنان بەو (تەوراتەی) كە لەبەر دەستمدایە یان ئەوەی من هێناومە ڕێكە لەگەڵ ئەوەی كە لە (تەورات) هاتووەو باسكراوە، چونكە تەورات لەبەردەستیان بوو پێش ئەوەی حەزرەتی عیسا بێت، ﴿وَلِأُحِلَّ لَكُم بَعْضَ ٱلَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ﴾ واتە: هاتووم تاكو هەندێ شت كە لە (شەریعەتی) مووسادا لێیان قەدەغە كراوە من بۆتان

(حەلاڵ) بکەم کە لێتان (حەرام) کراوە[1]، ﴿ وَجِئْتُكُم بِآيَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿٥٠﴾ ﴾ **واتە:** بەڵگەو نیشانەیەکم بۆ هێناون لەلایەن پەروەردگارتانەوە کە بەڵگەیە لەسەر ڕاستگۆیی من لەوەدا کە دەیڵێم، دەسا ئێوەش هەر لە خوا بترسن و بڕوا بەو بەڵگانە بێنن فەرمانم بەجێ بێنن کاتێ بانگتان ئەکەم بۆ خوا پەرستی، ﴿ إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَٰذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِيمٌ ﴿٥١﴾ ﴾ **واتە:** بێگومان بن پەروەردگاری من و پەروەردگاری ئێوە هەر ئەو خودایەیە کە منی بەو شێوەیە دروستکرد، کەوابوو هەر ئەو بپەرستن لە فەرمانی لامەدەن، ئەوەی من پێتان ڕادەگەیەنم ڕێگای ڕاستی خودایە پێویستە ئێوەش شوێنی بکەون و لێی لانەدەن.

(باسێك لە حەواریەکانی[2] حەزرەتی عیسا (عليه السلام))

زۆربەی زانا (موفەسیرەکان)و مێژوونوسان ئەڵێن جولەکەکان بڕوایان بە حەزرەتی عیسا (عليه السلام) نەهێناو بە قسەیان نەکرد چونکە زۆر ئامۆژگاریانی کردن و بێ سوود بوو، وەلەگەڵ هەندێشدا گاڵتەیان پێ ئەکردو ، ئینجا لە پاشا هاتنە سەر ئەوەی کە بیکوژن، وە حەزرەتی عیسا (عليه السلام) ترساو دەستی بە خۆ شاردنەوە لەگەڵ دایکیا کرد جا

---

(١) وەك گۆشتی ماسی و حوشترو چەوری و ئیش کردن بێ لە ڕۆژی شەممەوانداو .هتد.

(٢) حەواری: لە (حوورەوە) هاتووە واتە سپی یا خوڵاصەی سپی چونکە بەرگیانیش سپی بووەو ١٢ کەس بوون.

لەوکاتـەدا حـەزرەتی عیـسا (عليه السلام) هـیچ گومـانێکی نـەما لـەوەی کـە جوولەکەکان ئەیکوژن و ئەوجا شەوێك هاتەلای (قوتابی و فەقێکانی) کـە (دوانـزە کـەس) بـوون بـە دزیـەوە کـۆی کردنـەوە کـە یـەکێکیان نـاوی (یەهوذا) بوو، وە لەگـەڵ حـەزرەتی عیـسا (عليه السلام) دا بـە دڵ ناپـاك بـوو، ئینجا حەزرەتی عیسا (عليه السلام) ویستی ئامۆژگاری یەکیان بکاو، لە پاشـان فـەرمووی: یـەکێکتان لـەم دوازدەیـە بـەمن بـێ بڕوایـە[1]. وەکـو قورئـان ئەفـەرمووێ: ﴿ فَلَمَّآ أَحَسَّ عِيسَىٰ مِنْهُمُ ٱلْكُفْرَ ﴾ **واتـە:** کـاتێ عیـسا هەستی کرد بە بێ بڕوایی گەلەکەی ﴿ قَالَ مَنْ أَنصَارِىٓ إِلَى ٱللَّهِ ﴾ **واتە:** فـەرمووی کـێ یارمـەتی دەری مـن بـۆ بـانگکردنی خـەڵك بـۆلای خـودا ﴿ قَالَ ٱلْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنصَارُ ٱللَّهِ ﴾ **واتـە:** قوتـابی یـە یاوەڕەکـانی گوتیـان ئێمـە یارمـەتی دەری ئـاینی خـواین ﴿ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَٱشْهَدْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٥٢﴾ ﴾ **واتە:** باوەڕی دامەزراومان بە خوا هێنـاوەو تـۆش شایستەی ئەی عیسا کـە بەڕاستی ئێمـە موسڵمان و ملکەچـی فـەرمانی خـواین... ئینجـا ڕوویـان کـردە خـواو بەڵێنەکـەی خۆیـان نـوێ کـردەوە لەگەڵ حەزرەتی عیسا داو، گووتیان: ﴿ رَبَّنَآ ءَامَنَّا بِمَآ أَنزَلْتَ وَٱتَّبَعْنَا ٱلرَّسُولَ فَٱكْتُبْنَا مَعَ ٱلشَّٰهِدِينَ ﴿٥٣﴾ ﴾ **واتــــە:** حەواریــەکانی حـەزرەتی عیسا ووتیـان پـەروەردگاری ئێمـە، ئێمـە باوەڕمـان هێنـاوە

---

(١) ئەم یەهوذایە (خائین) بوو بەرامبەر بە حەزرەتی عیسا (عليه السلام) ئینجا ئەو ڕۆژەی کە هاتن عیسا پێغەمبەر بکوژن خوا وێنەی (عیسای) خستە سەر وێنەی ئەو، جا کوشتیان و وایان زانی کە عیسایە (شوبهاندیان) بە حەزرەتی (عیسا) و کوشتیان.

بەوەی کە ناردووتە خوارەوە، مەبەست (ئینجیلە) وە کەوتوینەتە شوێنی پێغەمبەرکەت کە حەزرەتی (عیسا)یە خودا لەسەرهەڵدانی ئەو پێغەمبەرەت لەگەڵ (قەومەکەیدا) بەشایەت لەقەڵەممان بدەو بماننووسە.

(جوولەکەکان پیلان ئەگێڕن بۆ لەناوبردنی عیسا (عليه السلام))

باسی فرۆفێڵی جوولەکەکان ئەکا لە بابەت هەوڵدانیان بۆ کوشتنی حەزرەتی عیسا (سەلامی خوای لێبێت) جا بۆ ئەم باسە (إبن كثير) لە تەفسیرەکەیدا[1] ئەڵێت جوولەکەکان کە بێ باوەڕ بوون باوەڕیان بە عیسا (عليه السلام) نەهێناو ئینجا ویستیان حەزرەتی عیسا بکوژن چونکە دەستیان دایە فێڵ و تەلەکە نانەوە بۆئەوەی پەلاماری بدەن و یا (سەڵبی) بکەن، واتە لە خاچی بدەن، ئینجا دەستیان دایە پیلان نانەوە و هەوڵیان دا بە (پاشای) ئەوکاتە کە بێ باوەڕو خوا نەناس بوو هەروەها تێیان گەیاند کە پیاوێك لێرە پەیدا بووە مەبەستیان عیسایە خەڵکی گومڕا دەکات و هەوڵیاندا دژایەتی (حەزرەتی عیسا) بکەن و خەڵك هەڵدەخەڵەتێنێ کوڕو باوك لەیەکتری جیا دەکاتەوەو، جگە لەمانەش لە(تەفسیری حدائق الروح و الريحان)دا[2] ئەڵێت لە عەبدوڵڵای

---

(١) بنۆڕە: (تفسير القرآن العظيم، تفسير إبن كثير) لە نووسینی: (عماد الدين إبن كثير)، لێکۆڵینەوەی (عبدالرزاق المهدی)، ج١، لاپەڕە/٣٨.

(٢) بنۆڕە: (تفسير حدائق الروح والريحان في روابي علوم القرآن) لە نووسینی: (محمد امين الهرری الشافعی) ، ج٤، لاپەڕە/٣٣١.

کوڕی ئیمام عەباس (خوا لێ یان ڕازی بێ) ئەگێڕێتەوەو ئەڵێ (حاکمی) ڕۆمانی (بیلاگس) یان وا تێگەیاندبوو کە عیسا (پیاوێکی) درۆزن و پیلانگێڕە و دوژمنی حکومەتەکەی (بیلاگس)ە بۆ ئەوەی بە کوشتنی بدەن، جا هەروەها جگە لەمانەش دژایەتی کردن و ئازاردانی خاتوو مەریەمەی دایکی (عیسایان) بە تۆمەتی داوێن پیسی لەگەڵ پیاوێك بەناوی (یوسفی نەجار) واتە دارتاش تۆمەتبار کردو وە بەناو خەڵکیدا بڵاویان کردەوە کە (عیسا) لەو داوێن پیسیەی (مەریەمەوە) پەیدا بووە، ئەوجا بەم ڕەنگە (جوولەکەکان) چەند پیاو خراپێك و سەربازێکیان هەنارد بە هاوڕێ ی (یەهوذا) بۆ کوشتنی عیسا ئینجا لەوکاتەدا حەزرەتی عیسا (عليه السلام) نوێژی دەکرد لەناو باخچەیەکا لە تەنیشت هۆدەکەیەوەکە (حەوارییەکانی) عیسای تێدا نوستبوون جا حەزرەتی عیسا لە نوێژەکەیا هەستی بەو پیاو خراپ و سەربازانە کردو، ترساو چووە ژووری حەواریەکانیەوە ، ئەو ژوورەی کە تێیدا دەرسی بە (قوتابیەکانی) ئەگوت، جا ژوورەکە (پەنجەرەیەکی) تیابوو، حەزرەتی (عیسا) بە خێرایی لەو پەنجەرەیە دەرچوو، ئینجا (یەهوذا) کە چووە ژوورەوە، حەزرەتی (عیسای) نەدی، وە خوا سورەت و دەنگی عیسای کێشا بە سەر یەهوذا، ئەوجا قوتابی یەکانی خەبەریان بووەو یەهوذایان بە (عیسا) زانی بەلام (یەهوذا) عیسای نەدی و هاتە دەرەوە، ووتی (عیسا) لێرە نییە، سەرۆکی جەردەو سەربازەکان کە چاوی بە (یەهوذا) کەوت بە عیسای زانی وە فەرمانی دا بە گرتن و کوشتنی (یەهوذا) ئینجا (یەهوذا) هاواری کرد کە من یەهوذام سەرۆك ووتی ئەگەر تۆ ڕاست

دەکەی (یەهوذایت) کوانێ (عیسا)؟ یەهوذاش ووتی: ئەی ئەگەر من (عیسام) کوانێ یەهوذا؟ ئینجا سەرۆك گوێی نەدایە قسەکەی، وە (یەهوذایان) بردو کوشتیان و لە سێدارەیان داو (شوبهاندیان) بە حەزرەتی عیسا (عليه السلام) جا بێگومان پاداشتی خراپە لەمە باشتر چۆن ئەدرێتەوە (یەهوذا) یەك خۆی بکا بە (قوتابی) و حەواری یوونی عیساوە (جاسووسی) جوولەکەکان بێ بەسەریەوە، لەو شەوەدا کە (عیسا) (عليه السلام) لەگەڵ قوتابی یەکانیا کۆمەڵن و لە خزمەتیا ئەخوێنن، یەهوذا بچێ دەستەیەك پیاو خراپ و سەرباز لە جوولەکەکان بێنێتە سەریان، ئینجا لەو حەلەدا کە یەهوذا ئەچێتە ژوورەوە حەزرەتی (عیسا) بکوژێ، بەلاّم خوا (عیسای) دەرباز کرد لەم پیلانەدا، وە خوای گەورە دەنگ و (سورەت) و وێنەی (عیسای) دا بەسەر دوژمنەکەیا وە ئەم بگرن و هەلێواسن و لە سێدارەی بدەن ئەوەش کاری خودایە، وەکو گوترایە (مَنْ حَفَرَ بِئْراً لِأخِيه فَقَدْ وَقَعَ فِيه) **واتە:** هەرکەسێ بیرێ لەبۆ برای خۆی هەڵکەنێ خۆی ئەکەوێتە ناوی و جا ئەمەش دەقی ئایەتەکەیەو، کە خوای گەورە لە قورئاندا ئەفەرموێ: ﴿ وَمَكَرُواْ وَمَكَرَ ٱللَّهُ ﴾ (أي أرادوا قتلهُ فنجاه الله من شرّهم ورَفعَهُ إلى السّماءِ دون أن يمسَّ بأذى وألقى شبههُ على ذلك الخائن (يهوذا) قال المفّسرون وسُمّي ذَلكَ مكراًعلى سبيل المقابلة لمكرهم حَيثُ أحْبَطَ مُؤامرتَهُم وردَّكيْدَهُم في نحورهم ولهذا قال (والله خيرُالماكيرين) أي اقواهم مكراً فقد رفَعَ عيسى حيّاً إليه والقى شبهَهُ على رَجُلٍ خائن) **واتە:** لەوێشەوە دوژمنانی دینی خوا فێڵیان کرد بۆ کوشتنی (عیسا) بەلاّم خوا

فرۆفێڵەکەیانی پوچەڵ کردەوەو بەربوونە گیانی ئەو کەسە کە ناردبویان بۆ کوشتنی عیساو ئەویان کوشت و جا ئایەتەکە ئەفەرموێ ﴿ وَٱللَّهُ خَيْرُ ٱلْمَٰكِرِينَ ﴿٥٤﴾ ﴾ واتە: بێگومان خوا باشتر چارەکارە بۆ هەڵوەشاندنەوەی فێڵ و پیلانەکانیان، چونکە بەڕاستی خوا چاکتر لە هەموو فێلبازان تۆڵە لەفێڵبازان وەردەگرێت[1] .

(پاشکۆ)

شێخ (محمد) ی خاڵ ئەفەرمووێ لە تەفسیرەکەیدا ئەم دەربازکردنەی حەزرەتی عیسایە وەك ئەو دەربازکردنی حەزرەتی (محەمەد) وایە کە لە شەوی کۆچیا بۆ (مەدینە) سەد شیر بەدەست لە گەنج و لاوانی (قورەیش) دەوری ماڵی پێغەمبەریان دا ، لە ئێوارەیەوە تا بەیانی ، وە لە نیوەشەودا پێغەمبەر (ﷺ) لە ماڵ بێتە دەرەوە، وە لەبەرچاوی ئەم زەلامانە بچێ بۆ ماڵی ئەبو بەکرەوە، لەوێوە بڕۆن وە کەس پێی نەزانێ لەوێشا بەرەو غاری (ثورڕ) لەگەڵ حەزرەتی ئەبووبەکری سەددیقداو

---

(١) (پوختەی) واتە: ئەوەی راستی بێت دوژمنان و ناحەزان پیلانیان گێڕا هەوڵی شەهید کردنی حەزرەتی عیسایان داو خوایش پیلانەکەی پووچەڵکردەوەو سەری لێشێواندنو یەکێکیان لەخۆیان کوشتو کە (یهووذا) بوو چونکە خیانەتی لە حەزرەتی عیسا کردوو جا بێگومان خوای گەورە چاکترین و بەدەستەڵاترین زاتێکە لە هەڵوەشاندنەوەو تێشکاندنی پیلانو نەخشەی دوژمنانو ناحەزانی (ئاینەکەیدا) چونکە ئەوان فرو فێلی خۆیانیان کردوو بەڵام خوای گەورە بەشێوەی فروو فێڵەکەیان سەری لێی تێکدانو (پیلانەکەیان) فەشەلی هێناوو حەزرەتی عیسایی رزگار کردوو بەرزی کردەوە بۆ ئاسمان..

سـێ رۆژان لـەناو ئەشـكەوتەوە مانـەوەو چـەند (كافرەكـان) بـەدوایی گەڕانو نەیاندۆزیەوەو هەتا خـوا نـەجاتی دانو بـەرەو مەدینـەدا چـوون رزگاریان بوو.

خوا عیسای نەجات دا لەدەستی پیلانگێڕاندا

خوای گەورە ئەفەرمووێ:﴿ إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَىٰ إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ ﴾ **واتـە:** ئـەی (محمـد) یـادی ئـەوە بكـەرەوە كـە پـەروەردگار بـە (عیسای) فەرموو ئەی عیسا ئەمن لەكاتی دیاریكراودا گیانـت دەكێـشم و بەرزت دەكەمەوە بۆلای خۆم.

(تێبینی یەكی گرنگ)

جا بێگومان (ڕاڤـەكارانی قورئـان) بـیرو ڕایـان جیـاوازە لـە تـەفـسیری ﴿إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ ﴾ هەنـدێ لـە (موفەسـیرەكان)وتوویانـە: (متوفیك) و (رافعك) پاش و پێش خراون (رافعك) پێش (متوفیك) خراوە، واتە خۆی بەو شێوەیە ، كە بەرزت دەكەمەوەو دواتر دەتمرێنم بـەڵام لـە پاش و پێش كردنی كردارەكاندا وا هـاتووە كـە دەتمـرێنم، هەنـدێكی تـر پێیـان وایـە كـە خـوای گـەورە لـە سـەرەتای ڕۆژدا (سـێ سـەعات) مراندوویەتی دواتـر بـەرزی كردۆتـەوە بـەڵام (ئـیبن ئیسحاق) وتوویـەتی هەندێ (گاورەكان – بڕوایان) وایـە كـە خـوای گـەورە (حـەوت) سـەعات مراندوویەتی پاشان زیندوی كردۆتەوە[1].

---

(١) بنۆڕە تەفسیری (من روائع التفسیر) النكت والعیون– تفسیری الماوردی، لە نووسینی: (علی بن حبیب الماوردی) ج١، لاپەڕە/٣٩٧.

(پوختەی ووتەکان)

خوێنــەرە ئازیزەکـانم پێشەوا (الطـبري) نـاودار بـە ئـیبن و جـەریری تەبەری لە تەفسیرەکەیدا[1] ئەڵێت مەبەست لەم (مەسەلەدا) ئەوەیـە کـە خـوا عیـسای بـە زینـدوویی بـۆلای خـۆی بەرزکردۆتــەوە، چـونکە ئـەو فەرمودانەشی کە یەکدەنگن بۆ گەڕانـەوەو هاتنـەوەی حـەزرەتی عیسا (الطيلا) لە ئاخر زەمانـدا بـۆ سـەر زەوی و جارێکی تـر چـونکە بێگومـان گشت ئەو فەرموودانە (متواتر) ن و زۆر مەشهوورن.

جـا بێگومـان ئـەوەی ڕاسـتی بێـت (عەقیـدە)ی (ئـەهلی سـوننەت) و (جەماعەت) ئەوەیە کە حەزرەتی عیسا (سەلامی خوای لەسەر بێ) هـەر بە زینـدوویی (بـە فـەرمانی خـوا) بـەرز کراوەتـەوە بـۆ (ئاسمـان) بـۆلای خۆی، جا بێگومان بۆ دوایی پێش هاتنی ڕۆژی (قیامەت) دێتە خوارێ و، هەروەها بە شەریعەتی (محمد) (ﷺ) حوکم ئەکاو بڕیـار دەداو کـار دەکـا وە لە پاشان (دەجال) ئـەکوژێ و ئینجـا ڕووی سـەر زەوی پـڕ ئـەبێ لـە (عەدالەت) واتـە دادگـەری و خێـرو بەرەکـەت و خۆشـی، جـا لـە کۆتـایی ئایەتەکـــەدا ئەفـــەرموێ: ﴿وَمُطَهِّرُكَ مِنَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ﴾ أي مُخَلِّصكَ مِنْ شرّ الأشرار أرادو قَتْلَكَ. **واتە:** دوورت دەخەمەوەو خەلاصـەت ئەکەم ونەجاتت ئەدەم لە ئێش و ئـازاری ئەوانـەی بـێ بڕوابـوون بـەتۆ ، واتە ڕزگارت دەبێ و ناهێڵم زەرەرو زیانت پێبگەیـەنن بتکـوژن ﴿وَجَاعِلُ

---

(١) بڕوانە (جامع البيان عن تأويل آي القرآن) مەشهور بە تەفسیری (الطبري) لە نووسینی (إبن جرير الطبري) ج٣، لاپەڕە/١٨٧٦.

﴿ ٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوكَ فَوْقَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ ﴾ و پـەیڕەوانی تـۆم بەرز کردۆتەوە بەسەر بێ (بڕوایانتا) واتە ئەوانەی کە تۆبە (بەندەی خوا و پێغەمبەری خوا ئەزانن) و، ئەوانەم (بەرزکردۆنەتەوە) بەسەر ئەوانەی کە تۆ بە کوڕی خوا ئەزانن (العیاذ باللە) تـا ڕۆژی (قیامـەت) واتـە دوایـی بەرزم کردونەتەوەو، واتە ئەوانەی کە دوای تۆ ئەکەون و لەسەر ڕێـی تـۆ ئەڕۆن بەرزم کردونەتەوە بەسەر ئەوانەی کە لـە ڕێ ی تـۆ لایانـداوە، بـە بەرزکردنەوەیەکی (روحی) واتە گیانی ﴿ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٥٥﴾ ﴾ **واته:** بێگومان له پاشان گشتان هـەر بـۆلای مـن دەگەڕێنـەوە ئینجـا منـیش بەڕاسـت و درووسـت گـیرەو کێـشەی نێوانتـان سـەبارەت بـە کاروبـاری حـەزرەتی عیـسا (عليه السلام) بەدادپەوەرانــە چارەســەر ئەکــەم و ئەبڕمــەوە، ﴿ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَأُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فِي ٱلدُّنْيَا وَٱلْآخِرَةِ وَمَا لَهُم مِّن نَّٰصِرِينَ ﴿٥٦﴾ ﴾ **واته:** ئەوانەی کە بێ باوەڕو (کافر) بوون لە ژیانیـان لـە دونیـاو دوای دونیاش ئازاریکی زۆر بـەتینیان ئـەدەم هـەروەها هـیچ یارمەتیـدەرێکیان نیە کە ئازاریـان لەسـەر کـەم بکاتـەوەو، یـا لەسـەریان لاببـات ﴿ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ ۗ وَٱللَّهُ لَا يُحِبُّ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٥٧﴾ ﴾ واتە ئەوانەی کە باوەڕیان هێناوەو چـاکەکیان کـردووە، خودا پاداشتی چاکەکانیان دەداتـەوە، جـا بێگومـان خـودا سـتەمکارانی

خۆش ناوێت و هەرگیز ڕووی (رەحمەتیان) تێ ناکات) ﴿ ذَٰلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ ﴿٥٨﴾ ﴾ یانی ئەوەی باسمانکرد دەربارەی – حەزرەتی عیسا بەسەر تۆدا ئەی پێغەمبەر(ﷺ) کە دەیخوێندەوەلەبەڵگەو نیشانەی (قورئانی پیرۆز)دا کە لە(لوح المحفوظ) دانووسراوە واتە ئەوانەی لەو نیشانانەی لە پێشا پێمان ڕاگەیاندی کە جێگای سەرسامی بوون لە چیرۆکی خێزانی (عیمران) و بوونی مەریەمەو ، بەخۆگرتنی لەلای زەکەریا (ﷺ) وە داوای زەکەریا بۆ کوڕێك و بوونی حەزرەتی عیسا و یا لە بارەی عیسا و ڕەوشتی جوولەکەکان لەگەڵیدا، ئەمانە گشتی نیشانەو جێگای سەرسوڕمانن و ئینجا ئەوە (وەحی) یە لەلایەنی منەوە بۆ تۆ ئەی پێغەمبەر (ﷺ) خۆت ئەمانەت (نەدەزانی) و زانینەکەت لەم قورئانەوەیە کە بۆ تێگەیاندن و هۆشیار کردنەوە، هەموو باس و مەبەستێکی تێدایە.

(بێ گومان خەڵقی ئادەم و عیسا لەیەك دەچێ)

خوای گەورە دفەرمووێ: ﴿ إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِندَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِن تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُن فَيَكُونُ ﴿٥٩﴾ ﴾ **واتە:** نموونەی لەدایك بوونی عیسا بەبێ باوك ، وەکو دروستکردنی (ئادەمە) کە خودا بەبێ دایك و باوك و لە خۆڵ دروستی کرد، دوایی پێی فەرموو: ببە و دەبێ (کن فیکون) ببێ و ، جا مەبەست لەم فەرمان و بڕیارە وەنەبێت بە قسە بوویێت بەڵکو مەبەست (ئیرادەی) خودای بەرزی بێ وێنەیە.

کە هەر شتێکی بوێت یەکسەر دێتە دی، جا ئایا پەیدابوونی حەزرەتی عیسا لە دایك و بەبێ باوك زەحمەت ترە...؟ یان درووستکردنی حەزرەتی (ئادەم) بەبێ باوك و دایك؟ بەڵکو لە خاك خوڵقاندویەتی، هەروەها زانستی نوێش ئەمەی سەلماندووە، دەری خستوە، کە ئەو (ماددانە) ی لەشی ئادەمیزادی لێ درووستکراوە نزیکەی (٢٠) ماددەن کە هەموویان لەناو خاکدا هەن، ﴿ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلَا تَكُن مِّنَ ٱلْمُمْتَرِينَ ۝٦٠ ﴾ **واتە:** ئەی پێغەمبەر (ﷺ) ئەوەی بۆمان ڕوون کردیتەوە سەبارەت بە دروستکردنی عیسا (عليه السلام) بەبێ باوك، ئەوە حەقیقەتێکەو ، لەلایەن خوداوەوە، نەك وەك ئەوەی جوولەکەکان دەڵێن لە داوێن پیسی دایکیەوە پەیدابووە، هەروەها نەك وەك دیان و گاورەکانیش کە دەڵێن عیسا کوڕی خوایە.... ئەوجا ئەی پێغەمبەر (ﷺ) لەم ڕووەوە، تەواو دڵنیابە و هیچ گومانێك ڕووت تێ نەکات و بۆچوونەکانت نەگۆڕێت جا تۆ لەگومانداره‌کان مەبە.

(باسێك لە بانگكردن بۆ موباهەلەكردن[1]

دەربارەی عیسا (عليه السلام))

(موفەسیرەكان)ئەڵێن لە ئایەتی پێشوو دەركەوت كە حەزرەتی عیـسا كوڕی خاتوو (مەریەمە) بەبێ (زینا) و داوێن پیسی خوا خەڵقی كـردووە، هەروەها نـە خوایـەو نـە كـوڕی خوایـە (العیـاذ بـالله) وە عەبـدی خوایـە، هەروەها ئەفەرموون ئەم ئایەتانەی پێشوو لەگـەڵ ئـەم ئایەتـە دابـەزیون بەهۆی (وەفدی نەجرانەوە) كە (ئینكاری) فەرموودەی حـەزرەتیان (ﷺ) كرد كاتێ فەرمووی، (عیسا – عەبدی) خودایەو بە ئـەمری (كـن فیكـون) خوادرووسـتی كـردووە، ووتیـان دەباشـە ئەگـەر (عەبـدی) خوادایـە دە عەبدێكمان نیشان بـدە كـە بـەبێ (بـاوك و دایـك) دروسـتكرابێت، ئـەوجا حەزرەت (ﷺ) فـەرمووی (چـۆن سـەرتان سوڕئەمێنێ لـەوەی كـە خـودا عیسای بە بـێ باوك درووسـتكردووە، ئـەدی ئەوەنیـە كـە خـوای تـەعالا حەزرەتی (ئادەمی) بەبێ باوك و دایك درووست كردووە، جا ئـەم ئایەتـە (نـازل) بـوو هاتـە خـوارەوە، هـەروەها دیـسان (ریوایـەت) كـراوە كـاتێ

---

(١) ئەم ئایەتە پیرۆزەی كە لەدوایی دێت پێی دەوترێت (ئایەتی موباهەلە) چونكە ئەگێڕنەوە، هەروەكو لەدواییدا باسی ئەكەین... دەگێڕنەوە (وەفدێك) لە مەسیحیەكانی (نەجران) لە وەڵاتی (یەمەنەوە) هاتن بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) بۆ (موناقەشەو گفتوگۆ) لەسەر ئەوەی كە عیسا (عليه السلام) كوڕی خودایە، پێغەمبەری خودا (ﷺ) پێی فەرموون ئەگەر باوەڕتان (قائیمە)و بەهێزە، لەسەر ئەوەی دەیڵێن، وەرن (موباهەلە) بكەین بەڵام وەفدەكە نەیانوێراو (موقابەلەی) پێغەمبەرو هاوەڵەكانی ببنەوەو، پاشەكشەیان كرد.

حەزرەت (ﷺ) بانگی کردن بۆ (ئیسلامیەت) ووتیان ئێمە موسڵمانین حەزرەت (ﷺ) فەرمووی درۆ ئەکەن چونکە سێ شت (مەنعی) ئێوە ئەکا لە ڕاستی ئەم (دەعوەتە) واتە ئەم داوایە، ١- ئەمەی کە ئەڵێن (خودا کوڕی هەیەو عیسا کوڕی ئەوە). ٢- ئێوە سەجدەو کڕنوش بۆ سەلیب ئەبەن، ٣- ئێوە گۆشتی بەراز ئەخۆن و پێتان وایە (حەلاڵە) و ئینجا پاشی ئەوە، ئەم ئایەتە (نازل) بوو لەگەڵ ئایەتی (موباهەلە)دا کە لەپاش ئەمە دێت ﴿فَمَنْ حَآجَّكَ فِيهِ مِنۢ بَعْدِ مَا جَآءَكَ مِنَ ٱلْعِلْمِ﴾ **واتە:** دوای ئەو هەموو زانینی ڕاستیانە کە لەبارەی عیساوە هاتە لات و کەسێ ویستی دەمەقاڵێی لەگەڵ کردبێت وە کێشەت بۆ بنێتەوە ﴿فَقُلْ تَعَالَوْا۟ نَدْعُ أَبْنَآءَنَا وَأَبْنَآءَكُمْ وَنِسَآءَنَا وَنِسَآءَكُمْ وَأَنفُسَنَا وَأَنفُسَكُمْ﴾ **واتە:** ئەی پێغەمبەر پێیان بڵێ ئەگەر ڕاست ئەکەن دەوەرن با گشت پێکەوە، بانگی (کوڕان و ژنانمان بکەین لە جێگایەکدا کۆببنەوە، ئەوجا بۆ بەیانی حەزرەت (ﷺ) حەسەن و حسین و فاتیمەی کچی لە ماڵ بردە دەرێ و پێی فەرموون (إنْ أنا دَعَوْتُ فأمنّوا) واتە هەر کە من دوعاو نزام کرد ئێوەش (ئامین) بکەن[1]، ﴿ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَل لَّعْنَتَ ٱللَّهِ عَلَى ٱلْكَٰذِبِينَ ﴿٦١﴾﴾ **واتە:** ئەوجا پێکەوە دەستکەینە دوعاو پاڕانەوەو (لەعنەت) و نەفرینی خوا بکەین لەوانەی کە درۆزنن، ئەوجا

---

(١) قال المفسّرون والمباهلةُ هي الدّعاءُ باللعنة الكاذب المفتري ولهذا ختم الاية.

خـــوای گـــەورە ئەفـــەرمووێ: ﴿إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ ٱلْقَصَصُ ٱلْحَقُّ﴾ واتـــە: بەڕاستی ئەوەی بۆمان گێڕایەتەوە ، دەربارەی حەزرەتی (عیساو دایکی) ڕاستیەکەی هەر ئەمەیەو، بەهیچ شێوەیەك گومانی تێدا نییە نەك ئەوەی جوولەکەکان یاخود گاورو دیانەکان دەیلێن، ﴿وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّا ٱللَّهُ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٦٢﴾﴾ واته: بەڕاستی خودای گەورە بێ وێنەیە، وە لەو زیاتر خودایەکی تر نیەو هیچ پەرستراوێکی حەق جگە لە خودا نییـەو نـابێ بپەرسـترێ چـونکە (غـەیری) ئـەو کەسـی دی نیـە شـیاوی پەرسـتن بـێ، وە هـەموو کردەوەیـەکی مەبەسـتی بـەرزی تێدایـەو بـێ (حیکمـەت) نییـە، ﴿فَإِن تَوَلَّوْا۟ فَإِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌۢ بِٱلْمُفْسِدِينَ ﴿٦٣﴾﴾ واتـــە: ئەگەر ئەوان ڕوویان وەرگێڕاو پـشتیان تێکـرد و (موباهەلـەیان) نـەکردو، هەر لەسەر بیرو باوەڕی پوچەڵی خۆیـان مانـەوە، ئـەوا خـودا بـێ باکـەو ئاگای لە خراپەکارانەو ئینجا سزای تەواویان دەداتەوە، چونکە بێگومـان هـەر کەسـێکیش لـە (حـەق) لابـداو ڕوو بکاتـە بـەتاڵ ئـەوە (موفـسیدو) ئـاژاوەگێڕە خـوداش بـە توانـاو دەسـەڵاتەو هیـچی لـەژێر دەسـەڵات دەرناچێ.

(**پاشکۆ**)

زۆربەی (موفـفـسیرەکان) ئەگێڕنـەوە (هـۆی هاتنـە خـوارەوەی) ئـەم ئایەتـە ئەمـەبوو وەفـدێکی (نـەجرانی) لەفەلـەو گاورەکانـەوە لـەوەڵاتی یەمەنەوە هاتن بۆ لای پێغەمبەر(عليه السلام) ئەویش بـانگی کـردن بـۆ ئیسلام

بـوون و كەچـی ئـەوان گوتيـان ئێمـە پـێش تـۆ موسـڵمان بـووين، پێغەمبەريش (عليه السلام) فەرمووی (بڕواناکەم) ئەگەر دەتانەوێ پێتـان بڵـێم بۆچـی موسـلمان نـابن ..؟ ئـەوانيش گوتيـان فـەرموو پێمـان بڵـێ حـەزرەتيش فـەرمووی (ئێـوە خۆشەويستی (سـەليب)وخـاچ پەرسـتن‌و عارەق خواردنەوەو خـواردنی گۆشـتی بـەراز، ئێـوەی سەرخۆشـكردووەو ...ئينجا لەپاشان بانگی کردن.

بـۆ(مـەجليس) و كـۆڕێكی (نـەفرين –كـردن) ئـەوانيش (وەعـدە)و بەڵێنيان پێدا كـە سـەر لەبـەيانی بێنـەوە ، ئينجـا پێغەمبـەريش (عليه السلام) بانگی خزمە نزيكەكانی خۆی کردوو.. هـەروەکو ئەفـەرموو لـە(صـحيحی موسليم) ئەڵێ: (لمّا نزلت هذه الآيـة دَعَـا رَسُـول الله (عليه السلام) عليّـاً وفاطمـة وَحَسيناً وَحُسَيْناً وقال اللّهم هؤلاء أهلی) والآيـة نَزَلـت في نـصاری نجـران، فلّما دَعَـاهُمْ (عليه السلام) لِلْمُباهَلـهِ أمتنعُـوا وقبّلـوا دفـع الجزيـة) واتـە: بـانگی حەزەتی عەلی فاتيمەو حەسەن و حوسينی کردوو فەرمووی (خوايە تـۆ شاهيدی ئەمانە ئالو بەيتمن) لەخزمە هەر نزيكەكانمن و ئنجا ناردی.

بەشێوێن فەلەو گاورەكانداو ، بەڵام نـەهاتن‌و ئـەوجا گوتيـان قـەيناكا ئێمـە (بـاج) وسـەرانە ئـەدەين ورازيـن بـەوەی كـەئاينی ئيسلام بۆمـان دائەنێ.

(ئەوەی ڕاستی بێت خواپەرستی بەتەنیا لەلای هەمووان ئاشکرایە)

جا بێگومان دوای ئەوەی باسی داستانی حەزرەتی عیسا (عليه السلام) کردوو، ئەو (ئەحوالانەی) کە لەگەڵ خوایەتی دا دژن و کۆنابنەوە، ئەوجا بانگەوازی گشت (ئەهلی کیتاب) ئەکاو، بەتایبەتی لە جوولەکەو گاور و (مەسیحیەکان) ئەکاو بە تێکڕایی بۆ خواپەرستی بە (تاك) و تەنیایی، هەروەکو ئەفەرموێ ﴿قُلْ يَٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ تَعَالَوْاْ إِلَىٰ كَلِمَةٍ سَوَآءٍۭ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ﴾ (أي قل يا أيّها الرّسول لهؤلاءاليهود والنصارى هلمّوا إلى كَلِمة عادلةٍ مُسْتقيمة فيهَا إنصافُ بَعْضُنَا لبعضٍ وَهيَ أن نفردَ الله وحدهُ بالعبادةِ ولا نجعل له شريكا مِنْ خلقهِ او الاوثان) **واتە:** ئەی خۆشەویست مەبەستی پێغەمبەرە (ﷺ) بەخاوەن نامەکان بڵێ هەمووتان وەرن و بکەنە یەك بەرنامە لە خوا پەرستی دا، کە موسڵمان و گاورو فەلەکان و جوولەکەی تیا یەکسانن (وە هەروەها هەموو پێغەمبەرانیش هاودەنگ بوون لەسەری و واز لەو (تەفرەقە) و ناکۆکیە بێنن و (وەرن ببنە برای یەك) و ﴿أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا ٱللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِۦ شَيْـًٔا﴾ **واتە:** وەرن با جگە لە خوا کەسێکی تر نەپەرستین و هیچ شتێکی نەکەینە (شەریك) و هاوبەشی نە (بت) و سەنەم و ، نە ئەستێرەو، نە فریشتەو، نە ئاگرو نە شتی تر ﴿وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِّن دُونِ ٱللَّهِ﴾ **واتە:** هەندێکمان، هێندێکی ترمان بە خواو پەروەردگار نەزانێ، بەم شێوەیە، نە جوولەکە (عوزەیر) بە کوڕی خواو، نە گاوور حەزرەتی

عیسا بە کوڕی خوا بزانێ ، تا ئەوان لەگەڵ موسڵمانان یەکسان بوینەوە، ئەو موسڵمانانەی کە کەسیان بە خواو پەروەردگارتی خۆیان نازانن، ئەم بەرنامەی تاك و تەنیایی خوایە، هەر قورئان داوای ئەکاو، تەورات و ئینجیلیش وەختی خۆی داوایان کردووە، پێش ئەوەی تێك بدرێن و دەستکاری بکرێن ﴿فَإِن تَوَلَّوْاْ فَقُولُواْ ٱشْهَدُواْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٦٤﴾﴾

واته: ئەگەر ئەوان پشتیان هەڵکردو لەسەر بیرو باوەڕی هەڵەی خۆیان مانەوە، ئەوکاتە پێیان بڵێ ئێوە شایەت بن ئێمە باوەڕو ئیمانمان بەو شتانە هەیە کە ووتمان و هەروەها ملکەچ و گوێڕایەڵین و لە خودا زیاتر هیچ شتێکی دیکە ناپەرستین ، چونکە ئێمە موسڵمان و خواپەرستین و، وە سووریشین لەسەر دین و ئاینی خۆمان.

(باسێك لە كێشە نانەوەی ئەهلی کیتاب لەبارەی دینی ئیبراهیم (عليه السلام)

خوای گەورە بێزاری خۆی دەردەبڕێ لە جوولەکەو گاوورو فەلەکان کە کێشەو دەمەقاڵێ ئەکەن لەبارەی حەزرەتی ئیبراهیم (عليه السلام) کە هەردوو تاقم دەڵێن ئیبراهیم خەلیل (سەلامی خوای لێ بێ) لە ئێمەیەو (ئیبن ئیسحاق) ریوایەتی کردووە لە عەبدوڵلای کوڕی عەباسەوە (خوایان لێ ڕازی بێت) ووتی مەسیحی و فەلەکانی نەجرانی و، وە زاناکانی جوولەکەو لەلای پێغەمبەر (ﷺ) کۆبوونەوەو ئینجا لەناو خۆیاندا بووە مشت و مڕو دەمەقاڵێ و کێشە کێش، زانا جوولەکەکان دەیان ووت

ئیبراهیم لە ئێمەیەو لەسەر دینی ئێمەیەو جوولەکە بووە، هەروەها (مەسیحیەکانیش) دەیان گووت ئیبراهیم لەسەر دینی ئێمەیەو مەسیحی بووەو، واتە (فەڵە) بووە ئینجا خوای گەورە بۆ پێغەمبەر (ﷺ) ئەم چەند ئایەتەی دابەزاندوو فەرمووی ﴿ يَٰٓأَهۡلَ ٱلۡكِتَٰبِ لِمَ تُحَآجُّونَ فِيٓ إِبۡرَٰهِيمَ وَمَآ أُنزِلَتِ ٱلتَّوۡرَىٰةُ وَٱلۡإِنجِيلُ إِلَّا مِنۢ بَعۡدِهِۦٓ ﴾ **واتە:** ئەی خاوەن نامەکان ئێوە بۆچی لەبارەی ئیبراهیمەوە بەناهەق دەدوێن و هەر یەکتان لەکن خۆیانەوە قسە دەکەن، جوولەکەکان دەیانگۆت ئیبراهیم جوولەکەبوو، وە مەسیحیەکانیش ئەیان گووت (مەسیحی) بوو خۆ ئێوە هیچ زانیاریەکتان لەسەر ئیبراهیم نەبوو، تاکو تەورات و ئینجیل هەناردرا ئەو دوو (کتێبە) پاش حەزرەتی ئیبراهیم هاتن، واتە حەزرەتی ئیبراهیم (سەلامی خوای لێ بێ) نە جوولەکە بووەو نە مەسیحیش بووە زانایانی مێژوو ئەڵێن لە نێوان حەزرەتی ئیبراهیم و حەزرەتی (مووسا) (هەزار ساڵ بووە)، هەروەها ماوەش لە نێوان حەزرەتی مووساو حەزرەتی عیسا هەزار ساڵ بووە، ﴿ أَفَلَا تَعۡقِلُونَ ۝٦٥ ﴾ **واتە:** نابێ هۆشتان هەبێ و هۆش بەکاربێنن و تێ بفکرن و بیربکەنەوە لە خۆتانەوە قسە نەکەن ﴿ هَٰٓأَنتُمۡ هَٰٓؤُلَآءِ حَٰجَجۡتُمۡ فِيمَا لَكُم بِهِۦ عِلۡمٞ فَلِمَ تُحَآجُّونَ فِيمَا لَيۡسَ لَكُم بِهِۦ عِلۡمٞۚ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ وَأَنتُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ ۝٦٦ ﴾ **واتە:** ئێوە ئەو کەسانەن کە مشتومر دەکەن و چەندو چونتان لەسەر حەزرەتی عیسا هەیە (بەم ڕەنگە هەندێکتان لە ((ئیفراتو بێبەختیدا) پێتان لێ هەڵبڕی ووتان خوایە، هەندێکی ترتان گوتتان ئەولادی زینایە) وە لەگەڵ

حەزرەتی پێغەمبەر (ﷺ) دەمەقاڵێتان ئەکردو بە پێغەمبەرتان نەئەزانی، و بەلآم ئەی لەسەر شتێك کە هیچ زانیارەکتان لەسەری نیە کە باسی ئاینی ئیبراهیمە چۆن مشتومڕ دەکەن؟!) ئەمە هەر خودا دەیزانێت و ئێوە نایزانن ﴿ مَا كَانَ إِبْرَٰهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا ﴾ **واتە:** بێگومان دڵنیابن کە حەزرەتی ئیبراهیم نە جوولەکەبوو، نە مەسیحیش بوو ﴿وَلَٰكِن كَانَ حَنِيفًا مُّسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿٦٧﴾﴾ **واته:** بەڵکو پاك و تەمیزو موسڵمان بوو، پشت هەڵکەر بوو لە دینی بەتاڵ وە تەسلیمی خوا بوو بە تەواوی و لە هاوبەشی پەیداکەران نەبوو.

(سەرنجێکی گرنگ)

(موفەسیرەکان)ئەفەرموون ئەمە ئاماژە بوو بۆ خاوەن نامەکان کە بوون بە هاوبەش پەیداکەر بەهۆی بڕوایان بە خوایەتی (عیساو عوزیر) پێغەمبەر (سەلامی خوایان لەسەر بێت) هەروەك ئاماژە بوو بۆ (قورەیش یەکانی) مەککەو هەروەها ئەو (عەرەبانەی) کە لە سەر بیرو ڕای ئەوان بوون، وە چەند جۆرە (بت) و سەنەمیان پەرستووە، وە ئەو قسەیان ئەباتە دواوە کە ئەیان ووت ئێمە لەسەر دین و ئاینی (ئیبراهیمن) واتە بەڕاستی خاوەن نامەکان و عەرەبەکانی قورەیش هەموو هاوبەش پەیداکەر بوون، بەلآم حەزرەتی ئیبراهیم بەڕاستی خواپەرست بوو (هەروەکو لە پێشەوە باس کراو) وە هەروەها وەك حەزرەتی محمد (ﷺ) خۆی بە خوا (تەسلیم) کرد بە تەواوی کەواتە لە هەموو کەس نزیکتر بە حەزرەتی ئیبراهیم پێغەمبەری ئیسلام و ئوممەتەکەی

خۆیـەتی، وەکـو قورئـان ئەفـەرموێ ﴿ إِنَّ أَوْلَى ٱلنَّاسِ بِإِبْرَٰهِيمَ لَلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُ ﴾ **واته:** بەڕاستی ئەوانەی کە لە هـەموو کەسـێ لـە ئیبراهیمـەوە نزیکترن ئەوانەن کە شوێن کـەوتوی ئایینەکـەی ئـەون، وە لەسـەر دینـی ئەون، ﴿ وَهَٰذَا ٱلنَّبِيُّ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ۗ وَٱللَّهُ وَلِيُّ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٨﴾ ﴾ **واته:** ئەم پێغەمبەرەو ئەوانەشی کە باوەڕیان پێ هێناوە، نەك ئێـوەی جوولەکـە و گاور کەوابوو خۆشەویستی و پەیڕەوی کـردن بەسـەری زارو زوبـان نـابێ وە بێگومان ئەوەی ڕاستی بێت خوا دۆستی بڕوادارانە، وە پارێزەرو یارو یاوەری گشت ئیماندارانە.

(خاوەن نامەکان دەیانەوێ ئێوە لە دین وەرگێڕن و گومڕا بکەن)

دیـسان (موفەسـیرەکان)ئەفـەرموون: دوای ئـەوەی کـە فـەرمووی (خاوەن نامەکان) لایاندا لە ڕێ ی ڕاست و ڕوویـان وەرگێـڕا لـە نیـشانەو بەڵگەی خـوا، لەسـەر پێغەمبـەرێتی پێغەمبـەر (ﷺ) ئـەوجا ئـەڵێت زیـاد لەوەش خاوەن نامەکان (هـەوڵ) ئـەدەن بـۆ گومڕا کردنـی ئەوانـەی کـە تازە بڕوایان هێناوە بە حەزرەت (ﷺ) جـا ئەفـەرمووێ: ﴿ وَدَّت طَّآئِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ ٱلْكِتَٰبِ لَوْ يُضِلُّونَكُمْ ﴾ **واتـه:** دەسـتەیەك لـە خـاوەن نامـەکان حـەزیان دەکـرد ئێـوەی موسـڵمان گومڕا بکـەن و لەسـەر ڕێتـان بـبن و ﴿ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّآ أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٩﴾ ﴾ **واتـه:** بێگومـان ئـەوەی ڕاسـتی بێـت، ئەوانـە هـەر خۆیـان (گـومڕان) و سـەر لـەخۆیان

دەشـێوێنن بـەڵام فـام ناكـەن و تێناگـەن، ﴿ يَـٰٓأَهۡلَ ٱلۡكِتَـٰبِ لِمَ تَكۡفُرُونَ بِـَٔايَـٰتِ ٱللَّهِ وَأَنتُمۡ تَشۡهَدُونَ ﴿٧٠﴾ ﴾ واتـە: ئـەی خـاوەن نامـەكان بـۆ ئێـوە ڕوو دەكەنـە بـێ بـاوەڕی و بـاوەڕ بـە پێغەمبـەرێتی (محمد) ناكەن لە حاڵێكدا كە ئێوە دەزانـن لـە (تـەورات و ئینجیـل) و لـە (قورئاندا) زۆر شت هەيـە (شـايەتە) لەسـەر پێغەمبەريەتيەكـەی (درودی خوای لەسەر بێت) ﴿ يَـٰٓأَهۡلَ ٱلۡكِتَـٰبِ لِمَ تَلۡبِسُونَ ٱلۡحَقَّ بِٱلۡبَـٰطِلِ وَتَكۡتُمُونَ ٱلۡحَقَّ وَأَنتُمۡ تَعۡلَمُونَ ﴿٧١﴾ ﴾ واتـە: ئـەی خـاوەن كتێبينـە (مەبەسـت دیانەكان و جوولەكەكانە) ئێوە بۆچی (حەق و ناحەق) تێكەڵاو دەكـەن و ڕاسـت و ڕەوا دەشـارنەوە، خۆشـتان دەزانـن چـی دەكـەن، **واتـە:** ئـەو شتانەی دەبارەی پێغەمبەر (ﷺ) لە كتێبەكانتاندايە لە سيفەتەكانی ئـەم زاتەدا دەيشارنەوەو ئەوەی لە تەورات و ئینجيليشدا بۆتان هاتووە.

(تێبينييەك)

جـا بێگومـان خـوای گـەورە وێنەيـەكيان بـۆ ئەهێنێتـەوە لـە وێنـەی گـومڕاكردنی موسـڵمانەكان لەلايـەن خـاوەن نامەكانـەوە ئەفـەرمووێ:

﴿ وَقَالَت طَّآئِفَةٌ مِّنۡ أَهۡلِ ٱلۡكِتَـٰبِ ءَامِنُواْ بِٱلَّذِيٓ أُنزِلَ عَلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَجۡهَ ٱلنَّهَارِ وَٱكۡفُرُوٓاْ ءَاخِرَهُۥ لَعَلَّهُمۡ يَرۡجِعُونَ ﴿٧٢﴾ ﴾ واتـــە: تـــاقم و دەستەيەك لەو خاوەن (كتێبانە) هـەروەها مەبەست (جوولەكەكانـە) بـە يەكتريان دەگوت ئێوە سـەر لـە بـەيانيان لای موسـڵمانەكان بـە (درۆوە) باوەڕ بە (قورئان) بێنن كە لەلايەن خـوداوە نێـردراوە، بـەڵام كاتێك كـە

ڕۆژ، واتە خۆر نزیکی ئاوابوون بووەوە ئێوە لە ئیمان و باوەڕەکەتان پەشیمان ببنەوەو بڵێن وانیەو (قورئان) لەلایەنی خواتوە دانەبەزیوەو نەهاتۆتە خوارێ و بەدرۆی بخەنەوە، بەڵکو موسڵمانەکانیش تووشی دوو دڵی ببن و بگەڕێنەوەو واز لە موحەمەد (ﷺ) بێنن و بڵێن جا ئەگەر ئیسلام ڕاست بووبایێ ئەوانە (ئەهلی کیتاب) چۆن لێی پەشیمان ئەبوونەوە لەکاتێکدا خوێندەوارن و (کتێبیان) بۆ هاتووە؟، ﴿ وَلَا تُؤۡمِنُوٓاْ إِلَّا لِمَن تَبِعَ دِينَكُمۡ ﴾ **واتە:** جوولەکە لەناو یەکتریدا گوتیان: تەنها بەو کەسانە باوەڕ بکەن کە لەسەر (دینی) خۆتانن و هەروەها ڕازو نیازی خۆشتان تەنها لای خۆتان باس بکەن و متمانە بە کەسی تر مەکەن وە تەنیا دین و ئاینی خۆتان بەڕاست بزانن و باوەڕتان پێ هەبێ ﴿ قُلۡ إِنَّ ٱلۡهُدَىٰ هُدَى ٱللَّهِ ﴾ **واتە:** ئەی محەمەد (عليه السلام) پێیان بڵێ ڕێگای ڕاست ئەو ڕێگەیە کە خوا دیاری ئەکات، نەك ئەو ڕێگەیە بێ کە ئێوە گرتوتانە بەیانیان باوەڕ دێنن و ئێواران پاشگەز ئەبنەوە، ئەمە ڕێگەی خوا نیە کە ئێوە ئەیگرن، ﴿ أَن يُؤۡتَىٰٓ أَحَدٞ مِّثۡلَ مَآ أُوتِيتُمۡ أَوۡ يُحَآجُّوكُمۡ عِندَ رَبِّكُمۡ ﴾ **واتە:** جوولەکەکان دەڵێن ئەو زانیاریانەی هەتانە بۆ موسڵمانەکانی ئاشکرا مەکەن، تاکو لێتانەوە فێر نەبن، چونکە ئەوکاتە لەگەڵ ئێوەدا یەکسان دەبن لە زانیاریدا، وە یان لای پەروەردگارتان فێر دەبن و بەو بەڵگانە (موجادەلەتان) لەگەڵ ئەکەن، مەبەستیان ئەوەیە نیشانەکانی هاتنی پێغەمبەر (ﷺ) کە لە کتێبی تەوراتدا هەن لای

موسڵمانەکان نەدرکێنرێن، ﴿قُلْ إِنَّ ٱلْفَضْلَ بِيَدِ ٱللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَآءُ ۗ وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٧٣﴾﴾ واتە: بڵێ بەڕاستی ڕێزو فەزڵو پێغەمبەرایەتی بەدەست ئێوە نییە بەڵکوو هەر بەدەستی خوا یەکێ حەز لێبکاتو ئەوەفەزڵی دەداتێو چونکە بەخششی زۆر فراوانو بێ ئەندازەیە... هەر بۆیە پێغەمبەرایەتی لەزنجیرەی ئیسحاقەوە گواستەوە بۆ زنجیرەی ئیسماعیل و (محمد) (ﷺ)ی هەڵبژارد تاببێتە ڕێزدارترین پێغەمبەر (ﷺ) چونکە بەڕاستی شایستەیە ﴿يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِۦ مَن يَشَآءُ ۗ وَٱللَّهُ ذُو ٱلْفَضْلِ ٱلْعَظِيمِ ﴿٧٤﴾﴾ واتە: هەر کەسێك ئەو بیەوێ بە (ڕەحمەت) و میهرەبانی خۆی دەخات وە پێغەمبەرایەتی دەداتێ، جا بەڕاستی خوا خاوەنی چاکەو کەرەم و فەزڵ و بەهرەی زۆر گەورەیە.

(باسێك لە خاوەن نامەکان و هەڵگرتنی ئەمانەت واتە سپاردە)

جا بێگومان دیسان باسی دەستەیەکی تر ئەکات لە خاوەن نامەکان کە دەست پیسی ئەکەن لە ئەمانەت واتە سپاردە، وە خواردنی ماڵی خەڵکی بە (حەلاڵ) ئەزانن هەر بە مەرجێك کە جوولەکە نەبێ، جا ئەفەرمووێ: ﴿وَمِنْ أَهْلِ ٱلْكِتَٰبِ مَنْ إِن تَأْمَنْهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدِّهِۦٓ إِلَيْكَ﴾ واتە: خوا ئەفەرمووێ هەندێ لەو خاوەن نامانە ، یانی (جوولەکەو مەسیحیەکان) ئەگەر پارەیەکی بە (ئەمانەت) لەلا دابنێ ئەگەر بەقەد (قینطارێکیش) بێت واتە گەلێ زۆر بێت و نەیداتەوەو، یەکێ لەوانە

(عبدالله) ی کوڕی (سەلام) هەزار (ئۆقییە) ئاڵتونیان لەلا دانابوو ئینجا کە خاوەنەکەی داوای کردو ئەویش یەکسەر دایەوە خاوەنەکەی ﴿وَمِنْهُم مَّنْ إِن تَأْمَنْهُ بِدِينَارٍ لَّا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ﴾ **واتە:** بێگومان هی واشیان هەیە تەنها دینارێکی لەلا دانێیت بە (سپاردە) لەلای و گڵی ئەداتەوە دەیخوات و لەناوی ئەباو نایداتەوە، دەیخوات بە ڕەواو حەڵاڵی ئەزانێ، ﴿إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا ۗ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ﴾ **واتە:** مەگەر خۆت لەسەری ڕاوەستیت و داوای بکەیتەوەو یەخەی بگریت چونکە ئەمانە لایان وایەماڵی (غەیری) خۆیان بۆ ئەوان هیچ گوناهێکی تێدانیە (مەبەستیان خواردنی ماڵ و سامانی ئەو نەخوێندەوارانە (عەرەبە موسڵمانەکان) هیچ گوناح نیە[1] ﴿وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾﴾ **واتە:** درۆ بۆ خوای گەورە هەڵدەبەستن و (دەڵێن خوا ماڵی ئەم و ئەوی بۆ حەلاڵ کردووین) بۆ ئەمە خۆشیان ئەزانن کە درۆ ئەکەن ﴿بَلَىٰ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَاتَّقَىٰ فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ﴿٧٦﴾﴾ **واتە:** باش بزانن خواردنی ماڵی خەڵکی تر بۆ کەس (حەڵاڵ) نییە ئەوانەی کە (وەعدە) و پەیمانی خۆیان دێننە دی و خۆیان لە خیانەتکاری دەپارێزن، ئەوە بێگومان خودا ئەو کەسە پارێزکارانەی خۆش دەوێت.

---

(١) لە ئایینی پیرۆزی ئیسلام دا هاتووە ئەگەر هەر کەسێك (فلسێکی) هەر کەسێکی بکەوێتە لاو نەیداتەوە گوناهی ئەگاتێ و (قەرزدار) ئەبێ و مەگەر خاوەنەکەی گەردنی ئازا بکاو چاوپۆشی لێبکات و (عەفوی) بکات.

(هەر کەسێك پەیمان شکێن بێ لە دوارۆژا بێ بەشە)

ئەوجا باسی تۆڵەی ئەو کەسانە ئەکات کە زۆر (ظلم) و ستەم ئەکەن لە خەڵکی و بەتایبەتی ماڵی موسڵمانان ئەخۆن بە نارەوا جا هەروەکو خوای گەورە لە قورئاندا ئەفەرموێت: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ ٱللَّهِ وَأَيْمَٰنِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا ﴾ **واتە:** بێگومان ئەوانە بە پەیمانی خواو بە سوێندەکانیان نرخێکی کەم دەکڕن ، واتە پەیمانێك کە لەگەڵ خوا دەیبەستن دەیشکێنن و لەبەرامبەر بەهایەکی کەمداو ، لەبەر دەسکەوت و نرخێکی کەم دەفرۆشن، واتە پەشیمان دەبنەوە لەو بەڵێن و پەیمانە کە بە خودایان دابو کە شوێنی موحەمەد (ﷺ) و باسی (سیفەتەکانی) و ئەو فەرمانەی کە پێی کراوە ڕوون بکەنەوە بۆ خەڵکی و سوێندی خۆیان شکاندو، درۆیان کردوو، بەنرخێکی زۆر کەم (دنیا)ی فانی فرۆشتیان، ﴿ أُو۟لَٰٓئِكَ لَا خَلَٰقَ لَهُمْ فِى ٱلْءَاخِرَةِ ﴾ **واتە:** ئەوانە لە ڕۆژی قیامەت هیچ بەشیان نیە، ﴿ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ ٱللَّهُ وَلَا يَنظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ ﴾ **واتە:** خوای گەورە لە ڕۆژی قیامەتدا نایان دوێنێ و سەیریان ناکات، واتە بەچاوی (لوطف) و بەزەیی تەماشایان ناکات، ﴿ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٧﴾ ﴾ **واتە:** لە گوناهو تاوان پاکیان ناکاتەوەو، فەرمان دەکات بەرەو ئاگرو دۆزەخ بیان بەن، وە ئازارێکی بە ئێشیان هەیە، خوێنەرانی ئازیزم فەرموودەیەکی زۆر هاتووە پەیوەندی بەم ئایەتەوە هەیە یەکێ لەم فەرموودانە ئەخەینە بەرچاو، پێشەوا (أحمد) لە

(عبدالله)ی کوڕی عومـەرەوە (خوایـان لێ ڕازی بێت) ڕیوایـەتی کـردووەو گوتوویەتی پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی (مَنْ حَلَفَ عَلى يمينٍ هُوَ فيها فاجر لِيَقْتَعَ بها مالَ امرئٍ مُسلم لقي الله عزّ وجلّ وَهُوَ عليه غضبان) **واتە:** هەر کەسێ سوێندێ بخوات لەو سوێندەدا (درۆ بکات) بۆ ئەوەی (ماڵی) کەسێکی موسڵمانی پـێ داگیر بکـات دێتـە لای خـودای گـەورە ، خودا لێی توڕەو (حێجزە)و زویرە، (ئینجا ئەشعەس خـوا لێـی ڕازی بـێ) ووتی سوێند بە خودا ئەوە لە بارەی منـەوە بـوو، واتـە لـە نێـوان مـن و پیاوێکی جوولەکەدا (زەویەك) هەبوو، بووە بە کێشەمان و، چـونکە ئـەو جوولەکەیە دەیویست حاشـا لـە مـافی مـن بکـات و زەویەکـەم لەدەسـت دەربێنێ و ماڵەکەم بخوات، ئەوجا منیش بردم بـۆلای پێغەمبـەری خـودا (ﷺ) جا پێغەمبەریش فـەرمووی (شـایەتت) هەیـە؟ منـیش ووتم نـەخێر، فەرمووی: بـە (جوولەکەکـە) تـۆ سـوێند دەخـۆی کـە ئـەو (زەویـە) هـی تۆیە؟ ووتی بەڵێ، منـیش ووتم ئـەی پێغەمبـەری خـودا (ﷺ) ئـەدی ئـەم گـووت ئـەم سـوێند دوخـواو (ماڵەکـەم) لەدەسـت ئەچـێ، ئینجـا خـوای گـەورەش ئـەم ئایەتـەی دابەزانـدو هاتـە خـوارەوە، ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَشۡتَرُونَ بِعَهۡدِ ٱللَّهِ وَأَيۡمَٰنِهِمۡ ثَمَنٗا قَلِيلًا ﴾[1].

---

(١) **واتە:** ئەوانەی پەیمانەکەیان لەگەڵ خوداو سوێندی خۆیان بە نرخێکی کەم دەفرۆشن، ئەم (حەدیسە) پێشەوا بوخاری ڕیوایەتی کردووە.

(جوولەکە بە زمان نامەکان و کتێبی خوا دەگۆڕن)[1]

هەندێ لە (موفەسیرەکان)ئەڵێن لەکاتی پێغەمبەردا (ﷺ) کۆمەڵێك لە جوولەکە خراپەکان[2] کە زۆر دووژمنی خواو پێغەمبەر بوون، ئەم کۆمەڵە جوولەکەیە لە نزیك شاری (مەدینە) دائەنیشتن و ئینجا دەستکاری (تەوراتیان) دەکرد، وە سیفەتەکانی پێغەمبەر (ﷺ) کە لە تەوراتا باس کرابوو تێکیان ئەداو ئەیان گۆڕی ، ئەوجا ئەو شوێنە تێکدراوانەیان ئەخوێندەوەو، زبانی خۆیانیان پێ بائەداو ئەیان پێچایەوە، وەکو خوای گەورە لە قورئاندا ئەفەرمووێ: ﴿وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلْوُونَ أَلْسِنَتَهُم بِالْكِتَابِ﴾ **واتە:** بەڕاستی لە خاوەن نامەکان دەستەیەك هەن لە ڕووی ناڕاستیەوە، زوبانی خۆیان با ئەدەن و ئەی پێچنەوە بە خوێندنەوەی نامەکانیان ﴿لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ﴾ **واتە:** بۆ ئەوەی ئێوە بزانن گوایە ئەوەی ئەوان دەیخوێنن (تەوراتە یان ئینجیلە)و ، ئەوەی بیانەوێت لە ئینجیلدا دەیگۆڕن و کەچی نە لە تەوراتدا و نە لە ئینجیلیشدا وانییە، بەڵکو تەنها

---

(١) جا بێگومان جوولەکە (متمانەی) پێ ناکرێ و (عەهد) و پەیمان نابەنە سەر و هەمیشە گزی (خیانەت) پیشەیانە.

(٢) یەکێ لە زانایانی جوولەکەکان (کەعبی کوڕی ئەشرەف) بوەو (حیی بن أحطب) لە کاتی خوێندنەوەی (تەوراتدا) جۆرێك زمانیان بەیەکدا دەدەن بە مەبەستی ونکردن و شاردنەوەی سیفەتەکانی حەزرەت (ﷺ) .

پێـچراوەو، درووسـتکراوێکی خۆیانـە، ﴿وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِندِ اللَّهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِندِ اللَّهِ﴾ **واتە:** دەشڵێن ئەوەی کە ئەیخوێنن خوا گووتویەتی و ناردوویەتی[1] بەڵام دڵنیاش بن لەلایەن خـواوە نییـە ﴿وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٨﴾﴾ **واتە:** درۆ ئەکەن بەدەم خواوە، وە ئـەوان خۆشیان دەزانن کە درۆ ئەکەن بەدەم خواوە.

(هیچ پێغەمبەرێك نەهاتووە بڵێ بمپەرستن)

(عبـدالله)ی کـوڕی عــەباس(خوایـان لێ ڕازی بێـت) ئەفـەرمووێ (جوولەکەو گاورە) خوێندەوارەکانی (نەجران) کۆبوونـەوە لای پێغەمبـەر (ﷺ) وە داوای لێکـردن موسـڵمان بـن و بێنـە سـەر دینـی (حـەق) ئینجـا یـەکێك لـە نەجرانییـەکان[2] بـە پێغەمبـەری ووت: تـۆ وات ئـەوێ کـە (عیبادەتی) تـۆ بکـەین و بـت پەرستین ، وەك پەرستنی گاورەکـان بـۆ عیسا (عليه السلام) ئەوجا حەزرەت (ﷺ) فەرمووی (معاذ الله) **واتە:** پەنا ئـەگرم

---

(١) بەداخەوە ئەم (کارە) ناشیرینە هاتۆتە ناو موسڵمانان، زۆر جار هەندێك کەس بەناوی (مەلا و زانایانی) ئایینی فەرمایشتەکانی خودا لە پێناو بەرژەوەندیەکی کەمی (دنیاییدا) بەپێی (حەزو ویستی) ستەمکاران لێکدەدەنەوەو، مانای ئایەتە پیرۆزەکان دەشێوێنن، جا بێگومان ئەویش تاوانێکی زۆر گەورەیە، بڕوانە (تەفسیری گوڵشەن) بەرگی١، لاپەڕە /١٢٨.

(٢) ئەم جوولەکەیە ناوی (ئەبو رافیع) بوو هەروەها جوولەکەیەکی (قورەیظی) یان (بەنی قورەیزە) بوو..

بەخوا لە پەرستنی (غەیری) خوا یا لە فەرماندان بە پەرستنی غەیری خوا، ئینجا بەم بۆنەیەوە، ئەم دوو ئایەتە هاتە خوارەوەو، هەروەکو ئەفەرموێ: ﴿ مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَن يُؤْتِيَهُ ٱللَّهُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحُكْمَ وَٱلنُّبُوَّةَ ﴾ (أي لا يصُح ولأ ينبغي لأحدٍ من البشرِ أعطاهُ الله الكتابَ والحكمة والنبوّة) **واته:** قەت نەبووەو نابێ یەكێك (خوا كتێبی) بۆ بنێرێ كە وەحیەو (پەیامە) و فەرمانی پێی بدات بە خەڵكی ڕابگەیەنێ و كاری پێ بكەن و بیكاتە پێغەمبەرو یان پلەی پێغەمبەرایەتی بداتێ وەكوو حەزرەتی عیسا ﴿ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا۟ عِبَادًا لِّى مِن دُونِ ٱللَّهِ ﴾ (اي ثُمّ يقول للنّاس أعبدوني من دون الله) **واته:** پاشان بەخەڵكی بڵێت وەرن لەباتی خوا ببنە بەندەی من و، من بپەرستن، هەرگیز ئەوە ڕووی نەداوەو نابێ ﴿ وَلَٰكِن كُونُوا۟ رَبَّٰنِيِّۦنَ ﴾ (أي ولكنّ الرّسول يقول لهم إنّي أدعوكم إلى طاعة اللهِ وعبادتهِ إلى تكونوا ربّانين علماء حكماء حلماء والمعنى لا أدعوكم إلى أنْ تكونوا عباداً لي ولكن أدعوكم أن تكونوا علماء فقهاءُ مطيعين لله) **واته:** بەڵكو بەخەڵكیان هەر ئەمە گوتووە ، ببنە پیاوی خوایی، و خوا پەرست و زاناو ڕێ پیشاندەر بۆ خەڵك و هەرچی خوا فەرموویەتی ئەوها بكەن و فەرمان لە خواوە وەربگرن و بەدوای قسەو یاسای خەڵك مەكەون و، خواو سیفەتی خوایی وەربگرن پەیڕەوی ئەو وەربگرن و ببنە شەرع زان، ﴿ بِمَا كُنتُمْ تُعَلِّمُونَ ٱلْكِتَٰبَ وَبِمَا كُنتُمْ تَدْرُسُونَ ﴿٧٩﴾ ﴾ **واته:** بەهۆی ئەوەی كە هەمیشە دەرسی نامەی

ئاسمانی ئەڵێنەوەو خۆشتان بەدەرس ئەیخوێنن و، بەواتایەکی تر...
ئێوە کە فێری (کتێب) و خوێندنەوە بوون، واتە فێری ٠قورئان) خوێندن
بوون لەسەرتانە شارەزاش بىن تێیداو ووتەکانیشی لەبەر بکەن، وە
هـــــەروەها ئەفـــــەرمووێ: ﴿ وَلَا يَأْمُرَكُمْ أَن تَتَّخِذُوا۟ ٱلْمَلَٰٓئِكَةَ وَٱلنَّبِيِّـۧنَ
أَرْبَابًا ﴾ **واتە:** بێگومان خوا فەرمانتان پێ نادا کە فریشتەو، پێغەمبەران
بکەن بە خوای خۆتان ﴿أَيَأْمُرُكُم بِٱلْكُفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنتُم مُّسْلِمُونَ ﴿٨٠﴾ ﴾
واتە: ئایە ئەو پێغەمبەرە ، فەرمانتان پێ ئەدات کە لە ئایین وەربگەڕێن
و (کافر) واتە بێ باوەڕ ببن و ، خوای تاك تەنیا نەناسن، پاش ئەوەی
موسڵمان بوون و باووڕتان بە خواو بە پێغەمبەرو (قورئان) هێناو ئیتر
کەوتنە سەر ڕێگای ڕاستی؟

(**پاشکۆ**)

جا هەندێ لە (موفەسیرەکان) ئەڵێن بەم شێوە بیروو باوەڕی بت
پەرستانو جوولەکەو گاورەکان هەڵدەوەشێنێتەوە چونکە بێگومان
بەشێکیان فریشتەکانیان ئەپەرستو جوولەکەکانیش عوزێر پێغەمبەریان
ئەپەرستو گاوروو(فەلەکانیش) حەزرەتی عیسایان ئەپەرست.

(باسێك لە وەرگرتنی پەیمان لە گشت پێغەمبەران)[1]

زۆربەی (موفەسیرەکان)ئەفەرموون خوای گەورە (عەهد) و پەیمانی لە هەموو پێغەمبەرەکان (سەلامی خوایان لەسەر بێ) وەرگرتووە کە هەرچەندە پێغەمبەرێك ڕەوانە کرا کە بڕوای بە پێغەمبەرەکانی پێشوو ببێ بە خۆیان و نامەیانەوە، بە خێرایی بڕوای پێ بێنن، وە هەروەها یارمەتی بدەن، وە ئەوانیش ئەم پەیمانەیان (قەبوڵ) کردو، هەروەکو ئەفەرمووێ: ﴿وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُم مِّن كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ﴾ **واتە:** ئەو کاتەیان بەبیر بێنەوە کە خوا پەیمانی بتەوو بەهێزی لە (یەکە–یەکە) ی پێغەمبەران وەرگرت کە هەرچەندە (کتێب) و نامەی زانستی و (حیکمەتم) پێ داینە ﴿ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُّصَدِّقٌ لِّمَا مَعَكُمْ﴾ **واتە:** لە پاشان هەر پێغەمبەرێك هاتە ناوتان و ئەوەی ئێوەیشی بەڕاست زانی خوا هەر ئەوکاتە، پەیمانی لێ وەرگرتن، ﴿لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنصُرُنَّهُ﴾ **واتە:** ئەبێ بە (تەئکید) ئیمان و باوەڕی پێ بێنن و وە هاوکاری یارمەتیشی بدەن وە دەبێ سەریشی بخەن.

(ئاگاداریيەكی گرنگ)

عەبدوڵلای کوڕی عەباس (ڕەزای خوایان لێ بێت) ئەفەرمووێ: (خوا هەر پێغەمبەرێکی ناردبێت پەیمانی لێ وەرگرتووە، کە سەرەڕای خۆشی

---

(١) (سەلات و سەلامی) خوایان لەسەر بێ، کە بڕوا بێنن بە تایبەتی بە(فەخری عالەم) حەزرەتی (محمد) (ﷺ) چونکە بێگومان هەردوو(دنیا) سەرکەوتوونەبن.

دەبێ هۆزو گەلەکەشی ئاگادار بکات کە باوەڕ بەو پێغەمبەرە (ﷺ) بێنن و جا بێگومان دیارە (موفەسیرانی —قورئان) لێرەدا دەڵێن مەبەست لەمە ئەوەیە خوا هیچ پێغەمبەرێکی نەناردووە لە حەزرەتی ئادەمەوە، بگرە هەتا حەزرەتی عیسا (سەلاّت سەلامی خوایان لەسەر بێ)، مەگەر (عەهد) و پەیمانی لێ وەرگرتووە، کە دەبێ بڕوا بە پێغەمبەری دوای خۆی بێنێت، چونکە ئەو پێغەمبەرە کە دوایی دێ، دیارە ئەوەی پێشیان کۆچی دوایی دەکات؟ واتە فەرمان بە شێونکەوتووانی خۆی دەکات و کە لەدوای من پێغەمبەرێك دێ و بڕوای (پێ بێنن)، جا بێینەوە سەر ئایەتەکە، کە خوای مەزن ئەفەرمووێ: ﴿ قَالَ ءَأَقۡرَرۡتُمۡ وَأَخَذۡتُمۡ عَلَىٰ ذَٰلِكُمۡ إِصۡرِي ﴾ (أي هَلْ أعترفتم وأقررتم بهذا الميثاقِ..؟ وأخذتم عليه إصرى أي عهدي قالُوا أعْترفنا) **واتە:** فەرمووی ئایە دانتان پێدا هێناوە پەیمانی منتان لەسەرئەوە وەرگرتووە، ﴿قَالُوٓاْ أَقۡرَرۡنَاۚ ﴾ **واتە:** پێغەمبەران (سەلامەی خوایان لەسەر) گوتیان دانمان پێدا هێنا ﴿ قَالَ فَٱشۡهَدُواْ وَأَنَا۠ مَعَكُم مِّنَ ٱلشَّٰهِدِينَ ﴿٨١﴾ ﴾ **واتە:** فەرمووی، دە شایەد بن وە منیش لەگەڵ ئێوەدا شایەدی دەدەم، کە پەیمانم لە ئێوە وەرگرتووە، منیش ئاگادارم و، وە بەخەڵکی ڕادەگەیەنم کە ئێوە ڕاستتانکردووەو فەرمانی منتان بەجێ هێناوە.

(پاشكۆ)

خولاسه‌و پوخته‌ی ئه‌م (ئایه‌ته‌) ئه‌وه‌یه‌ كه‌ خوا په‌یمانی له‌هه‌موو (پێغه‌مبه‌ران) وه‌رگرتووه‌ كه‌ هه‌موو باوه‌ڕ به‌ یه‌كتری بكه‌ن و پشتیوانی یه‌كتری بن، وه‌ ئامۆژگاری بكه‌ن بۆ دوای خۆیان كه‌ هه‌ر ده‌مێ پێغه‌مبه‌رێكی وا هات كه‌ بڕوای به‌ هه‌موو پێغه‌مبه‌رانی پێشوو بوو بڕوای پێ بینن چونكه‌ (دینی) هه‌موو پێغه‌مبه‌ران (سه‌لامی خوایان لێ بێ) یه‌كه‌.

(سه‌رنجێك)

ئه‌وجا با بگه‌ڕێینه‌وه‌ سه‌ر ئایه‌ته‌كه‌ی ترو جا به‌م پێیه‌ هه‌رچی (جووله‌كه‌و – مه‌سیحییه‌كانی) كاتی پێغه‌مبه‌ر بوو ئه‌بوو هه‌موو بڕوایان پێهێنایه‌، به‌ حه‌زره‌تی محمد (ﷺ) به‌بێ (گیرو گرفت) به‌پێی ئه‌و په‌یمانه‌ی له‌گه‌ڵ پێغه‌مبه‌ره‌كانیانا كراوه‌، جا ئه‌فه‌رمووێ: ﴿فَمَن تَوَلَّىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ﴾ **واته‌:** ئه‌وه‌ی پشتی هه‌ڵكردوو ڕووی وه‌رگێڕا له‌و په‌یمانه‌ئه‌و دان پیانانه‌ ﴿فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٨٢﴾﴾ **واته‌:** ئه‌و كۆمه‌ڵه‌ی ڕوو وه‌رگێڕانه‌ هه‌ر ئه‌وانن (فاسق) واته‌ له‌ سنوور ده‌رچووانی ده‌سته‌ی به‌دكاران، ئه‌وه‌ له‌ فه‌رمانی خودا ده‌رچوون و به‌ (كافر) **واته‌:** بێ باوه‌ڕ ئه‌ژمێردرێن.

چونكه‌ بێگومان له‌كاتی هاتنی پێغه‌مبه‌رێ له‌پێغه‌مبه‌ره‌كانا (سه‌لامی خوایان لێ بێت) یاخی بوو لێیان‌و (عینادی) كردووو دوژمنایه‌تی له‌گه‌ڵ كردن‌و (ئیمان)و باوه‌ڕیان نه‌هێناو ئه‌وه‌له‌فه‌رمانی خوداوه‌ ده‌رچوون‌و هه‌روه‌ها به‌(كافر) ئه‌ژمێررێن (خوا بمانپارێزێ) و له‌ شیرك‌و كوفردا.

(هەر كەسێ لە ئیسلام بەدەربێ هیچ دینی قبوڵ نییە)

(موفەسیرەكان)ئەفەرموون دوای ئەوەی كە گەیاندنی (دین و ئایینی) هەموو لە (بنەڕەتا) یەكن و، وە هیچ جیاوازییەك نییە لە نێوانیانا نە لە تاك و تەنیایی خواو ، نە لە زیندوو بوونەوەو ، پرسیارو بەهەشت و دۆزەخا وە پێغەمبەران هەموو یەكسانن لە بڕوا بەمانەدا، ئینجا باسی ئەوانە دەكا كە بڕوایان بە پێغەمبەرێتی، پێغەمبەری ئیسلام نی یە، وەكو ئەفەرموێت: ﴿أَفَغَيْرَ دِينِ ٱللَّهِ يَبْغُونَ﴾ (أي أيطلب أهل الكتابِ لَهُمْ ديناً غير دين الاسلام الحقّ الذي أرسَل اللهُ به جميع أنبيائه ورسُلِه؟) **واتە:** ئایە ئەوانە كە باوەڕ بە پێغەمبەری دوای پێغەمبەری خۆیان ناهێنن ئایە ئاینێكی تریان ئەوێ كە خوا داینەناوە، لە جیاتی ئایینی خوا ئەویش ئایینی ئیسلامە كە هەموو پێغەمبەرانی بۆ ئەوە هەناردووە، ﴿وَلَهُۥٓ أَسْلَمَ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾﴾ **واتە:** لە كاتێكا كە هەرچی لە ئاسمانەكان و زەویدا هەیە هەموو گەردن كەچی فەرمانی ئەون بیانەوێ یان نەیانەوێ موسڵمانن و ملكەچی فەرمانی ئەون و هیچ كەسێك ناتوانێ لەژێر دەسەلاتی خوا خۆی لابدات، وە هەموانیش تەنها هەر بۆلای ئەو دەگەڕێنەوە، وە ئەچنەوە بەردەستی ئەو، وە پرسیاریان لێ ئەكات لەم یاخی گەریەتی و بێ بڕواییەیان.

پاشكۆ

(عیكرەمەو قـەتادە) فەرموویانـە موسـڵمانبوون دوو جـۆرن: (موسـڵمان) بوون بەخۆشی دڵ بۆ موسڵمانێكە داوای بەڵگەو (دەلیلـی) نـەكردبێ‌و... بەچـاو پێكردنـی پێغەمبـەر (ﷺ) بڕوایـی هێنابـێ‌و موسـڵمان بـوونی بەكوتەك‌و زۆرداری بۆ (موسلمانێكە) كە بەهۆی بەڵگـەو دەلیلـەوە ناچـار بووبێ‌و بۆ(ئیسلامیەت) وموسڵمان بووبێ .

(باسێكی گرنگ لە بارەی بیرو باوەڕی پێغەمبەرانەوە (ﷺ))

دوای ئـەوەی كـە فـەرمووی، خـوا پـەیمانی لەهـەموو پێغەمبـەرەكان وەرگـرت كـە بـڕوا بێـنن بـەو پێغەمبەرانـەی كـە بـەدوایان دادێـن، ئینجـا فەرمان ئەدا بە پێغەمبەری ئیسلام كـە خـۆی و ئوممەتەكـەی بـڕوا بێـنن بەهەرچی پێغەمبەرانی پێش خۆی هەیە، وە ئەمە بڵاو بكاتەوە بەهـەموو جیهاناو ئەفەرمووێ: ﴿ قُلْ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ ﴾ **واتە:** بڵێ ئەی (محمـد) خـۆم هەرچی دوام كەوتوون بڕوامان هێنا بەخوای تاك و تەنیاو بێ هاوتایـە لـە سـيفاتيا ﴿ وَمَآ أُنزِلَ عَلَيْنَا وَمَآ أُنزِلَ عَلَىٰٓ إِبْرَٰهِيمَ وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ وَٱلْأَسْبَاطِ ﴾ **واتە:** بەو كتێب‌و پەڕاوانەش كە بـۆ ئیـبراهیم و ئیـسماعیل و ئیـسحاق و یـەعقوب و نـەوەكانی ئـەو، واتـە (یوسف و براكانی یوسف) هاتبوو، هەندێ لە زانایـانی (تەفـسیر) دەڵـێن مەبەست بە (اسباط)نەتەوەو گەلی (بـەنی ئیـسرائیل)ە، نـەك نـەوەكانی

یەعقوب پێغەمبەر، ﴿وَمَآ أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَٱلنَّبِيُّونَ مِن رَّبِّهِمْ﴾ **واتە:** بەوەی کە دراوە بە (مووسا- کە تەوراتە) وە بەوەی کە دراوە بە عیسا کە ئینجیلە وە بەوەی کە دراوە بە پێغەمبەرەکانی تر، لە حەزرەتی شیت و (إدریس) و (داوود) و (سلێمان) و (أیوب) و (شعیب) و ئەوانەی تریان..هتد.

کە خوا ناوی نەبردوونەو کە هەموو نامەیان بۆ هاتووە، لە پەروەردگاریانەوە ﴿لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ﴾ **واتە:** جیاوازی ناکەین لە نێوان هیچ کامێك لە پێغەمبەراندا، واتە بە هەموویان بڕوا ئەهێنن نەك بە هەندێکیان وەك جوولەکەو دیان و گاورەکان، ﴿وَنَحْنُ لَهُۥ مُسْلِمُونَ ﴿٨٤﴾﴾ **واتە:** ئێمە بۆ خودای گەورە ملکەچین بۆ بەجێ هێنانی هەموو فەرمانێك و گوێڕایەڵی ئەوین، وە سەرپێچی لە هیچ بڕیارێکی ناکەین.

(تێبینی)

جا بێگومان ئەم (ئایەتە) کە تەفسیر کرا سەرەتاکەی بە ئیمان و بڕوا دامەزراو، بەڵام دوایی یەکەی بە ئیسلامیەتی و گەردن کەچی دوایی هات، ئەوجا بزانە خوای گەورە بۆ هەر (ئوممەتێك) ڕابەرێکی هەنارد بۆ ئەوەی دین و ئایینەکەیان پارێزراوبێ و کە ئەمە بەری هەموو دینێکە کە خوا بە پێغەمبەرێکا ئەینێرێ بۆ ئەوەی ڕەوشتی بەرزی ئیسلامیان پێ ڕابگەیەنێ، چونکە بێگومان هەرکەسێ داوای (دینێکی) غەیری (ئیسلام) بکا کە دینی (تەوحید)ە واتە خودا بەیەك زانینە ئەوە بە (قطعی) لێی

قبولٚ ناکریٚ هەروەکو خودا لە قورئانـدا ئەفـەرمووێ: ﴿ وَمَن يَبْتَغِ غَيْرَ ٱلْإِسْلَٰمِ دِينًا فَلَن يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي ٱلْءَاخِرَةِ مِنَ ٱلْخَٰسِرِينَ ﴿٨٥﴾ ﴾ (أي ومَنْ يَطْلُبْ لهُ ديناً غير دين الإسلام بَعْدَ بعثةِ مُحمّد (عليـه السلام) فلَنْ يَتقبّل الله منه ذلكَ وطاعتهُ وعبادتهُ مردودةٌ وهو يوم القيامة من الاشـقياء الخاسرين) **واتە:** هەرکەسێك جگە لە ئایینی ئیسلام کە ئـایینی سـەرجەم (پێغەمبەرانە) شوێن هەر ئایینێکی تر بکـەوێت و هەڵبـژێرێت ئـەوە لێـی وەرناگیرێت و لە ڕۆژی دوایی لـە ڕیـزی زەرەرمەنداندایـە و بـەرەو دۆزەخ ڕاپێچ ئەکرێت، چونکە بێگومان ئەو جۆرە کەسـانە لـەڕۆژی دوایـی دا لـە (خەسارەت) مەندوو زەرەر مەندانن.

(خودا هیچ کەسێ شارەزا ناکات دوای بڕواهێنان ئینجا بووبێتەوە بێ باوەڕ مەگەر تەوبەیەکی ڕاستەقینە بکات)

ڕیوایەت کراوە[1] لەچـەند کەسانی بـاوەڕپێکراو کـە ووتوویانـە چـەند کەسێك لە خاوەن نامـەکان لـە (جوولەکـەو گـاوورەو فەلـەکان) تەنانـەت پیاوێکیش لە (ئەنصار) ئینجا کاتێ کە ناونیشانی حەزرەتی (محمد) یـان (ﷺ) خوێنـدەوە لـە تـەورات و لـە ئینجیلـدا بڕوایـان پـێ هێنـا لـە پـێش

(١) هەروەها ریوایەتکراوە لە (عبدالله) ی کوڕی عەباس و، (عبدی کوڕی حمید)، ئەگێڕێتەوە لە (حەسەنی بەصری) و هەروەها موجاهیدو قەتادە، ئەبولعالیەو زۆرانی تریش، لە یارو یاوەران و (تابیعیەکان) واتە جێ نشینەکان.

بینینیا. (شەهادەتیان) دا لەسەر پێغەمبەریەتیەکەی کاتێ کە حەزرەتی (محمد) هات و چاویان کەوت بە خۆی و قورئانەکەی دووبارە بڕوایان هێنا بەڵام لەپاش ئەوە کە زانیان کە پێغەمبەر (عەرەبە) و ئیسرائیلی نی یە، ئەوجا پەشیمان بوونەوە چونکە لایان وابوو کە پێغەمبەر (ﷺ) دەبێ هەر لە (نەوەی ئیسرائیل) بێ، جا لە پاشا لەمەش پەشیمان بوونەوە ، وە هاتنەوە سەر ئەوەی کە موسڵمان ببن و ئینجا کاغەزیان نووسی بۆ کەس و کاریان لە (مەدینە) کە ئەگەر ببینەوە بە (موسڵمان) تەوبەمان لێ قەبوڵ ئەکرێ؟ هەروەهاش ئیبن و عەباسیش (خوایان لێ ڕازی بێت) ئەڵێ پیاوێك لە (ئەنصار) واتە یارمەتیدەرانی مەدینە، ئیمان و بڕوایان هێنا وە لە پاشا وەرگەڕایەوە، پەیوەندی کردەوە، بە هاوبەش دانەرەکان و، دوایی ناردی بۆلای خزمەکانی خۆی کە بینێرنە لای پێغەمبەر (ﷺ) بەڵکو (عەفوی) بکاو تەوبەی لێ وەربگرێ؟ ئینجا بەم بۆنەیەوە ئەم چەند ئایەتە هاتە خوارەوەو فەرمووی: ﴿ كَيْفَ يَهْدِي ٱللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا۟ بَعْدَ إِيمَـٰنِهِمْ وَشَهِدُوٓا۟ أَنَّ ٱلرَّسُولَ حَقٌّ وَجَآءَهُمُ ٱلْبَيِّنَـٰتُ ﴾[1] **واتە:** چۆن خوا ڕێ نموونی گەلێك ئەكات دوای ئەوەی باوەڕیان هێناو شایەدییاندا، کە ئەم پێغەمبەرە ڕاستەو هەقەو هەروەها چەندین نیشانەو بەڵگەو (موعجیزەیان) بۆ هاتبوو کەچی سەر لە نوێ بێ

---

(١) قال بعض المُفسّرين، هذه الآية نزلت في اثني عشر رجلاً أرتدُّوا عَنِ الاسلامِ وخرجوا من المدينة و أتو مكة كفاراً (منهم الحارث بن سويد الانصاري) و طعمة بن ابريق، و حجوج بن الأسلت) بروانە تەفسیری (حدائق الروح والريحان) بەرگی ٤، لاپەڕە٤١١.

ئیمان و بێ باوەڕ بوونـەوە؟ ﴿وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٨٦﴾﴾ **واتـە:** ئەوانـە سـتەمكارن و كخـواش يارمـەتی سـتەمكاران نـادات، پـاش ئەوەی كە زانیشیان و بۆیان ڕۆن بۆوە كە ئەوە پێغەمبەرە، بۆیـە خـوای گـەورە ڕێگـەیان بـۆ ڕوون ناكاتـەوەو ڕێنماییـان ناكـات، ﴿أُوْلَٰٓئِكَ جَزَآؤُهُمْ أَنَّ عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ ٱللَّهِ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةِ وَٱلنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿٨٧﴾﴾

واتە: سزای ئەمانە هەر نـەفرینی خوایـەو نـەفرینی فریـشتەیە و نـەفرینی تـەواوی خـەڵكی ئـەم دنیایەیـە، چـونكە ئـەو كەسـانەی لـەپێش هـاتنی پێغەمبەر باوەڕایـان پـێ هێنـاو ئینجا پـاش هـاتنی پەشـیمان بوونـەوە، سزای ئەوانە دوورن لە (ڕەحمەتی) خواو فریشتەو هـەموو ئـادەمیزاد بـە گـشتی، چـونكە خۆیـان و ئـەو كەسـانەیان تووشـی بـێ بـاوەڕی كـرد، ﴿خَٰلِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ ٱلْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿٨٨﴾﴾ **واتە:** ئەوانە هەتا هەتایە بە نەفرین لێكراو دەمیننێنەوە، یان هـەتا هەتایـە، لـە سـزای دۆزەخـدا دەمیننێنـەوە، ﴿إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُواْ مِنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُواْ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٨٩﴾﴾ **واتە:** ئەگەر ئەوانـە نـەبێ كـە دوای (كافر) بوون و خودا نەناسی (تۆبە) بكەن و بگەڕێنەوە بـۆلای خـوا بەتەواوی، وە كردەوەیان باش بكەن و لە كردارو هەڵوێستی ڕابردوویـان پەشیمان ببنەوە، ئەوە بێگومان خودا دەرهـەق ئەوانـە لێخۆشـبووەو لـە گوناهی ڕابردوویان خـۆش دەبـێ (چـونكە زۆریـش دلۆڤـان و میهرەبانـە) هەروەها (ڕەحمیان) پێ دەكا.

(تێبینیەکی گرنگ)

زانایانی (تەفسیر) دەڵێن تا ئێستا باسی دەستەیەکی کە بێ بڕوا بێ، وە فەرمووی ئەو دەستەیە شایستەی (لعنة) واتە نەفرینە مەگەر بەتەواوی (تەوبە) بکاو بگەڕێتەوەو کردەوەی باش بکاو ئەمجارە باسی ئەوە ئەکا، ئەگەر ئەو بێ بڕوایە، دوای (موسڵمان) بوونەوەی، جارێکی تر بێ بڕوا بوەوە ئەمە تەوبەکەی پێشووی ئەبێ بە هیچ، و وەکو قورئان ئەفەرمووێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بَعْدَ إِيمَـٰنِهِمْ ثُمَّ ٱزْدَادُوا۟ ﴾ **واتە:** ئەو کەسانەی کە دوای باوەڕهێنان (کافر) واتە بێ باوەڕ بوونەوە ئینجا هەروا مانەوە لە بێ باوەڕیدا هەتا مردن، مەبەست (جوولەکەکانە) دوای باوەڕهێنانیان بە (مووسا) ئینجا پشتیان لە

(عیسا)یش هەڵکرد، کاتێ کە پێغەمبەریش (ﷺ) هات ڕوویان لەویش وەرگێڕا ﴿لَّن تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ ﴾ **واتە:** هەتا ئاوا بن هەرگیز تەوبەیان لێ وەرناگیرێ، ﴿ وَأُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلضَّآلُّونَ ﴿٩٠﴾ ﴾ **واتە:** لە ڕێڕەوو پرۆگرامی حەق و ڕاستی بەرەو ڕێگەی گومڕایی دەرچوون، ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَمَاتُوا۟ وَهُمْ كُفَّارٌ ﴾ **واتە:** بەڕاستی ئەوانەی بێ بڕوا بوون، وە بێ بڕوایی مردن، ﴿فَلَن يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِم مِّلْءُ ٱلْأَرْضِ ذَهَبًا وَلَوِ ٱفْتَدَىٰ بِهِۦٓ ﴾ **واتە:** (فدیەی) لێ وەرناگیرێ لە هیچ کامیان ئەگەر پڕ بە هەموو زەویش (زێڕ) بێ، واتە بێ ئیمان و بێ بڕوا، ئەگەر پڕ بە زەوی بدا بە (فدیەی) خۆی لە دنیادا بۆ ڕزگاربوونی لێ ی وەرناگیرێ، هەروەك

لە ڕۆژی دوایی دا (فدیەی) لێ وەرناگیرێ و قەبوڵ ناکرێ ئەگەر لە (فەرزا بێ) و بیدا چونکە بێ بڕوایی دەستی لێ ساندوەو هەرچی چاکەی هەیە هەمووی بە (فیڕۆ) دەڕوات و پووچ ئەبێتەوە، ﴿أُوْلَٰٓئِكَ لَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٞ وَمَا لَهُم مِّن نَّٰصِرِينَ ٩١﴾ **واتە:** ئەوانەی لەناو ئاگری دۆزەخ ئازاری بە ئێشیان هەیە و لەسەرە، وە کەسیش یارمەتیان نادات و بەکەڵکیان نایێت و بەهانایانەوە نایەو ڕزگاریان کات لەو (عەزابە).

(مەسەلەیەکی گرنگ)

(موفەسیرەکان)ئەفەرموون (لێرەدا دوو پرسیار هەیە :

یەکەم– ثابت بووە بە (نەصوو) دەقی ئایەتی ﴿وَهُوَ ٱلَّذِي يَقۡبَلُ ٱلتَّوۡبَةَ عَنۡ عِبَادِهِۦ وَيَعۡفُواْ عَنِ ٱلسَّيِّـَٔاتِ﴾ (سورەتی الشوری، ئایەتی/٢٥)، واتە هەرکەسێی تەوبە بکاو خوا تەوبەی لێ قەبوڵ ئەکا و وە لە تاوان و گوناحەکانی ئەبوورێ، کەوابێ چۆن لە ئایەتی پێشوودا فەرموویەتی﴿لَّن تُقۡبَلَ تَوۡبَتُهُمۡ﴾ سورەتی (آل عمران، ئایەتی /٩٠)، وەڵام و جوابی ئەم پرسیارە ئەمەیە؟ جا بێگومان ئەو تەوبەیە کە قەبوڵ ناکرێ ئەوەیە لەکاتی (مردندا) بێ ولەو ئەنجامەدا کە نائومێد بێ لە ژیان ئەگەر نا هەموو تەوبەیێ قەبوڵ ئەکرێ.

دووەم– پرسیار ئەمەیە کە (فدیە) دان لە ڕۆژی قیامەتا چۆن ئەبێ ؟ لەگەڵ ئەمەدا کە ڕۆژی (قیامەت) تۆڵە دانەوەیەو بەس، وە قیامەت چۆن ئەبێ بە شوێنی پارە تەسلیم کردن بۆ ڕزگار بوون لە سزای

قیامەت، وەلأمی ئەمەش بە دووجۆرە:

١– مانای ئایەتەکە وایە کە بۆ رزگاربوون لە (عەزابی (کوفر)) لە قیامەتا ئەگەر لە دنیادا پڕ بەم (ئەرزە) زێڕو ئاڵتون بدا بە خێر بە هەژاران خودا قەبوڵ ناکاو وە هەرچی کردووە لە دنیادا بێ نرخە.

٢– وەلأم ئەمەیە ئەم عیبادەتە بۆ تەئکیدە لەسەر رزگار نەبوون چونکە بەشێوەو یاسای (دنیا) لە قسەکردنا خەڵك وا ئەڵێ، واتە لە دنیادا بۆ کەسێ کە رزگاربوونی لە سزای خودا مەحاڵ بێت خەڵك ئەڵێن (پڕ بە دنیا ئاڵتون بدا ڕزگار) نابێ ئەم ئایەتەش لەسەر ئەو (سیاقەو یاسایە) هاتووە ئیتر مەبەست ئەوە نیە کە لە (قیامەتا) پارە هەیەو، وە بە پارە خەڵك خۆیان رزگار ئەکەن ، تأمل).

ئەوجا بەڕاستی خوای مەزن ئەفەرمووێ (ئەگەر کافرەکان) پڕی (دنیا) زێڕو ئاڵتون خەرج بکەن رزگار نابن لە سزای خودا، چونکە بێگومان (سەرفکردنی) ماڵ و سامان ئەبێ سوودی هەبێ بۆ موسڵمانان و فەقیرو هەژاران، چونکە بێگومان نیشانەی ئیمان و بڕواداری ئەوەیە کە دارایی بەخت کردنە لە ڕێی خوادا، وەکو خوا لە قورئاندا ئەفەرمووێ:

﴿لَن تَنَالُوا۟ ٱلْبِرَّ حَتَّىٰ تُنفِقُوا۟ مِمَّا تُحِبُّونَ﴾ (أي لَنْ تبلغوا حقيقة البِرّ الذّي هو جماع فعل الخيرِ حتّى تنفِقُوا من أفضل أموالكم مما تحبّونَهُ وَتَشْتَهونَهُ لأنفسكم) **واتە:** ناگەن بە پلەیەکی چاکەو پلەیەکی زۆر باش هەتا لەوەی کە خۆشتان دەوێ نەبەخشن ﴿وَمَا تُنفِقُوا۟ مِن شَىْءٍ فَإِنَّ ٱللَّهَ بِهِۦ عَلِيمٌ ﴿٩٢﴾﴾ **واتە:** بشزانن هەر شتێك لە ڕێی خوا ببەخشن ئەوە

خوا پێی ئاگادارو زانایە پاداشتی ئەداتەوە، ئەوە بێگومان لای خوا ئاشکرایەو، خوا زۆر بەچاکی لێی ئاگادارەو پێی دەزانێت.

(**پاشکۆ**)

باسێك لە بەخشینی خۆشویستنی ماڵ و سامان)

(موفەسیرەکان)ئەفەرموون هەر کە (ئەسحابەکان) گوێیان لەو ئایەتە بوو زۆریان باتشترین ماڵی خۆیان بۆ خوا بە هەژاران بەخشی کوێلەو کەنیزەو ئینجا (جاریە) یان ئازاد کرد هەروەها زەوی و باغیان دایە هەژاران و بێ نەوایان، هەروەها دەڵێن کاتێکیش کە ئەم ئایەتەی﴿لَن تَنَالُواْ ٱلْبِرَّ هتد...... ﴾ هاتە خوارەوە هاوەڵان چەسپانیان کرد بۆ بەخشینی ماڵ و سامان هەروەکو ئیمامی (بوخاری و موسلیم) هێناویانە لە (صەحیحدا) ئەفەرموون لەپاش هاتنی ئەم ئایەتە، ئیمامی (عومەری کوڕی خەتاب) (رەزای خوای لێ بێت) ویستی بەشەکەی (خەیبەر) ی کە لە هەموو شتێ لای خۆشەویستر بوو ئینجا ویستی لە ڕێی خوا بیبەخشێ پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی: (وامەکە بەڵکو باخەکە بهێڵەوە بۆ خۆت و بەرەکەی ببەخشە بە هەژاران)، بەلام کەنیزەیەکی هەبوو زۆریشی خۆش دەویست ئینجا لە ڕێی خودا ، ئازادی کرد، هەروەها ئیمام (ئەحمەد) هێناویەتی (ئەبو تەڵحە)ش (خوا لێی ڕازی بێت)، لە دوایی ئەو ئایەتەی پێشوو کە خۆشەویسترین ماڵ و سامانی بوو (باخەکەی بەیرەحا)ی ئەوا ئەیبەخشم بە خودای گەورە، بەهیوای ئەوەی چاکەو پاداشتم لای خودای مەزن بۆ تۆمار بکرێت، جا تۆ ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) چی لێ

دەکەی ئارەزووی خۆتە، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی (بەخ بەخ) بەڕاستی سامانێکی بەقازانجە بەڕاستی سامانێکی بە سوودە، ئینجا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (من پێم باشە دابەشی بکەی بەسەر خزمەکانتا، ئەویش دابەشی کرد بەسەر خزم و ئامۆزاکانیا، هەروەها (زەیدی کوڕی حاریسە) ش باشترین ئەسپی سواری هەبوو هەر لە ڕێگای خودا دا کردییە (سەدەقە) و خێر، خودا (لەهەموویان ڕازی بێ) دەستیان هەر لەخێر دابوو[1]. هیچ درێغیان نەکرد لەخێرو خێرات.

کۆتایی جزمی سێیەم، سوپاسی خوای مەزن ئەکەم، کە یارمەتی دام بۆ تەواوکردنی

(١) کۆتایی جزمی سێیەم، (ولله الحمدُ والشكرُ والمِنَة، والله ولي التوفيق). وصلى الله على سيّدنا محمدٍ آلهِ أصحابه أجمعين.

جزئی چوارەم

(جوولەکەکان پرسیار لە پێغەمبەر (ﷺ) دەکەن لەبارەی خواردەمەنیەوە)

پێشەوا (واحید)ی (سیوطی) لە (أسباب النزول) دا (ریوایەتیان) کردووە، کاتێ حەزرەت (ﷺ) فەرمووی بە جوولەکەکان من لەسەر (میللەتی) حەزرەتی ئیبراهیمم (عليه السلام) ئینجا جوولەکەکان ووتیان چلۆن تۆ لەسەر (مێللەتی) ئیبراهیمی لەبەر ئەوەی تۆ گۆشتی ووشتر ئەخۆیت و شیری ئەخۆیتەوە؟ حەزرەت (ﷺ) لە وەلامدا فەرمووی ئەم گۆشتەو ئەم شیرە (حەلاڵ) و ڕەوایە بۆ حەزرەتی ئیبراهیم و ئێمەش بە ڕەواو حەلاڵیان دەزانین ئەوجا جوولەکەکان لە (موعارەزەدا) ووتیان هەرچی ئێمە ئیمڕۆ ئەیخۆین و (حەرامی بکەین) ئەوە (حەرام) بووە لە زەمانی نووح و ئیبراهیم و ئیسرائیل دا هەتا ئیمڕۆ ئینجا خوای گەورە ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە ، بۆ بە درۆخستنەوەی جوولەکەکان و فەرمووی ﴿ كُلُّ ٱلطَّعَامِ كَانَ حِلًّا لِّبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ﴾ **واتە:** بێگومان هەموو خۆراک و خواردەمەنییەک پاک و (حەلاڵە) بۆ نەوەکانی حەزرەتی

(یەعقوب) حەلاڵ و ڕەوا بووە، واتە جۆرە شتێکی وایان لێ (حەرام) نەبوو ﴿إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَٰٓءِيلُ عَلَىٰ نَفْسِهِۦ مِن قَبْلِ أَن تُنَزَّلَ ٱلتَّوْرَىٰةُ﴾

واتە: ئەوە نەبێت کە (یەعقوب) پێش هاتنی تەورات بۆخۆی پارێزی لێ کردووە ، بۆخۆی قەدەغەی کرد، ئەویش یا لەبەر (نەخۆشی) بوو یان دەیویست خۆی بە خواردنی (چەورو قورسە)وە (خەریك) بکات و خەریکی وورگ پڕکردن بێت و هەروەها سستی بە خوا پەرستی بکات ئەویش پێش ئەوەی کە خوا تەورات بنێرێتە خوارەوە، بەلاّم جوولەکەکان گوتیان ئێستاش پاش (تەوراتیش) هەر (حەرامە) و ئەوەی ئێمە (حەرامی) بکەین و حەلاڵی بکەین ئەو ڕاستە، بەلاّم بە پێچەوانەوە، جا ئەوەی ڕاستی بێت قسەی جوولەکەکان جێی (موتمانە) نیەو چونکە حەزرەتی (یەعقوب) پزیشکەکان لێیان قەدەغە کردووە هەروەکو چەند فەرموودەیەکی پێغەمبەریش لەم بارەیەوە هاتووە (ئیمامی ئەحمەد) لەم بارەیەوە فەرموودەیەکی دوورو درێژ (ریوایەت) دەکاو، بەلاّم پوختەکەی ئەمەیە ، وەکو ئەفەرموێ ئەڵێ (حەزرەتی یەعقوب) (عليه السلام) نەخۆشییەکی سەختی گرت [1]. وە لە پاشان نەزری

---

(١) ئیبن و عەباس (رەزای خوای لێبێت) ئەفەرموێت، (حەزرەتی یەعقوب) گێردەی دەردی (عرق النسا) بوو کە ئێشێکە وا لە ڕەگی سێ بەندەی ئینساناو ئەو ئێشە جار جار، بەهۆی ڕەگەوە لەلای ڕاستا دێتە خوارێ و جار بەجاریش بەلای چەپدا و تا ئەگاتە پەنجەی پێی ئەوجا حەزرەتی (یەعقوب) لە بەرەوە (دکتۆرەکان) لەو ڕۆژەدا (مەنعی) ئەو گۆشتەیان لێ کرد ئەوەیش (حەرامی) کرد لەسەرخۆی، بنۆڕە تەفسیری نامی بۆ قورئانی پیرۆز، لە دانانی مامۆستا مەلا (عبدالکریمی مدرس) بەرگی دووەم، لاپەڕە١٠.

کرد ئەگەر خوا (شیفای) بدات جارێکی تر گۆشت و شیری ووشتر نەخواو پارێزی لێ بکا ئەگەرچی (حەزیشی) لێبکا و ئینجا خوا (نەزرەکەی) لێوەرگتن و شیفای نەخۆشییەکەی دا، ئیتر لەمەوە (جوولەکەکانیش) چاویان لەو کردو (گۆشت و شیری) ووشتریان لە خۆیان (حەرام) کرد، چونکە بێگومان (هەق) نەبوو ئەوان ئەو گۆشتە لەخۆیان (حەرام) بکەن چونکە ئەوە تەنها بۆخۆی پارێزی لێ کردووە بە قسەی پزیشکەکان، کە پێیان ڕاگەیاندبوو ئەم گۆشت و شیرە بۆ تۆ زیانی هەیەو جا ئەوەی راستی بێت (موفەسیرەکان)ئەڵێن خواردنی ئەم گۆشتە (حەرام) نەبووە لەسەر غەیری (یەعقوب) بەلاّم قسەی (جوولەکەکان) کە ئەڵێن هەر لەپێش یەعقوبا (حەرام) بوو ، هەر بەو جۆرە ماوەتەوەو لە (تووراتا) ئەڵێ (حەرامە) ئەوە قسەیەکی ناڕاستەو، وانیە جوولەکە هەڵیان بەستاوە، ﴿قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَاةِ فَاتْلُوهَا إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٣﴾﴾ **واتە:** ئەی پێغەمبەر (ﷺ) تۆ بڵێ بە (جوولەکەکان) ئێوە تەورات بێنن و بیخوێننەوە تا هەق دەربکەوێ ئەگەر ڕاست ئەڵێن و ڕاست ئەکەن، ﴿فَمَنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ مِن بَعْدِ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٩٤﴾﴾ **واتە:** جا بێگومان هەر کەسێ درۆ هەڵبەستێ بەسەر خوادا بڵێت فلاّن شتی (حەرام) کردووەو فلاّن شتی حەلاّڵ کردووە بە درۆ ئەوە ئەو کەسانە زاڵم و ستەمکارن، ﴿قُلْ صَدَقَ اللَّهُ ۗ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٩٥﴾﴾ **واتە:** ئەی پێغەمبەر (ﷺ)

بەو جوولەكانە بڵێ ئەوەی خودا لە قورئاندا دەیفەرموێت تەواو ڕاستە كە هیچ خواردنێكی چاك و پاك پێش هاتنە خوارەوەی (تەورات) حەرام نەكراوە.

ئینجا وەرن ، خۆتان لە ڕێگای چەوت لابدەن و شوێنی بیروباوەڕی بەرنامەی حەزرەتی ئیبراهیم بكەون چونكە خودا ناسێكی تەواو ڕاست بووە، دە ئێوەش هەر لە ئایینی ئیبراهیم پەیڕەوی بكەن نەك لە ئایینێك (جوولەكەو گاوور) بۆ خۆیان دایانهێناوە، جا بێگومان حەزرەتی ئیبراهیم هەرگیز هاوەڵی بۆ خودا (ئەنجام نەداوە) نەوەكو قورەیشیەكان بتپەرستی كردووە، نەوەكو جوولەكە و مەسیحیەكان خۆی بە (كوڕی) خودا زانیوە.

(یەكەمین ماڵ لەسەر ڕووی زەوی دا بۆ خواپەرستی دروستكراوەو كەعبەی پیرۆز بووە)

(موفەسیرەكان)ئەفەرموون هۆی هاتنەخوارەوەی ئەم ئایەتانە ئەوەیە كە جوولەكەكان ووتیان بە موسڵمانەكان (بیت المقدس) گەورەترە لە (كعبە اللە) چونكە شوێنی كۆبوونەوەی پێغەمبەرەكان بووەو، وە قیبلەی **واتە:** ڕووگەی ئەوانەو، لە عیبادەت و خواپەرستیا، ڕوویان لەوێ كردووە، وە زۆربەی پێغەمبەرەكان كە كۆچیان ئەكرد بۆ ئەو شوێنەو وە زۆریان لەوێ وەفاتیان كردووە، وە خاكی زۆر پیرۆزەو وا لەناو ئەرزی پیرۆزو (مەحشەرگادایە) وە هەروەها ئەم قسانە گەیشتە پێغەمبەر (ﷺ) ئەوجا بەم بۆنەیەوە ئەم (ئایەتانە) نازڵ بوون **واتە:** هاتنە خوارەوە وەكو ئەفەرمووێ: ﴿ إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي

بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ ﴿٩٦﴾ (أي إنّ أوّل مسجدٍ بُني في الارض لعباده اللهِ عزّ وجلّ (المسجدُ الحرام) الذي هو بمكة المكرمة بناهُ أبو الانبياء ابراهيم (عليه السلام) بُني (مباركاً) أي كثير الخَيْر والنفعِ (وهديً للعالمين) أي سعادة وهداية ونجاة لمن حجّه وأعتمرهُ) **واته:** بەڕاستی یەكەمین ماڵ بۆ خەڵك دانراوە[1]. لە ڕووی زەویدا، تا لە خوا پەرستیدا ڕووی تێ بكەن ئەو ماڵەیە لە مەككە دایە **واته:** (كعبە) ی پیرۆز جێگایەكی زۆر پیرۆزو پڕ لە خێرو بێرەو نیشانگەی خواناسیە بۆ هەموو خەڵكی دنیا **واته:** (جیهان)، بەتایبەتی ڕێنماییە بۆ ئەو كەسانەی كەحەج و عومرە ئەكەن، جا بەم بۆنەوەیە ئەم فرمایشتە (صحیحە) هاتووە لە پێغەمبەر (ﷺ) هەروەكو ئەفەرموێت: (عَنْ أبي ذرٍ (رضي الله عنه) قَالَ قُلْتُ يا رَسُولَ اللهِ أيُّ مَسْجِدٍ وُضِعَ في الأرضِ أوّلُ؟ قال: المسجدُ الحرامُ، قُلْتُ ثَمّ أيُّ قَال (الْمَسجدُ الأقْصَى) قُلْتُ كَمْ بَيْنَهُما؟ قال: أرْبَعُونَ سَنَةً ثُمَ جُعِلَت الأرضُ لك مسجداً فحيثما أدْركتك الصلاةُ فَصَلِ) متفق عليه، **واته:** ئەبو زەڕی غەفاری (ڕەزای خوای لێ بێت) دەڵێت گوتم ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) چ مزگەوتێك یەكەم مزگەوت بوو ، لەسەر زەوی دروستكرا؟ فەرمووی: مزگەوتی (حەرام واتە ئەوەی لە مەككەیە) ووتم دوای وی كامەیە؟ فەرمووی: مزگەوتی (ئەقصا) **واته:** مزگەوتی (قودس) گوتم

---

(١) چونكە حەزرەتی ئادەمیش بەخەڵك دا ئەندرێ و وە لەپێش ئادەمیش بۆ فریشتەكان بووەو ئەوان بناغەیان داناوە بە فەرمانی خودا.

چەندە ماوەیان کەوتۆتە نێوانی؟ فەرمووی: چل ساڵ[1].جا بۆ دوایی فەرمووی (ڕووی زەوی گشت بۆتۆ کراوەتە مزگەوت ئەوسا لەهەر جێگایەکدا بوویت و کاتی نوێژ هات لەوێ نوێژەکەت بکە.

(تێبینییەکی گرنگ)

ئەوجا زانایان ئەڵێن ئەو فەرموودەی حەزرەت (ﷺ) بە (مشکل) دانراوە، چونکە (بیت المقدس) بنیاتی حەزرەتی داوود و سولەیمانی کوڕی بوونە (سەلامی خوایان لێ بێ) ئینجا لە بەینی ئەوان حەزرەتی ئیبراهیم دا (مودەتێکی) زۆر هەیە، بەلأم لە ڕاستی دا ئەوان دروستیان نەکردووە، بەڵکو (نۆژەنیان) کردۆتەوە، چونکە ئەگەر لە نێوانی دروستکرانی مزگەوتی (حەڕام و مزگەوتی ئەقصا) دا چل ساڵ بووبێ ئەوە ناگونجێ لەگەڵ (واقیعداو) چونکە ئەگەر (داوود) و (سولەیمان) (عليه السلام) بنیاتنەری مزگەوتی (ئەقصا) بووبن ئەوە بەلای کەمەوە (داوود و سلێمان) لەگەڵ حەزرەتی ئیبراهیم دا (سەلامی خوایان لێ بێ) کە دروستکەری مزگەوتی (حەرامە) هەزار ساڵیان بەینە بەلای کەمی کەواتە لە ڕاستیدا مزگەوتی (حەرامیش) بەماوەیەکی کورت کە (چل ساڵە) دروستکراوە کە ئەویش وەك مێژوو نووسان و (موفەسیرەکان) دەڵێن (حەزرەتی یەعقوب) دروستی کردووە کە (یەعقوبیش کوڕی ئیسحاقە) ئیسحاقیش کوڕی حەزرەتی (ئیبراهیمە)، بەلأم دیارە (جوولەکە)

---

(١) وەلأمی ئەو (ئیشکالەی) کە لە دواییدا دێت (چل ساڵ) ماوەکەیەتی لە بەینیانداو یەکەم حەزرەتی ئیبراهیم (عليه السلام) پاش ئەوە کە خانووی (کەعبەتوڵلای) کردەوە بەماوەی (چل ساڵ) بەیتولمەقدسیشی کردەوە.

شـوێنەکەیان داگـیر کـردووە هـەروەها شـەڕو شـۆڕیان تێـدا کـردووەو تێکچووە، وە دوایـی لەسـەردەمی حـەزرەتی داوود و سـولەیمانی کـوڕی (ﷺ) کە پادشاو دەسـەڵاتدار بـوون هـەم پێغەمبـەریش بوونـەو ئـەوجا (نۆژەنیان) کردۆتەوە (والله أعلم) خواش زانایە.

(ڕوونکردنەوەیەك)

(هۆی ناونانی (مەککە) بە (بەککە)و وە ناوە پیرۆزەکانی)

لە پـێش ئێـستاوە ئایەتەکـە تێپـەڕی کـە خـوای گـەورە ئەفـەرمووێ: ﴿لَلَّذِى بِبَكَّةَ ﴾ **واتە:** زۆربەی زانایانی (تەفـسیر) ئەفـەرموون مەبەسـت لێی (مەککەی پیرۆزە).

(چەند ئاگادارییەك)

١- موجاهیـدی (تـابعین رەحمـەتی خوایـان لـێ بێـت) ئەفـەرمووێت: (بَكّة) بریتیە لە مەککەی پیرۆز چونکە (میم) تێدا گۆڕاوە بـە (بـاو) وەك چۆن دەخوێنێتەوەو دەڵێت (طِينٍ) لازب واتە (لازم) سورەتی (الصافات) ئایەتی ١١.

٢- لە تەفسیری (الهدایه الی بلـوغ النهایـه) [1] دا ئـەڵێت (موفەسـرین) دەفەرموون (بَكه) ئەو شوێنەیە کە کەعبەی پیرۆزی تێدایە بـەڵام مەککـە شارەکەیەتی.

---

(١) بڕوانە تەفسیری (الهدایة الی بلوغ النهایة) لە نووسینی (محمد المكي بن ابي طالب القيسي) بەرگی/٢، لاپەڕە/١٠٧٦.

٣- هەندێکی تر لە (موفەسیرەکان) ئەفەرموون (بکە) مزگەوتەکەیەو مەککە هەموو شارەکەیە، بەڵام لە زوبانی عەرەبیدا (بکە) بەواتای (ئیزدیحام) و قەرەباڵغی دێت، چونکە دەڵێن (یتباکون فیها) **واتە:** قەرەباڵغیان تێدا بەدی کردووە، واتا بەمانای (یزدحمون) ش دێت، هەروەها (بکە) بەمانای ووردکردن دێ و، واتە ئەو شوێنەی کە ماڵی (زاڵم و ستەمکار)و بێ دینانی تیا وورد دەکرێ واتە ملیان پێ شۆڕ دەکات بۆ راستی و هەقیقەت ئەوەش شتێکی ڕوون و ئاشکرایەو (موفەسیرەکان)زۆر بە قوڵی چونەتە ناویەوە.

٤- مەککەش ناوی زۆری هەبووە، هەندێ لەم ناوانە کە ئەمانەن: (مكة ، بكة، البيت العتيق، البيت الحرام، البلد الأمين، و أم القرى، و أم رحم، والبلدة، والبيئة، والكعبة...هتد.) جا بێگومان ئیمام (محى الدين النووى) (ڕەحمەتی خوای لێ بێت)، ئەڵێت: (من هیچ شارێکم نەدیوە بەقەد شاری (مەککە) و (مەددینە) ناوی زۆرتر بێ[1].

(١) بڕوانە پەرتووکی (مەوسوعەی فیقهی حەج و عومرە) لە نووسین و کۆکردنەوەی (عبدالرحمن مەلا طه عبدالعزين)، لاپەڕە/٧٤.

(باسێك لە شوێنەواری مەقامی حەزرەتی ئیبراهیم (عليه السلام))

﴿ فِيهِ ءَايَٰتُۢ بَيِّنَٰتٞ مَّقَامُ إِبۡرَٰهِيمَ ﴾ (أي فيـه علامـات واضـحةٌ كـثيرة تَدلُّ على شرفهِ وفضلِه على سائر مساجد الدّنيا منها (مقام–ابراهيم) وهو الحجـرُ الـذّي وقَـفَ عليـهِ إبـراهيم حـين يُـبْني الكعبـة المـشرفة..) **واتـە**:بێگومـان چـەند بەڵگـەو نیـشانەیەکی ڕوونـی تێدایـە ، واتـە لـە (کەعبەدا) چونکە بەڕاستی دەیسەلمێنێ کە حەزرەتی ئیبراهیم دروستی کـردووە، خـوای گـەورەش قـەدرو ڕێـزی لێنـاوە، وە لەوێـدا شـوێنەواری حەزرەتی ئیبراهیم هەیە، **واتە**: ئەو شوێنەی کە ئیبراهیم (سەلامی خـوای لێبێت) لەسەری وەستاوە کە بریتیـە لـە (حەجـەر) و بـەردێکی گـەورەی هێنـاوەو ئینجـا تەشـریفی چـوەتە سـەر ئـەو بـەردە گەورەیـە دەسـتی نەگەیوەتی دیواری (کەعبە) تەواو بکاو ئـەوجا چـوەتە سـەر ئـەو بـەردە (ئیسماعیلی) کوڕی یارمەتی داوەو بەردی بۆ هێناوەو، ئەویش بـە ڕێـك و پێکی دایناون و هەروەها یەکێ لە (موعجیزاتی) خـودا کـە پێـی داوە بـە (ئیبراهیم (عليه السلام)) کە لەسـەر بەردەکـە وەسـتاوە، وە شـوێن پێیـەکانی حەزرەتی ئیبراهیم لەسەر ئەو بەردە دەرچوون وەك چۆن ئینسان لەسەر قوڕو لمێك ڕاوەستێ ئاوا پێیەکانی پێیدا قـوڵ بوونەتـەوە، وەکـو بـەردە جۆنی شوێنی هەردوو پێی پیرۆزی دیارن بەڵام ئێستاکە (قەفـەزێکی) لـە (مەعـدەنی) زەرد بـۆ کـراوەو ، وەکـو زێـڕی زەرد (قوبەیـەکی) بـۆ هەڵدراوەو چەند (مەترێك) لـە دیـواری کەعبـە دوور خراوەتـەوە، چـونکە ئەو شوێنەوارەی کە پێی ئەڵێن (مقام)ی حەزرەتی ئیبراهیم پێشتر پـاڵی

دابوو بە دیواری (کەعبەی پیرۆزەوە، هەتا ئەوکاتە ئیمام عومەری کوڕی خەتاب (ڕەزای خوای لێ بێ) لە (خیلافەتی) خۆیدا خستیە دواوە بۆ ڕووی (خۆرهەلآت) بۆ ئەوەی بتوانرێ لەوێوە (تەواف) بکرێ و خەڵك تووشی (مەشەقەت) و شپرزەیی بۆ نوێژکەران درووست نەکات دوای (تەواف) کردن لەوێدا، چونکە لەبەر ئەوەی ڕێی لە (تەواف کەران)ی دەگرت، وە بۆ ئەوەش کە لە (مەقامی) ئیبراهیم دوو ڕکعەت نوێژی سوننەت بکەن، چونکە خوای گەورە لە سورەتی (البقرە)دا فەرموویەتی[1] ﴿ وَٱتَّخِذُواْ مِن مَّقَامِ إِبْرَٰهِـۧمَ مُصَلًّى ﴾ واتە: شوێنی لێ وەستاندنی ئیبراهیم بکەنە جێگای نوێژ ئەوجا لە پشت ئەو بەردەوە نوێژ بکەن تاکو ڕوو بە (کەعبە) بن .

(**پاشکۆ**)

لە (عبدالله) ی کوڕی (عەباس) وە(ڕەزای خوایان لێ بێت) لەم ئایەتەدا ئەڵێ ﴿ فِيهِ ءَايَٰتُۢ بَيِّنَٰتٞ مَّقَامُ إِبْرَٰهِيمَ ﴾ لەو نیشانە ئاشکرانە شوێنەواری ئیبراهیم، یەکێ لەو نیشانانە شوێنی ڕاوەستانی ئیبراهیمە تێیدا ﴿ مَّقَامُ إِبْرَٰهِيمَ ﴾ کە بۆ نوێژ لێی ڕاوەستاوەو لە خودا پاڕاوەتەوە، وەکو (موعجیزەیەکی) مێژوویش شوێنی قاچی پیرۆزی لەسەر تاتە بەردەکە ماوە، هەروەکو لە پێشەوە ئاماژەمان بۆ کرد، ئەوجا زۆر لە زانا بەرزەکانی جێ نشینی و (تابعین) وەکو (موجاهید)

(١) جا هەروەها لە جێگای خۆی بە تێرو تەسەلی باسمان کردووە.

فەرموویەتی (جێ پێی) لەو (المقام)دا نیشانەیەکی (موعجیزە) ئاشکرایە، هەر بەم شێوەیە (ریوایەت) کراوە (لە عومەری کوڕی عەبدولعەزیز و حەسەنی بەسری، و قەتادە و سوودیّ) و موقاتیل و زۆرانی تریش ، هەروەها شاعیریش لە هۆنراوەیەکدا ئەڵێت:

(وَمَوْطيءُ إبرهيمَ فِي الصَخرِ رَطْبَةٌ – عَلَى قَدَمَيْهِ حَافياً غَيْرَ ناعِلِ)

واتە: بەڕاستی جێی قاچ و پێی حەزرەتی ئیبراهیم (عليه السلام) لەسەر ئەو بەردە (مقام)ە دیارەو ئاشکرایە کە هەردوو پێی پێخاووس بووە **واتە:** (نەعلی) لە پێدا نەبووە.

(حەرەمی ماڵی خودا شوێنێکی بێ ترس بووە)

جا خوای گەورە ئەفەرمووێت ﴿وَمَن دَخَلَهُۥ كَانَ ءَامِنًا﴾ وهذه آيةً أخرى وهي أمنَ من دَخَلَ الحرم بدعوة الخليل ابراهيم (رَبِّ اجْعَلْ هذا البلد آمناً) **واتە:** هەر کەسێ چویتە ناویەوە هیچ ترسێکی نەبووە، یان هەر کەسێ تەوافی ئەو بەیتە بکات و (مەناسکی) تێدا جێ بەجێ بکا خوای پەروەردگار (ئەمینی) ئەکا لە سزاو ئازاری دۆزەخ خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا ئەفەرمووێ ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا۟ أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا ءَامِنًا﴾ العنكبوت، ئایەتی /٦٣، **واتە:** ئایا نابینن مەککەمان بۆ کردونەتە شوێنی هێمن و ئەمینی، هەروەها ئەمین و بێ ترس بووە لە زیان و دەستدرێژی کردنە سەر، ئیبن و عەبباس (رەزای خوایان لێ بێ) دەڵێ ئەگەر بکوژی باوکم لەوێ دا ببینم لەبەر شەوق و رێز و حورمەتی (کەعبە) دەستی بۆ نابەم، تەنانەت لە ریزی (حەرامکراوەکانی) ناو کەعبە (حەرامکردنی)

ڕاوی هەر شتێکە لەناویدابێت یان بچێتە ئەوێ، هەروەها (حەرامە) و قەدەغەیە بڕینی دارو درەخت و هەڵکێشانی گژو گیاکانی ئەوێ.

(باسی واجب و فەرز بوونی حەجی ماڵی خوا)

خودای گەورە ئەفەرموێت: ﴿وَلِلَّهِ عَلَى ٱلنَّاسِ حِجُّ ٱلْبَيْتِ مَنِ ٱسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا﴾ (أي فرضٌ لازمٌ على المستطيع حجّ بيت اللهِ العتيق) **واته:** لەلایەن خوای مەزنەوە حەجی ماڵی خوا (فەرز) کراوە لەسەر ئەو خاوەن باوەڕانەی کە توانای ماڵیو لاشەییان هەیە و ترسی ڕێگایان نییە، ئیزجا ئەفەرموێ: ﴿وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٩٧﴾﴾ (أي من ترك الحجَّ فانّ الله مُسْتغنٍ عن عبادته وعن الخلقِ أجمعين) **واته:** هەر کەسێك باوەڕ نەکا بە (فەرز بوونی) حەج (یا بڵێ حەج فەرز) نییە هەروەها تواناشی هەبێ و بەلام بە ئەنقەست حەج نەکات ئەوە با بزانێت بەڕاستی خوای گەورەو پەروەردگار دەوڵەمەند و بێ نیازە لە هەموو خەڵکی جیهان واتە پێویستی بە پەرستنی کەس نییە..

ئاگادارییەك

قالَ إبن عباس (رضي الله عنهما) مَنْ جَحَدَ فريضة الحجّ فَقدْ كَفَرَ واللهُ غنيٌّ عَنْهُ) واتە: ئیبنو عەبباس (ڕەزای خودایان لێ بێت) فەرموویەتی هەرکەسێ (ئینکاری) فەرزی حەج بکات ئەوە بێ باوەڕەو خوا نەناسەو هەروەها خواش بێ نیازەو بێ باکە لێی.

(حەج پێویست کراوە لەسەر ئیماندار ساڵێ یەکجار)

(الحجُ أحَدُ أركان الإسلام الخَمْسَةِ شَرَعهُ اللهُ لِعبادهِ) **واتە:** حەج بێگومان (روکنی پێنجەمی ئیسلامە فەرمانێکی خواییەو هەروەکو پێغەمبەریش (ﷺ) ئەفەرموێت: (بُني الإسلام عَلَى خَمْسٍ شهادة أن لا إله إلا الله وأن محمداً رَسوُل الله وإقام الصّلاة وإيتاءِ الزكاة وَصَوم رَمَضان وَالْحَجُّ) متفق عليه، **واتە:** بەڕاستی ئایینی پیرۆزی ئیسلام لەسەر پێنج پایە (رکن) دامەزراوە:

١- شەهادە هێنان . ٢- نوێژکردن. ٣- زەکات دان. ٤- ڕۆژی مانگی ڕەمەزان. ٥- حەج کردنی ماڵی خوا.

جا بێگومان ئەبو هورەیرە (خوا لێی ڕازی بێ) ئەڵێ پێغەمبەری خودا (ﷺ) ووتارێکی تێرو تەسەلی بۆ داین فەرمووی (أيّها الناس قَدْ فَرَضَ اللهُ عَلَيكم الحَجَ فَحُجُّوا) **واتە:** ئەی خەڵکینە بەڕاستی خوای گەورە حەجی لەسەر ئێوەدا فەرز کردووە جا پێویستە حەج بکەن ئینجا پیاوێك ووتی: هەموو ساڵێك ئەی پێغەمبەری خودا؟ (ﷺ) حەزرەتیش (ﷺ) بێ دەنگ بوو تا کابرا پرسیارەکەی سێ جار تیکرار کردەوە ئەوجا لە پاشان پێغەمبەری خودا (ﷺ) لەوەلاّمدا فەرمووێ (لَوْ قُلْتُ نَعم لَوَجَبَتْ وَلَما أسْتَطعْتُم) [1] **واتە:** ئەگەر بڵێم بەڵێ ئەوە پێویست دەبێت و ئەوکاتەش ئێوە نەتان دەتوانی جێ بەجێ ی بکەن و پێی هەڵستن و (ئەدائی) بکەن.

---

(١) رواه مسلم وأحمد والنسائي وابن حبان.

هەروەها حەزرەت (ﷺ) لە فەرموودەیەکی تردا ئەفەرموێت: (حَجُّوا قَبْلَ أنْ لا تُحَجُّوا) [1] **واتە:** سەفەری حەج بکەن پێش ئەوەی ڕێگاتان لێ بگیرێت[2]، وە ببێتە (حوجەت) لەسەرتان.

(مانای (الأستطاعة) واتا توانا)

هەروەها زانایانی ئایینی لەسەر ئەوەن کە پێویستە لەسەر هەموو موسڵمانان بە گوێرەی توانا یەکجار لە ماوەی تەمەنیان بچێ بۆلای ماڵی خوا کەعبەی پیرۆز، هەروەها (تواناشی بەم جۆرەیە) ئینجا لای (شافیعیەکان) کاتێ پێویستە ئەوەندە دارایی هەبێ بەشی خواردنی خۆی و کرێی ئەو شتەی هەڵی ئەگرێ بکا بۆ خۆی و خێزانی و جێگەی حەسانەوە بۆ چوونی و هاتنەوەی هەتا ئەگەڕێتەوە، هەروەها شەرعاً (ئەمین) بێ لە کوشتنی خۆی و تالآن کردنی درایی خۆی و ترسی ڕێگاشی نەبێ بۆ (ژنانیش) پێویستە لەسەریان (مەحرەمیان) لەگەڵ بێ و یا مێردەکەی یا کەسێ دەست نوێژی لێی نەشکێ یا چەند ژنی تری گومان لێ نەکراوی لەگەڵ بێ بۆ ئەم سەرو ئەو سەری ڕێگەی، تا حەجەکەی جێ بەجێ ئەکاوو ئەگەڕێتەوە بۆ شوێنی خۆیداو.

---

(١) رواه الحاكم والبيهقي.

(٢) بەڵێ خاوەن باوەڕان ئەمەش (موعجیزەیەکی) پێغەمبەرە (ﷺ) کە لە زووەوە (خەبەری) داوەو ئەمڕۆکە هاتۆتە جێ، هیچ گومانی تێدا نییە ئێستاکەش حەج هەندە گران بووە لەتوانای ئیسنان نەماوە،زۆر بە(رەحمەت)کەوتوەو(خوا پەنامانبێ)

(پاشکۆ)

ئەنەسی کوڕی مالیك (خوای لێ ڕازی بێ) ئەڵێ پێغەمبەر (ﷺ) پرسیاری لێ کرا لە بارەی ئەم ئایەتەوە ﴿ مَنِ ٱسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا ﴾ پێویستی ڕێگە چیە؟ فەرمووی: (تێشوو هەڵگرتن و وڵاغی سواری[1] ، واتە ئەو کەسەی کە ئەچێ بۆ (حەج) توانای ڕۆیشتنی هەبێ پێشەوا (ترمزی) ریوایەتی کردووە لە ئیبنو عومەرەوە (خوایان لێ ڕازی بێ) وتی پیاوێ هەڵسا چووە خزمەتی پێغەمبەر (ﷺ) ووتی حاجی کێیە؟ ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) ئەمەیش لەوەڵامداو فەرمووی حاجی ئەوەیە کە قژ گژ و چڵکنەو یەکێکی تر هەڵسا ووتی کام حاجی چاکترە، ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرمووی ئەوەی دەنگی بەرز دەکاتەوە خوێنی قوربانی دەڕێژێ یەکێکی تر هات و هەڵسا ووتی ئەی ڕێگە چییە؟ ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرمووی تێشوو هەڵگرتن و ووشتری سواری[2] .

---

(١) حاکم و ئیبن و ماجە، هێناویانە، هەندێ لە زانایانی (حەدیس) ئەڵێن حەدیسەکە (حەسەنە).

(٢) بنۆڕە پەرتوکی (مەوسوعەی فیقهی حەج و عومرە) لە نووسین و ئامادەکردنی (عبدالرحمن مەلا طە عزین) لاپەڕە/١٠٨.

(ئەهلی کیتاب لایانداوە لە ئایینی ئیسلام)

خوێنەوارانی ئازیزم، بەو ئایەتەی پێشوو بۆمان روون بووە کە (حەجی ماڵی خوا) پێویستە لەسەر موسڵمانان لەماوەی تەمەندا (یەك جار) هەروەها ئەبێ بزانین (حەج) موئتەمەرێکی ئیسلامیە وە کۆبونەوەیەکی گشتی باوەڕدارانە لەلای (کعبە الله) بۆ ئەوە هەموویان لە گیرو گرفتی یەکتری بگەن، وە هەر کەم کورپەکی ئایینیان هەبێ و چارەسەری بکەن)هەروەها لەپاش ئەو فەرموودەی پێشوو خوای مەزن فەرمانی پێ دا بە پێغەمبەر (ﷺ) ئەفەرمووێ: (جارێ تر روو بکەوە خاوەن نامەکان و هەڕەشەیان لێ بکە لەسەر هەڵوێستیان دەربارەی ئەو ڕاو ستیانەی ئەیزانن و خۆیانی لێ گێل ئەکەن و وازی لێ ئەهێنن و خۆیان ئەزانن ڕاستن بەڵام (حەسادەت) بەدینی ئیسلام ئەبەن بۆیە خوا ئەفەرموێ: ﴿ قُلْ يَٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ وَٱللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا تَعْمَلُونَ ﴿٩٨﴾ ﴾ **واتە:** ئەی پێغەمبەر (ﷺ) بڵێ بە ئەهلی کتێب یا بەخاوەن نامەکان بڵێ بۆچی ئێوە بە ئایەتەکانی خوا (کە بەڵگەی ڕاستی) پێغەمبەرن، (کافر)و بێ باوەڕن؟ واتە خوا لەسەر هەموو کارو کردەوەیەکتان شایەدەو ئاگادارە لەوەی ئەیکەن و ئەنجامی ئەدەن و ڕاستیەکان ئەشارنەوە، دوایی خوا تۆڵەتان لێ ئەسێنێ و بە سزای خۆتان ئەگەن، ﴿ قُلْ يَٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ لِمَ تَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ مَنْ ءَامَنَ تَبْغُونَهَا عِوَجًا وَأَنتُمْ شُهَدَآءُ ﴾ **واتە:** ئەی خاوەن کتێبینە (ئەی جوولەکە و مەسیحیینە) بۆچی خەڵك لە ڕێگەی خودا ئەگێڕنەوەو نایەڵن

موسڵمان بىن، وە ئەوانەی موسڵمانیش بووینە، ئەتانەوێ سەریان لێ بشێوێنن وە دەتانەوێ ئایەتەکانی خوارو لار بکەن بۆ ئەوەی خەڵك لەبەرچاوی بکەوێ (وە موسڵمانان تووشی دوو دڵی و بێ باوەڕی بکەن، چونکە دەڵێن ئەو (مەحەمەدە) ئەوە نییە کە دەبێتە پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ ئەوەشدا خۆتان شایەدن و شایەدیتان داوە کە ئەتانگووت بەم زووانە پێغەمبەرێك پەیدا ئەبێ و نیشانەو رەوشتەکانی ئەزانن هەروەها کە ئیسلامەتی ڕاستەو پێغەمبەر لە خواوە هەناردراوە دەبێ بشزانن ﴿وَمَا ٱللَّهُ بِغَٰفِلٍ عَمَّا تَعۡمَلُونَ ﴿٩٩﴾﴾ واتە: دڵنیا بنن هەرگیز خوا (غافلٌ) و بێ ئاگا نییە لەو کارە چەوتانەی کە ئێوە دەیکەن.

(موسڵمانان نابێ بە قسەی ئەهلی کیتاب هەڵبخەڵەتێن)

ئەگێڕنەوە (شەماسی کوڕی قەیس) ی (یەهوودی) هەرکە موسڵمانەکانی (ئەوس) و (خەزرەج) ی دیت زۆر تەبانەو پێکەوە ئەژین ئینجا خەریك بوو لەبەر (حەسادەت) دڵی بتەقێ، بۆیە بە مەبەستی تێکدانی نێوانیان، جوولەکەیەکی ناردە لایان و، ڕووداوە کۆنەکەی (زەمانی) جەنگی نێوانی پێشووی هێنایەوە ناویان جا ئەوانیش لە ماڵ دەرچوون و هەردوو تاقم دەست بە (سیلاح) بەرامبەر یەکتری ڕاوەستان، ئینجا حەزرەت (ﷺ) چووە بەینیان و ئامۆژگارییەکی زۆری کردن و فەرمووی (أبَدَعْوَى الجاهليّةِ وأنا بَيْن أظهركم بَعْدَ أن هَدَاكُمْ إلى الاسلامِ..هتد.) ئەوجا لە پاشان ئەو ئایەتە هاتە خوارەوە و نازڵ بوو

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن تُطِيعُواْ فَرِيقًا مِّنَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلْكِتَٰبَ يَرُدُّوكُم بَعْدَ إِيمَٰنِكُمْ كَٰفِرِينَ ﴿١٠٠﴾ ﴾ **واتە:** ئەی ئەو کەسانەی کە بەدڵ باوەڕتان بە خواو بە پێغەمبەر و فەرمانەکانیان هێناوە ئەگەر بە قسەی (کۆمەڵێك) لە خاوەن (کتێبانە) لە جوولەکەو مەسیحیەکان واتە گاورەکان بکەن، لە پاش باوەڕهێنان بە ئیسلامەتی ئەتان گێڕنەوە بۆ سەر بێ باوەڕی و (کافر) بوون، هەروەها لە دینی ئیسلام لاتان دەدەن (موفەسیرەکان)ئەڵێن (ئەمە هەرچەندە لەو کاتەدا لەگەڵ (ئەوس) و (خەزرەج) ی بوو بەڵام ئەوەی ڕاستی بێت تا ڕۆژی قیامەت هەموو موسڵمانێك دەگرێتەوە ﴿ وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ ءَايَٰتُ ٱللَّهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُۥ ﴾ **واتە:** بێ باوەڕی دوورە لە ئێوەو ئێوەش دوورن لە بێ باوەڕی چونکە ئایەتەکانی پەروەردگار بە شەوو بە ڕۆژ دادەبەزنە سەر پێغەمبەرەکەی، ئەویش بۆ ئێوەی دەخوێنێتەوەو ئێوەی پێ ئاگاداردەکاتەوە خۆیشی هەر لە ناوتاندایە ﴿ وَمَن يَعْتَصِم بِٱللَّهِ فَقَدْ هُدِىَ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿١٠١﴾ ﴾ **واتە:** هەر کەسێك دەست بە خواوە بگرێ واە دەست بە دین و ئایینی خواوە بگرێ، ئەوە هەرگیز ڕێگای ڕاستی لێ وون نابێت و ڕێنمایی دەکرێت بۆسەر ڕێبازی ڕاست.

(باسێکی گرنگ)

خوێنەرانی ئازیزم خوالێخۆشبوو مامۆستا مەلا (عەبدولعەزیز عەلائەدینی کۆیی) لە تەفسیرەکەیدا[1]، لە بن سێبەری ئەم ئایەتە پیرۆزەدا ، باسێکی گرنگی نووسیوە لەبارەی جوولەکەکانی زەمانی پێش هاتنی پێغەمبەر (ﷺ) وە جوولەکەکانی ئێستاکە، ئەڵێت هیچ جیاوازییەکی ئەوها نییە لە نێوانیاندا، جا ئەفەرموێ: (ئەو کەسە رێگەیەکی ڕاستی پیشاندراوەو گوتوویەتی: ئەگەر ئێمە لە باوارو هەڵکەوتی ئەوکاتی پێش هاتنی پێغەمبەر (ﷺ) سەرنج بدەین لەگەڵ کاتی ئیمڕۆکە بەراوردی بکەین، دەبینین هیچ جیاوازییەك نییە لە نێوانیان چونکە جوولەکەکان لەوکاتی پێش پێغەمبەر (ﷺ) بێنە مەدینە توانایەکی زۆر باشیان بەسەر (عەرەبەکاندا) هەبوو، جارێ لەلایەن بیرو باوەڕ ، ئەوان (کتێبیان) هەبوو، خوێندەواریش بوون لە زانیاری لەپێشدا بوون، ئەگەرچی لە فەرمانی (کتێبەکانیان) دەرچووبوون، بەلأم لە پیشەسازیش زانا بوون و پیشەی خۆیان بوو، بەتایبەتی زێڕنگری لە شەڕکردنیش لە (عەرەبەکان) بەتواناتر بوون.

هەروەها سەرەڕای ئەوانەش سەرمایەدار بوون و، بازاڕ لەدەست خۆیان بوو، پارە لەژێر چاودێری ئەوان هات و چۆی ئەکرد چونکە (عەرەبەکان) بە ئاژەڵو ماڵات بەخێوکردن و کشت و کاڵ ئەژیان، بۆیە

---

(١) بڕوانە: (تەفسیری قورئانی پیرۆز بە زوبانی کوردان) لە نووسینی مامۆستا مەلا عەبدولعەزیز عەئەدین موستەفا کۆیی، بەرگی یەکەم، لاپەڕە/٤٨٥، لەگەڵ دەستکاریو دەست لێ دانی خۆم.

جوولەکەکان خاوەن پایەو قسە بوون لە هەموویشی گرنگتر ئەوەبوو دووبەرەکی و ناخۆشیان لە نێوان دانیشتوانی (مەدینە) بڵاو ئەکردەوە، بەگژ یەکیاندا ئەبردن و تووشی شەڕی خوێناویان ئەکردن لەگەڵ یەکتری، بۆیە تیرەی (ئەوس) و (خەزرەج) کە ئەو دوو تیرە زۆربەی هەرە زۆری دانیشتوانی مەدینە بوون پێویستیان بە پارە ئەبوو لە جوولەکەکانی وەربگرن تاکو چەك و ئازووقەی شەڕی پێ بکڕن، بەڵام کە ئیسلام هاتە (مەدینە) ئەو دوو بەرەکیەی تیرەی (ئەوس) و (خەزرەج) نەماو پێویستیان بە پارە قەرز کردن نەما، جوولەکەش ئەو دەسەڵاتەیان نەما، بۆیە کەوتنە (پیلان گێڕان) و تەڵەکەبازی و بەربەرەکانی لە دژی ئیسلام و یارمەتی (عەرەبە بت پەرستەکان) لە دژی موسڵمانان، ئەوجا ئیمڕۆکەش چونکە موسڵمان و کاربەدەستان لە فەرمانی خوا بێ ئاگابوون و کاری پێ ناکەن بۆیە (جوولەکە و مەسیحییەکان)ی ئەوروپا و ئەمەریکا هەر هەمان توانای پێش هاتنی ئیسلامیان هەیە، بەڵکو باڵاتر و بە دەسەڵات ترن، بەتایبەتی لە زانیاری و درووستکردنی چەك سەرمایەی هەموو زەویان بەدەستە، واش چوینە ناو چینەکانی میللەتانی موسڵمانان، (نۆکەر و یاریدەدەری) وایان هەیە لە قسەیان دەرناچن بۆیە دەتوانن گەلێ جۆرە پیلان و تەڵەکەبازی لە نێوان میللەتانی سەر ئەم زەوییە بنێنەوە بەشەڕیان بێنن شەڕی وا کە بە (ملیۆن) کەسانی تێدا ئەچێ و ئەفەوتێ، وەك شەڕی (ئێران و عێراق) و شەڕی عێراق و کوێت و شەڕی جێگای تریش، وەکو شەڕەکانی ساڵانی (١٩٦١ تاکو ساڵی ١٩٩١) لە نێوان کوردان و حکومەتی عێراق، لەگەڵ

شەڕی کوردو حکومەتی تورك، هەروەها شەڕەکانی نێوان میللەتانی (ئەفریقیا) و شەڕی نی ٚوان میللەتانی (جەزائیرو ئەفغان و شیشان و نێوان میللەتانی خوارووی ئاسیا و کەمبۆدیا و سیریلانکاو مالیزیەکان) لەنێوان خۆیان، واشیان لەو نۆکەرانەیان کردووە کە (خەتای) ئەوان نەگرن، بەڵکو خەتای میللەتەکانیان بگرن و کە خۆیان وا نەکەن[1]، جا لەهەمووان دژوارتر شەڕەکانی (عەرەب) و جوولەکەکانە لە دەوڵەتی (فەڵەستین) دا، ئەم شەڕە دژوارە لە ساڵی ١٩٤٨ ز دەستی پێکردوو، هەتاکو ئێستاکەش شەڕ بەردەوامەو (ملیۆنەها) لە موسڵمانان قوربانیان داوە، جا بێگومان وا تێبگەم ئەم شەڕە کۆتایی پێ نایەو تا ڕۆژی دوایی (والله اعلم) خواش زانایە چونکە چەند جار شەڕ ڕاگیراوەو لەپاش ماوەیەکی کەم دەستی پێ کردۆتەوە، (عەرەب) لەسەر ئەم هەموو دەوڵەتەیان دەرەقەتی جوولەکە نایەن، چونکە کاربەدەستەکانیان لایەنگیری جوولەکەکانن، هێشتا خواخوایانە جوولەکە گفتوگۆیان لەگەڵ نەپسێنێ، چونکە بێگومان جوولەکە توانایەکی وای هەیە کە هیچ ڕێکخستنێك و کۆمەڵێك نییە نەچێتە ناوی، هەتاکو لەگەڵ (مەسیحیەکان) لە بیرو باوەڕدا (دوژمنن) توانیان کە بچنە ناو ڕیزی

---

(١) مامۆستای خوالێخۆشبوو عەبدولعەزیز عەلائەدین کۆیی، لە ساڵی ١٩٣١ لەدایك بووەو وە لە ساڵی ٢٠٠٥ کۆچی دوایی کردووە، جا مامۆستای (ڕەحمەتی) زۆر شارەزای هەبووە لە هەموو (عیلمەکان) بەتایبەتی سیرەو مێژوودا، ئێمەش ژیاننامەمان نووسیوەتەوە لە پەرتوکی ژیاننامەی (ئەهلی عیرفان) دا، لەگەڵ زانایاندا و جا بەڕاستی ئەم زاتە خزمەتێکی زۆری کردووە بە تەفسیری قورئان.

سەرکردایەتی (کەنسیەی کاسۆلیکی) دەڵێن یەك لە جوولەکەکانی (هۆڵەندی) بووە کەوا یارمەتیان داوەو، ئینجا بەرز بوەوە تاوەکو بووە بە (پاپا)و ئەوجا فەرمانی دەرکرد کە (جوولەکە) بێ تاوانن لە کوشتنی (مەسیح) ئەو پاپا یە ناوی (پولص ی شازدەهەمە)، ئەمەش لە گفتوگۆیەکی نێوان دوو زانای مەسیحی ئاشکرا بوو کە لە تەلەفزیۆنی جەزیرە لە رۆژی (٢٠٠٢/٨/٢٧) زایینی پیشانی دا، یەك لە (قەشەکانی) قەتەری بە تەلەفۆن لەگەڵیان بەشداری کردو ئاشکرای کرد نەك هەر ئەو (پاپا)یە ریزی کەنسیەی کاسولیکی بڕی و بەڵکو زۆران لە جوولەکەکان چووینە ناو ریزی (مەسیحیەکان) چونکە بێگومان هەر ریزێکی بیانەوێ ئەیبڕن و ئەچنە ناوی ئەوجا ئەگەر موسڵمانان بیانەوێ (ببنە خاوەن کارو) فەرمانی خۆیان دەبێ بگەڕێنەوە بۆلای فەرمانی خوای گەورەو سەر (قورئانە پیرۆزەکەی) کەلامی خوداوەندو سەر (شەریعەتی حەزرەتی پێغەمبەر (ﷺ)) وە جوولەکەو مەسیحیەکان ئیمڕۆکە بە دووژمن دابنێن چاویان لە سوودو قازانجێکی (دنیایی- فانی) نەبێ کە بەهۆی ئەوانەوە پێ یان ئەگات، وە (ئیستیقامەیان) هەبێ لەسەر ئایینی پیرۆزی ئیسلام و موسڵمانەتیەکەیان، وەك خوای گەورەو مەزن ئەفەرمووێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِۦ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسۡلِمُونَ ١٠٢﴾ معناهُ يا أيُها الذّين صَدَقُوا بِمُحَمَدٍ (ﷺ) والقُرآن أطَيعُوا اللهَ حَقَّ طاعتهِ وأثبتوا على الإسلام حَتَى لا يُدركم المَوتُ إلاّ وَأنتُم

مُسْلِمُون[1]، **واته:** ئەی ئەو کەسانەی کە بەدڵ باوەڕی تەواوتان هێناوە بە خواو بە پێغەمبەر (ﷺ) و بە قورئانەکەی وە پەیڕەوی خودا بکەن چونکە (حەقە)و بەردەوام بن لەسەر ئاینی پیرۆزی ئیسلام، وە بە موسڵمانیەتیش نەبێ مەمرن، واتە بەدوای غەیری ئیسلام مەکەون، هەروەها (پوختەی ماناکان) ئەوەیە، ئەی ئەو کەسانەی خاوەن باوەڕن و ئیمانتان هێناوە (تەقوای) خودا بکەن و حەق و مافی تەقوا ئەوەیە لە خوا کە چۆن ئەمرتان پێ ئەکا وابکەن بە گوێرەی توانا (واجیات) ئەنجام بدەن، ئینجا خوێنەرانی ئازیزم (موفەسیرەکان)زۆر بە قولی ڕاڤەی ئەو ئایەتەیان کردووە (عەبدوڵلای کوڕی مەسعود) ئەڵێ خوا ئەفەرموێ ﴿اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ﴾هُوَ أَنْ يُطَاعَ فَلاَ يُعْصَى، وَأَنْ يُذْكَرَ فَلاَ يُنْسَى وَأَنْ يُشْكَرَ فَلاَ يُكْفَر[2]، **واته:** تەقوا ئەوەیە کە گوێڕایەڵ بکرێت و سەرپێچی نەکرێت، وە لەبیر نەکرێت و سوپاس بکرێت، و بەدنمەکی نەکرێت واتە سوپاس بکرێت و کوفرانی خوا نەکرێت.

جا هەروەها (ریوایەت) کراوە لە ئەنەسەوە (خوا لێی ڕازی بێت) فەرموویەتی (عەبدوو بەندەی خوا چۆن پێویستە لە خوا نەترسێ هەتا

---

(١) سەعدی کوڕی جوبەیر ئەفەرمووێ: کاتێ ئەم ئایەتە بۆ موسڵمانان دابەزی ئینجا کەوتنە تەنگی، ئەوەندە ئەوەستان لە نوێژدا تا پێیان دەئاوسا، هەروەها ئەوەندە سوژدەیان ئەبرد تا تەوێڵیان زامدار ئەبوو، ئینجا خوا ئەرکی سووك کردن، ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە ﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ﴾ **واته:** تەقوای خودا بکەن بەقەدەر تواناتان.

(٢) بڕوانە: (التفسیر الکبیر) لە نووسینی پێشەوا الطبراني ، بەرگی/٢، لاپەڕە/٩٨..

زمانی بەند نەکات و نەیبەستێ وە لە پاشان ئەو ئایەتەی خوێندەوە کە خوای گەورە ئەفەرمووێت ﴿وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسۡلِمُونَ﴾ **واتە:** هەردەبێ بە موسڵمانیەتی بمرن، خۆ ئینسان مردنەکەی بەدەستی خۆی نییە، بەدەست خوایە، بەڵام مەبەست ئەوەیە کە بەشێوەیەك بژین کە کۆتایی ژیانەکەی بەدەست خۆیەتی کە بریتیە لە مل کەچی و گوێڕایەڵی بۆ خواو پەیڕەوی کردنی بۆ بەرنامەکەی خوای مەزن.

(**پاشکۆ**)

جا بێگومان ئەم ئایەتە پیرۆزە مانایەکی زۆری لێ کۆبۆتەوە لەبارەی بیرو باوەڕی ئیسلامەتی و گوێڕایەڵی و فەرمانبەری و تەقواو پارێزگاری و هەر لەبەر ئەم هۆیەش حەزرەت (ﷺ) لە پێشەکی زۆربەی ووتارەکانی ئەم ئایەتەی ئەخستە ڕوو، هەروەها زۆربەی ووتار خوێنانیش هەر وا ئەکەن بەتایبەتی زۆرانی ئەوانەی پەڕتوکیش ئەنووسن و دائەنێن ئەیکەن بە ووتاری سەرەتایی خۆیان و ئەینووسن.

(فەرماندان بە دەس گرتن بە دینی خواوە بەبێ جیاوازی)

ئینجا دووبارە خوای گەورە فەرمان بە ئیمانداران ئەکات و ئەفەرمووێت: ﴿وَٱعۡتَصِمُواْ بِحَبۡلِ ٱللَّهِ جَمِيعٗا وَلَا تَفَرَّقُواْ﴾ أي تَمَسَكوا بدين الله وكتابهِ جَميعاً وَلاَ تَفرَقُوا عَنْـهُ وَلاَ تَخْتَلِفُوا في الدّين كما

إخْتَلَفَ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنْ اليَهُودِ وَالنَصَارى) [١]، **واتە:** ئێوە بەتێکڕا گشتتان دەست بە ئاینی خواوە بە قورئانەکەیەوە بگرن و پابەندی ئەو پەیمانە بن کە لەو قورئانەدا بۆی ناردوون و، هەروەها لە نێوان خۆتاندا ناکۆك مەبن و وە پارچە پارچە مەبن و هەریەکتان بیروباوەڕێکی جیاوازتان هەبێ، هەروەکو ئەوانەی جیاوازیان کرد لە ئاین و دینەکەیان لە پێش ئێوەدا، وەك و (جوولەکە و مەسیحییەکان)، جا بێگومان ئاینی ئیسلام بە وێنەی گوریسێکە هەر کەسێ دەستی پێ بگرێ بە ئاواتی ئەگەیەنێ و، هەندێ لە (موفەسیرەکان) ئەڵێن (بحبل الله) واتە بە (پەیمانی) خواوە، بەڵام ئەوەی ڕاستی بێت (بحبل الله) واتە قورئانە، هەروەکو لەچەند حەدیسێکدا ئەفەرمووێ، لەیەکێ لەوانە (حەدیسی) ئەبو سەعیدی خدری یە (خوا لێی ڕازی بێت) کە ئەڵێ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (كتاب الله هُوَ حَبْلُ المَمدُود بَينَ السّماءِ وَالأرض) **واتە:** نامەی خوا (حەبلە) بەردراوەکەی خوایە لە نێوان ئاسمان و زەوی دایە).

پاشان خودای گەورە ئەفەرموێت: ﴿وَٱذۡكُرُواْ نِعۡمَتَ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ إِذۡ كُنتُمۡ أَعۡدَآءٗ فَأَلَّفَ بَيۡنَ قُلُوبِكُمۡ فَأَصۡبَحۡتُم بِنِعۡمَتِهِۦٓ إِخۡوَٰنٗا﴾(وتذكروا نعمة اللهِ عَلَيْكُمْ حِينَ كنتم قَبْل الإسلام أعداء يَقتلُ بَعْضكم بعضاً فألفَ بين قلوبكم بالمحبّة وجمعكم على الايمان فأصبحتم إخوة متحابين في الله بفضل الله وإنعامه) **واتە:** بێگومان چاکەی خودا بێننەوە بەر چاوی

(١) بڕوانە: (صفوه التفاسير) لە نووسینی (دكتور محمد على الصابونى) بەرگی١، لاپەڕە/٢١٩.

خۆتـان و لـەبیرتان بێـت کـە پـێش ئـەوەی (موسـڵمان) بـبن هـەمووتان (دوژمنی) یەکتر بـوون (شـەڕتان لەگـەڵ یـەکتر ئـەکرد) هـەروەها شـەڕی خوێناوی و هەردەم لە هەل ئەگەڕان کە یـەکتری ببڕنـەوە، کەچـی خـودا بەهۆی ئەم ئایینەوە دڵتـانی لەیـەکتر نزیـك کـردەوەو، هـەمووتان بوونـە بـرای یـەکتری، چـونکە برایـەتی (بـاوەڕو ئیمـان) لـە برایـەتی خـوێن بەتێنترە، جا بێگومـان ئەگـەر خـوا ئـەو چاکەیەی لەگـەڵ نەکردبونایـە:

﴿وَكُنتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ ٱلنَّارِ فَأَنقَذَكُم مِّنْهَا ۗ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمْ ءَايَٰتِهِۦ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠٣﴾﴾ (أي وكنتم على طـرف حُفـرة مـن نـارجهنم بسبب كُفْركم فأنقذكم ربُّ العزة والجلال بـأن هـداكم للإسـلام ومثـل هـذا البيان البديع يبيّن الله شرائع الدّين لكي تهتدوا وتفـوزوا بـسعادة الـدارين)

واتە: ئێوە لە کاتێکدا لەسەر لێواری چاڵێکی ئـاگردا بـوون ، واتـە ئەگـەر موسڵمان نەبوونایی‌و بە (کافری) ئەمردن و ئەچوونە دۆزەخ خوای مـەزن لەو ئاگرە ڕزگاری کردن، ئینجا خـودا بـەو شـێوەیە ڕێگـای ڕاسـتتان بـۆ ئاشکرا دەکات و بۆتان ڕوون دەکاتەوە، بـەڵکوو ڕێـی ڕاسـت بدۆزنـەوەو ڕێنوێن ببن و خوا ڕوونـی ئەکاتـەوە (ئایەتـەکانی) نامـەی خـۆی و بەڵگـە لەسەر یەکتایی خوا، بـۆ ئـەوەی ئێـوە ڕێنمـوێنی وەربگـرن بـۆ (ئـایینی ئیـسلام) شـارەزای شـەریعەت و یاسـاو دەسـتورەکانی بـبن، هـەتاکوو سەرکەوتوو سەربەرزی هەردوو جیهان دەبن.

(چەند ئاگادارییەك)

١– هەندێ لە (موفەسیرەکان)ئەفەرموون: مانای ئەو ئایەتـە ئەمەیـە، بەڕاستی موسڵمانان پەیڕەوی ئایینی تەنهای ئیسلام بکـەن، یـەك خـواو یەك پێغەمبەر (ﷺ) یەك ئاینییان هـەبێ ئەمـە سـەرکەوتوونە لـە هـەردوو جیهاندا.

٢– ئـەم ئایەتـە پیرۆزانـە ئاڕاسـتەی هـەموو موسـڵمانێکە لـە هـەموو (سەردەمەکانداو) لەهەر کوێ بن بەڵام بەداخـەوە ئـەمڕۆ بـەخۆی خراپـی هەندێ دەسەڵاتدارەکانەوە لە وڵاتانی ئیسلامیدا ئەو گیـانی خۆشویستن و برایەتیـەی نێـوان موسـڵمانەکان زۆر کـز بـووە چـونکە (عیـزەت و شەڕەف) ی موسڵمانانیش بەستراوەتەوە بە پەیوەندی بـەهێزی برایـەتی نێوانیان و یەك ڕیزییان[1].

---

(١) تەبایی و یەك ریزی لە ئیسلامدا زۆر پێویستە ، چونکە جیاوازی (ئیختلاف) شرعاً (حەرامە) ئەگەرچی ئەمڕۆکە بەداخەوە موسڵمانان بەشێوەیەکی وا لێك ترازاون‌و (پەرت و بڵاو بوونە) ئەو فەرموودەی پێغەمبەریشیان (ﷺ) خستۆتە پشت گوێ هەروەکو ئەفەرموێت (تَفَرَّقَتْ الْيَهُودُ عَلَى إِحْدَىَ وسبعين فِرْقَةً وَالْنَصَارى مِثْلَ ذَلِكَ وَتَفَرَّقَتْ أُمَتي عَلَى ثلاثٌ وَسَبعِين فِرْقَةً) رواه الترمذي وقال حديث صحيح، واتە جوولەکەکان بوونە بە (٧١) تاقم و دەستە، هەروەها مەسیحیەکانش بوونە بە (٧١) تاقم و دەستە بەڵام ئەو ئوممەتەی منیش دەبنە (٧٣) تاقم و دەستە ، وە لە هەندێ ریوایەتی تردا ئەڵێ هەموویان لەنێو ئاگردان جگە لە یەکێکیان نەبێ بە پێغەمبەریان (ﷺ) ووت ئەو (تاقمە) کێن فەرمووی ئەوانەن پەیڕەوی کردەوەی من و هاوەڵەکانم ئەکەن، یانی ئەوانەی لەسەر (شەریعەتی) خواو پێغەمبەروو (عَلَيْهِمُ السَّلام) یاروو یاوەرەکان ئەڕۆن، لەسەر ڕێبازوو سوننەتی پێغەبمەرن (ﷺ).

٣- جا هەروەها (موفەسیرەکان)ئەڵێن ئەم دەقەی پێشوو دەربارەی هۆزی (ئەوس و خەزرەج) ە چونکە شەڕێکی زۆر گەورەو بەردەوام لە نێوانیادا ڕوویدابوو لە چەرخە نەفامیدا و دوژمنایەتی و رق و کینەیەکی ئێجگار زۆر کەوتبووە نێوانیان کە بوبوە هۆی شەڕو کوشتاری بەردەوام بەلاّم کاتی کە خودا ئیسلامی بۆ هێنان، ئەوەی ویستی موسڵمان بێ موسڵمان بوو، ئینجا لەگەڵ یەکا بوونە برای یەك، و لەبەر خودا یەکتریان خۆش دەویست و پشتی یەکتریان دەگرت و یارمەتی یەکتریان ئەدا و هاوکاری یەکتریان دەکرد لەسەر چاکەو لەخواترسی بوونە یەك پارچەو کوتلە.

٤- جا بێگومان هەر (میللەتێك) ئەوە ڕەوشتی بوو ، هەموویان خواناس بوون و یەك ڕێگەیان گرتە بەرو، یەك (بیرو باوەڕو) یەك ئامانجیان هەبوو، ئەویش ڕەزامەندی خوای گەورەیە، بەلاّم لەهەمان کاتیش دەبێ گشتیان ئاگاداری بەرژەوەندی گشتی بن و ژیانیان بە ڕێکی بەرنە سەر و، ئەویش بەوە ئەکرێ یەکرپز و تەبا بن و (ئەمر) بە (مەعروف) و (نەهی) لە (مونکەر) بکەن.

(پێویستە کۆمەڵی هەبن فەرمان بە چاکەو نەهی لە خراپە بکەن)

خوای گەورە لەم بارەیەوە ئەفەرمووێت: ﴿ وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ ۚ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (١٠٤) ﴾ **واتە:** دەبێ لەناو ئێوەدا کۆمەڵەو دەستەیەك هەبێ فەرمان بە چاکە بدەن و ڕێ لە خراپە بگرن، جا بەڕاستی هەر ئەوانەش ڕزگار دەبن و وە لەهەردوو ژیانا سەرفراز و بەختەوەرن.

لە تەفسیری (جامع البیان)[1]دا ئەڵێ: (قال الضحاك) هُم خاصة الصَّحابةِ وَ خاصّة الرّواة، يعني المجاهدين والعُلماء، واتە زانای بەناوبانگ (زەحاك) ووتی: ئەوانە هاوەڵە بەڕێزەکان و بەتایبەتی (موجاهیدان) و زاناکانی ئیسلامن، خوێنەرانی بەڕێزم لەبارەی (ئەمر) بە (مەعروف) و (نەهی) لە (مونکەر) زۆر فەرموودە لە پێغەمبەرەوە هاتووە بەلاَم ئێمە ئەو (حەدیسە) ئەخەینە بەرچاوی خوێندەواران : (عَنْ أبي هُرَيرَة (رضي الله عنه)، قالَ رَسُولُ الله (ﷺ) مَنْ رأى منكُم مُنْكَراً فَليُغَيرهُ بيده فإن لَمْ يَسْتَطع فَبلسانهِ فَإن لَمْ يَسْتَطِعْ فَبقَلْبِهِ وَذلكَ أضْعَفُ الإيمان) وفي روايه (وَليسَ وراء ذَلكَ مِنَ الإيمان حَبَةُ خَرْدَل[2]. واتە ئەبو هورەیرە (ڕەزای خوای لێ بێت) ووتی پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: هەر کەسێك لە ئێوە خراپەیەکی بینی با بەدەست بیگۆڕێ وە ئەگەر نەیتوانی با بەزمان، وە

---

(١) بروانە تەفسیری الطبري، بەرگی ٧، لاپەڕە/٩٣.

(٢) رواهُ الخَمسَةُ إلا البخاري، بروانە پەرتوکی (تاج الاصول) بەرگی ٥، لاپەڕە/٢٠٢.

ئەگەر نەیتوانی با بەدڵ پێی ناخۆش بێت، بەڵام ئەوە لاوازترین پلەی بڕوایە، هەروەها لە ریوایەتێکی تردا هاتووە ئەفەرمووێ: لەدوای ئەوە بە ئەندازەی دەنکە هەرە ووردیلەی بچووك بڕوای نییە.

(پەرت و بلاو مەبنەوەو لێك جیاجیایی)

خوای مەزن دەفەرمووێت: ﴿ وَلَا تَكُونُوا۟ كَٱلَّذِينَ تَفَرَّقُوا۟ وَٱخْتَلَفُوا۟ مِنۢ بَعْدِ مَا جَآءَهُمُ ٱلْبَيِّنَٰتُ ۚ وَأُو۟لَٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٥﴾ ﴾ **واتە:** ئێوە وەك ئەو (جوولەکە و گاورانە) مەبن کە دوای چەندین بەڵگەو نیشانەی ڕوون و ئاشکرا بۆیان هات ئینجا پەرت بوون و ناکۆکی کەوتە بەینیانەوەو هەروەها دژی یکدی وەستان و کە هەر یەکەیان بوونە چەند تاقمێکی دووژمن بەیەك، بۆ ئەوانە هەیە لە دوارۆژدا سزایەکی زۆر سەختیان بۆ تەرخانْ کراوە، خوای گەورە ئەفەرمووێت: ﴿ يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ ۚ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ٱسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكَفَرْتُم بَعْدَ إِيمَٰنِكُمْ فَذُوقُوا۟ ٱلْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿١٠٦﴾ ﴾ **واتە:** لە ڕۆژێکدا کە هەندێ کەس ڕووی سپی دەبێ و هەندێکیش ڕوو ڕەش دەبن، هەروەها (عبدالله) ی کوڕی عەبباس (خوایان لێ ڕازی بێت) ئەڵێت لە ڕۆژی قیامەتدا (ڕووی ئەهلی سوننەو جەماعە ڕوویان سپیەو ئەهلی (بیدعە) و خەرافات، ڕوویان ڕەشە.

(سەرنجێك)

هەندێ (موفەسیرەکان)ئەڵێن سپی و ڕەشی (قیامەت) وەك هی دونیایە کە خوا هەندێکی ڕەنگ ڕەش و هەندێکی ڕەنگ سپی درووست کردووە، چونکە ئەو ڕەنگانە بەهۆی دەوروبەرەوە کاری کردۆتە سەر پیستەی ئینسان، نەك لەبەر کردەوەی چاك و خراپیان وایان لێ هاتبێ بەڵکو خوا وای کردووە لەشی هەموو ئینسانێك هێزێکی وای تێدایە کە ڕەنگێکی وا دروست بکات لەگەڵ ئەو شوێنە ڕێك بکەوێ کە لێی ئەژی، بەلاّم لە ڕۆژی (قیامەت) کار ئەگۆڕێ ڕەنگی ڕەش نابێتە سەر دەم و چاوی مرۆڤ لەبەر دەوربەر، بەڵکو بەهۆی کردەوەیان لە ژیان ڕەنگی دەم و چاویان ئەگۆڕێ، جا بێگومان پیاو چاکانی ڕەنگ ڕەش لە دونیا دەم و چاویان لە ڕۆژی قیامەت وەك مانگی چواردە ڕۆشنایی ئەدات، هەروەها پیاو و ژنی رەنگ سپی لە دونیادا لەبەر کردەوەی (خراپیان) لە ڕۆژی قیامەت، دەبینردرێن ڕوویان وەك تەنی مەنجەڵ ڕەش داگەڕاوەو ئەوجا بێتەوە سەر دەقی (تەفسیرەکە) و جا ئەوانەی کە ڕوویان ڕەش بووە، ڕوویان تێ ئەکەن و پێیان دەڵێن، ئایە پاش باوەڕهێنان (کافر) بوونەوە؟ دە ئەمڕۆ بەهۆی بێ باوەڕیتانەوە ئەم سزایە بچێژن ﴿ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ ٱبۡيَضَّتۡ وُجُوهُهُمۡ فَفِي رَحۡمَةِ ٱللَّهِۖ هُمۡ فِيهَا خَٰلِدُونَ ١٠٧ ﴾ **واتە:** ئەوانەشیان کە روخسارو روویان سپی و گەش و جوانە، بە هەتا هەتایی لە ناو میهرەبانی و بەهەشتی خودان، ﴿ تِلۡكَ ءَايَٰتُ ٱللَّهِ نَتۡلُوهَا عَلَيۡكَ بِٱلۡحَقِّۗ وَمَا ٱللَّهُ يُرِيدُ ظُلۡمٗا لِّلۡعَٰلَمِينَ ١٠٨ ﴾ **واتە:** ئەمانە کە بەڕاستی و درووستی بۆت دەخوێنینەوە گشت ئایەتی خوان بۆتی ڕوون

دەکەینـەوە، وە نـەبێت خـودا (ظلـم) و سـتەمی بـۆ جیهانیـان بوویـت و بیانچەوسێنێتەوە، چونکە بڕیارەکانی گشت پڕن لە خێرو چاکە بۆیـان و مەبەستیشی ڕێنماییانە، نەك ستەم).

جا بێگومان ئەنجامی گشت کاروبارێکی دونیاو قیامـەت هـەر هـەمووی لای خودایـە ، عـەردو ئاسمـان لـە بـن (تەسـەڕوفاتی) ئـەوەو، وەکـو ئەفـەرمووێ: ﴿وَلِلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلْأَرْضِۚ وَإِلَى ٱللَّهِ تُرْجَعُ ٱلْأُمُورُ ﴿١٠٩﴾﴾ **واتە:** بەڕاستی هەرچی لە ئاسمانەکان و زەوی دایە گـشتی هـەر هەمووی موڵکی خودایە، چۆن بیەوێ (تەصـەروفاتیان) تێدا ئـەکاو، جا هـەموو کارەکـان هـەر بـۆلای خـودا دەگەڕێتـەوە، واتـا هـەموو بەنـدە (موڵکی) ئەوەو، هـەر خـودا کاربەدەست و فەرمانڕەوایـە لـە دونیـاو لـە قیامەتداو بە واتایەکی تر (موفەسیرەکان)ئەفەرموون (بۆ خودایە بەتەنها شتێ لەنێو ئاسمانەکاندا لە ئەستێرەو، فریشتەو، ئەوانەی ئێمە نـایزانین و شتێ لەنێو زەویدایە لە ئادەمیزاد و جنۆکەو ئاژەڵ و باڵندەو ، زۆرانـی تریش.

(ئیماندارانی ئەم ئایینە لە هەمووان چاکترو بەڕێز ترن)

خوای گەورەو باڵا دەست باسـی ئـەم (ئوممەتـەی) پێغەمبـەر دەکـات (ﷺ) کـە چـاکترین و بـەڕێزترین ئوممـەتن لـەناو خـەڵکی دونیـادا هەڵبـژێردراون، جـا هـەروەکو ئەفـەرموێت: ﴿كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِٱلْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ ٱلْمُنكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ﴾

واتــە: بەڕاسـتی چـاکترین (ئوممـەت) و کۆمـەڵن لـەناو خـەڵکی دنیـادا هێنراونەتە سەر ئەم سەر زەویە بۆ قازانج و کەڵك گەیاندن بۆ مرۆڤایـەتی و ڕێنومایی کردنیان چونکە بۆیە (ئەمر) واتە فـەرمان بـە چاکەکردن ڕێ لە کاری خراپە (شرك) دەگرن، وە باوەڕیشتان بە خودا هەیە، وە لەبـەر خـودا ئـەو ئیشە ئەکـەن، ﴿وَلَوْ ءَامَنَ أَهْلُ ٱلْكِتَٰبِ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُم ۚ مِّنْهُمُ ٱلْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ ٱلْفَٰسِقُونَ ﴿١١٠﴾﴾ **واتــە:** ئەگـەر خاوەن نامەکانیش باوەڕێکی ڕاستەقینەیان بە خۆشەویست (ﷺ) هێنابا ئـەوەیان زۆر بـاش بـەلای خـواوە لـە بـاوەڕێکی چـەوت و ناڕاسـت بـەڵام ئەوانـە هەنـدێکیان بیروبـاوەڕی ڕێك و پێکیـان هەیـە وەکـو (عەبدوڵلای کوڕی سەلام) و هاوەڵانی، وەکو (نەجاشی) و جەماعەتەکەی کە لەگـەڵیا بوون، کە ئەمانە بیروباوەڕێکی پتەویان بـە پێغەمبـەر (ﷺ) هێنـاوە، جـا بێگومان لە مێـژووی ئیـسلامدا ئەمانـە ڕۆڵێکـی پیرۆزیـان گێـڕاوە، بـەڵام زۆربـەی ئـەو خـاوەن نامانـە بـێ دیـن و (فاسـق) و گـومڕاو لـە خـودا هەڵگـەڕاوەن، وە هەنـدێکیان چـونەوە نـاو (کـوفر)ەوە (خـوا پـەنامان بدات).

مزگێنی دان بە موسڵمانان کە سەرئەکەون بەسەر خاوەن نامەکاندا بەتایبەتی بەسەر جوولەکەکان

ئەوجا لە پاشان خوای گەورە باسی بەندە خاوەن باوەڕەکانی دەکات کە موژدەی سەرکەوتن و زاڵ بوونیان پێدەدات بەسەر ئەهلی کیتاب و خاوەن نامەکان جا هەروەکو دەفەرمووێ: ﴿لَن يَضُرُّوكُمْ إِلَّآ أَذًى ۖ وَإِن يُقَٰتِلُوكُمْ يُوَلُّوكُمُ ٱلْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنصَرُونَ ﴿١١١﴾﴾ **واتە:** ئەو جوولەکە و مەسیحییانە زیانتان پێ ناگەیەنن تەنیا ئازارێك ئەگەر شەڕیان لەگەڵ بکەن خۆیان ناگرن و پشتتان تێ ئەکەن و ئەبەزن و هەڵدێن خوا ژێریان ئەخات و یارمەتی نادرێن و کەسیش بە هانایانەوە نایەت.

(تێبینییەك)

جا بێگومان وەك (ئایەتەکە) لە پێشدا ئاماژەی بۆ کرد هەر بەم شێوەیەش بوو، هەروەکو لە شەڕەکانیان دەرکەوت هەر خۆیان بەرامبەر (موسڵمانەکان) پشتیان داو خۆیان بەدەستەوە دا، بە مەرجێك پێغەمبەر (ﷺ) لەشەڕی بەدری پیرۆز بەسەر بت پەرستەکاندا سەرکەوت و جوولەکەکان وەخت بوو شەق بەرن و ئینجا جوولەکەکان بە پێغەمبەریان گووت (ئەی موحەمەد) تۆ لەخۆت بایی مەبەو، تۆ بەرەنگاری میللەتێکی نەزان لەشەڕ بوویت و شەڕت لەگەڵ کردن، بەڵام ئەگەر لەگەڵ ئێمە بکەویە شەڕ ئەزانی ئێمە شەڕکەرو پیاوین، کەچی کە شەڕیان لە نێوان قەوما هیچیان خۆیان پێ ڕانەگیراو ئەوەبوو کە لە ڕۆژی (خەیبەردا) خوای گەورە سەرشۆڕی کردن و هەروەها (لووتی)

شکاندن و بەهەمان شێوە لەپێش خەیبەر هەمان شکست و سەرشۆڕی بەسەر (جوولەکەکانی) بەنی قەینوقاع و بەنو (نەزیر) و بەنو (قورەیزەدا) هات، ئینجا خوای گەورە هەموویانی سەرشۆڕکرد، ئینجا بەهەمان شێوە گاورەکانیش لە شام لە زیاد لە جێگەیەکدا لەلایەن هاوەڵانەوە تێك شکێنران (موڵك) و دەسەڵاتی (شامیان) بۆ هەتا هەتایێ لێ سەنرایەوە تا ئەمڕۆش دڵسۆزانی ئیسلام لە شام ڕاوەستاوو ئامادەن تا ئەو کاتەی (عیسای کوڕی مەریەم) (عليه السلام) دادەبەزێتە خوارەوە ئەوکاتە فەرمان بە (شەریعەتی) ئیسلام دەکەن و وە شوێنی ڕێبازی (محمد) پێغەمبەر (ﷺ) دەکەون و ئەوجا دەشکێنرێت و بەراز دەکوژرێت و سەرانە هەڵدەگیرێت و جگە لە ئیسلام هیچ ئاینێکی تر وەرناگیرێت، خوای گەورە ئەفەرمووێت: ﴿ ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ أَيْنَ مَا ثُقِفُوا إِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللَّهِ وَحَبْلٍ مِنَ النَّاسِ ﴾ **واته:** دراوە بەسەر جوولەکەکانا بێ نرخی و سەرشۆڕی و لەناوچونی خۆیان و سامانیان لەهەر جێگەیەکدا بن لەوانە جیا نابێتەوە مەگەر دەست بگرن بە نامەی خواو بەو بەڵێنانەی خۆیان داویانە کە موسڵمان بن و بەڵێنیشیان داوە بە موسڵمان کە سەرانەیان پێ بدەن بۆ پاراستنی گیان و دارایی خۆیان ئەوکاتە سەرشۆڕی لەسەریان لائەچێ.

(ئاگادارییەك)

قَـالَ الـشّعراوي[1] في تفـسير هـذه الآيـة ﴿ ضُرِبَتۡ عَلَيۡهِمُ ٱلذِّلَّةُ ﴾ **(أي لِزمتهم الذّلة لاَيَسْتَطِيعُونَ الإنفكاكَ عَنْها أبداً)**

هەندێ لە (موفەسیرەکان) تەفسیری ﴿ بِحَبۡلٍ مِّنَ ٱللَّهِ ﴾یان کردووەتـە بـە قـەبوڵکردنی دینـی ئیـسلام و و (موفەسـیرەکان)وێنـەی (پێـشەوا-فەخریی) ڕازیو خاوەنی (روح المعانی)و هەنـدێکی تـر ﴿ بِحَبۡلٍ مِّنَ ٱللَّهِ ﴾ یان بە عەقدی جزیـەوە زانیـوە، وە﴿ وَحَبۡلٍ مِّنَ ٱلنَّاسِ ﴾ بـە (ئیجتیهـادی سەلاطین) ئیسلام داناوە[2].

(والحاصـل) (موفەسـیرەکان) کـۆن و تـازە، (ئـەم دوو جوملەیـەی) پێشوویان بەگەڵێ مانا تـەفسیر کردووە و لێکیان داوەتـەوە، جـا بێینـەوە سـەر دەقـی ئایەتەکـە، هـەروەکو خـوای گـەورە دەفـەرموێت ﴿ وَبَآءُو بِغَضَبٖ مِّنَ ٱللَّهِ وَضُرِبَتۡ عَلَيۡهِمُ ٱلۡمَسۡكَنَةُ ﴾ (أي رَجَعُـوا مـستوجبين لِلْغضبِ الشديدِ من اللهِ أي لزمتهم الفاقـة والخـشوع فهـي محيطـةٌ مـن جميع جوانبهم) **واتە:** بێگومان جوولەکەکان گەڕانـەوە بەخـەشمی خـواو

---

(١) بڕوانە: تفسير (خواطر إيمانيّة) لەنووسینی (محمد متولّی شعراوي) ج٣، ل٣٩٥.

(٢) هەندێکی تر لە زانایان دەڵێن: مەبەست بە (بحبل من الناس) ئەوەیە کە لەژێر ڕکێفی پەنادەرێکا بن، وەك ئێستا کە هەرچی ڕازو نیازیانە بەدەستی حکومەتەکانی (لادینن) وێنەی ئەمەریکاو ئەوانی تر، هەروەها سەرشۆڕو ڕیسوای ئەون، بڕوانە تەفسیری ڕامان، لە نووسینی (أحمد کاکە مەحمود) لاپەڕە/١١٧.

لە ڕۆژی دواییدا شایەنی ئەو خەشمەیشن لەو ڕۆژەدا کە دراوە بەسەریانا هەژاری و بێ نرخی و هەر چوار لای لێ گرتوون، هەرگیز توانای رزگاربوونیان نابێ چونکە دڵیان پڕە لە بوغزو کینە، دژی هەموو (ئادەمیزاد) بە تایبەتی موسڵمانان ئەوجا بەڕاستی ئەو بێ نرخی و هەژاری و خەشمە بەو هۆیەوە بوو، باوەڕیان نەهێنا بە نامەو (کتێبەکانی) خوا، هەروەها دەستکاریان کردو نامەی خوایان گۆڕی، ئینجا هەتا باوەڕ بە پێغەمبەر (ﷺ) نەهێنن سەرکەوتوو نابن و لەگەڵ هەندێشدا، ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ الْأَنبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ ۚ ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوا وَّكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿١١٢﴾﴾ (أي ذَلِكَ الذّل والصغار والغضبَ والدّمار بسَب كُفْرِهم وَجحُودِهم بآياتِ الله وَقتْلهم الأنبياءَ والعلماءَ ظلماً وعدوناً وتمرّدُهُمْ وعِصيناهم لأوامر اللهِ) **واتە:** ئەوانە بەهۆی ئەوەی کە بێ باوەڕ بوون و چەند پێغەمبەرێکی خوایان بەبێ گوناه کوشتووە، وە لەگەڵ هەندێشدا ، زۆر جاران هەر زانایەك ئامۆژگاری چاکەی بکردنایە ئەیان کوشت یان ئازاریان ئەدان، ئەوجا بێگومان ئەو جوولەکانە، بەردەوام هەر نافەرمانی و سەرپێچییان دەکرد لە سنوور دەردەچوون بەتایبەت لەسنووری خودای مەزن.

(ڕێزو حورمەتی ئەوانەی موسڵمان بوون
لە خاوەن نامەو کتێب)

زۆر لە (موفەسیرەکان)ئەگێڕنەوە لە (ئیبن و عەباسەوە) (خوایان لێ ڕازی بێت) کە (عەبدوڵلای کوڕی سەلام) و هاوەڵەکانی لە تیرەو سەرۆکی جوولەکەکان[1] کە موسڵمان بوون وە ئیسلامیەتەکەیان ڕاست بوو دامەزران لەسەری ئینجا (ئەحبار) و (عالمە یەهودییەکان) ووتیان ئەوەی لە ئێمە کە ئیمانیان هێنا بە محمد (ﷺ) لە قەوم و گەلی ئێمەدا ئەوانە بەڕاستی پیاوی باش نەبوون وە لە پیاوە خراپەکانمان بوون، جا گوتیان ئەم (شەخسانە) ئەگەر پیاوی باش بوونایە دینەکەی خۆیان نەدەگۆڕییەوە بە (دینێکی) تر وەکو دینی موحەمەد (ﷺ) جا بەم بۆنەوە ئەم چەند ئایەتە هاتە خوارەوە هەروەکو ئەفەرمووێت: ﴿لَيْسُوا۟ سَوَآءً ۗ مِّنْ أَهْلِ ٱلْكِتَـٰبِ أُمَّةٌ قَآئِمَةٌ﴾ (أي لَيْسَ أهل الكتاب مستوني في المساوى أي مِنهم طائفةُ مستقيمةٌ على دينِ اللهِ وشَرْعِهِ ففيهم المؤمن والكافرُ والبرُّ والفاجرُ) **واتە:** خاوەن نامەکان هەموویان وەك یەك نین واتە هەر مرۆڤی خراپ نین بەڵکو هەندێکیان پیاو چاکن و هەروەکو ئەفەرمووێت: ﴿يَتْلُونَ ءَايَـٰتِ ٱللَّهِ ءَانَآءَ ٱلَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ ﴿١١٣﴾﴾ (اي

---

(١) وەك عەبدوڵلای کوڕی سەلام و ئەسەدی کوڕی عوبەید و، سەعلەبەی کوڕی سەعید و، ئوسەیدی کوڕی سەمیەو کەسانی تریش لە ئەهلی نامەو کیتاب، بڕوانە: (تفسیر القرآن العظیم) لە نووسینی (الحافظ ابن كثير الدمشقي) تحقيق (عبدالرزاق المهدى) ج/٢، لاپەڕە/٨٦.

يتهجّدون في الليلِ بتلاوة آيات القرآن في صلاتهم ويكثرون من السّجود في طاعةِ اللهِ عزّ وجل والآية نَزلت فيمن أسْلمَ من أهل الكتابِ من أحْبار اليهودِ وعلماء النّصارى) بەڵكو كۆمەڵێكیان لەسەر ڕێگای (حەق) و ڕاستن، وە بەشەو شەونوێژ ئەكەن (قورئان) ئەخوێنن و كڕنووش ئەبەن بۆ خوداو هەروەها بە ملكەچی یەوە شوژدە دەبەنو پەیڕەوی خوای گەورە ئەكەن ئەم ئایەتە دابەزی دەرهەق ئەوكەسانەی كە ئیسلام بوون لەزاناكانی جوولەكەو مەسیحیەكانی عیسەوی .

(**سەرنجێك**)

هەندێ لە (موفەسیرەكان)) ئەڵێن مەبەست لە خوێندنەوەی ئایەتەكەی قورئان لە نوێژی عیشادا چونكە ئەهلی (كیتاب) نوێژی عیشا ناكەن وە ئینجا بۆ بەڵگە لەسەر ئەم قسانە (ڕیوایەت) كراوە لە حەزرەت (ﷺ) جارێك نوێژی عیشای دواخست وە كاتێ لە ماڵ دەرچوو بۆ نوێژی عیشا تەماشای كرد خەڵكەكە وان لە مزگەوتا چاوەڕوانی نوێژی عیشا ئەكەن پێغەمبەریش (درودی خوای لەسەر بێ) فەرمووی بزانن كەس نیە لە (ئەهلی كیتاب) ئەو نوێژی جێ بەجێ بكاو لە ئێوە زیاتر ئینجا نوێژی بە كۆمەڵی بۆ كردن، ﴿ يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِٱلْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ ٱلْمُنكَرِ وَيُسَٰرِعُونَ فِى ٱلْخَيْرَٰتِ وَأُو۟لَٰٓئِكَ مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿١١٤﴾ ﴾ **واتە:** ئەوانە باوەڕیان بە خواو بە ڕۆژی دوایی هەیە، فەرمان بە چاكە دەگرن و بە پەلەو بە پەرۆشەوە بەرەو هەموو كارێكی خێرو چاكە دەڕۆن، و ئەو تاقمانە ئەو كارە چاكانە ئەكەن و ئەنجامی

ئەدەن، ئەوان لە ریزی پیاو چاکانن لای خواو شایستەی رەزامەندی خوان) وە دواتر ئەفەرمووێ: ﴿ وَمَا يَفْعَلُوا۟ مِنْ خَيْرٍ فَلَن يُكْفَرُوهُ وَٱللَّهُ عَلِيمٌۢ بِٱلْمُتَّقِينَ ﴿١١٥﴾ ﴾ **واتە:** ئەوانە هەر چاکەیەك بکەن بێ بەهرە نامینێتەوە، واتە رەنجیان بزر نابێت و، پاداشتەکەی وەردەگرنەوە خودا زاناو ئاگادارە، بەوانەی کە دەیپەرستن و خۆیان لە خراپەو (کوفرانەی نازو نیعمەتی) خودا دەپارێزن واتە هەر کارێکی چاکە دەکەن لەلای خودا نافەوتێ و پاداشتی زۆر چاکیان دەداتەوەو کاری هیچ کەسی لێ وون نابێ و بۆی هەڵدەگرێ [1].

(وێنەیەك لەو شتانەی کە بێ باوەڕان ئەیبەخشن)

جا بێگومان دوای ئەوە خوا باسی ئەو جوولەکانە دەکات کە باوەڕیان بە پێغەمبەر (ﷺ) و (ئایینەکەی) خۆشیان نەهێناوە لەگەڵ (بت پەرستەکانیش) پاشان خودای گەورە نموونەیەکی هێناوەتەوە بۆ ئەو خواناسانەی کە ماڵ دەبەخشن لە ژیانی دنیادا هیچ جێگایەك ناگرێ چونکە مەبەستیان بۆ خودای گەورە نەبووە، جا ئەفەرمووێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لَن تُغْنِىَ عَنْهُمْ أَمْوَٰلُهُمْ وَلَآ أَوْلَٰدُهُم مِّنَ ٱللَّهِ شَيْـًٔا ۖ وَأُو۟لَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِ ۚ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿١١٦﴾ ﴾ **واتە:** ئەوانەی باوەڕیان

---

(١) جا بێگومان زۆربەی (موفەسیرەکان) رایان وایە مەبەست لەم ئایەتانە ئەو خاوەن (کتێبانەن) واتە نامەکان کە لەکاتی خۆیدا موسڵمان بوون و بەچاکی پەیرەوی ئایینی پیرۆزیان کردووە.

نەهێنا (کافر) بوون واتە بێ باوەڕ بوون و دوژمنایەتیان لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) و هاوەڵانیادا کردووە وەکو (جوولەکەکانی ناو شاری مەدینەو دەوروپشتی) و هەروەها دووڕووەکانی ناو شاری مەدینە و بتپەرستەکانی ناو شاری مەککەو ئەوانە سەروەت و سامان و ماڵ و منداڵەکانیان لە سزای خودا قوتاریان ناکات و هیچیان بەکەڵکیان نایێت و لە سزای خودا دەربازیان ناکات جا بە ڕاستی ئەوانە هاوڕێ ی ئاگرن واتە دەچنە ناو ئاگری دۆزەخ، هەتا هەتایی، لەناوی دەرناچن و دەمینێنەوە وە لە دواییدا (موفەسیرەکان)ئەڵێن خودای مەزن نمونەیەکیان بۆ ئەهێنێتەوەو ئەفەرمووێ: ﴿مَثَلُ مَا يُنفِقُونَ فِي هَٰذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتْهُ﴾ **واتە:** وێنەی ئەوە لە ژیانی (دنیادا) خەرجی دەکەن بە (ڕییاو) بەرچاوی دەیبەخشن، بۆ ئەوەی خەڵکی باسیان بکاو (ناوو شوورەت دەربکەن) وەکو بایەکی بەهێزی وێنەی گەردەلوولێکی ووشکەرو سووتێنەر وایە بە توندیش دێت لە کێڵگەو لە کشتوکاڵی کۆمەڵێك خەڵك دەدات کە زوڵم و ستەمیان لە خۆیان کردووە، لەبەینی دەباو لەبەر کردەوەی خراپی خۆیان گشتی بفەوتێت ئەوجا بێگومان خوای گەورە هەموو رەنجێکی ئەوانە بەم شێوەیە بە فیڕۆ دەدات و بەهۆی (کوفر) و تاوانەکانیانەوە، هەرچی بکەن بێ سوودە بۆیان ﴿وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَٰكِنْ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٧﴾﴾ **واتە:** خواش زوڵمی لێ نەکردوون، چونکە بێگومان خوا زوڵم لە هیچ کەس نەکات و بەڵام خۆیان (زوڵم) و ستەم لە خۆیان ئەکەن.

(جگە لە موسڵمانان کەس مەکەنە دۆست و برادەری خۆتان)

(موفەسیرەکان)ئەڵێن ئەوجا خوای گەورە دێتە سەر باسی ئەوەی کە موسڵمانان لە غەیری خۆیان نەکەنە جێگای متمانەو باوەڕی و دۆستایەتی پشت پێ قایمکردمن بۆ ئەوەی کە نهێنیەکانی خۆیانیان لەلا باس بکەن و، وە شتی پەنهانی خۆیانیان لەلا ئاشکرا بکەن ئینجا هەروەکو ئەفەرموێت ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّخِذُواْ بِطَانَةً [1] مِّن دُونِكُمۡ لَا يَأۡلُونَكُمۡ خَبَالٗا وَدُّواْ مَا عَنِتُّمۡ ﴾ **واتە**: ئەی ئەوانەی کە باوەڕتان هێناوە، لەخۆتان زیاتر کەسێکی دیکە بەدۆست و برادەرو یاوەری خۆتان مەزانن نهێنی خۆتان و موسڵمانیان لەلا باس بکەن و پێیان بڵێن، چونکە ئەوانە هەرچییەکیان پێ بکرێت بۆ زیان گەیاندن بە ئێوە درێغی ناکەن و حەز دەکەن هەمیشە لە زەحمەت و ئازارو نارەحەتی دابن، ﴿قَدۡ بَدَتِ ٱلۡبَغۡضَآءُ مِنۡ أَفۡوَٰهِهِمۡ وَمَا تُخۡفِي صُدُورُهُمۡ

---

(١) وشەی ﴿ بِطَانَةً ﴾ بەمانای دۆست و برادەر دێت، چونکە (واردیش) بووە لە فەرموودەی (صەحیحدا) کە حەزرەت (ﷺ) فەرموویەتی (مَا بَعَثَ الله من نَبيٍّ ولا اسْتَخلَفَ من خَلِيفَةٍ إلاّ كانَتْ لَهُ بطانتان...متد) **واتە**: خوا هەر پێغەمبەرێکی ناردبێ یان هەر (خەلیفەیەکی) دانابێ دوو ڕازی بۆ داناوەو یانی دوو برادەری بۆ داناوە ڕازێکیان فەرمانی چاکەی پێدەکاو (تەرغیبی) ئەدا لەسەری ئەوی تریشیان کاری خراپەی خستۆتە بەردەمی و هان ئەدا لەسەری ئیتر مەگەر خودا مرۆڤ بپارێزێ).

أَكْبَرُ﴾ **واتە:** جگە لەوەش بە ئاشکرا دژایەتیتان ئەکەن و ئەو ڕق و قینەیەش کە لە دڵیانە دەیشارنەوە، فرەترو گەورەتر لەوەی کە بەزاریاندا دێ پڕە لە پیلان و فڕووفێل بەرامبەرتان ﴿قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ ٱلْءَايَٰتِ إِن كُنتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١١٨﴾﴾ **واتە:** ئەی موسڵمانینە ئەوە ئەو شتەی کە ئێوە ئاگاداری نەبوون و نەتاندەزانی بۆمان ڕوون کردنەوە، تا تێبگەن و بزانن و ئاگادار بن لێی.

(ئاگادارییەك)

(موفەسیرەکان)ئەڵێن پێویستە لەسەر بڕواداران زۆر هەشیار بن لەبارەی دووژمنی نەیارەوە تێ بفکرن و دەرکی ڕاستیەکان بکەن وە ڕەچاوی ئەم خاڵانە بکەن:

١- زۆر گرنگە بۆ موسڵمانان دۆست و نەیاری خۆیان بناسن.

٢- زۆریش پێویستە کاروباری خۆیان نەخەنە بەردەستی دوژمنانی دینی خوا.

٣- هەروەها ئەمەش پێویستە نهێنی خۆتیان لەلا ئاشکرا نەکەی.

بابێینەوە سەر خزمەتی ئایەتەکەو ، هەروەکو خوای گەورە ئەفەرموێت: ﴿هَٰٓأَنتُمْ أُوْلَآءِ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِٱلْكِتَٰبِ كُلِّهِۦ﴾ **واتە:** باش بزانن ئێوە ئەوانتان خۆش دەوێ بەڵام ئەوان ئێوەیان خۆش ناوێ، واتە ئێوەی موسڵمانان (منافقەکانتان) واتە دووڕووەکانتان خۆش دەوێت کە خۆیان لای ئێوە بە موسڵمان پیشان دەدەن و بەڵام ئەوان بە ئاشکراو نهێنی ڕق و قینیان لە ئێوەیە، واتە ئێوە باوەڕتان بە

(کتبەکەی) خۆتان و، بە کتێبەکەی ئەوانیش هەیە کەچی ئـەوان وانینـەو بە پێچەوانەوە (خولاس الکلام) واتـە پوختـەی ووتـەکان ئەوەیـە : ئـەی ئیمانداران ئێوە بڕواتان بەهـەموو (کتێبـەکانی) خـوا هەیـە کـچی ئـەوان بـڕوا بـە کتێبـەکانی ئێـوە نـاهێنن چـونکە بێگومـان دیـارە خـاوەن کتێبەکانیان (مونافقـەکانیش) ئەگـەر بلێن (ئیمانمـان) هێنـاوەو، ڕاست ناکـەن و درۆ ئەکـەن ﴿وَإِذَا لَقُوكُمْ قَالُوٓاْ ءَامَنَّا وَإِذَا خَلَوۡاْ عَضُّواْ عَلَيۡكُمُ ٱلۡأَنَامِلَ مِنَ ٱلۡغَيۡظِ﴾ **واتـــە:** کـاتێکیش پێتـان بگـەن بـەدوو ڕوویـی و (نیفاقی) **واتە:** ناپاکی خۆیان دەلێن ئێمە باوەڕمان هێناوەو[1] بەلام هـەر کە لێتان جیا دەبنەوە، دوور ئەکەونەوە (لـەو ڕك و کینـەی کـە هەیانـە) سەرپەنجەی خۆیان دەگەزن و دەکرۆژن وەك کورد دەلـێ: (فـلان کـەس پەنجەی خۆی ،ەکرۆژێ لە ڕقی فلان کەس)، ﴿قُلۡ مُوتُواْ بِغَيۡظِكُمۡۗ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمُۢ بِذَاتِ ٱلصُّدُورِ ﴿١١٩﴾﴾ **واتە:** ئەی پێغەمبەری خۆشەویست (ﷺ) بـەو دوو ڕووانـە بلـێ بـەو داخەتانـەوە (بمـرن) واتـە هـەتاکو دەمـرن ئـەو خەفەتـەتان لـەناو دلتـان دایـەو دای ئەپۆشـن و دەری نـابڕن، چـونکە بەڕاستی خوای گەورە بەو (نهێنیـەی) نـاو دلیـان زۆر زانایـەو، ئـەزانێ چ پیلانێك بەرامبەر بە پێغەمبەر (ﷺ) و بە موسلمانان لە دلتان دایەو جا لە

---

(١) خوێنەرانی ئازیزم، (موفەسیرە) بەڕێزەکان بە دووورودرێژی ڕاڤەی ئەو چەند ئایەتەیان کردووە بەلام من نامەوەێ مانای (ئایەتەکان) درێژ بێت ، دەمەوێ مام ناوەند بێت هەروەکو گوتراوە (خيرُ الأمورِ أوْسَطُها) جا هەروەها ئایەتەکانی ئەم سوورەتە زۆربەی لەسەر (کەڵە) ڕەقی جوولەکەکان دابەزیوە چونکە بەرامبەر موسلمانان زۆر (حەسود) بوونەو، هەرچەندە ئەوان (حەسوود) بوونە بەرامبەر بە پێغەمبەر (ﷺ) و موسلمانان ، وە ئەبێ چاك بزانن کە خودای گەورە ئەو چاکانەی خۆی تەواو دەکات بۆ (بەندە) بڕوادارەکانی خۆی و (ئایینەکەی) بە تەواوی بەرز دەکاتەوە، وە سەری دەخات بەبێ شك و گومان.

پاشان خودای گەورە دەفەرموویێت: ﴿إِن تَمۡسَسۡكُمۡ حَسَنَةٞ تَسُؤۡهُمۡ وَإِن تُصِبۡكُمۡ سَيِّئَةٞ يَفۡرَحُواْ بِهَا﴾ **واتە:** بەڕاستی ئەگەر چاکەیەکتان بێتە ڕێ (وەکو سەرکەوتنی جەنگی) یان سەرکەوتوویی و سەروەریەکەتان بەدەست هێناوە وەکو ئەوە بەسەر دوژمنان زاڵ بن یان خەڵك ڕووبکاتە ئایینی پیرۆزی ئیسلام و یان هەرزانی و خێرو چاکەتان لەناو بلاوبێتەوە، ئەوان پێی (ناڕەحەت) دەبن و خەم و خەفەت دایان دەگرێ و بەلاَم ئەگەر ناخۆشیەکتان بێتە پێش، وەکو تێکشکانێك لە شەڕدا، یان هاتنی بەلایەك بەسەرتاندا ئەوە ئەوان پێ کەیف خۆش دەبن و (فەڕەحی) دایان ئەگرێ، ﴿وَإِن تَصۡبِرُواْ وَتَتَّقُواْ لَا يَضُرُّكُمۡ كَيۡدُهُمۡ شَيۡـًٔا﴾ **واتە:** ئەگەر ئێوە ئەی موسڵمانان (صابرو) **واتە:** خۆڕاگر و پارێزگار بن لە (شکاندنی سنوورەکانی) خودیانی (تجاوز) نەکەن، ئەوە بێگومان فرۆفێڵەکەیان هیچ زەرەرو زیانێکتان پێ ناگەیەنێت ﴿إِنَّ ٱللَّهَ بِمَا يَعۡمَلُونَ مُحِيطٞ ١٢٠﴾ **واتە:** بێگومان خوای گەورە (ئیحاطەی) واتە دەورەدەری داوەو، بەهیچ شێوەیەك (دەربان) نابن لە بن (حوکمی) خودای مەزن، ئەگەر کەمێك دەوری شتێکی دابێ مانای ئەوەیە لەدەستی قوتار نابێ، واتە خوای گەورە تەبارك و تەعالا، دەوری ئەوانی داوە، وە فرۆفێڵ و پیلانەکانی ئەوان هەمووی پووچەڵ ئەکاتەوەو، هەروەها فێڵ و تەلەکەبازی و داخی ئەوان هیچ زیانێکتان پێ ناگەیەنێ، ئەوەی ئەوانە ئەیکەن لە زانایی (خوا) دەرباز نابێ و لێ ی بزر نییەو نابێ هەمووی لێ دیارەو ناشاردرێتەوە.

(باسی جەنگی ئوحد)[1]

جا بێگومان ئـەو دوو ئایەتـەی پـێش ئێـستا کـە (تەفـسیر) کـراو، وە لەگـەڵ چـەند ئایـەتێکی[2] تـری پـیرۆز کـە لەمـەودوا باسـی دەکـەین و تەفسیری ئەکەین (إنشاو الله) دەربـارەی جەنگـە (ئوحـود) دا هاتوونەتـە خوارێ و دابەزیون ئـەوجا بۆیـە بەپێویـستی دەزانم لێـرەدا بـە (کـورتی) دەربـارەی ئـەو (جەنگـە) بـدوێین و لەسـەری بـڕۆین، جـا بێگومـان، بتپەرستەکانی قورەیشی مەککە لە ساڵی (دووەمی) کۆچی دا لە (غـەزای بـەدردا) خراپیـان بەسـەرهات و تێکـشکان ، چـونکە بـێ گومـان (٧٠)

---

(١) ئوحود: کێوێکە زۆر (مەشهورە) لە مەدینەی منەوەرە، چونکە پێنج (میل) دوور لەبەر ئەوەش پێی دەڵێن (ئوحد) چونکە ئەم کێوە بەتەنیایەو چ کێوێکی تر لە دەورویەری دانیە، یا بەقەد ئەو نابێت، جا هەروەهاش هەندێ (سیرەت نووسان) دەڵێن (گۆڕی) حەزرەتی (هارونی) برای حەزرەتی مووسا پێغەمبەریش لەوێ نێژراوە بێگومان حەزرەتیش فەرموویەتی لە فەرمودەیەکا (إنّ أُحُداً جَبَلٌ يُحِبنا ونُحِبّهُ) واتە بەڕاستی (ئوحد) کێوێکە ئێمە خۆشمان دەوێت و ئەویش ئێمەی خۆش دەوێت، بنۆڕە پەڕتوکی (سیرەت و ژیاننامەی زاتی ڕەهبەر لە ڕەوشت و ئەخلاق و غەزەواتی پێغەمبەر (ﷺ)) لە نووسینی (عبدالرحمن مەلا طه عبدالعزیز) بەرگی ٢، لاپەڕە/٥٩.

(٢) جا (موفەسیرەکان) لە ئایەتی (١٢١) وە هەتا دەگاتە ئایەتی (١٨٠) ی ئەم سورەتە واتە (٦٠) ئایەتی تەواو سەبارەت بە جەنگی (ئوحود هاتوون، ئینجا شیاوی ئاماژە بۆکردنە کە جەنگی (ئوحد) لە ڕێکەوتی ڕۆژی (شەممەی) حەوتی شەشەلانی کە دەکاتە ڕۆژی مانگی (شەوالی ساڵی سێ هەمی کۆچی، لە نێوان موسڵمانان و بتپەرستەکانی مەککەدا ڕوویداو ئەویش شەڕێکی خوێناوی بوو، بڕوانە هەمان سەرچاوەی پێشوو.

کەسیان لێ کوژراو، وە هەروەها (٧٠) کەسیشیان لێ بە (دیل) گیرا، ئینجا لە تۆڵەی هەندێ (ئەبو سوفیانی کوڕی حەرب) ئەوکاتە سەرۆکی قورەیشیەکانی مەککە بوو (لەشکرێکی) سێ هەزار کەسی کۆکردەوەو (سیرەت نووسان) ئەڵێن دووسەد کەسیان (ئەسپ) سوار بوون هەروەها زۆربەشیان (ژنەکانیان) لەگەڵ خۆیاندا هێنا بۆ ئەوەی باش (غیرەت) و (شەجاعەت) بیانگرێت ئەوجا لەشکرەکە بەرەو (مەدینە) بەڕێکەوت و لەلایەکی کێوی (ئوحود) ەوە سەنگەریان دامەزراندو، پێغەمبەری خوداش (ﷺ) موشاوەرەی یارو و یاوەرەکانی کردو (ڕائی) وانی وەرگرت ئایا لەناو شاری (مەدینەدا) شەڕ بکەن یان بچن بۆ کێوی (ئوحود؟) ئینجا زۆربەی هاوەڵان گەنجی خوێن گەرم بوون (ڕایان) لەسەر ئەوەبوو کە بچنە دەرەوەی (شاری مەدینە) شەڕ بکەن لەبەر ئەوە حەزرەت (ﷺ) بڕیاریدا بچنە دەرەوەی شار شەڕبکەن ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) لەشکرێکی (هەزار) کەسی پێکهێنا کە (پەنجایان) ئەسپ سوار بوون، ئەوجا لە ڕێگادا تووشی هەندێ (جوولەکە) بوون بۆ یارمەتی موسڵمانان هاتبوون ئینجا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئەرێ ئێوە موسڵمان بوون گوتیان نەخێر، جا فەرمووی (ثُمَّ قَالَ مَروهُمْ فَلْيَرجَعُوا فإنَّا لا نَسْتَعِينُ بالمُشركِين على المُشركِين) **واتە:** لە پاشان فەرمانی پێدان با بگەڕێنەوە چونکە ئێمە داوای هاریکاری و یارمەتی لە (بێ باوەڕان ناکەین بۆ سەر بێ باوەڕان) ئینجا جوولەکەکان گەڕانەوەو، ئەوجا لە ڕێگای خۆیان بە (عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەیان) گوت تۆ ئامۆژگاری (موحەمەدت) کرد کە بە قسەی باوو باپیران بکات بەڵام ئەویش نەیکردو بە قسەی منداڵەکانی

کرد ئینجا ئەو قسەی جوولەکەکان کاری کردە سەر (عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی کوڕی سەلوول) ئەویش بە خۆو بە (سێسەد) کەسەوە گەڕایەوەو، گوتی ئێمە بۆچی خۆمان بەکوشت بدەین لەپێناوی کێ...؟ ئەوجا بەرەو مەدینە گەڕانەوە، بەهەنجەتی ئەوەی کە حەزرەت (ﷺ) بە قسەی ئەوانی نەکردووە کە گووتیان با لە (ناو مەدینە) دا بمێنینەوەو شەڕ بکەین، جا هەرواش بەرەی (سەلەمە) و بەرەی (حاریسە)یش ویستیان جیاببنەوە، بەڵام خودا دڵی نەرم کردن و لەگەڵ لەشکرەکەی پێغەمبەر (ﷺ) دامەزرانەوە.

(ڕاوێژکردنی پێغەمبەر (ﷺ) بە موسڵمانان)

جا بێگومان پێغەمبەری خودا (ﷺ) هەموو موسڵمانانی خاوەن (رای) کۆکردەوە بەتایبەتی یارو یاوەرەکانی تا بە شوێنە دوورەکانی مەدینەشی نارد هەموو کەوتنە ووتوێژ و ڕاوێژ کە لەکوێ بەرەنگاری سوپاکەی (قورەیش) ببێتەوە شارەکە بکەن بە قەڵاو سپێر ئەگەر (قورەیش) هێرشیان هێنا دەتوانن ژن و منداڵیش لەسەربان (بەرد بارانیان) بکەن و شپرزەیان بکەن، جا پێغەمبەر (ﷺ) رای وابوو کە لەناو شاری مەدینە بمێننەوە وە پیاوە گەورەکانیش لە (کۆچەری و یاریدەدەر هەر لەسەر ئەم ڕایە بوون، هەروەها سەرۆکی (دوو ڕووەکانیش) عەبدوڵڵای کوڕی أبی سلوول، هەر ئەویش ئەم ڕایەی هەبوو، بەڵام ئەوانەی کە (رای) چوونە دەرەوەیان هەبوو زۆربەی

(گەنجەکان) بوون ، یەك لەدوای یەك کەوتنە ووتار دان[1] ئەوجا پێغەمبەریش (ﷺ) کە تەماشای کرد زۆربەی هەر زۆری خەڵکەکە، دەیانەوێ بۆ (دوژمن) دەربچن ئینجا فەرمووی (دەترسێم تووشی هەلاتن ببن) بەلأم ئەوان هەر (موکڕ) بوون لەسەر دەرچوون، ئەویش چارەی نەماو هاتە سەر (ڕای) وان کە دەربچن و ئینجا دوای نوێژی (عەسر) تەشریفی چووە ماڵەوە لەگەڵ ئەبو بەکری سدیق و عومەری کوڕی خەتاب (رەزای خوایان لێ بێت) خۆی ئامادەکرد ئینجا دوو زرێی لەسەریەك لەبەر کردو شمشێرەکەی لە شانی کرد، جا لەوکاتەی لە ژوورەوەبوو، خەڵکەکە کەوتنە دەمەقاڵێ و چرپەچرپ لەگەڵ یەکتری ئینجا (سەعدی کوڕی مەعاز) کە بیرو باوەڕی وابوو لەسەر قسەی پێغەمبەر (ﷺ) دەرنەچن و لەناو شاری مەدینە بمێننەوە، ووتی ئەو قسانەی ئێوە بە پێغەمبەرتان ووت زۆری پێ ناخۆش بوو، ئێوە پێویستە پێغەمبەر (ﷺ) چیتان پێ بڵێ بە قسەی بکەن، ئەوانیش بیریان کردەوە کە دژ بە پێغەمبەر (ﷺ) وەستاون و قسەی ئەویان شکاندووە جا کە پێغەمبەر (ﷺ) هاتە دەرەوە دیتیان زریپۆشی بەستووە (شمشێری بەشانەوەیە ئەوجا پێیان گووت ئەی پێغەمبەری خوا ئێمە پەشیمانین نەدەبوایە لە (قسەی) تۆ دەربچین ئێستاکەش چۆنت پێ باشە وابکەو، ئینجا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئەوەی من پێم گوتن ئێوە

---

(١) جا بەتایبەتی ئەو (گەنجانە) بوون کە لەکاتی خۆیدا بەشداری جەنگی (بەدریان) نەکردبوو چونکە بەڕاستی ئەمانە زۆر خوێن گەرم بوون، بڕوانە: (سیرەت و ژیاننامەی زاتی رەهبەر) بەرگی دووەم، لاپەڕە/٦٣.

قەبوڵتان نەکردووە بەڵام (هەر پێغەمبەرێکیش کە دەستی دایە چەك و خۆی ئامادەکرد نابێ چەکەکە دابنێ و یا (زرێی) جەنگی پۆشی، واتە بەرگی جەنگی پۆشی، زرێکەی دابنێ هەتاکو جەنگ نەکات[1] ئێستاش من چیتان پێ دەڵێم ئەو ڕێگەیە بگرن و (خۆگربن) سەرکەوتن بۆ ئێوەیە، لێرەدا دەرئەکەوێ پێغەمبەر (ﷺ) مەزەندەی شەڕەکەی باش کردبوو، بۆیە هەندەی دووبارە کردەوە (خۆگر)بن و لە قسەی دەرنەچن جگە لەوەش خەونێکی سەرسوڕێنی دیبوو، وەك خۆی ئەیگێڕێتەوەو ئەفەرمووێت: (واللهِ إنّي قَدْ رأيْتُ خَيْراً رأيتُ بَقَراً ورأيْتُ ذُبَابَ سَيْفي (طَرفة) ثُلْماً وَرأيْتُ إنّي دَخَلْتُ يدي في درع حَصينَة فَأما ما البَقَرُ فناس مِنْ أصْحابي يَقْتُلُونَ وأما الثَلْمُ الذي رأيت في سَيْفي فَهُوَ رَجُلٌ مِنْ أهلي بيتي يَقْتُل وَأولتُ الدرع الحَصنَة المدينة)، **واته:** سوێند بە خوای گەورە من خەوێکی خێرو باشم دیبوو جا لە خەوەکە دیبووم مانگایەك (سەربڕاو) بوو، وە لە خەوەکەمدا دیبووم کە (شمشێرەکەم) کەڵ بووبوو، وە لەخەوەکەم دیتم کە دەستیشم خستبوە ناو (زرێیەکە قایم) کردبوو ئەوجا بێگومان حەزرەت (ﷺ) خەونەکەی ئەوها لێك دابۆوە، سەربڕینی مانگایەکە بە کوشتنی چەند کەسێك لە هاوەڵانی لێك دابۆوە، واتە کەڵ بوونی (شمشێرەکەم) بە کوشتنی پیاوێکی خزمی نزیکی لێك

---

(١) ئەمەش دەقی فەرمودەکەیە (مَا ينبغي لِنَبِيٍّ إذا لَبَسَ لأمَتَهُ أنْ يَضَعَها حَتَّى يُقاتِلَ) رواه أحمد.

دابـۆوە، هـەروەها زرێیەکـەش بەشـاری مەدینـە لێـك دابـۆوە[1] ئـەوجا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی داو لەشکر بەڕێ کـەوت و وە (عەبـدوڵڵای کـوڕی مەکتومی) لەسەر مزگەوت داناو فەرمووی (پێش نوێـژی) بـۆ موسـڵمانان بکەو ئەویش فەرمانی بەجێ هێنـاو ئـەوجا بێگومـان (ژمـارەی لەشـکری) موسڵمانان نزیکەی (هەزار کەس) دەبوو.

هەروەکو لە پێشەوە ئاماژەمان بۆکرد، ئەوجا پێغەمبـەر (ﷺ) لەگـەڵ لەشکری موسڵمانان بەرەو کێوی دۆڵـی (ئوحـود) ڕۆیـشتن و تاگەیـشتنە شـوێنێك لـەو کێـوە کـە پێـی دەڵـێن (شـعەیب) ئینجـا حـەزرەت و یاوەرەکـانی بـەرەو ئـەو دۆڵـە هەڵکشان و ئینجـا پێغەمبـەر (ﷺ) لـەوێ دەستی کرد بە ڕێکخستنی ریزی لەشکری موسـڵمانان هـەروەها (پـەنجا) کەسـی تـیر ئەنـدازەی بەسـەرکردایەتی (عەبـدوڵڵای کـوڕی جوبـەیر) ی لەسەر کێوەکە دامەزراندو (فەرمووی ئێـوە لێـرە) بـن لـە دواوە پـشتیان بپارێزن، چونکە دەترسـم لـە دواوە بۆمـاە بـێن، ئـەوجا لـەو حالەتەشـدا ئێوە تیر بارانیان بکەن و وولاٌغ خـۆی لەبـەر تـیر نـاگرێ و دەگەڕێتـەوە، بەڵام ئەگەر دیتتان ئێمەش شکاین یان کوژراین وە یا سەرکەوتین نەکەن کێوەکە بەجێ بێڵن فەرمانیشی بەوانی تردا کەوا کەس شەڕ نەکات تـاکو خۆی پێیان نەڵێ ئینجا حەزرەت (ﷺ) کەوتـە هەڵبـژاردنی پیـاوانی ئـازاو چـالاك و بـەتێن و شـەڕکەر لـە نێوانیانـداو خـستینیە پێـشەوەی لەشکرەکەوە

---

(١) خاوەنی پەرتوکی (الفقة السیرة) لە ئیمام (ئەحمەد) و (حاکم) دەگێڕێتەوەو بڕوانە هەمان سەرچاوەی پێشوو.

(شەڕ دەستی پێ کرد)

ئەوجا هەروەها هەردوو (سوپاکە) لێك نزیك بوونەوەو، یەکەم کەسێ کە هەرای دامەزراند (ئەبو عامری فاسق بوو) کە ١٥ کەس لە ئەوسیەکانی خزمی بەڵێنیان دابویێ کە لە قسەی دەرنەچن و ئەوجا (ئەبو عامر) بانگی قورەیشیەکانی کرد کە بێنە گۆڕەپانی شەڕەوە: ئیتر (عیکرمەی کوڕی ئەبو جەهل) و کۆمەڵێك بەدوای کەوتن ویستیان لەلای چەپەوە هەڵمەت بەرنە سەر موسڵمانان بەڵام موسڵمانەکان بەرد بارانیان کردن و گەڕانەوە، ئینجا لەوکاتەوە (عەبدولعوزای تەڵحە کوڕی باوکی تەڵحە) بەیداغ هەڵگری قورەیش خۆی دەرخست و (زوبەیری کوڕی عەوام) بۆی دەرچوو خۆی هەڵدایە سەر حوشترەکەی و بەزەوی داداو، کەوتە سەری و بە شمشێرەکەی سەری بڕی، ئینجا قورەیشە بێ باوەڕەکان هێرشیان هێنایە گۆڕەپانی شەڕەکەو بەڵام هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) دەتگوت (گورگن) ڕوو لە (مێگەڵی) مەڕ دەکەن، دووژمن بەو زۆریەی خۆیەوە موسڵمانەکانیش بەو ژمارە کەمەی خۆیانەوە، دڕیان دان و کەلێنیان تێخستن و بڕیانکردن، جا قورەیشیەکان دووبارە هێرشیان دەست پێکردەوە، هاتنەوە مەیدانی شەڕ، ئەنجا لەم کاتەدا ئیمامی (هەمزەو) حەزرەتی عەلی (خوایان لێ ڕازی بێت) هاتنە گۆڕەپانی شەڕەکەو دەتگوت شێری مەیدانن، وەکو هەوری بەهاری ئەیان نڕکاندو ئەیان گرماند، دەنگی جەنگ بەرز بۆوە ، ئیمام وەك شێر هێرشی ئەبردە سەریان و (ئیمام هەمزە) ئەیفەرموو و هاواری ئەکرد (أُمْت أُمْت) واتە بمرێنە بمرێنە، وە لە (ریوایەتێکی) تردا ئەفەرمووێ: (بکوژە

بکوژە) خۆی هەڵدەدایە ناو گوشندوی جەنگەوەو ئینجا لەولاشەوە (ئەبو دوجانـە) بـەخۆ و دەسمـاڵی (سـوری) نێوچـەوانی خـۆی بەدەرخـست و هەروەها ئەگەیشتە هەر بت پەرستێ ئەیکوشت (کـەعبی کـوڕی مالیـك) دەگێڕێتـەوە دەڵـێ، دیـتم یـەکێك لـە (بـت پەرسـتەکان) کـەوتبوە سـەر موسڵمانە بریندارەکان، تەواویان بکات، یەکێك لە موسڵمانەکان هەڵمەتی بۆ برد کە لێی ووردبوومەوە دیـتم (بـت پـەرسـتەکە) گـەلێك پۆشـتە تـرو گـورج تـر بـوو، ئینجـا کـە موسـڵمانەکە گەیـشتە سـەری (شمـشێرێکی) لەناوشانی دا تاکو ناوقەدی داو تـاکو ناوقـەدی چـوو، (ڕۆیـشت و کردیـە دوو کەرت) ئەوجا دەم و چاوی خۆی دەرخست گوتی چۆنم دەبینی ئەی (کـەعب؟) مـن (ابـو دوجانـە)م دیـسان (ئـەبو دوجانـە) کەوتـە نـاو بـت پەرسـتان و ریزەکـانی شـەق ئـەکرد، دیتـی یـەکێك خـەریکی لاشـەی موسڵمانە (شـەهیدەکانە)، ئینجـا هەڵمـەتی بـردە سـەری و هـاواری کـرد (أبو دوجانە) دیتی (هندی ژنی ئەبو سوفیانە) ئەوجا دەڵێ شەرمم بەخۆ بوو (شمشێری) پێغەمبەر (ﷺ) لە ژنـان بیەخمـە کـارو لێیـان بـدەم، جـا بێگومـان ئـەبو دوجانـە کـە شمـشێرەکەی پێغەمبـەری بەدەسـتەوە بـوو کەس لەبەری خۆی ڕانەدەگرت.

(ئاگادارییەکی گرنگ)

هەروەکو لە پێشەوە ئاماژەمان بۆکرد، هەڵگری ئاڵای (قـوڕەیش) کـە (تەڵحەی کـوڕی تەڵحـە) بـوو ئینجـا زوبـەیر پـەلاماری دایـێ و کوشـتی ، هەنـدێکی تـریش لـە زانایـانی (سـیرە) ئـەڵێن (عـەلی کـوڕی ئـەبی تاڵـب) کوشتی لە مەیدانی گۆڕەپـانی شـەڕەکەدا تـا ڕمەکـەی بـەربۆوەو ئاڵاکـە

لەدەستی کەوتە خوارەوەو پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی (الله أكبر) ئینجا ئەسحابەکانیش گوتیان (الله أكبر) ئەمجارە لە دوای (تەڵحە) عوسمانی برای ئاڵاکەی هەڵگرت و ئیمامی (حەمزە)ش (خوا لێی ڕازی بێت) پەلاماری داو کوشتی، دوایی ئەو (سەعدی) برایان ئاڵاکەی هەڵگرت و ئینجا (سەعدی کوڕی ئەبی وەقاص) پەلاماری دایێ و کوشتیو ئینجا بەم پێیە یەك لەدوای یەك بەرەی (عەبدولدار) ئاڵاکەیان هەڵگرت یەك لەدوای یەك هەڵیان ئەگرت و ئەکوژران هەتا (نۆ) کەسیان یەك یەك ئەکوژران و تا (نۆ کەسیان کوژراو) جا دوایی ئەو نۆ کەسە پیاوێك هەڵی گرت بەناوی (صوابی حەبەشی) کە بەندەی عەبدولدار بوو، ئەویش (قەزمان) شمشێرێکی لێ داو کوشتی جا بێگومان بەڕاستی ئیمامی هەمزە (ڕەزای خوای لێبێت)، لەسەرەتای ئەم جەنگە وەکو شێری بێشەلان پەلاماری ناو جەرگەی دوژمنی ئەداو (کافرەکان) ی شەت و پەت ئەکرد، وە لەم جەنگەدا کە جەنگی (ئوحدە) شمشێری بوڕندەی خوا بوو زۆر لە (کافرە) قوڕەیشیەکانی کوشت[1] بۆیە کافرە بێ باوەڕەکان پیلانێکیان بۆ ئەنجامدا ئەویش ئەوەبوو بەندەیەکی (جوبەیری کوڕی مونعیم) کە ناوی (وەحشی حەبەشی) بوو ئینجا پێی گوتبو ئەگەر تۆ (هەمزە) بکوژی (ئازادت) دەکەم منیش هەر دەمویست لە (هەمزە) نزیك ببمەوە کاتێك لێی نزیك بوومەوە (ڕمەکەم) هەڵتەکاند، تەواو لەنگەرم بۆ ڕاگرت و هاوێشتم لە شانی (هەمزە)م دا چووە

---

(١) سیرەت نووسان ئەڵێن (ئیمام هەمزە) زیاتر لە (٣٠) کەسی کوشتبوو تەنگی پێ هەڵچنیبوون،(کافر)،بێباوەڕەکان لەبەرامبەری خۆیان ڕانەئەگرتو وەکوو شێر هێرشی ئەکردە سەریان.

خـوارەوە لـە نێـوان قاچـی دەرچـوو، ئـەوجا هـەوڵی دا بمگـاتێ بـەڵام نەیتوانی و لەوێ (تەواو بوو) منیش چـوومە سـەری و رمەکـەم دەرهێنـاو ڕۆیشتم جا بێگومان (قورەیشیەکان) گەلێك بەتێن شەڕیان دەکرد، بـەڵام لەگەڵ ئەوەی ئیمـامی (هـەمزە)ش (شـەهید) بـوو دەسـت هـەر دەسـتی موسـڵمانان بـوو، چـونکە زۆر بـە جوامێرانـە و مەردانـە شـەڕیان ئـەکردو دووژمنیـان شـپرزەئەکرد و هێنـدەی نەخایانـد لەشـکری خـوا نەناسـان شـکان و هـەڵاتن، ئینجـا (ئەصـحابەکانی) پێغەمبـەر (ﷺ) ڕاویـان نـان و کەوتنە دوایان و سەرکەوتن بوو بەشی موسڵمانەکان چونکە (حـەفتایان) کوشـت و حەفتاشـیان بـەدیل گـرتن و سـوپا گەورەکـەیان شـکا، بـێ باوەڕەکـان لەگـەڵ ژنـەکانیان کەوتنـە ڕاکـردن بـەرەو دواوە کـشانەوە، موسـڵمانەکان کەوتنــە دوایــان و گرمــەی (الله أکـبر) و (لا إلـه إلا الله) و بکوژە بکوژە و ئاسمانی پڕکردبوو تا سوپاکەیان دوور خستەوە، لێـرەدا بەداخەوە زۆر لە موسڵمانان کەوتنە (کۆکردنەوەی) تاڵان و جـا ئـەم زاڵ بوونە سەرخۆشی کردن و ئینجا پـەنجا کەسـەکەی سـەر (کێوەکـە) کـە ئەوەیان بینی چل کەسیان بەبێ ڕەزامەندی (فەرماندەکەیان) جێگەکـەی خۆیان بەجێ هێشت و هاتنە خوارەوەو فەرمانەکەی پێغەمبەریان شکاند و بەپەلـە خۆیـان گەیانـدە مەیـدانی (شـەڕەکە) بـۆ کۆکردنـەوەی ئـەو (غەنیمەتە)ی کە لە لەشـکری (کافرەکـان) بـەجێمابوو، ئـەوجا (خالیـدی کوڕی وەلید) کە ئەوکاتە هێشتا موسـڵمان نـەبووبوو، کاتێـك بینـی سـەر چیاکە چۆڵەو مەگەر چەند کەسێکی کەمی لێ یەو دایانە بەر تـیرو شـیران (قائیدەکە) بەناوی (عەبدوڵڵای کـوڕی جوبـەیر) شـەهید کـراو لەگـەڵ نـۆ کەسـی تـر ئینجـا کـە سـەری کێـوی (ئوحودیـان) گـرت، (خالیـد) و

جەماعەتەکـەی تـیر بـارانی موسـڵمانەکانیان کـردو بەشـێوەیەکی وا موسڵمانەکان شپرزە بوون، ئینجا کە لەشکری بێ باوەڕان بەمەیان زانـی گەڕانەوەو لەهـەموو لایەکـەوە (هێرشـیان) کـردە سـەر پێغەمبـەر (ﷺ) و ئەسحابەکان ئەوجا لـە ئەنجامـدا لەشـکری موسـڵمانان شـکان و نزیکـەی (٧٠) کەسـیان لێ (شـەهید) بـوو کـە یـەکێکیان (حـەمزەی) مـامی پێغەمبەر(ﷺ) بوو، هەروەها پێغەمبـەری خـوداش برینـدار کـراو تووشـی ئـازارێکی زۆر بـوو، دوو ددانـی پێـشەوەی (شـەهید) کـراو ڕوومـەتی موبارەکی زامدار بوو واتە بریندار بوو، جگە لەوەش (إبن قئیمە) چاڵێکی هەڵکەندبوو هەندێ پووش و پەڵاش بەسەرەوە کردبوو (حەزرەت) کەوتە ناوی و زۆر ئازاری خوارد، وە هەروەها (ئوبەی کوڕی خەڵـەف) لەپێشدا بڕیاری دابوو کـە پێغەمبـەر (ﷺ) بکـوژێ ئـەوجا بـە (ئەسـپەکەیەوە) لـە پێغەمبەر (ﷺ) نزیك بووەوە ویستی ڕمێکی تێ بگرێـت، بـەلاّم پێغەمبـەر (ﷺ) پـێش ئـەوەی ئـەو کـاری خـۆی بکـاو حـەزرەت (ﷺ) ڕمەکـەی لـە (حارسی.کوڕی حەمیمیە) وەرگرت و تێی گرت و دای لە ملی و برینـداری کردوو وەکـو گـاجۆت ئەیبۆوراند تـا نزیـك بـوو لـە سـوپاکەی داو ئینجا لەسەر ئەسپەکە کەوتە خوارێ و مرد (ئـەهلی سـیرەت) ئـەڵێن پێغەمبـەر (ﷺ)نەزانراوە کەسی کوشتبێ لە غەیری (ئوبەی کوڕی خەلـەف) چـونکە پێغەمبەر (ﷺ) لەهـەموو (غەزاوەتـەکان) ئـیش و کـاری هـەر ڕێکخستنی (لەشکرو سوپاکانی) بوەو، ئەوەبوو بە کـورتی باسـی جـەنگی ئوحـود[1] چونکە ئـەوە (دەرس) و (عیبرەتێکـی) گـەورە بـوو بـۆ موسـڵمانان ، وە

---

(١) بڕوانە پەرتووکی (سیرەت و ژیاننامەی زاتی ڕەهبەر لە ڕەوشت و ئەخلاقی پێغەمبەر (ﷺ) لە نووسینی (عبدالرحمن ملا طە عبدالعزین) بەرگی/٢، لاپەڕە/٧٠.

شایەنی باسە ئەو شکست و (نەهامەتیە) هۆی ئەوەبوو لە نافەرمانی خوداو پێغەمبەرەوەیە (ﷺ)، وەهەروەها ئەمەش پێویستە بزانین جگە لە جەنگی ئوحود و وە لە هیچ جەنگێکی تردا (لەشکری) موسڵمانان بەو شێوەیە خراپە نەشکاوە، ((موفەسیرەکان) ئەفەرموون): (٩ ئایەتی) ئەم سوورەتە واتە سوورەتی (آل عیمران) خوای گەورە باسی سەرەتای دەست پێکردنی جەنگی (ئوحد) مان بۆ دەکات.

پاشان یادکردنەوەی جەنگی (بەدر) وە سەرکەوتنی گەورەو پشتیوانی گەورەی خوای مەزن، وە زاڵ بوون بۆ موسڵمانان لە جەنگی (بەدر) وە پاشان باسی پشتگیری کردنی سوپای ئیسلام بە پێنج هەزار (مەلائیکە) واتە فریشتە لەلایەن خوای گەورەوە، کە بۆ یارمەتی موسڵمانانی هەنارد لە جەنگی بەدرا، وە باسی ئەوە دەکات کە سەرکەوتن تەنها بەدەست خودایە ، وە پاشان خودای گەورە دێتە سەرباسی بەسەرهاتی (جەنگی ئوحد) و ئەو تاقیکردنەوەی تووشی خاوەن باوەڕان دێت تێداو جیاکردنەوەی (خاوەن باوەڕان) لە (دوو ڕووەکان) و باسی (صەبر) و خۆڕاگری خاوەن باوەڕان ئەکا لەجەنگی (ئوحد) دا وەکو ئەفەرمووێ: ﴿ وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ ۗ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٢١﴾ ﴾ (أي أذكر يامُحمّد حِينَ خرجْتَ إلى غَزوة أحُدٍ من منزل أهلك لتنزِّل المؤمنين وتَهيئ لهم مواقفَ وأماكن للقتال وَالله سميع لأقوالكم عليمٌ بأحْوالِكُمْ) **واتە:** کاتێ کە تۆ ئەی

موحەمەد (ﷺ) سەرلەبەیانی[1] لە ماڵ دەرچووی بۆ ئەوەی (موسڵمانان) لە شوێنی شەڕ لە کێوی (ئوحد) دابمەزرێنی واتە جێگایان بۆ دیاری بکەی کە لێی بوەستن و شەڕی لێ بکەن، وە خودا ئاگاداری هەموو قسەو کردەوەو (مشورەتێکتان) بوو، واتە ئەوان چییان پێدەگوتی ئەوجا بەڕاستی خودا بیسەرو زانایە و ئاگاداری هەموو گفتوگۆیەکانتانە، وە ئەفەرموێ: ﴿إِذْ هَمَّت طَّآئِفَتَانِ مِنكُمْ أَن تَفْشَلَا وَٱللَّهُ وَلِيُّهُمَا ۗ وَعَلَى ٱللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴿١٢٢﴾﴾ (أي حِينَ كادت جماعتانِ كبيرتانِ من الأنصارِ وَهُما (بنوسَلمة) و(بنوحارثة) وهَمّتا بالرّجوعِ وَعدم القتالِ واللهُ ناصِرُهما ومتولّي أمْرُهَما وَعلى اللهِ وحدهُ فَلْيعْتمد المؤمنين في جميع أمُورهم وأحْوالهم) **واتە:** خوا ئاگادارە بە (ختورات) و نیازی ناو دڵی هۆزی (بەرەی سەلەمە) و (بەرەی حاریسە) یش بوو کە ترس دایگرتن و ویستیان لێتان جیا ببنەوە بەڵام خودا ترسەکەی لابردو ڕەواندییەوە، وە لەگەڵتاندا مانەوە، با ئیمانداران هەمیشە پشت بە خودای مەزن ببەستن جا بێگومان خوا هەڵسوڕێنەری گشت کارەکانەو پشتیوانی باوەڕدارانە.

---

(١) تێبینی: (موفەسیرەکان) ئەڵێن پێغەمبەر (ﷺ) دوای نیوەڕۆی ڕۆژی هەینی دەرچوو، ئەوجا لێرەدا یەکێ بۆی هەیە بڵێ باشە ئەدی بۆ خوا لێرەدا فەرموویەتی ﴿ وَإِذْ غَدَوْتَ ﴾ واتە کە بەرەبەیان دەرچووی؟ ئینجا زانایان ئاوا تەفسیریان کردووە، دەڵێن پێغەمبەر (ﷺ) لە بەرەبەیانەوە دەرچوو لە ماڵ بەڵام دوای نیوەڕۆی ڕۆژی هەینی بۆ شەڕەکە دەرچوو، وە جەنگەکەش ڕۆژی (شەممە) دەستی پێکردوو، هەروەها پێش نیوەڕۆ، زۆربەی (موفەسیرەکان) وا ئەڵێن.

(پاشکۆ)

جابری کوڕی عەبدوڵلاَ (خوا لێی ڕازی بێت) دەڵێت ئەم ئایەتەی ﴿إِذْ هَمَّت طَّآئِفَتَانِ مِنكُمْ أَن تَفْشَلَا﴾ لــەبارەی ئێمــە (دوو تیرەکــە) کوڕانی حاریسەو کوڕانی (سەلەمەوە هات) وەلەبەر ئەوە کە خوا پێمانی فەرمو ﴿وَٱللَّهُ وَلِيُّهُمَا﴾ خوا دۆست و سەرپەرشتیاریانە، ئەم (حەدیسە) پێشەوا بوخاریو موسلیم (ڕوایەتیان) کردووەو هێناویانە لە پەرتووکی (الــصیحە)ینــداو لەریوایــەتێکی دیکــەدا جــابیر (خــوای لــێ رازی بێـت)،ئەفـەرمووێ (ئـەوەی راستی بێـت حـەزم نـەدەکرد ئـەم ئایەتـە بهاتبایەتـەخوارەوە چـونکە لەبـەر ئـەوە (سـرپیات)ونهێنییـەکانی ئێمـە دەرئەخاتە روو[1].

---

(1) بروانە (التفسیر الوضح المیسر) ولەنووسینی (الشیخ محمد علی الصابونی)، لاپەڕە١٤٦، زۆربەی تەفسیرەکانی تریش وایان فەرمووە.

(بەدرتان لەبیر نەچێتەوە کە ژمارەتان زۆر کەم بوو خواش سەری خستن)

جەنگی (ئوحد) لەدوای جەنگی بەدر بوو[1] موسڵمانان شکان و هەڵاتن و ئەمەش هۆی ئەمە بوو کە فەرمانی پێغەمبەریان شکاندو لە قسەی دەرچوون، وە پێغەمبەریشیان بەجێ هێشت و مەگەر ژمارەیەکی کەمیان نەبێ و کە لەدەوری مانەوە، ئەوجا بت پەرستە قورەیشیەکان ژمارەیان زۆر بوو (١٢٢) کەسیان لێ کوژرا، بەڵام (موسڵمانەکان) حەفتا کەسیان لێ شەهید بوو، ئینجا بەڕاستی جەنگی (ئوحد) تاقی کردنەوەیەکی زۆر گرنگ بوو کە موسڵمانان جارێکی تر لە قسەو فەرموودەی پێغەمبەر (ﷺ) دەرنەچن، پاش ئەوەی موسڵمانان لە جەنگی (ئوحد) شکان خوای مەزن جەنگی بەدریان بیر ئەخاتەوە، کە لەو جەنگەدا (سەرکەوتووبوون) هەتا موسڵمانان بۆیان دەرکەوت، هۆیەکانی (سەرکەوتن و شکان) چین و چ شتێکن؟ هەروەها تەمێ خوار بن (خۆیان هەڵنەکێشن) و بزانن هەموو شتێ بەدەستی خوای پەروەردگارە، جا ئەفەرمووێ: ﴿ وَلَقَدۡ نَصَرَكُمُ ٱللَّهُ بِبَدۡرٖ وَأَنتُمۡ أَذِلَّةٞ

---

(١) بەدر شوێنێکە لە نێوان مەککەو مەدینەدا، جا هەروەها نزیکەی (١٥٥) کیلۆمەتر لەشاری مەدینەوە دوورەو ئێستا کە ئەو جێگەیە بووتە شارێکی گەورە. ناونراوە بەناوی بیرێکەوە یا کانیاوێکە لەو جێگەیەدا کە بەدری کوڕە کەڵدە لێیداوەو یان بدر بن بجێل لێداوەو بڕوانە پەرتووکی (إعلام المكان في ألقرآن الكريم) لەنووسینی (يوسف أحمد علي) ل٩١..

﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢٣﴾﴾ (أي أذكروا يا معشرا المؤمنين نعمة اللهِ الجليلة عليكم حين نَصْركُمْ يوم بدر مَعَ قلّة العدد والسّلاح لتعلمُوا أن النّصر من عندِ اللهِ لا بكثرة العدد فاشكروا ربّكُمْ عَلَى ما منَّ به عليكم من النَصرِ قال المفسّرُونَ والمراد من قوله تعالى﴿وَأَنتُمْ أَذِلَّةٌ﴾ قلّة العددِ وَضعفُ الحالِ فقدكان عدد المُسلمين في بدر (٣١٣) او (٣١٥) وعدد المُشركين قرابة (١٠٠٠) ألف فأنْتصر المُسلمونَ عليهم مَعَ عَدَدهم وعُددهم)

واتە: بیربکەنەوە کە بە ڕاستی خوای مەزن (نەصرەت) و یارمەتی ئێوەی دا، ئەی ئیماندارەکان لە جەنگی بەدردا و سەری خستن، هەرچەندە ژمارەتان کەم و بێ هێزیش بوون ژمارەی هاوڵانی پێغەمبەر (ﷺ) (٣١٣) یان (٣١٥) بەڵام بێباوەڕەکان ژمارەیان نزیکەی (١٠٠٠) کەس بوونە، چونکە پێویستە موسڵمانان بەتەمای ژمارەو چەك لە خۆیان نەگەڕێنْ بەڵکو پشت بە خوای گەورە ببەستن و یارمەتی خوا بۆ ئەو کەسانە دێت کە پشت بە خوا دەبەستن و ئەوجا ئێوە ئەی موسڵمانان لە خوا بترسن و ئەوەی خواو پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویانە بەجێی بێنن و، ڕجا وایە سوپاسی خوا بکەن لەسەر ئەو (سەرکەوتنە)ی کە سەری خستن و هەتا خوداش (نیعمەتی) یارمەتیتان زیاد بکا.

(باسێك لە یارمەتیدان بە فریشتەكان)

خــوای گــەورە ئەفــەرمووێت: ﴿إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَن يَكْفِيَكُمْ أَن يُمِدَّكُمْ رَبُّكُم بِثَلَاثَةِ ءَالَافٍ مِّنَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ مُنزَلِينَ ﴿١٢٤﴾﴾ (أي حـينَ تقـول لأصحابِكَ أما يكفيكَمْ ذلك أن يعينكم ربكم بإنزال ثلاثة آلاف من الملائكة لِنصرتكم وَتَثْبيتكم؟) **واتە:** ئەوكاتەی وورەی موسڵمانانت بەرز كردەوەو كە پێت گووتن ئایە بەستان نییـە كـە پـەروەردگارتان بـە (سـی هـەزار) مەلائیكە واتە فریشتە بنێرێتـە خـوارێ بـۆ كۆمـەكی پـێ كردنتـان؟ یـان یارمەتیتان بداتو بكات هەروەها بۆتان رەوانەبكات لەئاسمانەوە دابەزی

(پوختەی ووتەكان)

واتە: ئـەو دەمـە وەبیرخۆتـان بێنـەوە ئـەی خۆشەویـست (ﷺ) یـانی (ڕۆژی بــەدر یــان ئوحــد) كــە بــە بــاوەڕ دارەكانــت دەگــووت ئــەرێ ئەوەندەتان بەس نـەبێ كـە خـوای گـەورە لـە فریشتەكانی خـۆی (سـێ هەزار) ڕەوانەی خوارێ بكات بۆ جەنگ[1] بۆ هاوكاریتان چـونكە ئەوكاتـە لەبەر (كزو بێ ژمارەو بێ مایەو كەم چەك) بوون، ورەتان نەمابوو.

---

(١) خوالێخۆشبوو مامۆستا مەلا (عبـدالكریمی مـدرس) لەتەفـسیرەكەیداو ئەفـەرمووێت (فریشتەكان لەبارەگای بەرزی خوداوە نێر رانە خوارەوە بۆ ناوتان، هەزاران لەپێشا هاتنە خوارەوە بوون بەهاوڕێتان لە جەنگ كردنا بەو شێوە كـە خـودا سپاردبووی پێیان، پـاش ئـەوە دوو هـەزار مەلائیكـەی تریشی بـەدوای ئـەوانا رەوانـە كـرد بـۆ خوارەوە بۆ (دڵ ئەستووركردنی) ئێوە نەك بۆ جەنگكردن بڕوانە تەفـسیری نـامی، بەرگی دووەم، ل١٣٩.

(سەرنجێك)

زۆربەی (موفەسیرەكان)لەوەدا هاودەنگن كە خوای گەورە لـەو رۆژەدا فریشتەی هەناردو جەنگیشیان كرد هەروەها لە(ئەسەرو) فەرموودەیەكی زۆریش هاتووە كە فریشتەی سوار چاك بـەجل و بـەرگی سـپی و ڕەش و زەردو سـەوز تـا بێگومـان مێزەرەكەشـیان بـەو وێنانـە بـوو، یـەكێ لـە هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) بەناوی (ئەبو داوودی مازنی) ئەڵێت لـە جـەنگی بەدردا ڕامكرد بەدوای مرۆڤێك تا لەسەری بدەم جا پێش ئەوەی لەسەری بدەم من خۆم بیگەمێ دیتم سەری پـەڕی و هـیچ كەسـێكیش لەپێشەوە نەبوو، ئەمەش گەورەترین بەڵگەیە كە خوای گـەورە فریـشتەی رەوانـەی بەرەكانی جەنگ كـردووە، بەتایبـەتی لـە جـەنگی بـەدری پـیرۆزدا ئەمـە شتێكە گومانی تێدانیە.

(تێبینیەكی گرنگ)

خـوای گـەورە لـەم ئایەتـەدا ئەفـەرمووێت: ﴿ إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَن يَكْفِيَكُمْ أَن يُمِدَّكُمْ رَبُّكُم بِثَلَاثَةِ ءَالَافٍ مِّنَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ مُنزَلِينَ ﴿١٢٤﴾ ﴾ لەم ئایەتـەدا خـودا، فەرمایـشتێكی حـەزرەتمان ئەخاتـە پـێش چـاو كـە لـە دەستپێكردنی غەزای بەدر، پێغەمبەر (ﷺ) بە ئیماندارانی فـەرموو (ئـەی ئیماندارینە) ئێوە پشت بـە خوداتـان ببەسـتن و بـەبێ (خـەوف) و تـرس بەرەنگاری دوژمنانی خودا ببنەوە، ئایە بەستان نیە كە خودا سێ هـەزار فریشتە بۆ ئێوە بنێرێتە خوارەوەو، ببێتە یارمەتیتان بەستان نیە؟

ئینجا زانایانی (تەفسیر ئیختلافیان) واتا جیاوازیان هەیە لەم (موژدەو

بەڵێنە) دا ئایا ئەمە لە ڕۆژی بەدرابوو یان لە ڕۆژی (ئوحـودا) بـووە؟ بـۆ ئەم (مەسەلەیە) دوو (ڕەئی) هەیە:

(**ڕای یەکـــەم**)- خـوای گـەورە ئەفـەرموێت﴿ إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴾ پەیوەندی هەیە بـەو ئایەتـەوە کـە خـوای گـەورە ئەفـەرموێت ﴿ وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ ٱللَّهُ بِبَدْرٍ ﴾ ئەم (ڕایە) ریوایەت کراوە[1] جـا بێگوەمـان (عـەبادی کوڕی مەنسور) ووتی لە حەسەنەوە لـەم ئایەتـەدا ﴿ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَن يَكْفِيَكُمْ أَن يُمِدَّكُمْ رَبُّكُم بِثَلَٰثَةِ ءَالَٰفٍ مِّنَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ ﴾ ووتـــی ئەمـــە لـــە ڕۆژی بەدردا بـووەو ئـەوە ئیختیـاری پێشەوا تەبەریـە[2] ، جـا هـەروەها ئیبن و حاتەمیش (ریوایەتی) کردووە، پاشان ریوایەت کراوە لـە (عـامری شەعبیەوە) ووتی موسڵمانەکان هەواڵیان پێ گەیشت کە (کـورزی کـوڕی جـابر) هاوکـاری لەگـەڵ کۆمـەڵێکی زۆر بـت پەرستـەکان دەکـات، ئینجـا زۆریان بەلاوە گران بوو، خودای گەورە ئەم ئایەتەی نـاردە خـوارەوە کـە ئەفـــــەرموێت: ﴿أَلَن يَكْفِيَكُمْ أَن يُمِدَّكُمْ رَبُّكُم بِثَلَٰثَةِ ءَالَٰفٍ مِّنَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ

---

(١) ئەم (ریوایەتە) لەم زاتە بەڕێزانە وەرگیراوە وەکو شێخ (حەسەنی بەسری) و (عامری شەعبی) و (ڕەبیعی کوڕی ئەنەس)وە هەروەها زۆرانی تریشە (موفەسیرەکان)، هەروەها (ئیبن و جەریر)یش هەر ئەم ڕایەی هەڵبژاردووە، بڕوانە تەفسیری ابن کثیر ، بەرگی ٨، لاپەڕە/٧٢.

(٢) بڕوانە: (جامع البيان عن تأويل آي القرآن) لە نووسینی (إبن جرير الطبري) بەرگی /٣، لاپەڕە/٢٠٤٤.

مُنزَلِينَ ﴿١٢٤﴾ بَلَىٰٓۚ إِن تَصۡبِرُواْ وَتَتَّقُواْ وَيَأۡتُوكُم مِّن فَوۡرِهِمۡ هَٰذَا يُمۡدِدۡكُمۡ رَبُّكُم بِخَمۡسَةِ ءَالَٰفٖ مِّنَ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ مُسَوِّمِينَ ﴿١٢٥﴾ ﴾ جا ووتی کورز تووشی شکست هات و هاوکاری (بت پەرستانی نەکرد) خوداش پێنج هەزار فریشتەکەی نارد بۆ یارمەتیان ئەوجا (رەبیعی کوڕی ئەنەس) ووتی خوای گەورە بە (هەزار فریشتە) هاوکاری موسڵمانانی کرد پاشان بوو بە سێ هەزار، دوای ئەویش بوو بە پێنج هەزار ئەم فەرموودەیەش بەڵگەیە بۆ ئەم ڕووداوە، لەو بارەیەوە ئەڵێت (أخرجَ عبدُ بنُ حُميد وإبن جرير وابن المُنذر) عن قتادةَ في الآية قَالَ (أُمِدوا بِألفٍ ثُمَ صاروا ثَلاثَة ألافٍ ثُمَ صاروا خَمْسَةَ ألافٍ وَذَلِكَ يومَ بَدْرٍ)[1]، **واته** (عەبدی کوڕی حومەیدو ئیبن و جەریرو ئیبنولمونزیر) لە قەتادە دەگێڕنەوە کە لە (تەفسیری) ئەم ئایەتەدا گوتویەتی: پێشتر بە هەزار فریشتە پشتگیری کران دوایی بوونە سێ هەزار دوایی بوونە پێنج هەزار ئەوەش هەمووی لە جەنگی (بەدر) دابوو.

(ڕای دووەم)– ئەم بەڵێنە پەیوەندی هەیە بەم ئایەتەوە کە خودای گەورە ئەفەرمووێت: ﴿ وَإِذۡ غَدَوۡتَ مِنۡ أَهۡلِكَ تُبَوِّئُ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ مَقَٰعِدَ لِلۡقِتَالِۗ ﴾ ئەمە لە ڕۆژی (ئوحدا) بووە بەڵام لەو ڕۆژەدا یارمەتی فریشتەکان رووی نەداوە، بەپێی ئەم ئایەتە کە خودای گەورە

(١) بڕوانە (فتح القدير الجامع بين فن الروايه والدرايه من علم التفسير) لە نووسینی (محمد بن علی الشوكانی) ج١، لاپەڕە/٦٥٥.

ئەفەرمووێت﴿ بَلَىٰٓ إِن تَصۡبِرُواْ وَتَتَّقُواْ ﴾ بەڵێ ئەگەر خۆڕاگر بن و لە خوا بترسن بەلاَم خۆیان نەگرت، بەڵکو ڕایان کرد بۆیە بەتەنیا فریشتەیەکیش یارمەتی نەدان و خوای مەزن ئەفەرمووێت ﴿ بَلَىٰٓ إِن تَصۡبِرُواْ وَتَتَّقُواْ ﴾ **واته:** بەڵێ ئەگەر (خۆڕاگرن) بەرانبەر دووژمن ، بترسن لێم و فەرمانەکانم بەجێ بێنن ﴿وَيَأۡتُوكُم مِّن فَوۡرِهِمۡ هَٰذَا ﴾ لەکاتی پەلاماردانی دووژمن خودا یارمەتیتان ئەدات[1].

(مەسەلەیەکی گرنگ)

خاوەنی تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز[2] ئەڵێت لە (مەسەلەی چوارەم) دا لێرەدا خوائەفەرمووێت ﴿ إِذۡ تَقُولُ لِلۡمُؤۡمِنِينَ أَلَن يَكۡفِيَكُمۡ أَن يُمِدَّكُمۡ رَبُّكُم بِثَلَٰثَةِ ءَالَٰفٖ مِّنَ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ مُنزَلِينَ ١٢٤ ﴾ دوایی دەفەرمووێ: ﴿ بَلَىٰٓ إِن تَصۡبِرُواْ وَتَتَّقُواْ وَيَأۡتُوكُم مِّن فَوۡرِهِمۡ هَٰذَا يُمۡدِدۡكُمۡ رَبُّكُم بِخَمۡسَةِ ءَالَٰفٖ مِّنَ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ مُسَوِّمِينَ ١٢٥ ﴾ ئایا ئەم ئایەتە مەبەست پێ ی جەنگی (بەدرە) یان (جەنگی ئوحودە)؟ وە بۆچی لە پێشدا باسی (سێ هەزار) فریشتە دەکات، دوایی باسی (پێنج هەزار) فریشتە کراوە؟ وە بۆچی سێ هەزارەکە بە ﴿مُنزَلِينَ ﴾ وەسف

(١) بڕوانە: تەفسیری (إبن كثير) بە کوردی لە وەرگێڕانی مامۆستا (علی حاجی عبدالله) لەگەڵ دەستکاری، بەرگی١، لاپەڕە/٦٢٦.

(٢) بڕوانە: (تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز) لە نووسینی مامۆستا (عەلی باپیر) لەگەڵ دەستکاری، بەرگی٢، لاپەڕە/٣٩٩.

دەكات، واتــە دابـەزێنراوەكان، بـەلاَم پێـنج هەزارەكـە بـە﴿ مُسَوِّمِينَ ﴾

وەسـف دەكـات، واتــە (خۆنیـشاندەر) یـاخود بـە ﴿ مُسَوِّمِينَ ﴾ واتـە

نیشانەكراو؟ ئینجا ئەگەر بگوترێ مەبەست پێی جەنگی (بەدرە) خۆ لـە

جەنگی بەدرا بە دەقی ئایەت تەنیا (هەزار) فریشتە بەشداریان كـردووە،

وەك خــوای گــەورە دەفــەرموویَت ﴿أَنِّي مُمِدُّكُم بِأَلْفٍ مِّنَ ٱلْمَلَـٰٓئِكَةِ

مُرْدِفِينَ ۝٩﴾ سـورەتی الأنفـال ئایـەتی/٨، **واتــە**: مـن ئیمـدادتان

دەكـەم بـە هــەزار لـە فریـشتان؟ لەوەلاَمـدا دەڵـێین، مەبەسـت لـەو

بەشـدارییەی فریـشتان جـەنگی (بـەدر)ە بۆچـی چـونكە لـە جـەنگی

(ئوحودا) ئەگەر فریشتەكان بەشـدار بوونایـە هـەروەها (تێكنەدەشـكان)

چونكە بێگومان هەروەها لە جەنگی ئوحود دا مەرجەكـەیان نەهێنایـەدی

خـوا (سـبحانه وتعـالی) دەفـەرمووێ:﴿ بَلَىٰٓ إِن تَصْبِرُواْ وَتَتَّقُواْ ﴾ **واتــە:**

ئەگەر خۆڕاگربن و پارێزكار بن، ئەوانە نە خۆڕاگر بـوون لەسـەر فـەرمانی

پێغەمبەر (ﷺ) وە نە پارێزكـاریش بـوون، ئـەوەبوو لەبـەر (غەنیمـەت) و

دەستكەوت فەرمانی پێغەمبەر (ﷺ) یان شكاندو مەرجەكان نەهاتنەدی.

(**پاشكۆ**)

وە تـەفسیری ووشەی﴿ مُرْدِفِينَ ﴾ بەشوێن یەكدا، **واتــە**: بەشـوێن

ئەوانـدا فریـشتەی تـر دەنێـرێ و بـەدوای ئەوانیـشا هـی تـر دەنێـرێ

بەواتایەكی تـر ﴿ مُرْدِفِينَ ﴾ یـش واتــە هێـزی دیكـەیان بـەدوا دادێ،

دوای ئەو (هــەزارە) بوونـە سـێ هــەزار، خـوای پـەروەردگار دوو هـەزاری

دیکەشی ناردووە، دوای ئەو سێ هەزارەش بوونە پێنج هەزار (حیکمەت) چییە؟ بەڵێ (حیکمەتەکەی) ئەوەیە کە ئەگەر هێزێك ڕووبەڕوو بێتەوە لەگەڵ دوژمندا ئەگەر پێشی هێزێکی بوبێ دوایی هێزێکی دیکە بوویێ، دوایی ئیدیکە بوویێ، وردە وردە زیاتر هەست بە (مەعنەویات) دەکات، نەك بە هەموو هێزێکەوە بچێتە مەیدان.

﴿ بَلَىٰٓ إِن تَصْبِرُوا۟ وَتَتَّقُوا۟ وَيَأْتُوكُم مِّن فَوْرِهِمْ هَٰذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُم بِخَمْسَةِ ءَالَٰفٍ مِّنَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ مُسَوِّمِينَ ﴿١٢٥﴾ ﴾ ((بلى) تصديقٌ للوعد أي بلى يكفيكم ذلك وإنْ صبرتم في المعركة واتقيتم ربَّكمْ وأطعتم أمرهُ وجاءكم الأعداء من ساعتهم هذه فسوف يمدكم الله بخمسة آلاف من الملائكة (مسوّمين) أي مُعَلّمينَ على السّلاح ومُدرّبين عَلَى القتالِ) **واتە:** بەڵێ ئەگەر ئێوە بەچاکی خۆتان ڕابگرن و لە (لە زەحمەتی جەنگکردنا) وە پشت بە خودا ببەستن و (تەقوای) خواتان ببێ هەر لەبەر بەرزکردنەوەی (کەلیمەی حەق) غەزاو جیهاد بکەن ئەوە خودا کتوپڕ (پێنج هەزار) فریشتەی نیشاندەری شێوە تایبەتی[1] بۆ ناردونەتە خوارەوە دادەبەزن، ﴿ وَمَا جَعَلَهُ ٱللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُم بِهِۦ

---

(١) هەندێ (موفەسیرەکان) ئەڵێن ﴿ مُسَوِّمِينَ ﴾ بەواتای بە درووشم و ناونیشانی دیاریکراوەوە دێنە لاتان مێزەرو (عەمامەیان) زەردەو لوفکەی بەنێو شانیاندا شۆڕ بۆتەوە، ئەمەش دەقی تەفسیرەکەیەو بە(عەرەبی) (أي مُعَلّمين بعلامة قال عروة بن الزبير كانت الملائكة عَلَى خيلٍ بلق عليهم عمائم بيض قد أرسلوها بين أكتافهم).

﴿ وَمَا ٱلنَّصۡرُ إِلَّا مِنۡ عِندِ ٱللَّهِ ٱلۡعَزِيزِ ٱلۡحَكِيمِ ﴿١٢٦﴾ ﴾ (أي وماجعـــــــل اللهُ إمدادكم بالملائكةِ الآبشارةً لكم لتزدادوا ايماناً وثباتاً ولاتخافوا أعداءكم فلا تتوهّمّوا أنّ النَّصر بكثرة العَدَدِ ووفرة السّلاح إنّما هو بعون الله وحدهُ ليس من عند الملائكة ولاغيرهم) **واته:** ئەی موسڵمانان بەڕاستی ناردنی (فریشتە) بۆ یارمەتیتان یاخود موژدەدانی پێغەمبەر (ﷺ) بەهۆی ئەوەی کە دڵتان دابمەزرێ لە بیم و ترسی (کافرەکان) واتە بێ باوەڕەکان ڕزگاربێ و ئەگینا خۆ سەرکەوتن تەنها بەدەستی خوای گەورەیە کە بۆتان دێت.

نەك بەزۆری ژمارەی ئەوان یانی بێ باوەڕەکان پێویستە لەوان نەترسن بزانن سەرکەوتن بە ئازایەتی ئێوەو نەخشەو پیلانتان نییەو بەیارمەتی دانی فریشتەکانیش نییەو بەڵکو قووەت و هێزێکی خوایەکی ئەوتۆیە کە هیچ کەس دەسەڵاتێکی تری بەسەردانیە لەگەڵ ئەوەش هەموو ئیش و کارێکی بەڕێکی لە شوێن خۆی ئەکات جا بێگومان ئەو سەرکەوتنەش خوا بۆی هێنان لەشەڕی بەدردا تاکو ﴿ لِيَقۡطَعَ طَرَفٗا مِّنَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَوۡ يَكۡبِتَهُمۡ فَيَنقَلِبُواْ خَآئِبِينَ ﴿١٢٧﴾ ﴾ (اي ذلك التدبير الإلهي من أجل أن يُهْلِكَ طائفةً منْهُمْ بالقتل أو الأسرِ ويهدم ركناً مِنْ اركانِ الشّركِ (أَوْ يكبتَهُم) أي يُخْزيهم ويُهنيهم فيرجعوا أذلاء مخذولين وَقَدْ حقق الله ذلك فقُتل في بدر سَبْعُونَ من صناديد الكُفرِ وأُسرَ منهم سَبْعُونَ وفَرّ الباقونَ يجرّونَ ثياب الذّلِ والهزيمةِ) **واتە:** بەشێك لەوانەی کە بێ باوەڕن

بەکوشتن بچن یا بەدیل بگیرێن[1] یاخود تووشی سەرشۆڕی ئـابڕو چـوون ببن و تا لە دنیاو قیامەت ریسوایان بکا ئەگەر نەکوژران، ئەوجا تـاکو بـە نائومێـدی و خەجاڵەتــەوە بگەڕێنــەوە، (موفەسـیرەکان)ئەفــەرموون: حــەزرەت (ﷺ) حــەزی نــەدەکرد قورەیـشییەکان بــە شــەڕو (کوشـتار) موسـڵمان بـبن بـەڵکو وای حـەز ئـەکرد بەخۆشـی و بـێ دەردی سـەر موسڵمان بووبان، بۆیە خوا لەگەڵ شوێنان لە قورئان (ئاگاداری) ئـەکات کـە ئـەتۆ بـەس ڕاگەیانـدنت لەسـەرە وە هیـچی تـرت بەدەسـت نییـە هەروەکو لەم ئایەتەش ئامـاژەی بـۆ ئـەکات و ئەفـەرمووێ: ﴿ لَيْسَ لَكَ مِنَ ٱلْأَمْرِ شَيْءٌ ﴾ (أي لَيْسَ لَكَ يا مُحمّد من أمْرِ هؤلاءِ شيءٌ فأنْتَ لاَتقدرُ على إجبارهم على الأيمانِ ولاعلى التوبةِ) **واتـە:** ئـەی موحەمـەد لـەبارەی موسڵمانان و ئیمان نەهێنانی ئەو ئادەمیزادانە ئـەتۆ هیـچت بەدەسـتەوە نییە و چ سەرکەوتن یاخود شکان بە ئاشـکرایی و پـەنهانی جـا بێگومـان لەسەر تۆ پێویستە فەرمانی پەروەردگارت جێ بـەجێ بکـەی و ملکەچـی فەرمانی ئێمە بی، تۆ تەنها ڕاگەیاندنت لەسەرە ، ئێمە خۆمان (حیساب) بۆ ئەوانە دەکەین و تۆڵەیان لێ دەسـێنین بـە زوڵـمو سـتەمیان سـەرگران مەبەو، دوعای لەناوچونیان لێ مەکە بـەڵکو ئـی وایـان هەیـە بگەڕێتـەوەو (تەوبە) بکاو موسڵمان ببێ، هەروەکو خوای گـەورە ئەفـەرمووێت: ﴿ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿١٢٨﴾ ﴾ (أي فـالله مالِـكُ أمـرِهِمْ

---

(١) ئەوەبوو (٧٠) کەسیان کوژران و هەندێکیان لەوانە (قائد) و سەرۆك بوون، وە هەروەها (٧٠) کەسیشیان بەدیل گیرا.

فإما أن يُهلكهم أو يُهزمهم أوْ يتوبَ عَليهم إن أسْلمُوا أوْ يُعَذّبَهُم إنْ أصرّوا عَلىَ الكفرِ فأنهم ظالِمُون يَسْتَحَقُّونَ العذابَ) **واتە:** یا تەوبەیان لێ وەردەگیرێ و موسڵمان دەبن یاخود ئازاریان ئەدات و دڵت دابین ئەبێ بەو خراپەیەی کە لەشەڕی (ئوحود) لەگەڵیان کردی، موسڵمانانیان شپرزەکردو، زۆر غەدرو زوڵمیان لە پێغەمبەرو ئەسحابەکانی کرد بە تایبەتی لەدوایی (شەهید) بوونی ئیمام حەمزەوە کە جەرگی ئیمام حەمزەیان بڕی و دەریانهێناو بێ خێریان کرد، چونکە بەڕاستی ئەوانە (زاڵم) و ستەمکارن و شایانی سزان، ئیمام (موسلیم) و ئیمام (احمد) ریوایەتیان کردووە لە ئەنەسی کوڕی مالیکەوە (خوا لێی ڕازی بێت) کە پێغەمبەر (ﷺ) یەکێ لە ددانە پیرۆزەکانی (چوارینە)ی شکاو زامدار کراو لە رۆژی (ئوحودا) هەروەها دەم و چاوی پیرۆزی بریندار بوو هەتا خوێنی بە نێو چاوانیا هاتە خوارەوە، جا پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی: (كَيْفَ يُفْلِحُ قَوْمٌ فَعَلَوا هذا بِنَبِيِّهِم وَهْوَ يَدْعُوهُمْ إلى رَبِهِم عَزَّ وَجلّ) چۆن گەلێ رزگاریان دەبێ ئا ئەمەیان بەسەر پێغەمەرەکەیان هێنا، کە ئەو بانگی دەکردن بۆلای پەروەردگاری گەورەیان، ئینجا خوای گەورە ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە خوای گەورە ئەفەرمووێ: ﴿ وَلِلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَن يَشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَآءُ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٢٩﴾ ﴾ **واتە:** بەڕاستی هەرچی لە ئاسمانەکان و لە زەویدایە هەموو (موڵکی) خوای مەزنەو ئینجا حەز بکا لەهەر کەسێك ببورێ دەیبورێ و (عەفوی) دەکاو، وە لە هەر کەسێکیش حەز بکا (عەزاب) و سزای ئەداو، وە خوای گەورە زۆر لێبوردەو میهرەبانە.

سوو خواردن (ڕیبا) حەرامەو قەدەغەیە

خوێنەرە ئازیزەکانم دوای ئەوەی خودا لە باسی شەڕی (ئوحود) دێتە سەرباسی (ڕیبا) واتە سوو خواردن، ئەمەش لەبەر ئەوەیە چونکە هەر خراپەیەك و نەگبەتیەکی موسڵمانان کە تووشی ئەبن هەر لەسەر ماڵەو بۆ ماڵ پەیدا کردنە، جا بێگومان ئەوەی لە جەنگی (ئوحود) یش تووشی بوون هەر بۆ ماڵ پەیدا کردن بوو، بۆ خاتری ماڵ ، فەرمانی پێغەمبەریان شکاند.

(ڕیبا) خواردنیش ماڵێکی بەلاشە بەدەستی هەندێ کەس ئەکەوێ و تووشی تەمبەڵی و چاوچنۆکیان ئەکات، هەروەها پیاوەتی و مرۆڤایەتیان لەلا نامێنێ وایان لێ ئەکات کە لەسەر شانی خەڵکی بژین، خەڵك بچەوسێننەوەو وە زیادە وەرئەگرێ ، بۆ نموونە (١٠٠) دینار ئەدا بە (٣٠٠) دینار ئەمە لە بنەڕەتدا (ڕیبا) واتە سوو بە هەموو جۆرێ شتێکی (حەرامکراوە)، ژماردراوە لە تاوانە گەورەکان[1] خوای گەورە ئەفەرموێت: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَأۡكُلُواْ ٱلرِّبَوٰٓاْ أَضۡعَٰفٗا مُّضَٰعَفَةٗۖ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ ١٣٠ ﴾ واتە: ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە، واز لە سوو خواردن بێنن و چین لەسەر چین وەری مەگرن ئەوجا لەخوا بترسن لە نافەرمانی خۆتان بپارێزن و واتە لە سوو وەرگرتن بپارێزن بەڵکو سەرکەوتوو بن و بەختیار بن و سەرفرازی

---

(١) بڕوانە (تاوانە گەورەکان لە ڕوانگەی ئیسلامەوە) لە نووسین و ئامادەکردنی (عبدالرحمن مەلا طە عبدالعزیز) چاپی دووەم، لاپەڕە/٧٤.

(دونیاو قیامەت) ببن، لە دنیادا تووشی کێشەو (عەداوەت) ببن و وە لە قیامەتیشدا تووشی سزای سەخت نەبن و وەکو ئاگری دۆزەخ، وە هەروەها ئەفەرمووێت: ﴿ وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ (١٣١) ﴾ **واتە:** لەو ئاگرەی بۆ بێ باوەڕان ئامادەکراوە، دەسا ئێوەش خۆ بپارێزن، ﴿ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (١٣٢) ﴾ **واتە:** فەرمانبەری خوداو پێغەمبەری خودا بکەن (مامەڵەو سەودای) ڕیبا مەکەن واتە سوو مەخۆن بە گوێرەی پەیامی پیرۆزی خدا رەفتار بکەن و بەڵکو خوای گەورە (رەحمتان) پێ بکا و لێتان خۆش بێ.

(پەلە بکەن بۆ کاری چاکەو بەدەستهێنانی بەهەشتێکی فراوان)

جا بێگومان خوای گەورە هانی موسڵمانانی (خاوەن باوەڕان) ئەداتن کە هەوڵی چاکەکردن بدەن و، پەلە بکەن بۆ خۆ لە خوا نزیک کردنەوەو بۆ بەدەستهێنانی بەهەشتێکی پان و بەرین هەروەکو ئەفەرمووێت:

﴿وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ ﴾ **واتە:** پەلە بکەن و خێرا کەن واتە خۆتان (دوا مەخەن) بۆ بەجێهێنانی فەرمانی خواو هەرچی خوای گەورە فەرموویەتی بەبێ درێغی و کەم تەرخەمی بەجێ بێنن بۆ ئەو (بەهەشتەی کە پانایيەکەی بە ئەندازەی ئاسمانەکان و زەمینە (هێندە فراوانەو خۆشە) سازکراوە بۆ

ئەوانەی لە خوا ترسن و پارێزگارن[1] هـەروەکو لـە سـورەتی (الحدیـد) یـش دا لـە ئایـەتی ٢١ دا ئەفـەرمووێت: ﴿سَابِقُوٓاْ إِلَىٰ مَغۡفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمۡ وَجَنَّةٍ عَرۡضُهَا كَعَرۡضِ ٱلسَّمَآءِ وَٱلۡأَرۡضِ﴾ ئیمـام ئەحمـەد ئەگێڕێتـەوە لـە سوننەدا ئەڵێت (كَتَبَ هرقل إلى النبي (ﷺ) إنّك دَعَوْتَني إلى جَنَّةٍ عَرْضُـها السّموات وَالأرض فَأينَ النّار؟ فقال (عليه السلام) سُبحانَ الله أيْـن الليـل إذا جاء النّهار) واتە : ئەگێڕنەوە نوێنەری (هیرەقل) بە نامەیەکەوە هاتـە لای پێغەمبـەر (ﷺ) لـە نامەکەیـدا نووسـرابوو ئـەی محمـد (ﷺ) تـۆ لـە کاغەزو نامەکەتدا بانگت کردین بۆ بەهەشتێك دەڵێـت هـەر پانتاییەکـەی بە ئەندازەی پانتـایی (ئاسمـان و زەوییـە) جـا ئەگـەر ئەمـە وابـێ ئـەدی (دۆزەخ) لە کوێیە؟ پێغەمبەریش فەرمووی: (جـا بێگومـان کـە ڕۆژ هـات شـەو دەبـێ لـەکوێ بـێ چـی لێبێـت؟ جـا خـوای گـەورە ئەفـەرمووێت ﴿أُعِدَّتۡ لِلۡمُتَّقِينَ ١٣٣﴾ **واتـە:** ئامـادەکراوە ئـەم بەهەشـتە بـۆ پارێزکاران کە حازرو ئامادەکراوە بۆ ئەو کەسانە، کـە خـاوەن تـەقوان و خۆیان پاراستووە لە (کوفر)و لە تاوانی گەورە.

---

(١) جا بێگومان (زانایانی تەفسیر) ئەڵێن، ئەم ئایەتە بەڵگەیە بۆ ئەوەی کە ئێستا بەهشت ئامادەکراوەو هەیە، وە ئەم بەهەشتە ئێستا (مەوجودە) خودا درووستی کردووەو ئامادەی کردووە بۆ ئەوانەی کە (موستەحەقی) بەهەشتن، وە لە ڕۆژی دوایی ئەچنە ناوی بە تەقسیماتی خودای مەزن بەپێی (عیلمی) خودا، هەروەها (دۆزەخیش) ئەویش مەخلوقەو ئامادەکراوە بۆ ئەوانەی (موستەحەقی) سزای ئەوان لەو شوێنەدا کە خودا بڕیاری داوە، بڕوانە (تەفسیری نامی) لە دانانی مامۆستا مەلا (عبدالکریمی مدرس) بەرگی دووەم، لاپەڕە/١٥٢، لەگەڵ دەستکاری.

(هەندێ لە سیفاتی بەهەشتیە پارێزکارەکان)

جا بێگومان خوای مەزن هەندێ لە سیفاتی بەهەشتیە پارێزکارەکان بۆمان باس ئەکات و بەتایبەتی ئەوانەی خۆیان لە تاوانە گەورەکان ئەپارێزن ئەگەر خوانەخواستە گوناهو تاوانێکیشیان ئەنجامدا بەزووترین کات پەشیمان ئەبنەوەو (تەوبەی) لێ ئەکەن و دەگەڕێنەوەبۆ لای خوایەکی لێخۆشبوو و میهرەبان، وە ئەوانەی ماڵ و دارایی خۆیان دەبەخشن لەخۆشی و ناخۆشی دا، هروەکو ئەفەرمووێت: ﴿ ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ فِي ٱلسَّرَّآءِ وَٱلضَّرَّآءِ وَٱلۡكَٰظِمِينَ ٱلۡغَيۡظَ وَٱلۡعَافِينَ عَنِ ٱلنَّاسِۗ وَٱللَّهُ يُحِبُّ ٱلۡمُحۡسِنِينَ ﴿١٣٤﴾ ﴾ **واتە:** ئەوانەی ماڵ و سامان و دارایی خۆیان دەبەخشن لە ڕێی خودا لە خۆشی و ناخۆشیدا، وە لە هەرزانی و گرانیدا، هەروەها لە ساغی و نەخۆشیدا، وە لە بوون و نەبوونیدا، ماڵی خۆیان بۆ هەژارو نەدارو بەڵنگاسەکان ئەبەخشنەوە، وە ڕق و غەزەبی خۆیان لە کاتی (توڕەبووندا) دەخۆنەوە، بەرامبەر ئەو خەڵکانەی کە خراپەیان لەگەڵ کردوونە و لێیان خۆش دەبن و خوداش چاکەکارانی خۆش دەوێ، ئەوانەی خێر خوازن و بەتایبەتی ئەو کەسانەی بەچاکە وەڵامی خراپەی خەڵك دەدەنەوە، پاشان خوای گەورە ئەفەرمووێت: ﴿ وَٱلَّذِينَ إِذَا فَعَلُواْ فَٰحِشَةً أَوۡ ظَلَمُوٓاْ أَنفُسَهُمۡ ذَكَرُواْ ٱللَّهَ ﴾ **واتە:** ئەو کەسانەی کە کارێکی ناشیرین و خراپیان کرد (وەکو زینا و دزی) واتە هەر گوناهێکی گەورە ئەنجام بدەن یاخود (ظلم) و ستەمیان لە خۆیان کردوو، بەدوای ئارەزووی نارەوای خۆیان ئەکەون، ﴿ فَٱسۡتَغۡفَرُواْ لِذُنُوبِهِمۡ وَمَن يَغۡفِرُ ٱلذُّنُوبَ إِلَّا ٱللَّهُ ﴾ **واتە:**

لەو تاوانانەی کردوویانە داوای لێبوردن لە خوا ئەکەن، چونکە بێ گومان دەزانن ﴿وَلَمۡ يُصِرُّواْ عَلَىٰ مَا فَعَلُواْ وَهُمۡ يَعۡلَمُونَ ١٣٥﴾ **واتە:** جگە لەخوا کێ هەیە بتوانێ لێیان بپۆشێ و ببورێ مەگەر خوا نەبێ؟ جا ئەوانە لەسەر تاوان و گوناحی زانیویانە هەڵەیە بەردەوام نەبوونە واتە پەشیمان بوونەتەوە لە گوناهەکانیان بە زوویی گەڕانەوە بۆ لای خواو (تەوبەیان) لێ کردووە، وە دەشزانن هەرکەسێك (تەوبە) بکات خوا لێی وەردەگرێت هەروەها لەسەر گوناهو تاوانیان بەردەوام نابن لە کاتێکدا دەزانن (ئەوە تاوانە) جا پێغەمبەریش (ﷺ) لەو بارەیەوە ئەفەرموویت: (مَا أصَرَّ مَنِ اسْتَغْفَرَ وَ إِنْ عَادَ سَبْعِينَ مَرّة) [1]، **واتە:** ئەو کەسەی بەردەوام داوای لێخۆشبوون دەکات ئەوە لەسەر تاوان بەردەوام نییە ئەگەر لە ڕۆژێکدا حەفتا جار بگەڕێتەوە سەری)، ﴿أُوْلَٰٓئِكَ جَزَآؤُهُم مَّغۡفِرَةٞ مِّن رَّبِّهِمۡ وَجَنَّٰتٞ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَاۚ وَنِعۡمَ أَجۡرُ ٱلۡعَٰمِلِينَ ١٣٦﴾ **واتە:** بەڕاستی ئەوانە کە باس کران و لەو (موسڵمانانەی کە ئەو ڕەوەشتانەیان تێدا هەیەو، بەو شێوەیە هەڵس و کەوت دەکەن) خودا پاداشتیان دەداتەوە بەوەی دڵیان خۆش دەبێت و دەیانخەنە ئەو بەهەشتەوە کە چەندین ڕووبارو کارێزی بەژێریدا تێدەپەڕێت و هەتا هەتایە بە (شادی) و خۆشی تێیدا دەمیننەوە، ئەوانەی کە چاکەکارن و بە ئیخلاصی کاریان بۆ خودا کردووە، پاداشتێکی گەلێ خۆشی و شادیان هەیە، چونکە کرێکار لەسەرکردەوە کرێ وەرئەگرێ.

---

(١) (ئەبو داوود و ترمزی و بەزاز) هێناویانە لە مەسنەدەکانیاندا.

(تێبینی)

زاناو (موفەسیرەکان)ئەڵێن (ئیستغفار) لەو ئایەتەدا بە نیسبەتی ئەو گوناهانەی کە هەر هەق و مافی خودان (تەوبە) و پەشیمان بوونەوەیە، کە بە دڵ جارێکی تر نەگەڕێتەوە سەر ئەو تاوانە، بەڵام ئەگەر تاوانەکە هەق و مافی خەڵکی تێدابوو، وەکو ئەوەی کەسێ بکوژێ یان ماڵی خواردبێ، و یاداگیری کردبێ ئەوە بە (نیسبەتی) ئەوانەوە (ئیستیغفار) بێ سوودە چونکە ئەبێ هەق و مافی بداتەوەو بۆی بژمێرێتەوە یا گەردنی پێ ئازاد بکات، یا داوای (عەفو) ی لێ بکات بەهەر جۆرێك بێت ئەبێ خاوەن هەق ڕازی بکات.

پاشکۆ:

(ریوایەت کراوە لە ئەنەسی کوڕی مالیکەوە (خوای لێ ڕازی بێت) ئەفەرمووێ بێگومان پێم گەیشتووە کاتێ کە (شەیتان) ئەم ئایەتەی کە زانی و پێگەیشت هاتووتە خوارەوە ﴿ وَٱلَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا۟ فَٰحِشَةً أَوْ ظَلَمُوٓا۟ أَنفُسَهُمْ ذَكَرُوا۟ ٱللَّهَ فَٱسْتَغْفَرُوا۟ لِذُنُوبِهِمْ ﴾ آل عمران: ١٣٥، ئینجا (شەیتان) دەستی کردبە گریانو .. چونکە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ وَمَن يَغْفِرُ ٱلذُّنُوبَ ﴾ واتە جگە لەخودا کێ لەگوناهەکان دەبووری؟[1].

---

(1) رواه (عبدالرزاق في مصنفه) بەرگی (١) لاپەڕە١٣٢ بڕوانە (تفسیر القرآن العظیم) لەنووسینی (ابن کثیر الدمشقي) لێکۆڵینەوەی (عبدالرزاق المهدی) بەرگی ٢، لاپەڕە١٠٠.

(جەنگی ئوحود زۆر عیبرەت و حیکمەتی لێ وەرئەگیرێ)

ئەم (ئایەتە) جارێکی تر باسی جەنگی (ئوحود) دەکات و، ئەویش وا دەگەیەنێ و دێتە بەرچاو کە بفەرمووێت (سەیری مێژووی گەلان و ئەحواڵی ڕابردوو بکەن) تا بزانن کە (ئیرادەی) خودا بۆ سەرکەوتن یا خود شکان لە (شەڕدا) بەپێی یاسایەکی تایبەتی دێتەدی جا ئەوە پەیڕەوی بکەن و پێداویستیەکانی بۆ دابین بکەن ئەوکاتە خودا سەرکەوتنتان پێ دەبەخشێت، ئەگەرنا شکست ڕووتان تێدەکات، جا بێگومان شکانی لەشکری موسڵمانان لە جەنگی ئوحودا بەهۆی لادانی هەندێك لە موسڵمانەکان لەجیاتی سەرکەوتن شکان، ئەویش ئەوەبوو، هەروەکو پێشتر باسمان کرد، ئەو کەسانەی کە پێغەمبەر (ﷺ) ناردبونیە سەر شاخی (ئوحود) بۆ پشت (قایمی) موسڵمانان بمێننەوە، کەچی ئەوان بۆ دەستکەوتنی ماڵ و (غەنیمەت) فەرمانەکەی پێغەمبەریان (ﷺ) شکاند و سەر شاخەکەیان بەجێ هێشت و هاتنە خوارەوە، جا پوختەی وتەکان ئەوەیە لەمەوبەر خوای گەورە باسی جەنگی (ئوحودی) کرد بۆ موسڵمانان کە لەو جەنگەدا (شکان) چونکە بە فەرمانی پێغەمبەر (ﷺ) هەڵنەسان و پشی پێغەمبەریان چۆڵ کرد ئێستاش باسی بەسەرهاتی گەلانی ڕابردوومان بۆ ئەکاو کە ستەمکار بوون و لەناوچوون، هەروەها مێژووش لاپەڕەی ڕەشی ئەوانی نووسیوە و تۆماری کردووە پێویستە هاوڕێکان و پەیڕەوانی پێغەمبەر (ﷺ) بۆ جارێکی تر بێ فەرمانی پێغەمبەر (ﷺ) نەکەن، هەرچۆنێ بێ ئەگەر بێ فەرمانی پێغەمبەر (ﷺ)

بکەن پاشەڕۆژیان وەك گەلانی پێشوو لەناو دەچن یا ئەشكێن و لاواز ئەبن خوای گەورە ئەفەرموێت: ﴿ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿١٣٧﴾ ﴾ (أي قد مضت قَبْلكم يا مَعْشرِ الكُفّار وَقائعُ وعقوبات سنّها اللهُ في الأُمَمَ المكذبة قَبْلكم فَتَنقلبُوا في الارضِ لتِروا ما حَلّ بِهم مِنَ الهلاكِ والدّمار فتتّعظوا بما ترْونهُ من آثارِ هلاكهم) **واتە:** ئەوەی بەسەر ئێوە هاتوەو ناخۆشیتان تێدا چێشتووە (وەك شەڕی ئوحود) لەپێش ئێوەش ئەو ناخۆشیانە (قەومان) و خەڵك چێشتوویانە، جا بێگومان ئێوە تەنیا (نین) لەوە مەبەس ئەوەیە، کە پەند وەربگرن لەو خەڵکانەی پێش خۆتان کە ناڕاستی لەگەڵ ڕاستی هەر دژ بەیەك بووە، هەموو کاتێکیش هەندێ کەس سوودیان لە ناڕاستی و ستەمکارانە هەر لەناو چووینە، جا بێگومان ڕاستی هەر سەرکەوتووەو بەڵام دەرئەنجام خوا سەریخستن بەسەر (کافرەکاندا) ئەوجا (مژدەبێت) ئێوەش سەردەکەون، ئەوجا بچن بەسەر زەویدا بنۆڕن پاشەڕۆژی درۆزنان و بێ باوەڕان چۆن بوو؟

﴿ هَٰذَا بَيَانٌ لِّلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٨﴾ ﴾ **واتە:** بێگومان ئەو قورئانە پیرۆزە روونکەرەوەیەك و ئاشکرا کردنێك و ڕێگا پیشاندەرێك و ئامۆژگاریەکە ڕێکی تەواوە بۆ خەڵك، چونکە هەموو شتێکیان بۆ ڕوون ئەکاتەوە، هەروەها چاکەو خراپەیان بۆ دیاری ئەکات، تاکو خۆیان لە بێ فەرمانی بپارێزن.

(سەرنجێكی گرنگ)

جا بێگومان ئەوەی ڕاستی بێت خوای گەورە ڕوو لە ئیمانداران ئەكات كە ئەوەی لە شەڕو جەنگی (ئوحود) بەسەرتان هاتووە هەر لە ئەنجامی بێ فەرمانی هەندێكتان بوو كە كردیان و ئەنجامیان دا، ئەمەش ئیش و كارێكی وانیە كە ببێتە هۆی (وورە) بەردان و ڕووخان و نائومێدیان، بۆیە خوای مەزن ئەفەرمووێ: ﴿وَلَا تَهِنُوا۟ وَلَا تَحْزَنُوا۟ وَأَنتُمُ ٱلْأَعْلَوْنَ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾﴾ (أي لاتَضْعَفوُا عن الجهادِ ولاتحزُنوا على ما أصَابَكُمْ من قتلٍ أوْ هزيمةٍ أي وَأنْتم الغالِبُونَ لهم المُتفوّقُونَ عليهم فإن كانُوا قَدْ أصابُوكم يوم أُحدٍ فقَدْ أبليتمُ فيهم يوم بدرٍ أي إنْ كنتمَ حَقاً مُؤْمنينَ فَلاَ تَهِنُوا ولاَ تَحْزَنُوا) **واتە:** ئەی موسڵمانینە لە (جیهاد) سست و كزو بێ هێز مەبن و هەروەها خەم و خەفەت بۆ (كوژراوان) مەخۆن، ئەوانە (نەمرن) و میوانی خودان، ئێوە سەربەرزو سەرفرازن و دوارۆژ سەركەوتن هەر بۆ ئێوەیە، ئەو (شەهیدانە) بەخوای خۆیان گەیشتن، جا بێگومان (شەهید) بوونیش ئەوپەڕی ئاواتی هەموو موسڵمانێكە، هەر ئێوە بەسەر ئەو بێ باوەڕانە سەرئەكەون، هەروەكو لەپێشداو لەجەنگی بەدردا سەركەوتن‌و هەروەهاش لەدواییدا سەر ئەكەون. بەمەرجێك باوەڕی تەواوتان بە (خوداو) فەرمانەكانی هەبێت و كردەوەتان بەگوێرەی فەرمانی خوا بێت، ﴿إِن يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ ٱلْقَوْمَ قَرْحٌ مِّثْلُهُۥ﴾ (أي إنْ كانَ أصابكم قتلٌ أوْ جراحٌ فقد أصابَ المشركين مثل ماأصابكم والايامُ لاتدوم علَىَ حالٍ يوم لَكَ ويوم عَليكَ) **واتە:** ئەگەر

لەو جەنگەدا نارەحەتیەکتان تووش بووبێ، یا لێتان بریندار بوبوون یان کوژراو بن و پێی دلگیر مەبن، چونکە دوژمنان و کافرەکانی (قورەیش) هەمان زەبرو زەنگیان بەرکەوتووە، ئەوانیش لێیان کوژراوەو لێیان بریندار بووە، بەڵکو زیاتریش، ئا ئەوەتە لە جەنگی بەدردا زیاتریان لێ کوژراوەو هەروەها زۆریشیان لێ بەدیل گیرا، هەروەها خراپ تێکشکان و لەگەڵ ئەوەشدا کۆڵیان نەداو خۆیان بۆ شەڕێکی تر ئامادەکردەوە، جا بێگومان کە ئێوە لە شەڕی ئوحود تێکشکان ئەوە لە پێشدا لە جەنگی بەدر ئێوە سەرکەوتوو بوون، ڕۆژگاریش وەهایە، هەر ڕۆژەو سەرکەوتن بۆ دەستەیەکە، ڕۆژێك بۆ ئێوەیەو ڕۆژێك بۆ ئەوانە هەمووشی لەبەر (حیکمەتێکی) خودایە ﴿وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ﴾ واتە: ئەو ڕۆژانە لە نێوان خەڵك ئاڵوگۆڕ ئەکەین، واتە ئەیهێنین و ئەیبەین، دەمێ ئەم لایە سەرئەکەون و دەمێ لایەکەی تر سەرئەکەوێ، بەمەرجێك هەرکاتێك موسڵمانان بێ فەرمانی خودا بکەن، وەك ئەوانی تریان لێ دێت و هیچ جیاوازیەکیان نامێنێ لەگەڵ بێ باوەڕان، ﴿وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنكُمْ شُهَدَاءَ ۗ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٠﴾﴾ واتە: بۆ ئەوەی پەروەردگار (عەدل) و دادپەروەری خۆی دەربخات و، بۆ ئەوەی پەروەردگار زانیاری خۆی بۆ موسڵمانان بزانێ و بەوەی کە ئاگاداری چۆنیەتی بڕوای بڕوادارانە، بۆ ئەوەی (خۆڕاگران) لەبەرامبەر دوژمناندا دەربخاو بەخەڵکیان بناسێنێ و باوەڕیان هێناو چونکە لە تاقیکردنەوەدا دەرچوون و درێژەیان بەکاری خۆیانداو هەرگیزیش بیریان لە گەڕانەوەو

خۆ دزینەوە نەکردووە لە ئوحود[1]،چەند (شەهیدێکیان) لێوەرگرێ واتە لە ڕێی خودا بکوژرێن و (ڕێزتان) لێ بنێ بە (شەهیدی) و بۆ دواییش پتر (دیفاع) و بەرەوانی لە دینەکەی خوا بکەن، خوا خەڵکانی ستەمکاری خۆش ناوێ، ﴿وَلِيُمَحِّصَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَيَمْحَقَ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿١٤١﴾﴾ (أي ليطهّرهم ويصفّهم من الذّنوب بسبب الإستشهادِ في سبيل الله ويَسحقَ وَيهلك الكافرين بقتلهم بأيدالمُؤمنينَ) **واته:** تاکو ئەو کەسانەی کە باوەڕی تەواویان هەیە، لەگەڵ ئەو کەسانەی کە بێ باوەڕن لەناو ببات و بەرێ، واتە کاتێ کە خوانەناسان سەرکەوتنیان بەدەست هێنا (یاخی) دەبن دەست ئەدەنە خراپەکاری و لەخۆبایی دەبن، ئەو کارەیان دەبێتە هۆی قڕبوون و لەناو چوون و (بنبڕ بوونیان) بەدەستی ئیماندارەکان.

(بەهەشت بێ عەمەل نابێ)

﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُواْ ٱلْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ جَٰهَدُواْ مِنكُمْ وَيَعْلَمَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٤٢﴾﴾ (الأستفهامُ للإنكارِ والإسْتِغرابِ أي هل تظنونَ يامعشر المؤمنين أنّ تفوزوا بالجنّة بدون إبتلاء و تمحيص؟ أي ولما تجاهدوا في سبيلهِ فيعلم الله جهادكم وصبركم علىَ الشدائد) **واته:** ئایە

---

(١) ئەوەك (عبدالله) ی کوڕی ئوبەی کوڕی سەلول) ی ناپاك و دووڕوو کە بەخۆی و ٣٠٠ کەسەوە پاشەکشەی کرد بۆ مەدینە، هەر ئەو کارەی ئەویش بوو (بەنی حاریسە)و (بەنی سەلەمە)ی تووشی دوودڵی کردو خەریك بوون کە لەم جەنگەدا بگەڕێنەوە، بەڵام خوای گەورە هۆگری پێ بەخشین و ئارام بوونەوە.

ئێوە وا دوزانن بە سانایی دەچنە بەهەشت بێ ئەوەی بزانرێت کامتان بێ ترس و دلێرانە ڕووی کردۆتە غەزاو لە پێناوی خوادا (جیهادی) کردووەو لە شەڕدا کۆڵنەدەرانە خۆی ڕاگرتووە[1]، سەبرو (تەحەملی) بووە لەسەر ناخۆشیو ناڕەحەتیدا.

(پووختەی وتەکان)

واتە بەهەشت بەدەست ناهێنن هەتا تاقی نەکرێنەوەو خودا خەباتکاران و خۆڕاگران لە ڕێگەی خۆیدا نەکات و ڕووبەڕووی دووژمنیان نەکاتەوە، وە لە پێشتر ئەم ئایەتە ماناکراوە، کە خوای گەورە لە سورەتی بەقەرەدا لە ئایەتی (٢١٤) ئەفەرموێت: ﴿ أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُوا۟ ٱلْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُم مَّثَلُ ٱلَّذِينَ خَلَوْا۟ مِن قَبْلِكُم ۖ مَّسَّتْهُمُ ٱلْبَأْسَآءُ وَٱلضَّرَّآءُ وَزُلْزِلُوا۟ ﴾ واته: ئایە ئێوە لاتان وایە هەروا دەچنە بەهەشت؟ کەچی هێشتا ئەوەی بەسەر پێشتانا وا پێشینان لەکاتی (پێغەمبەرەکانتانا) هاتووە، بەسەر ئێوەدا نەهاتووە، ئەوان تووشی گەلێ تەنگانەو ناخۆشی و ئازارو نەداری و چەوسانەوە بوون، پاشان خوای مەزن ئەفەرموێت ﴿ وَلَقَدْ كُنتُمْ تَمَنَّوْنَ ٱلْمَوْتَ مِن قَبْلِ أَن تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ ﴿١٤٣﴾ ﴾ واتە: بەڕاستی ئێوە ئاواتتان دەخواست کە (غەزای کافرە بێ باوەڕەکان) ببێت و ڕووبەڕووی

---

(١) ئەم ئایەتە پیرۆزە ئاماژەیەو ڕوو ئەکاتە ئەو موسڵمانانەی کە بەشداری جەنگی ئوحودیان کردبوو، کە تووشی ناخۆشیو ئەزیەتێکی زۆر هاتبوون لەلایەن کافرەکانەوە

(دووژمـن) ببینـەوەو ئـارەزووی مردنتـان دەکـرد کـە (پلـەی شـەهادەت) وەربگرن پێش ئەوەی کـە تووشـی بـبن[1]، جـا بێگومـان ئـەوەی دەتـان ویست بە ئاشـکرا بینیتـان بەچـاوی خۆتـان چـاوتان پێکـەوت لەکاتێکدا چاوەڕوانی مەرگتان دەکرد.

(**پووختەی درێژەی وتەکان**)

زۆربـەی (موفەسـیرەکان)ئـەڵێن ئـەو ئایەتـە دەربـارەی جـەنگ وەرانی جەنگی (ئوحود) دابەزی و ئینجا خوای گەورە فـەرمووی بێگومـان ئێـوە بوون، ئاواتەخوازی (شەهید) بوو بوون لـە پـێش ئـەوەدا کـە (شـەڕەکە) ببینن و بەرپا ببێت و ئینجـا کاتێـك (جـەنگ) بـەرپابوو لەگـەڵ دووژمنـی (هارو کوفار) و لە کێوی (ئوحود) ئەوجا چاوتان بـە لێکـدان و تێـك ڕژان کـەوت، هـەروەها بریقـەو بروسـکەی شمـشێرو سـەر ڕمـەکانتان بینـی و هـەروەها ریـزی خـۆڕاگری و ڕاوەسـتاوی جـەنگاوەرانتان بینـی، ئـەوجا ترسان و دڵە لەرزەتان پێ کـەوت و پێغەمبـەرتان لـەکاتێکی زۆر ناسـکدا بـەجێ هێـشت و هـەڵاتن ، ئینجـا بـێ باوەڕەکـان لـە هـەموو لایەکـەوە پێغەمبـەر (ﷺ) تـیر بـاران دەکـراو هـەروەها بـەردی بـۆ دەهاوێـژرا

---

(١) واتە بەڕاستی هۆیەکانی مردنتان بینی و سەیرتان دەکرد براکانتان دەکوژرێن و نزیك بوو ئێوەش بکوژرێن دە ئێوەش جەنگ بکەن وە تێبکۆشن هەروەکو پێغەمبەر (ﷺ) ئەفەرموویێت: (لا تَتَمَنَّوا لِقَاءَ العَدُوِ وَسَلُوا العافيَةَ فإذا لَقِيْتُمُهم فَاصْبُروا وَاعْلَمُوا أنَّ الجَنة تَحتَ ظِلالِ السيُوفِ) رواه البخاري ومسلم، **واتە**:خۆزگە مەخوازن بۆ روو بەڕوو بوونەوەی (دووژمن) بەڵام داوا لە خوا بکەن سەلامەت و پارێزراو بن، وە ئەگەر رووبەڕووشیان بوونەوە، خۆڕاگرین، جا بێگومان ئێوەش بزانن کە بەهەشت لەژێر سێبەری شمشێرەکاندایە.

(کافرەکان) لەهەموو لایەکەوە دەورەیان دابوو، ئا لێرەوە لەو کاتە ناسکەدا پشتان بەرداو دەورتان چۆڵ کرد و هەڵاتن جا حەزرەت (ﷺ) بانگی ئێوەی کرد کە بجەنگێن و شەڕ بکەن و خۆڕاگر بن و دڵ قایم و خاوەن باوەڕ بن...هتد.

(دەنگ و باسی کوژرانی پێغەمبەر (ﷺ) لە جەنگی ئوحود دا بڵاو بوەوە)

(موفەسیرەکان)ئەڵێن لەهەموو شت ناخۆشتر و سامناکتر ئەوەبوو لەلای هاوەڵەکان یەکێ بەدەنگی بەرز (جاڕی دا) واتە بانگی ڕایشت و، ووتی ئاگاداربن کە بێگومان (محمد) کوژرا، هەندێ ئەڵێن لە زانایان ئەم بانگەوازە (شەیتان) بوو گووتی ئەوسا بزانن کە (موحەمەد) کوژراوە، هەروەها (ئەهلی سیرە) ئەگێڕنەوە کە (ئیبن و قەیمی) موشریك لە ئوحودا بەردێکی گەورەی بۆ پێغەمبەر (ﷺ) هەڵداو ددانی پیرۆزی شکاند و، هاتە پێشەوەش بیکوژێ بەلام (مصعبی کوڕی عومەیر) پەلاماری دایەو نەیهێشت کەچی لەپاڵ ئەوەدا (موصعەب)ی (شەهید) کرد[1] (ڕەزاو ڕەحمەتی خوای لێ بێت) چونکە (مصعب) خۆی کردە (فیدای) حەزرەتی پێغەمبەر (ﷺ) وەلەگەڵ هەندێشدا ئالا هەڵگری موسڵمانان

---

(1) ئەهلی سیرەت ئەڵێن (موصعب) ڕەنگو ڕوخساری زۆر بەپێغەمبەر (ﷺ) ئەچوو هەر لەبەر ئەم هۆیەش بوو(کافرەکان) گوتیان (محمد مان کوشتوەو ئەمەیان بڵاوکردەوە

بوو[1]، هەروەها ڕەنگ و ڕووی زۆر بە پێغەمبەر (ﷺ) دەچوو بۆیە بڵاوی کردەوە (ئیبن و قەمیئە) گەڕاوە ناو (بت پەرستەکانی قوڕەیش) و ووتی من (محمد)م کوشتووە، هەروەکو لەپێشەوە ئاماژەمان بۆکرد ئینجا بەم هەواڵە بت پەرستەکان زۆر (مەسرور) بوون، بەڵام موسڵمانەکان زۆر کز بوون و تاقەت و هێزیان لێ بڕاو ئەژنۆیان شکا، ئی واش هەبوو، ئەی ووت مادام پێغەمبەر (ﷺ) کوژرا (شەهید) بوو ئیتر ئێمە لەسەرچی بجەنگین بڕۆن با بچین بۆ ناو خزمەکانمان و ئەوان ئەمان پارێزن، هەروەها هەندێکیان گەڕانەوە بۆ مەدینە، بەڵام (ڕیوایەت) کراوە لە عومەری کوڕی خەتابەوە (ڕەزای خوای لێ بێ) فەرمویەتی لە ڕۆژی غەزای (ئوحود) ئێمە هەندێکمان بڵاوەمان کردبوو، وە دوورکەوتبوینەوە لە حەزرەت (ﷺ) و من خۆم سەرکەوتم بە کێوەکە، لەوکاتەدا بیستم لەناو (کافر)و بێ باوەڕەکانەوە، دەنگەکە بەم شێوەیە هات (محمد) کوژراوە، منیش بانگم کرد هەر کەسێ بڵێ (محمد) کوژراوە بەم شمشێرە ئەدەم لە گەردنی، ئینجا کە ڕوانیم چاوم کەوت بە حەزرەت (ﷺ) لەگەڵ هەندێ لە (ئەصحابەکان) زۆر شپرزە بووبوون حەزرەت (ﷺ) بریندار بوو خوێن بە دەم و چاوی پیرۆزی ئەهاتە خوارەوە، هەندێ لە یارەکانی لەدوری کۆبووبوونەوە، ئینجا لەوکاتەدا یەکێ لە بێ

---

(١) بڕوانە (سیرەت و ژیاننامەی زاتی ڕەهبەر لە ئەخلاق و غەزەواتی پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ ژیاننامەی خەلیفەکانی عەشرەی موبەسەرە)، لە نووسین و ئامادەکردنی (عبدالرحمن ملا طه عبدالعزیز)، ئیمام و ووتار خوێنی ناحیەی دارەتوو، بەرگی٢، لاپەڕە/٧٥.

باوەڕەکان، بانگی ئەکردو ئەی ووت (ألا أنَ مُحَمَداً قَدْ قُتِلَ فَارْجِعُوا إلى دِينكم الأولّ) [1]، ئینجا زۆربەی (موفەسیرەکان)ئەڵێن ئەم ئایەتەی کە لە دواییدا ڕاڤەی ئەکەین بەم بۆنەیەوە هاتۆتە خوارەوە، هەروەها هەندێکی تر لە (موفەسیرەکان)و (ئەهلی سیرە) ئەڵێن کۆمەڵێك لە یارانی پێغەمبەر (ﷺ) کە بیستیان حەزرەت (ﷺ) شەهید کراوە.

ئەوجا ڕوویان کردە کێوەکەو خۆیان بە زەوی داداو هەروەها هێزیان لەبەر بڕاو دەستیان دایە بەر ئەژنۆیان و غەم و پەژارە دایانی گرت و ئینجا لەوکاتەدا (ئەنەسی کوڕی نەزیر) مامی ئەنەسی کوڕی مالیك (ڕەزای خوایان لێ بێت) بەلایاندا تێپەڕی و گووتی ئەوە بۆچی وا لێرەدا دانیشتوون؟ گووتیان دەڵێن پێغەمبەر (ﷺ) کوژراوە.

ئەویش فەرمووی هەستن دەست دەنەوە چەکەکانتان لەو ڕێیەدا (شەهید بن) کە ئەو لەسەری (شەهید) بووەو گیانی خۆی تێدا بەخت کردووە، ئەمەش دەقەکەیەتی بە عەرەبی (فَقَال أنس بن النضير عَم أنس بنِ مَالكٍ (رضي الله عنهما):

يا قَوْم إن كان قَدْ قُتِلَ مُحّمداً، فإنّ ربّ مُحّمدٍ حيٌّ لا يَموت وَمَا تَصْنَعُون بالحياة بَعْدَ رَسُول اللهِ (ﷺ) قَاتِلُوا عَلَى مَا قاتَلَ عليهِ وَمُوتُوا على مَا مَاتَ عليهِ ثم قَالَ (اللهم إني أعتذرُ إليك مِما يقول هؤلاءِ ثُمَ سَلّ

---

(١) رواهُ الترمذي وابن ماجه، بڕوانە: (سیرەت و ژیاننامەی زاتی ڕەهبەر..) لەنووسینی (عبدالرحمن مەلا تەها عبدالعزیز) ، بەرگی٢، لاپەڕە ٢٦٣..

سَيفَهُ فَقَاتَل[1]، حَتىَ قُتِل[2]، هەروەها دیسان (ریوایەت) کراوە لە (ئەبی نەجیحەوە) هەروەك ئەمە دەقەکەیەتی و ئەڵێ (قَالَ إبن أبي نجيح عن أبيه) إنّ رَجُلاً مِنَ المُهاجرينَ مَرّ عَلَى رَجُلٍ مِن الأنصار، وَهُوَ يَتَشحَط في دَمِه فَقَالَ يا فلان أشَعَرْتَ أنّ مُحَمداً (ﷺ) قَدْ قُتِلَ؟ فَقَالَ الأنصاري: إنْ كانَ مُحَمداً قَدْ قُتِلَ فَقَد بَلَغَ فَقَاتلُوا عن دِينِكُمْ)[3]، **واتە:** (ئیبن و ئەبی نەجیح) دەگێڕێتەوە لە باوکیەوە کە ووتوویەتی پیاوێکی (کۆچەری) دەڕوات بەلای پیاوێکی ئەنصاریدا و لەناو خوێنی خۆکیدا کەوتبوو، ئینجا پێی ووت: ئەی فلان ئایە دەزانی محمد (ﷺ) کوژراوە ئەوجا ئەنصاریەکە پێی ووت: ئەگەر محمد(ﷺ) کوژراوە خۆ ئەو (پەیامی) خۆی گەیاند و ئێوەش بجەنگن بۆ پارێزگاری لە ئاینەکەتداو، جا بێگومان ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە کە ئەفەرموێت: ﴿ وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ ٱلرُّسُلُ ﴾ (أي لَيسَ مُحمّدٌ الا رسُولٌ مَضَتْ

---

(١) **واتە:** شمشێرەکەی هەڵکێشاو خستیە کارو شەڕێکی مێرخاسانەی کرد.

(٢) ئینجا لەپێناوی خودا جەنگاو تا (شەهید) کراو (رەحمەتو رەزای خوای لێ بێت) جا هەروەها لە(ریوایەتێکی دیکەدا ئەفەرمووێ: ئەنەسی برازای ئەگێڕێتەوە و ئەڵێ (سەعدی کوڕی معاذ) خوایان لێ ڕازی بێت) پێی گەیشت گووتی ها (ئەنەس) بۆ کوێ دەچی؟ فەرمووی من بۆنی (بەهەشت دەکەم) لەلای کێوی ئوحود، ئیدی چوو بە جەنگاو (شەهید) کراو حەفتا هەشتا برینی پێوەبوو، برینی (شیرو تیر) ئەڵێن خوشکەکەی بە پەنجەکانی ناسیەوە.

(٣) بڕوانە سەرچاوەی پێشوو، وە لەگەڵ پەرتووکی (السيرة النبوية) لە نووسینی (إبن هشام) بەرگی/٣، لاپەڕە/٢٧.

قَبْلَـهُ رُسلٌ والرّسل منهم من مات ومِنهم من قُتِلَ) **واتـە:** بێگومان موحەممەد (ﷺ) تەنها ڕەوانەکراوێکی خوایەو لەپێش ئەویشدا ڕەوانەکراوانێکی دیکە هەبوون، چونکە پێغەمبەرانی تریش هاتوون و ڕۆیشتوون و هیچیان نەماون تاوەکو ئەو زاتە بمێنێتەوە، واتە موحەممەدیش (ﷺ) هەروەك یەکێك لەو پێغەمبەرانە وایە چۆن ئەوان (هەندێکیان کوژران) و ئەوانی تریش کۆچی دواییان کرد (موحەممەدیش) تەنها هەر پێغەمبەرێکە و چیتر نیە، بەر لەویش گەلێ پێغەمبەرانی تر هاتوون و ڕۆیشتوون و وەفاتیان کردووە، دینەکەشیان دوای خۆیان هەرماوەتەوە، ئەویش هەر وەك ئەوان وایە، جا ئەفەرمووێ: ﴿أَفَإِيْن مَّاتَ أَوْ قُتِلَ ٱنقَلَبْتُمْ عَلَىٰٓ أَعْقَـٰبِكُمْ ﴾ (أفإن أماتَـهُ الله أوْ قَتلـهُ الكُفـّار أرتَددتُم كُفّاراً بَعْدَ إيمانكم؟) **واته:** ئایە ئەگەر بۆخۆی مرد و وەفاتی کرد یا کوژرا ئەوجا لەسەر پاژنەی پێیەکانتان هەڵدەگەڕێنەوە؟ واتە ئەگەر ئەویش لە وادەی خۆیدا ژیانی تەواو دەبێت، نابێت ئێوە سارد ببنەوەو پشت لە دین بکەن و هەڵبگەڕێنەوە و پشت لە ئاینەکەتان بکەن وە ئەفەرمووێت: ﴿وَمَن يَنقَلِبْ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ فَلَن يَضُرَّ ٱللَّهَ شَيْـًٔا ۗ وَسَيَجْزِى ٱللَّهُ ٱلشَّـٰكِرِينَ ﴿١٤٤﴾﴾ (أي وَمَنْ يرجع عَنْ دينه فلاَ يضرُّالله تعالى إنّما يَضرُّنَفْسَهُ لأنّه يعرِّضها لِلسُّخطَ وَالعذابِ والله تعالى كريمٌ يثيب المُطعِينَ الذّين يُثبِتُون في المَيْدان) **واته:** هەر کەسێ بگەڕێتەوە بۆلای بیروباوەڕی پێشووی (جاهلیەت) واتە نەفامی و، واز لە ئایینی پیرۆزی ئیسلام بهێنێ دوایی وەرگەڕانی ئەو کەسانە زیان لە خودا نادەن لە هیچ

شتیٚ، بەڵکوو زیان بەخۆیان ئەگەینن جا بیٚ گومان خوا پاداشتی سوپاس کەرانی ئەو چاکەو بەهرەیە ئەداتەوە، ئەوانە خودا ڕەنجیان بە فیڕۆ نادات و پاداشتیان بە چاکە دەداتەوە[1].

(ئاگادارییەکی گرنگ)

خوێنەرانی ئازیزم، ئەوەی ڕاستی بێت (ئەهلی سیرەو مێژوونووسان) ئەڵێن پێغەمبەرمان حەزرەتی (محمد) ڕۆژی (دووشەممە) کۆچی کرد بۆ شاری (مەدینە) و هەروەها ڕۆژی دووشەممەش بوو کۆچی یەکجاری کردو بۆ هەتا هەتایێ گەڕایەوە وەفاتی کرد بۆ لای (خودای مەزن و میهرەبان) هەروەها ڕۆژی (سیٚ شەممە) و شەوی (چوارشەممە بوو) بەخاك تەسلیم کرا، جا بێگومان کاتیٚ هەواڵی کۆچی وەفاتی پێغەمبەر (ﷺ) بڵاوبۆوە دونیا لەپێش چاوی (ئەصحابەکانی) تاریك بوو، هەروەکو (ئەنەسی کوڕی مالیك) (خوا لێی ڕازی بێت) ئەفەرموێت: (لَما كانَ اليَوم الّذي دَخَلَ فيهِ رَسُول الله (ﷺ) المَدينة أضاءَ منْهَا كُلّ شيءٍ فَلَما كانَ اليَوم الذّي مَاتَ فيهِ أظْلَم منْها كُلَّ شَيْءٍ) [2]، **واتە:** ئەو ڕۆژەی کە پێغەمبەر (ﷺ) تەشریفی هاتە ناو شاری (مەدینە) دوە هەموو شتێکی

---

(١) قال المفسّرين نزلت هذه الآية لمّا قَالَ المشركون إنّ محمداً (ﷺ) قد قُتلَ ودبَّ الضّعْفَ والخوفَ في نفوس بعض المُسلمينَ فَقالَ المنافقون إنْ كان محمّدٌ قَدْ قُتِلَ فتعالَوْا نَرْجع إلى ديننا الأوّل) واتە: موفسیرەکان ئەفەرموون ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە کە ئەو کاتەی بێباوەڕەکان گوتیان محەمەد کوژراوەو ئینجا بێی هێزی و ترس لەرز کەوتە ناو دڵی هەندیٚ لەموسڵمانەکانەوەو جا دوو ڕووەکان گوتیان بەموسڵمانەکان مادام (محمد) کوژراوەو دەئێوەش وەرن بگەڕێنەوە سەر دینی پێشووتان.

(٢)ئەم فەرموودەیە پێشەوا (ترمذي)و ئینوو ماجە هێناویانە.

شار (ڕووناك) بووەو پڕشنگدار بوو لەبەر چاومان بەڵام ئەو ڕۆژەی کە (کۆچ و وەفاتی) کرد تاریکایی و خەم و خەفەت بەجارێ جیهانی (مەدینەی) داپۆشی و داگرت، هەروەها سەرمان لێ شێواو تێکچوو (دنیا) تاریك بوو لەبەر چاومان و هەروەها خۆمان نەدەناسیەوە، هەر بۆیە حەزرەتی عومەری کوڕی خەتاب (خوا لێی ڕازی بێت) ووتی (إنّ الرّسولَ لَمْ يَمُتْ وَلَنْ يَمُوتَ) واتە بێگومان کە پێغەمبەر (ﷺ) نەمردووەو هەروەها ناشمرێ، لە (ریوایەتێکی) تردا گووتی هەرکەسێ بڵێ مردووە بەم (شمشێرە) لە ملی ئەدەم، بەڵام پێشەوا (بوخاری) ریوایەتی لە دایکی ئیمانداران خاتوو (عائیشە) کردووە (خوا لێی ڕازی بێت) کە حەزرەتی (ئەبو بەکر) خوا لێی ڕازی بێت) بەسواری ولاغەکەی لە ماڵی خۆیەوە لە (سونح) هات و دابەزی و چووە ناو مزگەوت و قسەی لەگەڵ کەس نەکرد و هەتا چووە لای (عائیشە) ی کچی، جا بێگومان پێغەمبەر (ﷺ) کۆچی دوایی کردبوو، بە پۆشاکێکی (حبرانی) داپۆشرابوو، ئینجا پۆشاکەکەی لابردو، دەمی برد بۆ سەر چاوی و ماچی کردو، دەستی بە گریان کردو لە پاشان ووتی (بِأبي أنْتَ وَأُمي وَاللهِ لا يَجمَع الله عَليكَ مَوْتَتَينِ) واتە دایك وباوکم بەقوربانت بێ قەسەم بە خودا دووجار خودا تۆ نامرێنێ، وە ئەو مردنەش کە لەسەرت نووسرابوو تووشی هاتی وە لە(ریوایەتی) عەبدوڵلای کوڕی عەباسەوە (ڕەزای خوای لێ بێت) ووتی: حەزرەتی ئەبوبەکر هاتە دەرەوە لە (ماڵ) حەزرەتی عومەر قسەی بۆ خەڵکی دەکرد ووتی ئەی (عومەر) دانیشە ئینجا دانیشت و خەڵکەکە (ڕوویان) لەم کردوو، وازیان لە (عومەر) هێناو ئەوجا حەزرەتی (ئەبوبەکر) چووە سەر (مینبەر) **واتە:** دوانگەو فەرمووی (أما بَعْدُ مَنْ

كَانَ يَعْبُدُ مُحَمّداً فَإنّ مُحَمَداً قَدْ مَات وَمَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللهَ فَإنَ اللهَ حَيٌّ لاَ يَمُوت) **واتە:** لە دوایی هەندێ بە (تأكید) بزانن هەر كەسێك (موحەمەد) بپەرستێ ئەوا (موحەمەد) مردووە وەفاتی كرد هەر كەسێكیش خوای گەورە بپەرستێت، ئەوا خودا زیندووەو هەرگیز نامرێت ئینجا لە پاشان ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿ وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ ٱلرُّسُلُ ﴾ ی بۆ خوێندەوە جا بێگومان (جەماوەرەكە) هێواش و هێور بوویەوە، وە شایانی باسە حەزرەتی عومەر (خوا لێی ڕازی بێت) ئەفەرمووێ: (سوێند بوخوا وەك ئەوەی ئەو خەڵكە نەیزانیبێ ئەم ئایەتە هاتۆتە خوارەوە، هەتا حەزرەتی (ئەبوبەكر) خوێندیەوە، هەموو خەڵكەكە لێیان وەرگرت و هەركەسێ كە گوێی لێدەبوو دەیخوێندەوە، هەروەها لە سەعیدی كوڕی موسەیەبەوە (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) ئەڵێت: حەزرەتی عومەر (خوا لێی ڕازی بێت) ووتی: سوێند بەخوا هەر ئەوەندەبوو كە گوێم لە ئەبو بەكر بوو ئایەتەكەی خوێندەوە هۆشم لەلای خۆم نەماو پێیەكانم زۆر بێ هێز بوون لەدوام نەئەهاتن و كەوتمە سەر زەوی و ئەوجا زانیم پێغەمبەر (ﷺ) وەفاتی كردووە[1].

---

(١) بڕوانە، تەفسیری (الدُر المنثور) لە نووسینی پێشەوا (سیوطي) بەرگی/٢، لاپەڕە/٣٣٧، وە پێشەوا (بوخاریش) لە (صەحیحدا) هێناویەتی، ژمارەی فەرموودەكە (٣٦٦٧) ئەوەندەیە.

(بەفەرمانی خوا نەبێ هیچ کەسێك نامرێ)

جـا خـوای گـەورە ئەفـەرموێ: ﴿وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَن تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ ٱللَّهِ كِتَـٰبًا مُّؤَجَّلًا﴾ (أي كتب لِكُلّ نَفْسي أجلها كتاباً مؤقتاً بوقتٍ معلوم لايتقدّم ولايتأخر) **واته:** هیچ كەسێك (چ پێغەمبەرو چ خـەڵكی تـر) بە ویست و فەرمانی خودا نەبێ نامرێ، چونكە بێگومان هەتا ئەو ماوەیە بۆی دانراوە، تـەواوی نـەكا لـە ژیـان دەرناچـێ دەبـێ خـودا (ئیـزن) بـدا ویست و ئیرادەی لەسەر مردنەكـەی هـەبێ ئـەمجار دەمـرێ، ﴿وَمَن يُرِدْ ثَوَابَ ٱلدُّنْيَا نُؤْتِهِۦ مِنْهَا وَمَن يُرِدْ ثَوَابَ ٱلْـَٔاخِرَةِ نُؤْتِهِۦ مِنْهَا ۚ وَسَنَجْزِى ٱلشَّـٰكِرِينَ ﴿١٤٥﴾﴾ **واتـە:** هەركەسێك لـە هەوڵـەكانی دا تـەنیا پاداشتی ئەم دنیایەی بوێ‌و حەزی لێ بكا، ئەوە بێگومان ئێمە دونیـای دەدەین و بـەڵام لـە (قیامـەت) بـێ بەشـە، وە هـەر كەسێكیش هـەوڵ و تێكۆشـینی بـۆ دواڕۆژ بـدا (غایـەو) مەبەسـت و ئامـانجی پلـەو پایـەی (قیامەت) بێ ئەوە بێگومان ئێمە بـێ بەشـی ناكـەین، واتـە بێگومـان لـە دنیــاو قیامەتــدا پاداشــتی شــوكرانەو سوپاســگوزاران دەدەینــەوە، بەتایبەتی ئەوانەی كە خۆیان ڕاگرت لە گۆڕەپانی جەنگدا).

(باسێك لە دڵدانەوەی موسڵمانەکان لە جەنگی ئوحود)

خوای گەورە ئەفەرمووێت: ﴿ وَكَأَيِّن مِّن نَّبِيٍّ قَٰتَلَ مَعَهُۥ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُواْ لِمَآ أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾ (أي وكثير من الأنبياء قاتلوا لإعلاءِ كلمة اللهِ وقاتل مَعَهُمْ جموع كثيرة علماء ربانيّونَ فلم يَضعَفُوا لما أصابهم القتل والجرح في سَبيل الله) **واتە:** پێغەمبەرانێکی زۆر لە ڕێی خوادا (جیهادیان) کردووە واتە جەنگاون و کۆمەڵێکی زۆر لە زانایانی[1] خوا پەرست و پیاو چاکان و پەیڕەوکەرانیشیان شان بە شانی ئەوان لە پێناو بەرزکردنەوەی (شیعاری لا إله إلا الله) دا شەڕیان کردووەو، وە تووشی ئێش و ئازارێکی زۆربوون و هەندێکیان کوژران و (وەکو جەنگاوەرانی) ئوحود، ئەو پیاوە(خواییانە هیچ وورەیان بەرنەداوەو نەڕوخان تا دوا هەناسەیان، ﴿ وَمَا ضَعُفُواْ وَمَا ٱسْتَكَانُواْ ۗ وَٱللَّهُ يُحِبُّ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٤٦﴾ ﴾ (ولم يُذلّوا ويَخضعُوا لِعَدوِّهِم والله سبحانهُ يحبّ الصّابرين على مقاساة الشدائد والأحوال في سبيلِ الله) **واتە:** بێ تین و سستیش نەبوون لە غەزاکردن و سەریشان بۆ دووژمن دانەخست و پشتیان لە (جیهاد) هەڵنەکرد بێ هێز نەبوون و کۆڵیان نەدا بەوەی کە لە (شەڕ) بەسەریان ئەهات لە (کارەسات) و برینداربوون و شکست ئێوەش وەك ئەوان (صەبر) و ئارامتان هەبێ و خۆگربن، ئەوجا بزانن

---

(١) قالَ بعض المفسّرُونَ (الرّبيون هم العلماء الفقهاء والصبراء) بروانە: التفسير الكبير، ج١، لاپەڕە/١٤٢.

خوای گەورە مرۆڤی بە ئارام خۆڕاگرو لەسەر بیرو باوەڕی تەواو کە شەڕی دژ بە (کافران) واتە بێ باوەڕان بکات خوای مەزن ئەوانی خۆش ئەوێ، ﴿ وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ إِلَّآ أَن قَالُواْ رَبَّنَا ٱغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِىٓ أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَٱنصُرْنَا عَلَى ٱلْقَوْمِ ٱلْكَـٰفِرِينَ ﴿١٤٧﴾ ﴾ **واتە:** ئەو پیاوچاکانە لەوەدا پەیڕەوی پێغەمبەری خودا بوون و لە ڕووبەڕوو بوونەوەی دوژمناندا مەبەستێکی دونیاییان نەبوو بەڵکو تاکە مەبەستیان سەرکەوتنی ئایینی پیرۆزی ئیسلامەو، وە دوعاو نزاو پاڕانەوەشیان ئەوەبوو ئەیانگووت پەروەردگارەکەمان لە تاوان و گوناهەکانمان خۆشببەو، وە لە زیادەڕەویشمان بپۆشەو، هەروەها هێزی دڵمان (قایم) بکە تا خۆڕاگربین وە لە قاچەکانمان داچەقێنە لە گۆڕەپانی جەنگدا، وە یارمەتیمان بدەو، سەرمان بخە بەسەر (قەومی) بێ باوەڕاندا،﴿ فَـَٔاتَىٰهُمُ ٱللَّهُ ثَوَابَ ٱلدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ ٱلْـَٔاخِرَةِ ۗ وَٱللَّهُ يُحِبُّ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿١٤٨﴾ ﴾ **واتە:** بەڕاستی ئەوانەی کە ئەوە ڕەوشتیان بوو ، جا بێگومان لەبەر ئەوە خوداش پاداشتی (دنیا) و قیامەتی پێدان هەروەها لە دنیا سەری خستن و (بەسەر نەیاران و دوژمنانیاندا) و پاداشتی دوارۆژی پێدان کە (بەهەشتی پان و بەرینە) خودا ئەو کەسانەی خۆش دەوێت کە هەمیشە لە گشت کارەکانیاندا ڕوویان لە باشەو چاکەیە.

(بە گوێی درۆو دەلەسەی خوانەناسان مەکەن)

(موفەسیرەکان)ئەڵێن لەوکاتەی (مونافیقەکان) واتـە دووڕووەکـان لـە (ئوحـود) گەڕانـەوە، دەسـتیان بـە پڕوپاگەنـدەو درۆو دەلەسـە کـرد لـە موسڵمانەکان و، ووتیان ئەگەر ڕاست بـوو (محەمـەد) (ﷺ) پێغەمبـەرەو ئێوە تووشی ئەو حاڵە نەدەهاتن و (ئەو شکستە نەدەهاتە ڕێتـان) و جـا بێگومـان خـوای گـەورە بـۆ ئـەو موسـڵمانانەی کـە لـە جـەنگی ئوحـود بەشـداریان کردبـوو لەجـەنگ ئاگادارییـان دەکاتـەوە، ئێـوە هـیچ کـات گوێڕایەڵی و بەفەرمانی ئەو دوژمنە وبێ باوەڕانە نەبن، جا خـوای گـەورە دەفــەرمووێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن تُطِيعُواْ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ يَرُدُّوكُمْ عَلَىٰٓ أَعْقَٰبِكُمْ فَتَنقَلِبُواْ خَٰسِرِينَ ﴿١٤٩﴾﴾ واتــە: ئــەی ئەوانەی ئیمان و باوەڕتان هێناوە، ئەگەر ئێـوە گوێڕایـەڵی (کـافر) و بـێ بـاوەڕو دووڕووان بکـەن، ئـەوە بـەرەو دواوە دەتانگەڕێننـەوە لـە ئاینـە پیرۆزەکەتان پەشیمانتان دەکەنەوە، چونکە ئـەو کـەم تێشکانەی ئێـوە داو پێـی تووشـی دوودڵـی دەکـەن[1]، ئینجـا خـوای گـەورە ئەفـەرمووێ: ﴿بَلِ ٱللَّهُ مَوْلَىٰكُمْ ۖ وَهُوَ خَيْرُ ٱلنَّٰصِرِينَ ﴿١٥٠﴾﴾ واتــــە: بــزانن بێگومـان گــەورەی ئێـوە هــەر پــەروەردگارە و خودایەکـە دۆسـت و یارمەتیدەری ئێوەیەو ئەو زاتـە چـاکترین یاریـدەدەرو پـشتیوانتانە، جا (موفەسیرەکان)ئـەڵێن لـە پاشـان (مـژدەیان) دەداتـێ کـە ترسـی ئـەوان

---

(١) وەکو وێنەی (ئەبو سوفیان و هاوەڵانی) عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی سەرۆکی دووڕووەکان و شوێن کەوتوانی، هەروەها هەندێ لە گاورەکان بڕوایان بە ئاینی ئێوە نیەو هەروەها بڕوایان بە هاتنی پێغەمبەر (ﷺ) کە ڕەوانەکراوی خودایە نیە....هتد.

دەخاتە دڵی دووڕووەکان و هەموو دووژمنانی ئیسلام و زەلیلیان ئەکات بەهۆی ئەو خوا نەناسیانەوە، وە لەگەڵ ئەو سزایەی کە لە دواڕۆژدا بۆی ئامادەکردوون، ئەوجا بێگومان خوای گەورە ئەفەرمووێت: ﴿ سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ ﴾ (أي سَنَقْذِفُ في قلوبهم الخوفَ والفزعَ) **واته:** بێگومان ترس و لەرز دەخەینە دڵ و دەروونی (کافران) و بێ باوەڕان و خوانەناسان و گومڕایان، چونکە ئەوان (شەریك) و هاوەڵ بۆ خودا دادەنێن ئەوجا خودا دەیانشکێنێ، بەڵی ئەمە یاساو (حوکمی) خودای مەزنە، هەرکاتێ بێ باوەڕەکان دەگەنە موسڵمانانی ڕاستەقینە ترس و بیمی بڕوادارەکان دەچێتە ناو دڵیانەوەو لە مەیدان و گۆڕەپانی جەنگدا ڕادەکەن و هەڵدێن ، هەروەها پێغەمبەریش (ﷺ) ئەفەرمووێت: (أُعْطِيتُ خَمْساً لَمْ يُعْطهُنَّ أحَدٌ مِن الأنبياء قَبلي نُصِرْتُ بالرُّعْبِ أي الخَوْفِ مسيرةَ شَهْرٍ، وَجُعِلَتْ لي الأرْضُ مَسْجِداً وَ طَهُوراً، وَأُحِلَّتْ ليَ الغَنائم وَأُعْطيتُ الشّفاعَةَ، وكانَ النَّبيّ يَبْعَث إلى قَوْمِه خاصّة وَبُعِثْتُ إلى النَاسِ عَامّة)[1]، **واتە:** پێنج شتم پێدراوە کە لە پێش مندا بەهیچ پێغەمبەرێك نەدراون: ١- بەهۆی ترس و بیم و خەوف خرانە دڵی دوژمنەوە هەروەها مانگە ڕێیەك خوای گەورە سەرکەوتووی کردووم[2]،

---

(١) صحيح، أخرجه البخاري برقم (٣٣٥) و مسلم (٥٢٤) و النسائي (٢٠٩/١)، و أحمد ٣٠٤/٣، و إبن حبان في صحيحه برقم (٦٣٩٨).

(٢) جا بێگومان دیارە ئەوە بۆ پێغەمبەر (ﷺ) بووە لەوەختی خۆی بەلام بۆ ئوممەتەکەشی ئەبێ لەدوای خۆی ئەگەر ئوممەتەکەی شوێن کەوتوی بێ.

٢- هەروەها زەویم بۆ کراوە بە مزگەوت و بە پاککەرەوە[1]، ٣- وە (غەنائم) واتە دەستکەوتەکانی جەنگم بۆ حەلاڵ واتە ڕەوا کراوە کە بۆ ئوممەتەکانی پێش ئێمە (حەلاڵ) نەکرابوون، ٤- وە شەفاعەتم پێدراوە، واتە تکاکاریشم پێ دراوە، ٥- وە پێغەمبەران (سەلامی خوایان لێبێت) ڕەوانە کراون بۆ هۆزەکانی خۆیان بەتایبەتی، بەڵام من ڕەوانەکراوم بۆ هەموو خەڵکی، جا بێینەوە سەر ئایەتەکە کە خوای گەورە ئەفەرمووێت:

﴿بِمَآ أَشۡرَكُواْ بِٱللَّهِ مَا لَمۡ يُنَزِّلۡ بِهِۦ سُلۡطَٰنٗاۖ وَمَأۡوَىٰهُمُ ٱلنَّارُۖ وَبِئۡسَ مَثۡوَى ٱلظَّٰلِمِينَ ١٥١﴾ (أي بِسَبَبِ إشراكِهِمْ بالله وَعبادتهم مَعهُ آلهة أخرى من غير حُجّةٍ ولابرهان أي مُسْتقَرّهم الظالمين نار أي بئْسَ مقام الظالمين جهنّم فهم في الدّنيا مَرْعوبون وفي ألآخرة مُهذّبون) **واتە:** لەبەر ئەوە کە بەبێ بەڵگە و (دەلیلێك) هاوبەشیان بۆ خودا ئەنجامدا ، چونکە ئەوانە هاوەڵیان بۆ خودا داناوە لە (حاڵێکدا) هەرگیز خودا (بڕیاری لەسەر ئەوە نەداوەو پێی ڕازی نیە، وە هیچ دەسەڵاتێکی نەداوەتە بتەکانیان، جێگەی ئەوانە ئاگری بەتینی دۆزەخە، بە هۆی ستەمکاریان لە خوای خۆیان و، بەهۆی (کوفر) و بێ دینی و سەرپێچی کردنیانەوە، جا بێگومان دۆزەخ خراپترین شوێنی حەوانەوەی ستەمکارانە کە ناتوانن لێی دەربچن.

---

(١) جگە لەو شوێنانەی کە بە (شەریعەتی) ئیسلام قەدەغەن وەکو (حەمام و سەر گوفەك و زبڵدان و تەوێڵەی وڵاخ و ...هتد) چونکە ئەو شوێنانە دروست نیە بەڵام (غەیری) هەمووی درووستەو (جائیزە) مزگەوتی لێ ئاوا بکرێت و بکرێتە شوێنی نوێژیش (والله أعلم) واتا خواش زانایە.

(هەرکاتێك ڕووتان لە تالآن تەماح کرد ئێوە فەشەل دەهێنن)

خوێنەرانی ئازیزم، وە لە سەرەتای باسەکەوە (موفەسیرەکان) ئاماژەیان بۆ کرد کە موسڵمانەکان لە یەکەمجارەوە (زاڵ بوون) و کوشتارێکی زۆریان کرد، بێ بڕواکان هەتا شکان و ڕایان کرد ئیتر چەك و شتومەکەکانیان بەجێهێشت و ئالآکەیان کەوت و هیچ کەس نەیتوانی ڕاستی بکاتەوە، هەندێ لە (سیرەت) نووسان ئەڵێن لە پاشان ئافرەتێك بۆیانی ڕاست کردنەوە، ئینجا کارەکەیان هەر بەو جۆرە ڕۆیشت و شکان رووی تێ نەکردن هەتا کاتێ تیرئەندازەکان کەمێکیان نەبێ ئەو شتەیان بەجێ هێشت کە پێغەمبەر (ﷺ) بۆی دیاری کردن ئینجا دووبەرەکی کەوتە نێوانیان لەسەر ئەوە، ئەو تاقمە لەبەر دەستکەوت و (غەنیمە) گرتن فەرمانەکەی پێغەمبەریان (ﷺ) شکاند، بەهۆی ئەوەوە زاڵ بونەکەیان وەرگەڕا بەرەو ئەم تێکشکانە دڵ تەزێنە، جا لێرەدا (قورئان) ئەو هەڵوێست و بەسەرهاتانەیان ئەخاتەوە بەر چاوو هەندێ هەڵەو بۆچوونی ناڕاستیان ڕاست ئەکاتەوە، لە پاشان خوای گەورەو میهرەبان و بەخشندە کە لێبوردنی یەکجار زۆرە بەرامبەر بەندەکانی خۆی کە پەشیمان ئەبنەوە لە گوناهەکانیان بە تەواوی و ناچنەوە سەری، وە دان ئەنێن بە نەزانی خۆیان، جا هەروەکو ئەفەرموێت ﴿ وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ ٱللَّهُ وَعْدَهُۥٓ إِذْ تَحُسُّونَهُم بِإِذْنِهِۦ ۖ حَتَّىٰٓ إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَٰزَعْتُمْ فِى ٱلْأَمْرِ وَعَصَيْتُم مِّنۢ بَعْدِ مَآ أَرَىٰكُم مَّا

تُحِبُّونَۚ ﴾ (أي وَلَقَدْ وَفّي لكم سبحانه ماوعدكم به من النصرِ على عدوكم فانْتصرتم عليهم وهَزَمْتمُوهُمْ وقْتَ كنتم تحصدونهم بسيوفكمْ وتقتلونم قتلاً ذريعاً بإرادة الله وحُكمهِ أي حتّى إذا جبنتم وضَعفَ رأيكم واختلفتم في أمر المُقَام في الجبل وعصيتم أمر الرّسولِ (ﷺ) مِنْ بعدِ أن كان النصرَ حليفكُمْ) **واته:** بەڕاستی خوا بەڵێنی بە ئێوە دا (کە سەرتان بخات) ئەویش ئەوەبوو تاقی بەیانیەکەی ئێوە زۆر بە دڵسۆزانە هاتنە گۆڕەپانەوە، وە غەزاتان ئەکرد خواش یارمەتی دان و لەسەرەتاوە سەری خستن، ئەوکاتە کە بەفەرمانی خودا دوژمنتان دەکوشت و هێرشتان ئەبردنە سەریان هەتا ئەوەندە بە جوانی دەجەنگان و پێغەمبەریش (ﷺ) دەرهەقیان فەرمووی (هەتا بەسەبرو ئارام بن سەرکەوتوو دەبن) ئەوجا بەڵێ وابوو هەر لەسەرکەوتندا بوون، هەتا ئەوکاتەی واتان لێهات لەناوە خۆتان تێکچوون و رێك نەکەوتن و کێشەتان لێ پەیدابوو فەرمانتان شکاند و لەسەر هەندێ دەستکەوت و تالأنکەری کە بەتەمای بوون لاتانداو سەرپێچی فەرمانەکانی پێغەمبەرتان کرد و بۆسەو کەمینی سەرشاخەکەتان چۆڵ کرد ئەوجا سەرئەنجام هەموو تێکشکان، ﴿مِنكُم مَّن يُرِيدُ ٱلدُّنْيَا وَمِنكُم مَّن يُرِيدُ ٱلْآخِرَةَۚ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْۖ وَلَقَدْ عَفَا عَنكُمْۗ وَٱللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٥٢﴾ ﴾ (أي منكم من يريد الدُّنيا أي (الغنيمة) ومنكم من يريدُ الآخرة أي (ثواب اللهِ) وأجرَهُ العظيم أي ردّكم عن الكفّارِ بالهزيمة التّي اصابتكُمْ ليمتحنكم ويمتحن إيمانكم ثُمّ

صَفَح عنكم مَعَ العصيان واللهُ سبحانه ذو منٍ وفضلٍ عظيمٌ علىَ عِباده المُؤمنينَ ولذلك لم يُعاقبكم) **واتە:** هەتان بوو مەبەستی بەروبوومی دونیایی بوو، وە دەیویست دەستکەوت و (غەنیمەتی) دەست بکەویٚ، بەتایبەتی کە لەسەرەتاوە (کافرەکان) شکان و چاوتان برِیە کەل و پەلەکانیان، عەبدوڵلای کوری مەسعود (رەزای خوای لیٚ بیٚت) ئەڵیٚت هیچ کەس لە یارانی حەزرەت (ﷺ) هەستی بەوە نەدەکرد کە دنیا ویستیان تیٚدابیٚ تا رِۆژی (جەنگی ئوحود) هات ئەوانە ئەو کەسانە بوون کە لە کیٚوی ئوحود سەنگەرەکانی خۆیان چۆڵ کرد بەهیوای دەستکەوت هاتنە خواریٚ بۆ (غەنیمەت)[1] هەشتان بوو، پاداشتی رِۆژی قیامەتی دەویست، هەروەها پابەندی فەرمانی پیٚغەمبەر (ﷺ) بوون و شویٚنی خۆیان بەجیٚ نەهیٚشت و لەگەڵ سەرکردەکەیان (عبداڵلای کوری جوبەیر) مانەوە، بەلاٚم (خالیدی کوری وەلید و عەکریمەی کوری ئەبو جەهل) کە ئەوکاتە (کافر) بوون ئەوجا هەڵمەتیان بۆ بردن و دەوریان گرتن، ئەوانەی مابوون لەسەر کیٚوی ئوحود (شەهیدیان) کردن، ئەوجا (لۆمەکە) رِوو دەکاتە ئەوانەی سەرپیٚچیان کردووەو شویٚنی خۆیان بەجیٚهیٚشت و هەلاٚتن، جا خوای گەورە رِوو ئەکاتە ئەوانەی کە لە شویٚنی خۆیان مانەوە تا (شەهید) بوون تا (ئاخیر) هەناسە بەرگرییان

---

(1) ئەمەش دەقەکەیتی بە(عەرەبی)و (قال عبدالله بن مسعود (رضي الله عنه) ماشعرنا أن أحداً اصحاب النبيٍّ (ﷺ) يريد الدنيا وعرضها حتى كان يوم أحد وهؤلاءهم الذين تركوا أماكِنَهم على الجبل طلباً للغنيمة) بروانە (التفسير المنير في العقيدة الشريعة والمنهج) لەنووسینی (د. وهبه الزحيلي)، بەرگی٢، لاپەرە٤٥٦.

کرد، ئەوان جێگایان بەهەشتی پانو بەرینە، جا بێگومان خوا وای کرد، ئەوکارەتان بووە هۆی ئەوەی ئێوە واز لە قوڕەیشییەکان بێنن و قوڕەیشییەکان بۆتان بگەڕێنەوە، ئەمەش بۆ ئەمە بوو کە خوا (تاقیتان) بکاتەوە کە ببێتە پەند بۆ جارێکی تر تاوەکو تووشی بەزین و شکان نەبن[1]، واتە لەگەڵ ئەوەشدا دڵنیابن خودا لەو تاوانەتان خۆش بووە، بەو ژێرکەوتن و تاقیکردنەوەتان شوێنەواری تاوانەکانتانی سڕیەوەو تۆبەی لێ قەبوڵ کردن، پەشیمانیتان وەرگیرا، جا بەڕاستی خوا خاوەنی فەزڵ و ڕێزە بۆ باوەڕداران.

(سەرنجێکی گرنگ)

جا بێگومان ئەوەی ڕاستی بێت شکانی (موسڵمانەکان) لە جەنگی (ئوحود) دا بووە برینێکی گەورە لە دڵی هەمووتانا بەتایبەتی لە دڵی کەسو کارو بنەماڵەی ئەو حەفتا موسڵمانەی کە (شەهید) کران،

---

(١) زانایانی (تەفسیر وسیرة) ئەگێڕنەوە: لەوکاتەی موسڵمانان تووشی شکست بوون (خالیدی کوڕی وەلید) ویستی سەری کێوەکان بگرێ و ئینجا لەوکاتەدا پێغەمبەر (ﷺ) پاڕایەوە لە خودا، ووتی: (خوایە بێ باوەڕان سەرنەخەی، خوایە خۆت ئاگاداری ئەگەر ئەم باوەڕدارانە بکوژرێن لەم شارەدا جگە لەوان کەسی تر تۆ ناپەرستێ، ئینجا کتوپڕ هەندێ لەو تیر هاوێژانە مابوونەوەو ئینجا گەڕانەوە بۆ سەر لوتکەی کێوەکان و بێ باوەڕەکانیان شکاند، بۆیە خوای گەورە ئەفەرمووێ ﴿وَأَنتُمُ ٱلۡأَعۡلَوۡنَ إِن كُنتُم مُّؤۡمِنِينَ ١٣٩﴾ ئەم (ئایەتە) لە پێشەوە تەفسیر کراوە، پێویست بە دووبارە ناکاتەوە، بڕوانە تەفسیری زمناکۆ، لە نووسینی (مەلا سەعید زمناکۆیی) لەگەڵ دەستکاری، بەرگی/٤، لاپەڕە/٥.

لەلایەکی تریشەوە، بوو بە هۆی دڵخۆش بوونی بێ باوەڕان و دووڕووەکان و جوولەکەکانی (مەدینە) لەم ئایەتانەشدا جارێکی تر خودای مەزن لەلایەك دڵی موسڵمانەکان دەداتەوەو دڵنەواییان دەکات، لەلایەکی تریشەوە (لۆمەیان) دەکات، هەروەها لەلایەکی تریش بەڵێنی سەرکەوتنێکی تریان پێدەدات، ئەگەر یەك ریزن بن و بەرێك و پێکی ڕووبەڕووی دووژمن ببنەوە.

(شێوەی هەندێ لەو موسڵمانانەی لە تێکشکانەکەی جەنگی ئوحود دا تووشی بوون)

(موفەسیرەکان)ئەفەرموون: خوای گەورە یادی ئەو کەسانە ئەخاتەوە لە جەنگی ئوحودا (شکان) چۆن ترسان لە بێ باوەڕان و هەڵهاتن و ئاوڕیان لەکەس نەدایەوە، وەلامی جاری واتە بانگەوازی پێغەمبەریان (ﷺ) نەدایەوە کاتێ بەتەنها لە جێگەی خۆیدا مایەوە کە ئەیفەرموو (من فروستادەی خوام و یانی پێغەمبەری خوام نەکوژراوم و بگەڕێنەوەو مەترسن و ڕامەکەن، ئینجا بەم شێوەیە خوای مەزن ڕوو ئەکاتە هەڵهاتووەکان و ئەفەرمووێ: ﴿إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُۥنَ عَلَىٰٓ أَحَدٍ وَٱلرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِىٓ أُخْرَىٰكُمْ﴾ (أي أذكروا حينَ ولّيتُمْ الأدبار وأنتم تُمْعنُونَ في الفرار صاعدينَ في الجبال مُنْهَزِمينَ من أعْدائكم لايلتَفت أحدٍ إلى أحدٍ من شدّة الخوف والرُّعْبِ ومحمّد رَسُول الله يدعوكم من ورائكم) **واتە:** یادی ئەوە بکەنەوە کە (کافرەکان) واتە بێ

باوەڕەکان بۆ سەر کێوی ئوحود هەڵیان بڕین و ڕاویان نان، ئێوە بە شکاوی ڕاتان دەکرد، جا بێگومان ئاوڕتان لە کەس نەدەدایەوە، لەبەر ترس و بیم و لەرز و پەشۆکاوی خۆتان دەتان قوچاند و پێغەمبەرتان (ﷺ) بەجێ هێشت بوو لە دواوە بانگی دەکردو دەیفەرموو: (إلَيَّ عِبَادَ اللهِ، إليّ عِبادَ اللهِ، أنا رَسُول اللهِ مَنْ يَكرُّ فَلَهُ الجنّةُ)[1]، **واتە:** ئەوکاتە کە شکان و پەرت بوون و دەستەیەك بەرەو (مەدینە) گەڕانەوە، دەستەیەکیش چوونە پشت بەردە گەورەکانی (ئوحود) خۆشەویست واتە پێغەمبەر (ﷺ) هەر دەیفەرموو (بگەڕێنەوە، وەرنەوە لای من بگەڕێنەوە، وەرنەوە لای من، ئەی بەندەکانی خوا هەر کەسێك بگەڕێتەوە، مسۆگەر بەهەشتی بۆ هەیە) کەچی ئێوە هەر ملتان ناو ئاوڕتان نەدایەوەو بەلاّم ئێوە گوێتان پێنەداو نەگەڕانەوە بۆلای پێغەمبەر (ﷺ). ﴿فَأَثَٰبَكُمۡ غَمَّۢا بِغَمّٖ﴾ **واتە:** خوا سزای دان (بە خەم لەسەر خەم) کە تووشتان بوو، بەوەی هەڵهاتن و لێتان کوژراو بریندار بوون، جگە لەمانەش ماڵتان کەوتە دەستی قوڕەیشییەکان، بەلاّم ئەوەی ڕاستی بێت خەم و خەفەتتان خستە دڵی پێغەمبەرەوە(ﷺ) کە قسەتان شکاند و تێکەوتن، هەندێ لە (موفەسیرەکان) ئەڵێن

---

(١) بڕوانە (صفوه التفاسير) لە نووسینی مامۆستا (محمد علی الصّابونی) ج/١، لاپەڕە /٢٣٦.

﴿غَمًّا بِغَمٍّ﴾[1]، یەکەم: تێکشکان، دووەم: خەمی ئەوە کە بەگوێتان نەکردوو، وە لەگەڵ ئەوەشدا هەواڵ بڵاوبوەوە کە ووتیان پێغەمبەر (ﷺ) کوژراوە، ﴿لِّكَيْلَا تَحْزَنُوا۟ عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَآ أَصَٰبَكُمْ ۗ وَٱللَّهُ خَبِيرٌۢ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٥٣﴾﴾ **واتە:** خەفەت بۆ ئەوە نەخۆن کە لە دەستتان چووە لە سوود و تالآنی جەنگ، وە هەروەها خەفەت مەخۆن بۆ ئەو زەرەروو زیانەی تووشتان بووە، وەکو ئەو ئێش و ئازارەی پێتان گەیشتووە لە دووژمنەوە، وەکو کوژران و برینداری و ماندووبوون و کارەساتی جەنگ و شتی تر، جا ئەفەرمووێ خودا زۆر ئاگادارە بەوەی دەیکەن، **واتە:** کێ لە کردەوەکانیدا مەبەستی ماڵی دنیاو خۆشیەکانی دنیایە، هەروەها کێش ڕەزامەندی خودای مەبەستە، جا بێگومان خودا بە هەمووی ئاگادارو شارەزایە.

---

(١) خوای گەورە ئەفەرمووێ ﴿فَأَثَٰبَكُمْ غَمًّۢا بِغَمٍّ﴾ جا خودا پاداشتی خەمی هەر بە خەم دانەوە، وە ئیبن و عەباس (خوا لێیان ڕازی بێت) دەڵێت: خەمی یەکەم بە هۆی تێکشکانەکەیانەوەبوو، وە لەوکاتەدا کە ووترا پێغەمبەر (ﷺ) کوژراوە، ئەمە بەلایانەو لە تێکشانەکە گەورەتر بوو، وە هەروەها موجاهید و قەتادە (ڕەحمەتی خوایان لێبێت) ووتیان (خەمی یەکەم بیستنی کوژرانی پێغەمبەر (ﷺ) بوو وە خەمی دووەمیش ئەو کوشتارو برینداریە بوو کە تووشیان هات).

(چەند فەرموودەیەك لە بارەی ئەنسار و کۆچەرییەکانەوە کە بەرگریان لە حەزرەت (ﷺ) کردووە

(وَرَدَ فِي الصَّحِيحَيْنِ عَنْ سَعْدِ بنِ وَقَاصٍ (رضي الله عنهما) قَالَ (رَأَيْتُ يَوم عَنْ يَمينِ النَبيَّ (ﷺ) وَعنْ يَساره رَجلينْ عَلَيْهما ثياب بَيْضُ يُقاتِلانِ عَنْـهُ أشدّ القتال ما رأيْتهما قَبْلَ ذَلِكَ اليَوْم وَلاَ بَعْدَهُ) يعني جُبْريلَ وميكائيل (عليهما السّلام) **واتـە:** لە هەردوو صەحیحەکەدا لە سەعدی کوڕی ئەبو وەقاسەوە (خوا لێی ڕازی بێت) ووتی من خۆم دوو پیاوم لە ڕۆژی ئوحودا لەلای ڕاست و لەلای چەپی پێغەمبەر (ﷺ) بینی کە دووبەرگی سپیان لەبەردابوو لە باتی پێغەمبەر (ﷺ) شەڕێکی زۆر توندیان دەکرد، جا بێگومان نە لەپێش ئەو ڕۆژە دا چاوم پێیان کەوتووە نە لە دوای ئەو ڕۆژە، واتە (جوبرەئیل و میکائیل) بوون ئەو دووانە.

(درێژەی ووتەکان)

(ئەهلی سیرە) و مێژوونووسان[1] ئەڵێن بێ باوەڕەکان زۆر موکوڕ بوون (لە جەنگی ئوحودا) لەسەر کوشتنی پێغەمبەر (ﷺ) هەرچەندە بڵاوبۆوە کە (محمد) مان کوشتووە بەڵام هەندێکیان باوەڕیان نەدەکرد بۆیە (ئەبو سوفیان) لەناو کوژراوەکاندا بۆی ئەگەڕا، بەڵام هەندێك لە دووڕووەکان بەم هەواڵە زۆر شادمان بوون بەوەی کە (محەمەد)

---

(١) بڕوانە: پەرتوکی (سیرەت و ژیاننامەی زاتی ڕەهبەر...) لە نووسین و ئامادەکردنی (عبدالرحمن ملا طه عبدالعزیز) بەرگی/٢، لاپەڕە/٧٣.

کوژراوە، چونکە پێغەمبەر (ﷺ) ڕەنگ و روخساری زۆر بە (موسعەبی کوڕی عومەیر) ئەچوو، چونکە ئەو لە هەوەڵەوە کوژرابوو ئینجا پێغەمبەریان بەوەوە (شوبهاند) بەلاَم لەلایەن موسڵمانەکانەوە ئەم هەواڵە بەدرۆ خرایەوە، چونکە (کەعبی کوڕی مالیك) بەلایەوە چاوی بە پێغەمبەر (ﷺ) کەوت لە خۆشیان هاواری کرد ئەی موسڵمانان مزگێنیتان لێبێ بەدەنگی بەرز بانگی ئەکرد کە پێغەمبەر (ﷺ) ماوە، بەلاَم حەزرەت (ﷺ) دەستی لێ هەڵوەشاندو فەرمووی بێ دەنگ بە با (کافرەکان) نەزانن (ئینجا یارەکانی پێغەمبەر (ﷺ) (خوا لێیان ڕازی بێت) زانیان ماوەو ئەوەی گوێی لەم هەواڵە بوو زۆر کەیف خۆش بوو ئەوجا بەدوایدا گەڕان تا دۆزییانەوە لە دۆڵێکی کێوی (ئوحود) کە نزیکەی ٣٠ کەس لە خزمەتیا گردبوونەوە لەو بەڕێزانە (سەعدی کوڕی ئەبی وەقاص) و (سەعدی کوڕی عوبادە) و تەڵحەی کوڕی عوبەیدوڵلاَ) و حەزرەتیَ ئەبوبەکری سدیق و عومەر و عەلی و (زوبەیری کوڕی عەوام) و (ئەبا عوبەیدەی کوڕی جەراح) و (حارسی کوڕی حەسمە) و هەروەها (ئەبو دوجانەو) ....هتد. (خوا لە هەموویان ڕازی بێت).

ئەوجا کە (کافرەکان) گوێیان لە (کەعب) بوو کە پێغەمبەر (ﷺ) ماوە، جا بەدوای دا گەڕان تا بیدۆزنەوە، ئینجا لە هەموو لایەکەوە هێرشیان بۆ هێنا، لەو کاتەدا (عوسمانی کوڕی عەبدوڵلاَی کوڕی موغیرە) ڕووی تێکردن و پێغەمبەری دیت بە چاوی خۆی ئەمجا هێرشی کردە سەرو گووتی (محمد) بۆ کوێ ئەڕۆی هەر ئێستا لەناوت ئەبەم، بەلاَم ئەو ووتەیەی تەواو نەکردبوو، یەکسەر وڵاغەکەی خستیە

خوارەوەو کەوتە ناو چاڵێك ئینجا (حارسی کوڕی حەسمە) چوو کوشتی و بە دۆزەخی شاد کرد، هەروەها زۆر لە (موفەسیرەکان)و (سیرەت) نووسان ئەگێڕنەوە لە (عوروەی کوڕی زوبەیرەوە) ووتی (ئوبەی کوڕی خەلەف) لە (مەککە) دا سوێندی خواردبوو کە دەبێ پێغەمبەری خودا(ﷺ) بکوژێ کاتێ هەواڵی سوێندەکەی گەیشت بە حەزرەت (ﷺ) فەرمووی (إنشاء الله) من خۆم ئەو دەکوژم، ئینجا کاتێ کە ڕۆژی (ئوحود) هات بە (زرێپۆش) دەمامکی خۆی دابوو وە لیباسی (حەربی) پۆشی بوو، ئینجا کە پێغەمبەری (ﷺ) دۆزییەوە هێرشی کردە سەری و گووتی کێوە قوتار ئەبی لە دەستم مەگەر خوا قوتارت کات ئینجا پەلاماری پێغەبەری (خودا) دا ئەسحابەکانی پێغەمبەر (ﷺ) ویستیان هێرشی ببەنە سەر ئینجا حەزرەت (ﷺ) فەرمووی لێی گەڕێن با بێت ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) خودی خۆی ڕمێکی لە (یەکێك لە ئەصحابەکانی) وەرگرت و هەروەها (ڕمێکی) ئاراستەکردو پێکای و لێیداو لە ئەسپەکەی کەوت، هاوەڵەکانی هاتن هەڵیان گرتەوە، بەلاّم بە برینداری هاواری ئەکرد وەك (گا) دەیبۆڕاند تا مرد[1] ئینجا بێ باوەڕەکان بەچەند جارێك هێرشیان بۆ پێغەمبەر (ﷺ) و یارو یاوەرەکانی (خوا لێیان ڕازی بێ) ئەبرد بەلاّم هاوەڵەکانی پێغەمبەر (ﷺ) وەك پەروانە لە دەوری ئەگەڕان و ئەسووڕانەوە و پارێزگارییان لێی ئەکرد بەهەموو هێزێکەوە، هەروەها (ئەبو دوجانە) خۆی کردبوو بە کێوێك لە پێش پێغەمبەر (ﷺ) چەقی بەستبوو، واتە خۆی کردبوو بە (فیدای) حەزرەت (ﷺ) هەروەها ئەوەی

---

(١) زۆر لە زانایانی (سیرة) ئەڵێن پێغەمبەری خودا (ﷺ) جگە لە (ئوبەی) کەسی تری نەکوشتوە نە لە (ئوحودا) و نە لە جەنگەکانی تردا.

لە دەوری حەزرەت بوو (ﷺ) تەڵحەی کوڕی عوبەیدوڵلاّ (خـوا لێـی ڕازی بێ) فیـدای پێغەمبـەر (ﷺ) ئـەویش وەکـوو پەروانـە بـەدەوری حـەزرەت (ﷺ) ئەسـووڕایەوە تـا دەسـتێکی (شـەڵەڵ) بـوو، واتـە گۆجـە بـوو، وە پەنجەکانی پڕن و) هەروەها (قەتادەش) ڕەزای خوای لـێ بـێ، لـە نزیـك پێغەمبەر (ﷺ) تیرێکی بە چاوی کەوت و چاوەکەی کەوتە سەر زەوی وە حەزرەت (ﷺ) چاوەکەی بە دەسـتی پـیرۆزی خـۆی هاوێشتەوە جێگـای خۆی و لە جاران چاکتر پێـی دیـت و ڕۆن تـر بـوو (ئەمـەش یەکێکـە) لـە موعجیزەکانی پێغەمبەر (ﷺ) جا بێگومان هـاوەڵان بەرگرییـەکی باشـیان لێ کرد، خۆیان کردبوو بـە (فیـدای) تـاکو (١٠) دە کەسـیان لێ (شـەهید) کراو (سەعدی کوڕی ئەبی وەقاص) لەتەك پێغەمبەر بوو (ﷺ) تیر بـارانی قورەیشیەکانی دەکردو پێغەمبەر (ﷺ) پێی فەرموو (إرْمِ فداكَ أبي وأُمّـي یا سَعد) (١) **واتە:** دایك و باوکم بە قوربانت بێ تیربارانیان بکەئەی سـەعد .

(ئازاردانی حەزرەت (ﷺ) لەلایەن کافرەکانەوە، واتە بێ باوڕانەوە)

جـا بێگومـان لـەدوای زامـدارکردنی پێغەمبـەری نـازدار (ﷺ) وە شـکاندنی ددانـە موبارەکـەکانی وە لەسـەر ئـەم حاڵـەش (ئـەبو عـامری)

---

(١) (ئەهلی سیرة) ئەفەرموون، حەزرەت (ﷺ) ئەمەی بەس بە (سەعد) گوتووە، بڕوانە پەرتوکی (محمد رسول الله) لە نووسینی (محمد رضا) ل/١٩٧، وەلەگەلێ (سیرەی) تریش ئەم فەرموودەیە باسکراوە.

فاسیق چەند چاڵێکی هەڵکەندبوو سەرەکانیانی بە پووش و پەڵاش داپۆشیبوو، تا پێغەمبەرو موسڵمانەکان بکەونە ناوی، ئینجا پێغەمبەریش (ﷺ) کەوتە ناویەوە وە زۆر ئازاری چەشت و پێ گەیی، هەروەها هەردوو (ئەژنوێ) پیرۆزی بریندار بوون، وە دڵی پیرۆزی لەسەرخۆ چوو، ئینجا بێ باوەڕەکان حەزرەتیان (ﷺ) تیر باران کردوو[1]

هەروەها لە پەرتووکی هەردوو (سەحیحەکەدا) هاتووە لە (سەهلی کوڕی سەعدەوە) پرسیاری لە بارەی برینەکانی پێغەمبەر (ﷺ) لێ کرا، ووتی پێغەمبەر (ﷺ) بریندار کرا (روباعی) شکێنراو زرێ و قەلغانەکەی شکا بەسەریدا چەند پارچەیەك چووە ڕوومەتی موبارەکی تا سەریشی شکاو زامدار بوو، ئینجا (فاتیمەی) کچی خوێنەکەی دەشۆری حەزرەتی عەلیش (ڕەزای خوای لێبێت) بە قەلغانەکەی ئاوی بەسەر دەکرد، کاتێ (فاتیمە) ی کچی بینی ئاوەکە خوێنەکە زیاتر دەکات ئەوجا پارچە (حەسیرێکی) هەلگرت و سوتاندی و وەك خۆڵەمێشی لێ کردو لە برینەکەی داو ئەوجا خوێنەکە ڕاوەستا، جا بێگومان ئەوەی ڕاستی بێت موسڵمانەکانی دەوری پێغەمبەر (ﷺ) توانیان قوڕەیشە بتپەرسەکان لە

---

(١) جگە لە تیر بارانی پێغەمبەر (ﷺ) عوتبەی کوڕی ئەبی وەقاص، بەردێکی ڕاوەشاندە پێغەمبەر (ﷺ) ڕوومەتی پیرۆزی بە کوشندەیی بریندار کرد، هەروەها چەند بێ باوەڕێکی تریش حەزرەتیان بەرد باران کردو چەند بەردێك کەوت بە سەری موبارەکی رومەتی دوو ئەلقەی زرێیەکەی بە رومەتی داچووە خوارو تا (ئەبا عوبەیدەی کوڕی جەڕح) ئەلقەی زرێیەکەی بە ددان دەرهێناو لە پێناوی ئەمەدا دوو ددانی شکان و کەوتن).

پێغەمبەر (ﷺ) دووربخەنەوە، ئینجا لەگەڵ پێغەمبەرەکەشیان بۆ سەر کێوەکە سەرکەوتن و لەگەڵ هەندێ لە یارو یاوەرەکانی (خودا لێیان رازی بێت) بەزۆری لێ کۆبوونەوە، بەڵام (خالیدی کوڕی وەلید) دەیویست پشتیان لێ بگرێ بەڵام حەزرەتی (عومەر) لەگەڵ چەند هاوەڵێکی تر گەڕاندیانەوەو تیر بارانیان کرد ئەوجا موسڵمانان هەموویان لە دەوری پێغەمبەر (ﷺ) کۆبوونەوە، بەڵام ئەوەندە (هیلاك) و ماندوو بوون پێغەمبەر (ﷺ) لەبەر ماندوویی و ئێشی برینەکانی نوێژی بە دانیشتنەوە کرد، قورەیشییەکان لە موسڵمانەکانیش ماندووتر بوون چونکە زۆر شپرزە بوون، وە چیتر نەوێران بچنەوە سەریان، هەر بەوەندە وازیان هێنا، ئەوەندە دڵخۆش بوون، وایان زانی ئەوەیە سەرکەوتن، وایان دانا کە تۆڵەی ژێر کەوتنەکەی شەڕی (بەدریان) کردۆتەوە، بەڵام ژنە قورەیشیەکان بەتایبەتی (هند)ی ژنی (ئەبو سوفیان) دڵی بە کوشتنی (ئیمامی حەمزە) دانەکەوت[1] و ژنەکانی تریش کەوتنە ناو لاشەی کوژراوانی موسڵمانان و لووت و گوێیان دەبڕین و بە ملی خۆیانەوە دەکرد، پاش ئەوەی قورەیش وازی لەشەڕ هێنا و کوژراوەکانیان شاردەوە، بەخاکیان سپاردن‌و ئینجا کەوتنە خۆ کۆکردنەوە بۆ ڕۆیشتن، ئینجا (ئەبو سوفیان) پێش ئەوەی بڕوات چووە سەر گردو بەرزاییەك بەدەنگی بەرز گووتی: (ئەی خەڵکینە ئایە (محمد)

---

(١) چونکە لەپێشدا زگی ئیمامی حەمزەی بڕی و پارچەیەکی لە جەرگی کردەوە هاویشتیە دەمی و جووی بەڵام چەند هەوڵیدا پێی قووت نەدرا ،ئینجا فڕێی دا لەپاش ئەم کارەساتەی (جەنگی ئوحدا)و ئینجا لەدواتر (هندە) موسڵمانبوو .

تان لەناوایە؟)، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی وەلامی نەدەنەوە، جا دوایی گوتی کوڕی (قوحافەتان) لەناو ماوە، مەبەستی (ئەبوبەکری سدیق) بوو، دیسان فەرمووی: وەلامی مەدەنەوە، ئینجا گوتی کوڕی (خەتابتان) لەناو ماوە دیسان کەس بۆ ئەمەیش وەلامی نەدایەوە ئەوجا بۆیە گووتی ئەگەر کەسیان مابایە وەلامیان ئەدایەوە ئەوە رزگاریان بووە لەو سێ کەسە، جا حەزرەتی (عومەر) خۆی پێ نەگیراو فەرمووی (درۆت کرد ئەی دوژمنی خوا) ئەوەی تۆ حەزی پێ ناکەی خوا هێشتویەتیەوە، ئەوا گوێیان لەتوەو کە قسە ئەکەی، ئیتر بەوەلامەکەی (عومەر) زۆرغەم باربوو.

(**پاشکۆ**)

ئەوجا ئەبو (سوفیان ووتی) تو ئەو خودایە (عومەر) پێم بلێ (موحەمەدمان) کوشتوە یان نا؟ حەزرەتی (عومەر) گوتی نا بەو خوایە ئێستا گوێی لە دەنگتە، (ئەبو سوفیان) گوتی (تۆ ڕاستگۆ تری لە إبن قمیئە) ئەو دەڵێ کوشتومانە، ئینجا پێش ئەوەی لەسەر کێوی (ئوحود) بڕوا گوتی (کوژراوتان) خراپەیان لەگەڵ کراوە بە فەرمانی من نەبووە، نەپێشم ناخۆش بووە، ئینجا لە پاشان بەهەموو هێزەوە قیڕاندی و گووتی: (يَوْمٌ بيوم اَلْحَربُ سجال) واتە ئەو ڕۆژەمان بەو ڕۆژە، یانی ئیمڕۆکە لە جیاتی ڕۆژی (بەدر)، واتە جەنگ بەنۆرەیە وە هروەها بەلێنمان سالێکی تر بێ (شەڕیش) هەروایە جاری وا هەیە سەرکەوتنە جاری واش هەیە ژێر کەوتنە، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی (بلێن باشە وەعدەکەمان) ببێ و ڕۆژەکانمان وەك یەك نین، هەروەها پێی بلێن با

ئەوەش بزانیّ (کوژراوی ئێمە لە بەهەشتاناو کوژراوی ئێوە لە ئاگری دۆزەخان، ئینجا لە داخان چی پیّ نەماو گوتی (بلّند) بە (هبل) و (عُزى)[(١)] پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئەی (عومەر) وەلاّمی بدەرەوە، جا گوتی چی بلّێم و فەرمووی بلّیّ (اللهُ أعلى وَأجَلّ) واتە واتە خوا بلّندو مەزن و گەورەترە لە هەموو شت و لەهەموو کەس) ئینجا (ئەبو سوفیان) گووتی (إنّ لنا العُزي ولا عُزىّ لَكُم) واتە ئێمە (عوزامان) هەیەو ئێوە (عوزاتان) نیە، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی ئایا وەلاّمی نادەنەوە، ئەوانیش ووتیان بەچی بیدەینەوە، فەرمووی بلّێن (اللهُ مَولانا وَلاَ مَوْلَى لَكُمْ) **واتە:** خوای مەزن پشتیوان و دۆست و یارمەتی دەری ئێمەیەو ئێوە یارمەتیدەرو پشتیوانتان نییە[(٢)].

(باسێك لە دابەزینی خەولیّ کەوتن بۆ سەر موسلّمانەکانی ئوحود دا)

خودای گەورە باسی ئەو چاکەی خۆی دەکات بەسەر بەندەکانیەوە کە ئەو (صەبر) و ئارامی بۆ ناردن کە ئەویش بریتی بوو لە خەوێك کە

---

(١) هوبەل و عوزى، کە دوو بت و سەنەمی قورەیشیەکان بوو، لە پێشدا لە زەمانی (جاهلیەت) هێنابویانە مەککە و قورەیشیەکان ئەیانپەرستن.

(٢) ئەمە بوو بە کورتی باسی شەڕی (ئوحود مان) کرد، ئەگەر ئەتەویّ بە تێرو تەسەلی لێی تێبگەی بڕوانە پەرتووکی (سیرەت و ژیاننامەی زاتی رەهبەر، لە ئەخلاق و غەزەواتی پێغەمبەر (ﷺ) لەگەلّ ژیاننامەی خەلیفەکانی و عەشرەی موبەشەرە لە نووسینی و ئامادەکردنی (عبدالرحمن ملا طه عبدالعزیز) بەرگی یەکەم و دووەم.

خودا دای بەزاندە سەریان بەشێوەیەکی ئەوتۆ کە چەکەکانیان لەدەست دەکەوتە خوارەوە لەبەر خەم و خەفەت و ماندوو بوون و ئەو ئێش و ئازارەی کە هاتبوو بەسەریاندا، هەروەها (موفەسیرەکان)ئەڵێن ئەو کەسانەی لە جەنگی ئوحودا لە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) دابوون دوو تاقم بوون:

یەکەم- ئەو کەسانە بوون باوەڕداری ڕاستی بوون چونکە بێگومان بڕوایان وابوو ئیسلام سەرئەکەوێ بەسەر هەموو ئایینەکاندا چونکە پێغەمبەر (ﷺ) هەواڵی پێدابوون، بەڵام شکانی جارێك یا زیاتر نابێتە هۆی (بنەبڕبوونی) ئیسلام و نەمانی موسڵمانان لە بارەی ئەو تاقمەی خوای گەورە ڕوویان تێ ئەکاو ئەفەرمووێ: ﴿ثُمَّ أَنزَلَ عَلَيْكُم مِّنۢ بَعْدِ ٱلْغَمِّ أَمَنَةً نُّعَاسًا يَغْشَىٰ طَآئِفَةً مِّنكُمْ﴾ (أي ثم أرسل تعالى عليكم بَعْدَ الغمّ الشّديد النعاسَ للسكينةِ والطّمأنينةِ لتأمنوا من عدوكم وهذه مِنَ الآيات الباهرة إذوقت الحرب لايكاد ينام الإنسان والسَّهرُي وجب الضعفَ والنومُ يُعيد القُوّة والنّشاط) **واتە:** بەڕاستی خوای میهرەبان پاش ئەو هەموو (میحنەت) و خەم و خەفەتە قورسەی بەسەرتان داهتوو تووشتان بوو (صەبر) و ئاسوودەیی ئارامییەکی باشی بۆ ناردن، وەنەوز سووکە خەوێکی لێخستن تا خەفەتەکەتان لەبیر بچێتەوەو نەمێنێ و ئەو ناڕەحەتیەتان لەبیر بچێتەوەو بڕوات، جا بێگوومان خەوەنووچکەکە هەندێکتانی گرتەوەو لەو خەم و خەفەتە حەوانەوە[1] .

---

(١) قال ابو طلعة: كُنتُ مِمَنْ أنزل الله عليه النَعاسَ يومئذٍ وكانَ يَسْقط من يدي السّيفَ ثم آخذهُ ثم يسقطُ من يدي ثُمَ آخُذهُ) رواه البخاري، واتە ئەبو تەلحە ووتی من یەکێك

(ئاگادارییەك)

(قالَ بعضُ المُفسيرين وهذ النّوم كانَ لأهل الإيمان والاخلاصِ) هەندێ له (موفەسیرەکان)ئەڵێن ئەو (طائفة) واتە ئەو تاقمە بریتی بوون لەو کەسانەی کە چاویان بە ئیمان و باوەڕەوە کرابۆوە، وەك حەزرەتی (ئەبوبەکر و، عومەر و، عەلی و، تەڵحەو و،سەعدی کوڕی ئەبی وەقاس و، ...هتد.) ئەوانە لە کۆچکەران بوون، هەروەها حاریسەی کوڕی سەمەر و، سوهەیلی کوڕی حەنیف لە یاریدەدەران بوون ...هتد.

دووەم– ئەو کەسانە بوون لە جەنگی ئوحودا ڕایان کردو نەگەڕانەوە بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) وەك دووڕووەکان.. ئەوانیش بریتی بوون لە (عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی و، مەتعەی کوڕی قوشەیرو، کۆمەڵەکەیان و ...هتد)، جا لە بارەیانەوە هەروەکو (موفسیرەکان) ئەڵێن: (أما المنافقون فقد طار النوم من أعينهم من شدة الخوف والجزع) وەکو ئەفەرمووێت: ﴿وَطَآئِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِٱللَّهِ غَيْرَ ٱلْحَقِّ ظَنَّ ٱلْجَٰهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَل لَّنَا مِنَ ٱلْأَمْرِ مِن شَيْءٍ قُلْ إِنَّ ٱلْأَمْرَ كُلَّهُۥ لِلَّهِ﴾ **واتە:** دەستەو تاقمێکی تر بێگومان هەر خۆیان مەبەست بوو، هەر غەمی خۆیان ئەخوارد، چونکە ئەوانە دوو ڕووەکان بوون، ئەوان خوا خەوی بەبەردا نەهێنان و هەراسانیان لێ هەرگیراو هەڵاتن کەسیان لەبیر

بووم لەوانە، وەنەوزو خەوە کوتکە بردمیەوە چەند جارێك شمشێرەکەم لەدەست بەروبویەوە هەڵمگرتەوە).

نەبوو ترسێکی وایان بەسەر هات خوا خوایان بوو بگەنەوە ماڵەکانیان، ئەوانە گومانی ناهەقیان بە خودا دەبرد، وەکو گومانی سەردەمی (جاهلیەت) واتە نەفامی، وە ئەیانووت ئایا ئێمە لەم کارە هیچمان بۆ هەیە؟ واتە ئێمە چیمان لەو ناوچە دایە، هیچ کارو فەرمانێك لە دەست ئێمە نیە، ئینجا خوا فەرمووی بە پێغەمبەر (ﷺ) پێیان بڵێ: ئەی پێغەمبەر (ﷺ) کە بێ گومان گشت کارێ بە دەستی خودایە، واتە سەرکەوتن و سەرنەکەوتن ، جا خوای گەورە فەرمووی: ﴿يُخْفُونَ فِىٓ أَنفُسِهِم مَّا لَا يُبْدُونَ لَكَ ۖ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ ٱلْأَمْرِ شَىْءٌ مَّا قُتِلْنَا هَٰهُنَا ۗ﴾ **واتە:** ئەیشارنەوە لە دەروونی خۆیاندا ئەوەی کە دەری نابڕن بۆت واتە قسەی ناو دڵیان جیایە لەگەڵ قسەی سەر زاریان، واتە دەڵێن ئەگەر ئێمە شتێکمان بەدەست بوایە هەرگیز نەدەهاتین بۆ دەرەوەی (مەدینە) و لێرەش بە کوشت نەدەچووین ﴿قُل لَّوْ كُنتُمْ فِى بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ ٱلَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ ٱلْقَتْلُ إِلَىٰ مَضَاجِعِهِمْ ۖ﴾ **واتە:** بڵێ ئەی (موحەمەد) ئێوە ئەگەر لە ماڵی خۆشتان بوان ئەو کەسانەی کە کوشتنیان لەسەر نووسراوە دەهاتنەوە جێگەی کوژرانیان، واتە بێگومان ئەوە شتێکەو لەلای خوداوە بڕاوەتەوەو دیاری کراوەو هیچ کەس ناتوانێ خۆی لێ لابداو ڕزگاری بکات، وە ئەفەرمووێ: ﴿وَلِيَبْتَلِىَ ٱللَّهُ مَا فِى صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِى قُلُوبِكُمْ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌۢ بِذَاتِ ٱلصُّدُورِ ﴿١٥٤﴾﴾ **واتە:** بەڕاستی خودا دەیەوێ دڵیان تاقی بکاتەوەو هەرچی لە

دڵیـان دا هەیـە دەری بخـات، واتـە تاقیـان بکاتـەوە بـەهۆی ئـەوەی بەسەرتان هـاتووە، وە دەشـیەوێ هەرچـی لـە دڵتاندایـە لەبێـژنگی بـداو دەری بخا، وە چاك بە خراپ جیا بکرێتەوە، هەروەکو لە یەکـەم هـەنگاو (دووڕووەکـان) بەسـەرۆکایەتی (عەبـدوڵڵای کـوڕی ئوبـەی) گەڕانـەوە، (دووەم) ئەوەبوو کە تیرەئەندازەکان فـەرمانی حـەزرەتیان (ﷺ) شـکاند لە کێوەکـە هاتنـە خـواروە بـۆ (غەنیمـەت) بـەلاَم موسـڵمانانی دڵسۆز و خـاوەن بـاوەڕ گووتیـان تـا دوا (تنـۆکی) خوێنمـان ئەچـەنگین، هەندێکیـشیان گوتیـان ئەچینەوە لای (عەبـدوڵڵای کـوڕی ئوبـەی) تـاکو پـەنمان بـداو ، تکامـان بـۆ بکـە لای (ئـەبو سـوفیان) و، هەندێکیـشیان گوتیان وەرن با بگەڕێینەوە سەر (دینی) پێشووی خۆمان، واتە بێگومان خوای گـەورە لـە ڕازی دڵـەکانتان ئاگـادارە و لـەو شـتانەی کـە نهێنـی و ئاشکرا نییە لە دڵ و دەروونتان دایە.

(هەندێ لە موسڵمانەکان لە جەنگی ئوحودا ڕایان کرد، دوایی خودا عەفوییانی کرد)

خوای گەورە ڕوو ئەکاتە ئـەو کەسانەی بـێ فـەرمانی خۆشەویـستیان کـردووە و قـسەیان شـکاند بەتایبـەتی تـیر هاوێـژەکان جێگـەی خۆیـان بـەرداو وە چـۆڵیان کـرد و وایـان زانـی کـە (کافرەکـان) تووشـی شـکانی یەکجاری بوون ، جـا بێگومـان خـوای مـەزن ئەفـەرمووێت: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ تَوَلَّوۡاْ مِنكُمۡ يَوۡمَ ٱلۡتَقَى ٱلۡجَمۡعَانِ إِنَّمَا ٱسۡتَزَلَّهُمُ ٱلشَّيۡطَٰنُ بِبَعۡضِ مَا

كَسَبُواْۖ ﴾ **واتە:** ئەوانەی کە پشتیان هەڵکرد، لەو ڕۆژەدا کە دوو کۆمەڵ گەیشتنە یەك، شەیتان لەسەر ڕێیانی بردوو هەڵی خلیسکاندن و، دەبوایە خۆیان ڕابگرتایە و دەرفەتیان نەدابایە (دووژمن) سەربکەوێت[1] ئینجا خوای گەورە ئەفەرمووێت: ﴿ وَلَقَدْ عَفَا ٱللَّهُ عَنْهُمْۗ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٥٥﴾ ﴾ **واتە:** خودا لەوانە خۆش بوو چونکە بەڕاستی خودا زۆر لێخۆش بووە لە گوناهەکانتان و زۆربە (حەلیمە)و نەرمە لەگەڵتاندا زۆر لەسەرخۆیە.

(**تێبینییەك**)

پێشەوا (احمد) ریوایەتی کردووە لە (شەقیقەوە) ووتی عەبدولرەحمانی کوڕی عەوف (خوا لێی ڕازی بێت) گەیشت بە وەلیدی کوڕی (عوقبە)، ئینجا وەلید پێی گووت، ئەوە چی یە وا دەبینم لالووتی لە (عوسمانی کوڕی عەفان) گەورەی موسڵمانان؟ ئینجا عەبدولرەحمان پێی گووت: پێی بڵێ من لە ڕۆژی (ئوحودا) هەڵنەهاتووم چۆن (لۆمەم) واتە سەرزەنشتم دەکات بە تاوانێ کە خوای مەزن (لێ بوراوە) و عەفوی کردوونە، جا بێگومان بۆ زانینی ئەو ئایەتە تیر هاوێژان و جێگەی ئەوانیش ئەگرێتەوە کە ڕایان کردو هەڵاتن لە باوەڕداران، وە ئەو کەسانە

---

(١) بەڵام زۆربەی (موفەسیرەکان) ئەڵێن مەبەست لەو ئایەتە ئەو (صەحابانە) دەگرێتەوە کە پێغەمبەر (ﷺ) لەسەر کێوی (ئوحودی) دانان و فەرمووی جێگای خۆتان بەرمەدەن و کەچی ئەوان بەریانداو بۆ کۆکردنەوەی (غەنیمەت) تا شکان و خراپیان بەسەرهات هەروەکو لە پێشەوە باسمان کرد.

ناگرێتەوە، بەردەوام بن لەسەر (نیفاق) و دووڕوویی ، چونکە (مەحاڵە) لەو دووڕووانە خۆشبێ و (عەفوویان)كات، ئینجا پاش ئەو شتانەی باسكران خوای گەورە قەدەغەی ئەكا لە باوەڕداران چاو لە گفتوگۆو كردەوەی (دووڕووەكان) نەكەن گوێیان بۆ نەگرن و، نەیان كەن بە پێشەوای خۆیان، جا ئەفەرمووێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَكُونُواْ كَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَقَالُواْ لِإِخْوَٰنِهِمْ إِذَا ضَرَبُواْ فِى ٱلْأَرْضِ أَوْ كَانُواْ غُزًّى لَّوْ كَانُواْ عِندَنَا مَا مَاتُواْ وَمَا قُتِلُواْ﴾ واتە: ئەی ئەو كەسانەی كە بەڕاستی باوەڕتان هێناوە، وەكو ئەو بێ باوەڕانە مەبن كە هاوڕێیەكانی وەك خۆیان (دووڕوو) ئەگەر بچن بۆ گەشت و سەفەر یا بۆ كاسبی یاخود لەگەڵ هاوەڵەكانی پێغەمبەر (ﷺ) بچن بۆ جەنگ لە دژی (بت پەرستان) و ئەكوژرێن دەڵێن ئەوانە ئەگەر نەچوبان لەلای ئێمە لەماڵ بوونایە نەدەمردن و نەدەكوژران، جا ئەفەرمووێت: ﴿لِيَجْعَلَ ٱللَّهُ ذَٰلِكَ حَسْرَةً فِى قُلُوبِهِمْ ۗ وَٱللَّهُ يُحْىِۦ وَيُمِيتُ ۗ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١٥٦﴾﴾ واتە: خواش وا ئەكات دەبێتە داخ لەسەر دڵیان كە هەرچەند جارێ بە یادو بیرویان دێتەوە دەبێتە كەسەر لە هەناویان چونكە بێگومان (مردن) و كوشتن بە شەڕو گەشت و سەفەر نیەو بەڵكو هەر خوا گیان دەبەخشێ و دەیژێنێ هەر خۆشی گیان دەباتەوە و دەیمرێنێ، وە خواش بە هەر كارو كردەوەیەكی ئێوە كە ئەنجامی دەدەن بیناو بە ئاگایە، ﴿وَلَئِن قُتِلْتُمْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ ﴿١٥٧﴾

﴿ **واته:** ئەگەر ئێوە لە ڕێگای خودا بکوژرێن یا بمرن، ئەوە بێگومان لێخۆش بوونی خودا بەدەست دێنن چونکە لێخۆشبوونی خودا و (رەحمەت) واتە بەزەیی ئەو باشترە لە ماڵ و سامان و دارایی (کافرەکان) واتە بێ باوڕەکان کە تێیدا ڕادەبوێرن و کۆی دەکەنەوە، چونکە ماڵ و دارایی بۆ هیچ کەس نامینێتەوە، پاشان خوای مەزن ئەفەرمووێ: ﴿ وَلَئِن مُّتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ لَإِلَى ٱللَّهِ تُحْشَرُونَ ﴿١٥٨﴾ ﴾ **واته:** بەڕاستی ئەگەر ئێوە بمرن یاخود بکوژرێن لە دوارۆژدا (زیندوو) دەکرێنەوە چونکە بێگومان دەگەڕێنەوە بۆلای خودای مەزن کۆ ئەکرێنەوە، بۆ ئەوەی هەر یەکێك لە ئێوە پاداشتی خۆی وەربگرێتەوە، جا زانایانی تەفسیر (حدیث) ئەفەرموون، وە نەبێت (مردن) و کوشتن کۆتایی بەموو شتێك ببڕێتەوە، هەروەکو بێ ئیمان و بێ باوەڕەکان وە ها تێگەیشتوون، چونکە بۆیش (دڵیان) زۆر بەستراوەتەوە بەم ژیانە کورتەی دونیایی فانیەوە.

(باسێکی گرنگ لە نەرم و نیانی حەزرەت (ﷺ))

جا بێگومان بەڕاستی خوای دلۆڤان و میهرەبان ڕووی (مەرحەمەتی) خۆی دەکاتە پێغەمبەرە خۆشەویستەکەی (ﷺ) هەروەها (منەت) ئەکاو بەسەریداو بەسەر ئیماندارانیش کە (چەندە نەرم و نیانە) بەتایبەتی بەرامبەر (ئوممەتەکەی) وە ئەوانەی کە شوێن کەوتووی (فەرمانەکانی) دەکەون و توندوتیژ نییە لەگەڵیان و زۆر بەچاکی لەگەڵیان ڕەفتار ئەکاو

ئـەدوێت و ئەیانلاوێنێتـەوە، وەك خـوای گـەورە ئەفـەرموویێت:﴿ فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ ٱللَّهِ لِنتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنتَ فَظًّا غَلِيظَ ٱلْقَلْبِ لَٱنفَضُّواْ مِنْ حَوْلِكَ ﴾ (أي فَبِسبب الرحمة التي أو دعَها اللهُ في قلبكَ يامحمّد كُنْتَ هيّناً ليّن الجانبِ مع أصحابكَ مَعَ أنّهم خالفوا أمرك وعصوكَ ولَوْ كنت جافي الطبع قاسي القلبِ تعاملهم بالغلظة والجَفا لتفرّقوا عنْكَ و نفرّوا منْك) **واتە:** بەهۆی ڕەحمەت و بەزەیی و میهرەبانی خواوەیە تۆ ئەی پێغەمبەر (ﷺ) ئەوەندە نەرم و نیان بووی لەگەڵیان چونکە سەرەڕای ئەو هەموو گوێ پێ نەدان و نا فەرمانیەیان لە (ئوحود) دا کردیان، ئەگەر تۆ مرۆڤێکی دڵڕەق و توندو تووڕە بای لەگەڵیان خەڵکەکە لە دەورت دەکشانەوە و دەوروبەریان چۆڵ دەکردی و لێت دوور دەکەوتنەوە، ﴿فَٱعْفُ عَنْهُمْ وَٱسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِى ٱلْأَمْرِ ﴾ (أي فاعف عمّا صدر منهُم من خطأٍ كما عفى الله عَنْهُمْ واطلب لهم من الله المغفرة إكمالاً لِلْبرّبهمْ وإتماماً للشّفقة عليهم وشاورهم في أمرِ الحرب وفي جميع الأمور الهامّةِ ليقتدي بكَ المسلمون) **واتە:** ئەی پێغەمبەر (ﷺ) لێیان خۆش ببەو، لە هەڵەی هاوڕێکانت لە ڕۆژی ئوحود دا وە داوای لێ بووردن بکە بۆ ئەوان لە خودا کە لای تۆیان چۆڵ کرد ئەوکاتە تۆ برینـدار بووی هەروەها (ڕاوێـژو مەشـورەتیان) پێ بکەو لە کاروباری جیهانیـان، بەپێی ڕاو تەدبیری ئەوان بڕیار بدە، هەتاکو خەڵك هۆگرت بنو لەهەموو کاروو فەرمانێك دا (اقتیداد) پێی بکەن.

(باسی پشت بەخوا بەستن دوای ڕاوێژ کردن)

﴿ فَإِذَا عَزَمۡتَ فَتَوَكَّلۡ عَلَى ٱللَّهِۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلۡمُتَوَكِّلِينَ ﴿١٥٩﴾ ﴾ (فـــإذا صَمّمْتَ على أمرٍ بعد الاشتـشارة فتوكّلْ عَلـىَ ربِّكَ فإنـهُ سبحانه وتعالى يُحـب المعتمـدين عليـه المفوّضـينَ أمـورهم اليـه) **واتـه:** دوای تـەدبیرو ڕاوێژکردنەکەت یا راو مەشورەت جا ئەگەر لەسەر شتێك بڕیارتاندا ئـیتر پشت بەخودا ببەستەو (تەوەکولت) بەو هەبێ و واتە پشت بەو ببەستەو ڕوو بکەرە ئەوو بەتەمای ئەو بە، جا بێگومان خودا ئەو کەسانەی خۆش دەوێت کە پشتی پـێ دەبەستن و هـەر لـەو داوای کۆمـەك و یارمـەتی دەکەن (موفسیرەکان) ئەفـەرمووێت ئەمـەش دوای پێشهاتی (غـەزای – ئوحـود) ئەوکارەسـاتەی کەبەسـەر پێغەمبـەر (ﷺ) ئەصـحابەکانی داهات[1].

---

(1) جا بێگومان هەندێ لەموفسیرەکان ئەفەرموون ئەم ئایەتەی کە ئەخلاق‌و ڕەوەشتی حەرزەتی (محمد)ە (ﷺ) کە خودا ناردوویەتی و ڕەوانەی کردوە بۆ سەر ئادەمیزاد چونکە ئەم ئایەتە پیرۆزە لەو ئایەتە ئەچێ کە خوای گەورە دەربارەی پێغەمبەر (ﷺ)ئەفەرمووێ: ﴿ لَقَدۡ جَآءَكُمۡ رَسُولٞ مِّنۡ أَنفُسِكُمۡ عَزِيزٌ عَلَيۡهِ مَا عَنِتُّمۡ حَرِيصٌ عَلَيۡكُم بِٱلۡمُؤۡمِنِينَ رَءُوفٞ رَّحِيمٞ ﴾ (سوورەتی التوبە ،ئایەتی ١٢٨) بڕوانە تفسیری (حدائق الروح والریحان) بەرگی ٥، لاپەڕە ٢٢٧.

(باسێکی گرنگ لەبارەی نەرم و نیانی و ڕاوێژکردنی حەزرەت (ﷺ))

جا بێگومان ئەو پێغەمبەرە نازدارە (ﷺ) لە ئەخلاق و ڕەوشتا بێ وێنە بوو، وە بەهۆی ئەو خووڕەوشتە بەرزو شیرینانەوە ئەو موسڵمانانە کۆ ئەبوونەوە لە دەوری فیداکاری بوون، ئەگەر بەو جۆرە نەبوایە ئەوانیش بەوجۆرە نەئەبوون، وە لەگەڵ هەندێشدا زۆر بە (رەحم) و بەزەیی بووەو نەرم و نیان بووە، وە قسەی خۆش و رەوشتی شیرین و دڵ نەرم بووو (عەفو) و لێبوردنی بێ (حیساب) بووەو هەرگیز خەشم و قینی لەگەڵ کەسدا نەبووە، ئیش و کاری هەموو (مەشورەت) بووە، جا هەروەها بۆ نموونە دەمانەوێ چەند فەرموودەیەکی بخەینە بەرچاوی خوێنەرانی ئازیزم، جا حەزرەت (ﷺ) فەرموویەتی: (لَيْسَ الشَّديدُ بالصرعَةِ ولكن الشديدَ الذّي يَمْلكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الغضب) [1]، **واتە:** بەهێزو ئازا ئەو کەسە نییە زۆرانبازێکی ئازاو بەهێزە، بەڵکو ئازاو بەهێز ئەوەیە لەکاتی تووڕەبوندا زاڵ دەبێت بەسەر (نەفسی) خۆیدا، وە هەروەها ئیمام ئەحمەدیش، ئەم فەرموودەیەی پێ هێناوە، کەوا حەزرەت (ﷺ) فەرموویەتی (هەر کەسێك تووڕەبییەکی زۆری خۆی بخواتەوە لە حاڵێکدا کە بشتوانێ جێبەجێی بکات، لەناو هەموو خەڵکدا خوا بانگی دەکات هەر حۆرییەکت دەوێت بۆخۆت هەڵی بژێرە، وە لە پەرتوکی (صەحیحدا) هاتووە، وەك لە (توراتیش) دا هاتووە (إنه (ﷺ) ليسَ بفظٍ ولاَ غَليظٍ وَلا سَخّابٍ في الأسْوَاق وَلاَ يُجْزِءُ السَّيِّئَةَ وَلَكنْ يَعْفُو وَيَصْفَحُ) [2]، واتە پێغەمبەر

---

(١) رواه الشيخان عن أبي هريرة (رضي الله عنه).

(٢) رواه البخاري.

(ﷺ) هەرگیز قسە ڕەق و دڵڕەق و گاڵتەباز نەبووە، وە کاری خراپیشی بە کاری خراپ وەڵام نەداوەتەوەو، هەمیشە (عەفو) و لێبووردنی یەکجار زۆربوەو کاروو پیشەی ئەو بووە، هەر بۆیە بەرامبەر بە هەڵاتووەکانی (ئوحود) یش زۆر نەرم و نیان بووەو، وە (تەساموعی) یەکجار زۆر بووە، (عَن عَبدالله بن عمرو عن النبي (ﷺ) أنّهُ قَالَ (وهو عَلَى المنبر) أرْحَمُوا تُرْحَمُوا، وأغْفِرُوا يُغْفِر لَكُم وَيلٌ لأقماع القَوْلِ)[1]، وَيلٌ للمُصِرّين الذّينَ يُصِرُّونَ عَلَى ما فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ)[2]، وە لە عەبدوڵلای کوڕی عومەرەوە (خوا لێی ڕازی بێت) لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) کە لەسەر (مینبەر) واتە دووانگە فەرموویەتی (بە بەزەیی بن، وە بەزەییتان پێدا بێتەوە لێبوردە بن لێتان دەبوردرێ، هاوار بۆ ئەوانەش پێ دادەگرنو بەردەوامن لەسەر ئەو کارانەی کە کردوویانە و زانیویانە هەڵەیە، هەروەها لەبارەی ڕاو تەدبیر زۆر ووتەو فەرمایشتی لەسەرە، پێشینان گوتوویانە) پیاوی پرس و ڕاکەر هەرگیز پەشیمان نابێ ، چونکە هەرکەسێکیش (مەشوورەت) نەکا ئەوا سەری لێ دەشێوێ و کارەکەشی لەدەست دەچێ، وە پێغەمبەریش (ﷺ) لەم بارەیەوە دەفەرمووێ: (مَا خَابَ مَنْ اسْتَخَارَ[3]، وَلاَ نَدِمَ مَن اسْتَشَارَ) رواه الطبراني، واتە ئەو کەسەی (ئیستیخارە) بکا

---

(١) (والمرادُ الذّينَ يَسْمَعوُن القَوْلَ وَلاَ يَعْمَلوُنَ به)، واتە ئەوەیە کە گوێ بیستی ووتەکان ئەبن و کەچی کاری پێ ناکەن.

(٢) أخرَجَهُ أحمد، وقال البيهقي ورجالهُ رجالٌ الصحيح.

(٣) هەروەکو ڕاوێژکردن بە هۆشیاران سوننەتە لە ئایندا و نوێژی ئیستیخارەش هەروا (سوننەتە) و ئەم نوێژە بریتیە لە دوو رکات نیەتی (ئیستیخارە) یا داوای خێر لە خوای مەزن، ئەویش چەند دوعاو پاڕانەوەیەکە کە لە پەڕتوکە شەریعەتیەکان بە جوانی ڕونکراوەتەوە.

نائومێد نابێ لە میهرەبانی خودا، وە ئەو کەسەی (ڕاوێژ) بکا لە ئیشی خۆیدا پەشیمان نابێتەوە، هەروەها فەرموودە زۆرە لەسەر (ڕاوێژکردن) حەزرەت (ﷺ) لە فەرموودەیەکی تردا ئەفەرموێت: (المُسْتَشَارُ مُؤْتَمنٌ)[1]، واتە ئەو کەسەی راوێژی پێ ئەکرێ بە (ئەمین) دانراوەو هەق وایە لەگەڵ خاوەن مەبەستەکەدا (خیانەت نەکا).

جا بێینەوە سەر ئایەتەکەی دوایی، ئینجا دەست نیشانی ئەکات بۆهۆی ئەو پشت بەستن بە (خواو فەرمان) پێدانی و پێویست کردنی هەروەکو ئەفەرمووێ: ﴿ إِن يَنصُرْكُمُ ٱللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ ۖ وَإِن يَخْذُلْكُمْ فَمَن ذَا ٱلَّذِى يَنصُرُكُم مِّنۢ بَعْدِهِۦ ۗ وَعَلَى ٱللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴿١٦٠﴾ ﴾

واتە: ئەگەر خوا یارمەتی ئێوە بدا، وەك یارمەتی ئێوەی دا، لە جەنگی بەدر دا یارمەتی دان ئەوە هیچ کەسێکی تر ناتوانێ بەسەرتاندا زاڵ ببێ خۆ ئەگەر بیەوێ ڕیسواتان بکاو بتان شکێنێ و یارمەتی خۆی ببڕێ لێتان بەهۆی سەرپێچی کردنی خۆتان و دووبەرەکی نێوانتان و بەگوێ نەکردنتان بۆ پێشەواکەتان، وەکو لە ڕۆژی (ئوحود) دا بەسەرتان داهات ئەوە هیچ کەس لە ئادەمیزاد ناتوانێ سەرکەوتنتان بۆ دەستەبەر بکا، دەبا (باوەڕداران) تەنها پشت بەخوا ببەستن کەوابوو، سەرکەوتن و تێکشکان هەمووی بەدەستی خوایە.

---

(١) رواه أحمد والترمذي وابن ماجه.

(پێغەمبەران (سەلامی خوایان لێبێت) خەیانەت لەگەڵ کەس ناکەن چ جای لە غەنیمەت)

(چەند ئاگادارییەکی گرنگ)

بەر لەوەی دەست بە تەفسیری ئایەتەکە بکەین چەند باس و ریوایەتێك دەخەینە بەرچاوی خوێنەران:

١- ریوایەت کراوە لە ئیبن و عەباسەوە (رەزای خودایان لێبێت) ئەفەرمووێ: ئەم ئایەتە دابەزی لە باسی (سەرچەفێکی) سۆردا، کەون بووبوو لەناو (غەنیمەت) دا لە (ڕۆژی بەدر) دا جا بێگومان ، ئەوسا زۆر بێ شەرمانە (دوو ڕووەکان) گوتیان (موحەمەد) بۆخۆی گڵی دەداتەوە. هەروەکو بەعەرەبیەکەی ئەفەرمووێ ئەمەش دەقەکەیتی‌و (فُقدت قطیفة حَمراء من الغنائمِ یوم بدرٍ فقال بعض المنافقینَ لعلّی النبيّ (ﷺ) أخذَها منزلت الایة) رواه الترمیذي.

٢- بە (ریوایەتێکی) تر ئەگێڕنەوە کە هەندێ لە هاوەڵان (خوایان لێ ڕازی بێت) خەتەرەیەکیان بەدڵ دا هاتووە کە ئایە دەبێ پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە دەستکەوت (غەنیمەت) ی جەنگی (ئوحود) ئەوان بێبەش نەکات؟ بەتایبەتی ئەو تیر هاوێژانەی کە لەسەر کێوی ئوحود دانابوون[1] گوتیان ڕەنگە ئێمە لە (غەنیمەت) و دەستکەوت بەشمان

---

(١) جا هەروەها پێشتر باسی ئەوەمان کرد پێغەمبەری خوا (ﷺ) پەنجا کەسی لەسەر لایەکی کێوی (ئوحود) دانا بۆ ئەوەی نەهێڵێ دووژمن لە پشتەوە بێت بۆیان، ئەوەبوو (٤٠) چل کەسیان لەوانە هەستیان کرد بێ باوەڕەکان شکان ئەوجا ئەوانیش هاتنە خوارەوە بۆ کۆکردنەوەی (غەنیمەت) واتە دەستکەوت.

نـەدرێ بۆیـە فـەرمانی پێغەمبـەریان (ﷺ) شـكاندو ، بـۆ كۆكردنـەوەی (غەنیمەت) هاتنە خوارێ و جا بێگومان گومانێكی خراپیان برد.

٣- (موفەسیرەكان) زۆربەیان ئەڵێن لەسەر ئەم ووشەی (غَلْ) یا (یغل فلان) یا (إغلال) **واتە:** ئـەو كەسـەی شـت لادەدات بـە نهێنـی و دەیبـات بۆخۆی وەكو دزی و شاردنەوە، جا لێرەدا مەبەست لادانی ئـەو شـتانەیە كە بە (غەنیمەت) لە دووژمنەوە دەستیان كەوتبوو، پێش ئەوەی دابەش بكرێت بەسەر موسڵمانەكاندا، جا بێگومان بەو بۆنەیەوە ئـەوا لێـرەدا بـە شێوەیەكی گشتی هەموو پێغەمبەران دوور ئەخاتەوە لەوەی كە جێگـەی ئەوەبن گومانی وایان پێ ببرێ پاكی و دسەت پاكیـان ئاشـكرا دەكات و ئەفـــــەرمووێ: ﴿ وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَغُلَّ وَمَن يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ ﴾ (والمعنى ماصحَّ لـنبيّ ولا إستقام أنْ يخـون الغنـائمِ فـإن النبّوة تنافي الخيناتة فهَذا لا يُتصور اصْلاً فضلاً عَنْ أن يقـعَ وَيحـصل ومن يَخُنْ من غنائم المُسلمين شـيئاً يـأتي حـاملاً لـه علـى عُنقـهِ يـوم القيامة فضيحةً له رؤوس الاشهاد ثم تُعطي كُلّ نفسي جزاءها كـاملاً غير مقوصٍ) **واتە:** هیچ پێغەمبەرێكی خودا نەبووە شتێك لە (غەنیمـەت) و دەسـتكەوتەكانی دووژمـن جیـا بكاتـەوەو بـە پـەنهانی بیخاتـە لاوە، هەرگیزاو هەرگیز پێغەمبەر (ﷺ) كاری لەو شـێوەیە ناكـات، چـونكە هـەر كەسێكیش (خیانەت) و كزی و ناپاكی و دزی بكات لە مـاڵی (غەنیمـەت) و دەستكەوتی جەنگی ئەوە لە رۆژی قیامەتا لەگەڵ خۆی ئـەیهێنێ و لـە گۆڕەپـانی (مەحـشەر) دا دەیگـرێ هـەروەكو پێغەمبـەر (ﷺ) لـە فەرموودەیەكی دوورودرێژدا ئـەڵێت بـەلاَم ئێمـە پوختـەی فەرموودەكـە

ئەخەینە بەرچاوی خوێنەوارە ئازیزەکانم وەکو ئەفەرمووێ: (عَنْ أبي هُريرة (رضي الله عنه) قَالَ قامَ فينا رَسُول الله ذاتَ يَوْمٍ فَذَكَرَ الغُولَ فعّظمهُ وَعَظّم أمرَهُ ثم قَالَ لاَ أُلْفِينَّ احدَكُم يَجيءُ يَومَ القيامَةِ عَلَى رَقَبَتِهِ بَعيرٌ لَهُ رُغاءٌ وَبِبقَرةٍ لَهَا خوارٌ وبِشاةٍ لَها ثغاءُ.. ثُمَ يقول يا مُحَمَد لا أغني عَنكُمْ مِنَ اللهِ شَيْئَاً وَقَدْ بَلّغْتُ)[1] **واتە:** ئەبو هورەیرە (خوا لێی ڕازی بێت) دەڵێت ڕۆژێك پێغەمبەر (ﷺ) لە نێو ئێمەدا هەڵساو قسەی بۆ کردین هەروەها باسی (غلول) ی واتە خیانەت و کزی و دزی کردنی غەنیمەت و دەستکەوتی جەنگی کردو باسی سزاکەی کردو چۆنە ئەوجا لە پاشان فەرمووی: (یەکێکتان نەبینم لە ڕۆژی دواییدا یان با کەستان نەبینم لەڕۆژی قیامەت حوشترێکی هێناوە، حوشترەکە دەنەڕێنێ، یا مانگایەکی هێناوە، دەبۆڕێنێ، یا مەڕێکی هێناوە دەباعێنێ، ئەوانە (خیانەت) و دزی ئەکەن لە (غەنیمەت)، واتە دەستکەوت ئینجا کابرا هاوار دەکات و دەڵێ ئەی (موحەمەد) تاکو بە هاواریەوە بچم، ئەوکات لە خوا بەولاوە کەس بە هانای نایەت، ئەوا پێم ڕاگەیاندن...هتد[2].

جا خوای گەورە ئەفەرمووێت: ﴿ ثُمَّ تُوَفَّىٰ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦١﴾ ﴾ **واتە:** هەموو کەسێك بەپێی کارو کردەوەی خۆی پاداشت دەدرێتەوە بەبێ ئەوەی ستەمی لێ بکرێت.

---

(١) رواه البخاري ومسلم.

(٢) بروانە تاوانە گەورەکان لەروانگەی ئیسلامەوە لەنووسینی (عبدالرحمن ملا طه عزين) لاپەرە١٠٩ .

(سەرنجێك)

مێژوونووسان ئەڵێن لە پاش جەنگی (قادسیە) غەنیمەتمان کۆکردەوەو هێنایان بۆ خزمەت (أمير المؤمنين) خەلیفە عومەری کوڕی خەتاب (ڕەزای خوای لێبێت) کە سەرنجی دا (تاج و زێڕ و زیوو جل و بەرگی) کیسرای تێدابوو، کە نرخ و قیمەتی ئەوەندە زۆر بوو نە ئەزانرا لەبەر زۆری، ئینجا خەلیفە زۆر دڵشاد بوو بە شادمانیەوە فەرمووی (بەڕاستی ئەمانەی کە ئەمەیان هێناوە پاك و دەست پاکن خوا وێنەیان زۆر بکات.

(مرۆڤی ئەمین و خیانەتکار وەك یەك نین)

خوای گەورە ئەفەرموێت: ﴿ أَفَمَنِ ٱتَّبَعَ رِضۡوَٰنَ ٱللَّهِ كَمَنۢ بَآءَ بِسَخَطٍ مِّنَ ٱللَّهِ ﴾ **واتە:** ئایە ئەوەی بە ئاگاداری چاکەو ڕەزامەندی خودا ئەنجامی ئەدا (مەبەستی ڕەزامەندی ئەو بێ) واتە هەرگیز گزی و خیانەتی لەکەس نەکردبێ، وەکو کەسێك وایە بە خشم و ڕق و قینی خواوە گەڕابێتەوە، یانی فرت و فێڵی لە خەڵکی کردبێ، ئەوە وەکو یەك نین؟ جا خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ وَمَأۡوَىٰهُ جَهَنَّمُۚ وَبِئۡسَ ٱلۡمَصِيرُ ۝١٦٢ ﴾ **واتە:** شوێن و جێگای ئەو کەسە لە ڕێی (هەق و ڕاستی) لائەداودۆزەخە، جا بێگومان (دۆزەخیش) جێگایەکی زۆر خراپ و ناخۆشەو[1] (خودا پەنامان بێت) پاشان خوای گەورە ئەفەرموێت:

---

(١) موفەسیرەکان، ئەڵێن ئەم ئایەتە هاو شێوەی زۆرە لە قورئانی پیرۆزداو.

﴿ هُمۡ دَرَجَٰتٌ عِندَ ٱللَّهِۗ وَٱللَّهُ بَصِيرُۢ بِمَا يَعۡمَلُونَ ﴿١٦٣﴾ ﴾ **واتـــه:** هــەر کەسە پلەو پایەی خۆی هەیە لـەلای خـوای گـەورە ئـەویش بـە گـوێرەی (کردەوەی) خۆی و پلەو پایەی پـێ ئـەدرێ هـەر لەسـەرەوە بەهەشـتە، هەیە لە خوارترین و نزم ترین دۆزەخـە، هەشـە لـە تـەنکاوی ئـاگرە، جـا بێگومان خوا بەهەموو کردەوەیان بینایە، هیچ شتێکی لێ بـزر نـابێ واتـە وون نابێ .

(ڕەوانەکردنی پێغەمبەر (ﷺ) شەرەفێکی زۆر گەورەیە بۆ هەردوو جیهان)

خوێنەرانی ئازیزم (موفەسیرەکان)ئەفەرموون لەپاش دەم کوت کـردن و بـەدرۆ خـستنەوەی ئەوانـەی کـە گومـانی سـتەم و حەشـاردنەوەی غەنیمەتیان بـرد بـە پێغەمبـەر (ﷺ) لـەپاش ئـەوە ئـەوجا زیـاتر دڵنیـای ئەکاتَ لەسەر دەست پاکی و ڕاستی خاوێنی ئەو زاتە پاکەو بـێ غـەش و خیانەتـەوە، بـەڵکو ڕەوانـەکردنی و هـەناردنی ئـەم زاتـە چـاکەو پاکـە بەهرەی گەورەو منەتی خـوای پـەروەردگارە بـۆ هـەموو خـەڵکی جیهـان (خوایە گیان لێت بەزیاد بێت بە ڕەوانەکردنی ئەم زاتە پیرۆزە)

جـا بەڕاسـتی خـودای گـەورە نیعمـەتێکی زۆر گـەورەی داوە بـە موسڵمانان بە ڕەوانەکردنی ئەم زاتە بەرزە کە مایەی هـەردوو جیهانیانـە وەکو ئەفەرمووێ: ﴿ لَقَدۡ مَنَّ ٱللَّهُ عَلَى ٱلۡمُؤۡمِنِينَ إِذۡ بَعَثَ فِيهِمۡ رَسُولٗا مِّنۡ أَنفُسِهِمۡ ﴾ (لقد أنعم الله عَلىَ المؤْمنين بأعظم النعم وأحسن إليهم وأكرمهم ببعثة خاتم الأنبياء والمرسلين بعثهُ مِنَ العَرب من أنفسهم) **واته:** بەڕاسـتی

خودای مەزن نازو نیعمەتێکی زۆر گەورەی داوە بە (خاوەن باوەڕاندا) چونکە بێگومان هەر لە خۆیاندا پێغەمبەرێکی زۆر بە (ڕەحم) و بەزەیی بۆ ناردن تا بە ئاسانی وتووێژی لەگەڵ بکەن و لێی تێبگەن جا هەروەها خوای مەزن بە (رەحمەتی) خۆی و بە (لوتف) و کەرەمی خۆی شادمانی کردوون، بەوەی کە پێغەمبەرێکی لە خۆیانەوە بۆ ناردوون و فروستادەو نێرراوێکە لە نەفسی خۆیانە، واتە لە تیرەی خۆیانە بەم ڕەنگە عەرەبە[1] وەك ئەوان ، یان ئادەمیزادێکە وەك ئەوان کەواتە هۆگری یەکن[2] بەڵێ بەڕاستی منەتێکی زۆر گەورەیە هەر لە دەریای بێ پایانی بەخششی خوا دێت چاکەو بەهرەی ئاوا برێژێ بەسەر بەندەکانی دا ئەوجا بێگومان ئەو بەهرەو (منەتە) گەورەیە ئاشکرا تر دەکات بەم چەند ڕستەو ووتەیە کە ئەفەرموویت: ﴿ يَتْلُوا۟ عَلَيْهِمْ ءَايَـٰتِهِۦ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ ٱلْكِتَـٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ ﴾(أي يقرأ عليهم آيات الذكر الحكيم ويظهرهم عن دنس الذنوب والاثام ويعلمهم القرآن وَالسّنَةَ النَبوّيـة المُطَهّرةَ) **واتە:** بۆ ئەوەی ئایەتەکانی خودایان بەسەردا بخوێنێتەوەو (ڕێگای ژیانیان) بۆ ڕووناك بکاتەوەو، لە هەموو گوناهو خراپەیەك پاکیان بکاتەوەو، ڕێگای خوێندن

---

(١) مەبەست پێی گەلی (عەرەبە) واتە خوا چاکەی لەگەڵ گەلی عەرەبی موسڵمان کردووە کە پێغەمبەرێکی لە خۆیاندا بۆ ناردوون هەندێکیش دەڵێن ماناکەی گشتی یە واتە خوا چاکەی لەگەڵ ئیمانداراندا کردووە، کورد بن ، فارس یان تورك بن، هتد، بڕوانە تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز بەرگی/٢، لاپەڕە/٥٤٧.

(٢) بەڵام نەك فریشتە، یان جنۆکە بێت کە ئەو کاتە سڵ ئەکرا لە یەکتر، بەزەحمەت هۆگری یەك ئەبوون.

و خوێنـــدەوارییان پیـــشان بـــدات و، ئایەتـــەکانی خوایـــان بەســـەر دەخوێنێتەوەو، واتە فێری خوێندنـەوەی قورئانیـان بکـات و، وە فێـری (قورئـان) و (حیکمـەت) و فەرموودەکانیـشیان دەکـات، ﴿ وَإِن كَانُوا مِن قَبْلُ لَفِي ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿١٦٤﴾ ﴾ (وقد كانوا قبل بعثتـهِ (عليـه السلام) يتخبّطون في ظلمات الشّرك والضلال) **واته:** بێگومـان بـەر لـە هـاتنی ئـەو پێغەمبەرە (ﷺ) لە سەرلێشێواویەکی تـەواو دابـوون و (جهـل) و نـەفامی پەرەی سەندبوو، هیچ شـتێکیان نـەدەزانی و جـا بێگومـان هـەر چـەندە پێشتر لەتاریکی شیرك‌و گومڕاییەك ئاشکرادا گیریان خواردبوو.

سەرنجێکی گرنگ

خوێنوارەئازیزەکـانم زۆربـەی (موفـسیرەکان)[1] لـەبن سـێبەری ئـەم ئایەتەی پێـشوودا ئەفـەرموون بێباوەڕوومو‌شـریکه بـت پەرسـتەکان زۆر بـێ دیـن بـوون هـەموو جـۆرە بتێکیـان ئەپەرسـت و هـەروەها مـانگ و ئەسـتێرەو دارو بـەردیان دەپەرسـت، مـاڵ و مـاڵاتی یـەکتریان بـەتاڵان دەبـردو، لـە نێوانیانـدا (زینـا) و کـاری (فاحیـشە) یـان ئـەنجام دەداو نێربازیان ئـەکرد بـێ سـنووریش (عـەرەق) و مـەیان ئـەخواردەوە، جگـە لەمانەش کچیان زیندە بەچاڵ دەکـرد، هـەروەها بـەژنانیش سـوکایەتیان ئەکرد، هەروەها بێگومان گۆشتی مردارەبوویان دەخوارد، هەروەکو ئـەو کاتـەی کـە حـەزرەت (ﷺ) هـاوەڵانی هـەناردبوو بـۆ وولاّتـی (حەبەشـە)

---

(١) وەکـوو پێـشەوا (طـبری) و(فخـری رازی)و (قـورطبي)و (ئالوسـی)و بیـضاوي) و (بەغەوی) و (ابن كثير) ..هتد.

بەسەرۆکایەتی جەعفەری کوڕی ئەبو تالّب (ڕەزای خوای لێبێت).

قسەکەر بوو لەناویاناو (فەرمووی: ئەی پادشا ئێمە گەلێکی نەفام بووین دارو بەردو بتمان دەپەرست، گۆشتی مرداربوومان ئەخوارد، کاری پیس و داوێن پیسیمان ئەکرد، بێ ڕەحم و بەزەیی بووین دەوڵەمەندەکان (فەقیر)و هەژارەکانیان دەخوارد، واتە (ظلم) و ستەمیان لە هەژارەکان ئەکرد.

تا خوا لە خۆمان پێغەمبەرێکی بۆ ناردین خۆی و نەسەب و نەژادی ئەناسین بەسەر ڕاستی و پاك و خاوێنی و ڕەوشتی شیرین ئینجا ئەم زاتە بانگمان ئەکات بۆ (پەرستنی) خوا بە تاك و تەنیایی، وازهێنان لە هەموو کارێکی خراپ، هەروەها فەرمانمان پێ ئەکات بە ڕاستگۆیی و سپاردە دانەوەو (سیلەی رەحم) و بە چاکەکردن لەگەڵ دراوسێ و دوورکەوتنەوە لە خواردنی (حەرام) و ماڵی یەتیم، وە بوختان کردن بە ئافرەتی بێ تاوان، هەروەها فەرمانمان پێ ئەکات کە دوورکەوتنەوە لە درۆو کاری پیسی و، وە فەرمانمان پێ ئەکات بە نوێژو ڕۆژوو زەکات دان[1].

---

(١) هەروەهاش بڕوانە پەرتووکی (سیرەت) و ژیاننامەی زاتی ڕەهبەر لە رەوشت و ئەخلاق و غەزەواتی پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ ژیاننامەی خەلیفەکان وعەشرەی موبەشەرە، لە نووسین و ئامادەکردنی (عبدالرحمن ملا طه عبدالعزیز) بەرگی یەکەم، لاپەڕە/٢٦٧.

(ئاگادارییەکی گرنگ)

جا بێگومان ئەوەی ڕاستی بێت بە کورتی ئەگەر خـودا (موحەمـەدی) نەکردایە پێغەمبەر (ﷺ) گەلی عەرەب نە خاوەنی مرۆڤایەتی ئەبوون و نە دەوڵەت، نە شارستانی و نە مێژوویەکی وایان ئەبوو باسـی بکرێ جا لـە روونـاکی ئـەو بابەتـەوە باسـکران ئـەتوانین ژمـارەی (نەتـەوەی) هـەموو هەرێمەکانی موسڵمانان بـە گشتی و (عـەرەب) بەتایبـەتی بکـەیت هـەتا بۆمـان ڕۆن بێتـەوە کـە زۆربـەی کاربەدەسـتانی ئـەمڕۆ پەیوەنـدییان بـە پێغەمبەر (ﷺ) نیـە بەتـەواوەتی لەسـەر ڕێبـازوو شـەریعەتەکەی ئـەوبن، مەگەر کەمێکیان نەبێ لەم سەردەمەدا ڕێکەوتی ساڵی (١٤٣٦)ی کۆچی بەرامبەر بـە سـاڵی ٢٠١٤ ی زایینـی[1]، جـا هـەروەها موسـڵمان لەهـەموو ڕووی سـەر زەویـدا (٦٥) دەوڵـەتی موسـڵمان هـەن، (٢١) یـان عـەرەبن ژمارەی هەموو موسڵمانان لە جیهاندا لە ملیارێ[2] زۆرتـرن. سـوپاس بـۆ خودای مەزن.

---

(١) من لەم ساڵەدا ئەم تەفسیرەم نووسیوەو دەستم پێ کردووە، داوا لە خوای مەزن ئەکەم یارمەتیم بدات بۆ تەواو کردنی.

(٢) ملیار: واتە هەزار (ملیۆن)ە لەخوای بەزیاد بێت.

(باسێك له حیكمه‌ته‌كانی تێكشكانه‌كه‌ی جه‌نگی ئوحود)[1]

زۆرێك له (موفه‌سیره‌كان)له ئیبن و ئه‌بی حاته‌میان ریوایه‌ت كردووه ، ئه‌ویش لـه حـه‌زره‌تی عومـه‌ری كـوڕی خه‌تابـه‌وه (خـوا لێـی ڕازی بێـت) وه‌ری گرتووه، كـاتێ لـه سـاڵی ئاییندەی پـاش ڕووداوی جـه‌نگی بـه‌درا خودا ویست و ئیراده‌ی كرد كـه بـێ باوه‌ڕه‌كـان تۆڵـه‌ی ئـه‌وه بـسێننه‌وه كه‌كردبوویان له سـاڵی بـه‌درا و حـه‌فتا كه‌سـیان لـێ كـوژراو هاوه‌ڵـه‌كانی حه‌زره‌ت (ﷺ) ڕایان كردو شكان، له‌جـه‌نگی ئوحـداو هـه‌روه‌ها پێغه‌مبـه‌ر (ﷺ) به‌سه‌ختی بریندار كراو زۆر بێ تاقه‌ت بوو، ئینجا خوای گـه‌وره ئـه‌م ئایه‌ته‌ی هه‌نارده خواره‌وه‌و فـه‌رمووی: ﴿ أَوَلَمَّآ أَصَٰبَتۡكُم مُّصِيبَةٞ قَدۡ أَصَبۡتُم مِّثۡلَيۡهَا قُلۡتُمۡ أَنَّىٰ هَٰذَاۖ ﴾ (والمعنـى أحـينَ أصَـابُكمْ أيّهـا المـُؤْمنينَ كارثة يوم أُحد فَقُتِلَ منكم سَبعُونَ قـد أصَبْتم مثليهـا في غـزوة بـدرٍ حِـينَ قتلتهم منهم سبعين وَأسرتم سبعين قلـتم أنَّـى هـذا ؟ أي مـن جاءنـا هـذا الـبلاء؟ وكيـف هُزمنـا وقـد وُعِـدنَا بالنـصرِ..؟) **واتـه:** هـه‌ر كـه تووشـی جه‌نگی كاره‌ساتی (ئوحود) هاتن زیانتان پـێ گه‌یشت لـه تێكـشكانه‌كه‌ی (غـه‌زای ئوحـودا) به‌ده‌سـت بـێ باوڕانـه‌وه(دوو قـاتی ئـه‌وان) واتـه دوو چـه‌ندانه‌ی ئـه‌وه‌تان بـه‌وان كـرد، ئـه‌ویش ئـه‌وه‌بوو حـه‌فتا كه‌سـتان لـێ كوشتن و، حه‌فتا كه‌سیشتان لـێ بـه‌دیل گـرتن، ئینجـا سـه‌رتان سوڕماو

---

(١) یه‌كێ له حیكمه‌ته‌كانی تێكشكانی جه‌نگی (ئوحود) ئه‌مه‌بوو قسه‌ی پێغه‌مبه‌ریان (ﷺ) شكاندو له فه‌رمانه‌كانی ده‌رچوون.

دەڵێن ئەم بەلایەمان لەکوێوە بۆ هات؟.. ﴿ قُلۡ هُوَ مِنۡ عِندِ أَنفُسِكُمۡۗ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ ﴿١٦٥﴾ ﴾ (أي قُـلْ لهـم يـا محمـد إنّ سـبب المصيبة منكم بِمَعْصيتكم أمـر الرسـول (ﷺ) وحرصـكم علـى الغنيمـة وهم السبب لهَا؟ أي يفعل مايشاء لامُعقِبَ لحكمهِ ولارادّ لقضائه) **واته:** ئەی پێغەمبەر (ﷺ) پێیان بڵێ ئەوە هەر لە خۆتانەوە بوو، توشـتان بـوو هۆی سەرەکی لە خۆتانەوە بوو، چونکە ئێـوە فـەرمانی پێغەمبەرەکـەی خۆتان شکاند و لـە فـەرمانی دەرچـوون، بەڕاسـتی خـوا توانـایی بەسـەر هەموو شتێکدا هەیەو یارمەتی کەسێ ئەکاو ئەدا پەیڕەوی خـوا بکـاو واز لە یارمەتی کەسـێ ئـەهێنێ پـەیڕەوی خـواو پێغەمبـەر (ﷺ) نـەکات، وە لەپاشان خودای گـەورە ئەفـەرمووێت: ﴿ وَمَآ أَصَٰبَكُمۡ يَوۡمَ ٱلۡتَقَى ٱلۡجَمۡعَانِ فَبِإِذۡنِ ٱللَّهِ وَلِيَعۡلَمَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴿١٦٦﴾ ﴾ (أي وما أصابكم يوم أُحُد مـن القتـلِ والهزيمةِ حين التقي جمع المؤمنين وَجَمْعُ المُشْرِكينَ فبقـضاءِ اللهِ وَقَـدره وبإرادتهِ الأزليّة وتقديره الحكيم لِيَتمّيـزَ المُؤمِنُـونَ عَـنِ المُنـافقينَ) **واتـە:** ئەوەی بەسەر ئێوە داهـات لـەو ڕۆژەدا بەیەکگەیـشتنی هـەردوو (تـاقمی کافرو بێ باوەڕەکانی قوڕەیش) و (موسڵمانە موهاجیرو ئەنـصارەکانی) مەدینـە لـە جـەنگی (ئوحـود) دا بەیـەك گەیـشتن، ئـەوە بـە (ئـیرادەو خواستی) خودا بوو، بۆ ئەوەی موسڵمانە بەهێزو دامەزراوەکان بناسـرێن و بەدەرکەون، وە خوای گەورە ئەفـەرمووێت:﴿ وَلِيَعۡلَمَ ٱلَّذِينَ نَافَقُواْۚ وَقِيلَ لَهُمۡ تَعَالَوۡاْ قَٰتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ أَوِ ٱدۡفَعُواْۖ ﴾ (اي وليميز الله المنافقين الـذين

أتّخذ له عن رَسُول اللهِ (ﷺ) يوم احد ورجَعُوا مِنَ الطريق وهم (عبدالله بن سلول) وجماعته وكانوا نحواً من ثلاثمائة رجل) **واته:** ئەوانەی دووڕوویان کرد دەبێ بزانن ئەوکاتەی کە بە سەرۆکایەتی (عبداللاّی کوڕی ئوبەی) سێسەد کەس بوون گەڕانەوە بۆ (مەدینە) ئینجا موسڵمانان چوونە پێشیان و پێیان گووتن وەرن مەگەڕێنەوە لە ڕێگەی خوا بجەنگن و شەڕ بکەن، یان ئەگەر شەڕیش ناکەن پارێزگاری لە ژن و منداڵ و موسڵمانان بکەن لە دەست درێژی (قورەیشیەکان)، ﴿ قَالُواْ لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَّاتَّبَعْنَٰكُمْ ﴾ (وقالوا متعللينَ بأعذار كاذبة لونعلم قتالاً لمضينا معكم ولكن لانظنُّ انّه سيكون قِتال) **واته:** لەوەڵامدا ووتیان ئەگەر بزانین ئێوە تووشی شەڕو جەنگ و کوشتار دەبن ئێمەش لەگەڵتان ئەهاتین، بەڵام ئێمە دڵنیاین کە تووشی شەڕ نابن کەوابوو بۆچی خۆمان ماندوو بکەین؟ ئەم هەڵوێستەیان بەڵگەیە لەسەر (نیفاق) و دووڕوویان چونکە مەبەستیان چەواشەکردنی ڕاستیەو فێڵ و تەڵەکەبازیەو، وونکردنی ڕاستیەکانە، ئەوجا بێگومان خوای گەورە وەڵامێکی ئەمەیان دەداتەوەو پێ یان ئەفەرمووێ: ﴿ هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَٰنِ ﴾ (اي باظهارهم هذا القول صاروا أقرب إلى الكفر منهم إلى الايمان) **واته:** بێگومان ئەوانەی کە ئەو ڕۆژە ئەو قسەیان کردو هەڵبەستا و ئەوە لە (کوفر)ەوە نیزکتر بوون تا لە (ئیمان) و باوەڕەوە، چونکە بەڕاستی یارمەتی و هاوکاری موسڵمانانیان نەداوە (حەزدەکەن

ژێر کەون) بەلأم ئەو بیانووەشیان بە فرو فێلّ هێناوە ﴿ يَقُولُونَ بِأَفْوَٰهِهِم مَّا لَيْسَ فِى قُلُوبِهِمْ ۗ وَٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ ﴿١٦٧﴾ ﴾ (أي يُظهرونَ خلاف مايُبْطنون أي بما يخفونُ من النفاق والشرك) **واتە:** ئەوەی بە زار ئەیلّێن بە پێچەوانەی ئەوەیە لە دلّدیاندایە، واتە بێگومان ئەوان چاك دەزانن توش دەبن و بەلأم هاوکاریتان ناکەن و پوختەکەی ئەمەیە، ئەوەی ئەوانە بە زوبان ئەیلّێن لە دلّیاندا نییە بەلأم خوا چاك شارەزاو ئاگادارە بەوەی لەناو دلّیاندایەوە دەیشارنەوە.

ئینجا ئەوەی ڕاستی بێت لەسەریان ئەڕواو هەلّوێستی ناڕەوای دەرئەخات لە بارەی هەولّدانیان بۆ تێك دانی ڕێزی موسلّمانان و تێك دانی دەروونیان ﴿ ٱلَّذِينَ قَالُوا۟ لِإِخْوَٰنِهِمْ وَقَعَدُوا۟ لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا۟ ۗ ﴾ **واتە:** ئەو کەسانە کە بۆخۆیان دانیشتبوون و، نەچووبوونە جەنگ و، ئەوجا بە براو کەس و کاری شەهیدانیشیان ئەگووت ئەگەر بەگوێی ئێمەیان بکردایە، واتە نەڕۆیشتبانایە شەڕو جەنگ نەدەکوژران و وەکو ئێمە نەچووین و نەکوژراین، ﴿ قُلْ فَٱدْرَءُوا۟ عَنْ أَنفُسِكُمُ ٱلْمَوْتَ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿١٦٨﴾ ﴾ **واتە:** ئەی پێغەمبەر (ﷺ) پێیان بلّێ ئەگەر ئێوە ڕاست دەکەن (مردن) و مەرگ لە خۆتان دوور بخەنەوە، واتا لە خۆتانی لابدەن، بەلأم بێگومان (أجل) و کاتی هەر کەسێك هات ئیتر دەبێت بمرێت ئەوجا لە شەڕ دابێت یان لە ناو مالّەکەی خۆی دابێت و وە لە هەر جێگایەك بێت هەندێ لە (موفەسیرەکان)ئەفەرموون: هەر لەو

ڕۆژەدا دوو ڕووەکان گەڕانەوە (٧٠) واتە حەفتا کەسیان لێ مرد، جا بێگومان مردن شتێکی (حەتمییە) هەروەکو گوتراوە (الْمَوتُ سَبِيلُ السّلوكِ) واتە مردن ڕێگەیەکی (عامە) و کەس لەدەستی ڕزگاری نابێ و، فەرموون ئێوە لە ماڵەوە دانیشن و بزانن داخوا نامرن، ئینجا بە هەر هۆیەك بێ (بە نەخۆشی) بێ بە (زگ ئێشە) بێ و بە (سەکتەی قەلبی) واتە دڵ ڕاوەستان بێ، مردن تەنیا بە جەنگ نییە.

(پلەو پایەی شەهید لای خودای مەزن)

پێشەوا (قورطبي) لە تەفسیرەکەیدا[1] بەر لەوەی ڕاڤەی (تەفسیری) ئایەتەکە بکات ئەم فەرموودە (صحیحە)ی باس کردووە لە عەبدوڵڵای کوڕی عەباسەوە (ڕەزای خوایان لێ بێ) وەکو ئەفەرمووێت: (عَنْ ابن عباس (رضي اللهِ عنه) قَالَ: قَالَ رَسُولُ الله (ﷺ) لما أُصِيبَ إِخْوَانَكُمْ بِأُحدٍ جَعَلَ اللهُ أَرْوَاحَهُمْ فِي جَوْفِ طَيْرٍ خُضْرٍ تَرِدُّ أنهار الجنّة تَأكل مِنْ ثمارها وتأوي إلى قناديلَ مِنْ ذَهَبٍ مُعَلقةٍ في ظِلّ العَرْشِ فَلَما وَجَدوا طِيبَ مأكَلِهم وَمَشرَبِهِمْ وَمَقيلِهُمْ قَالُوا (مَنْ يَبْلُغ إِخْوانَنَا عَنّا أنّا أحْيَاءٌ في الجنة نُرْزَق؟ لِئلا يَزْهُدوا في الجهادِ وَلا ينْكُلُوا أي يَجْبِنُوا عِنْدَ الحَرْب، فقال الله سُبحانهُ أنا أُبلغُهُم عَنْكُمْ، قَالَ فأنْزَلَ اللهُ ﴿ وَلَا تَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ قُتِلُوا۟ فِي

---

(١) بڕوانە (الجامع لإحكام القرآن – تفسير القرطبي) لە نووسینی (ئەبی عبدالله محمد بن أحمد الأنصاري)، ج/٣، لاپەڕە/١٥٢.

سَبِيلِ ٱللَّهِ أَمْوَٰتَۢا بَلْ أَحْيَآءٌ عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴿١٦٩﴾ ﴾[1] **واتــە:** پێغەمبــەر (ﷺ) بــە (ئەصــحابەکانی) واتــە هــاوەڵانی فــەرموو: کــە براکانتــان لــە (جەنگی) ئوحود (شـەهید کـران) خـوای مـەزن (ڕۆحـەکانیانی) کـردەوە بەناو سکی چەند (تـەیرێك) واتـە چـەند باڵندەیـەکی سـەوز دا و دەڕۆنـە سەر ڕووبارەکانی بەهەشت و لە میـوەی جۆراوجـۆری بەهەشـت دەخـۆن پاشان دەگەڕێنەوە بۆ سەر چەند (قەندیلێ) واتـە گلـۆپێکی (زێـڕین) لـە بـن سـێبەری عەرشـدا، ئینجـا کـە پاشـان کـە دامـەزران لـە (خۆشـی) و ئاسایـشدا و (لـەزەتی) خـواردن و خواردنـەوەو، ئـەو گـشت خۆشـی و بەهرەیانــە دەبیـنن ئــەڵێن ئــەی خۆزگــە بــراو کــەس و کارەکانیــشمان بەمەیان زانیبا ـەتا لە غـەزاو (جیهـاد) دوانەکـەوتبان و هـەرگیز (تـەرکی جیهادیان نەکردبا) و هەروەها (زوبر) نەبوونایێ لە حاڵی ئێمەو بیانزانیبـا (خــودا چ فــەزڵێکی لەگــەڵ ئێمــەدا کــردووە) و لــە ریوایــەتێکی تــردا ئەفەرمووێ: (ئەبێ کێ بێ خەبەرێ بدا بە براکانمان کە ئێمە (زینـدووین) و لــە بەهەشــتا (ڕزق) و ڕۆزیمــان هەیــە؟ جــا بێگومــان لــە پاشــان خــوا فەرمووی: ﴿ وَلَا تَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ قُتِلُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ أَمْوَٰتًۢا ﴾ (أي لا تظننَّ الذّينَ سقطُوا شهداء في المعركـة (غـزوة أُحـد) أمواتـاً لايُحـسّونَ ولايـأكلُونَ ولايتنَعُمون بل أحياءٌ حياةً برزخيّة يَتَنعّمونَ في جنانِ الخُلدِ بـأنواع النعيـم وَهُمْ عِنْدربِهم يُرزَقُونَ) **واتە:** بێگومان وا تێمەگەن و مەزانن ئەو کەسانەی

---

(١) ئیمامی ئەحمەد و ترمزی و (حاکم) ریوایەتیان کردووەو لە ابن عەباس، (ڕەزای خودایان لێ بێت).

لە ڕێی خوادا کوژراون مردوون ﴿ بَلۡ أَحۡيَآءٌ عِندَ رَبِّهِمۡ يُرۡزَقُونَ ﴿١٦٩﴾ ﴾ (أي بل هم أحياءُ مُتنعِمُونَ في جِنانِ الخلدِ يُرزقونَ من نعيمِها غدوًا وعشياً) **واتە:** بەڵکو زیندوون و لای پەروەردگاریان بژێوی وەردەگرن و ڕادەبوێرن چونکە بێگومان ئەوانە زیندوون و لە (جیهانێکی) تردان وە لە خودا نزیکن و (رزق) و ڕۆزیان وەردەگرن و بەیانیان و ئێواران چۆن زیندووی دونیا خواردن خواردنەوەیان هەیە، لای خودای خۆیانن و لە خۆشی دان.

(چەند سەرنجێکی گرنگ)

(**یەکەم**): خوێنەرانی ئازیزم زۆربەی (موفەسیرەکان)ئەفەرموون خودای گەورە لە گەلێ ئایەتەکانی (قورئان) دا باسی پلەو پایەی (شەهید)مان بۆ ئەکاو ، کە چ فەزڵێکی هەیە لە هەردوو جیهانداو؟ ئەگەر لە ژیانی دنیادا (شەهید) کران گیانەکانیان زیندووەو قەت نامرێ، هەروەها (رزق) و ڕۆزی ئەدرێن لە تەرەف پەروەردگاریاندا، هەروەکو پێغەمبەر (ﷺ) لەگەلێ فەرموودەکانی خۆیدا ئاماژەی فەزڵی شەهیدی دەستنیشان کردووە کە چ پلەو پایەکی بەرزی هەیە، یەکێ لەم فەرموودانە ئەوەیە: (عَنْ أنس بن مالِك (رضي الله عنه) أنّ رسول الله (ﷺ) قَالَ: مَا مِنْ نَفْسٍ تَمُوتَ لَهَا عِنْدَ اللهِ خير يَسُرُّها أنْ ترجع إلى الدُّنيا إلاّ الشّهيد يَسرهُ أنْ يَرجَعَ إلى الدّنيا فَيَقتل مَرّةً أخرى لَما يرى مِنْ فَضل الشَهادة) (١) **واتە:** لە ئەنەسی کوڕی مالیکەوە (ڕەزای خوای لێبێت)

(١) رواه الامام البخاري، ومسلم، واحمد، وابو يعلي.

ئەڵێ بەڕاستی پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرموویەتی: هیچ گیانێ نیە کە دەمرێ چاکەیەکی لەلای خودا هەبێ پێی خۆش بێ بگەڕێتەوە بۆ (دنیا) جگە لە (شەهید) چونکە شەهید پێی خۆشە بگەڕێتەوە تا جارێکی تر بکوژرێ کاتێ کە ریزی شەهید دەبینێت.

(**دووەم**) ریوایەت کراوە لە جابری کوڕی عەبدوڵلاوە (خوایان لێ رازی بێت) ووتی پێغەمبەری خودا (ﷺ) رۆژێ سەیری کردم و فەرمووی (ئەی جابر چی یە دەبینم غەمگینی؟ ووتم ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) باوکم (شەهید) بووە قەرزو ماڵ و منداڵێکی زۆری بەجێهێشتوە، ئینجا ووتی پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ئایە (خەبەرت) بدەمێ کە خوا هەرگیز قسەی لەگەڵ کەسا نەکردووە لە پشتی پەردەوە نەبێ بەڵام ڕوو بەڕوو قسەی لەگەڵ باوکت کردووە ، خوای گەورە فەرموویەتی، داوا بکە تا پێت ببەخشم ، ووتی داوات لێ دەکەم جارێکی تر بگەڕێمەوە بۆ (دنیاو) جارێکی تر بکوژرێم جا خوای گەورەش ئەفەرمووێت بێگومان من لە پێشا بڕیارم داوە کە جارێکی تر ناگەڕێنەوە بۆی، ئەی پەروەردگارم مادام رجا کارم ئاگاداری ئەوانەی لەدوامەوە دێن بکە خودای گەورە ئەم ئایەتەی هەناردە خوارەوە:﴿ وَلَا تَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ قُتِلُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ أَمْوَٰتًا ﴾ **واتە:** ئەوانەی لە ڕێی خوداوە دەکوژرێن نابێ بە مردوویان بزانین(١).

(**سێ هەم**) هەندێ لە زانایانی (تەفسیر): ئەڵێن شەهید زیندووەو قەت

(١) أخرجه الترمذي في الجامع أبواب تفسير القرآن، وابن ماجه في السنن، والبيهقي في دلائل النبوة، ج٣، لاپەڕە/٢٩٩.

نامرێ وە نارزێ لەناو گۆڕدا بەدەلیل و بەلگەی ئەم فەرموودەیە کە (عەبدوللای کوڕی عەبدولڕەحمان) ئەیگێڕێتەوە کەوا بە ڕاستی (عەمری کوڕی جمووع) و عەبدوللای کوڕی حەرام (خوایان لێ ڕازی بێت) کە هەردوکیان (ئەنصار بوون) لە جەنگی ئوحودا (شەهید) کران و لە پاشان هەردووکیان لە گۆڕێکا نێژرابوون، لە شێوێکی کێوی ئوحودا، بەمەرجێك ئەگەر بارانێك بەهاتبایەو گۆڕەکانی ئەگرتەوەو ئیتر ساڵێکی بە باران گۆڕەکەیانی هەڵدڕی و تا تەرمەکانیان بەدیارکەوت و گۆڕەکان پڕ ئاو بوون، ئینجا خەڵکەکە چوون بۆ گواستنەوەیان و بینیان (فَوَجدوا في قَبْرَيهما لَمْ يَتَغَيرا كأنّما ماتا بالأمس) واتە دیتیان هەردووکیان هیچ نەگۆڕابوون و نەشێوا بوون هەروەکو ئەوەی دوێنێکە مردبن (ماوەکەشیان (٤٦)چل وشەش ساڵی پێ چووبوو، ئینجا (نەقلیان) کردن بۆ گۆڕستانێکی تر[1] بەڵام گیانی (شەهید) وەك لە پێشەوە ئامارەمان بۆکرد، لە سکی باڵندەیەکی سەوز دایە خۆی بە ئارەزوی خۆی دەفرێت، جا با بێینەوە سەر ئایەتەکەی دواتر هەروەکو خوای گەورە ئەفەرمووێت: ﴿ فَرِحِينَ بِمَآ ءَاتَىٰهُمُ ٱللَّهُ مِن فَضۡلِهِۦ وَيَسۡتَبۡشِرُونَ بِٱلَّذِينَ لَمۡ يَلۡحَقُواْ بِهِم مِّنۡ خَلۡفِهِمۡ أَلَّا خَوۡفٌ عَلَيۡهِمۡ وَلَا هُمۡ يَحۡزَنُونَ ﴿١٧٠﴾ ﴾ (أي مَسْرورين بماهم فيهِ من النعيم والسرور مّما أكرمَهُم اللهُ بهِ مِنْ فَضْله وَيَفْرحونَ لأخوانِهم الذّين لم يَقْتلوا في الحرب بما سيكونون عليه من

(١) بڕوانە: (التفسير الكبير– تفسير القرآن العظيم) لە نووسین و دانانی پێشەوا (الطبراني) لێکۆڵینەوەی (هيشام البدراني) ج/٢، لاپەڕە/١٦١.

النّعيم والسّرور إذا اشتهدوا في سبيل الله كانّهُمْ يتمنون لَهُم نيل الشهادة ليحصلوُا على النعيم الخالد في حياة هنيئةٍ لايكدّرها خوف ولاحُزنٌ) **واتە:** دڵیان خۆشە بەو چاکەیەی کە خودا دەربارەی کردوون، شادن بەوەش کە ئەوانەی وا نەگەیشتونەتە ئەمان و بەجێ ماون هیچ ترسێکیان لەسەر نابێ و هیچ خەمێکیان لەبەر نابێ ، **واتە:** ئەو (شەهیدانەی) کە لە ڕێی خودا کوژراون لەلای خودا زیندوون و دڵخۆشن بەو بەهرەی کە خودا پێی داون، هەروەها زۆر خۆشحاڵن بە حاڵی ئەو برا موسڵمانانەی کە لەدوای ئەوانەوە دێن و لە ڕێگای خودادا غەزا دەکەن و هێشتا نەگەیشتونەتە پلەی (شەهیدی) و مژدەیان دەدەنێ کە هیچ ترس و خەمێك ڕوویان تێ ناکات ﴿ يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِّنَ ٱللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ ٱللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٧١﴾ ﴾ **واتە:** زۆر دڵخۆشن بەو نازو نیعمەت و چاکەی کە خوا لەگەڵی کردوونە کە (وەعدە)و بەڵێنی خودا گەیشتە جێ و بەوەش کەیف خۆشن کە خوای گەورە پاداشتی باوەڕداران لەناو نابا و (بەخەسار) نادات و بەفیڕۆ ناچێ.

(پاشکۆ)

زانایانی (تەفسیر) ئەفەرموون: (شەهید)، مزگێنی بە (موجاهیدەکانی) پاش خۆیان دەدەن، کە ئەوانیش وەکو ئەمان پاداشتیان بۆ هەیە، هەروەها میقدادی کوڕی یکرب (خوا لێی ڕازی بێت) ئەڵێ پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: (للشهيد سِتّةُ خِصَالٍ يُغْفَرُ في أوّل دَفْعَةٍ: (أي من دَمِهِ) ويَرَى مَقْعَدَهُ مِنَ الجَنة ويَجارُ من عذاب القَبْرِ، ويأمَنُ

مِنَ الفَزَعِ الأكبرِ، وَيوضَعُ عَلَى رَأسِهِ تاجُ الوقَارِ الياقُوتَةَ مِنْها خيرٌ مِنَ الدّنيا وَمَا فِيهَا وَيُزوجُ أثنتين وَسَبْعِينَ زَوْجَةً من الحُور العَيْنِ ويَشْفَعُ في سَبْعِينَ مِنْ أقَارِبهِ) (١) **واته:** شەهید لای خوا شەش خەسڵەتی بۆ هەیە لەگەڵ یەکەمین دەرچوونی دڵۆپە خوێنی خوا لە گوناهەکانی خۆش دەبێت و شوێنی خۆی لە بەهەشت دەبینێ وە لە سزاو (عەزابی) گۆڕ دەپارێزێت، لە ترسە گەورەکەی ڕۆژی قیامەت ئەمین دەبێت، وە تاجی (ڕێزو شەرەفی) لەسەر دادەنرێ و کە یەك گەوهەرو مرواری لەو (تاجەدا) لە دنیاو (ما فیها) باشترە، وە حەفتاو دوو هاوسەری لە (الحور العین) لێ مارەدەکرێ، وە تکاو (شەفاعەت) بۆ (٧٠) کەس لە خزمانی دەکات، وە هەروەها لەبەر (شەرەف) و (فەزیلەتی) شەهیدە کە زۆربەی (زانایانی ئیسلام) ئەڵێن شەهیدی (گۆڕەپانی جەنگی) نێو (کافرو) موسڵمانان نە دەشورێ و نە (صلاةُ الجنازەشی) لەسەر ئەکرێ هەروەکو لە کیتابە (شەرعیەکان) ڕوون کراوەتەوە، وە هەروەها یەکێ تریش لە (حوکمە شەرعییەکانیش) ئەمەیە کە ئیمامی (بوخاری) ریوایەتی کردووە ئەم فەرموودەیەشی هێناوە ئەڵێ پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: (وَأدْفِنُوهُمْ بِدِمَائِهِمْ) واتە حەزرەت (ﷺ) بڕیاری دا کە (شەهیدانی) ئوحود هەر بە خوێنەکەیانەوە نەشۆردرێن و بنێژرێن)، چونکە ئەوخوێنە پیرۆزە لەڕۆژقیامەت (شاهیدە) بۆیان.

---

(١) حديث (صحيح) رواه الترمذي برقم (١٦٦٣) وإبن ماجه برقم (٢٧٩٩).

(باسی غەزای (حمراء الأسد))

(سیرەت) نووسەکان ئەڵێن بێ باوەڕەکان لەسەرەتای (جەنگەکەی ئوحود) وە تێشکان و هەلاتن لە گۆڕەپانی (جەنگ) و بەلام کە دیتیان موسڵمانەکان سەر شاخەکەیان چۆڵ کرد خێرا بە پەلە گەڕانەوە سەریان و شکاندنیان ئەوساش پاش تێکشکان بۆ ئەوە بەتەواوی زاڵ ببن بەسەریاندا ویستیان دوایان بکەون، بەلام هەر کە ئەم هەواڵە گەیشتە پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ (حەفتا) کەسدا لە هاوەڵەکانی خۆی ئامادەکرد بۆیان و فەرمووی (جگە لەوانەی پێشوو لەگەڵم بوون کەسی ترم لەگەڵ نەیە، ئینجا پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ ئەو کۆمەڵە چوونە پێشیان بۆ بەرگری کردن لە (بت پەرستان) کە گەیشتە (حمراء الأسد) [1] خۆی و هاوەڵەکانی خۆیانیان ڕاگرت بۆ ئەو مەبەستە هەرچەندە برینداریش بوون بۆ ئەوەی پاداشتیان لە (کیس) نەچێ ئارامیان گرت و ئەوجا کە بێ باوەڕەکان زانیان ترسیان لێ نیشت و هەڵهاتن ئینجا ئەم ئایەتە لە دەستخۆشی و ئافەرینی ئیماندارەکاندا هاتە خوارەوەو دابەزی و جا فەرمووی: (**الَّذِينَ اسْتَجَابُوا للهِ والرَسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أصَابَهُمْ القَرْحُ) (أي الَّذينَ أطاعوا الله وأطاعُوا الرَّسُول مِنْ بَعد مانالهم الجراح يوم أحد)** **واته:** ئەو کەسانەی کە بریندار بوون لە جەنگی ئوحود وەلامی خواو پێغەمبەریان دایەوەو فەرمانیان بەجێ گەیاند ﴿لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا۟ مِنْهُمْ

---

(١) حمراء الأسد، هەشت میل لە مەدینەوە دوورە، بڕوانە (تەفسیری جامع البیان عَن تأویل القرآن)، لە دانانی پێشەوا (إبن جریر الطبري) بەرگی/٣، لاپەڕە/٢١٦٩.

وَٱتَّقَوۡاْ أَجۡرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٢﴾ (أي لمن أطاع منهم أمر الرّسول وأجابهُ إلى الغَزْوِ على ما به من جراح وشدائد الأجرُ العظيم والثواب الجزيل) **واته:** ئەوانەیان کە ئاکاری چاکیان کردو ، دوای حەزرەتی پێغەمبەر (ﷺ) کەوتن لە (حمراء الأسد) داو پارێزگاری سنوورەکانی خوابوون پاداشتێکی گەورەو فراوانیان بۆ هەیە.

(قەسەم بە خوا ئەگەر بە تەنیاش بم ڕاویان ئەنێم)

(موفەسیرەکان)ئەڵێن لەکاتی خۆی (ئەبو سوفیان) لە دوای جەنگی ئوحود ناردیە دوای (نەعیمی کوڕی مەسعودی ئەشجەعی) وە چەند کەسانێکی تر کە (ئەبو سوفیان) بەکرێ گرتن و داوای لێ کردن بچنە مەدینە (محمد) و هاوەڵەکانی پەشیمان بکەنەوە لە نیازی جەنگ کردن، وە بیان ترسێنن و ، پێیان بڵێ ئەوا (ئەبو سوفیان) و جەماعەتەکەی لەشکریان لە ئێوە کۆکردۆتەوەو دەیانەوێ لەناوتان بەرن، هەروەها لێیان بترسن و شەڕیان لەگەڵ مەکەن خۆتان تووشی فەوتان و لەناوچوون مەکەن مەچنە دەرەوە بۆیان ئینجا لە وەڵامدا ئەو ئایەتە دابەزی هەروەکو خوای گەورە ئەفەرمووێ: ﴿ ٱلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ ٱلنَّاسُ إِنَّ ٱلنَّاسَ قَدۡ جَمَعُواْ لَكُمۡ فَٱخۡشَوۡهُمۡ ﴾ (قال لهم بعض المرجفين من أنصار المُشْركين لإ دخال الرُّعْبِ في أنفسهم إنّ قُريشاً قد جمعت لكم الجمُوع فخافُوا علىَ أنفسكم ولاتخرجوا للقتالِهم فمازَادهُمْ هذا التّخويفُ الاّ إيماناً باللهِ وثقةً بنصرهِ تعالى) **واته:** ئەو کەسانەی کە پڕو پاگەندەیان

هەڵبەست و بلاوکردەوە و گووتیان قورەیش بەهێزێکی گەورە بۆتان دەگەڕێنەوە، ئێوە لەخۆتان بترسن کەواتە مەچوونە جەنگ لەگەڵیانداو پێیان ناوەستن ﴿ فَزَادَهُمْ إِيمَٰنًا وَقَالُوا۟ حَسْبُنَا ٱللَّهُ وَنِعْمَ ٱلْوَكِيلُ ﴿١٧٣﴾ ﴾ (وقالوا حَسْبنا الله أي كافينا الله ربُّ العالمين ونعم الملجاء والنصيرُ لمن توكّلَ عليه) **واته:** بێگومان ئەوان لە باتی ترسان ووره‌یان بەرزتر بوو هەروەها (حەماسیان) هەستاو بیرو باوەڕیان بەهێزتر بوو خۆڕاگرو بە (صەبر) و ئارام تربوون و، وە لەگەڵ هەندێشدا پێغەمبەر (ﷺ) هەر ئەو (زیکرەی) حەزرەتی ئیبراهیم ی (خەلیلی) ئەخوێندەوە و ئەیفەرموو: ﴿حَسْبُنَا ٱللَّهُ وَنِعْمَ ٱلْوَكِيلُ ﴾[1] ئەگوتەوەو ئەوجادەیفەرموو قەسەم بە خودا ئەگەر بەتەنها خۆشم مابم هەر دەچم بەدوایاندا کەچی بە هەڕەشەکەی (نوعەیم) بڕواو ورەیان بەهێزتربوو، ووتیان ئێمە هەر خوامان بەسەو، هیچ باکمان بە زۆری لەشکری دووژمن نیە چونکە پشتمان بە خودا قایمە و چاکترین یارمەتیدەرمانە، جا لە پاشان خوای گەورە ئەفەرمووێت: ﴿فَٱنقَلَبُوا۟ بِنِعْمَةٍ مِّنَ ٱللَّهِ وَفَضْلٍ لَّمْ يَمْسَسْهُمْ سُوٓءٌ وَٱتَّبَعُوا۟ رِضْوَٰنَ ٱللَّهِ ۗ وَٱللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ ﴿١٧٤﴾ ﴾ **واتە:**

---

(١) فائدة: واته سوودیك، قوله تعالى﴿ حَسْبُنَا ٱللَّهُ وَنِعْمَ ٱلْوَكِيلُ ﴾هي الكلمة التي قالَها إبراهيم (عليه السلام) حين أُلقِيَ فِي النّار ، قال السيوطي في الإكليل (يُستَحَبّ قولَ هذه الكَلمةِ عندَ الغمّ والأمور العظيمة). واته: چاك وایه ئەم وشانه بەكاربێنن لەكاتی غەم‌و پەژاراو بەتایبەتی لەهەر ئیش‌و كارێكی گرنگدا.

دوایـی موسـڵمانان گەڕانـەوە بـۆ مەدینـە بـە فـەزڵ و چـاکەیەکی گـەورە لەلایەن خواوەو نیعمەتێکی فراوانی خواوە، هەروەها بە چاکەی خواو بـە بەخششی خواوە[1] وە تووشـی هـیچ نـاخۆش و ناڕەحەتیـەکیش نـەبوون لەو هەڕەشانەی دەیانکرد، وە پەیڕەوی ڕەزامەندی خوایان کـرد بـەهۆی ئازایی و دەرچوونیان بۆ (ڕێگە) گرتن لە دوژمنـانی خـواو، خـوا خـاوەنی چاکەی زۆر گەورەیە کە ترسـی خـستە دڵـی بـت پەرسـتان و گەڕانـەوەو موسـڵمانانی سەرسـەخت ﴿ إِنَّمَا ذَٰلِكُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَآءَهُۥ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٧٥﴾ ﴾ (أي لاتهـابوا أعـداءكم أيّهـا المؤمنون فالشّيطان[2] إنّما يخوفكم أعوانَـهُ وأنـصاره مـن المـشركينَ فـلا تخافوهُم ولاتُرْهِبوُهمْ فـإني متكفـل لكُمْ بالنـصرِ عَلَـيْهِمْ إن أطعتُمْ أمْـري) **واتــە:** بەڕاسـتی ئـەوەی کـە پێـی گـووتن (قورەیـشیەکان) خۆیـان بـۆ ئامادەکردوونەو ئەگەڕێنەوە سـەرتان ئـەوە (شـەیتان) فێریـان ئـەکات و بەلایەنگرانی خۆی ئێوە ئەترسێنێ لەبەر ئـەوە، ئێـوە لـەو بـێ باوەڕانـە

---

(١) جا بێگومان (موفەسیرەکان) ئەڵێن و باسیان کردووە کە (نیعمەتەکە) ئەوەیە کە بە سەلامەتی گەڕانەوەو (فەزڵەکەش) ئەوەیە کە لەوێ خێرێکی باشیان گەیشتێ ئەویش ئەوەبوو، وەکو (ئیبن عەباس) ئەڵێ لەو سەرەوە کاروانێك تێپەڕ ئەکات و پێغەمبەر (ﷺ) ئەیکڕێ و قازانج ئەکاو ئەویش دابەشی ئەکات بەسەر یارو یاوەرەکانی و سوودو قازانجەکە بەم جۆرە بوو، ئەم فەرموودەیە (بەیهەقی) ریوایەتی کردووە.

(٢) والمرادُ بالشيطان هنا (نعيم الاشجعي) الذّي أرسلهُ أبو سفيان لِيُثْبِطَ العزائم ونُسب إلى الشّيطان لأنّهُ بِوَسْوسَتِهِ وإغوائه.

مه‌ترسن له‌من بترسن ئه‌گه‌ر ئێوه باوه‌ڕی ته‌واوتان به‌من هه‌یه.

(تێبینی)

لـه ته‌فـسیری (قـاضـي) بـه‌یزاوی و (كه‌شّـاف) و (بحـر المحـیط) و ته‌فـسیره (عیلمییه‌كانـدا) ئه‌فـه‌رموون لێـره‌دا (حـه‌رفی) جـه‌ڕ لابـراوه‌و ڕاستیه‌كه ئه‌وه‌یه (إنَمَا الشّیطان یُخَوِّفُونَكُمْ بِأَوْلِیائِهِ) هذا هُو الصّوابُ.

(چه‌ند ئاگادارییه‌ك)

١- ڕێزو فه‌زڵی هاوه‌ڵانی پێغه‌مبه‌ر (ﷺ) له‌لای خوداو خۆشه‌ویـسته‌وه جێگه‌ی ڕێزو قه‌درو (حورمه‌ته) به‌تایبه‌تی (قـه‌درو) نرخـی بـه‌لای خـواوه یه‌كجار زۆره، هه‌روه‌كو خوای گه‌وره له باره‌یانه‌وه ئه‌فـه‌رمووێت ﴿ رَّضِيَ ٱللَّهُ عَنۡهُمۡ وَرَضُواْ عَنۡهُ ﴾ (سوره‌تی البینه ئایـه‌تی/٨)، واتـه ئه‌وانـه خـودا لێیان ڕازیه چونكه بێگومان ئه‌وان له ژیانی دونیایانـدا پابه‌نـدی فـه‌رمانی خودا بـوون، بـه گـوێره‌ی (شـه‌ریعه‌ت) و یاسـای ئـه‌و هـه‌ڵس و كـه‌وتیان كردووه، خودا لێیان ڕازی و خۆشنووده، ئه‌وانیش له خودا ڕازین.

٢- زانایـانی (ته‌فـسیر) ئه‌فــه‌رموون گــه‌وری و (به‌ره‌كـه‌تی) ووتنــی ووشــه‌ی پــیرۆزی﴿ حَسۡبُنَا ٱللَّهُ وَنِعۡمَ ٱلۡوَكِيلُ ﴾ لـه‌كاتی ته‌نگانــه‌دا به‌تایبه‌ت پێغه‌مبه‌ران حه‌زره‌تی (ئیبراهیم) و حه‌زره‌تی (محمد) (سه‌لامی خوای گه‌وره‌یان لێ بێ) له قۆناغـه تـاڵ و تفتـه‌كانی ژیانیـدا كردبوویانـه

(وێردی) سەرزاریان(حَسْبُنا اللهُ وَنِعْمَ الوكيلُ) بووە[1] .

٣- شەیتان، هەموو کات بە دۆستانی خۆی هەڕەشە لە بڕواداران دەکاو هەروەها دەیانترسێنێ و جا بێگومان دەبێ موسڵمانان لە خوا نەبێ لەکەس نەترسن و (تەوەکولیشیان) هەر بەو هەبێ، کە خوای مەزنەو پەروەردگاریانەو هەر ئەو پشتیوانیانەو لەهەموو کاروو فەرمانێکا.

(باسێك لە سەرەخۆشی و دڵدانەوەی حەزرەت (ﷺ))

(موفەسیرە) بەڕێزەکان ئەفەرموون حەزرەتی پێغەمبەر (ﷺ) گیان ئەوەندە بە ئاوات بوو، حەزی دەکرد (کافرە قورەیشییەکان) واتە هەموو بێ باوەڕەکان و خوا نەناسەکان ئیمان و باوەڕ بێنن و ببنە موسڵمان چونکە گەلێ جار تووشی خەم و خەفەت دەبوو لەسەریان و زۆر (غەمی) لێیان ئەخوارد ئینجا خوای مەزن دڵی دەداتەوەو پێ ی ئەفەرموێت ﴿ وَلَا يَحْزُنكَ ٱلَّذِينَ يُسَٰرِعُونَ فِى ٱلْكُفْرِ ۚ إِنَّهُمْ لَن يَضُرُّوا۟ ٱللَّهَ شَيْـًٔا ۗ ﴾ (أي لايحزنك يا أيّها الرسول شأن هؤلاء المنافقين الذّين يتسابقون نحو الكفر تسابقاً باقوالهم وأفعالهم ولاتبال بما يظهر منهم من الكيد للاسلام وأهله فإنهم بكفرهم لَنْ يَضرّو الله شيئاً وإنما يضرُّون أنْفُسَهم)**واتە:** ئەی خۆەویست دلگیر مەبە بەو (دوورِوو) و (کافرانە) واتە ئەو بێ باوەڕانە (خەفەتبار) مەبە کە خێراو پەلە دەکەن بۆ دوژمنایەتی

---

(١) جا بێگومان ئەمە (نەصەکەیەتی) بە (عەرەبی) لە پێشەوە نووسراوەو ئەمەش واتاکەیەتی بە کوردی واتە: خوابەسە بۆ ئێمە وەئەو باشترین پشتیوانە.

ئێـوە (ئەیانـەوێ بەربەسـتی یـا بەرهەڵـستی ئـایینی خـوا بکـەن) واتـە دینەکەی (زەعیف) بکەن، ئەوانـە بـەو کردەوەیـان کـە ئـەنجامی ئـەدەن هیچ زیانێك لە خوا نـادەن و نـاتوانن زەرەرو زیـانی پـێ بگەیـەنن مەگـەر زەرەروو زیـان بـەخۆیان بگـەینن، ﴿ يُرِيدُ ٱللَّهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حَظًّا فِى ٱلْآخِرَةِ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٦﴾ ﴾ (أي يريـد الله أن يتركهـم في دنـسهم فـلا ينالوُن مِنْ رَحمة اللهِ شيئاً ولَهم فوق الحرمان من الثواب عذابٌ عظيم في نار جَهَنّم) **واتـە:** خـوا دەیـەوێ لـە دوارۆژدا هـیچ بەشـێکیان نـەبێ، چـونکە بۆخۆیان لەم ژیانەدا بە خواست و ئارەزووی خۆیان ڕێگەی خوارو خێچ و چەوت هەڵدەبژێرن و بۆیە لە جیاتی پاداشتی چاك و سزاو ئـازارێکی زۆر گەورەیان بۆ ئامـادەکراوە وە لـە ڕۆژی قیامەتـدا بەتایبـەت لەدۆزەخـداو ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ٱشْتَرَوُا۟ ٱلْكُفْرَ بِٱلْإِيمَٰنِ لَن يَضُرُّوا۟ ٱللَّهَ شَيْـًٔا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٧﴾ ﴾ **واتە:** بەڕاستی ئەوانەی کە بێ بڕواییان کڕی لـەم جیهانـەدا بە بڕوا ، ئیمانیان گۆڕیەوە بە (کوفر) بێ دینی، جا بێگومان ئەوانە زیان بـە خـودا ناگەیـەنن، بـەڵکو زیـان بـە خۆیـان دەگەیـەنن، وە نـاتوانن موسڵمانان لە ئاینی خوا بگێڕنەوە، ئەوانە بۆیان هەیە سزایەکی بە ئـێش و ئـازاردەر، وە ئەفـەرمووێ: ﴿ وَلَا يَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ أَنَّمَا نُمْلِى لَهُمْ خَيْرٌ لِّأَنفُسِهِمْ ۚ ﴾ **واتە:** بـا ئـەو (کافرانـە) وا نـەزانن کـە ئێمـە مۆڵـەتیان دەدەین و تەمەنیان درێژ دەبێ بەڵام با وا تێی نەگەن کە ئەو (نیعمەتانە) پێیان دەبەخشین قازانج و خێرە بۆیان بـەڵکو ﴿ إِنَّمَا نُمْلِى لَهُمْ لِيَزْدَادُوٓا۟

﴿إِثْمًا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿١٧٨﴾﴾ واتــه: بێگومــان هــەر لەبــەر ئەوەیــە تەمەنیان درێژ دەكەین و (مەجالیان) واتـە مـاوەو مۆڵـەتیان ئـەدەین كـە باری (گوناحیان) زیـاتر بـێ وە لـە دوارۆژیـشدا شایـستەی سـزاو تۆڵـەی زیاتر دەبن، وەكو (ئیهانە) كردنیان و چاوشۆڕیان دێتە سەر.

(**سەرنجێك**)

پێشەوا (الطبري) نەقڵی كردووە لـە (موجاهیـد) كـەوا ووتـی لـە ڕۆژی (ئوحودا) خودا ناپاكانی لە پاكان هەڵاوێرا هـەروەها (قـەتادە) ش ووتـی بە (جیهاد) و كۆچ كردن لە یەكتری جیای كردنەوە[١] .

جـا بێگومـان (موفەسـیرەكان)ئـەڵێن خـوای مـەن بـە ویـستی خـۆی باوەڕداران و دووڕووەكان لەیەك جیا ئەكاتەوە، كە بە بیانویـەكی نـاڕەوا خۆیانیان لە ڕیزی موسڵمانان دەكرد، ئەویش ئەوەبوو كە بـاوەڕداران لـە جەنگی ئوحودا تووشی (ئازاربوون) بەهۆی بـێ فـەرمانی پێغەمبـەر (ﷺ) بۆ ئەوە لە ڕێگادا پاك و پیسی جیا بكاتەوە بـۆ ئـەوەیش قوڕەیـشیەكان ووتیان (موحەمەد) ئەڵێ هەر كەسێ دژی من بێ ئەچێتە دۆزەخـەوە، وە خودا لێی توڕەیەو بە خەشمـە، وە هـەر كەسـێ لەگـەڵ مـن بـێ ئەچـێتە بەهەشـت و خـوای گـەورە خۆشـی ئـەوێ، ئەگـەر وایـە بـۆ (موحەمـەد) هـەواڵمان نـاداتێ هـەتا بـزانین چ كەسـێ بـێ بـاوەڕە[٢] ، خـوای گـەورە

---

(١) بڕوانە تەفسیری (جامع البیان) لە نووسینی ئیمام (الطبري) ج/٧، لاپەڕە/٤٢٤..

(٢) ئیبن و جەریرو ئیبن ئەبی حاتم (ڕیوایەتیان) كردووە لە زانای بەناوبانگ (سُدی) ئەڵێت (دووڕووەكانی) شاری (مەدینە) ووتیان ئەگەر (محمد) لە داوای پێغەمبەران ڕاست ئەكا با بێت بڵێ ئێمە كام كەس لەناو ئێمەدا (ئیمان) دێنێ وچ كەسێ ئیمان و باوەڕ ناهێنێ؟ جا خودا لە وەڵامیاندا ئەم ئایەتەی هەناردە خوارەوە.

ئەفـەرمووێ: ﴿ مَّا كَانَ ٱللَّهُ لِيَذَرَ ٱلْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَآ أَنتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ ٱلْخَبِيثَ مِنَ ٱلطَّيِّبِ ﴾ (المعنى لن يترك الله المُؤْمنينَ مختلطين بالمنافقين حتّى يبتليهم فيفصل بين هؤلاء وهؤلاء كما فُعِلَ في غزوةِ أُحدٍ حَيثُ ظهر أهل الايمانِ وأهلُ النِّفاقِ) **واته:** خودای گەورە بڕیاری ئەوەی نەداوە کە ئەوانەی موسڵمانن هەروا بەم شێوەیە کە تێکەڵی (کافر) و (مونافقەکان) واتە دووڕووەکان بیان هێڵێتەوە، کە کەس نازانێ (موخلیس) کێیەو (مونافق) کێیە؟ بەڵام ئەوەی راستی بێت پیسو پاکی لێك جیا کردەوەو وەکوو رووداوەکەی جەنگی (ئوحود)یش چاکترینتاقیکردنەوە بوو؟).

چونکە بێگومان ئەبێ هەر لێکیان جیا بکاتەوە لەیەك ئینجا چ بەهۆی نیگاو (وەحی) بێ کە بۆ پێغەمبەر (ﷺ) دێت وە یا بەهۆی تووشی ئێش و ئازارەوە (زەحمەت) و ناخۆشی کە دێتە ڕێیان کە موسڵمانەکان سەبرو ئارام ئەگرن و وە دوو ڕووەکان (تەحەمولی) ناکەن، واتە بێگومان ئەم پاك و پیسیە لەیەکتر جیا ئەکاتەوە، ﴿ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى ٱلْغَيْبِ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَجْتَبِى مِن رُّسُلِهِۦ مَن يَشَآءُ ﴾ (أي وماكان اللهُ ليطلعكم على قلوُب عبادِه فتعرفوا المؤمن من المنافق والكافر ولكنّه يُميِّز بينهم بالمحنِ والابتلاءِ كما ميّز بينهم (يوم أُحد) بالباساءِ وَجهادِ عَدوِّه أي يختار من رسلهِ من يشاءُ فيطلعهم على غيبه كما اطلَع النبي (ﷺ) على حالِ المنافقين بالوحي الذي يوحيه إليهم) **واته:** خودا ئێوە لە (غەیب) واتە لە شتی نادیار ئاگادار ناکات و بەڵکو خودا ئادەمیزادی درووستکردوە ڕێگای چاك و خراپی بۆ دیاری کردووە، (عەقل) و هۆشی

پێداوە بۆ ئەوەی هەوڵ بداو تێ بکۆشێ و ئامانجی خۆی بەدەست بێنێ، ئەوسا پەروەردگار لە (پێغەمبەرانی) خۆی هەندێکیان هەڵدەبژێرێ بۆ ئەم کارەو بە (وحی) واتە: نیگا ئەو جۆرۆە نهێنیانەیان پێ ڕادەگەیەنێو بۆیـان روون دەکاتــەوەو وئاشــکرادەکات، ﴿ فَـَٔامِنُواْ بِٱللَّهِ وَرُسُلِهِۦۚ وَإِن تُؤۡمِنُواْ وَتَتَّقُواْ فَلَكُمۡ أَجۡرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٩﴾ ﴾ واتــە: ئەگەر ئێوە باوەڕ بە خواو پێغەمبەری بێنن و بزانن ئـەوە خـوا بەسـەرتان دێنـێ بۆ چاکەی ئێوەیـەو ڕاسـتە کـاری بـزریش هـەر خـوا ئـەیزانێ و بـە پێغەمبـەری ڕائەگەیەنێ، پیس و پاکژ لێك جیا ئەکاتـەوە، ئـەوجا ئەگەر باوەڕ بە خواو پێغەمبەر (ﷺ) بهێنن و بەڕاستی بـزانن خۆتـان لـە خراپـە بپارێزن پاداشتی زۆر گەورەتان هەیە[1] .

(باسێك لە زەمی بەخیلی و ڕۆژدی و هەڕەشەکردن لەسەری)

خوێنـەرانی ئـازیزم، ئـەم ئایەتـە پـیرۆزە موسـڵمانان هەڵـدەنێت بـۆ بەخـشین و بـەختکردنی مـاڵ و سـامان و دارایـی لـە ڕێگـەی خـوادا جـا هەروەکو ئەفـەرمووێت:﴿ وَلَا يَحۡسَبَنَّ ٱلَّذِينَ يَبۡخَلُونَ بِمَآ ءَاتَىٰهُمُ ٱللَّهُ مِن فَضۡلِهِۦ هُوَ خَيۡرٗا لَّهُمۖ ﴾ (والمعنى لايحسبنّ البخيلُ أنَّ جَمْعَهُ المالَ وبخلهُ بِإنفاقهِ ينفعهُ بَل هُوَ مُضرّةٌ عليهِ في دينهِ وَ دُنْياهُ) **واتە:** با ئەو کەسانە کە

---

(١) موفەسیرەکان ئەڵێن خودای گەورە بەم ئایەتە پیرۆزە کۆتایی بە باسی شەڕی ئوحود دەهێنێت.

خوای گەورە لە فەزڵ و گەورەیی و میهرەبانی خۆی ماڵ و سامان و دارایی پێ بەخشیون و ڕژدوو چرۆکی و بەخیلی تێدا ئەکەن و (یا زەکاتی ماڵی خوا نادەن)، جا بێگومان با وا نەزانن کە ئەوە ڕەزیلییەو چاوچنۆکیەو قازانج و باشە بۆیان، ﴿ بَلۡ هُوَ شَرٌّ لَّهُمۡۖ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُواْ بِهِۦ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِۗ ﴾ (أي لَيْسَ كما يظنون بل ذلك البخلُ شرٌ لهم أي سيجعلُ الله مابخلوا بهِ طَوْقاً في أعناقِهِمْ يُعَذّبونَ بهِ يَوْمَ القيامةِ) **واتە:** بەڵکو ئەوە خراپەو (شەڕێکی) گەورەیە بۆیان[1] چونکە لە ڕۆژی قیامەتدا بەو ماڵ و سامانەی کە ڕژدوو چروکیان تێدا کردووە ئەبێتە (تۆق) و دەکرێتە ملیان، هەروەکو ئەبو هورەیرە (ڕەزای خوای لێبێت) ئەگێڕێتەوە لە پێغەمبەر (ﷺ) کە فەرموویەتی: (مَنْ آتاهُ الله مَالاً فَلَمْ يُؤَدِ زَكَاتَهُ مُثّلَ لَهُ مَالهُ شُجاعاً أقْرَعَ (أي ثُعْبَاناً عَظيماً) لَهُ زَبيبَتَانِ يُطوّقُهُ يَوْمَ القِيامَةِ يَأْخُذُ بِلهَزِمَتَيهِ (يعني بِشدْقيه) يَقول أنَا مَالُكَ أنَا كَنْزُكَ)[2] ، ئینجا ئەم ئایەتەی خوێندەوە ﴿ وَلَا يَحۡسَبَنَّ ٱلَّذِينَ يَبۡخَلُونَ بِمَآ ءَاتَىٰهُمُ ٱللَّهُ ﴾ **واتە:** پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی هەر کەسێك خوا ماڵ و سامانێکی پێ بدات و (زەکاتەکەی) لێ نەدات ئەوە لە ڕۆژی دواییدا ئەو ماڵ و سامانەی کە زەکاتی لێ نەداوە بۆی دەبێتە (ئەژدیهایەکی) سەرووتاوێکی کەچەڵ دوو خاڵی ڕەش بەسەر چاویەوەیە ئەوکاتە هەردوو چەناگەکەی دەگرێت

---

(١) زەرەروو زیانی دنیاو قیامەت تێدایەو بۆیان

(٢) رواه الخمسة إلا أبا داود.

و پێی دەڵێ (منماڵەکەی تۆم و گەنجینەکەی تۆم)[1] ، ﴿ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۗ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١٨٠﴾ ﴾ واتە: بەڕاستی کە ئاسمانەکان و زەوی هەر بۆ خوا دەمێننەوەو هی ئەون کەوا بوو ببەخشن و ڕژدی و چروکی مەکەن واتە ئەگەر نەشبەخشن هەر دەبێتە (میراتتان) لە ژێر (موڵکیەتی) دا نامێنێ و دەچێتە ژێر دەستی یەکێکی دیکە (بەڵام) لە ئەسڵدا هەمووی هی خوایە، واتە خوا شارەزایە بەوەی کە دەیکەن، واتە چاك دەزانێ چی دەکەن و چۆن دەیکەن و ئەو ماڵە چی لێ دەکەن.

(خوا هەڕەشە لە بت پەرستان و بێ باوەڕەکان ئەکات)

(عەللامە)ی (إبن کثیر) لە تەفسیرەکەیدا[2] نەقلێ ئەکا لە (سەعدی کوڕی جوبەیر) ئەویش لە عەبدوڵلای کوڕی عەباسەوە (خوا لێی ڕازی بێت) دەڵێ کاتێ خوای گەورە فەرمووی: ﴿ مَّن ذَا ٱلَّذِى يُقْرِضُ ٱللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا ..هتد. ﴾ هاتە خوارێ جوولەکەکان بۆ لاوازکردنی موسڵمانەکان گوتیان (ئێمە دەوڵەمەندو داراین) خواش هەژارو بێ نەواو (فەقیرە) (العیاذ بالله)، بۆیە داوای قەرزمان لێ دەکات، ئینجا بۆ پوچەڵکردنەوەی

---

(١) کە هەڵت گرتبوو، زەکاتی (شەرعیت) لێ نەدا، بڕوانە پەرتوکی (تاوانە گەورەکان) ، لە نووسینی (عبدالرحمن مەلا تەها عزیز)، چاپی دووەم، لاپەڕە ٤٧..

(٢) بڕوانە تەفسیری (القرآن العظیم) لە نووسینی (الحافظ ابن کثیر الدمشقي) لێکۆڵینەوەی (عبدالرزاق المهدی) بەرگی/٢، لاپەڕە/١٤٣.

قسەکەیان ، خوای گەورە ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە ﴿ لَّقَدۡ سَمِعَ ٱللَّهُ قَوۡلَ ٱلَّذِينَ قَالُوٓاْ ﴾ دوایی (تەفسیری ئەکەین ئەگەر خوا حەز بکات، جا بێگومان دیسان (إبن إسحاق و إبن جرير و إبن المنذر) [1] ڕیوایەتیان کردووە لە عەبدوڵڵای کوڕی عەباس (ڕەزای خوایان لێ بێت) ئەڵێت پێغەمبەر (ﷺ) نامەیەکی نووسی و بە هەواڵنی بۆلای جوولەکەکانی (بەنی قەیناع) و دایە دەستی حەزرەتی ئەبوبەکری سدیق (ڕەزای خوای لێ بێت) ئینجا لە نامەکەدا بانگی ئەکردن بۆ (ئیسلام و نوێژکردن و ڕۆژووگرتن و بۆ (زەکات) دان و (حەج کردن) و هەروەها ئەنجامدانی واجباتەکان) هەروەها بۆ ئەوەیش کە (قەرزی حەسەنە) بدەن بە فەقیرو هەژاران و موستەحەقان، ئەوجا حەزرەتی ئەبو بەکر (خوا لێی ڕازی بێت)، چووە (بيت المدارس) کە جێگایەکی تایبەتی جوولەکەکان بوو ئینجا جوولەکەکانی بینی وا لە دەوری پیاوێکیان کۆبوونەتەوە کە پێی دەگوترا (فەنحاص) کە یەکێك بوو لە (زانایان) و مالەمانی جوولەکەکان ئینجا حەزرەتی ئەبو بەکر پێی گوت بە (فەنحاص) و (إتَـقِ اللهَ وَأسْلِمْ) واتە ئەی (فەنحاص) پارێزگاری لە خوا بکەو موسڵمان ببەو قەسەم بە خوا تۆ خۆت دەزانی کە (محەمەد) هەناردراوی خوایە بەهەق هاتووە بۆ لاتان لەلایەنی خواوە، هەروەکو لە (تەوراتیشدا) ناونیشانی نووسراوەو بە خۆتان چاك دەزانن دەی ئیمان بێنەو (تەسدیق) و باوەڕ بکە بە (فەرز) و وە قەرز بدە بە خواو بە قەرزێکی جوان هەتا بتخاتە بەهەشت

(١) بڕوانە تەفسیری (جامع البيان عن تأويل آي القرآن) لە نووسینی پێشەوا (إبن جرير الطبري) بەرگی/٣ لاپەڕە/٢١٨٧

و پاداشتت بداتەوە لە دنیاو قیامەت جا بێگومـان (فـەنحاص) ووتـی: یـا ئەبا بەکر، تۆ گومـان ئەبـەی کـە خـودای ئێمـە ماڵمـان لێ (قـەرز) ئـەکاو هەمیشە دیارە (فەقیرەو) قەرز لـە دەوڵەمەنـد وەرئـەگرێ ، واتـە ئەگـەر (دەوڵەمەند) بوایە ماڵ و سامانی ئێمـەی وەرنەئـەگرت وە دوایـی قـەرزی نەئـەکرد، هـەروەها خـوا (سـوودتان) لێ قەدەغـە ئـەکات کەچـی خـۆی سـوودتان دەداتـێ، واتـە وەك خـودا دەفـەرموێ: (هـەر کەسـێك شـتێك ببەخشێ خوا زیاتری دەداتێ و دەداتەوە، وە ئەگـەر خـوا (دەوڵەمەنـد) بوایێ، ڕیباو سوودی بە ئێمە نەدەدا ئینجا حـەزرەتی ئـەبو بـەکر (خـوا لێی ڕازی بێت) کە ئەم قسانەی لە (فـەنحاص) بیـست (تووڕەبـوو) ڕقـی هەڵستاو (مستێك) یان (زللەیەکی) بـەهێزی خـۆی لەلاچـاوی (فـەنحاص) داو پڕ چاوی خوێن کردو ئـەوجا پێـی گـووت، قەسـەم بـەو خوایـەی کـە گیانی منی بەدەستە ئەگەر ئـەو پەیمانـەی کـە لـە نێـوان ئێمـەو ئێـوەدا هەیە (نەبوایە) لە گەردنم ئەدای لەسەر ئەو قسانە، هەی دووژمنـی خـوا، خـوا لـەکۆڵت کاتـەوە ئـەوجا (فـەنحاص) چـوو بـۆلای پێغەمبـەر (ﷺ) شـکاتی لـە (ئـەبو بـەکر) کـردو گـووتی ئـەی (موحەمـەد) تەماشـاکە هاوەڵەکەت ئەبو بەکر چی پێکردم، ئینجا پێغەمبەر (ﷺ) لە دوایی (ئـەبو بەکری) ناردو فەرمووی چ شتێك وای لێکردی کە وابکەی؟ ئەویش گووتی ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) قسەیەکی زۆر گەورەی کردو پێی وایە کە خوا هـەژارەو ئـەوان دەوڵەمەنـدن و بەرامبـەر بـە خـوا ئـەوجا کاتێـك ئـەو نامەقوولیەی کردوو گووت منیش لەسـەر خـوا تووڕەبـووم و لەئـەنجامی ئەوەدا لێمدا، بـەڵام (فـەنحاص) حاشـای کـردوو گـووتی مـن قـسەی وام نەگوتووە، ئینجا خوای گەورە بۆ ئەم ڕاستیەی حەزرەتی (ئەبو بـەکر) و

درۆیەکەی (فەنحاص) ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە کە دەفەرمووێ:

﴿لَّقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ﴾ واتە: بێگومان خوا قسەو ووتەی ئەو کەسانەی بیست کە ووتیان خوا هەژارەوئێمە دەوڵەمەندین، بەڕاست ئەمانە قسەیەکی ناڕەواو نا هەقیان گووت (بەرامبەر) بە خودا ئینجا لەسەر ئەو بوختانەیان خوا سزایان دەدات و تۆڵەیان لێ دەستێنێ، ﴿سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ الْأَنبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ﴾ واتە: بێگومان وتەکەیان دەنووسین و هەڵی دەگرین، واتە ئەو قسەیەی کردیان کە گوتیان (خوا هەژارە) لەسەریان دەنووسرێ و لێپرسینەوەیان لەگەڵ دەکرێ، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە سزادانی لەسەر بێ، ئەوجا ئەوان هەر ئەم تاوانەیان نیە بەڵکو تاوانێکی تریان هەیە ئەویش ئەوەبوو کە (پێغەمبەرانیان) بەناهەق و ناڕەوا کوشتووەو بە شێوەیەکی دڕندە لەنێویان بردوون، وەکو حەزرەتی (زەکەریا و یەحیاو) غەیری ئەوانیش[1]، ﴿وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿١٨١﴾﴾ واتە: تۆڵەیان لێ دەسێنین و پێشیان دەڵێین دە سزای ئاگری سوتێنەر بچێژن، واتە خوا لەسەر کردەوەکانیان بە سەخترین سزا

---

(١) زۆر لە پەرتوکەکانی (قَصَصُ الأنبیاء) باسی چەندین پێغەمبەرمان بۆ ئەکەن کە جوولەکەکان زۆر لە پێغەمبەرەکانیان (شەهید) کردووەو دواترینیان حەزرەتی (عیسا پێغەمبەر) بوو کە هەوڵی کوشتنیان دا، بەڵام خوای گەورە ڕزگاری کرد لە دەستیان، ئەوجا ئێستاکەش هەر ئەوان لافی کوشتنی ئەدەن بە شانازیەوە، نەفرینی خوا ببارێ بەسەریاندا.

تۆڵـەیان لێ دەسـتێنیٚ و وە پێیـان دەڵـێ: ﴿ ذَٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ ﴿١٨٢﴾ ﴾ **واتــە:** ئـەو سـزایەش لەبـەر ئەوەیە کە ئێوە ئـەو کارانـەتان دەکردو ئـەنجام ئـەدا، جا بزانن خـودا بەهیچ جۆرێـك (ظلـم) و سـتەم لـە بەنـدەکانی ناکاو هـەروەها کـەس بـە نارِەوا سزا نادات.

(دوو ئاگاداری)

یەکەم- ووشەو ووتەی (ظلام) لەم ئایەتـەدا (صـیغە)ی (موبالەغەیـە) نیسبەتە، وەکو (عمار) واتە بۆ وەستای بیناکردن دێت یـا (تمّار) واتـە خورما فرۆش یـان (عطّـار) واتـە خـاوەنی (عـەتر) فـرۆش، جـا بێگومـان خودای تەبارەك و تەعالا خـاوەنی زوڵـم و سـتەم نیـە (نیـسبەتی) سـتەم نادرێ بۆلای.

دووەم- لە (بەلاغەت و فەصاحەتی) قورئان ئەوەیە، کە ئـەم ئایەتـەی پێـشوو فـەرمووی ﴿ ذَٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ ﴾ وَذَكَـرَ الأيـدي لأنَّ أكثَـرَ الأعْمَالِ تَزُولُ بِهنَّ[1] ، چونکە بێگومان زۆربەی کردەوەکان بە دەسـتەکان ئەنجام ئەدرێن بەلأم ئەگـەرنا (عەمـەل) و کـردەوەش هەیـە کـە بـە (دڵ) ئـەنجام ئـەدرێ و بـە زمـانیش ئـەنجام ئـەدرێ بـە قاچـەکانیش ئـەنجام ئـەدرێ، بـەلأم لەبـەر ئـەوەی زۆربـەی ئـیش و کارەکـانی ئینـسان بـە دەستەکانیەتی.

(١) بڕوانە (أسباب النزول) لە نووسینی (پێشەوا واحیدی) لاپەڕە/٧٦.

(قورئان وەڵامی چەند کەسانێك لە جوولەکەکان ئەداتەوە)

پێشەوا (واحیدی) لە (أسباب النزول) دا وە ئیمامی (بەغەویش) لە تەفسیرەکەیدا[1] ، ریوایەتیان کردووە کەوا ئەم ئایەتە دابەزیوە لەبارەی کۆمەڵێك لە جوولەکەکان، وێنەی (کەعبی کوڕی ئەشرەف و، مالیکی کوڕی صەیف و، فەنحاصی کوڕی عازوراو، حویەی کوڕی ئەختەب) لەگەڵ چەند کەسێکدا هاتن بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) ووتیان تۆ داوای ئەوە ئەکەی کە خودا کردوویەتی بە ڕەهبەر و پێغەمبەرو (کتێب) ی بۆ ڕەوانەکردووی، وە ئێمەش خودا وەختی خۆی بڕیاری داوە بۆمان لە (تەوراتا) و کە ئیمان و باوەڕ بە هیچ پێغەمبەرێ نەهێنین کە داوای (ریسالەت) بکا هەتا (قوربانێك) بێنێ و ئاگرێ لە ئاسمانەوە بێنێتە خوارەوەو بیخوات و یان بەرزی بکاتەوە بەرو ئاسمان بیبات و ئینجا ئەگەر (قوربانێکی وا دێنی بۆمان و ئاگریش هات بۆی و خواردی ئەوە باوەڕت پێ ئەکەین و ئینجا هەر لەسەر قسەی جوولەکەکان بەردەوام دەبێ دەفەرمووێ: ﴿ ٱلَّذِينَ قَالُوٓاْ إِنَّ ٱللَّهَ عَهِدَ إِلَيۡنَآ أَلَّا نُؤۡمِنَ لِرَسُولٍ حَتَّىٰ يَأۡتِيَنَا بِقُرۡبَانٖ تَأۡكُلُهُ ٱلنَّارُۗ ﴾ **واتە:** ئەو جوولەکانە گوتیان خوای ئێمەی ڕاسپاردووە لە (تەورات) باوەڕ بە هیچ پێغەمبەرێك نەهێنین تاکو (قوربانیەك) نەکات و ئاگرێك لە ئاسمانەوە نەیەت و

---

(١) بڕوانە تەفسیری (البغوي المسمى معالم التنزيل) بەرگی یەکەم، لاپەڕە/٢٩٩، وە بڕوانە مختصر إبن كثير، ج/١، لاپەڕە /٢٤٢.

قوربانیەکــە بــسوتێنێ[1] ، ﴿ قُلْ قَدْ جَآءَكُمْ رُسُلٌ مِّن قَبْلِي بِٱلْبَيِّنَٰتِ وَبِٱلَّذِي قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿١٨٣﴾ ﴾ **واتە:** ئینجا خواش بە پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرمووێت: بەوانـە بڵـێ خـۆ پـێش مـن چـند پێغەمبەرێکتان بۆهـات بەچـەند (موعجیزەیـەکی) ئاشـکراوە بـەوەی کـە ئێستا داوای دەکەن جـا ئەگـەر لـەم داواکردنەتانـدا ڕاسـت دەکـەن ئـەی بۆچی لەباتی ئەوەی باوەڕ بە پێغەمبەرەکانتان بێنن و شـوێنیان بکـەون کەچـی بەناهـەق دەتـان کوشـتن؟ واتـە بۆچـی کوشـتانن و بەشـێوەی دڕندەیی لەناوتان بردن؟ بۆچی بڕواتان پێ نەکردن؟ ئەگەر ئێـوە ڕاسـت دەکــەن شــوێنی حــەق و ڕاســتی دەکــەون و پابەنــدی فەرمانــەکانی پێغەمبەران ئەبن، بەڵام دیارە ئێـوە خـەڵکێکی درۆزن و ناڕاسـتن ﴿ فَإِن كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِّن قَبْلِكَ جَآءُو بِٱلْبَيِّنَٰتِ وَٱلزُّبُرِ وَٱلْكِتَٰبِ ٱلْمُنِيرِ ﴿١٨٤﴾ ﴾ **واتە:** ئەی پێغەمبەر ئەگەر ئەوانە تۆ بـەدرۆزن دادەنـێن

---

(١) ئاگادارییەك: (موفەسیرەکان) ئەڵێن لە ئاینی پێغەمبەرەکانی پێشوودا (عادەتەن) وابوو هەر کەسێکی داوای شتێکی کردبێ و خێرو (سەدەقەیەکی) کردبێ، خەڵك باوەڕیان پێ نەکردبێ هاتووە، (ئاژەڵێکی) سەربڕیوە بۆ خودا ئینجا ئەگەر خوا لێی گیراو قەبوڵ بکردایە ئەوە ئاگرەك لە ئاسمانەوە هاتۆتە خوارەوەو دەنگێکی لێ هاتووەو گەیشتوە بە قوربانیەکەو سوتاندویەتی، هەتا زەمانی حەزرەتی عیسا (عليه السلام) ئەم (وەزعە) بەردەوام بووە ئینجا لە پاشان یاسا و (حوکمە) کۆتایی پێ هاتووەو بڕاوەتەوە، بڕوانە (تەفسیری نامی)، لە دانانی مامۆستا عەبدولکەریم مودەرس، بەرگی٢٢، لاپەڕە/٢٠٩.

ئەوە پێش تۆش گەلێ پێغەمبەریان بە درۆزن زانیوەو، دووبەرەکانێی سەرسەختیان لەگەڵدا کردوون، چونکە بێگومان ئەوەی ڕاستی بێت لە حاڵێکدا ئەو پێغەمبەرانە بەچەندین بەڵگەو (موعجیزەی) ڕوون و ئاشکراوە ڕوویان کردۆتە گەلەکانیان و فەرمایشتی خودایان بەچەند پەڕەو (کتێبێکی) ڕووناکی بەخشەوە بۆ هێنابوون، زەبووریان[1] پێبووە، کتێبی ڕۆشنیشیان پێ بووە، وە مەبەست لە ﴿ وَٱلۡكِتَٰبِ ٱلۡمُنِيرِ ﴾ یش (تەورات و ئینجیلە) بەڵام پێش ئەوەی کە دەستکاری بکرێت بە زیاد و کەم.

(هەموو گیان لەبەرێك ئەبێ بمرێ و تامی مردن بکات)

خوای مەزن هەواڵێکی سامناکی سەرانسەری بڵاودەکاتەوە، چونکە هەموو گیانێ لە بونەوەردا دەگرێتەوە کە دەبێ هەموو گیانێ تامی مردن بکات و مردن بچێژێ و، هەروەها کەس لە دەست مردن قوتار نابێ و رزگاری نابێ، هەروەها خوای گەورە ئەفەرمووێت: ﴿ كُلُّ نَفۡسٖ ذَآئِقَةُ ٱلۡمَوۡتِۗ ﴾ (أي مصيرُ الخلائقِ إلى الفناءِ وكُلّ نفس ميتّه لا مَحالةَ) **واته:** هەموو کەسێك بێ جیاوازی تامی مردن دەچێژێ چونکە بێ گومان کەس لە مردن دەربازو ڕزگاری نابێ، ﴿ وَإِنَّمَا تُوَفَّوۡنَ أُجُورَكُمۡ يَوۡمَ

---

(١) زەبوور: ناوی ئەو پەڕاوو کتێبەیە کە خوا ناردوویەتی بۆ حەزرەتی داوود پێغەمبەر (سەلات و سەلامی خوای لێ بێت).

ٱلْقِيَـٰمَةِ ﴾ (أي تُعطون جزاء أعمالكم وافياً يوم القيامة) **واته:** بەڕاستی ئێوە وەرئەگرن پاداشتی کاری خۆتان لە پاشەڕۆژدا بێ کەم و کوڕی و بەبێ (زیاد) و کەم لەپاش ئەوە کە خوا زیندووتان ئەکاتەوە و گردتان ئەکاتەوە، هەروەها (حسێبی) بیرو باوەڕو کردەوەکانتان ئەکاو، لە خێرو چاکە تاوان و خراپە، بە ئەندازەی تۆزقاڵێك ستەمی لێ ناکرێ ﴿فَمَن زُحْزِحَ عَنِ ٱلنَّارِ وَأُدْخِلَ ٱلْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ ﴾ (أي فَمَنْ أُبْعِدَ عَنِ النّارِ ونُحي عنها فقد فَازَ بالسعادة الأبدّية) **واته:** هەرکەسێ دوورخرایەوە لە ئاگری (دۆزەخ) و ، وە خرایەوەو برایە ناو بەهەشتەوە، ئەوە بە ڕاستی گەیشتووە بەمایەی بەختەوەری و ڕزگاری خۆی چونکە ئەوە سەرکەوتوو ئەبێ لە دونیاو لە قیامەت، ﴿وَمَا ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَآ إِلَّا مَتَـٰعُ ٱلْغُرُورِ ﴿١٨٥﴾﴾ (أي وليست الدّنيا وَمَافيها من لَذَّات وشهوات ونعيم الاّ دار الفناءِ والخداعِ يَسْتمتع بِهَا الأحمق المغرور) **واته:** ژیانی دنیا هیچ نیەو تەنها ڕابواردنێك نەبێت کە ئینسان (مەغرور) ئەکات و دەیانخەڵەتێنێت بۆیە هەق وایە ئادەمیزاد خۆی بۆ شتێشك ماندوو نەکات کە شایستەی ماندووبوون نەبێت چونکە ئەم دونیایە فریودەرو خشتبەرە.

(سەرنجێك)

خاوەنی خولاصەی تەفسیری رەوان[1] لە ڕاڤەی ئەم ئایەتەدا ئەڵێت

---

(١) بڕوانە: خولاصەی تەفسیری ڕەوان بۆ تێگەیشتنی قورئان، لە نووسینی مەلا مەحمودی گەلاڵەیی، لەگەڵ دەستکاری، لاپەڕە /١٣٣.

(ژیانی دنیا کە هەیە بەهەموو خۆشی و لەزەتێکەوە بریتیە لە هۆکاری لەخۆبایی بوون و هەڵخەڵەتاندن چونکە خۆشیە (جەستەییەکان) وەکو خواردن و خواردنەوە، هەروەها خۆشییە (مەعنەوییەکان) وەکو پلەو پایەو ڕێزداری وەکو کاڵایەکی هەڵخەڵەتاندن وان و چونکە بێگومان پاش ماوەیەك دەردەکەوێ هیچ و پوچ و کەم بایەخن و جا ئادەمیزاد لە ژیاندا پێیان هەڵدەخەڵەتێ و بە باشیان دەزانێ هەڵیان دەبژێرێ بە چاوی خۆشەویستیەوە تەماشایان ئەکات.

(خاوەن باوەڕان تووشی بەڵا دەبن و تاقی دەکرێنەوە)

لە پێشەوە باسی ژیانی (دونیا) کراو کە ماوەکەی زۆر کورتەو بە زووترین کات کۆتایی پێ دێ، ئینجا هەرکەسێ بە گوێرەی بەرنامەی خوا ڕەفتار بکات هەموو ژیان و خۆشیەکەی ئەم جیهانەی ئەبێ بە (خواپەرستی) و خۆڕاگر ئەبێ لەسەر بەلاو موسیبەتو ناخۆشی و دەردەسەری و بەسەرهاتی سەخت و گران کە بێتە ڕێی ئامادە ئەبێ بۆ تاقی کردنەوەو هەروەکو پێغەمبەرەکان (سەلامی خوایان لێ بێ) تووشی گەلێ (میحنەت) و ماندووبوون هاتن لە ڕێگەی گەلەکەیان و، بەتایبەتی پێغەمبەری خۆمان(ﷺ) حەزرەتی (محمد المصطفی)، تووشی گەلێ ئێش و ئازار بووەوە لەلایەن (قەومەکەی) و (کافرەکانی) مەککەو

جووله‌كه‌كانی مه‌دینه‌و ده‌وروبه‌ری، (عه‌بدولڕه‌زاق) له‌ ته‌فسیره‌كه‌یدا [1] هێناویه‌تی و (ریوایه‌ت) ئه‌كا له‌ (زه‌هریه‌وه‌) كه‌ ئه‌م ئایه‌ته‌ دابه‌زی له‌باره‌ی (كه‌عبی كوڕی ئه‌شره‌فه‌وه‌) كه‌ زۆر زه‌می پێغه‌مبه‌ری ئه‌كرد (ﷺ) له‌گه‌ڵ هاوه‌ڵه‌كانی پێغه‌مبه‌ر (ﷺ) وه‌ هه‌روه‌ها هانی (كوفاری) قوره‌یشی ئه‌دا له‌سه‌ریان و جا خودای گه‌وره‌ ئه‌فه‌رمووێت:

﴿لَتُبْلَوُنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ﴾ واته‌: سوێند به‌ خودای ئێوه‌ تاقی ئه‌كرێنه‌وه‌ له‌باره‌ی دارایی خۆتانه‌وه‌و كاتێ لێتان سه‌نرایه‌وه‌ ئایه‌ ئێوه‌ نا سوپاسی ئه‌كه‌ن یان ئایه‌ ئه‌و داراییه‌ ئه‌به‌خشن له‌ ڕێگه‌ی خوداو تاقیتان ئه‌كاته‌وه‌ له‌باره‌ی خۆتانه‌وه‌ كاتێ تووشی ناخۆشی و كوشتن و برینداری و لێدان و دیل كردنتان ئایا ئێوه‌ ئارام ئه‌گرن یان نا؟

خوا هه‌موو شتێ ئه‌زانێ ، به‌ڵام ئه‌و تاقیكردنه‌وه‌یه‌ بۆ ئه‌وه‌یه‌ دانیشتوان به‌ نیازی ئێوه‌ بزانن ﴿وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِن قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا﴾ واته‌: سوێند به‌ خوا ئه‌بیستن له‌ وانه‌ی كه‌ پێی دراوه‌ له‌ پێش ئێوه‌، واته‌ (جووله‌كه‌ و گاوره‌كان) وه‌ له‌وانه‌ی كه‌ هاوبه‌شیان بۆ خودا داناوه‌ له‌لایه‌ن بت په‌رسته‌كانیشه‌وه‌ تووشی ئازارو سزایه‌كی زۆر ده‌بن ﴿وَإِن تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ﴿١٨٦﴾﴾ واته‌: ئه‌گه‌ر

---

(١) بڕوانه‌: ته‌فسیر عبدالرزاق، له‌ نووسینی پێشه‌وا (عبدالرزاق بن همام الصنعانی، لێكۆڵینه‌وه‌ی (دكتۆر محمود محمد عبده)، سێ به‌رگه‌، له‌ (به‌یروت چاپ كراوه‌).

صەبر بگرن و تەقوای خودا بکەن چیتان فەرمان پیٚ کراوە جیٚ بەجیٚ ی بکەن و ئەنجامی بدەن هەروەها چیتان لیٚ قەدەغە کراوە خۆتانی لیٚ دوور بخەنەوە، چونکە بێگومان ئەو خۆڕاگری و پارێزگاری یە لەو کارانەیە کە خودای گەورە زۆر جەختی لەسەر کردۆتەوەو فەرمانی پیٚ کردووە کە خۆڕاگرین و وە خۆڕاگریش بەڕاستی ئەو هەڵوێستە لەکارە پەسەندو کردەوە پایەدارەکانە.

(خاوەن نامەکان هەق و ڕاستی دەشارنەوە)

ئەوجا ئەوەی ڕاستی بێت لە کۆتایی باسەکەدا ئەهێنیٚ بە هەڵوێستی بەدو خراپی خاوەن نامەکان سەبارەت بەو بەڵێن و پەیمانەی کە خوا لێی وەرگرتبوون دیسان ئەیشکێنن و ئەیشارنەوە، هەروەکو خوای گەورە ئەفەرمووێت: ﴿ وَإِذْ أَخَذَ ٱللَّهُ مِيثَٰقَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلْكِتَٰبَ لَتُبَيِّنُنَّهُۥ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُۥ ﴾ واتە: باسی ئەو خاوەن نامانە بکە خوا پەیمانی لیٚ وەرگرتوون وکە بە ڕێك و پێکی (ئەو نامەیە) بۆیان هاتووە، بەخەڵکی ڕابگەیەنن و هیچی لیٚ نەشارنەوە، ﴿ فَنَبَذُوهُ وَرَآءَ ظُهُورِهِمْ وَٱشْتَرَوْاْ بِهِۦ ثَمَنًا قَلِيلًا ۖ فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ ﴿١٨٧﴾ ﴾ واتە: کەچی بەڵێنەکەیان فرێدایە پشتیانەوە، واتە خستیانە پشت خۆیان و بە نرخێکی هەرزان فرۆشتیان واتە فەرمانی خۆیان کردە (کەل و پەل) بە نرخێکی کەمیان دا، ئەمەش خراپترین شتە پێیان کڕیوە کە ماڵ و

دەستەڵات شتێکی کاتیەو نامێنێ و فانی یە[1] .

(تێبینی)

(قَالَ إبن كثير فِي تَفسيره[2] هَذَا تـوبيخٌ مـن اللهِ وَتَهديدٌ لأهـل الكتـابِ الذين أخذ الله عليهم العَهدَ علـى ألْـسِنَة الأنبيـاء أن تُؤمنـوا بِمُحَمـدٍ (ﷺ) وَأنْ يُنَوِّهُوا بذكرهِ فِي النّاس فَيكونوا عَلَى أُهبـةٍ مـنْ أمْـره فـإذا أرسَـلهُ الله تــابعوهُ فكتمُــوا ذَلِــكَ وَتعوّضُــوا عّمــا وَعــدو عليــه مــن الخــيرِ فِي الــدّنيا والآخرّة...الخ)، لە کۆتاییدا ئەفەرموێ: (وفِي هذا تحذيرٌ للعُلَماء أن يَسْلكُوا مَسْلَكَهُم فَيُصِبَهُمُ مَا أصابَهُمْ وَيُسْلَكَ بِهِم مَسْلَكَهُمْ فَعَلـى العُلمـاءِ أنْ يبـذلُوا بأيديهم مِنَ العلمِ النّافعِ الدالُ عَلَـى العَمَـلِ الـصّالح وَلا يَكْتمُـوا مِنـهُ شَـيْئَاً) **واتە:** (ئیبن کەسیر) لە تەفسیرەکەیدا ئـەڵێت ئـەم ئایەتـە هەڕەشـەیەکە لەلایەن خواوە لە (ئەهلی کتێب) ئەوانەی کە خوای پەروەردگار پـەیمانی لێ وەرگرتن و لەسەر زاری پێغەمبەران (ﷺ) کە بـڕوا بـە (محمـد) بێـنن و خەڵکی لە باس و خواسی حـەزرەت (ﷺ) ئاگـادار بکەنـەوە هـەتا خۆیـان ئامادە بکەن بۆ ئەو (یاساو پەیامەی) کە ئـەیهێنێ و کـە هـات تەشـریفی شوێنی کـەون بـەڵام کەچـی ئـەوان ئەوەشـیان شـاردەوەو ئـەو بەڵێنـەی

---

(١) موفەسیرەکان ئەفەرموون ئەم ئایەتە هەرچەند لە زانایانی (گاور و جوولەکە) هاتۆتە خوارەوە، بەڵام ئاشکرایە کە بۆ زانایانی موسڵمانانیشە.کەواتە بێگومان ئەبێ ئەمانیش بە ڕوون و ڕەوانی و بەبێ شاردنەوە و پێچ و پەنا هەمووی باس بکەن هەق و ڕاستی و هەموو (عیلمێکی) بەسوود، بۆ خەڵکی باس بکەن.

(٢) بڕوانە تەفسیری (إبن كثير الدمشقي) لێکۆڵینەوەی (عبدالرزاق المهدي) بەرگی/٢، لاپەڕە/١٤٧.

دابویان کە خێری دنیاو قیامەتی تێدابوو ...هتد، جا بێگومان ئەمە ئاگاداری و ترساندنێکە بۆ ئەو زانایانەی ڕێگەی ئەمانە دەگرنە بەر نەکا ئەوەی ئەوانە تووشیان بووە ئەمانیش تووشیان بێت.

ئەوجا بێگومان پێویستە لەسەر (زانایان) کە هەرچی لە توانایان هەیە درێغی نەکەن و هەروەها زانیاریە بەسودەکان نەشارنەوەو (کەتمی) نەکەن و چونکە لەو بارەیەشەوە ئەم فەرمودەیەی پێغەمبەری خواش هەیە کە ئەفەرمووێ: (مَنْ سُئِلَ عَنْ عِلْمٍ فَكَتَمَهُ أَلْجمهُ الله بِلِجَامٍ مِنْ نارٍ يوم القِيامَةِ)[1] ، **واتە:** هەرکەسێك دەربارەی زانیاریەك پرسیاری لێ بکرێ و بیشارێتەوە ئەوە لە ڕۆژی قیامەتدا خوا بە جڵەوی ئاگرین جڵەوی ئەکات.

ئینجا قورئانی پیرۆز هەروەها باسی حاڵەتێکی تری هێندێ لە دووڕوو نامەردەکان ئەکات ، وە هەڕەشەیەکی سامناك و ترسناکیان ئاڕاستە ئەکات لەسەر ئەو حاڵەت و کردەوەیان کە ئەفەرمووێ: ﴿ لَا تَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَآ أَتَوا۟ وَّيُحِبُّونَ أَن يُحْمَدُوا۟ بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا۟ ﴾ (والمعنى لاتظُن الذّينَ يَفْرحُون بما أتوْا مِنْ إخفاء الحقائقِ عن النّاسِ ويحبون أنْ يُحمدهم النّاس على ذلك) **واتە:** وامەزانە ئەو کەسانەی دڵشادو دڵخۆشن بە کردەوە نالەبارەکانی خۆیان شانازی دەکەن بەوەی کە توانیویانە سەر لە خەڵکی بشێوێنن چونکە (زانیاری ڕاست و دروستیان شاردۆتەوەو خۆیان بە خاوەن پلەو پایەی عیلم و زانست دەزانن، وە

---

(١) رواه احمد و ابو داود، والترمذي، وابن ماجه، والحاكم، والبيهقي.

لەگەڵ هەندێشدا.

پێ یان خۆشە وەسف و سوپاس بکرێن بە شتێك کە نەیان کردووە، ﴿فَلَا تَحۡسَبَنَّهُم بِمَفَازَةٖ مِّنَ ٱلۡعَذَابِۖ وَلَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٞ ١٨٨﴾ أي لاَتَظنَّ أنّهُمْ بنجاةٍ من عذاب اللهِ (لأنّ لباس الزّورِ لايبقى ولابدَّ أن ينكشف صاحبهُ وَيفْتَضِحَ ولهم في الآخرة عذابٌ مؤلمٌ موجع) **واتە:** ئەی موحەمەد (ﷺ) وا گومان مەبەو تێ مەگە ئەوانە لە ئازارو سزا دەرباز دەبن بەڵکو سزایەکی زۆر بەتێن و پڕ ئازاریان بۆ براوەتەوە[1]، ﴿وَلِلَّهِ مُلۡكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۗ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٌ ١٨٩﴾ (أي لَهُ جلّ وعلا جميعُ مافي الكونِ مُلْكا وَخلقاً وتصرفاً وَهُوَ سبحانَهَ القادر على عقاب كلّ مَنْ كَفَرِ بهِ وَعَصاهُ وقَالَ بعضُ المفُسيرونَ والآية رَدٌّ علَىَ الذّينَ قالوا إنّ الله فقيرٌ ونَحُنِ أغنياءٌ) **واتە:** ئەوەی لە ئاسمانەکان و زەوی و ئەوەی لە نێوانیاندایە هەر هەمووی موڵکی خودایەو، بە ئارەزووی خۆی ئاڵوگۆڕی

---

(١) هەندێ لە زانایانی (ئاخری) زەمان (فەرمایشتەکانی) خودا بە شێوەیەك مانا دەکەن و دەیانگۆڕن، کە مەبەست و مەرامەکانی خۆیان بێنێتەدی و دەسەڵاتداران پێیان خۆش بێت، هەروەها زۆرێك لەو بەرپرس و کاربەدەستانەش کە لەلایەن خەڵکانی (مونافیق) دووڕووەوەکان ، بە چاکە بۆ دەخرێتە ڕوو، وە دەست دەکەن بە مەدح کردن و سوپاس گوزاریان لەسەر ئەو چاکانەی گوایە ئەنجامیان داوە، لە حاڵێکدا کە هیچ چاکەیەکیان نەکردووە جگە لە خراپەکاری و بڵاوکردنەوەی فەسادو گەندەڵی، ئینجا سەیر لەوەدایە بەو سوپاس گوزاریە درۆینانە خۆشحاڵ و شادومان دەبن، بڕوانە: تەفسیری گوڵشەن ، لە نووسینی (نظام الدين عبدالحميد)، لاپەڕە/١٦٦.

تێدا دەکات (رب العالمین) واتە پەروەردگار بەسەر هەموو شتێکدا دەسەلآتی هەیەو هیچ شتێکی لێ وون نابێ و بۆیە ئەو ستەمکارو تاوانبارو خراپەکارانەی کە (پێشتر باس کران لە سزای خودا قوتار نابن و دەرناچن ئینجا خوای مەزن (بە قودرەتی) خۆی تۆلەیان لێ دەستێنێتەوەو هەروەها سزای سەختیان بۆ ئامادەکراوە.

(لەو کەون و بوونەوەرەدا گەلێ نیشانەی تاك و تەنیایی خوای بۆ دەرئەکەوێ)، جابێگومان هەندێ لە (موفسیرەکان) ئەفەرموون ئەم ئایەتە بەرپێچدانەوەوەیە بۆئەو کەسانەیە کەئەلێن و ئیدعا ئەکەن کەخودا فەقیرو هەژارەو ئێمەش دەولەمەندین‌و زەنگینین.

جا هەندێکی دیکەئەلێن لە تەفسیری ئەم ئایەتە ﴿ إِنَّ فِي خَلْقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ .....هتد. ﴾ پێشەوا (طبراني) و (ابن منذر) و (ابن ابي حاتم) و (ابن مردوية) ریوایەتیان کردووە[1] ، لە عەبدوللآی کوڕی عەباسەوە (رەزای خوایان لێ بێت) جا ئەفەرمووێ (إبن عباس) (قورەیشییەکان هاتن بۆلای (جوولەکەکان) و پرسیاریان کرد لێیان لەبارەی حەزرەتی موساووە ئایە چۆن هات بۆلای ئێوەو؟، چ موعجیزەیەکی لەگەلّ خۆی هێنا..؟، ئەوانیش ووتیان دار عەساو یەدی بەیزا، واتە (دار عەصاکەی) فرێ دەدا ئەبوو بە (مارو ئەژدیها) ئینجا دەستی لە باخەلّی یا گیرفانی ئەناو کاتێ کە دەری ئەهێنا، وەکو (چرا)

---

(١) بروانە تەفسیری (فتح القدیر الجامع بین فنی الروایه والدرایه من علم التفسیر) لە نوسینی (محمد بن علی الشوکانی) بەرگی یەك، لاپەڕە/٧٠٨.

شەوقی ئەداو هەڵئەگیرسا، ئینجا لە دواییدا ڕۆیشتن و چوون بۆلای (گاورەکان)و هەروەها پرسیاریان کرد لێیان و گوتیان کە حەزرەتی عیسا (عليه السلام) چ موعجیزەیەکی هێنا بۆ ئێوە؟ ووتیان: (کوێری سکوماکی) چاك ئەکردەوەو، واتە مرۆڤی بەڵەکی بە دووعا چارەسەر ئەکردو، هەروەها مردووی زیندوو ئەکردەوە بە فەرمانی خودا، هەروەها کەڕو لاڵی چاك ئەکردەوە، ئەوجا بێگومان چوونە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) ووتیان، کێوی صەفامان بۆ بکە بە ئاڵتون و زێڕ، جا بۆ ئەم مەبەستە ئەم ئایەتە دابەزی[1] ، جا خوای گەورە ئەفەرمووێ: ﴿ إِنَّ فِي خَلْقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱخْتِلَٰفِ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ لَءَايَٰتٍ لِّأُو۟لِى ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿١٩٠﴾ ﴾ جا خوێنەرانی ئازیز ئەم ئایەتە پێش ئەوەی تەفسیرو ڕاڤەی بکەین بە زبانی کوردی دەمانەوێ بە عەرەبیەکەشی لەبەر بەلاغەت و فەصاحەتی ئایەتەکە (تەفسیر) و ڕاڤە بکرێ جا بێگومان خاوەنی تەفسیری (الواضح[2] ،ئەفەرمووێ: (الْمَعْنَى ما هَذا الكَوْنُ البَديع الصُّنع؟ وَمَاهذَا العالم المُحكم الترتيب وما هذه السّماء وأعاجيبها، وما بالَ نجومَهَا وأفلاكَها، وما هذه الشّمسِ وَضحاهَا وَالقمَرِ إذا تَلاهَا وَالنهّارِ إذا جلاّها وَاللّيلِ إذا يَغْشَاهَا وَالسّماءِ وَمَابَنَاهَا؟! وَمَا هذه الارض وَمَا طَحَاهَا أخْرَجَ مِنْهَا ماءَهَا وَمَرْعاهَا وَأنبتَ فيها كلّ نبت وَأرْسَاهَا وَشَقَّ فيها

---

(١) بڕوانە: (التفسير الواضح) لە نووسینی دکتۆر (محمد محمود حجازى) بەرگی/١، لاپەڕە/٣٢٣.

(٢) بڕوانە: هەمان سەرچاوەی پێشوو.

أنْهارَها وَحلاّهَا، وَمَا هَذه اللّيل وَالنهار ، وهذا الفلك الدّوار ليل يزحف بجحافله، ونهار يَختفي بِمعالمهِ ثُمّ لا يلْبث أنْ تعادَ الكرة بنظام ومَسرة أليسَ يَدُلُ هذا على الخبير البَصير؟ المحكم التدّبير، الواحِد القَدير، إنّ في ذَلكَ لآياتٌ لأولي الأبصار! !

(پوختەی ووتەکان)

بە کوردی جا خوای گەورە لـە (ئایەتەکـە) دا ئەفـەرموویّت (بەڕاستی بەدیهیّنانی ئاسمانەکانی و زەوی بەو شیّوە ڕیّك و پیّکەی کە دەیبینی هەروەها گۆڕانی شەوو ڕۆژ لـە ڕووی کورت بوون و درێژ بوونیان بە گۆڕکانی وەرزەکان ساڵ ئەوانە نیشانەیەکی گەورەو ئاشکران بۆ ئەو کەسانەی کە خاوەن بیرو هۆشن لەسەر گەورەیی مەزنایی و توانای خودا کە ئەم کەون و کائینات و بونەوەرەی هێناوەتە دی، جگە لەو کێ ئەتوانێ بەم شێوەیە ڕێك و پێکە دروستیان بکات، ئینجا بێگومان لە درووست بوونی ئاسمانەکان و زەوی بەو یاسایەی پێی درووست کراون لە هەڵکەوتن و فراوانی و بڵندیان و لەو هەموو (ئەستێرەو دەریاو کێو و کەژ و دەشت) و چۆڵ و بیابان و زێ و رووبارو دارو درەخت و بەردو زیخ و چەو، دارو درەخت و میوەجات و گیاو گوڵ و رەیحان و بەهەموو جۆرێکەوە، هەروەها ئەو هەموو جۆرە خواردەمەنیە کە هەر یەکە (تام و لەززەت) و بۆنی جیای هەیە، جگە لەوەش جیاوازی شەوو ڕۆژ، کە یەکێکیان ڕووناکەو ئەوی تریان تاریکەو بەبێ وەستان و پسانەوە یەك لەدوای یەکتری دێن و دەچن دەم و ڕۆژ درێژ دەبێ دەمێ شەو درێژ دەبێ هەر یەکە لەکاتی یەکتری وەرئەگرن بە شێوەیەکی وا کە کەس

نەتوانیٚ دەستیان لیٚ بدات و گۆڕانکاریان تیٚدا بکات، بەڵیٚ ئەو گەردوونە سەرسوڕهیٚنەرە لە خۆیەوە وە هاتبیٚتەدی بەڵکو دەبیٚت خاوەن توانایەکی دەسەڵات ڕەها خولقاندبیٚتی، جا بیٚگومان ئەمانە هەموو بەڵگە و نیشانەن بۆ دەسەڵاتی خوا بۆ ئەو کەسانەی کە خاوەن ژیٚرو هۆشن یا خاوەنی (اولی الالباب) ن واتە (خاوەنانی عاقڵەکان).

(ئاگادارییەکی گرنگ)

پیٚشەوا (مسلم) ریوایەتی کردووە لە (عطاء) [1] ، ئەڵیٚ، من ئیبنو عومەر واتە (عەبدوڵلای کوڕی عومەری کوڕی عاص)، عوبەیدەی کوڕی عومەیر (خوا لیٚیان ڕازی بیٚت) چووین بۆلای خاتوو (عائیشە) دایکی ئیمانداران لیٚیی بە ژووریٚ کەوتین (لە نیٚوانی ئیٚمەو ئەودا پەردە هەبوو، ئینجا دایکمان عائیشە (رەزای خوای لیٚ بیٚت) بە عوبەیدەی کوڕی عومەیری گووت چ شتیٚك ڕیٚت لیٚ دەگریٚ کە زیاتر سەردانمان بکەی؟ ئەویش گوتی قسەی (شاعیر) کە دەڵیٚ (زُرْ غبّاً تَزْدَ حُباً) ، **واتە:** کەم کەمە سەردان بکە بۆ ئەوەی زیاتر خۆشەویستیت زیاد بکات)هەندیٚ ئەڵیٚن ئەمەفەرمووەی پیٚغەمبەرە (ﷺ) ئینجا (ئیبنو عومەر) گوتی لیٚمانگەڕیٚ ئەی دایکی ئیمانداران، باسی سەرسوڕهیٚنەر ترین شتمان بۆ بکە کە لە پیٚغەمبەری خودات (ﷺ) بینیوە ئینجا خاتوو عائیشە دەستی بە گریان کردو ووتی هەموو کارەکانی پیٚغەمبەر (ﷺ) سەرسوڕهیٚنەر بووە، ئینجا فەرمووی شەویٚکیان هاتە لام و هەتاکو دەستم بەدەستی

---

(١)عطاء، کە یەکیٚکە لە زانایانی تابعین.

کـەوت و هـەروەها پێـستی بـە پێـستم کـەوت، دوایـی پێغەمبـەر (ﷺ) فەرمووی لێم گەڕێ با بچم پەروەردگاری مـەزنم بپەرسـتم، دەڵـێ منـیش گووتم بەخوا حەز دەکەم لێم نزیك بی، چـونکە نزیکـی تـۆم پـێ خۆشـە، بـەلاّم پـێم خۆشـە پەروەردگاریـشت بپەرسـتی ئیـدی هەڵـساو تەشـریفی کوندەیەك ئاو لەوێ بوو دەستنوێژی لێ گرت[1] ،جـا هەڵـساو دەسـتی بـە شەونوێژ کردو دەستی بە گریان کرد تا ڕیشی موبارەکی بە فرمێسك تـەڕ بـوو دوایـی (سـوجدەی) بـرد وە لـە سـوجدەکەش گریـا هـەتاکو زەوی تەڕکرد، دوایی تەشریفی ڕاکشا لەسەر تەنیشت دیسان دەستی بە گریـان کرد ئینجا (دوای ئەوەی کـە شـەو نوێـژی تـەواو کـردەوە) ئـەوجا دوایـی بـیلالی حەبەشـی هـات بـۆ نوێـژی بـەیانی دەڵـێ (بـیلال) ووتـی ئـەی پێغەمبـەری خـوا (ﷺ) چ شـتێك تـۆ دەگرییێنـێ خـۆ خـوا لـە هـەموو گوناهەکانی ڕابردوو و داهاتووت خۆش بووە؟ ئینجا فەرمووی بێ قـەزابی ئەی بیلال چ شتێك ڕێـم لێ دەگـرێ کـە بگـرییێم، وە ئـەو شـەوە کـە ئـەم ئایەتـەم بـۆ دابـەزیوە کـە خـوای گـەورە دەفـەرمووێ: ﴿ إِنَّ فِي خَلْقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱخْتِلَٰفِ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ لَءَايَٰتٍ لِّأُو۟لِى ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿١٩٠﴾ ﴾ پاشان فەرموی : (وَيلٌ لِمَنْ قَرَأَهَا وَلَمْ يَتَفَكرُ فِيهَا) [2] ،واتە سزای سەخت بۆ کەسێك کە ئەمە دەخوێنێتەوەو فکرو بیری لێ ناکاتەوە.

---

(١) زانایانی (تەفسیر) ئەفەرموون حەزرەت (ﷺ) بەکەمێ ئاو دەستنوێژەکەی هەلگرتو ئاوی زۆر بەکەمی (سەرف) کردووە.

(٢) رواه ابن حِبّان في (صحيحه) برقم ٦٢٠، والمنذري وحسنه الألباني في صحيح الترغيب برقم ٤٦٨ بروانە: السلسلة الصحيحة.

(دڵ دائەمەزرێ و دائەمرکێ بە یادی خودا)

(موفەسیرەکان)ئەفەرموون خاوەن باوەڕان، دڵ ووشیارانە هەمیشە یادو (زیکری) خودا دەکەن و ڕاناوەستن بە پەنهانی و بە ئاشکرایی و بە دڵ و زمانیان هەرگیز (غافڵ) نابن لە یادی خوداو چ لە نوێژداو لە غەیری نوێژداو هەروەکو خوای گەورە ئەفەرمووێت: ﴿ ٱلَّذِينَ يَذْكُرُونَ ٱللَّهَ قِيَـٰمًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِى خَلْقِ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾ أي يذكرُونَ الله بألسنتهم قلوُبهم في جميع الأحوالِ في حالِ القيامِ والقعود وألاضطجاع فلا يَغْفُلونَ عنهُ تعالى في عامةِ أوْقاتِهم) **واتە:** ئەو کەسانەی کە بە پێوەو بەدانیشتن و لەسەر تەنیشت و ڕاکشان یادی خوا دەکەن چونکە بێگومان کەسانێکی ئەوتۆ ناوی خوا ئەبەن و یادی ئەکەن بەدڵ وزمان بەهەموو شێوەیەك و لەهەموو کاتێکدا بە تایبەت لە نوێژەکانیان ئیمامی شافیعی (رەحمەتی خوای لێبێت) ئەفەرمووێ: ووشەی﴿ وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ ﴾ ئامارژە بۆ ئەوە ئەکات کە مرۆڤی نەخۆش پێویستە لەسەریان لەکاتی نوێژدا لەسەر تەنیشت ڕاکشێ و درووستە نوێژەکەی جێ بەجێ بکات، جا بێینە سەر کۆتایی (تەفسیرەکە)، واتە لە درووست کردنی (ئاسمانەکان) و (زەوی) ڕادەمێنن و بیرکردنەوە، جا بێگومان ئەو کەسانە بیر ئەکەنەوە بە ووردی لە دروستکردنی ئاسمانەکان و زەوی بە ئەستێرەو خۆرو مانگ و ڕۆژەوە هەروەها هەواو بەفرو باران و ئاوو ڕووبار و کێوو دەشت و چۆڵ و شتی تریانەوە، ئەیان کەن بە بەڵگە لەسەر توانای خوا ئینجا هەر یادی خودا دەکەن و لە دروست کردنی ئەم بوونەوەرو جانەوەردا ڕادەمێنن و دەڵێن: ﴿ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَـٰذَا بَـٰطِلًا

سُبۡحَٰنَكَ فَقِنَا عَذَابَ ٱلنَّارِ ﴿١٩١﴾ ﴾ (أي ربنا ماخلقت هذا الكونَ وما فيه سُديً ولاعبثاً تنزّهْت ياربّنا عن العبث فنجنامن عذاب جهنم) ئەوجا لە ئەنجامی ئەو تێفکرانەدا دەڵێن خودایە ئەی پەروەردگاری ئێمە تۆ ئەو شتانەت بەبێ هودەو بە بەلاش درووست نەکردووە گشت کارو کردەوەیەکت (حیکمەت) و مەبەستی تێدایە، چونکە بە (یاسای) تەواو و بەرێك و پێکی درووستت کردوونەو هەر لە خۆیانەوە درووست نەبووینە، سا خودایە لە ئێش و ئازاری ئاگری دۆزەخ بمانپارێزە، ﴿ رَبَّنَآ إِنَّكَ مَن تُدۡخِلِ ٱلنَّارَ فَقَدۡ أَخۡزَيۡتَهُۥۖ وَمَا لِلظَّٰلِمِينَ مِنۡ أَنصَارٖ ﴿١٩٢﴾ ﴾ **واتە:** پەروەردگارا هەر کەسێك بە دادوەری خۆت و بەهۆی سەرپێچی کردن و گومرایی و لادانی خۆی لە رێگای ڕاست بخەیتە دۆزەخەوە، ئەوە بە ڕاستی (ڕیسوات) کردووەو زەلیل و داماوت کردووە چونکە بۆ خەڵکانی ستەمکارو بێ باوەڕ هیچ پشتیوانێك نییە، جا بێگومان ئەوانە لە ڕۆژی قیامەتدا هیچ یارمەتیدەرێکیان نییە کە پەنای بۆ بەرن و بێت بە هانایانەوە، لە سزای ئاگری دۆزەخ ڕزگاریان بکات، ﴿ رَّبَّنَآ إِنَّنَا سَمِعۡنَا مُنَادِيٗا يُنَادِي لِلۡإِيمَٰنِ أَنۡ ءَامِنُواْ بِرَبِّكُمۡ فَـَٔامَنَّاۚ ﴾ **واتە:** خودایە ئێمە گوێمان لەبانگ دەرێك بوو خەڵکی بانگ دەکرد بۆ (ئیمان) و باوەڕهێنان[1] ، بەتۆو بە پێغەمبەرەکانت و بە فەرمایشتەکانت و ئینجا ئێمەش (بەبێ دواکەوتن بە دڵ و بە گیان و بە زوبان ئیمان و باوەڕمان

---

(١) واتە پێغەمبەر (ﷺ) یان قورئان بەڵام زۆری (موفەسیرەکان) ئەڵێن ئەو بانگ ڕایەڵە لە پێغەمبەرە (ﷺ)، بووەو چونکە ئەو بانگەوازی ڕاستەقینە بووە.

هێنا بە خواو بە پێغەمبەرو بە ئایینی ئیسلام، ﴿ رَبَّنَا فَٱغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّـَٔاتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ ٱلْأَبْرَارِ ﴿١٩٣﴾ ﴾ واتە: ئەی پەروەردگاری ئێمە دەسا تۆش خۆش ببە لە گوناهە گەورەکانی ئێمەو، دایپۆشەو ببورە لە خراپەو گوناهە بچوکەکان[1]، واتە خوایە گیان تۆ گیانی ئێمە بکێشە لەسەر بیرو باوەڕ و لەگەڵ ئەو کەسانەی دەستیان گرتووە بە فەرمودەی قورئان و پێغەمبەر ەوە لەگەڵ پێغەمبەران و پیاو چاکان و ساڵحان بمانمرێنە لە رۆژی قیامەتیشدا هەر لەگەڵ ئەواندا زیندوومان بکەرەوە، حەشرمان بکە، ﴿ رَبَّنَا وَءَاتِنَا مَا وَعَدتَّنَا عَلَىٰ رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ ۗ إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ ٱلْمِيعَادَ ﴿١٩٤﴾ ﴾ واتە: پەروەردگاری ئێمە ئەوەی کە لەسەر زوبانی پێغەمبەر (ﷺ) بەڵێنت پێداوین لە پاداشتی باش وەکو سەرکەوتن لە ژیانی جیهاندا چوونە ناو بەهەشت لە دوارۆژدا پێمان ببەخشەو بماندەرێ و بەکەرەمی خۆتان، ئێمە گوناهبارین و، کەمتەرخەمین لە ئاستی تۆوەو ئەگەر یارمەتی و تەوفیقی تۆ نەبێ هیچمان بۆ ناکرێ، ئەی خودایە ئێمە (ریسواو) شەرمەزاری بەرچاوی خەڵکی مەحشەرمان مەکە، (ئیمانمان) بەهێز بکەو، کردەوەمان چاك بکەو،پاداشتی باشمان لەسەریان بدەرەوەو ئەی خوایە گیان تۆ بەڵێنت ڕاستەو ئەیگەینیتە جێ و، چونکە بێگومان تۆ پێچەوانەی بەڵێندانی خۆت ناکەی.

---

(١) زانایان ئەفەرموون گوناهیش ئەوەیە کە لە بێ فەرمانی خوا پەیدا ئەبێ، خراپەش ئەوەیە کە بەرامبەر خەڵك بکرێ.

(پەروەردگار وەڵامی خاوەن باوەڕان و دڵ وشیاران ئەداتەوە)

ئــەوجا هــەروەها کــاتی موســڵمانان بــەو شــێوەیە پاڕانــەوە، پەروەردگاریش وەڵامی دانەوەو، (دوعاکەیانی) قەبوڵ و گیرا کرد ئینجا خوای گەورە ئەفـەرمووێت: ﴿ فَٱسۡتَجَابَ لَهُمۡ رَبُّهُمۡ أَنِّي لَآ أُضِيعُ عَمَلَ عَٰمِلٖ مِّنكُم مِّن ذَكَرٍ أَوۡ أُنثَىٰۖ بَعۡضُكُم مِّنۢ بَعۡضٖۖ ﴾ **واتــە:** پـەروەردگاریان وەڵامی دانەوە من کردەوەی هیچ خـاوەن کردەوەیـەك ئێـوە (نێـرو مـێ) هەنـدێکیان لـە هەنـدێکتان بەزایـە نـادەم، واتــە بـێ پاداشـت ناکـەم، هەندێکتان لە هەندێکتان پیاو لە ژن و ژنیش لـە پیـاوە، کـەوابوو لـەلای خـوا لـە پاداشتیـشدا لـەلای خوایـە یەکسانن چـونکە بـێ گومـان کـە هەمووتان لەیەك ئەسڵن وە یاخود هەمووتان بەیەکەوە لکاون لە (دین) و ئایینـاو یان هەردوولاتان براو خوشکن و یـا جووتـەی یـەکترن، هـەمووتان لە حەزرەتی ئادەمن ئادەمیش لە خاکە ﴿ فَٱلَّذِينَ هَاجَرُواْ وَأُخۡرِجُواْ مِن دِيَٰرِهِمۡ وَأُوذُواْ فِي سَبِيلِي وَقَٰتَلُواْ وَقُتِلُواْ لَأُكَفِّرَنَّ عَنۡهُمۡ سَيِّـَٔاتِهِمۡ ﴾ **واتە:** بەڕاستی ئەو کەسانەی کـە (هیجرەتیـان) کـردوە واتـە کۆچیان لـە مەککەی موکەڕەمەوە بۆ مەدینـەی منـەوەڕەوە دەرکـران لـە ولأت و لـە مـاڵ و حـاڵی خۆیـان ئازاریـان دراو لـە ڕێگـەی منـداو وە لـە پێنـاوی سـەرکەوتنی ئـایینی پـیرۆزی خـوادا (جیهادییـان) کـردووە و کەوتونەتـە شەڕەوە و جەنگاون و تا (شەهید) کراون، ئـەوە لـە کـردەوەی خراپـی ئەوانە خۆش دەبم و عەفویان دەکەم لە تاوانەکانی ئەوان گەورەو بچووك

خــۆش ئــەبم و دەبــوورم، ﴿وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ ثَوَابًا مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ ۗ وَٱللَّهُ عِندَهُۥ حُسْنُ ٱلثَّوَابِ ﴿١٩٥﴾﴾ واتــــــە: بەڕاستی دەیانخەمە بەهەشتێکەوە کە بەژێر دارو درەختەکانیدا جۆگە ئـاوی (صـاف) و خـۆش و بـەتام دەچـێت و دەڕوات بێگومـان ئـەوە پاداشتێکە لەلای خوا وەری دەگرن لـەلای خـوای مـەزن چـونکە خـواش پاداشـتی بـاش و چـاکی هەیـە واتەبەهەشـتی ڕازاوەو جوانیـان بـۆ ئامادەکراوە لە ڕۆژی دواییدا (خوا بێ بەشمان نەکات)

(**پاشكۆ**)

(سـەعیدی کـوڕی مەنـصور) ریوایـەتی کـردووە لـە (سـەلەمەوە) کـە مرۆڤێك بوو لە ئالی ئوموسەلەمەوە ئەڵێ ئوومو‌سـەلەمە (خـوا لێـی ڕازی بێـت) ووتـی عـەرزی (حـەزرەتم کـرد) ئـەی پێغەمبـەر (ﷺ) خـودا ئێمـە نابیسین خودا باسی ژنانی کردبێ لـەم کـۆچ کردنـەدا بـەهیچ شـێوەیەك، واتە خوای گەورە بـەهیچ جۆرێـك نـاوی نەبردوونـە ئینجـا ئـەم (ئایەتـە) هاتــە خــوارەوە فــەرمووی: ﴿فَٱسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّى لَآ أُضِيعُ عَمَلَ عَٰمِلٍ مِّنكُم مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَىٰ﴾[1] ، خوای پەوەردگار ئاوا بە هانایان هـاتو وەڵامی دانەوە.

---

(١) اخرجه الطبري في تفسير (جامع البيان) برقم (٦٦٦٩).

چەند ئاگادارییەكی گرنگ لە ڕێنماییەكانی ئایەتی ((١٩٠-١٩٥))

١- جا بێگومان بۆ بەهێزبوونی (ئیمان) واتە بڕوا پێویستە لە بەدیهێنەری ئاسمانەكان و زەوی تێفكرین وە تێڕامان بكەین، لە فەرموودەیكداو حەزرەت (ﷺ) پیاوێك لەسەر پشت ڕاكشا بوو لەسەر جێگای خۆی داو تەماشای كەناری وئاسمان و ئەستێرەكانی دەكرد ئینجا ووتی (شایەدی) دەدەم كە تۆ خودایەكی پەروەردگارو بەدیهێنەرێكت هەیە (ئەی ئاسمان ئەی ئەستێرەكان) ئەی خودایە گیان لێم خۆشبەو لێم ببورە ئەوجا خوای گەورەش بە نەزەری (رەحمەت) تەماشای كردو چاوپۆشی لێ كردو (عەفووی) كرد، خاوەنی پەڕتووكی (كشف الخفاء)[1]، فەرمودەیەكی هێناوە لە (كتێبی مسند الفردوس) و ئەڵێ : (تُفكرُ سَاعَةٍ خَيرٌ مِنْ عِبَادَةِ سَنَةٍ) واتە، بیركردنەوەی (سەعاتێك) واتە كاتژمێرێك لە خواپەرستی ساڵێك چاكترە مانای خواپەرستی بە (اخلاص) و دڵسۆزیەوە وە لە عەبدوڵلای كوڕی عەباسەوە (رەزای خوای لێ بێت) كەوا پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: (تفكُروا فِي خَلْقِ الله ولاَ تُفَكروا فِي اللهِ)[2]، واتە بیر لە نازو نیعمەتەكانی خوداو دروستكراوەكانی خودا بكەنەوە نەك لە (زاتی خودا)، چونكە لە ڕیوایەتێكدا ئەڵێ بە (هیلاك) ئەچن، (شێخ حەسەنی بەسری) ئەفەرمووێت بیركردنەوەی

---

(١) بڕوانە (كشف الخفاء) لە نووسینی (شیخ اسماعیل عجلونی) بەرگی/١، لاپەڕە/٣٧٠.

(٢)رواه ابونعيم (في الحيلة الاولياء)، وابن أبي شيبة في كتاب العُرس، والاصبهاني في ترغيبيه، بڕوانە هەمان سەرچاوەی پێشوو.

سەعاتێك باشترە لە شەونوێژی شەوێك، (سوفیانی کوڕی عوەینـە) ئـەڵێ بیرکردنەوە (نوورێکە) دەچێتە دڵتـەوە، هـەروەها دەگونجێت نمونـەی بەم دێرە شیعرە هێنایەوە

(إذا المَرْءُ كَانَتْ لَهُ فِكْرَةٌ فَفِي كُلّ شيءٍ لَهُ عِبْرَةٌ)

٢- هەروەها (سوننەتە) خوێندنی ئـەم ئایەتـە ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ...هتد. ﴾ بەتایبەتی لـەکاتی شـەونوێژدا خوێنـدنی سـوننەتە، لەبەر ئەم فەرموودەی کە ئـیبن عـەباس ریوایـەتی کـردووە(١)، کـە ئـەڵێ پێغەمبەر (ﷺ) بۆ ماوەیەك لەگەڵ خێزانەکانی خۆیدا قسەی نـەکردو، وە لە پاشان لە سێیەکی شەودا تەشریفی دەنووست ئـەوجا هەڵدەستا لـە ئاسمانەکانـەوە وورد ئـەبۆوە، ئایـەتی رابـردووی ئەخوێنـدەوە، جـا هەڵدەستاو دەست نوێـژی دەگـرت و هـەروەها سیواکی دەکـرد و (١١) رکعـات نوێـژی دەکـرد و ئینجـا لـە مـاڵ دەردەهـات و پـێش نوێـژی بـۆ خەڵکەکە ئەکرد.

٣- پێغەمبـەری خۆشەویـست کـاتی خـۆی بـە فـیڕۆ نەئـەداو، هـەموو وەختێك یادو (زیکری) خوای ئەکرد هەروەها بە پێـوەو بـە دانیـشتنەوەو بە ڕاکشان و لەسەر تەنیشت بە هەموو جۆرەکانی سـوننەتە وەك خـاتوو عائیشە (خوا لێـی ڕازی بێـت) ئـەڵێت و فەرموویـەتی (كَـانَ الـنّبيُ (ﷺ) يَـذْكُرُ اللهَ عَلَـى كـلّ أحْيَانِـه)(٢). **واتــە:** پێغەمبــەر (ﷺ) فەرموویـەتی

---

(١) کە پێشەوا بوخاری و موسلیم هێناویانە لە هەردوو کتێبی صەحیحدا.

(٢) رواه أحمد و أبو داود، والترمذي، وابن ماجه عن عائيشة (رضي الله عنها).

(لەگشت کاتو حاڵەتێکدا یادی خـوای گـەورەی دەکـرد (ئەگـەر دەسـت نوێژیش بوایێ.)

٤- هەنـدێ لـە (موفەسـیرەکان) ئـەڵێن ﴿ ٱلَّذِينَ يَذۡكُرُونَ ٱللَّهَ قِيَـٰمٗا وَقُعُودٗا ﴾ عِبارةٌ عن الصلاة (أي لا تضيّعوها) في حـال العُذر يـصلّونها (قعـوداً) واتـە ئەمـە لـەبۆ نوێـژەکان دابـەزیوە لـە کـاتی نەخۆشـیدا بـە فێرۆیان مەدەن و لەکاتی خۆی بیانکەن و هەتا بە دانیشتنەوەش بێ، بـە دەلیل و بەڵگەی ئەم فەرموودەیەش کەوا ئەفەرموێ (رُوِي عَنْ عمران بـن حُصين (رضي الله عنه) قَالَ كَـانَ بـيَ البَواسـيرُ فَـسألْتُ الـنَّبي (ﷺ) عَـن الصّلاةِ فقَال (صَلِّ قائِمـاً فـإنْ لَـمْ تَـسْتَطِعْ فَقَاعِـداً فَـإنْ لَـمْ تَـسْتَطِع فَعَلَـى جَنْبٍ) [(١)] ، واتە ریوایەت کراوە لە عیمرانی کـوڕی حەسـینەوە (خـوا لێـی ڕازی بێت) گوتی من نەخۆشی (بەواسیرم) هەبوو پرسـیارم لـە پێغەمبـەر (ﷺ) کرد بـە چ شـێوەیەك نوێـژ بکـەم و فـەرمووی بـە پێـوە نوێـژ بکـە، ئەگەر نەت توانی بە دانیشتنەوە بیکە، ئەگەر نەت تـوانی بـە ڕاکشانەوە نوێژەکەت بکە.

٥- داوای پـەنادان لـە ئـاگری دۆزەخ بکـەو پاڕانـەوە لـەو بارەیـەوە سوننەتە.

٦- فەزیڵـەتی (هیجـرەت) و (جیهـاد) لەبـەر خـودا پاداشـتیان زۆر گەورەیەو ، بەهەشت مسۆگەر ئەکەن.

---

(١) رواه الأئمة بروانه (الجامع لأحكام القرآن تفسير القرطبي له نووسینی (محمد بن احمد الأنصاري)، بەرگی/٣، لاپەڕە/١٨٣.

٧- ژن و پیـاو لـە (ئـەجر) و پاداشـت و تۆڵـەدا یەکـسانن هـەروەکو لەپێشەوا (ئایەتەکە) ئاماژەی بۆکرد.

(بەگەڕو فڕی بێ باوەڕاندا هەڵمەفریوێن و مەخەڵەتێن)

(قَوْلُهُ تعالى) واتە خوای گـەورە ئەفـەرمووێ ﴿ لَا يَغُرَّنَّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَـرُوا الآيـات.. ﴾ زۆربـەی (موفەسـیرەکان)لـە پێـشەوا (وحیـدی و بەغەوی) دا (نەقلیان) کـردووەو ئەفـەرموون ئـەم (ئایەتـە) دابـەزیوە لـە بـارەی (موشـریکەکانی) واتــە بـت پەرسـتەکانی مەککـەدا ئـەوان زۆر لـە (ڕەفاهیەت) و (ڕابواردن) و ژیانێکی خۆش دابـوون، هـەروەها موسـڵمانە ئیمانداره‌کانیش (فەقیر)و گەدا و بێ دارایی و ماڵ بوون ئـەوجا بێگومـان لەناو خۆیاندا باسیان دەکـردو وتیـان و ئـەیانگووت: تەماشـا کـەن ئـەم (دوژمنانی خودا) ئەوان لـەناو چ نـازو نیعمـەتێکی گـەورەدان و هـەروەها ئێمەش خەریکە لە برسان بمرین و لەناو بچین هەروەکو ئەڵێ (روی بعض المُسلمينَ كانوا يرون المشركينَ في رخـاء ورفاهيـة فيقولـون إنّ أعـداء الله فيما نرى من الخير والسّعة ونحن في الجهد والجوع والبلاء فنزلـت الآيـة..)، ئەوجا بەم بۆنەیەوە ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە و فەرمووی: ﴿ لَا يَغُرَّنَّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَـرُوا فِي الْبِلَادِ ﴿١٩٦﴾ ﴾ (أي لاتنظر إلى ما عليه الكفّار مـن السّعةِ وبسط الرزق و لاتنخدع بظاهر ماترى من أحوالهم وتنقلـهم في الـبلادِ طلباً لكسب الأموال فإنّهم يتنعّمُونَ بِهَا قليلاً ثم مـصيرهم ومَـسْكَنهم النّـار وَبِئس الفراشُ والقرارُ نار جهنّم) **واتە:** هاتوچۆو گـەڕو فـەڕی خوانـەناس و

بێ باوەڕان لە ولاّتان و شاران، نەکا هەڵت خەڵەتێنێ، واتە سەیری ئەو خوانەناسانە مەکە کە نازو (نیعمەتیان) زۆر دڵخۆشن و کامەرانن بەلاّم زۆر ناخایەنێ ئەو هەموو خۆشی و ڕابواردنیان دەڕواو نامێنێ و دووچاری کرداری خراپی خۆیان دێن، کەم کەمە، دەستیان بۆ شل دەکەین و ماوەیەك مۆڵەتیان ئەدەین، دواتر جێگایی رابواردنیان دۆزەخە کە خراپترین شوێنی حەوانەویانە بەلاّم لە (تەفسیرە) گەورەکاندا بەم جۆرە راڤەی ئەکاو ئەفەرمووێ: ئەی بڕوادار یان ئەی پێغەمبەر (ﷺ) مەبەست (ئوممەتەکەیەتی) وەك باوە کە سەرۆك و کاربەدەست بانگ ئەکرێ لەباتی شوێن کەوتووەکانی، با هەڵت نەخەڵەتێنێ هاتوچوو و گەڕانی بێ بڕواکان لە ولاّتاندا بە خۆشی و کامەرانی بۆ بازرگانی و هەر شتێك کە ئارەزووی ئەکەن، واتە بەوە هەڵ مەخەڵەتێ و (غەمبار) مەبەو دڵت گەرد نەگرێ[1]، چونکە بەڕاستی ماوەی ژیانەکەیان زۆر کورتەو، وەکو ئەفەرمووێ: ﴿ مَتَٰعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَأْوَىٰهُمْ جَهَنَّمُ ۚ وَبِئْسَ ٱلْمِهَادُ ﴿١٩٧﴾ ﴾

واتە: ئەو پایەو دەسەلاّت و (ڕابواردنە) شتێکی کاتیەو نامێنێ و کۆتایی دێت، ئەوجا یان خۆی ئەمرێ یان دەسەلاّت و ماڵ و سامان و پایەکەی لەدەست ئەچێ و لەدواڕۆژیشدا شوێنی حەوانەوەی دۆزەخە، کە ئەمیش خراپترین و ناخۆشترین جێگایە، چونکە بێ گومان لەو جێگایەشدا هیچ هەولّدانێك نییە کە خۆی دەرباز بکات (خوا پەنامان بێت)،﴿ لَٰكِنِ ٱلَّذِينَ

---

(١) سوود وەرگیراوە لە (تەفسیری قورئانی پیرۆز) لە نووسینی مامۆستا مەلا عوسمان عەبدولعەزیز، هەلەبجەیی، بەرگی/٢، لاپەڕە/١٨٤.

اتَّقَوۡاْ رَبَّهُمۡ لَهُمۡ جَنَّٰتٞ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَا نُزُلٗا مِّنۡ عِندِ ٱللَّهِۗ وَمَا عِندَ ٱللَّهِ خَيۡرٞ لِّلۡأَبۡرَارِ ﴿١٩٨﴾﴾. **واتە:** کە بەڕاستی بەندایەتی خــودا دەکــەن و لــەخودای خۆیــان دەترســن و پارێزگــارنو ئــەمرو فەرمانەکانی بەجێ دێنو خۆیان لـە خراپـەکاری دەپـارێزنو جا بۆیان هەیـە چـەند باخاتێکیـات بەبەهەشـتدا پێـی ئـەدرێو کـەئاوو ڕووبـاری بەبەریاندا دەڕوا. بە هەتا هەتاییش تیا دەبن و دەمینێنەوە بێ کۆتایی ئەوە میوانداریەکە لای خـوای گـەورە، واتـە ئامـادەکراوە بۆیـان، ئـەوجا ئـەوەی لـەلای خودایـە لـە (کـەڕەم و بەخـشش) نـەبڕاوەو زۆرە بـۆ ئـەو کەسانەی کە (چاکە ویست و چاکە کاران) بوونـە بۆیـە پێیـان دەگـوترێ (أبرار) چونکە بێگومان لەگـەڵ (بـاوك و دایـك و کـوڕو کـچیان) و خـزم و کەس و کاریشیان (چاکەکار) بوونە، جا بێگومان ئەو بەهەشـتە خۆشـەی کە خودا دەیداتە بەندەکانی خـۆی گـەلێك چـاکترو خۆشـترە لـە هەرچـی خۆشی ژیانی دنیای (کافر)و بێ باوەڕان هەیە.

(هەندێ لە ئەهلی کیتاب ئیمانداریان تێدایە)

وەفـاتی (نەجاشـی) لـە فەرموودەیـەکی (متفـق علیـە) داهـاتووە ئـەو کاتەی کە نەجاشی مرد پێغەمبەر (ﷺ) هـەواڵی مردنەکـەی بـە هـاوەڵانی ڕاگەیاندو فەرمووی (إن أخَاكم بِالحَبَشَةِ قَـدْ مَـاتَ فَـصَلُّوا عَلَيْـهِ فَخَـرَجَ إلى الصّحراء فَصَفَّهُمْ وَصَلّى عليهِ) واتە نەجاشی براتان لـە حەبەشـە مـردووە نوێـژی لەسـەر بکـەن پاشـان حـەزرەتی (ﷺ)لـە مـاڵ چـووە دەرێ و هاوەڵانی لە دەشت ڕیز کرد و نوێژی لەسەر کرد وە فەرمووی (آسْتَغْفَرُوا لأخيكم) واتە داوای لێخۆشبوونی بۆ بکەن. چونکە لە (ریوایەتێکی) تـردا ئەفەرمووێ: ئەوکاتەی کە پێغەمبەر (ﷺ) نیگایی بۆ هات کـە (نەجاشـی) پاشای (حەبەشە) کۆچی دوایی کردووە، نوێژی مردووی لەسەر کـرد کـە پێی دەڵێن (صَلاةُ الغائـب) واتـە نوێـژی نادیـار، ئینجـا (دوو ڕووەکـان) گوتیان تەماشاکە (نوێژ) لەسەر (مەسـیحیەکی) وا ئـەکات کـە هاوبەشـی بۆ خودا پەیدائەکرد، خـوای گـەورەش ئـەم ئایەتـەی هـەنارد، کـە دواتـر (تەفسیری) ئەکەین...؟

هـەروەها لـە (صـەحیحی) بوخـاری و موسـڵمدا هـاتووەو ئەفـەرمووێ کاتێ (نەجاشی) مرد و کۆچـی دوایـی کـرد حـەزرەت(ﷺ) باسـی ئـەوەی کرد لەگەڵ (ئەصحابەکانیا)و واتە هاوەڵـەکانیاو فـەرمووی برایـەکتان[1] ،

---

(١) حەزرەت (ﷺ) نەجاشی بە برا ناوبردووە، چونکە بێگومان پێغەمبەر (ﷺ) کە هاوەڵەکانی نارد بۆ حەبەشە (نەجاشی) زۆر ریزی لێ گرتن، هەروەها زۆر بەخێری هێنانو چاکەی لەگەڵیان کردوو دڵنیایی کردنو ئێوە ئەمین بنو کەس نییە دەست درێژیتان بکاتە سەر

لە حەبەشەدا وەفاتی کرد نوێژی لەسەر بکەن ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) تەشریفی چووە (سەحراو) واتە چۆڵی هەروەها (ئەسحابەکانی) ڕێزکردو نوێژی لەسەر کرد، (مامۆستا مەلا عبدالکریمی مدرس) لە (تەفسیری نامی)دا[1] . ئەمەی باسکردوەو بەدوودرێژی هەروەکو ئەفەرمووێ: ئەم ئایەتە (نازڵ بووە) لە بارەی (عبدالله) ی کوڕی سەلام و ڕەفیقەکانیان، وە لە باسێکی تردا ئەڵێ نازل بووە لە (چل) کەس لە (ئەهلی نەجران) وەسی دوو کەس لە (ئەهلی حەبەشە) و هەشت کەس لە (ڕوم) گاور بوون و هاتن موسڵمان بوون، ئینجا ئەم ئایەتە لە (شەئنی) ئەواندا نازل بووە، جا خودای گەورە ئەفەرمووێ: ﴿ وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَن يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلَّهِ لَا يَشْتَرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ﴾ **واتە:** هەندێك لە خاوەن (کتێبەکان) کە مەبەست جوولەکەو مەسیحیەکانە کە باوەڕی بە خوا پتەو دامەزراوە هەروەها بەو (قورئانەش) کە بۆ ئێوە ڕەوانە کراوەو، بەو کتێبانەش بۆ خۆیان پێشتر ڕەوانەکراوە، مەبەست (تەورات و ئینجیلە) و لە کاتێکدا ئەوانە ترسی خوایان لەدڵدایە و مەبەستیانە (خوا لێیان ڕازی بێت).

---

(١) بڕوانە تەفسیری (نامی) بەرگی دووەم، لاپەڕە/٢٢٩.

ئایەتەکانی خوا بە نرخێکی کەم یاخود بەهیچ نرخێك نافرۆشن و هەرچی لە تەورات و ئینجیلیشدا هاتووە نایشارنەوە[1]، ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ لَهُمۡ أَجۡرُهُمۡ عِندَ رَبِّهِمۡۗ إِنَّ ٱللَّهَ سَرِيعُ ٱلۡحِسَابِ ﴿١٩٩﴾ ﴾ واتە: ئەوانە پاداشتی (ئیمان) و باوەڕی خۆیان لەلای پەروەردگاریان وەردەگرن، ئەوجا بەڕاستی خوا بەخێرایی لێپرسینەوە ئەنجام دەدات، تا بەزویی بەختەوەران بخاتە بەهەشتەوەو هەروەها نا پوختەکانیش لە دۆزەخ توند بکات و بیانهێلێتەوە.

(**تێبینی**)

(موفەسیرەکان)ئەڵێن ناوەڕۆکی ئەم ئایەتانەی پێشوو هەموو خاوەن نامەکان ئەگرێتەوە باوەڕ بە پێغەمبەر (ﷺ) بهێنن لەهەر کاتێکدا بێ بەتایبەتی ئەوانەی لە سەردەمی پێغەمبەر (ﷺ) وەکو (نەجاشی) و عەبدوڵڵای کوڕی سەلام و ئەوانی تر ...هتد.

---

(١) ئالەو کاتەدا کە جەعفەری کوڕی ئەبی تالیب (ڕەزای خوای لێ بێت) کە کۆچی کردبوو بۆ وەڵاتی حەبەشەو لەگەڵ هاوەڵەکانی ئینجا چوونە لای پاشای نەجاشی‌و جا نەجاشی وتی: هیچت لەلایە لەو_کتێبەی) کە لەخواوە بۆ پێغەمبەری (ﷺ) ئێوە هاتووە ئەوجا (جەعفەریش) گوتی: بڵێ: ئینجا سوورەتی (مەریەمی) بۆ خوێندەوە باسی (حەزرەتی)عیساو مەریەمی بۆ خوێندەوەو تا دەگاتە کۆتایی ئایەتەکەو ﴿ قَالَ إِنِّي عَبۡدُ ٱللَّهِ ءَاتَىٰنِيَ ٱلۡكِتَٰبَ وَجَعَلَنِي نَبِيّٗا ﴿٣٠﴾ وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيۡنَ مَا كُنتُ وَأَوۡصَٰنِي بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱلزَّكَوٰةِ مَا دُمۡتُ حَيّٗا ﴿٣١﴾ وَبَرَّۢا بِوَٰلِدَتِي وَلَمۡ يَجۡعَلۡنِي جَبَّارٗا شَقِيّٗا ﴿٣٢﴾ وَٱلسَّلَٰمُ عَلَيَّ يَوۡمَ وُلِدتُّ وَيَوۡمَ أَمُوتُ وَيَوۡمَ أُبۡعَثُ حَيّٗا ﴿٣٣﴾ ﴾ (سورەتی مریم: ٣٠ – ٣٣)، بڕوانە: کتێبی (سیرەت و ژیاننامەی زاتی ڕەهبەر) لەنووسینی (عبدالرحمن مەلا تەها عبدالعزیز، بەرگی ١، لاپەڕە٢٦٩.

(فەرمان دان بەسەبرو خۆڕاگری لە بەرەکانی جەنگدا)

خوێنەرانی بەڕێزم، سورەتی (ئالی عیمران) کۆتایی هات بەلاّم (سورەتەکە) دوایی ئەهێنێ بە ئایەتێك کە زۆر پێویوست و پابەندە بە هەموو (سورەتەکەوە) وەك کورتەیەك وایە ئینجا هەروەکو ئەفەرمووێ ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱصْبِرُوا۟ ﴾ أي أصْبُرُوا عَلَى مشاقّ الطَاعات، وَقَالَ بَعضُ المُفَسرين، أي اَصْبِرُوا عَلَى أدَاءِ الفَرَائِض) واتە ئەی ئەو کەسانەی کە ئیمان و باوەڕتان هەیە بە خوداو بە پێغەمبەری خودا بەوەی کە لەلایەن خوداوە بۆتان هاتووە خۆتان ڕابگرن و سەبر بکەن لەسەر ئازاری تاعەت واتە پەیڕەوی خودا، کە پێتان ئەگا لە ئاست هەمو ناخۆشی و و سەختیەکدا، هەندێکی تر لە (موفەسیرەکان)ئەڵێن واتە سەبر گرتن لەسەر (فەرزو واجبات) و پێویوستیەکاندا ﴿ وَصَابِرُوا۟ ﴾ أي غَالبُوا أعدَ الله بالصَبْرِ عَلَى أهْوالِ القِتالِ وَشَدائد الحرُوب) واتە بەردەوام بن لە ئارام گرتن وە خۆتان (غالب) بکەن بەسەر دوژمنانی خودا دا بەهۆی (سەبرو) خۆگرتن لەسەر جەنگی (کافران) لە مەیدانا ﴿ وَرَابِطُوا۟ ﴾ أي وَصَابِرُوا أعْدَاءَكُمْ في الجهادِ في مَقاتَلَتِهِمْ، فَقَالَ جَمْهُور الأُمّة، رابِطُوا أعدائكُمْ بالخَيْلِ[1] ، واتە بەردەوام بن وە خۆڕاگربن لەسەر جەنگ و خۆتانی بۆ ئامادە بکەن، بە چەك و تفاقی پێویست هەرگیز

---

(١) بروانە تەفسیری القرطبي، دانراوی (أبی عبدالله محمد بن أحمد الانصاری) بەرگی سێهەم، لاپەڕە/١٩١.

سەنگەرەکانتان چۆڵ مەکەن، نەوەك لەناکاودا دوژمن پەلامارتان بدەن و (قودرەتتان) نەمێنێ، جا بێگومان لە هەموو کارو کردەوەتانا پێویستە هەر لەبەر ترسی خوا بێ هەتا پاداشتان زۆرتر بێ و سەربکەون، هەروەها زۆربەی زانایانی ئیسلام ئەڵێن مەبەست لە (مرابطة) هەموو جۆرە (ئەسپ و هۆکانی تری گواستنەوە نەگرێتەوە، کەم تەرخەمی مەکەن نەبادا دوژمن بەسەرتان زاڵ بێ.

(دوو ئاگاداری)

یەکەم– وشەی (رباط) ی هەم سەنگەر نشینی لەبەرانبەر دوژمندا بەکارهێناوە، وە هەم بۆ بەردەوامی لەسەر پێنج نوێژە (فەرزەکان) بەکارهێناوە، خوا حەز بکات دوایی رۆنی ئەکەینەوە.

١– دەربارەی سەنگەر نشینی لە پێناوی خوادا چەند فەرمودەیەکی بەهێز هاتووە (عَنْ سَهل بن سَعْدٍ السَّاعديّ (رضي الله عنـه) أنّ رسـول الله قال (رِبَاطُ يَوْمٍ في سَبيل اللهِ خَيرٌ عِنـد الله مـن الـدُّنيا وَمَـا فِيهَـا) [1] ،واتـە سەهلی کوڕی سەعدی ساعیدی (رەزای خوای لێ بێت) ئەڵێ پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی سەنگەرنشینی رۆژێك لە پێناوی خوادا چاکترە لەلای خوا لە دونیاو لەوەی لە دنیادا هەیە.

٢– عَنْ سَلمان الفارسي (رضي الله عنه) عن رَسُول الله (ﷺ) أنّه قَـالَ: (رِباط يَوم وَلَيْلَةٍ خَيرٌ مِنْ صيام شَهْرٍ وَقيامـه وَإن مَـاتَ جَـرى عَليـهِ عَمَلـهُ

---

(١) رواه البخاري برقم (٢٨٩٥) واحمد والترمذي.

الذّي كَانَ يَعْمَله وأجرى عَلَيْه رِزْقَهُ وَأَمِنَ الفَتَّانَ) [1] ،**واتە:** لە سەلمانی فارسیەوە (خودا لێی ڕازی بێت) ئەڵێ پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (سەنگەر گیری شەوو ڕۆژێك لە ڕێگەی خودا چاكترە لە ڕۆژووی سوننەتی مانگێك و شەو نوێژی شەوەكانی ئەگەر لەو ماوەیشدا بمرێت كردەوەو چاكەكانی (دنیای) هەر بە بەردەوامی بۆ دەمینێتەوەو، ڕزق و ڕۆزیەكەی بەردەوام دەبیّ و لە سزای گۆڕیش دڵنیا دەبێت.

دووەم- وە لە (تفسير السمعانی) دا [2] ، ئەڵێت (ورابِطُوا بالمُحافَظةِ عَلَى الصّلواتِ) واتە دەربارەی بەردەوامی لەسەر (پێنج نوێژە) فەرزەكانیش چەند فەرموودەیەك هاتووەو هەیە یەكێ لەوانە هەروەكو لەم فەرمودەیەدا ئەڵێ : عَنْ أَبي هُرَيْرَةَ (رضي الله عنه) عَنْ رَسُول الله (ﷺ) أنّه قَالَ ألاَ أُخْبِرُكُمْ بِمَا يَمْحُو اللهُ بِهِ الخَطَايَا وَيَرْفَعُ بِهِ الدَّرجات؟ إسْباعُ الْوُضوءِ عَلَى المكارِهِ، وكَثْرَة الخُطا إلى المَسَاجِدِ وانتظارُ الصّلاة بَعْدَ الصَّلاةِ ، فَذلكُمُ الرّباطُ، فَذلكُم الربّاطُ، فَذلكُم الربّاطُ [3] ، **واتە:** ئەبو هورەیرە (خوا لێی ڕازی بێت) دەڵێت پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرمووی، هەواڵێكتان بدەمێ بە شتێك گوناهەكانی پێ دەسڕێتەوە، وە پلەكانی پێ بەرز دەبنەوە؟ ئینجا لە كاتێكدا كە ساردوو سەرمایەو ناڕەحەتیە دەست نوێژ بەتەواوی بگری، وە زۆر بەرەو مزگەوت هەنگاو بنێ و، وە

---

(١) رواه مسلم برقم (١٩١٣) والترمذي والنسائي، واحمد وابن حبان، والحاكم.

(٢) بڕوانە (تفسير السّمعانی) لە نووسینی بەڕێز (منصور بن محمد بن عبدالجبّار التميمی السّمعانی) بەرگی/١، لاپەڕە/٣٠٠، هەروەها بڕوانە تەفسیری (مراح لبيد لكشف معنى القرآن المجيد) بەرگی (١)، لاپەڕە ١٧٩.

(٣) رواه الإمام مالك في الموطأ، ومسلم في صحيحه، وأحمد في مسنده.

لە دوای نوێژ چاوەڕێی نوێژی دیکە بکەی، ئا ئەوە (رباط) ە ئا ئەوە (رباط) ە ئا ئەوە (رباط) ە، جا بێگومان ئەوە، ئەوەنەجولآنەیە کە خوا فەرمانی پێکردووە.

٢- فەرمووی لە فەزڵی ریباط، کە (ئەبو نەعیمی حافظ) ریوایەتی کردووە لە عەبدوڵڵای کوڕی عەمر کوڕی عاص (خودا لێی ڕازی بێت) شەوێك پێغەمبەر (ﷺ) لە مزگەوت لە نوێژی مەغریب تەشریفی ڕۆیشتەوە ماڵەوە، جا هەر کەسێ ڕۆیشتەوە بۆ ماڵی خۆی و ڕۆیشت، وە هەر کەسێ مایەوە لە مزگەوت مایەوە، پاش ئەمە حەزرەت (ﷺ) لەماڵی خۆی هاتە دەرەوە ئینجا لە پێش ئەوەدا کە خەڵك نوێژی (عیشا) واتە خەوتنان بکەن فەرمووی موژدەیەکی خۆشتان پێ بدەم ئەی موسڵمانەکان، خوای گەورە دەرگایەکی لە دەرگاکانی ئاسمان کردوەتەوە بەهۆی ئێوەوە (فەخرو) شانازی ئەکا بەسەر فریشتەکانەوەو ئەفەرموێت ئەی فریشتەکان، بڕوانن بۆ ئەم بەندانەم کە (فەرزی نوێژیان) کردووە کەچی چاوەڕێی نوێژێکی تر دەکەن[1].

(سەرنجێکی گرنگ)

خوای باڵادەست و پەروەردگاری عالەم کۆتایی بەم سورەتە هێناو بە (نەسیحەت) و ئامۆژگاری کردنێکی گشتی بۆ موسڵمانە خاوەن باوەڕەکان کە بێگومان وایان لێبێت کە دوعاو پاڕانەوەیان قەبوڵ و گیرابێ لە (دونیادا) بەسەر دوژمندا زاڵ بن و، و لە دواڕۆژیشدا (ئەجر)و

---

(١) هەندێ لە (موفەسیرەکان) ئەڵێن (رابطوا) بریتیە لە دامەزراوی و مانەوە لە شوێنی خواپەرستی و بەندایەتی کردندا، هەروەها وتراوە بریتیە لە چاوەڕوانی کردنی (نوێژ) لە دوای (نوێژد) ئەمە رای (ئیبن و عەباس و سەهلی کوڕی حەنیف و محمد ی کوڕی کەعب و زۆرانی تریشە) خوای یان لێ رازی بێت.

پاداشتی خۆیان بەچاکی وەربگرن، وە بە (مەقصەدو مرازی خۆیان بگەن و وە لە هەردوو جیهاندا سەرفراز بنو ئەوجا بۆیە خوای مەزن ڕویان تێ ئەکاو ئەفەرمووێ ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱصْبِرُوا۟ وَصَابِرُوا۟ وَرَابِطُوا۟ ﴾[1].

ئەمە لە پێشەوە تەفسیر کراوە ﴿ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ۝٢٠٠ ﴾ واتە خۆتان بپارێزن لە بێ فەرمانی خوا، وە بترسن لە تۆڵەو سزا بە نهێنی و بە ئاشکرا، بەڵکو بگەن بە ئامانج و مەبەستتان، وە ڕجا هەیە ڕزگارببن، وە هەروەها خۆتان لە تاوان و نۆکەری دوژمنانی ئاینی پیرۆزی (ئیسلام) بپارێزن و بەگوێرەی فەرمانی خوا کردەوە بکەن تاکو ببێتە پەنایەك تووشی گوناهو خراپە نەبن ئومێد وایە لە ژیانی (دونیاو قیامەت) سەرکەوتووبن.

---

(١) بەلآم زۆربەی موفەسیرەکان ئەفەرموون: مەبەست لە (المرابطة) لێرەدا خۆ ئامادەکردن بۆ غەزاو شەڕکردنە لەگەڵ دوژمنداو پاراساتنی سنورەکانی ئیسلام و ڕێگری لە دوژمنان بۆ ناو خاکی موسڵمانان بەهیچ شێوەیەك نەیەڵن وڵات و خاکی موسڵمانان داگیر بکەن و هەروەها خۆڕاگرتن و پەیوەست بوون بە سەر سنورەکانی وڵآتانی ئیسلامەوە، (مورابیتە) بۆ پاراستنیان لە پەلاماری (کافران) زۆر پێویستە.

پاشكۆ

(سورەتی بەقەرەو ئالی عیمران كەسێ بە ڕەوانی بیخوێنێ ئەبێ چ خێرێكی هەبێ؟)

(عَنْ أبي أُمَامَةَ الْبَاهِلِيُّ (رضي الله عنه) عَن النّبيّ (ﷺ) قَالَ أقْرَءوا القُرآنَ فَإنَهُ يأتي يوم القيامَةِ شَفيعاً لأصْحَابِهِ أقرَءوا الزّهْرَاوَيْنِ (البَقَرَةَ وَسُورَةَ آلِ عِمْران) فإنّهُما تَأْتيانِ يَوْمَ القيامَةِ كأنّهُما غمامتانِ أوْ كأنَهُما غايتان أو كأنهما فِرقان مِنْ طَيرٍ صَوَافّ تُحاجَان عَنْ أصْحابِهما اقْرَءُوا سُورَةَ البَقَرَةِ فإنَّ أخذَهَا بَرَكَةٌ وَتَرْكها حَسْرَةٌ وَلا تَسْتَطيعا البَطلَةُ، وفي روايةٍ (يُؤتى بالقُرآن يوم القيامَةِ وأهلِهِ الذّينَ كَانُوا يَعملونَ بِهِ تَقْدُمُهُ سُورَةَ البَقرَةَ وآلِ عِمْران وَضَرَبَ لَهَا رَسولُ الله (ﷺ) ثَلاثَةَ أمْثالٍ مَا نَسَيتُهنَّ بَعْد قال كأنَّهُما إلى آخِرِه[1]، **واتە:** ئەبو ئومامەی باهلی (خوا لێی ڕازی بێت) لە پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێ: قورئان بخوێنن چونكە لە ڕۆژی قیامەتا قورئان دێ دەبێ بە تكاكار بۆ هاوڕێیانی خۆی، ئەم دووڕەتە درەخشانە بخوێنن واتە (سورەتی بەقەرەو سورەتی ئالی عیمران) كە ناوبانگیان (زەهراوەینە) **واتە:** دوو ڕووناكی چرای درەخشان، چونكە ئەو دوو سورەتە لە ڕۆژی قیامەتا دێن لە دووپەڵە هەور دەچن لە دوو سابات دەكەن یا وەك دوو كۆمەڵە ڕەوە باڵندە وان كە لە (حەوادا) ڕیز دەبەستن و باڵیان ڕادەگرن و حاڵیان وایە لەسەر (دۆستان و یارانی)

---

(١) رواه مسلم والترمذي، بەلاّم (مسلم) لە (صلاة المسافرين، باب فضائل القرآن وما يتعلق به، رقم (١٨٧١).

خۆیان دەکەنەوەو لەسەریان هەڵدەدەنێ بەتایبەتی سورەتی (بەقەرە) بخوێنن چونکێ بەڕاستی وەرگرتن و خوێندنی پیت و فەڕو بەرەکەتە و لەکیس چوونی جێی داخ و خەفەتە سەرەڕای ئەوەش جادوکەرانیش دەرەقەتی نایەن و ئەوەی لەبەری بێ یا بە نووسراوی هەڵی بگرێ (سیحرو جادوو) کاری لێ ناکا (م/ت)[1].

بەلاّم لە گێڕانەوەیەکا ڕۆژی قیامەت قورئان و یارانی قورئان دێنن مەبەست لە یارانی ئەو کەسانەیە کە لە جیهانا ڕەفت (عەمەل) ی پێدەکەن (سوورەتی بەقەرە و سورەتی ئالی عیمران)، پێش قورئانەکە دەکەون، جا بێگومان قسە گێڕەوە (ڕاوی) گوتی پێغەمبەر (ﷺ) ئەم دووەی چووان بە سێ شت هێشتا بە باشی ئەم سێ شتەم لە یادا ماون فەرمووی چونکە ئەو سورەتە ڕۆژی قیامەت دێن لە دوو پەلە هەور دەچن[2]، ڕەحمەت لەو کەسە بێت کە فەرموویەتی:

پێشەنگن لەبۆ قورئانی گەورە	ئالی عیمران و سورەتی بەقەرە
لە دۆستی دەستی قەدرو ڕێز دێنێ	ڕۆژی قیامەت کە تەشریف دێنێ
ووشە بە ووشە فەرمودەی خوایە	قوران سەرانسەر خوانی مەولایە
هەموو پیتێکی ڕازێکی تیایە[3]	پڕسەر لە میوەی خۆشی جیا جیایە

---

(١) بڕوانە پەرتووکی تاجی کوردی، لەنووسینی مامۆستا (نووری فارس حەمەخان)، بەرگی٤، لاپەڕە٢٨، لەگەڵ دەستکاری.

(٢) بنۆڕە پەڕتوکی (التاج الجامع في احاديث الرّسول (ﷺ)) دانراوی مامۆستا شیخ منصور علی ناصف، لە وەرگێڕانی مامۆستا نوری فارس حەمەخان، لەگەڵ دەستکاری، ج/٤، لاپەڕە١٦٤، چاپی بیروت (دار المعرفة).

(٣) هەمان سەرچاوە.

منیش خۆم لە کانگای دڵمەوە ئەم چەند هۆنەوەیە ئەکەمە دیاری بۆ تەفسیری ژیان

بـە یارمـەتی خـوا تـەواو بـوو سـورەی بەقـەرەو ئـالی عیمـران
خـوا پـشتیوا نمان بـێ بـۆ تەفـسیری هـەموو قورئـان

گـەر تەفـسیر نـەبێ نـازانرێ مانـاو واتـای زۆری ووشـەکان
لـەم دەریـا قوڵـەوە ڕاڤـە کـرا بەقـەدەر ئیمکـان

وەرمـانگرتووە هەڵچنراوە لـە دەیـان لـە تەفـسیری زانایـان
بـۆ تێگەیـشتنی مانـاو مەبەسـتی حیکمـەتی قورئـان

خوایە گیان بێ بەشمان نەکەی بەکەرەمی خۆت لـە دیـن و ئیمـان
دڵ و دەرو نمـان ڕەوشـەن کـەی بـە نـوری قورئـان

ئەمـەی نوسـیومە لـە تەفـسیری ئیعجـازو ژیـان
بەدەسـتی کـەرەم و میهرەبانـت وەری بگـرە لێمـان

ئـەم تەفـسیرە مـونیرە بکـەیت بـە پەنـدو ئامۆژگـاری
لە ژیانی دونیـاو قیامەتـدا ببێتـە مایـەی سـەرفرازی و ڕزگـاری

پـەروەردگارا ڕێگـاو جێگـای بەهەشـتمان بـۆ بکـەی بـە ئاسـان
لـەدوا ڕۆژیـشدا گرفتارمـان نەکـەی بـبین هەراسـان

هـەزاران سـڵاوو درود لـە گـشت پێغەمبـەران
بڕژێتـە سـەرجەم ئەسـحابەو یـارو یـاوەران

دوا ووتـە نـزاو دوعـاو پاڕانـەوەوم ئـەڵێم الحمـد لله
لەهـەموو گونـاهو کـاری خراپـە پەشـیمانم (أسـتغفر الله)

سوپاس و شوکرانەی خوای گەورە ئەکەم کە یارمەتی دام لە تەواوکردنی سورەتی بەقەرەو ئالی عیمران ، لە رێکەوتی ٢٠١٤/٩/٣ زاینی تەواو بوو.

(ولله الحمدُ والشكرُ والمنّةِ لربِّ العالمين و وصلى الله عَلَى سَيِّدُ الأولين والآخرين سَيدنا محمدٍ وعلى آله وأصحابه أجمعين)

تەواوکەری جزئى چوارەم

(سورة النساء)
وهي مدنية وآياتها (١٧٦)
نَزَلَت بَعد سُورة المُمْتحنة)

واتــە ســورەتی نیـساء[1] مەدەنییــە وە ژمـارەی ئایەتـەکانی (١٧٦) ئایەتــە لــە دوای ســورەتی (مومتەحینــە) دابــەزیوە (بــسم اللە الــرحمن الرحیم) ، بەناوی خودای بەخشندەو میهرەبان.

(چەند ئاگادارییەك)

جا بێگومان پێش ئەوەی دەست بە ڕاڤەو (تەفسیری) ئـەم سـورەتە بکەین چەند ئاگاداریەك ئەخەینە بەرچاوی خوێنەرە ئازیزەکانم :

یەکــەم- سـورەتی (النساء) چوارەمینە لـە سـورەتەکانی قورئـانی پـیرۆزدا (الفاتحـة، البقـرة، آل عمـران، النـساء) جـا بێگومـان سـورەتی (النـساء) لـەبارەی گـەورەیی قەبارەیـەوە لـە دوای سـورەتی (البقـرة) دا گـــەورەترین ســـــورەتی قورئانــــە، جـــا هـــــەروەها زۆربـــەی (موفەسیرەکان)ئەفەرموون ئەم سورەتە لـە مەدینـەدا دابـەزیوە، مەگـەر ئایەتێك یا چەند ئایەتێکی نەبێ وەکو لە ساڵی (فەتحی) مەککەدا (نازڵ) بـووە لـە شـأنی عوسمـانی کـوڕی تەڵحـە (خـوا لێـی ڕازی بێـت) کـەوا (کلیلـداری) کەعـــبی پـیرۆز بـووە، چـونکە لــە (فــەتحی) مەککــەدا کلیلەکەیان لێ سەندەوەو ئەویش زۆر (عاجز) بوو بەڵام لە پاشان خـوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاندو فەرمانی کرد (کلیلەکـە) بدەنـەوە خـاوەنی خـۆی ئینجـا خـوای گـەورە ئـەم ئایەتـەی بـۆ نـازڵ کـردوو هـەروەکو ئەفەرمووێ: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ يَأۡمُرُكُمۡ أَن تُؤَدُّواْ ٱلۡأَمَٰنَٰتِ إِلَىٰٓ أَهۡلِهَا ﴾ لە دواییدا بە

---

(١) موفەسیرەکان ئەفەرموون: ئەم سورەتە بەزۆری بایەخ دەدات بە کاروباری ژنان ئینجا هەر لەبەر ئەمەشە بە سورەتی (النساء) واتە (ژنان) ناوبراوە.

درێژی باسی ئەکەین (إنشاءالله) بەلاَم هەندێ تر لە (موفەسیرەکان)ئەڵێن و ئەفەرموون (یا أیّها الناس) لە هەر شوێنێکا دابەزی بێ ئەوە (مەککی) یە کەوابێ دەبێ ئەوەلی ئەو سورەتە مەککی بێ بەلاَم (باقیەکەی) مەدەنی بێ، بەلاَم قسەی ڕاستتر ئەوەیە کە ئەم سورەتە (مەدەنیە) چونکە دایکی ئیمانداران خاتوو عائیشە (خوا لێی ڕازی بێت) ئەڵێت (وَمَا نَزَلَتْ سُورةُ البَقرة والنسّاء إلاّ وأنا عِنْدَ رَسُول الله [1](ﷺ)، واتە کە سورەتی (بەقەرە و نساء) دابەزین ئەوکاتە من لەلای پێغەمبەر (ﷺ) بووم، یانی ئەوکاتە من خێزانی بووم لە مەدینەدا.

دووەم– هەروەها ئەبێ بزانین ئەم سورەتە پڕە لە فەرمان و یاساکان، بەتایبەتی کاروباری ناوخۆو دەرەوە ڕێك ئەخات، بەلاَم بە زۆری لە بابەت (ژن) و ماڵ و خێزان و دەوڵەت و کۆمەڵ دەدوێ بەلاَم لەبەر ئەوەی زۆرترین ئایەتەکانی دەربارەی ئافرەتان ئەدوێ ، هەروەها ماف و شوێنی ژنی تێدا دیاریکراوە چونکە ژن لایەکی ئەو ژیانەی گرتۆتەوە، وە بە ئەرکی منداڵ بوون و بەخێوکردن هەڵدەستێ و ماوەیەکی زۆریشی ئەوێ تاکو منداڵ پێ ئەگات وە دێتە ناو کۆمەڵ و دەوری خۆی ئەبینێ چونکە پێویستی بە چاودێری تەواوی ژن هەیە بۆیە پێی دەڵێن سورەتی (النساء).

سێ هەم– زانایانی (تەفسیر) ئەفەرموون سورەتی (نساء) ئەم بەستانەی بە گرنگ گرتووە :

---

(١) رواه البخاري، رقم الحديث (٤٩٩٣).

١- خۆ پارێزی لە هەر شتێك کە هۆی خەشم و نارەزایی خوابێت لە خوا ترسان لە ئاشکراو پەنهانیدا.

٢- یەکێتی هەموو ئادەمیزاد لە بنەڕەتدا.

٣- حوکم و بڕیارەکانی خودا دەربارەی خزمایەتی ژن و ژن خوازی.

٤- بڕیارەکانی خوا لەبارەی میراتی کەلەپورەوە.

٥- بڕیارەکانی خوا لەبارەی جەنگ و کوشتارەوە.

٦- لێکۆڵینەوە لەگەڵ نامەدارەکانداو، دەم کوت کردنیان.

٧- هێندێ لە هەواڵی ناپاکان.

٨- ئامۆژگا ی و ڕینموێنی و بانگ کردنی نامەدارەکان بۆ ڕێی ڕاستی خوا.

چوارەم- ئیبنو کەسیر لە پێشەکی تەفسیرەکەیدا[1] ئەم فەرموودەیە ئەگێڕێتەوە، دەربارەی فەزڵ و گەورەیی ئەم سورەتە کەوا پێشەوا (حاکم) لە کتێبی (موستەدرك) دا لە (عبدالرحمن کوڕی عەبدوڵڵای کوڕی مەسعود)ەوە (خوایان لێ ڕازی بێت) دەگێڕێتەوەو دەفەرمووێ: لە سورەتی (النساء) دا پێنج ئایەتی تێدا هەن ئەگەر هەموو دونیاو چی تێداهەیە هی من بێ بە ئەندازەی ئەو پێنج (ئایەتە) دڵم پێی خۆش نەبوەو نابێت، ئایەتەکانیش ئەمانەن:

---

(١) بروانە (تفسير القرآن العظيم) تفسير إبن كثير، لە نووسینی (الحافظ ابن كثير الدمشقي) لێکۆڵینەوەی (عبدالرزاق المهدي) بەرگی/٢، لاپەڕە/١٦٨.

١- ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَظۡلِمُ مِثۡقَالَ ذَرَّةٍ ﴾ سورەتی النساء ئایەتی /٤٠، واتە خوا بە ئەندازەی سەنگی وردیلەیەکیش (ناحەقی) لە هیچ کەس ناکات.

٢- خـــوا ئەفـــەرمووێ: ﴿ إِن تَجۡتَنِبُواْ كَبَآئِرَ مَا تُنۡهَوۡنَ عَنۡهُ ﴾ سورەتی (النساء) ئایەتی /٣١، واتـە ئەگـەر ئێـوە ئـەو تاوانـە گەورانـەی پێمـان ڕاگەیانـدون نەیکـەین و خۆتـان دوور بگـرن ، خـوا لـە گوناهـە بچوکەکانتان خۆش دەبێت.

٣- وە ئەفـــەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَغۡفِرُ أَن يُشۡرَكَ بِهِۦ وَيَغۡفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَآءُ ﴾ سورەتی (النساء) ئایەتی /٤٨، **واتە:** بێگومان هەرگیز خـوا لە دانانی هاوبەشکەران بۆی نابورێ و (عەفوویان) ناکات بـەڵام لـە خـوار (شیرکەوە) لەهەر گوناهێك دەبورێ بۆ هەر کەسێك کە خۆی بیەوێت.

٤- وە ئەفـــەرمووێ: ﴿ وَلَوۡ أَنَّهُمۡ إِذ ظَّلَمُوٓاْ أَنفُسَهُمۡ جَآءُوكَ ﴾ سورەتی (النساء) ئایەتی /٦٤، ئەگەر ئەوانەی کـاتێ کـە ستەمیان کـرد لەخۆیان ئەگەر بهاتنایە لای تۆ خوای مەزن عەفووی ئەکردن

٥- وە ئەفـــەرمووێ: ﴿ وَمَن يَعۡمَلۡ سُوٓءًا أَوۡ يَظۡلِمۡ نَفۡسَهُۥ ثُمَّ يَسۡتَغۡفِرِ ٱللَّهَ يَجِدِ ٱللَّهَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿١١٠﴾ ﴾ ســورەتی (النــساء) ئایــەتی/١١٠، **واتــە:** هـەر کەسـێ کـارێکی نالـەبار بکـات یانتاوانێـك ئـەنجام بـدات یـان ستەمێك لەخۆی بکات پاشـان تەوبـەو پەشـیمانی ڕاسـتەقینە دەربـبڕێـت ئینجا لەئایندەدا بۆی دەردەکەوێت کە خوای گەورە تـەواو لێخۆشـبووەو تەواویش بەبەزەییو میهرەبانە، واتە بەرەحمو بەزەیی و دڵۆڤانە[1].

---

(١)هەروەها (حاکم) فەرموویەتی ئەم فەرمودەیە (سەنەدەکانی) سەحیحەو جگە لەوەش لەگەڵ ئایەتەکەدا مواقیقەو یەك ئەگرێتەوە هەرچەندە (عەبدولڕەحمان) لە باوکیەوە بیستویەتی و وەری گرتووە، بڕوانە هەمان سەرچاوەی پێشوو.

پێنجەم- سورەتی (النساء) مافی هەتیوان باس دەکات بەتایبەتی زارۆکە بێ باوکەکان ئەوانەی وا باوکیان نەماوەو لە کۆشکی سەرپەرشتی کاردا دەژین (قەدرو حورمەت) و کەرامەت و ڕێزی ژنان دەپارێزن هەروەها وا لە پیاوان ئەکات کە بەدین و ویژدانەوە سەیری کاروباریان بکەن و مافیان بۆ دابین بکەن لە مارەیی و (میرات) و بژێوی ڕۆژانەو چاك ڕەفتاری و...)، هەروەها ئەندازەیەکیش بە درێژە یاسای کەلەپوورو (میرات) بۆ گشت کەسێ دیاری دەکات پاش ئەوەی کە زەمانی (جاهلیەت)دا گاڵتە بە (میرات) ئەکرا، کە بەڕاستی لەم یاسایەی میراتەدا کە دینی ئیسلام دایهێناوە گەورەترین دادگەری و یەکسانی بەدی ئەکرێ، هەروەها باسێکی ئەو ژنانەش ئەکات کە بە هۆی ڕشتەو شیر خواردن و ژن و ژن خواستنەوە(حەرامە) واتە مارەبکرێن، هەروەها پەیوەندی نێوان ژن و مێرد ڕێك دەخات و دەشڵێت پەیوەندی نێوان ژن و پیاو تەنیا لە شتێکی جەستەیی و تێرکردنی ئارەزووی (جنسی) نیەو بەڵکو پەیوەندییەکی بنەمادارو ئادەمیزادانەیەو، هەروەها باسی سەرلێشێواوی (گاورەکان) دەکاو سەبارەت بە عیسا (سەلامی خوای لێبێت) کە ئەوەندە گەورەیان کرد هەتا (پەرستیان) و، وە لە پاشان بە قسەی ئەوان کوژراو هەڵیانواسی، وە لەگەڵ ئەوەشدا کە بە خوایان ئەزانی و (العیاذ بالله) جا بێگومان (قورئانی پیرۆز) بانگیان دەکات کە واز لەو بیروبۆچونە پوچەیان بێنن و سەرجەم بگەڕێنەوە بۆ یەکتاپەرستی و خواناسی، جا بێگومان هەر لەبەر ئەو هەموو (مەسەلە) تایبەت مەندانەی ژنانە پێی دەڵێن (سورەتی گەورەی ژنان) و، هەروەها بە سورەتی (تەلاق) یش دەڵێن سورەتی بچوکی ژنان.

(ئادەمیزاد هەموویان لە یەك بنەمای ئادەمیزاد پەیدا بوونە، ترستان لە خوا هەبێ و ئاگاشتان لە خزمان بێ) [1].

جا خوای گەورە ئەفەرمووێ: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ﴾ **واتە:** ئەی خەڵکینە بترسن و خۆتان بپارێزن لە خەشم و (عەزاب) و سزاو نافەرمانی پەروەردگاری خۆتان ﴿الَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ﴾ **واتە:** کە ئەو زاتە ئێوەی لە تاکە کەسێك کە حەزرەتی ئادەمە (سەلامی خوای لێبێت) دروستکرد وە هەروەها ئەفەرمووێ: ﴿وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا﴾ **واتە:** هەر لەو ڕەچەڵەك و ڕەگەزی باوە (ئادەمی) لێ درووست کرد، دایکە (حەواشی) دروستکردووە، کە هاوسەری حەزرەتی ئادەمە، بەڵام هەندێ لە (موفەسیرەکان)ئەفەرموون وە لە پەراسووی چەپی (ئادەم) دایکە (حەوای) درووستکرد، هەروەکو ئەم فەرمودەیەی حەزرەت (ﷺ) ئاماژەی بۆ ئەکات و ئەفەرمووێ: (فإنّ المرأة خُلِقَتْ من ضِلَعٍ وإن أعوجَ شيءٍ في الضلعِ أعْلاهُ فإن ذَهَبْتَ تقيمُهُ كسرتَهُ وإنْ تركْتَهُ لَمْ يَزَلْ أعْوَجَ، فأسْتَوصوُا بالنسّاءِ خيْراً) [2].**واتە:**

---

(١) خوای مەزن لەم ئایەتەدا فەرمان بە (تەقوا) دەداو وە داوا دەکا کە تەنها ئەو بپەرستن و بەندایەتی بۆ ئەو بکەن و ...هتد.

(٢) أخرَجَهُ الإمام البخاري برقم (٥١٨٥) و مُسلِم برقم (٣٦٣٢) عن أبي هريرة (رضي الله عنه).

بەڕاستی (ئافرەت) لە پەراسوو درووستکراوە بێگومان بەشی هەرە لاری پەراسوو بەشی سەرەوەیەتی، جا ئەگەر بتەوێ ڕاستی بکەیتەوە، ئەوا دەیشکێنی، خۆ ئەگەر وازی بێ بهێنیت ئەوە هەر بە خواری و بەلاری دەمینێتەوە، ئەوجا دەبێ سەبرتان لەگەڵ ژناندا هەبێ، واتە بەچاکە مامەڵەیان لەگەڵدا بکەن، وە هەروەها ئامۆژگاریتان ئەکەم دەربارەی ئافرەتان چاك بن لەگەڵیاندا، ﴿وَبَثَّ مِنۡهُمَا رِجَالٗا كَثِيرٗا وَنِسَآءٗ﴾ **واتە:** بلاّوی کردەوە لەو (دوو کەسە) مەبەست (باوکە ئادەم و دایکە حەوایە)، پیاوانێکی زۆرو ژنانێکی زۆری بە دنیادا بلاّوکردەوە، لەگەڵ جیاوازی (ڕەنگ) و (زمان) و لێهاتوویی و هاوشێوەو وێنەیان، ﴿وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ٱلَّذِي تَسَآءَلُونَ بِهِۦ وَٱلۡأَرۡحَامَۚ﴾ **واتە:** لە خوا بترسن لە بارەی مافی خۆتانەوە، وە دەست درێژ مەکەن بە ناهەق بۆ حەقی کەس نە پیاو نە ژن چونکە بەڕاستی ئێوە لە (حقوقا) وەك یەك وان و هەموو لە (ئادەمن و ئادەمیش لە گڵە)، ئەو خوایەی کە هەموو جار تکای لێ ئەکەن و ئەیکەنە (تکاکار) هەر وەك خەڵکی بەیەکتری دەڵێ (توخوا وازم لێ بهێنە) یان دەڵێن توخوا ئەو کارەم بۆ بکە یان دەڵێن (توخوا ڕاستم پێ بڵێ) ئەمشە شتێکی (سروشتیە) هەتاکو (بێباوەڕەکانیش) بەبێ ئاگایی دەڵێن توخوا بۆخاتری خوا ...هتد) ئەوجا هەروەها خزمایەتیش بپارێزن و مەیپچڕێنن چونکە خزمایەتیش خوا کردویەتیە هۆی علاقەو پەیوەندییەکی بەتێن بۆ یارمەتیدانی یەکتری، خۆشەویستی خەڵك لە خزم پەیدابوندایە، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَيۡكُمۡ رَقِيبٗا ١﴾ أي حَفيظاً مُطلّعاً علی جمیع أحوالکم وأعمالکم، **واتە:** بێگومان خوای گەورە چاودێرە بەسەرتانەوە و ئاگای لە هەموو ئاکارو هەڵسوکەوتێکتان هەیە.

(ئاگاداری ماڵ و سامانی هەتیوان بن بەناهەق مەیخۆن)

خـوای گـەورە ئەفـەرمووێ: ﴿وَءَاتُوا۟ ٱلْيَتَـٰمَىٰٓ أَمْوَٰلَهُمْ ۖ وَلَا تَتَبَدَّلُوا۟ ٱلْخَبِيثَ بِٱلطَّيِّبِ ۖ﴾ **واتە:** ماڵ و سامانی هەتیوان هەر کە پێگەیشتن (بالیغبوون) ئینجا بە رێك و پێکی و بە باشە ماڵەکەیان بدەنەوە، هەروەها ناپاك بە پاك مەگۆڕنەوە، واتە ماڵ و سامانی کەم نرخی خۆتان بەماڵ و سامانی بەنرخی ئەوان مەگۆڕنەوە، ﴿وَلَا تَأْكُلُوٓا۟ أَمْوَٰلَهُمْ إِلَىٰٓ أَمْوَٰلِكُمْ ۚ﴾ **واتە:** ماڵ و سامانیان تێکەڵ بە ماڵ و سامانی خۆتان مەکەن، نازانن ماڵی هەتیوەکان چەندە و هەمووی بخۆن و بڵێن بوو بە (مەسرەف) و تەواو بوو، ﴿إِنَّهُۥ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا ۝٢﴾ **واتە:** بەڕاستی خواردنی ماڵ و سامانی هەتیو تاوان و گوناهێکی زۆر گەورەیە ئەوجا بەهەر شێوەیەك بێت.

(تێبینیەکی گرنگ)

پێشەوا (قرطبي) لە تەفسیرەکەیدا[1] ئەگێڕێتەوە لە (موقاتیل) و (کەڵەبی) وە بە رویوایەتێکی تردا (ئیبن و ئەبی حاتم) ریوایەتی کردووە لە سەعیدی کوڕی جوبەیر (ڕەزای خوایان لێبێت) ئەفەرموێت: (پیاوێکی غەطفانی) ماڵی زۆری لابوو ماڵەکەش هینی برازایەکی بوو کە (هەتیو)

---

(١) بڕوانە (الجامع لأحكام القرآن، تفسير القرطبي) لە نووسینی (احمد الانصاري) القرطبي ، بەرگی /٣، لاپەڕە/٢٠٠.

بوو ئینجا کاتێ برازا هەتیوەکەی گەورە بوو کەوا لە هەتیوی دەرچوو، داوای ماڵەکەی کرد لە مامەکەی، بەڵام مامەکەی (حاشای) لێ کردو نەیدا پێی، ئەوجا لە پاشان چووە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) ئینجا ئەم ئایەتە دابەزی کاتێ مامەکەی بیستی ئەم (ئایەتە) دابەزی ووتی (أَطَعْنَا اللّهَ وَرَسُولَهُ) واتە من ملکەچی فەرمانی خواو پێغەمبەری خوام (ﷺ) پەنا ئەگرم بە خوا لەو (گوناهە گەورە) ئینجا لە پاشا هەموو ماڵەکەی داوە بە برازاکەی، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی: (هەر کەسێ خۆی لە چروکی و ڕژدی بپارێزێ فەرمانی خوا جێ بەجێ بکات ئەوە دەچێتە بەهەشتەوە جا کاتێ گەنجەکە ماڵەکەی وەرگرتەوە، هەمووی دا لە ڕێگەی خوا، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی (ئەجرو) پاداشتەکەی جێگیر بوو بۆ گەنجەکەو گوناهەکە ماوەتەوە، ووتیان ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) چۆن گوناهەکە ماوەتەوە؟ فەرمووی: (ثَبتَ الأجرُ للغُلامِ وبَقِي الوزرُ علَى وَالدِهِ) **واتە:** ئەجرو پاداشتەکە جێگیر بوو بۆ کوڕە جاعێڵەکەو گوناهەکانیش کەوتە سەر باوکی چونکە بێ باوەڕبوو.

(**پاشکۆ**)

خواردنی ماڵی هەتیوان بە بیرو ڕای هەموو زانایانی ئایینی بە گوناهو تاوانە گەورەکان دادەنرێت و ئەژمێردرێت چونکە مرۆڤ دەفەوتێت هەروەکو (ئایەتەکە) لە پێشەوە ئامـاژەی بۆ کـرد ﴿ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا ﴾ (حوب)، (أي ذنبٌ عظيمٌ عندالله) **واتە:** گوناه جا بێگومان خوردنی ماڵ و سامانی هەتیو چ کەم بێت یان زۆر ئەوە گوناهێکی گەورەیەو چونکە لێپرسینەوەی توندی لەدوایە[1] .

(باسێك لە مارەکردنی کیژی هەتیو بە مارەییەکی کەم)

ئەوجا بێگومان خودای پەروەردگار دێتە سەر باسێکی وا کە دوو بێهێزی لەسەر کۆدەبێتەوەو، یەکێکیان بێهێزی بێ باوکی، چ کوڕ بێ چ کچ بێت، ئەویتر بێهێزی کچە، ئەوجا دەبێ ئەو کچە هەتیوە هەندێ ماڵی لە باوکی بۆ ئەمینێتەوە، ئەگەر ئەو کچە گەورەکراو (شوی) بە بێگانان کرد ماڵەکەش ئەبات لەبەر ئەوە خزمانی کچەکە دەڵێن بۆچی بۆخۆمان کچە مارە نەکەین و ماڵەکەش بۆخۆمان نەبێ ئەمەش گەلێ جاران ڕووی داوە، جا خوای گەورە ئەفەرموێت: ﴿ وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي

---

(١) بڕوانە (تاوانە گەورەکان) لە نوسینی (عبدالرحمن ملا طه عبدالعزیز) لاپەڕە/٧٩.

﴿ٱلْيَتَٰمَىٰ﴾ (أي إذا كانَت تحت حجرِ أحَدِكُمْ يتيمة الاّ يُعطيها مهر مثلها فليتركها إلى ما سواها)[1]، **واتە:** خۆ ئەگەر ترسان کە بە دادگەرانە نەتوانن ڕەفتار لەگەڵ هەتیوەکاندا بکەن بەتایبەتی ئەو کچەی لەژێر چاودێری بەرپرسەکەیدابێ و مارەی بکەن و خزمانی بێ مارەیی ئەوە ستەم لەو کچە دەکەن مارەیی وەکو خەڵك پێ نادەن و وازیان لێ بێنن مارەیان مەکەن با (ئەوکوفی) خۆی مارەی بکات.

(ئاگادارییەك)

ئیمامی بوخاری و موسلم (ڕیوایەتیان) کردووە لە عورووەی کوڕی زوبەیر (خوا لێی ڕازی بێت) ئەڵێ پرسیارم کرد لە پورم خاتوو عائیشە (ڕەزای خوای لێبێت) ئەم ئایەتە بۆچی نازل بووەو، ئەویش لەوەڵامدا فەرمووی ئەم (ئایەتە) هاتە خوارەوە لە (شأنی) کچانی بێ باوکدا کە لەژێر چاودێری بەرپرسەکەی دابێ و دەیکاتە (شەریکی) خۆی لە ماڵێداو ماڵ و سامان و جوانیەکەی سەرنجی ڕادەکێشێ ئەو بەرپرسەی دەیەوێت مارەی بکات بەبێ ئەوەی بەدادپەروەری مارەییەکەی بدات، وە فەرمان دراوە کە ژنانی تر بخوازن بە ئارەزووی خۆیان جگە لەوانە..

(١) بڕوانە تەفسیری (صفوە التفاسیر) لە نوسینی محمد علی الصابونی، بەرگی/١، لاپەڕە/٢٥٩.

(ڕەوایە بۆ پیاو هەتا چوار ژن بهێنێ)

خـــوای گـــەورە ئەفـــەرمووێت: ﴿فَٱنكِحُواْ مَا طَابَ لَكُم مِّنَ ٱلنِّسَآءِ مَثۡنَىٰ وَثُلَٰثَ وَرُبَٰعَ﴾ أي أنكحُوا ماجِئْتُم من النساءِ سواهُنَّ إن شَاءَ أحَدكُمْ إثنينِ وإنْ شَاءَ ثلاثاً وإن شَاءَ أرْبعاً ولاتزيدوا على ذلكَ. **واتە:** ئـەو ژنانـەی کە خوا بۆی (حەڵاڵ) واتە ڕەوا کردوونـە بـە ئـارەزووی خۆتـان مارەیـان بکەن دوان یان سێیان یان چواران[1]، بۆ ئەوە کە لە ستەمکردنی لە کچە (هـەتیو) دوور بکەونـەوە، بـەڵام مەرجـە کـە بتـوانن و (عەدالـەت) واتـە دادگەری بەجێ بێنن لەبەینی ئەم ژنانـەدا لەمانـەو لەلایانـداو ڕابـواردن و گوزەرانیان و بە (یاسـای شـەرع) چـونکێ ئەگـەر (عەدالـەت) نەکـەن لـە ناویانــا لــە مــارەکردنی ئەمانەیــشا تووشــی (تــاوان) ئــەبن وەکــو لــە مارەکردنی (کیژە) هەتیوەکانا.

(تێبینیەکی گرنگ)

جـا هــەروەها (عەلامــە) ی إبــن کـثیر، (ڕەحمــەت خــوای لێبێــت) لــە تەفسیرەکەیدا[2]، ئەڵێ: (فَمِنْ هذه الآية كَمَا قـال ابـن عبـاسٍ (رضـي الله

---

(١) هەندێ کەس وا بیرئەکەنەوە کە مەبەستی خوا لە (مثنى) واتە دوو ، دووە وە مەبەستی لە (ثلاث) سێ سێیە، وە مەبەستی لە (رباع) چوار چوارە، ئەمەش ژمارەیەکی زۆر ئەکات، بەڵام ئەم جۆرە کەسانە لە واتاو تەفسیری قورئانی پیرۆز تێنەگەیشتوون، خوای گەورە (ئیسلاحیان) بکات، بڕوانە (تەفسیری قورئانی پیرۆز) لە نوسینی مامۆستا (عبدالعزیز عەلائەدین مستەفا کۆیی) بەرگی/٢، لاپەڕە/٣٨.

(٢) بنۆڕە (تفسير القرآن العظيم) تحقيق (عبدالرزاق المهدي)، بەرگی/٣، لاپەڕە/١٧١، چاپی بەیروت.

عنهما) وجمهور العُلماءِ لأن المقام إمتنان وإباحة فَلَوْ كانَ يجوزُ الجمعُ بينَ أكثر مِنْ أربعٍ لذكرهُ)، واته لەم ئایەتەدا وەك (ئیبنو عەباس) (خوا لێیان ڕازی بێت) وە جەماوەری زانایان وتویانە لەبەر ئەوەی مەقامەکە مەقامی منەت کردن و ڕەواییە، ئەگەر دروست بوایە لە بوونی زیاد لە چوار ژن بەسەریەکەوە باسی دەکرد، قَالَ الشافعي (عليه الرّحمة) وَقَدْ دلّتْ سُنّة رَسُول الله (ﷺ) المُبيّنة عَن الله أنّهُ لا يَجُوز لأحدٍ غَيْرَ رَسول الله (ﷺ) أن يَجْمَعَ بينَ أكثر مِن أرْبَع نِسوةٍ وهذا الّذي قَالَهُ الشافعي (رحمه الله) مَجْمَعٌ عليه بين العلماء، الا ما حُكي عَن طائفة من الشّيعة أنّه يجوزُ الجمع بين أكثر من أربع إلى تسع ، وقال بَعْضُهم بلا حَصرٍ وقد يتمسك بعضهم بِفعلِ رسول الله (ﷺ) في جمعه بين أكثر من أربع، إما تسع كما ثبت في الصحيح واما إحدى عَشرَة كَما جاءَ في بَعْض ألفاظ البخاري (رحمه الله)، واته پێشەوا شافعی (ڕەحمەتی خوای لێبێت) فەرموویەتی (سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ) کە لە خوا ڕونکراوەتەوە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی بۆ هیچ کەس درووست نیە جگە لە پێغەمبەر (ﷺ) کە لە چوار (ژن) زیاتری بەسەریەکەوە هەبێت، وە ئیمامی شافعی (ڕەحمەتی خوای لێبێت) ووتویەتی زانایان هەموو کۆبونەتەوە و کۆکن لەسەری جگە لە کۆمەڵێك (شیعە) کە دەڵێن (دروستە بوونی چوار ژن) زیاتر، هەتا نۆ ژن لە یەك کاتدا هەندێکی تر ئەڵێن (بەبێ سنوور) وە هەندێکیان لەسەر ئەوە ڕۆیشتونە کە پێغەمبەر (ﷺ) لە چوار ژن زیاتری هەبووە هەتا نۆ، هەندێکی تر ئەڵێن یانزە و هەروەکو لە فەرمووی پێشەوا بوخاری (ڕەحمەتی خوای لێبێت) هاتووە، بەڵام ئەوەی ڕاستی بێت کە (اتفاقی)

هــەموو زانایــانی ئیــسلام بەتایبــەتی ئــەهلی (ســوننەت و جەماعــەت) هەروەکو ئیمام (ابو منسوری ماترید) یش لـه (تەفـسیری تـأویلات أهـل السُنه)دا [١]،و ئەفەرموێت و بەلاَم (عەلامـه إبـنُ کـثیر) (رەحمـەتی خـوای لێبێـت) چـەند فەرمودەیـەکی حـدیس ئەهێنێتــەوەو (ریوایـەت) ئــەکاو ئەفەرمووێ: (وَقَد روینات عَنْ أنسٍ (رضـي الله عنـه) إنّ رسـول الله (ﷺ) تَزَوجَ بخمس عشرة إمرأةً وَدَخَلَ مِنْهُنَّ بثلاَث عـشرة وَاجْتَمَع عِنـدهُ إحـدى عَشْرَةَ وَمَاتَ عَنْ تِسْعٍ) [٢]، وهذا عند العلماء مِـن خَصَائـِصه دون غـيره... من الأُمة، لما سَنَذكرهُ من الأحاديثِ الدالّة عَلَـى الحصرِ فِي أرْبَـعٍ) واتــه لـه ئەنەسەوە (رەزای خـوای لێبێـت) کـەوا بۆیـان گێڕاینــەوە کـه پێغەمبــەر (ﷺ) پانزە ژنــی هێنــاوەو هــەروەها سیانزەیانی گواســتۆتەوەو ، لەیـەك کاتدا یانزەی هەبووە، کە کۆچی دواییان کردوە، هەروەها (نـۆ) ژنیـشی بەجێهێشتوە،٬وە ئەوە لـەلای زانایـان تایبەتمەندیـەکانی پێغەمبــەر (ﷺ) بووە بێ ئەوەی بۆ کەسی تر ببێ، بەپێی ئەو فەرمودانەی باسی دەکەین ئــەبێ پیـاوی موسـڵمان هــەر (چـوار ژنــی هــەبێ) و نــەك زیـاتر، پێـشەوا (ئەحمەد) فەرموویەتی (کە غەیلانی کوڕی سەلەمەی سەقەفی) موسڵمان بووە (دە) ژنی هەبووە، پێغەمبەر (ﷺ) پێی فەرموو (إخْتَرْ مِـنْهُنَّ أرْبَعـاً) واتــە چـواریان هەڵبــژێرەو، باقیــەکان بــەرەلاّ بکــە، ئینجـا لەســەردەمی

---

(١) بڕوانە (تأویلات أهل السنتة) تفسیر الماتریدی لە نوسینی پێشەوا ابی منصور الماتریدی، ج٣، لاپەڕە /٦-٧.

(٢) بڕوانە (تفسیر القرآن العظیم) تفسیر (ابن کثیر)، لێکۆڵنەوەی (عبدالرزاق المهدی)، بەرگی/٣، لاپەڕە/١٧٣.

خەلافەتی ئیمامی عومەردا (رەزای خوای لێبێت) ژنەکانی تەلاق داو، ماڵەکەی لە نێوان کورەکانیدا دابەش کرد ئەوجا ئەو هەواڵە گەیشتە حەزرەتی عومەر (رەزای خوای لێبێت) جا فەرمووی: (من وا ئەزانم (شەیتان) لەوانەدا کە لە ئاسمان دەیبیسی گوێی لە کاتی مردنی تۆ بووە هاتووە داویەتی بە گوێتا لەوانەیە ماوەیەکی کەم تۆ بژیت سوێند بە خوا دەبێ (ژنەکانت) بگێڕیتەوەو بگەڕێنەوە بۆ ماڵەکەت یان ئەیانکە میراتگرو فەرمان دەدەم گۆڕەکەت (رەجم) بکەن وەکو چۆن گۆڕی (ئەبی ڕەغاڵ) ڕەجم دەکەن، یان وەکو گۆڕەکەی (ئەبو رغال) بەرد باران کرا، ئەوجا بێگومان هەر بەم شێوەیە (ئیمامی شافعی و ترمزی و ئیبنو ماجە و داروقوتنی و بەیهەقی) و کەسانی دیکە (ریوایەتیان) کردووە، هەتا دەگاتە (چواریان لێ هەڵبژێرە) چونکە ئەوە (دەلیل) و بەڵگەیە ئەم (حەدیسە) ئەوە ئەگەیەنێ ئەگەر دروست بوایە زیاتر لە چوار ژن مارەبکرێت حەزرەت (ﷺ) ڕێگە دەدا (دە) ژنەکە لەلای (غەیلانی) بمێننەوە، موسڵمان ببن لەگەڵیاو چونکە حەزرەت (ﷺ) فەرمانی پێ دا هەر (چوار ژن) بهێڵەوەو ئەوانی تر واز لێ بهێنە، ئەمە بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە بەهیچ شێوەیەك لە (چوار ژن) زیاتر درووست نیە هەروەها لە فەرمودەیەکی تردا لەم بارەیەوە هاتووە کە (ئەبی داوود) هێناویەتی کە (حارسی کوڕی قەیسی کوڕی عومەیر ئەسەدی)، گوتویەتی کە موسڵمان بووم هەشت ژنم هەبوو، ئینجا لەلای پێغەمبەر (ﷺ) باسم کرد ئەویش لە وەڵامدانەوە فەرمووی (أَخْتَرْ مِنْهُنَّ أَرْبَعاً وَفَارِق الأخرى) واتە چواریان کە خۆت حەزیان پێ ئەکەی هەڵبژێرەو لەوانی

تریان هەلگرەو ئـەلّێ منـیش چواریانم بـەڕەلاّ کـرد یـەکێ لەوانـە زۆر لام مابوەوە، نزیکەی (٦٠) سالّ ژنم بوو تەلاّقم دان و چـواری تـرم لای خـۆم هێشتەوە، هەروەك حەزرەت (ﷺ) پێی فەورموو[1].

(ئەگەر دادپەروەری لە نێوانیاندا نەبوو یەك ژن بەسە)

خـوای گـەورە ئەفـەرمووێت: ﴿ فَإِنۡ خِفۡتُمۡ أَلَّا تَعۡدِلُواْ فَوَٰحِدَةً ﴾ (أي إنْ خِفْتم من عدمِ العَدْلِ بين الزوجاتِ فَالزموا الإقتِصَار على واحدةٍ) **واتـە:** بێگومان خۆ ئەگەر ترسان نەتوانن بەدادگەرانـەوە وەکـو یـەك تەماشـای ژنەکانتان بکەن دەبێ تەنها ژنێك بێنن و مارە بکەن زیاتر ڕەوا نیـە و بـە شەریعەتی (ئیسلام) مـادام دادگـەری نـەبێ، ﴿ أَوۡ مَا مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُكُمۡۚ ذَٰلِكَ أَدۡنَىٰٓ أَلَّا تَعُولُواْ ﴿٣﴾ ﴾ (أو بما ملكت أيمانكم من السراری مهما كان العدد فإنّ ذلكَ أضمن لعدم الظلمِ والجور) **واتە:** دەتـوانن لـەو کەنیزەکانـەی بـە کۆیلایەتی دەکەونە بەردەستتان ئەگەر ژمارەشیان زۆربن لەبەر ئەوە کە (موڵکن) وەك ژنی خۆتان کردەوەیان لەگەڵ بکـەن، واتـا یـەك ژن بێـنن، یان ژنی کۆیلەی خۆتان چاکترە نەوەك چەند ژنان بێنن و خۆتان تووشی گوناهو (ستەم) بکـەن، هـەروەکو لـە پێـشەوە تەفـسیرو ڕاڤـە کـراوە بـە درێژی.

---

(١) بنۆڕە هەمان سەرچاوەی پێشوو.

(چەند باسێکی گرنگ)

١- هەندێ لە زانایانی ئایینی ئەفەرموون باشتر وایە کە پیاوێك تەنها ژنێك بهێنێت چونکە هێنانەدی (عەدالەت) واتە دادپەروەری لە نێوان (دووژن یا سێ ژندا کارێکی زۆر نارەحەتە)، بەتایبەتی بەو شێوەی کە شەریعەتی ئیسلام ڕونی کردۆتەوە، مافی فرەژنی ڕونکردۆتەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ڕێگای فرەژنی لەبەردەم موسڵماناندا نەبەستراوەو قەدەغە نەکراوە لە ئاینی پیرۆزی ئیسلام (إنشاء الله) دوایی هەندێکی دەخەینە بەرچاو.

٢-هەندێ جار پێویستە پیاو ژنێکی هەبێ و بیکات بە دوو ژن، لەبەر ئەوەی جاری وا دەبێت پیاوێك ژنێك مارە دەکات بەڵام پاش ماوەیەك ژنەکە تووشی نەخۆشی ئەبێ کە ڕابواردنی مێردەکەی لەگەڵیدا ئەنجام نادرێت، ئەوجا ئەگەر مێردەکە لەتەمەنی گەنجیدابوو، وە بەبێ ژن ژیانی بۆ نەدەچوە سەر، دەبێت یا ئەو ژنە نەخۆشەی (تەلاق) بدات تا بتوانێت ژنێکی تر بهێنێت.. یان ڕێگای (فەساد)و داوێن پیسی پێ بدرێت ئەمەش بەهیچ شێوەیەك بۆ پیاوی خاوەن باوەڕ نابێت و مەحاڵە ، جا ئایە لە (حالەتێکی) وادا ئەو باشتر نیە کە ڕێگای بدرێت ژنێکی تر بێنێت بێ ئەوەی ژنە نەخۆشەکەیشی (تەلاق) بدات؟!

٣- جاری واش دەبێت پیاوێك ژنێك مارە دەکات و دوایی دەردەکەوێت کە ژنەکە نەزۆکەو منداڵی نابێت، مرۆڤەکەش حەز لە منداڵ و نەوە دەکات، جا لێرەشدا دیسانەوە ئەگەر پیاوەکە ڕێگای ژنهێنانێکی تری نەبێت لەبەر ئەوەی کە ژنی هەیە، ئەگەر ژنەکەی (مانع)

بێت و داوای تەلاّقی لیّ بکات ئەوە دەبێت ژنەکەی تـەلاّق بـدات و ئینجـا تووشی خـەم و ئـازارێکی زۆری بکـات و لێـی جیاببێتـەوە تـا ژنێکـی تـر بهێنێت، جا کامەیان باشترە ژنە نەزۆکە داماوەکە (تـەلاّق) بـدات یـاخود رێگـا بـدرێتیّ ژنێکـی تـر بێنێـت باشـتر نیـە؟ هـەروەها ئامـاژەمـان بـۆ (کەنیزەو کۆیلە) کـرد چـونکە لـە پێشەوە گوتمـان ئافرەتـە کـەنیزەکان ئەگەر زۆریش بن ڕەوایە بـەلاّم ئێستاکە لـەم (عەسـر)و زەمانـەدا کۆیلـە نەماوە، جا مەبەست لە ئافرەتانی (کەنیزەو کۆیلـە) ئافرەتـانی دوژمنـی غەیری دینن کـە لـە شـەڕدا بـەدیل دەگیرێـن ئـیتر کۆیلایـەتیان بەسـەردا دەبرێت، جا بێگومان ئەم جۆرە ئافرەتانە بە (عەرەبی) پیّ ی دەگوترێ (جاریە) ئەوجا بەدیل گرتنی پیاو یان ژن لە شەڕدا و کردنیـان بـە کۆیلـە پـێش هـاتنی ئیـسلام و دوای هاتنیـشی لـەناو گەلانـدا هـەر بـاو بـووە، تەنانەت تا ماوەیەکی کەمی پێش سەدەی بیستەمیش هەر باوی هـەبوو، ئینجا دەوڵەتان بڕیاریاندا لەسەر بنبڕکردنی ئەو دیاردەیە بەلاّم ئێستاش کە دوو (دەوڵەت) دەبێتە شەڕیان لە هـیچ جـۆرە تـاوان و سـتەمێك سـڵ ناکەنەوەو ئەو دیلانەی دەیان گرن ئەگەر نێرینە بن زۆر جار دەیـانکوژن و بـەلاّم ئەگـەر ئـافرەتیش بـن بـە زۆرو (تەعـەدا) دەسـتدرێژی دەکەنـە سەریان، بەلاّم لە راستیدا ئەمـە (تـەجاوزە)و بـە پێچەوانەی شـەریعەتی ئیسلامە، چونکە ئاینی ئیسلام بەرامبەر بەدیل زۆر بەزەییەو هەتا ئەگـەر دیلەکە لادینیش بێت بە جوانترین شێوە (معامەلەی) لەگەڵ دەکرێ.

٤- زۆر لە رۆشنبیران و مێـژوو نووسـان ئـەڵێن ژمـارەی ئافرەتـان لـە ژمـارەی پیـاوان زیـاترە بەتایبـەتی لـەکاتی جـەنگی نێوان دەوڵەتانـدا،

چـونکە ژمارەیـەکی زۆر لـە ئافرەتـان بـەهۆی کـوژرانی مێردەکانیانـەوە بێوەژن دەکەون، هەروەها بەشێکی زۆریش لە ئافرەتان هەر بەبێ شـوو دەمێننەوەو دەبنە (قەیرە) کچ جا لە حاڵەتی ئاوادا کە هەردوو جۆرەکـە پێویستیان بە (مێـرد) هەیـە ئەگـەر ڕێگـای فرەژنـی (تعـدد) لـە پیـاوان بگیرێـت هـەروەکو کاربەدەسـتانی ئـایینی (دیـان) و فەلـەکان ڕێگایـان گرتووە[1]، ئەوکاتە زۆرینەی ئەو دووجۆرە ئافرەتانە (بێـوە ژن و قـەیرە کـچ) ڕەنگـە ڕووبکەنـە زینـاو داوێـن پیـسی و ببنـە هـۆی بڵاوبونـەوەی فەسادو گەلێك جۆری نەخۆشـی ترسـناك، وەکـو لـە جـەنگی (یەکـەم) و (دووەم) لە ئەوروپادا ڕویدا، هـەروەها بـە هـەزارەها منـداڵی (ناشـەرعی) لـەدایك بـوون وفـڕێ دەدرانـە نـاو کۆڵانـەکان و باخـچە گشتیەکان، لـەو ڕۆژگارەدا بـوو بـوو بـە گرفتێکـی گـەورە، بـەڵام لـە هێنـانی ژنێـك زیـاتر ڕێگـای پـێ بـدرێت ئـەم گرفتـەو ئـەم بـار گرانیـە لەسـەر کۆمـەڵ سـووك دەبێت.

٥- ئەوجا هـەروەها ئـەوەی ڕاسـتی بێـت (بـێ بـاوەڕان) و دوژمنـانی ئیسلام و ئەو کەسانەی بە ئاوی خراپی ئـەوان پـەروەردە بوونـەو کـراون بەرامبـەر بـە یاسـای ئیـسلام بـۆ مـارەکردنی هـەتا (چـوار ژن) کـە پیـاو مارەیان بکاو بیان هێنێ بە گوێرەی شەرع و یاسای خـودا (معاملـەیان) لەگـەڵ بکـات، بـەڵام ئـەو کەسـانە پڕوپاگەنـدە ناپەسـەندی زۆریـان

(١) چونکە بێگومان بەلای ئەوانەوە نابێ (لەیەك ژن) زیاتر بێنی چونکە ئەگەر ژنێکیان پیاوەکەی بمرێت ئیدی چیتر مێردی دیکە ناکاتەوە و ئەبێتە (ڕەبەن) هەروەکو لەناو خۆشیاندا پێی دەڵێن (ڕەبنی، دێریی).

بلاوکردۆتەوە، هەروەها ئەشی کەن، بەبێ ئەوەی لە پێویستی سوودی دانیشتوان وورد ببنەوە کە تووشی کاری ناهەموار ئەبن، جا بێگومان ئەو کەسانە ئەیانەوێ ئادەمیزاد وەك ئاژەڵ وابن و بژین و بڕۆن و بخۆن بەبێ پەروەردەو بەبێ ئابڕوو ئارەزووی ژن و مێردی خۆیان بەبێ سنوور و بەبێ یاسای دیاریکراو لەهەر کەسێ بێ ڕەوا بێ یا قەدەغە، بەبێ دەستوری ڕێککەوتوو لەگەڵ سروشتی ئادەمیزادا جیهان بەسەر ببەنو ووردبینەوە لە بەرژەوەندی خەڵك، جا ئەگەر ئێمەی ئادەمیزاد لەگەڵ ئەو کارە پێویستانەدا بڕۆین کە پەیڕەوی ئاینی پیرۆزمان بۆی داناوین زۆر بە دادپەروەرانە و چاوی ڕوونەوە، تەماشای کارەساتی مێژووی ناهەمواری بکەین کە ئەبێتە هۆی زۆر بوونی ژمارەی ژنان و کەم بوونەوەی پیاوان ئەمانەمان بۆ ڕوون ئەبێتەوە.

٦- جا هەروەها بێگومان لەو چەرخەی ئێستامان گەلێ لە نووسەران لەوانەی خۆیان بە تێگەیشتوو و نووسەری باش دەزانن بەتایبەتی نووسەرانی (ئەوروپی) ڕازی نابن بەوەی کە لە ژنێك زیاتر بۆ پیاو بێت چونکە گەلێ بیانووی نالەبار دەیننەوە، هەندێ جار دەڵێن ژیان بەرەو پێشکەوتن ڕۆیشتووە بەخێوکردن و چاودێریان بە چاکی ناکرێ ئەمەش هەڵاتنە لە ڕاستی ئەرکی ژیاندا، خوای گەورە ماوەی داوە زیاتر لە ژنێك بۆ پیاو بێت[1]، چونکە ڕاستەقینەی ژیان وا پێویست دەکات ئێمە

---

(١) هەروەکو بە (نەنصی) ئایەتی قورئان دروستە بۆ پیاو (تا چوار ژن بهێنێ) و مارە بکات وە بە فەرموودەی پێغەمبەریش (ﷺ) ڕێگا دراوەو ڕەوایە پیاو (چوار ژن) مارە بکات و بێنێ.

بەچاوی خۆمان دەبینین و لە کۆنەوەش هەردەم ژن لە پیاوان زیاترن و چونکە ئەمە سروشتی خودایە، جا بێگومان هەتاکو هەندێ جار لە هەندێ وولات و کۆمەڵی وابووە (چوار ژن) بەرامبەر یەك پیاو هەبووە، هەروەکو پسپۆران سەرژمێریان کردووە، جگە لەمەش ئەو زیادەیەش بەردەوامە واتە هەموو کاتێ ژن لە پیاو زیاتر بووە جگە لەمەش بەهۆی (شەڕو شۆڕەوە) پیاوان زۆر دەکوژرێن، هەروەها بۆ نموونە لە شەڕی یەکەمی جیهانی (چەند ملیۆن) پیاو لەناو چوون، چونکە بێگومان لەشەڕی دووەمی جیهانی (پەنجا ملیۆن) پیاو کوژران، هەروەها شەڕی جوولەکەو گەلی فەلەستین کە لە ساڵی (١٩٤٨ز) ڕوویداو بەرپابوو، کوژراوی موسڵمانانی (فەلەستینی) بێ ژمارەو بێ حیسابە، هەتاکو ئێستاکەش بەردەوامە، هەروەها شەڕی موسڵمانانی (جەزائیر) لەگەڵ (فەرەنسیەکان) زیاتر لە (ملیۆنێك) کوژرا، بۆیە ناویان لە (جەزائیر) ناوە خاوەنی (ملیۆن شەهید)، ئێستاکەش موسڵمانانی (جەزائیر) لەگەڵ دەوڵەتەکەیان شەڕیانەو ڕۆژانە بەدەیان کەس دەکوژرێن، خۆ لە شەڕی (عێراق و ئێران) کە لە ساڵی (١٩٧٩ز) دەستی پێ کرد هەروەها هەشت ساڵی درێژە کێشا دەتوانین بڵێین زیاتر لە (یەك ملیۆن) کەس لەهەردوولا کوژراون، جگە لەوانەی کە بێ سەرو شوێنن کە ژمارەیان هەتا ئێستا نەزانراوە، هەروەها لە ساڵی (١٩٩٠ز) لە شەڕی کوێت و عێراق، بەیەك ڕۆژ (سەد هەزار) کوژران، بەڵام هەندێکی تر دەڵێن (سەدو پەنجا هەزار) سەربازو ئەفسەری عێراق لە بیابانی (کوێت) لە نێوان شاری کوێت و عەبدەلی و ئەرتاویەی سعودی بە بۆمباو ساروخی

ئەمریکاو دەوڵەتانی ڕۆژئاوای هاوپەیمانی ئەمەریکا و دەوڵەتانی عەرەبی کە لایەنگری کوێتیان دەکرد زۆربەیان کوژران و لەنێوچوون، هەروەها زۆربەی (سەنگەرەکانیان) بە (دەبابە) بەسەردا تەبك کردن، کە هەموو جار لە (تەلەفزیۆنی) ئینگلیزی ڕۆژ بەڕۆژ نیشان دەدرا و خەڵك بەچاوی خۆیان دەیان دیت.

٧- هەروەها جگە لەوانەی پێشوو، کوشتار لە شوێنێکی وەك ڕوواندەی ئەفریقی لەشەڕی نێوان خۆیاندا گەیشتە دوو ملیۆن کەس، هەروەها لە شەڕی (بۆسنەو هێرسك) کە سەر بە (مەسیحیەکان) بە یارمەتی ڕووس و یۆنان و سەربازەکانی نەتەو یەکگرتوەکان بەتایبەتی (ئۆکرانیەکان) نیو ملیۆن کەسیان لە موسڵمانانی (بۆسنە) کوشت هەروەها شەڕەکانی (ئەفغان) و (ڕووس) و ئەفغانیەکان لەنێو خۆیاندا لەسەر دەسەڵات تا ئێستاش بەردەوامە، هەروەها (ملیۆنێك) کەس کوژرا هەروەها شەڕەکانی (هیند) و موسڵمانانی (کشمیر) بەردەوامە، هەروەها ڕۆژێ بە دەیان کەس دەکوژرێن، هەروەها لەشەڕی نێوان (کوردو عێراق) کە لە ڕۆژی ١٩٦١/٩/١١ زاینی دەستی پێکرد دەتوانین بڵێین (نیو ملیۆن) کەس تاکو ئێستا کوژراوە، هەروەها جگە لەمەش لە دوی دێ و تەشەنە ئەکاو کوشتار پەرەدەستێنێ خوا بۆمان (خێر) بکا، هەروەها لەشەڕی (چاچانەکان) و ڕوسیش بەهەزاران کەس کوژران و دەکوژرێن، هەروەها شەڕی (تورك) لەگەڵ کوردان بەردەوامەو ڕۆژانە بەدەیان کەس دەکوژرێن، هەروەها شەڕی کوردی ئێرانیش لەگەڵ دەوڵەتی ئێران کوژراوی ئەوانیش بە هەزاران بوو، ئێستاکەش بەردەوامە، هەروەها وڵاتی (مصر) یش بەم دواییە چەندەها کەسیان لەیەك کوشتوە،

هەروەها (یەمەن) کە شەڕی ناوخۆ دەستی پێکردوەو ڕۆژانە بەسەدان کەس دەکوژرێن، هەروەها شەڕی دەوڵەتی سوریاش لەگەڵ میللەتەکەی خۆیدا، ڕۆژانە بە سەدان کەسیان لێ ئەکوژرێ، تاوەکو ئێستاش بەردەوامە، هەروەها ئێستاکەش بەچاوی خۆمان دەیبینین هەموو ڕۆژ لەسەر ئەم زەویە لەزۆروبەی ولآتانی موسڵمان بە دەیان و بە سەدان و بە هەزاران دەکوژرێن و (شەهید) دەبن، چونکە کارەساتی ڕۆژانەش کە ئاسایی دەقەومێ گەلێ پیاو تیادەچن، هەروەها ژنانیش دەکوژرێن ، بەلآم ژمارەی کوژراوی ئەوان لەچاو پیاوان دڵۆپێکە لە دەریایەك[1].

ئاگادارییەك:

ئا لەم دوایەشدا ئەو شەڕە نەگریسەی کە (داعش) بەسەر خەڵکی عێراق و سوریاو بەتایبەتی کوردستان چەسپاندوویەتی لەوانەیە (٢,٠٠٠,٠٠٠) دوو ملیۆن هاولآتی کوژاربێت وە(٣٠٠,٠٠٠) سێ سەد هەزارلەجیشی عێراقی‌و حەشدی شعبی کوژرابێت، وە(٣٠٠٠) سێ هەزار لەشەرڤانان‌و پێشمەرگە قارەمانەکان شەهید بوونە(خوا زانایە).

ئەم ژمارانەش بەگوێرەی میدیاو سایتە جیهانیەکان کە بلآوکراوەتەوە کە ئاماری بۆ کراوە.

---

(١) سەرچاوەکان کە سوودیان لێ وەرگیراوە ئەمانەن: ١- تەفسیری گوڵشەن، لە نوسینی مامۆستا نظام الدین عبدالحمید، لاپەڕە/١٧٣. ٢-تەفسیری قورئانی پیرۆز لە نوسینی خوالێخۆشبوو (عەبدولعەزیز عەلائەدین مستەفا کۆیی) بەرگی/٢، لاپەڕە/٣٩. ٣-تەفسیری زمناکۆ، لە نوسینی مامۆستا مەلا سەعیدی زمناکۆیی، بەرگی/٤، لاپەڕە/٩٧، لەگەڵ هەندێ دەستکاری خۆشم کردووە.

(پاشكۆ)

پوختەی ووتە بە كورتی (فرەژنی) لە ئیسلام كارێكە بەناچاری پەنای بۆ دەبردرێ یان پەرژەوەندییەكی تایبەتی یان گشتی تێدایە، بەلأم بێگومان ئەوانە هیچ بیانویەكی (شەرعیان) نی یە ، هەر لەو گۆڕە دەچن سواری داخوازی و ئارەزووی خۆیان دەبن و لە هەمانكاتیشدا فەقیرو هەژارن و ئەو ژنانەش دەسخەڕە دەكەن ئەوە لە حاڵەتی ئاوادا دەبێ ڕێیان لێ بگیرێ بەتایبەت پاش دەركەوتنی ئەو هەموو گیرو گرفت و كێشانە كە ئەمڕۆ لە فرەژنیدا ڕوودەدەن.

(پێویستەو دەبێ مارەیی بە ژنان بدرێ)

خوای گەورە ئەفەرموێت: ﴿ وَءَاتُواْ ٱلنِّسَآءَ صَدُقَٰتِهِنَّ نِحۡلَةً ﴾ أي أعطوا النّساءَ مهورهنّ عطيةً عَنْ طيب أنْفسكم. **واتە:** پێویستە ئەو مارەییەی بڕیارتانداوە بۆ ژنەكانتان بە (فەرزێكی) خوایشی بزانن چونكە مارەیی ژنان بڕیاری خوایە (فەرزەو) واتە پێویستەو مافی خۆیانەو بیاندەنێ، ﴿ فَإِن طِبۡنَ لَكُمۡ عَن شَيۡءٖ مِّنۡهُ نَفۡسٗا فَكُلُوهُ هَنِيٓـٔٗا مَّرِيٓـٔٗا ﴿٤﴾ ﴾ أي فإن نفوسهُنّ بهبةِ شيءٍ من الصّداق أي فخذوا ذلك الموهوب حلالاً طيباً.

واتە: ئەگەر بە خۆشی و دڵ و ئارەزووی خۆیان دەست بەردار بوون لە شتێ لەو (مارەییە) و پێیان دان ئەوە (حەلأڵە)و ڕەوایەو بیخۆن، هیچ گوناهی تێدانیە چونكە (حەلأڵ) و (زەلأڵە).

(پوختەی ووتەکان)

ئـەی موسـڵمانەکان کـاتێ ژنتـان مـارەکرد ئـەوە بێگومـان ئـەبێ مارەییەکـەیان پـێ بـدەن وەکـو خـودا پێـی داون، با پێیـان بـدەن بـە پیـاوەتی وەك بەخشـشی بـدەن بـدەن بـە یـەکێ، وە هـەروەها مارەییەکەیان مەخۆن و (مـەنعی) مەکـەن لێیـان چونکە مـافی خۆیانـەو بەڵێ ئەگەر بە خۆشی خۆیـان و ئـارەزوی دڵ شـتێکیان لـەو مارەییـە دا بەئێوە بیخۆن و نۆشی گیانتان بێ و پیرۆزتان بێ.

(ماڵ و داراییتان مەدەنە دەست سەفیهەکان)

دوای ئەوەی خوای گەورە دێتە سەر باسی ئەو (ماڵ و سامانە)ی کـە خوا پێی داون نەیدەنە دەسـتی (سـەفیە) و نەزانـەکان کـە جیـاوازی لـە نێوان چاکەو خراپەی خۆی ناکات جا بەوانە دەڵێن (سفیە) پارەو مـاڵ و دارایی لە جێی خۆی (سـەرف) واتـە خـەرج ناکـات چونکە پـارەو مـاڵ و سامان خودا بۆ پێویستی ئادەمیزاد دانـاوە کـە بـاری ژیـانی خـۆی پـێ ڕاست بکاتەوەو ڕێکی بخـات، نـەك بـەولاو بـەولادا سـەرفی بکـات و جـێ نەگرێ و ئینجا خودا دەفەرمووێت: ﴿ وَلَا تُؤْتُوا۟ ٱلسُّفَهَآءَ أَمْوَٰلَكُمُ ٱلَّتِى جَعَلَ ٱللَّهُ لَكُمْ قِيَٰمًا ﴾ **واتـە:** مـاڵ و سـامانی خۆتـان مەدەنـە دەسـتی ئـەو گەنجانـەی نـەزان و کـەم (عـەقلن) و بـێ هۆشـن[1] و هـەتیون و لـەلاتان

---

(١) بزانن (سەفیە) لە زمانی عەرەبیدا واتە (کەم هۆش) وە هەروەها لە (عورفی دنیا) بەکەسێ ئەڵێن کە مەسڵەحەتی خۆی نازانێ کارسازی ناتوانێ بکات، بڕوانە (تەفسیری نامی) لە دانانی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەرس، بەرگی دووەم، لاپەڕە/٢٤٨.

هێشتا نەگەیشتونەتە ئەو پایەی کە چاکەو خراپـەی خۆیـان بـزانن، ئـیتر ئەوانە نێر بن یان مـێ یـا بـاوك دار گـەورە بـبن یـان منـدالْ ئـەو مالـەیان (تەسلیم) مەکەن و مەیاندەنێ و ئەو داراییە کەوا لە دەستانا ئـەوەی کـە خـودا ڕاوەسـتان و مانـەوەی ئێـوەی بەسـتووە پێـوە، ﴿وَٱرۡزُقُوهُمۡ فِيهَا وَٱكۡسُوهُمۡ﴾ **واتە:** ڕزق و ڕۆزیان و جل و بەرگیان بۆ بکەن و لەو مالە کـە هەتانەو لەبەر دەستانە بۆیـان دابـین بکـەن، ﴿وَقُولُواْ لَهُمۡ قَوۡلٗا مَّعۡرُوفٗا ٥﴾ **واتە:** قسەی وایان بۆ بکەن کە دلیان خۆش بکە چونکە بە ڕوو گـرژی و زمانی تالْ دلیان ئازار مەدەن و پـێ یـان بلـێن واتـێ مەگـەن کـە ئێمـە مالەکتان دەخۆین نەخێر بەلکو هەرکات ئێوە گەورە بـوون و پێگەیـشتن مالْ و سامان ئی خۆتانە و بۆ ئێوەمان هەلگرتووە.

(**ئاگادارییەك**)

خوێنەوارانی ئازیزم، لەم ئایەتەوە شەریعەتی ئیسلام یاسـای (حیجـر) و قەدەغەکردنی (سەرف) و خەرجی مالْ و دارایی داهێناوە ئەوجا دەبـێ ئەوانەی کە هەتیون و یـا منـالْن و یـا سـەفیهن و، یـا شـێتن یـا جحێـلْ و نەزانن مالەکـەیان لێ بـسەندرێ و بدرێتـە دەسـت (وەصـی) و چـاودێرێك هەت حالیان چاك دەبێ، یان لەلای (مەحکەمە) و دادگا بۆیـان بپـارێزرێ ، بەلام دەبێ بۆ ماوەیەك خواردن و جل و بەرگیان بـۆ دابـین بکـرێ، جـا خوای گـەورە ئەفـەرموێ: ﴿وَٱبۡتَلُواْ ٱلۡيَتَٰمَىٰ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغُواْ ٱلنِّكَاحَ﴾ **واتـە:** ئەگەر سەرپەرشتی مالی هەتیوتان کەوتە ژێـر دەسـت ئـەوە چـاوەڕوانی گـەورەبوونیان بکـەن تـا ئەگـەر تەمـەنی (بلـوغ) بـوون و ژن خواسـتن و

توانای ژن خواستن و توانای ژن و مێردی واتە بەجارێ ماڵەکە گشت مەکەنەوە دەستیان و چاودێریان بن ئاخۆ ئەزانن سەرفی بکەن یا نا؟

﴿ فَإِنْ ءَانَسْتُم مِّنْهُمْ رُشْدًا فَٱدْفَعُوٓا۟ إِلَيْهِمْ أَمْوَٰلَهُمْ ﴾ **واته:** ئەگەر ژیرو عەقڵ و لێزانیتان تێدا بەدی کردن و زانیتان کەوا سەوداو مامەڵەیان ڕێك و پێکە، هەروەها هەڵس و کەوتیان تەواو ئاقڵانەیە، ئەوە ماڵ و سامانەکەیان بدەنەوە، با بۆخۆیان ئیش و کاروباری خۆیان هەڵسوڕێنن و جێ بەجێ ی بکەن و وەکو خێزانێکی بەختیار.

(هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە)

(موفەسیرەکان)ئەگێڕنەوە ئەم ئایەتە پیرۆزە دەربارەی (سابتی کوڕی ڕەفاعەو مامەی) دابەزیوە چونکە (ڕەفاعە) مردوو ماڵەکەی بەجێما بۆ سابتی (کوڕی) کە منداڵ بوو ئەوجا (سابت) بوو بۆ خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) عەرزی کرد ئەی پێغەمبەری خوا کە برازاکەم هەتیوە لە ماڵی مندایە چی بۆمن ڕەوایە لە ماڵەکەی، و کەی ماڵەکەی بدەمەوە؟ ئەوجا بەم بۆنەیەوە ئەم ئایەتە پیرۆزە دابەزی و هاتە خوارێ.

(دروستە دەست کورت ماڵی هەتیو بخوات بەپێی ئەوەی کە بەخێوی دەکات)

خوای گەورە ئەفەرموێت: ﴿وَلَا تَأْكُلُوهَآ إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَن يَكْبَرُوا۟ ﴾ **واتە:** ماڵەکانیان بە (زیادەڕەوی) مەخۆن نەوەك گەورەبن و لێتان وەربگرنەوە، ﴿وَمَن كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ ۖ وَمَن كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِٱلْمَعْرُوفِ ۚ﴾ **واتە:** هەرکەسێ لە ئێوە دەوڵەمەندە، با خۆی بپارێزێ و ماڵی هەتیو نەخوات وە هەر کەسێکیش دەست کورت و هەژارە هەر ئەوەندە بخوات کە پێویستی ژیانیەتی و لێی بخوات[1] ، ﴿فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَٰلَهُمْ فَأَشْهِدُوا۟ عَلَيْهِمْ ۚ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ حَسِيبًا ﴿٦﴾﴾ **واتە:** هەر کاتێکیش ماڵەکەیان ئەدەنەوە لە دوای ئەوەی کە (بالغ) ئەبن ، ئەوکاتە ماڵەکەیان بدەنەوە بە ئاگاداری شایەدەکان (چونکە بێگومان ئەوە فەرمانی خودایە) دەربارەی ئەو کەسانەی چاودێری هەتیوان دەکەن کە شایەتیان لەسەر بگرن و ماڵەکانیان بدەنەوە، بۆ لێپرسینەوەش هەر خودا بەسە، واتە خودا (کافیە) بۆ چاودێری و شایەت بێ دەربارەی ئەو هەتیوانە لەکاتی وەرگرتنەوەی ئەو ماڵەدا، ئایە بەتەواوی بێ یا کەم بێ و یا خیانەت و فروفێڵی لەگەڵ کراوە، یان دراوەتەوە بە تەواوی.

---

(١) عَنْ إبن حَاتَم (رحمه الله) قالَ عَنْ عائشة (رضي الله عنها) قالت نَزَلَتْ هذه الآية في وَالي اليتيم، واتە لە ئیبنو ئەبی حاتەمەوە ریوایەتی کردووە لە خاتوو عائیشەوە (ڕەزای خوای لێبێت) ووتی ئەم ئایەتە لەسەر بەخێوکەری هەتیوان هاتۆتە خوارەوە.

(باسێك لە مافی میراتگرتن لە ماڵی میرات داو، وە مافی هەتیوان و خزمانی تریش کە خوا دیاری کردووە)

خوێنەوارانی ئازیزم، پاش ئەوەی خوای گەورە باسی (حەرامی) خواردنی ماڵی هەتیوانی کردوو ئینجا فەرمانی دا کە هەر کاتێ (بلۆغیان) بوو ماڵ و سامانەکەیان بدەنەوە ئەوجا لە دواییدا دێینە سەر ڕوونکردنەوەی کە ئەو (فەرائیزەی) واتە کەلەپورەی لە مردوو بەجێ دەمێنێ و سەرپەرشتیار پارێزگاری دەکەن چونکە (نێرو مێ) ی تێدایە (شەریك) و هاوبەشن جا بێگومان لەسەردەمی پێش هاتنی ئیسلام (میراتیان) نەداوە بە ژن و منداڵان و هەتیوەکان.

هەروەها زۆربەی (موفەسیرەکان)لە سەعیدی کوڕی جوبەیرو قەتادەوە ئەگێڕنەوە و ئەڵێن (کافر) و بت پەرستەکان ماڵ و سامانیان هەر بۆ پیاوی گەورە دادەنا لە (میرات) و کەلەپوردا، هەروەها ژن و منداڵیان (مەحروم) ئەکردو وە ماڵی هەتیویشیان (غەسب) ئەکردو ئینجا خوای گەورە ئەم چەند ئایەتەی دابەزاندو فەرمووی: ﴿لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ ٱلْوَٰلِدَانِ وَٱلْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَآءِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ ٱلْوَٰلِدَانِ وَٱلْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا ﴿٧﴾﴾ **واتە:** بێگومان هەموو پیاوێك و هەموو منداڵێك لە (میراتی) دایك و باوك و خزمانی نزیکدا بەشدارەو بەشی هەیە، هەروەها ژنانیش (گەورە بن یا منداڵ) لە میراتی دایك و باوك و خزمانیاندا بەشدارن جا بێگومان (میراتەکە) چ کەم بێ یان زۆر بێ بەمەش خودای پەروەردگار (واجبی) واتە بەپێویستی داناوەو، هەروەها بڕیاری لەسەر داوە، بۆیە هەرگیز نابێ لێ ی لابدرێت. ﴿وَإِذَا

حَضَرَ ٱلْقِسْمَةَ أُوْلُوا۟ ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْيَتَٰمَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينُ فَٱرْزُقُوهُم مِّنْهُ وَقُولُوا۟ لَهُمْ قَوْلًا مَّعْرُوفًا ﴿٨﴾ ﴾ **واته:** هەر لەکات دابەشکردنی کەلەپورەکەدا خزمانی نزیکی مردوو (میرات) نەگر وە هەتیوان و یان کەسانی هەژار و دەست کورت لەوێ بوون دەبێ لەو میراتە شتێکیان بدەنێ هەروەها بێ بەشیان نەکەن هەرچەندە (کەلەپوور) و (میراتیشیان) نەکەوێ، وە بە ڕووخۆشی و بەشوشیەوە قسەیان لەگەڵ بکەن و بیان دوێنن و با دڵیان نەڕەنجێ و (حاجز) نەبن لێتان[1].

(دروست نیە ستەم لە منداڵان بکرێ)

خوای گەورە ئەفەرمووێ: ﴿ وَلْيَخْشَ ٱلَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا۟ مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَٰفًا خَافُوا۟ عَلَيْهِمْ ﴿٨﴾ ﴾ **واته:** ئەو کەسانەی کە لەپاش خۆیان چەند منداڵێکی بێ دەسەلات و لاواز بەجێ دێڵن، با ئەوە بخەنەوە یادی خۆیان کە ئەوانیش لەوانەیە بمرن و منداڵەکانیان بە هەتیوی بکەونە ژێر دەستی خەڵکی تر و منداڵی ئەوانیش پشتگوێ بخرێن و هەروەها زەبرو ناخۆشیان لەگەڵدا بەکاربهێندرێ، ﴿ فَلْيَتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَلْيَقُولُوا۟ قَوْلًا

---

(١)هەندێ لە زانایانی (تەفسیر) ئەفەرموون (بەجێهێنانی ئەم فەرمانە بە پێویستی دائەنێن بەتایبەتی ئەگەر (میراتەکە) زۆر بێت بەڵام هەندێکی تر لە زانایان ئەڵێن، ئەمە (واجب) واتە پێویست نیە، هەندێکی تر ئەڵێن چاك وایە ئەنجامی بدەیت، بەڵام هەندێکی تر ئەڵێن ئەم فەرمانە بۆ سەردەم و کاتێك بووەو دواتر لابراوە، بەهاتنە خوارەوەی ئایەتەکانی (میرات) کە هەر خاوەن بەشێك بەشی خۆی بۆ دیاری کرا ئیتر دوایی (نەسخ بوو)، بڕوانە تەفسیری گوڵشەن، لاپەڕە/١٧٦.

سَدِيدًا ﴿٩﴾ **واته:** با ئەم (میرات) بەرانە لەخوا بترسن و قسەی پیاوانەو میهرەبانە و بەزیانە لەگەڵ ئەم (هەتیوانەدا) و لەگەڵ ئەم بچوك و گەدایانەدا بکەن، هەندێ لە (موفەسیرەکان)ئەڵێن ئەم (ئایەتە) قسە ئەکا لەگەڵ ئەوانە کە مردنیان نزیك ئەبێ و لەکاتی (وەسیەتا) و واتە لە خودا بترسن و ماڵەکەیان بە (وەسیەتی) بێ جێگەو بە (زایەع) نەکەن و ، هەروەها (زیاد) لە سێ یەك (وەصیەت) نەکەن.

(ئاگادارییەك)

پێشەوا بوخاری و موسلم[1] ئەم فەرمودەیان هێناوە کەوا پێغەمبەری خودا کاتێ تەشریفی چوە لای سەعدی کوڕی ئەبی وەقاص (خوا لێی ڕازی بێت)، کەوا سەردانی کرد، ئەویش لە وەڵامدا فەرمووی ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) من کەسێکم خاوەنی ماڵ و سامانێکی زۆر کەسیش نیە میراتم لێ بگرێ جگە لە کچێك ئایە دروستە دوو سێ یەکی ماڵەکەم بکەم بە (خێر) فەرمووی نەخێر درووست نیە، ئینجا ووتی ئەی (سێ یەك) فەرمووی سێ یەکی بکەو بەلام سێ یەکیش زۆرە وە لە دواییدا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (إنّكَ أنْ تَذَرَ وَرَثَتُكَ أغْنياء خَيْرٌ مِنْ أنْ تَذَرْهُم عالةً يتكففونَ النّاس) **واته:** تۆ ئەگەر لەپاش خۆت مندالەکانت بە دەوڵەمەندی بەجێ بێڵی باشترە لەوەی بە فەقیری و هەژاری بەجێیان بێڵی و هەروەها دەست لەخەڵکی پان کەنەوەو دەرۆزە بکەن.

---

(١) هەندێ لە زانایانی (تەفسیر) ئەفەرموون (بەجێهێنانی ئەم فەرمانە بە پێویستی دائەنێن بەتایبەتی ئەگەر (میراتەکە) زۆر بوو بڕوانە (فتح الباری، شرح صحیح البخاری) بەرگی/٥، لاپەڕە/٤٢٧.

(خوای گەورە هەڕەشە لەو کەسانە ئەکات کە ماڵی هەتیوان دەخۆن)

خـوای گـەورە دەفـەرمووێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَٰلَ ٱلْيَتَٰمَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِى بُطُونِهِمْ نَارًا ۖ وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا ﴿١٠﴾﴾ (أي إنّ الّذين يَغْتَصِبُونَ أموال اليتامى بدونِ حَقّ ويعتدون على هؤلاء الضُعفاءِ فَيسلبُونَ أمولَهُم التّي تركهّا لَهُمْ آباؤهم في الحقيقةِ إنما يأكلونَ في بطونهم الحرام وَسَيدْخلُونَ ناراً هائلةُ مُستعرة يوم القيامة) **واتە:** بەڕاستی ئەو کەسانەی بە ناهەق‌و ناڕەوا ماڵ و سامانی هەتیووی بێ باوك دەخۆن با بزانن کە پشکۆی ئاگر دەخەنە ناو سکیان و تووشی ئاگرێکی بە هەڵپە دەبن و وە لە دوارۆژیشدا دەخرێنە ناو ئاگری بڵێسەداری دۆزەخەوە، چونکە لەقیامەتدا ئەوەی خواردوویانە دەبێتە ئاگرێکی راستەقینە جا هەروەها پێغەمبەریش (ﷺ) خواردنی ماڵی هەتیوی بەیەکێ لە گوناهە گەورەکان ژمارە کردووە[1]، بڕوانە پەرتووکی تاوانە گەورەکان لەڕوانگەی ئیسلامەوە.

(باسێك لەبارەی میرات و میراتگران)

(موفەسیرەکان)ئەڵێن لە سەردەمی (جاهلیەتدا) واتە نەفامیدا منداڵ و ژن میراتیان نەدەدرایەو ئەیانگوت ماڵ و سامان بۆ کەسێك ئەبێ کە بتوانێ سواری ولاخ ببێ و چەك هەڵبگرێ و بتوانێ لەگەڵ دوژمندا شەڕ

---

(١) بڕوانە پەرتوکی (تاوانە گەورەکان لە ڕوانگەی ئیسلامەوە) لاپەڕە/٧٨، لەنووسینی (عبدالرحمن مەلا طە عبدالعزین).

بکاو، بەهەموو شێوەیەك (دیفاعمان) لیٚ بکاو، ئینجا خوای گەورە ئەم ئایەتەی هەناردوو فەرمووی: ﴿ يُوصِيكُمُ ٱللَّهُ فِىٓ أَوۡلَـٰدِكُمۡۖ لِلذَّكَرِ مِثۡلُ حَظِّ ٱلۡأُنثَيَيۡنِ ﴾واتـــە: جـا نێرینــە وەك بەشـی دوو مێینـەی هەیـە لەمیراتەکاندا بێگومان لەپاش ئەوەی کە خوای گـەورە فـەرمووی (ژن) و پیـاو گـەورەو بـچووك بەشـیان هەیـە لـە (مـیرات) و هـەروەها باسـی هەتیوانیشی کرد ئـەوجا دێتـە سـەر باسـی بەشـکردنی (مـیرات) لـەنێوان میراتگران جا ئەفەرمووێ: (خوا ڕاتان ئەسپێرێ و فـەرمانتان پـێ ئـەدات لە میرات گرتن دوو بەشی مێینەی هەیە، واتە پیاو دوو بەشی ژنی هەیـە، بۆ نموونە واتە کەسێ مرد (کوڕو کچێکی) هـەبوو میراتەکـەی ئـەکرێ بـە سێ بەشەوە، دوو بەشی بۆ کوڕەکەو، بەشـێکی بـۆ کـچەکەیە هـەروەکو لە(کتێبە) شەرعیەکاندا بەدووروو درێژی باسکراوە.

(**تێبینیەك**)

ئەمەش لەبەر ئەوە نیە (ئیـسلام) بـە چـاوێکی کـەم سـەیری ئـافرەت دەکات بەڵکو ئیسلام بە یەکسانی سەیری هەردوکیان دەکات، حیکمـەتی ئەوە لەوەدایە، کە پیاو زیاتر پێویستی بە مـاڵ و سـامان هەیـە، ئـەوەتا پیاو ژن دێنێت دەبێت مارەیی بـدات، بـەڵام هەندێ نـەزان هـەن گومـان لەوە ئەکەن و (داوای یەکسانی) بەشی ژن و پیـاو ئەکـەن، بـەڵام ئەوانـە ئاگایان لە ڕاستی حاڵی (کۆمەڵ) نیە کە پیاو لەسـەریەتی ژنـیش بـەخێو بکات و لێی (سەرف) بکات بەڵام ژن لەسەری نیە هیچ بداتە پیـاو مەگـەر لە چاکەی خۆی نەبێ.

(هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە)

لە جابری کوڕی عەبدوللاوە (خوایان لیّ ڕازی بێت) ئەگێڕنەوە کەوا فەرموویەتی (خێزانی) سەعدی کوڕی ڕەبیع هاتە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) ووتی ئەی پێغەمبەری خودا، ئەمانە دوو کچەکەی سەعدی کوڕیّ (ڕەبیعن) باوکیان لە جەنگی ئوحودا لە خزمەت جەنابتدا شەهید کراو مامیان هەموو ماڵەکەیانی بردووەو هیچی بۆ ئەوانە نەهێشتۆتەوە، ماڵ و سامانیشیان نەبیّ کەس مارەیان ناکا جا من چارەم چیە؟ جا حەزرەت(ﷺ) فەرمووی (خودا ئەمە ڕوون دەکاتەوە) ئیتر ئایەتی ﴿ يُوصِيكُمُ ٱللَّهُ فِىٓ أَوۡلَٰدِكُمۡۖ لِلذَّكَرِ مِثۡلُ حَظِّ ٱلۡأُنثَيَيۡنِۚ ﴾ هاتە خواریّ و ئینجا پێغەمبەر (ﷺ) ناردی بەدوای مامەکەیان و فەرمووی لەو ماڵ و سامانەی (سەعد) ی برات دوو بەش لە سیّ بەشی بدە بە کچەکانی (سەعدی برات) هەروەها هەشت یەکیش بدە بە دایکیان ئەوەی کە مایەوە بۆخۆت بیبە[1]. ئەمە یەکەم بەش کردنی (میرات) بوو لە ئیسلام دا ﴿ فَإِن كُنَّ نِسَآءً فَوۡقَ ٱثۡنَتَيۡنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَۖ ﴾ **واتە:** خۆ ئەگەر ئافرەتە میراتگرەکان (دوان) بوون یان زیاتر ئەوە دوو بەش لە سیّ بەشی میراتەکە دەبەن ﴿ وَإِن كَانَتۡ وَٰحِدَةً فَلَهَا ٱلنِّصۡفُۚ ﴾ **واتە:** خۆ ئەگەر (مێیینەکە) تەنها کچێك بوو ئەوە نیوەی میراتەکە بۆ ئەوە، یانی ئەگەر مردووەکە هەر کچێکی هەبوو ئەوا (کچەکە) نیوەی ماڵەکەی بۆ هەیەو دەیبا شەرعاً ﴿ وَلِأَبَوَيۡهِ لِكُلِّ وَٰحِدٖ مِّنۡهُمَا ٱلسُّدُسُ

---

(١) پێشەوا (ئەحمەد و ئەبو داود و ترمزی و حاکم)، هێناویتیان لە جابری کوڕی عەبدوللاوە،(ڕەزای خوایان لێبێت).

﴿ مِمَّا تَرَكَ إِن كَانَ لَهُۥ وَلَدٌ ﴾ **واته:** دایك و باوکی مردووش هەر یەکەیان لە (شەش) بەشی (میراتەکە) بەشێك هی ئەوانە بە مەرجێك (مردووەکە) کە منداڵی هەبێ ﴿ فَإِن لَّمْ يَكُن لَّهُۥ وَلَدٌ وَوَرِثَهُۥٓ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ ٱلثُّلُثُ ﴾ **واته:** ئەگەر مردووەکە هیچ منداڵی نەبوو، واتە دایك و باوکی میراتیان لێ گرت ئەوکاتە دایکەکەی لە سێ بەشی میراتەکە بەشێك ئەبات ئەوجا دوو بەشەکەی تری هی باوکی مردووەکەیە ﴿ فَإِن كَانَ لَهُۥٓ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ ٱلسُّدُسُ ﴾ **واته:** ئەگەر (مردووەکە) برای هەبوو لە دووان زیاتر بوو ئەوکاتە دایکی مردووەکە لەشەش بەشی میراتەکە بەشێك ئەبات ﴿ مِنۢ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِى بِهَآ أَوْ دَيْنٍ ﴾ **واتە:** لەدوای جێ بەجێ کردنی (وەصیەتی) مردووەکە دانەوەی قەرزەکانیەتی ، (زانایان ئەفەرموون) : پێش هەموو شتێ هەقی (کفن) و (دفنی) لێ ئەدرێ ئەوجا لە دوایی هەندێ قەرز کە پەیوەندی بە مردوەکەوە هەبێ لێ ی دەدرێتەوە، دوایی ئەگەر (وەصیەتی) کردبوو تا ئەندازەی (سێیەکی ماڵە) وەصیەکەی ئەنجام دەدرێ ئەوجا ئەوەی مایەوە بەسەر (میراتگران) دابەش دەکرێ، جا خوای گەورە ئەفەرموێ: ﴿ ءَابَآؤُكُمْ وَأَبْنَآؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا فَرِيضَةً مِّنَ ٱللَّهِ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١١﴾ ﴾ **واتە:** ئێوە نازانن باوکتان و منداڵەکانتان کامیان قازانجتی زۆرتریان هەیە بۆتان، ئەوەی کە باسکرا لە دابەشکردنی میرات لەلایەن خواوە (فەرزە) واتە پێویست کراوە لە سەرتان بەهیچ شێوەیەك نابێت لێی لابدەن چونکە ئەوەی جاران دەتان کرد لەبێ بەش کردنی (میرات) لە ژن و

منداڵ و هەتیوی بێ باوك لە (میرات) ئەوە بەڕاستی کارێکی ناڕەوایە و فەرمانی خودای لەسەر نیە ئێوە نازانن کە چاکە لەچی دایە، بەڕاستی خوا زۆر زانایە و دانایە لەهەموو کارو فەرمانێکدا زۆر بەجێیە.

(باسێك لە میراتی ژن و مێرد)

خوای گەورە ئەفەرموێت: ﴿وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِن لَّمْ يَكُن لَّهُنَّ وَلَدٌ﴾ **واتە:** ئەو ماڵەی (خێزانەکانتان) بەجێی دێڵن نیوەی بۆ ئێوەیە ئەگەر هیچ منداڵیان نەبوو﴿فَإِن كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ مِن بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ﴾ **واتە:** ئەگەر منداڵیشیان هەبوو ئێوە واتە مێردەکان چوار یەکتان ئەکەوێ لەو (میراتەی) ئەو ژنانەتان بەجێیان هێشتوە، ئەوەی تریشی بۆ میرات بەرەکانی تر ئەبێت، ئینجا لەدوای جێ بەجێ کردنی سپاردە ڕایان سپاردووە، لەدوای دانەوەی (قەرزێ) لایەتی و یان لەسەریانە﴿وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ إِن لَّمْ يَكُن لَّكُمْ وَلَدٌ فَإِن كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُم مِّن بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ﴾

واتە: بێگومان (ژن) چواریەکی ماڵی بەجێماوی مێردی دەبا ئەگەر مێردەکەی منداڵی بەجێ نەهێتشبوو وە (هەشت یەکی دەکەوێ) ئەگەر مێردەکەی منداڵی لەپاش بەجێ مابێ، بەڵام ئەگەر کابرای مێرد زیاد لە

ژنێکی هەبێ هەموویان هاوبەشن[1]. لە چوار یەك یان هەشت یەکەکەدا، ئەمە دوایی دانەوەی قەرزو جێ بەجێ کردنی ئەو (وەصیەتانەی) کە کردویانە ئەدرێتەوە ئەگەر قەرزار بن.

(باسێك لەبارەی کەلالە)[2].

خوای گەورە ئەفەرموێت ﴿وَإِن كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَٰلَةً أَوِ ٱمْرَأَةٌ وَلَهُۥٓ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ﴾ **واتە:** خۆ ئەگەر پیاوێ یان ئافرەتی کە میراتی لێ ئەگیرا (مردبوو) باوك و باپیرو مندالیش نەبوو برایەکی هەبوو یان خوشکێکی دایکی هەبوو﴿فَلِكُلِّ وَٰحِدٍ مِّنْهُمَا ٱلسُّدُسُ﴾ **واتە:** بۆ هەر یەکێ لەو دوانە شەش یەکی هەیە﴿فَإِن كَانُوٓا۟ أَكْثَرَ مِن ذَٰلِكَ فَهُمْ شُرَكَآءُ فِى ٱلثُّلُثِ﴾**واتە:** خۆ ئەگەر براو خوشکە دایکیان لە

---

(١) جا بێگومان بزانن لە (میراتی) ژنانا یەکی بن یا دوو یا سێ یا چوار هەموو (شەریکن) لە (روبعدا) یا لە (ثومندا) بە (موساوات) بڕوانە: (تەفسیری نامی) لە دانانی مامۆستا مەلا عبدالکریمی مدرس، بەرگی/٢، لاپەڕە/٢٦٣.

(٢) کلالە: واتە ئەو کەسەیە کە نە باوکی هەبێت و نە مندالْ و وە بۆ خزمانی دووریش بەکاردەهێنرێت، (کلالة) یان ئەوەی منالّی نییە وەباوكو دایکی نەماوە، تەنها خوشکێك یابرایەکی هەبوو لەدایکی) خوای گەورە باسی (کلالة) ی لە دوو ئایەتدا ناردۆتە خوارەوە، یەکێکیان (ئەمەیە) لێرەدا ئەوی تریشیان (ئایەتی) ئەم سورەتە پیرۆزەیە، بڕوانە تەفسیری (گوڵشەن) لە نوسینی مامۆستا (نظام الدين عبدالحميد)، بەرگی/١، لاپەڕە /١٧٩، یان بڕوانە: تیشکێك لەڕوانگەی ووشە پیرۆزەکانی قورئان لەنووسینی (بەڕێز یاسین ابراهيم حمد)، لاپەڕە ٩٦.

یەکی زیاتر بوون ئەوکاتە هەموویان (سێ یەکی) میراتەکە دەبەن بەبێ جیاوازی نێر و مێ واتە هەموویان سێیەکی کەلەپورەکە دەبەن نێرو مێ یان بەیەکسانی[1]، ﴿مِنۢ بَعۡدِ وَصِيَّةٖ يُوصَىٰ بِهَآ أَوۡ دَيۡنٍ﴾ واتە:

---

(١) خوێنەوارە ئازیزەکانم، زانایان ئەفەرموون هەندێ لەوانەی کە (میرات) وەردەگرن پێیان دەگوترێ (أصحاب الفروض) واتە خاوەن بەشی دیاریکراو ئینجا چ لەلایەن خوداوە، ئەو بەشەیان بۆ دیاری کرابێت یان لەلایەن پێغەمبەری خوداوە (ﷺ)، خاوەن (فەرزەکان) ئەوەی لە پەرتوکە (عومدەکاني) شەریعەتی ئیسلام دیاریکراوبێ و بە کورتی ئەفەرمووێ: الوارثون من الرِّجال عَشرة: ١- (الابن) واتە کوڕ، ٢- (وابن الابن وان سفل) وات کوڕی کوڕ هەرچەندە بەرەو خوار بڕوات، ٣- (والأب) واتە باوك، ٤- (والجد وإن علا) واتە باوکی باوك هەرچەندە بەرەو ژوور بڕوات، ٥- (الأخ) واتە برا لەهەر لایەکەوە بێت، ٦- وإبن الأخ وإن تراخی) واتە کوڕی برا جگە برای دایك با بەرەو خواریش بڕوات، ٧- وإبن العَمّ وإن تباعد) واتە کوڕی مام ئامۆزا با دووریش بکەوێتەوە، ٩- (والزوج) **واتە:** مێردی ئافرەتە مردووەکە، ١٠- (والمولی المعتق) واتە بەندەی ئازادکراو، (ئەمە ئەمرۆکە نەماوە).

(وَالْوارِثُونَ مِنْ النِّساءِ سبعٌ) واتە (میرات) بەران لە ژنان حەوت کەسن کە ئەمانەن: ١- (البِنْتُ) واتە کیژی مردووەکەیە، ٢-(وبنتُ الإبن) واتە کچی کوڕ با بەرەو خواریش بڕوات، ٣- (والأُمْ) واتە دایك، ٤- (والجِدّة) واتە نەنك، ٥-(وَالأختُ) واتە خوشك، ٦- (والزَّوجَةُ) واتە ژن، ٧- (والْموالاةُ المُعْتِقَةُ) واتە ئازادکەر کە ژن بێت، جا بێگومان هەندێکی تر لە میراتگران بە (عصبة) ناو دەبرێن، ئەوانیش ئەو خزمە پیاوانان کە ئافرەت ناکەوێتە نێوانیان، جا سەرەتا (میرات) دەدرێتە خاوەن فەرزەکان، ئەوەی لە خاوەن فەرزەکان زیادبێت و بمێنێتەوە، دەدرێتە (عصبەکان) (بۆ ئەم باسە)، بڕوانە: ئەم سەرچاوانە: ١- شرح الرُّجبيّة) لە نووسینی: (محمد بن أحمد الدمشقی)، شرح المنهج القاضي زكريا الانصاري، ٣- بەشکردنی میرات، لە نووسینی مامۆستا مەلا (محمد مەلا ئەحمەد گەزنەیی، ٤- میرات و ڕێسایەکانی لە شەریعەتدا لە نوسینی د. أحمد بالیسانی، ٥- ڕاستی و خەلآت بۆ زانستی میرات) لە نوسینی مەلا (عیماد مەلا فائیز مەلا عەبدوللآ مدرس). ٦- بڕوانە پەرتووکی (اللمع المغيث في علم الموارث) لەنووسینی دکتۆر احمد مصطفی . ٧- بەشکردنی میرات لەدانانی مامۆستا مەلا (عبدالعزیز هەرتەلی)

لەپاش ئەنجامدانو جێ بەجێ کردنی (وەسیەت) کە کردیەتی، یان قەرزێك کە لەسەری بوو بێت میراتگرەکان میرات ئەبەن، ﴿غَيْرَ مُضَآرٍّ﴾ **واتە:** نابێت (وەسیەتەکە) بەجۆرێك بێت زیان بەخش بێت بۆ میراتگرەکان ﴿وَصِيَّةً مِّنَ ٱللَّهِۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ ۝١٢﴾ **واتە:** ئەو فەرمانەش ڕاسپاردە (وەسیەی) خوایە ئەبێ بە گرنگ بگیرێت و لەکات و ساتی خۆیدا جێ بەجێ بکرێت خاوەنی بڕیارەکە خودایەو زۆر لەسەرخۆیەو زانایە بەسەر هەموو شتێکدا، چونکە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (إقسمُوا المال بين أهل الفرائض على كتاب الله تعالى) رواه مسلم . واتە: میراتی مردووەکە لەنێوان میراتگرەکانی دابەش بکەن بەگوێرەی قورئانی پیرۆز.

(باسێك لە هەڕەشەی لە سنوور دەرچوون لە میراتگریدا)

خوای گەورە ئەفەرمووێ: ﴿تِلْكَ حُدُودُ ٱللَّهِۚ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ يُدْخِلْهُ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَاۚ وَذَٰلِكَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ ۝١٣﴾ (أي هذه الأحكام الامذكورة شرائعهُ التّي هي كالحدود لايجوز مجاوزتها ومن يطع أمرَ اللهِ وأمر رسُوله يدخله في الآخرة حدائق وبساتينى تجري من تحت قصورها أنهارُ الجنّة ماكثين فيها ابداً وذلك هو الفلاحَ العظيم) **واتە:** ئەوانەی باس کران لە ڕوونکردنەوەی دارایی هەتیوان و ژن و مێرد و

باسی میرات سنووره دیاری کراوەکانی خوان و نابێت لێیان دەرچن و ئەبێ جێ بەجێ بکرێن، جا بێگومان ئەو کەسەی کە بکەوێتە شوێن فەرمانی خوداو پێغەمبەری خوداو گوێڕایەڵیان بکات ئەوە لە ڕۆژی دواییدا دەیانخاتە ناو باخ و باخاتێکی بەهەشتەوە کە چەند ڕووبارێك بە ژێریدا تێدەپەڕێت و هەتا هەتایە و بەبێ بڕانەوەو کۆتایی هاتن تیایدا دەمینێنەوە ئەویش گەورەترین سەرکەوتن و شادی یە، هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَن يَعْصِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُۥ يُدْخِلْهُ نَارًا خَٰلِدًا فِيهَا وَلَهُۥ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿١٤﴾﴾(أي ومن يخالف أمْر اللهِ وأمر الرّسولِ ويستهزئُ بأحكَام اللهِ مُستحلاً لما حرّم الله يدخلهُ ناراً هائلة عظيمة يخلد فيها ولايخرج منها ابداً وله عذابٌ مع الاهانةِ والإذلالِ) **واته:** هەرکەسێ بێ فەرمانی خوداو نێردراوی خوا بکات و تێپەڕی لە سنوورەکانی خوداو فەرمانەکانی بەجێ نەهێنێ بەتایبەتی لە بەش کردنی (میراتا) خوا ئەو کەسە ئەخاتە ئاگری دۆزەخەوەو، بەردەوام لەنێویدا، بۆ ئەو کەسە هەیە سزایەکی ئابڕوبەر بۆی کە خاوەن عەزابەکە سووك ئەکا لە حزوورا (أعاذنا الله تعالی).

(باسێك لە سزای داوێن پیسی ژنان)

(موفەسیرەکان)ئەفەرموون لە (ئایەتەکانی) پێشوودا پەروەردگار یاسای (ژن) و مێردایەتی و میراتگرتنی ڕوونکردەوەو هەڕەشەی لەوانە کرد کە سنوور بەزێنی دەکەن ئەوجا لێرەدا دێ سزای ئەو ژنانە دیاری دەکات کە یاسا شکێنی دەکەن و وە لە سنووری خوای گەورە (تەجاوز)

دەکەن،چونکە بێگومان زۆربەی موفسیرەکان ئەفەرموون لەسەرەتای هاتنی ئیسلامدا بڕیاروابوو ئەگەر ژنی (زینای) بکردایە بەڵگەیەکی راستو دروست ئەو داوێن پیسییە کچە سپایەو دەرکەوتایە ئەوە ئەوئافرەتە لەماڵدا بەند دەکرا بەهیچ شێوەیەك بۆی نەبوو لەوماڵ بێتە دەرەوە هەتا دەمرد) جا هەروەکو ئەفەرمووێ: ﴿وَٱلَّٰتِي يَأۡتِينَ ٱلۡفَٰحِشَةَ مِن نِّسَآئِكُمۡ﴾ **واتە:** ئەوانەی کە کاری داوێن پیسی دەکەن لە ژنەکانتان ﴿فَٱسۡتَشۡهِدُواْ عَلَيۡهِنَّ أَرۡبَعَةً مِّنكُمۡ﴾ **واتە:** بێگومان ئەبێ چوار (شایەت) لە خۆتان لێ بگرن ئەی موسڵمانان بۆ ئەو کاتەی جووتبوونەو داوێن پیسیان کردووە﴿فَإِن شَهِدُواْ فَأَمۡسِكُوهُنَّ فِي ٱلۡبُيُوتِ حَتَّىٰ يَتَوَفَّىٰهُنَّ ٱلۡمَوۡتُ﴾ **واتە:** ئەگەر چوار شایەت شایەتیان لەسەردان ئەوجا دەبێ ئێوە لە ماڵەکاندا ڕایانگرن و (زیندانیان) بکەن و هەتا دەمرن ﴿أَوۡ يَجۡعَلَ ٱللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلٗا ﴿١٥﴾﴾ **واتە:** یا خودا یاسایێ و ڕێگەیێ تریان لە تۆڵەی ئەو کارەدا بۆ بڕیار بدا، وەکو (حەددی) زینا بەدار لێدان یا سەنگەسار کردن (عن أبن عباس "رضي الله عنهما" كان الحكم في ابتداء الإسلام أنّ المرأة إذا ثبت زناها بالبيّنة العَادلَة حبُست في بَيْت فَلاَ تُمكّنَ من الخُروجِ منهُ إلى أن تموت حتّى أنزل الله سورة النور فنَسخَها بالجلدِ أوِ الرّجِم) جا بێگومان ئیبن و عەباس (خوا لێیان ڕازی بێت) فەرموویەتی: (حوکم) بەو شێوە بوو هەتا خوا سورەتی (النور) ی نارده خوارەوە ئینجا ئەم ئایەتەی (نەسخ) کردەوەو بڕیاری دا کە

ئەگەر مێردی کردبێت دەبێت (بەردە باران) بکرێت هەتا دەمرێت، بەلأم خۆ ئەگەر مێردی نەکردبێ و تووشی ئەو کارە هاتبێ و ئەبێ (سەد) داری لێ بدرێ، جا هەروەها خوای گەورە ئەفەرموێت: ﴿ وَٱلَّذَانِ يَأۡتِيَـٰنِهَا مِنكُمۡ فَـَٔاذُوهُمَا ﴾ واتە: ئەو ژن و پیاوە موسڵمانە یان ئەو کچ و کوڕەتان کە ئەو کارە دەکەن واتە (زینا یان نێربازی)یان کرد دەبێ ئازاریان بدەن[1] هەروەها زانایان لە مەبەست لەو دوو کەسانە ئەو پیاو و ژنەن کە داوێن پیسیان کردووە، بەلأم تێبینی ئەکرێ لەسەر ئەو بۆچونە بەجۆرێکی ئاشکرا چونکە ووشەی (اللّذان) واتە بۆ دوو نێرینەیە، چونکە بە زاراوەی (عەرەبی) و یاسای ئازاردانی (ژن) لە پێشەوە باسی کراوەو، هۆی دووپات کردنەوەی نییە، جا ئەوەی ڕاستی بێت مەبەست لەو دوو کەسە دوو پیاوە کە ئەو کارە پیسە ئەنجام ئەدەن و نێربازی ئەکەن وەکو گەلی (لوط) پێغەمبەر (ﷺ) چونکە (موجاهید) ووتی ئەم (ئایەتە) هاتەخوارەوە لەسەر ئەو دوو کەسەی کە نێربازیان کردووە[2]، وە هەروەها لە ئیبن و عەباسەوە (ڕیوایەت کراوە) کەوا حەزرەت (ﷺ) فەرموویەتی: (مَنْ رَأَيْتُمُوهُ يَعْمَلُ عَمَلَ قَومِ لوطٍ فَاقْتُلُو الفَاعِلَ وَالمَفْعُولَ بِهِ)[3] واتە فەرموویەتی ئەگەر کەسێکتان دیت هەڵدەستێ بە کاری هۆزی

---

(١) هەروەها سەرزەنشتیان بکەن و تەریقیان بکەنەوە، هەروەها بە پێڵاو شتی وا لێیان بدەن، چونکە تۆڵەی داوێنپیسی و کاری نێربازی لەسەرەتای (ئیسلامەوە) بەو جۆرە بووە، بەلأم ئایەتی (حەد) هات و کارکردن بەو ئایەتە ڕاگیرا..

(٢) بڕوانە (جامع البيان عن تأويل القرآن) لابن جرير الطبري، بەرگی/٣، لاپەڕە/٣٥٦.

(٣) اخرجه ابو داود، والترمذي، وابن ماجه، بڕوانە تاوانە گەورەکان، لاپەڕە/٦٩.

(لـووت) ئـەوەی کردویـەتی و ئەوەیشی پێـی کـراوە بکـوژن، [1] جـا لـە کۆتایی ئایەتەکە ئەفەرمووێ: ﴿فَإِن تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَّحِيمًا ﴿١٦﴾﴾ **واتە:** ئەگەر لەو کارە ناشیرینانەیان پەشیمان بوونەوەو (تەوبەیان) کردو بەتەواوی گەڕانەوە ئیتر وازیـان لـێ بێنن و ئازاریان مەدەن، چـونکە بێگومـان خـوا هەمیـشە لـە تەوبـەکاران دەبووریٚ و زۆر بەزەیی و میهرەبانە.

(**پاشکۆ**)

زۆربەی (موفەسیرەکان)ڕایـان وایـە مەبەسـت لـە ئایـەتی پێـشوو ئـەو ئافرەتانـەن کـە داوێـن پیـسی لەگـەڵ یـەکتری ئـەنجام ئـەدەن هـەروەها مەبەست لە ئایەتی دووەمیش ئەوانەن نێربازی و هـەتیو بـازی دەکـەن و ئەنجامی ئەدەن چونکە بە زوبانی (عەرەبی) پێی ئـەڵێن (لواطـە)ی پێـی ئەڵێن ، جا بێگومان (ئـەبو موسـلمی ئەسـفەهانیش) کـە (موفەسـیرێکی) زاناو باناوبانگە هەمان بۆچونی بۆ هەیەو هەروەها شێخ (محمد عبـدە)ش کـە موفەسـیرێکی بەناوبانگـە و هـەمان (رای) لـەلا پەسـەندەو هـەروەها قوتابیەکەشی کە (محمد ڕەزایە) هـەروەها زۆربـەی ((موفەسـیرەکان)ی) کۆن و تازەش وەکو (مراغی) و (سید قوتب) وە زۆرانی تریش.

---

(١) سزای ئەو دوو پیاوەی ئەو کارە پیسە ئەنجام ئەدەن لەگەڵ یەکتری، هەندێ ئەڵێن تۆڵەی سەربڕینە یا سووتاندنیانە بە ئاگر، یا لە کێوێکی بەرز فڕێ بدرێنە خوارەوە یا دیوارێکی بەسەریا بڕوخێنرێ، چونکە ئەو تاوانە زۆر خراپەو بەڕاستی مرۆڤایەتی و پیاوەتی ناهێڵێ هێندە کارێکی نالەبارە، بڕوانە پەرتوکی تاوانە گەورەکان لە نووسینی عبدالرحمن مەلا طە عبدالعزیز، لاپەڕە/٧٠.

(باسێك لە مەرجەكانی تەوبەكردن و پەشیمان بوونەوە)

جا بێگومان خوای گەورە لە ئایەتەكانی پێشوودا ئەوەی (ڕوون) كردەوە كە ئەو كەسانەی (تۆبە) دەكەن بەتەواوی ئەوجا هەروەكو (قورئان) ئەفەرمووێ (سزادانیان) لەسەر نامێنێ و وازیان لێ دەهێنرێ و ئیتر لێرەدا گونجاو بوو كە باسی هەلومەرج و كاتی تۆبە كردن بكاو وەهانی گوناهباران ئەدات لەسەر ئەو گەڕانەوەی ڕاستیە بەجۆری وەرگرتنی (تۆبەكەیان) پێویست نەكات لەسەر خۆی كە ئەوپەڕی بەكارهێنانی میهرەبانیە، ئەوجا ئەفەرمووێ: ﴿ إِنَّمَا ٱلتَّوْبَةُ عَلَى ٱللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ ٱلسُّوٓءَ بِجَهَٰلَةٍ ﴾ (أي إنما التوبة المقبولة عند الله لمن فعل المعصية عن سَفهٍ وجهالة) **واتە:** ئەو تۆبەیەی كە خوا ویستویەتی و خستویەتیە سەرەخۆی كە (قەبوڵ) و گیرای بكات، بۆ ئەو كەسانەیە كە بە نەزانین و نا تێگەیشتوویی كارێكی خراپ ئەكەن چونكە هەر كەسێ بزانێ كە كاری خراپ لێی قەدەغەیەو سزای لەسەرەو باوەڕیشی بە فەرمانی خوا هەبێ (خراپە) ناكات﴿ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِن قَرِيبٍ ﴾**واتە:** پاشان لە ماوەیەكی نزیكدا پەشیمان دەبنەوەو (تەوبە) دەكەن ﴿ فَأُوْلَٰٓئِكَ يَتُوبُ ٱللَّهُ عَلَيْهِمْ ﴾ **واتە:** ئەوانە خوای گەورە (تەوبەیان) لێ وەرئەگرێ، هەروەكو پێغەمبەریش (ﷺ) فەرموویەتی: (إنَّ اللهَ يَقْبلُ تَوْبَةَ عَبْدِهِ مَالَمْ يُغَرْغِرْ)[1]،

---

(١) ئەم فەرمودەیە پێشەوا (ئەحمەد) هێناویەتی.

واته خودا تەوبەی بەندەی خۆی قەبوڵ دەکات هەتا گیان نەگاتە (غەرغەرە) واتە گیانەلاً، جا ئەفەرمووێ: ﴿وَكَانَ ٱللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧﴾﴾ **واتە:** خوای پەروەردگار زانایە بەهەموو بارێکا و خاوەن حیکمەتە لەهەموو کارێکا و مادام (تەوبەی ئەوانە) قەبوڵ بکاو ئەزانێ بڕیار چۆن بدا.

(ئاگاداریيەك)

(موفەسیرین) ئەفەرموون ئەوانەی کە خراپە ئەکەن سێ جۆرن:

١- هەیە بێ ئەوەی پیلان و ڕێگا بۆ خراپە دابنێ تووش ئەبێ و ئەیکات.

٢- هەیە شەریکەو پیلان بۆ خراپە دائەنێت و ئەیکات و لەگەڵ خراپەکەش دڵی پێ خۆشە، وە لەلای هاوڕێکانی باسی ئەکات.

٣- هەندێکیش کە خراپە ئەکات و یەکسەر پەشیمان ئەبێتەوەو هەر کاتێ بە بیری هاتەوە ئەوە بێگومان خەفەتی پێ ئەخوات، ﴿وَلَيْسَتِ ٱلتَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ ٱلسَّيِّـَٔاتِ﴾ **واتە:** بەڕاستی تەوبە و پەشیمانی بۆ ئەوانە نیە کە بەدرێژایی تەمەنیان خەریکی گوناح و تاوانن، ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ ٱلْمَوْتُ قَالَ إِنِّى تُبْتُ ٱلْـَٔـٰنَ﴾ **واتە:** ئەوجا کە هاتە سەرمردن دەڵێ خوایە تەوبەو پەشیمانم لەوەی کردوومە چونکە لەو ماوە هیچ کاتێ نەماوە کە خراپە بکات یاخود بگەڕێتەوەو چاکە بکات، ئەوانە بێگومان سزای خراپەکانیان وەرئەگرن و هەروەها

تەوبەش بکەن لێیان وەرناگیرێ، ﴿ وَلَا ٱلَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ أُوْلَٰٓئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٨﴾ ﴾ واتــە: بێگومـان پەشـیمانی ئەوانەش (قەبولّ) نییـە کـە بـە (کـافری) واتـە بـە خـوا نەناسـی دەمـرن چونکە کاتێ کە خوا نەناس لەسەر ئەو خوانەناسی و بت پەرستیە مـرد هەروەها پەشیمان بوونەو (تەوبە) کردن سوودی پێ ناگەیەنێ، واتە ئـەو کەسانەی تۆبەیان قەبولّ ناکرێ ئەوانە لـە ڕۆژی قیامـەت ئـازاری زۆر بـە ئێشمان بۆ ئامادەکردوونە.

(بە خورتی و تۆبزی ژنان مەکەنە ماڵە میرات)

خــوای گــەورە ئەفــەرمووێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَن تَرِثُوا۟ ٱلنِّسَآءَ كَرْهًا ﴾ واتە: ئەی ئەو کەسانەی کـە باوەڕتـان هێنـاوە بـە خـواو بـە پێغەمبـەر (ﷺ) ڕەوانیـە بـۆ ئێـوە لەسـەر ڕەوشـی جاهیلی بڕۆن و ژنەکان بکەن بە (میرات) و دەسـتیان بەسـەردا بگـرن[1]، ئیبن عەباس (خوا لێی ڕازی بێت) ئـەڵێ ئەگـەر پیاوێك بمردایـە کـەس و کاری پیاوەکە خۆیان ئەکرد بە خاوەنی ژنەکەی ئەوجا ئەگەر هەندێکیان بیان ویوستبایە ئەوە مارەیان ئەکردوو ئەگـەر نەشـیان ویـستایە ئەیانـدا بەشوو، وە ئەگەر حەزیشیان لێ بایە دەیان هێشتەوە نەیان ئەدا بە شوو

---

(١) جا بێگومان لە دەوری (جاهلیدا) واتە نەفامیدا ئافرەتان هەموو مافیان بەهەموو شێوەیەك پێشێل کرابوو چونکە بێگومان زۆر ئازاریان ئەدان و لە مافە ڕەواکانی خۆیان بێ بەش ئەکران، وە زیندە بەچاڵ ئەکران بەتایبەتی کچەکانیان.

چونكە خۆيان بە شايستە تر دائەنا لە كەس و كارى ژنەكە بۆ ژنەكە ئەوجا بەم هۆيەوە ئەم ئايەتە پيرۆزە (نازل) بوو، جا هەروەها خواى گەورە ئەفەرمووێ: ﴿وَلَا تَعۡضُلُوهُنَّ لِتَذۡهَبُواْ بِبَعۡضِ مَآ ءَاتَيۡتُمُوهُنَّ﴾
واتە: نابێ تەنگەتاويان بكەن و ئازاريان بدەن هەروەها بە خراپە لەگەڵيان مەجولێنەوە و لێيان دووربكەونەوە، وە ژيانيان لێ تاڵ مەكەن بۆ خاترى ئەوەى ئەو مارەييەى كە پێتان داون بتناندەنەوە، ئەوجا تەلاقيان بدەن خواى گەورە ئەفەرمووێ نابێ ئەو كردەوە ناشرينە لەگەڵ ژنان بكەن.

(سەرنجێك)

أَخْرَجَ إبن جرير الطبري عَنْ إبن زيدٍ قالَ كانت قريش بمكة ينكح الرّجل منهم المرأة الشريفةَ فَلَعَلها ما توافقهُ فيفارقها عَلَى أنْ لاَ تَتَزوج إلاّ بإذنه فيأتي بالشهود فيكتبَ ذَلكَ عَليْهَا فَإذا خَطَبَها خَاطبٌ فإن أعْطَتْهُ وأَرضَتْهُ إذنَ لَها وإلاّ عَضَلّها وكَثيراً ماكانُوا يُضيقُونَ عَليْهِنَّ لِيَفْدينَ منهم بالمالِ) [1]، **واتە:** ئيبن جەريرى تەبەرى لە ئيبن زەيدەوە ئەگێڕێتوە ئەڵێت قورەيشيەكانى مەككە پياوى وايان هەبوو كە ئافرەتێكى (شەريفى) مارە ئەكرد بە ئومێدى ئەوەى لەگەڵيا هەڵنەكات و ئينجا لێى جيا بێتەوە بە مەرجێ بەبێ ڕەزامەندى ئەم مرۆڤە مێردێكى تر واتە شوو نەكاتەوە مەگەر بە ڕەزامەندى ئەو نەبێ جا بەم شێويە شايەتيان ئەهێناو

---

(١) بروانە تەفسيرى حدائق الروح والريحان، لە نووسينى محمد امين بن عبدالله الهررى الشافعى، بەرگى/٥، لاپەڕە٤٧٢.

(سەنەدیان) ئەنوسی ئەوجا ئەگەر داواکاری ژنەکە بهاتایە ئەبوایە ژنەکە (پارەو مالّی) بدایە بە مێردە پێشووەکەی تاوەکو ڕازی بێت و شوو بکات جا ئەگەر مالّ و پارەی نەدابوایە نەیدەهێلاّ مێردێکی تر واتە شوو بکات چونکە تەنگیان بە ژنەکە هەلّدەچنی تا وایان لێ دەکرد بە مالّ و پارە خۆی بکڕێتەوە و خۆی ڕزگار بکات لە دەستیان، جا بێینەوە سەر ئایەتەکە، کە خوای گەورە ئەفەرموویێت: ﴿إِلَّآ أَن يَأۡتِينَ بِفَٰحِشَةٖ مُّبَيِّنَةٖۚ﴾ **واتە:** مەگەر بە ئاشکرا داوێن پیسی بکەن و یانی (زینا) بکەن یان هەر کارێکی تری نابەجێ بکەن، دیارە ئەو کاتە ڕەوایە ناچار بکرێن و تەلاّق بدرێن، ﴿وَعَاشِرُوهُنَّ بِٱلۡمَعۡرُوفِۚ﴾ **واتە:** بە چاکەو بە ڕووخۆشی لەگەلّ ژنەکانتان بجولێنەوە (با خۆشیشتان نەوێن) چونکە خۆشویستن لەناو دلّدایەو وەك کردەوە بە ئاشکرا نیە دەری ببڕێ و هەرکەسێ ژنەکەی خۆش نەویست مەعنای ئەوەنیە کە خەتای ژنەکەیە ، ئەگێڕنەوە یەکێ چووە لای حەزرەتی عومەر (ڕەزای خوای لێبێت) گوتی ژنەکەم خۆش ناوێ ئەمەوێ (تەلاّقی) بدەم و ئیمامیش فەرمووی هەر لەو گۆڕەی تەلاّقی ئەدەی بەو مانایەی تۆ (غەدری) لێ ئەکەی، فەرمووی لەگەلّ ژنەکانتان باش بن هەروەکو خوا ئەمری پێ کردووە ﴿فَإِن كَرِهۡتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰٓ أَن تَكۡرَهُواْ شَيۡـٔٗا وَيَجۡعَلَ ٱللَّهُ فِيهِ خَيۡرٗا كَثِيرٗا ١٩﴾ **واتە:** ئەگەر ژنەکانتان خۆشیش نەویست لەبەر (ناشیرینیان) یا لەبەر شتێکی دیکە یان لەبەر لاساریانەوە ژیان لەگەلّیاندا نەدەگونجا و ئێوە دان بەخۆتاندا بگرن و سەبرتان هەبێ ئێوە

هەر چاك بن و ڕابوێرن ئومێد وایە شتێكتان پێ خۆش نەبوو خێری بۆتان هەبێ چونكە حەزرەت (ﷺ) زۆر لوتفی هەبوو لەگەڵ خێزانەكانی چونكە لەم فەرمودەیە ئەفەرموێت (خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لأَهلِهِ وَأنَا خَيْرُكُم لأهْلِي)[1]، واتە چاكترینتان چاكترینتانە بۆ خێزانی و من چاكترینتانم بۆ خێزانم.

(ئاگادارییەك)

هەندێ لە زانایانی ئایینی ئەفەرموون (زۆر ژنی وا هەیە پیاوەكەی خۆشی ناوێ بەڵام منداڵی وای ئەبێ كە زۆر خێری لێ ئەبینێ و پێی ئەحەسێتەوە، یان كردەوەی ئەو ژنە گەلێ بەسوودە بۆ ماڵ و بەرژەوەندی پیاوەكەی، چونكە پێغەمبەریش (ﷺ) ئەفەرمووێ: (لاَ يَفْرِك) أي لا يُبْغِض مُؤْمِنةً إنْ سَخطَ مِنْهَا خُلُقاً رَضيَ مِنْها آخر)[2]، واتە هیچ پیاوێكی خاوەن باوەڕ ڕق و قینە هەڵنەگرێ لەگەڵ هاوسەرە خاوەن باوەڕەكەی چونكە ئەگەر ڕەوشتێكی ئەوی بەدڵ نەبێ شتێكی تری هەر بەدڵ ئەبێ.

(پاشكۆ)

وە لەكۆتایی فەرمودەو ووتەكاندا ئیبن و عەباس (ڕەزای خوای لێبێت) ئەفەرموێ ئەمەش دەقەكەیەتی (قَالَ إبن عباس (رضي الله عنهما) في هذه الآية هُوَ أنْ يَعْطِفَ عَلَيْهَا فيرزق مِنْهَا وَلَداً وَيكون في ذلك

---

(١) اخرجه الترمذي برقم (٨٩٥).

(٢) رواه مسلم وأحمد، وأبو يعلي، من حديث أبي هريرة (رضي الله عنه).

الولد خیر کثیر)[1]، واتە لەوانەیە خودا منداڵێکی پێ ببەخشێ بە بوونی منداڵەکە خێرێکی زۆر بڕژێ بەسەریانداو ببێتە خێرو خۆشی و پیت و بەرەکەت.

(ئەگەر مارەیی ژنان پڕ بە پێستی گوێرەکەیەك (قینطار) بێت لێیان مەسێننەوە)

خوای گەورە ئەفەرمووێت: ﴿ وَإِنْ أَرَدتُّمُ ٱسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَّكَانَ زَوْجٍ ﴾ **واتە:** ئەگەر ویستتان ژنێك بخەنە جێگای ژنێکی ترەوە، واتە ژنێك تەڵاق بدەن و ژنێ تر بێنن و بخوازن بێ ئەوەی ئەو ژنانەداوێن پیسی و شتی خراپیان لێ بینرابێ ﴿ وَءَاتَيْتُمْ إِحْدَىٰهُنَّ قِنطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا۟ مِنْهُ شَيْـًٔا ﴾ **واتە:** ئەگەر مارەیی ژنەکەی تەڵاقی ئەدەن پڕ بە پێستی گوێرەکەیەك (قنطار) بێت کە جاران (قنطار) ئەوها پێوانە ئەکرا[2]، جا بێگومان خوا ئەفەرمووێ (مارەیی ژنەکانتان) کە داوتانە پێیان و مافی خۆیەتیان، هیچیان لێ مەگێڕنەوەو هەموویان پێ بدەن چونکە مارەیی نرخی (حەڵاڵ) بوونی ئەو ئافرەتیە بۆ ئەو پیاوە، هەر

---

(١) بڕوانە تەفسیری (ابن کثیر) بەرگی/٢، لاپەڕە/١٩٨، لێکۆڵینەوەی عبدالرزاق المهدی.

(٢) جا هەروەها موفەسیرەکان لە بارەی (قینطار) ەوە زۆر قسەیان لەسەر کردوەو جا بێگومان ئەڵێن (قنطار) واتە بە ماڵێکی زۆر ئەگوترێ کە ئەندازی دیار نەبێ هەندێ گوتوویانە پڕ بە پێستێکی گوێرەکەیەك و هەندێکی تر ئەڵێن سەد رطلە و هەندێکی تر (١٢) هەزار وە هەروەها هەندێکی تر ئەڵێن هەزار دینارەو ...هتد. بڕوانە پەرتوکی (تأویلات أهل السنه مشهور بە تەفسیری (ماترید)ی بەرگی/٣، لاپەڕە/٨٥.

کاتێك پیاو ژنەکەی گۆستەوە ئەوە مارەییەکەی ئەکەوێتە سەر و دەبێ کابرا پێی بدات و لەم ئایەتەوە وا بەدیار دەکەوێ کەوا ڕەوایە ماڵی زۆر بکرێتە مارەیی ژنان، ئەگەرچی حەزرەتی عومەر (ڕەزای خوای لێبێت) لەکاتێکدا قەدەغەی کرد کە مارەیی ژنان زۆر بێ و پێی ڕەوا نەبوو چونکە ماوەیەك ڕێی لێگرت و بەڵام لە پاشان هاتەوە سەر ڕای گشتی و جا ئەگێڕنەوە جارێك خەلیفە عومەر (ڕەزای خوای لێبێت) لەسەر (مینبەر) واتە دووانگە فەرمووی مارەیی ژنان یەکجار زۆرەو ئێوە سنوور تێمەپەڕێنن، ئەگەر مارەیی ژنان چاکەیان خوا پەرستی بوایە، دەبوایە پێغەمبەر (ﷺ) لەپێشتر بێت بۆ ئەوە، چونکە مارەیی هیچ ژنێکی لە دوازدە (ئوقیە) زیاتر نەکردووە، لەوکاتە ژنێك لە ئیمامی عومەر ڕاست بۆوە و گووتی ئەی کوڕی خەتاب مارەیی خوا پێی داوین تۆ لێمان قەدەغە ئەکەیت خوا فەرموویە لە قورئان ﴿وَءَاتَيْتُمْ إِحْدَىٰهُنَّ قِنطَارًا فَلَا تَأْخُذُواْ مِنْهُ شَيْـًٔا﴾ ئەوجا ئیمامی عومەر فەرمووی (أصَابَتْ أمْرَأَةٌ وَأَخْطأَ عُمَرْ)[1]، واتە ژنە ڕاستی کردوو عومەر هەڵەی کرد، جا ئەفەرموێ ﴿أَتَأْخُذُونَهُۥ بُهْتَـٰنًا وَإِثْمًا مُّبِينًا ﴿٢٠﴾﴾ **واتە:** دەتانوێ بە بوختان و خۆ تووشی گوناح کردن بە ئاشکرا بیسێننەوە لێیان و درۆیان بۆ هەڵبەستن و ناچاریان بکەن دەست لە مارەییەکەیان هەڵگرن؟، ﴿وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُۥ وَقَدْ أَفْضَىٰ بَعْضُكُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ﴾ **واتە:** جا چۆن ڕەوایە لێیان وەرگرنەوە، کە ئێوە پێکەوە بوون و هەروەها بەیەکەوە

---

(١) بڕوانە تەفسیری (القرطبي) بەرگی/٣، لاپەڕە/٢٦٨.

جووت بونتـان پێکـەوە ئـەنجام داوە، هـەروەها خۆشیـشتان لەیـەکتری بینیـوە، یـا منـداڵتان لـە بەینـدا پەیـدا بـووە چـۆن ئـەو پەیوەندییـە دەپـچڕێنن، ﴿وَأَخَذْنَ مِنكُم مِّيثَٰقًا غَلِيظًا ﴿٢١﴾﴾ **واتــە**: ئـەو ژنانـە بـەهۆی خـوازبێنی و مـارە برینـەوە وەریـان گرتـووە لـە ئێـوە پەیمانێکی ئەستوور ئەو پەیمانە لەگەڵ خوادا کە (واسیطە) ی پێغەمبـەر (ﷺ) کـراوە لەگـەڵ ئێـوەدا (موجاهیـد) ی تـابعینی (رەحمـەتی خـوای لێبێت) ئەڵێ (میثاق) ئەو عەهدو پەیمانەیە کە خـوای گـەورە لـە بـارەی ئافرەتانەوە لە پیاوانی وەرگرتووە کە دەفـەرموێ ﴿فَإِمْسَاكُۢ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌۢ بِإِحْسَٰنٍ﴾ (سورەتی البقرە، ئایەتی/٢٢٩)، لە پێشەوە تەفسیر کراوە.

(پاشکۆ)

عَنْ جابرٍ (رضي الله عنـه) في خُطْبَـة حَجـة الـوداع أنّ الـنّبيَّ (ﷺ) قَـالَ فِيهَـا وَاسْتَوصُـوا بِالنِـساءِ خَـيراً فـإنَكُمْ أخَـذتموهُنّ بِأمانـة اللهِ واسْـتَحلَلْتُمْ فرُوجَهُنَّ بِكَلِمَـةِ اللهِ)[1]، واتـە جـابری کـوڕی عەبـدوڵڵا (خوایـان لـێ ڕازی بێـت) ئـەڵێ لـە (حـەجی) ماڵئاواییـدا حـەزرەت (ﷺ) ووتارێکیـدا تێیـدا فەرمووی ئامۆژگاری وەرگـرن ئـەی موسـڵمانان وەچـاك بـن لەگـەڵ ژنـان چـونکە ئێـوە بـە (ئـەمانی) خـوا وەرتـان گرتـوون و بـە ووتـەی خـودا سەرجێی ئەوانتان بۆ (حەلاڵ) واتە ڕەوا کراوە.

---

(١) أخرجهُ مسلم و أبو داود، وإبن ماجه.

(ژنی باوکتان نەخوازن مارەیان مەکەن قەدەغەیەو حەرامە)

(موفەسیرەکان)ئەفەرموون لەوەپێش خوای مەزن باسی (حوکمی) مارەکردنی کچەکانی هەتیوو ژمارەی ئەو ئافرەتانەی کە دروستە پیاو مارەیان بکات بەمەرجێ (دادوەری) بکات و بتوانێ ڕزق و ڕۆزیان بداتێ و بۆیان دیاری بکاو هەروەها ئامۆژگاری ئەوەشی کرد کە بەڕێك و پێکی هەڵس و کەوتیان لەگەڵ دابکرێ هەروەها (رەتی) ئەوەشیان کرد لە بە تۆبزی (مارەییان) لێ بسێندرێ بەناهەقماڵیان داگیر بکەن و غەدریان لێ بکرێت ئینجا دێتە سەر باسی دیاری کردنی ئەو ئافرەتانەی کە ناشێ پیاو مارەیان بکاو ئەوجا لەبەر خزمایەتی بێ یان خەسوو و خەزورایەتی بێ یان (شیر خواردن) بێ یان شتی تر، وە هەروەها ئەگێڕنەوە لە زەمانی نەفامیدا زۆر کەس زڕ دایکی خۆی مارەکردۆتەوە لەبەر ماڵەکەی یا لەبەر مارەییەکەی هەروەکو ئەگێڕنەوە کە (قەیس) باوکی مرد ویستی لەسەر باوی (جاهلیەت) واتە نەفامی زڕ دایکەکەی مارە بکات جا زڕدایکەکەی (قایل) نەبوو خۆی بەدەستەوە نەداو گوتی (من بە کوڕی خۆمت ئەزانم) شتی وا چۆن ئەبێ ئینجا چووە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) پرسیاری لێ کرد ئینجا ئەم ئایەتە دابەزی ، هەروەها (صەفوانی کوڕی ئومەیەی کوڕی خەلەف) زڕدایکی خۆی مارەکرد هەروەها زۆرانی تریش لە زەمانی (مەنسوری کوڕی مازین) زڕدایەکی خۆی بەناوی مولەیکەی کچی خاریجە مارەکرد هەروەها زۆرانی تریش لە زەمانی جاهلیەتا ئەو کارەیان ئەنجام دەدا تا ئەو ئایەتەو ئایەتەکانی تر

ئەمەی قەدەغەکردوە، هـەروەکو قورئـان ئەفـەرموێ ﴿ وَلَا تَنكِحُوا۟ مَا نَكَحَ ءَابَآؤُكُم مِّنَ ٱلنِّسَآءِ ﴾ (أي لاتَتَزوّجُوا بزوجاتِ آبائكم بَعْدَ مَوْتِهِمْ) **واته:** ئەو ژنانە مـەخوازن کـە باوکتـان مـارەی کـردوون بۆخۆیـان لەدوای ئەوەی باوکتان مردووەو واتە ژنی باوکت کـە دەکات (بـاوەژن) ئەوە (قەدەغەیە لێت) و (حەرامە) لەبەر (حورمـەت) و ڕێـزی باوکایـەتی بـەهیچ شـێوەیەك درووسـت نیـە ﴿إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ ۚ ﴾(أي إلاّ سَـبقَ منكم في الجاهليةِ فَقَدْ عفا اللهُ عَنْهُ لأنّ الإسـلام يهـدم ماقبلـه)**واتـه:** ئـیلا مەگەر ئەوەی کە لەسەردەمی (جاهلیەتا) واتە نەفامی دابووە، بـۆ ئـەوە گوناهتان لەسەر نابێ چونکە بێگومان تیپەڕ بووە، یا إسلامبوون تـاوانی پێشووتان (مەحوو) ئەکاتەوە جا هـەروەها (موفەسیرەکان)ئەفـەرموون خەڵکانی پێش ئیسلام (باوەژن) ی خۆیان لەخۆ مارەدەکرد جا بەڕاستی ئـەوە (تاوانـە) هـەروەکو قورئـان دەفـەرموێ: ﴿إِنَّهُۥ كَانَ فَٰحِشَةً وَمَقْتًا وَسَآءَ سَبِيلًا ﴿٢٢﴾ ﴾ (أي فإنّ نِكاحَهنَّ أمرٌ قبيحٌ قد تناهي في القبح والشناعةِ اذ كيف يليق بالإنسان أن يتـزوج إمـرأة أبيـه وأن يعلوهـا بعد وفاته وهِيَ مثل أمه؟) **واته:** بەڕاستی مارەکردنی باوەژن یان زڕدایك کارێکی ناڕەوایەو ستەمەو قێزلێکراوە ئیشێکی زۆر خراپەو، هەر کەسـێك لەوە بەولاوە بیکا تاوانە و کارێکی ناڕەوایەو ڕێگایەکی خراپە.

(باسی ئەو ئافرەتانەی کە درووست نیە مارە بکرێن)

(خوێنەوارە ئازیزەکانم) ئەم ئایەتە پیرۆزە ئایەتی (حەرام) کردنی ئەو کەسانەیە کە بە خزمایەتی پشت قەدەغەکراون بەتایبەتی ئەو کەسانەی بەشیر پێدان و ئەوانەش بەهۆی بوون بە زاواوە دەبنە خزم و جا هەروەها (ئیبن جەریری تەبەری) لە ئیبن عەباسەوە (رەزای خوایان لێبێت) ئەگێڕێتەوەو ئەفەرموێ بێگومان کۆمەڵگای سەردەمی (جاهیلی) واتە نەزانی و نەفامی مارەکردنی ئافرەتی (موحرەمیان) بەلاوە درووست بوو چونکە لە زڕدایك و کۆکردنەوەی نێوان دوو خوشك ئەمە (حەرامە) و قەدەغەیە لەئیسلامداو، جا هەروەکو لە پێشەوە ئاماژەمان بۆکرد ئەو ئافرەتە (مەحرەمانە) کە بۆ مرۆڤ ناشێن چ بەهۆی خزمایەتی بێ چ بەهۆی شیردانەوە بێ کە هەرگیز ڕەوا نیە بە (شەریعەتی ئیسلام) ڕێگا نەدراوە مارە بکرێن، جا فەرموو لەگەڵ ئەو ئایەتە پیرۆزەی کە خوای گەورە بۆمانی رونکردەوە هەروەکو لە قورئاندا ئەفەرموێ ﴿ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَٰتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَٰتُكُمْ وَعَمَّٰتُكُمْ وَخَٰلَٰتُكُمْ وَبَنَاتُ ٱلْأَخِ وَبَنَاتُ ٱلْأُخْتِ ﴾ **واتە:** لەلایەنی ئێمەوە (حەرام) واتە قەدەغەکراوە لەسەر ئێوەی موسڵمانەکان، مارەکردنی دایکەکانتانو[1]، کچەکانتان و خوشکەکانتان و پورەکانتان و خوشکی

---

(١) خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَٰتُكُمْ ﴾ (أي حُرّم عليكم نكاح الأُمّهات، وَشَمل اللفظ الجدات مِن قِبَل الأب أو الأُم)،ئەم (ڕستەیە شامله)، بە حەقیقەت دایکتان و واتە دایکی خۆتان و دایکی باوك و واتە داپیرو هەروەها دایکی دایك ئەبێتە (نەنك) ئەمانە هەموویان لێت (حەرامن)و دروست نییە مارەبڕینیان بەشەریعەتی ئیسلام، هەروەکو لەزۆربەی (کتێبە –فیقهیەکان) رونکراوەتەوە.

باوکتان بن یا پورەکانتان کە خوشکی دایکتان بن، ﴿وَأُمَّهَٰتُكُمُ ٱلَّٰتِيٓ أَرۡضَعۡنَكُمۡ﴾ واتـە: ئـەو دایکانـەتان کـە شـیریان داوە پێتـان ﴿وَأَخَوَٰتُكُم مِّنَ ٱلرَّضَٰعَةِ﴾ واتە: مارەکردنی خوشکەکانتان لە شـیر خواردنـەوە لەگـەڵ یەکتریـدا، ﴿وَأُمَّهَٰتُ نِسَآئِكُمۡ﴾ واتـە: قەدەغەکراوە لەسەرتان (نیکاحی) دایکی ژنـەکانتان، واتـە خەسـووتان، ﴿وَرَبَٰٓئِبُكُمُ ٱلَّٰتِي فِي حُجُورِكُم﴾ واتە: ئـەو کـچانەی خۆتـان بـەخێوتان کردوونـە لـە گۆشـتان گـەورە بوونـە، واتـە زڕ کـچ، ﴿مِّن نِّسَآئِكُمُ ٱلَّٰتِي دَخَلۡتُم بِهِنَّ﴾ واتە: لـەو ژنانـە بـن کـە ئێـوە بچنـە لایـان، بـەڵام ئەگـەر (ژنـان) پـێش چـوونە لایـان تـەڵاق دران، ئـەوە کـچەکانیان مارەبکـەن ئـەوە زەرەی نییـە، ﴿فَإِن لَّمۡ تَكُونُواْ دَخَلۡتُم بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيۡكُمۡ﴾ واتـــە: خـــۆ ئەگـــەر لەگـــەڵیان نەخەوتبوون، واتە لەگەڵیانا جووت نەبووبوون ئەوە تاوانتان لەسـەر نیـە لـــە مـــارە بڕینـــی کـــچەکانیان، ﴿وَحَلَٰٓئِلُ أَبۡنَآئِكُمُ ٱلَّذِينَ مِنۡ أَصۡلَٰبِكُمۡ﴾ واتە: حـەرام کـراوە واتـە قەدەغـە کـراوە لەسـەرتان مارەکردنی (ژنی) ئەو کوڕانەتان کە لە پشتی ئێوەن واتە بە کـوردی پـێ ی ئـەڵێن (بـووك) جـا بێگومـان دیـارە ئەمـە (ژنـی) کـوڕە زاو کـچە زاش ئەگرێتەوە، وە هەروەها ئەفەرمووێ ﴿وَأَن تَجۡمَعُواْ بَيۡنَ ٱلۡأُخۡتَيۡنِ﴾ واتە: قەدەغـەکراوە لەسـەرتان دوو خوشـکیش پێکـەوە کۆبکەنـەوەو بیانکەنە هاوسەری خۆتان درووست نیە، واتە نابێ (دوو خوشك) بکەیتـە

ژنی خۆت لەیەك كاتدا بەلاَم ئەگەر خوشكەكەی مرد كە خێزانتـە، ئـەوە ڕەوایـە خوشـكەكەی تـری مـارە بكـەی، جـا ئەفـەرموێ ﴿إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ﴾ واتە: مەگەر لە ڕابردودا بەسەرتانا هاتبێ لەسەردەمی نـەزانی نەفایدا كردبێتان ئـەوە تێپـەڕیوەو ئێـوە لـەو كـارە ناپەسـەندە دووربـن ﴿إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٢٣﴾﴾ واتـــە: بەڕاســـتی خـــوای پەروەردگار سەبارەت بەوانە (خەتا پۆش و دلۆڤان و میهرەبانە).

تێبینیەكی گرنگ

زانایان ئەفەرموون چاك وایـە ئـەو ئافرەتانـەی كـە بـە هەمیشـەیی لـە پیاو (حەرام) كراون هیچ كاتێك درووسـت نیـە مـارە بكـرێن هـەروەكو لـە پێشەوەدا ئاماژەی بۆ كراوە، جا ئـەو ئافرەتـە هەمیشـە (حەرامكراوانـە) سێ جۆرن ، جۆری (یەكـەمیان) لەبـەر خزمایـەتی و تێكـەلاَوی خوێنـە، جـۆری (دووەمیـــان) لەبـــەر پەیـــدابوونی خزمایەتیـــە بـــەهۆی ژن و ژنخوازییـــەوە، جـــۆری (ســـێیەمیان) لەبـــەر تێكـــەلاَو بـــوون بـــەهۆی شیرخواردنەوە لە یەك ئافرەت.

جۆری یەكەم:- ئەم چوار باسە گرنگەی لێ دەبێتەوە:

١- پشتاو پشتی پیـاو لـە ئافرەتـان هەرچـەندە زۆر بـەرەو خـواریش بێتەوە، وەكو (دایك و دایكی دایك و باوك و دایكی بـاوك و دایكـی دایكـی باوكان).

٢- نەوەی پیاو لـە ئافرەتانـدا، هەرچـەندە بـەرەو خـواریش بێتـەوە، وەكو: (كچ و ، كچی كچ و، كچی كوڕو، كچی كچی كوڕی).

٣- نەوەی باوك و دایك لە ئافرەتان هەرچەندە بـەرەو خـوار ببنـەوە، وەكو: (خوشكی دایك و باوكی و خوشكی باوكی و خوشكی دایكی و ئـەو

ئافرەتانەش کە لەنەوەی ئەوانەوە دەکەونەوە).

٤- نەوەی یەکەمی باپیرو داپیر لە ئافرەان کە دەکاتە پوور، جا چ پووری خۆی بێت یان پوری باوك و باوکانی یان پوری دایك و دایکی دایکانی بێت).

هەروەها جۆری دووەم ئەمیش چوار باسی لێ دەبێتەوە:

١- ژنی باوك و باپیرانی، باوکی- باوکی یاخود باپیرانی لەسەری دایکیەوە.

٢- ژنی نەوەکانی، جا چ ژنی کوڕی بێت یان کوڕی کوڕانی بێت یان ژنی کوڕی کچی بێت یان ژنی کوڕێ کچی کچی بێت.

٣- دایکی ژنەکەی و داپیرانی ژنەکەی، چ لەسەر باوکی ژنەکەیەوە بێت یان لەسەر دایکیەوە بێت.

٤- هەروەها کچی ژنەکەی لە مێردەکەی تری هەروەهاش کچی کچانی ئەم کچەو کچی کوڕانیشی بەمەرجێك مێردەکە چوبێتە لای خێزانەکەی و تێکەڵاویان لە نێواندا درووست بوبێت.

جۆری سێیەمیش چوار باسی گرنگی تێدایە (یەکەم و دووەم) دەگرێتەوە، بەهۆی شیرخواردنەوە، وەکو دایکی شیری، هەروەها کچی شیری، پوری شیری، دایکی شیری خێزان، هەروەها کچی شیری خێزان لە مێردێکی تری، خێزانی باوك و باپیری شیری هەروەها ژنی کوڕی کوڕی شیری[1].

---

(١) بڕوانە تەفسیری (گوڵشەن) لە نووسینی مامۆستا (نظام الدین عبدالحمید) بەرگی/١، لاپەڕە/١٨٧، لەگەڵ دەستکاری، هەروەها بڕوانە تەفسیری (ڕۆشن) لەنووسینی مامۆستا (برهان محمدامین) لاپەڕە١٢١، لەگەڵ دەستکاری.

(باسێك لەبارەی شیردان (رضاع))

جا (رەضاعە) واتە شیرخواردن وە حورمەت (سابت) نابێ بەم شیرخواردنە مەگەر بەمە کە ئەو شیرە شیری ژنی ئادەمیزادێ بێ کە تەمەنی لە (نۆ) ساڵ کەمتر نەبێ کچ بێ یا بێوەژن بێ یا ژنی خاوەن مێرد بێ وە ئەو شیرە بگات بە دەماخ یا بە (مەعیدەی) شیر خۆرەکە وە ئەو شیرە خۆرەش تەمەنی لە دووساڵ کەمتر نەبێ، واتە نابێ ببێتە دووساڵ چونکە لە خاتوو عائیشەوە ئەگێڕنەوە دەفەرموێت پێغەمبەر (ﷺ) هات بۆلام پیاوێکم لەلابوو ڕووی پێغەمبەر (ﷺ) تێکچوو (وەك پێی ناخۆش بێت) و ئینجا عەرزم کرد ئەمە برای شیریمە فەرمووی (أُنظُرنَ مِنْ أخَواتكنّ إنّما الرّضاعةُ مِنَ المجَاعَةِ[1]، واتە سەیر کەن کە کێ براتانن؟ ڕەضاعەت لە برسیەتیەوە دەبێت، واتە دەبێت لە کاتێکدابێت کە بەبێ شیر نەژی، هەروەها بەلای کەمی (ئەبێ پێنج جار شیری ئەو ژنەی خواردبێ)، هەندێ لە زانایان ئەڵێن بە جیا جیا چونکە دیسان لە خاتوو عائیشە (ڕەزای خوای لێبێت) ئەگێڕنەوە فەرموویەتی (نَزَلَ القرآنُ بَعشْرِ رَضَعاتٍ مَعْلُوماتٍ يُحَرّمَنَ ثُمّ نُسخْنَ بِخَمس رَضعاتٍ مَعْلُوماتٍ فَتُوفي رَسُول الله (ﷺ) وهُنَّ ممّا نَقْرأُ مِنَ القُرآنِ)[2]. **واتە:** قورئان هاتە خوارەوە کە بە دە جاری (یەقینی) شیرخواردن (حەرام) دەکەن پاشان هەڵوەشایەوە بەپێنج جاری یەقین جا پێغەمبەر (ﷺ) کۆچی دوایی کردووە بەو پێنج جارە لە (قورئاندا) دەمان خوێندەوە.

---

(١) رواه الإمام البخاري رقم الحديث (٤٨١٤).

(٢) رواه إبن حِبّان في صحيحه رقم الحديث (٤٢٢١).

(پاشكۆ)

زۆربەی (موفەسیران) ئەفەرموون هەركاتێ شیرخواردن بەم جۆرە ژنێكی (حەرام) كرد ئەوە ئەسڵ و فەرع و حاشیەی ئەو ژنەش (حەرام) ئەكا، واتە ئەبێ بەهۆی (حەرام) بوونی (نیكاحی) دایكی ئەو ژنەو كچی و خوشكی...هتد، جا بێگومان حەزرەت (ﷺ) ئەفەرمووێ: (يَحْرُمُ مِنَ الرِضّاعِ ما يَحْرُمُ مِنَ النَّسَبِ)[1] **واتە:** هەر ژنێك بەهۆی (نەسەب) و ڕشتەوە مارەكردنی (حەرام) بێت بێگومان بە (شیر) خواردنیش (حەرام) دەبێت[2].

بەیارمەتی خوا لە نووسینەوەی بەرگی دووەمی (تەفسیری ژیانی ئینسان بۆ لێكدانەوەی واتاكانی قورئان) لێ بوومەوە هەروەها بەمەش كۆتایی بە (جزمی) چوارەمی قورئانی پیرۆز هات

---

(١) متفق عليه.

(٢) بڕوانە تەفسیری (نامی بۆ قورئانی پیرۆز) لە دانانی مامۆستا مەلا (عبدالكريمی مدرس) بەرگی/٢، لاپەڕە/٢٧٩، لەگەڵ دەستكاری.

جزئی پێنجەم

سەرەتای دەستپێکردنی جزمی پێنجەم

(بەناوی خوای پەخشندەو میهرەبان سوپاسی بێ پایان بۆ خوای هەموو بونەوەران درودی بێ ژومار لەسەر پێغەمبەرو یارو یاوەران)

(ژنی مێرد دار مارە ناکرێ، بەڵام ئافرەتی نامەحرەم مارە دەکرێ)

زۆربەی (موفەسیرەکان)ئەم فەرموودەیان هێناوەو لە تەفسیرەکانیانداو ئەگێڕنەوە لە (ئەبو سەعیدی خدری) (خوا لێی ڕازی بێت) ئەفەرمووێت ئێمە چەند ئافرەتێکمان دەستکەوت لە دیلەکانی جەنگی (أوطاس) کە مێردیان هەبوو زۆر پێمان ناخۆش بوو تێکەڵاویان بکەین، لەبەر ئەوەی کە خاوەن مێرد بوون ئینجا لەم بارەیەوە پرسیارمان لە پێغەمبەر (ﷺ) کرد ئەوجا بەم بۆنەیەوە ئەم (ئایەتە) دابەزی و هەروەکو ئەفەرموێت ﴿وَٱلۡمُحۡصَنَٰتُ[1] مِنَ ٱلنِّسَآءِ إِلَّا مَا

---

(١) جا بێگومان (مُحْصَنَة) واتە بەو ئافرەتانە دەوترێت کە مێردیان هەیە، بەهیچ شێوەیەك درووست نیە مارە بکرێن، جا موسڵمان بن یان موسڵمان نەبن.

﴿مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُكُمۡۖ﴾ **واتە:** ئەو ئافرەتانەی کە مێردیان هەیە ئازادن چونکە (حەرام) کراوە لێتان پێتان ناشێن جگە لەوانەی کە بونەتە (مولکتان) واتە بەدەست کەوتوویی لە جەنگا کەوتونەتە دەستانەوە، ئەوانەش ئەبێت ئەگەر دوو گیان بن پاش دانانی دووگیانیەکەیان و تەواو کردنی (عیدەکەیان) موسڵمان بوونیان ئەتوانن مارەیان بکەن بەڵام لە شەریعەتی ئیسلامدا ئەفەرموێت (هەرگیز درووست نیە کە ئافرەت لە مێردێك زیاتری هەبێت چونکە ئەگەر لە مێردێك زیاتری هەبێت ئەوە نەوەی پیاو بزر ئەبێت تێکەڵاوی نادروست ئەبێت ئەوکاتەش منداڵ نازانێت کێ باوکیەتی و خێزان هەڵدەوەشێتەوە، ژیانی کۆمەڵگە وەکو ژیانی ئاژەڵانی لێ دێت[1]. ﴿كِتَٰبَ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡۚ﴾ **واتە:** ئەوەی لەمەوپێش باسکران لەبارەی ئەو ژنانەی لێتان قەدەغەکراوە خوا لەسەری نوسیون و ژمارەتان پێ لەسەر ئەکات دەبێ بەجێی بێنن ﴿وَأُحِلَّ لَكُم مَّا وَرَآءَ ذَٰلِكُمۡ أَن تَبۡتَغُواْ﴾ **واتە:** بێجگە لەوانە ڕێتان

---

(١) تێبینیەك، (شیعەکان) بۆ ئەوەی ژن هێنانی کاتی بە دروستی پیشان بدەن هەڵساون لە دوای﴿فَمَا ٱسۡتَمۡتَعۡتُم بِهِۦ مِنۡهُنَّ﴾ ڕستەی (إلی أجَلٍ مُسَمّی) یان لە (تەفسیرەکانیان) بۆ زیاد کردووەو دەڵێن (ئایەتەکە) ئەوها هاتووە بێ ئەوەی هیچ بەڵگەو پاڵپشتێکیان بۆ ئەو قسەیە هەبێ، بەڵام ئەوەی ڕاستی بێت پێغەمبەر (ﷺ) لەغەزوەیەکداو ڕێگەی ژن هێنانی کاتی دا چەند ڕۆژێکی کەم، بەڵام لەدوای شەڕی (خەیبەر) بەیەکجاری (حەرامی) کرد، بەڵام (شیعە) گوێ نادەنە ئەو (حەرام) کردنە، بڕوانە (تەفسیری قورئانی پیرۆز بە زوبانی کوردی) لە نوسینی مامۆستا (مەلا عەبدولعەزیز عەلائەدین کۆیی)، بەرگی/٢، لاپەرە/٦٥، بەڵام لەدواییدا بۆ ئەم مەبەستە بەتێرو تەسەلی باس ئەکەین ئەگەر خوا حەز بکات.

پێدراوە کە بە ماڵ و دارایی خۆتان ئافرەتانی تر تا (چوار) مارە بکەن بە شێوەی شەرعی ﴿بِأَمْوَٰلِكُم مُّحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَٰفِحِينَ ۚ﴾ قَالَ المُفَسِّرُونَ: أي غير زانين، **واتە:** بەداوێن پاکی نە بە داوێن پیسی و نا جوامێرانە نینەو واتە لە مارە کردنیدا دەبێ یاساو مەرجەکانی نیکاح رەچاو بکرێن ئەگەرنا ئەو کارە بە (سەفاح) و داوێن پیسی و زینا دادەنرێ ﴿فَمَا ٱسْتَمْتَعْتُم بِهِۦ مِنْهُنَّ فَـَٔاتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً ۚ﴾[1] (المرادُ بالإستمتاع هُنا التّمتُّع والتلُّذذ بالنِّساء بطريق النكاح الشّرعيّ) **واتە:** ئەو ئافرەتانەی کە مارەتان کردوون و لەگەڵیاندا ڕاتان بواردووە ئەوە دەبێت مارەییەکانی خۆیانیان بەتەواوەتی بدەنێ چونکە ئەو مارەیی پێدانەش (فەرزێکی) خودایە جا بێگومان مارەییەکە کەم بێت یان زۆر، جا ئەفەرمووێ: ﴿وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَٰضَيْتُم بِهِۦ مِنۢ بَعْدِ ٱلْفَرِيضَةِ ۚ﴾ **واتە:** پاش بڕیاردان لەسەر مارەیی ئەگەر لەنێوان خۆتان ڕێک کەوتن و بەڕەزامەندی هەردوولاتان ژنەکە لە هەندێك لە مارەییەکەی یا لە هەمووی خۆش دەبێ یاخود ئێوە مارەییان زیاد پێ

---

(١) قال الشيخ (محمد علي الصابوني) حمَلَ بعض الرّوافض والشّيعة قوله تعالى﴿فَمَا ٱسْتَمْتَعْتُم بِهِۦ مِنْهُنَّ ۚ﴾ على نكاح المُتعة وهو خطأ فاحش لأن الغرَض منَ الاستمتاعِ هُنا (التّمتع) بالأزواج عن طريق الجِماع لا نِكاح المُتعَةِ فَقَد ثَبَت حُرمة نِكاح المُتعة بالسُّنة وَالأجماع وَلا عِبرةَ بما خَالَفَ ذَلِكَ بڕوانە (صفوه التفاسير) لە نوسینی شێخ (محمد علي الصابونی)، بەرگی/١، لاپەڕە/٢٧٢.

بدەن هیچ گوناهتان ناگاتێ و تاوانبار نابن ﴿إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٢٤﴾﴾ **واتە:** بەڕاستی خودا بەردەوام بەهەموو کارێك زانایە و هەموو کارێکیش لە جێی خۆی ئەکات چونکە زانایە بە قازانج و سوودی (عالم) و هەروەها خاوەن حیکمەتە.

(باسێك لە سیغەکردن -نیکاح المتعه)

واتە (مارەکردنی کاتی)

خوالێخۆشبوو مامۆستا (مەلا عبدالكريمی مدرس) لە تەفسیرەکەیدا[1] ئەفەرمووێ ئاگادارین هەندێ کەس وتوویانە ئەم ئایەتی ﴿فَمَا ٱسْتَمْتَعْتُم بِهِۦ مِنْهُنَّ فَـَٔاتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ﴾ نازل بووە بۆ دامەزراندنی نیکاحی (موتعە) کە مەشهورە بە (صیغە) و عیبارەتە لە نیکاحێکی (موئەقەت) واتە کاتی بۆ چەند ڕۆژێ لەسەر میقدارێ پارە وە کاتێ ماوەکە تەواو بوو، ئینجا نیکاحەکە (فەسخ) ئەبێتەوە، بەپێی (تەلاقدانی) کابراو ژنەکەیش لەپاش ئەوە کاتێ یەك (حەیزی) بەسەرا هات و پاك بوەوە، ئەتوانێ لەگەڵ کەسێکی ترا ڕێك بکەوێ وە ئەو کەسانە چەند دەلیل و بەڵگەیان هێناوەتەوە ئینجا لەسەر ئەم داوایە.

(چەند ئاگادارییەك)

یەکەم- بەکارهێنانی (إستمتاع) و کەلیمەی (أجور) چونکە

---

(١) بڕوانە تەفسیری نامی بۆ (قورئانی پیرۆز) لە دانانی مامۆستا مەلا (عبدالكريمی مدرس) بەرگی/٢، لاپەڕە/٢٩٠، لەگەڵ دەستکاری.

(ئیستمتاع) لەزەتێکی وەختی و کاتیە (ئوجور) بەمانای کرێیە لەسەر ئەو ئیستمتیاعە.

دووەم– قیرائەتی (ئیبن و مەسعود) کە خوێندویەتیەوە (فَما اسْتَتَعْتُمُ بِهِ مِنهُنّ إلى أجَلٍ مُسّمَى).

سێهەم– ثبوتی (ریوایەتی) حەلاڵی (موتعە) هەندێ لە زانای گەورە لە هاوەڵان ڕێگایان داوە بە تایبەتی ئیبنو عەباس (ڕەزای خوایان لێبێت). بەڵام ئیبنوو عەبباس (ڕەزای خوایان لێ بێت) لەدواییدا پەشیمان بووەتەوەو هەروەکوو ئیمامی (مالیك) لەکتێبی بەناوبانگی الموطأ[1]دا ئەڵێ: قَالَ إبن عباسٍ (رضي الله عنهما) (نَهى رَسُول الله مُتْعَة النساء يوم خَيْبر وعن أكل لُحُوم الُحمرِ الإنسيَّة) جا بێگومان شێخ (ابن)و حەجەری) عسقلانی لەکتێبی (بلوغ المرام) دا چەند فەرموودەیەکی (صحیح)ی هێناوەو هەروەکو ئەفەرمووێ: (بابُ تحريم نكاح المُتْعة):

– وَعَنْ سَلْمَةَ بن الأكوعِ (رضي الله عنه) قَالَ (رَخَّصَ رَسُولُ الله (ﷺ) عَامَ أوّطاسٍ في المُتعِة ثلاثة ايامٍ ثُمّ نَهىَ عنها)[2]رواه احمد ومسلم.

– وَعَنْ عَليّ (رضي الله عنه) قَالَ نَهى رَسُول الله (ﷺ) عَن المُتْعَة عَامَ خَيْبرَ) متفق عليه .

---

(١) بڕوانە کتێبی (الموطأ)–تصنيف، امام دار الهجرة مالك بن أنس، ٩٣–١٧٩هـ، بەرگی٣، لاپەڕە٢٢٠.

(٢) قال المُفسّرون:(وهومحرّمٌ بالنّصوص النّبويّة القَاطِعة حَرّمهُ الرّسُول (ﷺ) في مَشْهدين عَظيمتين، حين فتح خيبر، ويوم فتح مكة) بڕوانە: (التفسير الواضح الميّسر)، بقلم (الشيخ محمد علي الصّابوني) ،لاپەڕە١٨٢ .

- وَعَنْهُ (رضي الله عنهُ) أنّ رَسُولَ الله (ﷺ) (نَهى عَن مُتْعَةِ النّساءِ وَعَنْ أكلِ الحُمُر الأهلية يوم خَيْبرَ) أخرجه السبعة الا ابا داوُد.

-وَعَنْ رَبيع بن سبرة عن ابيهِ (رَضي الله عنه) أنّ رَسُولَ الله (ﷺ) قال (إنّي كُنْتُ أذنْتُ لَكُمْ في الاستمتاعِ مِن النساء وإنّ الله قد حرَّم ذلَكَ إلى يوم القيامَةِ فَمَنْ كان عِندهُ مِنْهُنّ شيءٌ فَلْيُخلّ سَبِيلَهَا ولا تأخُذوا اذا آتَيْتُمُوهنَّ شيئاً) أخرجه مسلم وأبو داودو النسائي وابن ماجه واحمد وابن حبان[1].

١- جا هەروەها (جمهوری) زانایانی ئەهلی سوننەت و جەماعەت و دین لە وەلامی ئەمانەدا فەرموویانە مەبەست لەم ئایەتەدا ﴿فَمَا ٱسْتَمْتَعْتُم بِهِۦ مِنْهُنَّ﴾ مارەکردنە بە هەتاهەتایی و هەروەها (مارەیی پێدانیانە) چونکە زۆربەی (زاناکانیش) دەڵێن ئەم ئایەتەی ﴿فَمَا ٱسْتَمْتَعْتُم بِهِۦ مِنْهُنَّ﴾ مارەکردنی هەمیشەیی دەگەیەنێت نەك (نیکاحی کاتی) و لەزەت وەرگرتن بۆ ماوەیەك، کە پێ ی دەڵێن (نكاح المتعه) ئەگەرچی ووشەی ﴿أُجُورَهُنَّ﴾ یشی تێدا هەبێ و تۆزێ گومان لە مەسەلەکەدا پەیدا بکا چونکە بێگومان کە بێژەی ﴿أُجُورَهُنَّ﴾ لەگەڵێ جێگا هاتووە لە قورئاندا بەمانای (مارەیی هەتا هەتایی) هاتووە، بەتایبەتی وەك لە سورەتی (النساء) دا فەرموویەتی ﴿فَٱنكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ

---

(١) بروانە: پەرتووکی (إعلم الأنام- شرح بلوغ المرام، من احاديث الاحكام) لەنووسینی (الاستاذ الدكتور نورالدين عتر) بەرگی ٣، لاپەڕە ٣٢٢.

﴿أَهْلِهِنَّ وَءَاتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ﴾ وە لە زۆر ئایەتی قورئان هاتووە بەم شێوەیە وە هەروەها (کەلیمەی أجور) لە هەموو ئایەتەکاندا (موفەسیران) ئەڵێن بە مانای (مارەیی یە) بەبێ (خیلاف) .

٢- ووشەی (إلی أجَلٍ مُسَمّى....) کە لە ئیبن مەسعودەوە هاتووە بەلاّم بەتەواوی ڕوون نەبۆتەوە کە ئاخۆ لە قورئانە یان نا؟ چونکە هاوەلاّن گشتیان یەك دەنگ بوون کە نابێ لە قورئانەکەی پێشەوا (عوسماندا) بنووسرێت، چونکە بێگومان زانایانی (ئوصول) یش ئەفەرموون (إن ما قرأهُ الصحابي عَلَى أنّه قرآن ولَم يَثبت كونه قرأناً لا يَسْتَدَلّ بِهِ عَلَى شيء) واتە ئەوەی هەر هاوەڵێك بە قورئانی بخوێنێەوە بەلاّم (ئیسبات) نەبوو کەوا قورئانە ناکرێ بە بەڵگە بۆ هیچ شتێك[1]، وە هەروەها هەندێ (موفەسیرانی) تر ئەڵێن کە ئەفەرموێ (إلی أجَلٍ مُسَمى) لە (قیرائەتی) شازەیەو، هەروەها (ئیستدلالی) پێ ناکرێ، نە لەم ڕووەوە کە قورئانەو نە لەم ڕووەوە کە فەرمودەی حەزرەتە (ﷺ) لەبەر ئەوە قورئان ئەبێ (قطعي الثبوت) بێ وە فەرموودەی پێغەمبەریش (ﷺ) کاتێ ئیستدلالی پێ ئەکرێ کە (ئیسنادی) فەرموودەکە (ثابت) بێ.

٣- وەلاّمی سێهەم، ئەوەیە کە ئیمامی عەلی و ئیبن و عەباس (ڕەزای خوایان لێ بێت) کە فەتوایان داوە بەوە کە (نیکاحی) موتعە، واتە کاتی (حەرامە) و بەڵێ لە حەزرەتی عەلی یەوە (كرّم الله وجهُه) ئەم فەرمودەیە

(١) بڕوانە تەفسیری ڕامان لەماناو مەبەستی قورئان، لە نووسینی (أحمد کاکە محمود)، لاپەڕە/١٥١، لەگەڵ دەستکاری.

پێشەوا مالیك ریوایەتی كردووە لە (زوهری لە عەبدوڵلا و حەسەن) كوڕانی محەمەدی حەزرەتی عەلی كە مەشهورە بە محمد بن حەنیفە و[1] ریوایەتی كردووە لە باوكیەوە كە (حەزرەتی عەلی)یە كەوا فەرموویەتی پێغەمبەر (ﷺ) نەهی كردووە لە (نیكاحی موتعەی) ژنان و لە خواردنی گۆشتی كەری خۆماڵی هەروەكو (دەقی) فەرموودەكە لەپێشەوە تێپەڕیو جا بێگومان هەروەها (محمد)ی كوڕی (حەنیفە) ئەگێڕێتەوە كە ئیمام عەلی (خوا لێی ڕازی بێت) ڕابورد بەلای ئیبن و عەباسەوە (ڕەزای خوای لێبێت) لەوكاتەدا كە فەتوای ئەدا بە (حەلاڵی موتعە) وە پێی فەرموو چۆن فەتوای وەها ئەدەی؟ كە حەزرەت (ﷺ) نەهی كردووە لە نیكاحی (موتعە) و لە گۆشتی كەری خۆماڵی، وە هەروەها لە (عەطای خوراسانی) یەوە ئەگێڕنەوە كە لەلای ئیبن و عەباسەوە بوو لەبارەی ئەم ئایەتەدا ﴿فَمَا ٱسْتَمْتَعْتُم بِهِۦ مِنْهُنَّ فَـَٔاتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ﴾ دا فەرموویەتی ئەم ئایەتە مەنسوخە[2] بە ئایەتی ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِىُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ﴾ واتە ژنی وەرگیراو بە (موتعە) ئەگەر ژنی (شەرعی) بوایێ (تەلاق) ئەدراو (عیددەی) ئەبوو (مع انه) نە تەلاق و نە (عیددەی) هەیە جا بێگومان لەبەر ئەم هۆیانە ئەگێڕنەوە لە ئیبن و

---

(١) محەمەدی حەنیفە یەكێكە لە گەورە پیاوانی (عالمان)و ئەهل و بەیتی پێغەمبەر (ﷺ) . كەئەكاتە كوڕی حەزرەتی عەلی (خوایان لێ ڕازی بێت)

(٢) جا بێگومان (جمهوری) زانایان لەسەر ئەوەنە كە (نیكاحی موتعە) هەڵوەشاوەتەوەو سڕاوەتەوە و نەماوە، (بڕوانە تەفسیری قورطبی)، بەرگی/٣، لاپەڕە/٢٩٢.

عەباسەوە (ڕەزای خوای لێبێت) کە پەشیمان بوەتەوە لەو (فەتوایەی) داویەتی لەبارەی (موتعەوە)و هەروەکو لەپێشەوە ئاماژەمان بۆ کرد جابێگومان إبن عباس (خوا لێ رازی بێ) ئەڵێ: پاڕاوەتەوە لەبەر خوداو فەرموویەتی (اللّٰهُمَ إني أتوبُ إلَيكَ مِنْ قولي في المُتْعَةِ وَالصّرفِ) واتە مەبەست لە (صەرف) ئەوەیە کە لەسەردەمێ (فەتوای) بە (ربا الفضل) ئەداو لە کاتی پارە گۆڕینەوەدا وە لە ئەنجاماکە (ئەحادیسی) پێغەبمەردا (ﷺ) بۆی دەرکەوت و ڕوون بۆوە ئینجا لەهەردوو فەتواکەی پەشیمان بووەوە.

(سەرنجێکی گرنگ)

جا بێگومان پێویستە بزانین کە زۆر لە (موفەسیرەکان)لە پێشەوا (نەوەوی) یان وەرگرتووەو لە (شەرحی صەحیحی) موسلیمدا ئیمام فەرموویەتی (ئەوەی ڕاستی بێت) ئەمەیە کە دووجار (حەلاڵی و حەرامی) هاتوون بەسەر (نیکاحی) موتعەدا جارێك لەپێش غەزای خەیبەردا (موتعە) حەلاڵ کراوە، وە لە غەزای خەیبەردا (حەرام) کراوە، هەروەها جارێکی تر لە (فەتحی) شاری مەککەداو لە غەزای (أوطاس) دا حەلاڵ کرا، وە پاش ئەمە بە سێ ڕۆژ پێغەمبەر (ﷺ) حەرامی کرد هەتا قیامەت، وە ئیجماع لەسەر ئەمە سابت بوو، واتە (نەسخ) بەسەر حەلاڵی نیکاحی (موتعە)دا هات لە فەرموودەی حەزرەتا (ﷺ) وە بە (نەصی) قورئانی پیرۆز لە دوایی باسی دەکەین.

٤- فەرموودەی ڕاست و درووست هەیە وەك پێشەوا موسلیم هێناویەتی و لە رەبیعی کوڕی سبرەی جوهەینی ڕیوایەتی کردووە لە

باوکیەوە ئەڵێ لەکاتی سوبەینێدا گەیشتم بە حەزرەت (ﷺ) لە حەرەمدا لەبەینی روکن و مەقامدا و پشتی دابوو بە دیواری کەعبەوەو ئینجا فەرمووی (يا أيّها النّاسُ إنّي أمَرْتكم بالإسْتِمْتَاعِ في هذه النسّاء ألاَ وَأنّ اللهَ قَدْ حَرَمَها عَلَيْكُم إلى يَوْمِ القيامةَ فَمَنْ كانَ عِنْدَهُ منهُنَّ شيءٌ فَلْيُخلِ سَبيلَهَا وَلَا تأخذوا ممَّا آتيتموهُنَّ شَيئاً)[1] واتە ئەی خەڵکینە من بەر لە ئێستا بە شێوەیەکی کاتی مۆڵەتی (موتعەم) دان کە بەهرەو لەزەت لە ژنان وەرگرن بەڵام دڵنیابن لەم ڕۆژەوە خوای تەعالا (موتعە)ی حەرام کرد لەسەرتان هەتا ڕۆژی قیامەت ئەوجا ئەو کەسانەی ژنێکی بەو جۆرەی لەلابێ با بەرەڵای بکاو هەروەها با ڕێگەی بدا بچێ مێردێکی تر بکابۆخۆی ئێوەش مارەییەکەی بدەنێ لەو ماڵەی پێتان داون نە کەم نە زۆر هیچیان لێ وەرمەگرنەوە، وە هەروەها ریوایەتکراوە لە حارسی کوڕی غزیە (ڕەزای خوای لێبێت) ئەڵێ بە ڕاستی پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (مُتعَةُ النّساءِ حَرامٌ)[2].

٥- وە هەروەها خوای گەورە لەم چەند ئایەتەی سورەتی (المؤمنون) دا نیکاحی موتعەی (نسخ) کردۆتەوە هەروەکو (واحیدی) لە تەفسیری (البسیط) دا نەقڵی کردووە[3]، ئەفەرمووێ: (فالمسلمون اليوم

---

(١) ئەم فەرموودەیە لەپێشەوە باسکراوە بەڵام (ترجمە) نەکراوە ئەمەش دەقەکەیەتی و بە کوردی.

(٢) بڕوانە (التفسیر البسیط) لە دانانی (ابی الحسن علی بن أحمد بن محمد الواحیدی)، بەرگی/٦، لاپەڕە/٤٤٧.

(٣) هەمان سەرچاوەی پێشوو.

مُجمعُون على أنّ متعة النساءِ قد نُسخت بالتحريم نسخها الكتابُ والسُّنة) سونەتەکە مەبەستی فەرمودەی پێغەمبەر (ﷺ) لە پێشەوە باسکراوە، بەلآم ئایەتیش سورەتی (المؤمنون) کە ئەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَٰفِظُونَ ۝ إِلَّا عَلَىٰٓ أَزْوَٰجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ۝ فَمَنِ ٱبْتَغَىٰ وَرَآءَ ذَٰلِكَ فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْعَادُونَ ۝ ﴾ (سورەتی المؤمنون، ئایتی: ٥ — ٧)، واتە بەڕاستی ڕزگار ئەبێ لە سزای ڕۆژی قیامەت ئەو کەسانەی کە (عەورەتی) خۆیان ئەپارێزن مەگەر لە ژنەکانیان یان لەو (جاریانە) کە موڵکیانە وە ئەمانە (لۆمەیان) ناکرێ لەسەر ئەم ژنانەو ئەم جارییانە، هەرکەسێ غەیری ئەمانە داوای شتێکی تر بکات بۆ (تەمەتوع) و لەزەت و (شەهوەت بازی) ئەوانە لە فەرمانە خودا لایان داوەو (موتەجاوزن) لە سنووری ئایندا.

(تێبینی)

وە جمهوری زانایان (ئیستدلالیان) کردووە بەم ئایەتە لەسەر ئەوە کە (نیکاحی موتعە) بەتاڵەو نابێ بەهۆی لەزەت وەرگرتنی حەلاڵ چونکە خوای گەورە (حەسری) موباشەرەی حەلاڵی کردووە لە (زەوجەو لە مەملوکدا) چونکە ئەو ژنە کە بە (موتعە) وەرئەگیرێ نە ژنە و نە مەملوکەیە چونکە ئەگەر ژن بوایێ پێویست بوو میراتی وەرگرتبایە، وە لە پیاوەکەش میراتی وەرگرتبایە، بەلآم ئەوانە هەردوولا کەسیان میرات لە کەسیان وەرناگرن وە ئەمە شتێکی ئاشکرایە، وە ئەگەر ژن بوایە ئەبوو (عیدەی) لەسەر بوایە چونکە خودا بۆ ژنێ کە لە مێردەکەی جیا ببێتەوە (عیدەی) واجب کردووە بەلآم ژنی (موتعە) عیددەی نییە، وە

هەر ژنێ ئینسان (تەمەتوعی) پێ بکا ژنی شەرعی نەبێ مەملوکیش نەبێ ئەوە تەمەتوع بەو ژنە بە (نەصی ئەو ئایەتە) تەجاوزە لە (حدودی) دین و (خاریجە) لە شەریعەتی ئیسلام.

٦- (أن عُمَر (رضي الله عنه) حَرّمها وَهُو على المنبرِ أيّام خلافته وَأقرّهُ الصحابة (رضي الله عنهم) وكانوا ليقروه على خطأ لو كانَ مُخْطِئاً فكانَ ذَلِكَ منهم إجماعاً)[1]، واتە بەڕاستی حەزرەتی عومەر خەلیفەی دووەم نیکاحی (موتعەی) بەحەرام داناوە چونکە لەسەر مینبەر واتە دوانگە خوتبەی داوەو بە حزوری کۆمەڵێ لە (کیباری) صەحابەدا فەرمووی (ئەو ماوەیە (موتعە) کرا لە زەمانی پێغەمبەردا (ﷺ) دوایی خواو پێغەمبەر (ﷺ) قەدەغەیان کرد، منیش نەهی ئەکەم لەو کەسانەی کە ئەو کارە ئەنجام ئەدەن وە عیقاب و سزاش ئەدەم، لە (ریوایەتێکی) تردا فەرموویەتی بەردبارانی ئەکەم، وە لەسەر دوانگە ئەو بڕیارەی داوە، وە هیچ کەسێ لە هاوەڵان (ئینکاریان) نەکردووە، وە ئەمەش ئەبێ بە دەلیل و بەڵگە لەسەر ئەوەی کە (موتعە) هەرچەند لە بەعزێ کاتا حەڵاڵ بووبێ لە (صەدری) ئیسلامدا بەڵام حەزرەت (ﷺ) لە ئاخیری (مەنعی) کردووە وە ئەگەر حەزرەتی عومەر (خوا لێی ڕازی بێت) نەیئەتوانی ئەم ووتارە بدا لە ناویانا، وە هەروەها پرسیار کرا لە (عەبدوڵڵای کوڕی عومەر (خوایان لێ ڕازی بێت) لەبارەی نیکاحی

---

(١) وَجاءَ في نفس المصادر يقول الاستاذ (محمد علي الصابوني) الأحاديث الصحيحة (المُصَرّحة بتحريم المُتْعَةِ تحريماً مؤبداً إلى يوم القيامة)بڕوانەپەرتوکی (روائع البيان) (تفسير آيات الأحكام من القرآن)، لە نووسینی شێخ (محمد علي الصابوني)، بەرگی/١، لاپەڕە/٤٣١.

(موتعـەوە) فـەرمووی (موتعـە) داوێـن پیـسی و زینایـە)، هـەروەها لـە تەفسیری مامۆستا زمنـاکۆیی دا[1]، ئـەڵێت: بەڕاسـتی گێڕدراوەتـەوە لـە قەدەغـەکردنی (نیکـاحی موتعـە) لـەو دوو بەڕێزانـە هـەردوو پێـشەوایان (ئەبی جەعفەر موحەمـەد ئـەلباقر و ئـەبا عەبـدوڵلای جەعفـەری صـادق) (بەسامی سەیرافی پرسیاری کرد لە ئـەبا عەبـدوڵلا لـەبارەی (موتعـەوە) ئـەویش لـە وەڵامـدا فـەرمووی (زینایـە)، هـەروەها لـە نامـەی ئەلکافیـدا هـاتووە لـە (حەسـەنی کـوڕی یـەحیای کـوڕی زەیـد) زانـاو (یاسـازانی) عیراقـی بـووە ئـەڵێ بەڕاسـتی خانـەوادەی پێغەمبـەر (ﷺ) پێـك هـاتوون لەسەر پێ ناخۆش بوونی (موتعە) و قەدەغەیان کردووە، ئـەوانیش دوای (پێشەوا) حەزرەتی عەلی کوڕی ئەبو تاڵیب کەوتوون فەرمووی ناهێنرێنـە لای من ئـەو ژن و پیـاوەی (موتعـەیان) کردبێ مەگـەر مـن بـەردبارانیان ئەکەم، وەك فەرمووی بە (ئیبنـو عەباسـی) ئـامۆزای کـاتێ بـەو گەیـشت (فـەتوای) داوە بـە درووسـت بـوونی (موتعـە) فـەرمووی تـۆ پیـاوێکی سەرگەردانی بەڕاستی پێغەمبەر (ﷺ) نیکاحی (موتعەی) پـوچ کردۆتـەوە تا ئیبن و عەباس لە فەتواکەیدا پاشگەز بۆتەوە یانی پەشیمان بووتەوەو هەروەکوو لەپێشەوە ئاماژەمان بۆ کرد..

٧- قال الشيخ (محمد علي الصابوني) في كتاب روائع البيان [2]، يقـول ما نصّه (حكم المُتعة وآراء الفقهاء فيها) (تعريـفُ المُتْعـة) المتعـةُ هـي أن

---

(١) بڕوانە: تەفسیری زمناکۆیی، بەقەڵەمی مامۆستا مەلا سەعیدی زمناکۆیی، بەرگی/٤، لاپەڕە/١٦٠.

(٢) بڕوانە (روائع البيان - تفسير آيات الأحكام من القرآن) بقلم الشيخ (محمد على الصابونى)، بەرگی/١، لاپەڕە/٤٢٩، المكتبه العصريه ، بيروت.

يستأجر الرجل المرأة إلى أجلٍ معين بقدرٍ مَعْلُوم وَقَد كانَ الرجل ينكح إمرأة وَقْتاً معلوماً (شهراً أو شهرين) أو يوماً أو يومين ثم يتركها بعد أن يقضي مِنْها وطره فَحُرِّمَتْ الشريعة الإسلامّية ذلكَ، ولَمْ تبح إلاّ النِكاح الدائم الذّي يقصدُ منهُ الدّوام والإستمرار، وكلّ نكاحٍ إلى أجلٍ فَهُوَ باطلٌ لأنّه لا يحققُ الهدّف مِن الزّواج، وَقَدْ أجمع العُلماء وَفقهاء الأمصار قاطبةً على حُرمة نكاح المتعة لَمْ يخالف فيهِ إلاّ الرّوافظُ وَالشيعةُ، وقولهم مَرْدُودٌ لأنّه يصادم النّصوص الشرعيّة مِنَ الكِتاب وَالسُنةِ ويخالفُ إجماع علماء المُسلمين والأئمة المُجتَهدين وقد كانت المتعة في صدر الإسلام (جائِزة) ثُمَ نسخت وأستقرَ على ذلك النّهي والتحريم، وما روي عن إبن عَباسٍ من القول بِحلّهَا فقد ثبت رجوعه عنهُ كما أخرج الترمذي عنهُ (رضي الله عنه) أنَهُ قَالَ (إنّما كانت المتعة في أول الإسلام كان الرّجلُ يقدم البلدة ليس له بها معرفة فيتزوج المرأة بقدر ما يرى أنّه مقيمٌ فتحفظ لَهُ متاعهُ وَتُصلح له شأنهُ) حتى نزلَتْ الآية الكريمة﴿ إِلَّا عَلَىٰٓ أَزۡوَٰجِهِمۡ أَوۡ مَا مَلَكَتۡ أَيۡمَـٰنُهُمۡ ﴾ فكلّ فرجٍ سواهما فَهُوَ حرامٌ شَرْعاً[1].

(خَاتمةٌ مُهِمّة)

قالَ العلامة الخطابي (رحمة الله تعالى) تحريم المتعة كالإجماع إلا عَن بعض الشيعَة ولا يصح عَلى قاعدتهم في الرّجُوع في المخالفات إلى (علي) (كرّم الله وجهه وَرَضي الله عنه)، فَقَدْ صَحَّ عنهُ أنّها نسخت ونقل الإمام

---

(١) رواه الامام الترمذي عن عبدالله بن عباس، في النكاح برقم (١١٢٢) وهو حديثٌ حسن بشواهده، وأنظر كتاب (جامع الاصول لإبن الأثير) ج/١١، ص٤٤٦.

البَيهقيُّ (رحمه الله) عَنْ جعفر بن محمد (رضـي الله عنهمـا) أنّـهُ سُـئِلَ عَـنْ المُتعَةِ فَقَال هي الزّنى بِعينيهِ فَبطلَ بِذَلكَ كُلّ مزاعم الشّيعةِ)[1].

(باسێك له ڕێگەدان بەهاوسەرگیری کەنیزەکان ئەگەر توانای هاوسەرگیری ئافرەتێکی ئازادی نەبوو)

خــوای گــەورە ئەفــەرمووێ: ﴿ وَمَن لَّمۡ يَسۡتَطِعۡ مِنكُمۡ طَوۡلًا أَن يَنكِحَ ٱلۡمُحۡصَنَٰتِ ٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ ﴾ **واته:** هەر کەسێك لەبەر دەست کورتی ماڵ و دارایی نەبوو واتە تواناو دەسەلاّتی نەبوو با ژنانی ئازادی داوێن پاکی بڕوادار مارە بکات، ﴿فَمِن مَّا مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُكُم مِّن فَتَيَٰتِكُمُ ٱلۡمُؤۡمِنَٰتِۚ ﴾ **واته:** با لەو کچە جاریە واتە کەنیزە بڕوادارانە کە بونەتە (موڵکیان) ئەوانە مارە بکەن، جا بێگومان زانایان ئەفەرموون مەبەستی ئایەتەکە ئەوەیە واتە تا دەتوانێ ئەبێ ئافرەتێکی ئازادو موسڵمان بخوازێت ئەوجا ئەگەر دەسەلاّتی ئەوەی نەبوو با (کەنیزە) بێنی و مارە بکا، ئەویش بە مەرجێ ترسی تووش بوونی بە زینا واتە داوێن پیسی هەبێ و ئەگەرنا کەنیزە مارە نەکاو بەلاّم ئەگەر کەسێك ژنێکی ئازادی داوێن پاکی بڕواداری هەبوو پێویست ناکا کەنیزە مارە بکا ﴿وَٱللَّهُ أَعۡلَمُ

---

(١) راجع المصادر (صحيح مسلم، وإلى شرح النووي لَهُ، وكذا شرح (إبن حجر للامام البخاري) المُسمى (فتح الباري)، وإلى احكام القرآن للجصاص، وانظر رسالة (نكاح المتعة حرام في الاسلام) لفضيلة الشيخ (محمد الحامد) وما كتبناه في المقدمة عليها.

﴿بِإِيمَٰنِكُمۚ بَعۡضُكُم مِّنۢ بَعۡضٖۚ﴾ **واته:** خوا زاناتره له هـهموو کهسـێ بـه ئایین و باوهڕهێنانی ئێوه کام لاتان له ئێوهی سهربهستن و له بهندهکان باوهڕتـان بـههێزتره چـونکه زۆر جـاران ژنێکـی جاریـهی بهنـده بـاوهڕی بههێزتره له باوهڕی ژنێکی ئازادو سهربهست، هـهروهها ژنـی واش ههیـه باوهڕی بههێزتره له پیاو، کهواته نابێ بێز بکهنهوه له مارهکردنی ژنـانی جاریهو بهنده، بهبێ جیاوازی لهنێوان ئازاد و واتـه سهربهسـت و بهنـدهو جاریه چـونکه هـهمووتان لهیـهك رهگـهزن و لـه ئـادهمن و ئـادهمیش لـه خاکـه، ﴿فَٱنكِحُوهُنَّ بِإِذۡنِ أَهۡلِهِنَّ وَءَاتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِٱلۡمَعۡرُوفِ﴾ **واتـه:** بـه ئیزنـی خاوهنیـان مارهیـان بکـهن و چـونکه ئـهوه خـاوهنی بهندهکهیهتی بهندهکه بۆی نیه بهبێ ئیزنی ئهو هاوسـهرگیری بکـات، وه هـهروهها لـهناو خۆتانـدا هـهروهکو بـاوه مارهییـان بـدهنێ و فرِوفێڵیـان لهگهڵ مهکهن و ههروهها به سووکی و کهم تهماشایان مهکـهن بـه چـاکه لهگـــهڵیان بجولێنـــهوه، ﴿مُحۡصَنَٰتٍ غَيۡرَ مُسَٰفِحَٰتٖ وَلَا مُتَّخِذَٰتِ أَخۡدَانٖۚ﴾ **واته:** بـهو مهرجـهی ئـهوانیش داوێـن پـاك بـن و داوێـن پـیس نهبن[1]، وه به نهێنیش دۆست و یـاری نێرینـهیان نـهبێ بـۆ ڕابواردنیـان، ﴿فَإِذَآ أُحۡصِنَّ فَإِنۡ أَتَيۡنَ بِفَٰحِشَةٖ فَعَلَيۡهِنَّ نِصۡفُ مَا عَلَى ٱلۡمُحۡصَنَٰتِ مِنَ ٱلۡعَذَابِۚ﴾ **واته:** ئهگهر مێردیان کرد و ئینجـا لهگـهڵ ههندێـشدا

(١) ئیبنو عهباس (ڕهزای خوای لێبێت) ئهڵێت (المسافحات) واته ئهوانهن که به ئاشکرا زیناو داوێن پیسی دهکهن.

داوێـن پیـسیان کـرد ئـەوە نیـوەی ئـازاری ژنـانی شـوودراو ئازاریـان لەسەرە[1]، ﴿ذَٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ ٱلْعَنَتَ مِنكُمْ﴾ **واتە:** ڕێگەدانی هێنانی ژنی کۆیلە بۆ ئەو کەسانەیە کە لە خۆیان ئەترسن هـەروەها خۆیـان پـێ ناگیرێ لەوەی تووشی (زینا) واتە داوێن پیسی ببن، ﴿وَأَن تَصْبِرُوا۟ خَيْرٌ لَّكُمْ ۗ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ۝٢٥﴾ **واتە:** ئەوەی خۆی بۆ ئەگیرێ باشتر وایە بۆ ئەوە چاوەڕێ بکات و خـۆڕاگر بـێ و، تـاکو توانـای ئـەبێ ئـافرەتێکی ئازاد بێنێ ، چونکە چاکترە بۆتان تا نـەوەکانتان نەبنـە کۆیلـەو بەنـدە، بەڕاستی خواش لێبوردەیەو خاوەن میهرەبانیە.

(پاشکۆ)

زانایان ئەفەرموون درووسـت نیـە بـۆ مرۆڤـی ئـازاد کـە (جاریـە) واتـە کۆیلە مارە بکاَ مەگەر بە سێ مەرج نەبێ

یەکەم- مارەیی ژنی (حوڕی) بداتێ .

دووەم- ئەو کەسەی لە ژن نەخواستنە ترسی ئەوەی هەبێ کە تووشی (زینا) ببێ.

سێهەم- ئەو جارییە واتە کۆیلەی مارەی دەکات موسڵمان بێ.

(موفەسیرەکان)ئەفەرموون پاش ئەوەی خوای مەزن ڕوونی کـردەوە، ئـەو ژنانـەی قەدەغـەن مارەکردنیـان و ئەوانـەی ڕەوان مارەیـان بکـەن

---

(١) هەندێ لە (موفەسیرەکان) ئەڵێن سزای ئەوانە پەنجا قامچی یا (شەلاقیان) لێدەن لەگەڵ شەش مانگان دوورخستنەوە لە وڵات.

ڕوونیشی کردۆتەوەو ئەکاتەوە کە ئەوانە هەموویان بۆ سوودی ئادەمیزادو بەرژەوەندییانە جا بێگومان هەروەکو خوای گەورە ئەفەرمووێ: ﴿يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ﴾ **واتە:** خوای پەروەردگار لە ڕوونکردنەوەی ئەم یاساو ئەحکامی نیکاحانەدا لە (حلالّ) و لە (حەرام) دا مەبەستی ئەوەیە کە (ئەحکامتان) بۆ ڕووناك بکاتەوە وە هەتا بزانن چی حەلاڵەو چی حەرامە و وە شارەزاتان بکا لە ڕەفتاری ئەو کەسانەی کە لەپێش ئێوە دابوون، چۆن فەرمانی پێغەمبەرانی وەرگرتووەو (حەلاڵیان) بە (حەلاڵ) داناوەو (حەرامیان) بە (حەرام) داناوە، ﴿وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ٢٦﴾ **واتە:** خوا ئەیەوێ یاریدەی ئێوە بدا لەسەر پەشیمان بونەوەتان لە گوناهەکانتان خۆش ببێ و هانتان بدا لەسەر پەشیمان بوونەوە، هەروەها لابدا لەسەرتان ناکۆکی نێوانتان چونکە خوا ئەزانێ بەو شتانەی سودی ئێوەی تێدایە، جا بەڕاستی خوای گەورە هەموو کارێ لە جێگەی شیاوی خۆیا دائەنێ.

(ئاگاداری)

(موفەسیرەکان)ئەفەرموون (حیکمەت) لە دووپاتکردنەوەی تەوبە لێرەدا ئاماژەیە بەوەی کە بەڕەحم و بەزەیی خوا فراوانەو هەروەها بۆ ئەوەی ئەوانیش لە پەشیمان بوونەوەو تەوبە کردن کۆڵ نەدەن ﴿وَٱللَّهُ يُرِيدُ أَن يَتُوبَ عَلَيْكُمْ﴾ **واتە:** بەڕاستی خوا دەیەوێ (تەوبە) و

پەشیمانیتان لێ وەرگرێت﴿ وَيُرِيدُ ٱلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ ٱلشَّهَوَٰتِ أَن تَمِيلُواْ مَيۡلًا عَظِيمًا ﴿٢٧﴾ ﴾ **واتــە**: ئەوکەسـانەی دەکەونـە شـوێنی (هـەواو ئـارەزووی خۆیـان ئەوانـە بێگومـان دەیانـەوێت ئێـوە دەسـت لـە ئایینـە پیرۆزەکـان بەربـدەن و لـە ئـاین و ڕێبازەکـەتان زۆر دووربکەونـەوە و بەتەواوی لە ڕێگەی ڕاست لاتان بـدەن و بتانخەنـە سـەر ڕێگـای خـراپ و بـەتاڵ، وە ئەفــەرمووێت: ﴿ يُرِيدُ ٱللَّهُ أَن يُخَفِّفَ عَنكُمۡۚ ﴾ **واتــە**: خــوا دەیـەوێت بـارو ئـەرکتان لەسـەر سووک بکـات لـە (شـەریعەت) و لـەوەی فــەرمانی داوە بیکــەن و لــەوەی قەدەغــەی کــردووە لــەوەیش بۆتــان دادەنێـت لـە کاتێکـا دەسـتتان نـەڕوا (ئـافرەتی حـوڕە) مـارە بکـەن وە ڕەوای داوە بۆتان (جاریە) واتـە کـەنیزەی (مەملووکـە) مـارە بکـەن، وە ئەفــەرمووێ: ﴿ وَخُلِقَ ٱلۡإِنسَٰنُ ضَعِيفًا ﴿٢٨﴾ ﴾ **واتــە**: بەڕاسـتی ئادەمیزاد دروسـت کـراوە بـەجۆرێکی وا زەبـوون و لاوازو بـێ توانـاو بـێ هێزە بەرامبەر (هـەواو هـەوەس) دا، خـۆڕاگر نـین و تووشـی ئـازاری زۆر دەبن خۆیان ڕاناگرن لەسەر پەرستنی خوا، بەتایبەتی بەرامبەر بەژنان و هــەژاری و ڕووداوو کارەسـاتی ناکـاوو نەخۆشـی و هــەروەها زۆر شـتی تریش..هتد.

(سامان و خواردنی یەکتری بەناهەق و ناڕەوا حەرامەو قەدەغەیە)

خوای گەورە لەمەوبەر بۆمانی ڕوونکردۆتەوە ئەو ژنانەی مارەکردنیان قەدەغەن، ئێستاش باسی ئەو دارایی و سامانەمان بۆ ئەکا، هەروەها قەدەغەن لە هەندێ ڕێگەوە داوامان لێ ئەکا جۆرێ کاری کۆمەڵایەتیمان بۆ ڕوون بکاتەوە بەهۆی روون کردنەوەی هەندێ لە مامەڵەدا، جا هەروەکو ئەفەرمووێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَأْكُلُوٓا۟ أَمْوَٰلَكُم بَيْنَكُم بِٱلْبَٰطِلِ ﴾ (أي لاتأكلوا أموالَ غيركم بالحرام كالرّبا والقمار وَالسّرقةِ والغضْبِ إلا كانَ بطريق شرعي شريف، التجارة التّي أحلّها الله بطريق التراضي بَيْنَ البائع والمشتري) **واتە:** ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە، ماڵ و سامانی یەکتری بەخۆڕایی مەخۆن لە نێوان خۆتانا بە جۆرێکی پوچ و ناڕەواو ، بە گوێرەی یاسا نەبێ، وەك سوود و قومارو دزی و گزی و داگیرکردن و بەرتیل و درۆ بەکارهێنان لە دادگاکانداو بە مامەڵەی پوچ و مەرجەکانی نەهاتبێتەدی، ﴿ إِلَّآ أَن تَكُونَ تِجَٰرَةً عَن تَرَاضٍ مِّنكُمْ ﴾ **واتە:** مەگەر لە ڕێگای سەوداو بازرگانی بەڕەزامەندی نێوخۆتانەوە بێت، واتە هۆی ناپەسەند بەکارمەهێنن بۆ زیادکردنی ماڵ و سامانەکانتان، بەڵکو دەبێ هەر ڕێگەی بازرگانی و کڕین و فرۆشتن بگرنەبەر کە ئەویش چاکترین ڕێگایە بۆ گوزەران و ژیانتان، چونکە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی پاکترین کاسبی بازرگانە، ئەگەر قسەیان کرد درۆ نەکەن، وە ئەگەر وادەیان دا بیبەنە سەر، تاکۆتایی فەرمودەکە..).

(خوای گەورە هەڕەشەی کردووە لەو کەسانەی کە خۆکوژن)

خوای گـەورە ئەفـەرمووێ: ﴿وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَنفُسَكُمْ﴾ قَالَ المراغـي في تفسيرهِ أي لاَ يَقْتُلُ بَعْضُكُم بَعْضاً) واتە مەراغی لە مانای ئەم ئایەتەدا لـە تەفـسیرەکەیدا ئـەڵێت: (خۆتـان مـەکوژن، واتـە هەنـدێکتان هەنـدێکتان نەکوژن)[1]، بەڵێ لە پاش (کوفر) (العیاذ باللە) واتە پەنا بەخوا کوشـتنی ئینـسان لـە هـەمووو گوناهـەکان گـەورەترو نالـەبار تـرە، هەنـدێ لـە (موففـسیرەکان) ئەفـەرموون: ئـەو کەسـانەش ئەگرێتـەوە کـە خۆیـان (ئینتحـار) ئەکـەن و، یاننەفـسی خۆیـان (بـەهیلاك) ئـەبن و هـەروەکوو ئەفەرمووێ (ویدخل في الآية الإنتحار) والقاءُ النفسِ إلى التّهلكةِ)

(تێبینیەك)

خوالێخۆشـبوو مامۆسـتا (عەبدولکـەریمی مـودەڕیس) لـە تەفـسیری (نامیـدا) لـەواتای ئـەم ئایەتـەدا ئەفـەرمووێ: خۆتـان مـەکوژن بـەهۆی بەعزێ تەقالیدی پوچ و بێ (ئەساس) خۆتان بە برسی و تینـویی مەکـەن چونکێ (ڕیازەتی) ئینسان ئەبێ لەسەر یاسای سـوننەتی حـەزرەت (ﷺ) بێ وەکو ڕۆژوو گرتن و کەم خـواردن و زاهیـدی لـە دونیـادا بـە (نـەوعێ) نەبێ بەهۆی زایە کردنی (حقوقێ) کە (واجبە) لەسەر کابرایـە وە یـاخود خۆتان مەکوژن بەهۆی ئەوەی بەبێ (ئوسول) خۆتان بخەنە ناو (فیتنـە)

---

(١) **واتە:** خۆتان مەکوژن بەناحەق یان خۆتان لەناو مەبەن ، دوایی بە درێژی باسی دەکەین (إنشاءالله) واتە ئەگەر خوا حەز بکات.

و ئاشوبێکەوە بە ئێوە چارە نەکرێ لەبەر چاوکردن لە خەڵك یا لەبەر شۆرەتی بێ سوود ئەمانە هەمووی (خیلافی) دینی ئیسلامن)، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿٢٩﴾﴾ **واتە:** بەڕاستی خوا میهرەبانەو بەزەییە بۆ ئێوە فەرمان بەهەر شتێ بدا و هەر شتێ قەدەغە بکا بۆ سوودی ئێوەیە کەچی ئێوە خۆتان بەزەییتان بەخۆتانا نایەتەوە (یەکتری ئەکوژن و سامان و دارایی خۆتان ئەدەن بە دوژمنی خۆتان) پێشەوا موسلیم و هەندێکی دیکە لەزانایانی (حەدیس) ئەگێڕنەوە لە عەمری کوڕی عاصەوە (ڕەزای خوای لێبێت) گوتویەتی کاتێك پێغەمبەر (ﷺ) ناردویەتی بۆ غەزای (ذات السلاسل) ئینجا لەو شەوەدا تووشی (جەنابەت) هاتوەو، واتە لەشم پیس بوو لە شەوێکی زۆر ساردا ئینجا ویستم (غوسلی جەنابەت) لە خۆم دەربکەم و بەڵام ترسام و نەوێرام گوتم ئەگەر خۆم بشۆم لەناو ئەچم و ئەوجا (تەیەمومم) کرد، جا لە پاشان نوێژی بەیانیم بۆ هاوەڵەکانم کرد، ئەوجا ئەڵێ کاتێ هاتمەوە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) ئەو ڕووداوەم بۆ باسکردو فەرمووی (ئەی عەمر نوێژت بۆ هاوەڵەکانت کرد و تۆ لەشت پیس بوو) وتم ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) من لە شەوێکی زۆر ساردا تووشی لەشگرانی بووم و ترسام ئەگەر خۆم بشۆم لەناوبچم ئینجا ئەو (ئایەتەم) هاتەوە یاد کە خوا لە قورئان ئەفەرموێ﴿وَلَا تَقْتُلُوٓا۟ أَنفُسَكُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا﴾ جا (تەیەمم) کرد پاشان نوێژم کرد پێغەمبەری خودا پێکەنی و هیچی نەگوت، ئینجا خودا سزای سەرپێچی کەران دیاری دەکاو دەفەرمووێ:

﴿ وَمَن يَفۡعَلۡ ذَٰلِكَ عُدۡوَٰنٗا وَظُلۡمٗا فَسَوۡفَ نُصۡلِيهِ نَارٗاۚ ﴾ **واتە:** ئەو کەسەی کە بەدەست درێژی و ستەمکاری و بێ فەرمانی خوا ئەکات و ماڵی خەڵکی بەلاش دەخوات، هەروەها خۆی دەکوژێ و خەڵك دەکوژێ ئەوانە لە ئایندەدا دەیانخەینە ناو ئاگرێکی گەورەوە تا بسوتێ و سزا بچێژێ، ﴿ وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾ ﴾ **واتە:** ئەو خستنە ناو ئاگرە و سازادانە بۆخودا کارێکی زۆر ئاسانە..

(پێویستە خۆ پاراستن لە تاوانە گەورەکان)[1]

خوێنەوارە ئازیزەکانم، خوای گەورە لە ئایەتەکانی پێشوودا (نەهی) کرد لە خواردنی ماڵی خەڵك بە ناهەق، هەروەها لە خۆکوشتن و خەڵك کوشتن بەناهەق و ناڕەوا، وە هەڕەشەی توندی داناوە بۆ سزادانی ئەو کەسانە لە دوارۆژدا ئەوجا لەم ئایەتەدا بەتایبەت نەهییەکی گشتی کرد کە کەس تاوانی گەورە ئەنجام نەدا، وە هەر کەسێکیش پابەندی فەرمانەکانی خوا بێ بەبێ شك جێگای بەهەشتی بەرینەو جا خوای گەورە ئەفەرموێت: ﴿ إِن تَجۡتَنِبُواْ كَبَآئِرَ مَا تُنۡهَوۡنَ عَنۡهُ نُكَفِّرۡ عَنكُمۡ سَيِّـَٔاتِكُمۡ وَنُدۡخِلۡكُم مُّدۡخَلٗا كَرِيمٗا ﴿٣١﴾ ﴾ (أي إنْ تتركوا

---

(١) بڕوانە پەڕتووکی (تاوانە گەورەکان لە ڕوانگەی ئیسلامەوە) لە نووسینی (عبدالرحمن ملا طه عبدالعزیز) شافی و کافی یە بۆ ئەم باسە ئەم پەرتوکە لە پێش ساڵەکانی هەشتاکاندا لە چاپخانەی ناڵی لە هەولێر بە چاپم گەیاندوە، تاکو ئێستا پێنج جاران چاپکراوەتەوە.

أيُها المؤمِنون الذنوبَ الكبائرَ التّي نهاكم الله عزّ وجل نمحُ عنكم صغائر الذنوبِ بفضلنا ورحمتنا)، **واته:** بەڕاستی ئەگەر ئێوە خۆ بپارێزن و دوور بکەونەوە لەو تاوانە گەورانەی (نەهییان) لێ کراوە، لە تاوانە بچوکەکانتان خۆش دەبین و سزای لەسەر نادەین وە ئەتانخەینە ناو ئەو بەهەشتەی کە شوێنی ڕێزو گەورەییەو جێگای شەرەف و سەربەرزیە.

(چەند ئاگادارییەك)

یەکەم- ئاگاداری ئەم ئایەتە پیرۆزە کە لە پێشەوە ڕابوردووە، وەکو خوای گەورە ئەفەرمووێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَأْكُلُوٓاْ أَمْوَٰلَكُم بَيْنَكُم بِٱلْبَـٰطِلِ ﴾ **واته:** نافەرمووێ: (ماڵی یەکدی مەخۆن، یان ماڵی تەرەفی بەرامبەرتان مەخۆن) بەڵام دەفەرموێ ماڵی خۆتان بە ناهەق مەخۆن لەبەرچی؟ چونکە ئەگەر موسڵمانان بەیەکەوە ڕاست بن دەبێ هەر کامێکتان ماڵی ئەوەی دیکە بەهی خۆی بزانێ وە هی خۆیشی بەهی ئەو بزانێ ، کەواتە تۆ ماڵی برایەکی موسڵمانت یا خوشکێکی موسڵمانت بەناهەق دەخۆی، وەك ئەوەی کە ماڵی خۆتت خواردبێ بە ناهەق (خیانەتێك) لە کەسێك دەکەی وەك لەخۆتت کردبێ وایە، پاشان زیاندان لە ماڵ و سامانی (موسڵمانان) دیارە بە زەرەری هەموو لایەکیان تەواو دەبێ بۆیێ خوای گەورە ماڵ و سامانەکەی پاڵ داوەتە لای هەموویان[1].

---

(١) بڕوانە تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز لە نووسینی مامۆستا عەلی باپیر، بەرگی/٣، لاپەڕە/٣٣٢، لەگەڵ کورت کردنەوەو دەستکاری.

دووەم- ئاگاداری کە خوا ئەفەرمووێ: ﴿إِلَّآ أَن تَكُونَ تِجَـٰرَةً عَن تَرَاضٍ مِّنكُمْ﴾ **واتە:** مەگەر ئەو مامەڵەیەی کە بەیەکەوە دەیکەن بازرگانیەك بێ بە ڕەزامەندی هەردوولا بێ و بەلاَم ووشەی ﴿تِجَـٰرَةً﴾ بە (مەرفوعی) خوێندراوەتەوە، وە بە (مەنسوبیش) کە (ئیسنادی مونقەتیعە) واتە (بالرفع والنصب)، وهو استثناء منقطع، وەك ئەوەی بفەرمووێت (مامەلە مەکەن) بەهۆکاری (حەرام) بۆ وەدەست هێنانی ماڵ و سامان بەڵکو مامەڵەو بازرگانی بکەن لەنێو خۆتاندا بە شێوەی (شەرعی) و درووست و بەڕازی بوونی هەردوولا ئەوەی دەکڕێت و ئەوەی دەفرۆشێت، بەو هۆیەوە ماڵ و دارایی بەدەست بهێنن.

(خیاری مەجلیس لە کڕین و فرۆشتندا) [(١)]

لە تەواوی ڕازی بوون لە یەکتری لە کڕین و فرۆشتندا سەلماندنی ئارەزومەندیە لەوَ دانیشتنەدا وەك لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویتی: (الْبَيِّعان بالخيار مالَمْ يَتَفَرّقا) وفي لفظ البخاري (إذا تبايعَ الرجُلانِ فكلُ واحدٍ منْهُما بالخيار مَالَمْ يَتَفَرقَا) [(٢)]

---

(١) واتە پێش جیابونەوە لە دانیشتنەکەدا، ئیبنو عومەر (ڕەزای خوای لێبێت) دەڵێ پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی دوو کڕیارو فرۆشیارەکە(بَیعان) واتە ئەو دووانە شت بەیەکدی دەفرۆشن و دەکڕن، سەرپشکن لە هەڵوەشاندنەوەی سەودایەکەیاندا، هەتا لەیەك جیا دەبنەوە، کە لێك جیابوونەوە دەرفەتی هەڵوەشاندنەوەیان نیە، مەگەر یەکێکیان بەوەی دیکە بڵێ تۆ بۆتە پەشیمان بیەوە، یان بڵێ هەر کاتێك پەشیمان بویەوە شتەکەم بۆ بێنەوە، ئەوە درووستە هەرکاتێ پەشیمان بێتەوەو بۆی بێنێتەوە بەمەرجێك زۆری پێ نەچێت، بروانە هەمان سەرچاوە.

(٢) متفق عليه.

واتایی هەردوو فەرمودەکەی پێغەمبەر (ﷺ) کەوا فەرمویەتی (کڕیارو فرۆشیار خواستیان ئازادە پێش ئەوەی لەیەکتر جیاببنەوە) وە لە ووتەی (بوخاری) دا هاتووە کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (ئەگەر دوو کەس کڕین و فرۆشتنیان کرد هەردووکیان بۆیان هەیە پەشیمان ببنەوە پێش ئەوەی لەیەکتر جیاببنەوە) واتە بەو مەرجەی لەیەکتر جیا نەبنەوە لەو دانیشتنە[1].

سێ هەم- ئاگاداری کە دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَنفُسَكُمْ﴾ خوای گەورە دێتە سەر باسیماڵی یەکدی بەناهەق خواردن ئینجا دێتە سەر باسی یەکدی (کوشتن) ئەوجا زانایان دەڵێن (جێی سەرنجە خوای گەورە (ماڵی) خەڵك بە ناهەق خواردن لەگەڵ خەڵك کوشتنی پێکەوە باس کـــردوون ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَأْكُلُوٓاْ أَمْوَٰلَكُم بَيْنَكُم بِٱلْبَـٰطِلِ إِلَّآ أَن تَكُونَ تِجَـٰرَةً عَن تَرَاضٍ مِّنكُمْ وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَنفُسَكُمْ﴾

واتە: ماڵی یەکدی بەناهەق مەخۆن مەگەر بازرگانیەك کە بە ڕەزامەندی هەردوولابێ وە خۆتان مەکوژن پێشی بە (نیسبەت) ماڵەکەوە فەرمووی (ماڵی خۆتان بە ناهەق مەخۆن) بۆچی ماڵەکەی پاڵداوەتە لای خۆیان چونکە کە ماڵی براو خوشکێکی موسڵمانت دەخۆی بە ناهەق، وەکو ئەوەیە (خیانەتت) لەخۆت کردبێ ئەدی لێرە کە دەفەرموێ خۆتان مەکوژن؟ زانایان سێ مانایان لێداوەتەوە، فەرموویانە ئەم ڕستە

---

(١) بڕوانە تەفسیری (إبن كثير) بە کوردی لە وەرگێڕانی (بەڕێز عەلی حاجی عبدالله) پرسی لەگەڵ دەستکاری خۆم.

قورئانیە﴿وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَنفُسَكُمْ﴾ سێ واتایان هەڵدەگرێ:

١- خۆکوشتنی کەسێك خۆی بکوژێ (الإنْتِحار).

٢- خەڵك کوشتن (قَتْلَ الغَیر) وەختێ تۆ برایەك یان خوشکێکی موسڵمانیشت دەکوژی لەبەر ئەوەی موسڵمانان وەك یەك جەستە وان وەك ئەوەیە خۆت کوشتبێ، و ئەوهایە.

٣- خۆخستنە حاڵەتێکەوە کە سەرت تێیدا بە فەتارەت بچێ (تعریض النفس للهلاك) هەموشیان دەقیان لەسەرە ئێمە لەوانە یەك فەرموودەی پێغەمبەر (ﷺ) ئەخەینە بەرچاوی خوێنەران ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) ئەفەرمووێ: (إنّ رَجُلاً ممَنْ كَانَ قَبْلَكم أخَذَتْهُ قرحةٌ في يدهِ فَقَطَعَهَا فأراقَ دَمَهَا حَتَّى مَاتَ فَقَالَ الله تَعالى بادَرَني إبنُ آدَمَ بِنَفْسهِ فَقَتَلَها بيدهِ فَقَدْ حَرَّمْتُ عَلَيْه الجّنة) أخرجه البخاري ومسلم، واتە لەپێش ئێوەدا (یان ئوممەتانی پێش ئێوە) پیاوێك هەبوو (برینێك) لە دەستی پەیدا بوو ئەویش هەستا دەستەکەی خۆی بڕی، وە خوێنی لێ هات هەتا مرد، خوای گەورە فەرمووی: (ئەو ئادەمیزادە) پەلەی کرد پێش ئەوەی من بەشێوەی ئاسایی بیمرێنم بۆخۆی ویستی خۆی بکوژێ بۆیە ئەوە بەهەشتم لێی قەدغەکرد، کەواتە خۆکوشتن تاوانێکی زۆر گەورەیەو دەبێتە هۆی ئەوەی کە ئینسان بەهەشتی لێ قەدەغە بکرێ[1].

---

(١) بڕوانە تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز) لە نووسینی مامۆستا عەلی باپیر، بەرگی/٣، لاپەڕە/٣٣٥، هەروەها بڕوانە پەرتووکی (تاوانە گەورەکان) لەنووسینی (عبدالرحمن ملا طه عبدالعزیز) ، لاپەڕە ١٣١.

چوارەم- ئاگاداری خوای گەورە ئەفەرمووێ: ﴿ ٱلَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَٰٓئِرَ ٱلْإِثْمِ وَٱلْفَوَٰحِشَ إِلَّا ٱللَّمَمَ ﴾ وهي الذنوب الصّغار، سورەتی النجم، ئایەتی/٣٢، **واته**: ئەوانەی کە خۆیان بەدوور دەگرن لە گوناهە (زلەکان) و (فاحیشەکان) دەپارێزن بەلاّم لە وورده گوناحی بچوك خوا دەیان بوورێ، جەماوەری زانایان کۆکن لەسەر ئەوەی کە (گوناه) دوو جۆرن (گوناهی گەورەو گوناهی بچووك) جا بێگومان گوناهی گەورە (ئەو تاوانایە) کە هەڕەشەی گەورەی دەربارەی هاتبێ یان (حەدد) و تۆڵەی لەسەر بێ لە دونیادا وەهەروەها بێگومان ژمارەی گوناهی گەورە زۆرن[١]. ئیبنو عەباس (ڕەزای خوای لێبێت) ئەفەرمووێ: (هي إلى السَّبعِينَ أقْرَبُ مِنْهَا إلى السّبعِ) [٢]، واتە گوناهە گەورەکان لە (حەفتاوە) نزیکترە وەك لە حەوتەوە، وە لە (ریوایەتێکی) تردا دەڵێت ژمارەی گوناهە گەورەکان (حەوصەد) ئەبن هەروەها سەعیدی کوڕی جوبەیر (ڕەحمەتی خوای لێبێت) حەوت سەدیش دەبن، بەلاّم حەوت لەوانە (بەنەصی) فەرمودەی حەزرەت (ﷺ) بە (موبقات) ناوبراون، واتە ئەو گوناحانای کە خاوەنەکەیان بە (هیلاك دەبا)و وەکو پێغەمبەر (ﷺ)

---

(١) پێشەوا ذهبي لە کتابی (الکبائر) دا (حەوتا) تاوانی باس کردووە، بەلاّم شێخ (إبن الحجر) ی هەیتەمی لە پەرتوکی (الزواجر عن اقتراف الکبائر) دا بەهەردوو بەرگیەوە، زیاتر لە (٤٥٠) تاوانی هێناوە، بەهەموو بەڵگەکانیەوەش، منیش خۆم ئەو گوناهبارە لە پەرتوکی (تاوانە گەورەکان) حەفتام نووسیون بە بەڵگەکانیانەوە.

(٢) رواه عبدالرزاق في مسنده برقم الحديث (١٧٩٠٢) وابن جرير الطبري برقم (٩٢٠٩) وقال صحيح الإسناد..

فەرموویەتی: (إجْتَنِبُوا السّبع المُوبِقات (أي المُهْلِكات) قَالُوا وَمَا هِيَ يا رَسُول الله (ﷺ) ؟ قَالَ (الشّرْكُ بالله) وَقَتْلُ النّفسِ التّي حَرّم الله إلا بالحَقِ، وَالسحرُ، وأكلُ الربا، وأكلُ مالُ اليتيم، وَالتولّي يوم الزحْفِ، وقذف المُحصنات الغَافِلات المُؤمِنات) رواه الخَمْسَةُ، واته خۆتان بپارێزن له حەوت تاوانە (بەهیلاك) بەرەكان هاوەڵان ووتیان ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) ئەو حەوت تاوانە كامانەن؟ فەرمووی: (هاوەڵ پەیداكردن بۆ خودا، كوشتنی ئادەمیزاد بە ناڕەوا، (سیحر) واتە جادوو (ڕیبا) واتە سوو خواردن، خواردنی ماڵی هەتیو، هەڵاتن لەبەرەكانی جەنگ لەگەڵ (كافران) دا بوختان كردن بە ئافرەتی داوێن پاكی موسڵمان).

جا بێگومان خوا دەفەرمویٚ بە خۆ پاراستن لە گوناحە گەورەكان هەروەها گچكەكان لادەچن و ڕەش دەبنەوە، هەروەها ئەم فەرموودەی پێغەمبەریش (ﷺ) لەم بارەیەوە هەیە: عَنْ أبي هريرة (رضي الله عنه) أنّ رَسُول الله (ﷺ) كان يقولُ (الصّلواتُ الخمسُ والجُمعَة إلى الجُمعة ورمضانٌ إلى رَمَضانَ مُكفِرّاتٌ مَا بَيْنَهُمَا إذا اجتُنِبتِ الكبائرُ) [1]، واتە ئەبوو هورەیرە (ڕەزای خوای لێبێت) دەڵێت پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (پێنج نوێژە فەرزەكان) و هەینی هەتا هەینی و، ڕەمەزان تاكو ڕەمەزان، نێوانی خۆیان دەسڕنەوە ئەگەر ئینسان خۆی لە گوناهە گەورەكان دوور بگرێ واتە لە نێوانی نیوەڕۆو عەسرداو لە نێوانی عەسرو شێوانداو لە نێوانی شێوان و خەوتندا و لەنێوانی خەوتنان و بەیانی، وە هەروەها لە هەینی تا هەینی و، لە ڕەمەزان تا ڕەمەزان ، یانی هەم نوێژە فەرزەكان،

(١) رواه مسلم وأحمد والترمذي وقال حديث صحيح لاشك فيه..

هـەم نوێـژەکانی (جومعـە) هـەم مانگـە ڕەمەزانـەکان نێـوانی خۆیـان لـە گوناهە وردەکان دەسڕنەوە و خاوەنەکانیان پاك دەکەنـەوە، بەمـەرجێك ئەو کەسە خۆی لە (گوناهە گەورەکان) پاراستبێ کەواتـە لێرەدا بۆمـان دەردەکەوێ هەم لـە ڕووی قورئـان و هـەم لـە ڕووی سـونەتەوە (گونـاح) گەورەیان هەیەو گچکەشیان هەیە، هەروەکو لـە پێشەوە ئاماژەمـان بـۆ کرد.

(هەندێ لەنموونەی تاوانی گەورە)

لەهەمووو تاوان گەورەتر ئەمانەن شەریكو (هاوبەشی) پەیـداکردن بـۆ خـودای گـەورە هـەروەها بـێ بڕوایـی بـە قورئـان و بـە پێغەمبـەر (ﷺ) ، (سـیحرو) جادووبـازی، کوشـتنی ئـادەمیزاد بەناحـەق، منـداڵ کوشـتن، کەسـێ بڵـێ خـودا منـداڵ و خێزانـی هەیـە، هـەروەها داوێـن پیـسی و نێربازی، قومار بازی و عەرەق خواردنەوە، دزی کـردن لـەماڵی خـەڵکی و بوختان کردن، ڕیبا خـواردن و بـەڕۆژوو نـەبوون لـە مـانگی ڕەمـەزان دا، بەبێ بەهانەو عوزری شەرعی، سوێند بەدرۆ خواردن، (شـەهادەتی) دوور لە دادگاو، فیتنـەکردن و هەڵگێرساندن، زمان بەڕەڵلا کردن لـە ناموسـی موسڵمانان بەناحەق ، پچڕاندنی (صیلەی ڕەحم)، ئازاردانی دایك و باوك، هـەڵاتن لـەکاتی هێـرش بردنـە سـەر دوژمنـانی (کـافر)، خـواردنی مـاڵی هەتیوان، خیانەت کردن لە کێشان و پێوانـدا، (تـارك الـصلاة) واتـە نوێـژ نـەکردن، زەکـات نـەدان، هـەروەها لێـدانی موسـڵمانان بـە ناحـەق، درۆ هەڵبستن بەدەم پێغەمبەرەوە (ﷺ) بەئەنقەست جنێودان بە هاوەڵانی و جنێو دان بە زانایانی ئایینی، سوتاندنی ئاژەڵ بـە ئـاگر، هەڵگەڕانـەوەی ژن لە مێرد، خواردنی گۆشتی بـەراز، خـواردنی گۆشـتی مـرادر بـووەوە، هەروەها بێ ئومێدی لە بەزەیی خـوا، ئـەمین بوونـەوە لـە سـزادانی خـوا

هەروەها ئەمین بوون لە مەکری خوداو زۆری تریش[1]، ئەگەر دەتەوێ بەتێرو تەسەڵی حاڵی ببیو (موراجەعەی)ئەم سەرچاوە ناوبراوانە بکە).

(چاو مەبڕنە ماڵی یەکتری و ئەوەی خوا داویەتی پێی ڕازی ببە)

خوای گەورە کاتێ قەدەغەی کرد لە ئایەتەکانی پێشوودا خواردنی ماڵ و دارایی هاونیشتمانیان بە ناڕەوایی و کوشتنی بەناهەق و ئەنجامدانی تاوانە گەورەکانو هەروەها خوا فەرمانمان پێ ئەکا لەم ئایەتەی دواییدا کەوا ڕازی بین بەو شتەی خوا پێی بەخشیوین لە ماڵ و دارایی و پلەو پایەو بەتەمای سامانی خەڵکی نەبین هەتا بەو بۆنەوە ماڵ و سامانی یەکتری نەخۆین و یەکتر نەکوژین و هەروەها ئەگێڕنەوە نوێنەرانی ژنان چوونە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) ووتیان ئەی پێغەمبەر (ﷺ) ئایە خوا خوای ژنان و پیاوان نیە؟ تۆ جەنابت پێغەمبەری هەموومان نیت؟ بۆچی خوا هەر ناوی پیاوان ئەبا؟ ئێمە ئەترسین چاکمان تێدا نەبێ و خوا پێویستی بە ئێمەی ژنان نیە، هەروەکو لە ئوم سەلەمەش (ڕەزای خوای لێبێت) ئەگێڕنەوە ووتویەتی (ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) پیاوان دەچنە گۆڕەپانی (جیهاد) و ژنان ناچن لە میراتیشدا

---

(١) سوود لەم سەرچاوانە وەرگیراوە: ١- تەفسیری نامی، لە دانانی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەریس، بەرگی/٢، لاپەڕە/٣٠٢. ٢-بڕوانە تەفسیری ڕەوان بۆ تێگەیشتنی قورئان، لە نووسینی مەلا مەحمودی گەلاڵەیی، بەرگی/٥، لاپەڕە/٢٤. ٣-بڕوانە تاوانە گەورەکان لە ڕوانگەی ئیسلامەوە، لە نووسینی عبدالرحمن مەلا طه عبدالعزیز، لاپەڕە/١٢.

پیاوان دوو ئەوەندەی ژنان دەبەن[1]، ئینجا خوای گەورە ئەفەرمووێ:

﴿وَلَا تَتَمَنَّوْاْ مَا فَضَّلَ ٱللَّهُ بِهِۦ بَعْضَكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ۚ﴾ **واته:** نابێ ئاوات بۆ شتێ بخوازن کە خوا (فەزڵ) و ڕێزی هەندێکتان بەسەر هەندێکا داوە، واتە ئەگەر کەسێك ماڵ و سامانی پێ درابوو یا هەر شتێکی تری پێ درابێ ئێوە نابێ چاوی تێ ببڕن و (حەسوودی) پێ ببەن، ئەوجا خوای گەورە ئەفەرمووێ: ﴿لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا ٱكْتَسَبُواْ ۖ وَلِلنِّسَآءِ نَصِيبٌ مِّمَّا ٱكْتَسَبْنَ ۚ﴾ **واته:** بۆ پیاوان هەیە بەشێك و پاداشتێ لە شتی پیاوان خۆیان کردوویانە، بۆ ژنان هەیە بەشێك و پاداشتێ خۆیان کردوویانە بۆ هەموو ئادەمیزادێ هەیە پاداشتی کردەوەی خۆیان، درووست نیە دەروونی خۆیان خەریك بکەن بە ئاواتی خراپ و دڵپیسی، بەتایبەت (حەسوودی) وئیرەیی بەیەکتر مەبەن خوای گەورە (رزق و رۆزی) (تەقسیم) کردووەو کەسی بێ بەش نەکردووە).

(پوختەی ماناکان)

جا بێگومان ئەوەی خوا پێیداون ئەوە ناگەیەنێ کە ژن بەسەر پیاودا یان پیاو بەسەر ژندا هەڵبسەنگێنن، بەڵکو هەریەکەو خوا دەوری بۆ دیاری کردووە وە هەریەکە پاداشتی لەلای خوا کەمتر نیە لەوەکەی تر، ﴿وَسْـَٔلُواْ ٱللَّهَ مِن فَضْلِهِۦٓ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمًا

---

(١) ئەم ڕووداوانە ئیمامی ئەحمەد لە موجاهیدەوە ئەیگێڕێتەوە، هەروەکو هەندێ لە(موفەسیرەکان) ئەگێڕنەوەو ئەڵێن هۆی دابەزینی ئەم ئایەتە ئەمەبوو هەروەکو ئەفەرمووێ (نزلت هذه الآية حينَ قالَ بعضُ النساء لِرَسول الله (ﷺ) يغزو الرِّجال ولانغزو وانّما لنا نصفُ الميراث..الخ)

(٣٢) ﴿ **واته:** ئێوه دەبێت هەر داوا لە خودا بکەن چاکەتان دەربارە بکات واته ئاوات مەخوازن بەوشتانەی کە خودا داوێتی بە کەسانی تر لە ئێوەو، نەیداوە بە کەسانێکی تر، چونکە ئەو شتانە لەلای خودا بڕاوەتەوە (ئاوات خواستن هیچ سودێکی نییە)، بەڵکو دەبێت داوا لە من بکەن کە چاکەتان دەربارە بکەم منیش پێتان دەدەم چونکە بەڕاستی بەخشندەو میهرەبانم، وە هەروەها نائومێد مەبن لەخوا چونکە خوا بەردەوام ئاگادارە و زانایە بەهەموو داوایەکتان و بەهەموو حاڵێکتان.

(هەموو میراتگرێك ئەبێ ماف و بەشی خۆی بدرێتێ)

خوای گەورە ئەفەرمووێت: ﴿ وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَٰلِيَ مِمَّا تَرَكَ ٱلْوَٰلِدَانِ وَٱلْأَقْرَبُونَ ﴾ (أي ولكل إنسانٍ جعلنا عصبةً يرثون مالهُ مما تركهُ الوالدان والأقارب من الميراث) **واتە:** بۆ هەر میرات بەرێك چەند کەسێکمان داناوە بە (میراتگر) لەو میراتەی کە دایك و باوك و خزمی نزیك بەجێیان هێشتووە (میرات) وەربگرن و بەدادپەروەری بەشی بکەن مافی ژن و کچ و خوشکەکانی پێشێل مەکەن هەروەها ئەو بەشەی خوا بۆی دیاری کردوون بیان دەنێ چونکە بێگومان ڕۆژێك دێت ئێوەش هەرچیتان هەیە بەجێی دێڵن و میراتگرەکانی دوای خۆتان ئەیبەن و ئەیخۆن ئەوجا پێش ئەوەی نەوەکانی دوایی خۆتان ماڵەکانتان بخۆن و بەش بەشی بکەن و ئێوەش مافی ژن و کچەکانتان مەخۆن چونکە میراتگرەکانتان بەجێ دێڵن و تۆ لەسەری سزا ئەدرێی ئەوانیش دابەشی

ئەکـەن و ئـەیخۆن). ﴿وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ ﴾ **واتە:** ئەو کەسانەش کە پـەیمانتان لەگـەڵ بەستوون، پـێش هـاتنی ئیسلام ئەبێ پەیمانەکە نەشکێنن، بەپێی ئـەو پەیمانـە بەشـی خۆیـان بـدەنێ بەڵێنـەکانتان بەرنەسـەر، ﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا ﴿٣٣﴾﴾ **واتە:** دڵنیـابن خـوا ئاگـاداری ئـەو پـەیمان و بەڵێنانـەی ئێوەیە و چاودێرە بەسـەرتانەوەو هـەروەها ئاگـای لەهـەموو شـتەکانتان هەیە لە هەموو کاتەکاندا.

(پاشکۆ)

بـزانن و ئاگـادارین پێـشەوا (فخرالـدین الـرازی) لـە تەفـسیرەکەیدا ئەفەرموێ: هەنـدێ لـە زاناکـانی (تەفـسیر) ئـەڵێن و فەرموویانـە ئایـەتی ﴿وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ﴾ مەنـسووخە، وە هـەروەها هەنـدێکی تـریش ئـەڵێن (مەنـسوخ) نییـە، بـەڵام ئـەوەی راسـتی بێـت، پێـشەوا (بوخاری) ریوایەتی کـردووە لـەئیبن عەبباسـەوە (خوایـان لـێ رازیبێـت) کاتێـك کەکۆچـەریەکان هاتنـە (مەدینـە) ئـەوجا کۆچـەریەکان(میراتیـان) لـە(ئەنـصارییەکان) دەبـرد (جگەلەخزمـەکان) بـەپێی ئـەو برایەتییـەی کەپێغەمبەر (ﷺ) خستیە نێوانیاندا جا کاتێك ئەم ئایەتە هاتـەخوارەوە ﴿وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ﴾ نەسـخ بـووەو پاشـان خـوای گـەورە فەرمووی﴿وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ﴾ ، **واتـە:** یارمەتیدانو ئامۆژگاری کردنو پێویستی دەرکردنیانو (میراتگـری) نـەما

بـەڵکوو (وەصـیـەتی) بـۆ دەکـرا ﴿إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا ﴿٣٣﴾﴾[1].

(پیاوان سەرپەرشتیارن بۆ ئافرەتان)

خـوای گـەورە ئەفـەرمووێ﴿ٱلرِّجَالُ قَوَّٰمُونَ﴾ (موفەسـیرەکان) ئەفەرموون (خێزان) کۆمەڵگەیەکی بچووکە لەناو کۆمەڵگای گەورەدا، جا بێگومان ئەو کۆمەڵگەیە بچووکەش کە (خێزانە) وەك هەر کۆمەڵگەیـەکی تـر پێویـستی بـە سـەرۆك و گەورەیـەك هەیـە بۆ ئـەوەی سەروپەرشـتی بکـات، جـا بێگومـان ئـەوەی ڕاسـتی بێـت لـە خێزانـدا دەبێـت ئـەو سەرپەرشتیارە پیـاو بێـت، جـا هـەروەها (ئـیبن و ئـەبی حـاتم و ئـیبن و جەریرو ئیبن و مەردەویـە) ریوایـەتیان کـردووە لـە حەسـەنی بەسـریەوە (رەحمەتی خوای لێبێت) دەفەرمووێت ئافرەتێ هاتە خزمەتی پێغەمبـەر (ﷺ) شـکاتی لـە مێردەکـەی کـردو ووتـی بەشـەپەلاخ و مـستەکۆڵە لێـی داووم، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی تۆڵەی لێ بسێنن ئیتر (ئەم ئایەتە) هاتە خوارەوە ژنەکەیش بەبێ تۆڵە وەرگرتنی گەڕایەوە[2]،

---

(١) بروانە:(صحیح ابن كثیر) لەنووسینی: (مصطفی بن العدوی)، بەرگی یەكەم، لاپەرە٤٦٥، چاپی دار ابن رجب دار الفوائید

(٢) موفەسرین ئەگێرنەوە ئەو ژنە (حەبیبەی کچی زەیدی کوڕی ئەبو زوهەیر) بووەو پیاوەکەشی (سەعدی کوڕی رەبیع) بووەو لە هۆزی ئەنصاردا (ڕەزای خوای لێبێت)، بروانە (الاصابە ڤ تمیز الصحابە) لەنووسینی، شێخ (ابن حجر العسقلانی) بەرگی٣، لاپەڕە ١٤٥.

جـا بێگومـان خـوای پـەروەردگار ئـەم (ئايەتـەی) دابەزانـدو (مـەنعی قيصاصی) کرد لە ژنەکەو هەروەها (ريوايەت) کراوە لـە پێغەمبـەر (ﷺ) کەوا فەرموويەتی (أَرَدْنَا أَمْرَاً أَرَادَ اللهُ أَمْرَاً والّذي أراد الله خَـيرٌ) [1]، **واتـە:** ئێمە خواست و مەبەستمان لەسەر شتێ بـوو، وە خـوای پـەروەردگاريش خواستی لەسـەر غـەيری ئـەوەبوو، وە ئـەوەی خواسـتی ئـەوی لەسـەرە باشــترە) جــا خــوای گــەورە ئەفــەرمووێت ﴿ٱلرِّجَالُ قَوَّٰمُونَ عَلَى ٱلنِّسَآءِ﴾ (أي قائِمُونَ عَليهِنَّ بِـالأمْرِ وَالنَّهـي وَالإنْفـاقِ وَالتّوجيـه)، **واتـە:** بەڕاستی پياوان بالادەستن بەسەر ژناندا چۆنکە پياو لێپرسراوی ئافرەتە هــەروەها ســەرۆك و بەڕێوەبەريــەتی و سەرپەرشــتيارو پــارێزەرو بەخێوکەريەتی و هەروەها پێويستە پياو فەرمانبەربێ لـە چاکەو خراپـە داو لەدەست گرتنيان و ياريدەدەريان بێ و جێ بەجێ کردنی کارەکانيان بێ وە (تەئديبی) دەکات کاتێ خـوارو خێـچی کـرد، ﴿بِمَا فَضَّلَ ٱللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ﴾ کـە خـودا هەنـدێکی لـە هەنـدێکی بـەتواناترو گـەورەتر بـەدی هێنـاوە، واتـە پيـاو ڕێزدارتـرە لـە (ژن) بـەهۆی چـەند شتێکەوە خوا ڕێزی هەندێ پياوی داوە بەسەر هێـزی ژنانـدا، بـەلأم خـوا ڕيزی هەموو پياوانی نەداوە بەسەر هـەموو ژنانـدا زۆر (ژن) هـەن بـەڕێزو گەورترن لە گەلێ پياو ﴿وَبِمَآ أَنفَقُواْ مِنْ أَمْوَٰلِهِمْۚ﴾ **واتە:** سەرەڕای

(١) بڕوانە تەفسيری (الكشّاف) لە نووسينی (محمود جارالله) زەمەخشەری، بەرگی/١، لاپەڕە/٢٩٠.

ئەوەش پیاوان ئەرکی ماڵ و دارایی بەختکردنیان بۆ بەڕێوەچوونی ماڵ لەسەردەبێ مارەیی و ئازووقە بدەن بە ژنان، جا بێگومان هەر لەبەر ئەم هۆیانەیە، ئەو فەزڵ و ڕێزەی کە خوای گەورە داویەتی بە پیاوو نەیداوە بە ژن چونکە ئافرەتان کەم و کوڕیان زۆرە لەبارەی گەلێ شتەوە، هەر لەبەر ئەم هۆیانەشە خوا لە زۆر شت (مەحرومی) کردوونە واتە بێ بەشی کردوونە، چونکە بێگومان هەندێ پلەو پایە هەیە تایبەتە بە پیاو وەکو پلەی (پێغەمبەرایەتی) هەروەها فەرمانڕەوایی موسڵمانان و (قازی یەتی) و بانگدان و قامەت کردن و ووتار خوێندنەوەی ڕۆژانی هەینی و گەلێ شتی تریش...هتد..، کەواتە پیاو لە ژن بەڕێزترە و هەروەها خاوەنی (ڕێزە) بەسەر ژنەوە ئەم ڕێزەش پیاو هەڵدەگرێت کە خاوەن دەسەلآت بێت بەسەریدا، وەك خودای پەروەردگاریش دەفەرموێت ﴿وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ﴾ سورەتی البقرە ئایەتی/٢٢٨، **واتە:** پیاوان پلەیەکیان هەیە بەسەر ژنانەوە، ئەوە لە پێشەوە لە جێگای خۆی (تەفسیر) کراوە.

(هەندێ لە نیشانەکانی ئافرەتی صاڵحەو باش)

خوای گەورە ئەفەرموێت ﴿فَٱلصَّـٰلِحَـٰتُ قَـٰنِتَـٰتٌ حَـٰفِظَـٰتٌ لِّلۡغَيۡبِ بِمَا حَفِظَ ٱللَّهُ﴾ (أي فالنساءُ الصّالحات مُطيعاتٌ لله عَزّ وجلّ قائماتٌ بحقوقِ الأزواج حافظاتٌ لما يجب عَليهنَّ حِفظهُ من الأموالِ وحفظ العرضِ والشّرف وَعَدم كشف أسرار الزوْجيّة في غياب أزواجهنَّ) **واتە:** ئافرەتە باشەکان گوێڕایەڵن بۆ خوای تاك و تەنها و پاشان بۆ

هاوسەرەکانیان لە پارێزگاری لە داوێنی خۆیان ئەکەن لەکاتێکدا پەنهان ونادیار بن لە مێردەکانیانەوە، جا بە هۆی ئەوەی خوا فەرمانی پاراستنی داوە بە ئافرەتان خۆیان بپارێزن لە (زینا) و واتە داوێن پیسی لەهەموو کاتەکاندا (ترس) ی خوایان لە دڵدا بێت و تەماحی ناکەنە پیاوانی بێگانەو دزی لە مێردەکانیان ناکەن، جا هەروەها ئەمەش هەر بۆ ژنی خاوەن مێرد نیە، بەڵکو (دایك و خوشك و کچیش) ئەوهان جا پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: (الدُّنيا مَتاعٌ وَخيْرُ متاعِها المَرأةُ الصّالِحة)[1]، واتە بەڕاستی دنیا خۆشیە هەروەها چاکترین خۆشیش ژنێکی خاوەن (ئەخلاق) ورەوشت باشە، هەروەها پێغەمبەر (ﷺ) لە فەرموودەیەکی تردا فەرموویەتی (خَيْرُ النِّساءِ إمرَأَةٌ إذَا نَظَرْتَ إليها سَرّتْكَ وإذا أمَرْتَها أطَاعَتْكَ وإذا غِبْتَ عَنْهَا حَفِظَتْكَ في نَفْسِها وَمالِكَ) قَالَ ثُم قَرأَ رَسُولُ اللهِ (ﷺ) هذه الآية ﴿ٱلرِّجَالُ قَوَّٰمُونَ عَلَى ٱلنِّسَآءِ﴾[2]، **واتە:** باشترین ژن ژنێکە کاتێك کە بۆت ڕوانی تەماشات کرد دڵخۆشت بکات، کاتێك فەرمانت پێکرد و گوێڕایەڵت بکات، وە کاتێك کە لێی بزر بووی واتە لێی دوور کەوتیەوە پارێزگاری لە (داوێنی و خۆی و ماڵ و سامانت) بکات، واتە (شەرەف و ناموسی خۆشی بپارێزێ) ئینجا

---

(١) رواه الحاكم وغيره من حديث عمرو بن العاص (رضي الله عنه) بڕوانە (فيض القدير شرح جامع الصغير) للعلامة عبدالرؤوف المناوي، بەرگی/٣، لاپەڕە/٩٤٨.

(٢) رواه احمد والحاكم وقال صحيح على شرط مسلم ولم يخرجاه ، ورواه الطبراني في الاوسط، بڕوانە (جامع البيان عن تأويل آي القرآن) لە نووسینی (إبن جرير الطبري)، بەرگی/٤، لاپەڕە/٧٨، چاپخانەی دار الفكر، بيروت –لبنان.

پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئەم ئایەتەی ﴿ٱلرِّجَالُ قَوَّٰمُونَ﴾ ی خوێندەوە،

ئـــەوجا خـــوای گـــەورە ئەفـــەرمووێ: ﴿وَٱلَّٰتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَٱهۡجُرُوهُنَّ فِي ٱلۡمَضَاجِعِ وَٱضۡرِبُوهُنَّۖ﴾ (أي والــــتي يتمرَّدن ويتكبّرن عن طاعة الأزواج فعليكم ايّها الرجال أن تَسْلكوا معَهنَّ طريقِ الإصلاح بالوعظ والتذكير: اولاً: والهجر بالمضاجع. ثانياً: بأن يعزل فراشهُ عن فراشها ولايكلّمها ولا يقرّبها بالجماع ويُولّيها ظهره فإن لمْ يَرْتَدْ عَن فاضربوهنّ ضربا غير مبرّح) **واته:** بێگومان ئەو ئافرەتانەش کە لە ئێوە ئەترسن سەرپێچی لە فەرمانەکانتان بکەن، جا لەو حالەتەدا بۆ یەکەم جار ئامۆژگاریان بکەن و بە ووشەی جوان لەگەڵیاندا بدوێن و ڕوی خۆشیان بدەنێ ، وە بۆ جاری دووەم ئەگەر ئامۆژگاری بێ سوود بوو ئینجا جێی خەویان بۆ ماویەك لێ جیاکەنەوەو، لەگەڵیان مەخەون بۆ ئەوەی بیرکەنەوەو پەشیمان ببنەوە لە سەرپێچی کردن ئەوجا بۆ سێیەم جار ئەگەر بەویش ڕاست نەبوونەوەو تەمێ خوارد نەبوون ئینجا ئەوکاتە لێ یان بدەن بەشێوەیەکی وا کە ئازاریان پێ نەگات و (عەیبدار) نەبن و، لێدانێکی سووك و بریندداریان نەکەن و، هەروەها لە دەم و چاویان نەدرێ، ﴿فَإِنۡ أَطَعۡنَكُمۡ فَلَا تَبۡغُواْ عَلَيۡهِنَّ سَبِيلًاۗ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلِيّٗا كَبِيرٗا ٣٤﴾ **واته:** ئەگەر وازیان لە سەرپێچی کردن هێنا و گوێڕایەڵیان کرد ئیتر ئێوەش هیچ ڕێگەیەکی تر مەگرنە بەر بۆ ئازاردانیان و ستەم لێکردنیان، واتە بەڕاستی خوا جێ بەرزو بڵندو گەورەو زانایە، هەر کەسێك دەستدرێژی بکات و بە نایاسایی بجوڵێتەوە

تۆڵەی لێ ئەسێنێ و موحاسەبەی ئەکاو (خۆ ئەگەر ترسان لەوەی کە پیاوو ژن پێك نەکەن دوو (حەکەم) دانێن لە نێوانیاندا) خوای گەورە ئەفـــەرموێت﴿ وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَٱبْعَثُوا۟ حَكَمًا مِّنْ أَهْلِهِۦ وَحَكَمًا مِّنْ أَهْلِهَآ ﴾ **واتـــە:** ئەگەر ژن و مێردەکە بە (نسحەت) و ئامۆژگاری و ڕوو وەرگێڕان لەسەر جێگەو لێدانێکی سووك و بێ ئێش جێی نەگرت کە ژنەکە هەر لەسەر هەراو هۆریای خۆی بوو ، پیاوەکەشی نەدەگونجا لەگەڵیداو (والحاصل) هەردوولا پێك ڕازی نەبوون و ترسان کە لێك جیاببنەوە، یانی (تەلاق)ی بدات ئەوکاتە پێویستە بۆ ئەوەی ئاشت ببنەوە ئینجا ئەوکاتە (حەکەمێك) لە کەس و کاری پیاوەکە (حەکەمێك) لە کەس و کاری ئافرەتەکە دیاری بکەن و بیان نێرن بۆ سولح و یەکخستنیان ئیمامی شافعی (ڕەحمەتی خوای لێبێت) ئەفەرموێ: (حاكم) دوو پیاوی (عادل) دیاری ئەکات ئیتر با بێگانەش بن بەڵام باش ئەوەیە لە خزم و کەس و کاریان بن ئەوا باشترە(حاڵیان) ئەزانن و دڵسۆزتریشن ئەوجا دوو (حەکەمەکە) بە جیا جیا کۆبوونەوە بکەن لەگەڵ ژن و مێردەکەدا ئینجا﴿إِن يُرِيدَآ إِصْلَٰحًا يُوَفِّقِ ٱللَّهُ بَيْنَهُمَآ ﴾ **واتە:** ئەگەر ئەو دوو (حەکەمە) سولح و چارەسەریان بوێ لە نێوان ئەو ژن و مێردەدا، خوا یەك کەوتن و یەك قسەیی ئەخاتە نێویان و مەبەستەکەیان پێك دێت یان مەبەست ئەوەیە ئەگەر ئەو دوو (حەکەمە) بەڕاستی لەبەر خوا بیانەوێ ئەو پیاوو ئافرەتە بەیەك بخەن، خوا ئەو پیاوو ئافرەتە یەك ئەخات و دڵیان نەرم ئەکات بۆ یەکتر﴿إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ

عَلِيمًا خَبِيرًا ﴿٣٥﴾ ﴾ **واته:** بەڕاستی خواش زاناو بەخبرەو شارەزایە بە مەبەستی هەردوو ناوبژیکەران و لە مەبەستی ژن و مێردەکەش پێویستە هەموویان لەبیر بێت و لە فەرمانی خوا دەرنەچن.

(فەرماندان بە خوداپەرستی و چاکەکردن لەگەڵ دایك و باوك و خزم و دراوسێدا)

خودای پەروەردگار فەرمانمان پێ دەکات بە (عەبدەکانی) واتە بەندەکانی کە تەنیا ئەو بپەرستن و هاوبەش و (شەریك) ی بۆ دانەنێن چونکە بێگومان خوای گەورە چاکەی گەلێ زۆرە بەسەر بەندەکانیدا و لەهەموو شوێنێ و لەهەموو کاتێکداو پاشان فەرمان و راسپێری کردووە بە چاکەکردن لەگەڵ (دایك) و باوکداو چونکە خودای گەورە بەهۆی ئەوانەوە لە نەبوونەوە تۆی هێناوەتە دونیاوە، هەروەها ئێمەی ڕاسپاردووە و فەرمانی بە ئێمە کردووە لە دوایی هەندێ چاکە بکەین لەگەڵ دراوسێ و خزم و کەس و کاردا، هەروەکو ئەفەرموێت ﴿وَٱعۡبُدُواْ ٱللَّهَ وَلَا تُشۡرِكُواْ بِهِۦ شَيۡـٔٗاۖ﴾ (أي وَحّدوهُ وَعَظّموهُ لاتُشْرِكوا بِهِ شَيئاً مِنَ الأشياء ولاتعبدُ معهُ وثناً ولاصَنماً ولاتجعلوُا لهُ شريكاً) **واته:** ئەی ئادەمیزاد تەنها خوا بپەرستن و هیچ شتێك مەکەنە هاوبەشی وەك بت و (صەنەم) و شتی تر ﴿وَبِٱلۡوَٰلِدَيۡنِ إِحۡسَٰنٗا﴾ (أي أحْسِنُوا بِالْوالِدينِ إِحْسَاناً) **واته:** ئێوە چاکە بکەن لەگەڵ دایك و باوکتانا خوای مەزن چاکەکردنی لەگەڵ باوك و دایکا بەرامبەری کردووە لەگەڵ پەرستنی خۆیا لە زۆر ئایەتەکانی قورئاندا ئەویش ئەوە ئەگەیەنێ باوك دایك پلەی بالآیان هەیە لای خوا بۆ چاکەکردن لەگەڵیانداو، چونکە

پێغەمبەریش (ﷺ) فەرموویەتی (رِضا الرّبْ مِن رِضا الوَالِدين وَسخْطَهُ مِن سُخْطِهمَا)[1]، **واته:** ڕەزای خودا لە ڕەزای باوك و دایكە و ناڕەزایی خودا لە ناڕەزایی باوك و دایكە﴿وَبِذِى ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْيَتَٰمَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينِ﴾ (أي وأحْسِنُوا إلى الأقارب عامة وإلى اليتامى والمساكين خاصّةً) **واته:** چاكە بكەن لەگەڵ ئەو كەسانەدا كە خزم و خۆیشیان هەیە لەگەڵتانا، خاوەنی خزمایەتی نزیكن لە (براو مامەكانتان و خاڵەكانتان و پورەكانتان و ...هتد.) سەریان لێ بدەن و هەروەها هاتوچۆیان بكەن و هەروەها چاكە بكەن لەگەڵ هەتیوان و یارمەتیان بدەن و چاكە بكەن لەگەڵ هەژاران و بێ كاران و پەككەوتان و دەستگیرۆییان بكەن بەتایبەتی ئەگەر (موحتاج) بوون یارمەتیان بدەن ئەگەر نەخۆش بوون خزمەتیان بكەن هەركاتێ كەوتنە ناخۆشی و بەلآیەكەوە فریایان بكەون و ﴿وَٱلْجَارِ ذِى ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْجَارِ ٱلْجُنُبِ﴾ **واته:** ئێوە چاكە بكەن لەگەڵ دراوسێ نزیكەكان (ئیتر هاوئاینتان بن یان نا) چاكەبكەن لەگەڵ دراوسێ دووركانتان[2]، جا بێگومان حەزرەت (ﷺ) فەرموویەتی (مازالَ جُبريلُ يُوصِيني بالْجارِ حَتّى ظَنَنْتُ أنّهُ سَيُورّثهُ) متفق عليه، **واته:**

---

(١) رواه الحاكم والطبراني والبيهقي والبزار عن عمرو بن عاص (رضي الله عنه) بڕوانە پەرتوكی (كشف الخفاء)، لاپەڕە/٥٢٠.

(٢) ئاگاداریيەك هەندێ لە (موفەسیران) ئەڵێن (والجار الجُنب) أي البعيد واتە دراوسێ ی دوور (والصاحب الجنب) أي القريب، واتە هاوەڵێك یا برادەرێك كە زۆر نزیك بێ لە ئینسانەوە، (وقيل كناية عن المرأة وقيل عَن الرّفيقِ في السفرِ)، هەروەها هەندێك ووتویانە (الصّحابِ بالجنبِ) ئەویش (كنايەيە) بۆ ئافرەت، واتە ژن كە زۆر لە مێردەكەی نزیكە.

بەردەوام حەزرەتی جوبرائیل (سەلامی خوای لێبێت) ئامۆژگاری و راسپێری دەکردم سەبارەت بە مافی دراوسێ هەتا گومان وابوو (جیران) و دراوسێ کەلەپورو (میرات) دەگرێ، ﴿وَٱلصَّاحِبِ بِٱلْجَنۢبِ وَٱبْنِ ٱلسَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُكُمْ﴾ واتە: هاوەڵ و هاوڕێ ی هەمیشەییتان وەکو خێزان و هاوڕێی هەمیشەیی لەلاتانەو وە بەوانەی ڕێبوارو ئاوارەو نەناسراوو لە ڕێ جێماون و ئەوانەی بوونەتە ژێردەستە و بەندەو کەنیزەتان هەروا ئەبێ ئەخلاق و ڕەوشت باش بن لەگەڵیانا ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ مَن كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا ﴿٣٦﴾﴾ واتە: خوای گەورە ئەوانەی خۆش ناوێت کە خاوەن فیزو دەعیەن و پێیان (عەیب و عارە) کە خزمەتی ئینسانی داماوو هەژارو بەڵەنگازان بکەن و (موساعەدەی) فەقیرو موحتاج بکەن.

(باسێك لەوانەی کە چروك و ڕەزیلن بەرامبەر بە ماڵ و زانستەوە)

هەندێ لە (موفەسیران) لە ئیبن عەباسەوە (خوایان لێ ڕازی بێت) ئەگێڕنەوە کۆمەڵێ لە جوولەکەکان دەچوون بۆلای (ئەنصارەکان) واتە یاریدەدەرەکان و پێیان دەوتن ماڵی خۆتان مەبەخشنەوە ئێمە دەترسێین بەهۆی ئەم بەخشینەوە ئێوە (فەقیر) ببن و واتە هەژار بکەون و جا هەروەها ئێمە ئامۆژگاریتان ئەکەین پەلەمەکەن لە بەخشینەوە ئێوە نازانن زروف چۆن ئەبێت جا بەم بۆنەو هۆیەوە ئەم (ئایەتانە) دابەزین، جا خوای گەورە لەم بارەیەوە دەفەرمووێت:

﴿ ٱلَّذِينَ يَبۡخَلُونَ وَيَأۡمُرُونَ ٱلنَّاسَ بِٱلۡبُخۡلِ ﴾ (أي يَمْنَعـــونَ مَـــا أوْجَبَ الله عَلَيْهِم مِـنَ الإنفـاقِ في سـبيل الله ويـأمرون غيرهـم بـترك الإنفـاق) **واتە:** ئەو کەسانەی کـە چـروك ڕەزیـل و پیـسن وە فـەرمانیش بـە خـەڵك دەدەن بــە چــروکی و ڕەزیلــی ﴿ وَيَكۡتُمُونَ مَآ ءَاتَىٰهُمُ ٱللَّهُ مِن فَضۡلِهِۦۗ ﴾ **واتــە:** ئـەوەی کـە خـواش پێـی داون لـە فـەزڵ و بەخشـشی خـۆی، لـە مـاڵ و سـامان و دارایـی ، یـان (عـیلم) و زانـست کـە خــەڵك پێویـستی پێـی بێـت، ئـەوان لەخــەڵکی دەیـشارنەوەو نایــەڵن خــەڵکی سـوودی لـێ وەربگرێـت، جـا خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿ وَأَعۡتَدۡنَا لِلۡكَٰفِرِينَ عَذَابٗا مُّهِينٗا ﴿٣٧﴾ ﴾ **واتــە:** ئێمــەش بـۆ خوانەناسـان و حاشــاکەرانی نیعمەتــەکانی خــوا بەتایبــەتی بــۆ ئەوانــەی چــروکی و پیسکەیی ئەکەن سزایەکی بـە ئێـشمان بـۆ ئامـادەکردوون[1]، ﴿ وَٱلَّذِينَ

---

(١) جا بێگومان پێغەمبەر (ﷺ) دژی ڕەزیلی و بەخیلی بووە، چونکە فەرموویەتی: (وأيّ داءٍ أدْوأُ مِنَ البُخْلِ) واتە چ دەردێك هەیە کە لە دەردی بەخیلی کوشندەتر بێ، جا هەروەها (ئەبو داود و حاکم) لە (عبدالله) ی کوڕی عومەر (خوایان لێ ڕازی بێت) لە فەرمودەیەکدا کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (وریابن لە چروکی و پیسکەیی چونکە هەر پیسکەیی بوو خەڵکانی پێش ئێوەی لەناوبردو پەیوەندیەکانی نێوان خزم و کەس و خۆیشی هەڵوەشاندەوەو کاری ناشیاوو خراپی پێکردن، وە لە(ریوایەتێکی) تردا ئەڵێ: (حَمَلُوهُمْ عَلَى أنْ سَفكُوا دِماءِهُمْ واسْتَحلّوا مَحارِمَهُمْ) واتە بۆ ڕشتنی خوێنی یەکتری و حەلاڵ کردنی (حەرامەکانیان) هانیدان بەڵێ ڕیاو ڕیا بازی کارێکی ناشرینە و ناپەسەندە هاودەم و هاوڕێکانی بەدکاران و خراپەکاران کارێکی دزێوو ئابڕووبەرە، بڕوانە: تەفسیری ڕامان لە نووسینی مامۆستا مەلا أحمد کاکە مەحمود، لاپەڕە/١٥٧، لەگەڵ دەستکاری.

﴿يُنفِقُونَ أَمْوَٰلَهُمْ رِئَآءَ ٱلنَّاسِ﴾ **واتە:** ئەو کەسانەی کە بۆ (ڕیایی) واتــە بەرچــاوی و ڕوو پــەرمایی مــاڵ و ســامانی خۆیــان دەبەخــشن مەبەستیان بۆ خوا نییە، بەڵکو ئەیانەوێت لەناو خەڵکدا ناوبانگ دەرکەن و شـۆرەتێك بۆخۆیـان بەدەسـت بێـنن ﴿وَلَا يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَلَا بِٱلْيَوْمِ ٱلْآخِرِ﴾ **واتە:** ئەوانە کە وادەکەن (باوەڕیان) بـە خـوا نیـە وە بـە ڕۆژی دواییش نییە، ئەگینا دوای ڕێگایەك نەئەکـەوتن کـە (شـەیتان) بکـەن بـە دۆستی خۆیان جا خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَمَن يَكُنِ ٱلشَّيْطَٰنُ لَهُۥ قَرِينًا فَسَآءَ قَرِينًا ﴿٣٨﴾﴾ **واتــە:** هــەر کەسـێکیش (شـەیتان) دۆسـت و هاوەڵی بێت ئەوە هاوڕێیەکی زۆر خراپی بۆخۆی گرتووە بۆیە ئـەو کـارە ناشـیاوو نارێکانەشـی پێـدەکات هەنـدێ لـە (موفەسـرەکان) ئـەڵێن ئـەم ڕستەیە ئاماژەی ئەوەشی تێدایە کە پێویستە ئینسان خـۆی لـە هـاوڕێی خراپ دوور بخاتەوەو هەوڵ بدات دۆست و بـرادەری بـاش بۆخـۆی پـەیدا بکات، هـەروەها خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ ءَامَنُوا۟ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْآخِرِ وَأَنفَقُوا۟ مِمَّا رَزَقَهُمُ ٱللَّهُ﴾ **واتــە:** ئەوانـە چ زیانێکیـان تووش ئەبوو ئەگەر بەڕاستی باوەڕیان بە خواو ڕۆژی دوایـی بهێنایـە، وە لەو ڕزق و ڕۆزییەی خوا پێی دابوون بەشێکیان لە پێناو ڕەزابوونی خـودا ببەخشی بوایـە ﴿وَكَانَ ٱللَّهُ بِهِمْ عَلِيمًا ﴿٣٩﴾﴾ **واتە:** خـوا هـەموو کـات بەکاروباری ئەوان زانایەو بەنازو نیەتیان ئاگادارە.

(خوا بە ئەندازەی ووردیلەیەك زوڵم و ستەم لەكەس ناكات)

خوای گەورە باسی ئەوە دەكات لە ڕۆژی دواییدا ناهەقی بە هیچ بەندەیەك لە بەندەكانی ناكات بە ئەندازەی (زەڕەیەك) یا توویی گەردیلەیەك بەڵكو پاداشتی دەداتەوە، خۆ ئەگەر چاكەی هەبوو چەند جار پاداشتی دەداتەوەو وە خراپەش بە خراپە، جا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَظۡلِمُ مِثۡقَالَ ذَرَّةٖ ﴾ (أي إن الله لايظلم أحداً من عبادهِ وَلَوْ كانَ وزن ذرّةٍ) **واتە:** بێگومان خوا بە سەنگی بچوكترین (زەڕڕە) واتە گەردیلە ستەم لە هیچ كەس ناكات ﴿وَإِن تَكُ حَسَنَةٗ يُضَٰعِفۡهَا ﴾ (أي وإن كانت هذه الذّرة من أعمال الخير يضاعفها اللهِ لصاحبها أضْعافاً كثيرة) **واتە:** ئەگەر بەئەندازەی گەردیلەیەك چاكەی هەبوو دوو ئەوەندە پاداشتی ئەداتەوە ﴿وَيُؤۡتِ مِن لَّدُنۡهُ أَجۡرًا عَظِيمٗا ٤٠﴾ **واتە:** لەلای خواوە پاداشتێكی گەورەی پێ ئەبەخشرێ.

پاشكۆی

خوێنەوارەئازیەكانم ئەگەر شتێك خوای مەزن بەگەورەی دانابێت‌و دەبێ خێری چەندبێ؟ ئەو چاكەیە لە (دە) بەرامبەرەوە بۆ زیاتر دەبات وەكوو حەزرەت (ﷺ) ئەفەرمویت(مَنْ دَخلَ سُوقاً مِنْ الأسْواقِ فَقالَ لاَ إله إلاّ الله وَحْدهُ لاشريكَ لَه المُلك وَله الحمدُ وَهُو عَلىَ كلِّ شيءٍ قَديرٌ) كتَبَ الله

لَهُ ألفَ ألف حَسنةٍ وَمَحَاعَنْهُ ألفَ ألف سيّئةٍ[1]. واتە: هەركەسێك كەبچێتە ناو (بازاڕ) ئەگەر ئەم (ویردە بخوێنێ‌و باوەڕ پێی هەبێ هەزار هەزار واتە یەك (ملیۆن) خێرو چاكەی بۆ دەنووسرێت هەروەها یەك ملیۆن خراپەشی لەسەر لەدەبردرێ[2].

(باسێك لە شایەتی دانی پێغەمبەر (ﷺ) لەسەر ئوممەتەكەی لە ڕۆژی دواییدا)

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِن كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ ﴾ (أي كيْفُ يَكونُ حَالُ الكُفّارِ حِينَ تأتي من كلّ امّة من الأمَمَ بنَبيّهَا يَشْهدُ عَلَيْهَا) **واتە:** ئایە دەبێ حاڵی ئەو بێ باوەڕو لە خۆبایی و لووت زل و پیسكانە چۆن بێ و چی بكەن لە ڕۆژی قیامەتدا كە ئێمە لە هەر گەلێك شایەتێك دێنین بەمەبەست پێغەمبەرەكەیانە شایەتیان لەسەر بدات ﴿وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَٰؤُلَاءِ شَهِيدًا ﴿٤١﴾﴾ (أي وجئنابِكَ يا مُحمّد على أمُّتك لِتَشْهَدَ عَلىَ العُصاةِ منهم؟ كيف يكون موقفهم وَحَالُهُمْ؟) **واتە:** تۆش دەكەینە شایەد ئەی پێغەمبەر (ﷺ) لەسەر هەموو ئەوانە، ئەوجا ئەی محمد (ﷺ) تۆشمان هێنا بۆ ئەوەی شایەت بێت لەسەر ئەو خەڵكانەی سەردەمەی خۆت و دواتریش هەتا كۆتایی دونیا

---

(1) رواه الطبراني وَصَحّحَهُ الألباني.

(2) بڕوانە: تەفسیری تەوحید، تەفسیری قورئان بەقورئان لە(نووسینی) مامۆستا عبدالقادر تەوحیدی لەگەڵ دەستكاری، لاپەڕە ٢٤٠.

دەبێ حاڵی ئەو خەڵکە چۆن بێت؟) (ئیمامی بوخاری) ئەگێڕێتەوە لە عەبدوڵڵای کوڕی مەسعودەوە (ڕەزای خوای لێبێت) دەڵێ پێغەمبەر (ﷺ) پێی گووتم هەندێ قورئانم بۆ بخوێنە منیش ووتم چۆن بۆتی بخوێنم ؟ چونکە قورئان بۆتۆ هاتوەو دابەزیوە فەرمووی بەڵێ ڕاستە بۆمن هاتووە بەڵام حەزدەکەم لە غەیری خۆمەوە گوێم لێ بێت ئەوجا منیش سورەتی (نیسائم) بۆ خوێند هەتا گەیشتمە ئەم ئایەتە پیرۆزەوە کە ئەفەرمووێ ﴿ فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا ﴾ فەرمووی بەسە وە لەپاشان دیتم هەردوو چاوی پڕ بوون فرمێسك و وەفرمێسك بە گوڕ لێی دەهاتە خوارەوە[1]، وە لە پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوَّىٰ بِهِمُ الْأَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا (٤٢) ﴾ (أي في ذلكَ اليوم العَصيب الرهيب يتمنّى الكُفار والفُجّار الذّينَ عَصَوُ أمر الله وأمر رسوله لَوْ يدفنوا بهم الأرضُ أو تنشق بهم الأرضُ فَتَبْتَلِعهم ولا يَسْتطيعُونَ في ذلك الوقت أن يكتموا الله حديثاً لأن جوارحهم تنطق وتشهُد عليهم بما فَعلُوا) **واتە:** ئەمڕۆ کە شایەدەکانمان هێنایە بەرامبەریان وە شایەدیان لەسەردان ئەو بێ باوەڕو بت پەرستانەی کە باوەڕیان بە خوا نەهێناو لە پێغەمبەر (ﷺ) یاخی بوون لەو ڕۆژەدا حەزیان ئەکرد بنێژرانایە و سەر گۆڕەکەشیان تەخت بکرایە و دیار نەبایە یا زەوی قوتی بدابان و زیندوو نەکرابانەوە، دیارە ئەو ڕۆژە

---

(١) بڕوانە پەرتوکی (فتح الباری شرحی صحیحی بوخاری) لەنووسینی شیخ ئیبن حەجەری عەسقەلانی، بەرگی٨، (المطبعة دارالعالمية للنشر والتوزيع)، لاپەڕە/٧١٢.

ناتوانی هیچ قسەیەك لە خوا بشارنەوە (چونکە هەموو ئەندامەکانی لەشیان شایەتیان لەسەر ئەدەن، وەکو ئەفەرموێ لەم ئایەتەدا ﴿ ٱلۡيَوۡمَ نَخۡتِمُ عَلَىٰٓ أَفۡوَٰهِهِمۡ وَتُكَلِّمُنَآ أَيۡدِيهِمۡ وَتَشۡهَدُ أَرۡجُلُهُم بِمَا كَانُواْ يَكۡسِبُونَ ﴿٦٥﴾ ﴾ سورەتی یس، ئایەتی /٦٥، (موفەسیرەکان) ئەڵێن ئەو ڕۆژە ناتوانی هیچ قسەیەك لەلای خودا داپۆشن و بیشارنەوە چونکە لەو ڕۆژەدا هەر بەهۆی زوبان قسە ناکرێ بەڵکو دەست و قاچ و گوێچکەو پێست و هەموو ئەندامەکانی تریش شایەدی لەسەر خاوەنەکانیان ئەدەن.

(تێبینییەکی گرنگ)

هەندێ لە (موفەسیرە تازەکان) ئەڵێن عیلم و زانستی ئێستاکە بەرەو پێشکەوتن ئەڕوا لەم عەسرەدا هەروەك ئیمڕۆکە ئیمزاو مرۆکردنی پەنجە شایەدی لەسەر خاوەنی ئەدات ئەگەر خراپەیەك یا دزیەك بکەن یا بڵێن بدەنە شتێك شوێنی پەنجەکانی شایەدی ئەدەن هەروەها ئیمڕۆکە شتێکی زۆر گرنگ پەیدا بووە جگە لە تۆمارکردنی (دەنگ) ئامێرێکان هەیە کە لە ڕۆژانی خۆپیشاندان و هەراو هۆریا دەنگ لەیەك جیا ئەکاتەوە، هەروەها زانراوە کە دەنگ لە هەوادا نافەوتێ و هەر ئەمێنێ ئەوجا بێ باوەڕان و تاوانباران چۆن ئەتوانن قسەکانیان لەلای خودا داپۆشن و بشارنەوە[1].

---

(١) بڕوانە (تفسير القرآن العظيم الشهير بتفسير المنار)، لە نووسینی شێخ (محمد رشید رضا)، بەرگی/٥، لاپەڕە/٨٢.

(حەرامە نوێژکردن لەکاتی بێهۆشی و لەش پیسیدا)

(موفەسیرەکان)ئەفەرموون خوای گەورە لە (ئایەتەکانی) پێشوودا فەرمانی داوە کە خوای گەورە بە تاکو تەنیایی بپەرستن و ئێستا لەم ئایەتەی دواییدا فەرمان ئەدا بە گەورەترین (عیبادەت) و خواپەرستن کە بریتیە لە (نوێژ) کردن بەو جۆرەی باسی دەکەین ئەوجا ئەگێڕنەوە بە ڕێکەوت (عبدالرحمن)ی کوڕی (عوف) بانگی هەندێ لە گەورە پیاوانی هاوڕێکانی پێغەمبەر (ﷺ) کرد بۆ (نان خواردن) ئینجا لەم کاتەدا مەی خواردنەوە قەدەغە نەکرابوو خواردیان و خواردیانەوە ئەوجا سەرخۆش بوون و بێ هۆش کەوتن ئینجا کاتی نوێژ هات یەکێکیان بوو بە (ئیمام) و پێشەوای نوێژ ئەو کەسە بە سەرخۆشی و بێ هۆشیەوە ئاگای لەخۆی نەبوو لە جیاتی ئەوەی بڵێ ﴿ لَآ أَعۡبُدُ مَا تَعۡبُدُونَ ﴾ ووتی ﴿ أَعۡبُدُ مَا تَعۡبُدُونَ ﴾ بە پێچەوانەوە ووتی ئەوجا بۆ قەدەغەکردنی ئەم جۆرە کارانە ئەو ئایەتە دابەزی فەرمووی ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَقۡرَبُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَأَنتُمۡ سُكَـٰرَىٰ ﴾ (أي لاتُصلّوا حالة السُّكر حتّى تَعْلموا ما تقرءونهُ) **واتە:** ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە نزیکی (نوێژ) کردن مەکەون ئێوە لەوکاتەدا سەرخۆش بن بەهۆی شتێکەوە بێ ، جا هەروەها زانایانی (تەفسیر) ئەڵێن ئەمە یەکەم هەنگاوە دەهاوێژرێ بۆ (حەرامکردنی) ئارەق چونکە پاش ئەم ئایەتە ئەوجا دوو قۆناغی تر ئینجا بەیەکجاری (حەرام) دەکرێ جا خوای گەورە دەفەرمووێت:

﴿حَتَّىٰ تَعۡلَمُواْ مَا تَقُولُونَ﴾ **واته:** تاکو بزانن چی دەڵێن، چونکە وەك گوتراوە سەرخۆش نازانێ چی دەڵێ و، هەروەها خراپەو باشە لێك ناکاتەوە، ئەوەتا لەباتی ئەوەی لە نوێژەکانتاندا بڵێن ﴿قُلۡ يَٰٓأَيُّهَا ٱلۡكَٰفِرُونَ لَآ أَعۡبُدُ مَا تَعۡبُدُونَ﴾ دەڵێن ﴿قُلۡ يَٰٓأَيُّهَا ٱلۡكَٰفِرُونَ أَعۡبُدُ مَا تَعۡبُدُونَ﴾ وە ئەفەرمووێ: ﴿وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىٰ تَغۡتَسِلُواْ﴾ (ولاتَقْربوُ الصلاة وأنتم في حالة الجنابَةِ حتّى تغتسلوا)**واتە:** بەلەشی پیس نزیك شوێنی نوێژکردن کە مزگەوتە مەکەونەوە مەگەر وەك ڕێبوار بەسەر پێوە بەناویا بەبێ ڕاوەستان (مرور) بکەن سەرەڕێگاتان بێ و لەم دەرگاوە تێی بچن و لەو دەرگاوە دەرچن واتە. بێگومان چوونە ناو مزگەوت و مانەوەی تێدا بەلەشی پیسەوە لێتان قەدەغەیە چوونە لای ئافرەتان ئەبی خۆتان بشۆن و (غوسل) لەخۆتان دەردەکەن و تا لەش پیسی لەسەر خۆتان لابدەن، جا ئەگەر ڕێبوار بوون ئاویش نەبوو لەشیشتان بێ نوێژ بوو لەباتی خۆشوشتن (تەیەموم) بکەن ئینجا نوێژەکانتان بکەن، وەك دەفەرمووێ: ﴿وَإِن كُنتُم مَّرۡضَىٰٓ أَوۡ عَلَىٰ سَفَرٍ﴾ **واتە:** ئەگەر نەخۆش بوون یان لەسەفەردا بوون ﴿أَوۡ جَآءَ أَحَدٞ مِّنكُم مِّنَ ٱلۡغَآئِطِ﴾ **واتە:** یان یەکێکتان لەسەر پێش ئاو هاتەوە (قەزای حاجەت) و ئەفەرمووێ: ﴿أَوۡ لَٰمَسۡتُمُ ٱلنِّسَآءَ﴾ **واتە:** یا دەستتان کەوت بە ئافرەتان و یا پێستتان

کەوت بە یەکتری[1].

(ئاگادارییەکی گرنگ)

جـا بێگومـان ئـەوەی ڕاسـتی بێـت (زاناکـان) لەسـەر ووشـەی ﴿لَٰمَسۡتُمُ﴾ واتـە جیاوازیـان هەیـە، جـا بێگومـان لـەلای ئیمام شـافعی (رەحمەتی خوای لێبێت) تەنیا دەست بـە ئـافرەتی (نا مـەحرەم) واتـە بێگانـە بکـەوێ دەسـت نوێـژ نـامێنێ و ئەشـکێ بـەلاّم لـەلای ئیمـامی (حەنەفی) واتـە ئـەبوو حەنیفـە (رەحمـەتی خـوای لێبێـت) مەبەسـت لـە ﴿لَٰمَسۡتُمُ﴾ جیماعـە، واتـە جـووت بـوونی پیـاو لەگـەڵ ژن جـا لـەو حالەتانەدا خوا دەفەرمووێت: ﴿فَلَمۡ تَجِدُواْ مَآءٗ﴾ (أي فلم تجدُو الماء الذّي تَتّطهرُونَ به)واتە ئەگەر ئاوتان دەست نەکەوت بـۆ دەسـتنوێژو خـۆ شوشـتن و خـۆ خـاوێن کردنـەوە ئـەوکات ﴿فَتَيَمَّمُواْ صَعِيدٗا طَيِّبٗا فَٱمۡسَحُواْ بِوُجُوهِكُمۡ وَأَيۡدِيكُمۡۗ﴾ (أي أقـصدُوا عِنْـد عـدم وجـُود المـاءِ

---

(١) زۆربەی (موفەسیران) ئەڵێن: ووشەی﴿أَوۡ لَٰمَسۡتُمُ﴾ بەواتای دەست لێدان هاتووە نەك (جیماع) ﴿أَوۡ لَٰمَسۡتُمُ ٱلنِّسَآءَ﴾ وفي قراءةٍ لَمَسْتُمْ بِلا ألف وكُلاّهُما بِمَعنى (اللّمسِ) وهو الجَسُ باليدِ قالهُ أبنُ عُمر وعليه الشّافعيُ (رضي الله عنهم) واتە وشەی ﴿أَوۡ لَٰمَسۡتُمُ﴾ هەردووکیان واتە (لامَسْتُمْ) وە (لَمستُمْ) بەواتای (دەست لێدانە)، عەبدوڵلای کوڕی حەزرەتی عومەر فەرمووی (لَمَستم) بەواتای (دەست لێدانە)، ئیمامی (شافیعی) لەسەر ئەم بیرو بۆچونەیە چونکە ئەو (ڕایەی) لەهەموان پەسەندتر کردووە، (رەزاو رەحمەتی خوایان لێبێت)، بڕوانە: (حاشية الصاوي على تفسير الجلالين) لە نووسینی (احمد محمد الصّاوي المصري الخلوتي المالكي) بەرگی/٢، لاپەڕە/٣٥)، بڕوانە: تەفسیری (قورطبي) بەرگی سێیەم، لاپەڕە٣٦٣..

التراب الطّاهر فَتَطَهُروا به وامْسَحُوا وجُوهَكُمْ وأيْديكم بـذلكَ الـتراب) **واتـه:** ئەوكاتە نيازى خۆڵێكى پاك بكەن و ئينجا بەو تۆزو خۆڵە (مەسحى) دەم و چاوتان و دەستتانى پێ بكەن خواى ميهرەبان لـەو كاتانـەدا كارەكـەى ئاسـان كـردووە بـۆ بەنـدەكانى وەكـو ئەفـەرمووێ ﴿إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٤٣﴾﴾ **واته:** خوا بەردەوام لێبوردەيەو ميهرەبانـە بـۆ بەنـدەكانى خۆى و كارئاسانى ئەكات و نايـەوێ بەنـدەكانى خـۆى بكەونـە تـەنگاوەو ناخۆشيەوە.

(هەڵسوكەوتى جوولەكەكان بەرامبەر بە پێغەمبەر (ﷺ))

جـا بێگومـان لـەم (ئايەتانـەى) داهـاتوودا پێغەمبـەر (ﷺ) هـەڤاڵانى ئاگادار ئەكاتەوە لە پـيلان و (موئامـەرەى) دوژمنـەكانيان كـە لەوكاتـەدا سـەرۆك و سـەر دەسـتەى دوژمنـان لـە مەدينـەدا (جوولەكـەبوون) جـا بێگومـان لەيەكـەم جـارەوە بەشـێوەى سەرسـوڕهێن لـە كـردەوە بەدەكانيانـدا ئەفـەرمووێ: ﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ نَصِيبًا مِّنَ ٱلْكِتَٰبِ ﴾ هاتـە خـوارێو هـەروەكو پێشەوا (قـرطبي) و (الطبرانـي) و (واحـد)ى[1] ئەگێڕنەوە لە ئيبن و عەباسەوە (ڕەزاى خواى لێبێـت) ئەفـەرمووێت ئـەم (ئايەتـە) دەربـارەى (جوولەكـەكانى مەدينـە) هاتۆتـە خـوارێ (ريفاعـەى

(١) بڕوانە: تەفسيرى پێشەوا (قرطبي) ج/٣، لاپەڕە/٣٣٦، و بڕوانە (التفسير الكبير، تفسير القرآن العظيم، لە نووسينى پێشەوا (الطبراني) بەرگى/٢، لاپەڕە/٢٤٤. و هەروەها بڕوانە (التفسير البسيط) لە نووسينى پێشەوا (الوحيدى) بەرگى/٦، لاپەڕە/٥٣٢، وە بڕوانە (أسباب النزول) ى واحيدى لاپەڕە/٨٨.

کوڕی زەید) یەکێ بووە لە پیاو ماقولانی جوولەکە کاتێك پێغەمبەر (ﷺ) قسەیەکی بکردایە یا ووتاری بدابایە ئەو زمانی لێ بادەداو دەیگووت (یا محمد) چاوت لە ئێمەش هەبێ وا قسە بکە ئێمەش لێت تێبگەین ئینجا تانەی لە ئیسلام و یارەکانی پێغەمبەر (ﷺ) ئەداو (عەیبی) بۆ درووست ئەکردن بەتایبەتی بۆ پێغەمبەر (ﷺ) هەروەها هەندێ لە (سیرەت نووسان) و (موفەسیرەکان) یش ئەڵێن (کەعبی کوڕی ئەشرەف) کە یەکێك بوو لە مالەمەکانی جوولەکە، جا لەپاش ڕوودانی جەنگی ئوحود لەگەڵ ٧٠ کەسدا چوو بۆ مەککە بۆ ئەوەی لەگەڵ هۆزە قورەیشیەکانی ئەوێ پەیمان لە دژی پێغەمبەر (ﷺ) ببەستن جا ئەو پەیمانەی لە نێوان پێغەمبەر (ﷺ) و جوولەکەکان دابوو (هەڵی وەشاندەوە) ئەوجا (کەعبی کوڕی ئەشرەف) کە چووە (مەککە) میوانی ئەبو سوفیان بوو جا ئەبو سوفیان پێی گووت تۆ پیاوێکی (زاناو تەورات) خوێنی ئێمە نەخوێندەوارو نەزانین پێمان بڵێ ئێمە لەسەر هەقین یا محمد؟ کەعب گوتی دەی (ئاینی خۆتانم) بۆ باس بکەو ئەبو (سوفیانیش) گوتی: ئێمە بۆ حاجیان کێ های وشتری قەڵەوە سەردەبڕین و ئاویان دەدەینێ میوانیان دەکەین و هەروەها دیل بەڕەڵا دەکەین حەج و عومرە دەکەین تەوافی بەیت ئەکەین خاوەنی حەرەمین بەڵام (محمد) ئایینی باوك و باپیرانی خۆی بەرداوەو، وازی لێهێناوەو (صیلەی) رەحمی بڕیوەو لە شارەکەی خۆی بەدوور کەوتۆتەوە، ئاینی ئێمە کۆنەو ئاینی ئەو تازەیە، ئەوجا (کەعب) سوێندی خوارد و ووتی (واللە) ئاینی ئێوە ڕاسترەو ئێوە لەسەر (حەقن) و ئیتر خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاندو فەرمووی ﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ نَصِيبًا مِّنَ ٱلْكِتَٰبِ ﴾ (أي ألم تنظر يا محمد إلى الذّين اعطوا حظًا من علم التوراة) **واتە:** ئایە نەتزانیوەو ئەی

پێغەمبەر(ﷺ) ئاوڕێكت نەداوەتـەوە بۆلای ئەوانـەی نامـەی خوایـان پـێ دراوە (مەبەست تەوراتە) و کە بەپێی ئەوەبوو بـانگی خـەڵکیان بکردایـە بـلای خـوا کەچـی بـە پێـچەوانەوە ﴿يَشْتَرُونَ ٱلضَّلَـٰلَةَ وَيُرِيدُونَ أَن تَضِلُّوا۟ ٱلسَّبِيلَ ﴿٤٤﴾﴾ (أي يختارون الضلالة على الهدى ويؤثرون الكُفْرَ على الأيمان أي وَيُـرِودُنَككُمْ يـا معـشر المـؤمنينَ أنْ تـضلّوا طريـقَ الحـقِ لتكونوا مثْلَهُمْ)**واتە:** گـومڕایی دەکـڕن و (کـوفر) هەڵدەبـژێرن و ئیمـان و هیدایەت پشتگوێ دەخەن و باوەڕیان بە خواو بە پێغەمبەر نییە، ئەوەتا بێگومـان ئـەزانن پێغەمبـەری خوایـە (ﷺ) کەچـی دانـی پیـا نـانێن و (حەقیقەتی) ئـایینی پـیرۆز ئەشـارنەوە، ئەیانـەوێت ئێـوەش لـە ڕێبـازی ڕاست گومڕابن، ﴿وَٱللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَآئِكُمْ﴾ **واتە:** خوا لە ئێوە زاناترە بـە دوژمنـانی ئێـوەو ئەیانناسـێ کـە ئـەو مالمانـەی جوولەکـەکان ئەیانـەوێ ڕێتان لێ بزر کـەن ئاگاتـان لێیـان بـێ ﴿وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ وَلِيًّا وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ نَصِيرًا ﴿٤٥﴾﴾**واتە:** ئێوە خوا بکەن بە پشتیوان و پشتیوانی خواتان بەسـە بـۆ سەرکەوتنتان چاوتان لە یارمەتی ئـەو جوولەکانـە نـەبێ و باکتـان نـەبێ لەو دووژمنە بێ نرخانە).

دوای ئەوانەی پێشوو خوا ڕوونی ئەکاتەوە بێ ئـەخلاقی ڕەوشـتەکانی بـەدخووین و کـە چـەند ئـەو پێغەمبـەرە نازدارەیـان (ﷺ) ئەزیـەت داوە، هەروەك ئەفەرموێ: ﴿مِّنَ ٱلَّذِينَ هَادُوا۟ يُحَرِّفُونَ ٱلْكَلِمَ عَن مَّوَاضِعِهِۦ﴾ **واتە:** لەناو جوولەکەکان دەستەیەك هەنـە کـە (کـەلام) و فـەرموودەکانی خوا لە (تەورات) دا ئەگۆڕن هـەروەها (تەفـسیری) ئەکەنـەوە بـە غـەیری

مەبەست بە تایبەتی (سیفەتەکانی) پێغەمبەرو (ﷺ) شاردنەوەی ئایەتی (ڕەجم) ﴿وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ﴾ واتە بە گاڵتەو قەشمەرجاریەوە پێت ئەڵێن بیستمان و گوێمان نەدایێ و سەرپێچیمان کرد تۆش گوێ بگرە بۆمان ئەی (موحەمەد) قەتیش گوێت لێ نەبێت ﴿وَرَاعِنَا﴾ واتە: لەکاتی قسەو وتووێژدا دەڵێن (راعنا) ئەم ووشەیە لە زمانی عەرەبیدا بەواتای مۆڵەتمان بدەو پەلەمان لێ مەکە هاتووە، بەلام لە زمانی خۆیاندا مەبەستیان پێی جنێوو سوکایەتی کردنە بە پێغەمبەری خواو (ﷺ) وە ئەفەرمووێ: ﴿لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِي الدِّينِ﴾ واتە: بۆ تانەو تەشەردان لە پێغەمبەر (ﷺ) و لە ئایینی ئیسلام دەویان خواردەکردەوە بۆ ئەوەی مەبەستە خراپەکەیان بگەیەنن، ﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاسْمَعْ وَانْظُرْنَا﴾ واتە: ئەگەر ئەوان بیان ووتایە بیستمان و گوێڕایەڵین قسەکانمان ببیستەو پەلەمان لێ مەکە، ﴿لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَقْوَمَ﴾ واتە: وا چاکترو ڕاستترە بۆیان لەلای خوا، ﴿وَلَٰكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٤٦﴾﴾ واتە: بەلام بەهۆی سپڵەیی و بێ باوەڕیانەوە خوا نەفرینی لێ کردن و ئەوجا لە ئەنجامیشدا کەمێکیان نەبێت باوەڕێکی ڕاست و درووست ناهێنن.

(خوای گەورە فەرمان بە خاوەن نامەکان دەکات کە باوەڕ بە قورئان بهێنن)

باسێکی گرنگ: لە فەرموودەی خودا ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَـٰبَ ﴾ (موفەسیرەکان) ئەفەرموون (ئیبن و ئیسحاق و ئیبن و ئەلمونزیر و بەیهەقی) ریوایەتیان کردووە لە ئیبن و عەباسەوە (ڕەزای خوای لێبێت) کەوا ئەفەرمووێت: جارێ حەزرەت (ﷺ) فەرمانی کرد لەگەڵ زانا گەورەکانی جوولەکە وەك عەبدوڵلآی کوڕی سووریاو مەشهوور بوو بە (الأعور) و، هەروەها کەعبی کوڕی ئەسەد و پێی فەرموون : (یا معشر الیهود إتقو الله وأسْلِمُوا واللهِ إنّكُمْ تَعْلَمُونَ أنَّ الذّي جِئتُم بهِ الحَق) **واتە:** فەرمووی ئەی کۆمەڵەی جوولەکەکان لە خوا بترسن و تەقوای خوا بکەن و موسڵمان ببن و خۆتان لە سزای خوا بپارێزن سوێند بە خوای گەورە ئێوە زۆر چاك دەزانن ئەو ئاینەی هێناومە بۆتان ڕاستەو درووستە، ئینجا جوولەکەکان گووتیان (ئەی موحەمەد (ﷺ) ئێمە ئاگامان لە پێغەمبەرایەتی تۆ نییەو شتی وامان نەبیستووەو (ئینکاریان) کرد و بێ باوەڕی خۆیان (إسبات) کردو، ئینجا بەم بۆنەیە ئەم (ئایەتە) هاتە خوارێ و دابەزی[1] هەروەکو ئەفەرمووێت: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟

---

(١) سوود لەم سەرچاوانە وەرگیراوە: ١- تفسير حدائق الرّوح والريحان، لە نووسینی (محمدامين بن عبدالله الهرری الشافعی)، بەرگی/٦، لاپەڕە١١٨. ٢- بڕوانە اللباب ڤ علوم الكتاب، لەنووسینی (المفسر أبی حفص عمر بن عادل الدمشقی)، بەرگی/٦، لاپەڕە/٤١١. ٣- بڕوانە: (الجامع لأحكامُ القرآن) لە نوسینی پیشەوا القرطبي)، بەرگی/٣، لاپەڕە٣٧٥، مەشهور بەتەفسیری (ئیمامی قورطبي).

ٱلْكِتَٰبَ ءَامِنُوا۟ بِمَا نَزَّلْنَا ﴾ **واته:** ئەی ئەو کەسانەی کە (نامەتان) پێ دراوە باوەڕ بێنن بەو قورئانەی کە دامان بەزاندۆتە خوارەوە بۆ (محمد) (ﷺ) وە لەهەمان کاتیشدا پشتگیری لە هەموو (کتێبە) ئاسمانیەکان ئەکات، ﴿ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُم مِّن قَبْلِ أَن نَّطْمِسَ وُجُوهًا ﴾ **واته:** کە ددان دەنێ بەو (کتێبەی) ئێوەدا، بەر لەوەی چەند دەم و چاوێك صاف بکەین و شێوەی مرۆڤیان لێ دامالّین ﴿ فَنَرُدَّهَا عَلَىٰٓ أَدْبَارِهَآ ﴾ **واته:** دەموچاویان ببەینە پشتی سەریان، ﴿ أَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّآ أَصْحَٰبَ ٱلسَّبْتِ ۚ ﴾ **واته:** نەفرینیان لێ بکەین هەروەك چۆن نەفرینمان لەوانە کرد کە رۆژی شەمەیان شکان و بوونە (مەیوون) هەروەك لە سوورەتی بەقەرەدا لە ئایەتی ٦٥ تەفسیرمان کردوەو ئەمەش دەقی ئایەتەکەیە، وەك ئەفەرمووێ: ﴿ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ ٱلَّذِينَ ٱعْتَدَوْا۟ مِنكُمْ فِى ٱلسَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا۟ قِرَدَةً خَٰسِـِٔينَ ﴿٦٥﴾ ﴾ جا هەروەکوو ﴿ وَكَانَ أَمْرُ ٱللَّهِ مَفْعُولًا ﴿٤٧﴾ ﴾ **واته:** دیارە کە خوای پەروەردگار فەرمان بەهەرچی بدا هەمیشە و بەردەوام دێتەدی، وەکو ئەفەرمووێ: (أي كائيناً لامَحالة لأنّ اللهَ لايُخْلِفُ الميعاد).

(خودای گەورە لە موشریك و كافراندا خۆش نابێت لەوی تر هەمووی خۆش ئەبیّ)

دوای ئـەوەی پـەروەردگار هەڕەشـەی لـە خـاوەن نامـەكان كـردو ترساندی لەوەی كە ئەگەر ئیمان نـەهێنن ئـەو هەڕەشـەی لـیّ كـردوون ئـەنجامی دەدا، ئینجـا بـەدوای هەڕەشـەی پێـشوودا هەڕەشـەیەكی تـر ئەهێنیّ بۆ ڕۆژی دوایی یـان بـەلیّ خـۆش نـەبوون و نەسـڕینەوەی تـاوانی هاوبـەش بڕیـاردەران بـۆ خـوا لەگـەلّ قـاپی كردنـەوەی میهرەبـانی خـوا بەرامبەر گوناهەكانی تـر بـۆ هـەر كەسـێك خـوا خـۆی بیـەویّ، هـەروەكو ئەفەرموویت:﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَغۡفِرُ أَن يُشۡرَكَ بِهِۦ ﴾ **واتە:** بێگومان خودا لەو كەسانە خۆش نابێـت كـە هـاوەڵی بـۆ بڕیـار دەدەن ﴿وَيَغۡفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَآءُۚ ﴾ **واتە:** لە خوار (شـیركەوە) لەهـەر گوناهێـك خـۆش دەبـیّو دەبووریّ بۆ هەر كەسـێك خـۆی بیـەوێت ﴿وَمَن يُشۡرِكۡ بِٱللَّهِ فَقَدِ ٱفۡتَرَىٰٓ إِثۡمًا عَظِيمًا ﴿٤٨﴾ ﴾(*) **واتە:** هەر كەسیّ هاوبەش بۆ خـودا پەیـدا بكـات ئـەوە بوختـانێكی زۆر گـەورە هەڵدەبەسـتیّ، جـا بێگومـان پێغەمبـەری خۆشەویستمان (ﷺ) دەفەرمویّ: (مَنْ لَقـي اللهَ لا يُـشْرِكْ بـهِ دَخَـلَ الجنّـة

(*) قَالَ المفسِّرون، هذا إعلانٌ منْ رَبِ العزّة والجلال لعبادهِ بأن كُلّ ذنب يمكـن أن يغفـرهُ الله إلاّ الكُفر وَالا شراكَ باللهِ فهذا لا يُغفرُ أبـداً ومَـنْ أشـركَ بـالله فَقَـدْ إخْتَلَـق ذنبـاً عظيمـاً وارتكبَ جُرماً فَظيعاً شنيعاً.

وَمَنْ لقيهُ يُشْرِكُ بِـهِ دَخَلَ النّـار)[1] **واتـه:** بەڕاستی هـەر کەسـێ بمـرێ و (شەریکی) بـۆ خـودا بڕیـار نـەدابێ ئـەوە ئەچـێتە بەهەشـتەوە، وە هـەر کەسـێ بمـرێ و شـەریکی بـۆ خـودا بڕیـار دابـێ ئـەوە ئەچـێتە ئـاگری دۆزەخەوە.

(دوو ئاگاداری گرنگ)

یەکەم:- (موفەسیرەکان)ئەفەرموون هەرچەندە خوای پەروەردگار لەم ئایەتەدا هەر باسی ئەوەی کردووە کە خودا چاوپۆشی لە (شیرك) واتە هاوەڵ دانان بۆ خوا ناکاو (عەفوی) ناکاو بەڵام بەهەموو جۆرێ لە جۆرەکان (کوفر) وەکو شیرك وایە چاوپۆشی لێ ناکرێ خوا (ئینکاری) بوونی خودا بێ یا (ئینکاری) پێغەمبەرەکان بێ و وە یا ئینکاری فریشتەکان بێ و یا ڕۆژی قیامەت بێ و یا روکنەکانی ئیمان بێ خوای گەورە (عەفوی) ناکات.

دووەم:- لەوەش سەرسام تر ئەوانەی کە هاوبەشی بۆ خودا پەیدا ئەکەن خۆشیان بە بەرزترین و پاکترین و خۆشەویسترین کەس لەلای خودا ئەژمێرن وەك جوولەکەکان دەڵێن ئێمە هەڵبژاردەی خواین (شعب الله المختار) هەروەها ئەڵێن هەرچی جوولەکە نەبێ ناچێتە بەهەشت هەروەها دەڵێن هەر تاوانێکی بیکەین بۆ بەیانی خوا لێمان خۆش ئەبێ و بۆیە خوا دەربارەیان ئەفەرمووێ: ﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ يُزَكُّونَ أَنفُسَهُمْ ﴾ **واتە:** ئایە سەرنجت نەداوەو ئاوڕێکت نەداوەتەوە لەلای ئەوانەی کە

---

(١) رواه مسلم عن جابر بن عبدالله (رضي الله عنهما).

خۆیان بە پاك و خاوێن دائەنێن و لافی ئەوە لێ ئەدەن کە هیچ کارو کردەوەیەکی ناشرینیان نی یە واتە سەرنجیان و سەرت سوڕمێنێ لێیان کە لافی پاکی خۆیان لێ ئەدەن لە کاتێکدا کە بەدەمی خۆیان پاك نابنەوە وە هەروەها (ریوایەت) کراوە کۆمەڵێ لە جوولەکەکان منداڵەکانیان هێنا بۆ خزمەت حەزرەت (ﷺ) عەرزیان کرد ئەم منداڵانە گوناحیان لەسەرە؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: نا، ئەوانیش ووتیان سوێند بە خوا ئێمەش وەکو ئەو منداڵانە بێ (گوناحین) ئەم گوناحانەی بە ڕۆژ ئەیکەین بەشەو خودا ئەیان پۆشێ و ئەو گوناحانەی کە بەشەو ئەیکەین خودا بەڕۆژ ئەیان پۆشێ[1] ، ئەوجا خوای پەروەردگار ئەم ئایەتەی دابەزاندو فەرمووی: ﴿بَلِ ٱللَّهُ يُزَكِّي مَن يَشَآءُ﴾ **واتە:** پاکانە کردن بۆخۆیان هیچ نرخ و بەهایەکی نیە، چونکە پاکانەکردن بە قسە نابێ دەبێ بە کردەوە بێ، خودا کەسێکی خۆش بوێ پاکی دەکاتەوەو یارمەتی دەدات بۆ ئەنجامدانی کردەوەی باش، هەروەها (هیدایەتی) بۆ بیروباوەڕی ڕاست و بەئەخلاق و ڕەوشت بەرزی فێردەکات، ﴿وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٤٩﴾﴾ **واتە:** ئەو کەسانەی بە ناڕەوا خۆیان بەبێ گوناح دائەنێن و ئەوانە ستەمیان لێ ناکرێ بە ئەندازەی (فتیلێك) واتە هەودای باریکی ناوکە خورمایەك بەقەد داوە دەرزییەك بێ کە لەناوی خورما ئالاوە، واتە بێگومان مەبەستی خوای گەورە ئەوەیە لە شتی هەرە

---

(١) (عەلامەی مەراغی) لە (ئیبنو جەریری) وەرگرتووە، بڕوانە تەفسیری (مەراغی) لە نووسنی (احمد مصطفی مراغی)، بەرگی/٢، لاپەڕە/٦٠.

بچوکیش ستەم لە هیچ کەس ناکریٚ، جا خوای پەروەردگار ئەفەرمووێ: ﴿ ٱنظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى ٱللَّهِ ٱلْكَذِبَ ﴾ واتە: ئەی (مُحَمّدْ (ﷺ) تەماشاکەو سەرنج بدە لەگەڵ ئەو هەموو تاوانەیان دا چۆن درۆو قسە بەناوی خواوە هەڵدەبەستن و ئەڵێن ئێمە نەوەیەکی بیٚ گوناح و پاکین هەروەها دۆست و خۆشەویستی خواین و ئەفەرمووێ: ﴿ وَكَفَىٰ بِهِۦٓ إِثْمًا مُّبِينًا ﴿٥٠﴾ ﴾ واتە: بەسە ئەو دەست هەڵبەست و درۆیە بە گوناهێکی ڕوون وئاشکرا کە ناشاردرێتەوە، چونکە درۆیەکی وایە لە هەموو ڕاستیەکەوە دوورە.

(خاوەن نامەکان (صەنەم) و تاغووت ئەکەنە پێشەواو حەکەم)[1]

جا فەرمودەی خوای پەروەردگارە کە ئەفەرمووێ: ﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ نَصِيبًا مِّنَ ٱلْكِتَٰبِ ﴾ جا هەروەها زۆربەی (موفەسیرەکان)لەسەر ڕای ئیبن و عەباس ئەگێڕنەوە[2] هەندێ لە

---

(١) زۆربەی (موفەسیرەکان) ئەفەرموون (جبت) و (تاغوت) بە (صەنەم) و بت ئەگوترێ وە بەمانای جادووگەریش دەبێ و وە بە مانای (کاهین) و فاڵچیش دەبێ و (طاغووت) یش هەندێ ئەڵێن بە(شەیتانیش) ئەگووترێ و یا هەر کەسێکیش لەجیاتی خوا بپەرسترێ و ...هتد.، بڕوانە لسان العرب ، مادة (ط) لابن منظور الافریقي.

(٢) بڕوانە تەفسیری (الهدایة الی بلوغ النهایة) لە نوسینی بەڕێز (ابی محمد مكي بن ابي طالب القیسي) بەرگی/٢، لاپەڕە/١٣٥٥.

جوولەکەکان هاتنە لای قورەیشیەکان ئینجا پیاوە قورەیشیەکان ووتیان ئەم جوولەکانە زاناو شارەزانە بە (کتێبە) ئاسمانیەکان پرسیاریان لێ بکەن و بلێن ئاینی ئێمە باشترە یان ئاینی محمد(ﷺ)؟ ئەوجا کاتێ پرسیاریان لێ کردن جوولەکەکان ووتیان ئایینی ئێوە باشترە لە ئاینی محمد (ﷺ) ئەو ڕێگایەی ئێوە لەسەرینە لە ڕێبازی (محمد) باشترە، هەروەها دیسان (ریوایەت کراوە) لە ئیبن و عەباسەوە (ڕەزای خوای لێبێت) ئەو کەسانەی کە (ئەحزابیان) پێکەوەنا لە قورەیش و (غەطفان) و بەنی (قوریظة) بوون لەمانە (حیی بن أخطب) و هەروەها (سەلام بن أبی الحقیق) و ئەوانی تر لە بەنی (نەضیر) بوون ئینجا کاتێ ئەوانە هاتن بۆ ناو قورەیش ووتیان ئەمانە (مالم و زانای جوولەکەکانن) و زانانە بە (کتێبە قەدیمەکان) ئەوجا پرسیاریان لێ بکەن ئایە ئاینی ئێوە باشترە یان ئاینی (محمد) (ﷺ) ؟ ئەوانیش پرسیاریان لێ کردن و جا وەلامیان دانەوەو ووتیان ئاین و دینی ئێوە باشترە لە ئاین و دینی محمد (ﷺ) وە ئێوە خاوەن هیدایەتن و قەدیمترن لە (محمد) و پەیڕەوەکانی ئەوجا خوای گەورە ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوەو فەرمووی: ﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ ﴾

واتە: ئەی پێغەمبەر (ﷺ) سەیری ئەوانەت نەکردووە کە بەشێك لە (کتێبی) تەوراتیان پێ دراوە؟ کەچی باوەڕیان بە (بت و تاغوت) و فالگرتنەوەو جادوو و (شەیتان) هەیە واتە پەیڕەوی لە بەرنامە دنیاییەکان دەکەن ﴿ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَٰؤُلَاءِ أَهْدَىٰ مِنَ الَّذِينَ

ءَامَنُواْ سَبِيلًا ﴿٥١﴾ واته: لە وەڵامـا بـەو کەسـانە ئـەڵێن ئـاینی ئێـوە باشترە لە ئاینی (محمد) و موسڵمانان و رێگەی باشتریان پیشان ئـەدات بەڵام هەر ئەو جوولەکانە بوون کـە (عەرەبـەکان) سـتەمیان لـێ ئـەکردن پێیان ئەگووتن راوەسـتن پێغەمبـەرێك پەیدا ئـەبێ و ئێمـە بـاوەڕی پـێ ئەهێنین و ئەوجا هەمووتان ئەکوژین و لەناو ئەبەین، بەڵام کـە پێغەمبـەر (ﷺ) هات جوولەکەکان گوتیان ئەوە هەونیە باوەڕیان پێ نـەهێناو لەبـەر رق و کینـەو بـوغزو (حەسـودی) خۆیـان ﴿أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ لَعَنَهُمُ ٱللَّهُ﴾ واتــە: ئەوانـە خـوا نـەفرینی لێ کـردوون و لـە میهرەبـانی خـۆی دووری خـــستوونەتەوە، ﴿وَمَن يَلۡعَنِ ٱللَّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُۥ نَصِيرًا ﴿٥٢﴾﴾ واتـــــە: هەرکەسێك خـوا (نەعلـەت) و نـەفرینی لـێ بکـات هـیچ پـشتیوانێکی بـۆ نابێـت و کـەس پـشتیوانی لـێ ناکـات ﴿أَمۡ لَهُمۡ نَصِيبٞ مِّنَ ٱلۡمُلۡكِ فَإِذٗا لَّا يُؤۡتُونَ ٱلنَّاسَ نَقِيرًا ﴿٥٣﴾﴾ واته: ئایە ئەوانە یانی ئەو جوولەکانە لە موڵك و دەسەڵاتدا بەشێکیان هەیە هەتا پێیان ناخۆش بێت کـە خـودا ئـاین و پەیامی خۆی بۆ بەندەیـەکی خـۆی بنێرێـت کـە (محمـد پێغەمبـەرە (ﷺ) ئەگەر ئەوانە بە ئەندازەی (نەقیرێك) مووی دەنکە خورمـا بەشـێکیان لـە (موڵکایەتیدا) هەبوایە ئـەوە هـیچ کەسێك بـە ئەنـدازەی چـاڵیی دەنکـە خورمایەك خێری لێ نەدەبینی).

(تێبینییەکی گرنگ)

مامۆستای خوالێخۆشبوو لە تەفسیرەکەیدا[1] ئەڵێت (ئەوەی ڕاستی بێت، یارمەتیدەری ڕاستەقینە تەنها هەر خوایە نەك دەوڵەت و (میری) با خاوەنی ساروخ و بۆمبای هایدرۆجینی بێت کەواتە مانەوەی (ئیسرائیل) بەو هەموو تاوان و دەستدرێژیەوە بۆ سەر موسڵمانان بەهۆی ئەو دەوڵەتانەوە نیە بەڵکو بەهۆی نەبوونی گەل و کۆمەڵی موسڵمانانی ڕاستەقینەوەیە، هەر کات ئەو گەل و کۆمەڵە پەیدابوو هیچ کەس و هیچ دەوڵەتێك فریای ناکەوێ، وەك ئەو موژدەیە بە ڕوونی هەیە لەو (حەدیسەدا) کە بەناوبانگەو لە (صحیحی بوخاری و موسلیمدا) هاتووە کە پێغەمبەر (ﷺ) ئەفەرمووێ: (لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تُقاتِلُ المُسْلمِينَ اليهودَ فَيَخْتَبِىءُ اليهودُ مِنْ وراءِ الشَّجرِ وَالحَجَرِ فَيَقُولُ الشَّجرُ وَالْحَجَرُ يا مُسْلِمْ أوْ يا عَبْدَالله هَذا يَهُودي وَرائي فَاقْتُلْهُ إلاّ الغرقدَ فإنَهُ مِنْ شَجر اليَهُودِ) متفق عليه، واتە بێگومان ڕۆژی دوایی بەرپا نابێ تا جوولەکە جەنگ نەکەن لەگەڵ موسڵماناندا، ئینجا جوولەکە ژێر ئەکەون و خۆیان ئەشارنەوە لە پەنای دارو درەخت و بەرددا ئینجا دارو بەردەکە بانگ ئەکەن و ئەڵێن ئەی موسڵمان وەرە ئەمە جوولەکەیە لە پەنام دا وەرە بیکوژە، ئەوجا هەموو دارو درەختێك ئەو بانگ و هاوارە ئەکات بێجگە لە داری (غەرقەد) چونکە ئەو لە درەختی (جوولەکەیە) کەواتە با موسڵمانەکان هەوڵ بدەن تا ببنەوە بە موسڵمانی ڕاستەقینەو بەتەواوی لەسەر شەریعەتی خواو پێغەمبەر (ﷺ)بن‌و هەموویان ببنە برای یەك‌و

---

(١) بنۆڕە تەفسیری قورئانی پیرۆز، لێکدانەوەی مامۆستا مەلا عثمان عبدالعزیز هەڵەبجەیی، بەرگی/٢، لاپەڕە/٢٩٢، وەلەگەڵ دەستکاری خۆم.

ببنە یەك كوتلەو بێ فەرق‌و جیاوازی ئیمانی خۆیان تازە بكەنەوەو بەچاوی خۆیان ببینن بەڵێنی خواو پێغەمبەرەكەیان (ﷺ). چۆن دێتەدی.

(جوولەكە حەسوودی واتە ئیرەیی بە پێغەمبەر (ﷺ) دەبەن)

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ أَمۡ يَحۡسُدُونَ ٱلنَّاسَ عَلَىٰ مَآ ءَاتَىٰهُمُ ٱللَّهُ مِن فَضۡلِهِۦۖ ﴾ (أي أيَحَسْدُونُ مُحمداً (ﷺ) وأصحابهُ عَلى نِعَمةِ النبّوةِ والقرآنِ) **واتە:** ئەو جوولەكانە (حەسادەت) و ئیرەیی بە پێغەمبەر (ﷺ) و هاوەڵانی ئەبەن لەبەر ئەوەی خوای گەورە پێی بەخشیوە وەكو پێغەمبەرایەتی‌و قورئان یان دەسەڵات و پلەو پایەی پێداون بەتایبەتی (حەسوودی) بە پێغەمبەر (ﷺ) دەبەن لەسەر ئەو چاكە گەورەیەی كە لەگەڵی كردووەو كردوویەتی بە پێغەمبەر (ﷺ) هەر لەبەر ئەو (حەسودیە) یە كە ئیمان و بڕوای پێ ناهێنن ﴿ فَقَدۡ ءَاتَيۡنَآ ءَالَ إِبۡرَٰهِيمَ ٱلۡكِتَٰبَ وَٱلۡحِكۡمَةَ وَءَاتَيۡنَٰهُم مُّلۡكًا عَظِيمٗا ٥٤ ﴾ (أي فَقَد أعطينا أسلافهم مِنْ ذُرّيةِ إبراهيمَ النبّوة وَالعلم وأتيناهم الملك العظيم مع النبوّة كيوسف وداود وسليمان(عليهم السلام) **واتە:** بەڕاستی ئێمە بە نەوەكانی ئیبراهیم (عليه السلام) و كتێبی ئاسمانی دانایی و (حیكمەتمان) بەخشیوە هەندێ جاریش پاشایەتی و دەسەڵاتی گەورە بەهەندێ لە نەوەكانی بەخشراوە وەكو ئەوەی كە بەخشراوە بە (یوسف و داود و سولەیمان) (عليهم السلام)، چونكە بێگومان دەسەڵاتێكی گەورەمان پێدان لەهەمان

کاتدا جوولەکەش بەرەی ئەوەن جا بیرناکەنەوە لەو دەسەلاتەی خودا بە (یوسف و داود و سولەیمان)ی داوە (سەلامی خوایان لێبێت)، جا ئەو جوولەکانە کە خاوەنی (کتێبی) ئاسمانین نەدەبوو بەو شێوەیە حەسوودی واتە ئیرەیی بە پێغەمبەری خۆشەویست (ﷺ) ببەن.

جا خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿فَمِنْهُم مَّنْ ءَامَنَ بِهِۦ وَمِنْهُم مَّن صَدَّ عَنْهُۚ﴾ (أي مِنَ اليهودِ مَنْ آمنَ بمُحمدٍ (ﷺ) وَهم قِلّةٌ قليلةٌ ومنهم من أعرضَ وَلم يُؤمن برسالتهِ (ع) وهم كثرة كثيرة) **واتە:** هەندێك لەو جوولەکانە باوەڕیان هێنا بە پێغەمبەر (ﷺ) وە هەروەها هەندێکیان باوەڕیان پێ نەهێنا کە ئەوانە زۆرترینیان بوون، واتە ئەوانە هەموویان چاو لەبەری ئەو هەموو بەهرەو چاکەی خوا نەبوون بەڵکو بوونە دوو تاقم کەواتە ئەی پێغەمبەر (ﷺ) دڵگران مەبەو سەرت سوڕنەمێنێ لە بڕوا نەهێنانی ئەو جوولەکە نامرۆڤانە چونکە لە باوك و باپیریانەوە هەروا هاتوون و هەندێکیان بڕوایان نەهێناوە ﴿وَكَفَىٰ بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا ﴿٥٥﴾﴾ (أي كفى بالنّارِ المسعرة عقوبة لهم على كفرهمُ وعنادِهِمْ) **واتە:** بەسە دۆزەخ بە ئاگرێکی سوتێنەر و گڕدار کە سزای ئەوانەی پێ بدرێ کە باوەڕ بە محمد (ﷺ) و پێغەمبەرانی تر ناهێنن. هەر لەسەر بیروباوەڕی بێ ئیمانی خۆیان بمێننەوە ئەگەن بەسەزای خۆیان.

(باسێك لە سزای بێ باوەڕان و ئەجرو پاداشتی ئیمانداران)

خوێنەرانی ئازیزم لەمەوبەر باسی باوەڕداران و بێ باوەڕان کرا ئێستاش هەڕەشەکردن بۆ بێ باوەڕان ڕوون ئەکەینەوە، یەکەم جار باسی بێ باوەڕان و جۆری سزاکانیان ئەکاو، دواتریش باسی خاوەن باوەڕان و ئەجرو پاداشتیان ئەکاو کە بەهەشتی پان و بەرین و نەبڕاوەیە کە هەتا هەتایێ تێیدا دەمینێتەوە، هەروەکو ئەفەرمووێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِـَٔايَٰتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا ﴾ **واتە:** بەڕاستی کەسانێکی ئەوتۆ باوەڕیان نەهێناوە بە نیشانەو بەڵگەکانی ئێمە لەسەر یەکێتی ئێمەو ڕاستی قورئان و پێغەمبەرو بوونی فریشتەکان و دۆزەخ و بەهەشت و پێویست بوونی (نوێژ و ڕۆژوو و زەکات) و لەسەر قەدەغەکردنی بێ باوەڕی و کوشتن و بڕین و داوێن پیسی و مەی خواردن و بێ فەرمانیەکانی تر، ئێمە لە دواڕۆژدا دەیانبەینە ناو ئاگرێکی بڵێسەدارو گەرم و ئەیانبرژێنین[1] ئەوجا هەروەکو ئەفەرمووێت: ﴿ كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُم بَدَّلْنَٰهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُواْ ٱلْعَذَابَ ﴾ (أي كلّما أنشوت جلودهم وإحترقت إحتراقاً تاماً بَدّلناهُمْ جُلوداً غيرها ليدوم لَهُم أَلَمُ العذاب) **واتە:** هەر جارێ کە پێستی جەستەیان بەتەواوی سووتا ئەوجا پێستەکەیان نوێ دەکەینەوە تاکو ئازار بچێژن (چونکە بێگومان زانایان

---

(١) بڕوانە: (التفسير الواضح)، لە نووسینی (دکتۆر محمد محمود الحجازی)، بەرگی/١، لاپەڕە/٣٨٧.

ئەفەرموون، ئەگەر پێستی لەش سووتا دەمارەکانی هەستیشی لەگەڵ دەسووتێ ئەوکات هەست بە ئێش و ئازاری سووتان نامێنێ بۆیە خوا پێستەکان نوێ ئەکاتەوە، ئەمەش (دەلیل)و بەڵگەیەکی گرنگە بۆ پێغەمبەرایەتی حەزرەتی محمد (ﷺ) لەسەر ئەو (ئوممەتەیە)و نەشارەزایی خۆیەوە، ئەگەر خوای گەورە ئاگاداری نەکردبایەوە نەیئەزانی)، ئیبن و حاتەم (ڕیوایەتی) کردووە لە حەسەنەوە[1] دەگێڕنەوە لەبارەی ئەم ئایەتەوە ﴿كُلَّمَا نَضِجَتۡ جُلُودُهُم﴾ گووتویەتی لە ڕۆژێکدا حەفتا هەزار جار پێستەکانیان دەبێتە خەڵوزو کوڵو هەروەها (فوزەیلیش) وتوویەتی (هیشام) لە حەسەنەوە ئەگێڕێتەوە ﴿كُلَّمَا نَضِجَتۡ جُلُودُهُم﴾ واتە هەرکاتێ پێستی لەشیان سووتا و داپلۆسا و گۆشتەکەیان خواردو پێیان ئەڵێن وەك خۆتان لێ بێتەوە، ئینجا وەك خۆیان لێ دێتەوە، وە ئەفەرمووێ: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا ۝٥٦﴾

واتە: بەڕاستی خوای گەورە خاوەن دەسەڵاتەو زانایەو ئیش و کاری هەمووی حیکمەتەو هەرگیز لە خۆیەوە سزای کەس نادات.

ئەوجا بەرامبەر ئەو سزاو ئێش و ئازارەی بێ بڕوایان و کافران ئەمەش بەڵێن و بڕیاری بۆ ئیماندارانی ڕاستەقینە ئەمەیەو وەکوو ئەفەرمووێ: ﴿وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ سَنُدۡخِلُهُمۡ جَنَّٰتٖ تَجۡرِي

---

(١) قال الحسن، (تُنْضجهم النّار في اليوم سَبعين ألف مرّة كلّما أكلتهم قيل لهم عودوا لهم فعادوا كما كانوا)، بڕوانە (صفوة التفاسير) ،بەرگی (١)، لاپەڕە ٢٨٢.

مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدٗاۖ ﴾ **واته:** بەڕاستی ئەو کەسانەش کە ئیمان و باوەڕیان بەتەواوی هێناوەو، کارو کردەوەی چاکیان ئەنجام داوەو کردووە، ئەوە بێگومان لە ڕۆژی قیامەتدا ئەیان بەنە ناو ئەو بەهەشتەی کە تێیدا لەناو باخ و باخاتێکی ئەوهان کە ڕووبارەکان دێن و ئەچن بە ژێریاندا، ﴿لَّهُمۡ فِيهَآ أَزۡوَٰجٞ مُّطَهَّرَةٞۖ وَنُدۡخِلُهُمۡ ظِلّٗا ظَلِيلًا ﴿٥٧﴾ ﴾ (أي لهم في الجنّةِ زَوْجَاتٌ مُطهّراتٌ مِنَ الأقـذارِ والأدناس كالحيض والنّفاس والتبول وَالتغوط وسائر مايعترى نساء الدّنيا (وَنُدْخِلُهُمْ ظلاً ظليلاً) أي ظلا دائماً لا تنسخه الشّمس وَلا حرّ فيه ولابردٌ) **واتـه:** ئافرەتانێ پاك لەگشت (عەیبێکی) تێدایە بۆتان یانی ئەو ئافرەتانە پاكو خاوێنن و تووشی خوێنی (حەیزو خوێنی پاش مندالّ بوون)نابن و یا لەو شتانەی کە بێزیان لێ ئەکرێتەوە لە چڵك و چەپەڵی و بۆنی ناخۆش و کینەو دڵپیسی و شتی خراپی تر و هەروەها ئەیانخەینە سێبەرێکی خۆش و فێنك کە نە سارد بێت و نە گەرم بە جۆرێ ئازاریان پێ نەگات لە گەرمای ڕۆژدا، پێغەمبەریش (ﷺ) لە فەرموودەیەکا ئەفەرمووێ: (إنّ في الجنّة لشجرة يسيرُ الرّاكب في ظِلّها مأة عامٍ لا يَقْطَعُها شَجَرَةُ الخُلْدِ)[1] **واتـە:** بەڕاستی لەناو بەهەشتدا درەختێك هەیە (سوارچاك) بەژێر سێبەرەکەیدا (سەد ساڵ) دەڕوات و نایبڕێت کە درەختی (شجرة الخُلد) واتە هەرماوەیەو نەبڕاوەیە.

---

(١) اخرجهُ الشيخان.

(**پاشکۆ**)

(موفەسیران) ئەفەرموون سێبەری بەهەشت بە وشەی (ظليل) هاتووە، وە لە جێگایەکی تردا بە ﴿أُكُلُهَا دَآئِمٌ﴾ هاتووە، وەکو ئەفەرمویٚ وە لە سورەتی (الواقعة) دا هاتووە ﴿وَظِلٍّ مَّمْدُودٍ﴾ وە لە سورەتی (المرسلات) دا هاتووە وەك ئەفەرموویٚ ﴿إِنَّ ٱلْمُتَّقِينَ فِى ظِلَٰلٍ وَعُيُونٍ﴾ وە هەروەها لە سورەتی (يس)ن دا بە (صيغەی جمع) واتە بە کۆ هاتووە وەکو ئەفەرموویٚ: ﴿هُمْ وَأَزْوَٰجُهُمْ فِى ظِلَٰلٍ عَلَى ٱلْأَرَآئِكِ مُتَّكِـُٔونَ﴾. **واتە**:خۆیان هاوسەرانیان لەژێر سێبەری درەختە جوان‌و رازاوەکاندا لەسەر (کورسی- قەنەفە) رازاوەکاندا پاڵیان داوەتەوە.

(باسێکی گرنگ لەبارەی ئەمانەتەوە یا کلیلی کەعبەی پیرۆزەوە)

خوای گەورە لەم فەرموودەیەی خۆیدا ئەفەرموویٚ: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤَدُّوا۟ ٱلْأَمَٰنَٰتِ إِلَىٰٓ أَهْلِهَا﴾ هەروەها لە هۆی دابەزینی ئەم (ئایەتە) زۆربەی (موفەسیرەکان)[1] ئەم ڕووداوەیان نووسیوە لە تەفسیرەکانیاندا

---

(١) سەرچاوەکان: ١- بڕوانە تەفسیری فخرالدين الرازی، ج/١٠، لاپەڕە/١٣٨. ٢- بڕوانە تەفسیری (القرطبي)، بەرگی/٣، لاپەڕە/٢٨٥. ٣- بڕوانە تەفسیری المنير في العقيدة والشريعة والمنهج للدكتور وهبة الزحيلي، بەرگی/٣، لاپەڕە/١٢٧. ٤- بڕوانە (جامع البيان) إبن جرير الطبري، بەرگی/٤، لاپەڕە/٢٠٢٦. ٥- بڕوانە روح المعانی للعلامه الآلوسي، بەرگی/٥، لاپەڕە/٦٢. هەروەها (ابن كثير) باسی کردووە هەروەها بەغەوی و بەیضاوی و واحیدی و...هتد.

لە ئیبن و مەردەوەیەو ئیبن و عەساکیر ڕیوایەتیان کردووە لە ئیبن و عەباسەوە (ڕەزای خوای لێبێت) ئەفەرمووێ: کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) و هاوڕێکانی شاری مەککەیان گرت و چوونە نێو حەوشەی کەعبە (عوسمانی کوڕی تەڵحەی کوڕی عەبدوڵلا) قاپی کەعبەی لێ پێوەدان و کلیلی کەعبەی هەڵگرت، ئینجا پێغەمبەر (ﷺ) داوای (کلیلەکەی) کردو نەیدایە و ووتی (لَوْ عَلِمتُ أنّه رَسُولُ الله لَمْ أمْنَعُهُ) واتە ئەگەر بمزانیایە تۆ پێغەمبەری خوای (کلیلەکەم) ئەدایتێ چونکە ئەوکاتە تەڵحە ئیمانی نەهێنابوو، ئینجا حەزرەتی عەلی کوڕی ئەبی تاڵب (ڕەزای خوای لێبێت) چووە گژی و دەستی پێچ داو کلیلەکەی لێ سەندو چوو دای بە حەزرەت (ﷺ) ئەوجا پێغەمبەریش (ﷺ) تەشریفی چووە ناو کەعبەوەو (دوو رکعات) نوێژی لەناو کەعەبی پیرۆز کردو جا لەوکاتەدا عەباسی مامی پێغەمبەر (ﷺ) داوای لە پێغەمبەر (ﷺ) کردوە کە کلیلەکانی بداتێ و ببێتە کلێلەوانی کەعبە و ئاوپێدانی حاجیان و ببێتە لێپرسراوی هەردووکیان بەلام حەزرەتی جوبرەئیل (سەلامی خوای لێبێت) هاتە خوارەوەو فەرمووی ئەی پێغەمبەر (ﷺ) خوای گەورە سەلامت لێ ئەکات و (کلیلەکە) بدەوە بە خاوەنەکەی کە (عوسمانی کوڕی تەڵحەیە)، ئینجا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی کرد بە عەلی بچۆ کلیلەکەی بدەرەوە... ئینجا حەزرەتی عەلیش چووە نزیک کەعبەو دایەوە بە (تەڵحە)و هەروەها تەڵحەش لە وەلامدا ووتی ئەمەبوو بە تۆبزی لە منتان سەندەوە، ئینجا ئیمامی (عەلیش) فەرمووی ئەوکاتی وابوو بەلام ئێستا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی لە (بارەی تەڵحەوە) خوا بە حەزرەتی جوبرئیل ئەم (ئایەتەی) دابەزاندوو ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يَأۡمُرُكُمۡ .... هتد﴾ ئینجا لە پێناوی ئەم ڕووداوەدا (عوسمانی کوڕی تەڵحە) موسڵمانبوووە شایەدتمانێکی بەهەقی هێنا..

سوپاس بۆ خوداو جا به (ڕیوایەتێکی) تـر کـه پێغەمبـەر (ﷺ) چـوو بـۆ شوێنی مەقامی ئیبراهیم (سـەلامی خـوای لێبێـت) حـەزرەتی جوبرەئیـل دابـەزی و ئـەم ئایەتـەی بـۆ هێنـا ئـەوجا عومـەری کـوڕی خـەتاب ئەفەرمووێت (کاتێ دەرچوو ئەم ئایەتەی خوێندەوە کە پێشتر گـوێم لـێ نەبووبوو ئەوجا ئەو ئایەتـه ئـەم کـات لـه پێغەمبـەر (ﷺ) بیـست و ، جا پێغەمبەر (ﷺ) عوسمان شەیبەی بانگ کـردوو فـەرمووی (خـذُها یـا بـني طلحـة خَالـدةً تالـدة لاَ يأخـذهَا مـنكُمْ إلا ظّـالم) [١] ، واتـه پێغەمبـەر (ﷺ) فەرمووی (چۆن لەمەوبەر ئـەو (کلیلـەتان) لـەلابوو بـا بەبـەردەوامی هـەر لەلاتان بمینێت مەگەر کەسێکی ستەمکار و زاڵم لێتان بسێنێ دەنا کەس نـاتوانێ لێتـان وەربگرێتـەوەو بـسێنێنەوە، ئـەوجا (موفەسـیران) ئەفەرموون ئەم ئایەته هەرچـەندە لـه پـاش (فـەتحی مەککـەوە) بـەهۆی کلیلێکەوە نازل بووە بەڵام ئەمە ئامۆژگارییەکەی گشتی یـەو بـۆ هـەموو کەسانێ فەرمان بە دانەوەی (ئەمانەت) و سپاردە دەکات وەکـو خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤَدُّوا۟ ٱلْأَمَـٰنَـٰتِ إِلَىٰٓ أَهْلِهَا ﴾ الخطابُ عام لجميع المُكلّفينَ كمَا أنّ الأمانات تَعمُّ جميـعَ الحقـوقِ المُتعلقـة بالذّمَمِ سَواءً كانَتْ حقوقُ الله أوِ العبـادِ، قـالَ العَلامـة الزُّمخـشريُّ الخطـاب عام لِكُلِ أحَدٍ في كُلّ أمانـة[٢]، والمَعنـى يـأمركُمْ اللهُ أيّهـا المُؤمنُـون بـأداءِ الأمانات إلى أرْبابهـا) **واتـه:** بەڕاسـتی (خیتابەکـە) گـشتی یـە بـۆ هـەموو (موکەڵەفەکان) هەروەکو بێگومان لـه ڕاسـتیدا (ئەمانـەت) واتـه سـپاردە گشتی یە هەموو ئەو مافانە ئەگرێتەوە کە پەیوەندی هەیـە بـە (زیمـەی)

---

(١) بڕوانە سەرچاوەکانی پێشوو.

(٢) بڕوانە تەفسیری (کشاف) لەنووسینی پێشەوا زمخشری، بەرگی/١، لاپەڕە/٤٠.

ئینسانەوە، واتە هەموو سپاردەیەکت لەژێر دەستدا بوو دەرحەق بە خودی خۆت دەهەق بە بەندەکانی خودا وە دەرحەق بە پەروەردگارت پێویستە بیگەڕێنیتەوە بۆ خاوەنەکەی، جا هەروەها زانای بەناوبانگ (زەمەخەشەری) ئەڵێ (خیتابەکە) گشتی یە لە بۆ هەموو ئینسانێکی کە سپاردەیەکی لەلابێ بیگەڕێنێتەوە بۆ خاوەنەکەی، هەروەکو خوای پەروەردگار فەرمانمان پێ ئەکات و بە گشت ئیمانداران، کە هەموو ئەمانەت و سپاردەیەك بدەنەوە دەست خاوەنەکەی (قال ابن کثیر) یأمر الله تعالى بأداء الأمانات إلى أهْلِهَا وَهُوَ يعمُ جميع الأماناتِ الواجبة على الإنسان مِن حقُوق الله عَزّ و جلَّ إلى عباده من الصلاةِ والزّكاة والصّيام والكفارات وَمِنْ حقوق العِباد بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ كالودائع وَغَيْرِهَا) [1]، واتە (ئیبن و کەسیر) ئەڵێ خوای گەورە فەرمانی کردووە بەدانەوەی سپاردەو ئەمانەت بیاندەنەوە بە خاوەنەکانیان و، ئەم فەرمانە هەموو ئەو (ئەمانەتە) دەگرێتەوە لەسەر خەڵکی بە پێویست گیراوە لەو ماف و هەقانەی خودا بەسەر عەبدەکانیەوە پێویستی کردووە وەکو (نوێژ و زەکات و ڕۆژی و کەفارەتەکان و نەزرو) ئەو شتانەی کە بە ئەمانەت لەسەری دانراوە و بەندەکانی لێ ی ئاگادارنین، وە لەو هەقانەی خەڵکی بەسەر یەکتریەوە هەیانە وەك ڕاسپرادەو ئەو شتانەی بە (ئەمانەت) لەلای یەکتری دای ئەنێن، وە هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ ٱلنَّاسِ أَن تَحْكُمُواْ بِٱلْعَدْلِ﴾ (أي وَيأمركم إذا قضيتم بين النّاس أنْ تحكمُوا بالْعَدلِ أي بالانصافِ والسوّية ليبقى المجتمع راسخ

---

(١) بڕوانە (صحيح تفسير ابن كثير) لە نووسینی بەڕێز (مصطفى بن العَدَوي)، بەرگی/١، لاپەڕە/٤٩٢.

البنيان قويّ الأركان) **واته:** ئەگەر فەرمانڕەواییتان لە نێوان خەڵك كرد بەدادوەری بیكەن و مافی خەڵك بزر مەكەن و مەیدەنە یەكێكی تر واتە بەلای هیچ كەسێكدا مەبرن پێویستە مرووئەتو ئینساف بەكاربێنن چونكه پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: (إن الله مَعَ الحَاكِم مَالَمْ يَجُر فإذا جار وكلّهُ اللهُ إلى نَفْسِهِ)[1]، **واته:** بەڕاستی خودا پشتگیری لە فەرمان ڕەوا (دادوەر) دەكات هەتا ناهەقی نەكات هەركاتێ ناهەقی كرد خودا ئەو دادوەریە دەگێڕێتەوە لای خۆی، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُم بِهِۦٓ﴾ **واته:** ئەو ئەمانەت و بەجێهێنانە و ئەو دادپەروەریە كە پێتان گوترا ئەوە باشترین ئامۆژگاری و ئاگاداركردنەوەیە كە خوا پێتان ئەڵێت، كەوابوو ئێوە ئەی موسڵمانان ئەو سپاردانەی لاتانە بیدەنەوە بە خاوەنەكانیان و هەموو كاتیش بەدادگەرانە بڕیار بدەن چۆن خوا (بەهەقە) ئەوها كارەكان جێبەجێ بكەن، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ سَمِيعَۢا بَصِيرٗا ۝٥٨﴾ **واته:** بەڕاستی خوا هەموو گفتوگۆیەك ئەبیستێ بەتایبەتی كە (عوسمانی كوڕی تەڵحە) ووتی ئەو (كلیلە) سپاردەو (ئەمانەت) بێ لەلاتان خوا هەموو شتێ ئەبینێ و ئاگادارە بەتایبەتی گەڕانەوەی (كلیل) بۆلای عوسمانی كوڕی تەڵحە ئینجا لەپێناوی ئەوچاكەییەی كەخوا لەگەڵی كردوو باوەڕی هێناو موسڵمان بوو (هەروەكو لەپێشەوە ئاماژەمان بۆ كرد)..

---

(١) رواه ابن ماجه في سننه رقم الحديث(٧٧٥).

(ئیتاعەی خواو پێغەمبەرانی(ﷺ) لەگەڵ کاربەدەستانی عادل)

خـوای گـەورە دەفـەرموویێت: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ ﴾ (أي أطيعُوا الله رَسُولَهُ بِالتّمسُك بالكتابِ وَالسُّنة) **واته:** ئەی ئەو کەسـانەی باوەڕتـان هێنـاوە بـە خـواو بـە پێغەمبـەر (ﷺ) و بـە فەرمانەکانیان هێناوە، هـەروەها فەرمانبـەرداری یـەزدان بـن، پـەیڕەوی پـەیامی پـیرۆزو قورئـانی مـەزن بکەنـە پڕۆگرامـی ژیانتـان، هـەروەها گوێبیسی پێغەمبەر (ﷺ) بکـەن چـی پـێ گـووتن بـەگوێی بکـەن چـونکە فەرمانی پێغەمبـەریش (ﷺ) بـەگوێرەی فـەرمانی خودایـە، ﴿وَأُوْلِي ٱلۡأَمۡرِ مِنكُمۡۖ ﴾ (وأطيعُوا الحُكّامَ إذا كانُوا مُسْلِمينَ مُتمسِّكينَ بِشرعِ اللهِ إذ لاطاعة لمخلوقٍ في مَعْصِيةِ الخالقِ) **واتـە:** لەهـەموو ئـیش و کارێکدا گوێڕایـەڵی فـەرمانی کاربەدەسـتان وکارسـازانی خۆتـان بـن و واتـە بـە قـسەی ئـەو کاربەدەست و زانایانە بکەن کە لە خۆتانبن لـە چوارچێوەی شـەریعەتدا نـەك لـە گونـاهو تاوانـدا، ﴿فَإِن تَنَٰزَعۡتُمۡ فِي شَيۡءٖ فَرُدُّوهُ إِلَى ٱللَّهِ وَٱلرَّسُولِ ﴾ (أي فـإن إختلفـتم في أمـرٍ مـن الأمـور فـاحتكمُوا فيـه إلى كتـاب اللهِ وسُنّة رسولهِ (ﷺ) إن كنتم مؤُمنينَ حَقاً فَذلكَ خيرٌ لكم وأصلح وأحسن عاقبةً ومالاً) **واته:** ئەگەر کێشەو ناکۆکیتان هەبوو لەهەر شتێکدا بۆ نەهێشتنی ناکۆکییەکانتان و چارەسەرکردنیان بیگێڕنەوە بۆلای خـوداو پێغەمبـەری خودا (ﷺ) واتە بۆلای قورئـان و فـەرموودەکانی حـەزرەت (ﷺ)﴿إِن كُنتُمۡ

﴿تُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِۚ﴾ **واتـه:** ئەگـەر باوەڕتـان بـە ڕۆژی قیامـەت هــەبێت بـۆ بنــەبڕکردنی هــەموو کێــشەو ناکۆکییــەك بــەپێی یاســاو دەسـتووری خـودا ئەیکـەن، ﴿ذَٰلِكَ خَيۡرٞ وَأَحۡسَنُ تَأۡوِيلًا ﴿٥٩﴾﴾ **واتـه:** ئەو گێڕانەوەی کێشەو هەرایە بۆلای قورئان و سوننەت چاکترە بۆتـان و باشترین ڕەفتاریشە بۆ دونیاو پاشەڕۆژتان.

(سبب نزول هذه الآية)

واته: هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم (ئایەتە) ئەوەبوو پێشەوا (بوخاری و موسلیم) ڕیوایەتیان کردووە لە ئیبن و عەباسەوە (ڕەزای خـوای لێبێـت) ئـەم ئایەتـە دەربـارەی عەبـدوڵڵای کـوڕی حوزافـەوە دابـەزی لەکاتێکدا حـەزرەت (ﷺ) بـە سـوپایەکەوە نـاردی ئـەوجا کاتێـك کـە دەرچـوون عەبـدوڵڵا ویـستی تاقیـان بکاتـەوەو پێـی گـوتن ئایـە پێغەمبـەر (ﷺ) فـەرمانی پێنـەکردوون گوێڕایـەڵیم بکـەن؟ ووتیـان بـەڵێ ووتـی هەنـدێ چـیلکە دارم بـۆ کۆبکەنـەوە، ئینجـا داوای ئـاگرێکی لـێ کـردن و خـۆی ئاگرەکەی خۆشکردو بەریدایە دارەکەو پاشان ووتی ئەمەوێ ئێـوە بـچنە نـاو ئـەو ئـاگرەوە مـن فـەرمانتان پـێ ئەکـەم بـچنە نـاو ئـەو ئـاگرەوە، ئەوانیش ویستیان بـچنە نـاوی بـەڵام گـەنجێك لەگـەڵیان بـوو پێـی ووتـن (ئێـوە لـە ترسـی ئـاگر ڕاتـان کـردووە) دە ڕاوەسـتن و سـەبر بگـرن بـا بچینەوە بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) ئەگەر فـەرمانی داو فـەرمووی بـچنە نـاوی ئـەوە ئـاگرێکی تـر ئەکەینـەوەو ئەچینە ناویـەوە، ئـەوجا وەختـێ کـە گەڕانەوە بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) بەسەرهاتەکەیان گێڕایـەوە بـۆ پێغەمبـەر

(ﷺ) ئینجا فەرمووی ئەگەر بچوبانایەتە ناو ئاگرەکە کەستان قوتار نەئەبوون و ئەسووتان و قەت لێ ی دەرنەئەچوون و هەموو ئەفەوتان و فەرمووی گوێڕایەڵی کردن لە چاکەدا ئەبێت نەك بۆ خراپە [1].

(چەند ئاگادارییەك)

١- (موفەسیرەکان)لە تەفسیرەکانیاندا زۆر قسەیان لەسەر ئەم رستەیە کردووە کە ئەفەرمووێ: ﴿وَأُوْلِي ٱلۡأَمۡرِ مِنكُمۡۖ﴾ وە چەندین بیرو رایان هەیە:

یەکەم-: مەبەست لەوانە (خەلیفەڕاشدیەکان)ن کە لەدوای پێغەمبەر (ﷺ) جێنشینی بوونەو جێگەداری پێغەمبەر (ﷺ) بوونەو ئیش و کاری موسڵمانیان هەڵسوڕاندووەو چەندەها وولات و جێگایان (فتح) کردوو ئاینی ئیسلامیان بلاوکردەوە لەدوای پێغەمبەر (ﷺ) .

دووەم:- المرادُ أُمراء السَّرايا كما قال المفسرون نَزَلْ هذه الآية في (عبدالله بن حذافة) واتە فەرماندەرانی سوپانە چونکە ئەم (ئایەتە) دابەزیە لەسەر (نیزاع) و ناکۆکی بەینی (عەبدوڵلای کوڕی حوزافەی کوڕی قەیس و هاوەلانی).

سێهەم:- المرادَ العلماءُ الذين يَفْتُونَ في الأحكام الشرَعية وَيعْلَمُونَ النَّاس

---

(١) بروانە پەرتوکی (أسباب النزول عن الصّحابة والمفسّرين) لە نووسینی شیخ (عبدالفتاح عبدالغني القاضي)، لاپەرە/٧٥.

دِينَهُمْ[1]. **واتە:** مەبەست ئەو (عالمانەیە) یانی ئەو زانایانەیە کە (فەتوا) ئەدەن بۆ موسڵمانان لە (ئەحکامی) دین و شەریعەتدا و هەروەها خەڵك فێرە دین و ئایین و شەریعەتی ئیسلام دەکەن، بەتایبەتی ئەوانەی کە (موجتەهیدنی) ئوممەتن و کە (ئیتاعەو) پەیڕەویان (واجبە) واتە پێویستە.

(نیزاع و کێشە مەبەنە لای بتپەرست و تاغوتەکان)

(إبن جرير الطبري) ئەگێڕێتەوە لە (شەعبیەوە) و ئەڵێ پیاوێکی جوولەکە و یەکێکی دووڕوو (نیزاع) و کێشەیەکیان هەبوو ئەوجا بۆ چارەسەری ئەم کێشەیە جوولەکەکە ووتی با بچینە لای (محمد) و بەڵکو بۆمانی چارەسەر بکات بەڵام کابرای دووڕووش ووتی نەخێر بابچینە لای (کەعبی کوڕی ئەشرەف) کە ئەوکاتە سەرکردەیەکی جوولەکەکان بوو بەڵام جوولەکەکە مکوڕ بوو کە بچنە لای حەزرەت (ﷺ)[2] دووڕووەکەش هەر دەیگووت بۆلای (کەعبی کوڕی ئەشرەف) ئەچین، ئەوجا کابرای دووڕوو بەناچاری لەگەڵیا چوو بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) وە پێغەمبەریش(ﷺ) فەرمووی هەردوولا قسەی خۆتان بکەن و کە قسەیان کرد پێغەمبەر(ﷺ) بۆ جوولەکەکەی خست و بەڵام دووڕووەکە (ڕازی

---

(١) بڕوانە (التفسير الكبير) لە نووسینی پێشەوا فخرالدين الرازي، (المجلد الرابع)، واتە بەرگی چوارەم، لاپەڕە/٣١٤.

(٢) جوولەکەکەش هەرچەندە باوەڕی بە پێغەمبەر (ﷺ) نەبوو بەڵام دەیزانی کە پێغەمبەر (ﷺ) جیاوازی لە نێوان کەس ناکات و هەر لەبەر ئەم هۆیەش بوو دەیگوت بچینە لای پێغەمبەر (ﷺ) .

نەبوو) ئەوکاتە هاتنە دەر گووتی بابچینە لای (ئەبوبەکری سدیق) ئەوجا کە ڕۆیشتن بۆلای حەزرەتی (ئەبوبەکری سدیق) و ئەویش (حوکمی) دا بۆ جوولەکەکە بەڵام (مونافیقەکە) ڕازی نەبوو گووتی بڕۆ بابچینە لای (عومەرو و) ئینجا کە ڕۆیشتنە لای حەزرەتی عومەر (ڕەزای خوای لێبێت) حەزرەتی عومەریش بەهەمان شێوە بۆ کابرای جوولەکەی خست بەڵام دیسان کابرای (مونافیق) واتە دووڕوو گووتی بە (شەرعی) کەستان ڕازی نیم ئەوجا حەزرەتی عومەریش (ڕەزای خوای لێبێت) فەرمووی دەباشە خۆم لێ بگرە تا ئەچمەوە بۆ ماڵەوە ئینجا لە پاشان دێمەوە بۆلاتان ، جا (حەزرەتی عومەر) کە ڕۆیشتە ماڵەوە لە ئەنجامدا یەکسەر پەلاماری پیاوە (مونافقەکەی) داو شیرێکی لە ملی داو سەری بڕی و (مونافیقەکەی) کوشت و ووتی (هَكَذا قضائي فِيمَنْ لَمْ يَرْضَ بِقضاءِ اللهِ وقَضاءِ رَسُولهِ) واتە ئەوها (حوکم) ئەکەم بەسەر ئەوکەسەدا کە بە (حوکمی) خوداو پێغەمبەری خودا ڕازی نابێ (وَهَرَبَ اليهوديّ فَنَزَلت هذهِ الآية وَقَال جبريلُ إن عُمَرَ فَرَّقَ بين الحّقِ وَالباطِل فَسُمي الفارُوق) وفي روايـة قَالَ الرّسول (ﷺ) أنتَ الفاروق[1]، **واتە:** جوولەکەکە ترساو هەڵات و ڕای کرد جا بێگومان ئەو ئایەتە دابەزی و حەزرەتی (جوبرەئیلیش) بەڕاستی ئەو ناوەی لە ئیمامی (عومەر) ناو لەو ڕۆژی دا (ئیمام) بەو ناوە ناوەوە

---

(١) سەرچاوەکان: ١- بڕوانە تەفسیری الدَّر المنثور لە نوسینی پێشەوا السیوطي، ج٢، لاپەڕە/٥٨٥. ٢- هەروەها بڕوانە تەفسیری (قرطبي) ، ج/٥، لاپەڕە٢٦٤. ٣- بڕوانە تەفسیری (البغوي)، ج/١، لاپەڕە/٤٤٥. ٤- بڕوانە: پەرتووکی (نوادر الاصول) لە نووسینی (حکیمی ترمزی) لاپەڕە/١٧٣. ٥- بڕوانە: (لُباب النقول في أسباب النزول)، لاپەڕە/٧٣.

بانگ کراوە وە لە ڕیوایەتێکی تردا پێغەمبەریش (ﷺ) ئەو نازناوەی پێ فەرمووە، ئەوجا خوای گەورەش دەفەرموێت: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ﴾ **واتە:** ئایە (ئەی خۆشەویست) نابینی یاخود نەتزانیوە کەوا نیشان دەدەن و وا دەزانن باوەڕیان هەیە بەوەی بۆتۆ نێردراوەتە خوارەوە کە قورئانی پیرۆزە، وە باوەڕیان بەوەش هێناوە و بەوەی کە خوا بۆلای هەناردویە خوارەوە کە تەورات و ئینجیلە لەگەڵ ئەوەشدا ﴿يُرِيدُونَ أَن يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَن يَكْفُرُوا بِهِ﴾ **واتە:** بێگومان ئەیانەوێ بۆ کۆتایی کێشەکانیان بچنە لای (تاغوت) و ستەمکارە شەیتانییەکان چونکەی بەڕاستی ئەوکەسانە فەرمانیان پێ دراوە کە باوەڕ بە (تاغوت) نەکەن و کار نەکەن ﴿وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَن يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا ۝٦٠﴾ **واتە:** بێگومان ئەوانە(شەیتان) هاوەڵیانەو شەیتانیش دەیەوێت بەتەواوی لە ڕێگەی ڕاست دووریان بخاتەوەو گومڕاو سەرلێشێواویان بکات، ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَىٰ مَا أَنزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ﴾ **واتە:** کاتێکیش بەو دووڕووانە بگوترێ وەرن بۆلای شتێ خوا ناردویەتیە خوارەوەو فەرمانی پێداوە لەنامەی خۆیا بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) و ئەو شتانەی ڕای ئەگەیەنێ بە ئادەمیزاد وەکو فەرمایشتەکانی خۆی، ﴿رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنكَ صُدُودًا ۝٦١﴾ **واتە:** دەبینیت ئەوانەی کە دووڕوون و بەدرۆ دەڵێن ئێمە موسڵمانین جا بە توندی ڕووت لێ وەردەگێڕن و هەرگیز بەو بەرنامەو بڕیارەی تۆ ڕازی نابن و

بـــاوەڕ ناكـــەن، ﴿ فَكَيْفَ إِذَآ أَصَٰبَتْهُم مُّصِيبَةٌۢ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ثُمَّ جَآءُوكَ يَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ إِنْ أَرَدْنَآ إِلَّآ إِحْسَٰنًا وَتَوْفِيقًا ﴿٦٢﴾ ﴾ **واتە:** بێگومان دەبێ حاڵی ئەو دووڕووانە چۆن بێ ئەوكاتی كە ئەو خراپانـەی ئـەنجامیان داوە بەرخۆیانیانـداوە، جـا كـە موسـیبەت و ناخۆشیەكیان تووش دەبێت پاشان هاواریان لێ هەڵدەستێ دێن بۆ لات و سوێند بە خودا دەخۆن و ئەڵێن تەنها مەبەستمان چاكەو باشە بـووە، وە كۆتـایی پـێ هێنـانی كێـشەكانمان بـووەو هـیچ مەبەسـتێكی ترمـان نەبووە، ﴿ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يَعْلَمُ ٱللَّهُ مَا فِى قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ ﴾ **واتە:** ئەوانە خوا ئەزانێ چیان لـەناو دڵدایـەو قـسەی سـەر زوبان و سەرزارەكیان درۆیـەو پێیـان باوەڕمەكـەو وازیـان لـێ بینـەو جـا تۆش پشتگوێیان بخەو لێنەگەڕێی و ئامۆژگارییان بكـەو بـە جـوانی و بـە گوفتـاری نـرم و قـسەی خـۆش﴿ وَقُل لَّهُمْ فِىٓ أَنفُسِهِمْ قَوْلًۢا بَلِيغًا ﴿٦٣﴾ ﴾ واتە ئـەی پێغەمبـەر (ﷺ) قـسەی وایـان پـێ بڵـێ كـە لـە دڵیـان بچەقێ و جێگیر بێ و دڵـو دەروونیـان پێـی نـەرم بێـت بـەڵكو شـەرم لـە خۆیان بكەنەوەو تاكو بزانن كە تـۆ باشـیان دەناسـی و چـیان لـە دڵدایـە هەروەكو خوا بۆتی بەیان كردووە.

(پێویستە گوێڕایەڵی حەزرەتی پێغەمبەر (ﷺ) بکرێت)

خوێنەرانی ئازیزم خوای گەورە لە ئایەتەکانی پێشوودا هەڕەشەو گوڕەشەی لە (مونافیقەکان) واتە دووڕووەکان کرد کە بە هیچ شێوەیەك مل کەچ نینە بۆ (حوکمی) خوداو، هەروەها پەنا دەبەنە بەر (حوکمی) تاغووت و شەیتانی نەفرەت لێکراو، جا هەروەها دوایی دێتە سەر باسی ئەوەی کە بە گوێ کردنی فەرمانەکانی حەزرەتی پێغەمبەر (ﷺ) واجیبە واتە پێویستە، جا بێگومان گوێڕایەڵی کردنی فەرمانەکانی خۆشەویست (ﷺ) پێویستە چونکە بەڕاستی (حەزرەت) لە خواوە قسە ئەکاو هەروەها بەگوێ کردنی ئەو بەگوێ کردنی فەرمانی خودایە، چونکە هەرکەسێ فەرمانەکانی پێغەمبەر (ﷺ) جێ بەجێ بکات ئەوە بێگومان هەروەکو فەرمانەکانی خوای گەورەی جێ بەجێ کردووە، جا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَمَآ أَرْسَلْنَا مِن رَّسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ ٱللَّهِ ۚ ﴾ (أي لَم نرسل رَسولاً من الرُّسل إلاّ لِيُطاعَ بأمر اللهِ تعالى فطاعتهُ طاعةٌ للهِ ومعصيتهُ مَعْصيةٌ للهِ) **واتە:** بەڕاستی ئێمە هەر پێغەمبەرێکی ناردوومانە بۆ سەر هەر (قەومێك) بە پێویستمان داناوە لەسەر ئەو (قەومە) کە گوێڕایەڵی فەرمانی پێغەمبەرەکەیان بکەن و واتە گشت پێغەمبەران لەسەر فەرمان و بڕیاری خوداو بەگوێ یان بکرێ جا بێگومان دیارە حەزرەتی موحەمەدیش (ﷺ) یەکێ لەو پێغەمبەرانەیە (صەلات و سەلامی خوای لێ بێ) دەبێ گوێڕایەڵی بین، ﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذ

ظَلَمُوٓاْ أَنفُسَهُمۡ جَآءُوكَ فَٱسۡتَغۡفَرُواْ ٱللَّهَ ﴾ (أي لَـوْ أنّ هـؤلاءِ المُنافقينَ حِينَ ظَلَمُوا أنفسهم بِعَدِمِ قبولُ حُكمِكَ جاءُوكَ تائبينَ مِن النِّفاقِ مُسْتغفرين الله مِنْ ذنُوبِهِمْ مُعْتَرِفينَ بِخَطِئِهِم وَجنايتهِمْ متوسِّلينَ إليك لتَطْلبَ لَهُمْ مِنَ اللهِ المَغْفِرةَ) **واتـه:** ئـەی پێغەمبـەر (ﷺ) ئەوانـه يـانی ئـەو (دوو ڕووانه) بە پێچەوانەی فەرمانی تۆ دەجولێنەوە، وە بە یاخی بـوون لە تۆ ستەم لەخۆیان دەکەن ئەگەر هاتن بۆ لاتـوو لـە کـردەوەی خراپـی خۆیـان پەشـیمان بوونـەوەو داوای لێخۆشـبوونیان لـە خـوا کـرد، ﴿ وَٱسۡتَغۡفَرَ لَهُمُ ٱلرَّسُولُ لَوَجَدُواْ ٱللَّهَ تَوَّابٗا رَّحِيمٗا ٦٤ ﴾ (أي واسْتَغْفرت لهم يا محمد أي سألت الله أنّ يَغْفر لَهُم ذنوبهم لعَلمُوا سِعةَ رحمة الله ولطفهِ بعبادهِ) **واته:** تۆش لێیان ڕازی بوویت و داوی لێبووردنت بۆ کردن ئەوکاته بێگومان دەیانبینی که خودا تەوبەیان قـەبولْ دەکات چونکه خودا دلۆڤـان و میهرەبانەو خاوەن بەزەییەکی زۆرە، هەروەها ڕەحمو بەزەیی لوتفو کەرەمی بۆبەندەکانی یەك جار زۆرە.

(تا شەرع و یاسای خوا نەکەنە بەرنامە نابنە موسڵمانی ڕاستەقینە)

خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿ فَلَا (١) وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴾ پێـشەوا (بوخاری) هێناویەتی لە (عوروە)وە گوتی پیاوێکی (ئەنـصاری) کێـشەی هـەبوو لەگـەڵ زوبـەیردا (ڕەزای خـوای لێبێـت) لەسـەر ئـاوی بیرێـك کـە هەردووکیان بەو ئاوە داری خورمایان ئاو دەدا جا پیـاوە (ئەنـصاریەکە) ووتـی زوبـەیر ئاوەکـە بـەڕەڵلا بکـە (زوبـەیر)یـش بـە قـسەی نـەکرد پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی بە زوبەیر ئاوەکەت بدەوە بە دراوسێکەت، ئەوکاتەی کە باخچەکەت پیّ ئاوداو (زوبەیر)یش بەڕەڵای نـەکرد ئـەوجا پیاوە (ئەنصاریەکە) ڕقی هەڵساو ووتی ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئـەوە (زوبەیر) پوورزا یشتە بە گوێی نەکردی و کە ئـەو قسەی کـرد پێغەمبـەر (ﷺ) ڕەنگـی تێکـچوو، وە پاشـان فـەرمووی (زوبـەیر) ئاوەکـە بـدە بـە دراوسێکەشت بەشی بدەو پاشان بیگرەوە بۆخۆت بەڵام (ئەنـصارییەکە) بەم شێوەیە ڕازی نەبوو گوتی ئەبیّ یەك و نیوەمان بیّ، بەڵام پێغەمبـەر (ﷺ) مافی تەواوی ئاودێریەکەی دا بە زوبـەیر بـەڵام (ئەنـصاریەکە) ڕازی

---

(١) قَالَ بعضُ المُفسّرينَ ﴿ فَلَا ﴾ رَدٌّ عَلى المُنافقين، وَقَالَ بَعضُهم (اللامُ لتأكيد القَسَم)

واتە: هەندیّ لە (موفسیران) ئەڵێن ﴿ فَلَا ﴾ ڕەدە بۆ بیروباوەڕی (مونافیقەکان)، واتە واقیع وانیە کە ئەوان گومان ئەبەن و ئەو باوەڕەش کە ئەوان داوای ئەکەن لەسەر ڕاستی و (حەقیقەت) نیە هەندیّ لە (موفەسیرانی) تر ئەڵێن لامەکە لەبۆ تەئکیدی سوێندو قەسەمە، بروانە تەفسیری قورتبی، بەرگی/٣، لاپەڕە/٣٩٢.

نەبوو ئەوجا دەستی هەڵگرت لە ئاوەکە، جا بێگومان (زوبەیر) ئـەڵێ مـن وا ئەزانم ئەم (ئایەتە) پیرۆزە لەسەر ئەوە (نـازل) بـووە ، ئـەوجا خـوای گـــەورە فـــەرمووی: ﴿ فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ﴾ أي فَورَبِّك يا مُحمد لا يكونُون مؤمنِينَ حَتـىَ يَجْعَلُـوكَ حَكَماً بَيْنَهُم وَيَرضُوا بِحُكمِكَ فِيما تَنازَعُوا فيهِ واخْتَلَفوا مِنَ الأمـورِ) **واتـە:** خوا سوێند بە زاتی خۆی ئەخوات و ئەفەرمووێ: (ئەو دوو ڕووانە بـاوەڕو ئیمان ناهێنن و بە بـاوەڕداریش نـاژمێردرێن بـۆ کێـشەو ناخۆشـیان نێنـە لات تـا لەســەر ئــەو کێـشانەی کـە لــە نێوانیانــدا ڕوودەدات تـۆ بــە فەرمانڕەوای خۆیان نەزانن و بەهــەموو بڕیـارو (حوکـەکانت) ڕازی نـەبن، پاشـان بەهــەموو دڵێکیـشیانەوە بڕیـارو (حوکمەکـەت) وەرنـەگرن و بـێ ئــەوەی هــیچ ئیـشکال و دوو دڵیـەکیان تێـدا هــەبێت لــەو کێـشەو کـارو فەرمانەکاندا، چونکە بێگومان هەرچی پێغەمبەر (ﷺ) حوکمی دا (هەقەو ئەبێ زاهیرو باتن ملکەچی بیت، لەبەر ئەوە خـوای گـەورە فەرموویـەتی:

﴿ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ﴿٦٥﴾﴾ (أي ثـم لايجـدُوا في أنفُسِهم ضَـيقاً ونيقـادوُا إنقيـاداً تامّـاً كـاملاً لقضائكَ فإن مِنْ صِفَةِ المُسْلم التّسليُم للهِ ولِرَسُوله (ﷺ) بلاَ رَيْـبِ ولاشَـكٍ) **واتە:** نابێ هیچ دڵتەنگیان لە دڵدا هەبێ دەبێ بەهەموو دڵیانەوە بەهەموو فەرمانێك ڕازی بن و کردەوەی پێ بکەن و باڵ شۆڕ بکەن و هیچ بیانێك نەبیننەوە بـۆ فەرمانـەکانت ملکـەچ بـن چـونکە بێگومـان ئـەبێ بەچاکی ملکەچ و تەسلیمی بڕیارەکانی خواو پێغەمبـەر (ﷺ) بـن بـەبێ دوودڵـی و

مل بادان گوێڕایەڵی فەرمانەکانی خواو پێغەمبەر بن (صەلاَت و سەلامی خوای لەسەربێ).

(باسێك لە پابەند بوون بە فەرمانی خوداو پێغەمبەرەوە (ﷺ))

(موفەسیرەکان)ئەفەرموون پاش ئەوەی پەروەردگار لە (ئایەتەکانی) پێشوودا ئەوەی ڕوون کردەوە کە باوەڕتان تەواو نابێ هەتا بۆ هەموو (نیزاعێك) واتە کێشەیەك خۆشەویست نەکەنە (قودوەو) حەکەم و دادوەر، (ئیبن و جەریری) تەبەری لە تەفسیرەکەیدا ئەڵێ[1] هەروەك ئەمە دەقەکەیەتی ئەفەرمووێ: عَن السُّدی (رحمة الله تعالى عنه) قوله تعالى﴿وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ ﴾ أفتخرَ ثابت بن قيس بن شماس ورَجُلٌ منْ يَهود فَقَالَ اليهوديُّ وَالله لَقَدْ كَتبَ الله عَلْينا أنْ أقْتُلوا أنْفُسَكُم فَقَتَلْنا أنْفُسَنَا فقَال ثابت وَالله لَوْ كُتِبَ عَلْينا أنْ أقْتلُوا أنْفُسَكُم لَقَتْنَا أنْفسَنا) فَأنْزَلَ الله في هذا ﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُواْ مَا يُوعَظُونَ بِهِۦ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ وَأَشَدَّ تَثْبِيتًا ﴾ **واتە:** (ئیبن و جەریری تەبەری) ریوایەتی کردووە لە (سُدی) ڕەحمەتی خوایان لێ بێت) کەوا ئەفەرمووێ کە ئەو ئایەتەی پێشوو دابەزی ﴿وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ ﴾و هاتە خوارەوە (سابتی کوڕی قەیس ی کوڕی شەمماس) و جوولەکەیەك (ئیفتیخاریان) کردوو شانازیان کرد، ئەوجا جوولەکەکە ووتی وەڵاهی خودا نوسیویە لەسەر ئێمە کە خۆتان (بکوژن) و ئێمە خۆمان کوشت ئەوجا سابیتیش لە وەڵامی

---

(١) بروانە: (جامع البيان عن تأويل آي القرآن) لە دانانی پێشەوا (ابن جرير الطبري) بەرگی٤، لاپەڕە٢٠٠.

جوولەکەکەدا ووتی وەڵڵاهی ئەگەر خودا بۆ ئێمەی بنووسیایە کە خۆتان بکوژن خۆمان ئەکوشت، جا بێگومان ئەم (ئایەتە) دابەزی هەروەکو ئەفەرمووێ: ﴿وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنِ اقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ﴾ **واتە:** ئەگەر ئێمە پێویستمان بکردایە بەسەر ئەم کەسانەدا، واتە ئەم دووڕووانە ئێوە خۆتان بکوژن لە مەیدانی جەنگدا یان لە (جیهاد) دا وە یاخود وەکو بەنی (ئیسرائیلییەکان) کە لە دوای ڕووداوی (گوێرەکە پەرستیەکەیان) کەوا فەرمانیان پێ کرا خۆیان بکوژن ﴿أَوِ اخْرُجُوا مِن دِيَارِكُم﴾ **واتە:** یان دەبێ لە نیشتمانتان بچنە دەرێ لەبەر خوا، هەروەك بە جوولەکەکانی بەر لە ئێوەمان گووت﴿مَّا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِّنْهُمْ﴾ بەڕاستی تەنیا کەمێکیان نەبێ کە ئەوان موسڵمانی تەواون، ئەمەش نموونەیەکە خوا بۆمانی دێنێ واتە موسڵمانی ڕاستەقینەی تەواو هەر فەرمانێکی خوای گەورە پێی بدات ئەکەین[1] هەتاکو خۆکوشتن و دەرچوون لە ولاتیش بێ ﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ﴾ **واتە:** گەر بە ڕاستی بەپێی ئامۆژگاری و فەرمانەکانی خواو پێغەمبەر (ﷺ) ڕەفتاریان

---

(١) ئیبن و ئەبی حاتەم ئەگێڕێتەوە لە (عامری کوڕی عەبدوڵلا) وە کە کاتی ئەم ئایەتەی پێشوو هاتە خوارەوە حەزرەتی ئەبوبەکری سدیق (ڕەزای خوای لێبێت) فەرمووی: (ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئەگەر خوا فەرمانم بداو بە کوشتنی خۆم ئەیکەم، ئەویش فەرمووی (ئەی ئەبوبەکر) ڕاست ئەکەیت، هەروەها عەبدوڵلای کوڕی ڕەواحە فەرمووی ئەگەر خوا ئەوەی پێویست بکردایە ئەمە لەم تاقمە کەمە ئەبووم بەلآم سوپاس بۆ خوای میهرەبان کە ئەو فەرمانی بدایە ئەمان کرد خۆمان ئەکوشت بەلآم ئەو لەوەوە ڕزگاری کردین.

کردبـاو ئـەم فەرمانـەیان ئەنجامـدابا ﴿لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ وَأَشَدَّ تَثْبِيتًا ﴿٦٦﴾﴾ **واتە:** بێگومـان ئـەوە زۆر چـاك بـوو بۆیـان لـە جیهـان و لـەڕۆژی دواییـشدا، هـەروەها باوەڕیـشیان پتـەوتر دەبـوو، ﴿وَإِذًا لَّآتَيْنَاهُم مِّن لَّدُنَّا أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٦٧﴾﴾ **واتە:** ئەوکاتە ئێمە ئەمانبەخشی بەوان لەلایەن خۆمانـەوە پاداشـتێکی گـەورەو فـراوان و بێکۆتاییمـان دەداتـێ ﴿وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا ﴿٦٨﴾﴾ **واتـە:** بەڕاسـتی و بێگومـان ڕێگەیەکی ڕاستمان نیشان دەدەن کە بگەنـە سـەربەرزی ئـاواتی خۆیـان ئەویش ڕەزامەندی و لێخۆشبوونی خودایە هەروەها گەیشتن بە بەهەشـت یان مەبەست ئـایینی ئیسلام بێـت یان ڕێ ی ئەوانەی کـە خـوا چاکەو بـەهرەی خـۆی ڕشـتوە بەسـەریاندا، خوێنـەوارە بـەڕێزەکانم خـاوەن تەفـسیرەکان زۆربـەیان ئـەم مانـاو (تەئویلـەیان) کـردووە لـە تەفسیرەکانیاندا، بەهەموو ئەمانە (تەفسیر) کراوەتەوەو ...هتد.

(هەر کەسێ گوێڕایەڵی خوداو پێغەمبەرەکەی بکات ئەوە لە ڕۆژی قیامەتدا لەگەڵ پیاو چاکان دایە)

(ریوایەت کراوە) لە دایکی ئیماندارانەوە خاتوو عائیشە (ڕەزای خـوای لێبێت) دەگێڕێتەوە دەڵێت پیاوێکی (ئەنساری) هاتە خزمەتی پێغەمبـەر (ﷺ) فەرمووی ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) تۆ لە گیانی خۆم خۆشەویـست تری لەلام و وە تۆ خۆشەویـست تـری لـە کـەس و کـارم و منداڵەکانیـشم خۆشەویستری و کـاتێ لـە ماڵدا ئـەبم یـادی تـۆ ئەکـەم ئینجا خـۆم بـۆ ڕاناگیرێت و تـاکو دێـم و سـەیری نێـو چـاوانت دەکـەم بـەڵام کـە بـیر لـە مردنی خۆم و تۆ ئەکەمەوە ئەزانم تۆ لە بەهەشتا پلەو پایـەت بـەرزە وە

لەگەڵ پێغەمبەران (سەلامی خوایان لێبێت) و سەدیق و شەهیدانی، ئەترسم گەر من بێمە بەهەشت تۆ نەبینم ؟

پێغەمبەریش (ﷺ) وەلامی نەدایەوە تاکو حەزرەتی (جوبرئەیل) دابەزی و ئەم ئایەتەی بۆ هێناوە[1]، هەندێ لە(موفەسیرانی) تر ئەگێرنەوە لە کۆمەڵی زانایانەوە[2]، کە (سەوبانی) بەندەی ئازادکراوی پێغەمبەر (ﷺ) کەوا پێغەمبەر (ﷺ) زۆر خۆشی دەویست و ئەگەر رۆژێ بە خزمەتی پێغەمبەر (ﷺ) نەگەیشتبا سەبرو ئارامی نەدەما و (غەم) و پەژارە دای ئەگرت و زۆر پەرێشان ئەبوو، جارێ هات بۆ خزمەتی پێغەمبەر (ﷺ) رەنگی تێك چووبوو و بەدەنی بێ هێزو لاواز بووبوو، بەجۆرێ خەفەت لەنێو چاوانیا دەرئەکەوت و پێغەمبەر (ﷺ) پرسیاری لێ کرد بۆچی وات لێ هاتووە؟ ئەمیش لە وەلامدا ووتی قوربان کە تۆ ئەبینم سەبرو ئارامیم نەماو لێ ئەبرێ و بیری رۆژی دوایی ئەکەمەوە ئەگەر من بەهەشتی بم پلەو پایەی تۆ زۆر بەرزە چونکە تۆ پێغەمبەریو(ﷺ) منیش ئەو پلەو پایەیەم نییە و ناگەمە (مەقامی) تۆو جەنابت نابینم ئەگەر بچمە بەهەشتەوەش هەر ناتبینم و ئینجا بەم بۆنەیەوە ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە فەرمووی﴿وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَٱلرَّسُولَ فَأُوْلَٰٓئِكَ مَعَ ٱلَّذِينَ أَنْعَمَ ٱللَّهُ عَلَيْهِم﴾ (أي ومن يطع أمْر الله وأمـرَ الرسـوُل

---

(١) أخرجهُ إبن مردويه بروانە: (صفوه التفاسیر)، لە نووسینی شیخ (محمد علی الصابونی)، بەرگی/١، لاپەرە/٢٨٨، هەروەها بروانە تەفسیری (محمد متولی الشعراوی) بەرگی ٤، لاپەرە ٣٧٩.

(٢) سەرچاوەکان: ١- بروانە تەفسیری (قازی بەیزاوی) بەرگی ١، لاپەرە/٢٨٦، ٢- بروانە (تەفسیری بەغەوی) ، بەرگی/١، لاپەرە٦٩. ٣- پەرتوکی (اسباب النزول)ی پێشەوا واحیدی، لاپەرە/٩١.

(ﷺ) فـإن الله جـل جلالــه سَيَـسْكنهُ جنـان الخلـدِ والنعـيم) **واتــه:** هەركەسێكیش فەرمانی خواو پێغەمبەر (ﷺ) بەجێ بێنێ ئەوە بێگومـان كەسـانێكن كـه خـوای گـەورە فـەزڵ و نـازو نیعمـەتی خـۆی ڕشـتوه بەسـەریاندا ئەوانـەش ﴿مِّنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ وَٱلصِّدِّيقِينَ وَٱلشُّهَدَآءِ وَٱلصَّٰلِحِينَۚ وَحَسُنَ أُوْلَٰٓئِكَ رَفِيقٗا ۝٦٩﴾ (أي مَـعَ أصـحاب المنـازل العاليـةِ في الآخـرة وهـم الأنبيـاء الأطهـار والـصديقون الأبـرار وهـم أفاضـل أصـحاب الأنبياء والشهداء الاخيار وهم الذّين اسْتَـشْهدُوا في سـبيل الله ثـم مـع بقيّـة عبادالله الصالحين) **واته:** لەگەڵ پێغەمبەران و ڕاستگۆیان و (شەهیدان) و پیاوچاكانن لە ڕاستیدا هەر ئەو كەسایەتیانە هـاوەڵ و هـاوڕێ ی چـاك و بێ وێنـەن، جـا بێگومـان زۆر جـوانن ئـەم جـۆرە هاوەڵـە لـە خـصوصی ڕەفاقەتەوە ڕائەبوێرن[1].

(پاشكۆ)

پێشەوا (بوخاری) ئەڵێ: لە خـاتوو عائیـشەوە (ڕەزای خـوای لێبێـت)

---

(١) قَالَ إبن كثير عن جماعةٍ من الصّحابةِ أنّ رَسُول الله (ﷺ) سُئِلَ عَنْ الرجل يُحبُّ القومَ ولّما يلحقُ بهم) **واته:** ئیبن و كەسیر لە كۆمەڵێك لە یارانی پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) كە پێغەمبەری خودا پرسیاری لێكرا لەبارەی ئەو پیاوەی كە كۆمەڵێكی خۆش دەوێت بەڵام پێیان نەگەیشتووە (بە كردەوەی چاك و خوا پەرستی زۆر) جا حەزرەت (ﷺ) فەرمووی (المَرْءُ مَعَ مَنْ أحَبَ) رواه البخاري، **واته:** هەر كەسە لەگەڵ ئەو كەسەدایە كە خۆشی ویستوە، (ئەنەس) ئەڵێ موسڵمانان زۆر دڵخۆشن بەم فەرموودەیە. (وفي روايةِ مُسْلمٍ عن أنسٍ أنه قَال إني لا أحبُ رَسُول الله (ﷺ) وأُحبُّ أبابكرَ وَعُمَرَ(رضى الله عنهما) وأرجوانْ يَبعَثني اللهُ مَعَهم وإنْ لمْ أعمَلُ كَعَمَلِهم)، **واته:** لە گێڕانەوەیەكی موسلیمدا لە ئەنەسەوە (ڕەزای خوای لێبێت) ئەڵێ من پێغەمبەرم خۆش دەوێ لەگەڵ ئەبوبەكرو عومەردا (ڕەزای خوای لێبێت) هیوام وایە كە خودا لەگەڵ ئەواندا زیندووم بكاتەوە و حەشرم بكات ئەگەر كردەوەی ئەوانیشم نەبوو).

دەگێڕێتــەوە گوێبیـستی پێغەمبــەر (ﷺ) بــووم ئەیفــەرموو (مَا مِنْ نَبِيٍّ يَمْرِضُ إلاّ خُيِّرَ بَيْنَ الدُّنيا والآخرة) **واتــە:** هــیچ پێغەمبــەرێك نــەبووە كــە نەخۆش كەوتبێت مەگەر خـودا سەرپـشكی نـەكردبێت لـە نێـوان دونیـاو قیامەتدا)، وە هەروەها لـەو نەخۆشـینەدا كـە وەفـاتی كـرد وەزعـی وای بەسەرهات كە دەنگی قورس بـوو گـوێم لـێ بـوو ئەیفـەرموو ﴿مَعَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِم مِّنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ وَٱلصِّدِّيقِينَ وَٱلشُّهَدَآءِ وَٱلصَّٰلِحِينَ﴾ واتـــە لەگــەڵ ئەوانــەی تــۆ نــازو نیعمەتــەكانی خۆتــت بەســەردا ڕشــتوونەلە پێغەمبەران و ڕاستگۆیان و (شەهیدان) و پیاوچاكاندا، هــەروەها پێـشەوا (موسـلیم) هێناویــەتی لــە (ســەعدی كـوڕی ئیبراهیمــەوە) بــەو شــێوەیە هێناویــەتی ئەمــەش مانــای ئــەو فەرموودەیــە كــە فەرموویــەتی (اللهُمَّ في الرّفيق الأعلى) سێ جار واتە خودایە لەگەڵ ئەو هاوەڵـە پلـە بڵندانـەدابم، (ســەهلی كــوڕی موعــازی كــوڕی ئەنــەس) لــە باوكیــەوە دەگێڕێتــەوە وتوویەتی پێغەمبــەر (ﷺ) فەرموویــەتی (مَنْ قَرأَ ألفَ آيَةٍ في سَبيلِ الله كُتِبَ يوم القيامَة مَعَ ﴿ٱلنَّبِيِّـۧنَ وَٱلصِّدِّيقِينَ وَٱلشُّهَدَآءِ وَٱلصَّٰلِحِينَۚ وَحَسُنَ أُوْلَـٰٓئِكَ رَفِيقًا﴾[1]، واتــە هەركەســێ (هــەزار) ئایــەت لــە ڕێگــای خــودا بخوێنێ لە ڕۆژی دواییدا لەگەڵ پێغەمبەران و ڕاستگۆیان و (شەهیدان) و پیاوچاكان دەنووسرێت، واتــە ئەمانــە چ هاوڕێیــانێكی چاكن، جـا خـوای

(١) اخرجه أحمد وأبو يعلي والطبراني، بڕوانە : (تفسير ابن كثير) ، بەرگی/٢، لاپەڕە/٢٩٤..

گــەورە دەفــەرمووێت:﴿ ذَٰلِكَ ٱلۡفَضۡلُ مِنَ ٱللَّهِۚ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ عَلِيمًا ﴾ ﴿٧٠﴾ **واتــە:** ئـەو (قـەدرو) ڕێزلێنانـە لـە خواوەیـە، خـوا خـۆی ڕێـزو حورمـەتی گرتـوون، جـا بێگومـان خودایـان بەسـە کـە بـە کردەوەیـان دەزانێـت، **واتـــە:** خــودا خــۆی دەزانێــت کــێ شایــستەی یارمــەتی و ڕێنیشاندانە.

(خوای گەورە فەرمانمان پێ ئەکات هۆشیار بین بەرامبەر بە دووژمن)

(موفەسیرەکان)ئەفەرموون لەپاش ئـەوەی خـوای مـەزن موسـڵمانانی ئاگادارکردەوە لە هەڵوێست و پیلانی (مونافیقکان) واتە دووڕووەکـان وە فەرمانی کرد پێویستە پابەندی فەرمانی خوداو پێغەمبەر (ﷺ) بن ئـەوجا فــەرمانی پــەیڕەوانی ڕێبــازی ئیـسلامی کـرد کـە لـە ڕێگـای خـوداو بـۆ بەرزکردنەوەی ئایینی ئیـسلام تێبکۆشـن و (جیهـاد) واتـە غـەزا بکـەن و هەمیشە لە حاڵی ئامادەباشی دابن و بەرامبـەر بـە دووژمنـانی ئیـسلام و دینەکەتان وە بەرپـەرچدانەوەی پەلاماری دووژمن بـن و هـەروەکو خـوای گەورە لەم چەند ئایەتەدا فـەرمانمان پـێ دەکـاو ئەفـەرمووێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ خُذُواْ حِذۡرَكُمۡ ﴾ (أي خذُوا يـا معـشر المـؤمنين حِـذركم من أعدائكِم فتيقّظو واحتـزروا مـنهم واسْـتعدُّوا لَهُـم بالـسّلاح) **واتـە:** ئـەی موســڵمانان وریــاو ئاگــاداربن لــە دوژمنانتــان ئــەمین مــەبن هەمیــشە (حــەزەری) لــێ وەربگــرن چــونکە دەبــێ هــەموو کــات وریــابن و هۆشــی خۆتانتان هەبێ و ئامادەبن بۆ ڕووبەڕووبونەوەی دوژمنانی دین و ئـایینی

پـیرۆزی خـودا ﴿فَٱنفِرُواْ ثُبَاتٍ أَوِ ٱنفِرُواْ جَمِيعًا ﴿٧١﴾﴾ (أي أخرجُوا إلى الجهادِ جماعات مُتفرقينَ سريةً بعد سَرية أوْ أخْرجوا مُجتمعين في الجيش الكثيفِ جماعةً واحِدة) **واته:** بڕۆن سریه سـریه یـان دەسـته دەسـته یـان تیپ تیپ بەکۆمەڵ بچنە (جیهادو غەزا) هـەروەها هەڵمـەت بـەرن بـەپێی پێویست مەبەست ئەوەیە کە هـیچ کـات لـە مەیـدان و گۆڕەپـانی جـەنگ چۆڵ نەبێ ئەگینا موسڵمانان سووك و ڕیسوا ئەبن و ژێر دەستی بێگانـەو (کـافران) و لادینـان ئـەبن، جـا هـەروەها خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿وَإِنَّ مِنكُمْ لَمَن لَّيُبَطِّئَنَّ﴾ (أي وإن منكم لمن يتثاقلُ ويَتخلّفُ عن الجهادِ لمرضٍ في قلبهِ وهم المنافقون) **واتـه:** بەڕاسـتی لـە ئێوەیە کەسانێ کـە سستی دەنـوێنن و (تەمبـەڵی) ئەکـەن لـە دەرچـوون بـۆ (جیهـاد) وەکـو موناقیقـەکان واتـە دووڕووەکـان وە نـاڕۆن بـۆ جـەنگ ﴿فَإِنْ أَصَٰبَتْكُم مُّصِيبَةٌ قَالَ قَدْ أَنْعَمَ ٱللَّهُ عَلَىَّ إِذْ لَمْ أَكُن مَّعَهُمْ شَهِيدًا ﴿٧٢﴾﴾ (فـإن أصابتكم هزيمة أو قتل قال ذلك المنافقُ الحمد لله إنّي لَمْ أكن حاضِراً في المعركةِ فيصبني ما أصابَهُمْ وأقتل كما قَتُلوا) **واته:** ئەگـەر ئێـوە تووشـی بەڵاو نەهامەتیەك بوون وەکو (کوشتن) و بڕین یان تووشی شکست بـوون لە گۆڕەپانی جەنگدا جا بێگومان هەر یەك لەو دووڕووانە ئـەڵێ بەڕاسـتی خوا چاکەو بەهرەی ڕشـت بەسـەرمدا، کـاتێ کـە مـن لەگـەڵیان ئامـادەو حازر نەبووم لە جەنگدا تا منیش دووچـار بوومایـە وەك ئـەوان ﴿وَلَئِنْ أَصَٰبَكُمْ فَضْلٌ مِّنَ ٱللَّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَن لَّمْ تَكُنۢ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُۥ مَوَدَّةٌ﴾

(أي وَلئن أصابكم نَصْرٌ وغنيمةٌ ليقولَنّ ندامةً وتحسُّراً على مافاتـهُ) **واتـه:** ئەگەر ئێوەش تووشی چاکەو فەزڵ و ڕێزێك ببن یان دەسکەوتێك لەلایەن پـەروەردگارەوە، وەکـو کەسـێك کـە لـە پێـشدا هـیچ پەیوەنـدی و ئاشنایەتیەکیان نەبووبێت دەڵێت: ﴿يَٰلَيۡتَنِي كُنتُ مَعَهُمۡ فَأَفُوزَ فَوۡزًا عَظِيمًا ٧٣﴾ (أي ياليتني كنتُ مَعَهُمْ في الغـزوِ لأنـالَ حظّـاً وَافـراً مِـنَ الغنيمَةِ) **واته:** ئـەی خۆزگـە منـیش لەگەڵیانـدا بوومایـە چـونکە ئەوکاتـە منـیش لـەو دەسـتەکەوتەدا بەشـدار دەبـووم ، وە بـە ئـاواتێکی گـەورە دەگەیشتم و بەهرەمەند دەبووم.

(جیهادو غەزارکردن دەبێ بۆ ڕەزامەندی خودا بێ)[1]

خــوای گــەورە دەفــەرموێت: ﴿فَلْيُقَـٰتِلْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ يَشْرُونَ ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا بِٱلْـَٔاخِرَةِ ۚ وَمَن يُقَـٰتِلْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٧٤﴾﴾ **واتە:** ئەو کەسانەی کە دەیانەوێت ژیان و ڕابواردنی دنیا ی فانی بفرۆشن و خۆشـی و ڕابـواردنی بەهەشتی پێ بکڕن ئەوە با لە ڕێگـا خـودادا جیهـادو غـەزا بکـەن لەگـەڵ دوژمنـانی خـوداو پێغەمبـەر (ﷺ) دا بجـەنگن چـونکە بێگومـان هـەر کەسێکیش لە پێناوی خودا بجەنگێت لەگەڵ ئەو کەسانەداو کـە دەیـەوێ شەڕ بە موسڵمانان بفرۆشێ و دەیانەوێت بیکوژن و بیـشکێنن و لـەناویان ببەن جا موسڵمانەکانیش بەو مەرجەی غەزاکردنیان بۆ ڕەزامەندی خـودا بێت نەك بۆ دەستکەوتنی ماڵ و سـامان بـێ و یـا بـۆ سـەربەرزی گـەل و هۆز یان بۆ بەرزرکردنەوەی ناو دەرکردنی سـەرکردەیەك بێـت بـەڵکو بـۆ

---

(١) پێغەمبەر (ﷺ) ئەفەرموێت: (تكفل اللهُ لِمَنْ جاهدَ في سبيلهِ لا يخرجهُ إلا الجهادُ في سَبيله إن توفاهُ أن يدخلهُ الجنّة أو يرجعهُ إلى مسكنهِ الذّي خَرَجَ مِنهُ مَعَ مَا نالَ مِنْ أجرٍ أو غنيمةٍ) رواه الشيخان، واتە خوا خۆی کردووە بە زامن بۆ هەر غەزاکەرێك لە ڕێگای خۆیدا کە ئەگەر (مراندی) **واتە:** (شەهید) بوو بیخاتە بەهەشتەوە یان بیگەڕێنێتەوە بۆ ئەو شوێنەی کە لێی دەرچووە لەگەڵ ئەوەی کە دەستی کەوتووە لە پاداشت یان لە دەستکەوت و (غەنیمەت)، بڕوانە: فتح الباري شرح صحيح البخاري، لە دانانی (ابن حجر العسقلاني) بەرگی/٦، لاپەڕە/٢٥٤، هەروەها بڕوانە: (عُمْدَةُ القاريء شرح صحيح البخاري) لەدانانی (بدرالدين محمود العيني، بەرگی/١٠، لاپەڕە٢٠٠٢).

سەر خستنی ئایینی و دینی خودابێ، جا بێگومان ئەگەر ئەو کەسە (شەهید) بێت ئەوە خۆشی بەهەشتی پێ ئەبەخشێ و نازو نیعمەتی هەتا هەتایی بۆی دەمینێتەوە، وە ئەگەر بمینێت و سەربکەوێت بەسەر دوژمنانی خودادا، ئەوە لە دونیا سەربەرز ئەبێ و بە ئاسودەیی ژیان دەباتە سەر (ئەجر) و پاداشتی یەك جار زۆر لە قیامەتیش مسۆگەر دەبێت.

(هاندان لەسەر جیهاد کردن بۆ ڕزگارکردنی ژن و منداڵ و بێ هێزەکان)

(موفەسیرەکان)ئەم ئایەتەی دواییش بەڵگەیە لەسەر گرنگی جیهاد و غەزاکردن هەتا موسڵمانان گیانی خۆیان بەخت بکەن و تێبکۆشن و واز لە (جیهاد) کردن نەینن و ئەوجا دوژمن لێیان دەترسن و وڵاتیان پارێزراو ئەبێ و ئاینیان گەشەدار ئەبێ (شەریعەتیان) کار پێ کراو ئەبێ بەڵام ئەگەر هەر کاتێکیش وازیان لە (جیهاد) هێنا دووژمن تەماعیان تێ دەکاو وڵاتیان داگیر ئەکات و خەڵکەکە ژێردەست ئەکاو ئیسلامیش (زەعیف) ئەکاو شەریعەتەکەشیان سووك ئەکاو ئاینە پیرۆزەکەشی چەوساوە ئەکات، جا بێگومان خوای گەورە هانمان ئەداو ئەفەرمووێ: ﴿وَمَا لَكُمْ لَا تُقَٰتِلُونَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾ **واتە:** ئیمانداران ئەوە چیتانەو بۆچی ناجەنگن لەپێناو ئایینی خوادا بۆ دەستەبەرکردنی ئازادی بۆ خەڵکی خوا، یانی بە چ بیانوویەك ناچنە غەزا لە ڕێی خوا ئەو چەوساوانە و فەقیرو بێ هێزانە ڕزگار بکەن، وەکو ئەفەرمووێ ﴿وَٱلْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ ٱلرِّجَالِ وَٱلنِّسَآءِ

﴿وَالْوِلْدَانِ﴾ **واته:** بۆ جەنگ ناکەن بۆ ڕزگارکردنی ئەو موسڵمانانەی (مەککە) لە پیاوو ژن و منداڵان کە بت پەرستەکان پەکیان خستووە نایەڵن کۆچ بکەن بۆلای برایانی موسڵمانانیان لە مەدینە چونکە گیریان خواردووە بەدەست بێ باوەڕانی مەککەوە کە ئەوان باوەڕیان هێناوە و کۆچیان نەکردووە بۆ مەدینە و چونکە بێگومان ڕێگەیان لێ بەستراوە لە چاودێری کافران واتە بێ باوەڕەکان، ئەمانەش لە پیاوان بۆ نموونە وەك (سەلمەی کوڕی هیشام و وەلیدی کوڕی وەلید، و عەباسی کوڕی ئەبی ڕەبیعەو ئەبی جەندەو زۆرانی تریش وە هەروەها لە ژنانیش (ئومو شورەیکو) دوو خێزانی عەبدولڕەحمانی کوڕی عەوف و هەروەها منداڵانیش وەك عەبدوڵڵای کوڕی عەباس و عەبدوڵڵای کوڕی عومەرو وێنەی ئەمانە(خوایان لێ ڕازی بێت)[1].

(ئاگادارییەك)

پێغەمبەر (ﷺ) لە مەککەوە کۆچی کرد بۆ مەدینە لەگەڵ هەندێ موسڵمانان کە خاوەنی توانا بوون بەڵام ئەوانەی کە توانایان نەبوو لە پیاوان و لە ژنان و منداڵان لە مەککە مانەوە (بت پەرستەکان) زۆریان ئازار ئەدان و توانایان نەبوو کە بەرگری لە خۆیان بکەن و چونکە یاریدەدەرو پشتیوانیان نەبوو کە (دیفاعیان) لێ بکا چونکە دەستیان لە

---

(١) بڕوانە پەرتوکی (سیرەت و ژیاننامەی زاتی ڕەهبەر لە ڕەوشت و ئەخلاقو غەزەواتی پێغەمبەر (ﷺ)) لە نووسین و ئامادەکردنی (عبدالرحمن ملا طه عبدالعزيز)، بەرگی/١، لاپەڕە/٢٥٥.

هـەموو شـتێ براپـوو ئینجا پـەنایان بـرد بـۆلای پـەروەردگارو لـە خـوای گـەورە پاڕانـەوە جـا خـوای گـەورەش بـەم (ئایەتـە) وەڵامـی دانـەوەو هــەروەکو ئەفــەرموێت: ﴿ٱلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَآ أَخۡرِجۡنَا مِنۡ هَٰذِهِ ٱلۡقَرۡيَةِ ٱلظَّالِمِ أَهۡلُهَا﴾ **واته:** ئەوانەی کە ئەڵێن ئەی پەروەردگاری ئێمە تـۆ لـەم شـارەی مەککەیـە[1]. دانیـشتوەکانی زاڵـم و سـتەمکارن ئـەی خودایـە ڕزگارمان بکە چونکە ئازاری زۆرمان دەدەن و ڕێشمان نادەن کۆچ بکەین بۆ مەدینە ﴿وَٱجۡعَل لَّنَا مِن لَّدُنكَ وَلِيّٗا وَٱجۡعَل لَّنَا مِن لَّدُنكَ نَصِيرًا ٧٥﴾ **واته:** ئەی خودایە پشتیوانێکمان لەلایەن خۆتەوە بـۆ بنێـرە یارمـەتیمان بدات و سەرمان بخات ، لە ڕاستیدا بـت پـەرستەکانی (مەککـە) ئەوەنـدە زاڵم و ستەمکار و دڵڕەق بوون هەرکەسێ موسـڵمان بـوو ئازاریـان داو بـە کوتـەك و لێـدان ئـی وا هـەبوو ئـەیان (کوشـت)، تـاکو پێیـان بکرابایـە و ئەیانگێڕایەوە سەر (بت پـەرستی) و بەتایبەت بەرامبەر بەو کەسانەی کـە

---

(١) قرية: واته گوند بەڵام مەبەست شاری (مەککەیە) چونکە ئیبن و عەباس (ڕەزای خوای لێبێت) کە ئەم ئایەتەی ئەخوێندەوە ئەیفەرمو (من و دایکم لەوانە بووین)، بەڵام (موفەسیران) ئەڵێن (قريه) بە گوند و شاریش دەگوترێت ئەوەتە بزانە قورئان بە (مەککە) ئەڵێ (أُمّ القُرى)، واتە دایکی هەموو گوندان، جا بێگومان لە کاتێکدا مەککە لەو سەردەمەدا گەورەترین شاری ئەو دەوروبەرە بووەو چونکە پایتەختی هەموو وەڵاتی (حیجازە)و لەبەر (شەرەفی بەیتوڵڵاو هەتاکوو ئێستاکەش) بڕوانە: (تفسير القرطبي)، لە نووسینی (محمد بن أحمد الأنصاري)، بەرگی/٣، لاپەڕە/٤٠٢، هەروەها بڕوانە: (تفسير النابلسي) لەنووسینی (الدكتور محمد راتب النابلسي)، بەرگی/٢، لاپەڕە١٣٩..

بێ کەس و بێ پشتیوان بوون، جا بێگومان لە پاشان (نزاو دوعایەکیان) گیرابوو خودای بەزەیی و میهرەبان بەهانایانەوە هات و ئەو پێغەمبەرە مەزنەی (ﷺ) بۆناردن و (مەککەی) بۆ ئازاد کردن سوپاس بۆ خوا ، خوای گەورە ئەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ يُقَـٰتِلُونَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾ واته: ئەو کەسانەی باوەریان بە خواو بە فەرمانی خوا هەیە لە رێگەی خوا ئەجەنگن بۆ سەرخستن و رزگارکردنی موسلّمانان لە دیلی و ژێردەستی، ﴿ وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ يُقَـٰتِلُونَ فِى سَبِيلِ ٱلطَّـٰغُوتِ ﴾ واتە: ئەو کەسانەش (کافر)و بێ باوەڕن لە رێگەی (تاغوت) و شەیتاندا کوشتارو شەڕ دەکەن چونکە لەبەر توغیان و لادان لە رێگەی راست گومرابوون ﴿ فَقَـٰتِلُوٓاْ أَوْلِيَآءَ ٱلشَّيْطَـٰنِ ﴾ جا بێگومان ئەمانە دۆستانی (شەیتانن)، ئێوەش لەگەڵ دۆستان و یارانی شەیتاندا غەزا بکەن و بجەنگێن چونکە ئەو بێ باوەڕانە لەسەر رێگەو بیروباوەڕی شەیتان شەڕتان لەگەڵ ئەکەن ﴿ إِنَّ كَيْدَ ٱلشَّيْطَـٰنِ كَانَ ضَعِيفًا ﴿٧٦﴾ ﴾ واتە: بەراستی هەوڵ و پیلانی (شەیتان) و لایەنگرەکانی لاوازو دۆڕاوە، لەچاو دەسەلآت و توانای خودا بێ هێزو زەبوونە.

(لە پێشدا داوای شەڕکردنیان ئەکرد ئینجا جیهاد فەرزکراو داوای دواخستنیان ئەکرد)

﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ ﴾ (موفەسیرەکان) ئەفەرموون ئەم ئایەتە دەربارەی هۆی هاتنەخوارەوەی ئەم ئایەتە (پێشەوا نەسائی و حاکم) لە ئیبنو عەباسەوە دەگێڕنەوە دەڵێ (عەبدولرەحمانی کوڕی عەوف) و چەند هاوەڵێکی هاتنە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) ووتیان قوربان ئێمە پێش ئەوەی موسڵمان بین و لەوپەڕی هێزو بەتوانابووین کە موسڵمان بووین تووشی زەلیلی چەوسانەوە بووین ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی من فەرمانم پێکراوە بە لێبوردن و سەبرگرتن دەبێ خۆتان بگرن و شەڕ لەگەڵ قورەیشیەکان نەکەن و ئەوجا کاتێ موسڵمانەکان کۆچیان کرد بۆ مەدینە فەرمانیان پێکرا بە شەڕ لەگەڵ (کافران) بەڵام بڕێکیان خۆیان پەناداو ئامادەی جیهاد نەبوون[1].

ئیتر خوای گەورە ئەم ئایەتەی نارده خوارەوەو سەرکۆنەی کردن و فەرمووی: ﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ ﴾ **واتە:** ئایە سەرنجی ئەو جۆرە کەسانەت نەداوە کە لە سەردەمانێکدا گەرم و گوڕ بوون بۆ جەنگ و ڕووبەڕووبوونەوە بەردەوام پێیان دەوترا وازبهێنن وە دەست بپارێزن کاتی نیەو ئاینی خوا ناشرین مەکەن خوێنی خەڵکی بەناهەق

---

(١) بڕوانە تەفسیری ڕەوان بۆ تێگەیشتنی قورئان لە.نووسینی مەلا مەحمودی کەلالەیی، بەرگی|٥، لاپەڕە|١٠٨، لەگەڵ دەستکاری، هەروەها بڕوانە: (تەفسیری زمناکویی)، بەرگی ٥، لاپەڕە٢٣٤.

مەڕێژن.

(پوختەی ووتەکان): دەست لەجەنگ بگرنەوەو شەڕ مەکەن چونکە کاتی جەنگ نەهاتووە لەباتی جیهاد، ﴿وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُوا۟ ٱلزَّكَوٰةَ﴾ **واتە:** نوێژەکانتان بکەن و (زەکات) بدەن هەتا خوا مۆڵەت دەدات ، چونکە بێگومان لەوکاتی موسڵمانەکان لە (مەککە) بێهێز بوون و بت پەرستەکان زۆریان ئازار ئەدان (هەروەکو لە پێشەوە ئاماژەمان بۆ کرد) چونکە پێشتر هەندێ لە موسڵمانان داوایان لە پێغەمبەر (ﷺ) کرد کە ڕێگەیان بدات ئەوانیش شەڕ لەگەڵ (بت پەرستان) بکەن بەلاَم پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی هێشتا ڕێگەی شەڕم پێنەدراوە چونکە ئەوکات لەهەرماڵێك یەکێك موسڵمان ببوو، ئەگەر ڕێگەی شەڕ درابایە موسڵمانەکان لەگەڵ باوك و برای خۆیان ئەکەوتنە شەڕ ئەوکات موسڵمانەکان لەناو ئەچوون، ﴿فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ ٱلْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِّنْهُمْ يَخْشَوْنَ ٱلنَّاسَ كَخَشْيَةِ ٱللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً﴾ کەچی کە ڕۆژگارێك هاتە پێشەوە خوای گەورە جەنگی لەسەر فەرز کردن بۆ بەرگری لە ئاینی خواو ڕزگارکردنی خەڵکی ستەمدیدە هەندێ لەوانە لە خەڵکی دەترسان هەروەکو ترسیان لە خوای گەورە بەڵکو زیاتریش ﴿وَقَالُوا۟ رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا ٱلْقِتَالَ لَوْلَآ أَخَّرْتَنَآ إِلَىٰٓ أَجَلٍ قَرِيبٍ﴾ **واتە:** دەیان ووت پەروەردگارا تۆ بۆچی جەنگت لەسەر فەرز کردووین خۆزگە بۆ ماوەیەك مۆڵەتت دەدایىن و دوات دەخست. ﴿قُلْ مَتَٰعُ ٱلدُّنْيَا قَلِيلٌ وَٱلْءَاخِرَةُ خَيْرٌ لِّمَنِ ٱتَّقَىٰ وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا

﴿٧٧﴾ واتە ئەی پێغەمبەر (ﷺ) بەوانە بڵێ خۆشی ژیانی دونیا کەمەو پاداشتی کەمەو نامێنێ بەڵام ڕۆژی دوایی بۆ ئەو کەسانەی بە فەرمانی خوا هەڵدەستن و خۆیان لە بێ فەرمانی ئەپارێزن و غەزا ئەکەن و (شەهید) ئەبن باشترەو بەردەوامەو هەموو پاداشتێکیان پێ ئەدرێ هەروەها بەقەد داوێکی ناوکە خورما زوڵم و ستەمیان لێ ناکرێ.

(چەند ئاگادارییەك)

هەندێ لە (موفەسیران) ڕایان جیاوازە لەسەر ئەو (ئایەتەی) پێشووداکە بەهۆی چیەوە دابەزیوە، چ تاقمێك لە ئادەمیزاد ئەگرێتەوە...؟

یەکەم: شێخ حەسەنی بەصری (رەحمەتی خوای لێبێت) دەڵێ دەربارەی موسڵمانان هاتۆتە خوارێ (موجاهیدی تابعی) دەڵێ دەربارەی جوولەکەکان هاتۆتە خوارێ هەندێکی تر دەڵێن دەربارەی دووڕووەکان هاتۆتە خوارێ بەڵام هەندێ لە (موفەسیرەکان)ڕای شێخ (حەسەنی بەصری) بەلاواز دادەنێن، چونکە لە مێژووی هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) نەبیستراوە کە سەرپێچی لە ئەنجامدانی (حوکمێکی) خواو پێغەمبەر (ﷺ) و قورئانی پیرۆز بگرن و یان لە یاساو فەرمانەکانی بگرن و یان هەڵوێستی نالەبار بنوێنن.

دووەم:- هەندێ لە (موفەسیران) دەڵێن مەبەست ئەو تاقمەیە کە لە پێشەوە باسی کردن بەمەی دوا ئەکەون و خۆیان ئەدزنەوە لەجەنگ ئیتر ئایە مەبەست بەو تاقمە ڕابردووە هەر ناپاکەکان بووە.

چونکە ئەو ناپاکانە تێکەڵ بە بڕواداران بوبوون و لافی بڕوایان لێ ئەدا و بە بڕوادار سەیر ئەکران بەڵام دوور بوون لە ڕەوشتی ئیسلام و بەرنامەکەی.

سێیەم:- جاهەروەها زۆرێك لە (موفەسیران) ڕایان وایە مەبەست لەم ئایەتە پیرۆزە،هەندێ لەو موسڵمانانە بووە کە لە (مەککەوە) کۆچیان کرد بۆ (مەدینە) چونکە ئەوانە غەزایان پێ ناخۆش بووە، بەڵام ئەم (ڕایە) زۆر دوورە و (ڕایەکی) گونجاو نییە، بەڵکو دوتوانین بڵێین لێهاتووترین کەس لە غەزا لەگەڵ دوژمنانی خوادا ئەو موسڵمانە کۆچکەرانە بوون کە ماڵ و حاڵ و کەس و کاری خۆیان لە پێناوی خوادا بەجێهێشت و هەموویان خستە پشت گوێ لە پێناوی (ئیمان) و پەیامەکەیاندا ئیتر چۆن دەبێت بوترێت هەندێك لەوانە لە (غەزا) بێزار بوون و سستیان کردووە ؟[1].

(ڕاکردن لە مردن بەهیچ شێوەیەك ناکرێ)

ئەوجا با واتێنەگەن و وا نەزانن کە خۆشاردنەوەو دواکەوتنیان لە جەنگ ماوەی ژیانیان دوا ئەخات و تەمەن درێژ ئەبن ونە پەلامارو ڕۆشتنتان بۆ جەنگ مەرگتان لەپێش ئەخات جا بێگومان بەڕاستی مردنیش کارەساتێکی گشتی یە هەموو کەس دەگرێتەوەو کەس لە

---

(١) لەم چەند (ئاگاداریە) سوود لەم سەرچاوانە وەرگیراوە: ١- تەفسیری ڕەوان، بەرگی|٥، لاپەڕە|١٠٩. ٢- تەفسیری قورئانی پیرۆزلە نووسینی مامۆستا (مەلا عوسمان هەڵەبجەیی)، بەرگی|٢، لاپەڕە|٣٢٩. ٣- تەفسیری گوڵشەن بەرگی|١، لاپەڕە|٢٠٨.

چنگی (ملك الموت) قوتار نابیٚ، وە کەسیش لە دەردی (مردن) ڕزگاری نابیٚ و هەروەکوو ئەو ئایەتە پیرۆزە بۆمان ڕوون ئەکاتەوە و ئەفەرمووێ: ﴿ أَيْنَمَا تَكُونُواْ يُدْرِككُّمُ ٱلْمَوْتُ وَلَوْ كُنتُمْ فِى بُرُوجٍ مُّشَيَّدَةٍ ﴾ أي في أي مكانٍ وَجَدْتَهُم فَلاَ بُدَّ أنْ يدرِكُكم المَوْت عِنْدَ إنهاءِ الأجَل وَيُفاجِئكُم وَلَو تَحَصَّنْتُم مِنهُ بِالْحصُون المَنيعَة فَلاَ تَخشو القتالَ خَوْفَ المَوْتِ)[1]. واتە بێگومان دڵنیاش بن لەهەر جێگایەك دابن مردن پێتان دەگات لەوکاتەی (ئەجەلتان) بێت ئیتر لادان لە (غەزا) ئێوە ڕزگار ناکات لە (مردن) جا کەوابوو بۆ چ لە (جیهاد) ڕادەکەن و خۆ دەشارنەوە، هەتا ئەگەر لەنێو قەڵاو بورج و شوێنی سەخت و قایمیشدابن واتە لەهەر کوێدا بن (مردن) یەخەتان پیٚ دەگرێت هەردەمرن ﴿ وَإِن تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُواْ هَٰذِهِۦ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ ﴾ **واتە:** بێگومان هەرکات باوەڕ لاوازەکان ئەگەر خێرو چاکەیان بێتە ڕیٚ دەڵێن ئەمە لەلایەن خواوە وەیە ﴿ وَإِن تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُواْ هَٰذِهِۦ مِنْ عِندِكَ ﴾ **واتە:** خۆ ئەگەر تووشی بەلاو ناخۆشیەکیش هاتن بە پێغەمبەر (ﷺ) دەڵێن ئەمەیان بەهۆی تۆوەیەو خەتای تۆیە ! ! ﴿ قُلْ كُلٌّ مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ فَمَالِ هَٰٓؤُلَآءِ ٱلْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا ۝٧٨ ﴾ **واتە:** تۆش ئەی پێغەمبەر (ﷺ) پێیان بڵیٚ هەرچی خۆشی و ناخۆشییەك هەیە و دێتە ڕێگاتان هەر هەمووی لەلایەن خوداوەیە و

---

(١) بڕوانە (صفوە التفاسیر) لە نووسینی مامۆستا (محمد علی الصابونی)، بەرگی|١، لاپەڕە|٢٩١، چاپی بەیروت، (دار القرآن الكريم)، هەروەها بڕوانە: (التفسیر الواضح المیسّر) هەمان (نووسەر)، لاپەڕە، ٢٠١ چاپی (المكتبة العصرية بیروت).

تاقیتان دەکاتەوە هەمووشی بۆ ئیمانداران بەخێر دەگەڕێتەوە، جا ئیتر من نازانم ئەو خەڵکە باوەڕ لاوازە بۆ لە (حەقیقەت) و لە ڕاستیانە تێناگەن و لە قسەی ڕاست و درووست حاڵی نابن ، جا خوای گەورە ئەفەرمووێت: ﴿ مَّآ أَصَابَكَ مِنۡ حَسَنَةٖ فَمِنَ ٱللَّهِۖ وَمَآ أَصَابَكَ مِن سَيِّئَةٖ فَمِن نَّفۡسِكَۚ ﴾ **واتە:** هەر خۆشی و چاکەیەکت تووش بووە ئەوە بزانە لە خواوەیە، وە هەر ناخۆشی و خراپەیەکت تووش بووە ئەوە بزانە لە خۆتەوەیە هەندێ لە (موفەسیران) بەم جۆرە مانای ئەو ڕستانەی پێشوویان بەم جۆرەی خوارەوە کردووە، وەکو ئەفەرموون هەر شتێ تووشی تۆ بووە ئەی ئادەمیزاد لە چاکە ئەوە لە خواوەیە بەهۆی گەورەیی و میهرەبانی و دلۆڤانی خۆیەوە، وە هەر شتێ تووشی تۆ بووە ئەی ئادەمیزاد لە خراپە ئەوە لەخۆتەوەیە چونکە لە خراپەو لە ڕووداوی نالەبار و بەهۆی گوناهو تاوانی خۆتانەوە توشتان ئەبێ و خوا بۆتانی درووست ئەکات جا خوای گەورە ئەفەمووێ: ﴿ وَأَرۡسَلۡنَٰكَ لِلنَّاسِ رَسُولٗاۚ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدٗا ﴿٧٩﴾ ﴾ **واتە:** ئێمە تۆمان ناردووە ئەی پێغەمبەر (ﷺ) بۆلای هەموو کەسێ بەڕاستی واتە ئەی پێغەمبەر (ﷺ) ئەوەندەت بەسە کە خوا ئاگای لێتە، واتە بێگومان خوا خۆی شایەتە لەسەر ئەوەی ڕەوانەی کردووی و وە شایەتیشە لە نێوان ئەوان و تۆدا، وە ئاگاداریشە کە تۆ فەرمانی خوات پێ ڕاگەیاندوون و ئەوانیش کە چۆن پشتیان لەو هەق و ڕاستیە کردووە لەبەر بێ دینی خۆیانو لەبەر هەواو ئارەزووی (خراپ) ونەفسو شەیتان.

(جا بێگومان گوێڕایەڵی پێغەمبەر (ﷺ) گوێڕایەڵی خوای گەورەیە)

(موفەسیران) ئەفەرموون لەپاش باسکردنی ئەو شتە گرنگانەی پێشوو خوا هانی ئادەمیزاد ئەدا بۆ فەرمان بەرداری کردنی و گوێڕایەڵی پێغەمبەر (ﷺ) و مل کەچ کردن بۆ فەرموودەکانی پێغەمبەر (ﷺ) چونکە هەرکەسێ گوێڕایەڵی ئەو بکات ئەوا گوێڕایەڵی خودای کردووە هەروەکو خوای مەزن ئەفەرمووێ: ﴿مَّن يُطِعِ ٱلرَّسُولَ فَقَدۡ أَطَاعَ ٱللَّهَۖ﴾ (أي من أطاع أمر الرّسُولِ فقد أطاع الله لأنّهُ مُبلّغٌ عن اللـه) **واتـە:** بەڕاستی هەر کەسێ بۆ فەرمانی پێغەمبەر (ﷺ) گوێڕایەڵی بکات و کاری پێ بکات ئەو کەسە بۆ خوا ملی کەچ ئەکات چونکە ئەوەی بێگومان پێغەمبەر (ﷺ) بەخەڵکی ڕائەگەیەنێ فەرمانی خوایەو وە خوا کردویە بە پێغەمبەر (ﷺ) وە دەسەلاتی پێداوە کە فەرمانی خوا ڕابگەیەنێ چونکە فەرمانی پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی خوایە ﴿وَمَن تَوَلَّىٰ فَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ عَلَيۡهِمۡ حَفِيظٗا ٨٠﴾ (أي وَمَنْ أعْرضَ عن طاعَتِك فما أرسلناك يا مُحَمّدْ حافظاً لأعمالهم ومحاسباً لهم عليها إنّ عليك إلاّ البلاغ) **واتـە:** هەرکەسێکیش پشت هەڵبکات و ڕوو وەربگێڕێ گوێڕایەڵی نەکات ئەوە ئێمە تۆمان ناردووە ئەی پێغەمبەر (ﷺ) کە پاسەوان و چاودێری ئەوان بی بەسەریانەوە، دیارە کە بەرپرسیاریش نابێت لێیان بەڵکو تەنها ڕاگەیاندن و (تەبلغیت) لەسەرەو بەس، بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم فەرمودەیەی خودا پێغەمبەریش (ﷺ) دەفەرمووێ: (مَنْ أطاعَني فَقَدْ أطاعَ الله وَمَنْ يَعصيني فَقَدْ عَصَى الله وَمَنْ يُطِيع الأميرَ فَقَدْ أطاعَني وَمَنْ

يَعْصي الأميرَ فَقَدْ عَصَاني)[1] **واته:** هەرکەسێك فەرمانبەری من بکات یان بەگوێی من بکات ئەوە فەرمانبەری خوای کردووە، وە هەر کەسێك لەمن یاخی ببێ ئەوە بەڕاستی لە خوا یاخی بووە، وە کەسێك بەگوێی فەرمانڕەوایی موسڵمانان بکا بە گوێی فەرمانی منی کردووە، وە هەر کەسێك لە فەرمانڕەوایی موسڵمانان یاخی ببێ ئەوە لەمن یاخی بووە، ﴿ وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُواْ مِنْ عِندِكَ بَيَّتَ طَآئِفَةٌ مِّنْهُمْ غَيْرَ ٱلَّذِى تَقُولُ ﴾ **واته:** ئەو (دوو ڕووانە) کە دەچوونە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) دائەنیشتن و گوێیان لە فەرمودەکانی ئەگرت ئەیانگوت فەرمودەکانت تەواوەو ئێمە ملکەچین بۆی بەلاّم کە لەلای تۆ هەڵدەستان و ئەڕۆیشتن ئەچوونە شوێنێکی کە هەر خۆیانی لێ بوونایە ، کۆمەڵێك لەو (دووڕووانە) ئەوەی تۆ پێیان ئەڵێی و ئەوەی لەلای تۆ گوتیان ئەوهانیەو ڕاست ناکەن ﴿ وَٱللَّهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَ ﴾ **واته:** خودا دەینوسێ هەر پیلانێك بەشەودا دەیکەن لەدژی تۆ ڕێکی ئەخەن و دوژمنایەتی تۆ ئەکەن ﴿ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى ٱللَّهِ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ وَكِيلًا ﴿٨١﴾ ﴾ **واته:** ئەی پێغەمبەر (ﷺ) وازیان لێ بێنەو ڕوویان لێ وەرگێڕە و خۆیان تێ مەگەیەنە و پشت بەخوا ببەستە و باوەڕت هەبێ کە خوا سەرت ئەخات و خواش بەسە بۆتۆ کە ئاگاداروو یارمەتیدەرت بێت.

---

(١) رواهُ مسلم عن أبي هريرة (رضي الله عنه) وأخرجه أحمد والامام البخاري ايضاً، برقم الحديث ٧١٣١.

(ئەو قورئانە هیچ شك و گومانی تێدانیە کە لەلایەن خوداوە دابەزیوە)

جا هەروەها خوای گەورە فەرمانیان پێ دەکا کە لە (قورئان) ووردببنەوە چونکە ئەو قورئانە (موعجیزەی) پێغەمبەرێتی پێغەمبەرە (ﷺ) هەروەها بەڵگەو نیشانەی ڕاستیەتی چونکە دیارە کە ئەو گومانەش بوو گوێی نادرێ بە فەرمانەکانی خوا جا ئەوا سەرنجیان ڕائەکێشێ بۆلای ئەو قورئانەو فەرمان ئەدا بەیادو بیر لێ کردنەوەی تا هەر لە قورئانەکەدا بەڵگەو نیشانەی ڕاستیەکەی وەرگرن، ئینجا کە قورئان ڕاست بوو کەواتە دەبێ گوێڕایەڵی بکرێن جا خوای گەورە ئەفەرمووێ: ﴿ أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ ٱلْقُرْءَانَ ﴾ (أي أيُعْرِضُونَ عَن القرآن فَلاَ يتأمَّلُونَ فِيهِ لِيَعْلَمُوا كَوْنَهُ مِنْ عند الله تعالى) [1] **واتە:** ئایە ئەو (دووڕووانە) بۆ بیر لەو قورئانە ناکەنەوە (مەعناو) مەبەستی لێك بدەنەوە، وە بزانن فەرمانەکانی چییەو چۆنە؟[2] واتە بێگومان با وورد ببینەوەو بیری لێ بکەینەوە تا بۆیان دەرکەوێ کە لەلایەن خواوە

---

(١) بڕوانە: تەفسیری (حدائق الرّوح والرّيحان) لەنووسینی (محمدامين بن عبدالله الشافعي)، بەرگی|٦، لاپەڕە|٢٣٤.

(٢) هەروەك بۆ نموونە ئیمڕۆکە زۆران لەو خوێندەوارانەی کە خۆشیان بە موسڵمان و (موسەقەف) و زاناو لێهاتوو دائەنێن، هەر تەماشای ئەو (قورئانە ناکەن) بزانن چی تێدا نووسراوە لە (حیکمەت) و لە بارەی (ئیعجازەوە) لەباسی گەلانی پێشوو لە (بیدایەتەوە تا نیهایەت)، ئەم قورئانە هەمووی سەرسوڕهێنەرەو (موعجیزەی) پێغەمبەرانو پێغەمبەرمانە (سەڵاتو سەلامی خوایان لەسەربێ)، بڕوانە: ئیعجاز القرآن لە نووسینی (عبدالرحمن مەلا طە) عبدالعزیز لاپەڕە٦٧.

هاتووه ﴿ وَلَوۡ كَانَ مِنۡ عِندِ غَيۡرِ ٱللَّهِ ﴾ **واته:** خۆ ئەگەر لەغەیری خوابوویایەو هەروەکو گومانی بێ باوەڕەکانو دووڕووەکانەو وازەعم ئەبن واتە ئەگەر ئەم قورئانە لەلایەن هەر کەسێکی تر بهاتایە بێجگە لەخوا ﴿ لَوَجَدُواْ فِيهِ ٱخۡتِلَٰفٗا كَثِيرٗا ﴾ (أي لوكان هذا القرآن مختلقاً كما يزعم المُشْرِكونَ والمنافقونَ لوجدوا فيهِ تَنَاقُضاً كبيراً في أخبارهِ ونظمهِ ومعانيهِ ولكنّهُ مُنزّهٌ عَنْ ذلكَ) **واته:** خۆ ئەگەر ئەم (قورئانە) لەلایەن خوداوە نەهاتایە پڕی دەبوو لە جیاوازی و ناڕێکی و ناسازی و کەم و کورتی و (غەڵەتی) ، بەڵام چونکە فەرمودەی خودایە دەبینی لەهەموو کەم و کورتی و ناتەواوی و دژایەتیەك دوورە، هەروەها پڕە لە(ئەخباری) غەیبیو شتی نادیارو بەتایبەتی لەڕووی ڕەوانبێژیو ماناو مەبەستەکانیەوە.

(پاشکۆ)

(عَن عَبْدُالله بن عمرو (رضي الله عنه) قالَ هَجّرتُ إلَى رسُول الله (ﷺ) يَوْمَاً فأنا لَجُلُوسٌ إذا اخْتَلَف إثْنـان في آيـةٍ فارتَفَعَـتْ أصْـواتَهُمَا فَقَـالَ إنمّـا هلكتِ الأمَـمُ قَـبْلَكُم بـإخْتِلاَفِهم في الكتـاب)[1] **واتـە:** لـە عەبـدوڵڵای کـوڕی عەمرەوە (ڕەزای خوای لێبێت) ئەفەرمووێ: ڕۆژێك لەکاتی گـەرما چـووم بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) ئێمـە دانیـشتبووین لەوکاتـەدا دووکـەس ناکۆکیـان هـەبوو لـە ئایەتێکـدا وە دەنگیـان بـەرزبووەوە ئینجـا پێغەمبـەر (ﷺ) فەرمووی بەڕاستی گەلەکانی پێش ئێـوە لەناوچـوون بـەهۆی جیـاوازی و ناکۆکیان لە کتێبی خودادا.

---

(١) رواهُ مسلم والنسائي وأحمد.

(درووست نیە بلاوکردنەوەی هەواڵ بێ لێکۆڵینەوە)

قوله تعالى: ﴿وَإِذَا جَآءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ ٱلْأَمْنِ أَوِ ٱلْخَوْفِ أَذَاعُواْ بِهِۦ﴾ قال إبن كثير في أوّل هذه الآية الكريمة في تفسيره)[1] هَذا إنكارٌ عَلى مَنْ يُبادِرُ إلى الأمور قَبْلَ تَحققها فَيَخْبِرُ بِهَا ويفشيها وَيَنْشرُها وَقَد لا يكون لَها صِحّة) **واتە:** ئیبنو کەسیر (رەحمەتی خوای لێبێت) لە تەفسیرەکەیدا ئەڵێت هەرکەسێك سەبارەت بە هێمنایەتی یان مەترسی هەواڵێکمان پێدەگات بلاوی دەکەنەوە ئەمە بەڕاستی کارێکی زۆر خراپەو دەربارەی ئەو کەسانەی کە پەلە دەکەن لە بلاوکردنەوەی هەواڵ پێش لێکۆڵینەوەی ئایە ڕاستە یان درۆیە، پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: (كَفَى بِالمرءِ كَذِباً أَنْ يُحدِّثَ بِكُلِ ما سَمِعَ) [2] واتە بەسە ئەمە بۆ ئادەمیزاد کە بەدرۆزن دابنرێت کە هەرچی بیستی و گوێی لێ بێت و بیگێڕێتەوە، ئیبن و کەسیر لە تەفسیرەکەیدا[3] ئەفەرمووێت (وَلِنَذكُر هُهُنا حديث عمر بن الخطاب (رضي الله عنه) حِينَ بَلَغَهُ أَنَّ رَسُولَ الله (ﷺ) طَلَّقَ نساءَهُ فجاء من منزلِهِ حَتى دَخَلَ المَسْجِدَ فَوَجَدَ الناسُ يَقُولُونَ ذَلَكَ فَلَمْ يَصبرُ حتّى استأذنَ عَلى النبيَّ (ﷺ) فاسْتَفهمهُ أطَلَقْتَ نِساءَكَ؟ قَالَ لاَ فَقُلْتُ الله أكْبَرْ)[4]. واتە لێرەدا ئێمە باسی ئەو (حەدیسەی) ئیمامی عومەر (ڕەزای خوای لێبێت)

---

(١) بڕونە: (تفسير القرآن العظيم) لە.نوسينى (حافظ ابن كثير) لێکۆڵینەوەی (عبدالرزاق المهدى)، بەرگی|٢، لاپەڕە|٣٠٣.

(٢) رواه مسلم وابو داود وإبن حِبّان.

(٣) بڕوانە: (تفسير القرآن العظيم) لە دانانی (إبن كثير الدمشقي) بەرگی|٢، لاپەڕە ٣٠٤.

(٤) متفق عليه.

ئەکەین کاتێ هەواڵی پێدەگات کە پێغەمبەر (ﷺ) ژنەکانی خۆی تەڵاق داوە ئینجا لە ماڵەوە دێت بۆ مزگەوت دەبینی خەڵك ئەوە دەڵێن ئەویش سەبرو ئارام ناگرێ ئەچێتە ماڵی پێغەمبەر (ﷺ) داوای (ئیزنی) لێ ئەکات و ئەچێتە خزمەتی و لێی ئەپرسێ ئایە تۆ ژنەکانت تەڵاق داوە؟ پێغەمبەریش (ﷺ) ئەفەرمووێ: نەخێر حەزرەتی عومەریش ووتی بەدەنگی بەرز ووتم (الله أكبر) واتە خودا گەورەیە، وفي (رواية مسلم) فَقُلتُ أطَلَقْتَهُنَّ؟ فَقالَ (لاَ) فَقُمتُ عَلىَ باب المَسْجِدِ فَنادَيْتُ بأعلى صَوْتِي لَمْ يُطَلِق رَسُول الله (ﷺ) نساءَهُ وَنَزَلَتْ هذهِ الآية[1] واتە لە ڕیوایەتی (موسلم) دا هاتووە ئیمامی عومەر (ڕەزای خوای لێبێت) ووتی لێم پرسی و عەرزم کرد ژنەکانت تەڵاق داوە؟ فەرمووی نەخێر منیش لەبەر دەرگای مزگەوت بەدەنگی بەرز هاوارم کرد کە پێغەمبەر (ﷺ) ژنەکانی تەڵاق نەداوەون خوای گەورەش ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوەو فەرمووی:

﴿ وَإِذَا جَآءَهُمۡ أَمۡرٌ مِّنَ ٱلۡأَمۡنِ أَوِ ٱلۡخَوۡفِ أَذَاعُواْ بِهِۦۖ وَلَوۡ رَدُّوهُ إِلَى ٱلرَّسُولِ وَإِلَىٰٓ أُوْلِي ٱلۡأَمۡرِ مِنۡهُمۡ لَعَلِمَهُ ٱلَّذِينَ يَسۡتَنۢبِطُونَهُۥ مِنۡهُمۡۗ ﴾ **واتە:** ئەگەر ئەوان ئینجا چ دووڕووەکان بێت یان ئەو موسڵمانانەی کە ئیمانیان لاوازە هەواڵێکیان پێ بگات سەبارەت بە ئاسایش و ئارامی یاخود سەبارەت بە ترس و نارشەحەتی خێرا لەناو خەڵکیدا بڵاوی دەکەنەوە بەبێ ئەوەی بیر لەوە بکەنەوە کە زۆر جاران بڵاوکردنەوەی

---

(١) ئەمە لێرەوە پێشەوا (موسلم ڕیوایەتی) کردووە، بە ژمارەی ١٤٧٩، لە صەحیحدا هێناویەتی.

ئەو هەواڵە دەبێتە مایەی زەرەرو زیان بۆیە پێویستە ئەو جۆرە هەواڵانە بپارێزین و بە نهێنی بیانهێڵینەوە خۆ ئەگەر وایان نەکردایە ئیشەکەیان گەورە نەکردایە بەڵکو هەواڵەکەیان بگەیاندایە بە پێغەمبەر (ﷺ) لە سەردەمی خۆیدا یاخود فەرماندەی متمانە پێکراوی موسڵمانان لەهەر سەردەمێکدا ئەوە ئەوانەی کە بە قوڵی بیردەکەنەوە شارەزان و دەکۆڵنەوە لە نهێنی و ڕازەکان و دەیانزانی چی بکەن و هەڵوێستیان چۆن بێت و چۆن خەمی جەماوەر بخۆن، ﴿وَلَوْلَا فَضْلُ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُۥ لَٱتَّبَعْتُمُ ٱلشَّيْطَٰنَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٣﴾﴾ **واته:** ئەگەر خوا چاکەی لەگەڵ نەکردبان و ئەو پێغەمبەرەی بۆ نەناردبان ئەویش ڕێگەی پیشان نەدابان و هەموو شتێکی لە خراپەو چاکە بۆ ڕوون نەکردبانەوە لەهەموو کارێکتان دوای (وەسوەسەی) شەیتان ئەکەوتن تەنیا کەمێکتان نەبێ.

ئەوەی تری وەك ئەو دووڕوو و بت پەرستانەیان ئەکرد کە بە پێغەمبەریان (ﷺ) ئەگوت کاتێ پێی ئەگەیشتن ئێمە ملکەچین بۆ فەرمانەکانی خودای تۆ بەلأم دوو ڕوویان ئەنجام ئەداو بە نهێنی دوژمنایەتی پێغەمبەریان ئەکردو وە لە کردەوەی خراپیش خۆیان لانەئەداو نەئەگەڕانەوە.

خوا فەرمان دەكات بە پێغەمبەرەكەی (ﷺ) ئەگەر بەتەنیاش بیت بچۆرە غەزاو (جیهاد)

لێرەدا خوای گەورە ڕووی فەرمانەكە ئەكاتە (شەخسی) پێغەمبەر (ﷺ) وانیشان ئەدات كە ئەبێ بەو كارە هەڵستێ ئەگەر خۆی بەتەنیاش بێت هیچ كەسێكی تر یارمەتی نەدات هەروەكو ئەفەرمویێ﴿فَقَٰتِلۡ [1] فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفۡسَكَۚ ﴾ واتە: ئەی پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ دووژمندا شەڕ بكە تەنانەت ئەگەر بەتەنهاش بمێنیتەوە، چونكە تۆ لە كردەوەی خۆت بەرپرسیاری و نەك لە كردەوەی ئەوانەی كە دەیانەوێت خۆیان لە (جیهاد) بدزنەوە، هەروەها خوای گەورە هانی خاوەن باوەڕانیش ئەدا كە جەنگ بكەن لەگەڵ بێ باوەڕان و بت پەرستان و خوا نەناسان، تا دینی هەق بەرپابێ و ئالآی ئیسلام بەرزبێتەوە لە هەموو جیهان، جا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَحَرِّضِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَۖ عَسَى ٱللَّهُ [2] أَن

---

(١) هەندێ لە (موفەسیران) ئەفەرموون پیتی (ف) لێرەدات پێی دەڵێن (سببیە) واتە هۆو فەرمانێكی لەدوادا هەیە، هەندێكی تر لە (موفەسیران) ئەفەرموون (ف) فاء الفصیحة لأنها أفصحت عن جواب شرط مقدر (تقدیرهُ) إذا أردتَ یا مُحَمَد الفَوزَ والظفر علی الأعداءِ فقاتل في سبیل الله) بڕوانە (تفسیر حدائق الروح والریحان) بەرگی/٦، لاپەڕە/٢٣٩..

(٢) ئاگاداریيەك: پێشەوا (طبري) لە تەفسیرەكەیدا دەڵێت هەموو كردارێكی (عَسَى الله) واتە بێژێكی (الله) بەكاربێت ئەمە بۆ (حەتمی) و (واجبە) واتە (تەحقیق) و (حەتمیەت)، دەگەیەنێت، نەك بۆ هیواو ئومێد بەكاربێت.

يَكُفَّ بَأْسَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ﴾ واتــه: هـانی خـاوەن بـاوەڕانیش بـدەن بـۆ جیهاد و کوشتارو جـەنگ دژی خوانەناسـان چـونکە خـوای گـەورە هێـزو دەسەلاتی بێ سنووره بە توندی و بە سـەختی تۆڵـەیان لـێ دەسـتێنێت هــەر لــە دونیـا پــێش قیامــەت إنـشاء الله، ﴿وَٱللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَأَشَدُّ تَنكِيلًا ﴿٨٤﴾ ﴾ واته: بێگومان هێزو هەڵمەتی خـوا لـەوان سـەختترە لـە جەنگ و غەزادا لە سـزاو تۆڵەشـدا تونـدترو تیـژترە واتـە هێـزی خـوا لـە هەموو هێزێك بەتین تـرە سـزادان و تۆڵەسـەندنی بـەتین تـرە لـە هـەموو تۆڵەو سزادانێکی تر.

(چەند خاڵ و باسێکی گرنگ)

١- (موفەسـیرەکان)ئەفــەرموون ئــەم ئایەتــە پــیرۆزە ئەمــەی لــێ وەرئەگیرێ چونکە بە غەزاو جیهاد و تێکۆشان دەستدرێژی بـێ بـاوەڕان لـەکۆڵ ئەکـەوێت، بۆیـە پێویـستە موسـڵمانان بـە ئامۆژگـاری و ووتـاری ئایینی بە (موعظة) ی (حیکمەت) و (حەسەنە) بۆ ئەو مەبەستە هۆشیار بکرێنەوە، چونکە لەسەردەمی ئەمڕۆماندا (جیهـاد) بـە ووشـەو گفتوگۆو ئاخاوتن و بەڵگەی درووست ئـەکرێت بەسـوود وەرگـرتن لـە هۆکارەکـانی ڕاگەیاندن و ڕوونکردنەوەی ئیسلام بەجوانی.

٢- هەروەها ئایەتەکە ئەوەشی لێ وەرئەگیرێ کە ئەوپـەڕی هـەڵنانی تێدایـە بـۆ جیهـادو غـەزاکردن لەگـەڵ (کـافران) واتـە بـێ بـاوەڕان، وە هـەروەها ئایەتەکـە ئـەوەش دەگەیـەنێ ئەگـەر پێغەمبـەر (ﷺ) بەتـەنیا مایـەوەو کەسـی لەگـەڵ نەچـوو بـۆ (جیهـاد) پێویـستە پێغەمبـەر (ﷺ)

بەتەنیا دژی (کافران) و بێ باوەڕان بجەنگێ و واز لە (جیهاد) نەهێنێ چونکە خودا بەڵێنی سەرکەوتنی پێداوە.

٣– هەروەها ئەوەشی لێ وەردەگیرێ و بەدی ئەکرێ کە پێغەمبەر (ﷺ) لەهەموو کەس ڕەشیدو ئازاتر بووەو بە هیچ شێوەیەك لە دووژمن نەترساوەو وە باشترین پیاوی (حەربی) بووە، وە هەروەها جگە لە مەردی و ئازایەتیشی زۆر بە (حەیاو) بە شەرم بووەو دادگەری و عەدالەتی لە ڕادەبەدەر بووەو مەردو چاونەترس بووە، (ئیمامی عەلی) ئەڵێ ئەوکاتەی کە شەڕ گەرم ئەبوو کە پێی ئەڵێن (حُميَ الوطيس) ئێمە ئەگەر هێرشمان بۆ هاتبایە و خۆمان بە پێغەمبەر (ﷺ) ئەگرتەوە، (موفەسیران) ئەڵێن لەم ئایەتەی پێشوودا خودا فەرمانی دا بە پێغەمبەر (ﷺ) بۆ غەزا لە پێناوی خودادا، هەروەها فەرمانی پێ دا کە ئیمانداران هان بدات بۆ جیهاد و تێکۆشان لە ڕێگای خوادا جا بە بۆنەی ئەو دووانەوە یاسایەکی گشتی ئەهێنێ کە هەر ئامۆژگاری و هەوڵ و هاندان و کۆمەکیەك دەگرێتەوە، وەکو ئەفەرمووێ: ﴿ مَّن يَشْفَعْ شَفَٰعَةً حَسَنَةً يَكُن لَّهُۥ نَصِيبٌ مِّنْهَا ۖ وَمَن يَشْفَعْ شَفَٰعَةً سَيِّئَةً يَكُن لَّهُۥ كِفْلٌ مِّنْهَا ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ مُّقِيتًا ﴿٨٥﴾ ﴾ (أي من يشفع شفاعةً حسنة كعونِ ضعيفٍ أو دفع شَرٍّ عنهُ يكن له نصيبٌ من الأجرِ ومن يشفع شَفاعةً سيئةً مخالفة للشّرح كالشفاعة لإسقاط حَدٌّ من حدود الله تعالى كمن يشفع للسارق أو القاتل أو الزّاني لِئلاّ لايقامٌ عَليه الحدُّ يكن لهُ وزرٌ من هذه الشّفاعة لأنّهُ إعانة لِلأشرار على انتهاك محارم اللهِ وفيهِ ضررٌ عظيمٌ على

المجتمعِ) **واتە:** ئەی موسڵمانان بزانن کە ئەوەی تکایەکی باش بکات بەین و نێوانی خەڵکی ڕێك بخات هەوڵی تەبایی بدات هەروەها دوژمنایەتی بڕەوێنێتەوە، ئەوە بەشێکی چاکی لە پاداشت بەدەست دەکەوێت لە دنیادا ڕێزدارو خۆشەویست دەبێت لە ڕۆژی دواییشدا پاداشتی زۆری هەیە، بەڵام بێگومان ئەوەی تکایەکی (خراپ) بکات بۆ نموونە (تکا بۆ تاوانبارێك) بکات و پاکانە بکا بۆ دزی کەریان (قاتل) و (زینا)کەر ئەویش بەشێکی مسۆگەری هەیە لە (سزاو لێپرسینەوە) واتە خواش هەمیشە بەسەر هەموو شتێکدا بەتواناو چاودێرە.

(باسێك لە فەرماندان بە وەڵامدانەوەی سەلام بە چاکترین شێوە)

خوای کار جوان و پەروەردگار ئێمەی موسڵمان فێری (سەلام) و دابو نەریتەکانی چاك و چۆنی ئەکا چونکە بێگومان سەلام کردن کلیل و (میفتاحی) هەموو وەتەیەکەو یان وەکو تکاو شەفاعەتێکی خێرو حەسەنەیە، وە سەلام کردن ئەبێتە (مەحەبەت) و خۆشەویستی و پتەوکردنی پەیوەندی (موجتەمەع) و کۆمەڵگا و خستنەوەی برایەتی و تەبایی یەکووتری جا بەڕاستی (سەلام)یش موژدەیەکە بۆ ئادەمیزاد کە پێی ڕائەگەیەنی، مەبەست ئەوەیە ژیانت بە ئاشتی و هێمنی بێت ئەوجا ژیانێکیش ئەوهابێ سەربەرزو بەختەوەریە، بەڵام ژیانی پڕ لە تەنگ و چەڵەمەو ئاژاوەو مردەنیە، جا پێویستە لە سەر هەموو خاوەن باوەڕو مرۆڤێکی بە ویژدان و بە (ئینصاف) بە خۆشی و بە سەربەرزی و

بەختەوەری و کامەرانی بژی و ئـەدەب و ئـەخلاق و ڕەوشـتە بـەرزەکانی ئیسلام بەجێ بێنێ و جا خوای گـەورە ئەفـەرمووێ ﴿ وَإِذَا حُيِّيتُم بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا۟ بِأَحْسَنَ مِنْهَآ أَوْ رُدُّوهَآ ﴾ (أي إذا سلّمَ عليكم فردّوا عليـه التحيّـة.. بِأفْضَلَ ممّا سلّمَ أو ردُّوا عليهِ بمثلِ ماسلّم) **واته:** هەرکاتێ سـەلامتان لـێ کرا ئێوەش (ئەی ئیمانداران) وەلآمی ئەو سەلامە بدەنـەوە بـە جـوانترین شێوە و شیرنترین لەوە یاخود وەکو خۆی وەلآمیان بدەنەوە، نەك کەمتر لـەو، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ حَسِيبًا ﴿٨٦﴾﴾ (أي إنّـهُ تعـالى مُحاسـبٌ ومجازٍ على كُلّ شيءٍ من أعمالِكُمْ صغيرَها وكبيرها) **واته:** بەڕاسـتی خـودا لەسەر هەموو شتێك (سەلام کردن) وشتی تر (حیسابتان) لەگەڵ دەکات و لەگشت کەسێك دەپرسێتەوەو پاداشتی هەموو کارێکیش دەداتـەوە، چ گەچکە بێ و چ گەورە بێ.

(پاشکۆ)

زانایان ئەفەرموون: کاتێك موسڵمانان سڵاوتان لێ دەکەن بـەجوانترین شێوە وەلآمی سڵاوەکەیان بدەنەوە یان هیچ نەبێت وەکو خـۆی وەلآمـی بدەنــەوە بـە چـاکترین وەلآمدانــەوە (سـوننەتە) وەك خۆشـی (فـەرزە) هەروەها سڵاوکردن (سوننەتە) و جواب و وەلآمـی (فـەرزە) و پێویـستە، جا لە عیمرانی کوڕی حەسەن (ڕەزای خـوای لێبێـت) ئەگێڕنـەوە گـووتی پیاوێ هاتە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) سەلامی کردوو ووتی (السَلامُ عَلَـيْكُمْ) جا پێغەمبەر (ﷺ) وەلآمەکەی دایەوەو پیاوەکە دانیشت ئینجا پێغەمبـەر (ﷺ) فەرمووی (عَشَرَ) واتە دە خێری گەیشتێ ، پاشان یـەکێ تـر هـات و

ووتــی (الــسّلامُ عَلَــيْكُم وَرَحْمَــةُ الله) پێغەمبــەر (ﷺ) وەڵامــی دایــەوەو ، پیاوەکە دانیشت ئینجا فەرمووی (عشرين) واتە بیـست خێـری گەیـشتێ، وە لە پاشان پیاوێکی تر هات گوتی (السّلامُ عَلـيْكُمْ وَرَحْمَـةُ اللهِ وَبَركاتُـهُ) جا پێغەمبەر (ﷺ) وەڵامی دایەوەو دانیـشت و فـەرمووی (ثلاثـون) واتـە سی خێری گەیشتێ[1]، ئەوجا هەروەها لێرەدا بۆمان ڕوون دەبێتـەوە تـا (صیغەی) واتە زاراوەی سەلام زیاتر بێـت و بخـوێنی بەسـەر موسـڵمانان ئەوە زیاتر خێرو پاداشتی دەگاتێ دیسان لـە خـاتوو عائیـشەوە (ڕەزای خـوای لێبێـت) ئەگێڕنـەوە ئـەڵێت پێغەمبـەر (ﷺ) فـەرمووی پـێم ئـەوە حەزرەتی جوبرەئیله (فریشتەی وەحی) سەلامت لێ دەکـات منـیش ووتم (وَعليهِ السّلام ورحمـةُ الله وبركاتُـهُ)[2]، دیـسان ئەگێڕنـەوە لـە سـەلمانی فارسیەوە (ڕەزای خوای لێبێت) ئـەڵێ پیاوێـك هاتـە لای پێغەمبـەر (ﷺ) گوتی (السلام عَليْكَ يَا رَسُـول الله) پێغەمبـەریش (ﷺ) فـەرمووی (وَعَلَيـك الـسلام ورَحْمَـةُ الله)، وە هـەروەها پیـاوێکی تـر هاتـە خزمـەتی و گـووتی (الـسَّلامُ عَلَيْـكَ يـا رَسُـول اللهِ وَرَحْمَـةُ الله) پێغەمبـەر (ﷺ) پێـی فـەرموو (وَعَليكَ السّلام وَرحمةُ الله وبَركاتهُ) پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی (وَعَلْيـكَ) پیاوەکە ووتی (قوربان فلان و فلان) هاتن سـەلامیان لـێ کـردی وەڵامـی سەلامەکەت بۆ ئەوان لە هی من زیاتربوو ئینجا پێغەمبەر (ﷺ) فـەرمووی تۆ کە سەلامەکەت کرد (زێدەت) بـۆ نەهێـشتینەوە تـا بـۆت زیـاد بکـەین

---

(١) رواهُ أبو داود والترمذي والنسائي وأحمد والبيهقي، وَقَالَ الترمذي هذا حديثٌ صحيحٌ.

(٢) متفق عليه.

چـونکه خـودا ئەفـەرموێ: ﴿ وَإِذَا حُيِّيتُم بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّواْ بِأَحْسَنَ مِنْهَآ أَوْ رُدُّوهَآ ﴾ ئێمەش بە ئەنـدازەی خـۆی وەلاممـان دايتـەوە [1]، جـا خـوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ ﴾ (هذا قَسَمٌ من اللهِ بجمـع الخلائـق يـوم الميعـادِ أي الله الواحـد الذي لامعبود سواه لِيحْشرنكم الله أيّها النّـاس مـن قبـوركُمْ ليـوم الحسابِ والجزاءِ الذي لاشكَّ فيه) **واته:** بێگومان لەخوا زیاتر هیچ خوایەکی تر نیـە کە شایستەی پەرستن بێت، سوێندبێت هـەمووتان کۆدەکاتـەوەو زینـدوو دەکاتەوە لەناو گۆڕاو بۆ مەیدانی مەحشەرە لـە ڕۆژی قیامەتـدا بـۆ ڕۆژی تۆڵـەو حیـساب وجـەزا داو کـە هـیچ شـك و گومـانێکی تێدانیـە ﴿ وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ ٱللَّهِ حَدِيثًا ﴿٨٧﴾ ﴾ (لفظـهُ إسـتفهامٌ ومعنـاهُ النفـيُّ أي لا أحـد أصدقُ في الحديثِ والْوعدِ منَ ربِّ العـالمينَ) **واته:** کـێ لـە خـوا ڕاسـتگۆترو قـسە ڕاسـتربێت، واتـە کـەس هەیـە لـە خـوا ڕاسـتگۆتر بێـت، چـونکە فەرموودەی خوا بە ڕاستی و بە تەواوی دێتە جێ و ڕوو ئەدات بەبێ شـك و گومان، بلێنەکانی دێتەدیو ئەباتەسەر.

---

(١) هذا الحديث ذكرهُ السيوطي في تفسير (الدرُّ المنثور) ونسبهُ للإمام الطبري وللإمام أحمد في الزُهد وابن المنذر والطبراني.

(قەت نابێ پشت بە دووڕووان ببەستن و هەرگیز بڕوا ناهێنن)

پێشەوا موسلیم لە زەیدی کوڕی سابتەوە (ڕەزای خوای لێبێت) دەفەرموویت پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ هاوەڵە بەڕێزەکانیا ڕێککەوتن بۆ (غەزای ئوحود) بەڵام هەر لە ڕێگادا گەلێکیان وەك ئوبەی و هاوڕێکانی گەڕانەوە ئەوجا لەبەرامبەر ئەو کارە ناڕەوایە هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) بوونە دوو دەستە، هەروەها دەستەیەکیان گووتیان ئەوانە (مونافیقن) ئەبێ شەڕیان لەگەڵ بکرێ و بیانکوژین، بەڵام دەستەکەی تر ووتیان نابێ شەڕیان لەگەڵ بکەین چونکە بە (ظاهر) ی بڕوادارن بەڵکو ئەگەڕێنەوەو پەشیمان ئەبنەوە، جا بەم هۆیەوە خوای گەورە ئەم (ئایەتەی) ناردە خوارەوەو فەرمووی: ﴿فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ﴾ **واتە:** چیتانە ئەی بڕواداران دەربارەی دووڕووەکان دوودەستن ، بۆ بەتێکڕایی بڕیاری ((کوفر)یان) نادەن چونکە ئەو (دووڕووانە) دوژمنن خودا بە کردەوەی خۆیان سەری لێ شێواندن و گومڕای کردوون، ﴿وَاللَّهُ أَرْكَسَهُم بِمَا كَسَبُوا﴾ **واتە:** خوا بەهۆی کردەوەی خراپیان لە ئاینی ئیسلام هەڵیگێڕانەوە بۆ بت پەرستی و بێ باوەڕی، چونکە ئەوانە چۆن بیرو باوەڕ چووبووە ناو مێشکیان ئەوهاش هاتەدەرەوە بێ ئەوەی هیچ جێگیر بێ ئیتر خوا باش ئەیانناسێ کەوابوو ئێوەش دوو دڵ مەبن بەرامبەریان و بشزانن کا (کافرن) و تۆڵەیان هەر کوشتنەو﴿أَتُرِيدُونَ أَن تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ﴾ **واتە:** ئێوە ئەتانەوێ ڕێگەپیشانی کەسێك بدەن

کە خوا ڕێگەی لێ بزرکردونە و گومڕای کردوونە﴿ وَمَن يُضۡلِلِ ٱللَّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُۥ سَبِيلٗا ﴿٨٨﴾ ﴾ **واتە:** هەرکەسێك خوا گومڕای بکات هەرگیز ناتوانێت هیچ ڕێگایەك بۆ دەربازبوون بدۆزێتەوە، واتە بێگومان ئەو دووڕووانە بە قسەتان ناکەن هەر ڕێگەی تاریك ئەگرن و ناگەڕێنەوە سەر ڕێگای ڕاستی ﴿ وَدُّواْ لَوۡ تَكۡفُرُونَ كَمَا كَفَرُواْ فَتَكُونُونَ سَوَآءٗۖ ﴾ **واتە:** کافرو دووڕووەکان ئاواتەخوازن و هەولیش دەدەن کە ئێوەش وەك ئەوان ڕێگای ((کوفر)و) بێدینی بگرنە بەر تا هەردوولاتان یەکسان بن ﴿فَلَا تَتَّخِذُواْ مِنۡهُمۡ أَوۡلِيَآءَ حَتَّىٰ يُهَاجِرُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِۚ ﴾ **واتە:** ئێوە دۆستایەتیان مەکەن و، هەروەها مەیانکەنە دۆست تا لە ڕێی خوا کۆچ دەکەن و بەباشی خۆیان یەکلادەکەنەوە بۆ خوا﴿فَإِن تَوَلَّوۡاْ فَخُذُوهُمۡ وَٱقۡتُلُوهُمۡ حَيۡثُ وَجَدتُّمُوهُمۡۖ ﴾ **واتە:** ئەگەر کۆچیان نەکردو ڕوویان وەرگێڕاو هەر مانەوە لەسەر دوژمنایەتی خواو پێغەمبەرو یارەکانی، ئەوە لەهەر شوێنێك تووشیان بوون دەستگیریان بکەن و بەدیلیان بگرن و بیانکوژن، ﴿وَلَا تَتَّخِذُواْ مِنۡهُمۡ وَلِيّٗا وَلَا نَصِيرًا ﴿٨٩﴾ ﴾ **واتە:** لەوانە مەکەنە لایەنگرو پشتیوان چونکە ئەوانە هەر لەسەر بیرو باوەڕی خۆیانن و ناگۆڕێن، وە هەر کاتێك دەسەلاتیان بوو کاری ناپاکی خۆیان ئەکەن، ﴿إِلَّا ٱلَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَىٰ قَوۡمِۭ بَيۡنَكُمۡ وَبَيۡنَهُم مِّيثَٰقٌ أَوۡ جَآءُوكُمۡ حَصِرَتۡ صُدُورُهُمۡ أَن يُقَٰتِلُوكُمۡ ﴾ **واتە:** لەناو ئەوانەدا کە باسکران تەنها ئەو کەسانەیان مەکوژن کە پەیوەندییان لەگەڵ هۆزێکدا هەیە کە لە نێوان ئێوەو ئەو

هۆزەدا دۆستایەتی یان پەیمان هەیەو لەیەکتری ئەمینن، یاخود لەکاتی تەنگانەدا یارمەتی یەکتری ئەدەن، یان مەگەر ئەو کەسانەی بە ناچاری هاتبنە لاتان و دوودڵ بن لەگەڵتان جەنگ بکەن، ﴿أَوْ يُقَٰتِلُوا۟ قَوْمَهُمْ ۚ وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَٰتَلُوكُمْ ۚ﴾ واتە: خۆ ئەگەر خوای گەورە ویستبای زاڵی دەکردن بەسەرتاناو بەشەڕدەهاتن لەگەڵتاندا، بەلاّم وا ئێستا خوا دڵی ڕاگرتوون و نایانەوێ لەگەڵتان نەیاربن﴿فَإِنِ ٱعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَٰتِلُوكُمْ وَأَلْقَوْا۟ إِلَيْكُمُ ٱلسَّلَمَ فَمَا جَعَلَ ٱللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا ﴿٩٠﴾﴾ **واتە:** کە ئەوان خۆیان لاداوە لێتان و جەنگیان لەگەڵ نەکردوون، وە ئەوان بۆخۆیان ڕێ و ڕێبازی ئاشتیان گرتۆتە بەر ، بەڕاستی خواش هیچ ڕێگەیەکی نەداوە بە ئێوە دەستیان بۆ بەرن و جەنگیان لەگەڵ بکەن واتە خوای گەورە ڕازی نییە ئێوە دەستدرێژیان بکەنە سەر.

(پاشكۆ)

زانای بەناوبانگ (عیماددین ئەبی سعود ی کوردی) لە تەفسیرەکەیدا ئەفەرموێ: ئەم قەومە (بنی مدلّج) بوون هاتن بۆ (مەدینـە) بۆ خزمەتی پێغەمبەر (ﷺ) گوتیان ئێمە بۆ هەموو گەلەکەمان هاتووین بۆ خزمەتت و کە (شەڕت) لەگەڵ نەکەین و هەروەها چۆن بلێین لەگەڵ تۆدا ئەدەین ئاواش لەگەڵ قەومەکەی خۆشمان بەلێن ئەدەین کە شەڕیان لەگەڵ نەکەین و پێغەمبەریش (ﷺ) بەمە ڕازی بوو، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿سَتَجِدُونَ ءَاخَرِينَ يُرِيدُونَ أَن يَأْمَنُوكُمْ وَيَأْمَنُوا۟ قَوْمَهُمْ كُلَّ مَا رُدُّوٓا۟ إِلَى ٱلْفِتْنَةِ أُرْكِسُوا۟ فِيهَا ۚ﴾ (أي كُلّما دَعُوا إلى الكُفْرِ أو قِتال المُسْلِمينَ عـادوا

إليه وَقُبِلوا فيه على أسْوأ شَكْلٍ فَهُمْ شَرٌ مِنْ كُلّ عَدوٍ شَرير) [1]، **واتـە:** هەروەها کەسانێکی تری بێ دین هەن کە دەیانەوێ وا نیشان بدەن کە باوەڕدارن تا ئێوە لێیان ئەمین بن و ئاسایش و هێوریش بۆ قەومەکەیان دەستەبەر بکەن، ئەوانە بێگومان هەرکاتێك بانگ بکرێن بۆ ئاشوب و فیتنە نانەوە[2]، زوو دەچن بە دەنگیانەوە ، واتە هەرکاتێ قەوم و هۆزەکانیان بانگیان بکەن بۆ شەڕ کردن لەگەڵ موسڵمانان دا زوو ئامادەباشی پیشان ئەدەن و پاڵ دەدەن و دژی موسڵمانان شەڕ دەکەن لەهەمو دووژمنێك دووژمنترن ﴿فَإِن لَّمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَيُلْقُوٓاْ إِلَيْكُمُ ٱلسَّلَمَ﴾ **واتە:** ئەگەر لە خراپەکاری و بەدفەڕی و ئاژاوە نانەوە خۆیان لانەدا لێتان واتە ڕێگەی ملکەچی و ئاشتیان نەگرتەبەر ﴿وَيَكُفُّوٓاْ أَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَٱقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ﴾ **واتە:** دەستیان لە کوشتن و بڕینتان هەڵنەگرت ئەوکاتە ئێوەش لەهەر جێگایەکدا دەستتان لەسەریاندا زاڵ بوو بیانگرن و دیلیان بکەن، خۆ ئەگەر هەر دەتسدرێژی

---

(١) هەندێ لە (موفەسیرانی تر) لەسەر ئەم ئایەتە ئەفەرموون ﴿كُلَّ مَا رُدُّوٓاْ﴾ أي كُلما دعوا إلى الفتنة، أي إلى الشّرك وَعداوة الْمُؤمنين (أرْكِسُوا فيها) أي قَلَبوا في الفتنة أقْبَح قلب) هەندێکی تر ئەفەرموون لەسەر ئەم ڕستەیەدا (أركسهُمْ بِمَا كَسَبُوا) **واتە:** خۆ گێڕانەوەیە بۆ هاوبەشدانان و (کوفر)ەکەیان بەهۆی کردەوەی قەبیح و خراپەکانیانەوە، وە هەروەها ئەمەشی لێ وەردەگیرێ کە ئادەمیزاد بە هۆی کردەوەی نالەبارو خراپ بەرەو (کوفر) ئەڕواو ئەچێ، خوا بمانپارێزێ بە میهرەبانی خۆی.

(٢) زۆرێك لە (موفەسیرەکان) ئەڵێن مەبەست لە (الفتنە) دا بە واتای هاوەڵ دانان و شیرکە خوا پەنامان بدات.

کاریش بوون بیانکوژن ﴿وَأُوْلَٰٓئِكُمۡ جَعَلۡنَا لَكُمۡ عَلَيۡهِمۡ سُلۡطَٰنٗا مُّبِينٗا ٩١﴾

﴿ **واته:** ئێمه دەسەلأتی تەواوو ئاشکرامان بەخشیوه به ئێوه دژی ئەو جۆره کەسانه که (خیانەتتان) لەگەڵ ئەکەن ئێوەش دژایەتیان بکەن چۆن بۆتان گونجا لەناویان ببەن و بیانکوژن.

(پاشکۆ)

خوێنەواره ئازیزەکانم، ((موفەسیرەکان))، ناکۆکن و جیاوازیان هەیه لەسەر دابەزینی ئەم ئایەتەی پێشوودا چونکه گەلێ ئاخاوتن و قسەی لەسەر هەیه و برێ لەوانه زانای بەناوبانگ (قەتادە) ئەلێت ئەم ئایەته دابەزیوه لەبارەی قەوم و گەلی (تُهامە) چونکه داوای ئەمانیان کرد له پێغەمبەر (ﷺ) بۆ ئەوەی که ئەمین بن له موسڵمانەکان و لەلای گەل و هۆزەکەی خۆشیان بمێننەوه، هەروەها (موجاهید) ئەفەرمووێ: ئەم ئایەته دابەزی به بۆنەی قەوم گەلی مەککەوه هەروەها (سُدی) ئەلێت نازل بوو بەهۆی (نەعیمی کوڕی مەسعود)ەوه که دەیویست ئەمین بێ له موسڵمانان و له موشریکەکانی دەوروبەری دا، وه هەروەها (حەسەنی بەسری)ش ئەلێت ئەم ئایەته دابەزی بەهۆی گەل و هۆزی (ئەسەد و غەتفانەوه)، کەوا هاتن بۆ مەدینه موسڵمان بوون له پاشان گەڕانەوه بۆ ولأتەکەی خۆیان و بەلأم دوایی بوونەوه به موشریك و کافر[1]، خودا پەنامان بدات.

---

(١) بڕوانه: تەفسیری (أبی سعود) له نووسینی: (القاضي ابي سعود محمد بن مصطفى العمادي)، بەرگی/٢، لاپەڕه/٢١٥، وه بڕوانه (تفسیر حدائق الرّوح والرّیحان)، بەرگی/٢٦٩.

(باسێك لە كوشتنی خاوەن باوەڕ بە نەزانی و هەڵە)

(موفەسیران) لەچەند ئایەتی ڕابردوودا باسی پەیوەندی موسڵمانان کرا لەگەڵ ئەو چوار تاقم و کۆمەڵەدا کە ڕوونکرانەوەو ڕاڤەکران، ئینجا باسی کەسانێك یا تاقمێك کرا کە کوشتنیان حەڵاڵەو واتە ڕەوایە، ئەوجا دێتە سەرباسی پەیوەندی (بڕواداران) لەگەڵ یەکتردا باسی کوشتنیان ئەکات بۆ یەکتر ئیتر بە هەڵە بێ یان بە (عەمدیەوە) بێ وە یان بە دەستی قەست کە ئەمەیان زۆر ناڕاست و ناڕەوایەو وە تاوانێکی گەورەیە، وە خوای گەورە لەم ئایەتەدا ئاماژە ئەکات و ئەفەرموێ: ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَن يَقْتُلَ مُؤْمِنًا﴾ ئیبن و جەریر (ڕیوایەتی) کردووە لە عەکرەمەوە ئەڵێ (حارسی کوڕی یەزید لە بەنی عامری کوڕی لوئەی)، لەگەڵ (ئەبو جەهل)دا عەزابی واتە سزای (عەیاشی کوڕی ئەبو ڕەبیعە)یان ئەدا، ئینجا پاش ماوەیەك (حارس) موسڵمان بوو جا کۆچی کرد بۆ مەدینە جا ئەیویست بچێت بۆ خزمەت پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئەوجا لەڕێگادا گەیشت بە (عەیاش) و لە جێگایەکدا کە پێیان ئەووت (حوڕە) جا بێگومان (عەیاش) بە شمشێر دای گرتەوە تاکو هێزی لێ بڕی و بێ دەنگی کردو کوشتی بەلاَم نەیزانی موسڵمان بووەو وای ئەزانی هەر (کافرە)و بێ باوەڕە، ئینجا پاشان هات بۆ خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) خەبەری کوشتنی (حارسی) پێدا، ئەوجا بەو هۆیەوە ئەم ئایەتە پیرۆزە دابەزی هەروەکو خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَن يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَـًٔا﴾ **واتە:** هیچ باوەڕدارێك بۆی نیە باوەڕدارێکی

تر بکوژێت یانی ڕەوا نیە بۆ موسڵمان کە موسڵمان بکوژێ مەگەر بە نەزانی و هەڵە بیکوژێت[1]، ﴿وَمَن قَتَلَ مُؤۡمِنًا خَطَـٔٗا فَتَحۡرِيرُ رَقَبَةٖ مُّؤۡمِنَةٖ وَدِيَةٞ مُّسَلَّمَةٌ إِلَىٰٓ أَهۡلِهِۦٓ إِلَّآ أَن يَصَّدَّقُواْۚ﴾ واتە: ئەگەر کەسێك خاوەن باوەڕێکی بەهەڵە کوشت ئەوە لەسەری پێویست کراوە بەندەیەکی خاوەن باوەڕ ئازاد بکات و خوێنەکەشی بدات بە کەسوکاری کوژراوەکە[2]، واتە تۆڵەش ئەدرێتە خزمانی کوژراوەکە تۆڵەش یا بە پارە یا بە ماڵ و سامان بەراورد ئەکرێ و لەسەری ڕێك ئەکەون، مەگەر خاوەن کوژراوەکە لێی خۆشببێ ئەوکاتە تۆڵەی لەسەر لائەکەوێ ئەمەش بۆ ئەوەیە کە دڵی خاوەن خوێنەکان دابین بکەن و دوژمنایەتی نەمێنێ، ﴿فَإِن كَانَ مِن قَوۡمٍ عَدُوّٖ لَّكُمۡ وَهُوَ مُؤۡمِنٞ فَتَحۡرِيرُ رَقَبَةٖ مُّؤۡمِنَةٖۖ وَإِن كَانَ مِن قَوۡمِۭ بَيۡنَكُمۡ وَبَيۡنَهُم مِّيثَٰقٞ فَدِيَةٞ مُّسَلَّمَةٌ إِلَىٰٓ أَهۡلِهِۦ وَتَحۡرِيرُ رَقَبَةٖ مُّؤۡمِنَةٖۖ﴾ واتە: ئەگەر موسڵمانە کوژراوەکە لە هۆزێکی بێ باوەڕ بوو کە دووژمنی موسڵمانەکان بوون و لەگەڵیاندا لەشەڕدابوون ئەوە لەم حالەتەدا تەنها

---

(١) کوشتنی هەڵە ئەوەیە کە گولەیەکی لەدەست دەرچێ بەبێ ئەنقەست موسڵمانێك بکوژێت..هتد..

(٢) جا بێگومان (زانایانی تەفسیر) ئەفەرموون هەرکەسێ ئینسانێکی باوەڕداری کوشت بەهەڵە دەبێ لە تۆڵەی دووشت بکات یەکەم ئازادکردنی بەندەیەك ئەگەر دەست کەوێ، دووەم خوێنێك بەکەس و کارەکەی بدرێ، مەگەر بیکەنە صەدەقە و بیبەخشن و عەفوی بکەن.

ئازادکردنی دیلێکی موسڵمانی لەسەرەو بەڵام خوێنەکەی لەسەر نیە چونکە گەر پارەی خوێنەکە بدرێت و هۆزە بێ باوەڕەکەی سوودی لێ وەرگرن و دەبێتە هێزو توانایەکی تر بۆیان، بۆ زیاتر دوژمنایەتی کردنی موسڵمانان، بەڵام ئەگەر موسڵمانە کوژراوەکە لە هۆزێکی بێ باوەڕ بوو کە پەیمانی دۆستایەتیان لەگەڵ موسڵمانەکاندا هەبوو، وە ئەگەر کەسەکەش توانای ئازادکردنی (عەبدێکی) واتا بەندەیەکی نەبوو ئەوجا لەبەر هەژاری و نەداری خۆی بێت یاخود لەبەر نەبوونی کۆیلە بێ جا ئەفەرمووێ: ﴿فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِّنَ اللَّهِ ۗ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٩٢﴾﴾ واتە: ئەو کەسەی کە موسڵمانێك بە هەڵە ئەکوژێ توانای نەبوو بەندەیەکی ئیماندار ئازاد بکات یا بەندەی دەست نەکەوت واتە توانای کڕینی نەبوو یان هەر بەندە نەمابوو (وەکو ئێستاکە) ئەوکاتە ئەبێ (دوو مانگ لەسەر یەك) بەبێ پسانەوە بەڕۆژوو بێت مەگەر کابرا نەخۆش بێت یان توانای ڕۆژوو گرتنی نەبێت، ئەمەش ڕێگایەکە کە خوا بۆ ئەو کەسانەی داناوە کە خەڵك بە هەڵە دەکوژن و تۆبەیان لێ قەبوڵ ئەکات، واتە بەو ڕۆژووانە لە گوناهی کوشتنی بەهەڵە پاك ئەبنەوەو ئەبێتە هۆی بەرگری لە کوشتن، خواش بەردەوامە لە کردەوەتان ئاگادارەو هەموو کارێکیش لە جێگاو شوێنی خۆی ئەکات چونکە زانایە بە حاڵێ هەموو لایەك و خاوەن حیکمەتیشە لەهەموو کارێکدا.

(هەر کەسێ موسڵمانێ بکوژێ
بە ئەنقەست بێگومان جێگای دۆزەخە)

هەندێ لە (موفەسیران) ئەگێڕنەوە قەیسی کوڕی سەبابای کەنانی خۆی و هیشامی برای موسڵمان بوون ئەوجا لەپاش ماوەیەك هیشامی برای کوژرا لەنێو هۆزی بەنی نەجاردا ئینجا بۆ ئەو ڕووداوە قەیس چووە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) ئەویش زوبەیری کوڕی عەیازی ئەلئەزهەری لەگەڵ قەیسدا نارد بۆ لای هۆزی بەنی نەجار کە فەرمانیان پێ ڕاگەیەنێ ئەگەر ئەزانن چ کەسێ کوشتویەتی ووتیان نازانین چ کەسێ کوشتویەتی چونکە ئێمە ملکەچین بۆ فەرموودەی پێغەمبەر (ﷺ) ئینجا قەومەکەی کۆبوونەوەو سەد ووشتریان[١]، کۆکردەوەو دایانە (قەیس) لەباتی خوێنی براکەی لەبەر خاتری پێغەمبەر (ﷺ) ئەوجا لەو سەرەوە کە گەڕانەوە (قەیسن) بەدڵیا هات ئەم وەرگرتنی خوێنە بەتەنها شوورەییە بۆی ئینجا بەردێکی لەسەری (زوبەیری ڕەفیقی) داو کوشتی[٢]، ئینجا سواری یەکێ لە حوشترەکان بوو و گەڕایەوە بۆ مەککە و لە ئاین وەرگەڕاو پاشگەز بوەوەو بوو بە (کافری مورتەد) بەڵام کە ئەو خەبەرە گەیشت بە حەزرەت (ﷺ) ئاگادار بۆوە لەسەر ئەم (غەدرە) جا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی نابێ (قەیس) ڕزگاری ببێ لە کوشتن نە لە حەرمدا نە لە غەیری حەرەم، پێویستە (قیصاصی) لێ بسەندرێتەوە، جا ڕۆژی فەتحی

---

(١) ئیمامی شافعی (ڕەزای خوای لێبێت) فەرمویەتی: (لەهەموو حالەتێکدا خوێنی پیاو سەد ووشترەو ئەگەر نا چەندی گرتەوە لە زێڕو زیودا ئەبێ بیداو یان قیمەتەکە.

(٢) زوبەیر (ڕەزای خوای لێبێت) کە قاصیدی پێغەمبەر (ﷺ) بوو وە هاوەڵی قەیسیش بوو کەچی قەیس ئەو خیانەتەی لێ کردوو کوشتی.

مەککە قەیس دەیویست قوتاربێ بەلاّم لە نزیکی (کەعبەدا) قەیس لە تۆڵەی ئەم (غەدرە) کوژراوە، ئینجا بەبۆنەی ئەم ڕووداوە دلّتەزێنە ئەم ئایەتە پیرۆزە دابەزی[1] ﴿ وَمَن يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُّتَعَمِّدًا فَجَزَآؤُهُۥ جَهَنَّمُ خَٰلِدًا فِيهَا ﴾ (أي ومن يقدم على قتل مؤمن عالماً بايمانه متعمداً لقتله فجزاؤهُ جهنّم مخلداً فيها على الدوام) **واتە:** هەرکەسێك بە دەستی ئەنقەست یانی بە ئارەزووی خۆی موسلّمانێکی خاوەن باوەڕ بکوژێ و، وە هیچ هەق و مافی کوشتنی نەبێ ئەوە بێگومان سزاو تۆڵەی هەر دۆزەخەو بەهەتا هەتاییش تێیدا دەمینێتەوە ﴿ وَغَضِبَ ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُۥ وَأَعَدَّ لَهُۥ عَذَابًا عَظِيمًا ﴿٩٣﴾ ﴾ (أي وينالُهُ السُّخط الشديد من اللهِ والطرد من رحمة الله والعذاب الشديد في الآخرة) **واتە:** خوای گەورە غەزەبی خۆی ڕژاندووە بەسەریا و هیچ (ڕەحمی) پێ ناکات و لێخۆشبوونی بۆ نییە لەگەلّ خەشم و قین و نەفرینی لێ کردووە، هەروەها سزایەکی سەخت و دژواریشی لەنێو دۆزەخدا بۆ ئامادەکردووە، بەبۆنەی ئەو تاوانە گەورەی کە ئەنجامی داوە[2]، خوا پەنامان بێت.

---

(١) ئەم ڕووداوە ئیبن و جەریر و ئیبن و مونزیر (ڕەحمەتی خوایان لێبێت) ڕیوایەتیان کردووە لەئیبن و عەباسەوە (ڕەزای خوای لێبێت) ، بڕوانە: (التفسير الكبير، تفسير القرآن العظيم) لە نووسینی پێشەوا (الطبراني)، لێکۆلّینەوەی هیشام البدراني، بەرگی/٢، لاپەڕە/٢٧٧.

(٢) شێخ (ابن حجر) لە پەرتوکی (الزواجير) دا ئەلّێت (پاش هاوبەش) بۆ خودا دانان و پەیداکردنی هاوەلّ بۆ خوا، کوشتنی بە ئەنقەست بریتیە لە مەزنترین تاوان، بڕوانە:

(ڕوونكردنەوەيەك)

پێشەوا بوخاری و موسلیم ئەم فەرموودەیان هێناوەو لە سەعیدی کوڕی جوبەیرەوە (ڕەحمەتی خوای لێبێت) ئەڵێ ئەوەی ڕاستی بێت (عبدالرحمنی کوڕی ئەبزی) کە هاوەڵێکی بچووك بوو (ڕەزای خوای لێبێت) فەرمانێکی پێ کردم و فەرمووی لە ئیبن و عەباسەوە (خوایان لێ ڕازی بێت) ئەم دوو ئایەتەی لێ بپرسە و بزانە چۆنیان (تەئویل و تەفسیر) ئەکا، چونکە بە زاهیری لە بەینیانا (مونافات) هەیەو یەکێکیان لە سورەی (فورقان)ە کە ئەفەرمووێ: ﴿وَٱلَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِي حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ﴾[1]، ئینجا موشریکەکانی ئەهلی (مەککە) گوتیان ئێمە هەموو ئەمانەمان کردووە، ئەوجا بێگومان خوای گەورە ئەم ئایەتەی بە شوێنیا دابەزاندوو ناردی و فەرمووی ﴿إِلَّا مَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَٰلِحًا فَأُوْلَٰٓئِكَ يُبَدِّلُ ٱللَّهُ سَيِّـَٔاتِهِمْ حَسَنَٰتٍ﴾ ئەم ئایەتە بۆ ئەو (موشریك) و بێ باوەڕانە نازل بوو ، بەڵام ئایەتی سورەتی (نساء) کە خوای گەورە ئەفەرمووێ:

﴿وَمَن يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُّتَعَمِّدًا فَجَزَآؤُهُۥ جَهَنَّمُ خَٰلِدًا فِيهَا﴾

واتەئەوە مانای وایە کە موسڵمانەکە خواو پێغەمبەرو (ﷺ) شەریعەت و

(تاوانە گەورەکان لە ڕوانگەی ئیسلامەوە)، لە نووسینی (عبدالرحمن مەلا طه)، لاپەڕە/٢٧، چاپی سێهەم.

(١) سورەتی الفرقان، ئایەتی /٦٨.

ئاینی ئیسلامی ناسی و لەگەڵ ئەوەدا بەناهەق ڕۆیشت بە (عەمدی) **واتە:** بە ئەنقەست موسڵمانێکی کوشت ئەوە جێگای دۆزەخە و هەتا هـەتایێ و تەوبەی نیە، ئەوجا پاشان ئەڵێ مـن ئـەو قـسەیەم کـرد بـۆ (موجاهیـدی تابعین) ئەمیش لە وەڵامدا فـەرمووی (إلاّ مَـنْ نـدِمَ) واتـە مەگـەر کەسـێ نەبێ کە پەشیمان ببێتەوە.

(چەند ئاگادارییەکی گرنگ)

١- ئایە تۆبەی بکوژی ئەنقەست وەردەگیرێ؟؟ بەڕای ئیبن و عەباس نەخێر چونکە ئیبن و عەباس (ڕەزای خوای لێبێت) پێی وایـە بکـوژی بـە ئەنقەسـت تۆبـەی لـێ وەرنـاگیرێ، بـە بەڵگـەی چـەند فەرموودەیـەکی (حەدیس) جا بێگومان ئیبن و عەباس (ڕەزای خوای لێبێت) بیرو باوەڕی لەسەر ئەوەیە کە موسڵمانی خواپەرست و ئیمانداری تەواو دین و ئـایینی خۆی بناسێ و موسڵمان بە ئارەزوو عەمـدەن بەناهـەق نـاکوژێ و ئەگـەر کوشـتی ئـەوە تەوبـەی لـێ وەرنـاگیرێ و هـەتا هەتایـە لـە دۆزەخـدا ئەمینێتەوە بە بەڵگەی ئەو ئایەتەی سورەتی (نـساء)داو ئەفـەرمووێ:﴿ وَمَن يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُّتَعَمِّدًا ﴾.

٢- بـەڵام هـەموو زانایـانی ئـایینی و تەفـسیر لـە ئـەهلی سـوننەت و جەماعەت لەسەر خیلافی ئەم ڕایەو بـیرو بـاوەڕەن، لەبـەر ئایـەتی﴿ إِلَّا مَن تَابَ ﴾ (موفەسـیرەکان) ئەفـەرموون لەسـەر (عمـومی) خـۆی دەمینێتـەوە، چـونکە ئایـەتی﴿ وَمَن يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُّتَعَمِّدًا ﴾

(موقەیـدە) بـە ئایـەتی ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِۦ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَآءُ ﴾ (سورەتی النساء، ئایەتی/٤٨).

هـەروەها پێـشەوا (قـرطبي) لـە تەفـسیرەکەیدا ئـەم دوو ئایەتەشـی هێنـاوە، وەکـو خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿إِنَّ ٱلْحَسَنَٰتِ يُذْهِبْنَ ٱلسَّيِّـَٔاتِ ﴾ (سورەتی هود، ئایـەتی /١١٤)، وە ئایـەتی ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى يَقْبَلُ ٱلتَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِۦ ﴾ (سورەتی الشوری، ئایـەتی/٢٥)، وە چـەند ئایـەتێکی تریشی هێناوە .

٣- هەروەها (إبن کثیر) یش لە تەفسیرەکەیدا ئەفەرمووێ: (والذي عَلَيها الجمهُور مِنْ سَلَف الأُمّة وَخَلَفها أنّ القَاتِلَ لَهُ تَوْبَةٌ فيما بَيْنَهُ وَبينَ الله عَزّ وجل) **واته:** بەڕاستی ئەوەی جەماوەری پێشینانی ئەم نەتەوەیە لەسەر ئەوەیە کە بکوژ تەوبە کردنی بۆ هەیە لە نێوان خۆی و خوای گەورە ، جا ئیبن و کەسیر (رەحمەتی خوای لێبێت) ئەفەرمووێ، ئەگەر تەوبەی کردو گەڕایەوە بۆلای خواو ملکەچ بوو کردەوەی چاکی ئەنجامدا و کرد ئەوە خوای گەورە خراپەکانی دەگۆڕێ بە چاکە بۆی هەروەها لەدوایی هەق و ماف و خوێنی کوژراوەکەش بدات بە (میرات) بەرانی کوژراوەکە هەروەها ڕازیان بکات و لەگەڵیان پێك بێت هەروەها خوای گەورە لەم ئایەتەدا ئەفەرمووێ هەروەکو لە پێشەوە ئاماژەمان بۆکرد، وەکو ئەفەرمووێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِى حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ ۚ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ يَلْقَ أَثَامًا

﴿٦٨﴾ يُضَٰعَفۡ لَهُ ٱلۡعَذَابُ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ وَيَخۡلُدۡ فِيهِۦ مُهَانًا ﴿٦٩﴾ إِلَّا مَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ عَمَلٗا صَٰلِحٗا فَأُوْلَٰٓئِكَ يُبَدِّلُ ٱللَّهُ سَيِّـَٔاتِهِمۡ حَسَنَٰتٖۗ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورٗا رَّحِيمٗا ﴿٧٠﴾ ﴾ سورەتی الفرقان، ئایەتی/٦٨-٧٠.

خوای گەورەش فەرموویەتی﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَغۡفِرُ أَن يُشۡرَكَ بِهِۦ وَيَغۡفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَآءُ ﴾ ئەمەش گشتی یە دەربارەی هەموو تاوانەکان جگە لە هاوبەش دانان، هەروەها خوای گەورەش فەرموویەتی ﴿ قُلۡ يَٰعِبَادِيَ ٱلَّذِينَ أَسۡرَفُواْ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمۡ لَا تَقۡنَطُواْ مِن رَّحۡمَةِ ٱللَّهِ ﴾ (سورەتی الزمر، ئایەتی/٥٣)، جا بێگومان ئەم ئایەتەش گشتییە دەربارەی تاوانەکان لە (کوفر) و (شیرك) و (شك) و (نیفاق) و (کوشتن) و (فسق) و (فجور)و غەیری ئەوانیش.

٤- هەروەها مامۆستا (مەلا عبدالکریمی مدرس) لە تەفسیرەکەیدا (مواهب الرحمن في تفسیر القرآن) دا ئەڵێ ﴿ وَمَن يَقۡتُلۡ مُؤۡمِنٗا مُّتَعَمِّدٗا ﴾ تەئویل و (تەفسیر) ئەکرێ بە کەسێ کە کوشتنی ئەو موسڵمانە بە (حەڵاڵ) بزانێ وە یاخود بەو شێوەیە نازل بووە بۆ (تەهدید و وەعیدە وە) زەجری ئادەمیزاد ئەکا لە کوشتنی موسڵمانێ بە نارەوا، هەروەها مامۆستا (مەلا رەشید بەگی بابانیش) لەتەفسیری

هـەردوو ئایەتەکـەدا [1] ئەفـەرمووێ: (یـەعنی ئایـەتی (نـساء) موتڵەقـە هـەروەها ئایـەتی (فرقـان) موقەیـەدە بەتەوبەکردنـەوە، جـا بێگومـان (مطلق) و (مقید) مونافی یـەکتری نـین چـونکە (مطلـق) حـەمل ئەکرێتـە سەر (مُقید)، هەروەها فەرموودەی ئیبن عەباس (ڕەزای خوای لێبێت) بۆ (تەشدید و موبالەغەیە) لـە زەجـر کـردن لـە (قـەتل) ئـەگینا (مەزهـەبی ئـەهلی حـەق) لەسـەر ئەوەیـە کـە (تەوبـەی قـاتلی موسـڵمان) عەمـدن قەبوڵە، چونکە خوا فەرمویەتی من (غەفارم) بۆ ئەو کەسـە کـە (تەوبـە) ئەکا، بەڵام فەرموویەتی (البتە والبتە) [2]، واتە خوا (شیرك) عـەفو ناکـا، بەڵام هەرچی لەخوار شیرکەوەیە بـۆ کەسـێ کـە (ئـیرادەی) عـەفوی بکـا عەفوی ئەکا و شیرکیش کە تەوبەی لێ بکات عـەفو ئـەکرێ، جـا بڕوانـە: ئەصحابی کیرام (خوایـان لێ ڕازی بێـت) چـەند زاتێکـی (مـستثنی) نـەبێ وەك حەزرەتی (اُبوبکری صـدیق)وهـەر یـەك لەحـەزرەتی(عـەلی و خـاتوو خەدیجە)و هەنـدێکی تـر نـەبێ لـە پێـشدا هـەموو (موشـریك) بـوون و لـە دواییدا ئیمانیان هێنا ئیتر خوا چـۆن (قاتـل) عـەفو ناکـا؟ تـەنها ، تـەنها (شیرك) ئەگەر تەوبەی لێ نەکرێ عەفوی ناکا، ئەگەرنا هیچ گونـاهێ نیـە کـە (بەتەوبـەی نەصـوح) لانەچـێ ، خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿ مَّا يَفۡعَلُ ٱللَّهُ بِعَذَابِكُمۡ إِن شَكَرۡتُمۡ وَءَامَنتُمۡ ﴾ (سـورەتی النـساء،

---

(١) بڕوان پەرتوکی (إقتران النيرين في مجمع البحرين) دانراوی خوالێخۆشبوو، مامۆستا (مەلا رشید بەگی بابان)، لەگەڵ دەستکاری ، بەرگی یەکەم، لاپەڕە/٣٢٣.

(٢) البتە: واتە:(قطعیاً) مانای وایە هەرگیز خوا لەکەسێ خۆش نابێ کە (شەریك) و هاوبەش بۆ خودا دابنێ و قەراری بدا، بڕوانە هەمان سەرچاوەی پێشوو.

ئایەتی/١٤٧)، **واته:** خوا چ نیازو مەبەستێکی بە سزادانی ئێوە هەیە ئەگەر ئێوە شوکرانە بژێرو سوپاسگوزار بن و باوەڕی دامەزراوتان هەبێت؟ تەماشای ئەم (حەدیسەی) دوایيە بکەن کە چ موژدەیەکی خۆشی تیایە بۆ موسڵمانان: (عَنْ أنسٍ (رضي الله عنه) عن النَبيّ (ﷺ) قَالَ يَخرجُ مِنَ النّارِ مَنْ قَالَ (لا إله إلا الله) وَفِي قَلْبِهِ وَزن شعيرةٍ مِنْ خَيْرٍ، وَيَخْرجُ مِنَ النّارِ مَنْ قَالَ (لا إله إلا الله) وَفِي قَلبِهِ وَزْن ذَرّةٍ من خَيْرٍ) متفق عليه، **واته:** ئەنەس (ڕەزای خوای لێبێت) ئەفەرمووێ پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی(لە ئاگر ڕزگاری ئەبێ و دێتە دەرێ ئەوەی بڵێ (لا إله إلا الله) و لە دڵیابێ بە قەد دەنکە جۆیێ خێری ببێ، وە لە ئاگر دێتە دەرێ ئەوەی بڵێ (لا إله إلا الله) وە لە دڵیا بەقەد دەنکە گەنمێ خێری ببێ و لە ئاگر ڕزگاری دەبێ و دێتە دەرێ ئەوەی بڵێ (لا إله إلا الله) لە دڵیا بەقەد زەڕەیێ خێری ببێ)[1].

٥- بەڵام هەندێ لە ((موفەسیرەکان)ی) قورئان ئەم فەرمودەی (ئیبن و عەباسیان) بەم شێوەی باس کردووە کە ئەفەرمووێ (جَاءَ رَجلٌ إلى إبن عباس (رضي الله عنه) فَقَالَ أ لِقاتلِ الْمُؤمنِ من تَوبَةٍ؟ قالَ لا إلى النّارِ فَلّما ذَهَبَ قَالَ لَهُ جُلَسَاؤهُ ما هَكَذا كُنْتَ تُفْتينا كُنتَ تُفتينا أنّ لِمَنْ قَتَلَ مُؤْمِناً تَوْبَةً مَقْبولةً (قَالَ إنِي أحسبُهُ رَجُلاً مُغْضِباً) يُريدُ أنْ يَقْتُلَ مُؤمِناً قَالَ فَبَعَثُوا فِي أثرِهِ فَوَجَدُهُ كَذلِكَ)[2]، **واته:** پیاوێ هاتە لای ئیبن و

---

(١) دیسان بڕوانە: هەمان سەرچاوەی پێشوو.

(٢) رواه ابن أبي شيبة في مسنده، عن سعد بن عبيدة (رضي الله عنه) رقم الحديث/٢٨٣٢٧.

عـەباس (خوایـان لێ ڕازی بێـت) ووتـی ئایـە کەسـێك موسـڵمانێك بـە ئەنقەسـت بکـوژێ ڕێـی تەوبـەو گەڕانـەوەی هەیـە؟ ئـەمیش لەوەڵامـدا فەرمووی: نەخێر بۆ دۆزەخە، ئەوجا دوایی کە پیاوەکـە ڕۆیـی خەڵکەکـە ئـەوەی لـەوێ بـوون گووتیـان تـۆ پێشتر ئـاوات نـەگووت و بڕیـارت بـەم شێوەیە نەداوە، چونکە تۆ پێشتر فەرمووت کەسێك (قەتل) بکات ئەگـەر (تەوبە) بکات خوا تەوبەی لـێ قـەبولْ و گـیرا دەکـات ئـەویش لەوەڵامـدا فـەرمووی (ڕاسـتەو) ئـەو کابرایـەی کـە هاتـە لام و پرسـیاری لـێ کـردم مرۆڤێکـی زۆر تووڕەبـوو ، دەیویـست بچێ موسـڵمانێ بکـوژێ و هـاتبوو (فەتوا) لەمن وەربگرێ وە ئەگەر بزانێ خوا لێی خۆش دەبێ و بچێ ئـەو پیاوەی ئەو دەیـەوێ بیکـوژێ ، (ئینجـا ڕاوی) دەڵـێ دوایـی ناردیـان بـە دوای مرۆڤەکە و پرسـیاریان لێـی کـرد گـووتی ڕاسـتە ئەگـەر (عبـدالله)ی کوڕی عەباس (خوایان لێ ڕازی بێـت) ڕێگـای بـدابومایێ ئەچـووم کـابرام ئەکوشت بەڵام ڕێگای نەدام و منیش پیاوەکەم نەکوشت[1].

(کە چوون بۆ غەزاکردن بە (زەن))

---

(١) سوود لەم سەرچاوانە وەرگیراوە: ١- (الجامع لأحکام القرآن تفسیر) القرطبي، بەرگی/٣، لاپەڕە/٤٤١. ٢- الأساس في التفسیر لە نووسینی (سعید حوّی)، بەرگی/٢، لاپەڕە١١٤٧. ٣- تفسیر القرآن العظیم (تفسیر إبن کثیر) لە نووسینی (الحافظ ابن کثیر) الدمشقي، لێکۆڵینەوەی (عبدالرزاق المهدی)، بەرگی/٢، لاپەڕە/٣١٤. ٤- (تفسیر إرشاد العقل السلیم إلی مزایا الکتاب الکریم)، لە نووسینی (ابی السعود العمادی الکردی)، بەرگی/٢، لاپەڕە/٢٢٠. ٥- بڕوانە: (مواهب الرحمن فی تفسیر القرآن)، لە دانانی مامۆستا (مەلا عبدالکریمی مدرس)، بەرگی/٣، لاپەڕە/٣٢.

واتە بە گومان کار مەکەن)

خـوای گـەورە دەفـەرموویێت: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾ (ئیمـامی بوخـاری و ترمـزی و حـاکم) ئـەم فـەرمودەیان هێناوەو (ڕیوایەتیان) کردووە لە (ئیبن و عەباس) (ڕەزای خوای لێبێت) کەوا ئەفەرمووێ پیاوێك لـە بـەنی (سولەیم) تێپـەڕی بـەلای کۆمـەڵێ لـە هاوەڵانی پێغەمبـەر (ﷺ) کـە مـەڕو مـاڵاتی (دەلەوەڕاند) ئینجا سڵاوی لێکردن و ئەوان گوتیان ئەوە (بت پەرستە)و لە ترسانا سڵاومان لێ ئەکا تـاکو نـەیکوژین و خـۆی لێمـان ئـەپارێزێ ، ئـەوجا پـەلاماریان دایـێ و کوشتیان وە لە پاشان مـەڕو ئاژەڵـەکانیان هێنـا بـۆلای پێغەمبـەر (ﷺ) ئـەوجا بـەم کـارە پێغەمبـەر (ﷺ) کـە ڕووداوەکـەیان بـۆ گێڕایـەوە زۆر توورەبـوو، فــەرمووی (شــەهادەی) هێنــا گوتیــان بــەڵێ لــە ترســان (شەهادەی) هێنا فەرمووی (ئایە ئێوە دڵتان شەق) کردبـوو تـاکو بـزانن بەڕاستی (شادەی) هێناو یان بە درۆ و چۆن کوشتتان ، ئینجا دەربارەی ئەوان ئەم ئایەتە پـیرۆزە دابـەزی و فـەرمووی ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ فَتَبَيَّنُواْ ﴾ أي إذا سَـافَرْتُمْ في الجهـادِ لِغَـزو الأعـداء فَتَثَبَتوا وَلا تَعْجَلوا حَتّى يتبين لَكُمْ المُؤمِنينَ مِن الكـافر) واتـە ئـەی ئـەو کەسـانەی کـە باوەڕتـان هێنـاوە هـەموو شـتێك ڕۆن بکەنـەوە کاتێـك دەرچـوون بـۆ (جیهـاد) کـردن لـە ڕێگـای خـوادا نـەبێت ، بڕیـار لەسـەر گومانی خراپی خۆتـان بـدەن بـەبێ لێکۆڵینـەوە چـونکە دەبـێ بەباشـی بکۆڵنـەوە لەو خەڵکەی پێیان دەگەن و لە خۆتانەوە بە (کافریـان) **واتـە:**

بە بێ باوەڕیان دامەنێن و مەیانکوژن تا بەڕاستی بزانن ئەو بت پەرستەو کــــافره، ﴿وَلَا تَقُولُوا۟ لِمَنْ أَلْقَىٰٓ إِلَيْكُمُ ٱلسَّلَـٰمَ لَسْتَ مُؤْمِنًا﴾ **واته:** نـەڵێن بـەو کەسـە کـە تـۆ بـڕوادار نیـت (لـە کاتێکدا) ئـەو سـڵاوی موسـڵمانانتان لێـدەکات ﴿تَبْتَغُونَ عَرَضَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا فَعِندَ ٱللَّهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ﴾ **واته:** بـە مەبەسـتی مـاڵی دونیـا تـاکو دەسـتی بەسـەردا بگـرن کـە ژیانتـان لەگـەڵ مـاڵ تـەواو ئـەبێ لـەلای خـوا مـاڵی دەستکەوت زۆرە پێتان ئەدات ئێوە بە ماڵی خەڵك کارتان درووست نابێ بـەڵکو بـەو ماڵـە درووسـت ئـەبێ کـە خـوا پێتـان ئـەدات ﴿كَذَٰلِكَ كُنتُم مِّن قَبْلُ فَمَنَّ ٱللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوٓا۟ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿٩٤﴾﴾ **واته:** هەروەها ئێـوەش (بەرلەمـە) وەك ئەو بڕوادارە کە کوشتتان ئێوەش هـەر ئـاوابوون و ئیمانتـان هێنـاو هـەر بـەو شـێوە بـوو لێـشتان وەرگـیراو چـونکە بەتـەواوەتی خۆتـان ئاشـکرا نەدەکرد، تاوەکو خوا زاڵ و سەرکەوتوی کردن و (منەتی) نـا بەسـەرتانا و کەوابوو نابێ ئێوە لە خۆتانـەوە هەڵکوتنـە سـەر هـیچ کەسـێ هـەتاکو بەتەواوی بۆتان ڕوون و ئاشکرا نەبێت کە ئەوە بێ باوەڕە یان موسڵمانە ئەبێ بە چاکی لێـی بکۆڵـنەوە ئـەوجا بەڕاسـتی خـوا هەمیشە لـەو کـارو کـردەوەی کـە ئێـوە ئـەیکـەن بـە ئاگایـەو کـە بـە چ شـێوەیەك ئـەنجامی ئەدەن.

(ئەوانەی دانیشتوون وە ئەوانەی دەچنە غەزا چۆن وەکو یەکن؟)

خـــوای گـــەورە دەفـــەرمووێت: ﴿لَّا يَسْتَوِي ٱلْقَٰعِدُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ﴾ پێشەوا (بوخـارو ئـەبو داود و ترمـزی و نەسـائی و ئەحمـەد) ڕیوایـەتیان کردووە لە زەیدی کوڕی سابیتەوە (ڕەزای خوای لێبێـت) ئەفـەرموێ کـە ئـەو ئایەتـەی پێشوو دابـەزی پێغەمبـەر (ﷺ) بـانگی کردمـوو فـەرمووی بنووسە ئـەوجا ئەوکاتـە (ئـیبن و ئـوم مـەکتوم) هـاتو باسـی نابینـایی و ناتەواوی خۆی کرد لەبەر ئەوەی (حافز) بوو چاوی نەیدەدیت واتە کۆرە بوو، ئینجا خوای گـەورە یەکسەر ئەمەشـی نـازل کـردو فـەرمووی﴿غَيْرُ أُو۟لِى ٱلضَّرَرِ﴾ **واتە:** جگە لەوانەی کە نابینانە کـە بـەهۆی نوقسـیانیانەوە ناتوانن (غەزا) بکەن ئەوجا بـەم هۆیـەوە ئـەم (ئایەتـە) هاتـە خـوارەوەو فــەرمووی﴿لَّا يَسْتَوِي ٱلْقَٰعِدُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُو۟لِى ٱلضَّرَرِ وَٱلْمُجَٰهِدُونَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ﴾ واتە ئەوانەی دانیـشتوون لـە ئیمانـداران و پاڵیان داوەتەوە، خەمی ئایینی پیرۆز ناخۆن چونکە خۆیان بـە بـەرپرس نازانن ئەوانە بەراورد ناکرێن لەگەڵ (موجاهید) و تێکۆشـەرو خـەباتگێڕ و غەزا بکات لەگەڵ کەسێکی دانیشتوو یەکسان نین، مەگـەر ئەوانـەیان کـە ناتەواوی و عوزرێکی (شەرعی) هەبێت وەکو (کوێری و کەڕی و شەلی یان سـەقەتی و نەخۆشـی) یـان هـەر ناتەواویـەکی تـری هـەبێ ﴿فَضَّلَ ٱللَّهُ ٱلْمُجَٰهِدِينَ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ عَلَى ٱلْقَٰعِدِينَ دَرَجَةً﴾ **واتە:** خوای گەورە ئەو

کەسانەی کە بەخۆیان و ماڵ و سامانیان ئەچنە (جیهاد) و شەڕی بێ باوەڕان و خوانەناسان دەکەن خوا بە پلەیەك فەزڵی داون بەسەر دانیشتواندا تەنانەت بەسەر ئەوانەشدا بیانوویان هەیە یان مۆڵەت دراون، بەلام ئەم پایەی غەزایە مایەی پیرۆزی و مایەی ڕەزایە، ﴿وَكُلًّا وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلۡحُسۡنَىٰ﴾ **واتــە:** خـوای مـەزن بـەڵێنی پاداشـتی بـەرزو چـاکی داوە بەهەردوو لایان، واتە بە خەڵکانی دانیشتوی بیانوو وە (موجاهیدی) ناو گۆڕەپانی جەنگ، چونکە ئەگێڕنەوە کە پێغەمبەر (ﷺ) لە غەزای تەبووك گەڕایەوە لەکاتی (تەشریفی) خۆی و هاوەڵانی چونەوە بۆ ناو شاری مەدینە فەرمووی (إن المَدينَةَ أقواماً ما سِرْتُم مِنْ مَسيرٍ ولاَ قَطَعْتُمْ مِن وادٍ وإلاّ وَهُمْ مَعَكُمْ فيهِ قَالُوا يا رَسُولَ الله (ﷺ) وَهُمْ بالمَدينةِ؟ قَالَ نَعم وَهُمْ بالمَدينَةِ حَبَسَهُمْ العُذْرُ) (رواه البخاري وأحمد) **واتە:** بەڕاستی لە مەدینەدا هەندێ لە هاوەڵان بەجێ ماون بەلام هەنگاو بە هەنگاو وە قۆناغ بە قۆناغ لە (ئەجرو) پاداشتدا لەگەڵ ئێوەدان ئینجا یاوەرەکانی فەموویان قوربان ئێستاکە ئەوان لەناو مەدینەدان؟ فەرمووی بەڵێ چونکە ئەوان بە دڵ و گیان لەگەڵ ئێوە بوون بەلام (عوزرو) بەهانە لەوێ ڕێی لێ گرتن و نەیانتوانی بێن بۆ جەنگ، ئەوجا خوای گەورە بە شێوەیەکی گشتی پلەو پایەی ئەوانە دیاری دەکات کە حازرو ئامادەی غەزابوون و ئەفەرموێت: ﴿وَفَضَّلَ ٱللَّهُ ٱلۡمُجَٰهِدِينَ عَلَى ٱلۡقَٰعِدِينَ أَجۡرًا عَظِيمًا ٩٥﴾ **واتــە:** خودا پلەو پایەی جەنگاوەران و خۆبەخت کەران و تێکۆشەرانی داوە بەسەر دانیشتووەکاندا بە پاداشت و بەخششێکی زۆر

گەورەی بۆ داناون وە (مەقامێکی) عالی شکۆدار لە خزمەتیا هەتا هەتایە ئەویش بریتیە لە﴿ دَرَجَٰتٖ مِّنۡهُ[1] وَمَغۡفِرَةٗ وَرَحۡمَةٗۚ ﴾ **واتە:** ئەجرو پاداشتی تریشیان دەداتیْ وەکو لێخۆشبوون و چاوپۆشی کردن لە گوناهیان و ڕژاندنی (ڕەحمەت) و بەرەکەتی خۆی بەسەریاندا زیاد لە لێخۆشبوون و چاکە یا پاداشتی زۆر فراوان و نەبڕاوە، ﴿وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورٗا رَّحِيمًا ٩٦﴾ **واتە:** بەڕاستی خودا لێخۆشبوو و خاوەنی بەزەییەکی زۆرە و پاداشتی هەر کەسێك بەپێی ڕەنجی خۆی دەداتەوە.

ئەگەر ئیمکان بێت(موسڵمان نابێ لە ناو کافران بمینێنەوە)

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ تَوَفَّىٰهُمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ ﴾ پێشەوا (بوخاری و ئیبن و المونزیر و بەیهەقی) ئەم فەرمودەیان لە ئیبن و عەباسەوە (خوایان لیْ ڕازی بێت) هێناوەو گێڕاوەتەوە کە ئەفەرمووێت (هەندیْ لە خەڵکی مەککە موسڵمان بوون بەڵام موسڵمان بوونی خۆیان دەرنەئەخست ئینجا لە ڕۆژی جەنگی بەدرا (موشریکەکان) لەگەڵ خۆیان

---

(١) جا بێگومان پێغەمبەریش (ﷺ) لەم فەرمودەیەدا ئەفەرمووێت: (إنّ الجنّةِ مِأة دَرَجَةً أعدّها اللهُ للمُجاهدين في سَبيله، مابينَ كُلِ دَرَجَةٍ كَمَا بَينَ السمّاءِ وَالأرضِ) متفق عليه، **واتە:** بەڕاستی لەناو بەهەشتدا سەد پلە هەیە خودا دایناوە بۆ ئەوانەی لەڕێی ئەودا (جیهاد) و غەزا ئەکەن، نێوان هەر دوو پلە لەو پلانە وەکو نێوانی ئاسمان و زەمینە، واتە بێگومان نێوان هەردوو پلەیەك هێندەی ئاسمان و زەوی لێك دوورن.

بردنیان بۆ جەنگەکە ئەوجا چەند کەسێکیان لیٚ کوژراو، موسڵمانەکان گوتیان ئەمانە لە هاوەڵانی خۆمان بوون چونکە ئەوانە (لە مەککەدا مابوونەوە) و کافرەکان بەزۆر هێنابویان بۆ جەنگ، هەروەها موسڵمانەکانی لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) دابوون کە زانیان هەندێکیان کوژراون زۆر نارەحەت بوون و پێیان ناخۆش بوو و داوای لێخۆشبوونیان بۆ کردن، جا بێگومان ئەو ئایەتە و چەند ئایەتێکی تر کە لە دواییدا باسی ئەکەین دەربارەی ئەوان دابەزی و هاتە خوارێ ئینجا ئایەتەکانیان نووسی و ناردیان بۆ ئەوانەی کە لە مەککەدا مابوونەوە، ئیتر پێیان ووتن ئێوە عوزرو بەهانەی مانەوەتان لەویٚ نەماوە، ئەوجا موسڵمانەکانی مەککە بەرەو مەدینە کەوتنە ڕێ و بت پەرستەکان و (کافرەکان) بەدوایان داچوون و شوێنیان کەوتن جا ناچاریان کردن بگەڕێنەوە بۆ (مەککە) ئینجا بەم هۆیەوە ئەم ئایەتە دەربارەیان نازل بوو ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ فَإِذَآ أُوذِيَ فِي ٱللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ ٱلنَّاسِ كَعَذَابِ ٱللَّهِ وَلَئِن جَآءَ نَصْرٌ مِّن رَّبِّكَ لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْۚ أَوَلَيْسَ ٱللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِي صُدُورِ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٠﴾ وَلَيَعْلَمَنَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَلَيَعْلَمَنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ ﴿١١﴾ ﴾ سورەتی العنکبوت، ئایەتی/١٠-١١، وە لە پاشان موسڵمانەکانی مەدینە ئەم ئایەتەشیان بۆ موسڵمانەکانی مەککە هەناردو ئەوانیش زۆر غەبمارو دڵگران و نارەحەت بوون و هروەها بیٚ هیوا بوون لەهەموو خێریٚ ئەوجا پاش بیٚ هیوا بوونیان و نارەحەتیەکەیان خوا ئەم ئایەتەی بۆ ناردن وەکو ئەفەرمووێ: ﴿ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ

هَاجَرُواْ مِنۢ بَعۡدِ مَا فُتِنُواْ ثُمَّ جَٰهَدُواْ وَصَبَرُوٓاْ إِنَّ رَبَّكَ مِنۢ بَعۡدِهَا لَغَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴿١١٠﴾ ﴾ سورەتی النحل، ئایەتی /١١٠، ئەوجا هەروەها موسڵمانەکانی مەدینە ئەم ئایەتەشیان بۆ نووسین و بۆ ناردن کە خوای گەورەو میهرەبان دەرگای خێرو خۆشی لێ کردونەتەوە، ئینجا لە پاشان چارەیان نەماو بەرەو مەدینە کۆچیان کردو هەندێکشیان لەوان لەدەستی بت پەرستەکان ڕزگاریان بوو، ئینجا لە پاشان ئەم ئایەتە هاتە خوارەوەو خوای پەروەردگار فەرمووی ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ تَوَفَّىٰهُمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ ظَالِمِيٓ أَنفُسِهِمۡ ﴾ (أي تتوفاهم الملائكة حال كونهم ظالمي أنفسهم بالاقامةِ مع الكفارِ في دار الشركِ وترك الهجرةِ إلى دار الايمان) **واتە:** بەڕاستی ئەوانەی کە فریشتەکان گیانیان دەکێشن لەکاتێکدا ناهەقیان لەخۆیانِ کرد چونکە (دار الكُفر) یان بەجێ نەهێشت هەر لەژێر دەستی موشریکەکاندا و هەندێکیان کۆچیان نەکردو بۆ وڵاتی ئیسلام و شاری مەدینە ستەمیان لەخۆیان ئەکرد، ﴿قَالُواْ فِيمَ كُنتُمۡۖ قَالُواْ كُنَّا مُسۡتَضۡعَفِينَ فِي ٱلۡأَرۡضِۚ ﴾ **واتە:** فریشتەکان بە شێوەی تانەو تەشەر لێدان پێیان دەڵێن باشە ئێوە لەکوێ بوون بۆچی لێرە کۆچتان نەکردو هاوەڵەکانتان کۆچیان کرد بۆ وولات و شاری ئیمان کەچی ئێوە لەگەڵ موشریکەکاندا مانەوە؟ لەوەڵامدا ئەڵێن ئێمە لە وولاتی (مەککەدا) بێ دەسەلات و لاوازو چەوساوە بووین نەمان دەتوانی بۆ هیچ لایەك کۆچ بکەین بە ناچاری هەر لەو شوێنە ماینەوە﴿ قَالُوٓاْ أَلَمۡ تَكُنۡ أَرۡضُ ٱللَّهِ وَٰسِعَةٗ فَتُهَاجِرُواْ فِيهَاۚ ﴾ (أي

قالت لهم الملائكة توبيخاً اليست أرْضَ الله واسعةً فتهاجروا) (مِنْ دارِ الكُفْر الى دارٍ تَقْدِرُونَ فِيها على إقامة دِينَ اللهِ –كما– فَعلَهُ من هَاجرَ الى المدينة وإلى الحبشة)؟ **واته:** فریشتەکان دەڵێن باشە زەوی خوا فراوان نەبوو تا کۆچی تێدا بکەن بچوبانایە جێگایەکی ترو بە ئازادانە خواپەرستی خۆتان کردباو هەروەکو ئەوانەی کە کۆچییان کرد بۆ مەدینەو حەبەشەدا؟.

(سەرنجێك)

هەنـدێ لـە (موفەسـیرەکان)ئەفـەرموون ئـەم (ئایەتـە) ئـەم واتایـە ئەگەیەنێ کـە خـوای پـەروەردگار ئـەو زەویـەی بـۆ هـەموو ئادەمیزادێك درووست کردووە بۆ هـەر لایـەك بـڕوات نابێـت کـەس ڕێگـەی لـێ بگرێـت (نابێ سنوور هەبێ) چونکە بێگومان ئەگەر کەسێك لە شوێنێك دا یان لـە جێگایـەك دا چ شـار بـێ یـان دێ بـێ ژیـان و گـوزەرانی تـەنگ بـوو (مەعیشەتی) بە (زەحمەت) کەوت جا بۆی هەیە هەر کوێ دیاری بکات و بچێ لێی بژی، بـەڵام بەداخـەوە ئیمڕۆکـە ڕێگایـان لـە خـەڵك گرتـووەو سەریان لەخەڵك شێواندووەو مرۆڤ نازانی روو لەکوێی بکات.

ئەوجا بێگومان ئـەو کەسـانەی کـە خـاوەن توانـا بـوون و رازی بـوون بە(کوفر) کۆچـیان نـەکردوو لـە (مەککـە) مانـەوە و ئەوانـەی لـە شـەڕی (بـەدر) کـوژران خـوا دەرحـەقیان ئەفـەرمووێ: ﴿فَأُوْلَٰٓئِكَ مَأۡوَىٰهُمۡ جَهَنَّمُۖ وَسَآءَتۡ مَصِيرًا ٩٧﴾ **واته:** ئەوانە جێگەکـەیان دۆزەخـە کـە شـوێنێکی زۆر ناخۆش و ناسازو خراپە چونکە خراپترین چارەنووسـی تـووش ئـەبێ

﴿ إِلَّا ٱلْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ ٱلرِّجَالِ وَٱلنِّسَآءِ وَٱلْوِلْدَٰنِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا ﴿٩٨﴾ ﴾ **واتـه:** جگـه لەوکەسـانەی کـه بەڕاسـتی لاوازو بـێ دەسەڵات بوون لە پیاوان و لە ئافرەتان و مێـرد منـداڵان و نـاتوانن ڕێگـه بدۆزنـەوەو خۆیـان دەربـاز بکـەن لـە مەککـە بـچنە دەرەوە چـونکە بـت پەرستەکان ڕێگایـان لـێ گرتبـوون و نەیاندەهێشت کـۆچ بکـەن هەرچـی بیاندیبایە، وا کـۆچ ئـەکات ئەیانگێڕاندنـەوەو ئازاریـان ئـەدان ﴿ فَأُوْلَٰٓئِكَ عَسَى ٱللَّهُ أَن يَعْفُوَ عَنْهُمْۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٩٩﴾ ﴾ **واته:** خوا بێگومـان لەوانه ئەبوورێ بەهۆی ئەوەوە ئەمانە ئومێدیان وایە کە خـوا ببـورێ لـێ یان لەو کۆچ نەکردنەیان چـونکە بێگومـان خـوا هەمیـشە لێخـۆش بـووی میهرەبانە و دلۆڤانە بەرامبەر بە بەندەکانی[1].

(کۆچ بکە بۆ خوا بەختەوەر ئەبی لە دونیاو لە قیامەتدا)

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَمَن يُهَاجِرْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾ ئیبن و ئەبی حاتەم و ئەبی یەعلا (ڕیوایەتیان) کردووە لە عەبدوڵڵای کوڕی عەباسەوە (ڕەزاو ڕەحمەتی خوایـان لەسـەر بێـت) ئەفـەرمووێ: (ضـمرة) ی کـوڕی جوندب یان کوڕی (العیص) موسڵمان بوو لە (مەککە) بوو لە کاتێکدا کـە ئـەم ئایەتـەی پێـشوو ﴿ إِلَّا ٱلْمُسْتَضْعَفِينَ ﴾ دابـەزی ئینجـا گـوتی

---

(١) موفەسیران ئەفەرموون (عسی /لعل) واتە کە هیواو ئومێد، هەروەها هەندێکی تر ئەڵێن (عسی) و (لعل) واتە نزیکە یان ڕەنگە.

دەباشە خۆ من دەوڵەمەندم و حاڵم خۆشەو شارەزای ڕێگاشم هەروەها هیچ (عوزرو) بەهانەیەکیشم نیە جگە لە (نەخۆشی) ئینجا خۆی حازرو ئامادەکرد بەمەبەستی ڕۆیشتن بۆ خزمەتی پێغەمبەر (ﷺ) ئەوجا گووتی بە ماڵ و منداڵەکانی هەر ئێستا کە هەڵم بگرن و دەرم بکەن لە ئەرزی (شیرك) و (کوفر)ەوە بمبەن بۆ خزمەتی پێغەمبەری خۆشەویست (ﷺ) ئینجا (تقدیر الله) لە (تەنعیم) وەفاتی کردوو نەگەیشتە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) ئەوجا بێگومان ئەو ئایەتە (نازل) بوو و هاتە خواری بۆ پێغەمبەر (ﷺ) وەك ئەفەرمووێ: ﴿ وَمَن يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ يَجِدْ فِي ٱلْأَرْضِ مُرَٰغَمًا[1] كَثِيرًا وَسَعَةً ﴾ **واتە:** هەر کەسێ (هیجرەت) واتە کۆچ بکات لە ڕێگای خودا لە ولاتی خۆی بۆ وولاتی دین و ئاینی بە ئیخلاسەوە لە ژیانی ناخۆشی ناو بێ باوەڕان ڕزگاری دەبێت و کۆچ بۆ هەر جێگایەك بکات لەو جێگایەدا خۆشی و شادی و حەسانەوەی دەستدەکەوێت، ﴿ وَمَن يَخْرُجْ مِنۢ بَيْتِهِۦ مُهَاجِرًا إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ثُمَّ يُدْرِكْهُ ٱلْمَوْتُ ﴾ **واتە:** هەر کەسێ بە مەبەستی کۆچ کردن لە ماڵی خۆی دەربچێ لە ڕێی خوا بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) بچێتە مەدینە پاشان لە ڕێدا مردنی پێگەیشت پێش ئەوەی بگاتە ئەو جێگایەی بۆی دەچێ ﴿ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُۥ عَلَى ٱللَّهِ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿١٠٠﴾ ﴾ **واتە:** بەڕاستی ئەو کەسە (ئەجرو) پاداشتەکەی کەوتۆتە سەر خوای گەورە چونکە مسۆگەر ئەیباتە بەهەشت، خوای

---

(١) مُراغم: بەو کەسە ئەڵێن خەڵکێك بەجێ بهێڵێ و لیان توورەبێ و بچێ بۆ شوێنێکی ترو هیجرەت بکات

گـەورەش بـە نیـسبەت ئـەم جـۆرە کەسـانەوە تـەواو لێخـۆش بـوو و میهرەبانە.

(پاشکۆ)

جا بێگومان لێرەدا بۆمان دەرئەکەوێ کە کۆچ کردن پێویستە لەسـەر هەموو کەسێك کە لەبەر (ئایینە) پیرۆزەکەی کە قەدەغەی بکەن لە خـوا پەرستی یان تەنگاو بکرێ و نـەتوانێ ئـایینی خـۆی بـەجێ بێنـێ کـە بـە ئازادی و سەرفرازی بژیت، هەندێ لە زانایان ئەفەرموون لە تـەفسیری ئـەم ئایەتەوە ئەم خالآنەی لێ وەرئەگیرێ:-

١- هـەرکات و سـاتێك بـۆ موسـڵمانان رێ و شـوێنی خـوا پـەرستیان لێگیراو قەدەغەکرا ئەبێ لەو جێگایەدا نەمێنن و کۆچ بکەن بـۆ وولآتێکـی تـر کـە بتـوانن بەسەربەسـتی و ئازادانـە خواپەرسـتی بکـەن و ئـەمرو فەرمانەکانی خوای گەورە جێ بەجێ بکەن.

٢- مانەوە بەبێ عوزری شەرعی لـە وەلآتـی کافرانـدا و بـە ئەنقەسـت کۆچ نـەکات بـە گونـاهێکی گـەورە دائـەنرێت لـەلای هەنـدێ لـە زانایـانی ئایینی .

٣- هەرکەسێ لە ماڵی خۆی دەرچوو هیجرەتی کرد وە لە پاشـان لـە رێگادا وەفاتی کرد ئـەوە بـە (کـاملی) واتـە تـەواوی پاداشـتی هەیـە لای خودا.

٤- هەروەها لە هـەر وولآتـێ (حـەرامخواردن) زۆر بـوو بەسـەر حـەلآڵ خۆریدا ئەمە ئەوکاتە کۆچ کردن (فەرز)و پێویستە.

٥- جا هەروەها هەندێ لە زانایانی تر ئەڵێن لەهەر جێگایەك جنێو بـە ئەولیاو پیاو چاك و (سەلەف)ی صالح درا ئەو نابێ لەو شوێن و جێگایـە

بمێنیـەوە، بەتایبـەتی ئەگـەر بـەر بـەرەکانی لەگـەڵ (قورئـان) و ئـایینی پیرۆزی ئیسلامو زانایانی ئایینی کراو.

٦- هەر خاوەن باوەڕو موسڵمانێك لـە خـۆی و یـا لـە مـاڵ و منـداڵ و ناموسـی و شـەرەفی دەترسـا دەبـێ (هیجـرەت) واتـە کـۆچ بکـات لـەو جێگایەداو بۆ جێگایەکی دینو ئاینی پارێزراوبی.

٧- وە هەر کەسێك لـە ولاتێـك بێـت نـەتوانێت دینکـەی بـە (عەمـەل) واتە بەکاربێنێ ، وەکـو پێویـست لەبـەر چـەند هۆکارێـك وە بـشزانێ کـە دەتوانێ لە جێگایەکی تر خواپەرستی و دینداری بکات وە لەو جێگایـەی کە کۆچی بۆ ئەکات ئـەتوانێ مـاف و حەقـەکانی خـوا جـێ بـەجێ بکـات کۆچکردنی فەرزو پێویستە[1].

(باسی نوێژ کورتکردنەوە لە سەفەردا)

(خوێنەوارە ئازیەکانم) ئەمە شتێکی ڕوون و ئاشکرایە پـێش ئێـستاکە (ئایەتەکان) باسی غەزاو جیهادو تێکۆشان و شـەڕ لەگـەڵ (کافرەکـان)ی ئـەکرد چـونکە بێگومـان (جیهـادیش) پێویـستی بـە (سـەفەر) هەیـە و مەعلومیـشە سـەفەرو چـوونە دەرەوەش بەشـێکە لـە (عـەزاب) و سـەزا ئەوجا بێگومان خوای گەورەش ئەوەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە کە گەشت و سەفەر نابێتە (عوزرو بەهانە) لەسـەر لاچونی نوێـژە فـەرزەکان چـونکە هەروەها جیهادو غەزاش دژی بێ باوەڕان و بـت پەرسـتان ئـەرکی نوێـژە فەرزەکان لەسەر ئینسان لاناچێ و ئەوجا ئەوەی ڕاستی بێـت زۆرێـك لـە

---

(١) سەرچاوەکان: ١-بڕوانە (أیسر التفاسیر) لە نووسینی أبی بکر الجزائری، ٢- بڕوانە (محاسن التأویل) لە نووسینی العلامه القاسمی، بەرگی/٥، لاپەڕە/٤٠١. ٣- بڕوانە: (تفسیر المراغی) لەنووسینی الشیخ أحمد مصطفی المراغی، بەرگی/٥، لاپەڕە/١٣٦.

(موفەسیرەکان)باسی کورتکردنەوەی نوێژەکان لە سەفەردا یان (صلاة الخوف) **واته:** نوێژی ترس چۆن ئەکرێ و بە چ شێوەیەك ئەنجام ئەدرێ و هەروەها خوای گەورە لە قورئاندا هەموویانی بۆ موسڵمانان ڕوونکردۆتەوە، وە بە خۆویستەکەی ڕاگەیاندووە بە (حەزرەتی جوبرئیل)ی ئەمین فێرە هەموو نوێژێکی کردووە کە چۆن ئەکرێ وە چۆن ئەنجام ئەدرێن و پێشەوا (أبن جرير ی طبری) لە تەفسیرەکەیدا [1] لە حەزرەتی عەلی کوڕی ئەبی تالب (ڕەزای خوای لێبێت) ئەگێڕێتەوەو ئەڵێت چەند کەسێك لە (قەومی) واتە لە هۆزی (بەنی نەجار) هاتنە خزمەتی پێغەمبەر (ﷺ) عەرزی پێغەمبەریان کردو ووتیان قوربان ئێمە (سەفەر) دەکەین و لە ماڵی خۆمان دوور ئەکەوینەوە چۆن نوێژەکانمان ئەنجام بدەین و جێ بەجێیان بکەین ئەوجا بەم هۆیەوە ئەم ئایەتە هاتە خوارێ و دابەزی، هەروەکو خوای گەورە دەفەرموێت : ﴿ وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي ٱلْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَقْصُرُوا۟ مِنَ ٱلصَّلَوٰةِ ﴾ أي وإذا سافرتم لِلْغَزو أو التِجارة أو غَيرهما فَلاَ إِثْمَ عَلَيْكُمْ أن تَقْصُروا من الصّلاة فَتُصلّوا الرُباعية رَكْعَتين) **واته:** بێگومان ئەگەر (بەسەفەر) چوون بۆ هەر جێگاو وەلاتێك بۆ (جیهاد)یان بۆ بازرگانی یان بۆ هەر کارێکی ڕەواو غەیری ئەم دووانە ئەوە لە حاڵی ئەوهادا هیچ گوناهێکتان لەسەر نابێ کە (نوێژە چوار) رکعاتیەکانتان کورت بکەنەوە﴿ إِنْ خِفْتُمْ أَن يَفْتِنَكُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ ﴾ أي إن خَشيتُم أنْ يَنالَكُمْ مَكروهٌ مِنْ أعدائكُم الكَفَرَة) **واته:** ئەگەر

---

(١) بڕوانە (جامع البيان عن تأويل القرآن)، لە نووسینی (إبن جرير الطبري)، بەرگی|٤، لاپەڕە|٢٩٩.

ترستان بوو له دووژمن و بیّ باوەڕەکان توشی ئازارو شەڕتان بکەن یا بتان کوژن یا بتان گرن و ئازارتان بدەن.

(ئاگادارییەك)

(وَعَنْ يَعْلي بن أُمّية) قَالَ سألْتُ عُمرَ بن الخطّاب (رضـي الله عنـه) قُلْتُ لَهُ إن الله يَقُول (فَلَيسَ عَليكُم جُناح أنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلاة) وَقَدْ أمّنَ النّاس ؟ فقالَ لي عُمر (رضـي الله عنـه) عَجِبتُ مِمَا عَجِبْتَ مِنهُ) واتـه يەعلای کوڕی ئومەیە دەڵێت و ئەگێڕێتەوە کەوا پرسیارم لـه عومـەری کوڕی خـەتاب کـرد (رەزای خـوای لێبێـت) و پـێم گـووت خـوای گـەورە ئەفەرمووێ گوناهت ناگاتیّ کە نوێژ کورت بکەنەوە) واته بەڕاستی ئێستا خەڵك کەوتونەتە هێمنی و ئاسایش واته بۆچی نوێژ کورت دەکەینەوە؟ جا عەزرەتی عومەر پێی گوتم منیش سەرم سوڕماوە لـەوەی تـۆ سـەرت لێی سوڕماوە، لەو بارەیەوە (فَقَالَ عُمر فَذَكرتُ ذَلكَ لِرَسُول الله (ﷺ) فَقَال (صَدَقَةٌ تَصَدّقَ الله بها عَلَيكُم فَأقْبَلوا صَدَقَتهُ)[1].

واته حەزرەتی عومەر (رەزای خوای لێبێت) فەرمووی پرسیارم کرد له پێغەمبەر (ﷺ) دەربارەی ئەوە فـەرمووی ئـەوە (صـەدەقە)و چـاکەیەکە لەلایـەن خـودای پـەروەردگار لەگـەڵی کـردوون ئێـوەش چـاکەی خـودا وەربگـرن، ﴿ إِنَّ ٱلۡكَٰفِرِينَ كَانُواْ لَكُمۡ عَدُوّٗا مُّبِينٗا ﴿١٠١﴾ ﴾ **واته:** بەڕاستی بـیّ بـاوەڕان هەمیشه بـه ئاشـکرا دوژمنتـانن چـونکه بـەردەوام دوژمنـی ئاشکرانه لەگەڵتان و بەهەر حاڵێك بۆیان هەڵکەویّ درێغیتان پیّ ناکـەن و پەلامارتان ئەدەن.

---

(١) رواه مسلم وأحمد و أبو داود والترمذي وابن ماجه وابن حبّان وغيرهم.

(باسێك له نوێژی ترس (صلاة الخوف))

(ريوايەت كراوە) لە (ئەبوو عەياشەوە) و ئەڵێ لە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) دابووم لە (عوسفان) دا نوێژی نيوەڕۆمان كرد ئينجا بێ باوەڕەكانيش بەسەرۆكايەتی (خاليدی كوڕی وەليد) لە پێشمانەوە لەلای (قيبلە) واتە ڕووگەوە بوون ئەوجا كە ديتيان وا ئێمە خەريكی نوێژين و ، وتيان خۆزگە هەر ئێستاكە هێرشمان بردنايە سەريان و ئينجا هەموويانمان بكوشتايە لەكاتی نوێژكردندا جا لە پاشان گوتيان خۆ بەينێكی تر كاتی نوێژێكی تريان دێت ئينجا (ئيبادەيان) ئەكەين چونكە لە كاتی نوێژەكەيان ئاگايان لەخۆيان نييە و نوێژەكانيان لە ماڵ و منداڵيان خۆشتر دەوێت، جا (ئەبوو عەياش) ئەفەرموێ لە نێوان نوێژی نيوەڕۆو (عەسردا) حەزرەتی جوبرەئيل ئەم ئايەتەی هێنا[1]. جا خوای گەورە بە پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرمووێت ﴿وَإِذَا كُنتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَوٰةَ فَلْتَقُمْ طَآئِفَةٌ مِّنْهُم مَّعَكَ وَلْيَأْخُذُوٓا۟ أَسْلِحَتَهُمْ﴾ واتە: كاتێ لەنێو هاوەڵانتدا بوويت ئەی پێغەمبەر (ﷺ) واتە لە غەزادا يان لەسەفەردا جا ويستت نوێژی بە كۆمەڵيان بۆ بكەيت ئەوجا كاتێ ڕووبەڕووبونەوەش بوو لەگەڵ (كافران) و بێ باوەڕان جا سەرەتا با دەستەكەيان لەگەڵت هەستن و نوێژ دابەستن و ئەوانی تريشيان لە ڕووی دووژمن ڕابوەستن يانی ئەگەر دووژمن لە نێوان ئێوەو ڕووگەدا بوو ئەوە هاوەڵەكانت بكە دوو دەستەو ئەوجا با هەندێكيان لەگەڵ تۆ نوێژ بكەن

---

(١) پێشەوا احمد و حاكم (ڕيوايەتيان) كردووە و (إبن جريريش) لە تەفسيرەكەيدا باسی كردووەو هێناويەتی و ئەڵێ حەزرەتی جوبرەئيل لەغەزای (ذات الرقاع) دا ئەم نوێژەی فێرە پێغەمبەرو (ﷺ) هەواڵانی كرد..

و بـا چـەکەکانیان پێبێـت ﴿ فَإِذَا سَجَدُواْ فَلْيَكُونُواْ مِن وَرَآئِكُمْ وَلْتَأْتِ طَآئِفَةٌ أُخْرَىٰ لَمْ يُصَلُّواْ فَلْيُصَلُّواْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُواْ حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ ﴾ **واتـە:** کاتێـك (سـوجدەیان) بـردو رکاتێکتـان تـەواو کردئەوکاتە بچنە دواوەو لـە پشتانەوە بن با پاسـەوانیان بکـەن وە با تاقمەکەی تر بێ کە نوێژییان نەکردووە لەگـەڵ تـۆ نوێـژ بکـەن وە ئـەبێ وریای خۆشیان بن با چەکەکانیشیان پـێ بێت ﴿ وَدَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُم مَّيْلَةً وَاحِدَةً ﴾ **واتە:** بێگومان ئەوەی ڕاستی بێت بێ باوەڕەکـان ئاواتـەخوازن کـە ئێـوە بێ ئاگابن لە چـەکەکانتان و شـتومەکەکانتان تـاکو هێـرش و پـەلامارتان بـدەن بـە پـەلامارێکی یـەکجارەکی بەیـەك دەسـت بـدەن بەسـەرتاناو لەناوتان ببەن بە یەکجاری بە خـەیاڵی خۆیـان تـەفرو توناتـان بکـەن جا لەبـەر ئـەوە نابێـت هـەمووتان پێکـەوە نوێـژ بکـەن بـەڵکو دەبێـت دەستەیەکتان پاسـەوان بـن تـاکو دەسـتەکەی ترتـان نوێـژ دەکـەن وەك ئەفـــەرموێ: ﴿ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن كَانَ بِكُمْ أَذًى مِّن مَّطَرٍ أَوْ كُنتُم مَّرْضَىٰٓ أَن تَضَعُوٓاْ أَسْلِحَتَكُمْ وَخُذُواْ حِذْرَكُمْ ﴾ **واتـــە:** ئەگـەر ناڕەحەتی و ئازارێکتان هـەبوو بـەهۆی بـاران بـارین یـان نـەخۆش بـوون ئەوکاتە درووستە چەکەکانتان دابنێن و هـیچ گوناهێکتـان پـێ ناگـات.[1]

---

(١) جا ئەم ئایەتە پیرۆزە ئەم عوزرو بەهانانەتان بۆ دیاری دەکات کە دەشێ لەگەڵ بونیاندا چەك دابنرێ و هەڵنەگیرێ، وە ئەم ئایەتە بەڵگەشە بۆ ئەو کەسانەی کە نەخۆشن و عوزری تریان هەیە دەتوانن چەکەکانیان دابنێن.

لەهەمان کاتـدا ئاگـاداروو وریـای خۆتـان بـن ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ أَعَدَّ لِلۡكَٰفِرِينَ عَذَابٗا مُّهِينٗا ﴿١٠٢﴾ ﴾ واتـە بەڕاسـتی خـوای گـەورە سـزای بـە ئـێش و ریسواکەری بـۆ (کافرەکـان) ئامـادەکردووە، وە لـە جیهانـدا زاڵ بـوونی موسـڵمانان بەسـەریانداو ژێردەسـتەکردنیان کـەوابوو ئەگـەر موسـڵمانان هەمیـشە ئامادەبـاش بـن بـۆ (جیهـاد) خـوای بەدەسـەڵات (کافرەکـان) دەشکێنێ و ریسوایان دەکات.

(لەدوای نوێژی ترس زیکری خوا زۆر بکەن)

خوای گەورە فەرمانی کردووە زیکرو یـادی خـوا زۆر بکـەن بەتایبـەتی لـەدوای نوێـژی (تـرس) هـەروەها هەنـدێ زانایـانی ئـایینی ئەفـەرموون ئەوەی ڕاستی بێت لەهەموو کاتێکدا هەر زیکرو یادی خودا بکرێ باشـەو پەسندە، جا بێگومان خوای گەورە دەفەرموێ ﴿ فَإِذَا قَضَيۡتُمُ ٱلصَّلَوٰةَ فَٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ قِيَٰمٗا وَقُعُودٗا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمۡۚ ﴾[1]. **واتە:** هەر کاتێ لـە نوێـژەکانتان دەبنــەوە، ئـەوجا ئـارەزووی خۆتانـە چـۆن زیکـری خـودا ئەکەن، بۆتـان درووستە بیکەن (ئەمجار لەبەر خۆتانەوەو یان بـە ئاشـکرا و یـان بـە پـەنهان و یـا لـە دڵـی خۆتانـەوە یـادی خـودا بکـەن بەهـەموو شـێوەیەك بـە ڕاوەسـتانەوە بـە دانیـشتنەوە بـە ڕاکـشانەوە لـە هـەموو

---

(١) قَالَ العلامة المظهري في تفسيره (المعنى قدوموا على الذكر بالتَسبيحِ وَالتَحميدِ والتَهليل وغير ذَلِكَ في جَمِيعِ الأحْوَالِ لعلّهُ يَنْصركُمْ على عدوّكم) بڕوانە (تفسير المظهري) دانراوی (الشيخ القاضي محمد ثناء الله العثماني) بەرگی/٢، لاپەڕە/٢٠٨.

شوێنێکدا یادو زیکری خودای پەروەردگارتان بکەن) جا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ فَإِذَا ٱطْمَأْنَنتُمْ فَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ ﴾ **واتە:** بێگومان کاتێك دڵنیا دەبن و ترستان نامێنێ ئیتر بە ئاسایی وەك جاران نوێژەکانتان ئەنجام بدەن چونکە بێگومان﴿ إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ كَانَتْ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ كِتَٰبًا مَّوْقُوتًا ﴿١٠٣﴾ ﴾ (أي مَكْتُوباً مَفْروضاً فإن الصلاةَ مفروضةٌ على المؤمنين ومحدودة باوقاتٍ مَعْلُومة لايجوز تأخيرها عنها ولا تقليل عدد ركعاتها إلاّ في السَّفرِ والحرب)، **واتە:** بەڕاستی نوێژ لەسەر ئیمانداران نووسراوە یاخود پێویست کراوە، وە کاتی بۆ دیاریکراوە و ئەبێ لەکاتی خۆیدا نوێژەکانتان بکەن و نابێ دوابخرێ (هەتاکو لە حاڵی ناخۆش و شەڕو شۆڕیش نابێ و ناکرێ و ئەبێ لەکاتی خۆیدا بکرێ بە باشی و تەواو بکرێ، هەروەها بەهیچ شێوەیەك نابێ لەژمارەی رکاعەتەکان کەم بکیتەوەو مەگەر لەسەفەروو جەنگ نەبێ.

(چەند تێبینیەکی گرنگ)

١- لەلای زانایانی ڕێبازی (شافعیەکان) بە گشتی نوێژی ترس بە (سێ جۆر) ئەکرێ یەکێکان ئەوەیە کە دووژمن لە ڕووی ڕووگەوە نەبێت[1]. ئیمام بوخاری و موسلیم دەگێڕنەوە لە صالحی کوڕی خەووات (ڕەزای خوای لێبێت) کە یەکێك بووە لەوانەی لە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ)

---

(١) جا هەروەها هەندێکی تر ئەڵێن بە شەش جۆر ئەکرێ و (والحاصل) لە کتێبە شەرعیەکان بەدوور و درێژی باس ئەکرێ.

ئەم نوێژەی کردووە لە (ذات الرّقاع) دا کە کۆمەڵێ ڕیز بوو لەگەڵیدا ، وە کۆمەڵێك بەرامبەر بە دووژمن وە ڕکاتێك نوێژی کرد بەو کۆمەڵەی لەگەڵیا بوو لە پاشان وەستا بە پێوە وە ئەو کۆمەڵە نوێژەکەیان تەواو کردبوو ئینجا لە پاشان خۆیان ڕۆیشتنەوە بۆ ڕووی دووژمن، وە ڕێزیان بەست بەرامبەر بە دووژمن وە کۆمەڵەکەی تر هاتن رکاتەکەی تری لەگەڵ ئەو کۆمەڵەدا تەواوکرد پاشان دانیشت وە کۆمەڵەکە تەواویان کرد بۆ خۆیان لە پاشان سەلامی دایەوە پێیان.

٢- دەبێت دووژمن لە ڕووی ڕووگەوە بێت ئەمەش پێشەوا (بوخاری) ڕیوایەتی کردووە لە ئیبن و عەباسەوە (ڕەزای خوایان لێ بێت) ئەڵێت پێغەمبەر (ﷺ) تەشریفی هەستاوە وە خەڵکەکە لە دوایەوە هەستان (الله أكبر) ی کرد، وە (الله أكبر) ی کرد لە گەڵیاو وە (رکوعی) برد کۆمەڵێك لە گەڵیدا لە پاشان (سوجدەی) برد، وە هاوەڵەکانیش لەگەڵیا (سوجدەیان) برد لە پاشان هەستایەوە بۆ (رکعاتی) دووەم هەستانەوە، ئەوانەی (سوجدەیان) برد لە گەڵیا وە (حەرەسی) براکانیان ئەگەر وەهات کۆمەڵەکی تر (رکوع) و (سوجدەیان) برد لەگەڵیاو، وە هەروەها هەموو خەڵکەکە لە نوێژ دابوون بەڵام ئەوەندە بوو هەندێکیان چاودێری هەندێکیان دەکرد.

٣- هەروەکو لە پەڕتوکە فقهیەکاندا[1] ئەڵێ (والثالثُ) أن يكونَ في

---

(١) بڕوانە (تحفة المُحتاج بشرح المنهاج)، مَعَ حاشية الشيرواني، لە نووسینی شیخ (ابن حجر الهيتمي المكي، بەرگی/٣، لاپەڕە/١٢، وە هەروەها (حاشیەی إبن القاسم العبادي) ، هەمان سەرچاوە.

شِدّة الخَوْف وَالْتِحَامِ الحَرْبِ فَيُصَلي كَيْفَ أمْكَنَـهُ رَاجِـلاً أوْ رَاكِبـاً مُـسْتَقْبِلَ القبْلَةِ وَغَيْرَ مُسْتَقْبِلِ لَها) **واته:** شـێوەی سـێهەم لـە نوێـژی تـرس ئەوەیـە تـرس زۆر بـێ هـەردوو تـاقم بگەنـە یـەك واتـە (لەشـكری موسـڵمانان و كافرەكان) لەهەردوولا لە جەنگ تێكـەڵی یـەكتری بـن هـەر كـەس نوێـژی خۆی ئەكاو بەهەرجۆرێك بۆی بگونجێ و رێك بكەوێ چ بـە پیـادەیی یـان بە سواری ڕووی لە (قیبلە) واتە ڕووگە بێ یان ناو ئەوجا پێویستە بزانین ئەو جۆرە نوێژە لەبەر هەموو جۆرە ترسـێك دروسـتە، وەكـو لەبەرامبـەر دووژمنێك یان لـە ترسـی ئـاگرێكی گـەورە و یـان لافـاو بـێ و یـان لەبـەر دڕندە هێرشت بۆ بێنـێ یـان لەبـەر هـەر شـتێكی تـر، وە ئـەوەش بـزانن نوێژەكەش دووبارەی ناوێ و هەروەها خوای گەورە ئەفـەرمووێ: ﴿ فَإِنۡ خِفۡتُمۡ فَرِجَالًا أَوۡ رُكۡبَانًا ﴾ (سورەتی البقرە، ئایەتی/٢٣٩)، **واته:** ئەگـەر كەوتنـە مەترسـی نوێژەكـەتان بكـەن چ بـە پیـادە بـێ یـان بـە سـواری هەروەها ڕووتان لە (قیبلە) بێ یان نا.

٤- هەروەها پێویستە بزانین لە هیچ كاتێكد بـە هـیچ شـێوەیەك نوێـژ نەكردنی بۆ نیە هـەتا لـەكاتی جـەنگ و نەخۆشـی و ترسیـشدا پێویستە هەموو ئادەمیزادێكی (بالغ) و ژیر بەگوێرەی توانای خۆیـان نوێـژەكانیان بـە ڕاوەسـتانەوە بـێ یـان بـە دانیـشتنەوە یـا بـە پاڵدانـەوە بـێ جـا كورتكردنـەوەی نوێـژی چـوار ڕكـاتی لـەكاتی سـەفەردا نەبەسـتراوە بـە مەرجی نوێژی ترسەوە بەڵكو لەكاتی ئاساییشدا هەر درووستە.

٥- لەسەر ڕێبازی زانا (شافعییەكان) هەر نوێژی چـوار ركعـات كـورت

ئەکرێتـەوە و ئـەکرێ بـە دوو ڕکعـات بـەلاَم بـاقی نوێـژەکانی تـر کـورت ناکرێنەوە، وە بە مەزهـەبی ئیمـامی شـافعیدا (رەحمـەت و ڕەزای خـوای لێبێت) ئەو نوێژە چـوار (رکعاتیـە) کـورت ئەکرێتـەوە، پێویـستە نوێـژی حازر بێ یان نوێژی فەوتاوی سـەفەر بـێ هـەروەها بـۆ درووسـتی نوێـژی (قەصر) واتە نوێژی کورت کردنەوە چەند مەرجێك هەیە:

یەکەم:ـ ئەوەیە ئەو سەفەرە دوو قۆناغ بێ یان دوور بێ، واتـە (٧٢) حەفتاو دوو کیلۆمەتر بێ.

دووەم:ـ ئەوەیە کە ئەو سـەفەرەی ئەچـێ بـۆی حـەلاَڵ بـێ واتـە بـۆ ئیشی خراپ و دزی نەبێ وە یابۆ زیانگەیاندنی موسڵمانان نەبێ .

سـێهەم:ـ ئەوەیـە هـەر لەیەکـەم سـەفەردا یـا نوێژەکـەوە نیـەتی کورتکردنەوەی ببێ.

چـوارەم:ـ ئەوەیـە شـورەی شـارەکە یـا ئـەو جێگەیـەی کـە لێـی دەرئەچێ لای دابێت.

پێنجەم:ـ نیەتی ئیقامەتی چوارڕۆژی نەبێ .

شەشەم:ـ ئەوەی کە لەو نوێژەدا کە کورتی ئەکاتەوە (ئیقتیدا) نـەکا بە مرۆڤێکی وا بێ نوێژەکەی بەتاڵ بێ.

حەوتەم:ـ ئەوەیە کە (قەصدی) ئەو جێگەیە دەکا دیار بێ.

هەشـتەم:ـ دەبـێ (ئیقتیـدا) بـەو ئیمامـە بکـە کـە نوێژەکـە کـورت ئەکاتەوە.

نۆیەم:ـ ئەوەیە ئەو کەسە کە نوێژەکە کورت ئەکاتەوە بیرو بـاوەڕی وابێ کە کورتەوەکردن دروستەو ، وە هەروەها هەر کاتێ ئیشەکی تـەواو

بوو لە ولاّتەکە دەرچێ چونکە بۆی درووستە تا ١٨ ڕۆژ بۆی هەیە نویژەکان کورت بکاتەوە(١).

(هاندان بۆ ڕاونانی دووژمن و وە سستی مەکەن)

جا خوای گەورە لە ئایەتەکانی پێشوودا پاش ئەوەی باسی چۆنیەتی کردنی نوێژی ترسی کردوو، وە موسڵمانانی هاندا کە ئەبێ هەمیشە وریاو ئاگادار بن و ترسی ئەوەیان هەبێ دووژمن هێرشیان بۆ بەرێ و پەلاماریان بدات، بەلاّم لەگەڵ هەندێشدا لێیان مەترسن و بۆیان بچن تاکو بزانن کە ئێوە لێیان ناترسن ، تاکو تەمبێیان بکەن کە ڕێگە لە خەڵك نەگرن بۆ ئیسلامەتی، هەروەها موسڵمانەکان ئەبێ بزانن و چاوەڕوانی یەکێ لەو دوو شتە باشە بن یان سەرکەوتن یان شەهید بوون و بە موراد گەیشتن لە بەهەشتدا، جا لە بەدواداچون و ڕاونانی لەشکری (کوفر)و دوژمندا سست و کەمتەرخەم مەبن، هەروەکو خوای گەورە ئەفەرمووێت: ﴿ وَلَا تَهِنُواْ فِي ٱبۡتِغَآءِ ٱلۡقَوۡمِۖ ﴾ **واتە:** لاوازو زەعیف مەبن لەئاست شەڕکردن لەگەڵ دوژمنداو کە لە نوێژ بوونەوە هەمیشە چوستو چالاك و مەرد بن هەروەها ئامادەی جەنگکردن و هێرش بردن و بەرگری کردن بن چونکە نابێ دوو دڵ بن لە چوونە گۆڕەپانی شەڕی

---

(١) سوود لەم سێ سەرچاوە وەرگیراوە لەگەڵ دەستکاری: ١- تەفسیری نامی بۆ قورئانی پیرۆز، لە دانانی مەلا عبدالکریمی مدرس، بەرگی/٢، لاپەڕە/٤١٢. ٢- تەفسیری زمناکویی لە نووسینی مەلا سەعید زمناکویی، بەرگی/٥، لاپەڕە/٢٨٦. ٣- تەفسیری ڕەوان بۆ تێگەیشتنی قورئان، لە نووسینی مەلا مەحمودی گەلاّلی، بەرگی/٥، لاپەڕە/١٧٥.

یەکلاکەرەوە لەگەڵ (کافرە) بێ باوەڕەکان بە بیانووی ئەوەی ماندوو بوونەو شپرزە بوونە لە شەڕی ئوحودا کە کوژراو و بریندارتان هەیەو ئەوانیش وەکو ئێوە گۆشت و خوێنن وەکو ئەفەرموێ: ﴿إِن تَكُونُواْ تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ﴾ واتە: بەڕاستی ئێوە ئەگەر ئێوەی موسڵمان ئازارو ئێش و نارەحەتیتان پێ بگا بەهۆی کوشتن و برینداربوونتان بەدەستی بێ باوەڕان دوایی ئەوان ئەگەر ئێشیان پێ ئەگا بەهۆی کوشتن و بریندار بوونیانەوە بە وێنەی ئێوە ئازاریان پێ ئەگا واتە وەکو ئێوە ئێشتان پێ ئەگا ئەوانیش ئادەمیزادن و خۆڕادەگرن ئەدی بۆچی ئێوە خۆڕاناگرن؟ ﴿وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ﴾ واتە: ئێوە ئومێدتان خوایە بەلام ئەوان ئەو ئومێدەشیان نیە، واتە ئێوەو ئەوان وەکو یەك تووشی (کوشتن) و بریندار بوون و ئێش و ئازار بوون چونکە بێگومان ئێوە بە هیوای پاداشت و یارمەتی و پشتیوانی خودان ﴿وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٠٤﴾﴾ واتە: خوای گەورە ئاگادارو زانایە بەحاڵی ئێوە هەروەها دانایە لەو شتانەی فەرمانتان پێ دەکا یا نەهیتان لێ ئەکا هەروەکو لە سورەتی (آل عمران) دا فەرموویەتی ﴿وَلَا تَهِنُواْ وَلَا تَحْزَنُواْ وَأَنتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾ إِن يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِّثْلُهُ﴾ سورەتی آل عمران، ئایەتی /١٣٩-١٤٠، وەختی خۆی ئەمە تەفسیرکراوە لە پێشەوە لە سورەتی (آل عمران)دا.

(هەرکەسێ بە قورئان حوکم بکات قەت زەرەر ناکات)

خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿ إِنَّآ أَنزَلۡنَآ إِلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ بِٱلۡحَقِّ ﴾ [1] هەروەها زۆربەی (موفەسیرەکان)ئەم ڕوداوەیان[2] باس کـردووەو، وەکـو دەقەکەی بە عەرەبی ئەفەرموێ: قالَ إبـن عبـاس (رضي الله عنه) قـالَ نَزَلَـت هَـذه الآية في رَجُلٍ مِن الأنصار يُقالُ لَهُ طُعمةُ بن أبْيرق[3] سَرَقَ دِرْعاً مِن جارٍ لَـهُ يُقالُ قَتادةُ بن النعمان وكانتِ الدّرعْ في (غِـرارَةِ وجـراب) فيـه دقيـقٌ فـأنْتَثَر الدقيقُ مِن المكان الّـذي سَـرَقَهُ إلى بـاب مَنْزِلـه فَظَـنَ بِـه أنّـهُ هُـو الـسّارِقُ فَمَضَى بالدَرْع إلَى يهودي يُقَالُ لَهُ (زَيْدُ بنُ السَّمين فأودَعَهُ إيَّاها فالتْمـسَت الدّرْعُ عِنْدَ طُعْمَةَ فَلَمْ تُوْجَدْ عِنـدَهُ فَحَلَـفَ لَهُـمْ مَـا أخَـذَهَا وَلالَـهُ عِلْـمٌ فَقَـالَ

---

(١) **واته**: لە.گەڵ هەشت ئايەت لە پاشيدا دابەزيوە.

(٢) عَنْ إبن عباس (رضي الله عنه) ذَكَرَ لنا أنّ هؤلاء .الآيات أنزلت في شأن (طُعمة بن أبيرق) وفيما هَمَّ بِهِ رَسُولَ الله (صلى الله عليه وسلم) مِنْ عُذرهِ وبينَ الله شأن طُعمة بن أبيرق ووَعَظَ نبيهُ وَحَذَرَهُ ان يكونَ لِلْخائنينَ خصيياً رواه الحاكم في مستدركه والطبراني في المعجم الكبير وَقالَ روي عن الكلبي عن أبي صالح عن إبن عباس، وذكرهُ، في لبابُ النقول، صحيفة ٨٣،**واته**: ئيبن و عەباس (ڕەزای خوای لێبێت) بۆی باس کردووين کە ئەم ئايەتە لەبارەی (توعمەی کوڕی ئوبەيرەقەوە) هاتۆتە خوارێ، وە لەو بارەيەوە پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) ويستويەتی چاوپۆشی لێ بکات وە خوای گەورە ئايەتی بۆ ناردونە فەرمووی دزی ڕاستەقینە ئەوە کە بەتەمايە بەسەر جوولەکە دايەسپێنێ جا خوای گەورە ئاگاداری پێغەمبەرەکەی ئەکاتەوە (صلى الله عليه وسلم) کە ئەوە ناپاکەو دووڕووە وە لەگەڵ هەندێشدا دزو خائينەو نابێ تۆ تەرفگيری بی.

(٣) موفەسيرين ئەڵێن (ئيبنو بيرق) سێ برا بوونە (بشر) و (بەشير) و (موبەشير) ئەڵێن بشر پياوێکی موونافيق بووە.

أَصْحاب الدَّرعِ لَقَدْ أَدْلجَ عَلَيْنَا وَأَخْذِهَا وطَلَبنا أَثرَهُ حَتى دَخَلْنا دارهُ وَلَقينا الدَّقيق مُنتَثراً فلما حَلَفَ تَرَكُوهُ واتّبعوا أثرَ الدّقيق حَتّى أنتهوا إلى مَنْزِل اليهوديّ وَطَلَبُوهُ فَقَالَ دَفَعَها إلَّ (طُعْمَةُ بن أَبَيْرِق) وَشَهِدَ لَهُ نَاسٌ مِنَ اليَهودِ عَلى ذلكَ فَقَالَ قَوم طُعْمةَ[1] إنْطَلِقوا إلى رَسُولِ الله (ﷺ) فَتُكَلِمهُ في صَاحِبنَا نُعْذُرهُ وَنَتَجاوزُ عَنهُ فَإنّ صاحِبَنا بَريٌّ مَعْذُرٌ فأتوا رَسُولُ الله (ﷺ) وَكانَ نَبيُّ الله (عليه السلام) قَدْ همّ بعُذرهِ حَتى أَنْزَلَ الله في شأنهِ ما أنْزَل) **واتە:** ئیبن و عەباس (ڕەزای خوایان لێبێت) ئەفەرموێ ئەم ئایەتە دەرهەق ئەم پیاوە هاتە خوارێ کە ناوی (توعمەی کوڕی ئوبەیرەق) واتە پیاوێك لە ئەنصاریەکان بوەو بەلاّم ئەوەی ڕاستی بێت بە ڕواڵەت موسڵمان بوو چونکە بێگومان دیارە (مونافیق) **واتە:** دووڕوو بووەو لە نێو (ئەنصارییەکانیشدا) لە (بني ظفر) بووە کە تیرەیەك بوونە وە هەروەها (طعمة) ئەڵێن پیاوێکی زۆر خراپ بووەو هەروەها دزیش بووە، چونکە لێی ئەگێڕنەوە کە زرێیەکی لە پیاوێکی موسڵمان دزی بوو بەناوی (قەتادەی کوڕی نەعمان) بوو هەندێ ئەڵێن ئەو (قەتادەیە) مامێکی هەبووەو زرێیەکە هی مامی بووەو کە بە ئەمانەت لای دانابوو، واتە سپاردە لای بووەو لێی دەدزێ ئەویش دوایی تۆمەتەکە بە ملی (جوولەکەیەکدا) دێنێ و کە هاموشۆی ماڵی (توعمە) دەکات ناوی (زەیدی کوڕی سەمین) بوو، ئینجا کە (توعمە) زریکە دەدزێ ئەیباتە ماڵەوەو لەناو (مەشکەیەکی) ئاردی ئەیشارێتەوە، بەلاّم ئەترسێ کە ماڵەکەی بپشکنن و زرێکەی لە ماڵەکەی دەربێنن و ئەیباتە ماڵی

---

(١) قەومی (طعمة) بنو ظفر بووە.

(جوولەکەی) ناوبراو ، بەلاّم مەشکەکە پڕی ئارد بووە و کونێکی تێدا دەبێ هەتا ئەبیاتە ماڵی جوولەکەکە ئاردەکە ئەڕژێ و (قەتادەش) کە دیتی زرێیەکەی دزراوە تەماشای کرد ئاردەکەی ناو مەشکەکە ئاردی لێ ڕژاوە، ئەویش بەشوێن ئاردەکەدا چووە تاکو گەیشتە ماڵی (جوولەکەکە) و لەوێ زرێیەکەیان دۆزیەوە، ئەوجا جوولەکەکە گوتی من دزیومە (توعمە) هێناویتی بە ئەمانەت لای دانام ئینجا لێیان بوو بە کێشە و چوونە لای پێغەمبەر (ﷺ) هەروەها هۆزو خزمانی (توعمە)ش لەگەڵ (توعمە) چوونە لای پێغەمبەر (ﷺ) بۆ ئەوەی عوزر بۆ هاوەڵەکەیان بهێننەوە تاکو تەبریری بکات پێغەمبەریش (ﷺ) خەریك بوو ئەوە بکات لەبەر ئەوەی زرێیەکە لای جوولەکەکە بوو ، ئەو کابرایەی کە دزیوەتی لای ئەوی داناوەو گوتوویەتی بۆم هەڵگرەو پێغەمبریش (ﷺ) نەیزانیوە کە ئاوا بووە ، هەتا خوای گەورە لەوبارەوە ئەم ئایەتانە دەنێرێتە خوارێ[1]. ئەفەرمووێ: ﴿ إِنَّآ أَنزَلۡنَآ إِلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ بِٱلۡحَقِّ لِتَحۡكُمَ بَيۡنَ ٱلنَّاسِ بِمَآ أَرَىٰكَ ٱللَّهُۚ وَلَا تَكُن لِّلۡخَآئِنِينَ

---

(١) هەندێ لە (موفەسیران) ئەڵێن کە ئایەتی ﴿ إِنَّآ أَنزَلۡنَآ إِلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ بِٱلۡحَقِّ ﴾ هاتە خوارێ و دزیەکە کەوتە سەر (توعمە) و لە ترسا هەڵهات بۆ مەککەو لە ئاین وەرگەڕایەوە، ئەوجا لەپاش ماوەیەکی تردا چوو جارێکی تر دزی بکا و (فیعلەنیش) چوو ددزی کردو دیوارێکەی کون کرد بەلاّم دیوارەکە بەسەریدا بەربووەوەو ئەوجا خوداگیر بوو حالەن مردوو کەوتە بن دیوارەکە.

خَصِيمًا ﴿١٠٥﴾ ﴾[1]. (أي نحن الذّينَ أنزلنا عليك يا أيّها الرّسول هذا القرآن ناطقاً بالحقّ المبين لتحكَم بين الناس بما عرَّفَكَ الله وأوحى به إليك من إنصاف المظلوم وإقامة العدل بين الخلق ولاتكن مدافعاً ومخاصماً عن الخائنين تجادلُ وتدافع عنهم) **واته:** لە ڕاستیدائێمە قورئانمان بۆتۆ نازل کردووە لەسەر بنچینەی حەق و ڕاستی بۆ ئەوەی لە نێوان خەڵکدا دادوەری بکەی بەو شێوەیەی کە خوا پیشانت دەدات واتە پیشانی عەقڵ و دڵتی دەدات نەك نیشانی چاوت دەدات ، بەو شێوازەی نیشانی داویت و بەرچاوی ڕوون کردیتەوە بۆ چارەسەری کێشەکان و بەڕێوەبردنی کاروباری کۆمەڵگاو بەدەستهێنانی سەبرو ئارامی و ئاسوودەیی و خۆشگوزەرانی بۆ خەڵکی، جا ئەی پێغەمبەر (ﷺ) نەکەی بەرگری و (دیفاع) لە کەسانی خراپ و ناپاك و خیانەتکار بکەیت، وێنەی (توعمە)و خزمەکانی کە هاتنە لای پێغەمبەر (ﷺ) دیفاعیان لە (توعمە) کرد ﴿وَٱسۡتَغۡفِرِ ٱللَّهَۖ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ غَفُورٗا رَّحِيمٗا ﴿١٠٦﴾ ﴾ (أي أستغفرالله مِمّا هَمَمْتَ به من الدّفاع عَن الخائن المنافق طعمة المتظاهرِ بالايمان) **واته:** ئەی پێغەمبەر (ﷺ) تۆ داوای لێخۆش بوون بکە لە خوا بۆ ئەو شتانەی هاتووە بە دڵتا بۆ سزادانی ئەو جوولەکەیەو پاڵپشتی (توعمەی)

---

(١) ئەم (ئایەتە) پیرۆزە فەرمان دەکات بە هەموو موسڵمانێك کە دادپەروەر بێت بەتایبەتی ئەو کەسەی کە دەبێتە (حاکم) و فەرمانڕەوا، هەروەها ئەم ئایەتە ئاراستەی هەموو پارێزەر (محامی یەکە) تاوەکو هەمیشە لایەگری حەق و ڕاستی بن و داکۆکی لە کارو فەرمانێك نەکەن کە دەزانن ناهەقە، بڕوانە: (تەفسیری گوڵشەن)، بەرگی|١ لاپەڕە|٢٢١.

دزو هۆزەکەی دەیانویست تاوانەکەی خۆیان بکەنە ملی کەسێکی بێ تاوان، چونکە بێگومان بەڕاستی خوا زۆر لێبوردەو بە بەزەییە بەرامبەر بە بەندەکانی .

(خوێندەوارە ئازیزەکانم) لە ڕوانگەی ئەم ئایەتەی پێشوودا زانایانی تەفسیرو هەروەها زانایانی (ئوصولّی فیقهی) دا فەرموویانە حەزرەت (ﷺ) بۆی هەبووە بە گوێرەی (ئیجتیهاد) رای خۆی بەکاربهێنێ و (حوکم) بکا جا هەروەها ئەم فەرمودەیەشیان کردووە بە بەلّگە لەسەر ئەو ڕایەن جا هەروەها (بوخاری و موسلیم) لە دایکە سەلەمەوە (ڕەزای خوای لێبێت) ئەگێڕنەوە دەلّێت ڕۆژێک لە ڕۆژان لەبەر دەرگای ژوورەکەمان بووە دەنگە دەنگ و غەوغا و قرەقرِ ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) کە گوێی لەم گارە گارە بوو هاتە دەرێ بۆ ناویان و فەرمووی ئەی خەلّکینە (ألا إنّما أنا بَشَرٌ وَإنّما يأتيني الْخَصم فلعَلَ بَعضكم أن يَكون ألْحن بِحُجته مِن بَعضٍ فَأقضي لَهُ فَمَن قضَيْت لَه بحقّ مُسلمٍ فَإنّما هي قِطعَةٌ مِن نارٍ فَلْيَحْمِلها أوْ لِيَذَرها)[1]. واتە بێگومان منیش بەشەرێکم بەپێی ئەوە (حوکم) ئەکەم وە بەو پێیە کە دەبیستم و بڕیار دەدەم و دادوەری دەکەم و هەروەها ڕەنگە هەندێکتان قسە زانتر بن لە هەندێکتان ، چونکە دەگونجێ هەندێکتان هەبێ باشتر بتوانێ قسەی خۆی بکات ئەگەر لەسەر ناهەقیش بێ وە خۆی پیشان دەدات کە لەسەر هەقەو ئەوەی دیکە ڕەنگە لەسەر (حەقیش) بێ نەتوانێ هەقی خۆی

---

(١) جگە لە (بوخاری و موسلیم و أبود داود و نیسائی و ابن ماجە)ش ریوایەتیان کردوەو لەئوم سەلەمەوە (ڕەزای خوای لێبێت).

بسەلمێنێ ئـەوجا بـزانن هەرکەسـێك مـن هـەقی موسـڵمانێکم پێـدابێ بـا بزانێ ئەوە (پارچەیەك ئاگری پێ ئەدەم) جا یا هەڵی دەگرێ یا وازی لێ دێنێ ئینجا هەروەها پیاوەکە دەستی کرد بە گریـان وئـەوجا هەریـەکیان وتوویـەتی مافەکـەی مـن بـۆ براکـەم، وفی روایـةٍ (أمـا إذ قُلْتمـا فاذْهَبـا فاقتسما ثُمّ توخيّا الحق بَيْنَكُمَـا ثـم اسْتِهِمَا ثـم لِيُحْلِل كُـلّ واحـدٍ مِنْكُمـا صَاحِبُه[1]. واتـە لـە ڕیوایەتێکی تـردا پێغەمبـەر (ﷺ) دەفـەرموێ لەبـەر ئەوەی ئەوە دەڵێن بچن بەشـی بکـەن ئاگاتـان لـە هـەقی نێوانتـان بێـت پاشان پشکی بۆ بخەن واتە تیرو پشکی بۆ بکەن و پاشـان گـەردنی هـەر یەکەتان ئازاد بکـەن جـا خـودای گـەورە ئەفـەرمووێ: ﴿ وَلَا تُجَٰدِلْ عَنِ ٱلَّذِينَ يَخْتَانُونَ أَنفُسَهُمْۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ مَن كَانَ خَوَّانًا أَثِيمًا ﴿١٠٧﴾ ﴾ (أي لاتخاصم وتـدافع عـن الـذّينَ يخونـون أنفسهم بالمعاصـي أي لايحب مَن كان مفرطاً في الخيانة منْهمِكاً في المعاصـي والأثـام) **واتـە:** ئـەی پێغەمبەر (ﷺ) تۆ قەت پاکانە مەکـە یـانی نەکـەی بـەرگری لـەو کەسـانە بکەیت کە ناپاکن‌و خیانەت لەخۆیان‌و خەڵکی دیکە دەکەن[2]، بەڕاسـتی خـوا حـەزناکا لـە چـارەی ئەوکەسـانەی کـە زۆر خـائین و کزپیکـارو

---

(١) وقد رواه أبو داود من حديث اسامة بن زيد (رضي الله عنه) بڕوانە تەفسیری ابن كثير بەرگی|٢، لاپەڕە|٣٢٨.

(٢) وەکوو (ئوسەیدی کوڕی عـوروە) وێنـەی ئـەو چـونکە ئـەو کەسـانەی کەخیانـەتیان کردووە لە(نەفسی) خۆیان‌و دزیان کردووە، جـا بەڕاسـتی خـوا هـەرگیز مرۆڤـی خـائین‌و گوناهباری خۆش ناوێت

گوناهبـارن، ئـەدی چـۆن دەبـێ موسـڵمان بـەرگری لـە (خائینـان) و گوناهبـاران بکـا؟ جـا خـوای گـەورە دەفـەرموویّت: ﴿ يَسۡتَخۡفُونَ مِنَ ٱلنَّاسِ وَلَا يَسۡتَخۡفُونَ مِنَ ٱللَّهِ ﴾ (أي يَـستتِرونَ مـن النـاسِ خوفـاً وحيـاءً ولايَسْتَحيُونَ من اللهِ وهو أحق بأن يُسْتحيامنهُ ويخـاف مـن عِقابـه) **واتـە:** ئـەو دووڕوانـە خۆيـان ئەشـارنەوە لـەئادەميزادو شـەرميان لـێ ئەكـەن و ئەترسن ئازاريان بدەن لە پەنهاندا دژی ڕاستین و بەڵام خۆيـان لـە خـودا بۆ ناشاردرێتەوە، کەچی لەخوای گەورە و مەزنە شەرم ناکـەن ئـەوکابرا (دزە)شـتە دزراوەکـەی لـە خـەڵك دەشـاردەوە بـەڵام لـەخوا شـەرمی نەدەکرد. واتە لە خـەڵك ئەترسـن و لـە خـوا ناترسـن، ﴿وَهُوَ مَعَهُمۡ إِذۡ يُبَيِّتُونَ مَا لَا يَرۡضَىٰ مِنَ ٱلۡقَوۡلِۚ ﴾ **واتـە:** هـەموو کـات و وەختـێ خـوا لەگەڵيانەو ئاگاداريانە بەتايبەتی ئەوەی کە ئەوان بە شـەوان قـسانێکيان دەکرد کە هەرگيز خوا پێی ڕازی نيەو لێيـان وەکـو کـردەوەی (توعمـە)و خزمەکانی ﴿وَكَانَ ٱللَّهُ بِمَا يَعۡمَلُونَ مُحِيطًا ﴿١٠٨﴾﴾ **واتە:** بێگومان خودا دەوری هەموو شتێکی داوە هيچ شتێکی لێ بـزرو وون نابێـت ﴿ هَٰٓأَنتُمۡ هَٰٓؤُلَآءِ جَٰدَلۡتُمۡ عَنۡهُمۡ فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا ﴾ **واتـە:** خـوای گـەورە بـە خزمـانی (توعمـە) ئەفـەرموێ ئـەوا ئێـستا ئێـوە لـە کـاتی ژيانتـان پاڵپشتيتان لێ کردوو لەدونيا ئەی (هـۆزی توعمـە) توانيتـان لـەو (دزە) خائنە وەك (توعمەی ئۆبەيريق) پـشتيوانی بکـەن ﴿فَمَن يُجَٰدِلُ ٱللَّهَ

عَنۡهُمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ ﴾ واتــه: ئـەدی کـێ لـە ڕۆژی دواییـدا لـەلای خـوا کێــشەیان لەســەر ئــەکات و دەربازیــان ئــەکات ﴿أَم مَّن يَكُونُ عَلَيۡهِمۡ وَكِيلٗا ١٠٩﴾ واتــه: کـێ هەیـە لـەو ڕۆژەدا وەکیـل و پارێزگـارو پشتیوانیان و کارەکـەیان لـە ئەسـتۆ بگـرێ، واتـە بێگومـان دیـارە هـیچ کەسێ نییە لەغەیری خودا.

(هەر گوناحێکت کرد بە زووترین کات تەوبەی لێ بکە)

خــوای گــەورە ئەفــەرموێت: ﴿ وَمَن يَعۡمَلۡ سُوٓءًا أَوۡ يَظۡلِمۡ نَفۡسَهُۥ ثُمَّ يَسۡتَغۡفِرِ ٱللَّهَ يَجِدِ ٱللَّهَ غَفُورٗا رَّحِيمٗا ١١٠﴾ (أي ومنْ يَعْمل عملاً قبيحاً يسوء به غيْرهُ كاتهـام إنسان بـرئ أو يظلـم نفسهُ بارتكـاب جريمـة مـن الجرائمِ كالسرقة وشهادة الزور ثمّ يتوب مـن ذنبـه توبـة صـادقه يجـد ربَّـهُ عظيمُ المَغْفرَةِ وَاسِعَ الرَّحْمَةِ) **واته:** هەرکەسێك هەر کارێکی نالەبارو خـراپ بکات وەکو دزی یان هەرچی تر یان سـتەم و زولـم لـەخۆی بکـات دوایـی پەشیمان بێتەوەو داوای لێخۆشبوون لە خودا بکات ئـەوجا دەبینێـت کـە خودا زۆر لێبوردەیەو ئێجگار بـەڕەحم و بەزەییـە بەرامبـەر هـەر کەسـێك کە پەشیمان بێتەوەو پاشان ملکەچی فەرمانی خوا بێت، وە ئەفـەرموێ:

﴿ وَمَن يَكۡسِبۡ إِثۡمٗا فَإِنَّمَا يَكۡسِبُهُۥ عَلَىٰ نَفۡسِهِۦۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمٗا ١١١﴾ **واته:** هەرکەسێك گوناهو تاوانێـك بکـات و ئـەنجامی بـدات ئـەوە زیـان و زەرەرەکـەی ئـەو گوناهـە هــەر بۆخـۆی دەگەڕێتـەوە نـەك بـۆ

کەسێکی دیکە خودا زاناو ئاگادارە و هەموو شتێ ئەزانێ بە ڕووداو ئەحواڵی (مەخلوقاتی) خۆی چونکە خوا زاناو کار دروستە هەروەك سزای تاوانباران ئەدات پاداشتی چاکەکارانیش وون ناکات، ﴿ وَمَن يَكْسِبْ خَطِيٓـَٔةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِۦ بَرِيٓـًٔا فَقَدِ ٱحْتَمَلَ بُهْتَٰنًا وَإِثْمًا مُّبِينًا ﴿١١٢﴾ ﴾ **واته:** هەرکەسێکیش خراپەیەك بکات یا گوناهێك ئەنجام بدات بەلاَم دواییش کردەوە خراپەکەی بدات بەسەر کەسێکی بێ گوناهدا جا بێگومان ئەوا ئەو کەسە گوناهێکی گەورەو ئاشکرا وە بوختانێکی ترسناك دەدات بە کۆمەڵی خۆیدا هەڵدەگرێ و لە دوارۆژیشدا گیرۆدەی سزایەکی سەخت دەبێ، ﴿ وَلَوْلَا فَضْلُ ٱللَّهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهُۥ لَهَمَّت طَّآئِفَةٌ مِّنْهُمْ أَن يُضِلُّوكَ ﴾ **واتە:** بەڕاستی ئەی پێغەمبەر (ﷺ) ئەگەر چاکەو میهرەبانی خوات لەگەڵ نەبوایە ئەوە کۆمەڵێك لە کەسوکاری (توعمە) کە دووڕوو بوون و ویستیان و بەتەمابوون ڕێت لێ بزر کەن و لە فەرمانی دادپەروەری لات بدەن، بۆ ئەوەی تاوانی دزیەکە لەسەر (توعمە) لابەرن و بیخەنە سەر (جوولەکەکە) بەلاَم چاکەی خودا تۆی پاراست، ﴿ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّآ أَنفُسَهُمْ ۖ وَمَا يَضُرُّونَكَ مِن شَىْءٍ ۚ ﴾ **واته:** بەڕاستی ئەوانە لە ڕێگەی حەق لایان داوە تەنها خۆیان گومڕا دەکەن چونکە سەر لە خۆیان دەشێوێنن و خۆیان تووشی سزای دونیاو قیامەت دەکەن خوای گەورەش لەخۆ توڕەو (عاجز) دەکەن، وە دڵنیاش بە ئەوان ناتوانن هیچ جۆرە زیانێکت پێبگەیەنن چونکە خوا پشتیوانەو دەتپارێزێ ﴿ وَأَنزَلَ ٱللَّهُ عَلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ ﴾ **واتــە:** خـوای

گەورە قورئانی پیرۆزی بۆ هەناردیە خواریێ و هەموو ئەمرو فەرمانێکی خراپ نەیەتە خەیاڵت و بیری لێ نەکەیتەوە ﴿وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُن تَعْلَمُ﴾ **واتە:** بێگومان زۆر شتی فێرکردی کە پێشتر نەتدەزانی، بەهۆی (وەحی) و سروشەوە هەموو کارێکی نهێنی پێ ناساندوی بەتایبەتی پیلانی هۆزی (توعمە) کە لەشەودا بڕیاریندابوو کە تۆ لایەنی ئەوان بگری ﴿وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا ﴿١١٣﴾﴾ **واتە:** بەڕاستی چاکەی خوا بەردەوام زۆر گەورەیە لەسەرت بەوەی کە تۆی کردۆتە پێغەمبەر و قورئانی بۆ ڕەوانە کردووی تۆی کردووە بە پێشەوای هەموو ئادەمیزاد، فێری ئەخلاق و ڕەوشتی باشی کردووی وە لە هەموو خراپەیەك تۆی پاراستووە بێ وەی کردووی لە پیلانی کافراندا.

(پاشکۆ)

خوێندەوەرانی ئازیزم.../ هەندێ لە (موفەسیرەکان)وەکو (قازی بەیزاوی و فەخرەدین ی ڕازی و صاوی و ...هتد) لە تەفسیرەکانیاندا نووسیویانە کە ناوی دزەکە بە (توعمی) مەشهور بووە بەڵام هەندێکی تر لەوانە ئەڵێن وەکو پێشەوا (قورتبی) لە تەفسیرەکەیدا ئەڵێت و وا ڕۆنی کردۆتەوە و ئەڵێ ئەم دزە ناوی (بەشیر) بووە بەڵام ئەگونجێ (لەقەبو) نازناوی (ئەبو توعمە) بووبێ[1]. هەروەکو لە پێشەوە ئاماژەمان بۆکرد.

---

(١) بڕوانە الجامع لأحكام القرآن – تفسير القرطبي، لە دانانی (ئەبی عبدالله محمد بن احمد الأنصاري، بەرگی/٣، لاپەڕە/٤٧١، چاپی مصر مكتبه الايمان).

(باسێك لە زۆرینەی چپەو سرپەی بێ فائیدە)

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لَّا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِّن نَّجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ﴾ (أي لاخـــير في كثير ممّا يجري بين النّاس من الكلام في الخفاء ومايسرّونه فيما بينهم من الحديث الا التحدّث بما فيه منفعةٌ ومصلحة للبشر كالتواصي ببذل الصدقات وفعل الخيرات والطاعات والإصلاح بين المتخاصمين) **واتە:** زۆربەی چپەو سرپەو ووتە نهێنیەکانی ئەو خەڵکە هیچ سوودو خێرێکی تێدانیە[1]. جگە لەو چپەو باسە نهێنیانەی کە فەرماندانەو تەکبیر کردنە بۆ خێرو سەدەقەو چاکەیەك بێت بۆ یارمەتی دانی هەژارێك بێت یاخوود بۆ ڕوونکردنەوەی چاکەیەك بێت یاخوود بۆلابردنی ناخۆشی نێوان خەڵکی بێت، وەکوو ئاشتی بوونەوەیان بێو ﴿وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١١٤﴾﴾ **واتە:** هەرکەسێ ئەو کردەوانەش بە مەبەستی ڕەزامەندی خوا ئەکات ئەوە لە ڕۆژی دواییدا خودا جەزای گەورەی پێ دەبەخشێت ئەویش بەهەشتە.

---

(١) واتە ئەو کەسانەی ویستیان کردەوە ناشرینەکەی (ئەبو توعمە) داپۆشن و ئەوانیش وەك ئەوان هەمیشە ڕوویان لە خراپەکاریە چونکە ئەوان (دیفاعیان) لە (ابا توعمە) ئەکرد و تاوانەکەیان دائەپۆشی هەروەکو ئەڵێ: (وَمَا فعله قوم (طعمة) کانَ شراً جرَّ الى نیل سُخط اللهِ).

(چەند فەرمووده‌یەکی پێغەمبەر (ﷺ)
لەسەر ڕۆشنایی ئەم ئایەتە)

١- عَنْ عبدالله بن مَسعود (رضي الله عنه) قَالَ ، قَالَ رسول الله (ﷺ) (إذَا كُنْتُم ثَلاثَةٌ فَلا يَتَنَاجَى إثْنَانِ دُونَ صَاحِبِهِمَا فَإنّ ذَلكَ يُحْزِنُهُ) [1]. **واتـه:** عەبدوڵڵای کوڕی مەسعود (ڕەزای خوای لێبێت) ئەڵێ پێغەمبەری خوا فەرمووی ئەگەر سێ کەس بوون با دوویان بە جیا لەوەی دیکە چپە چپ نەکەن چونکە بێگومان دەبێتە هۆی ئەوەی خەفەتی پێ بخوات.

٢- هەروەها عەبدولرەحمانی کوڕی عەوف فەرموویەتی، ئوم کەلسومی کچی عوقبە بۆی گێڕامەوە کە خۆی گوێی لە پێغەمبەر (ﷺ) بووە فەرموویەتی: (لَيْسَ الكذّاب الذّي يُصْلِحُ بَيْنَ النّاسِ فَيَنْمِى خَيراً أوْ يَقُولَ خيراً) **واته:** ئەوە کەسەی نێوان خەڵك ڕێك دەخات هەرچی بڵێت درۆزن نابێت (وَقَالَتْ لَمْ أسْمعهُ يُرَخِص فِي شيءٍ مِمّا يَقوله النّاس إلاّ فِي ثلاثٍ (فِي الحَربِ، والإصلاح بَين النّاس، وَحَديثُ الرّجلِ إمرأتهُ وَحَديثُ المرأة زَوْجَها) [2]. **واته:** ئوم کەلسوم ووتی گوێم لێ نەبووە لە هیچ شتێك ڕێگەی دابێت بەو قسانەی کە خەڵکی دەیکات لە (سێ شوێن نەبێت لەکاتی جەنگدا) و چاککردنی نێوان خەڵك واتە ئاشتکردنەوەیان و قسەی پیاو بۆ ژنەکەی و قسەی ژن بۆ مێردەکەی لەخێرو چاکە بۆ یەکتری.

---

(١) رواه البخاري ومسلم وأحمد والترمذي.

(٢) صحيح اخرجه البخاري /٢٦٩٢، ومسلم/٢٦٠٥، وأبو داود/٤٩٢٠، والترمذي/١٩٣٨، وأحمد/٤٠٣، وابن حبّان/٥٧٣٣، والبيهقي١٠/١٩٧.

٣- ئەنەس (ڕەزای خوای لێبێت) ئەگێڕێتەوەو ئەڵێت پێغەمبەر (ﷺ) بە (ئەبو ئەیوبی ئەنصاری) فەرموو: (ألاَ أدُلُّكَ عَلَى تِجَارةٍ)؟ واتە ڕێنماییت نەکەم بۆ بازرگانییەك؟ ووتی بەڵێ، ڕێنماییم بکە ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمووی (هەوڵی چاك کردن و ئاشتی باویٰ ناو خەڵك و ئاشتیان بکەرەوە، وە لە یەکیان نزیك بکەرەوە کاتیٰ لەیەك دوورکەوتنەوە، وە هەروەها لە (ریوایەتێکی) تردا فەرمووی: (ألاَ أدلُّكَ عَلَى صَدَقةٍ خَيْرٌ لَكَ مِنْ حُمر النَّعمَ فَقَالَ بَلَى يا رسُول الله (ﷺ) قال تصلح بينَ النّاسِ إذا تَفَاسَدُوا وَتَقَربُ بَيْنَهُمْ إذا تَباعَدُوا)[1]. **واتە:** ئایە خەبەرت بدەمیٰ بە خێرو سەدەقەیکی ئەوها کە چاکتر بیٰ لە ووشتری سوور ئەمیش لە وەلأمدا فەرمووی بەڵیٰ ئەی هەنێردراو پێغەمبەر خوا فەرموو،ئەمیش لەوەلأمداو فەرمووی: (چاککردنی نێوانی خەڵك کەلێك پچڕاون و واتە بەینیان تێك چووە، وە لێکیان نزیك کەرەوە ئەگەر دوورکەوتنەوە، ئەوجا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَمَن يُشَاقِقِ[2] ٱلرَّسُولَ مِنۢ بَعۡدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ ٱلۡهُدَىٰ وَيَتَّبِعۡ غَيۡرَ سَبِيلِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴾ أي يُخالف أمر الرّسولِ فيما جاءَ بهِ عن الله مِنْ بَعد ما ظَهَرَ لَهُ الحَقّ بالمُعجِزاتِ أي يسلك طريقاً غَيْرَ طريق المؤمنين وَيَتّبِعُ مِنْهاجاً غَيرَ مِنْهَاجه) **واته:** هەرکەسێکیش دوژمنایەتی لەگەلٰ پێغەمبەر (ﷺ) بکات و لەپاش ئەوەی ڕێگەی ڕاستی خواناسی تەواو بۆ دەرکەوت و ڕوون بۆوە، ئینجا لە فەرمانەکانی لابدات و بەربەرەکانی لەگەڵدا بکات، پاش ئەوەی ڕێگەی هەق و ڕاستی بۆ دەرکەوت و شارەزای دینی خوا بوو، وە ئەو

---

(١) رواه البزار، والبيهقي.

(٢) يشاقق:يخالف والشقاق الخلاف مع العداوة، بە کوردی يُشاقق، واتە دووبەرەکی و دژایەتی.

هەموو (موعجیزەشی) لێ بنێراو کەچی لەپاش ئەوانە ڕێگایەك بگرێتەبەر دوور لە ڕێگای باوەڕداران[1] جا خوای گەورە ئەفەرمووێ: ﴿ نُوَلِّهِۦ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصْلِهِۦ جَهَنَّمَ وَسَآءَتْ مَصِيرًا ﴿١١٥﴾ ﴾ أي نتركُهُ مَعَ اختيارِه الفاسدة ونَدلهُ جَهَنّم عقوبةً لَهُ أي وَسَاءتْ جهنّم مَرجَعاً لَهُمْ) **واتە:** بێگومان ئێمەش ڕووئەکەینە ئەو بەرنامەیەو ڕێگایەی بەهەوەس و ئارەزووی خۆی لە دنیادا هەڵیبژاردووە (ئیتر ئێمە وازی لێ دێنین) و کەیفی خۆیەتی و لە قیامەتیشدا ئەیخەینە ناو ئاگرێکی تاوداری دۆزەخەوە (لەگەڵ ئەو کەسانەی کە لەسەر ڕێبازی ئەون) ئای دۆزەخ جێیەکی چەند ناخۆشە کە بۆیان ئامادەکراوە.

((موفەسیرەکان) ئەڵێن ئەو ئایەتەی پێشوو چەندین فائیدەو سوودی تێدایە)

١- پێویستە لەسەر ئێمە فەرمانبەری پێغەمبەر (ﷺ) بکەین شوێن کەوتوویی ئەوبین نابێ ڕێگایەکی تر بگرینە بەر کو دووربێ لە ڕێگای ئەو چونکە ئایەتەکە ئەفەرمووێ ﴿ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾ واتە شوێنی ڕێگەیەکی تر بکەوێ غەیری ڕێی بڕواداران ، زانایان ئەفەرموون، ئەو ئایەتە هەرچەندە لە بارەی (ئەبا توعمەی) دزەوە هاتۆتە خوارێ بەلاّم هەموو کەسانێ ئەگرێتەوە کە کردەوەیان وێنەی ئەو بێ.

---

(١) پوختەی مانا: هەرکەسێك پاش ئەوەی ڕێگەی هەق و ڕاستی بۆ دەرکەوت و شارەزای ئاینی خوا بوو وەکو (ئوبەیریق) و ئینجا دژایەتی پێغەمبەر (ﷺ) و ڕێگاو ڕێبازی بگرێتە بەر کە ڕێگای ڕاستی ئیمانداران نەبێت.

٢- وە پێویستە بەدوای ڕێبازی ئیمانداران بکەوین، چونکە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (عَلَيْكُم بالجَمَاعَةِ وَإِياكُمْ وَالْفُرْقَةِ)[1].

٣- دەرچوون لە نەخشەو پیلانی (ئەهلی سوننەت) و جەماعەت سەرلێشێوابیەو کارێکی قەدەغەو (حەرامە)و درووست نیەو هەروەکو فەرموودەکەی پێغەمبەر (د.خ) ئاماژەی بۆ کردووە.

٤- ئیمام شافعی (ڕەزای خوای لێبێت) فەرموویەتی (ئەم ئایەتە بەلگەیە لەسەر (ئیجماعی) موسڵمانان)، هەروەها لە جێگایەکی تردا ئەڵێ پرسیار لە پێشەوا شافعی (رەحمەتی خوای لێبێت) کرا لە ئایەتێ بەلگە بێ لەسەر (الأجماع) ئەویش لە وەلامدا فەرمووی (٣٠٠) جار قورئانم دەورداوە و خوێند هەتا ئەم فەرموودەیەی خوام دەستکەوت ﴿وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ ٱلْمُؤْمِنِينَ﴾ کەواتە شوێن کەوتن و دواکەوتنی باوەڕداران پێویستەو (فەرزە)، ڕێگەی ئەوانیش کۆبونەوەیان لەسەر قورئان و سوننەتی پێغەمبەرە (ﷺ).

(ئاگاداربیەك)

جا بێگومان (موفەسیرەکان)ئەفەرموون (هەرکاتێ یەکێتی نەتەوەکان بنچینەی لەسەر یەکێتی بیروباوەڕ دانرابێ پێویستە (مەعبودەکەشیان) واتە پەرستراوەکەشیان یەکبێ، واتە خوایەکەشیان یەکبێ ، ئەوکاتە سەرکەوتنیان مسۆگەر ئەبێ بەلام ئەگەر نیازو بیرو باوەڕو پەرستراویان

---

(١) ئەم فەرمودەیە عەبدوڵلای کوڕی عومەر (ڕەزای خوایان لێبێت) ڕیوایەتی کردووە لە پێغەمبەر (ﷺ) وە پێشەوا (ترمذی و حاکم هێناویانە).

زۆر بوو و پارچە پارچە بن ، سەرکەوتنیان مەحاڵە و ناگونجێ، بۆیە خوای گەورە فەرمانمان پێ ئەدا بە پەرستنی خوایەك بە تاك و تەنیایی هیچ هاوبەشی بۆ دانەنێ و ئەوجا ئایەتی /١١٦ پەیوەندی بە داستان و چیرۆکی (ابا توعمە) وە هەیە چونکێ ئەگەر ئەو لە ئاینی ئیسلام هەڵنەگەڕایەوە لە سۆزو ڕەحمەتی خوا بێ بەش نەدەبوو، چونکە هەموو گوناهو تاوانێك لەوانەیە لێخۆشبوونی هەبێ بەڵام لە (شیرك) و هاوەڵ دانان ئەوە هەرگیز نابێ و مەحاڵە لێخۆشبوونی خودا، جا هەروەها زانایانی (تەفسیر) گوتوویانە ﴿ وَمَن يُشَاقِقِ ٱلرَّسُولَ ﴾ (سورەتی النساء، ئایەتی/١١٥)، لەگەڵ ئایەتی ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَغۡفِرُ أَن يُشۡرَكَ بِهِۦ ﴾ ئەمە بەهۆی (ئەبا توعمە) هاتۆتە خوارێ ئەوەبوو کەوا حەزرەت (ﷺ) بڕیاری لە ملدانی (ئەبا توعمەی) دا چونکە پاشگەزبووەو ئینجا هەڵات بۆ مەککەو بووە (مورتەد) واتە لە دین و ئاین هەڵگەڕایەوە، ئینجا دیسان تاوانی دزی ئەنجامداو خانووەکی بڕی و هی موسڵمانەکان لە (مەککە) و ئیتر بەبن خانووەکە کەوت و بە (کافر ی تۆپی)، جا دەربارەی ئەو خوای گەورە ئەم ئایەتی دابەزاند و[1] فەرمووی﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَغۡفِرُ أَن يُشۡرَكَ بِهِۦ ﴾ **واتە:** خوا هەرگیز لەوە خۆشنابێ کە (شەریك) و هاوبەشی بۆ پەیدا بکرێ، چونکە بێگومان هاوبەش بۆ خوا پەیداکردن

---

(١) ئەم ئایەتە ئایتی ٤٨ لەهەمان سورەتدا لە پێشەوە باسکراوە ڕاڤە کراوە، بەڵام بە کورتی دووبارەی دەکاتەوە لەبارەی هاوەڵدانان بۆ خوا هەروەها دووبارەکردنەوەی هەندێ فەرمایشت دەبێتە هۆی ئەوەی باشتر لە دڵدا جێگیر بێت.

لقێکی هەرە بەرزی تاوانە، کە بێگومان بناغەی ئیسلامەتی بە ڕەگ و ریشەوە دەرئەهێنێ و وە هیچ پەیوەندییەکی لەگەڵ خودا نامێنێ، بەڵام تاوانی تر ئەگەر بشکرێ تاوانبار پەیوەندی لەگەڵ خوا ناپچڕێ ، چونکە لەکاتی تەنگاوە لێی ئەپاڕێتەوە، بۆیە خوای گەورە ئەفەرمووێ ﴿وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَآءُ﴾ واتە: بێگومان هەرکەسێك هەر گوناهێك جگە لە هاوبەش پەیداکردن بکات خوا ئارەزوو حەز بکات لێی خۆش ئەبێ، وە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمَن يُشْرِكْ بِٱللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَٰلًۢا بَعِيدًا ﴿١١٦﴾﴾ واتە: بەڕاستی هەرکەسێك شەریك و هاوبەش بۆ خودا پەیدا بکات ئەوە بێگومان ڕێگای ڕاستی لێ گووم بووە، وە زۆر لەو حەقو ڕاستیە دوور کەوتۆتەوە، جا بە ڕاستی کەوتۆتە زەلکاوی گومڕایی یەوە، وە هیچ پەیوەندی بە خواوە نامێنێ.

(**پاشکۆ**)

ئەگێڕنەوە لە حەزرەتی عەلی کوڕی ئەبی تاڵب (ڕەزای خوای لێبێت) فەرموویەتی هیچ ئایەتێك لە قورئان لەم ئایەتە خۆشەویستر نیە لای من) ئایەتەکەش ئەوە بوو کە لە پێشەوە تێپەڕی و تەفسیرکرا.

هەروەها لە ئەبو هورەیرەشەوە (ڕەزای خوای لێبێت) ئەگێڕنەوە کەوا فەرموویەتی کاتێ ئایەتی ﴿مَن يَعْمَلْ سُوٓءًا يُجْزَ بِهِۦ﴾ کە نازل بوو (ئەصحابەکان) واتە هاوەڵان زۆر لایان گران بوو چونکە کەس نەبێ کاری (گوناحی) نەبێ، بەڵام باسی ئەو ئایەتەیان کرد لەلای

پێغەمبەر(ﷺ)جا ئەویش فەرمووی (قَارِبُوا وَسَدِّدُوا فِي كُلِّ مَا يُصِبُ المُؤمن كفارة حَتىّ الشوكة يُشاكَها أو النكبةُ يَنْكَبُهَا) [1]، **واتە:** ڕێگای ڕاست بگرنە بەر و هەروەها (ئیستیقامەتان) هەبێ و بەردەوام و دامەزراو بن مام ناوەندی بن لە ئیش و کارو هەڵوێستیاندا جا بێگومان ئەوەی تووشی موسڵمانان دەبێ لەهەموو ئێش و ئازارێك دەبێتە (كەفارەتی) گوناهەكانی خۆ ئەگەر دڕكێكیش بێت یا هەر نەگبەت كۆسپەیەكیش بێت خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ إِن يَدۡعُونَ مِن دُونِهِۦٓ إِلَّآ إِنَٰثٗا وَإِن يَدۡعُونَ إِلَّا شَيۡطَٰنٗا مَّرِيدٗا ﴿١١٧﴾ ﴾ **واتە:** ئەوانەی لە جیاتی خوا پەنا دەبەنە بەر دووبتی وا كە زۆربەیان بۆخۆیان ناوی (مێینەیان) لێناون وەكو وێنەی (لات و، عوزا، و مەنات) دیارە بێگومان هانا دەبەنە بەر شەیتانێكی یاخی دەركراو، (پوختەی ووتەكان)، ئەوانە واتە ئەو بت پەرستانە لە جیاتی خودا پەنا بۆ (بتەكان) دەبەن چونكە وا دەزانن كاروباری خەڵكی بەدەست ئەوانە جا بێگومان بە ڕووكردنە (بتەكانیان) بەندایەتی (شەیتان) دەكەن كە لە خوای مەزن یاخی یە، بەلآم هەندێ لە (عەرەبەكانی) سەردەمی (جاهلی) واتە نەفامی دەیانگوت (الشيطانُ أبناءُ اللهِ وَالملائكة بَنَاتُ الله) واتە شەیتان كوڕانی خوان و فریشتەكانیش كچانی خوان (العياذ بالله) هەروەها (موفەسیرەكان) ئەڵێن كۆمەڵێكی تر لە عەرەبەكانی سەردەمی نەفامی، بەندایەتی هەندێ كەسی مردوویان

---

(١) رواه الترمذي والطبراني، بڕوانە پەڕتووكی (فيض القدير شرح جامع الصغير)، لە نووسینی پێشەوا المناوی، بەرگی/٤، لاپەڕە/١٠٣.

دەکرد و هەندێکی تریان بەندایەتی (مەلائیکەیان) دەکردو، وە دەشیان گووت (مەلائیکەکان) کچی خوان، جا بێگومان خوای گەورە لە قورئاندا فەرموویـــــــەتی ﴿ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ﴿٣﴾ وَلَمْ يَكُن لَّهُۥ كُفُوًا أَحَدٌۢ ﴿٤﴾ ﴾ سورەتی الأخلاص/ **واتـە:** بەڕاستی نەکەسی لیٚ بووە واتە هیچ مندالّی نییە وەکەسیش نەبوەو، هیچ کەس هاوتاو هاوەڵی نیە، وە هەروەها بێگومان نە کوڕی بووەو نە کچیشی بووە، جا ئەوەی ڕاستی بێت (بت پەرستەکان) هەر تیرەو (تایفەکیان) بتی تایبەتی خۆیان هەبووە کە پێیان دەگوت (أنثى بن فلان) واتە مێینەی نەوەی فلآنە کەس، ئەوجا بۆیە لێرەدا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ لَّعَنَهُ ٱللَّهُ وَقَالَ لَأَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا ﴿١١٨﴾ ﴾ أي أبْعَدَهُ الله عَنْ رَحمَتِه ، فأقسَمَ الشيطان قائلاً ·لأتّخذَنّ من عِبادِكَ الذّين أبعدتني مِنْ أجْلِهِمْ نصيباً أي حَظّا مُقدراً مَعْلُوماً أدْعُهُوم إلى طاعتي من الكَفَرَةِ وَالْعصاةِ) **واتـە:** خوای گەورە لە ڕەحمەت و میهرەبانی خۆی ئەو شەیتانەی دەرکرد و بیٚ بەشی کرد ئینجا ئەویش بە (مەغروری) خۆی سوێندی خوارد و گووتی بەخوا شەرت بێت لە بەندەکانی تۆ بەشی خۆم دادەبڕم و هەڵیان دەخەڵەتێنم و گومڕایان ئەکەم و بانگەوازیان ئەکەم بۆ پەیڕەوی کردنم لەوانەی کە بیٚ باوەڕو تاوانبارن ﴿ وَلَأُضِلَّنَّهُمْ وَلَأُمَنِّيَنَّهُمْ ﴾ (هذا من تتمة كلام إبليس اللّعين أي سوف أضلهم وأصرفهم عن طاعتك) **واتە:** شەیتان سوێند ئەخوا کە ئەبیٚ لە ڕێگا لایان

بدەم و ئەبێ ئارەزوو و هەوای بەتاڵ و پڕوپـووچ بهاوێمـە نـاو دڵیانـەوە، وە لەزەت و ڕابواردنی دونیایـان لـەپێش چـاو شـیرین بکـەم و هـەروەها هەوەسی (دنیایان) بۆ دەڕازێنمەوە تاکو خوا پەرستیان لەبیر بچێتەوە.

﴿ وَلَآمُرَنَّهُمۡ فَلَيُبَتِّكُنَّ ءَاذَانَ ٱلۡأَنۡعَٰمِ ﴾ واتــە: شـەیتان ئەڵێ من فەرمان بە بەشەکانی خۆم لە بەندەکانی تۆ بە بڕینـی گوێچکی ئاژەڵەکانیان یانی مەڕو بزن و حوشترەکانیان ببڕن ئەو جۆرە کردەوەش لەناو بت پەرستان هـەبوو ئەگـەر (حوشـترێك) چـەند زگـی کردبایـە واتـە پێـنج بێـچووی ببوایـە گوێـچکەی ئـەو ووشـترەیان دەبـڕی نـەك هـەر ووشترەکە بەڵکو گاو مەڕو بزن و چێڵ و گوێرەکـەو هـەروەها (شـەقیان) ئەکرد بۆ نیشانە لەسـەر (حـەرامکردنیان) بـەبێ فـەرمانی خـوداو ئینجـا بـەرەڵلایان ئـەکرد کەسـیش لـە هـیچ شـوێنێك نەیئەگێڕایـەوە، مەگـەر بتخانـەکان لـەکاتی پێویـست سـەریان ئـەبڕی، ﴿ وَلَآمُرَنَّهُمۡ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلۡقَ ٱللَّهِۚ ﴾ قَال إبن عباس[1] وَمُجاهـد، وقتـادة، والحسن، والـضحاك، (فلْيُغيرّن دينُ اللهِ) واتە ئیبن و عـەباس و موجاهیـدو قـەتادەو حەسـەن و زەحاك، هەموویان ئەفەرموون مەبەست لەم گۆڕین و دەستکاری یە (دین و ئـاینی خودایـە)، هـەروەها تێکـدان و گـۆڕینی (دینـی) خوایـە لێیـان، پێـشەوا (تەبـەریش لـە تەفـسیرەکەیدا) ئـەوەی پەسـەند کـردووە، بـە

---

(١) بروانە: (التفسير الكبير تفسير القرآن العظيم)، لە نووسینی پێشەوا (الطبراني)، بەرگی/٢، لاپەڕە/٣٠٢، یان بروانە: (تفسير ابن أبي زَمَنِين)، بەرگی ٢، لاپەڕە١٧٧.

بەڵگەی ئەم دوو ئایەتە کە ئەفەرمووێ﴿لَا تَبۡدِيلَ لِخَلۡقِ ٱللَّهِۚ﴾[1] أي لدينِ اللهِ، وە لە ئایەتێکی تردا ئەفەرموێ: ﴿لَا تَبۡدِيلَ لِخَلۡقِ ٱللَّهِۚ ذَٰلِكَ ٱلدِّينُ ٱلۡقَيِّمُ﴾ قال المُفسرون أي و آمرهم كذلك بتغيير خلق الله صورةً ومعنىً كخصاءِ العبدِ والتَخنّث وَتشبّهُ النّساءِ بالرجالِ/ والرّجالُ بالنّساء/ وَالْوشمُ/ وَالْوشْرُ/ وهو أن تحدّد المرأة أسنانها وَترقِقها للزينة والإغراء)، وە هەروەها زۆری تریش لە (موفەسیرەکان)ئەفەرموون مەبەست لە تەفسیری ئەم ئایەتە ئەوەیە، **واته:** شەیتان ئەڵێ فەرمانیان پێ دەکەم کە دروستکراوی خودا بگۆڕن بە خەساندنی ئادەمیزادو ئاژەڵان و جەستەی خۆیان بکوتن بەتایبەتی دەست و پێ و دەم و چاویان کە جۆرەها وێنەو نیشانەی لێ درووست دەکەن بەهۆی کوتانەوە، دیارە ئەمەش گۆڕانکاریە لە درووستکراوی خوداو بەڕاستی ئەمە کارێکی (حەرامەو قەدەغەیە) لە ئیسلام چونکە (فیعلی شەیتانەو) هەروەها هەندی زانایانی تر ئاماژە بەهەندێ شتی تریش ئەکەن وەکو ڕێکوپێك کردن و هەڵگرتنی برۆو شاش کردنی ددان و هەڵکێشانی مووی دەم و چاوو ڕوخسارو ڕوومەت، هەروەها بۆ پشتگیری ئەم کارانەو (ئومورانە) حەزرەت (ﷺ) فەرموویەتی: (لَعَنَ اللهُ الواشِيمات، وَالْمُستوْشيمات، والنّامِضات، وَالْمُتَنمِضات وَالمُتَفلِجات لِلْحُسنِ المُتغيرات خَلْقَ الله)[2] واتە لەعنەتی خواو نەفرەت لەو ژنانە کە خاڵ دەکوتن بۆ ژنانی تر، وە

(١) سورەتی الروم، ئایەتی/٣٠.

(٢) رواهُ البخاري و مسلم..

نەفرەت لەو ژنانەش کە خاڵیان بۆ دەکوتن، وە لەو ژنانەش کە ڕوخسار هەڵدەگرن و لەوانەش کە ڕوویان هەڵدەگرن، وە نەفرین لەو ژنانەش کە ددانەکانیان باریك و شاش دەکەن، چونکە بێگومان بەوە خۆیان لە خەڵك دەگۆڕن وە دروستکراوی خودا دەگۆڕن، جا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَمَن يَتَّخِذِ ٱلشَّيْطَٰنَ وَلِيًّا مِّن دُونِ ٱللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُّبِينًا ﴿١١٩﴾ ﴾ واتە: هەرکەسێ لەجیات خوای گەورە (شەیتان) بکاتە دۆست و یارمەتیدەری خۆی هەروەها واز لە ئایینی خوا بێنێ جا بەڕاستی زەرەرو زیانێکی ڕوون و ئاشکرای کردووە چونکە ڕەنجی بەخەسار چووە، هەروەها بێگومان خەسارەتمەندی دونیاو قیامەتە، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ ۖ وَمَا يَعِدُهُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ إِلَّا غُرُورًا ﴿١٢٠﴾ ﴾ واتە: شەیتان بەردەوام بە (وەسوەسەو) خەتەرەو خەیاڵ بەڵێن بە شوێن کەوتوانی دەداتن بە ئاواتی پڕوچوچ و بێ نرخ سەرگەرمیان دەکات، بەڵام ئەوەی ڕاستی بێت بەڵێنی شەیتان هەمووی ساختەیەو هیچی سەرناگرێت و تەنها بۆ فریودان و خەڵەتاندنی خەڵکیە، ئەفەرمووێت: ﴿ أُو۟لَٰٓئِكَ مَأْوَىٰهُمْ جَهَنَّمُ وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا ﴿١٢١﴾ ﴾ واتە: بێگومان ئەوانەی کە شوێنکەوتووی ڕێبازی شەیتانن ئەوە بەڕاستی جێگایان دۆزەخەو تیایدا

گیرۆدە دەبن و ڕێگای ڕزگاربوونیان نابێت لێی [1] .

(باسێك لە پاداشتی بڕواداران)

خودای پەروەردگار باسی ژیانی خودا ناسە بەختەوەرەکان ئەکا کەوا چ پاشەڕۆژێکی خۆش و نەبڕاوەیان هەیە، هەتا هەتایێ (خوا بە نسیبمان بکات) ئەوجا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ﴾ **واتە:** ئەوانەی کە ئیمان و باوەڕیان هێناوەو کارو

---

(١) چەند تێبینیەك: ١- زانایان ئەفەرموون: (لەعنەت) واتە نەفرین کردن لە (شەیتان) دروستە هەروەها بێگومان نەفرین کردن لەو کەسانەی کە بە (کافری) واتە بێ باوەڕی مردوونە وەکو وێنەی (فیرعەون) و (نەمروود) و (هامان) و (قارون) و (ئەبو جەهل) . ٢- جا بێگومان هەروەکو لە پێشەوە باسمان کرد خەساندنی ئاژەڵ زانایانی شەرع (فتوایان) پێ داوەو ئەگەر مەبەست لە خەساندنەکە سوودی خاوەن ئاژەڵەکەبێ وەکو (قەڵەوی) یان ڕابونی بێ بۆ ئیشکردن وەکو ئەوە (جوانەگا دەخەسێندرێ) بۆ ئەوەی جووتی پێ بکرێ، بەڵام خەساندنی ئادەمیزاد (شەرعاً حەرامە) چونکە ئازارێکی زۆری تێدا هەیە وە زۆر جاریش سەردەکێشێ بۆ مردن وەکو ئەتك کردن وایە. ٣- بەڵام دەربارەی داخ کردن و نیشانەکردنی بەمەبەستی ناسینەوەو جیاکردنەوەی لە ئاژەڵی تر ئەوە (نەهیەکەی) پێغەمبەر (ﷺ) نایگرێتەوە، چونکە ئەنەس دەگێڕێتەوە ئەڵێ (رایتُ في يَد رَسول الله (ﷺ) المسيم وَهو يسم إبلَ الصدقة...) رواه مسلم، **واتە:** بەدەستی پێغەمبەر (ﷺ) خۆی داخێکم بینی وشتری زەکات و وشتری تاڵانی جەنگ و وشتری پێ داخ دەکر، هەتا وشترەکان بناسرێنەوەو...هتد، بڕوانە (تەفسیری ڕەوان بۆ تێگەیشتنی قورئان)، لە نووسینی (مەلا مەحمود) گەلاڵەیی، لەگەڵ دەستکاری، بەرگی/٥، لاپەڕە/٢٠٦.

کــردەوە چــاکەکانیان ئــەنجام داوە وە هــەرگیز بــە گــوێی شــەیتانیان نەکردووە ﴿ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ ﴾ **واتە:** بێگومـان ئەیانخەینـە بەهەشـتێکی وا پـڕ دارو درەخـت و میوەجـات کـە جۆگەی ئاوو ڕوبار بە بەریاندا دەڕوا، ﴿ خَٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدًا ۖ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقًّا ۚ وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ ٱللَّهِ قِيلًا ﴿١٢٢﴾ ﴾ **واتە:** بەیەکجاری لەناو ئەو بەهەشتەدا دەمینێنەوە هەتا هەتایێ ئەمەش بەڵێنی ڕاستی خوایە چونکە گۆڕانی بۆنیە دیارە ئەو بەڵێنەی خوا پێیداون ڕاستەو هـەر جێبـەجێی دەکات، ئەوجا چ کەسێك لە خوا ڕاست بێژترە لە بڕیارەکانیدا؟

(بەهەشت بەهەوانتە ئارەزوو نابێ بەڵکو بە ئیمانی سەلیم و کاری چاکە ئەبێ)

(موفەسـیرەکان)ئەفـەرموون جـا بێگومـان بـەدوای ئـەو هەڕەشـەو مزگێنییەدا یاسا گەورەی ئیسلام ئـەهێنێ لـەبارەی عەمـەل و کـردەوەی باش و خواپەرستی بە ئیخلاص و بیروبـاوەڕێکی سـەلیم و جـێ بـەجێ کردنی فەرمانەکانی پەروەردگار و ئینجا پاداشـت و تۆڵـەی کـردەوە لای خوا مسۆگەر ئەبێ چونکە بێگومان پاداشـت و تۆڵـە نـابێ بـە ئـارەزوو و ئـاواتی ئـادەمیزاد بـێ، جـا هـەروەها جوولەکـەو گاورەکـان لەگـەڵ موسڵماناندا خۆیان هەڵئەکێشا، خاوەن نامەکان، ئایەن ووت پێغەمبـەری ئێمە لە پێش پێغەمبەری ئێوە هاتووەو نامەکەشیان پـێش نامـەی ئێـوە هـاتووە، کەواتـە ئێمـە لـە ئێـوە چـاکترین، موسـڵمانانیش ئـەیان ووت

پێغەمبەری ئێمە دوا هاوڕێ پێغەمبەرانە نامەکەشمان هەموو نامەکانی گۆڕیوە، مەبەستیان قورئانی پیرۆزە، کەواتە ئێمە چاکترین لە ئێوە، وە جوولەکەو گاورەکانیش ئەڵێن ئێمە رۆڵەی خۆشەویستی خواین، ئێمە سزاو ئاگرمان بۆنابێ مەگەر چەند رۆژێکی کەم نەبێ (هەروەکو لە پێشەوە لە سورەتی البقرة ئاماژەمان بۆی کرد) یان ئێستاکەش جوولەکەکان بیروباوەڕیان وایە کە ئەوان جیاوازن و وەك هیچ گەلێکی تر رەفتاریان لەگەڵ ناکرێ چونکە لای خۆیان ئەوان گەلی هەڵبژێردراوی خوان (شعب الله المختار) بەلاّم بەداخەوە هەندێ لە موسڵمانانیش ئەو جۆرە بیرو باوەڕیان لە دڵدابووە، بەهۆی ئەوەی کە ناونراون بە چاکترین ئوممەت یان بەهۆی (نەسەب) و نەژادی پیرۆزەوە گوناهیان لەسەر نانووسرێ، ئەوجا بۆ نەهێشتنی ئەو جۆرە بیروباوەڕانە هەروەها بۆ بەرگری ئەو جۆرە قسەو خەتەرەو باسانە، ئەم چەند ئایەتەی هاتنە خوارەوەو دابەزی جا خوای گەورە دەفەرموێت ﴿ لَّيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ وَلَآ أَمَانِيِّ أَهْلِ ٱلْكِتَٰبِ ﴾ أي لَيْسَ مَا وَعَدَ الله تعالى من الثّواب يَحْصل بامانيِّكُم أيها المسلمُونَ وَلا بأماني أهْلِ الكتابِ وإنَما يَحْصل بالإيمان والعمل الصالح[1]، **واتە:** بەڕاستی بەڵێنی خوا نە بە ئاواتی ئێوەو بە ئارەزووی ئەو کەسانەیە کە بە (ئەهلی کتاب) دادەنرێن، واتە بێگومان پاداشت و سزاو زیندووبوونەوە بە ئاوات و ئارەزووەکانی ئێوەی

---

(١) بڕوانە : (صفوە التفاسیر) لە نووسینی شیخ (محمد علی الصابونی)، بەرگی/١، لاپەڕە/٣٠٦.

موسڵمان و بە ئارەزووی بت پەرستان نیەو بە ئاوات و ئارەزووی خاوەن نامەکان نیە، یانی هیچ کارێ نە بەدەستی موسڵمانانە، نە بەدەستی بت پەرستان و خاوەن نامەکانە بەڵکو هەموو شتێ بە ئارەزووی خودایە و بەهۆی کۆشەشی خۆیانەوە بە گفتوگۆی ئەوان نابێ و بەڵکو جێگیر ئەبێ بە بیروباوەڕی پتەوو کردەوەی چاکەو باش ﴿ مَن يَعۡمَلۡ سُوٓءٗا يُجۡزَ بِهِۦ وَلَا يَجِدۡ لَهُۥ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَلِيّٗا وَلَا نَصِيرٗا ﴿١٢٣﴾ ﴾ **واتە:** هەرکەسێك هەر کارێکی ناڕەواو خراپ بکات پاداشتی ئەدرێتەوە بەو خراپەیە جا هەروەها بێجگە لە خوا هیچ یارمەتیدەرو پشتیوانێکی نابێ و نیە و دەست ناکەوێ بەهاواریەوە بێت[1]، وە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَمَن يَعۡمَلۡ مِنَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ مِن ذَكَرٍ أَوۡ أُنثَىٰ وَهُوَ مُؤۡمِنٞ ﴾ **واتە:** هەر کەسێك لە ژن و لە پیاو باوەڕی تەواوی بە دڵ و بە گیان بە خواو بە پێغەمبەرو فەرمانەکانیان هەبێ و بە گوێرەی توانا ئەو کردەوانەی چاکە بکات کە خۆی و خەڵك سوودی لێ وەربگرێ و

---

(١) ئەگێڕنەوە کە ئەو ئایەتە هاتە خوارێ ﴿ مَن يَعۡمَلۡ سُوٓءٗا يُجۡزَ بِهِۦ ﴾ ئینجا حەزرەتی (ئەبوبەکر ی سدیق) چووە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی جا کێ لەمە ڕزگاری دەبێ ئەی پێغەمبەر (ﷺ) ئەوجا حەزرەتیش (ﷺ) فەرمووی: (غَفَرَ الله لَكَ يا أبابكر ألسْتَ تَمرضْ ألستَ تُنصَبْ ألسْتَ تَحْزَنَ تُصيبُكَ البلاء) رواهُ أحمد/ واتە فەرمووی خوالێت خۆشبێ ئەی (ئەبوبەکر) ئایا نەخۆش ناکەوی ئایا ماندوو نابیت ئایا تووشی خەم نابیت، ئایە تووشی بەڵاو موسیبەت نابی ووتی بەڵێ؟ ئەی نێردراوی خوا، فەرمووی ئەوەیە سزا دەدرێتەوە لەسەری، یانی ئەو نەخۆشیانە بۆتان دەبێتە (کەفارەت) ولێخۆشبوونی خوای گەورە.

هـەموو کردەوەکـانیش لەبـەر خـاتری خـوا بکـات ﴿ فَأُوْلَٰٓئِكَ يَدۡخُلُونَ ٱلۡجَنَّةَ وَلَا يُظۡلَمُونَ نَقِيرٗا ﴾ واتە: ئەو کەسانە ئەچنە بەهەشتەوە، وە هـیچ سـتەمیان لـێ نـاکرێ بـە ئەنـدازەی نـەقیرێك[1]، یانی بەقـەدەر پەردە تەنکەکەی ناوکی خورما زوڵم و ستەمی لێ ناکرێت.

(بەڕاستی حەزرەتی ئیبراهیم دۆست و خۆشەویستی خودایە)

کـاتێ خـوای گـەورە ڕوونـی کـردەوە کـە ڕزگـاربوون و چـوونی نێـو بەهەشـت پەیوەنـدی بـە بیروبـاوەڕێکی پتـەو هەیـە و ئینجـا پـاش ڕوونکردنەوەی ئەم (حەقیقەتە) ئەنجا پلەو پایەی خاوەن باوەڕان دیاری دەکـاو پێناسـەی موسـڵمانانی ڕاستەقینەمان بـۆ ئـەکاو ئەفـەرمووێ: ﴿ وَمَنۡ أَحۡسَنُ دِينٗا مِّمَّنۡ أَسۡلَمَ وَجۡهَهُۥ لِلَّهِ وَهُوَ مُحۡسِنٞ ﴾ واتـە: کـێ ئایین و بیرو باوەڕی جوانترو ڕاسترە لەو کەسـەی کە بەتـەواوی ڕوو لـە خودا بـێ و دڵو دەروونـی جگـە لـە خۆشەویستی خـوداو ئـاییـنی خـودا هیچی تری تێدا نەبێ وە بەندایەتی بەڕاستی بۆ خـوا بکـات و وە کـردارو چـاکەو گوفتـار ڕاسـت و شـیرین بـێ لـە خراپـەو خراپـەکاری دووربـێ و ئەخلاق و ڕەوشتی قورئان بێ هەروەها بە تەواوی ڕووی لە خـوا کردبـێ ﴿ وَٱتَّبَعَ مِلَّةَ إِبۡرَٰهِيمَ حَنِيفٗاۗ وَٱتَّخَذَ ٱللَّهُ إِبۡرَٰهِيمَ خَلِيلٗا ﴾ واتـە: پەیڕەوی ئاییـنی پاك و پیرۆزی حـەزرەتی ئیـبراهیم (سـەلامی خـوای لـێ بێ) بکا کە بناغەی ئاییـنی ئیسلامەو ، هەروەها کەوتبێتە شوێنی دین و

---

(١) قال المفسرون: (النقيرُ النكتةُ في ظهر النواة)، بڕوان سەرچاوەی پێشوو.

ئایینی (تەوحیدی) حەزرەتی ئیبراهیم (عليه السلام) کە لەهەموو شتێ لایدابێ هەرتەنها بەرەو خودا هاتبێ ؟ لەو کاتێکدا خودا ئەو ئیبراهیمەی کردۆتە دۆست و خۆشەویستی خۆی ئەوجا بێگومان پێویستە ئێوەش پەیڕەوی لێ بکەن، ﴿ وَلِلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلْأَرْضِ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطًا ﴿١٢٦﴾ ﴾ **واتە:** بەڕاستی ئەوەی لە ئاسمانەکان و زەویشدایە هی خوایە چونکە ئەو بەخۆی خاوەنیانە واتە هەموو موڵك بەندەو دروستکراوی خوایەو خۆی کاربەدەستی هەموو شتێکە کەس بڕیاری ناگەڕێنتەوە چونکە ناتوانێت دەست بخاتە کاری هەرچی دەکات پرسیاری لێ ناکرێت جا بێگومان هەر خودایە کە بە هەموو شتێك بە ئاگاو زانایە جا بەڕاستی هیچی لەلا وون نابێت.

(پاشکۆ)

(موفەسیرەکان)ئەفەرموون خوای گەورە لەگەڵێ شوێن لە قورئانی پیرۆزدا ئاماژەی بەوە کردووە کە حەزرەتی (ئیبراهیمی خەلیل) کە خۆشەویست و دۆستی بووە جا بێگومان خۆشەویستی ئیبراهیمی خەلیل (عليه السلام) لەبەر ئەوە نەبووە کە خوا (موحتاج) ببێ بە شتێ تا (موحتاج) بێ بە حەزرەتی ئیبراهیم بەڵکو لەبەر ئەوەبوو کە حەزرەتی ئیبراهیم (عليه السلام) حەق و مافی (عبودیەت) و بەندایەتی خودای بە ئیخلاصی و دڵسۆزیەوە بەجێ هێناوەو خوای مەزنیش زۆر ڕێزی لێ ناوەو حورمەتی گرتووە بە دۆست و خەلیل و خۆشەویستی خۆی دایناوە (سەلامی خوای لێ بێ) .

(ئاگاداری کچی هەتیوان بن و ڕێك خستنەوەی ژن و مێردی لێك تووڕەبوو)

خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿ وَيَسۡتَفۡتُونَكَ فِي ٱلنِّسَآءِ ﴾ پێـشەوا بوخـاری[١]، ئـەم فـەرموودەی ڕیوایەتـەت کـردووە لـە دایکـی ئیمانـداران خاتوو عائیشە (ڕەزای خوای لێبێت) دەفەرمووێت: (ئەوە ئەو پیاوە بـوو کچە یەتیمێکی لەلابوو کە خۆی واریسی بوو کچەکە لە ماڵەکەیدا شـەریك بوو هەتا لەگەڵ وشیە خورمایەکیش شەریکی بوو ئینجا پیاوەکە ویستی مارەی بکات بۆخۆی لەبەر ئەوەی شوو نەکات بە پیاوێك و بێت و ببێـت بـە شـەریکی ماڵەکـەی، هـەروەها لـە ڕیوایـەتێکی تـردا ئـەڵێ زۆر کـەس دەهاتە داخوازی کچە یەتیمەکەو بەلاّم کاربەدەستەکە قەبوڵی نەئەکرد و نەیئەدا بەشوو هەتا ئەو کچە داماوە دەمـرد لـە خـەم و خەفـەتان ئینجا بـەم بۆنەیـەوە پرسـیار لـە پێغەمبـەر (ﷺ) کـرا لـەو ڕووەوە جـا خـوای پەروەردگار ئەم ئایەتەی دابەزاندو فەرمووی ﴿ وَيَسۡتَفۡتُونَكَ فِي ٱلنِّسَآءِ قُلِ ٱللَّهُ يُفۡتِيكُمۡ فِيهِنَّ وَمَا يُتۡلَىٰ عَلَيۡكُمۡ فِي ٱلۡكِتَٰبِ ﴾ **واتە:** ئەی پێغەمبەر (ﷺ) هاوەڵەکانت دەربارەی مافی ئافرەت پرسیارت لێ ئەکـەن بەتایبەتی لە کچە هەتیوەکان بن[٢]، یان هەتیو نـەبن و کـە دەبێـت چـی

---

(١) ئەم فەرمودەیە ئیمامی بوخاری هێناویەتی ئەمەش ڕەقەمی فەرمودەکەیە (٢٤٩٤).

(٢) دیسان پێشەوا (بوخاری) لە ئیبن و عەباسەوە (خوایان لێ ڕازی بێت) ئەگێڕێتەوەو ئەڵێ ئەم ئایەتە لە بارەی ئەو کەسانەوە هاتۆتە خوارێ کە کیژۆڵەی هەتیوان لابوو

مافێکە ئەوانیان لەسەر نەبێت، جا لە وەڵامدا تۆیش پێ یان بڵێ خوا خۆی فتواتان بۆ ئەدا دەربارەیان لەم قورئانەدا کە بەسەرتاندا دەخوێندرێتەوە و بۆتان ڕوون ئەکاتەوە، وەکو ئەفەرمووێ: ﴿فِي يَتَـٰمَى ٱلنِّسَآءِ ٱلَّـٰتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ﴾ **واتە:** سەبارەت بەو کچە هەتیوانەی لاتانن و دەتانەوێ لەو مارەیی و میراتانەی خوا بۆی نووسیون بێ بەشیان بکەن﴿وَتَرْغَبُونَ أَن تَنكِحُوهُنَّ﴾ **واتە:** دەتانەوێ لە خۆتانیان مارە بکەن و مارەیشیان نەدەنێ (دیارە خوا ڕێتان لێ دەگرێ) مارەییان بخۆن و میراتیان نەدەنێ ﴿وَٱلْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ ٱلْوِلْدَٰنِ﴾ واتە فەرمانتان پێ دەدات لە بابەت کوڕانی مێرد منداڵ و خەڵکانی لاوازەوە کە بەڕێك و پێکی میراتیان بدەنێ و ستەمیان لێنەکەن، هەروەها خوای گەورە ئەفەرمووێ: ﴿وَأَن تَقُومُوا۟ لِلْيَتَـٰمَىٰ بِٱلْقِسْطِ﴾ **واتە:** بێگومان خوا فەرمانمان پێ دەکات دەبێ لەگەڵ گشت هەتیوانیشدا بە (عەدالەت) واتە بەدادوەری لەگەڵ هەتیوانا ڕەفتار بکەن

بە خێویان کرد، بەڵام زوڵم و ستەمیان لێ ئەکرد، وەکو عادەتی زەمانی (جاهلی) یان لەگەڵ بەکار ئەهێناو ئەویش ئەمەبوو شتێکیان فڕێ دەدایە سەری بەوە دەبووە ماڵی ئەوجا ئەگەر جوانبایە مارەیان ئەکردو بەڵام ئەگەر ناشیرین بوایێ نەیان ئەهێشت هیچ کەسێ بیخوازێ تا مردن و ئینجا ماڵ و سامانەکەیان لێ داگیر ئەکرد جا بەم بۆنەیەوە ئەم ئایەتە دابەزی فەرمووی﴿ وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي ٱلنِّسَآءِ .... ﴾

و بجولێنەوە وە مافیان پێشێل مەکەن و مەخۆن ﴿وَمَا تَفۡعَلُواْ مِنۡ خَيۡرٖ فَإِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِهِۦ عَلِيمٗا ١٢٧﴾ واتە هەر کارێکی خێرو چاکە بکەن وەك دادگەری لەگەڵ ژنان و هەتیواندا ئەوە بێگومان بزانن خوا پێ ئاگادارەو زانایە.

(باسێ دەربارەی ئەو پیاوەی کە گوێ بە خێزانەکەی نادات)

(موفەسیرەکان) ئەفەرموون لە سەرەتای جوزئی پێنجەم باسی سەرکێشی و بێزاری و نەویستنی ئافرەتی کرد لە مێردی و چارەسەری بۆ ئەوە دانا ئینجا لێرەدا باسی پێچەوانەی ئەوە ئەکات و چارەسەری بۆ دائەنێ ئەمە یەکێکە لەو بەسەرهاتانەی نێوان ژن و مێرد کە لەمەوبەر هیچ باس و بڕیارێکی بۆ دەرنەکردووە، بەڵام لێرەدا بڕیارو چارەسەری بۆ دەرئەکات و ئەفەرمووێ: ﴿وَإِنِ ٱمۡرَأَةٌ خَافَتۡ مِنۢ بَعۡلِهَا نُشُوزًا أَوۡ إِعۡرَاضٗا﴾[1]، أي وإذا عَمِلَت إمرأةٌ مِنْ زَوْجِها بُغضاً أوْ إعْرَاضاً بِوَجْهِهِ عَنْها بسبب الكراهيةِ لَهَا لِكبرسنِّهَا أو لغير ذلك من الأسباب والأمور قَالَ بَعضُ المُفسرين يعني تَركَ مُجَامَعَتَها ومضاجعَتَها وَمُجَالَسَتَها وَ مُحَادَثَتَها فَلاَ جُنَاحَ عَلَى الزوجِ والمرأةِ أنْ يُصَالِحَا بَيْنَهُما صُلْحَاً مَعْلُوماً

(١) بعل/ واتە/ مێرد/ نشوز/ واتە/ لووت بەرزی و خۆ بە گەورە زانین، (إعراضا): بێ مەیلی و ڕوو وەرگێڕان.

بِتَرَاضَـيْهَما)فالـصلحُ حينئـذ خـيرٌ مـن الفِـراقِ [1]، واتــه ئەگــەر ئافرتێـك مەترسی ئەكرد لە مێردەكەی و چاوەڕوانی ئەكرد دووركەوتنەوەو[2]، خۆ بـەزل زانـی لـە هاوسـەری هـاوڕێ یـەتی یـان ڕوو لـێ وەرگێـڕان و لـێ نەپرسینەوە كە نیشانەی نەویستن و بێزاریـە لێـی وەكـو ئـەوەی قـسەی ناخۆشـی پـێ دەگـوتن یـان قـسەی لەگـەڵ نـەدەكرد، وەكـو هەنـدێ لـە (موفەسـیرەكان)ئـەڵێن وازی ئـەهێنا لەگـەڵ كۆبێتــەوە وە یـا ڕابـوێرێ لەگەڵیا و یان لەگەڵی پاڵ بداتەوە، یا قسەو ئاخـاوتنی لەگـەڵ بكـا، یـان هـەوڵی دەدا ژنـێ تـر بێنـێ و یـان ژنـی تـری هـەبوو ئـەوی لـەو خۆشـتر دەویست و ئەویش شیرین نەبوو لەبەر دڵی (والحاصل) بەتـەواوی پـشتی تێكـــرد ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَآ أَن يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًاۚ وَٱلصُّلْحُ خَيْرٌ﴾ **واته:** هیچ گوناهی نیـە ئـەو چاوپۆشـی لـە هەنـدێ مـافی یـەكتر بكـەن و لەبەینی خۆیان ڕێك بكەون و سوڵح و ئاشتی بكەن چونكە بەڕاستی ئەوە باشترە ڕێك كەوتن چاك ترە لە جیا بوونەوەو مانەوە بە ئـاژاوەو بێـزاری لەیەكتری یان لەیەك جیابوونەوەو تەڵاقدان هەرچـەندە (حـەڵاڵیش) بێـت جـا بێگومـان حـەزرەت (ﷺ) ئامـاژەی بەمـە كـردووە و ئەفـەرموێت: (ناشیرینترین شتی ڕەوا لەلای خوا جیابوونەوەی ژن و مێردە لەیەك واتە

(١) بڕوانە التفسير الكبير– الطبراني، بەرگی/٢، لاپەڕە/٣٠٩، بڕوانە: (التفسير الواضع الميسر)، لاپەڕە٢٢١.

(٢) ئەوجا ئەو دووركەوتنەوە لەبەر هۆی پیری بێ، یان لەبەر ناشیرینی بێ، یان پیاوەكە ژنی تری هەبێ، یان ژنەكە لاساری بكا و خراپ بێ یان لەبەر هەر هۆیەكی تر بێ.

تەلاقدان...ئەمەش دەقەکەی فەرمودەکەیە کە ئەفەرموێت: (أبْغَضُ الحَلالِ إلى اللهِ الطَّلاقُ)[1].

(چەند سەرنجێکی گرنگ)

١) خوێندەوارە ئازیزەکانم جێی سەرنجە چەند فەرمودەیەکی پێغەمبەر (ﷺ) هاتووە بە بۆنەی دابەزینی ئەم (ئایەتە پیرۆزەوە) جا خاتوو عائیشە (ڕەزای خوای لێبێت) فەرموویەتی (سەودەی کچی زەمعە) ترسی بوو کە پێغەمبەر (ﷺ) تەلاقی بدات ئینجا کاتێ کەوتە ساڵەوە ووتی بە حەزرەت (ﷺ) ڕۆژوو تۆبەی من بۆ خاتوو عائیشە بێ و پێغەمبەریش (ﷺ) ڕازی بوو ئینجا ئەم ئایەتە دابەزی[2].

٢) (سەعیدی کوڕی موسەیەب) ئەگێڕێتەوە ئەڵێت کچی محەمەدی کوڕی مسلمە لەلای رافعی کوڕی خەدیج بوو ئەویش خۆشی نەدەویسی و حەزی پێ نەدەکرد، چونکە بەتەمەن پیربوو ئینجا ویستی تەلاقی بدات ئەویش پێی ووت (تەلاقم مەدە) بەڵام لە نۆبەی خۆم (تەنازل) ئەکەم، ئەوجا ئەم ئایەتە دابەزی و ئینجا ئەوانیش لەناو خۆیانا ئاشت بوونەوەو ڕێککەوتن.

٣) جا هەروەها زانایانی (تەفسیر) ئەگێڕنەوە و ئەڵێن ئافرەتێک مێردەکەی ویستی تەلاقی بدات لەبەر ئەوەی پیاوەکە حەزی لێ

---

(١) رواه أبو داود وابن ماجه/ والحاكم وصَحَّحهُ/ بروانە پەرتوکی (التاج الجامع للأصول في أحاديث الرسول ((ﷺ)) (الشيخ منصور علي ناصف) بەرگی/٢ لاپەڕە/٣٧٢.

(٢) ئەم فەرمودانە (ئەبو داود و ترمزی و حاکم) لە مستدرك هێناویانە.

نەدەکردو خۆشی نەدەویست، وە ئافرەتەکەش لەو مێردە منداڵێکی هەبوو، ووتی (تەلاقم مەدەو) لێم گەڕێ با لەگەڵ منداڵەکەم دانیشم و ئیتر تۆش بە دوو مانگ جارێك وەرە لام هیچی ترم لێت ناوێ، پیاوەکەش زۆر کەیفی هات و ئینجا لەگەڵ یەکترا ڕێك کەوتن و ئاشت بوونەوە.

٤) ئیبن جریر الطبری لە تەفسیرەکەیدا [١] ئەڵێت و ئەفەرموێت (ڕێوایەت) ئەکات لە سەعیدی کوڕی جوبەیرەوە (ڕەزای خوای لێبێت) ئەو کاتەی کە ئەم ئایەتە دابەزی و نازل بوو ژنەکەی گووتی بە مێردەکەی من ئەمەوێ خواردن و نەفەقەم بۆ بڕیاربدەی چونکە لەبەر ئەوەی حەزی دەکرد پیاوەکەی ڕێزی بگرێ و تەلاقی نەداو ئەگەر مێردەکەی نەیەتەلاشی قیەناکە ئینجا خوای گەورە ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە [٢] هەروەکو ئەفەرموێ ﴿وَأُحۡضِرَتِ ٱلۡأَنفُسُ ٱلشُّحَّۚ﴾ **واتە:** بێگومان خۆ ڕشدی و بەخیلی و چاوچنۆکی لەسەر ماڵی دونیاش لە نەفس و دەروونی هەموو کەسێکا هەبێ بەلام ﴿وَإِن تُحۡسِنُواْ وَتَتَّقُواْ فَإِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِمَا تَعۡمَلُونَ خَبِيرٗا ١٢٨﴾ **واتە:** بەڕاستی ئەگەر ئێوە لەگەڵ خێزانەکانتاندا چاکە بکەن هەرچەندە ئەوانیش خراپ بن و لاساری و ناچیزەیی بکەن ئێوە باش بن لەگەڵیاناو چاوپۆشی لەهەندێ

---

(١) بروان تەفسیری (جامع البيان عن تأويل آي القرآن)، لە نووسینی (ابن جرير الطبري)، بەرگی/٤، لاپەڕە/٢٧٢١.

(٢) بروانە هەمان سەرچاوەی پێشوو.

کەم و کوڕی یەکتری بکەن هەروەها تێکۆشن و هەوڵ بدەن بە بەختیاری و کامەرانی ژیانتان ببەنە سەر و خۆپارێز بن لە (ناچیزەبوون) و پشت تێکردن و هەر شتێك کە سەربکێشێ بۆ زیانگەیاندن و کێشەو دووبەرەکی ئەوجا بەراستی خودا بەو چاکەو ئیحسانەی کە لەگەڵ خێزانەکانتان دا دەیکەن ئاگادارە هەرچی بیکەن ئەیزانێ و شارەزایە لەسەر کردەوەی ئێوە پاداشتان بە باشە دەداتەوە.

(پاشکۆ)

خوێنەرانی ئازیزم، (موفەسیرەکان)ئەفەرموون پێغەمبەری خۆشەویست (ﷺ) بەرنامەی دانابوو بۆ کاتی مانەوە لەلای خێزانەکانی و هەروەها کاتەکانی بۆ دابەش کردبوون وەلەگەڵ هەندێشدا ئەپاڕایەوە لە خوای پەروەردگاری مەزن ، هەروەکو لەم بارەیەوە دایکە خاتوو عائیشە (ڕەزای خوای لێبێت) ئەگێڕێتەوە، جا ئەمەش دەقەکەیەتی کە ئەڵێت (عَنْ عائشة (رضـي الله عنهـا) قَالَـتْ كـانَ رَسُـولُ الله (ﷺ) يُقْسِمُ فَيَعْـدِل وَيَقُولُ اللّهُمَ هذا قَسْمي فِيمَا أمْلِكُ فَلاَ تَلُمْني فِيمَا لا أمْلِكُ)[1] (يعنى القلب) **واتە:** دایکە عائیشە (ڕەزای خوای لێبێت) ئەڵێت پێغەمبەری خوا (ﷺ) بە شێوەیەکی (عادیل) و دادگەرانە کاتەکانی خۆی بەسەر خێزانەکانیدا دابەش دەکردو ئینجا لە پاشان ئەیفەرموو (خوایە ئەوە دابەشکردنی منە وە ئەوەی تۆ دەیتوانی من نایتوانم ئەوجا (لۆمەم) مەکە کە لەوانەی تۆ

(١) رواه أبو داود والامام أحمد وابن ماجه، والترمذي وإبن أبي شيبة وإبن حبان والدارمي.

دەسەلاتت بەسەریدا هەیەو من دەسەلاتم بەسەریدانیە مەبەست پێی (دڵە) جا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَلَن تَسْتَطِيعُوٓا۟ أَن تَعْدِلُوا۟ بَيْنَ ٱلنِّسَآءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ ﴾ أي لَنْ تَسْتَطِيعُوا أيّها الرّجال أن تحقّقوا العَدْلَ التام الكامل بَيْنَ النّساءِ وَتسووّا بَيْنَهُنّ في المحبةِ وَالأنسِ والإستمتاع (وَلَوْ حَرَصْتُمْ) أي وَلَوْ بَذَلْتُمْ كُلّ جَهْدِكُمْ لأن التَّسْوية في المَحّبةِ وَميل القَلْبِ لَيْسَتْ بمقدورِ الإنسَانِ)[1] **واتە:** بەڕاستی ئێوە ناتوانن هەرچەند هەوڵ و تەقەلاش بدەن ئەی گەلی مرۆڤان چونکە بەڕاستی ناتوانن (کە عەدالەت) و دادگەری تەواو ئەنجام بدەن لەنێوان خێزانەکانتاندا بە یەکسانی و بێ جیاوازی لەلایەنی خۆشەویستی یەوە دادپەروەری لەنێوان ژنان بکەن چونکە ئەمە پەیوەندی بە دڵەوە هەیە دڵیش لەهەموو بابەتێکدا لەدەستی مرۆڤدا نیە وە لەتوانای ئادەمیزاد نیە با هەرچەندە سوور بن و هەوڵ بدەن بۆ ئەو دادوەری و یەکسانیە، جا بێگومان هەندێ لە زانایانی (تەفسیر) ئەڵێن ئەوەی ڕاستی بێت دادگەری لەم ئایەتەدا کە جێ بەجێ ناکرێ و نابێ لە نێوان ژن و مێردا تەنها خۆشەویستی دڵ و دەروونیە، ئەمەش نهێنیەکی خودایە، چونکە بێگومان پیاو یەکێ لە ژنەکانی خۆشەویستتر بێ لە دڵدا، دیارە ئەوەش هیچ گوناهو تاوانی تێدا نییەو جا بە شەرتێك كارو عەمەلی پێ نەکا، جا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ فَلَا تَمِيلُوا۟ كُلَّ ٱلْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَٱلْمُعَلَّقَةِ ﴾

---

(١) بڕوانە (صفوە التفاسیر) لە نووسینی خوالێخۆشبوو (شیخ محمد علی الصابونی)، بەرگی/١، لاپەڕە/٣٠٨.

أي فَلا تَجوروا وَلا تميلُوا عن المرغوب عنها كُلّ الميـلِ فَتجعَلُوهـا كالمعلقـةِ وهي التي ليست بذات زوجٍ....الخ) **واتە:** بەتەواوی مەیل و سۆزی خۆتـان مەدەن بە ژنە خۆشەویستەکەو وە واز بێنن لـەوەی پـتر زوڵـم و سـتەمی لێ بکەن و لەگەڵی نەخەون و (نەفەقەی) بـۆ خـەرج نەکـەن و مەسـرەفی نەکێشن و بەخێوی نەکەن و خۆشتان نەوێ بەوێنەی کەسێ بەنـدکرابێ و یا بەسترابێتەوە نە ئەوەیە تەڵاق بدرێ و مێردی تر بکاو نە ئەوەیـە وەك ژنی خـاوەن مێـرد (مامەڵـەی) لەگـەڵ بکرێ، واتـە بەتـەواوی یـەکێکیان پـشتگوێ بخـەیت و لێـی نەپرسـیتەوە، جـا بزانـە پێغەمبـەریش (ﷺ) فەرموویەتی: (مَنْ كانَتْ لَـهُ إمرأتـان فَمـالَ إلى إحـدِهِمَا جَـاءَ يَـوْم القيامـةِ وَأحدُ شَقّيهِ مَائِلٌ وفي روايةٍ ساقِط)[1] ، **واتە:** هەر کەسێك دو ژنـی هـەبێ و (فەرق) و جیاوازیان لە بەین بکاو یـەکێکیانی خۆشـبوێ و ئـەوی تریـانی پشتگوێ خست کە ڕۆژی قیامەت دێت لا شانێکی خوارەو لاسەنگە، و لـە (ڕیوایەتێکی) تردا کە لەڕۆژی قیامەتا دێت لایەکی پێوەنابێت یا سەقەت ئەبێ.

وە خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿وَإِن تُصۡلِحُواْ وَتَتَّقُواْ فَإِنَّ ٱللَّهَ كَانَ غَفُورٗا رَّحِيمٗا ﴿١٢٩﴾﴾ أي وإن تُـصْلِحُوا سـيرَتَكُمْ وتتقـوا الله ربّكُـمْ بالتمسُّك بالعدلِ وعدم الجور فإن الله تعالى يغفر ما فـرّط مِـنكُمْ ويـرحمكم، **واتە:** ئەگـەر ئێوە کـردارو ڕەفتارتـان چـاك بکـەن لەگـەڵیان بـەپێی توانـا خۆتان بپارێزن لـە سـتەم و (ناعەدالـەتی) ئـەوا بەڕاسـتی خـوا لێبـوردەو

---

(١) اخرجه الإمام أحمد في مسنده، ج/٢، لاپەڕە/٣٤٧، و أبو داود في السُنن، برقم /٢١٣٣، والترمذي برقم/١١٤١.

(بەڕەحمە) و میهرەبانە ئەو کاتە لەگەڵ ئێوەدا.

(چەند ئاگاداریەکی گرنگ دەربارەی دادگەری مرۆڤ بۆ خێزانەکانی)

زانایان ئەفەرموون پێویستە لەسەر مێردی ژن ئەم چەند ئامۆژگاریە ڕەچاو بکات هەروەکو خوا پێغەمبەر (ﷺ) لەقورئان و لە(حەدیسدا)بەیانیان کردووە:

١- ئەبێ جیاوازی نەکات لە بەینی خێزانەکانی داو هەروەها بەیەك چاو تەماشایان بکات،نەك بەئاشکرا یەکێکیانی لەوی‌تر خۆشتربویی.

٢- دروستکردنی ماڵ و جۆری جل و بەرگ و خواردن و خواردەمەنی وەك یەك بن، نەك فەرقو جیاوازی بەکار بهێنێ‌و بەناشەرعی بجووڵێتەوە.

٣- جا هەروەها مانەوەی شەوانە لەلایەن وەکو یەك بێ ، بەلاَم ئەگەر لە دڵەوە یەکێکیانی لە یەکێکی تریان زیار خۆش بوێت ئەمەیان لە توانای مرۆڤ دانیەو هەروەکو لە پێشەوە ئاماژەمان بۆ کرد، وە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَإِن يَتَفَرَّقَا يُغْنِ ٱللَّهُ كُلًّا مِّن سَعَتِهِۦ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ وَٰسِعًا حَكِيمًا ﴿١٣٠﴾ ﴾ أي وإن لَمْ يحصل بين الزوجَين وفاقٌ وحصلَ بينهُما الفِراقُ/ أوْ بالخُلعِ أوْ بالطّلاق فالله يُغني كُلاً منهما عن الآخر أي يجعلهُ مُستغنياً وكذلكَ الرجل يرزقهُ زوجةً أخيراً من زوجته وَعيْشاً أهنأ من عيشهِ (وكانَ اللهُ واسعاً حَكيماً) أي وَاسِعَ الفضلِ عَلَى العبادِ حكيماً في تشريعه وتدبيره). **واتە:** ئەگەر هەر ژن و مێردێك پێك نەهاتن و ئەوجا بڕیاری جیابونەوەیان دا، چ بەتەلاَق بێت یاخود بە دارنین یانی (خولع) بێ، ئەوە خوای گەورە لەلای ئاسانە دەرووی خێر لەهەردوولایان

بکاتەوە چونکە بێگومان ئەو خوایە زۆر گەورەیە و بەردەوام فراوانگیرەو دەرووی زۆری لەلایەو خاوەن حیکمەتیشە و لە هەموو کارێك لە کارەکانیدا.

(هەرچی لە ئاسمانەکان و زەمینداهەیە هەمووی هی خودایە)

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَلِلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلْأَرْضِ ﴾ **واتە:** بێگومان هەرچی لە ئاسمانەکان و لە زەویدایە هەمووی بۆ خودایە (موڵك) و دارایی خودایە هەر ئەویش خاوەنیەتی کەس لەگەڵی بەشدار نیە، چونکە بەڕاستی هەمووی لەژێر فەرمانی خوایە ﴿وَلَقَدْ وَصَّيْنَا ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَٰبَ مِن قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ ﴾ **واتە:** بەڕاستی ئەو کەسانەی لە پێشوودا (کتێبی) ئێمەیان بۆ هات و وە ڕامان سپاردن﴿أَنِ ٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ ۚ وَإِن تَكْفُرُوا۟ فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلْأَرْضِ ۚ ﴾ **واتە:** خۆ ئەگەر بێ باوەڕیش بن ئەوە بزانن کە خودا خاوەنی هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدایە هەر هەمووی هی خوایە، ﴿وَكَانَ ٱللَّهُ غَنِيًّا حَمِيدًا ﴿١٣١﴾ ﴾**واتە:** بەڕاستی خوا هەمیشە هەر دەوڵەمەندو بێ باکە و بێ پێویستیە لە هەموو شتێك و لە خوا پەرستی هەموو کەس﴿ وَلِلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلْأَرْضِ ۚ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ وَكِيلًا ﴿١٣٢﴾ ﴾ **واتە:** بێگومان هەرچی لە ئاسمانەکان و لە زەویدا هەیە هەر خوای گەورە خۆی بەدیهێنەرو خاوەنیەتی هەر ئەو پەروەردگارەش خۆی بەسە بۆ ئەوەی

چاودێر بێت جا هەروەها بەڕاستی هەر خوا پارێزگاری لەو گەردوونە و لە ئادەمیزاد ئەکات و کار هەڵدەسوڕێنێ و پێویستی بەکەس نیەو (غنی عن العالمین) واتە دەوڵەمەندو بێ باکە و بێ نیازە لەهەموو خەڵك.

(سەرنجێکی گرنگ)

(موفەسیرەکان)ئەفەرموون لەم چەند ئایەتەدا چەند (حیکمەتێکی) لێ وەرئەگیرێ ئینجا لە جاری یەکەم چەسپاندی کە پێویستە ئادەمیزاد بۆ پەروەردگاری ملکەچ بن، بەلاَم لەجاری دووەمدا دیاری خست کە پێویستی بەکەس نییە و بێ باکە لەهەموو خەڵکی بەلاَم لە جاری سێهەمدا ئەیچەسپێنێ کە هەر خۆی پارێزگاریان لێ ئەکات و لە غەیری خودا کێیان هەیە پەروەردگارو بەخێوکەریان بێ[1]، جا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِن يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ وَيَأْتِ بِآخَرِينَ﴾ (أي لَوْ أرادَ اللهُ عَزَّ وَجلَّ لأهلككم وأفناكُمْ وأتى بآخرينَ غيرَكُمْ يكونونَ أعبدَ للهِ وأطوع منكُمْ وَهوَ سُبحانهُ قادر على ذلك)، **واتە:** خەڵکینە ئەگەر خوا حەز بکات و مەیلی بێت ئێوە هەمووتان لەناو ئەباو ، وە لە جێگای ئێوە خەڵکێکی تر دادەمەزرێنێت (چونکە بێگومان ئەو کارە زۆر ئاسانە لەلای خوا، واتە بەڕاستی خودا دەتوانێت ئێوە لابەرێت و بتانگۆڕێت بە کەسانی تر ئەگەر هەر خراپەو خراپەکاریتان کرد[2]، وە هەروەها

---

(١) بڕوانە تەفسیری (مفاتیح الغیب)، مەشهور بە تەفسیری (فخرالدین ی رازی)، بەرگی/٤، لاپەڕە/٢٣٩.

(٢) هەروەکو لەچەند ئایەتێکی تردا باس ئەکات.

ئەفەرمووێ: ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ قَدِيرًا ﴿١٣٣﴾ ﴾ **واتە:** هەمیشە بەردەوام خوای گەورە دەسەڵاتی بەسەر ئەنجامدانی ئەم كارەدا هەیە[1]، وە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ مَّن كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ ٱلدُّنْيَا فَعِندَ ٱللَّهِ ثَوَابُ ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ سَمِيعًۢا بَصِيرًا ﴿١٣٤﴾ ﴾ (أي مَنْ كانَ يريدُ بعملهِ أجر الدنيا فعند اللهِ ماهو أعلى وأسمى وهو أجرى الدُّنيا والآخرة فلم يطلب الأخسَّ وَلا يطلب الأعلى؟ فليسأل العبد ربَّهُ خير الدّنيا والآخرة فهو تعالى سميعٌ لأقوال العباد بَصيرٌ بأعمالهم)، واتە: هەر كەسێك خۆشی و پاداشتی ئەم دونیایەی بۆی بە باش بزانێ كە خۆشی و پاداشتی دونیاو دواڕۆژیش هەر لای خودایە، ئەدی بۆچی داوای (خێری) دونیاو (ئاخیرەت) واتە دواڕۆژ ناكا؟[2]...با داوای هەردووكیان بكاو هەروەكو خوای گەورە لەم ئایەتەدا ئاماژەی پێ كردووە كە ئەفەرموێ: ﴿ رَبَّنَآ ءَاتِنَا فِى ٱلدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى ٱلْءَاخِرَةِ حَسَنَةً ﴾(سوورەتی : البقرة) هەروەكو لە پێشەوە تەفسیر كراوە، **واتە:** بێگومان ئەو خوایە تەواو بیسەرە بە (دوعا) و نزاو داخوازی بەندەكانی تەواو بینایە بە هەڵسوكەوت و كارو كردەوەیان.

---

(١) لەم ئایەتە پیرۆزەدا هەڕەشەو گوڕەشەیەكی تێدایەو هەق وایە خەڵكەكە بەخۆدابچنەوەو چەند پەندو عیبرەتێكی لێ وەرگرن.

(٢) هەندێ لە زانایانی (تەفسیر) ئەڵێن لە ڕاستیدا هەركەسێك پاداشتی تەنها دنیای دەوێت ئەوە بابزانێت كە خوای گەورە تەنها دنیای نیە بەڵكو پاداشتی دنیاو قیامەتی هەیە.

(فەرماندان بە (عەدالەت) واتە دادپەروەری وە شایەتی دان بە هەق و بۆ ڕەزامەندی خوا)

(موفەسیرەکان)ئەفەرموون خوای گەورە لەمەوپێش باسی (ژنان و ناچیزەیی) و ئاشت کردنەوەی نێوان ژن و مێری بۆ کردین، ئێستاش لەمەودوا باسی بەجێهێنانی باوەڕو فەرمانەکانی خوامان بۆ دەکات لەگەڵ فەرماندان بە دادپەروەری و شایەتی دان بەهەق و ڕاستی وە بۆ ڕەزامەندی خوای گەورەمان بۆ ئەکاو وە لەگەڵ هەندێ بابەتی تریشدا کە ئەفەرمووێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُونُواْ قَوَّٰمِينَ بِٱلْقِسْطِ﴾ أي بِالْعَدْلِ[1]، **واتە:** ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە (بەخواو بە پێغەمبەر) هەڵسن و بەردەوام بن لەسەر جێ بەجێ کردنی (حەق و) ڕاستی و دادپەروەری ﴿شُهَدَآءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ أَوِ ٱلْوَٰلِدَيْنِ وَٱلْأَقْرَبِينَ﴾ **واتە:** شایەدی لەسەر هەق بدەن بۆ خوا ئەگەرچی ئەو شایەدیەش لەسەر نەفسی خۆتان بێت، یان لەسەر دایك و باوکتان بێ یا خزمان بێت بەڵام چۆن ڕاستە ئەوها شایەدی بدەن خۆتان لە شایەدی دانی بەدرۆ بپارێزن ﴿إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَٱللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا﴾ **واتە:** ئەگەر شایەتی بۆ دراوان دەوڵەمەند بن یان هەژار بن ئەوا خودا بۆ ئەوان

---

(١) بڕوانە تەفسیری (قُرة العَينْ عَلَى تفسير الجلالين) لە نووسینی الشیخ احمد کنعان، لاپەڕە/١٢٥.

دڵسۆزترە، واتـە لەبـەر دەوڵەمەنـدی چاوپۆشـی لـیٚ مەکـە یـا لەبـەر هـەژاریش بـەزەییت پێدا نەیەتـەوە خـودا خـۆی ئاگـای لێیانـەو بـەڵکو زیـاتریش لـەتۆ خـاوەن بەزەییـە[1]، ﴿ فَلَا تَتَّبِعُوا۟ ٱلْهَوَىٰٓ أَن تَعْدِلُوا۟ ۚ وَإِن تَلْوُۥٓا۟ أَوْ تُعْرِضُوا۟ ﴾ **واتە:** مەکەونە شوێنی هەواو ئارەزووتان، تـا لەهـەق لابدەن چونکە ئەگەر بەئەنقەست خـوار بـڕۆن و شـایەتی بگـۆڕن و درۆی تێدا بکەن و لە ڕاسـتی لابـدەن﴿ فَإِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١٣٥﴾ ﴾ **واتە:** بەڕاستی خوا بەو شتەی ئێوە ئەیکـەن ئاگـادارە لـە دادپـەروەری و لە لادانتان لە گۆڕینی شایەتیتان و لـە هـەق و لـە ڕاسـتی ، کـەوابوو زۆر وورپابن و کەتمانی هەق مەکەن چۆن خوا بەهەقە وا بکەن.

(**پاشکۆ**)

جا بێگومان زۆربەی زاناکانی ئایینی ئەفەرموون (شایەتی بە ناهـەق و یان (کیتمـانی) شـایەتی کـارێکی (حەرامـەو) قەدەغەیـە لـە (ئیسلام) دا چونکە پێغەمبەریش (ﷺ) فەرموویەتی: (أَلاَ أُنَبِّئُكُمْ بِأَكْبَرِ الكَبَائِرِ؟ قُلْنَا بَلَى يَا رَسُولَ الله (ﷺ)، قَال الشِّرْكُ بِالله وَعقُوقُ الوَالِدينِ وكَانَ مُتَكِئاً

---

(١) موفەسیرەکان/ ئەگێڕنەوە لە (سُدی) ئەڵێ جارێك دەوڵەمەندو فەقیرێك واتە هەژارێك بە دەمەقاڵیٚ هاتن و ئینجا چوونە لای پێغەمبەر (ﷺ) بۆ ئەوەی (موشکیلەکەیان) چارەسەر بکات جا پێغەمبەریش (ﷺ) کە تەماشای کردن وا هەستی کرد کە هەقی هەژارەکەیە چونکە هەژارەکە ناتوانیٚ ستەم بکات لە دەوڵەمەندەکە چونکە (حەڵلەکە) لەلای دەوڵەمەندەکە بوو، جا ئەوەی ڕاستی بیٚ بە بۆنەی ئەمەوە ئەم ئایەتە دابەزی و هاتە خواریٚ...

فَجَلَسَ وَقَالَ (أَلاَ وشهادَةُ الزُّور، أَلاَ وَشَهَادَةُ الزُّورِ) وَمَازَالَ يُكَرِرُهَا حَتَّى قُلْنَا لَيْتَهُ سَكَت) [(١)]، **واته:** خەبەرتان بدەمێ بە گەورەترین تاوان یا ئاگادارتان بکەمەوە کە گەورەترین تاوان کامەیە؟ هاوەڵەکانی گوتیان بەڵێ ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمووی هاوبەش دانان بۆ خوای گەورە، وە ئازاردانی دایك و باوك، گەواهی واتە شایەدی دان بە درۆ هەتا سێ جار ئەوەی ووتەوەو یەکەم جار پاڵی دابۆوە پاشان هەستاوەو دانیشت هەر دەیفەرموو (أَلاَ وَقَوْلُ الزُّورِ) ئینجا چەند جار ئەوەی دووبارە کردەوە ئێمەش گوتمان خۆزگە بێ دەنگ ئەبوو.

(تێبینی)

جەماوەری زانایان دانیان بەوە داناوە کە گەواهی واتە شایەدی دانی بە درۆ لە تاوانە گەورەکان دەژمێردرێت بەمەرجێك کە شایەدییەکە بە درۆو بوختان بێت لەبەر ئەوە خوداو پێغەمبەری خودا ئەوەیان قەدەغە کردووە [(٢)].

---

(١) رواه الشيخان عن أبي بكرة (ﷺ).

(٢) بڕوانە پەرتوکی (تاوانە گەورەکان لە ڕوانگەی ئیسلامەوە) لە نووسینی (عبدالرحمن ملا طه عبدالعزیز)، بەرگی/١، لاپەڕە/٩٥، چاپی دووەم.

(پێویستە لەسەر ئیمانداران ئیمانیان کامیل و تەواو کەن)

خـــوای گـــەورە دەفـــەرموویێت: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ ءَامِنُواْ بِٱللَّهِ ﴾ پێشەوا بەغەوی و واحیدی (ڕیوایەتیان) کردووە لە تەفسیرەکانیاندا لە ئیبن و عەباسەوە (خوایان لێ ڕازی بێت) ئەڵێت: (ئیماندارەکانی ئەهلی کیتاب) هاتنە خزمەتی پێغەمبەر (ﷺ) (عەبدوڵلای کوڕی سەلام و هاوەڵەکانی)[1]، گوتیان ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئێمە باوەڕت پێ دێنین وە باوەڕ بە کیتابەکەشت دێنین کە قورئانەو باوەڕ بە حەزرەتی موساو تەورات و بە عوزەیر پێغەمبەریش دێنین، بەڵام باوەڕمان بە غەیری ئەوان نییە، بە پێغەمبەرانی ترو کتێبەکانی تر ئینجا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی پێیان بڵێ بەڵکو ئەبێت باوەڕ بە خواو پێغەمبەری خواو قورئانەکەی و بەهەموو (کتێبە) ئاسمانیەکان و هەموو پێغەمبەران بێنن (سەڵات و سەلامی خوایان لێبێت) جا بێگومان بەم هۆیەوە ئەم ئایەتە نازل بوو[2]، خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ ءَامِنُواْ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَٱلْكِتَٰبِ ٱلَّذِى نَزَّلَ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ وَٱلْكِتَٰبِ ٱلَّذِىٓ

---

(١) هاوەڵەکانی عەبدوڵلای کوڕی سەلام ئەمانە بوون:(ئەسەد و ئوسەید کە دوو کوڕی (کەعب) بوون هەروەها ثەعلەبەی کوڕی قەیس و سەلامی کوڕی خوشکی عبداللە و یامینی کوڕی یامن و عەبدوڵلای کوڕی سەلاٌم برا گەورەیان بوو.

(٢) بڕوانە تەفسیری البغوی المُسمی (معالم التنزیل) لە دانانی (أبي محمد الحسین بن مسعود الفراء البغوي الشافعي)، بەرگی/١، لاپەڕە/٣٩١.

أَنزَلَ مِن قَبْلُ ﴾ واتە: ئەی ئەو کەسانەی ئیمان و باوەڕتان هێناوە بەردەوام بن لەسەر ئیمان و باوەڕی تەواوو پتەو، بە خوای گەورە و پێغەمبەرەکەی (ﷺ)، وە بەو قورئانەی کە ناردوویەتیە خوارەوە بۆ سەر پێغەمبەرەکەی (ﷺ) هەروەها باوەڕ بێنن بەو کتێبانەی کە پێشتر دایبەزاندووە[1] بۆ سەر پێغەمبەرانی پێشوو (سەلاّت و سەلامی خوایان لەسەر بێت) ﴿ وَمَن يَكْفُرْ بِٱللَّهِ وَمَلَٰٓئِكَتِهِۦ وَكُتُبِهِۦ وَرُسُلِهِۦ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَٰلًۢا بَعِيدًا ﴿١٣٦﴾ ﴾ واتە: هەرکەسێکیش باوەڕی نەبێت بە خواو بە پێغەمبەرانی و بە (کتێبەکانی) و بە ڕۆژی دوایی، ئەوە بەڕاستی گومڕا بووە بە گومڕاییەکی دوور لە ڕاستی واتە بە شێوەیەکی وا گومڕا بووە کە چاوی ڕاستیەکان نابینێت گوێشی لە ڕاستی و حەق کەڕەو هەروەها زمانیشی لاڵە چونکە لە ڕێگەی (حەقەوە) دوورەو چاوەڕوانی هیدایەتی لێ ناکرێ.

(باسێك لە بارەی دووڕووەکان و ناکام و نامانجیان)

(موفەسیرەکان)ئەڵێن لەپاش ئەم دوو بانگکردنەی کە ئاراستەی بڕواداران کرد ئینجا هێرش دەکاتە سەر دووڕووەکان کە ژیانیان بە ناپاکی بردۆتە سەر ئەمانەش دوو تاقمن:

یەکەم ئەو تاقمەن کە بە زاهیری واتە بە ڕواڵەت باوەڕیان هێنابوو

---

(١) وەکو (صوحوفەکانی) واتە پەڕاوەکانی پێشوو یان وەکو (تەورات و ئینجیل و زەبوور).

دواتر گەڕانەوە سەر (کوفر)، واتە بەبێ باوەڕی مردوون تۆبەشیان نەکردوو خوداش لێ یان خۆش نەبووە دوا (مەسیریان) بووە دۆزەخ.

دووەم: ئەو (تاقمە) دووڕووەن کە بە (زاهیری) واتە بەرچاوی و ڕواڵەت موسڵمان بوون بەڵام لە دڵدا لەگەڵ (کافرەکان) بوون کە ئەچوونە ناو وان ئەیانگووت ئێمە لەگەڵ ئێوەین کە دەهاتنەوە ناو موسڵمانەکان ئەیانگوت ئێمە موسڵمانین و لەگەڵ ئێوەین کەچی درۆشیان ئەکرد و ئەوانەش بێگومان سزای سەختیان دەدرێتێ و خواش لێیان خۆش نابێ، جا خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ثُمَّ كَفَرُوا۟ ثُمَّ ءَامَنُوا۟ ثُمَّ كَفَرُوا۟ ثُمَّ ٱزْدَادُوا۟ كُفْرًا ﴾ **واته:** ئەو کەسانەی کە ئیمان و باوەڕیان هێناوەو موسڵمان بوون و دوایی گەڕانەوە سەر (کوفر)، واتە بێ باوەڕی ئەوجارە هەڵوێستی خۆیان گۆڕی بە (زاهیری) واتە بە ڕواڵەت موسڵمان بوونەوە، دوایی خۆیان (کافر) کردەوەو بوونە بت پەرست و بێ باوەڕی جاران بەڵام ئەوجارە زێدەڕۆییان کرد لە گومڕایی و (کافر) بوون داو بێ باوەڕی خۆیان زیاتر کرد و هەتا مردن هەر (کافر) بوون ﴿ لَّمْ يَكُنِ ٱللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًۢا ﴿١٣٧﴾ ﴾ **واته:** خوا لەو کەسانە خۆش نابێ وە لێبوردنیان بۆ نییە چونکە دین و ئایینی خوا بە گاڵتە وەرئەگرن (دەمێ باوەڕ دێنن و دەمێ پەشیمان دەبنەوە) خواش یارمەتیان نادات کە ڕێگەی ڕاست بگرن و ئەویش ڕەزامەندی خواو بەهەشتە واتە ئەوانە ناگەڕێنەوە چونکە دڵیان دامەزراوە لەسەر بێ باوەڕی و دەقی پێوە گرتووە بڕوا هێنان بێ نرخە

بەلایانەوە ئینجا خوا لێیان خۆش نابێ چونکە خوای گەورە ڕێگەی ڕاستی پیشان دان و ئەوان لەسەری لاکەوتن.

(پاشکۆ)

(موفەسیرەکان) ئەفەرموون ئەمانە دەستەیەك بوون لە مونافیق ودووڕووەکان کە بڕوایان دەربڕی ئینجا پاشگەز بوونەوە ئینجا بڕوایان دەربڕی یەوە ئینجا پاشگەز بوونەوە ئینجا مانەوە لەسەر بێ بڕوایی هەتا مردن بە (کافری)، خوا پەنامان بدا لە (کوفر)، جا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ بَشِّرِ ٱلْمُنَٰفِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٣٨﴾ ﴾ **واتە:** مزگێنی بدە[1] بە دووڕووەکان کە لە ڕۆژی دواییدا سزای زۆر بە ئێش و سەخت و بە ئازار ڕوویان تێ دەکات ﴿ ٱلَّذِينَ يَتَّخِذُونَ ٱلْكَٰفِرِينَ أَوْلِيَآءَ مِن دُونِ ٱلْمُؤْمِنِينَ ۚ ﴾ **واتە:** ئەو دووڕووانە کە جوولەکەو بت پەرستان ئەکەنە پشتیوان لە دژی موسڵمانان لە باتی ئەوەی لەگەڵ موسڵمانەکاندا ڕێك بن و پشت بەوان ببەستن کەچی دەچن پشت بەبێ باوەڕانی خوا نەناس دەبەستن ﴿ أَيَبْتَغُونَ عِندَهُمُ ٱلْعِزَّةَ فَإِنَّ ٱلْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا ﴿١٣٩﴾ ﴾ **واتە:** بێگومان ئایە ئەوانە کە دۆستایەتی (کافرەکان) واتە بێ باوەڕان دەکەن ئەیانەوێ لەلای ئەوان هێزو پشتیوان بۆ خۆیان پەیدا بکەن؟ ئەگەر بەتەمابن بەوە بەهێز بن و پشت و (قوەتیان) زیاد بکاوو

---

(١) موفەسیرەکان ئەفەرموون (مژدە بۆ خۆشی و شادی بەکار دەهێنرێت، بەڵام لێرەدا بۆ تانەو تەشەرە بەکار دەهێنرێت.

ئـەوە زۆر غەڵـەتن و بەهەڵـە چـوونە، چـونکە بێگومـان هێـزو قـووەت و بـەرزی و زاڵـی یەکـە هـەر هـەمووی هـی خـوای پـەروەردگارە هـەروەها تایبەتە بە خـواو ئـەوجا بەڕاسـتی خـواش نایـدا بـە دۆسـتەکانی نـەبیّ و ئەوانـەی بـە هـەق ئەیپەرسـتن و شـەریکی بـۆ قـەرار نـادەن[1] وە خـوای گـــەورە دەفـــەرمووێت: ﴿وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا﴾ **واتـە:** بەڕاسـتی خـوای گـەورە لـەو قورئانـەدا بـە ئێـوەی ڕاگەیانـدووە کـە هـەرکات زانیتـان و بیـستتان ئایەتەکانی خوا مەبەستی (قورئانی پیرۆزە) هەروەها کەسانێك باوەڕیـان پێناکـەن و گاڵتـەیان پێدەکـەن واتـە گەمـە بـە قورئـان دەکـەن ﴿فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذًا مِثْلُهُمْ﴾ **واتە:** ئێـوە یەکسەر هەسـتن و کـۆڕو (مـەجلیس) و دانیـشتنیان بـەجیّ بـێلن و هـەتا قسەو باسەکەیان دەگۆڕن و وازی لیّ دەهێـنن و بـەڵام خـۆ ئەگـەر ئێـوە دابنیشتن و گـویّ بـە قـسەکانیان ڕابگـرن ئینجـا لـەو کاتـەدا (حیـسابی)

---

(١) (ئیبن و کەسیر) ئەڵیّ ئەمە (موناسب) و گونجاوە لێرەدا باسی ئەو فەرمودەیە بکەین کە پێشەوا (أحمد) هێناویەتی لە ئەبی رەیحانەوە دەگێڕێتەوە گوتویەتی پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (مَنْ أنتسَبَ إلى تِسْعَةِ آباء كُفّار يُرِيدُ بِهِمْ عِزّاً وَفَخراً فَهُوَ عَاشَرَهُمُ فِي النَّارِ) واتە هەرکەس (تۆ) لە باوو باپیرانی خوانەناس بووبن ئەمیش بیەویّ شانازیان پێوە بکات ئەوکەسە بێگومان دەیەمیانە لەبۆ ناو ئاگردا.

ئــەوانتان بــۆ دەكرێــت[1] ﴿إِنَّ ٱللَّهَ جَامِعُ ٱلْمُنَٰفِقِينَ وَٱلْكَٰفِرِينَ فِى جَهَنَّمَ جَمِيعًا ﴿١٤٠﴾﴾ واتە: بەڕاستی خوا دووڕووەكان و بێ باوەڕەكان پێكەوە لە دۆزەخدا كۆدەكاتەوە، هەروەك ئەوان لە دنیادا گشتیان قسەیان یەك بوو بۆ دوژمنایەتی موسڵمانان.

(دوو ڕووەكان چاوەڕوانی ئەوە دەكەن كە موسڵمانەكان بزانن سەردەكەون یان بن دەكەون هەتاكو بڵێین ئێمە لای سەركەوتوانین)

خوای گــەورە دەفــەرموویێت: ﴿ٱلَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ فَإِن كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِّنَ ٱللَّهِ قَالُوٓا۟ أَلَمْ نَكُن مَّعَكُمْ﴾ واتــە: كەســانێكی ئــەوتۆن چــاوەڕوان ئەكەن كارێ بۆ ئێوە پەیدا ببێ لە سەركەوتن و (فتح) كردن ئەگــەر خــوا

---

(١) جا بێگومان فەرماندان بە دووركەوتنەوە لەو جۆرە كۆڕو (مەجلیسانە) فەرمانێكە بۆ هەموو موسڵمانێك لەهەر جێگایەك و لەهەر كاتێكدا كە بینیان گاڵتە بە قورئانەكەیان و بە ئاینەكەیان دەكرێت، یاخود گاڵتە بە پێغەمبەرەكەیان دەكرێت (ﷺ) ئەگەر توانای ئەوەیان نەبوو بەرامبەریان بوەستنەوە و دەمكوتیان بكەن دەبێت خێرا ئەو جێگایە بەجێ بهێڵن و دووربكەونەوە لێیان جا هەر كەسێك لەو جۆرە جێگایانە هەڵنەستێت یاخود بە بەڵگەی جوان و بەهێز بەرپەرچیان نەداتەوە ئەوە وەكو ئەوان لەقەڵەم دەدرێت و بەشداری ئەو گوناهە گەورە دەبێت لەگەڵیاندا، بڕوانە تەفسیری گوڵشەن لە نووسینی مامۆستا (نظام الدین عبدالمجید)، بەرگی/١، لاپەڕە/١٣٣.

ئێوەی سەرخست و زاڵ بوون و دەستکەوتێکتان دەستکەوت و ئەڵێن ئەدی ئێمەش لەگەڵ ئێوە نەبووین پێکەوە (غەزامان) نەکردو یارمەتیمان نەدان؟ کەواتە بەشی خۆمانمان بدەنێ لە دەستکەوت ﴿وَإِن كَانَ لِلْكَٰفِرِينَ نَصِيبٌ قَالُوٓا۟ أَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعْكُم مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ۚ﴾ **واتە:** ئەگەر بێ باوەڕانیش بەشێکیان دەستکەوت و سەرکەوتن بەسەرتانا وەکو لە ڕۆژی (ئوحودا) ئینجا ئەڵێن ئەدی مەگەر ئێمە نەبووین نەمانهێشت موسڵمانەکان پێتان بگەن بەسەرتانا زاڵ بن و زەرەرتان پێ بگەیەنن؟ کەوابێ ئەبێ بەشی ئێمەشی لێ بدەن کەوا دەستتان کەوتووە، ﴿فَٱللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ ۗ وَلَن يَجْعَلَ ٱللَّهُ لِلْكَٰفِرِينَ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا ﴿١٤١﴾﴾ **واتە:** دوایی خوای گەورە فەرمانی خۆی دیاری ئەکا لەنێو ئێوەی باوەڕدارو لە نێوان دووڕووانـدا لە ڕۆژی هەڵسانەوەتان لە گۆڕەکاندا تاقمی باوەڕداران بۆ بەهەشت و دووڕووەکان بۆ دۆزەخ جا بێگومان دیارە کە خواش قەت ڕێ نادا بێ باوەڕان دژی موسڵمانان بن هەروەها زاڵ بن بەسەریانا، بەتایبەتی لە ڕۆژی قیامەت وە لە دنیاشدا نابێ موسڵمانان ژێردەستی خوانەناس و بێ باوەڕان بن و (حوكم) و یاسای ئەوان بەکاربهێنن، چونکە سەرئەنجام سەرکەوتن بۆ خودا پەرستانە.

(دووڕووەکان دەیانەوێت خودا بخەڵەتێنن بەڵام خودا دەیانخەڵەتێنێت)

(خوێنەوارانی ئازیزم) خوای گەورە باسی دووڕووەکانی بۆ کردین لەو ئایەتانەی پێشوودا، ئینجا لەمەودواییش باسی کردەوەی خراپی ئەوانمان بۆ ئەکا بە درێژی ترو فراوانتر هەروەکو ئەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ يُخَٰدِعُونَ ٱللَّهَ وَهُوَ خَٰدِعُهُمْ﴾[1] (أي وإنّ هؤلاء المنافقين يفعلون ما يَفْعل المخادع فيظهرونَ الإيمان ويبطونَ الكفر يظنون أنهم يخدعونَ اللهَ بذلكَ وهو سبحانهُ خادعهم حيث تركهم في الدنيا كأنهم مسلمون) **واتە:** ئەم (دووڕووانە) بەهەموو ژیری و عەقڵیانەوە وادەزانن فێڵ لە خوای گەورە دەکەن لەکاتێکدا ئەو زاتە هەموو فێڵ و تەڵەکەو پیلانەکانیان پوچەڵ دەکاتەوە بەبێ ئەوەی بەخۆیان بزانن و هەستی پێ بکەن، چونکە بێگومان ئەو دووروانە فێل بازوو تەلەکەبازن بەئاشکرا لە ناو خەڵکاو خۆپیشان ئەدەن کەموسڵمانان، بەڵام بەپەنهاناو دووروون چونکە دەیانەوێت فێڵ لەخوا بکەن بەڵام خوای تەبارەك وەتەعالا ئەوان دەخەڵەتێنیت هەروەکو لەدنیادا ماوەی داون، ﴿وَإِذَا قَامُوٓاْ إِلَى ٱلصَّلَوٰةِ

---

(١) هەروەها عەبدوڵڵای کوڕی ئیمام عەباس (خوایان لێ ڕازی بێت) ئەگێڕێتەوە و ئەڵێ (هەڵخەڵەتاندنی) خودا بۆیان ئەوەیە کە خوای گەورە ڕۆژی قیامەت ڕوناکیەکیان دەداتێ کە پێی بڕۆن و وەکو موسڵمان ڕێگا دەردەکەن و بەڵام کە دەگەنە سەر پردی (سیراط) ڕووناکیەکەیان لێ دەکوژێتەوە، ئینجا لەناو تاریکیەکەدا دەمێننەوە، پێشەوا (موسلم و ئیمام ئەحمەد) ڕیوایەتیان کردووە.

قَامُوا كُسَالَىٰ ﴾ أي يُصلّون وَهم مُتثـاقِلون ومتكاسِلُونَ لا يَرْجُون ثوابـاً ولا يخافُونَ عِقاباً،**واته:** هـەرکاتێ دووڕووان هەڵسانایە بـۆ لای نوێـژکردن هەڵئەسان بە تەمبەڵی و تەوەزەڵی و لەشی قورسەوە، وەك کەسێ بـچێ بۆلای شتێ و کەچـی لای نـاخۆش بـێ، جـا بێگومـان مرۆڤـی دووڕوو بـە گورجی هەڵناسێ بۆ نوێژکردن چونکە بـڕوای بـە نوێـژ نییـە، هـەر کـاتێ هاوڕێیـەکانی پێغەمبـەر (ﷺ) ئاگـادار بوونایـە نوێـژیان ئـەکرد، ئـەگینا نوێژیان ئەکرد بە (ڕیاو) بەرچاوی نەبوایـە، وەکـو ئەفـەرموێ: ﴿يُرَآءُونَ ٱلنَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ ٱللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٤٢﴾ ﴾ (أي يَقْصدُن بصلاتهم الريّاءَ والسّمعة ولا يقصدُون وجه اللهِ)، **واته:** ئەوانە بۆ ڕیاو لەبەرچاوی خەڵکی نوێـژ دەکـەن و مەبەستیـشیان لـە نوێـژەکانیان ڕیاکاریـە تـا خـەڵکی بخەڵەتێنن و بیـانبینن و بـە دووڕوویـان نـەزانن جـا بێگومـان زۆر بەکـەم نەبێت ناوی خودا بەسەر زمانیاندا نایەت و یادی خودا ناکەنەوە، چـونکە ئەوەی ڕاستـی بێـت نوێـژ ناکـەن مەگـەر کـەم جـار لەوکاتانـە ببینـرێن و لەبەرچاوی خەڵك بیکەن بەلاَم لەپاشملە ناوی خـوا نابـەن و نوێـژ ناکـەن ﴿ مُّذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذَٰلِكَ لَآ إِلَىٰ هَٰٓؤُلَآءِ وَلَآ إِلَىٰ هَٰٓؤُلَآءِ ﴾ (أي مـــــضطربين مترددين بين الكفر والايمان لايثبتون على حالٍ فهم مـع المؤمنين يظهـرُونَ الإيمان وَمَعَ الكافرين يظهرون النّفاق) **واته:** ئەو مرۆڤـە دووڕووانـە دوودڵـن جارێـك ڕوو دەکەنــە موسـڵمانەکان جـارێکی دیکـە ڕوو دەکەنـە بـێ باوەڕەکان ، ئینجا نە لەگەڵ ئـەملادا یەکدەگرن و نـە لەگـەڵ ئەولاشـدا، واتە لەگەڵ هیچیان نین بەڵکو لەگەڵ قازانج و سوودی خۆیانن نە لـەملان

و نــه لــەولان) ﴿وَمَن يُضْلِلِ ٱللَّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُۥ سَبِيلًا ﴿١٤٣﴾﴾ (أي وَمَــنْ يُضلله الله فَلَنْ تجدَلَهُ طريقاً إلى السعادةِ والهُدى) **واتــه:** هــەر كەســێ خـوا رێگــەی لــێ بگــۆڕێ نــاتوانێ رێگــەی ڕاســت بگــرێ چــونكه بێگومــان هەركەسێك له رێگەی خـوا لایـدا رێگەیـەكی لـەو چاكتر نـاگرێ و خـواش یارمەتی نـادات بیهێنێتـەوه سـەر رێگـای ڕاست، چـونكێ خـۆی رێبـازی (هیدایەتی) ناوێت و خوای گەورەش بەزۆر (هیدایەتی) كەس نادات.

(پاشكۆ)

ئەمــەش چــەند فەرموودەیــەكی پێغەمبــەره (ﷺ) لــەبارەی ســیفاتی (مونافیقەكانەوه) واته دووڕووەكانەوه گوتراوەو باسكراوه:

١- پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: (إنّ أثْقَلَ صَلاةٍ عَلى المُنافقِينَ صَلاةُ العِشاءِ وَصَلاةُ الْفَجرِ ولَوْ يَعْلَمُونَ مَا فيهِمَا لأتَوْهُمَا ولَـوْ حَبْـواً)[1]، **واتــه:** قورسترین و گرانترین نوێـژ لەسـەر دووڕووەكـان نوێـژی بـەیانی و نوێـژی عیشا واتـه ئێوارانـه، واتـه ئەگـەر ئـەو دووڕووانـه بیـان زانیایـه ئـەم دوو نوێژه چ خێرێكی گەورەی تێدایـه ئـەوه بـه گاگۆلكـه لەسـەر چۆك بـۆی دەچوون.

٢- حــەزرەت (ﷺ) دەفــەرموێت: (أنّ الـنبيَّ (ﷺ) قَــالَ تلْـكَ صَــلاةُ المُنافقينَ ثَلاثَاً يَجلِـسُ أحَـدَهُمْ يَرْقـب الـشّمْسَ حَتـىّ إذا كَانَـتْ بَـين قَرنـي الشَّيْطَان أوْ عَلَى قرني شَيْطَان قَامَ فَيَنْقر أرْبعاً لا يَذْكر اللهَ فيها إلا قَلـيلاً)

---

(١) أي رُكباناً ، رواه الإمام البُخاري و مسلم عَن أبي هريرة (رضي الله عنه) .

[(1)]، **واتــە:** ئـا ئەوەیـە نوێـژی دووڕووەكـان پـاڵی لـێ ئەدەنـەوەو لێـی دائەنیشن هەتا ڕۆژ واتە خۆر هەڵدێ ئەوجا بە پەڵەو (غافـل) هەڵدەسـتن بۆ نوێژەكەیان، جا پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویـەتی هـەركاتێ خـۆر هـەڵهات دەست بگرنەوە لە نوێژ، چونكە لـەنێون دوو شـاخی شـەیتاندا هەڵدێت، ئینجا چوار جار دەنوك لە زەوی دەدەن و دەچن بەم شێوەیە نوێـژەكان ئەنجام دەدەن وە یادی خواش زۆر بەكـەمی ئەكەنـەوە ئەوەیـە پیـشەی دووڕووەكان.

٣- وە هــــەروەها پێغەمبــــەر (ﷺ) دەربــــارەی (مونافیقــــەكان) ئەفەرمووێ: (مَثَلُ المُنافقِينَ كَمَثَلِ الشّاةِ العائِرَةِ بَيْنَ الغَنَمَيْنِ تَعيرُ إلى هذه مَرَّةً وَإلى هَذِهِ مَرَّةً لاَ تَدْرِي أَيُّها تَتْبعُ) [(2)]، **واتە**:وێنەی دووڕوو وەك مەڕێكی سەرگەردان وایە لە نێوان دوو ڕانەمەڕاندا لەنێو دوو مێگەڵدا سـەری لـێ دەشێوێ جارێك دەچێ بۆلای ئـەم ، جارێـك دەچـێ بـۆلای ئـەو، نـازانێ بەدوای كامیان بكەوێ مرۆڤی (مونافیق) واتە دووڕوو وایە جارێـك دەچـێ بۆلای موسڵمانان و دەیەوێ خۆی بە موسڵمان (حیساب) بكا، وە جارێـك دەچێ بۆلای (كافرەكان) و ئەڵێ ئێمە لەگەڵ ئێوەین بە ڕۆح و بەگیان.

---

(١) ئەم فەرموودەیە پێشەوا (مالیك) لە پەرتوكی (المُوطأ) دا مێناویەتی، چونكە كیتابی (مُوطەئیش) جێگای باوەڕی ئیمامی (بوخاری و موسلیم) بووەو زۆریان لێ نەقل كردووە، چونكە بێگومان كتێبێكی باوەڕ پێكراوەو بە(اجماع) ی زانایانی ئیسلام.

(٢) رواه مسلم والنسائي وأحمد.

(بێ باوەڕان مەكەنە دۆستی خۆتان)

خـــوای گـــەورە ڕووی فـــەرمووده ئەكاتـــە بـــڕواداران و هـــەروەها جڵەوگیریان ئەكات و ئەیانترسێنێ لەوەی كە دۆست و برادەریـان نەكـەن و خۆیان لێ بپارێزن و هەروەها موسڵمانان هەشیار دەكاتەوە كە لـە بـێ بـاوەڕان و دووڕووان دوور بكەونـەوەو هـەروەها نەیانكـەن بـە دۆسـت و خۆشەویست بۆ خۆیان جا هەروەها ئەفـەرمووێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّخِذُواْ ٱلۡكَٰفِرِينَ أَوۡلِيَآءَ مِن دُونِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَۚ ﴾ **واتـــــە:** ئـــەی ئـــەو كەسانەی ئیمان و باوەڕتان هێناوە نەكـەن (كـافرو) خوانەناسـان بكەنـە دۆست و خۆشەویست و یاوەری خۆتـان لـە جیاتی ئیمانـداران﴿ أَتُرِيدُونَ أَن تَجۡعَلُواْ لِلَّهِ عَلَيۡكُمۡ سُلۡطَٰنٗا مُّبِينًا ﴿١٤٤﴾ ﴾ **واتـــــە:** ئایـــە ئێـــوە دەتانەوێت بـەم كارەتـان لـە ڕۆژی قیامەتـدا هەنجـەتێكی ئاشكراو ڕوون بدەن بەدەستی خوداوە تا دووچاری سزای سەختی خودا ببن؟... ئەوجا بێگومـان خـوای گـەورە سـزای دووڕووەكـان دیـاری دەكـاو ئەفـەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلۡمُنَٰفِقِينَ فِي ٱلدَّرۡكِ ٱلۡأَسۡفَلِ مِنَ ٱلنَّارِ ﴾ أي إنّ هـؤلاء المنـافقينَ في دركـات الجحيم وهـي أسـفلُ الطبقـاتِ في نـار جَهنم، **واتـە:** بەڕاسـتی دووڕووەكان لە قیامەتدا لە قات و تەبەقـەی چینی هـەرەخوارێی ئـاگری دۆزەخدانـە[1]،﴿ وَلَن تَجِدَ لَهُمۡ نَصِيرًا ﴿١٤٥﴾ ﴾ أي ولـن تجِـدَ لـهُ ناصـراً ينْصرهم منْ عـذابِ يـوم القيامـة، **واتـە:** هـەرگیز دەسـت ناكـەوێت بۆیـان یارمەتی دەرێك ڕزگاریان بكات یان هەرگیز بۆ ئەوان پشتیوانێكت دەست ناكەوێت.

---

(١) موفەسیرەكان ئەڵێن دۆزەخ چین چین و قات قاتە، هەروەكو لە پێشەوە ئامـاژەمان بۆ كرد حەوت (تەبەقەیە) ناخۆشترین شوێنی قاتی هەرە خوارەوەیە كە جێگای مونافیق و دووڕووانە خوای گەورە بەمیهرەبانی خۆیی بمان پارێزێ.

(پاشكۆ)

زۆرێـك لــە (موفەسـيرەكان) ئەفــەرموون[1]، (دووڕووەكـان) پيـسترين (كافرن) و لە هەمووان زياتر تووشـى (تـوڕەيى) خـودا دەبنـەوە چـونكە ئەوان بە فێڵ و تەڵەكەبازى و چەواشەكارى و (ڕيابازى) و خـۆ وا نيـشان دەدەن كـەوا موسـڵمانن بـۆ ئـەوەى ئيـسلام و موسـڵمانان لەناوببـەن، هەندێكى تـر ئـەڵێن (دووڕووەكـان) لەبـەر ئـەوەى (كوفرەكـەى) خەسـت ترەو زۆرتر دەتوانىٚ بێتە نێو موسڵمانان بۆ ئەوەى زەرەريان لـىٚ بـدات، بۆيىٚ خواى گەورە فڕەياندەداتەوە ژێرەوەى ئاگر، جا هەروەها (إبن أبي شـيبة و إبـن و أبـي الـدُّنيا و إبـن و أبـي حـاتم) لـە (إبـن مـسعود)ەوە (ريوايەتيان) كردووە جا لەبارەى ئەو ئايەتە فەرموويـەتى﴿ إِنَّ ٱلۡمُنَٰفِقِينَ فِى ٱلدَّرۡكِ ٱلۡأَسۡفَلِ مِنَ ٱلنَّارِ وَلَن تَجِدَ لَهُمۡ نَصِيرًا ﴿١٤٥﴾ ﴾ جا بێگومان فەرمويەتى ئەوان لەناو چەند (تابووتێكى) ئاسنينى دان كە ئاگرى بەتين دەورى داون و كە دەركەكانيان لەسەر داخراوەو ناتوانن بيكەنەوە، (خوا پەنامان بدات).

(ئاگاداريیەك)

(موفەسـيرەكان) واتــە ڕاڤەكـەرانى قورئــان دەڵـێن دۆزەخ حــەفت تەبەقەيە ١- ناوى (جهنم)ە، ٢- ناوى (سقر)ە، ٣- ناوى (الظى) يە ٤- ناوى (الحطمة)يـە، ٥- نـاوى (سـعيرە)، ٦- نـاوى (جحـيم)ە، ٧- نـاوى (الهاويە)يە، (اللهُمَ إحْفَظْنَا مِن جَميع الطّبقات والدرّكات آمين).

---

(١) وەكو (طبري) و (زەمەخشەرى) و (قورطبي) و هەندىٚ تر.

جا هەروەها خوای گەورە ڕێگای (هیدایەت و ئیصلاح) و چاکەیان بۆ ئەم ناپاك و دووڕووانە كە ئامۆژگاری و داوای گەڕانەوەیان بۆ ئەكا، ئەوەیە بەزەیی خودا بۆ ئادەمیزادەكان دەستنیشان دەكاو دەفەرموێ ﴿إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُواْ وَأَصۡلَحُواْ وَٱعۡتَصَمُواْ بِٱللَّهِ وَأَخۡلَصُواْ دِينَهُمۡ لِلَّهِ﴾ (أي إلاّ الذّينَ تابُوا عن النفاقِ وأصلَحُوا عَمَلَهُمْ وسيرتهم وتَمَسكُوا بِكتابِ اللهِ وَشرعهِ وَجَعَلوا دينهم خالِصاً للهِ لا يَبْتَغُونَ بعملهم إلاّ وجهِ اللهِ ورضاهُ)، **واتە:** تەنیا ئەو ناپاك و دووڕووانە نەبێت كە تۆبە ئەكەن و پەشیمان دەبنەوە لەو كردارانەی كردوویانە داوای لێخۆشبوون لە خوا ئەكەن، هەروەها نیازو كردەوە بەدەكانیان چاك كردبێ و لەهەموو كارێكیان دا تەنها پشت بە خودا دەبەستن و بەجوانی پەیڕەوی لە شەرع و ئایینی خوا دەكەن و دڵسۆزانە دینداری دەكەن مەبەستیان تەنها بەدەستهێنانی ڕەزامەندی خوایە، ﴿فَأُوْلَٰٓئِكَ مَعَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَۖ وَسَوۡفَ يُؤۡتِ ٱللَّهُ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ أَجۡرًا عَظِيمٗا ﴿١٤٦﴾﴾ فهؤلاءِ يكونونَ في زمرة المؤمنين يوم القيامةِ وسوف يعطيهم الله الأجر الكبير على إيمانهم وهو الجنّةَ دار المُتقين) **واتە:** ئەو (دووڕوانە) كە بەو شێوەی پێشوو باس كرا ئەگەر بە تەواوی (تەوبە) بكەن و بگەڕێنەوەو واز لە (دووڕوویی) بێنن ئەوە دەبنە هاوەڵی ئیمانداران لەهەردوو دونیادا، وە لە داهاتوودا خوا ئەبەخشێ بە بڕواداران ئەجرو پاداشتێكی زۆر گەورە وە بەهەشتێكی نەبڕاوەی هەتا هەتایێ و بۆ پارێزگانە، جا بێگومان خوای پەروەردگار هۆی سزادانەكەیان ئاشكرا دەكاو دەفەرمووێ: ﴿مَّا

يَفۡعَلُ ٱللَّهُ بِعَذَابِكُمۡ إِن شَكَرۡتُمۡ وَءَامَنتُمۡۚ وَكَانَ ٱللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمٗا ﴿١٤٧﴾ (المعنى أيُّ منفعةٍ للهِ عزّ وجل في تعذيبكم إن شكرتم ربّكم وأمنتم به وبرسولهِ(، **واته:** خودا چ مەبەستێکی هەیە بۆ سزادانی ئێوە پێویستی بە سزای ئێوە نییە ئەگەر ئێوە سوپاسی خوا بکەن و، وە فەرموودەکانی بەجێ بێنن و بەتەواوی شوکرانە بژێری نیعمەتەکانی بن، وە بە تەواوی ئیمانی پێ بهێنن، واتە هەرکەسێ ستایشی بکات ئەویش ستایشی دەکات و هەر کەسێ بە دڵ باوەڕ بهێنێ خوا پێی ئەزانێ و پاداشتی دەداتەوە لەسەر ئەوە بەزۆرترین پاداشت.

(پاشکۆ)

زۆربەی (موفەسیرەکان) ئەمەیان هێناوە لەبەر ڕۆشنایی ئەم ئایەتە پیرۆزەی کە ئێستا (تەفسیر) کراوەو ئەوجا بێگومان خوای پەروەردگار چی ئەوێ لە (عەزابدانی) ئێوە؟ ئایە ڕق و کینەی لەدڵدایە هەتا بە ئازاردانی ئێوە (دەفعی) زیان لەخۆی بکات؟ وە یان قازانج و سودێکی دەست دەکەوێ هەتا لە (تەعزیبی) ئێوەدا سوودی لێ وەربگرێ و؟ (حاشا وە کەللا) ئەمانە هیچیان نییەو خودا نە باکی بە هیچ کەس هەیەو نە (موحتاجە) بەکەس و، جا هەروەها خودای پەروەردگار کە سزاتان دەدا و لە دۆزەخدا بە ئاگر دەتان سوتێنێ لەبەر ئەوە نیە زیانتان پێ دابێ ئەویش تۆڵەی زیانەکەتان لێ بسێنێتەوە یان لەبەر ئەوە نییە کە زیان لەخۆی دوور بخاتەوە، بەڵام خودا (عادل) و دانایە ئاگادارەو زانایە هەرگیز چاکەو خراپە وەك یەك سەیر ناکات و (کافر و

موسڵمان) لە تەرازووی ئەودا بەرامبەر و یەکسان نین، جا هەروەها (کافر و مونافیق) و یاخی بوو کە سوپاسی خودا ناکەن لە بەرامبەر نازو نیعمەتەکانی دا ئینجا خوای مەزنیش (ئینتیقامیان) لیّ وەرئەگریّ و جا لەمەوە دەرئەکەویّ ئەگەر خەڵك خراپە نەکات زیانی لە خواوە پیّ ناگات واتە هەر خۆیان ئازاری خۆیان ئەدەن و زیان بە خۆیان ئەگەیەنن[1].

لە ٢٨ ی مانگی شەواڵی ساڵی ١٤٣٧ ی کۆچی بەرامبەر ٢٠١٥/٨/٣٠ ی زایینی، بەیارمەتی خوای میهرەبان لیّ بوومەوە لە تەفسیری جزمی (پێنجەم) وە داوای یارمەتی لە خوای مەزن ئەکەم بۆ تەواو کردنی بەرگەکانی تری ئەم تەفسیرە دڵگیرە، (وما توفيقي إلا بالله العّلي العظيم،

وَصَلَى الله عليه وسلم على سيدنا محمدٍ وعلى آله وصحبه وسلم)، جا هەر لەو ڕۆژەوە دەستم کرد بە تەفسیری جزمی شەشەم.

---

(١) بڕوانە (تەفسیری نامی بۆ قورئانی پیرۆز)، لە نووسینی مامۆستا (مەلا عبدالكريمی مدرس)، بەرگی/٢، لاپەڕە/٤٥٥،وبڕوانە (تەفسیری ڕەوان بۆ تێگەیشتن لە قورئان)، لەنووسینی (مەلا محمود کەلآلەیی)، بەرگی/٥، لاپەڕە٢٥٠، لەگەڵ دەستکاری. هەروەها بڕوانە: (تەفسیری زمناکۆیی) لەنووسینی مەلا سەعیدی زمناکۆیی، بەرگی ٧، لاپەڕە ٢٧.

جزئى شەشەم

سەرەتاى جزمى شەشەم

بەناوى خواى بەخشندەو میهرەبان سوپاسى بىٚ پایان بۆ خوداى هەموو بوونەوەران و دروودى بىٚ ژومار لەسەر پێغەمبەرو یارو یاوەران

(بۆ ستەم لیٚکراو نەبىٚ ڕىٚ بە قسەى تالٚ و تفت نادرىٚ)

خواى پەروەردگارى مەزن کاتىٚ نهێنى دووڕووەکانى ئاشکرا کردو ئینجا لە کۆتاییدا پێشنیارى ئەوەى کرد کە ئەوانەى تەوبە ئەکەن و ئەگەڕێنەوە خوا بەرامبەر بە هەموو ئادەمیزادێك بەزەییەو بەرەحمە ، ئەوجا باسى ستەملیٚکراو ئەکا کە دەتوانىٚ هەموو قسەیەك لە ڕووى ستەمکاردا بکات و ئەگەرچى لیٚبووردنیش پەسەندترو باشترە وەکو ئەفەرموىٚ ﴿لَّا يُحِبُّ ٱللَّهُ ٱلۡجَهۡرَ بِٱلسُّوٓءِ مِنَ ٱلۡقَوۡلِ إِلَّا مَن ظُلِمَۚ﴾ **واتە:** بەڕاستى خوا پێى خۆش نییە دەنگ بەرزکردنەوە بە دەربڕینى خراپەو نهێنیش یان قسەى ناخۆش و ناحەز لە ڕووى ئەم و ئەودا بکات مەگەر دەربڕین و ئاشکرا کردنى کەسىٚ نەبىٚ ستەم لیٚکراو بىٚ و خۆیان بۆ ناگیرىٚ ئەوان دەتوانن ڕکى خۆیان دەربڕن بەرامبەر بەئەو کەسەى کە

زوڵم و ستەمی لیٚ کردووە[1]، ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا ﴿١٤٨﴾ ﴾ **واتە:** خوای گەورە بێگومان بیسەری گشت قسەو ووتووێژێك دەبیسیٚ هەروەها زانایە بەوەی کە لە نێوانیاندا ڕوودەدات وە هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ إِن تُبْدُوا۟ خَيْرًا أَوْ تُخْفُوهُ أَوْ تَعْفُوا۟ عَن سُوٓءٍ فَإِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا ﴿١٤٩﴾ ﴾ **واتە:** بەڕاستی ئەگەر چاکەیەك ئاشکرا بکەن کە لە کەسێك ڕووی دابێت یاخود بە نهێنی لای ئەم و ئەو باسی ئەو چاکەیە بکەن یان کردەوەیەکی هەڵەو خراپەی کەسێك ببورن ئەوە کارێکی چاکەو خوداش لە کردەوە خراپەکانی ئێوە خۆش دەبێت و بە چاکەش پاداشتان دەداتەوە، جا هەروەها دڵنیابن کە خوای گەورە هەمیشە بەتوانایە بۆ (عەفو) کردن و بەردەوام لێخۆشبووە بە نیسبەت خاوەن باوەڕانەوە وە دەسەڵاتیشی بیٚ سنورە بەسەر بیٚ دین و خوا نەناسانەوە.

(پاشکۆ)

(خوێنەوارە ئازیزەکانم) بەڕاستی خوای مەزن زۆر بەکەرەم و بە

---

(١) چونکە خوای گەورە لە سورەتی (شورادا) لە ئایەتی ٤١ دا ئەفەرمووێ ﴿ وَلَمَنِ ٱنتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِۦ فَأُو۟لَٰٓئِكَ مَا عَلَيْهِم مِّن سَبِيلٍ ﴿٤١﴾ ﴾ **واتە:** ئەو کەسانەی لەپاش زوڵم و ستەمەکەیان کە لێیان ئەکریٚ و ئینجا تۆڵەی خۆیان دەسێننەوە جا گوناهبار نابن چونکە مافی خۆیتیان، چونکە پێغەمبەریش (ﷺ) ئەفەرمووێ: (المسْتَبان مَا قَالا فَعَلى الباديء مِنْهُمَا مالَمْ يَعْتَدِ المظلومُ، وفي رواية البادي أظْلَمْ) رواه ابي داود و ابن حِبان والبيهقي/ **واتە:** ئەو دوو کەسەی کە جنێو بەیەکتر ئەدەن بەڵام گوناهەکە دەکەوێتە سەر دەستپێکەرەکەیان بەمەرجێ ستەملێکراوەکە زیادەڕۆیی نەکات، وە لە (ڕیوایەتێکی) تردا ئەفەرمووێ: (دەستپێشخەرەکە) ستەمکارە.

توانایە و بە تایبەتی ئەوانە عەفوو دەکات کە داوای لێ خۆشبوونی لێ ئەکەن، چونکە هاتووە لە ئەسەردا و ئەفەرمووێت: (أنّ حَمَلَةَ العَرشِ يُسَبّحُونَ الله) واتە ئەوانەی هەڵگری تەختی (العرش) چ کاتێك (غافل) نابن لە زیکرو یادی خودا و ئەڵێن (سُبْحَانَكَ عَلىَ عَفوِكَ بَعْدَ قُدْرَتِكَ) واتە پاك و بێ (عەیبی) بۆتۆ ە لێبوردەییت و دوایی تواناوو دەستەڵاتت) وە هەروەها لەم فەرموود (سەحیحەشدا) هاتووە حەزرەت (ﷺ) ئەفەرمووێ: (مَاَ نَقَصَ مَالٌ مِنْ صَدَقَةٍ وَلاَ زَادَ الله عَبْداً بِعَفْوٍ إلاّ عِزّاً ، وَمَنْ تَواضَعَ رَفَعَهُ اللهُ) [1]، **واتە:** بێگومان هیچ ماڵ و سامانێك لە بەخشین کەم ناکات وە هەر بەندەیەکیش (عەفو) و لێبوردەبێ هەمیشە سەربڵندو سەربەرزە، وە ئەوەی لەبەر خودادا (متواضع) و خۆ بەکەم بزانێ بێگومان خوای گەورە بەرزی ئەکاتەوە.

(پێویستە بڕوا بە هەموو پێغەمبەران بکەیت)

(موفەسیرەکان) ئەفەرموون خوای پەروەردگار هەڕەشەو گوڕەشەیەکی بە کوشندە ئەکات لە جوولەکەو گاورەکان و بت پەرستەکان ئەوانەی بڕوایان بە خوداو بە پێغەمبەرەکانی نیەو فەرق و جیاوازی لە نێوان خوداو پێغەمبەرەکانیدا ئەکەن چونکە بێگومان لە بڕواپێکردندا ئەو جۆرە کەسانەی ناوبران بڕوایان بە هەندێ لەو پێغەمبەرانە هەیەو بڕوایان بە هەندێکی تریان نیە، جا هەروەها خوای گەورە لێرەدا دیاری ئەخات کە باوەڕ ئەو باوەڕەیە کە باوەڕت هەبێ بە

---

(١) أخرجه مسلم والترمذي وأحمد.

(خوا و پێغەمبەر و) فەرمانیەکانیان جێ بەجێ بکەیت، چونکە تەنیا باوەڕ بە خوا بەس نیە چونکە بەڕاستی ئەگەر پێغەمبەران (سەلامی خوایان لەسەر بێ) نەبن ، خەڵك چۆن ئاگادار بن و بزانن و شارەزا بن لە ئاینەکەیان و چۆن خوای مەزن بناسن...؟ ئەوجا بەڕاستی ئەبێ باوەڕت ببێ بە گشت پێغەمبەران و بە هیچ شێوەیەك لێکیان جیا نەکەیتەوە، چونکە یەکێ لە ڕوکن و ئیمان ئەوەیە باوەڕت بە هەموو پێغەمبەرەکان هەبێ و کە خوا ڕەوانەی کردوونە بۆ سەر ئادەمیزادو خەڵکی سەر زەوی ئەوجا هەر کەسێ بڕوای بە پێغەمبەرایەتی هەر پێغەمبەرێ نەبێ لەبەر (حەسودی) یان دەمارگیری و ئارەزوو پەرستی ئەوە دیارە بڕوای بە پێغەمبەرەکانی تریش نادرووستە و لێی وەرناگیرێ و جا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِٱللَّهِ وَرُسُلِهِۦ وَيُرِيدُونَ أَن يُفَرِّقُوا۟ بَيْنَ ٱللَّهِ وَرُسُلِهِۦ ﴾ **واتە:** لە ڕاستیدا ئەوانەی کە باوەڕیان بە خوای گەورە و پێغەمبەرانی نیەو ئینجا دەیانەوێت جیاوازی بکەن لە نێوان خوای گەورەو پێغەمبەرانیدا واتە باوەڕیان بە خودا هەیە بەڵام باوەڕیان بە پێغەمبەران نیە، وە خوای گەورە ئەفەرموێت:

﴿وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَن يَتَّخِذُوا۟ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١٥٠﴾ ﴾ (أي نؤمن ببعض الرّسل ونكفّر ببعضٍ قال قتادة أولئك أعْداء اللهِ اليهودُ والنصارى آمنت اليهود بالتوراة ومُوسى و كفروا بالإنجيل وعيسى وآمنت النصارى بالانجيلِ وعيسى وكفروا بالقرآن ومحمدٍ (ﷺ) وتركوا الاسلام دين اللهِ الذي بعثَ به رُسلَهُ) **واتە:** یاخود

دەڵێن ئێمە باوەڕمان بە هەندێکیان هەیەو باوەڕمان بە هەندێکی تریان نیە[1]، قتادة ئەفەرمووێ جا بێگومان جوولەکەکان ئەڵێن ئێمە بڕوامان (بە تەورات) و بە موسا هەیە و بڕوامان بە (عیساو محەمەد) و (ئینجیل و قورئان) نییە، هەروەها (مەسیحیەکانیش) ئەڵێن ئێمە بڕوامان بە (عیساو بە ئینجیل) هەیە ، بڕوامان بە (قورئان) و بە (موحەمەد) نییە، وازیشیان لەو ئاینە هێناوەو کەئایینی پیرۆزی ئیسلامەو کە خوا رەوانەی کردووە بەپێغەمبەرەکان (سەلامی خوایان لێ بێت) دەشیانەوێ لەو نێوانەدا رێگەیەك بۆخۆیان دیاری بکەن، چونکە ئەو بێ (باوەڕانە) دەیانەوێت لەو نێوانەدا دین و بەرنامەیەکی تایبەت بۆخۆیان بسازێنن، وە هەروەها ئەفەرموێت: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡكَٰفِرُونَ حَقّٗاۚ وَأَعۡتَدۡنَا لِلۡكَٰفِرِينَ عَذَابٗا مُّهِينٗا ﴿١٥١﴾ ﴾ (أي هؤلاءهُمُ الكاملُونَ في الكفرِ حَقاً ويقيناً ولَوْ أدّعوا الإيمان وهيأنا لهؤلاء الكُفّار عذاباً شديداً والآية صَريحة بكفر أهل الكتاب) **واتە:** بەڕاستی ئا ئەو جۆرە کەسانە بەتەواوەتی رێبازی (کوفریان) گرتۆتە بەرو وە (کافر)و بێ باوەڕی تەواون، و ئێمە سزایەکی ئابڕو بەرمان بۆ ئەو خوا نەناس و (کافرانە) ئامادەکردووە چونکە

---

(١) بەداخەوە هەندێك لە خوێندەوارانی ئیمڕۆکە لەناو موسڵمانان باوەڕیان بە خوا هەیەو باوەڕیان بە پێغەمبەرو (قورئان) نیە، یان باوەڕیان بە خوا هەیەو بەڵام باوەڕیان نییە کە خوا بپەرستن پێویستە و (فەرزە) لەسەریان ، چونکە ئەڵێن باوەڕ بەسە بێ ئەوەی کە (فەرزەکە) جێ بەجێ بکەی وەکو نوێژو ڕۆژوو ...هتد). بڕوانە تەفسیری قورئانی پیرۆز لە نووسینی مامۆستا (عبدالعزیز علاءالدین کۆیی) ، بەرگی/٢، لاپەڕە/١٦٥.

ئایەتەکەش بێ باوەڕی ئەهلی کیتاب مسۆگەر ئەکا ﴿ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ بِٱللَّهِ وَرُسُلِهِۦ وَلَمْ يُفَرِّقُواْ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ ﴾ **واته:** ئەوانەی کە بڕوایان هێناوە بە خوا و بە پێغەمبەرەکانی وە هیچ جیاوازییەکیان نەئەخستە نێوان هیچ کەس لەوانە واتە لە پێغەمبەرەکان لە بڕوا پێ هێناندا[1]، هەروەکو لە پێشەوە لە (سوورەتی/ بەقەرە دا تەفسیر/ کراوە لە ئایەتی/ ٢٨٥ دەفەرمووێ: ﴿ ءَامَنَ ٱلرَّسُولُ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيْهِ مِن رَّبِّهِۦ وَٱلْمُؤْمِنُونَ ۚ كُلٌّ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَمَلَٰٓئِكَتِهِۦ وَكُتُبِهِۦ وَرُسُلِهِۦ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّن رُّسُلِهِۦ ﴾ جا بێگومان لە پێشەوە ڕاڤەکراوە و پێویست بە دووبارە کردنەوە ناکات، جا ئەفەرمووێ: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أُجُورَهُمْ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿١٥٢﴾ ﴾ **واتە:** ئەوانە بێگومان لە داهاتوودا ئەجرو پاداشتی خۆیانیان پێ ئەبەخشرێ ئەو ئەجرو پاداشتەی کە بەڵێن پێ دراوەو وە بەڕاستیش خودا گوناه پۆشە، چونکە لە هەموو تاوان و گوناهەکانیان ئەپۆشێ و دەبوورێ چونکە میهرەبان و دلۆڤانە.

---

(١) مەبەست لەوە نەتەوەی (محمد)ە (ﷺ) چونکە ئەوان باوەڕیان بە هەموو ئەو (کتێبانە) هەیە کە خوا ناردوویەتی و ڕەوانەی کردووە، وە هەروەها باوەڕیشیان بە هەموو پێغەمبەران هەیەو بێ فەرق و جیاوازی و هەروەکو لە پێشەوە ئاماژەمان بۆ کرد.

(ئاژاوەو بەلبەلەچی و عینادی جوولەکەکان)

(موفەسیرەکان) ئەفەرموون لە ئایەتەکانی پێشوودا باسی هەڵوێستی (کافرەکانی) ڕوونکردەوە ئەوانەی بڕوایان بە خودا نیەو بڕوایان بە پێغەمبەرانی خودا نیە ئەوجا بێگومان جیاوازیەکی زۆر دەخەنەنێوان خوداو پێغەمبەرەکانیەوە هەندێکیان بڕوایان بە خودا هەیەو بە پێغەمبەرەکانی نیە...هتد.

ئەوجا لەو ئایەتانەی دواییشدا باسی هەڵوێستی تری بەنو ئیسرائیلیەکان دەخاتە بەرچاو کە ئەویش بریتیە لە ململانێ و عینادی و کەللەڕەقی جوولەکەکان و داواکردنی (موعجیزەی) جۆراوجۆر لە پێغەمبەر (ﷺ) بەشێوەیەکی نالەبارو ناڕێك و گاڵتەبازی و ترانەوەو (إستهزاو) قەشمەری و هەروەها لە دژی پێغەمبەر (ﷺ) ڕاوەستابوون و پیلان و فێڵیان ئەسازان، جا بێگومان یەکەمین پیلانیان کە بەرپایان کرد ئەوەبوو داوایان لە پێغەمبەر (ﷺ) کرد کە نامەیەکیان بۆ بهێنێ لە ئاسمانەوە کە سەرکەوێ و نامەکەش بە خەتی یەزدانی نووسراویان بۆ بێنێ هەروەها ڕاستی پێغەمبەرایەتیەکەی تێدا نووسرابێ و خۆیان بە چاوی خۆیان ببینن ئەوەیشیان بە دڵی پیسەوە ئەووت نەك بە دڵێکی پاکەوە، هەروەها زۆر لە (موفەسیرەکان) ئەمەیان لە (ئیبن جریج)ەوە نەقل کردووە کە ئەفەرمووێت (گاورو جوولەکەکان) وتیان ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) پەیمانت پێ نادەین بۆ ئەوەی بانگمان ئەکەی بۆی تاکوو کتێبێکمان لە ئاسمانەوە بۆ نەیەت کە نووسرابێت فلان کوڕی فلان کە تۆ پێغەمبەری خوایت ، ئینجا خوای گەورەش لە جیاتی

پێغەمبەرەکەی وەڵامی دانەوەو فەرمووی ﴿ يَسْـَٔلُكَ أَهْلُ ٱلْكِتَـٰبِ أَن تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَـٰبًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ۚ ﴾ **واتە:** خاوەن (نامەکان) داوات لێ دەکەن کە (کتێبێکی) تایبەتیان لە ئاسمانەوە بۆ بێنی نووسرابێ بۆ فلان کەس هەروەك چۆن تەورات بە (کاملی) واتە بە گشتی بەیەکجار هات بۆ موسا پێغەمبەر (عليه السلام) بە نووسراوی ﴿ فَقَدْ سَأَلُوا۟ مُوسَىٰٓ أَكْبَرَ مِن ذَٰلِكَ فَقَالُوٓا۟ أَرِنَا ٱللَّهَ جَهْرَةً ﴾ **واتە:** بەڕاستی ئەم جوولەکانە داوای شتی گەورەتریان لە موسا پێغەمبەر (ﷺ) کردووە، ووتیان دەمانەوێت تۆ خوای گەورەمان بە ئاشکرا نیشان بدەیت ﴿ فَأَخَذَتْهُمُ ٱلصَّـٰعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ۚ ﴾ **واتە:** لە سزای ئەو قسە ناڕەواو نابەجێیانە هەورە برووسکەیەك لێیدان بەهۆی ئەم ستەم و داخوازیە نادروستەیانەوە[1]، کە ئەو پرسیارە نەگونجاوەیان لە حەزرەتی موسا کرد خوا ببینن لەم ڕۆژەی جیهاندا، هەروەکو لە سورەتی (البقرە) دا لەوێ بە تێرو تەسەلی باسکراوە ﴿ ثُمَّ ٱتَّخَذُوا۟ ٱلْعِجْلَ مِنۢ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُمُ ٱلْبَيِّنَـٰتُ ﴾ **واتە:** لەپاش بینینی چەند بەڵگەی ڕوون و ئاشکرا لەسەر دەستی حەزرەتی موسا ئینجا دەستیان کرد بە گوێرەکە پەرستن[2]، گوێرەکەیان کرد بە

---

(١) هەندێ لە (موفەسیرەکان) ئەڵێن خوای گەورە هەموویانی بە هیلاك بردن و کوشتنی لە پاشان خوای گەورە زیندووی کردنەوەو کەچی تەمێ خوار نەبوون.

(٢) پاش ئەو هەموو کارانەی لە توانا بەدەر کە خوا پیشانی دان ئینجا کەوتنە پەرستنی ئەو گوێرەکەی کە (سامری) لە زێڕ بۆی درووست کردبوون.

پەرستراوی خۆیان لەپاش ئەوەی بەڵگەی ئاشکرایان بۆ هات﴿ فَعَفَوْنَا عَن ذَٰلِكَ ۚ وَءَاتَيْنَا مُوسَىٰ سُلْطَٰنًا مُّبِينًا ﴿١٥٣﴾ ﴾ واته: دوایی ئێمە لە تاوانی پەرستنی گوێرەکە لەوان خۆشبووین و بەهۆی پەشیمان بوونەوەیان لەو تاوانە گەورەیە واتە بێگومان بەڵگەو دەسەڵاتێکی ئاشکرامان دا بەحەزرەتی موسا (ﷺ) کە پێغەمبەرەو نابێ گومانی لێ بکرێ بەڵام لەسەر ئەو حاڵەش ئەو جوولەکانە سەریان هەر دانەئەنواند بە قسەیان نەکرد ئەوجا لەبەر ئەوە ﴿ وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ ٱلطُّورَ بِمِيثَٰقِهِمْ ﴾ واته: ئێمە بەرزمان کردەوە بەسەریانا کێوی (تور)ی سینا بەهۆی ئەو پەیمانەی خۆیانەوە کە بترسن و فەرمانەکانی خوا وەرگرن کە لە تەورات دا بۆیان بەیان کراوەو، وە کاری پێ بکەنو، ئەو پەیمانە نەشکێنن کەچی شکاندیان بەڵام دوایی هەندێکیان ملیان کەچ کردو هاتنە سەر ڕێگاوە، ﴿ وَقُلْنَا لَهُمُ ٱدْخُلُوا۟ ٱلْبَابَ سُجَّدًا ﴾ واته: پێمان گوتن لەو دەرگایەوە بە (سوجدە)و کڕنوشەوە بچنە ناو (بیت المقدس) و ئینجا جا داوای لێخۆشبوون لە خودا بکەن و کەچی قسەکەیان شکاندین و لە باتی ئەوە بڵێن (حِطَّة) واتە خوایە گوناهمان بشۆرەوە[1]، ئەوجا لەباتی ووشەی (حطة) دەیانگوت (حنطة) وە هەروەها ئامۆژگاریمان کردن کە ڕێزی ڕۆژی شەممە بگرن و خۆ بپارێزن لەو شتانەی خودا لێی قەدەغە

---

(١) واته لێمان خۆشبە کە ئێمە وازمان لە غەزا هێناو، وە هەروەها فەرمانەکانتمان بەجێ نەگەیاندو سەرپێچیمان لێ کرد.

کردوونەو یانی دەستدرێژی مەکەن لە ڕۆژانی شەمەدا وەکو خوای گەورە ئەفـەرمووێ﴿ وَقُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوا۟ فِى ٱلسَّبْتِ وَأَخَذْنَا مِنْهُم مِّيثَٰقًا غَلِيظًا ﴿١٥٤﴾ ﴾ **واتە:** کاتی خۆی پێمان گوتن لەسەر زمانی داود پێغەمبەر (عليه السلام) لـە ڕۆژانی شەممە لە فەرمانی خوا دەرمەچن و ڕاوە ماسی مەکـەن خـەریکی خواپەرستی و حەسانەوە بن بـۆ ئەمـەش ئێمـە پـەیمانێکی تونـدمان لـێ وەرگـرتن بـەلأم پـەیمان و فـەرمانیان دیـسان شـکاند ﴿ فَبِمَا نَقْضِهِم مِّيثَٰقَهُمْ وَكُفْرِهِم بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ ﴾ **واتـە:** بـەهۆی هەڵوەشـاندنەوەیان بـۆ پەیمانەکەیان وە بەهۆی باوەڕنەکردنیان بە ئایەتەکانی خوا لە تـەورات و لە قورئاندا پێشووەکانیان بە (تەورات) و ئەوانەی ئێستا بـە قورئـان کـە بەڵگە بوون لەسەر ڕاستی حەزرەتی موسا و عیسا و موحەمـەد (علیهم الـسلام) ﴿ وَقَتْلِهِمُ ٱلْأَنۢبِيَآءَ بِغَيْرِ حَقٍّ ﴾ **واتـە:** بـەهۆی کوشـتنی پێغەمبـەرەکان بـە نـاڕەوایی، وێنـەی حـەزرەتی (زەکـەریاو یـەحیا) کـە بەڵگـەی ئاشـکرا هـەبوون بـۆ پێغەمبەرایـەتی ئـەوان کـە جوولەکـەکان شـەهیدیان کـردن ﴿ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌۢ ۚ بَلْ طَبَعَ ٱللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٥٥﴾ ﴾ **واتـە:** بـەهۆی ئـەوەی ووتیـان دڵمـان داپۆشراوەو بانگەوازی (محمد) ناچێتە دڵمانەوە، پێویستیمان بە زانین و زانیاری (محمد) نییە هەر شتێ ئەو پێمان ڕابگەیەنێ بڕوامـان پێـی نیـە، نەخێر بەوجۆرە نیە کە ئەوان ئەیڵێن بەڵکو خوا مۆری ناوە بەسـەریانداو دڵی مۆرکردوون و قـەت خێـرو قسەی بـاش وەرنـاگرن چـونکە بێگومـان

قەومێکی لاسارو نالەبارن کەواتە بڕوا ناهێنن مەگەر کەمێك لەوان نەبن، وەك (عەبدوڵڵای کوڕی سەلام) و چەند کەسێکی تریان کە موسڵمان بوون.

(باسێك لە بوختانی جوولەکەکان دەربارەی خاتوو مەریەم و کوشتنی عیسا پێغەمبەر (عليه السلام))

(خوێنەوارە ئازیزەکانم) یەکێکی تر لە تاوان و بوختانی جوولەکەکان ئەوەیە کە بوختان کردنیان بە خاتوو (مەریەم) دایکی حەزرەتی عیسا (عليه السلام) کرد هەروەها لاف لێدانی کوشتنی حەزرەتی عیساش لێدەدەن (سەلامی خوای لێبێت) جا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَبِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلَىٰ مَرْيَمَ بُهْتَٰنًا عَظِيمًا ﴿١٥٦﴾ ﴾ (أي وبفكرهم بِعيسى (عليه السلام) أيضاً ورميهم لمريم بالزِّنا فقد زعم أعداء اللهِ أنّ مريم زانية وعيسى ابن زنى ولهذا عزمُوا على قَتْلِهِ) **واتە:** بەهۆی بڕوا نەهێنانو نەکردنیان بە حەزرەتی عیسا و بە ئینجیل و هەروەها گوتن و دەست هەڵبەستیان بۆ بوختانێکی زۆر گەورە و داسەپاندنی بەسەر خاتوو مەریەم دا بوختانی (زینا) واتە داوێن پیسی لەگەڵ (یوسفی نەجار) دا ئەنجامی داوەو ئەو درۆو بوختانەیان بۆ هەڵبەستبوو، ئەی بێ عەدو ژمار نەفرینی خواتان لێ بێ کە چۆن جورئەتتان کرد بۆ ئەو بوختانە مەزنە دەربارەی ئەم ئافرەتە (عەفیفە) و پاکە کە خوا بەچەند بەڵگەو نیشانەی ئاشکرا پاکیەکەی ئاشکرا کرد، وە ئەفەرمووێ: ﴿ وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا ٱلْمَسِيحَ عِيسَى ٱبْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ ٱللَّهِ ﴾ **واتە:** بەهۆی ووتنیان کە دەیانگوت ئێمە

(عیسای کوڕی مەریەم)مان کوشتوە کە پێغەمبەری خوایە ئینجا خوای گەورە بەدرۆیان ئەخاتەوەو گوتن و بۆچونەکانیان پوچەڵ ئەکاتەوە، هەروەکو دەفەرموێ ﴿وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَٰكِن شُبِّهَ لَهُمْ﴾ **واتە:** بەڕاستی و مسۆگەری حەزرەتی عیسایان نەکوشتوەو، کەچی نەشیان توانیوە بیکوژن و، وەهەروەها نەیانتوانیوە (صلب)ی بکەن[1]، **واتە:** لە قەنارەی بدەن، جا بێگومان وەکو خۆیان کردوویانە بەهەراو هۆریا کە گوایە عیسامان[2] کوشتووە، بەلاّم سەریان لێ تێکچووبوو پیاوێکیان دیت لە بچم و وێنەدا وەکو حەزرەتی عیسا بوو وایان زانی عیسایە و ئەویان لە سێدارەدا، ﴿وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ ۚ مَا لَهُم بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ﴾ قال المفسرون: (أي ما قتلوا عيسى ولا صلبوهُ عَلىَ وَجْهِ اليقينِ وإنمّا صَلبُوا شَخْصاً ألقى الله شُبه عِيسى عليهِ فأخذوهُ وَصَلَبوهُ وهم يَظنّونَ أنّه عيسى)، **واتە:** ئەو کەسانەی لەسەر

---

(١) ڕاڤەکەران ئەڵێن (صَلْبْ) واتە لە (خاچدان) و (قەنارەدانە) بەلاّم ئێستاکە (مەسیحیەکان) بەتایبەتی (قەشەو مترانەکان) شتێك لە ملی خۆیان ئەکەن کەپێی ئەڵێن: (سەلیب) یان (خاچ) ئاوایە جا ئەمە (شیعاری) نەصرانیەکانەو چونکە پێیان وایە کە حەزرەتی عیسا (عليه السلام) لە سێدارە دراوەو هەڵواسراوە، بەلاّم بە پێچەوانەوە بە (نەصی) قورئان ئەفەرمووێ ﴿وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ﴾، واتە: ئەوەی ڕاستی بێت نەعیسایان کوشت وەهەڵیان واسی.

(٢) جوولەکەکان بە گاڵتە پێکردن ناوی (عیسایان) بە پێغەمبەر (ﷺ) ئەبردو ئەهێنا چونکە باوەڕیان پێی نەبوو.

کوشتنی حەزرەتی عیسا ڕێك نەکەوتن جا کەوتنە گومان و شکەوە چونکە هیچ زانیاریەکی ئەوتۆیان نەبوو کە حەزرەتی عیسایان کوشتووە ئەوجا بە (حیسابی) خۆیان عیسایان کوشت و لە خاچیان دا بەلاَم لە ڕاستیدا لە جیاتی عیسا کەسێکی تریان کوشتبوو کە شێوەو ڕووخساری زۆر لە عیسا دەچوو، بۆیە سەریان سوڕما لە نێوان خۆیاندا کەوتنە گومان ئایە ئەوەی کوشتیان عیسا بوو یان نا؟ ئینجا لە ئەنجامیشدا نەگەیشتنە ئەنجامێکی تەواو و بەتەواوی نەیانزانی چیان کردووە مەگەر بە تەخمینی و مەزەندە بێت[1]، جا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا ﴿١٥٧﴾﴾ **واتە:** لە ڕاستیداو بە دڵنیاییەوە نەیان کوشت یانی ئەوان بە یەقینی عیسایان نەکوشتووە (والغريبُ في شأن النصارى أنّهمْ يَعْتقدون بأن عيسى إلهٌ ويُصدّقون بأنّ عِيسى صُلِبَ فكيف يكون إلهاً ويَصلَب؟ هذا عَجيبٌ)، **واتە:** لەهەمووش (غەریبتر) ئەوەیە (مەسیحیەکان) ئەڵێن و بیروباوەڕیان وایە کە (عیسی) کوڕی خوایە و باوەڕو عەقیدەیان وایە کە (عیسی) لەسێدارە دراوە، بەلاَم ئەمە چۆن ئەبێ و/ ئەگونجێ کە خوا لەسێدارە بدرێ، ئەمە شتێکی (عەجیب) و جێگای سەرسوڕمانە/ هەروەکو چەند جوان (شاعیر) لە ووتەیەکی دا ئەڵێ :

---

(١) موفەسیرەکان: حەواریەکان ئەڵێن: ١٢ کەس بوون، لە پاشان ژماردویانن ئەبینن (١١) کەسن و ئەدی باشە ئەوی تر چی لێهات؟ جا گومانیان پەیدابوو هەروەکو لە پێشەوە باسکرا.

(إذا صُلبَ الإلهُ بِفعلِ عَبْدٍ * يهوديٍّ فَما هَذا الإلهُ؟)

وە خوای گەورە دەفەرموویّت: ﴿ بَل رَّفَعَهُ ٱللَّهُ إِلَيۡهِ ﴾ أي وَنَجاهُ الله مِنْ شَرِّهِمْ فَرَفَعَهُ إلى السّماء حَياً بِجَسَدِهِ وَروحِهِ كَما دلّتْ عَلَى ذَلكَ الأحاديث الصحيحة)[1]، **واتە:** بێگومان بەڵکو خوای گەورە بەرزی کردۆتەوە بۆلای خۆی واتە ڕزگاری کرد لە دەستی ئەو کۆمەڵە جوولەکە تیرۆرستانە وە ڕزگاری کرد لە شەڕو ئاژاوەی ئەو تاقمە ستەمکارە بە (روح) و بە گیان و جەستەوە، بڵندو بەرزی کردەوە بە زیندوویی بە فەرمانی خۆی بۆ ئاسمان هەروەکو ئەمە هاتووە بە (دەلیل) و بەڵگەی بەهێزی فەرموودەی (صەحیحی) حەزرەت (ﷺ) چەسپاوە ﴿وَكَانَ ٱللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٥٨﴾﴾ **واتە:** خوای گەورە بەردەوام بەدەسەلات و بەهێزەو هەروەها خۆی دەزانێ چی دەکات هەرکەسێك پەنای بۆ ببات دەیپارێزێ و سەرکەوتووی ئەکا لە دونیاو لە قیامەت.

(سەرنجێکی گرنگ)

(موفەسیرەکان) ئەڵێن خەڵکەکە لەبارەی حەزرەتی عیسا (سەلامی خوای لێبێت) بوون بە سێ بەشەوە، هەروەها (بەشێکیان) گوتیان خوا لەناوماندابوو هەتا ویستی پاشان بەرز بووەوە بۆ ئاسمان ئەوانە پێیان دەووتن (یەعقوبیەکان) جا هەروەها بەشێکی تریان لە (مەسیحییەکان)

---

(١) وە لە دواییدا هەندێ (حەدیسی) پێغەمبەر (ﷺ) ئەخەینە بەرچاو کە ئەبنە بەڵگە بۆ بەرزکردنەوەی و بۆ دابەزینی لە دواڕۆژدا.

ووتیان (کوڕی خوا لەناوماندابوو هەتا ئارەزووی کرد پاشان خوا بەرزی کردەوە بۆلای خۆی ئەوانیش پێیان دەووتن (نەستووریەکان) بەڵام بەشەکەی (سێهەمییان) ووتیان بێگومان بەندەی خواو نێردراوی خوا لەناوماندابوو هەتا خوای گەورە ویستی جا لەپاشان خوای خاوەن دەسەڵات بەرزی کردەوە بۆلای بارەگای خۆی، (ئەوانەش موسڵمانەکان) بوون هەتاکو ئەمڕۆکەش هەر لەسەر ئەو بیروباوەڕەن هەتاکو خوای مەزن موحەمەدی (ﷺ) هەنارد هەروەکو حەزرەتی عیساش (عليه السلام) بەخەڵکەکەی ڕاگەیاندبوو پێشتر هەروەکوو (قورئان) ئاماژەی بەمە کردووە و ئەفەرمووێ: ﴿وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ﴾ سورەتی (الصف) ئایەتی/٦، واتە مزگێنیش بەهاتنی پێغەمبەرێك دەدەم کە (پاش خۆم) دێ ناوی (ئەحمەد)ە.

(هەموو نەسرانیەکان بڕوا دەهێنن بە عیسا (عليه السلام) پێش مردن)

هەروەها زۆربەی (موفەسیرەکان) ئەفەرموون لەپاش ئەوە ئینجا باسی ئەوە ئەکات کە هەموو خاوەن نامەو (کیتابەکان) بە مەسیحیەکان و جوولەکەکانیش پێش مردنیان و لەکاتی گیان کێشانیان دا بڕوا ئەهێنن بە حەزرەتی عیسا (سەلامی خوای لێبێت) هەروەها بڕوای ڕاستەقینە بەو شێوەی قورئان باسی کردووەو هاتووە چونکە بێگومان موسڵمانان بڕوایان هەیە پێی بێگومان ئەو بڕوایەی کە ئەهێنن لەوکاتی مردنەدا

وەرناگیرێ و سوودی نابێ بۆیان کەواتە با فریای خۆیان بکەوەن و پێش ئەوکاتە بڕوا بێنن تا لێیان وەرگیرێ و بەهرەمەند بن هەروەکو خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَإِن مِّنْ أَهْلِ ٱلْكِتَٰبِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِۦ قَبْلَ مَوْتِهِۦ﴾ (أي لَيسَ أحدٌ من اليهودِ و النصارى إلاّ وسيؤمن بعيسى أنّه رسولٌ وليْسَ بإلهٍ وَ أنّه لم يُصلب وذلك حين نزولِ عيسى بن مريم إلى الأرض ويوم القيامةِ يشهدُ عيسى (عليه السلام) على اليهود بأنهم كذّبوه وعلى النصارى بأنهم عَبَدوُهُ من دون اللهِ) زاناو (موفەسیرەکان) زۆر قسەیان کردووە لەسەر ئەم ئایەتەو، وە بەچەند جۆر تەفسیریان کردووە:

یەکەمیان: ئاوایە وەکو ئەفەرموون (جا بێگومان هیچ کام لە خاوەن کتێبەکان واتە نامەکان نیە مەگەر پێش مەرگی خۆی بڕوایی پێ دێنێ واتە لەسەرەمەرگدا ئیمانی پێ دێنێ و ئینجا بۆی دەرئەکەوێ کە حەزرەتی عیسا (سەلامی خوای لێبێت) کە پێغەمبەری خوایەو نەك خودایە) و نەك کوڕی خودایەو (العیاذ بالله).

دووەم:- هیچ کەس نیە لە خاوەن (کتێبان) پێش ئەوەی کە حەزرەتی عیسا بمرێ و ئیمانی پێ دێنێ و یاخود حەزرەتی عیسا (عليه السلام) لە کۆتایی زەمان و دنیادا دێتە خوارەوە، واتە سەر زەوی هەموو خاوەن (کتێبەکان) باوەڕی پێ دەهێنن کە پێغەمبەرو بەندەیەکی خوایە، هەروەها مرۆڤێکی ئاساییە و بێ باوك بە فەرمانی خوا لە خاتوو مەریەمەوە بووە﴿وَيَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا ﴿١٥٩﴾﴾ **واتە**: لە ڕۆژی قیامەتدا حەزرەتی عیسا (سەلامی خوای لێبێت) دەبێتە شایەد بەسەریانەوە یان ئەبێتە (شاهید) لەسەر ئەوانەی باوەڕیان پێ هێناوەو

، ئەوانەی باوەڕیان پـێ نـەهێناوە، وە ئەوانـەی کـە کردویانـە بـە کـوڕی خوا.

(چەند تێبینیەکی گرنگ)

١- واتە بێگومان بە (مـوافقیی ظـاهر) ی قورئـانی پـیرۆز وە بەڵگـەی فەرموودەکانی پێغەمبەر (ﷺ) حەزرەتی عیسا (سەڵات و سـەلامی خـوای لێبێـت) نـەکوژراوەو نـە هەڵواسـراوەو یـان لـە سـێدارە دراوە، وەکـو (جوولەکەکان و دیانەکان ئەڵێن)، بەڵام خوای پەروەردگار بـە دەسـەڵات و بەهێزو توانـایی خـۆی بـەرزی کردۆتـەوە بـۆ (ئاسمـان) کـە خواسـت و ئیرادەی کردووەو بەو شێوە خودا ئەیەوێ دەمینێتەوە، تا وەختێ کە بە فـەرمانی خـودا دێتـە خـوارەوە ئینجـا لـەپاش مـاوەیێ (وەفـات) ئـەکاو ئەمرێ ئەوجا لە پاشان دەفن ئەکرێ، واتە باخاك ئەسپێردرێ [1]، بـەڵام ئـەوەی کـە قورئـان ئەیفـەرموێ کـە نـەکوژراوەو لـە خـاچ و سـێدارەش نـەدراوە، ئـەوە خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَٰكِن شُبِّهَ لَهُمْ﴾ وە بێگومـان ئـەم ئایەتـە پـیرۆزە (نەصـە) لـەوەدا کـە حەزرەتی عیسا (عليه السلام) نەکەوتۆتە ژێر دەستی دوژمنەکان چونکە خـوای مـەزن فەرموویـەتی ﴿بَل رَّفَعَهُ ٱللَّهُ إِلَيۡهِ﴾ ئـەوەیش (نەصـە) لـەوەدا کـە

(١) ئەگێڕنەوە لە (عەبدوڵلای کوڕی سەلام) کە دەڵێت لە تەوراتدا نووسراوە کە عیسا پێغەمبەر (ﷺ) دائەبەزێ لەسەر منارەی (بیضاء) لە ڕۆژهەلاتی (دیمەشق) و ئینجا دەجال ئەکوژێ بۆ ماوەی (٤٠) ساڵ (حوکم) ئەکاو دواتر وەفات ئەکاو موسڵمانان نوێژی جەنازەی لەسەر ئەکەن، ئینجا لە تەنیشت پێغەمبەر (ﷺ) بەخاك دەسپێردرێ، ئەم فەرموودە (ترمذي) هێناویەتی وە (أبو داودیش) ئەڵێ لە ژوورەکەی پێغەمبەر (ﷺ) جێگای گۆڕێك ماوەتەوە لە تەك پێغەمبەر (د.خ) ئەنێژرێ ، بڕوانە (قصص الأنبياء) لە نووسینی: (ابن كثير الدمشقي)، لاپەڕە/٣١٥.

خـوداى پـەروەردگار بـەرزى كردووەتـەوە ئـەو شـوێنەى كـە خواسـت و (ئیرادەى) كردووە، وە هەروەها خواى گەورە دەفـەرمووێت: ﴿وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا﴾ **واتــە:** بـە يـەقين و (علـم الـيقين) بـزانن كـە جوولەكـەكان نەيانكوشتوە، جا بێگومان خواى گەورە لـە ئايەتـەكانى (١٥٦-١٥٧) دا ڕاستييەكى مەزن ڕادەگەيەنێ كە ئـەوە ڕاستكردنەوەيەكى مێژووييـە بـۆ جوولەكـەكان و نەصـرانيەكان بـە شـێوەيەكى تايبـەتى و بـۆ بەشـەر بـە گشتى ئەويش ئەوەيـە كـە خـوا ئـەو ڕاسـتيە ڕادەگەيـەنێ كـە كـوژران و لەسـێدارەدانى عيـسا (عليه السلام) لەلايـەن (جوولەكـەكان) و (ڕومەكانـەوە) شتێكى بێ بنەمايە چونكە جوولەكەكان لافـى ئـەوەيان لـێ ئـەدا كـە بـە هاوكـارى ڕوومـەكان عيـسايان گرتـووەو لەسـێدارەيان داوە، جـا ئێـستا جوولەكـە وا دەڵـێن بەهــەر حــاڵ بــەڵام (نەصــرانييەكانيش) باوەڕيـان كـردووە كـە عيـسا (عليه السلام) لـە سـێدارە داروەو هەڵواسـراوە، وە دەڵـێن نێژراوەو دوايى سێ ڕۆژان زيندوو بۆتەوە ئەوانيش تووشى ئەو (هەڵەيـە) بوون و ئينجا سەريان لێ شێواوە.

٢- ئەوەى ڕاستى بێت (دەليل) و بەڵگەش هەيە كە حـەزرەتى عيـسا (عليه السلام) لەكۆتايى زەماندا دێتە خوارەوەو بە بەڵگەى (ئايـەت و حـەديس) ، ئايەتەكـەش ئەمەيـە كـە خـواى گـەورە ئەفـەرمووێت: ﴿وَإِن مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ﴾ أي لَيسَ أحَدٌ من اليَهُودِ والنـصّارى ألاّ لَيُؤْمُننَّ قَبْلَ موتـهِ بعيسى وَبأنّـهُ عَبْـد اللهِ وَرَسُـولِهِ حـين يُعـاين ملائكـة

المَوْتِ وَلكن لا ينفعُهُ إيمانه)[1]، واتە بەڕاستی ئەی ئیمانداران ئێوە دڵنیابن هەر یەکێك لە خاوەن نامەکان (جوولەکەو مەسیحی)، لەکاتی سەرەمەرگدا مردن یەخەی دەگرێ و ڕاستی بۆ دەردەکەوێ، و پێغەمبەرایەتی و بەندایەتی عیسای (عليه السلام) بۆ ئاشکرا دەبێ ئینجا بڕوای پێ دەکەن و بەڕاستی دەیناسن چونکە بێگومان جوولەکە دەزانێ کە پێغەمبەرێکی ڕاستگۆیە درۆزن نیە هەروەها (مەسیحیەکانیش) دەزانن کە ئادەمیزادەو بەس نە (خودایەو نە کوڕی خودایە) بەڵکو ڕەوانەکراوی خودایە، بەندەیەکی فەرمانداری خودای مەزنە بەلاّم بڕوا هێنانەکەیان لەکاتێکدایە کە هیچ مەنفەعەت و سوودی نیە چونکە لەسەرە مەرگ و پێش (غەرغەرەی) ڕۆح دەرچوونە، ئەو کاتەش ئیمان هێنان لەکەس وەرناگیرێ هەروەکوو لە (حەدیسی صەحیحدا) هاتووە.

(درێژەی ماناکان)

جا بێگومان هیچ کام لە خاوەن (کتێبەکان) نیە مەگەر (ئیمان) بە حەزرەتی عیسا (سەلامی خوای لێبێت) دێنێ پێش ئەوەی حەزرەتی عیسا (عليه السلام) کۆچی دوایی بکات ئەمەش چ کاتێکە...؟ جا بێگومان ئەوەش ئەو کاتەیە کە حەزرەتی عیسا (سەلامی خوای لێبێت) بۆ جاری دووەم دێتەوە سەر زەوی هەروەکو لە (حەدیسە صەحیحەکانی) حەزرەت (ﷺ) بەیان کراوە، کە دوای ئەوەی حەزرەتی عیسا (عليه السلام) هاتە خوارێ و دابەزی بەر لەوەی (دنیا) بەجێ بهێڵێ بۆ جاری دووەم و

---

(١) بروانە (صفوە التفاسیر) لە نووسین و کۆکردنەوەی مامۆستا (محمد علی الصابونی)، بەرگی یەکەم، لاپەڕە/٣١٧، چاپی دار القرآن الکریم ، بیروت.

کۆتایی ، جاری پێشی بە خەوتن ئەمجارە بە مردن ئەوە هەرچی خاوەن (نامەکانن ئیمان و باوەڕی پێ دێنن) ، واتە بە حەزرەتی عیسا (الْعَلَيْهِ) کە پێغەمبەری خواو بەندەی خوایە... (ئەهلی کیتاب)ی زەمانی حەزرەتی عیسا (الْعَلَيْهِ) پاش هاتنە خوارەوەی بۆ سەر زەوی بەشێوەی (تەواتر مەعلومیان) ئەبێ کەوا ئەوە حەزرەتی عیسایە (سەلامی خوای گەورەی لێبێت) بەچاوی خۆیان ئەبینن لە زەویەوە.

٣- خوێنەوارە ئازیزو خۆشەویستەکانم فەرموودە (صەحیحەکانی) پێغەمبەر (ﷺ) گەلێ زۆرە لەبارەی حەزرەتی عیساوە (صەلات و سەلامی خوای گەورەی لێبێت) جا ئێمەش چەند فەرموودەیەکی ئەخەینە بەرچاوی خوێنەوارەکان:

یەکەم:- عَنْ أبي هُرَيرَةَ (رَضِيَ اللهُ عَنْهُ) قَالَ قَالَ رَسُول الله (ﷺ) والذي نفسي بيده لَيُوشكَنَ أنْ يَنْزِلَ فيكُمْ إبنُ مَرْيَمَ حَكماً عَدْلاً (فَيكسرَ الصَّليبَ وَيَقْتُل الخنْزيرَ وَيَضَعَ الجزيَةَ وَيَفضَ المَالُ حَتَّى لا يَقْبَلَهُ أحَدٌ، حَتَى تَكُونَ السَّجْدَةُ الواحدَةُ خَيْراً منَ الدُّنْيا وَمَا فيهَا ثُمّ يقولُ أبُو هُرَيرَةَ وَاقرءُ إنْ شئْتُمْ (وإنّ منْ أهلِ الكتابِ إلاّ لَيُؤمنَنَّ به قَبْلَ مَوْتِ الخ[1]،**واتە:** ئەبو هورەیرە (ڕەزای خوای لێبێت) ئەڵێت پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی سوێندم بەو زاتەی کە گیانی منی بەدەستە کە خوای گەورەیە و نزیکە عیسای کوڕی مەریەم بێتە خوارەوە بۆ ناوتان جا ئەو کاتە بێتە داوەرێکی دادوەرو دادپەروەر، (صلیب) **واتە:** خاچ بشکێنێ و هەروەها بەراز نەهێڵێ و

---

(١) رواه البخاري ومسلم والترمذي..

بیکوژیّ[1]، سەرانە لادەبات و وە مالّ و سامان زۆر دەبیّ و هەتا هیچ کەس نایەویّ چونکە خەلّکەکە تێکڕا موسڵمان دەبن چونکە لە غەیری دینی ئیسلام چیتر قبولّ ناکات، و هەتا تەنها سوژدەیەك بۆ خوا بەرن لە گشت دنیا چاکتر دەبێت وە لەوەی دونیاو لەوەی تێیدایە، ئینجا حەزرەتی ئەبو هورەیرە فرمووی: ئەگەر حەزدەکەن ئایەتەکەش بخوێنەوە کە ئەفەرمووێ: (وَإنّ مِنْ لأهلِ الكِتابِ إلاّ لَيؤْمِنَنَ بهِ قَبْلَ مَوْتهِ...هتد.)

دووەم:- دیسان (ئەبو هورەیرە) ئەفەرمویّ وەکو ئەلّیّ : (عَنْ أبي هُرَيرَةَ (رضي الله عنه) أنّ النبيّ (ﷺ) قَالَ الأنْبِياءُ إخْوَةٌ لِعَلات أُمَهاتُهُمْ شَتّى وَدِينُهُمْ واحِدٌ وَأنا أوْلى النّاس بِعيسَى إبنِ مَرْيَمَ لأنَهُ لَمْ يَكُنْ بَيْني وَبَيْنَهُ نَبيٌّ وَإنَهُ نازِلٌ فإذَا رَأيْتُمُه فأعْرِفُوه رَجُلاً مَرْبُوعاً إلى الحُمْرةِ وَالبَياضِ عَلَيْهِ ثُوبَان مُمَصران كأنّ رَأسَهُ يَقطُرُ وإنْ لَمْ يُصبهُ بَلَلٌ) **واتە:** لە ئەبو هورەیرەوە (ڕەزای خوای لێبێت) دەلّیّ پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (پێغەمبەران کوڕی یەك باوکن و واتە بران بەلاّم لەچەند دایکێکن واتە دایکیان جیاجیایە بەلاّم دین و ئاینیان یەکەو من بێگومان نزیکترین خەلّکم لە (عیسای کوڕی مەریەم) چونکە لە نێوان من و ئەودا هیچ پێغەمبەری تر نەبوونە[2]، جا هەروەها بێگومان کە ئەو زاتە دادەبەزیّ کاتیّ چاوتان پێی کەوت بیناسن هەروەها پیاوێکی مام ناوەندی چوار شانەیە نە

---

(١) چونکە (مەسیحیەکان) گۆشتی بەراز دەخۆن و پێیان (حەلاّلّ) و ڕەوایە.

(٢) جا بێگومان دوایی حەزرەتی (عیسا) یەکسەر حەزرەتی (محمد) هاتووە چ پێغەمبەر لە بەینیان دا نەبووە ئەمە شتێکی ڕوون و ئاشکرایە.

کورتــەو نــە درێــژە و ڕوخــساری ســوورو ســپی یــەو دوو جـل پۆشـاکی ڕەنگـاوڕەنگی لەبەردایـەو وەك ئـەوەی سـەری ئـاوی لـێ بتکـێ و بێتـە خوارەوەو دەبریقێ (فَيَدقُّ الصَّليبَ وَيَقْتُلُ الخَنْزِيـرَ وَيَضَعُ الجزْيَـةَ وَيـدْعوا النَاسَ إلى السلامِ فَيَهْلِكُ اللهُ في زَمَانـهِ المِلَـلَ كُلّهـا إلاّ الإسـلامَ وَيُهْلِـكُ اللهُ في زمانه المَسيحَ الدَّجالَ ثُمّ تَقَع الأمْنَـةَ عَلَـى الأرْضِ حَتَـى ترتـع الأسُـودَ مَـعَ الإبِلَ وَالنّمارِ مَعَ البَقَرِ وَالذئابَ مَعَ الغَنَمِ وَيلعَبُ الصُبيانَ بالحياتِ لا تَضرّهم فَيَمكُثُ أرّبعينَ سَنَةً ثُم يُتَـوَفّى وَتُـصَلي عَلَيْـهِ المُسلِمُون)[1]، **واتــە:** خـاچ دەشکێنێ و بەراز دەکوژێ و سەرانە هەڵدەگرێ ئەو خەڵکەی بۆ ئیسلام بانگ دەکات و خوا لەسەر دەستی ئەودا هـەموو بۆچـونە هەڵـەکان لـەناو دەبات جگە لە ئیسلام، وە لەسـەردەمی ئـەودا خـوا (مەسـیحی دەجـال) لەناو دەبات وە لەپاشان ئەمن و ئاسایش لەسەر زەویـدا بـڵاو دەبێتـەوە هەتا (شێرەکان) لەگەڵ ووشترەکان دەلـەوەڕێن و هـەروەها (پڵنگـەکان) لەگەڵ مانگاکاندا و گورگەکان لەگەڵ پـەزو مەڕەکانـدا دەگـەڕێن، منـاڵان یاری بە (مارەکان) دەکەن بێ ئەوەی زەرەرو زیانیان پێ بگەیەنن و چـل ساڵ دەمینێتەوەو پاشان دەمرێ و موسڵمانان نوێـژی جـەنازەی لەسـەر ئەکەن .

سێهەم:- ئەوجا بزانن کە ئەو کەسانەی کە ئەڵێن حەزرەتی عیسا (علیـه الـسلام) نـەبراوە بـۆ ئاسمـان وە لـە زەویـدا وەفـاتی کـردووە و بـەخاك

---

(١) رواهُ مسلم وأحمد وابن حبان في صحيحه.

نێژراوە[1]، ئینجا مادام باوەڕی بە قورئان و بە فەرموودەکانی پێغەمبەر (ﷺ) هەبێ ناتوانێ قسەی وا بکا چونکێ ئایەت (نەصە) لەوەدا کە نەکوژراوەو هەڵنەواسراوە، دەبێ واتای ﴿إِنِّي مُتَوَفِّيكَ﴾ ئەوەبێ کە وەرت ئەگرم ئینجا لە (واقیعا) خودا وەری گرت و بە (جازبیەی) قودسی بەرزی کردەوە بۆ ئەو شوێنەی کە ویستویەتی وەکو حەزرەتی محمد (ﷺ) لە مەککەوە بردی بۆ (بیت المقدس) وە لەوێوە بەرزی کردەوە بۆ (میعراجی) پێ کردو ئینجا هێنایە خوارەوە هەر لە شەوێکا، جا بێگومان خودا (عەینی) خودایە و قودرەتی (عەینی) قودرەتە و ئەوجا نابێ واتای (إني متوفيك)ئەم ڕستەیە بەسێ واتایان هاتووە (مُمِتُكَ أوْ مُنيمُكَ أوْ قابِضُكَ) واتە دەتمرێنم یا دەتخەوێنم یان وەرتدەگرم، کەواتە ﴿مُتَوَفِّيكَ﴾ لێرەدا یانی دەتخەوێنم و (مُنَيِّمكَ) یان بە واتای وەرتدەگرم (أخذُكَ بِروحِكَ وجَسَدِكَ) واتە من بە روح و جەستە وەرت دەگرم (وأرفَعُكَ إلى) واتە بۆلاخۆم بەرزت دەکەمەوە، بەلاّم هەندێکی تر دەفەرموون لەسەر ئەم ئایەتەدا کە ئەفەرمووێت ﴿إِذْ قَالَ ٱللَّهُ يَٰعِيسَىٰٓ إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ﴾ (سورەتی

---

(١) هەندێ کەس پێیان وایە کە حەزرەتی عیسا پێغەمبەر (ﷺ) پاش ڕزگاربوونی لەدەست جوولەکەکان بە (ئەجەل) خۆی (وەفاتی) کردووە بەلاّم کەی مردووە؟ وە لە کوێ مردووە؟ گۆڕەکەی لەکوێ یە؟ ئەمانە ئاشکرا نین و تەنانەت لە (تەفسیری المنار) دا دەڵێت (قەبری) حەزرەتی عیسا لە (هیندستانەدایە)و بەلاّم ئەوە ووتەیەکی لاوازەو باوەڕپێکراو نییە).

ئالی عمران، ئایەتی/٥٥)، جا لە بن تیشکی ئەم ئایەتەدا (ئیبن و عەباس) (ڕەزای خوای لێبێت) دەڵێ مانای ﴿ مُتَوَفِّيكَ ﴾ دەتمرێنم هەروەها (وەهەب) دەڵێ: خودا سێ ڕۆژ حەزرەتی عیسای مراند و دوایی زیندووی کردەوە، ئەمجا بەرزی کردەوە، بەڵام زۆربەی (موفەسیرەکانی) قورئان ئەفەرموون مەبەست بە ﴿ مُتَوَفِّيكَ ﴾ لێرەدا مردن نیە بەڵکو مەبەست نووستنە وەکو لە شوێنێکی تردا دەفەرموێ ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِي يَتَوَفَّىٰكُم بِٱلَّيۡلِ ﴾ (سورەتی/ الانعام، ئایەتی/٦٠)، یان دەفەرموێ: ﴿ ٱللَّهُ يَتَوَفَّى ٱلۡأَنفُسَ حِينَ مَوۡتِهَا وَٱلَّتِي لَمۡ تَمُتۡ فِي مَنَامِهَا ﴾ (سورەتی الزمر، ئایەتی /٤٢)، جا لێرەدا شێخ حەسەنی بەصری (رەحمەتی خوای لێبێت) دەڵێت پێغەمبەر (ﷺ) بە جوولەکەکانی گوت عیسا (عليه السلام) نەمردووە بەڵکو پێش ڕۆژی قیامەت دێتەوە بۆ ناوتان، واتە بێگومان ئەوەی لەناو ڕاڤەکەرانی قورئان دا باوە ئەوەیە کە پەروەردگاری یەزدان حەزرەتی عیسای (عليه السلام) بە جەستەو گیانی یەوە بەرزکردۆتەوە بۆ ئاسمان، جا هەروەها پێشەوا (فخرالدین ڕازیش) لە تەفسیرەکەیدا ئەفەرمووێ: (بەرزکردنەوە کە بە پلەو پایەو (ڕێزو تەقدیرە)، واتە بەرزت دەکەمەوە بۆ پلەو پایەی ڕێزدارانی خۆم مانایی﴿ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ ﴾ یەعنی (رَافِعُكَ: إِلَى مَحلّ كَرامتي).

چوارەم:- (موفەسیرەکان) ئەم ڕیوایەتەیان (نەقڵ) کردووە کە کۆمەڵێك لە جوولەکەکان پیلانیان گێڕا بەرامبەر حەزرەتی عیسا (عليه السلام) زۆر بەبێ شەرمی و بەبێ ئەدەبی و ناشرینانە بوختانیان پێ ئەکردو ئەیان ووت

عیسا جادووگەرەو کوڕی ژنێکی داوێن پیسە و ئینجا بەم شێوەیە هێرشیان کردە سەرو دەیان ویست بیکوژن ئەوجا حەزرەتی عیساش (عليه السلام) دوعای لێکردن، ئینجا خودا گیرۆدەی کردن و ڕووڕەشی دونیاو قیامەتی کردن، جا کاتێ (ملك يهودا) واتە پاشای جوولەکەکان بوەو لەو ڕۆژەدا ئەمەی بیست زۆر ترساو ترسی لێ (غالب) بوو، کە حەزرەتی عیسا دوعا لەویش بکا ئەوجا لەگەڵ جوولەکەکان قسەی کردو بڕیاری کوشتنی حەزرەتی (عیسایان) دا، وە خوای پەروەردگار حەزرەتی جوبرەئیلی هەنارد بۆلای حەزرەتی عیسا (عليه السلام) خەبەری پێدا کە جوولەکەکان پیلانیان گێڕاوە بۆت ئەیانەوێ بتکوژن ئەوجا ئەویش لەکاتێکدا لەگەڵ (حەواریەکان) دابوو لەماڵێکدا بوو خوا پەرستی ئەکردو ئینجا (مەئمورە جوولەکەکان) بەدواییا ئەگەڕان و نەیان ئەدۆزیەوە بەڵام مەنسوبێکی (مونافقی) هەبوو، ووتی من پێتان ئەڵێم کە شوێنەکەی لە کوێیەو بەمەرجێك پارەم بدەنێ ئەوانیش هەندێ پارەیان پێی داو جا ئەویش مەئمورەکانی بردە ئەو ماڵەی کە حەزرەتی عیسا لەگەڵ حەوارییەکان خواپەرستی ئەکرد، وە لەو کاتەدا مەنسوبە (مونافیقەکە) هەواڵی دا بە جوولەکەکان و ئەوانیش هاتن و لەگەڵ مەئمورەکاندا هێرشیان بردەسەرو، خوای گەورە حەزرەتی عیسای لە پیلانە چەپەڵەکەی ئەوان ڕزگار کردوو یەکسەر بە حەزرەتی (جوبرەئیل) بەرزی کردەوە بۆ ئاسمان بۆلای خۆی وە هەروەها وێنەی ئەوی خستە سەر ئەو (مونافیقەو) هەرچەند هاواری کرد کە من عیسا نیم بەڵام هەر کوشتیان، ئەوەیە کە گوتراوە (مَنْ حَفَرَ بئْراً لأخيهِ فَقَدْ وَقَعَ فيهِ) ئینجا

جوولەکەکان پاش کوشتنی ئەو کابرایە کە وێنەی حەزرەتی عیسای وەرگرتبوو (نیزاع و ئیختیلاف) کەوتە نێوانیان و ووتیان ئەگەر ئەم کوژراوە عیسایە ئەدی رەفیقەکەی خۆمان چی بەسەرهات؟ وە ئەگەر رەفیقەکەمان کوشتبێ ئەدی عیسا بۆ کێ چوو؟ (والحاصل) ناکۆکی و نا رێکییەکی زۆر کەوتە بەینیان).

پێنجەم:- جا بێگومان (ئینجیلە) باوەرپێکراوەکانی لای مەسیحییەکان (تەصریح) بەوە ئەکەن کە ئەو کەسەی حەزرەتی عیسای تەسلیمی مەئموری پاشاکەیان کرد، یەهوزای (اسخریوتی) بوو، وە لە پێشا عەلامەت و نیشانەیەکی دانا بۆ عیسا ووتی هەر کەسێکم لەوان ماچ کرد ئەوە عیسایە ئەوجا کاتێ بە حەزرەتی عیسا گەیشت ئینجا ماچی کردو جا (مەئمورەکان) گرتیان و بەریانداو گوتیان ئەوە هەونیە بەلاَم لە پاشان خودا ئەوی رزگارکردو وێنەی حەزرەتی عیسای خستە سەر ئەوکەسەی کە رێ پیشاندەر بوو بۆ کوشتنی حەزرەتی عیسا (عليه السلام) چونکە بێگومان لە ئینجیلی بەرنابا ئەلێ[1]، ئەوەی راستی بێت مەئمورەکان هەر یەهوزا ئەسخەریوتیان گرت و وایان زانی کە حەزرەتی عیسایە چونکێ وێنەی ئەوی کەوتبووە سەر جا بەهەرحاڵ ئەو کەسانە کە حازری ئەو رووداوە بوون لە (مەئمورەکانی) پاشا حەزرەتی عیسایان نەدەناسی ئەوجا کابرای دووڕوویان گرت و کوشتیان و ئینجا لە

---

(١) جا بێگومان دیارە ئایەتەکانی قورئان بۆ ئێمەی موسڵمانان بەڵگەیەکی تەواوە و ئێمە پێویستیمان بە هیچ بەڵگەی دیکە نیە بەلاَم ئەم بەڵگانەمان بۆ دوور خستنەوەی قسەی (نەصرانیەکانە) بۆ ئیسباتی ئەوەیە کە ئەوەی قورئان فەرموویەتی لەبارەی حەزرەتی عیساوە (سەلامی خوای لێبێت) هەر ئەو راستە.

سێدارەیان دا، جا لە پاشان جوولەکەکان کەوتنە گومان و شوبهەوە هەروەکو لە پێشەوە باسکراوە، و قورئانیش دانی پێ ئەنێ و ئسپاتی ئەکا.

(پاشکۆ)

والحاصل پێویستە لەسەر موسڵمانانی خاوەن باوەڕ لەم ڕووداوەدا بە (ظاهر) ی یانی ڕواڵەت بە(نەصی) قورئان و فەرموودەکانی پێغەمبەر (ﷺ) بڕواو باوەڕی پێ هەبێ کە حەزرەتی (عیسا) خوا ڕزگاری کردووە لە پیلانی ئەو تاقمە تیرۆرستەو نەجاتی داوە، چونکە ئەمەی نووسرا ئەمە بیروباوەڕی موسڵمانانە دەربارەی هەڵواسینی حەزرەتی عیسا و بەرزکردنەوەی بۆ ئاسمان کە دەقی قورئانەو هیچ شك و گومانی تێدانیە[1].

(لەبەر بێ دینی و ستەمی جوولەکەکان زۆر شتی پاك و خاوێنیان لێ قەدەغەکراوە)

لە پێشەوە ئاماژەمان بۆ کرد کە خوای مەزن و تۆڵەسێن ئەو هەموو تاوانە گەورە گەورانەی لەسەر جوولەکەکان بارکرد ئەوجا ئەو تاوانانە هۆی ئەو هەموو بەسەرهاتە سەختانە بوون لە جیهاندا پێش سزای دۆزەخ لە ڕۆژی دوایی دا ئیتر لێرەدا ئەگەڕێتەوە سەریان و باسی چەند

---

(١) سوود لەم (تەفسیرانە)ش وەرگیراوە بێجگە لە تەفسیرە عەرەبیەکان وەکو: ١- تەفسیری نامی، لە نووسینی مامۆستا (مەلا عبدالکریمی مدرس)، بەرگی/٢، لاپەڕە/٤٦٨. ٢- (تەفسیری ڕەوان)، لە نووسینی (مەلا مەحمودی گەلاڵەیی)، بەرگی/٦، لاپەڕە/٢٧٠. ٣- تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز، لە نووسینی (مامۆستا عەلی باپیر)، بەرگی/٣، لاپەڕە/١١٠٢.

تاوانێکی تریان ئەکات، هەروەکو لە پێشەوە باسکراو کەوا چەند جار پەیمانیان شکاندوەو هەڵیانوشاندۆتەوە هەروەها باوەڕیان بە حەزرەتی عیسا نەهێناوەو ویستیان بیکوژن چونکە زۆر لە پێغەمبەرەکانی پێشووشیان کوشت جا لەو ئایەتەدا خوای گەورە لەبەر بەدڕەوشتیان سزایان دیاری ئەکاو ئەفەرمووێ: ﴿ فَبِظُلْمٍ مِّنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَن سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا ﴿١٦٠﴾ ﴾ **واتە:** بەهۆی ئەو زوڵم و ستەمەی کە جوولەکە لە هەموو ڕوویەکەوە کردویەتی بەرامبەر بە ئایینی ئیسلامو بەرنامەکەی هەروەها لەبەر ئەوەی زۆر جار لە پێغەمبەرەکەیان یاخی دەبوون و خەڵکیان لە ڕێگای خودا دووردەخستەوەو بەرەو ڕێگای چەوت دەیان بردن ئێمەش لەبەر ئەو تاوانانەیان هەندێك خواردنی پاك و حەلالمان لێ حەرام کردن کە پێشتر حەلال بوو بۆیان، ئەو شتانەش لە (ئایەتی ١٤٦ لە سورەتی ئەنعام) باسیان ئەکات[1]. وە هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَأَخْذِهِمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ ۚ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٦١﴾ ﴾ **واتە:** لە ڕیباو سوود خواردنیان و وەرگرتنیان لە پارە بێ بەرامبەر چونکە لەکاتی خۆیدا پێیان گوترابوو وەری نەگرن و

---

(١) ئەمەش دەقی ئایەتەکەیە ﴿ وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ ۖ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا أَوِ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ۚ ذَٰلِكَ جَزَيْنَاهُم بِبَغْيِهِمْ ۖ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿١٤٦﴾ ﴾ ئایەتەکە لە سورەی ئەنعامەوە (إنشاء) الله ئەگەر خوا حەز بکات لە جێگای خۆی (تەفسیری) ئەکەین.

نەیکەن، هەروەها خواردن و داگیرکردنی ماڵی خەڵکی بە ناهەق حەرام کراوە لێیان ئەو خواردنەی بە پڕو پووچ و ناڕەوا بە وێنەی (بەرتیل) و ڕاکێشانی ماڵ و سامانی خەڵکی بۆلای خۆیان ئێمەش بۆ ئەو کافرو بێ باوەڕانە سەزایەکی زۆر بە ئێش و سەختمان بۆ ئامادەکردوونە (خوا بمانپارێزێت) پاشان خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿ لَّٰكِنِ ٱلرَّٰسِخُونَ فِي ٱلْعِلْمِ مِنْهُمْ وَٱلْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَآ أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ ﴾ **واتە:** بەڵام ئەوانەیان کە لە زانست و زانیاری دا شارەزابوون بەتایبەتی وەك (عەبدوڵلای کوڕی سەلام) و وێنەکانی، باش لە ئایینی پیرۆز تێگەیشتبوون، وە ئایینەکەیان بە بەڵگەو نیشانەوە وەرگرتبوو، وە خەڵکە بڕوادارەکەیان ئیماندارن بە هەموو واتایەك و موسڵمان دەبن خەڵکێکی زۆر هەن کە لەوانیش و لە ئوممەتی ئیسلامیش باوەڕی تەواویان هەیە بەوەی کە بۆتۆ ئەی پێغەمبەر (ﷺ) دابەزیوە، وە بەوەش کە پێش تۆ ڕەوان کراوە ﴿ وَٱلْمُقِيمِينَ ٱلصَّلَوٰةَ وَٱلْمُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَٱلْمُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْآخِرِ أُوْلَٰٓئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٦٢﴾ ﴾ **واتە:** بەڕاستی ئەوانەی نوێژەکانیان بەچاکی ئەنجام ئەدەن وە زەکایش لەماڵ و داراییان وە لە هەموو شتێکیان دەرئەکەن وە باوەڕیشیان بە خوای گەورە و بە ڕۆژی دوایی هەیە جا بێگومان بەوانە پاداشتێکی گەورەو گرنگ دەبەخشین واتە بەهەشتیان دەدەینێ.

﴿وەحی واتە نیگا چۆن بۆ پێغەمبەرەکانی پێشوومان کردووە ئاوا بۆتۆشی ئەکەین؟﴾

خوای پەروەردگار کاتێ باسی ئەو جوولەکانەی کرد پرسیاریان لە پێغەمبەر (ﷺ) کرد نامەیەکیان بۆ بهێنێ لە ئاسمانەوە ئەو پرسیارە بۆ شارەزایی و فێربوون نەبوو بەڵکو بۆ (پەلارو گاڵتەو تانەو تەشەر بوو) ئەوجا لێرەدا خوای گەورە دەم کوتیان ئەکاتەوە بەمەی کە ڕەوانەکردنی تۆ ئەی محەمەد (ﷺ) وەك ڕەوانەکردنی ئەو هەموو پێغەمبەرانەی تر کە ئەوان دانی پیا ئەنێن باوی خوا هەروا هاتووە کە ئەو هەموو پێغەمبەرانەی ناردووە ئینجا هەر پێغەمبەرێکی ناردووە بەرامبەر (موعجیزەی) تایبەتی خۆیەوە کە خوا خۆی زانیویەتی هەر ئەوە بەسەو پێویستە، وە هەروەها (ڕیوایەتیش) کراوە لە ئیبن و عەباسەوە (ڕەزای خوای لێبێت) کەوا ئەگێڕێتەوەو ئەڵێ: (عەدەی کوڕی زەید)[1]، ووتی بەگوێرەی زانینی ئێمە (رَبُّ العالمين) واتە پەروەردگار لەدوای حەزرەتی موسا (عليه السلام) هیچ جۆرە (وەحیەکی) بۆ سەر هیچ کەسێك نەناردووە، هەروەها جوولەکەکانیش بەهەمان شێوە ئەم ئاخاوتنەیان کردووە، ئەوجا خوای گەورە بەدرۆی خستنەوەو فەرمووی:

﴿إِنَّآ أَوۡحَيۡنَآ إِلَيۡكَ كَمَآ أَوۡحَيۡنَآ إِلَىٰ نُوحٖ وَٱلنَّبِيِّـۧنَ مِنۢ بَعۡدِهِۦۚ﴾

واتە: ئەی (موحەمەد) ئێمە (وەحیمان) واتە نیگامان بۆتۆ ناردووە وەکو چۆن نیگامان بۆ (نوح) و ئەو پێغەمبەرانەی پاش نوح

---

(١) عەدێی کوڕی زەید ئەڵێن یەکێك بووە لە زاناکاکی جوولەکەکان.

هەناردووە[1]، (موفەسیرەکان) ئەفەرموون یەکەم پێغەمبەر کە نیگای بۆ کراوە حەزرەتی (نوح) بووە (سەلامی خوای لێبێت) چونکە یەکەم پێغەمبەریش بووە کە لەسەر زوبانی ئەودا (شەریعەت) و یاسا بلاوبۆتەوە، ئەوجا لە دوایی ئەویش دا یەکە یەکە (وەحی) بۆ پێغەمبەرکانی تریش ڕەوانە کراوە وەکوو ئەفەرمووێت:

﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَىٰ وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ ۚ وَآتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا ﴿١٦٣﴾﴾ **واتە:** هەروەها ئێمە (وەحیشمان) واتە نیگامان بۆ ئیبراهیم[2]،و ئیسماعیلو[3]، ئیسحاق و[4]، یەعقوب و

---

(١)موفەسیرەکان/ ئەڵێن نوح پێغەمبەر (عليه السلام) یەکەم پێغەمبەر بووە کە (وەحی) نیگای بۆ هاتوەو هەروەها (شەریعەت) لەلای ئەوەوە بلاوبۆتەوە.

(٢)حەزرەتی ئیبراهیم مەشهورە بە (ابو الانبیاء) واتە باوکی پێغەمبەران (سەلامی خوایان لێبێت) وە هەروەها پێشی دەڵێن (خلیل الله) واتە دۆست و خۆشەویستی خوا.

(٣)حەزرەتی ئیسماعیل (عليه السلام) کوڕە گەورەی حەزرەتی ئیبراهیمە و باوکی هۆزی عەرەبەو وە باپیرە گەورەی خۆشەویستمانە (ﷺ) زۆر جاران پێغەمبەر (د.خ) فەموویەتی ئەمن لە نەوەی (قەیداری) کوڕی حەزرەتی ئیسماعیلم.

(٤)حەزرەتی (ئیسحاق) کوڕی ئیبراهیمەو باوکی یەعقوبە کە بە (ئیسرائیل) بەناوبانگە، واتە عەبدوڵلا.

ئەسباط و[1]، عیساو[2]، ئەیوب و یونس و هارون و سولەیمان ناردووە، وە هەروەها زەبوریشمان ناردۆتە خوارەوە بۆ داود[3]، هەتا هەموو پێغەمبەران (سەڵات و سەلامی خوایان لەسەر بێ) ئایینی پیرۆزی خودا بە قەوم و نەتەوەی خۆیان ڕابگەیەنن.

(ئەو پێغەمبەرانەی خوا لە قورئان ناوی هێناون (٢٥) پێغەمبەرن) سەلامی خوایان لێبێت

خـــوای گـــەورە دەفـــەرمووێت: ﴿ وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِن قَبْلُ ﴾ أي وأرْسَلْنا رُسلاً مِنْهُمْ مَنْ ذَكَرْنَا أخْبَارَهُمْ لَكَ يا مُحَمد (ﷺ) في غير هذه السورة) واتە ژیاننامەو بەسەرهاتی هەندێ پێغەمبەرانمان بۆ باس کردوویت کە پێشتر ڕەوانمان کردوون لە پێش (نازل) کردنی ئەم سورەتەدا، وە لەغەیری ئەم سورەتەشدا بەسەرهاتی هەندێ لەو پێغەمبەرانەمان بۆ گێڕایتەوە﴿وَرُسُلًا لَّمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ ﴾ أي

---

(١)لە (سبط)ەوە هاتووە، واتە کوڕی کوڕ لێرەدا مەبەست نەوەکانی یەعقوبە کە بەنی ئیسرائیل ناسراون کە (١٠) کەس بوون لەگەڵ دوو کوڕی یوسف دا دەبنە دوازدە کوڕ.

(٢) لێرەدا حەزرەتی عیسا (عليه السلام) لە ئایەتەکە بەپێش ئەو پێغەمبەرانە خراوە لەبەر ئەوەی جوولەکەکان تانەی لێ ئەدەن و ناوی بە خراپە ئەبەن.

(٣) زەبوور نامەیەکی ئاسمانی بووە بە واتای (نووسراوە) دێت هەمووی (عیبرەت) و (حیکمەت) و ئامۆژگاری بووە، بۆ حەزرەتی داوود دابەزیوە.

وَرُسُلاً آخرين لَمْ نُخْبِرُك عَنْ أحْوالِهِمْ، **واتە:** بەڕاستی ڕەوانمان کرد چەندین پێغەمبەرو نێردراوی تر ئێمە ناوو ناونیشانی ئەوانمان نەگێڕاوەتەوە بەسەر تۆدا وە لە قورئاندا باسمان نەکردووە، وە هەموویان بەتەواوی جگە لە هەندێکیان نەبێ، وەکو ئەو پێغەمبەرانەی کە نێردراون بۆ سەر ئەو گەل و نەتەوانەی پێش تۆدا، وە خوای مەزن دەفەرمووێت: ﴿وَكَلَّمَ ٱللَّهُ مُوسَىٰ تَكۡلِيمٗا ﴿١٦٤﴾﴾ أيْ وَخَصَ اللهُ مُوسَى بأنْ كَلّمَهُ بِلا واسِطَةٍ وَلِهذا سُمي الكَليمَ)[1]، **واتە:** لە ڕاستیدا خوای گەورە گفتوگۆی ڕاستەوخۆو یەکسەری لەگەڵ حەزرەتی موسا دا کردووە، بۆیە پێی دەگوترێ (کەلیم). یان موسا (كليم الله) سەلات وسەلامی خوای لەسەر) بێت.

(ئاگادارییەك)

(خوێنەوارە ئازیزەکانم) زۆربەی (موفەسیرەکان) ئەفەرموون بیست و پێنج (٢٥) پێغەمبەر (سەلامی خوایان لێبێت) لە قورئانی پیرۆزدا ناویان هاتووە ئەمانیش ئەو بەڕێزانەن: ١- حەزرەتی ئادەم. ٢- ئیدریس. ٣- نووح. ٤-ئیبراهیم. ٥- ئیسماعیل. ٦-ئیسحاق. ٧- لووط. ٨- یەعقوب. ٩- یوسف. ١٠- موسا. ١١- هارون. ١٢- ئەیوب. ١٣-هوود. ١٤- صالّح. ١٥- شوعەیب. ١٦- داوود. ١٧- سولەیمان. ١٨-

---

(١) بڕوانە تەفسیری (قورطبي) بەرگی /٣، لاپەڕە/١٦٧، و بڕوانە (صفوة التفاسير)، بەرگی/١، لاپەڕە/٣٢٠، وبڕوانە: (التفسير المنير) لەنووسینی (الدكتور وهبه الزحيلي) بەرگی ٣، لاپەڕە ٣٧٩.

ذلکیفل. ١٩- یونس. ٢٠- ئیلیاس. ٢١- زەکەریا. ٢٢- یەحیا. ٢٣- ئەلیەسەع. ٢٤- عیسا. ٢٥- موحەمەد. (صەلات و سەلامی خوای گەورە لەسەر هەموویان بێت).

(پاشکۆ)

جا بێگومان هەروەکو ئاماژەمان پێ کرد، ناوی (٢٥) پێغەمبەران لە قورئاندا هاتووە، بەلام ژمارەی پێغەمبەران (سەلامی خوایان لێبێت) بە هەزاران بووە چونکە ئەوەی (مەشهورە) دەربارەی ژمارەی پێغەمبەران ئەو فەرموودەی پێغەمبەرە کە ئەبو زەڕی غەفاری (ڕەزای خوای لێبێت) لێی ئەگێڕێتەوەو ئەفەرمووێ: پرسیارم لە پێغەمبەر (ﷺ) کردو گووتم ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) پێغەمبەران هەموویان ژمارەیان چەندە؟ ئەویش لە وەلامدا فەرمووی : ژمارەی پێغەمبەران (سەدو بیست و چوار هەزار (١٢٤٠٠٠) پێغەمبەرن)، ئینجا ووتم ئەی پێغەمبەری خوا چەندیان (ڕەسولن) ؟ واتە خاوەن ئوممەت و قەومن ، فەرمووی (ثَلاثمائة وَثلاثة عشر جَمٌّ غفير) واتە سەدو سێزدەن یانی ژمارەیەکی زۆرن ئینجا ووتم ئەی پێغەمبەری خوا یەکەمیان کێ بووە؟ فەرمووی حەزرەتی ئادەم، گووتم ئەی پێغەمبەری خوا ئەم زاتە پێغەمبەرێکی خاوەن بەرنامە بووە؟ فەرمووی بەڵێ هەروەکو ئەفەرمووێ: (نَعمْ خَلَقَهُ اللهُ بِيَده وَنَفَخَ فيهِ مِنْ رُوحِهِ ثُمّ سَواهُ قِبَلا) **واتە:** بەڵێ خوای بەدەسەلات بەدەستی قودرەتی خۆی دروستی کردووە دوایی گیانی بەبەردا کردووە وە ڕێکی خستووەو ئاخاوتنی لەگەڵ کردووە، ئەوجا فەرمووی (يا أبا ذَرّ أرْبَعَةُ سُريانيونَ (آدم و شيت و نوح وَ خَنُوخ، وَهوَ إدريس وَهُوَ أوّلُ مَنْ خَطّ الْقَلَم، وَأربَعَةٌ من العَرَب (هُود وَصالحَ و شُعيبَ و نَبيّكَ، يا أبا ذرّ وَ أول نَبي

مِنَ الأنبياءِ من بني إسْرائيل موسى و آخِرُهُمْ عيسَى وأوَّلُ النَبيّنَ آدَمُ وآخرُهُمْ نَبيُّكَ)[1]، واته فەرمووى ئەى ئەبو (زەڕ) چوار لەو پێغەمبەرانە (سوريانى) بوونە (ئادەم و شيت و نووح و ئەخنووخ واتە ئيدريس، چونكه يەكەم كەس بووە كە بە قەڵەم واتە پێنووس نووسيويەتى، وە هەروەها چوار لەو پێغەمبەرانە عەرەب بوون (حەزرەتى هوود و صالح و شوعەيب و پێغەمبەرى تۆ (ئەى ئەبو زەڕ) وە هەروەها يەكەم پێغەمبەرى بەنى ئيسرائيل حەزرەتى موسا بووە وە كۆتايى پێغەمبەرانى بەنى ئيسرائيل حەزرەتى (عيسا) بووە، وە يەكەم پێغەمبەر حەزرەتى ئادەم بووە، وە هەروەها كۆتايى هەموو پێغەمبەرانيش پێغەمبەرى تۆيە (محمد)ە (سەڵات و سەلامى خوايان لێبێت).

(لەبەرچى پێغەمبەران ڕەوانەكراون بۆسەر ئوممەتەكان؟)

جا بێگومان خواى گەورە مەبەست و حيكمەتى لە هەناردنى پێغەمبەراندا ئەوەيە كە بۆمان ڕوون دەكاتەوە كە پێغەمبەران پێغەمبەرن و فروستادى (حەقن) ڕەوانە كراون لەلايەن خواى پەروەردگارى مەزنەوە، هەروەكوو ئەفەرمووێ: ﴿ رُّسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ ﴾ **واته:** بەڕاستى ئەو پێغەمبەرانەى ناردوومانن هەموويان

---

(١) بڕوانە تەفسيرى (الدر المنثور) ج/٢، لاپەڕە/٦٩١٥١، قال الامام السيوطي (أخرجه عبد بن حميد وَالْحَكِيمُ الترمذي في نوادر الأصولِ وإبن حِبّان في صحيحه والحاكم وإبن عساكر وأبو نعيم في الحلية، وإبن سعد في الطبقاتِ، وإبن كثير في البداية والنهاية).

مـوژدەدەر و ترسـێنەر بـوون بـۆ خراپـەکاران چـونکە بۆیـەش ئـەو پێغەمبەرانـەمان ڕەوانـەکردوون ﴿لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى ٱللَّهِ حُجَّةٌۢ بَعۡدَ ٱلرُّسُلِۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٦٥﴾﴾ أي أرسلنا هؤلاءِ الرسلِ الكثيرين مُبشْرين من آمن بجناتِ النّعيم وَمنذرين مَنْ كَفَرَ بنار الجحيم لكـي لا يبقـى لأحد من النّاسِ عُذرٌ يوم القيامةِ عِند اللهِ فيقولـوا مـا جاءَنَـا مِـنْ بـشيرٍ ولاَ نـذير)، **واته:** تـا دوای ئـەو پێغەمبەرانـە هـیچ بەڵگـەو بیانوویـەك بـۆ ئـەو خەڵکەیە نەمێنێ لەلای خوا، یانی تا خەڵکی هـیچ بیـانوو و بەڵگەیـەکیان بەدەستەوە نەبێت لەسەر بێ دینی و یاخی بوونیان، دوای ئەوەی خـوای گەورە لە سەردەم و زەمانێکدا وە بۆ هـەر قـەوم و گـەلێك پێغەمبـەرێکی لەخۆیانەوە ڕەوانە کردووە، جا هەمیشەو بـەردەوام خـوای گـەورە زاڵـە بەسـەر یـاخی بوانـداو لەگـەڵ کافرەکانیـشدا وە هـەروەها خـوای گـەورە بەردەوام خاوەن توانایەو کەسی بەرامبەر نیـە وە هـەموو کارێکیـشی لـە شوێنی خۆی ئەکات، وە خوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿لَّٰكِنِ ٱللَّهُ يَشۡهَدُ بِمَآ أَنزَلَ إِلَيۡكَۖ أَنزَلَهُۥ بِعِلۡمِهِۦ ....إلخ﴾ (موفەسیرەکان) ئەفەرموون ئەم پەیوەندی بە وەڵامـی ئـیقتراح و داواکردنـی ئـەهلی کیتـاب هەیـە لـە پێغەمبەر (ﷺ) کە بڕوا بۆ ئاسمان و ئەلواح بێنێتە خوار بۆ ئەهلی کیتاب وە یا هەرکەسێ لەوان نامەیەکی تایبەتیان بۆ بێت هـەتا ئـەوان ئیمـان و بڕوا بێنن ئەگەرنا باوەڕ ناکەن کـە پێغەمبـەری خـودا بـێ و وە هـەروەها ئـیبن و عەباسـیش (خوایـان لـێ ڕازی بێـت) دەفـەرموێت: (کۆمـەڵێ لـە جوولەکەکان چوونە خزمـەتی پێغەمبـەر (ﷺ) ئـەوجا پێغەمبـەریش (ﷺ)

فـەرمووی پێیـان سـوێند بـەخوا مـن دەزانم کـە ئێـوە چـاك دەزانـن مـن پێغەمبەری خودام و ئینجا جوولەکەکان وتیان نەخێر ئێمە نازانین ئەوجا بەم بۆنەیەوە ئەم ئایەتە هاتە خـوارێ و دابـەزی هـەروەکو دەفـەرمووێت ﴿ لَّٰكِنِ ٱللَّهُ يَشۡهَدُ بِمَآ أَنزَلَ إِلَيۡكَۖ أَنزَلَهُۥ بِعِلۡمِهِۦۖ ﴾ **واتـه:** خـودا بەگەورەیی خۆی شایەدی دەدات بەڕاستی ئەو (کتێبەی) کە ناردوویـەتی بۆتـۆ ئـەی پێغەمبـەر (ﷺ) یـانی خـوای گـەورە لەهـەموو شـت ئاگـادارە هـەروەها شـایەتی دەداو بـە ڕاسـتیەتی ئـەو قورئانـە ی کـە بـە زانـین و زانیـاری ناردویەتیـە خـوارەوە بـۆت ئـەی پێغەمبـەر (ﷺ) ﴿وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ يَشۡهَدُونَۚ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدًا ﴿١٦٦﴾ ﴾ **واته:** فریشتەکانیش ئاگایان لێیـەو چـاك دەزانـن کـە خـوا (محمـد) ی کـردووە بـە پێغەمبـەر (ﷺ) و ئـەو قورئانەشـی بـۆ نـاردووە، ئـیتر/ ئـەهلی/ کیتـاب/ هـەر عینـادو قرەقـڕو دەمبازی بکەن تۆ هیچ موبالاتیان پێ مەکـە چـونکە ئەمانـە هـەر خۆیـان لەسـەر عینـادی و زمـان درێـژی هاتوونـە بـەلآم شـایەتی و ئاگـاداربوونی خـودا بەسـە بـۆ ئـەو ڕاسـتیە شـایەت بێـت. وە لەپاشـان خـوای گـەورە دەفـــەرمووێت: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَصَدُّواْ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ قَدۡ ضَلُّواْ ضَلَٰلَۢا بَعِيدًا ﴿١٦٧﴾ ﴾ **واته:** ئەوانەی کە ڕاستیەتی تۆ دەشارنەوە و وە باوەڕ بە فەرمانی خودا ناکەن و، وە هەروەها ڕێگە لە خەڵکی دەگرن وە نایــەڵن بەڕاســتی فــەرمانی خــودا بەخــەڵك بگــات چــونکە بێگومــان جوولەکەکان ڕێگەیان گرتووە لە ئادەمیزاد لە ڕێگەی ڕاسـتی خـوا ئـەڵێن بـە عەرەبـەکانی مەککـە (موحەمـەد) لـە نامـەکانی ئێمـەدا هـیچ باسـی

نەهاتووەو تێیدانیە واتە بەڕاستی لایانداوە لە ڕێگەی ڕاستی و خۆیانیان گومڕا کردووە بە گومڕایەکی دووورودرێژ، بۆیە خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَظَلَمُواْ لَمْ يَكُنِ ٱللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ ﴾ **واتە:** بەڕاستی ئەوانەی ڕێبازی (کوفریان) گرتۆتە بەرو (ظلم) و ستەمیش دەکەن دیارە ئەوانە خوای گەورە نایەوێت لێیان خۆش ببێت چونکە بەهیچ جۆرێك لەوانە خۆش نابێ و لێیان نابورێ ﴿ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا ﴿١٦٨﴾ ﴾ **واتە:** نایەوێ (هیدایەتیان) بدات وە یارمەتیشیان و ڕێگەشیان پیشان نادات بێنەوە سەر ڕێگای ڕاستی ﴿ إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدًاۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرًا ﴿١٦٩﴾ ﴾ **واته:** بێگومان خوای گەورە تەنیا ڕێگەی دۆزەخیان پیشان ئەدات چونکە خوا لەسەر ئەوە نیە کەسێك لەسەر بێباوەڕی بڕوات و (ظالم) و ستەمکار بێت و بۆ ڕێگەی چاکەش یارمەتی بدرێت، ئەوانە هەتا هەتایە بەیەکجاری لەو دۆزەخە ئەمێننەوە، ئەمەش لای خودا کارێکی ئاسانە و هیچ هێزو توانایەك نیە بەرامبەر خودا دەسەلاتێکی هەبێت شتێکی پێ بکرێت.

جا ئەوەی ڕاستی بێت خوای گەورە شوبهە و ڕەخنەی جوولەکەکانی ڕەت کردەوە ئەوجا بە شێوەیەکی گشتی بانگ ئەکاتە هەموو ئادەمیزاد بۆ بڕوا هێنان بە پێغەمبەری (ئاخری زەمان) و کە خوای مەزن بە کۆتا پێغەمبەرانی ناردووە، وە هەروەها هەرکەسێ بڕوایی پێ نەهێنێ و خوای گەورە هیچ پێویستی پێ نییە، وە ئەو کەسە خۆی زەرەر ئەکات

یا پەروەردگاری مەزن ئەفەرمووێ ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ قَدۡ جَآءَكُمُ ٱلرَّسُولُ بِٱلۡحَقِّ مِن رَّبِّكُمۡ فَـَٔامِنُواْ خَيۡرٗا لَّكُمۡۚ ﴾ **واتـە:** ئـەی خەڵکینـە بەڕاستی لەلایـەن خـودای پەروەردگارتانـەوە پێغەمبـەرێکی نـازدارو بـە رەحـم و دڵسۆز و خەم خۆرتان بـە حـەق و ڕاسـتی بـۆ هـەناردراوە، جـا بێگومـان قازانج و خێرتان لەوەدایە باوەڕی پـێ بێـنن چـونکە هـەر ئـەوە چـاکترە بۆتان (جا بەڕاستی سودمەندبن لەهەردوو جیهان) خۆ ئەگـەر باوەڕیـشی پێ نەکەن ئەوە هەر خۆتان زەرەر دەکـەن ﴿ وَإِن تَكۡفُرُواْ فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمٗا ١٧٠ ﴾ **واتـە:** ئەگـەر بـاوەڕیش نەهێنن و (کافر)و خوانەناس بـن (ئـەوا خـوا بێباکـەو پێویـستی بـە هـیچ کەس نیە) ئەوجا چاك بزانن خوا خاوەنی هەر شتێ لە ئاسمـان و زەویـدا هی خوایـە (دروسـتکراوانی زۆری هەیە لـە فریـشتەو شـتی تـر کـە قـەت نافەرمانی ناکەن) جا بێگومان خوای گەورە تەواو زانایە بەهـەموو شـتێك هەروەها تەواو دانایە لە هـەناردنی پێغەمبـەران و ڕابـەران چـونکە خـوای مەزن بەردەوام ئاگادارە بەوەی باوەڕ دێنن و بیروباوەڕی ئێوەی لـێ بـزر نیە هەموو کارێکیش بەجێگـەی خـۆی دەگەیـەنێ و بـاوەڕداران پاداشـت ئەداتەوەو توانبارانیش سزا ئەدات.

(پاشکۆ)

ئەوەی ڕاستی بێت ئـەو ئایەتـە پـیرۆزە ، هـەروەك چـۆن کـاتی خـۆی دابـەزی بـوو دەرهـەق جوولەکـەکان و مەسـیحیەکان و بتپەرسـتەکان هاتووە، بەڵام بێگومان هەموو کەسێك ئەگرێتەوە تـا ژیـان کۆتـایی دێـت

چونکه ئایینی پیرۆزی ئیسلام کۆتایی بە گشت ئایینەکان هێناوە، چونکە بێگومان ئاینێکی هەتا هەتایی جیهانیە بۆ گشت ئادەمیزاد هاتووە و نێرراوە ئەو پێغەمبەرە نازدارە (ﷺ).

(درووست نیە زێدەڕۆیی لە مەدحی حەزرەتی عیسا (عليه السلام))

(موفەسیرەکان) ئەفەرموون خوای گەورە کە وەڵامی جوولەکەکانی دایەوە ئەوجا لەمەودوایش ڕوو ئەکاتە (مەسیحییەکان) واتە گاورەکان، جا بێگومان هێندە حەزرەتی عیسا (عليه السلام) بەرز ئەکەنەوە بۆ پلەی خوایەتی (العياذ بالله) وە لەگەڵ وەڵامی جوولەکەکان کە ئەڵێن عیسا لە داوێن پیسی (زینا) پەیدابووەو، ئەوجا خوای باڵا دەست دوای ئەوەی شوبهەو گومانی جوولەکەکان ڕەت دەکاتەوە و بەدرۆزنیان لەقەڵەم دەدا، وە لەپاشان ڕێگەی ڕاستیان پیشان ئەدا، ئینجا ڕوو ئەکاتە نەصرانییەکان و ڕای حەق و ڕاستیان دەربارەی عیسا پێغەمبەر (عليه السلام) کە عەبدو بەندەی خودایە نیشان ئەداو نەك کوڕیەتی (العياذ بالله) جا هەروەها خوای گەورە و مەزن دەفەرموێت: ﴿يَٰٓأَهۡلَ ٱلۡكِتَٰبِ لَا تَغۡلُواْ فِي دِينِكُمۡ﴾ أي يا مَعْشَرَ النّصارى لا تَتَجَاوَزُوا الحَدَّ في أمر الدّين بافراطِكُمْ في شَأنِ المَسيح وإدّعاء ألوهيته) **واتە:** ئەی خاوەنانی (کتێب) هەڵەڕۆیی و زێدەڕۆیی لە ئاینەکەتاندا مەکەن، یا ئەی کۆمەڵی (نەصارا) ئەو کەسانەی شوێنی حەزرەتی عیسا (عليه السلام) کەوتوون هێندە

(مەدح) و زێدەڕۆیی دەربارەی عیسا ئەنجام مەدەن[1]، شتی ناڕێك لە دینەکەتان بەدی مەهێنن و یان ئەوەندە بەرزی مەکەنەوە بیگەیینە پلەی خودایی (العیاذ باللە) ﴿وَلَا تَقُولُواْ عَلَى ٱللَّهِ إِلَّا ٱلْحَقَّ﴾ أي لا تَصِفوا اللهَ بما لايليق من الحلول والاتحادِ واتخاذ الصاحبَةِ والولد، **واتە:** هیچ مەڵێن لەبارەی خواوە بێجگە لە ووتەو قسەی ڕاست نەبێ واتە شتێك ڕاست نەبێ دەربارەی خوای گەورە مەیڵێن ئەویش بریتیە لەوەی خوا بێ وێنەیە تاك و تەنیایەو پاکە لەوەی کە کوڕو هاوسەری ببێ.

(**سەرنجێك**)

حەزرەت (ﷺ) ئەفەرمووێ: (لاَ تُطْروني كَما أطْرتِ النصّارى عيسى إبنَ مَريَم فَإنَّما أنَا عَبْدٌ فَقولُوا عَبْدُاللهِ وَرَسُولَهُ)[2]، **واتە:** ئەی خەڵکینە لەبارەی منەوە زێدەڕۆیی مەکەن و وەکو (مەسیحیەکان) دەربارەی

---

(١) ئەی کۆمەڵی (مەسیحییەکان) مەڵێن (عیسا) کوڕی خوایە، ئەی کۆمەڵی (جوولەکەکان) مەڵێن (عوزێر) کوڕی خوایە (ئەمە بوختانێکی زۆر گەورەیە) خوای پەروەردگار کوڕو کچی بۆچیە؟ جا بێگومان ئەم ئایەتە پیرۆزەی پێشوو ئاماژەیە بۆ جوولەکەکان و هەروەها بۆ (نەصرانیەکان) و بۆ هەمو خاوەن (کتێبێك) و شەریعەتە ئاسمانیەکان دەگرێتەوە، بەڵکو ئێمەش دەگرێتەوە، هەروەکو ئەم فەرمودەیەی حەزرەت (ﷺ) ئاماژەی بۆ ئەکات و ئەفەرموێت: (إياكُمْ وَالغَلوَّ في الدّين فإنّما أهلَكَ مَنْ كَانَ قَبلَكُمْ الغُلُوَ في الدّين) رواه مسلم في صحيحه، واتە : خۆتان لە تێپەڕاندن و زێدەڕۆیی بپارێزن، چونکە ئەوانەی پێش ئێوە بەهۆی تێپەڕاندنەوە لە دینداریدا بە (هیلاك) چوون و فەوتان.

(٢) رواه البخاري وأحمد.

عیسا پێغەمبەر (عليه السلام) تێیانپەڕاندو ئەوەندەیان پیا هەڵدا ئەوجا کردیانە (کوڕی خوا) جا بەڕاستی من تەنها بەندەیەکم ئێوەش لەبارەی منەوە هەر ئەوەندە بڵێن کە من تەنها بەندەی خواو ڕەوانەکراوی خوام واتە مەمکەن بە کوڕی خوا، چونکە (فەلەو نەصرانیەکان) عیسایان کردە کوڕی خوا جا بێگومان خوا نە کوڕی هەیە نە هاوسەر).

جا هەروەها بێگومان خوای پەروەردگار دێتە سەرباسی (نەصرانیەکان) و تێپەڕاندنیان لە خۆشویستنیان بۆ حەزرەتی عیسا (عليه السلام) کە لەوەدا زۆر زێدەڕۆییان کردووە و تووشی تێپەڕاندن بوون هەروەکو خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿إِنَّمَا ٱلْمَسِيحُ عِيسَى ٱبْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ ٱللَّهِ وَكَلِمَتُهُۥٓ أَلْقَىٰهَآ إِلَىٰ مَرْيَمَ﴾ قال المفسرون يا معشر النصارى لا تغالوا في دينكم وتجاوزا الحدَّ بادعائكم ألوهيّة المسيح ولا تَعتقدوا إلاّ الإعتقاد الحق دون دعوى الحلول والإتحاد إنّ اللهَ حَلَّ في عيسى فَعيسى هو الله (فإنّها عَقيدةٌ وثنية خبثة خارجةٌ عن دائرة الايمان فَلَيْسَ عِيسى إلاّ رُسُولٌ منْ رسل الله الكرام أظهر الله فيه قدرتهُ في إيجاده من أُم دُوْنَ أبٍ وهو كلمَتُهُ أي مَخْلوقٌ بكلمته تعالى (كُنْ) من غير واسطة أبٍ وَلا نُطفةٍ (رورحٌ منهُ) أي بتلك النفخة بعيسى (عليه السلام) أي فآمنُوا بالله وَحْدَهُ وَخصّوهُ بالألوهيةِ وآمنوا بجميع رُسُله دون تميز أوْ تفريق، وَلا تَقُولُوا الآلهةُ ثلاثةٌ (الله/ المسيح/ مريم) إتَّحدُوا فصاروا واحداً فالواحد ثلاثة/ والثلاثة واحد (إنْتَهوا خيراً لَكُمْ) أي كفُّوا هذا الضّلال (القول بالتّثليث) يكن خيراً لَكُمْ من هذه العقيدة الضالَة التي يَرْفُضَهَا الدّينُ والْعَقْلُ) **واتە:** زۆربەی (موفەسیرەکان) ئەفەرموون: بێگومان ئەوەی ڕاستی بێت عیسا ی کوڕی خاتوو مەریەمە پێغەمبەری خودایە، نەك کوڕی خودا، چونکە

به (كەليمە)و ووتەو فەرمانی خودا پەیدابووە کە ئەو فەرمانەی بەهۆی حەزرەتی جوبرائیلەوە چونکە بێگومان وجودی عیسا (بە ئەمری) واتە بە فەرمانی (كُنْ فَيَكُون) بوو لەلایەنی خوداوە، چونکە هەرچیەکیش خودا بیەوێت پێی دەفەرموێت (ببە) ئیتر ئەو شتە دەبێت جا بێگومان عیسا (روحێکە) لەلایەن پەروەردگارەوە بەبێ باوك لەناو (رەحمی) دایکیدا خولقاندوویەتی، هەروەك چۆن ئادەم ی بەبێ دایك و باووك دروست کردو گیانی بەبەرهێنا، (حەواشی) بە فەرمانی خۆی لێ درووست کرد[1]، جا خوای مەزن ئەفەرموێت ﴿وَرُوحٌ مِّنْهُ فَـَٔامِنُواْ بِٱللَّهِ وَرُسُلِهِۦ﴾ **واتە:** لەدایك بوونەکەش بە فەرمانی خوا بووەو (روح) و گیانێکی تایبەتی بوو کە بەهۆی فریشتە جوبرەئیلەوە بەخشی بە مەریەم چونکە هەر بە منداڵی وەکو (موعجیزەیەك) ئیعلانی پێغەمبەرایەتی و پاکیەتی دایکی و بەندایەتی خۆی بۆ خوای گەورە ئاکشکرا کردو گووتی : ﴿قَالَ إِنِّي عَبْدُ ٱللَّهِ ءَاتَىٰنِيَ ٱلْكِتَٰبَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا ﴿٣٠﴾﴾ (سورەتی مەریم ئایەتی ٣٠) **واتە:** لەناو بێشکەدا واتە (لانك)

---

(١) ئاگاداریيەك : زۆربەی موفەسیرەکان لەبن تیشکی ئەم ووتەیە کە ئەفەرموێ (كُن) واتە ووشەیەکی (تەکوینە) هەرکاتێ خودا ویستی شتێك بێنێتە دی بەو ووشەیە ئاماژەی بۆ دەکاو دەست بەجێ ئەو شتە دێتە ووجود، حەزرەتی عیساش علیه السلام لە ئاکامی ئاراستە کردنی ئەم ووشەیە هاتۆتەدی ، خوای پەروەردگار وەك چۆن توانی کە ئادەمی دروستکرد بەبێ دایك و باوك وە حەوای درووستکرد بەبێ دایك و باوك وە عیساشی درووستکرد بەبێ باوك هەروەك خوای گەورە ئاماژەی بۆ کردووە لەم ئایەتەدا ﴿إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِندَ ٱللَّهِ كَمَثَلِ ءَادَمَ خَلَقَهُۥ مِن تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿٥٩﴾﴾ (سورەتی آل عمران، ئایەتی٥٩)، ئەمە لەپێشدا ڕاڤەکراوە.

حەزرەتی عیسا هاتە گفت و گۆو ووتی من بەندەی خوام و بەدەسەلاتی خۆی بێ باوك درووستی كردووم ، نامەو كیتابی پێ داووم، مەبەستی (ئینجیلە) دەشمكاتە پێغەمبەر)، با بگەڕێینەوە سەر ئایەتەكەی پێشوو كە ئەفەرموێت كەواتە (ئیمان) بێنن بەو خودایە كە تاك و تەنهایەو بێ وێنەیەو بێ هاوتایە، هەروەها باوەڕتان بە گشت پێغەمبەرانی خودا هەبێت ﴿وَلَا تَقُولُواْ ثَلَٰثَةٌۚ ٱنتَهُواْ خَيۡرٗا لَّكُمۡۚ إِنَّمَا ٱللَّهُ إِلَٰهٞ وَٰحِدٞ﴾

واتە: مەڵێن سێ خوا هەیە ، واتە عیساو دایكی مەكەنە هاوبەشی[1]، چونكە مەسیحیەكان دەڵێن (أب وإبن وروح القُدس)، واتە باوك و كوڕ و جوبرائیل، چونكە بە بیرو بۆچونی وان هەرسێكیان خوان (العیاذُ باللە) یا دەڵێن خوا سێ باری هەیە هەركەسێكی یەكەو هەر یەكێكیشیان خوای تەواوە، جا بێگومان خوای گەورە ئەیەوێ لەو بیروباوەڕە ناشرینەیان بە ئاگا بێنێ وە پەروەردگاری عالم ئەفەرمووێ بەسە واز بێنن چیتر ئەو بیرە مەكەنەوە وە خوای مەزن بە تاك و تەنیا بناسن و هاوبەش بۆ پەیدامەكەن و ئەو جۆرە بیرە عیسا بكەنە كوڕی یا بیكەنە خوا، یان بڵێن سێ خوا هەیە، چونكە خوا هەر یەك خوایە و تاك و تەنیایەو بێ هاوتایە، هەروەكو لەپێشەوە ئاماژەمان بۆكرد، جا بێگومان قورئان ئەفەرمووێ: (لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ) واتە كەسی لێ نەبووەو هیچ ژن و هاوسەرو منداڵی نیە، وەك جوولەكەو گاورو بتپەرستەكان دەڵێن.

واتە لەكەسیش نەبووەو بێ دایك و باوكەو هەروەها كەسیشی لەگەڵ

---

(١) هەروەكو لەم ئایەتەدا ئاماژەی بۆ دەكات و ئەفەرموێت: ﴿لَّقَدۡ كَفَرَ ٱلَّذِينَ قَالُوٓاْ إِنَّ ٱللَّهَ ثَالِثُ ثَلَٰثَةٖۘ وَمَا مِنۡ إِلَٰهٍ إِلَّآ إِلَٰهٞ وَٰحِدٞۚ﴾ سورەتی (المائدة)، ئایەتی|٧٣. ئەمەش لە جێگای خۆی راڤە كراوەو بچۆ بیخوێنەوە.

بەشدار نیە، چونکە بێگومان هیچ ئادەمیزادێك ناگاتە ئەو پایەی کە بچێتە ڕیزی خواو ببێتە خوا ﴿سُبْحَٰنَهُۥٓ أَن يَكُونَ لَهُۥ وَلَدٌ ۘ لَّهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ ۗ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ وَكِيلًا ﴿١٧١﴾﴾ قال العلامة الشيخ (محمد علي الصابوني) في تفسيره[1]، يقول ما نصّهُ أي ليس الإله كما تَزْعَمُونَ (ثالثُ ثَلاثةٍ) إنمّا هُوَ إلهٌ واحدٌ منفردٌ في ألْوهيته تَنزه عَن أنْ يكون لَهُ وَلَدٌ أو شبيه أو مثيل لهُ جميع ما في الكون مُلكاً وخلقا وعَبيدً وكفى أن يكون اله حافظاً لعباده ولا حاجة إلى الولد والمعين/ لقد أخترع النصارى فكرةٌ غريبة عجيبة زَعَمُوا أن الإله ليْسَ واحداً وإنما هو مركبٌ من ثلاثة أقانيم (الأب/ الأبن/ وروح القدُس) و مجموع هذه الثلاثة هي الإله الواحد) ويالها مِنْ فكرةٍ خاطئةٍ تشبهُ الأوهام وضلالات الوثنيين في عبادة أحجارٍ لا تضرَ ولا تنفع فهؤلاء النّصارى عبدوا (عيسى) على أنّه هو الله فكيفَ يكون إلهاً وهو يصلب؟ وكيف يكون إلهاً و يأكل وَيَشرَبُ ويبولَ ويتغوَّط؟) وكيف يكون إلهاً وهو قد خرجَ من فرج إمرأةٍ/ وَوُلِدَ كما يَلِدُ سائر البَشر؟ وان كانَ الإله قبل أن يولد عيسى؟ هَلْ كانَ العالم بدون إله؟ إنّها أفكار يجب أن تطرح على النصّارى حتى يُجِيبُوا عَليها بِالْحُجةِ والعَقْلِ الرّشيد....الخ). **واتە:** لە ڕاستیدا خوای گەورە زاتێکی تاك و تەنهایە و پاك و بێ گەردەو دوورە لەوەی کە منداڵی ببێت چونکە هەرچی لە ئاسمانەکان و هەرچی لە زەویدا هەیە هەر هەمووی ئەو بەدی هێنەرو

---

(١) بڕوانە (التفسير الواضح الميسر) لە نووسینی (الشيخ محمد على الصابونى) لاپەڕە/٢٣٧، چاپی المكتبه العصريه، بيروت.

خاوەنیانە، هەر ئەو خودایە بەسە کە ئادەمیزاد پشتی پێ ببەستێت و هەموو کارێکی خۆی پێ بسپێرێت.

(چەند تێبینیەکی گرنگ)

١- سەبەب و هۆی هاتنەخوارەوەی ئەم ئایەتە کەوا ئەفەرموێت ﴿يَٰٓأَهۡلَ ٱلۡكِتَٰبِ لَا تَغۡلُواْ فِي دِينِكُمۡ ....هتد﴾ هەروەها لە تەفسیری (حدائق الرّوح والرّيحان)[1] دا ئەفەرموێت (هذه الآية نَزَلَ في نَصارى نجران النَّسطوريّة وَهُمْ الذَين يَقُولون (عيسى إبن الله) والمارَ يعقوبية وهم الذّين عيسى هُو الله، وَالْمُرقسّية، وَهُم الذّينَ يقُولونَ ثالثُ ثَلاثَةٍ وَيَقُولُوا الْمُلكانّية وهم الذّينَ قالُوا عيسى والرّب شريكان) **واتە:** بەڕاستی ئەم ئایەتە دابەزی و نازل بوو دەرهەق و دەربارەی نەصرانیەکانی (نەجران) چونکە بێگومان نسطوریەکان دەیانگوت عیسا کوڕی خوایە ، وە مار (یەعقوبیەکان) دەیانگوت (عیسا) بۆخۆی خوایە (العیاذ بالله) وە (مەرقوسییەکان) کە دەیانگوت (عیسا) یەکێکە لە سێ یەکان یان خوا سێیە (خوایەو عیسایەو روح القودوسە) وە هەروەها (مەلکانییەشیان) پێ دەڵێن عیساو پەروەردگار هاوبەشن و/ بەڵام نەصرانیەکانی (نجران) بەلایانەوە چوار تاقمن و/ هەروەکو باسکراوە).

٢- لە عوبادەی کوڕی سامیتەوە ئەویش لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) کەوا

---

(١) بڕوانە تەفسیری (حدائق الروح والريحان) لە دانانی (محمدامين عبدالله الهرری الشافعی)، بەرگی|٧، لاپەڕە|٦٧.

فەموویەتی (مَنْ شَهِدَ أن لا إله إلا الله وَحْدَهُ لا شَرِيكَ لَهُ وَأن مُحَمَداً عَبْـدَهُ وَرَسُولُهُ، وَأن عِيسَى عَبْدُالله وَرَسُـولُهُ وَكَلِمَتـهُ أَلْقَاهَـا إلى مَـرْيَمَ وَرُوحٌ مِنـهُ، وَأنّ الجنّةَ حَقٌ وَالنّارَ حَقٌ أَدْخَلَهُ اللهُ الجَنَّةَ عَلَى مَاكانَ مِنَ العَمَـلِ) [1]، **واته:** هەركەسێ شايەتی بدات كە هـيچ پەرسـتراوێ نيـە جگـە لـەخوای تـاك و تەنياو بێ هاوەڵ و بێ زەواڵە و بـێ شـەريكە وە موحەمـەد (ﷺ) بەنـدەو پێغەمبەری ئەوە، وە هەرووەها حەزرەتی عيسا (سـەلامی خـوای لەسـەر بێـت)بەنـدەو ووتـەو روحـی ئـەوە خـستويەتيە نـاو (رەحمـی) خـاتوو مەريەمەوە، جا بێگومان بەهەشت ڕاستەو ئاگر ڕاستەو خودا لەسـەر ئـەو كردەوەو ئاكارەی لەسـەری بـووە دەيخاتـە بەهەشـتەوە لـە ريوايـەتێكی تردا لەهەشت دەرگاكەی بەهەشتەوە لەهەر كاميان حـەز بكـات و مـەيلی لێبێ دەچێتە ژوورەوە [2].

٣- خواليێخۆشبوو مەلا (سەعيدی زمناكۆيی) لە تەفسيرەكەيدا [3]، ئەڵێت ئەو شتەی خوای مەزن لەو ئايەتەی پێشوودا باسی كرد سروشتی ڕاستی عيسايەو باوەڕی موسڵمانانە بە گوێرەی فەرموودەی خوا چونكە حەزرەتی (عيسا عليه السلام) بە پێغەمبەرو فروستادەی خوا دەزانن بەبێ جياوازی وەك حەزرەتی (ئيبراهيم و موسا و موحەمەد) و پێغەمبەرانی تر لێرەدا (مەسيحيەكان) واتە گاورەكان ئەم پرسيارە

---

(١) رواه البخاری وأحمد..

(٢) بڕوانە پەرتوكی (فتح الباری شرح صحيح البخاری)، لە نووسينی شێخ إبن حجر العسقلانی، بەرگی|٦، لاپەڕە|٥٥٢.

(٣) بڕوانە (تەفسيری زمناكۆيی) ، بەرگی|٦، لاپەڕە|٣٣، لەگەڵ دەستكاريەوە.

ئەکەن و ئەڵێن پرسیار چۆن عیسا ئەبێ وەك پێغەمبەرانی تر وابێ و؟ ئەوان هەموویان خاوەنی باوکن بەڵام حەزرەتی عیسا بێ باوکەو چونکە داب و نەریتی خوا تێك و پێك نادرێ و ئەبێ عیساش باوکی هەبێ ؟ وەڵام خوای گەورە بەدەسەڵات وەڵامی ئەو پرسیارە بەکورت ترین و گرنگترین وەڵام ئەداتەوەوئەفەرموێ: (عیسا ووشەو موژدەی خوایەو گەیاندوویەتی بە مەریەم و گیانێکە لەلایەن خواوە، داویە بە عیسا) ئینجا گاورەکان ئەگەر (ئیدعا) ئەکەن و کە ئەڵێن عیسا کوڕی خوایە، یان خوایە (العیاذ بالله) بەڵام هەڵەی ئەوان لەوەدایە ئەڵێن ئەوو جیاوازیە بەڵگەی خوایەتی عیسایە ئەمەش بێگومان هەڵەیەکی یەکجار زۆر گەورەیەو ناقۆڵایە، چونکە ئەگەر بێ باوکی بەڵگەی خوایەتی بێ ئەبێ حەزرەتی ئادەم شایانتر بێ بۆ خوایەتی لە عیسا بەم بۆنەوە ئادەم بێ باوك و بێ دایکیشە بازدان بەسەر داب و نەریت گرنگ نییە چونکە بێگومانێ بەدەقی قورئان ئاگر بۆ حەزرەتی (ئیبراهیم علیه السلام) سارد بویەوە و بە دژی سروشتی خۆی، کەواتە ئیبراهیم ئەبوایە خوا بێ ئەمەش بەسە لە هیچەوە بێ هیچ شتێ ئەو بونەوەرە سەر سوڕهێنەرە خوا بۆی گران نیە بە ووشەی (ببە) لە دایکەوە بێ باوك بەبێ تۆوی عیسا درووست بکا چونکە درووستکردنی حەزرەتی (عیسا علیه السلام) گەورەتر نیە لە درووستکردنی (الکون) واتە بونەوەران بەتایبەتی درووستکردنی حەزرەتی (ئادەم علیه السلام) بەبێ باوك و بێ دایك جا بێگومان نەصرانیەکان و قەشەکان و پاپاکان دەیانەوێ نەخوێنەواران بخەڵەتێنن و ئەڵێن ئەدی ئەوە نیە خوا لە قورئاندا ئەڵێ ﴿ وَرُوحٌ

﴿مِّنۡهُ﴾ به گوێرەی مەبەست و ئارەزووی خۆیان مانای ئەکەن و ئەڵێن عیسا گیانێکە لە خواوە بەڵام لە پاش و پێشی ئەو ڕستەیە وورد نابنەوە کە لە پێشەوە ئەفەرمووێ: (ئێوە دەرمەچوون لە سنووری خواو ئاین لەبارەی عیساوە ئینجا لە دواییشەوە ئەفەرمووێ (مەڵێن عیسا سێهەمی سێ خوایە) جا بێگومان ئەگەر ئێوە گاوورو نەصرانیەکان ووشەی ﴿مِّنۡهُ﴾ ئەکەن بە بەڵگە لەسەر خوایەتی عیسا ئەبێ ئەو شتانە لە (ئاسمان و لە زەویدا هەموو خوابن چونکە ئەفەرمووێت :﴿وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ جَمِيعٗا مِّنۡهُۚ ﴿١٣﴾﴾ (سورەتی الجاثية: ئایەتی ١٣) واتە خوا ڕام و درووستی کردووە کردووە بۆ ئێوە شتێ لە ئاسمانەکان و شتێ لە زەویدان هەمووان لە خواوەن .

(پێغەمبەران و فریشتەکان شانازی بەندایەتی خوا ئەکەن)

بێگومان ئەو ئایەتە ئەڕوا لەسەر ڕاست کردنەوەی (عەقیدەو بیرو باوەڕ) بەمەی ڕوونی ئەکاتەوە کە هەردوو شت لە ئارادایە، خوایەتی بەندەیی خوایەتیەکی تەنیا بۆخۆی تاك و تەنیا و بەندەیەکی گشتی بۆ هەموو دروستکراوەکانی خوا بە پێغەمبەران و بە هەموو فریشتەو جنۆکەو ئادەمی یەوە ئەوجا خوای گەورە ئەفەرمووێت

﴿ لَّن يَسْتَنكِفَ[1] ٱلْمَسِيحُ أَن يَكُونَ عَبْدًا لِّلَّهِ ﴾ أي لـن يـأنف ويتكبر المسيحُ في أن يكون عبداً لله فإن عبوديتهُ لله شرفٌ يتباهى أي يفتخر بهِ) **واتـه:** عيسا (مەسيح) هـەرگيز لـەوە حاشـاى نـەكردووە كـە عەبدد و بەندەى خوايە بەڵكو شانازى كردووە بەنـدەى خـوابىّ و جـا بێگومان قەت خۆى بە زل و گەورە نەزانيوە لە ئاستى بەندايەتى خـوادا، جـا بێگومـان بەنـدەيى بـۆ خـوا پايـەو پلەيـەكى زۆر بـەرزو بـەنرخ و خۆشەويستە بەلاى (عيساوە) هەموو پێغەمبـەرەكان (سـەلآت و سـەلامى خوايان لێبێت) وە مايەى فەخرو شانازيە بۆ بەندايەتى خوا بۆ ئەوان جـا (موفەسيرەكان) ئەفەرموون ئەم ئايەتە هاتە خوارەوە لـە وەلآم بەرپـەچ دانەوەى (مەسيحيەكانى) نەجران دا چونكە (وەفدى) نەجران وتيان ئەى (موحەمەد) تۆ بە (عەيب) و نوقسانى ناوى هاوەڵى ئێمە دەبـەى ئـەويش فـەرمووى هـاوەڵى ئێـوە كێيـە ؟ ئـەوانيش گوتيـان (عيسا)يـەو ، جـا فەرمووى من چـى ئـەڵێم دەربـارەى (عيسا) ئـەوانيش گوتيـان تـۆ پێـى ئـەڵێى بەنـدەى خـواو پێغەمبـەرى خـوا، ئـەوجا پێغەمبـەر (ﷺ) پێـى فەرموون هيچ (عەيب و عار نييە) بە حـەزرەتى عيسا بگوترێت بەنـدەى خوايەو (عيساش) پێى ناخۆش نيە پێى بگوترێت بەنـدەى خـوا، خۆشـى بەگـەورە نـازانىّ بەرامبـەر بەندايـەتى كـردن بـۆ خـوا ئينجـا ئـەم ئايەتـە دابەزى و هاتە خوارەوە كە ئـەوە ئەگەيـەنىّ چـونكە هـيچ (عـارو عـەيب) لەوەدانيە كە حەزرەتى (عيسا عليه السلام). بەندەو پێغەمبەرى خوابىّو جابێگومان حەزرەتى عيسا سەرپێچى لەوە ناكـات و (بەعـەيب و عـارى)

---

(١) **واتە:** حەزرەتى عيسا (سەلامى خواى لێبێت) پێى شەرم نەبوو خۆى بە گەورە نەدەزانى و حاشاى نەكردووەو كە خۆى بە (عەبدو بەندەى) خوا ئەزانىّ..

نازانیٚ کە پێغەمبەرو بەندەی خوایەو ئەوجا خوای گەورە ئەفەرموویٚت: ﴿وَلَا ٱلْمَلَـٰٓئِكَةُ ٱلْمُقَرَّبُونَ ۚ وَمَن يَسْتَنكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِۦ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا ﴿١٧٢﴾﴾ أي ولا يستنكف الملائكةُ المقربُون أن يكونوا عبيداً لَهُ **واته:** هەروەها فریشتە نزیکەکانی خوا ئەوانیش پێیان شەرم نییە وە لایان بەرزیەتیە خۆیان بە بەندەی خوا بزانن هەرکەسیٚ پێی شەرم بێت و ڕازی نەبێت و خۆی بە گەورەو زل بزانی و فیزو دەعیەی هەبیٚ بەوەی بەرامبەر خوای گەورە یا بەوەی کە بەندەی خوایە ئەو کەسانە بێگومان خودا لە ڕۆژی قیامەتدا هەموو بیٚ باوەڕانی سەرکەش لە مەیدانی (حەشردا) لای خۆی کۆ دەکاتەوە و دەیخاتە ژێر لێپرسینەوەو بەرەو دۆزەخ ڕاپێچیان دەکات و جا هەق و ناهەق لێك دەکاتەوە، وە خوای مەزن ئەفەرمویٚت: ﴿فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُم مِّن فَضْلِهِۦ﴾ **واته:** بێگومان ئەوانەی ئیمان و باوەڕیان هێناوەو کارو کردەوە چاکەکانیان ئەنجامداوە ئەوە خوای مەزن زۆر بە چاکی و بە تەواوی پاداشتیان ئەداتەوەو، لە فەزلٚ و بەخششی تایبەتی خۆی بەهرەمەندیان دەکات (لە بەهەشتی پان و بەرینیدا)، ﴿وَأَمَّا ٱلَّذِينَ ٱسْتَنكَفُوا۟ وَٱسْتَكْبَرُوا۟ فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾ (أي وأما الذين أنفُوا وتكبَّروا عن عبادة اللهِ فسيعذبهم عذاباً موُجعاً مؤلماً) **واته:** بەلاٚم ئەوانەی سەرپێچیان کردووە لە بەندایەتی کردنی خودا هەروەها خۆیان بەگەورە زانی و سەریان نەهێنا ژێر فەرمانی خواو ملکەچ نەبوون، خوا لە ڕۆژی دواییدا ئازارێکی زۆر بە

ئێشیان ئەدات، ﴿وَلَا يَجِدُونَ لَهُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٧٣﴾﴾ **واتـــە:** هـیچ کەسـێك نیـە کـە پـشتیوانیان لـێ بکـات و دۆسـت و یارمەتیدەرێکیان نابێت جگە لە خـوا لەسـەریان بێتـە وەڵام و دەربازیـان بکات و سزایان لەسەر هەڵبگرێ.

(پێویستە باوەڕکردن بە قورئانی پیرۆز)

(موفەسـیرەکان) ئەفـەرموون ئـەوەی ڕاسـتی بێـت لـە ئایەتـەکانی ڕابـردوودا خـوای پـەروەردگار چـەند بەڵگـەو دەلیلێکـی لەسـەر (موونافیقەکان) و هاوبەشان و (جوولەکەو نەصرانیەکان) ڕاست کردەوەو دەم کوتی بت پەرستان و ناپاکان و جوولەکەو گەورەکانی کـرد، لـەپاش ئەوە ئـەوجا بـانگی هـەموو ئـادەمیزادێ دەکـات بـە تێکڕایـی کـە بـێن و شـوێنی پێغەمبـەرو قورئانەکـەی بکـەون و و تـا سـەرکەوتوی هـەردوو جیهان بن و جا بێگومان خوای گەورە دەفـەرمووێت: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ قَدۡ جَآءَكُم بُرۡهَٰنٞ مِّن رَّبِّكُمۡ﴾ أي أتاكُم حُجّة مِنَ اللهِ وَهوَ مُحَمَدٌ رَسُولُ اللهِ المؤَيد بالمُعجِزاتِ البَاهِرة) واتـە ئـەی خەڵکینـە (تێفکـرن و بیرکەنـەوە ئەوەتـە لەلاییـەن پـەروەردگارەوە بەڵگـەو نیـشانەیەکی ئاشـکراتان بـۆ هاتووە، ئەویش پێغەمبەری خودایە (ﷺ) لەگەڵ چـەند (موعجیزەیـەکی) ڕوون و ئاشکراوە، ﴿وَأَنزَلۡنَآ إِلَيۡكُمۡ نُورٗا مُّبِينٗا ﴿١٧٤﴾﴾ أي أنْزَلْنا عَلَيْكُم القُرآنَ ذَلكَ النُّور الوَضاء) **واتـە:** قورئـانی پیرۆزمـان بـۆ ناردوونەتـە خـوارەوە کـە (نـوورو) ڕوناکیـەکی ئەوتۆیـە کـە پـڕ شـەوقەو ، هـەروەها ڕێگەی ژیانتان بۆ ڕووناك دەکاتـەوە و خراپـەتان بـۆ جیـا دەکاتـەوە لـە چاکە، (موفەسیرەکان) ئەفەرموون مەبەست لە (نـوور) قورئـانی پـیرۆزە

(خوای پەروەردگار) ئەم پێغەمبەرە (ﷺ) و قورئانی پیرۆزی ناردووە بۆ هەموو ئادەمی بە (ئینس و بە جنەوە) ئەوجا بێگومان بەهۆی ئەو دووانەوە، وە لە رێی ئەمانەوە بەندایەتی خوا ئەنجام ئەداو بە بڕوایەکی تەواوی بە خوای گەورە ئەبێ و ئینجا ئەم بەڵێن و مزگێنییە دەدات بەو کەسانەی کە بەو جۆرە خواپەرستی دەکەن ئینجا خوای مەزن لە بارەیانەوە ئەفەرموێت: ﴿فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِٱللَّهِ وَٱعْتَصَمُوا۟ بِهِۦ﴾ **واته:** ئەوانەی باوەڕیان هێناوەو دەستیان گرتبێ پێیەوەو خۆیان بەستبێتەوە بەهۆی گەیشتن و ڕەزامەندی ئەو[1]، ﴿فَسَيُدْخِلُهُمْ فِى رَحْمَةٍ مِّنْهُ وَفَضْلٍ وَيَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ صِرَٰطًا مُّسْتَقِيمًا ﴿١٧٥﴾﴾ **واته:** بێگومان ئەوە لە ئایندەیەکی نزیکدا خوای گەورە دەیانخاتە ژێر سایەی ڕەحمەتی خۆیەوە، وە لە فەزڵ و بەخششی خۆی بەهرەمەندیان دەکات و ڕێنموونیان دەکات بۆلای زاتی خۆی لە ڕێگەو ڕێبازێکی ڕاست و درووستە چونکە بەرەو لای خۆی شارەزای ڕێی ڕاستیان دەکات کە ئەویش ئیسلامە و ملکەچی و گوێڕایەڵی بۆی لە جیهانداو ڕێگەی بەهەشتە لە ڕۆژی دواییدا[2].

---

(١) جا بێگومان ئەوانەی باوەڕی دامەزراویان بە خوای گەورە و تاك و تەنهایی ئەو زاتە هێناوە، لە ڕێگەی نوری پێغەمبەرایەتی و نوری قورئانەو.

(٢) ئەم ئایەتە بەچەند جۆرێك (تەفسیر) کراوە، جا بێگومان مانایەکی زۆر ئەبەخشێ و ئەوجا ئەگەر ئەتەوێ بە تێرو تەسەلی بۆت ڕوون بێتەوە بگەڕێوە سەرچاوە (تەفسیرە عەرەبیەکان) ، وەکو تەفسیری قورتبی و ئالوسی و تەفسیری رازی و منیرو مراغی و نابلسی و زۆرانی تریش....هتد.

((کەلالە) بەو مرۆڤە دەوترێت کەوا بمرێت و هیچ منداڵی نەبێت)

خــوای گــەورە دەفــەرمووێت: ﴿يَسۡتَفۡتُونَكَ قُلِ ٱللَّهُ يُفۡتِيكُمۡ فِي ٱلۡكَلَٰلَةِۚ إِنِ ٱمۡرُؤٌاْ هَلَكَ لَيۡسَ لَهُۥ وَلَدٞ وَلَهُۥٓ أُخۡتٞ فَلَهَا نِصۡفُ مَا تَرَكَۚ وَهُوَ يَرِثُهَآ إِن لَّمۡ يَكُن لَّهَا وَلَدٞۚ فَإِن كَانَتَا ٱثۡنَتَيۡنِ فَلَهُمَا ٱلثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَۚ وَإِن كَانُوٓاْ إِخۡوَةٗ رِّجَالٗا وَنِسَآءٗ فَلِلذَّكَرِ مِثۡلُ حَظِّ ٱلۡأُنثَيَيۡنِۗ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمۡ أَن تَضِلُّواْۗ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَيۡءٍ عَلِيمُۢ ١٧٦﴾ (أي يَسْتفتونك يا أيها الرسول في شأن الميّت إذا مات ولَمْ يكن له والدٌ ولا ولَدٌ من يرثه؟ هل تَرِثَهُ أختـه أو أخوه؟ فقل لَهُمْ إذا مات الإنسان ولَمْ يكن لَهُ إلاّ أخت واحدة وليس له آباء وَلا أولاد وهي (المسمَّاة بِالكلاَلَة) فلأخته الشقيقة أو أختـه مِنْ أبيـه نصف الميراث من تركته وَأخوها الشّقيق أو لأب يرث جمع تركتها إن لَمْ يكن لَهَا وَالِدٌ وَلا وَلَدٌ/ أي وَإن كانت الأختان إثنتين فَأكثر فَلَهُما (الثلثانِ) ما ترك أخُوهما وإن كان الوَرَثَة إخوةٌ وأخوات فللذكر مِنهم مثل نصيب الأختين/ أي يُبَيِّنُ اللهُ لَكُمْ الأحكام والشّرائع خشيته أن تَضِلّوا واللهُ عَالِمٌ بما فيهِ مصالح الخلق والعباد) وهكذا إخْتَتَمَتْ السورة بتقرير العَدْلِ في موضوع (ميراث النِّساءِ وَالأخوات) على خلاف عادات الجاهلية الظالمةِ والحمد لله رب العَالمِين)، **واتە:** ئەمەی خوارەوەیە. واتە ئەی پێغەمبەر (ﷺ) داوای (فتوات) لێ دەکەن دەربارەی (کلالە) کەئەویش بریتییە لەم جۆرە کەسانەی (باوکو نەوەیان) لەدوا بەجێ نەمابێت هەتا (میراتی) لێ

بگرن جا تۆ بڵێ خوای گەورە وەڵامتان دەداتەوە لەوبارەیەوە، جابێگومان ئەگەر پیاوێك كۆچی دوایی كرد هیچ منداڵی نەبوو تەنها خوشكێكی هەبوو:

ئەوە بێگومان نیوەی ماڵو میراتەكەی بۆ ئەو خوشكەیەتیو بەشی ئەكەوێ (هەروەهانیوەكەی تریشی دەخرێتە (بیت المال)و دارایی گشتیبەڵام ئەگەر مردووەكە ئافرەتێك بوو تەنها برایەكی هەبوو ئەوە براكەی هەموو (میراتەكەی) ئەبات جا ئەگەر منداڵی لەدوابەجێ نەمابوو،ئینجا خۆ ئەگەر مردووەكە دووخوشكی هەبوو (ئەوە دووبەش لەسێی بەشی ماڵو سامانەكەیبەوان دەدرێت) بەڵام خۆ ئەگەر (میراتگران)خوشكو برابوون لەپیاوانو ئافرەتان پێك هاتبوون ئەوە بێگومان (نێرینە) دووئەوەندەی مێینەی هەیەو دەبات خودا ئابەو شێوەیە كاروو فەرمانی ئاینو (شەریعەتەكەی) باس ئەكات یابۆ روون دەكاتەوە نەبادا لێتان تێك بچێو بشێوێت (نەزانن میراتی ئەوانە چۆن دەبێت). یان وەكوو زەمانی نەفامی (میرات) دابش بكەن چونكە لەراستیدا (خوای مەزن) بەهەموو شتێك زاناو ئاگادارە، دەزانێت چی بەرژەوەندی گشتی تێدایەو نزیكە لە دادپەروەرییەوە ئیتر سوپاسی بێپایان بۆ پەروەردگاری مەزن.

زۆربەی (موفەسیرەكان) ئەڵێن خوای مەزن لە كۆتایی سورەتی نیسائدا باسی ماڵی میرات ئەكاو هەروەكو لە سەرەتای سورەتی (نیسائدا) باسی ماڵی میراتی كردووەو لە ئایەتی (١١٢) داو بۆ دامەزراندنی باسی ماڵی میرات هەتاكو موناسەبە پەیدا ببێ و لە بەینی

ئەوەل و ئاخری ئەم سورەتەدا جا هەروەها بەڕائی کوڕی عازب ئەڵێت ئەم ئایەتە ئاخر ئایەتە لە قورئانی پیرۆز دابەزیوە[١]. لەکاتێکدا پێغەمبەر (ﷺ) خۆی ئامادەکردبوو بۆ حەجی ماڵئاوایی (الْحَجَّةُ الوداع) ئینجا بەبۆنەی جابرەوە (ڕەزای خوای لێبێت) دابەزی هەروەك پێشەوا (بوخاری و موسلیم) ئەگێڕنەوە ئەمەش دەقی فەرموودەکەیە بە عەرەبی (عَنْ جابر بن عبدالله (رضي الله عنه) يَقُولُ دَخَلَ عَلَى رَسُول الله (ﷺ) وَمَعَهُ أبوبَكْرٍ (رضي الله عنه) وَأنا مريضٌ لا أعْقِلُ فَتوضّأَ فَصَبُّوا عَلَيَّ مِنْ وَضُوئِه فَقُلْتُ يا رَسُولَ الله (ﷺ) إنَّمَا يَرِثُني كَلالَةٌ؟ فَنَزَلَتْ آية الفرائضِ[٢]، **واته:** جابری کوڕی عەبدوللا (ڕەزای خوای لێبێت) دەڵێت من نەخۆش کەوتم ئینجا لەهۆش خۆم چووبووم پێغەمبەر (ﷺ) تەشریفی هاتە لام (ئەبوبەکر) لە خزمەتی دابوو هاتن بۆ دیدەنی و سەردانیم ئینجا لەنەکاو بەزۆریێ کەوتن و من زۆر نەخۆش بووم، ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) دەستنوێژی گرت و ئاوی دەستنوێژەکەیان لێ پرژاندم و جا بەرەکەتی پێغەمبەر (ﷺ) چاك بوومەوەو هۆشم هاتەوە سەرخۆ دواتر گوتم ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) من بەڕاستی هیچ کەس (میراتم) لێی ناگیرێ و جگە لە (کلالە؟) نەبێ و واتە ئایە (میراتەکەم) چۆن دابەش بکرێ کە هەر براو خوشکم (میراتم) لێ بگرن، هەروەها نە باوك و دایکم هەن نە کوڕو کچم هەن جا بە هیچ

---

(١) بەلام هەندێ لە (موفەسیرەکان) ئەڵێن ئاخر ئایەت کە نازل بووە ئایەتی (الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُم) هەندێکی تر ئەڵێن سورەتی (النصر) ئاخیری کۆتایی قورئان نازل بووە.

(٢) رواه الإمام البخاري برقم [١٩٤، ومسلم. برقم]٤١٤٢.

شێوەیەك پێغەمبەر (ﷺ) وەڵامی نەدامەوە تا ئایەتی (فەرایض) هاتە خواریٚ هەروەکو ئەفەرموویٚت: ﴿يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ﴾[1]، **واتە:** ئەی پێغەمبەر (ﷺ) لیٚت دەپرسن دەربارەی کەسیٚك باوك و منداڵی نەبیٚت و بمریٚت، تویش بڵیٚ لە وەڵامیاندا خوا فەتواتان بۆ ئەدات و وەڵامەتان ئەداتەوە ﴿إِنِ امْرُؤٌا هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ﴾ **واتە:** بەڕاستی ئەگەر پیاویٚك کۆچی دوایی کرد ، منداڵی نەبوو، تەنها خوشکیٚکی هەبوو ئەوە نیوەی ماڵ و سامانەکەی بۆ ئەو خوشکەیەتی[2]، بەڵام زانایان ئەفەرموون ئەگەر کچیٚکەی بەجیٚهیٚشت، ئەوە منداڵیٚکی بەجیٚ هیٚشتووە ئەوکاتە خوشك هیچ نابات و بەڵامْ (جمهور) دژی ئەم ڕایەی ئەمانەن کچ (بە فەرز) نیوە وەردەگریٚ خوشکیش بە (عەسەبە) نیوەکەی تری وەردەگریٚ جا بیٚگومان بەبەڵگەی تر جگە لەم ئایەتە چونکە ئەم ئایەتە (فەرز) نیوەی بۆ داناوە بەڵام بە (عەسەبە) بەپێی ئەو فەرمودەیە کە (بوخاری) هیٚناویەتی (عَنْ سُليمان عَنْ إبراهيم عن الأسْودِ قَالَ قَضَى فينا معاذُ بن جبل عَلَى عَهْدِ رَسُول الله (ﷺ) النِصْفَ لِلْبِنتِ وَالنّصفَ لِلأُختِ ثم قال

---

(١) کەلالّە: کە بریتیە لەو کەسانەی باوك و نەوەیان لەدوا بەجیٚ نەمابیٚت تا میراتی بگرن لیٚی.

(٢) زانایان ئەفەرموون نیوەکەی تریشی دەخریٚتە دارایی گشتییەوە لەبەرژەوەندی گشتی و پرۆژە گشتیەکاندا سوودی لیٚ وەردەگیریٚت، بڕوانە (تەفسیری ڕەوشەن) لە نووسینی (بەڕیٚز بورهان محمد امین)، لاپەڕە|١٥٥.

سليمان قَضَى فِينَا، وَلَمْ يَذْكر عَهْد رَسُولُ الله (ﷺ)[1]، **واتـه:** لـه ڕێگـەی (سـولەیمانەوە لـە ئیبراهیمـەوە) لـە ئەسـوەدەوە (ڕەحمـەتی خوایـان لێبێت) ئەفەرمووێ: مەعازی کوڕی جەبەل (ڕەزای خوای لێبێت) بڕیـاری بۆداین لە زەمانی پێغەمبـەری خـودا (ﷺ) بـەنیوە بۆ کچ و نیـوەش بـۆ خوشك، پاشان (سولەیمان) گوتی بڕیاری بۆداین بـەڵام باسـی پێغەمبـەر (ﷺ) نەکرد، جا خوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿وَهُوَ يَرِثُهَآ إِن لَّمْ يَكُن لَّهَا وَلَدٌ﴾ **واته:** خۆ ئەگەر خوشـکەکەش بمرێـت و هـیچ منـداڵی لـەپاش نـەبوو ئـەوە براکـەی تـەواوی میراتەکـەی دەبا، بـەڵام کـە کـوڕو بـاوکی نەبوو، خۆ ئەگەر باوکی مابوو براکە (میراتی) لیٚ نابـات جـا وای دابنـێین کەسێکی لەگەڵدابووە بە (فەرز) میراتی وەردەگرت ، وەك مێـرد یـا بـرای دایکی، ئەوە بەشی خۆیان پێ ئەدرێ چونکە ئەوەی دەمێنێتەوە ئەدرێ بـە براکـەو هـەروەها پێشەوا (بوخـاری و مـسلم) لـە عەبـدوڵلا ی کـوڕی عەباســەوە (ڕەزای خــوای لێبێــت) ئەگێڕنــەوە کــە پێغەمبــەر (ﷺ) فەرموویەتی: (أَلْحِقُوا الفرائِضَ بِأَهْلِهَا فما أبْقَيْتَ الفرائِضَ فَلأَوْلَى رَجُلٍ ذكَرٌ)[2]، **واته:** میرات بدەن بە خاوەنەکانی ئەوانەی ماف و هـەقیان هەیـە ئینجا ئەوانەی بەجێ دەمێنێت بۆ نزیکترین کەسـی نێرینەیـە، جـا خـوای گەورە دەفـەرموێت: ﴿فَإِن كَانَتَا ٱثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا ٱلثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ﴾ **واته:**

---

(١) بڕوانە تەفسیری (إبن كثير) لێکۆڵینەوەی (عبدالرزاق المهدی)، بەرگی|٢، لاپەڕە|٤٠٢.

(٢) أخرجه البخاری برقم |٦٧٤١.

بێگومان ئەگەر ئەو مردووە دوو خوشکی لێ بەجێمان ئەوە دوو بەشیان لە سێ بەشی بۆ هەیە، جا هەروەها ئەگەر لە دوو خوشك زیاتر بوون وەکو ئەفەرموێت: ﴿وَإِن كَانُوٓاْ إِخۡوَةٗ رِّجَالٗا وَنِسَآءٗ﴾ **واتە:** ئەگەر چەند خوشك و چەند برایەك لە پاش مردوو بەجێ مابوون مردو مندالّی نەبوو واتە کۆمەڵێك نێرو مێ خوشك و برا بوون، لە پیاوان و ئافرەتان پێك هاتبوون ﴿فَلِلذَّكَرِ مِثۡلُ حَظِّ ٱلۡأُنثَيَيۡنِۗ﴾ یانی هەر نێرینەیێ دوو ئەوەندەی مێینە میراتی وەردەگرێ واتە (میراتەکە) دەکرێ بە دووبەش بۆ برا بەشێك بۆ خوشك ﴿يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمۡ أَن تَضِلُّواْۗ﴾ **واتە:** بێگومان خوای مەزن ئەو (حوکم) و یاسایەتان بۆ ڕۆن ئەکاتەوە، نەوەکو لێتان تێك بچێ و سەرتان لێ بشێوێ و هەق و مافی یەکتر بخۆن و زەوت بکەن ﴿وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَيۡءٍ عَلِيمُۢ ١٧٦﴾ **واتە:** بێگومان خوای گەورەش بەهەموو شتێك زانایە، هەرچی بیکەن و لەبەش کردنی میرات گەر بە فەرمان و (شەرعی) خواو پێغەمبەر (ﷺ) دابەشی نەکەن خوا خۆی ئاگادارەو پێی ئەزانێ.

(چەند باسێکی گرنگ)

١- پێشەوا (نەسائی لە جابرەوە) (خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوەو ئەفەرمووێ: من نەخۆش کەوتم ئینجا پێغەمبەر (ﷺ) سەردانی کردم ئینجا عەرزم کرد ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) وەسیەت بۆ خوشکەکانم

بکەم بە سێیەکی ماڵەکەم ، فەرمووی باشە ووتم ئەگەر نیوەی ماڵەکەم بکەم چۆنە؟ فەرمووی باشە ئەوجا تەشریفی هەڵساو ڕۆیی بەڵام هەندەی پێنەچوو هاتەوە لام و ئەمجارە فەرمووی، پێم وانیە بەم نەخۆشیە بمری، جا خوای گەورە (ئایەتێکی) ناردووە بۆم کە ئەندازەی بەشە (میراتی) خوشکەکانی روون کردۆتەوە ، ئەویش دووبەشی لە سێ بەشە ئەوجا لەوە بەولاوە (جابر) دەیگوت ئەم ئایەتە دەربارەی من هاتۆتە خوارێ[1]، واتە قورئان ئەفەرموێت : ﴿يَسۡتَفۡتُونَكَ قُلِ ٱللَّهُ يُفۡتِيكُمۡ فِي ٱلۡكَلَٰلَةِۚ﴾ وە هەروەها دەگێڕنەوە لە (ئەبوبەکری سدیق (رەزای خوای لێبێت) لە ووتارێکی دا فەرمووی ئاگاداربن ئەو ئایەتەی کە پەروەردگار لە سورەتی (النساء) دا دەربارەی (میرات) هەناردویەتیە خوارێ ئایەتی یەکەمیان دەربارەی منداڵ و باوك هاتۆتە خوارێ بەڵام دووەمیان دەربارەی ژن و مێرد و خوشك و برای دایکی هاتۆتە خوارێ چونکە بێگومان ئەو ئایەتەی (سورەتی النساء) ی کۆتایی پێهێناوە و دەربارەی خوشك برای باوك و دایکی یان خوشك و برای دایکی هاتۆتە خوارێ.

---

(١) موفەسیرەکان/ ئەڵێن ئەم فەرموودەیە جیاوازە لەگەڵ فەرموودەی پێشووی (جابر) کە دەربارەی ئایەتی|١١ی ئەم سورەتی نساء.

٢- (ئـيبن و كەسـير) لـە تەفـسيرەكەيدا[(١)]، لـە ئـيبن و جـەريرى ئەلتەبـەرى يـەوە (نـەقڵى) كـردووە لـە تـاريقى كـوڕى شـەهابەوە ئـەڵێ حـەزرەتى عومـەر (رەزاى خـواى لێبێـت) پـەتێكى بەدەسـتەوە بـوو هاوەڵـەكانى پێغەمبـەرى (ﷺ) كـۆكردەوەو پاشـان فـەرمووى ئێـستا بڕيارێكى وا دەدەم لـەبارەى (كەلاڵـەوە) ئافرەتـان لـە نـاو شـوێنەكانى خۆياندا باسى بكەن ئەوجا لەوكاتەدا مارێك لـە ماڵەكـەوە هاتـە دەرەوەو ئينجا بلاوەيان لـێ كـرد ئـەويش فـەرمووى ئەگـەر خـواى گـەورە حـەزى كردبايە و پێويستايە ئەوە ئەو كارە تەواو ببـێ تـەواوى دەكرد، ديسان عومـەرى كـوڕى خـەتاب (رەزاى خـواى لێبێـت) فـەرمووى خۆزگـە لـە پێغەمبـەرم پرسـيبايە لـە سـێ شـت چـونكە ئـەوەم پـێ خۆشـتر بـوو لەوشترى سوور هەروەها كێ جنشينيەتى دوايى خۆى؟ وە هـەروەها لـەو كەسانەى گوتيان دان دەنێين بە دانى زەكات لە ماڵ دارايى بەلآم نايدەن بـەتۆ، ئايـە شـەڕكردن لەگـەڵيان حەلاڵـە؟ يـان نـا... وە لـە بـارەى كەلاڵەيشەوە، ديسان (ئيبن و جەرير) ئەڵێت ريوايەت كراوە لـە عومـەرى كوڕى خەتابەوە (رەزاى خواى لێبێت) كە فەرموويەتى: (من پێم شـەرمە لەم بارەيەوە رەئيم جياواز بێ لە لەگەڵ أبـوبكرى صديق (رەزاى خـواى لێبێت) چونكە دەڵێ ئەوە بێجگە لە كوڕو باوكە ئينجا ئەوەى ئەبو بـەكر (رەزاى خـواى لێبێـت) فەرمووبـەتى (ئـەوە بێگومـان زۆرينـەى ئەصحابەكانى پێغەمبـەر (ﷺ) و تـابعين و پێشەوايانى ئـەم ئوممەتـە لـە

---

(١) بروانە هەردوو تەفسيرەكان :١- تەفسيرى طبري، ٢- تفسيرى إبن كثير، هەردووككيان بە جوانى ڕوونى دەكەنەوە.

کۆن و تازەدا هەر وایان گوتووە، قورئانیش بەڵگەیە لەسەری هەروەکو فەرموویەتی ﴿يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمْ أَن تَضِلُّواْ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٧٦﴾﴾

٣- پێشەوا (بوخاری و موسلم و ترمزی) هێناویانە لە بەرائی کوڕی عازیب (ڕەزای خوای لێبێت) کە ئاخیر سورەت کە هاتۆتە خوارێ سورەتی (بەرائەتە)، وە هەروەها (ئاخیر) ئایەتێ کە دابەزیوە ﴿يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ ٱللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي ٱلْكَلَٰلَةِ﴾ بووە هەروەکو لە پێشەوە ئاماژەمان بۆکرد بەڵام (ئیمامی ترمزی) هێناویەتی لە عەبدوڵڵای کوڕی عەمرەوە (ڕەزای خوای لێبێت) دەڵێت (ئاخیر) سوورەتێ کە هاتووەتە خوارەوە سورەتی (مائیدە) بووە بەڵام هەندێکی تر لە زانا (موفەسیرەکان)یش ئەفەرموون کەوا عەبدوڵڵای کوڕی ئیمامی عەباس (ڕەزای خوای لێبێت) فەرموویەتی (ئاخیر) سورەت کە دابەزیوە سورەتی ﴿إِذَا جَآءَ نَصْرُ ٱللَّهِ﴾ بووە، وە هەروەها هەندێکی تر لە (موفەسیرەکان) ئەڵێن سورەتی بەرائەت (ئاخیر) سورەتێ بووە کە دابەزیوە لە (حەربا) واتە لە جەنگا، بەڵام سورەتی (المائدە) ئاخیر سورەتێکە نازل بووە لە غەیری حەربا یانی جەنگا بەڵام سورەی (النصر)ئاخیر سورەتی کورتە|٣ ئایەتە وەك پێشەوا (موسلیم) هێناویەتی دەڵێ ئەمە تەنها سورەتێکە کە هەمووی پێکەوە بەجارێ هاتبێ، هەروەك بە ئاخر سورەتی قورئانی پیرۆزی دادەنێت وەکو پێشەوا (نەسائی) ڕیوایەتی دەکات هەروەك بە هێمای کۆچی دوایی پێغەمبەریش (ﷺ) دادەنرێت چونکە شێخ (ئیبن حەجەری عەسقەلانی)

بەم شێوەیە لە (کتێبی فتح الباری) باسی کردووە[1].

خوێنەوارە ئازیزەکانم/ کەوابوو هیچ مونافی نابێ بۆ ئەوەی کە ووتمان (ئاخیر) ئایەتی هاتۆتە خوارەوە ئایەتی (ربا) بووە هەروەهاش (ئاخیر) ئایەت ئایەتی ﴿ وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ﴾ بووە، هەروەکو مامۆستا (عبدالکریمی مدرس) وای فەرمووە لە تەفسیری نامیدا، خوای گەورە ئەجروو پاداشتی بداتەوە.

(**پاشکۆ**)

لەکۆتاییدا ئەم فەرمودەی پێغەمبەر (ﷺ) ئەخەینە بەرچاوی خوێنەوارەکان کەوا حەزرەت (ﷺ) فەرمانمان پێ ئەکاو ئەفەرمووێت: (تَعلّمُوا الفرائِض وعلّمُوهُ النّاس فإنّي امرُؤٌ مَقْبوُضٌ)[2] واتە:فێری زانستی میرات ببن و خەڵکیش فێرە زانستی میرات بکەن چونکە من ئینسان و مرۆڤێکم دەمرم و لەناوتاندا نامێنم میراتتان بۆبەش بکەم.

جا بێگومان لە قورئانی پیرۆز لە بابەتی (میرات) دووجار ووشەی (کلالە) هاتووە، لەهەمان سوورەت لە ئایەتی دوازدە (١٢) وە لە ئایەتی (١٧٦) دا هاتووە، جا لەمانای کەلالەدا (موفەسیرەکان) و زانایان ووتەی زۆریان هەیە لە ڕاقەو مانای ووشەی (کلالە) بەڵام ئەوەی کە هەڵبژێردراوە هەروەها زۆربەی ئەصحابەکان و تابیعەکان و زانایانی

---

(١) بروانە پەرتوکی (فتح الباری شرح صحیح البخاری)، لە دانانی (حافظ ابن حجر العسقلانی)، بەرگی|٨، لاپەڕە|٦٠٥.

(٢) رواه الحاكم في مُستدركهِ وصحّحهُ.

شەرع) فەرموویانە لەم بارەیەوە واتای (رجلٌ كَلالَةٌ أو إمـرأةٌ كَلالَـةٌ) واتـە ئەو مردووەی کە نە (باوك و نە كوڕو كـچی) لـە دووانـە مابێـت، خـاوەنی (تەفسیری نامی) ئەفەرمووێت (کەلالەیش) مردوویەکـە نـە ئـەولادی ببـێ جـا بێگومـان گەرەکـە لەگـەڵ ئـەم خوشـکانە یـا لەگـەڵ ئـەم برایانـەدا باوکیان (مەوجود) نەبێ ئەگـەر نـا باوکەکـەیان ئەمانـە (حـەجب) ئـەکاو واتـە بـێ بەشـیان ئـەکا، میراتەکـە بۆخـۆی بـێ وەکـو لـە (حەدیـسی) حەزرەتا دەرکەوتووە[1].

زۆر شوکرو سوپاسی خوای گەورە و مەزن ئەکەم کە یارمەتی دام بۆ تەواو کردنی سورەتی (النساء) لە بەیانی چوارشەمەی |١٠ ی (ذي الحجه) بەرامبەر ٢٣ ی ئەیلول ی ساڵی ٢٠١٥ ی زاینی (والحَمدُ لله أولاً وآخيراً و صلى الله على سيدنا محمدِ وعلى آله وأصحابه إلى يوم الدين).

---

(١) سوود لەم سەرچاوانە وەرگیراوە: ١- تەفسیری قرطبي، بەرگی٣، لاپەڕە٢٥٨، تفسیری (الكبير للامام فخري الرازي)، ج٤، لاپەڕە٢٧٣. ٢- تەفسیری نامی مامۆستا (مەلا عبدالكريمی مدرس)، بەرگی٢، لاپەڕە٤٨٧. ٤- تەفسیری رامان لە نووسینی خوالێخۆشبوو (احمد كاكە محمود)، لاپەڕە١٩٢. ٥- تەفسیری ئەو ئایەتانەی کە بەهۆکارێکەوە دابەزیون لە نووسین و ئامادەکردنی بەڕێز (عبدالله محمد داود سەنگاوی)، بەرگی یەکەم، لاپەڕە٣٢٤. ٦- هەروەها بڕوانە: (تەفسیری ڕۆشەن) لەنووسینی مامۆستا (برهان محمدامین) لاپەڕە١٥٤.

تەواوکەری جزئی شەشەم

(سورةتى المائدة [1]
مَدِنيَّة [2] وآياتها مائة وعشرون)

---

(١) ووشەو فەرموودەی (مائیدە) بەوە زانراوە یانی (سفرەو خوان) چونکە بێگومان ئەویش بەسەرهاتێکی هەیە دوایی باسی ئەکەین بە تێروتەسەلی (إن شاء الله).

(٢) موفەسیرەکان/ واتە مەدەنی/ ئەوەیە/ کە لەپاش کۆچ کردنی پێغەمبەر (ﷺ) لە مەککەوە(هیجرەتی) کردو بۆ شاری مەدینەی منەوەرە/ ئینجا هاتۆتە خوارێ و دابەزیوە.

ئەوەش سوورەتی (مائدە)یە جا بێگومان ئەم سوورەتە(١٢٠) ئایەتەو لە مەدینە دابەزیوەو هاتۆتە خوارەوە جگە لە ئایەتی (٣) نەبێ چونکە (موفەسیرەکان) ئەفەرموون ئەو سورەتە لە کێوی عەرەفات لەکاتی حەجی ماڵئاوایی هاتۆتە خوارەوە، بەبەڵگەی پەرتوکی (صەحیحی بوخاری و موسلیم) ئەگێڕنەوە لەدوای کۆچکردنی پێغەمبەر (ﷺ) بۆ مەدینە هاتۆتە خوارێ ئەوجا با هەندێ ئایەتی لە (مەککەش) نازڵ بووبێ هەروەکو حەزرەتی (عومەر) فەرموویەتی ئایەتی (اَلْيومَ أكْملتُ لَكُمْ دينَكُمْ) ئێوارەی لە (عەرەفە) رۆژی هەینی لە ساڵی حەجی ماڵئاوایی دا هاتۆتە خوارێو ئەمەش زۆر مەشهوورە.

(چەند ئاگادارییەکی گرنگ)

یەکەم:- هەروەکو زۆربەی (موفەسیرەکان) ئەڵێن ئەم سوورەتەش وەك سوورەتی هاوڕێکانی خۆی (بەقەرە، نیساء، ئەنفال) گرنگییەکی زۆر دەدات بە (حوکم) و ئەحکام و یاساکان جا بێگومان (موفەسیرەکان) ئەفەرموون ئەم سورەتە پیرۆزە سڕاوەو (مەنسوخی) تێدا نییەو/ ١٨ /واتە هەژدە بڕیاری (فەرز) و واجباتی خوایی تێدایە چونکە ئیمامی (قورتبیش) لە تەفسیرەکەیدا (نەقڵ لەئیبن و عەرەبی) ئەکاو لەأحکام القرآن دا[1]، کە ئەویش نەقل لە (أبی میسرە) ئەکاو ئەفەرموێت: (إنّ

---

(١) بڕوانە: پەرتوکی أحكام القرآن لە نووسینی ئەبوبکر محمد بن عبدالله الاندلسی المالکی المعروف بابن العربی)، بەرگی/٢، لاپەڕە/٣، چاپی میصر، هەروەها بڕوانە (تفسیر النابلسی– تَدَبر آيات الله في النفس والكون والحياة) لە نووسینی/ الدكتور (محمد راتب النابلسی) بەرگی/٣/ لاپەڕە/٢١.

فيها ثَماني عَشْرَة فريضَةً فَرُبَّما كَانَ أَلْفَ فريضةٍ) واتە بەڕاستی سورەتی (مائیدە) هەژدە فەریزەو واجباتی تێدا هەیە هەروەکو لە پێشەوە باسکراو، بەڵکو دەڵێت زیاتر لەهەزار (١٠٠٠) حوکم و یاسای شەرعی تێدایەو لێی وەرئەگیرێ.

دووەم:- ئەم سورەتە لەکاتی گەڕانەوەی حەزرەت (ﷺ) لە حودەیبیە دا نازل بوەو هاتۆتە خوارەوە چونکە بێگومان باسی یاساو حوکمە شەرعییەکان ئەکاو ئەوەش لەبەر ئەوەیە کە هێشتا دەوڵەتی ئیسلامی لە سەرەتای پێکەیشتنیدابوو، ئینجا پێویستی بە گەلێ (حوکم) و یاساو ڕێنمایی شەرعی خوایی هەیە ئەمەش کورتەیەکی ئەو (حوکمانەیە) کە ئەم سورەتە پیرۆزە لێیان دەدوێ:-

جا بێگومانِ سورەتی مائیدە چەند یاساو (حوکمێکی) شەرعی تێدایە وەکو (حوکمی) ڕێککەوتن عەهد و پەیمان بەستن و شێوەی ئاژەڵ سەربڕین و نێچیر ڕاوکردن و ئیحرام بەستن و حەج یان بە عەمرە هەروەها (حوکمی) سەوداو مامەڵەو مارەکردنی ئافرەتی مەسیحی و جوولەکەو هەروەها خاوێنی و دەستنوێژو خۆشووشتن و تەیەموم و کاتی مردن و وەسیەت کردن و هەروەها باسی عەرەق و قومارو سزای هەڵگەڕانەوە لە ئایینی و سزای دزی و ڕێگری (قاطع الطريق) و کەفارەتی سوێند و باسی سەردەمی (جاهلیەت) و نەفامی و نەزانی دەربارەی بوحەیرەو صائیبەوە ، وە صیلەو حام، هەروەها حوکمی ئەوانەی بە فەموودەی قورئانی پیرۆز ناکەن و ڕازی نابن و ...هتد.

سێهەم:- چەند فەرموودەیەك لەبارەی سوورەتی (المائدة) وە هاتووە،

چونکە دەگێڕنەوە کە پێغەمبەر (ﷺ) لە حەجی ماڵ ئاوایی دا سورەتی (المائدە)ی خوێندەوەو فەرمووی (يا أيّها الناس إنّ سورة المائدة آخر ما نزل فأحلّوا حَلالَهَا وحرّموا حَرامَها وفي روايةٍ (نَزَلَتْ سورة المائدَة وَالفَتحُ)[1]، **واتە:** بێگومان دوا سوورەتی قورئان کە دابەزیوە سوورەتی (مائیدە) بووە هەر شتێکی تێدابوو بە (حەڵاڵ) واتە ڕەوا دانرابوو ئێوە بە حەڵاڵی بزانن، وە هەرچیشی تێدابوو بە (حەرام) واتە قەدەغەکراو بە (حەرامی) بزانن، وە لە ریوایەتێکی تردا ئەڵێ کۆتا سووەت لە قورئان کە دابەزیی سوورەتی (مائیدەیە) وە لەگەڵ سوورەتی (الفتح)ە، وە هەروەها لە فەرموودەیەکی تردا ئەفەرمووێت: لە ئەسمای کچی یەزید (ڕەزای خوای لێبێت) ئەڵێت: (قَالَتْ إنّي لآخذٌ بزمامِ العَضْباءِ[2] نَاقَةِ رَسُولِ الله (ﷺ) إذْ أُنزلَتْ عَلَيْهِ المائدة كُلّها فكادتْ مِنْ ثِقْلها تَدُقُّ بِعَضُدِ النّاقَةِ)[3]، **واتە:** دەڵێت من جڵەوی وڵاغەکەم گرتبوو کاتێك کە سوورەتی (مائیدە) نازل بوو و هاتەخوارێ ئینجا لەبەر قورسایی (حیملەکە) خەریك بوو لاقی ووشترەکە بشکێ، چونکە بێگومان کاتێ کە پێغەمبەر (ﷺ) نیگای بۆ هاتووە قورساییەکی زۆری پێ گەیشتووە جا لەبەر ئەوە کە سواری وڵاغەکە بووە ئەوکاتە وڵاغەکەشی باری قورس و گران بووە و وەحی و

---

(١) رواه الامام أحمد والترمذي والبيهقي والحاكم والنسائي، عن عبدالله بن عمرو (رضي الله عنه).

(٢) زۆربەی (ئەهلی سیرە) ئەڵێن عَضباء ناوی ئەو حوشترە بووە کە پێغەمبەر (ﷺ) سواری بوەو پێی چووەتە غەزا.

(٣) رواه الامام أحمد برقم الحديث/٢٧٦١٦، هەروەها پێشەوا (طبراني و بەیهەقیش) هێناویانە لە ئەسمای کچی یەزیدەوە (ڕەزای خوای لێبێت) .

وەحیو نیگایەکە کە بۆی دائەبەزیّ.

چوارەم:- (موفەسیرەکان) ئەفەرموون سورەتی (المائیدە) سیّ داستان و چیرۆکیشی تێدایە هەروەها بێگومان ئەوەی ڕاستی بێت زۆر پەندو ئامۆژگاری لیّ وەردەگیریّ:

١- داستان و چیرۆکی بەنی (ئیسرائیلی یەکان) کە لەگەلّ حەزرەتی موسادا بە جرِر هاتن و گوتیان ﴿فَٱذۡهَبۡ أَنتَ وَرَبُّكَ فَقَٰتِلَآ إِنَّا هَٰهُنَا قَٰعِدُونَ﴾ سورەتی (المائیدە)، ئایەتی/٢٤، دواتر لە جێگای خۆی باسی لێوە ئەکەین.

٢- داستان و چیرۆکی دوو کوڕەکانی حەزرەتی ئادەمە و کە (قابیل) (هابیلی) کوشت ئەمەش (تاوانێکی) زۆر گەورە بوو کە لەسەر ڕووی زەویدا ئەنجامی دا.

٣- داستان و چیرۆکی ئەو (سەفرەو) خوانە بوو وەکو بەهرەو موعجیزەیەك بۆ حەزرەتی عیسا (سەلامی خوای لێبێت) لەسەر داوای (حەواریەکان) دابەزی ، چونکە حەواریەکان داوایان لە حەزرەتی عیسا کرد (عليه السلام) کە لە خوای بە دەسەلاّت جەمێك خواردنیان بۆ بنێرێتە خوارەوە کە بەلّگە بێت بۆ پێغەمبەرایەتی حەزرەتی عیسا (سەلامی خوای لێبێت) لەسەر ڕاستی داوایەکانی.

(وەفا بە وادەو بەڵێن پێویستە جێ بەجێ بکەن)

بسم الله الرحمن الرحيم واتە بەناوی خوای گەورەو میهرەبان و دلۆڤان، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَوۡفُواْ بِٱلۡعُقُودِۚ﴾ أي يا مَعشَرَ المؤمنين أوْفوا بالعقُودِ وَهوَ لَفْظٌ يَشْمِلُ كل عَقدٍ وَعَهْدٍ بين الإنسانِ وَرَبِّهِ) واتە ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە گشت پەیمانێك جێ بەجێ بکەن و یان ئەی کۆمەڵی ئیمانداران (وەفا) بکەن بەو (عقودو) (عهودو) بەو (عەهد)و پەیمانەی کە بەستراوە لەگەڵتانا وە یا بەستوتانە لەگەڵ خواو خەڵکدا، وەك (بەستنی کڕین و فرۆشتن و بەیع و سەلەم و ئیجارەو ڕەهن و نەزرو تەلاق و نیکاح و مارەبڕینی ژنان و هاوبەشیتان لە ماڵەوەداو سوێند خواردن) و جگە لەوانەش لەو شتانەی خوای مەزن داواتان لێ ئەکا.

(باسێك لە ئاژەڵی قەدەغەکراو حەلاڵ واتە ڕەوا)

(موفەسیرەکان) ئەڵێن خوای گەورە و مەزن و میهرەبان لەم ئایەتەدا باسی ئاژەڵ (حەلاڵ) و (حەرام)مان بۆ ڕۆن ئەکاتەوە هەروەکو دەفەرموێت: ﴿أُحِلَّتۡ لَكُم بَهِيمَةُ ٱلۡأَنۡعَٰمِ إِلَّا مَا يُتۡلَىٰ عَلَيۡكُمۡ﴾ أي أبيح لَكُمْ أكل الأنعامِ وهي الإبلُ والبقرُ والغَنَمُ والمعز...الخ، بَعْدَ ذَبْحِها) **واتە:** بێگومان حەلال کراوە بۆ ئێوە خواردنی گۆشتی هەموو ئاژەڵێك وەکو گۆشتی وشترو گاو مانگاو مەڕو بزن و ...هتد، دوای سەربڕینیان

حـەلاڵکراوە بۆتـان[1]، هـەروەها ئـەوەی وێنـەی ئـەوانیش بێـت وەکـو حەیوانی کێوی و کەرەکیوی و بزنە کیوی و ئاسك و ئەو جۆرە شتانەیە کە دەتوانی بەهۆی سـەربڕینی (شـەرعی)یـەوە گۆشـەکەیان بخۆن، یـان شیریان بدۆشن ، چونکە بەڕاستی جۆرەهـا خواردەمـەنی لـێ درووست ئەکرێ، وە هەروەها دەتوانن سـوودو قـازانج لـە خـوری و مووەکەشیان وەربگرن، جـا بێگومـان هـەموو ئاژەڵێـك بۆتـان ڕەوایـە کـە گۆشـتەکەی بخـۆن مەگـەر ئـەو ئاژەڵـە نـەبێ کـە لـە ئایـەتی دواییـدا بۆتـان دەخوێندرێتـەوە، ﴿غَيْرَ مُحِلِّي ٱلصَّيْدِ وَأَنتُمْ حُرُمٌ﴾ **واتـە:** لـەوکاتی لەبەرگی ئیحرامدان بۆ بەجێهێنانی حەج یا عومرە، نابێ لە هـیچ شـوێنێ ڕاو بکەن، چونکە بێگومان ئەوە بـزانن کـە ڕاوکـردن بۆتـان حـەڵاڵ نییـە لەکاتێکدا لە ئیحرامدان، جا خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ ۝١﴾ **واتە:** بەڕاستی خوای گەورە هەر شتێکی بووێت فـەرمانی پـێ دەکـات و بڕیـاری لەسـەر دەدات بـەپێی ئـەو حیکمەتـەی کـە خـۆی دەیزانێت، ئەوجا کاتێ خوای گەورە قەدەغەی کـرد ڕاوی نێـچیر لـەکاتی

---

(١) هەروەها بێگومان بەچکەی هەر کامێکیشیان ئەگەر لەدوای سەربڕینی لە ناو سکیاو گیانی تێدا نەمابێ ، بەڵام ئەگەر گیانی تێدا مابێ ئەوە ئەبێ سەری ببڕێ بەڵام کە دایکەکەت سەربڕی و بێچوەکە گیانی تێدا نەمابوو ، ئەوە سەربڕینی لەگەڵ سەربڕینی دایکیەتی، وەکو پێغەمبەر (ﷺ) ئەفەرمووێ: (كُلُوهُ إنْ شِئتُمْ فإنّ ذكاتهُ ذكاةُ أُمّهِ) رواه أبو داود والترمذي، **واتە:** بیخۆن ئەگەر ئارەزووتان بوو چونکە بەڕاستی سەربڕینی بەچکەکە سەربڕینی دایکیەتی.

چـوونه نـاو ئیحـرام پۆشـین لـەکاتی حـەج و عـومرەدا[1]، بەبۆنـەی قەدەغەکردنی شکاندنی ڕێزی (خاکی حەرەمەوە) ئینجا بانگ کردنـی تـر ئاراسـتەی بـڕواداران بـۆ جلـەوگیریان لـە شـکاندنی (شـیعارەکان) و دروشمەکانی خوای گـەورە یـان ئـەو شـتانەی کـە خـوا پـیرۆزو ڕێـزداری کـردوون جـا ئەفـەرمووێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُحِلُّواْ شَعَٰٓئِرَ ٱللَّهِ ﴾ **واته:** ئەی ئەو کەسانەی ئیمان و باوەڕتان هێناوە، لەو ڕێوشوێنەی خودا بۆ ئێوەی داناوە لامەدەن، چونکە ئیبن و عەباس (ڕەزای خـوای لێبێـت) ئەفەرمووێ: (مەبەست پێی دروشمەکانی حەجەو ، وە هەروەها ئاداب و مەناسـکی حـەج تێـك مـەدەن ﴿وَلَا ٱلشَّهۡرَ ٱلۡحَرَامَ وَلَا ٱلۡهَدۡيَ وَلَا ٱلۡقَلَٰٓئِدَ﴾ **واته:** لەمانگـە قەدەغەکراوەکانیـشدا شـەڕمەکەن[2]، وە هـەر ئاژەڵێ ناوی قوربانی لەسەر یان ملوانکەی (قەلادەی) لە ملدایە دەسـتی بۆ مەبەن، یانی ڕێی لێ مـەگرن، واتـە واز لـە (هـەدیوو، قوربـانی) کـردن مـەهێنن بـۆ (کەعبـەی) پـیرۆز چـونکە ئـەو قوربـانی کردنـە ڕێزلێنـانی دروشمـەکانی خودایـە ﴿وَلَآ ءَآمِّينَ ٱلۡبَيۡتَ ٱلۡحَرَامَ يَبۡتَغُونَ فَضۡلٗا مِّن رَّبِّهِمۡ وَرِضۡوَٰنٗاۚ﴾ **واته:** دەستدرێژی مەکەن بۆ ئەو کەسانەی کە قەسدی مـاڵی

---

(١) چونکە لەکاتی حەج و عومرەدا پێویستە خۆت خەریك بکەی بە زیکرو تاعەت نەك بە ڕاوکردن ئەنجامدانی کاری دنیایی.

(٢) ئەو مانگانەی کە شەڕیان لێ قەدەغەیە ئەمانەن (ذوالقیعدة، ذوالحجة، محرم، رجب)ن.

خوا ئەکەن بۆ زیارەت و تەواف و بەجێهێنانی مەناسکی حەج و عومرە دا بە ئومێدی فەزڵ و رەحمەتی خوای گەورەن، وە بەدەست هێنانی رەزامەندی پەروەردگاریان مەبەستیانە.

وە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَٱصْطَادُواْ﴾ (أي إذا تَحَلَّلتم من الإحرام فقد أبيحَ لكم الصَّيْدُ) **واته:** هەرکاتێ لە(ئیحرامی) حەجتان بوونەوە، یانی (تەحەلّولتان) کرد **واته:** ئیحرامتان شکاندو ڕاوو نێچیر گرتنتان بۆ ڕەوایە ئەوکاتە دەتوانن ڕاوبکەن.

(عەدالەت واتە دادگەری لەهەموو وەختێك پێویستە)

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَـَٔانُ قَوْمٍ أَن صَدُّوكُمْ عَنِ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ أَن تَعْتَدُواْ﴾ (أي لايحملنكم بغضُ قَوْم كانوا قَدْ صدّوكم عن المسجد الحرام على أن تَعْتدوا عليهم) **واته:** نەکەن ستەم و دەستدرێژی بکەن بەهۆی دوژمنایەتی ئەو کەسانەی کە پارەکە ئێوەیان قەدەغەکردو ڕێگەیان نەدان و نەیانهێشت (عومرە) بکەن و زیارەتی (المسجد الحرام) بکەن (وە هەروەها عەمرەکەتان خستە سالّی داهاتوو) ئینجا ئێوە نابێ تەجاوز بکەن لەسەر ئەو کەسانە یا لەسەر خزم و خۆیشیان بە تۆڵە سەندنەوەو کۆنە (غەرەز) نابێ پاڵیان پێوەبنێ هەروەها غەرەزی خۆیان بە خراپە دەربڕن و تۆڵەی خۆیان وەکەن، جا بێگومان (ڕیوایەت) کراوە کە ئیمامی عومەر (ڕەزای

خوای لێبێت) برا کوشتەی خۆی بەرامبەر وەستابوو، یەکێك پێی گووت ئەی (عومەر) ئەو کابرایە بوو کە (زەیدی) براتی کوشت، جا حەزرەتی (عومەر) لەوەلامدا فەرمووی ئەوجا (عومەر) چی بکات لەگەڵ خوا کە ئیسلامیەتی پیشانی ئەو کابرایە داوە، هروەها بێ باوەڕی لەسەر لابرد، وە ئایە خوێنی برای عومەری لەسەرلانەبردووە ؟ ئەمەش ئەگەر فەرمانی ئیسلامیەتی نەبێ بۆ هەموو کەس زۆر زۆر زەحمەتە خۆی بۆ بگیرێ و داخی خۆی بە دوشمندا نەڕێژێ .

ئەوجا زۆربەی (سیرەت) نووسەکان ئەفەرموون، ئەوەی ڕاستی بێت (کافرە) بت پەرستەکان لە ساڵی حودەیبیە نەیانهێشت موسڵمانەکان (عومرە) بکەن. ئەوجا ئەو ساڵەی کە حەجی ماڵئاوایی (حجه الوداع) کە ئەو ساڵەی ئەو سورەتە نازل بوو جا هەروەها بەم ئایەتە جلەوگیری لە موسڵمانان کرد کە دەستدرێژی نەکەن سەر ئەوانەو هەروەها یاسا شکێنی مەکەن بەڵکو خوای گەورە فەرمانی چی پێکردوون ئەوها پەیڕەوی بکەن لەگەڵ هەموو کەسێك دا بە (عەدالەت) ئیش بکەن و کار بکەن ڕاست بن و لە ڕێگای (شەریعەت) لامەدەن، وە یارمەتی یەکتر بدەن، هەروەکو خوای گەورە فەرموویەتی و ئەڵێت: ﴿وَتَعَاوَنُوا۟ عَلَى ٱلْبِرِّ وَٱلتَّقْوَىٰ ۖ وَلَا تَعَاوَنُوا۟ عَلَى ٱلْإِثْمِ وَٱلْعُدْوَٰنِ ۚ﴾ (أي تعاونوا على فعل الخيراتِ وتركُ المنكراتِ وعلى كُلّ مايُقرّبُ الى اللهِ) **واتە:** لەسەر چاکەو پارێزگاری و لەخواترسی یارمەتی یەکتری بدەن نەك لەسەر تاوان و دەستدرێژی، جا بێگومان خوای گەورە فەرمان دەکات بە بەندەکانی

خـاوەن بـاوەڕان کـە یارمـەتی یـەکتری بـدەن لەسـەر چـاکەو باشـە، وە هەروەها واز لە خراپە بێنن ﴿وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَۖ إِنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلۡعِقَابِ ۝٢﴾ (أي خافُوا عِقابهُ فإنهُ تعالى شديدُ العقاب لمن عصاهُ) **واتـە:** لـەخوا بترسن و خۆتان لە بێ فەرمانی خوا بپارێزن چونکە بـاش بـزانن کـە خـوا بەتوندی سزای ئەو کەسانە دەدات کـە لەسـەر خراپـە یارمـەتی یـەکتری ئەدەنو خوا لێیان خۆش نابێ.

(ئاگاداربن خواردنی ئەو شتانە حەرامەو وەکو گۆشتی مردار بووە)

جا بێگومان خوای گەورە بەندەکانی خۆی ئاگادار دەکاتەوە لە خواردنی گۆشتی ئاژەڵی مردار بوو چوونکە بەکارهێنانی حەرامەو قەدەغەیە لە ئیسلامدا، ئەو ئاژەڵانەی کە مردار دەبنەوە بێ ئەوەی سەربڕین چونکە ئەگەر بەپێی شەریعەتی ئیسلام سەربڕێن ئەوە ئەو خوێنە پیسە میکرۆبە لەناو گۆشتەکەدا نامینێ و دەبێتە گۆشتێکی خاوێن و پاك و بێ (عیللەت)، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿حُرِّمَتۡ عَلَيۡكُمُ ٱلۡمَيۡتَةُ وَٱلدَّمُ وَلَحۡمُ ٱلۡخِنزِيرِ وَمَآ أُهِلَّ لِغَيۡرِ ٱللَّهِ بِهِۦ وَٱلۡمُنۡخَنِقَةُ وَٱلۡمَوۡقُوذَةُ وَٱلۡمُتَرَدِّيَةُ وَٱلنَّطِيحَةُ وَمَآ أَكَلَ ٱلسَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيۡتُمۡ وَمَا ذُبِحَ عَلَى ٱلنُّصُبِ وَأَن تَسۡتَقۡسِمُواْ بِٱلۡأَزۡلَٰمِۚ﴾.

(ئاگاداربیەکی گرنگ)

خوێنـدەوارە ئازیزەکـانم../ بـەر لـەوەی دەسـت بکـەین بـە ڕاڤـەو تەفسیرە کوردیەکە، لـەم ئایەتـە پـیرۆزەدا هەنـدێ ئایـەتی تـردا کـە بـە پێویستی ئەزانین دەقی تەفسیرەکەی بە عەرەبی یەکەی بخەینـە ڕوو بـۆ ئەوەی سوود بەخش بێت بۆ خوێنـەوارە بەڕێزەکان لـە هـەردوو ڕووەوە بــە عەرەبییەکــەی و کوردییەکەیــەوە ، هروەکــو لەبــەرگی یەکەمــدا ئاماژەمان بۆ کردووە، ئەمەش دەقی تەفسیرەکەیە بە عەرەبی:-

(وفي هذه الآية ذكر المُفَسرونَ[1]، المُحرّم وهو عَشَرةٌ كما يلي:-

١- الْمَيتَةَ: وهي ما ماتت وَحْدَهَا بدون فِعْلِ فاعلٍ، وفي الشرع هِـيَ التّـي لَمْ تُذكَّ ذكاة شرعّية وهي مامات حتف أنفهِ من غير زكاة.

٢- الدّم: والمراد بهِ الدم المفسوح لا المتجمد كالكبد والطحال[2].

٣- ولحم الخنزير: (والمـراد لحمـهُ وعظمـهُ ودُهنـهُ وهـو حيـوان قـذرٌ لا يأكل إلا القاذورات).

٤- مَا أُهِلَّ لغير الله به: يعني وَحرّم عليكم أكْلَ كلَّ حيوانٍ رَفعَ الـصّوْت

---

(١) سەرچاوەکان: ١-بڕوانە (تفسير الواضح) لە نووسینی (د. محمد محمود حجازى)، بەرگی/١، لاپەڕە/٤٧٧. ٢- (صفوة التفاسير)، لە نووسینی (دكتور محمد على الصابونى)، بەرگی/١، لاپەڕە/٣٠٧. ٣- (مواهب الرحمن في تفسير القرآن)، لە نووسینی (مامۆستا عبدالكريم محمد المدرس)، بەرگی/٣، لاپەڕە/٩٩.

(٢) پێشەوا شافیعی لە (مەسنەدا) هێناویەتی ئەم فەرمودەیە کە حەزرەت (ﷺ) فەرموویەتی: (أُحِلَ لنَا مَيْتَتَانِ وَ دمَانِ فأما الميتتان فالسَّمَكُ والجرادُ، وَأمَّا الدّمانِ فالكَبِدُ والطُحَالُ) لە پێشەوە مانا کراوەو بچۆ بیخوێنەرەوە.

لغير الله تعالى عِنْدَ ذبحه، المراد بالأهلال هُنا ذكر ما يُذبح له كاللات والعزى فَهُما إسمان (صنمان) مشهوران في الجاهلية، فما ذَبحَ وقد ذكر عليه اسم غير الله كانَ حراماً أكْلَهُ.

٥- المُنْخَنِقَةُ: أي الحيوانات المنخنقةُ التّي ماتت بالخَنْق بأيّ وجهٍ كان، سواءً إختنق بحبلِ الصياد أو غيره، وكان أهلُ الجاهلية يخنقون البهيمة ويأكلون لحومَهَا.

٦- اَلْمَوْقُوذَةُ: هي التّي ماتت بعصا أوْ بِحَجَرٍ بِلا ذكاة شرعية، وكانوا يأكلونَها في الجاهليّةِ

٧- المُترديةُ: أي التّي تقعُ من مكانٍ عالٍ أو في حُفرةٍ أو بئرٍ حتى تموت.

٨- النطيحةُ: وَهيَ ما نَطَحتهَا بهيمةٌ أو خْرى فماتَتْ وهي حرامٌ كالمَيْتَةِ.

٩- وَما أكلَ السبعُ، وهي ما قتلت بافتراس حيوانٍ كالسبع والذئب والنمر مثلاً والمرادُ ما بقي بعد السبع لا ما أكلت كُلها، وكانوا في الجاهلية يأكلون ما بقي من السّباع والوحوش، إلاّ ما ذكيتم أي إلاّ ما أدركتموهُ وَلَهُ حياةٌ مُستقرة فذبحتموهُ...

١٠- وَمَا ذبحَ عَلَى النُصُبِ، يعني وَحَرّمَ عليكم أكل لحم حيوان ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ أي الحجارة التّي كانت حول الكعبة البالغ عَدَدُها ثلاثمائة وَستينَ حجراً، وكان المشركونَ يُذبحُونَ عَلَيْهَا تَقرُباً إلى الاصنام).

جا بێگوەمان هەروەكو خوای گەورە لە پێشەوە فەرمووی ﴿ حُرِّمَتْ

﴿عَلَيْكُمُ ٱلْمَيْتَةُ﴾ واتە درووست نیە خواردنی گۆشتی مرداربووەوە کە (موفەسیرەکان) لەم ئایەتە پیرۆزەدا هەروەکو خوای گەورە باسی کردووە کە ئەو گۆشتانەی کە خواردنیان (حەرامە) واتە قەدەغەیە دە (١٠) جۆرن:

یەکەم:- الْمَيْتَةُ: واتە خواردنی گۆشتی ئاژەڵی مرادەروەبوو، یانی ئەو گیان لەبەرەی کە بەبێ سەربڕینی (شەرعی) مردبێ ئەوە گۆشتەکەی (حەرامە) چونکە هەندێ ماددەی زیانبەخشی لەلاشەی مرداربووەکە دەمینێتەوە.

دووەم:- الدّم: واتە خواردنی خوێنی ڕەوان نەك (هیشك و پەیت) وەکو جگەر، هەروەکو لە پێشەوە باسمان کرد.

سێ هەم: (لحم الخنزیر): واتە خواردنی گۆشتی بەراز، مەبەستیش لە گۆشتی بەراز گۆشتەکەیەتی و ئێسقانەکەیەتی، چونکە (حەیوانێکی) پیسەو شتی پیس ئەخواو ئاوەگڵیشە وەکو سەگ.، بەڵکو لەسەگیش پیسترە.

چوارەم:- (وما أُهِلَّ لغیر اللهِ): واتە ئەو ئاژەڵەیە لەکاتی سەربڕیندا دەنگ بەرزکرابێتەوە بەناوبردنی غەیری خوای مەزن ناوی ببرێ و سەرببڕێ ، چونکە بێ باوەڕەکان لەسەردەمی نەفامیدا دەنگیان بەرز دەکردەوەو دەیانگوت بەناوی (اللّات) و (العُزّی) کە ناوی دوو بتی زەمانی (جاهلیەت) بوو کە دوو (صەنەمی) مەشهور بوون، چونکە بێگومان هەر (حەیوانێکی) بەناوی وانەوە سەربڕابێ ئەمە گۆشتی

حەرامە، وقەدەغەیە لەئیسلام.

پێنجەم:– المُخْتَنِقَةُ: واتە ئاژەڵی خنکاو ئەوجا بەهەر شێوەیەك خنكابێ ، بەهۆی ڕاوچیەوە بێ، یا بەسترابوبێتەوەو (مردار) بووبێ، یا لەناو ئاوا خنكا بێ، یا لەژێر خانووی ڕوخاوابێ و مردار بووبێ ئەوە گۆشتەكەی (حەرامە)، بەڵام (كافرەكان) ئەیانخوارد.

شەشەم:– المَوْقُوذَةُ: واتە ئەو ئاژەڵەی بە لێدان دەمرێت، چ بەدار لێی درابێت و چ بە بەرد، وە نەشكوژرابێتەوەو بە كوشتنەوەی (شەرعی) ئەمە گۆشتەكەی (حەرامەو) قەدەغەیە لە ئیسلامدا، بەڵام (كافرەكان) لەكاتی نەفامیدا ئەیانخوارد.

حەوتەم:– المُتَرَدِّيَةُ: واتە ئەو ئاژەڵەی لە بەرزاییەوە كەوتبێتە خوارەوەیان كەوتبێتە ناو بیرێكەوە یان چاڵێكەوە، وە بەم هۆیەوە مردبێ ئەوە گۆشتەكەی قەدەغەیە.

هەشتەم:– النَّطِيحَةُ: ئەو ئاژەڵەی كە بە قۆچی ئاژەڵێكی تر مردار بوویێتەوە ئەوە (شەرعەن) خواردنی (حەرامە).

نۆیەم: وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ: واتە ئەوەی دڕندەیەك كوشتبێتی، یان هەندێكی لێ خواردبێ مەبەست لە دڕندە چ شێر بێ و یا گورگ بێ یا پڵنگ بێ وێنەی ئەمانە بەڵام ئەوانەیان كە زوو فریایان بكەون و وەك ئایەتەكە ئەفەرمووێ﴿ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ ﴾ واتە سەریان ببڕن پێش ئەوەی گیانیان دەرچوبێ واتە ژیانی ڕاستەقینەیان تیا مابێ ئینجا لەپاشان سەر ببڕێن، ئەمەش دەزاندرێ بە (حەرەكەو جموجۆڵی) بەهێزیان یان

خوێن فڕکه بدات.

دەیەم:– وَمَا ذُبِحَ عَلَى النصبِ: واته گۆشتی (حەیوانیٚ) واته ئاژەڵیٚ لەسەر بتەکانا سەربڕابیٚ یا هەندیٚ لە (موفەسیرەکان) ئەڵێن (نصب) واته چەند بەردێك بوون بە دەوری کەعبەوە بوون کە ژمارەیان (٣٦٠) بەرد بوون ئینجا عەرەبە (بت پەرستەکان) لەسەردەمی نەفامیدا (حەیوانیان) سەرئەبڕی بەمەبەستی خواپەرستی و نزیك بوونەوە لێیان، وە هەروەها خوێنەکەشیان لە دیواری کەعبەدا هەڵدەسوو، جا بێگومان لەم بارەیەوە خودا دەفەرمووێت: هەر (حەیوانێك) واته ئاژەڵێك لەسەر ئەو بەردانەو بەو شێوەیە سەربڕابێت ئەمە گۆشتەکەی (حەرامە).

(حەرامە هەر شتیٚ لەسەر قوماری تیر دابەش بکریٚ)

هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَأَن تَسۡتَقۡسِمُواْ بِٱلۡأَزۡلَٰمِۚ﴾ أي وَحُرِّم عليكم الإسْتقسام بالأزلامِ وهي الأقداحُ التي كانوا يَسْتَشيرُونَ فِيهَا آلِهَتِهم/ أعني الأوثان/ وَذَلِكَ أنّهم إذا قَصَدوا سَفَراً أوْ تِجارةً أو نِكاحاً ضَرَبُوا بالقِداحِ)، **واته:** بەڕاستی هەرچی لە قوماری تیر دابەش دەکریٚ حەرامە و قەدەغەیە لە ئیسلامدا، چونکە عەرەبە بتپەرستەکان لە زەمانی جاهلیەتدا واته نەزانی و نەفامی دەیانکرد ئینجا ئەزلامیش بریتی بوو لە سیٚ جۆر (قەدەح) واته پارچەدار لەسەر شێوەی تیری بیٚ سەر ئەوجا لەسەر یەکەمیان نووسرابوو (أفْعَلْ) واته(فیعلی) ئەمرەو یانی بیکە وە لە دووەمیان نووسرابوو (لا تَفْعَل) واته مەیکە وە لە

سێهەمیشیان نووسرابوو (غُفل) کە هیچی لەسەر نییە، وە هەندێ (موفەسیری تریش) ئەڵێن لێی نووسرابوو لەسەر قەدەحی یەکەم (أمَرَني ربِّي) وە لە دووەمدا لێ ی نووسرابوو (نَهاني ربي) وە لە (سێیەمیش) هیچی لەسەر نەنووسرابوو[1].ئەوجا ئەگەر کەسێك دەیویست ئیشێك بکا یان بچێ بۆ گەشتێك ئەم تیرەیان هەڵدەداو، دوایی یەکێکیانی هەڵدەگرتەوەو ئەگەر ئەوە بهاتایە کە لەسەری نووسرابوو (أمرني ربّي) ئەوە ئیشەکەی دەکردو پێی وابوو کە (بەختەوەرە) بەڵام ئەگەر ئەوەی تر بهاتایە ناودەستی کە لێی نووسرابوو (نهاني ربي) ئەوە وازی لە کارەکەی دەهێناو دەستی لێ هەڵدەگرت، بەڵام ئەگەر ئەوە بهاتایە ناو دەستی کە هیچی لەسەر نەنووسرابوو ئەوە تاقیکردنەوەکەی دووبارە دەکردەوە.

(چەند تێبینیەکی گرنگ)

١- بێگومان هەر شتێك لەو جۆرە تاقیکردنەوانە کە پێی ئەڵێن (یانصیب) ئەمە جائیز نیە و (حەرامە) لە ئایینی پیرۆزی ئیسلام چونکە پشت بەستنی (ناشەرعی) بە حیکمەتی (حەرامی) ئەمە ئەوەیە کە جۆرێکە لە خەرافات و خۆ هەڵخەڵەتاندن و بێ عەقڵی و بێ ژیریە، چونکە بێگومان ئەویش جۆرە فاڵ گرتنەوەیەکە ئەوجا زۆر بەداخەوە ئێستاش چەندین شێوازی تری (فاڵ) هەیە کە ئەنجامی ئەدەن کە

---

(١) بروانەو تەفسیری جامع البيان عن تفسير آي القرآن، لە دانانی (إبن جرير الطبري)، بەرگی/٤، لاپەڕە/٩٣، چاپی دار الفكر، بيروت، لبنان، بروانە (التفسير الواضح المُيسرَ) بقلم الشيخ (محمد على الصابونى) لاپەڕە/٢٤٢.

هەندێك خەڵكی ساویلكە و نەزان پەنایان بۆ دەبەن چونكە بێگومان لە پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ذَٰلِكُمْ فِسْقٌ﴾ **واتە:** هەموو ئەوانەی باسكران (حەرامن) و دەرچوون لە شەریعەتی ئیسلام و ئایینی پیرۆزی خودا، كە بۆ پێغەمبەری ئیسلام و (ﷺ) ئوممەتەكەی ڕەوانەكراوە.

٢- موحەممەدی كوڕی ئیسحاق (ڕەحمەتی خوای لێبێت) گێڕاویەتیەوە كە گەورەترین بتەكانی قوڕەیش بتێك بووە پێی دەگوترا (هوبەل) ماوەیەك لە نزیك كەعبەدا لەسەر بیرێك دانرابوو لەناو ئەو بیرەدا (الهدایە) واتە دیاریەكان دانرابوو، هەروەها ٧ شتی قوماری (أزلام) لەلا دابوو تیایاندا نووسرابوو لەهەر شتێكدا گومانتان هەبوو كار بەوە بكەن ئەگەر ئەوەی بۆیان دەرچووبایە و جێ بەجێ یان ئەكردو لێیان لانەئەدا، جا بێگومان لە فەرموودەی (سەحیحدا) هاتووە كە حەزرەت (ﷺ) كاتێ تەشریفی چووە ناو شاری مەككەو ئینجا چووە ناو كەعبەی پیرۆزو چاوی كەوت بە وێنەی حەزرەتی ئیبراهیم و ئیسماعیل كوڕی (سەلامی خوایان لەسەر بێت) كە وێنەیان كێشرابوو تێیدا (ئەزلام) لەناو دەستیاندابوو، لە شێوەیەكدا قاپی چارەنووس بەدەستیانەوەیە ئینجا فەرمووی: (قَاتَلَهُم اللهُ لَقَدْ عَلِمُوا أَنَّهُما لَمْ يَسْتَقسما بِهِما أبداً) [1].

واتە: فەرمووی نەفرینی خواتان لێ بێ و یا بەر نەفرینی خوا بكەون

---

(١) بڕوانە پەڕتووكی (فتح الباری شرح صحیح البخاری)، لە نووسینی (إبن حجر العسقلانی)، بەرگی/ شەشەم، لاپەڕە/٤٤٧.

چونکه بێگومان ئەوان چاك زانیویانـە کـە هـەرگیز ئەمانـە نیازگرتنـەوەو تیروپشکیان بەم شتانە نەکردووەو هەرگیز کاری وایان نەکردووە.

٣- هەروەها (إبن کثیر) لە تەفسیرەکەیدا[1]. نەقل لە (موجاهیدی تابعین) ئەکاو سەبارەت بە ئایەتی﴿وَأَن تَسۡتَقۡسِمُواْ بِٱلۡأَزۡلَٰمِۚ﴾ ئەڵێ ئەو تیروپشکەی عەرەبە بت پەرستەکان و فارس و ڕۆم بووە کە لە زەمانی (جاهلیەتا) واتە نەزانی نەفامیدا قوماریان پێ دەکرد، جا ئەوەی (موجاهید) باسی کردووە سەبارەت بە (أزلام) دەڵێت کە دانراوە بۆ (قومار) جێی تێرامانە مەگەر بڵێین ئەوان جاری وابوو بۆ دیاری کردنی چارەنووس بەکاریان هێناوەو وە جاری واش بووە بۆ (قومار) والله أعلم، واتە خواش زاناترە، جا بێگومان خوای گەورەش لە قورئاندا لەگەڵ قوماردا کە (المیسر)ە پێکەوە ناویانی هێناوە، هەروەکو لە کۆتایی سورەتی (المائدە) ئەفەرمووێت: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّمَا ٱلۡخَمۡرُ وَٱلۡمَيۡسِرُ وَٱلۡأَنصَابُ وَٱلۡأَزۡلَٰمُ رِجۡسٞ مِّنۡ عَمَلِ ٱلشَّيۡطَٰنِ فَٱجۡتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ﴾ سورەتی (المائدە)، ئایەتی/٩٠، **واتە:** کارپێکردنی (فیسق)و گومڕایی و سەرلێشێوان و نەزانی و هاوبەش دانان بۆ خوای گەورە، جا بێگومان ئەوەی ڕاستی بێت کە دینی ئیسلامی پیرۆز هات و خوای گەورە بە کەرەم و میهرەبانی خۆی و ئەو پێغەمبەرە (ﷺ) نازدارەی هەنارد، ئەو کارە خراپەی هەڵوەشاندەوە، لەجێی ئەوەدا بۆ دۆزینەوەی هەر کارێکی

---

(١) بڕوانە (تفسیر القرآن العظیم) لە نووسینی (الحافظ إبن کثیر الدمشقي)، تحقیق عبدالرزاق المهدی/ بەرگی/٢، لاپەڕە/٤٢٣.

ڕاست و خێرو چاکەدا (صلاةُ الاستخارة) ی واتە نوێژی (ئیستیخارەی) دانا بیکەن کە سوننەتێکی گەورەی پێغەمبەرە (ﷺ) بۆ ئەوەی خوای تاك و تەنیا بپەرستن و داوای خێرو باشەی لێ بکەن و لەو کارانەی کە دەیانەوێت ئەنجامی بدەن کە ئەویش (شەرعییەت) و شێوەی (ئیستیخارە) ئەوەیە، هەروەکو لە جابری کوڕی عەبدوللاّ وە (خوایان لێ ڕازی بێت) دەڵێت پێغەمبەر (ﷺ) چۆن فێری سورەتێکی قورئانی دەکردین ئاواش فێری نوێژی (ئیستیخارەی) دەکردین و ئەیفەرموو: (إذَا همَّ أحَدُكُمْ بالأمر فَلْيَرْكَعْ رَكْعَتَينِ مِنْ غَيْرِ الفَرِيضَةِ ثُمَّ لْيَقُولْ اللّهُمَ إنِيّ أسْتَخِيرُكَ بِعلمِكَ وَأسْتَقدرُكَ بِقُدْرَتِكَ وأسألُكَ مِنْ فَضْلِكَ العَظيمِ فإنّكَ تَقْدِرُ وَلا أقْدِرُ وَتعلمُ ولا أعلمُ وأنتَ علامُ الغيوب..) هەتا کۆتایی فەرموودەکە[1]. **واتە:** ئەگەر یەکێ لە ئێوە ئیشێ بکات کە (نەزانێ کردنی باشە یا نەکردنی) بادوو ڕکات نوێژ بکات (جگە لە فەرزەکان) ئینجا لە پاشان بڵێ (ئەی خودایە من بەهۆی زانستی تۆوە داوات لێ دکەم شارەزام کەی لەو کارەی من دەمەوێت بیکەم خێر لە کردنیدا یان لە نەکردنیدایە، بەهۆی دەسەڵاتی تۆوە داوات لێ دەکەم کە توانام بدەی بەسەر کردنیدا وە ئەی خوای پەروەردەگار داوات لێ دەکەم بە گەورەیی خۆت چونکە بێگومان تۆ خاوەن توانای و من توانام نیە، تۆ زانیاریت هەیە، بەو ئیش و کارەکەوەو/ من زانیاریم نیە تۆ بەڕاستی لەهەموو کەس زاناتری لە نادیارەکاندا).

---

(١) ئیمامی بوخاری و ئەحمەد و ترمزی هێناویانە، بڕوانە پەرتوکی (فتحُ الألە فی شرح المشكاةِ) لە نووسینی شێخ (ابن حجر الهیتمی) بەرگی/٥/ لاپەڕە/١٦٣.

(مزگێنی پێدان بە سەرکەوتن و زاڵ بوون بەسەر دووژمندا)

(موفەسیرەکان) ئەفەرموون لەپاش ئەوەی خوای مەزن هەڕەشەی لە موسڵمانان کرد هەروەکو لە پێشەوە باسکراوە، کە پێویستە ئێوە نزیکی شتە (حەرامەکان) و قەدەغەکراوەکان نەکەن و وە لە هەمان کاتیشدا هەڵێنان بۆ پابەندبوون بە شەریعەتی ئیسلام و کە بۆی داناون، هەروەها مزگێنیشی پێدان بەسەرکەوتن و زاڵ بوون بەسەر بێ باوەڕەکان و دووژمندا، لە ڕۆژی حەجیماڵئاوایی دا ئەم ئایەتە پیرۆزە هاتە خوارێ دەفەرمووێت: ﴿ٱلۡيَوۡمَ يَئِسَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِن دِينِكُمۡ﴾ **واتە:** بێگومان ئەمڕۆ ڕۆژی هەینیەو کاتی وەستاننتانە لە خاکی عەرەفات دا کافرەکان واتە بێباوەڕەکان نائومێد بوون لەوەی کە دەرەقەتی ئێوەو ئاینە پیرۆزەکەتان بێن یا دینەکەتان بەتاڵ بکەنەوە چونکە ناتوانن بەسەرتان زاڵ ببن و بتناگێڕنەوە بۆ سەر بتپەرستی و ئایینی خۆیان[1]. هەروەها بێگومان (شەیتانیش) نائومێد بوو لە داخی ئێوەدا کە بەقسەی بکرێ چونکە پێغەمبەریش (ﷺ) فەرموویەتی: (إنَّ الشيطَانَ

---

(١) عەبدوڵلای کوڕی عەباس (ڕەزای خوایان لێبێت) دەڵێ لە تەفسیری ئایەتەکەدا واتە دانیشتوانی (مەککە) مەبەست (کافرە) قوڕەیشییەکانی مەککەو نائومێد بوون لە موسڵمانەکان کە جارێکی تر بگەڕێنەوە سەر ئاینی ئەوان و هەروەها بت پەرستی دەستپێبکەنەوە، بڕوانە (تەفسیری إبن كثير) بەرگی/٢، لاپەڕە/٤٢٤و بڕوانە تفسير المراغی/ بەرگی/٦/ لاپەڕە/٥٥).

قَدْ يَئِسَ أنْ يَعْبُدَهُ المُصَلُّونَ فِي جَزِيرَةِ العَرَبِ وَلَكِنْ بِالتَّحْرِيشِ بَيْنَهُمْ)[1]،

واتە: بەڕاستی (شەیتان) بێ هیوا بووە کە نوێژکەران بیپەرستن لە دوورگەی عەرەبیدا بەڵام هەوڵی فیتنەو ئاژاوە نانەوە ئەدات لە نێوانیاندا (هەروەها بەشەڕیان دەهێنێ)، جا بێگومان لە (شەرعی) ئەم حەدیسەدا ئەمەی لێ وەرئەگیرێ کە (کافرەکان) و شەیتان بێ هیوان کە هاوشێوەی موسڵمانان بێنن لەبەر ئەو (ئەخلاق) و ڕەوشتانەی کە موسڵمانان هەیانە کە دژی بێ باوەڕان و بت و بت پەرستانن، هەر بۆیە فەرمانی داوە بە بەندە خاوەن باوەڕەکانی خۆڕاگرو بەهێز بن و بەرامبەر بە خوانەناس و لادینان دژایەتیان ئەکەن بەبێ درێغی جگە لە خواش نەبێ لە هیچ کەسێکیش ناترسن هەروەکو خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ﴾ (أي لاَ تَخَافُوا مِنْهُمْ فِي مَخَالَفَتِكُمْ إيَاهُم وَاخْشَونِي أنْصَرَكُمْ عَلَيْهِمْ...) واتە لەمن بترسن نەك لەوان کە دژایەتیتان دەکەن لێیان مەترسن لەمن بترسن سەرتان دەخەم بەسەریانداو هەروەها لە ناویان دەبەم و زاڵتان ئەکەم بەسەریاندا.

---

(١) اخرجه مسلم برقم/٢٨١٢ والترمذي وأحمد وأبو يعلي، عن جابر (رضي الله عنه) بێگومان فەرموودەکە (صحيحه و متواتره).

(باسێك له ته‌واوكردنی ئایینی ئیسلام)

جـا بێگومـان خـوای گـه‌وره ده‌فـه‌رموێت: ﴿ٱلۡيَوۡمَ أَكۡمَلۡتُ لَكُمۡ دِينَكُمۡ﴾[1]، أي في هذا الزمّان أكملتُ لَكُمْ الشّريعة والدّين بيـان الحـلال فيّها والحـرام) **واتـه:** ئـه‌مڕۆ دیـن و ئاینه‌كـه‌تانم بـۆ تـه‌واوكردن، هـه‌موو (ئـه‌حكامی) ئـایینی پیرۆزمـان بـۆ چه‌سـپاندن هـه‌روه‌ها (حـه‌ڵاڵ و حه‌رامman) بۆتان ڕۆنكرده‌وه، هه‌موو یاساو (حوكمێكی) پێویـستمان بـۆ دیاری كردوون، هه‌موو فـه‌رمان و (نه‌هییـه‌كان) لێـك جیـا كرانـه‌وه‌و، جـا بێگومان هه‌موو نیزامێكیان بۆ داناوون و كـه‌م و كوڕی تێـدا نییـه ، ئایـه ئـه‌مڕۆ بـه تـه‌واوی دینه‌كـه‌تان بـه (كـاملی) تـه‌واوبوو، ﴿وَأَتۡمَمۡتُ عَلَيۡكُمۡ نِعۡمَتِي﴾ وأتمَمْـتُ عَلَـيْكُم نِعْمـتي بِفـتح مَكّـةَ ودخـولِ النّـاسِ في ديـنِ اللهِ أفواجاً وتمام الهدايةِ وَالتّوفيق) **واتـه:** بێگومـان نـازو نیعمـه‌تی خـۆمم بـۆ تـه‌واوكردوون هـه‌روه‌ها سـه‌رم خـستوون به‌سـه‌ر دوژمنانتـان به‌تایبـه‌تی شـاری (مه‌ككـه‌م) بـۆ ڕزگـاركردنی و دواتـر خـه‌ڵك تـاقم/ تـاقم ده‌هـاتن موسڵمان ده‌بوون و ئیمانیان ده‌هێنا) هه‌روه‌ها ڕێنماییم كردن بۆ ڕێگـه‌ی ڕاسـت/ ئـیتر نـه پێویـست بـه پێغه‌مبـه‌رێكی تـری هه‌یـه و نـه كتێبێكـی

---

(١) هه‌ندێ له (موفه‌سیره‌كان) ئه‌ڵێن ئه‌م ئایه‌ته پیرۆزه یانی ئایه‌تی﴿ٱلۡيَوۡمَ أَكۡمَلۡتُ لَكُمۡ دِينَكُمۡ﴾ دوا ئایه‌تی قورئانی پیرۆزه‌كه دابه‌زیوه بۆ حه‌زره‌ت (ﷺ) هه‌روه‌هاش ده‌ڵێن پێغه‌مبه‌ری خودا (ﷺ) ته‌نها (٨١) ڕۆژ له دوای ئه‌و ئایه‌ته ژیاوه‌و كۆچی دوایی كردووه.

سەماوی و نە قورئانێکی تر، ﴿وَرَضِيتُ لَكُمُ ٱلْإِسْلَٰمَ دِينًا﴾ أي أخترتُ لكم الاسلام ديناً مِنْ بين الأديانِ وهَوُ الدّين المرضي الذّي لا يقبل اللهُ ديناً سِواهُ)، **واته:** ئیسلامیشم بە بەرنامە بۆ پەسەندکردوون وە ڕازی بووم بەوەی کە ئیسلام ببێتە دین و ئاینتان، وە نابێ هیچ کاتێك وازی لێبێنن و لێی لابدەن و پشتی تێ بکەن چونکە بێگومان جگە لە (ئایینی ئیسلام) نابێ هیچ ئاینێکی تر بپرسن و پەیڕەوبکەن هەروەکو لە پێشەوە لەم ئایەتەدا تێپەڕی کە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَمَن يَبْتَغِ غَيْرَ ٱلْإِسْلَٰمِ دِينًا فَلَن يُقْبَلَ مِنْهُ﴾ (سوورەتی/ آل عمران/ ئایەتی|٨٥.

(دوو سەرنجی گرنگ)

١- (موفەسیرەکان) ئەگێڕنەوە لە عەبدوڵلای کوڕی عەباسەوە (خوایان لێ ڕازی بێت) کە جەنابی ئەم ئایەتەی خوێندەوە ﴿ٱلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ﴾ جوولەکەیەك گوێی لێ بوو، گووتی ئەگەر ئەم (ئایەتە) بۆسەر ئێمە نازل ببوایە و بهاتبایە خوارێ ئێمە ڕۆژی هاتنە خوارێمان دەکردە جەژن (ئیبن و عەباسیش) لە وەڵامی دا فەرمووی کە ئەو ئایەتە لە ڕۆژێك دا هاتە خوارێ بەدوو جۆر جەژن بوو هەم ڕۆژی (جومعە) واتە (هەینی) هەم جەژنی (قوربانی پیرۆز بوو).

٢- جا هەروەها ئیمام (ئەحمەد و بوخاری و موسلیم) ڕیوایەتیان کردووە لە تاریقی کوڕی شەهابەوە کە ئەفەرمووێ ئەمەش دەقەکەیەتی

به عەرەبی: (عَنْ طارقِ بن شهاب قَالَ جَاءَ رَجُلٌ مِن اليَهودِ إلى عُمرِ بنِ الخطاب (رضي الله عنه) فقال : يا أمير المؤمنين إنكُم تَقْرَؤُونَ آيةً في كتابكُم لَوْ عَلَيْنَا (مَعْشَر اليهود) نَزَلَتْ لاتخذنا ذَلكَ اليَوْمَ عيداً قَالَ وأيُّ آيَةٍ..؟ قَالَ قَوْلَه تعالى﴿ ٱلۡيَوۡمَ أَكۡمَلۡتُ لَكُمۡ دِينَكُمۡ وَأَتۡمَمۡتُ عَلَيۡكُمۡ نِعۡمَتِي ﴾ قالَ عُمر (رضي الله عنه) وَاللهِ إني لأعْلَمُ اليومَ الذّي نَزَلَتْ فيه عَلَى رسول الله (ﷺ) وَالسّاعةُ التّي نزلت فيها عَلَى رَسُول الله (ﷺ) عَشيَّةَ عرفة يوم جُمُعَة) [1]، **واته:** پیاوێکی جوولەکە هات بۆلای عومەری کوڕی خەتاب (ڕەزای خوای لێبێت) گوتی ئەی گەورەی ئیمانداران ئایەتێک لە (کتێبی) ئێوەدایە و دەیخوێننەوە، ئەگەر لەسەر ئێمەی کۆمەڵی جوولەکە بهاتایە خوارەوە ئەوە ئەو ڕۆژەمان دەکرد بە جەژن، ئەویش فەرمووی کام ئایەت؟ گوتی ئەم ئایەتەی کە ئەفەرموێت: ﴿ ٱلۡيَوۡمَ أَكۡمَلۡتُ لَكُمۡ دِينَكُمۡ وَأَتۡمَمۡتُ عَلَيۡكُمۡ نِعۡمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ ٱلۡإِسۡلَٰمَ دِينٗاۚ ﴾ جا حەزرەتی عومەریش (ڕەزای خوای لێبێت) فەرمووی سوێند بەخوا من ئەو ڕۆژە دەزانم کە ئەو ئایەتە لە چ ڕۆژێك دا هاتووتە خوارێ بۆ پێغەمبەر (ﷺ) ئەو سەعاتەش هەر دەزانم کە تێیدا هاتۆتە خوارەوە بۆ پێغەمبەر (ﷺ) ئێوارەی (عەرەفە) بوو لە ڕۆژی (جومعە) و لە کێوی عەرەفە بوو نازل بوو واتە دابەزی بۆ سەر پێغەمبەری خودا (ﷺ) .

---

(١) هذا حديث صحيح أخرجه البخاري |٤٥، ومسلم|٣٠١٧، والنسائي |٨|١١٤، وابن حبان |١٨٥، والطبري/١١٠٩٨.

(پاشكۆ)

(موفەسیرەكان) ئەفەرموون مەبەست لە تەواوكردنی ئایین ئەوە نییە پێش ئەو ڕۆژە ناتەواو بووبێ، ئەو ڕۆژە تەواو كرابێ بەڵكو مەبەست ئەوەیە (حوكمەكانی) ئایین چەسپێندران و قەبووڵی (نەسخ) بوونەوە ناكەن چونكە بێگومان ئەو (حوكمانە) بۆ هەتا هەتایە بەردەوام و گونجاوو لەبارن بۆ هەموو كات و شوێنێك دەبن و دەگونجێن، جا هەروەها مەبەست بەتەواو بوون دەركەوتن و بڵاوبوونەوەیەتی (ئەحكام) لەخۆ گرتنیەتی، دیاری كردنی (حەڵاڵ) و دیاری كردنی (حەرامە) دیاریكردنی بنەمای بیروباوەڕو (عەقیدە)و بناخەی (شەریعەت) و یاسایە[1].

(لەكاتی ناچاری و برسیەتیدا حەرام و حەڵاڵ دەبێ)

ئەوجا بێگومان خوای تەبارك و تەعالا دوایی ئەوە دێتە سەر خواردنە قەدەغەكراوەكان و ئەفەرمووێ: ﴿فَمَنِ ٱضۡطُرَّ فِي مَخۡمَصَةٍ غَيۡرَ مُتَجَانِفٖ لِّإِثۡمٖ﴾ أي فمن أضطرّ إلى أكل شيءٍ من هذه المحرّمَات في وقت مجاعة يخافُ على نفسه الهلاكَ والموتَ ولَمْ يجد طعاماً غيرها فأكل منها غير مائل إلى الأكل منهَا تلذذاً) ولا مجاورٍ حدّ الرخصة فإن الله لايؤاخذهُ بأكله منها لأنّها حالة إضطرار وضرورة، **واتە:** هەركەسێك لە

---

(١) بڕوانە (تەفسیری ڕەوان) لە نووسینی (مەلا مەحمودی كەلالەیی)، لەگەڵ دەستكاری، بەرگی/٥، لاپەڕە/٣٢٢، هەروەها بڕوانە (تەفسیری گوڵشەن) لەنووسینی مامۆستا (نظام الدین عبدالحمید) بەرگە (١)، لاپەڕە٢٥٠.

برسانا ناچار بوو، بۆ خواردنی هەریەکێ لە قەدەغەکراوەکان و مەترسی ئەوەی هەبوو ئەگەر شتێ نەخوا لە برسا بمرێ و ئینجا دەتوانێ لێیان بخوات، بەمەرجێ نەیەوێ خۆی تووشی تاوان و گوناه بکاو زێدەڕۆیی بکات، بەڵام هەر ئەوەندە بخوات کە لە (مردن) ڕزگاری ببێ نابێ زۆری بخوات، ﴿فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ۝٣﴾ **واتە:** هەر کەسێ بە ناچاری و بێ ئارەزوو هەر بەشی تێربوونی بخوات هیچ گوناهی پێ ناگات چونکە بەڕاستی خواش زۆر لێبوردەیە و بەزەییە و بە (ڕەحمە) و دلۆڤانە، ئەوەتا خوای پەروەردگار لەکاتی تەنگانەو ناچاریدا شتی لێ قەدەغەکراومان بۆ حەلاڵ ئەکاو پێغەمبەریش (ﷺ) لەم بارەیەوە ئەفەرموێت: (إن الله يُحِبُّ أنْ تُؤتي رُخَصَهُ كَمَا يَكْرَهُ أنْ تُؤتي مَعْصِيَتَهُ)[1]. **واتە:** بەڕاستی خودا پێی خۆشە دەرفەتی (رُخصە) بەکاربهێندرێ وەکو چۆن پێی ناخۆشە لاملی و لاساری بەرامبەر بکرێ.

(باسێك لە ڕووکردنەوەی حەلاڵ)

هەروەها کاتێ خوای گەورە لە ئایەتەکانی پێشوودا باسی (حەرامی) ئەوشتە پیس و زیانبەخشانەی کردووە ئینجا لەوانەیە کە ئیمانداران پرسیار بکەن ئەدی چ گۆشتێ (حەلاڵە) **واتە:** ڕەوایە بۆمان؟ جا بێگومان خوای مەزن فەرمووی: ﴿يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَآ أُحِلَّ لَهُمْ ۖ قُلْ أُحِلَّ لَكُمُ ٱلطَّيِّبَٰتُ ۙ وَمَا عَلَّمْتُم مِّنَ ٱلْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ ٱللَّهُ ۖ فَكُلُوا۟ مِمَّآ أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَٱذْكُرُوا۟ ٱسْمَ ٱللَّهِ عَلَيْهِ ۖ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَرِيعُ ٱلْحِسَابِ ۝٤﴾

---

(١) رواه إبن حبان في صحيحه، برقم/١٨٢.

پێشەوا قـورتبی لـە تەفـسیرەکەیدا[1]. ئەگێڕێتـەوە لـە سـەعیدی کـوڕی جوبەیر (ڕەحمەتی خوای لێبێت) ئەڵێت ئەم ئایەتە کە دابـەزی لـەبارەی (عەدیّ ی کوڕی حاتەم) و (زەیدی کوڕی مهلـهل) دا کـە هـەردووکیان لـە هـۆزی طـائی بـوون[2]. ئـەم دووانــە هــەردووکیان هاتنــە خزمــەتی پێغەمبـەر(ﷺ) و عـەرزی حـەزرەتیان کـرد و گووتیـان ئـەی پێغەمبـەری خودا (ﷺ) ئێمە (عادەتمان) وایە کە ڕاو ئەکەین بە تـاژی جـاری وا ئـەبێ ئەو تاژیە ئەو نێچیرە ئـەگرێ بـە زووتـرین کـات سـەری ئـەبڕین و جـاری واش هەیە ئەو تاژیە ئەو نێچیریەی تەنگاو ئەکاو ئەیگرێ و لەژێر دەستی تەنگەنەفەس ئەبێ و ئەمرێ و بەچـەقۆ ڕاناگـەو ئـەمرێ و مـردار ئـەبێ و خواش مردار بووی (حەرام) کردووە لێمان ئەوجا جەنابت لـەم بارەیـەوە چی ئەفەرمووی؟ جا ئەم (ئایەتە) هاتە خـوارەوە فـەرمووی ﴿يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَآ أُحِلَّ لَهُمْۖ﴾ **واتــە:** ئـەی پێغەمبـەر (ﷺ) لێـت دەپرسـن چ گۆشـتێ حەلاڵـەو ڕەوایـە بـۆ ئێمـە ﴿قُلْ أُحِلَّ لَكُمُ ٱلطَّيِّبَٰتُۙ﴾ **واتــە:** ئـەی خۆشەویست لە وەڵامدا پێیان بڵێ حەلاڵە بۆ ئێوە هەر خواردنێکی پاک و

---

(١) بڕوانە تەفسیری (الجامع لأحكام القرآن) المشهور (تفسير القرطبي)، لە نوسینی (محمد بن احمد الانصاري)، لێکۆڵینەوەی (شێخ محمد بیومی و عبدالله منشاوی)، ج/٤، لاپەڕە/٢٩.

(٢) وە لە پەرتوکی (الاصابة في تميز الصحابة) دا ئەڵێت ئەم زەیدە ناودار بووە بە (زيد الخيل)، بەڵام لە پاشان پێغەمبەر (ﷺ) ناوی نا بە (زيد الخير) بڕوانە کتێبی (الاصابة في تمييز الصحابة) لە دانانی (حافظ ابن حجر العسقلاني) بەرگی/٤، لاپەڕە/٦٨، چاپی میصر، بولاق أزهر.

خاوێن بێ و هەر گۆشت و خواردنێك كە مرۆڤی موسڵمان بەلایەوە پاك و خاوێن بێ، وە هەروەها خواردنێكی بەلەزەت بێ و تەبیعەتی ساغ و سەلیم وەری بگرێ و بە شتێكی باشی بزانێ بە خراپی نەزانێ ئەوە حەلاڵ و ڕەوایە.

(حوكمی ڕاوكەری گیانەوەری فێركراو)

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَا عَلَّمْتُم مِّنَ ٱلْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ﴾ **واتە:** ڕەوا كراوە بۆ ئێوە نێچیرو كوژراوی شتێكی ئەوتۆ ئێوە فێری ڕاوتان كردووە لە جانەوەرەكان و ڕاتان هێنابێ، واتە ئەو سەربڕاوانەی كە ناوی خوایان لێ نەهێنراوە (حەلاڵە) بۆتان نێچیری (سەگ و تاژی) و وێزوو بازوو شاهۆو هەڵۆو غەیری ئەمانەش﴿تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ ٱللَّهُ﴾ واتە فێری ڕاویان دەكەن لەوەی خودا فێری كردوون، جا بێگومان هەر شتێ ئاوا هاتە بەردەستان حەلاڵە بیخۆن چونكە پێغەمبەر (ﷺ) لەبارەی بازەوە فەرموویەتی: (ما أمْسَكَ عَلَيْكَ فَكُلْ)[1]. واتە ئەوەی بۆ تۆ ئەكرێ و حەلاڵەو بیخۆ وە هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَكُلُوا۟ مِمَّآ أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ﴾ **واتە:** بێگومان ئێوە بخۆن لەو نێچیرەی كە ئەوان بۆتان دەگرن بە مەرجێ خۆیان لێی نەخۆن ﴿وَٱذْكُرُوا۟ ٱسْمَ ٱللَّهِ عَلَيْهِ﴾

---

(١) رواه (البخاري ومسلم وأبو داود والترمذي وابن ماجه والبيهقي)، بڕوانە (تەفسیری امام الطبري)، بەرگی/٤، لاپەڕە/١١١، چاپی دار الفكر.

واته: کاتێ ئەو تانجیه و یا ئەو (بازه) بەڕەڵای دەکەن ناوی خوای لێبێنن و بڵێن (بسم الله).

(تێبینیەك)

خوێنەرە ئازیزەکانم/ چەند فەرموودەیەکی پێغەمبەر (ﷺ) هاتووە لەسەر ئەم ئایەتەدا:

١- هەروەکو حەزرەت (ﷺ) ئەفەرمووێت: (إذا أرْسَلْتَ كَلْبَكَ المُعَلّم فإذكروا إسم الله، فإن أمْسَكَ عَلَيْكَ فأدركتهُ حيّاً فأذبَحْهُ وإنْ أدركتهُ قدْ قُتل ولَمْ يأكل منْهُ فَكُلُهُ فَإنّ أخْذَ الكَلْبَ ذكاة) [1]. واته ئەگەر سەگەکەت یانی تاژیەکەت هەناردو ناوی خوای لەسەر بێنە بەلام ئەم تاژیە نێچیرەکەی گرت و بە زیندوویی فریای کەوت (ئەوە سەری ببڕە)و ئەگەر پێش گەیشتنی کوشتبوی بەلام لێی نەخواردبوو، بیخۆ، چونکە بێگومان گرتنی ئەو تاژیە ئەوە سەربڕینیەتی.

٢- (إذَا أرْسَلْتَ كَلْبَكَ المُعَلَم وَذكَرتَ إسْمُ اللهِ عَليه فكُل ممّا أمْسَكَ عَلَيْكَ وإن أدركَتهُ وَقدْ قَتَلَ وأكَلَ منهُ فَلا تأكُل منهُ شيئاً فَإنَمَا أمْسَكَ عَلَى نَفْسه) [2] **واته:** هەرکات سەگە ڕاهێنراوەکەت یا تالیم دراوەکەت هانداو بۆ سەر نێچیرەکە وە هەروەها ناوی خوات لێ هێناو تاوی دا بۆ نێچیرەکەو دەستی گەیاندێ و گرتی و کوشتی ئینجا بە ئارەزووی خۆی لێی بخۆ

---

(١) بروان پەرتوکی (فتح الباری شرح صحیح البخاری) ، بەرگی/٩، لاپەڕە/٥٢٧، وە بروانە (صحیح مسلم) بەرگی/٣، لاپەڕە/١٥٢٩.

(٢) رواه البخاري ومسلم عن عدي بن حاتم (رضي الله عنه) .

(حەلاڵە) بەلاّم ئەگەر گرتی و لێی خوارد نابێ لێی بخۆی چونکە بۆخۆی گرتووە.

(ئاگادارییەکی گرنگ)

زۆربەی (موفەسیرەکان) و زانایانی ئایینی (شەریعەت) زان سێ مەرجیان بۆ سەگی تالیم دراوو ڕاهێنراو، داناوەو ئەویش ئەمەیە:-

١- هەرکات تاژیت هاندا ، بەرەڵات کرد لەهەر نێچیری دەبی دەست بەجێ بەگوێت بکاو بچێت لە قسەو ووتەت دەرنەچێ.

٢- هەرکات پێت گوت نەچێت دەبێت خێرا بوەستێ و نەچێت.

٣- هەرکات گیانداروو باڵندەیەکی گرت نابێ بەهیچ شێوەیەك لێی بخوات، جا بێگومان بەو مەرجانەی ناوبراو هەروەها سەگی تالیمدراو یان باز، یان شاهین، یان هەڵۆ، هەرچی بگرن، ئەگەرچی گیانیشیان تێدا نەمابێ و مردن و گۆشتەکەی دەخورێت چونکە بە چەقۆ (حیساب) دەکرێ، جا لەکۆتایی ئایەتەکەدا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ﴾ **واتە:** لەخوا بترسن و دوور بکەونەوە لەوەی کە خودا (حەرامی) کردووە وەکو لە پێشەوە باسمان کرد، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ سَرِيعُ ٱلْحِسَابِ ﴿٤﴾﴾ **واتە:** بەڕاستی لەخوا بترسن چونکە بێگومان خوا زۆر زوو بەپەلە(موحاسبە) کردنی بەندەکانیداو ماوە نادرێت بەتۆبە کردنو پەشیمان بوونەوە لەوکاتەدا.

(باسێك له خواردنی ئەهلی كتێب)

خـوای گـەورە باسـی ئـەو (حوكمانـەی) كـرد كـە قەدەغـەی كـردووە لەسەر (ئوممـەتی) ئیسلام و بەنـدە خـاوەن باوەڕەكـان و لـەو شـتە لـە خواردەمەنییە پیسەی زیان بەخشەو كـە زەرەری زۆرە بـۆ موسـڵمانان، جا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ ٱلۡيَوۡمَ أُحِلَّ لَكُمُ ٱلطَّيِّبَٰتُۖ ﴾ (أي أبـيح لكم المُسْتَلذّات من الذبائح وغيرها..) **واتە:** لە ئەمڕۆكە مەبەسـتی ڕۆژی عەرەفـەو جەژنـەكانی نـاو جەژنەكانـەوە كـە لـە پێـشەوە باسـكراوە، بەتەواوی هەموو جۆرە خواردەمەنیـەكی پـاك و خـاوێن و پوختـەمان بـۆ حەلاڵ و ڕەوانە كردوون وە لە پاشان باسی (حوكمی) سەر بڕاوی ئـەهلی كتێـب دەكـا جوولەكـەو (مەسـیحیەكان) و لـەم بارەیـەوە قورئـان دەفـەرمووێت: ﴿ وَطَعَامُ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡكِتَٰبَ حِلّٞ لَّكُمۡ ﴾ (أي وذبـائحُ أهـل الكتاب اليهودُ والنصارى حلالٌ لكم) **واتە:** خواردنی ئەوانەی كـە (كتێبـی) ئاسمانیان پێدراوە بۆتـان حەلاڵـەو ڕەوایـە[1]، وە هـەروەها ئەفـەرمووێ: ﴿ وَطَعَامُكُمۡ حِلّٞ لَّهُمۡۖ ﴾ (وذبائحكم حلالٌ لهـم فـلا حَـرجَ أنْ تطعمـوهم وَتبيعـوه لهـم) **واتـە:** خـواردنی ئێـوەش بـۆ (ئـەهلی كتێـب) حەلاڵـەو هەروەها (موفەسیرەكان) ئەڵێن خواردن و سەربڕاوی دەستی ئێوەش بـۆ ئـەوان (حەلاڵـەو) ڕێ پـێ دراوە، واتـە ئەگـەر ئێـوەش بەمەبەسـتی نزیكبوونەوەی موسڵمانان و خاوەن نامەكان لە یەكتری ڕووتـان خۆشبی

---

(١) بەلاّم سەربڕاوی بتپەرست و (موشریك) و بێ باوەڕو (زەندیق) و ئاگر پەرست و (شەیتان) پەرست، بۆ ئێوەی موسڵمانان (حەلاڵ) نیەو ڕەوا نییە.

لەگەڵیان و شتیان بدەنێ گوناهتان پێ ناگات و بڵێن ئەوانە (کافرن) و نابێ خواردنیشمان بخۆن.

(ئاگادارییەك)

(موفەسیرەکان) ئەفەرموون بۆ موسڵمانان ڕێگەدراوە کە لە (ئەهلی کتێب) ژن بێنن و وە لە ئاژەڵی سەربڕاوی دەستیان خواردنیان بخۆن بەڵام نەك لەو کەسانەی کە بێ باوەڕبوونە وە هەروەها (مولحید) بوونە وە باوەڕیان بە خوای پەروەردگار و بە پێغەمبەران و کتێبە ئاسمانیەکان نییە، وە باوەڕیان بە هیچ دین و ئایینێك نییە لە یەکتا پەرستی دەرچوونەو وەکو ئاگر پەرست و پاشگەز بووەکان لە ئیسلام و ئایینی پیرۆزی ئیسلام، ئەوانە بەهیچ شێوەیەك درووست نیە (ژنیان) لێ بێنن ولە گۆشتی (حەیوان) و ئاژەڵی سەربڕاویشیان بخۆن[1].

(دروستە ژن بخوازن لە ئەهلی کتێب)

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَٱلْمُحْصَنَٰتُ مِنَ ٱلْمُؤْمِنَٰتِ وَٱلْمُحْصَنَٰتُ مِنَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَٰبَ مِن قَبْلِكُمْ﴾ (أي وأبيح لكم أيها المؤمنون الزواج من الحرائر العفيفات مِنَ المؤمنات والعفيفاتِ مِن الكتابيات اليهوديات والنصرانيات) وهذا رأي الجمهور، **واتە:** بۆتان حەلاڵ کراوە مارەکردنی ئەو ژنە ئازادانە لەوانەی باوەڕیان هەیە بە ئایینی ئیسلام، هەروەها ئەو

---

(١) بڕوانە (تفسير القرآن الحكيم)، الشهير بتفسير المنار، لە نووسینی (مامۆستا محمد رشيد رضا)، بەرگی/٦، لاپەڕە/١٣٠ .

ژنـە داوێـن پاكانـەی كـە لـەپێش ئێـوە (كتێـب) و نامـەیان پێـدراوە، لـە جوولەكـەو نەسـرانیەكان واتـە (فەلـەكان) چـونكە بڕوایـان بـە تـەورات و ئینجیل هەیە ﴿إِذَآ ءَاتَيۡتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ﴾ (أي إذا دفعتم لَهنَّ مهُورهُنَ) **واتە:** بەو مەرجەی كە مارەییەكانیان بدەنێ، ﴿مُحۡصِنِينَ غَيۡرَ مُسَٰفِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِيٓ أَخۡدَانٖۗ﴾ (أي حال كونكم أعفاءه بالنكاحِ غَيْـرَ مجـاهرين بـالزنى أي وغـير متخـذين عـشيقات و صـديقات تزنـون بِهِـنَ سـراً) **واتـە:** بێگومان داوێن پاك بن (زینا) كارو داوێـن پـیس نـەبن واتـە هـەروەها بـە نهێنی پەیوەندی ناڕەوا لەگەڵ ئافرەت نەبەستن یانی نە بە ئاشكرا نە بە نهێنی زینا نەكەن.

(**تێبینی**)

جا هەروەها عەبدوڵڵای كوڕی حەزرەتی عومەر (ڕەزای خـوای لێبێـت) ئەم زاتە ڕێگای نـەدەدا ژنـی (نەصـرانی) مـارە بكرێـت چـونكە دەیگـوت دەڵێن حەزرەتی عیسا كوڕێ خوایە ئەوجا چ (شیركێك) لـەوە گـەورەترە كە قورئانیش دەفەرمووێ و ڕێـی پـێ نـادات، هـەروەكو ئەفـەرمووێ: ﴿وَلَا تَنكِحُواْ ٱلۡمُشۡرِكَٰتِ حَتَّىٰ يُؤۡمِنَّۚ﴾ سورەتی البقره، ئایەتی/٢٢١، **واتە:** ژنانی بت پەرست مەخوازن تا باوەڕ دێنن ئەوجا بێینەوە سـەر ئایەتەكـە كە خوای گـەورە ئـەمان ترسـێنێ و ئەفـەرمووێ: ﴿وَمَن يَكۡفُرۡ بِٱلۡإِيمَٰنِ فَقَدۡ حَبِطَ عَمَلُهُۥ﴾ **واتە:** بێگومان هەركەسێ باوەڕ بە ئایینی ئیسلام و ئەحكامەكانی نەكاو یان پاشگەز بێتەوە لە ئایینی ئیسلام ئەوە بەڕاستی

هەموو کارو کردەوە باشەکانی و چاکەکانی بە فیڕۆ دەڕوات ﴿وَهُوَ فِى ٱلْءَاخِرَةِ مِنَ ٱلْخَٰسِرِينَ ﴿٥﴾﴾ **واتە:** لە ڕۆژی قیامەتیشدا یەکێکە لە ڕیزی زەرەرمەندان و ڕیسوایان دەبێت.

(باسی دەستنوێژگرتن)

خوێنەوارە ئازیزەکانم، (موفەسیرەکان) ئەفەرموون، خوای گەورە لەمەوبەر فەرمانی دا بە جێبەجێ کردنی بەڵێنەکانی خۆی کە یەکێك لەو بەڵێنانە (نوێژەکە) مەرجە بۆ کردنی دەستنوێژ هەڵگرتن و باسی خۆششتن ئەگەر ئاو نەبێ (تەیەموم) کردن و دەست نوێژو مەرجەکانی ئەکاو ئەفەرمووێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِذَا قُمْتُمْ إِلَى ٱلصَّلَوٰةِ﴾ (أي إذا أردتم الصلاةَ والوقوف بين يدي الله لِمُناجاته) واتە ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە هەرکە ویستیان هەڵسن بۆ نوێژ کردن و کاتێ ویستتان ڕاست ببنەوە بۆ بەجێهێنانی نوێژەکانتان بۆ موناجاتی خودا واتە دەست نوێژتان نەبوو، ئەوجا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَٱغْسِلُوا۟ وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى ٱلْمَرَافِقِ﴾[1]،(أي اغسلُوا الوجوه والأيدي مَعَ المرافقِ بالماءِ الطاهرِ) **واتە:** دەم و چاوو هەردوو دەستتان لەگەڵ

(١) لە کتێبەکانی شەریعەتی ئیسلامدا ئەڵێ پێویستە دەم و چاوتان و ڕوخسارتان بشۆرن هەروەها (حەددی) ئەویش کە لە پانیدا مابەینی هەردوو گوێتانە/ وە لە درێژیدا مابەینی جێگەی شین بوون واتە ڕووانی مووی سەرتانە تاکوتایی ئێسکی چەناگەتان .

هەنیشکتاندا بە رێك و پێكی و بەجوانی بائاوێکی پاك بشۆن ﴿وَٱمۡسَحُواْ بِرُءُوسِكُمۡ وَأَرۡجُلَكُمۡ إِلَى ٱلۡكَعۡبَيۡنِۚ﴾ أي أمْسَحُوا رؤوسكم واغسلوا أرْجلكُمْ إلى الكعبينِ أي مَعَهُمَا قَالَ بَعْض المُفَسّرينَ/ وفائدةُ قَوْلِه (إلى الكَعْبَيْنِ) لتنبيهِ عَلَى أنّ غَسْلَهُما مَعَ الكَعْبَينِ لا مَسْحَهُمَا)، **واتە:** مەسحی سەرتان بکەن[1]، هەروەها هەردوو پێتان بشۆن تا دەگاتە قۆلە پێتان[2]، یان قاچتان لەگەڵ گۆزینتان بشۆرن (واجبە) واتە پێویستە.

(سەرنجێکی گرنگ)

ئەگێڕنەوە لە ئەبوهورەیرەوە (ڕەزای خوای لێبێت) لە چۆنیەتی دەستنوێژی حەزرەت (ﷺ) کە تەشریفی دەستنوێژی گرت یەکەم دەستەکانی و دواتر دەم و چاوی شۆرد بە جوانی پاشان دەستی ڕاستی شۆرد تا دەستی کرد بە شۆردنی قۆڵی پیرۆزی پاشان دەستی چەپی شۆرد تاکۆتایی پاشان ئەبو هورەیرە فەرمووی بەم شێوەیە پێغەمبەری (ﷺ) بینیوە دەستنوێژی گرتووە[3]، (سەلاّت و سەلامی خوای لەسەر

---

(١) چونکە (مەسحی) سەر (واجب) و پێویستەو یانی تەڕکردنێکە بە ئاوێکی بەکارنەهاتوو هەروەکو ئیمامی شافعیش وائەفەرمووێ)(رحمەتی خوای لێبێت) .

(٢) هەروەها بە تەواوی کۆرتەکان پاژنەتان بشۆن چونکە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (ویلٌ للأعقابِ من النار) متفق علیە، واتە هاوار بۆ ئەو کەسانە قوڵەپێ و ناوسکەی ژێر پێیان ناشۆرن ئەوانە لە ئاگر نزیکن یان لە شەرحی حەدیسکەدا، ئەفەرمووێ: ئەوانەی کە پێیان باش ناشۆرن دەچنە ناو ئاگر، ئەگەر تەوبە نەکەن لەم کارەدا، زەرەرمەند ئەبن لەهەردوو جیهان.

(٣) بڕوانە کتێبی: (قُوتُ المحتاج في شرح المنهاج في الفقه الشافعي) لەنووسینی (الشیخ شهاب الدین الاذرعي، بەرگی (١) لاپەڕە ١٠٤).

بێ)، جا هـەروەها شـایەنی باسـە ، ئیمـامی (عوسمـان و عـەلی و ئیبن و عەباس و مەعاویە)، بەتایبەتی عەبدوڵڵای کوڕی زەید[1]، ئەگێڕنەوە لێـی کە پرسیاریان لێ کردووە لـە چۆنیەتی دەسـتنوێژ هـەڵگرتنی پێغەمبـەر (ﷺ) ئەویش لە وەڵامدا گوتی و فەرمووی بانگی ئاوی دەسـتنوێژی کـرد یەکـەم جـار ئاوەکـەی کـرد بـە دەسـتیاو هـەروەها دووجـار دووجـار دەستەکانی شۆرد، پاشان ئاوی کرد بە دەم و لووتیدا سێ جار سێ جـار دەم و چاوی شۆرد پاشان هەردوو دەستی هەتا سـەر ئانیشکی دووجـار ی شۆرد پاشان هەردوو دەستی بە تەڕی هێنا بە سەری داو هەروەها بـە پێشیدا دەیبردن و بەدوایشدا لە پێش سـەریەوە دەسـتی پێکـرد پاشـان دەیبردنەوە بۆ پشتی سەری و پاشان وەری گێڕاندنەوە بۆ ئەو شـوێنەی کە لێیەوە دەستی پێکردبوون پاشان هەردوو پێی شۆری سێ جار[2].

(ئاگادارییەکی گرنگ)

(باسێك لـە (نیـەت) هێنـان و (بـسم الله) کـردن لـە دەسـتنوێژ گرتنـدا ئینجا خـوای گـەورە ئەفـەرمووێ: ﴿فَٱغۡسِلُواْ وُجُوهَكُمۡ﴾ **واتـە:** دەم و چـاوو روخـسارتان بـشۆن، وە هـەروەها ئەفـەرمووێ: ﴿إِذَا قُمۡتُمۡ إِلَى ٱلصَّلَوٰةِ فَٱغۡسِلُواْ وُجُوهَكُمۡ﴾ **واتـــە:** هەنـدێ لـە (موفەسـیرەکان) ئەفەرموون ئەم ئایەتە بەڵگەیە لەسەر پێویستی (نیەت) چونکە زۆربـەی

---

(١) کە یەکێ بوو لە گەورە سەحابیەکان .

(٢) بڕوانە کتێبی (فتح الباری شرح صحیح البخاری)، بەرگی/١، لاپەڕە/٢٤٨ .وە هەروەها بڕوانە (تحفة الأحوذي بشرح جامع الترمذي) لە نووسینی (الحافظ عبدالرحمن بن عبدالرحیم المبارکفوري) بەرگی/١/لاپەڕە/١١.

پەرتوکــــە (شـــەرعییەکان) ئـــەڵێن مەرجـــەکان و پێویـــستیەکانی دەستنوێژگرتن (شەشن) یەکەم (نيةُ رَفْعِ حَدَثٍ) واتـە یـەکێکیان (نیـەت) هێنانی لابردنـی بـێ دەسـتنوێژیە، هـەروەکو ئیمـامی النـووی لـە کتێبـی (المجموع) دا[1].ئەڵێ بە دەلیل و بەڵگـەی ئـەم فەرموودەیـەی پێغەمبـەر (ﷺ) کە ئەفەرموێ: (إنّما الأعمالُ بالنّيات وإنمّا لكلّ امْرِىءٍ مَا نَـوى) رواه الشيخان، **واتە:** هەموو کردارەکان بەپێی نیازو نیەتن/ هەر کـەس بـەپێی نیـەتی خۆیـەتی/ یـانی هەرکەسە بـەپێی (نیـەتی) پادشـت ئەدرێتـەوە/ چونکە هـەر کردەوەیـەکی خواپەرستی بـێ بە (نیـەت) هێنانـەوە نـەبێ داناماەزرێ جا بێگومان هەرشت مرۆڤێك تەنها خێری ئەو کردەوەی هەیـە (کە نیەتی) بۆ هێناوە/ کەواتە پێویستە لە (نیەتەکە) دا خواپەرستیەکە دیـار بکـرێ (هــەروەکو لەپێـشەوە ئاماژەمـان بـۆکرد) وە هــەروەها (سوننەتیـشە) بـەر لـە شـۆردنی دەم و چـاو نـاوی خـودا بهێنـدرێ لـە دەسـنتنوێژدا بـەگوێرەی ئـەم فـەرموودە (صـحیحە)ی ئـەبو هـورەیرە (خوای لـێ رازی بێـت) لـە پێغەمبـەرەوە (ﷺ) وەری گرتـووە/ هـەروەکو ئەڵێت ئەمەش دەقەکەیەتی: (عَنْ أبي هُريرة (رضـي الله عنـه) قـال/ قـال رسول الله (صلى لله عليه وسلم) لاَ صَلاَةَ لِمَنْ لاَ وُضوءَ لَهُ وَلاَ وُضُـوءَ لِمَـنْ يذكرُ اسْمَ الـهِ (تعـالى) عليـه[2]. **واتـە:** پێغەمبـەری خـوا (صـلى الله عليـه

---

(١) بڕوانە کتێبی (المجموع– شرع المهذب) لە دانانی پێشەوا (محی الدين بن شرف النووی) بەرگی/ /٢/لاپەڕە/٢٤٠/(باب نية الوضوء)..

(٢) هذا الحديث أخرجه أبو داود/ بڕوانە کتێبی (بذل المجهود فی حل سُنن أبی داود) لە دانانی پێشەوا (خلیل احمد السهانفوری) بەرگی/١/ لاپەڕە/٤٩٧.

وسلم) فەرموویەتی (نوێژ بۆ کەسێك نیە دەستنوێژی نەبێت) واتە درووست نیە بێ دەستنوێژ نوێژەکەی بکات) هەروەها کەسێکیش لەسەرەتاوە (بسم الله) ی نەکردبێت دەستنوێژی نیە).

(باسێك لە حوکمەکانی غوسل و تەیەموم کردن لە کاتی نەبوونی ئاودا یا لەبەر نەخۆشی)

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَإِن كُنتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا﴾ **واتە:** ئەگەر جەنابەت هاتە سەرتان یان لەشتان پیس بوو پێویستە خۆتان بشۆرن و خاوێنی کەنەوە﴿وَإِن كُنتُم مَّرْضَىٰ﴾ **واتە:** ئەگەر ئێوە تووشی نەخۆشییەك هاتن کە نەتان دەتوانی ئاو بەکاربێنن ﴿أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ﴾ **واتە:** یان لە سەفەر دابوون و ئاو نەبوو ﴿أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ الْغَائِطِ﴾ **واتە:** یان دەستتان بە ئاو گەیاند و پێویستیتان بە دەستنوێژ هەلگرتن بوو﴿أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ﴾ **واتە:** یان دەستتان دا لە پیستی ژنان یان چوونە لای ژنان و جیماعتان کرد لەگەڵیانا[1] ئینجا ﴿فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً﴾ **واتە:** ئاویشتان دەستنەکەوت بۆ (غوسل) واتە خۆشوشتن و یان بۆ دەستنوێژ ﴿فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا﴾ (أي

---

(١) لە سوورەتی (نساء) دا بە درێژی باسمان کردووە بچۆ بیخوێنەرەوە .

فَاقْصُدُوا التّراب الطّاهِرَ لِلتيمُّمِ به)، واته قەصدی خۆڕێکی پاك بکەن و تەیەموم بکەن بە خۆڕێکی پاك و خاوێن ﴿فَٱمۡسَحُواْ بِوُجُوهِكُمۡ وَأَيۡدِيكُم مِّنۡهُۚ﴾ **واته:** بە خۆرەکە یان تۆزەکەی ڕوومەت و دەستی خۆتانی پێ (مەسح) بکەن دووجار، پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموویت: (التَيمُّمُ ضَرْبَتان ضَربةٌ لِلْوَجهِ وَضَرْبَةٌ لِلْيَدينِ إلى الْمِرفَقَيْنِ) واتە: (تەیەمەم) لە جیاتی دەستنوێژ دەبێ دووجار لەپی دەستت بە خۆرەکە دابدەی جارێك بۆ دەم و چاوو ، جارێك بۆ هەردوو باسك هەتا ئانیشك، ئەوجا ئەوەی ڕاستی بێت خوای گەورە (حیکمە) دانانی (تەیەموم) باسی ئەکاو ئەفەرمووێ ﴿مَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيَجۡعَلَ عَلَيۡكُم مِّنۡ حَرَجٖ وَلَٰكِن يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمۡ﴾ **واتە:** بێگومان خوای گەورە نایەوێ لە یاساو (شەریعەتی) بۆتان دادەنێ قورسایی (زەحمەت) بخاتە سەرتان بەجۆرێ ئازارتان بدا، بەڵکو دەیەوێت بەهۆی (دەستنوێژ هەڵگرتن) و خۆ شۆردن و (تەیەموم) کردنەوە لەش و گیانتان خاوێن بکاتەوە ﴿وَلِيُتِمَّ نِعۡمَتَهُۥ عَلَيۡكُمۡ﴾ واتە خوای گەورە دەیەوێ بەم تەشریعاتەو نازو نیعمەتە ئەیەوێ چاکەی خۆی بەسەرتانا بڕژمێرێت﴿لَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ٦﴾ **واته:** بۆ ئەوەی سوپاسی خوا بکەن لەسەر ئەو چاکانەی بەخشیونی بە ئێوە و پاداشتان بداتەوە ﴿وَٱذۡكُرُواْ نِعۡمَةَ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَمِيثَٰقَهُ ٱلَّذِي وَاثَقَكُم بِهِۦٓ﴾ **واتە:** (فكر) لە نازو

نیعمەتـەکانی خـوا بکەنـەوە کـە ڕژاندویـەتی بەسـەرتاندا، چـونکە ئێـوە پێشتر بێ باوەڕو دووژمنی یەکتر بوون بەڵام بەهۆی ڕێنمایی خـوداوە بـە موسڵمان بوونتان بوونە برای یەکتری، واتە باسی ئەو (عەهد)و پەیمانەی خودا بکەن لەگەڵ پێغەمبەردا (ﷺ) بەسـتتان ﴿إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا﴾ واتە: لەو کاتەدا ئێوە وتان بە خۆشەویست (ﷺ) ئێمە بیستمان ئـەو شتانەی تۆ فەرمانی پێ ئەدەی لـە فـەرموودەکانی خـوا ئێمـە پـەیڕەوی فـەرمانی ئەکـەین لـە هـەموو کاتێکـدا، و گـرانین لای ئێمـە یـا سـووکین لـەکاتی هــەرزانی و گرانیـدا ﴿وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌۢ بِذَاتِ ٱلصُّدُورِ ﴿٧﴾﴾ واتە: لە خـوا بترسـن و نـازو نیعمـەتی خـوداو عەهـدو پـەیمان و (میثاقي) پێغەمبەر (ﷺ) پشتگوێ مەخـەن هـەروەها ئـەو پەیمانـەی کـە بەستوتانە تێکی مەدەن، جا بێگومان بەڕاستی هەرچی لـە سـینگ و لـە دڵەکاندایە ئەو پێی ئاگادارەو دەیزانێ.

(ئەگەر شایەتیتان دا بە عەدالەت و دادگەری بیدەن ئەوە باشترین پارێزگاریە)

(موفەسیرەکان) ئەڵێن خوای گەورە فەرمانی بە بەندەکانی خۆی کرد خاوەنی پەیمان و بەڵێنی خۆیان بن و لە پاشان فەرمانی کرد بەندەکانی خۆی کە خواردەمەنی پاك و حەلاڵ بخۆن، وە دوور بکەونەوە لە خواردنی پیس و (حەرام) بەتایبەتی ئەوانەی خوای گەورە لێتانی قەدەغە کردووە، مەگەر ناچار بن دیسان ئەوەی ئاشکرا کرد کە گۆشت و سەربڕاوی (ئەهلی کیتاب) و هەروەها مارەکردنی ئافرەتیان بۆ ئێوە حەلاڵ و ڕەوایە، هەروەها لە دوایی هەندێ فەرمانی پێ کردن بە پاك و خاوێنی و دەستنوێژ شۆشتن و (غوسل) و خۆشۆشتن و (تەیەموم) کردن بەگڵی پاك و دواتر فەرمانی پێ کردن کە مامەڵەیان لەگەڵ خۆیان و غەیری خۆیان لەگەڵ هەموو کەسدا دادپەروەرانە بن و هەتا لەگەڵ دۆست و دووژمندا (عەدالەت) بەکاربێنن و هەروەها لە هەق و ڕاستی سەرپێچی نەکەن و ڕاستی مەشارنەوە، هەروەکو خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُونُواْ قَوَّٰمِينَ لِلَّهِ شُهَدَآءَ بِٱلْقِسْطِ ﴾ أي شاهِدينَ بِالْعَدلِ وَالحَقِ وَالصدقِ)، **واتە:** ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان بە خواو بە پێغەمبەرو فەرمانەکانیان هێناوە بەردەوام بە فەرمانی خوا هەڵبستن هەموو ئیش و کارێکتان بۆ خودا بێ و هەروەها بە شێوازێکی دادپەروەرانەش شایەتی بدەن بە هەق و بەڕاست و دروستی هەروەها شایەتی بەڕاستی و دادپەروەری بدەن لە ترسی خەڵك و بۆ خاتری بەرژەوەندی خەڵك ڕاستی مەشارنەوە بەڵکو

شایەدیتان بۆ خوابێ و بەس وە دەفەرموویێت: ﴿وَلَا يَجۡرِمَنَّكُمۡ شَنَـَٔانُ قَوۡمٍ عَلَىٰٓ أَلَّا تَعۡدِلُواْۚ ٱعۡدِلُواْ هُوَ أَقۡرَبُ لِلتَّقۡوَىٰۖ﴾ واتە: خەشم و قین و دوژمنایەتی هیچ کەس و هیچ لایەك واتان لێ نەكات كە بە عەدالەت و دادگەری نەجولێنەوە، و هەوڵ بدەن هەمیشە دادپەروەر بن چونكە بێگومان ئەوە نیشانەی تەقواو پارێزگاری و خواناسینە ﴿وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَۚ إِنَّ ٱللَّهَ خَبِيرُۢ بِمَا تَعۡمَلُونَ ٨﴾ واتە: بەڕاستی هەر لە خوا بترسن و هەروەها بە كردەوەی چاك خۆتان بپارێزن چونكە بەڕاستی هەر كارێ بكەن خوای گەورە ئاگادارە لێی و هیچی لێ بزر نابێ، وە خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَهُم مَّغۡفِرَةٞ وَأَجۡرٌ عَظِيمٞ ٩﴾ واتە: ئەو كەسانەش كە بڕوایان هێناوەو ئیش و كاری چاك ئەنجام دەدەن خوای گەورە بەڵێنی لێخۆش بوون و پاداشتی گەورەی داوە بەوان و هەروەها لە ڕۆژی دواییدا بەهەشتی پان و بەرینیان پێ دەبەخشێ، وە هەروەها دەفەرموویێت: ﴿وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَكَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِنَآ أُوْلَـٰٓئِكَ أَصۡحَٰبُ ٱلۡجَحِيمِ ١٠﴾ واتە: بەلام ئەوانەی ڕێبازی (كوفر)و بێ دینیان گرتۆتەبەر هەروەها بڕوایان بە (ئایەتەكانی) ئێمە نیەو یان بە قورئانی پیرۆز نیەو بەدرۆی دەیەخنەوە و باوەڕیان نییە پێی ئەوانە بێگومان لە ڕۆژی قیامەتدا هاوڕێی دۆزەخن و هەرگیز لێی دوورناخرێنەوەو ڕزگاریان نابێ.

(چاكەی خواتان لەبیر بێ و لە فكری خۆتان مەبەنەوە)

خـــوای گــەورە دەفـــەرموێت: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱذْكُرُواْ نِعْمَتَ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هَمَّ قَوْمٌ أَن يَبْسُطُوٓاْ إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنكُمْ ﴾[1]، (أي تذكروا يامعشر المؤمنين نعمة الله الجليلة عليكم بحفظهِ من أعدائكم حِينَ هَمّ جماعة منهم أنْ يُبْشطو بكم فعصمكم الله مِنْ شرّهم..) **واتە:** ئەی ئەو كەسانەی كە ئیمان و باوەڕتان هێناوە یادی نازو نیعمەتەكانی خوای گەورە بكەنەوە، كە بەخشیویەتی پێتان چونكە لەوكاتەدا هەندێ لە دووژمنان و ناحەزان خەریك بوون و ویستیان دەستیان ڕاكێشن بۆ سەرتان و ئازارتان بدەن و یا بتان كوژن بەلاَم خوای مەزن (مەنعی) دەستی ئەوانی كرد لێتان و نەیانتوانی زەفەرتان پێ ببەن و هەروەها ڕزگاری كردن لە پیلانی ئەوان.

(ئاگاداریيەك)

هەندێك لە (موفەسیرەكان) ئەم ڕووداوە بەم شێوەیە ئەگێڕنەوە، كە لەلایەن موسڵمانەكانەوە دووكەس بە هەڵە كوژران ئەوجا كەسوكاریان هاتنە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) و داوای خوێنیان لێكرد، پێغەمبەریش

---

(١) زۆربەی (موفەسیرەكان) ئەفەرموون (سَبَب نُزُولِ هذه الآية أرادَ بنو النظير أن يَلْقُوا عَلَى رأسَ رَسُول اللهِ (ﷺ) الرحى وآن يَغدروا بهِ وأصحابهِ فأنزلَ الله ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱذْكُرُواْ نِعْمَتَ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هَمَّ قَوْمٌ أَن يَبْسُطُوٓاْ إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنكُمْ ﴾.

(ﷺ) خۆی و (هەر چوار خەلیفەکانی) و عەبدولرەحمانی کوڕی عـەوف و هەندێ لە هاوەڵانی تریشی (ڕەزای خوایان لێبێـت) لەگـەڵ خۆیـدا بـردوو چوونە لای هۆزی (بەنی نەزیر) هەتا بـەپێی ڕێککەوتننامەکـەی نێوانیـان کە دەبێ لـەکاتێکی وادا هاوکـاری یـەکتری بکـەن و بەشـێ لـە خوێنەکـە بدەن ئینجا پێغەمبـەر (ﷺ) و هـاوەڵانی کـە نزیکـی ماڵـەکانیان بوونـەوە ئەوانیش واتە جوولەکەکان پێشوازییەکی گەرمیان لـێ کـردن و هـەروەها زۆر ڕێزیان گرتن و لەبن سێبەری دیوارێك جێگایـان بـۆ داخـستن و ئینجا جوولەکەکان لەناو خۆیاندا گوتیان قەت لەوە چاکترمان بۆ ڕێك ناکـەوێ بـا چـەند کەسـێك بنێرینـە سـەر دیوارەکـە لینگـە دەسـتارێکی بەسـەر (محمد) دا بەربدەینـەوە لـەکۆڵی بکەینـەوە یـان دیوارەکـە بەسـەر ئـەوو هاوڕێیـەکانی دا بـڕوخێنین و هـەموویان بکـوژین[1]، ئـەوجا لـەو حاڵەتـە ناسکەدا بەفەرمانی خوای گەورە حەزرەتی جوبرەئیل هات و پێغەمبەری ئاگادار کردەوە ، ئینجا یەکسەر پێغەمبەر (ﷺ) لـە شـوێنی خـۆی ڕاسـت بۆوە لەگەڵ هاوڕێیەکانی شوێنەکەیان بەجێ هێشت و خوایش لەو پیلانە ڕزگاری کردن و گەڕانەوە (مەدینە) و ئینجا لەسەر ئـەوە پێغەمبـەر (ﷺ) فـەرمووی ژیـان لەگـەڵ ئەوانـەدا زۆر زەحمەتـە و ئیـدارە کـردن لەگـەڵ ئەوانەدا کەلکی نیە شەڕ لـە نێوانیـان هەڵگیرسـاو جـا بـەم هۆیـەوە ئـەم تیرە جوولەکەیە لە مەدینە دەرکران و جا لـە کۆتـایی ئایەتەکـەدا خـوای

---

(١) سەرنجێك : جا بێگومان دیارە جوولەکەکان (خیانەت) و پیلانی ئاوا یەکەم جاریان نەبوو ، بەڵکو چەند جارێکی تر ئاوا (خیانەت) و پیلانیان گێڕاوەو هەوڵی کوشتنی پێغەمبەرو یاوەرەکانیان داوە، نە جارێك و نە دوو جار و نە سێ جار دووبارەیان کردۆتەوە.

گــەورە دەفـــەرموويّت: ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾﴾ **واتە:** ئێوە ئەی موسڵمانینە کە خوای گەورە ئەو چاکەیەی لەگەڵ کردوون لەو دووژمنانەی پاراستن، دەبا ئیمانداران هەمیشە پشت بە خوای گەورە ببەستن چونکە بێگومان هەر ئەو یارمەتیدەرو پارێزەرە.

(جارێکی تریش پەیمان شکێنی جوولەکەو گاورەکان ئەخاتە بەرچاو)

(موفەسیرەکان) ئەفەرموون ئایەتەکانی قورئانی پیرۆز هەروەها بەردەوامن لەسەر یادخستنەوەی عەهدو پەیمان دوای ئەوەی کە خوای گەورە ئەو وادەوە بەڵێنەی بیرخستنەوە کە هەروەهاش لە موسڵمانانیشی وەرگرتووە دەربارەی پێغەمبەری ئیسلام و فەرمانی پێ کردین کە وەفا بە (وەعد) و بەڵێنەکان بکەین هەروەها شتی حەلاڵ و ڕەوا بخۆین و دوور بکەوینەوە لە شتی (حەرام) و قەدەغەکراو، وە ئەوەشمان بۆ ڕوون ئەکاتەوە کە خوای مەزن هەمان وادەو بەڵێنی لە جوولەکەو گاورەکان وەرگرتووە، بەڵام ئەوان چەندین جار پەیمانەکانیان شکاندووەو هەڵیان وەشاندۆتەوە، خوای گەورەش ئینتیقامی لێ وەرگرتن و تۆڵەی لێ سەندن بۆ ئەوەی خاوەن باوەڕانیش پەند و (عیبرەت) وەربگرن و نەکەونە هەڵەی ئەوانەوە، جا بێگومان خوای گــەورە دەفـــەرموويّت: ﴿وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَاءِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا﴾ (أي والله لقد أخذنا العهد المؤكد

على بني إسرائيل أن يلتزموا بأحكام التوراة ويطعوا رسولهم موسى فيها يأمرهم بهِ وأمرنا موسى أن يأخذ منهم إثنى عَشرَ نقيباً والنقيبُ كبير القوم القائمُ بامورهم) **واته:** بەڕاستی خوای گەورە کاتی خۆی پەیمانی تەواوی لە نەوەی ئیسرائیل واتە لە نەوەکانی یەعقوب پێغەمبەر (عليه السلام) وەرگرت کە کار بە تەورات بکەن وە لەهەمان کاتیشدا ۱۲ سەرۆك و ڕابەرو چاودێر هەڵبژاردن چونکە فەرمانمان بە حەزرەتی مووسا (عليه السلام) کرد کە دوازدە (نەقیب) هەڵبژێرێ بۆ ئەوەی بیانپارێزێ بۆ شەڕکردن لەگەڵ (جەبابیرەکان)، بەهەر سەرکێکیان دەگوت (نەقیب) واتە پشکنەر بۆ گیروگرفت و تەنگ و چەڵەمەی ناو تیرەکان تاکو چارەی بکەن و هەموو موشکیلاتێك حەل بکەن ﴿وَقَالَ ٱللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْۖ لَئِنْ أَقَمْتُمُ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَيْتُمُ ٱلزَّكَوٰةَ وَءَامَنتُم بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَأَقْرَضْتُمُ ٱللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا﴾ (أي وقال الله لبني إسرائيل إنّي ناصركم ومعينكم إن قُمْتم بواجب مافرضته عليكم من إقامة الصلاة وإيتاء الزكاةِ وتصديق رُسلي وَنصرتَهُمْ أي قَوّيتهم على الأعداءِ مَع التعظيم والتوقير لهم ، أقرضَمّ الله قَرضاً حسناً أي أنفقتم من أموالكم في سبيل الخير طلباً لِرضي اللهِ) **واته:** خوای گەورە پێی فەرموون بەڕاستی من لەگەڵ ئێوەم و پشتیوانیتان ئەکەم و سەرتان ئەخەم و ئاگام لێتانە ئەگەر ئێوە بە چاکە خوای مەزن بپەرستن و بە ڕێك و پێکی نوێژەکانتان ئەنجام بدەن و هەروەها زەکاتی ماڵ و سامانتان بە درووستی دەربکەن و بیدەنە هەژارو موستەحەقان، وە هەروەها باوەڕتان هەبێ بە پێغەمبەرەکانم و قەدرو ڕێزیان لێ بنێن و هاوکاری و یارمەتیان بدەن،

وە لە ڕێی خودا ئەو ماڵ و سامانەی کە خودا پێی داون و ئێوەش بیدەن ئەو بەڵەنگازو هەژارانەی کە توانای هەوڵدانیان نییە بۆ ئەوەی (قازانج) بکەن لێیان منەتیان لەسەر بکەن، چونکە بێگومان ئەمە قەرزێکە لەگەڵ خوا ئەیکەن واتە لە ڕێگەی خودا ماڵ و سامانتان بەخت دەکەن، جا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ لَأُكَفِّرَنَّ عَنكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَلَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّٰتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ ﴾ واتە: ئەم کاتە منیش لە هەموو گوناهو هەڵەکانتان خۆش دەبم و چاوپۆشیتان لێ دەکەم وە ئەتانخەینە بەهەشتێکی زۆر خۆش باخ و باخاتەکانی چەندەها ڕووبارو کانی و کانیاوی لە بن دارو درەختەکانی دەڕوات و جاریەو ﴿ فَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَٰلِكَ مِنكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَآءَ ٱلسَّبِيلِ ﴿١٢﴾ ﴾ واتە: دوایی ئەو پەیمانە هەر کەسێکتان لە ئێوە ڕێی بێ ئیمانی و بێ دینی گرتە بەر و پەیمانەکەی هەڵوەشاندەوە کە فەرمانی پێدان ئەوە بێگومان ئەوا ڕاستە ڕێی بزرکردووە وە لە ڕێگەی ڕاست لای داوە و گوڕا بووەو خوای گەورە بمانپارێزێ لە قەروو غەزەبی خۆی ئەوجا دیسان خوای گەورە بۆمان بەیان ئەکا لە قورئانی پیرۆزدا کە ئەو جوولەکانە عەهدو پەیمانەکەی کە دایان بوو بە من و پێغەمبەرەکەیان جێ بەجێیان نەکردو شکاندیان و ئینجا سزای قورسیان بۆ ئامادەکراوەو بەبەر نەفرەتی خوا کەوتوونە، وەکو ئەفەرموێ: ﴿ فَبِمَا نَقْضِهِم مِّيثَٰقَهُمْ لَعَنَّٰهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَٰسِيَةً ﴾ واتە: بێگومان ئەوەی ڕاستی بێت کە بەهۆی ئەوەی نەوەی

ئیسرائیل بەردەوام پەیمان و بەڵێن شکێن بوون، ئینجا لە بەزەیی خۆمان و لەهەق و ڕاستی دا دوورمان خستەوەو دڵیانمان ڕەش کردو، ڕەق و ووشك وەك بەرد هیچ چاکەو خێرو بەزەییان تێدا نەماو هەروەها هیچ ئامۆژگارییەکیان تێدا نەماوەو وەریان نەگرت چونکە پشتیان کردە ئەو پەیمانەی خوای مەزن و دەستیان کرد بە گوناهو تاوان و خراپەکاری و ئاژاوە کردن هەروەکو خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يُحَرِّفُونَ ٱلْكَلِمَ عَن مَّوَاضِعِهِۦ﴾ أي يُغَيِّرون كَلاَم الله الذّي أنْزَلَ في التوراة و حكمه الذّي شرع لَهُما فيها[1]، قَالَ إبن كثيرٍ تَأَوَّلوا كِتابهِ التوراة على غير ما أنزَلَهُ وَحَمَلُوهُ على غيرِ مُرادهِ[2]، **واتە:** ووتەکانی کیتاب و نامەکانی خوا ئەگۆڕن و لای ئەدەن لەپاش ئەوەی خوا لە شوێنەکانی خۆیاندا دایناون، یانی ئەوەی فەرزو پێویستی کردووە ئەوەی حەڵاڵی کردووە ئەوەی (حەرام) و قەدەغەی کردووە، چونکە ئەو جوولەکانە درۆ بەدەم خواوە ئەکەن و بە ئارەزووی خۆیان دەستکاری نامەو کیتابی خوا ئەکەن، وە هەروەها (إبن كثير)یش لە تەفسیرەکەیدا ئەڵێت کتێبی خوایان لە ئارەزووی خۆیان لێك ئەدایەوەو (تەئویلیان) ئەکرد، واتە مانای تریان بۆ دائەنا و بە پێچەوانەی ئەوەی کە خودا ڕەوانەی کردبوو شتی وایان بەدەمی خوداوە دەگووت کە نەیفەرمووبوو وە فەرمانی پێ

---

(١) **واتە:** نامەی خوایان گۆڕی ئەوەی بۆیان دابەزیبوو بۆیان دەستکاری تەوراتیان کردو لەو فەرمایشت و یاسایانەی کە بۆیان دانرابوو.

(٢) بڕوانە تەفسیری (إبن كثير) بەرگی/٢، لاپەڕە/٤٦٠.

نەکردبوو، وە خـوای گـەورە دەفـەرموویّت: ﴿ وَنَسُواْ حَظًّا مِّمَّا ذُكِّرُواْ بِهِۦ ﴾ **واتە:** زۆر لەوانەی کە فێری ئەوان کرابوو لەبیر خۆیان بردبووەوە، هەروەها گۆڕیبویان و شتیان لە جێی دانابوو (خولاصەی کەلام) هەندێك لەو شتانەی فەرمانمان پێدابوو لـەبیر خۆیانیـان بردبـووەوەو ڕەفتاریـان پێ نەکرد ﴿ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَىٰ خَآئِنَةٍ مِّنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ ﴾ **واتە:** هەتا ئێستاکەش کارو کرداری ئەوان خیانەتەو لێیان دەبینـرێ و دەبیـسترێ و هەر خەریکی (موئامەرەو) پیلان گێڕی و نەخشەی شـەڕن و هـەر جـارێ خیانـەتێکیان بـۆ دەردەکـەوێت چـونکە ئـەویش لـە کۆنـەوە پیـشەیانەو لەگـەڵ هـەموو پێغەمبەرەکانـدا هـەروا بوونـەو کـارو پیـشەیان خیانەتـە مەگـەر بەشـێکی زۆر کـەمیان نـەبێت کـە موسـڵمان بووبـوون، وەکـو (عەبـدوڵڵای کـوڕی سـەلام) و هـاوەڵانی و هەنـدێکی تـر، ئینجـا ئـەوەش مەکـــــەرە غـــــەرەز بـــــەڵکو ﴿ فَٱعْفُ عَنْهُمْ وَٱصْفَحْ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿١٣﴾ ﴾ **واتە:** لەگەڵ ئەوەشدا تـۆ ئـەی محمـد (ﷺ) تـۆ چاوپۆشیان لێ بکـەو لێیـان خـۆش ببـە چـونکە بێگومـان خـوای گـەورە چاکەکارانی خـۆش دەوێـت هـەروەها چـاکەکانیان بـزر ناکـات و ئـەوەش چـاکەیەکی گەورەیـە لەلایـەن خـوداوە... وە هـەروەها خـوای گـەورە دەفـــــــەرموویّت: ﴿ وَمِنَ ٱلَّذِينَ قَالُوٓاْ إِنَّا نَصَٰرَىٰٓ أَخَذْنَا مِيثَٰقَهُمْ ﴾ **واتـە:** بەڕاسـتی ئەوانـەی ووتیـان ئێمـە (نەسـرانین) واتـە

گاورین و شوێن کەوتوی (عیسایین) بەناردنی پێغەمبەر بۆیان وە بەو ئینجیلەی کە بۆمان ڕەوانەکردوون پەیمانمان لێ وەرگرتن[1]، ﴿فَنَسُواْ حَظًّا مِّمَّا ذُكِّرُواْ بِهِۦ فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ ٱلْعَدَاوَةَ وَٱلْبَغْضَآءَ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَـٰمَةِ﴾ **واته:** بێگومان ئەو بڕیارو ئامۆژگارییەی کرابوون زۆرێکیان لەبیرکردو لێی غافڵ بوون و هاوێشتیانە پشت گوێی خۆیان و ئینجا ئێمەش تا ڕۆژی قیامەت دوژمنایەتی و ڕکابەریەتیمان لە نێوانیاندا بەرپاکرد کەچی بوون بە چەند کۆمەڵێکی تەواو جیاواز لەیەکتر چونکە هەر کۆمەڵێکیان ئەوانی دیکەیان بەسەر لێشێواوو گومڕا دەزانی ﴿وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ ٱللَّهُ بِمَا كَانُواْ يَصْنَعُونَ ﴿١٤﴾﴾ **واته:** هەرچی دەکەن لە خودا بزرو وون نابێت چونکە لە ڕۆژی لێپرسینەوە و حیسابدا گشت کردەوەکانیان دەخاتە بەرچاوو پێشیان ئاگاداریان ئەکاتەوە لەو کارانەی کە کردیان و ئەنجامیان دابوو.

---

(١) بەڵام ئەوانیش وەکو جولەکەکان لە پەیمانەکەی خۆیان لایانداو گەلێك یاساو بەرنامەی خودایان گۆڕی ، هەروەها لەبیر خۆیان بردەوە، چونکە خوای گەورە پەیمانی لێ وەرگتن کە بە چاکی خودای تاك و تەنیا بپەرستن و باوەڕ بە هەموو پێغەمبەرانی خودا بێنن بەتایبەتی پێغەمبەرمان (ﷺ) کە حەزرەتی (محمد)ە هەروەکو حەزرەتی عیسا پێغەمبەر (عليه السلام) ئامۆژگاری و (تەوصیەی) کردبوون، بڕوانە/ تفسیر المنار/ بەرگی/٦، لاپەڕە/١٨٦٠.

(بەڕاستی ئەو قورئانە نوور و ڕووناکیە بۆ ئیمانداران)

دیسان دوای ئەوەی خوای گەورە ئەوەی بۆ ڕوون کردینەوە کە (وەعدەو) بەڵێنی لە (ئەهلی کیتاب) وەرگرتووە کە پابەندی ئەمرو فەرمانەکانی خوای مەزن بن، هەروەکو چۆن لە میللەتی ئیسلامیشی وەرگرتووە، بەڵام بەڕاستی (ئەهلی کیتاب) عەهدو پەیمانی خۆیان شکاند و نە جارێك و نە دووجار و بەڵام خوای مەزن جارێکی تر بانگی (ئەهلی کیتاب) ی کردەوە بۆ ئەوەی باوەڕ بە پێغەمبەر (ﷺ) و ئیسلام بێنن کە هەناردوویەتی بە (هیدایەت) و ڕێ نیشاندەر و دینێکی ڕاست و درووستی بۆ خەڵکی سەر زەوی بە (عام) و خاس هەناردووە بۆ ئەوەی هەق و ناهەق لێك جیا بکاتەوە، هەروەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يَـٰٓأَهۡلَ ٱلۡكِتَـٰبِ قَدۡ جَآءَكُمۡ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمۡ كَثِيرٗا مِّمَّا كُنتُمۡ تُخۡفُونَ مِنَ ٱلۡكِتَـٰبِ﴾ **واتە:** ئەی خاوەن (کتێبینە) مەبەست کۆمەڵی (جوولەکەو نەصارایە) واتە دیانەکان ئەوا پێغەمبەرم بۆتان هەنارد گەلێك لەو شتانەی کە لە تەورات و ئینجیلدا ئێوە گۆڕیوتانن و شاردوتانەتەوە ، ئەوە بۆتانی دەردەخات و لێتانی ئاشکرا دەکات، و چونکە بێگومان (مەسیحیەکان) واتە گاورەکان موژدەیەکی حەزرەتی عیسایان (سەلامی خوای لێبێت) بەهاتنی

پێغەمبەر (ﷺ) شاردەوەو، وەکو لە (سورەتی صەف)دا باسی دەکات[1]،

جا خوای مەزن دەفەرموێت ﴿ وَيَعْفُواْ عَن كَثِيرٍ ﴾ **واتە:** لە زۆرێکیش بێ دەنگ ئەبێ و چاوپۆشی ئەکات، واتە ئەو شتانە (إظهارو) ئاشکرا دەکات کە ئێوەی (ئەهلی کیتاب) گۆڕیوتانە وە دەستکاریتان کردووەو وەکو (سیفاتی) محمد (ﷺ) ئایەتی ڕەجم و شتی تر بەکەیف و ئارەزووی خۆیان، لێکیان داوەتەوە یان(تەفسیریان) کردووەو هێناویانەتەسەر (تەبیعەتی) خۆیان وە درۆیان بەدەم خودا هەڵبەستوە، وە لە (کتێبەکاندا) بلاویان کردۆتەوە.

(ئاگاداربیەکی گرنگ)

(قالَ إبن كثير في تفسيره وَقَدْ رُوِي الحاكم في مُسْتَدركهِ[2]، عَنْ عِكرمة عَنْ إبن عَباسٍ (ﷺ) قَالَ (مَنْ كَفَرَ بالرَّجْم فَقَدْ كَفَرَ بالقرآن من حَيْث لا

---

(١) وەکو خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَإِذْ قَالَ عِيسَى ٱبْنُ مَرْيَمَ يَٰبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ إِنِّى رَسُولُ ٱللَّهِ إِلَيْكُم مُّصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَىَّ مِنَ ٱلتَّوْرَىٰةِ وَمُبَشِّرًۢا بِرَسُولٍ يَأْتِى مِنۢ بَعْدِى ٱسْمُهُۥٓ أَحْمَدُ﴾ سورەتی/ الصف، ئایەتی/٦/ **واتە:** وەبیریان بێنەوە کاتێ کە (عیسای کوڕی مەریەم) خۆی بەنەوەی ئیسرائیلی ووت ئێوە دڵنیابن کە من پێغەمبەری خوای گەورەم و ڕەوانەکراوی خوام بۆلای ئێوە، ئەوەی لەپێش دەستی منەوەیە بەڕاستی دەزانم، واتە ئەوەی لەپێش مندا هاتووە کە (تەوراتە) بەڕاستی دەزانم کە (کتێبی) خوایە، وە هەروەها موژدەتان پێ دەدەم بە پێغەمبەرێك لە دوای من دێ ناوی (ئەحمەدە)، وە موفەسیرەکان ئەفەرموون (أحمد) واتە ستایش کراو.

(٢) بڕوانە (مستدرکی حاکم) بەرگی/٤، لاپەڕە/٣٥٨. وە هەروەها بڕوانە (تەفسیری إبن کثیر) بەرگی/٢، لاپەڕە/٤٦٠، دار الكتاب العربي، بیروت- لبنان.

يَحْتَسِب) قوله تعالى ﴿ يَـٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَـٰبِ قَدْ جَآءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِّمَّا كُنتُمْ تُخْفُونَ مِنَ ٱلْكِتَـٰبِ ﴾ فكانَ الرّجْمُ مِمّا أخْفوهُ) **واتە:** (ئیبن و کەسیر) لە تەفسیرەکەیدا ئەم فەرمودەیەی کە (حاکم) هێناویەتی لە(کتێبی) موستدەریکەکەیدا (ڕیوایەتی) کردووە لە عیکریمەوە ئەویش لە ئیبن و عەباسەوە (ڕەزای خوایان لێبێت) فەرموویەتی: (هەر کەسێ بڕوای نەبووبێ بە (رەجم) واتە بەرد باران ، ئەوە بڕوای بە (قورئان) نەبووە بەلاّم ئەو کەسە بەخۆی نازانێ کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ يَـٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَـٰبِ .....هتد. ﴾ چونکە بێگومان (الرجم) واتە بەردباران یەکێك بووە لەو شتانەی کە شاردبویانەوە، ئەوجا لەپاشان خودای مەزن باسی قورئانی پیرۆز ئەکات کە هەناردوویەتی بۆ خۆشەویست پێغەمبەرە نازدارەکەی (ﷺ) هەروەکو دەفەرمووێت: ﴿ قَدْ جَآءَكُم مِّنَ ٱللَّهِ نُورٌ وَكِتَـٰبٌ مُّبِينٌ ﴿١٥﴾ ﴾ (أي واللهِ لقد جاءكم من رَبّ العزّةِ والجلال نورٌ وايّ نورِ هو القرآن المزيل لظلمات الشّرك وَالشكِ وهو كتاب مبينٌ ساطع بيّنُ الإعجاز) **واتە:** بەڕاستی دڵنیابن کە پێغەمبەر (ﷺ) نوورو ڕووناکیەکی ئاشکرایە و (کتێبێکی) ئاشکراشی بۆ ڕەوانە کراوە کە قورئانە چونکە بێگومان قورئان ڕێگەی چەوت و خوارتان لەگەڵ ڕێگەی ڕاست بۆ جیا ئەکاتەوەو بۆتان دەرئەخات کە ئەو ڕێگایەی ئێوە لەسەرینە ڕاست نیە ئەگەر بە فەرمانی ئەو قورئانە بڕۆن دێنەوە سەر ڕێگای ڕاست، جا

بێگومان هەروەکو ئادەمیزاد ئەگەر لە تاریکایی بەڕێوە بڕوات پێویستی بە ڕووناکی هەیە تاوەکو هەڵنەدێرێ و ساتمە نەکات جا بێگومان کردەوەو ڕەوشتی باشیش پێویستی بە ڕۆشنایی هەیە کە ئەویش (ئەمر و) فەرمانی خوای مەزنە ﴿ يَهْدِى بِهِ ٱللَّهُ مَنِ ٱتَّبَعَ رِضْوَٰنَهُۥ سُبُلَ ٱلسَّلَٰمِ ﴾ (أي يهدي بالقرآن من اتّبعَ رضا الله طرق النجاة والسّلامة ومناهج الإستقامة) **واته:** بێگومان خوای گەورە بەو (قورئانە) ڕێنمایی ئەو کەسە ئەکات بۆ هەموو ڕێ و ڕێبازێکی هێمنی و ئاشتی و سەرفرازی و خۆشی و ڕەزامەندی خودا بۆ ئەو شتانەو ، ئەو کردەوانە کە ئینسان ئەگەیەنن بە سەلامەتی لە سزای دواڕۆژو قیامەت، ﴿وَيُخْرِجُهُم مِّنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّورِ بِإِذْنِهِۦ وَيَهْدِيهِمْ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿١٦﴾﴾ (أي يخرجهم من ظُلماتِ الكفر إلى نور الإيمان بتوفيقهِ وإرادته إلى طريق الجنّة طريق الأسلام الذّي هو الطريق المُسْتقيم) **واته:** بەفەرمانی خۆی لە گشت ڕێگە تاریکەکانی (شیرك) و (کوفر) دەریان دێنێ بۆ ڕووناکی و (ئیمان) واتە باوەڕ چونکە ئەو (قورئانە) لە تاریکایی بێ باوەڕی و نەزانینی ڕێگەیەکی ڕاست و تەواویان پیشان دەدات واتە شارەزایان دەکات بۆ ڕاسترین ڕێگە کە ئەویش ئایینی هەق و ڕاستی ئیسلامە ڕێگای بەهەشتە چونکە لە گومڕایی دەیانپارێزێ و ڕێنماییان دەکات بۆ چاکترین ژیان.

(باسێك لە شەریك دانانی مەسیحیەكان بۆ خودا (العیاذ باللە))

ئەوجا لەدوای ئەوەی خوای گەورە بەشێوەیەكی گشتی نیشانەو بەڵگەی لەسەر (ئەهلی كیتاب) هێنایەوە لۆمەو سەرزەنشتی كردن هەروەها بە جوانی ڕۆنی كردەوە كە ئەمانە تاوانبارن و ئەوانەی ڕوویان لە هەق و ڕاستیدا وەرگێڕاوە چونكە بڕوایان بە ئایینی پیرۆزی ئیسلام نەكردووەو ئەوجا بەشێوەیەكی تایبەتی باسی (كوفر)و سەر لێشێواوی (فەلەو مەسیحیەكان) ئەكاو ئەفەرمووێ: ﴿لَّقَدْ كَفَرَ ٱلَّذِينَ قَالُوٓا۟ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْمَسِيحُ ٱبْنُ مَرْيَمَ ۚ﴾[1]، **واتە:** بەڕاستی كافرن یانی بێ باوەڕن ئەو كەسانەی كە ئەڵێن خودای ئێمە مەسیحی[2] كوڕی مەریەمە ﴿قُلْ فَمَن يَمْلِكُ مِنَ ٱللَّهِ شَيْـًٔا إِنْ أَرَادَ أَن يُهْلِكَ ٱلْمَسِيحَ ٱبْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُۥ وَمَن فِى ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا ۗ﴾ (أي قل لهم توبيخاً وتبكيتاً من يستطيع أنْ يدفع عن عيسى العذاب لَو أراد الله أن يهلكهُ وَأمّهُ وأهل ألارضِ جميعاً ؟ فعيسى عبدٌ مقهورٌ قابلٌ للفناء

---

(١) قال أبو حيّان في تفسيره، ذكر سبحانهُ وتعالى (أنّ من النصارى من قال إن المسيح هُو الله، ومنهم من قَالَ هو إبن الله، ومنهم من قالَ هُوَ ثالثُ ثَلاثةٍ) بڕوانە تەفسیری (البحر المحيد)، بەرگی٣، لاپەڕە٤٤٨.

(٢) مەسیح نازناوی عیسای كوڕی مەریەمە (سەلامی خوایان لێبێت) هەندێ لە (موفەسیرینیش) ئەڵێن (مەسیح) لە مەسحەوە هاتووە چونكە دەستی بەسەر چاوی كوێرو نەساغ داهێناوەو خوا (شیفادەریش) شیفای بۆیان هێناوە.

كـسائر المخلوقــات) **واتـــە:** خــودای مــەزن بــە پێغەمبــەرمان (ﷺ) دەفەرمووێت تۆ پێیان بڵێ بەو (مەسیحییانە) كێ هەیە توانای هـەبێت ڕێگا لـە خـوا بگرێت ئەگـەر خـودا بیـەوێت (مەسـیح) و دایكـی و هـەموو ئەوانەی لەم زەوییەدان بیانفەوتێنێت و لەناویان ببات؟ چـونكە بێگومـان خۆ ئەگەر (مەسیح) خودا بوایە دەبوو توانای هەبێت كە مردن لە خۆی و دایكی دوور بخاتەوە بەلأم كێ هەیە لەم بارەوە شتێكی بەدەست بێـت و ئێمـەش لـەوەلأمی ئـەم پرسـیارەدا ئـەڵێین نـەخێر كـەس نییـە..؟، جـا هــەروەها خــوای گــەورە دەفــەرمووێت: ﴿وَلِلَّهِ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا ۚ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ ۚ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٧﴾﴾ (أي واللهِ وحده جميع ما في الكونِ من المخلوقاتِ والعجائـب وهـو سبحانهُ القادر على أن يخلق مايريد ولذلك خلق عيسى مـن أمّ بغـير أب ليـدُلَّ علـى كمال قدرتهِ وجلالهِ فهو الذي لايعجزه شـيء إنّمـا أمـرهُ إذا أراد شـيئاً أن يقول لهُ كن فيكون) **واتە:** هەرچی لە ئاسمانەكان و زەوی و لەنێوانیان دا هەیە بەگشتی (مولكیەتی) و خوا درووست كردووە كەس لەگەڵی بەشدار نییــە چــونكە بێگومـــان كاروبـــاری ئـــەم گەردوونـــەش هـــەر خـــۆی هەڵیدەسووڕێنێ و كـەس دەسـەلأتی هیـچی لەدەسـت نیـە هەرچـی ئـەو درووسـتی بكـات بـەگوێرەی ئـارەزووی خۆیـەتی جـا بەڕاسـتی خـودا (قودرەت) و دەسەلأت و هێزی هەیە بەسـەر هـەر شـتێكی خـوا ویـست و مەیلی لێ هەبێ جێ بەجێی ئەكا.

(وەڵام دانەوەی ئەهلی کیتاب کە دەڵێن ئێمە کوڕی خواو لە خۆشەویستانی ئەوین)

(قَالَ العلامة القرطبي في تفسيره[1] عن إبن عباس (رضي الله عنه) خَوَّفَ رَسُولُ اللهِ (صلى الله عليه وسلم) قَوْماً من اليهود الْعِقابَ فَقَالُوا لا نخاف فإنّا أبناء الله وأحباؤُهُ فنزلت الآية)، واتە زانای بەناوبانگ پێشەوا (قورتبی) لە تەفسیرەکەیدا (نەقل) ئەکاو لە عەبدوڵلای کوڕی عەباسەوە (ڕەزای خوای لێبێت) ئەڵێ کۆمەڵێك جوولەکە هاتنە خزمەت پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) لەگەڵیداکەوتنە قسەو گفتوگۆ ئینجا پێغەمبەریش (صلى الله عليه وسلم) بانگی کردن بۆ بڕوا هێنان و لە سزای خوا ترساندن ئەوجا ئەوانیش ووتیان ئەی (محمد) مەمان ترسێنە ئێمە کوڕی (خوداین) و ئینجا بەم بۆنەیەوە خوای گەورە ئەم ئایەتەی لەم بارەیەوە هەناردە خواریّ و فەرمووی: ﴿وَقَالَتِ ٱلْيَهُودُ وَٱلنَّصَٰرَىٰ نَحْنُ أَبْنَٰٓؤُا۟ ٱللَّهِ وَأَحِبَّٰٓؤُهُۥ﴾ (أي قالت اليهودُ نحن أبناءُ الله وأحباؤُهُ وَقالت النّصارى مِثل ذلكَ أي نَحن بمنزلةِ الأبناءِ إلى اللهِ وحبُّهُ لنا كَحبِ الوَالدِ لِوَلدِهِ) **واتە:** جوولەکەو مەسیحییەکان گوتیان و دەڵێن ئێمە کوڕو خۆشەویستی خوداین ، مەبەستیشمان ئەوەیە جوولەکەکان وا بیرئەکەنەوە و دەڵێن حەزرەتی (عوزێر) کوڕی خوایەو هەروەها

---

(١) بڕوانە تەفسیری پێشەوا (القرطبي) بەرگی/٤، لاپەڕە/٦٩، (مكتبة الايمان ، جامع الازهر، المطبعة المصرية).

(مەسیحییەکانیش) دەڵێن (عیسا) کوڕی خوایە[1] چونکە وا گومان ئەبەن و ئەڵێن ئێمە لە خواوە زۆر نزیکین وەك کوڕی خۆی تەماشامان ئەکات چونکە (عوزەیرو عیسا) کوڕی خوان ئێمەش خزم و کەس و کاری ئەوانین ئینجا ناچێتە ئەقڵەوە خوا سزامان بدات چونکە ئێمە رۆڵەو نەوەی پێغەمبەرانین و ئیتر خودا بیرو بۆچونەکانیان ڕەت ئەکاتەوەو ئەفەرموێ بە پێغەمبەر (ﷺ) ﴿قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُم بِذُنُوبِكُم﴾ (أي لوكنتم كما تَدَّعون أبناءهُ وَأحباءهُ ... فلماذا يعذبكم بذنوبكم؟ ولماذا أعدّلكم نارا الجحيم؟) **واته:** ئەی محمد (ﷺ) پێیان بڵێ کە ئێوە کوڕی خوا بن و خۆشەویستی خودابن ئەی بۆچی خوا بەهۆی تاوانتان سزاو ئازارتان ئەدات و لێتان خۆش نابێ؟ ئەی بۆچی ئاگری دۆزەخی بۆئامادە کردوونە؟ ﴿بَلْ أَنتُم بَشَرٌ مِّمَّنْ خَلَقَ ۚ يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ ۚ﴾(أي أنتم بشرٌ كسائر الخلقِ وهوسبحانهُ الحاكم في جميع عبادهِ يغفر لمن يشاءُ من عبادهِ ويعذب من يشاءُ لا إعتراض لحكمهِ ولارادّ لأمره) **واته:** قسەکانتان وانیە بەڵکو ئێوەش ئادەمیزادن کە خوا دروستی کردوونە وەك خەڵکی تر هەرکەسێ خۆی (مەیلی) لێبێ لێی خۆش دەبێ و، هەر کەسێك شیاوی سزادان بێ سزای دەداو تۆڵەی لێ دەستێنێ جا بێگومان کەس ناتوانی بەرگری لەویستو کاروو فەرمانی

---

(١)بڕوانە (الجامع لأحكام القرآن) المشهور بتفسير (القرطبي)، لەدانانی (ئەبی عەبدوڵلا محمد بن أحمد الأنصاري)، بەرگی/٤، لاپەڕە/٧١.

ئەو بكات چونكە لێپرسینەوەشی زۆر بە پەلەو (سەریعە)، ﴿وَلِلَّهِ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا ۖ وَإِلَيْهِ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٨﴾﴾ **واتە:** هەرچی لە ئاسمانەكان و زەوی و هەرچی نێوانیان دا هەیە، هەموو هی خودایەو هەمووی (موڵكی) ئەوەو لەژێر دەسەڵات و توانای ئەودایە وە گەڕانەوەی هەمووشی هەر بۆلای ئەوە و چارەنووس بۆلای خوای مەزنەو فەرمان هەر ئی ئەوە.

هەروەها دیسان جارێكی تر خوای گەورە (خیتاب) ئەكا لەگەڵ (ئەهلی كیتاب) و پێیان ئەفەرمووێ: ﴿يَٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ قَدْ جَآءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَىٰ فَتْرَةٍ مِّنَ ٱلرُّسُلِ﴾ **واتە:** ئەی (ئەهلی كتێب) یانی ئەی خاوەن نامەكان ئەوا پێغەمبەری ئێمە محمد (ﷺ) هاتە لاتان و دەبێتە پێغەمبەری هەمووان و ئەبێ گشتتان باوەڕی پێ بێنن و پەیڕەوی لێ بكەن، چونكە پاش ماوەیەك كە زنجیرەی پێغەمبەران پچراونەو هاتن واتە لەكاتێك داهات كە ماوەیەك بوو نێرراو نەنێردرابوو، كەواتە لەكاتێكی پێویستدا خۆشەویست هات ئیتر ئەو ماوەیەش لەپێش هاتنی حەزرەتی عیسا بە (٦٠٠) واتە بە (شەش سەد) ساڵ بوەو بەلاّم (إبن سعد) لە كتێبی (الطبقات) دا (نەقڵی) ئەكات لە (ئیبن و عەباسەوە)، ئەفەرموێ: (نێوان حەزرەتی ئادەم و حەزرەتی نوح هەزار ساڵ بووە)، وە (لەنێوان حەزرەتی نوح و حەزرەتی ئیبراهیم هەزار ساڵ بووە)، هەروەها لە نێوان (حەزرەتی موسا و حەزرەتی عیسا هەزار و حەوت سەد ساڵ بووە) هەروەها لە (نێوان لەدایك بوونی حەزرەتی مەسیح و لە

دایـك بـوونی حـەزرەتی موحەمـەد (ﷺ) شـەش سـەدو شەسـت سـالّ بووه)[1].

(سەرنجێك)

(موفەسیرەکان) ئەفـەموون ئـادەمیزاد لـەو مـاوەی بـەینی حـەزرەتی عیـساو حـەزرەتی (محمـد) دا پێویـستی زۆریـان هـەبوو بـۆ نـاردنی پێغەمبەران و هەروەها بۆ ڕێنوێنی کردنیان چونکە هەموو ڕێگای چاك و دادپەروەریان لێ ونبوبوو، بۆیە خوای گەورە ئەو پێغەمبـەرە نازدارەی بۆمان ڕەوانەکردو هەتا خەڵکان بیانویەکیان نەمێنێ و، هەروەها نـەوەکو بڵێن ئێمە ترسێنەرمان نەهاتۆتە ناو و کەس نـەبووە ئامۆژگاریمـان بکـاو مزێگنی بەهەشتمان پێ ببەخشێ و لە ئاگری دۆزەخ بمانترسێنێ چـونکە خوای گەورە ئەو (عوزرو) بەهانـەیان بـۆ ناهێڵێتـەوە، وەکـو ئەفـەرموێ: ﴿أَن تَقُولُواْ مَا جَآءَنَا مِنۢ بَشِيرٖ وَلَا نَذِيرٖۖ﴾ **واتە:** لەبەر ئەوەی لـە ڕۆژی قیامەتا نەڵێن لە خواوە هیچ موژدەو ترسێنەرێکمان بـۆ نـەهات، ﴿فَقَدۡ جَآءَكُم بَشِيرٞ وَنَذِيرٞۗ﴾ **واتـە:** بەڕاسـتی ئـەوا هـات بۆتـان مـوژدەدەرو ترسێنـەر ئـیتر هـیچ بیانویـەکتان نـەماوە، ﴿وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ

---

(١) بڕوانە پەرتوکی (الطبقات الکبری)، لە نووسینی (محمد بن سعد)، بەرگی/٥، لاپەڕە/٥٣، هەروەها بڕوانە تەفسیری (ئیمام فخرالدین الرازی) مەشهور بە (التفسیر الکبیر)، هەندێ کتێبی مێژووش وەکوو تأریخ (طبري) وتاریخ ئیسلامی پێشەوا (الذهبي)و زۆرانی تریش، ئەمەیان باسکردوە

(١٩) ❁ **واتە:** خوای مەزن و خاوەن توانا بەسەر هەموو شتێکا ئەتوانێ کە پێغەمبەران (سەلامی خوایان لێبێت) یەك بە شوێنی یەکا ڕەوانە بکا، چونکە خوای پەروەردگار بەسەر هەموو شتێکا دەسەڵاتدارەو بەهێزو بەتوانایە.

(حەزرەتی موسا (علیه السلام) چاکەو نیعمەتەکانی خودا وەبیر قەومەکەی دەهێنێتەوە)

(موفەسیرەکان) ئەفەرموون خوای گەورە پاش ئەوەی بەڵگەی هێنایەوە لەسەر (حەق) و ڕاستی ڕەوانەکردنی حەزرەتی (فەخری عالەم) حەزرەتی محمد (ﷺ) وە هەروەها قورئان (موناقەشەی) ئەهلی کیتابی کردو، وە هەروەها بیروبۆچونەکانی (بەنی ئیسرائیلی) ڕەت کردەوە، ئەو جارەش دوو هەڵوێستی جوولەکەکان دیاری ئەکا کە نیشانەی بسەر ڕەقی و لاملی و بێ باوەڕیانە:

١- ئینکاری کردنی نازو نیعمەتەکانی خوای گەورەیان لەبیر کردبوو کە بەسەری دا ڕشتبوون.

٢- دیسان کە باسی یاخی بوونەی جوولەکەکانمان بۆ باس ئەکاو لە فەرمانی حەزرەتی موسا (علیه السلام) دەرچوون کە فەرمانی پێ کردن بچنە ناو خاکی (فەڵەستین) و شەڕ بکەن و بجەنگێن لەگەڵ کافرەکاندا بەڵام بە قسەیان نەکردو ئەمرو فەرمانەکەیان ڕەت کردەوە، ئینجا خوای گەورە ئەم باس و خواسەی بۆ پێغەمبەری ئیسلام (ﷺ) و موسڵمانان ئەگێڕێتەوە، وە هەروەها دڵدانەوەی پێغەمبەریش ئەداتەوە بەرامبەر بە گەلەکەیدا ، وەلامی جوولەکەکانیش باس ئەکا، کە چەندەها جار

فـەرمانی خـواو پێغەمبەرەکـەیان شـکاندووەو ئینجـا لـەلای ئـەوان ئەمـە شـتێکی سرووشـتیە ، ئـەوجا هـەروەها خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِۦ يَٰقَوْمِ ٱذْكُرُواْ نِعْمَةَ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ ﴾ واتــە: ئەو کاتەیان وەبیر بێنـەوە کـە حـەزرەتی (موسـا) بـە تـاقم و گەلەکـەی خـۆی گـووت ئـەی خەڵکینـە یـادی نـازو نیعمەتـەکانی خـودا بکەنـەوە بەسەرتانەوە کە خێرو خۆشی دنیاو قیامـەتی پـێ بەخـشیون بەتایبـەتی لەدەست (فیرعەون) و دارودەستەکەی لە زوڵم و زۆرداری ڕزگاری کـردن، چونکە بێگومان دیسان حەزرەتی (موسا) سـێ بـەهرەو نیعمـەتی هـەرە گەورە بۆ قەومەکـەی واتـە گەلەکـەی بـاس دەکـاو دەستنیـشان دەکـا و پێیان ئەفەرمووێ:

یەکەم:– یادی ئەو (نیعمەتە) گەورەیە بکەنـەوە کـە خـودا پێـی داون یـەکێ لەوانـە کـە ئەفـەرمووێ: ﴿ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنۢبِيَآءَ ﴾ واتــە: ئـەو هەموو پێغەمبەرەی هەر لەناو خۆتان بۆ ناردوون واتـە لـە هـۆزی خۆتـان لە هەڵبژاردن بۆ ئەوەی ئاگادارتان بکەنەوە لەسەر ڕێگەی چاکەو خراپە، ئەمەش هەر لەبەر خراپـی جوولەکـەکان بـوو هـەرکاتێك ڕوویـان لـە خـوا وەرئەگێڕاو خوا پێغەمبەرێکی بۆ ئـەناردن[1] ، تـاکو ڕاسـتیان بکاتـەوە ، ئەمەش چـاکەیەکە کـە خـوا لەگـەڵی کـردوون و نەیویـست بـەردەوام بـن

---

(١) ڕیوایەت کراوە لە بەینی زەمانی حەزرەتی موسا و زەمانی حەزرەتی عیسادا نزیکەی (١٧٠٠) ساڵ بووە، وە لەو ماوەیەدا دەوری (هەزار کەس) لە ڕەهبەران ڕەوانەکراون کە هەموو ڕەفتاریان کردووە بە تەورات) بڕوانە تەفسیری/ نامی/ لە دانانی مامۆستا عبدالکریمی مودەڕیس/ بەرگی/٣، لاپەڕە/٢٨.

لەسەر خراپە جا هەروەها (موفەسیرەکان) هەر کاتێ پێغەمبەرێ کۆچی دوایی کردبێ پێغەمبەرێکی تر لەجێی هاتووە لە خۆتان و ئەوجا بگرە هەر لە حەزرەتی ئیبراهیمەوە (علیه السلام) زنجیرەی پێغەمبەران لەناو ئەواندا نەپچڕاوە بۆ وێنە وەکو حەزرەتی موسا و هاروونی برای و ئەوانەی لەپێش ئەوان و دوای ئەوان هاتوون هەموو پێغەمبەرەکانی (بەنی ئیسرائیل) لەدوای موسا بە گوێرەی پەرتووکی (تەورات) کارو ڕەفتاریان کردووە یا بەگوێرەی (کتێبی) سەماوی ڕەفتاریان کردووە جا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَجَعَلَكُم مُّلُوكًا﴾ **واتە:** چەندین پاشای لەناوخۆتاندا داناوە.

(ئاگادارییەك)

ووتەی (ملووك) لەم ئایەتە پیرۆزەدا بەواتای مرۆڤی بەڕێزو خانەدان بێ و یان ئەبێ (ئیخبار) بێ لەلاین موساوە (علیە السلام) بەوەی لە (موستەقبەلدا) ئەبێ ئەگەرنا لەپێش موسادا (ملوك) لە بەنی ئیسرائیلدا نەبوون، هەروەها ئەمەش دەگەڕێتەوە هەروەکو هەندێ لە زانایان ئەفەرموون (مَنْ كَانَ لَهُ بَيْتٌ وَخادم فَهُوَ مَلِك) **واتە:** هەر کەسێ خاوەن ماڵ بێ و خزمەتکارو نۆکەری هەبێ ئەمە پاشایە، یان مەبەست ئەوەیە خوا ئێوەی کردوە بە خاوەن ماڵ و سامان هەر کەسە لە ماڵی خۆی مەلیکەو وە لەگەڵ ئەوەشدا چەند کەس لە ئێوە جگە لە پێغەمبەرایەتی بوونە (مەلیك) و حوکمڕانیان لەدەست بووە وەك (سولەیمان) کە لەبەرەی (ئیسرائیل) بووە هەم پێغەمبەر بووەو هەم پاشابوو.

دووەم:- هەروەکو خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَءَاتَىٰكُم مَّا لَمْ

يُؤْتِ أَحَدًا مِّنَ الْعَالَمِينَ ﴿٢٠﴾ واته: ئەوەی بە ئێوەی بەخشیوە پێش ئێوە بەهیچ کەسێکی تری نەبەخشیوە لە جیهاندا.

سێ هەم:- ئەوەی ڕاستی بێت (موفەسیرەکان) بەحەوت جۆر تەفسیری ئەو ئایەتەی پێشوویان کردووە:

١- لەت کردنی دەریا بۆیان.

٢- لەناوبردنی (فیرعەون) و دارودەستەکەی کە دووژمنی هەرە گەورەیان بوو.

٣- باراندنی گەزۆ بەسەریاندا.

٤- هەناردنی پەڕەوڵ و شەلاقە بۆیان.

٥- دەرهێنانی دوازدە کانی بۆیان لەو بەردەی کە حەزرەتی موسا داردەستەکەی پیا ماڵی.

٦- سێبەرکردنی هەور بۆیان.

٧- پێغەمبەرایەتی و پاشایەتی کە بەهیچ گەلێکی تر نەدرابوو لەپێش ئەواندا.

ئەوجا کە حەزرەتی مووسا (سەلامی خوای لێبێت) دیسانەکە ئەو نیعمەتانەی خوای مەزنی بەرچاو خستنەوەو فەرمانی پێدان بە غەزاو تێکۆشان و جەنگ کردن لەگەڵ دووژمنی بێ ئایین کە خاکی پیرۆزی قودسی داگیرکردبوو هەروەها فەرمانی پێدان بە پاککردنەوەی ئەو خاکە لەو ستەمکارانە ، وە هەروەها بەڵێنی ئەوەشی پێدان کە خوای گەورە یارمەتیان ئەدا ئەگەر ئەوان گوێڕایەڵ بن ئینجا هەروەکو قورئان

دەفەرمووێت: ﴿ يَٰقَوْمِ ٱدْخُلُوا۟ ٱلْأَرْضَ ٱلْمُقَدَّسَةَ ٱلَّتِى كَتَبَ ٱللَّهُ لَكُمْ ﴾ **واتە:** ئەی نەوەی ئیسرائیل ئەی گەلی من ئێوە بچنە ئەو زەویە پیرۆزەوە[1] یانی (بیت المقدس) چونکە خوا نووسیویەتی بۆ ئێوە و پێتانی بەخشیوە و کردوویەتی بە نیشتمان بۆتان زۆردارە تاوانبارەکانیان لێ دەرکەن و پەلاماریان بدەن و مەترسن لێ یان چونکە خودا بەڵێنی داوە بیکا بە جێگای پێغەمبەران و ئێوە ﴿ وَلَا تَرْتَدُّوا۟ عَلَىٰٓ أَدْبَارِكُمْ فَتَنقَلِبُوا۟ خَٰسِرِينَ ﴿٢١﴾ ﴾ **واتە:** لە غەزاو(جیهاد)پاشەکشە مەکەن و مەگەڕێنەوە و لە ترسی دووژمن ڕامەکەن و مەگەڕێنەوە بەرەو دواوە چونکە زەرەرمەندی هەردوو جیهان ئەبن ﴿ قَالُوا۟ يَٰمُوسَىٰٓ إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ ﴾ (أي عظامُ الأجْسامِ طوال القَامَةِ لا قُدْرَةَ لَنَا عَلَى قِتَالِهِمْ وَهم العَمَالِقَة مِنْ بقايا عَادٍ)[2] **واتە:** ووتیان ئەی موسا بەڕاستی هەیە لەنێو ئەو زەویە پیرۆزەدا ، تاقمێکەی بەهێزو خاوەن زەبرن و چونکە پیاوەکانیان بالآ بەرزو بەهێزو بەتواناو سامناکن و پاڵەوان و گورز

---

(١) زەوی پیرۆز لە (قەتادە) ڕیوایەت کراوە بریتیی یە لە (شام و سوریە و بیت المقدس و فەلەستین) و هەندێ لە خاکی ئوردون و لوبنانیش ئەگەڕێتەوە.

(٢) هەندێ لە (موفەسیرەکان) ئەڵێن مەبەست لە (قَوماً جبارین) کۆمەڵێك لە ئادەمیزاد بوونە جەستەیان زۆر گەورە بووەو، وە زۆر درێژبوونە هەروەها زۆر زل و قامەت گەورە بوونە، هەندێکی تر گوتوویانە ئەوانە پاشماوەی گەلی (عاد) بوونەو لە هۆزی (عەمالیقە) و هەندێکی تر گوتوویانە ئەوانە نەتەوەی (عەیص)ی کوڕی ئیسحاقی کوڕی (حەزرەتی ئیبراهیم)ن و هەندێکی تریش گوتوویانە لە نەوەی ڕۆمەکانن.

بەدەستن و هەڵمەت بەرن و چاو نەترسن ئێمە دەرەقەتیان نایەێن چونکە لە توانای ئێمە دانیە جەنگیان لەگەڵدا بکەین: ﴿وَإِنَّا لَن نَّدْخُلَهَا حَتَّىٰ يَخْرُجُوا۟ مِنْهَا﴾ **واتە:** بەڕاستی ئەگەر ئەوان لەو شارو زەویەدا چوونە دەرەوە ئینجا ئەوکاتە ئێمە دەچینە ناوی ﴿فَإِن يَخْرُجُوا۟ مِنْهَا فَإِنَّا دَٰخِلُونَ ﴿٢٢﴾﴾ **واتە:** دوایی ئەگەر ئەوان لەو شارەدا چوونە دەرەوە بێ ئەوەی ئێمە تووشی جەنگ ببین دوای ئەوەی چوونە دەرەوە، بەڕاستی ئێمە ئەچینە نێو ئەو زەوییە و شارە پیرۆزە، جوولەکەکان دەیانویست سەربکەون بە ئاسانی و خۆشی بەبێ کوشتن و بڕین بە وێنەی خنکاندنی فیرعەون و لەشکرەکەی کە خوای گەورە نوقمی ناو دەریای کردن

(باسێك لەبارەی هەردوو پیاوە صاڵحەکەی بەنی ئیسرائیل)

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿قَالَ رَجُلَانِ مِنَ ٱلَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ ٱللَّهُ عَلَيْهِمَا﴾ بەڵام دووو پیاوی ئیمانداری لەخوا ترس کە خوای گەورە لە نازو نیعمەتی خواناسی و بەهرەمەندی کردبوون هەروەها (هیدایەت) و ئیمانی تەواوی پێ بەخشی بوون چونکە پشت ئەستور بوون بەیارمەتی خوداو (نەصرەتی) خودا ئەم دوو پیاوە بوون لە پیاوە (صاڵحەکانی) گەلی مووسا (علیە السلام) کە یەشوعی کوڕی نوون و

کالبی کوڕی یوقنا بوون[1]، چونکە هەردووکیان لە دوازدە نەقیبەکە بوون جا ئەم دوو پیاوە ووتیان ﴿ٱدۡخُلُواْ عَلَيۡهِمُ ٱلۡبَابَ﴾ **واتە:** لە دەروازەی شارەکەوە بچنە سەریان و لەناکاو هێرشێکی سەخت بکەنە سەریان و لێیان مەترسن کە ئەوانە بەکەلەش ئەوەندە (زل) و زەبەلاحن هەر چاویان بە ئێوە بکەوێ بێ ئەوەی شەڕتان لەگەڵ بکەن ورە بەرئەدەن و هەڵدێن و ڕائەکەن چونکە بیرو باوەڕیان لاوازە[2] ﴿فَإِذَا دَخَلۡتُمُوهُ فَإِنَّكُمۡ غَٰلِبُونَۚ﴾ **واتە:** مادام ئێوە ڕۆیشتون و چوونە ناو دەرگای شوورای شارەکەیان ئیتر ئێوە بە فەرمانی خوا زاڵ ئەبن بە سەریاناو ﴿وَعَلَى ٱللَّهِ فَتَوَكَّلُوٓاْ إِن كُنتُم مُّؤۡمِنِينَ ﴿٢٣﴾﴾ **واتە:** دەبێ بۆ ئەو سەرکەوتنەش تەنها پشت بە خوا ببەستین ئەگەر ئێوە بڕوای ڕاستەقینەتان هەیەو موسڵمانن، بەلاّم بەداخەوە ئامۆژگاری ئەو دوو پیاوە صاڵحە هیچ سوودێکەی پێ نەگەیاندن ﴿قَالُواْ يَٰمُوسَىٰٓ إِنَّا لَن نَّدۡخُلَهَآ أَبَدٗا مَّا دَامُواْ فِيهَا فَٱذۡهَبۡ أَنتَ وَرَبُّكَ فَقَٰتِلَآ إِنَّا هَٰهُنَا قَٰعِدُونَ ﴿٢٤﴾﴾ **واتە:** جوولەکەکان گوتیان ئەی (موسا) ئێمە هەرگیز قەت ناچینە ناو ئەو شارە تاکو ئەوانەی تێدابێ، تۆ خۆت و پەروەردگاری خۆت بچن شەڕیان لەگەڵ بکەن ئێمە لێرەدا دانیشتوینەو ئینتیزاری چاوەڕێ ی ئەنجامی جەنگی ئێوە ئەکەین.

---

(١) بڕوانە تەفسیری (ئیمامی قورتبی) بەرگی/٤، لاپەڕە/٧٥.

(٢) بەلاّم جوولەکەکان بەوەش پەندیان وەرنەگرت و هەر لەسەر ترسنۆکی خۆیان بەردەوام بوون.

(**سەرنجێکی گرنگ**)

چەند وەڵامێکی چاك و جوان بوو کە هاوەڵەکانی حەزرەت (ﷺ) دایان ناوە بەرامبەر بە پێغەمبەر (ﷺ) کاتێ وتووێژی لەگەڵدا کردن لە ڕۆژی (بەدردا) بۆ شەڕکردن لەگەڵ قورەیشییەکاندا ئینجا چەند دڵی پێغەمبەریان (ﷺ) خۆشکرد و خوا (ئەجرو) پاداشتیان بداتەوە، جا بێگومان یەکەم جار لەم بارەیەوە پێغەمبەر (ﷺ) موهاجیرەکانی دواندو فەرمووی ئێوە چی دەڵێن ئەوجا ئەوانیش قسەی باشیان کرد بەتایبەتی حەزرەتی (ئەبو بەکرو عومەرو میقدادی کوڕی عەمر) فەرموویان ئەی پێغەمبەری خۆشەویست تۆ چی بکەیت ئێمە لەگەڵتاین، ئینجا پێغەمبەر (ﷺ) ڕووی کردە ئەنصاریەکان و فەرمووی ئێوە چی دەڵێن ئینجا (سەعدی کوڕی مەعاز) هەڵساو فەرمووی ئەی پێغەمبەر (ﷺ) من لە جیاتی (ئەنصارەکان) وەڵامت ئەدەمەوە ئەوجا وەڵامی (سەعد) لە ڕۆژی (بەدر) بۆ پێغەمبەر (ﷺ) ئەمەبوو گووتی سوێند بەو زاتەی تۆی بە ڕاست و ڕەوا ناردووە ئەگەر بچیە نێو دەریاوە ئێمەش بەپەلە خۆمانی تێدەخەین.

ئینجا میقدادی کوڕی عمرو هەڵساو ووتی: (فَقَالَ يا رَسُول الله (ﷺ) أمضي لَما أمَرَكَ الله فَنَحْنُ فوالله لا نَقُول لَكَ كما قَالَتْ بَنو إسرائيل لموسى (عليه السلام) ﴿فَٱذْهَبْ أَنتَ وَرَبُّكَ فَقَـٰتِلَآ إِنَّا هَـٰهُنَا قَـٰعِدُونَ ﴾

وَلَكن نَقُولُ إذْهَبْ أنْتَ وَرَبُّكَ فقَاتِلا إنا مَعَكُما مُقاتِلُون [1]، **واتـه:** ئـەی پێغەمبـەری خـوا (ﷺ) لەسـەر ئـەوە بـڕۆ کـە خـوا پیـشانی دایـت ئێمـە لەگەڵتاین بەخوا قەت پێت ناڵێین وەکو (بەنی ئیسرائیل) کـە ووتیـان بـە حەزرەتی مووسا (سەلامی خوای لێبێت) بـڕۆ خـۆت و خوایەکـەت شـەڕو جەنگ بکەن ئێمە لێرە دانیشتووین ، بـەڵام ئێمـە ئـەڵێین پـشت بـە خـوا بجەنگەو ئێمەش لەگەڵتا جەنگ ئەکەین، ئینجا کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) ئـەم قسانەی بیست[2]، ڕەنگی پیرۆزی ڕۆشـن بوەیـەوە وە زۆر دڵخـۆش بـوو، وە دوعای خێری بۆ کردن ئەوجا لە پاشان فەرمووی (فَسِيرُوا عَلَى بَرَكَةِ اللهِ) **واته:** دە برۆن لەسەر پیت و بەرەکەتی خودا..)

---

(١) رواهُ أحمد والنسائي وابن حبان، بڕوانە (پەڕتوکی سیرەت و ژیاننامەی زاتی ڕەهبەر) ، لە نووسینی (عبدالرحمن مەلا طە عبدالعزیز)، بەرگی یەکەم، لاپەڕە/٥٦٦.

(٢) ئەم قسانەی بیست لەو بەڕێزانە و حەزرەتی ئەبوبەکر و عومەرو میقدادی کوڕی عەمرو سەعدی کوڕی مەعاز، (ڕەزای خوای لێبێت) چونکە زۆر بە مەردانە وەڵامی پێغەمبەریان دایەوە، ووتاریان خوێندەوەو لەو کاتە تەنگاویەدا، بڕوانە هەمان سەرچاوەی پێشوو.

دوعاو پاڕانەوەی حەزرەتی موسا (علیه السلام) له جووله‌كه‌كان

خاوەنی تەفسیری ڕەوان[1]، شتێکی جوانی نووسیوە لەبارەی بێ شەرمی و بێ ئەدەبی بەرامبەر خوای پەروەردگار و پێغەمبەرەکەیان حەزرەتی موسا (سەلامی خوای لێبێت) کە ئەمەش دەقەکەیەتی (جوولەکەکان) بەڕاستی ئەم هەڵوێستەیان ئەوپەڕی بێ ئەدەبی و بێ عەقڵی و ترسنۆکی و بێ باوەڕی تێدایە بەڵام ئەمە لەوان چاوەڕوان کراو بوو چونکە گەلێك دوای خوا پەرستی دەست بکەن بە گوێرەکە پەرستن، ئینجا ئەم هەموو بوختان و پڕوپاگەندە بۆ پێغەمبەرەکانیان بکەن، وە ئەزیەتیان بدەن و ڕاوەدوویان بنێن و بیانکوژن دڵڕەق و بێ وادەو بەڵێن بن هەڵبەتە ئەو جۆرە هەڵوێستانەشیان لێ چاوەڕوان کراوە، چونکە بێگومان قورئانی پیرۆز لەزۆر جێگادا باسی بەدڕەوشتی و دڵ ڕەقی و پەیمان شکێنی جوولەکەکانی کردووەو تۆمار کراوە، بۆ پەندو عیبرەت بۆمان دەگێڕێتەوە، جا هەروەها حەزرەتی (موسا علیه السلام) زۆر بەو هەڵوێستەیان ناڕەحەت بوو کە بەرامبەر پەروەردگارو حەزرەتی مووسایان (علیه السلام) کردن ئینجا ڕقی لێ هەڵسان وە خۆی بە شەرمەزاری قاپی پەروەردگار زانی ئینجا ڕووی کردە بارەگای یەزدان و (عوزری) هێنایەوەو خەم و خەفەتی خۆی دەربڕی و فەرمووی ﴿ قَالَ

(١)بڕوانە تەفسیری ڕەوان بۆ لێکدانەوەی واتاکانی قورئان، لە نووسینی مەلا محمودی کەلالەیی، بەرگی/٦، لاپەڕە/٣٦٦، لەگەڵ دەستکاری.

﴿ رَبِّ إِنِّي لَآ أَمۡلِكُ إِلَّا نَفۡسِي وَأَخِيۖ ﴾ **واتـه:** حـەزرەتی موسـا فـەرمووی پەروەردگارم خـۆت دەزانـی کـە بەڕاسـتی مـن تـەنها دەسـەڵاتی خـۆم و براکەمم هەیە چونکە ئێمە دەرەقـەتی ئـەوانی تـر نایـەن ﴿ فَٱفۡرُقۡ بَيۡنَنَا وَبَيۡنَ ٱلۡقَوۡمِ ٱلۡفَٰسِقِينَ ﴿٢٥﴾ ﴾ **واته:** خودایـه مـن و براکـەم مەبەسـتی هارونه لەگەڵ (فاسق) و سەرپێچی کەر جیابکەرەوە، واتە داواکـارین کـە ئێمە جیا بکەیتەوە لەو خەڵکە تاوانکارو لـە سـنوور دەرچـوو و تـرازاوە، بەهۆی ئەوانەوە لە ئێمەش زویر مەبە، ئینجا خوای مەزن دوعـاو نزاکـەی وەرگـرت و بـەم ڕەنگـە فـەرمووی ﴿ قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيۡهِمۡۛ أَرۡبَعِينَ سَنَةٗۛ يَتِيهُونَ فِي ٱلۡأَرۡضِۚ فَلَا تَأۡسَ عَلَى ٱلۡقَوۡمِ ٱلۡفَٰسِقِينَ ﴿٢٦﴾ ﴾

واته: خوای گەورە وەڵامی حـەزرەتی موسـای دایـەوە و فـەرمووی تـاکو چل ساڵ ئەو زەویە پیرۆزە واتە (قودس) لێیان حەرامەو قەدەغەیە نـابێ ئەوانە بچنە ناوی، ئەوانە لەو بیابانەدا لـە ئـەرزی (سـینادا) بـسوڕێنەوەو ئەمینێنەوە تاکو چل ساڵ بەڕەڵا ئەبن و هاتوچۆ ئەکـەن و نـاتوانن لێـی دەربچن چونکە بۆ هەر لایەك بچن ڕێگـە دەرناکـەن و ناچـار ئەگەڕێنـەوە شوێنەکەی خۆیان و سەر لێ شـێواون چـونکە ئەوانـە بەڕاسـتی (ئـیبن و عەباس) دەڵێ شـەوانە دەڕۆیشتن بـەڵام کـە ڕۆژیـان لـێ دەبـۆوە سـەیر دەکەن هەر لە جێگای خۆیـانن چـل سـاڵە ئـەو کـارە دەکـەن شایـستەی سزای خوان بۆ ماوەی چل ساڵ کە ئەم مرۆڤانە یان لە ژیانـدا نـامێنن وە یان ئەوەندە پیرو لاوازو پەککەوتە ئەبن ئینجا بەکەڵکی غەزاو جیهـادیش نایەن چونکە لەو ماوەیەدا زۆربەیان مردن و ئینجا لە کۆتایی ئایەتەکـەدا

خوا ئەفەرمووێ: (ئەی مووسا تۆ خەفەت بۆ گەل و (نەتەوەکەت) مەخۆ لەسەر کارەساتێ کە دێت بەسەر ئەو (قەومە) واتە ئەو گەلە لە فەرمان دەرچووانەدا.

(چەند ئاگادارییەك)

١- لەبن سێبەری ئەم ئایەتانەی پێشوودا (موفەسیرەکان) [1] ئەفەرموون، لە ماوەی ئەو چل ساڵەدا کە بەنی (ئیسرائیلیەکان) بەسەر گەردانی و سەر لێ شێواوی بەخاکەکەی دەشتی سینادا دەسووڕانەوە سەروبەری خۆیان دەرنەدەکرد (قیمەت) و نرخێکی جیهانیان نەبوو چونکە بێگومان تۆڵەو سزای پەروەردگار بوو بۆیان کە ئەوەندە بێ عەقڵ و نەفام بوون لەگەڵ ئەو هەموو (موعجیزانەی) پیشانیان دراو باوەڕیان بە پەیامی خودا نەکرد، هەروەها وێڕای ئەو ژمارە زۆریان کە (شەش سەد) هەزار کەس بوونە هەرچەند کردیان لەخۆیان ڕانەدیت بچن لەگەڵ دانیشتوانی شارەکە بجەنگن و لە وڵاتی خۆیان دەریان بکەن چونکە (کافر) و ستەمکار بوون بۆیە قەومەکەی مووسا توشی ئەو هەموو ناخۆشیەو نەهامەتیەی کردن و ئەوجا بێگومان لە سزای خودا پێویستە پەندو ئامۆژگاری زۆر هەیە بۆ خاوەن عەقڵان و گەلانی ژێر دەستەو چەوساوە پێویستە سوودی لێ وەرگرن.

٢- هەندێکی تر لە زانایانی (تەفسیر) ئەفەرموون: بۆ ماوەی (چل

---

(١) سوود لەم تەفسیرانە وەرگیراوە: ١- (تفسیر المنار) محمد رشید رضا. ٢- تفسیر المنیر - دکتور وهبە الزوحیلی. ٣- تەفسیری نامی- مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەریس).

سالّ) قەومی بەنی ئسیرائیل لە ئەرزی (سینا)ی ووشکی بیٚ ئاوی بیٚ کشتوکالّدا مانەوە، ئینجا لەو ماوەیەدا هەرچەند دەیانویست لەو خاك و وولاّتەدا دەرچن بەلاّم بۆیان نەدەکراو ڕیٚك نەدەکەوت، وەو لەگەلّ هەندیٚشدا خوای مەزن چاکەی لەگەلّدا ئەکردن، و هەورو سیٚبەری ئەکرد بە سەریانا لەکاتی گەرمادا، هەروەها ئاویان لەو بەردانەوە بۆ دەرئەچوو کە حەزرەتی مووسا (عليه السلام) عەساکەی خۆی لیٚ دابوو، وە هەروەها خواردەمەنیان (گەزۆ)و پەلّەوەڕی (شەلاقە) بوو، وە ئەو نازو نیعەمەتەشیان هەر لەبەر پایەو شەرەفی حەزرەتی مووسا و هاروونی برای بوو (سەلاّت و سەلامی خوایان لیٚ بیٚت).

٣- هەندیٚ لە (موفەسیرەکان) ئەفەرموون ئەم (ئایەتە) ئاماژەیە بۆ دوعاو نزاکەی حەزرەتی مووسا کە دەفەرمووێ ﴿فَٱفۡرُقۡ بَيۡنَنَا﴾ واتە مەبەست لەمە لەیەك جیابوونەوەیە ، یانی خوایە ئیٚمە بمریٚنەو لەکۆلّ ئەوانەمان بکەوە کە بەنی ئیسرائیلینە و ئەوجا دوعاکەی حەزرەتی مووسا قەبوولّ بوو هەروەکو لە تەفسیری (المنير) دا ئەفەرمووێ: (وَماتَ هارون في إلتيه وماتَ مُوسى بَعْدَهُ فيه بِسَنَةٍ) **واتە:** حەزرەتی هاروون لە سارای (ئیلتیەی سینادا) لە زەمانی سەرگەردانی قەومەکەیدا وەفاتی کردوو مرد، وە لەدوای ئەویشدا حەزرەتی مووساش دوای سالّیٚك کۆچی دوایی کرد (سەلاّت و سەلامی خوایان لیٚبیٚت).

٤- وە لە ڕووداوی وەفاتی حەزرەتی مووسادا چەند فەرموودەیەی (صەحیح) هاتووە ، یەکەم ئیمامی بوخاری لە عەبدوللاّی کوڕی عەباسەوە (ڕەزای خوایان لیٚبیٚت) کەوا لە پیٚغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی

(فریشتەی گیان کێشان لەلایەن خوای گەورەوە ڕەوانە کرا بۆلای مووسا (عليه السلام) تاکو گیانی بکێشێ کاتێك هاتە لای حەزرەتی مووسا (سەلامی خوای لێبێت) دەری کردو پاڵی پێوەنا فریشتە گەڕایەوە بۆ لای پەروەردگار (جَلَّ جَلالُهُ) فەرمووی منت ناردووە بۆلای بەندەیەکی خۆت کە نایەوێت بمرێت، خوای گەورە فەرمووی بڕۆرەوە بۆلای و پێی بڵێ با دەستی لەسەر پشتی گایەك بگێڕێت دەستی بەسەر چەند مووی گایەکە کەوت (ئەوەندە ساڵەی تر تەمەنی درێژ دەکەم، فەرمووی ئەی پەروەردگار ئەدی پاش ئەوە؟ فەرمووی ئینجا دەمرێت حەزرەتی مووسا فەرمووی دەی کەواتە ئێستا بەڵام داوای لە خوای گەورە کرد نزیکی کردەوە تا بەرد هاوێژێك لە دوور خاکی پیرۆز گیانی دەرچوو (ملك الموت) ڕوحی کێشا، هەروەها ئەبو هورەیرەش (ڕەزای خوای لێبێت) ئەڵێ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی (فَلَوْ كُنْتُ ثُمَّ لأرَيْتَكُمْ قَبْرَهُ إلى جانبِ الطَّريق تَحْتَ الكَثيبِ الأحْمرِ)[1]، **واتە:** ئەگەر بچینە ئەو ناوەوەو بمێنم ئەوا گۆڕی مووساتان نیشان ئەدەم لەسەر لای تەپۆلکە سوورەکە.

(**پاشکۆ**)

زۆربەی (موفەسیرەکان) ئەڵێن پێش ئەوەی حەزرەتی مووسا (سەلامی خوای لێبێت) کۆچی دوایی بکات وەسیەتی کرد بۆ (یوشع) ی کوڕی نوون فەرمووی لەپاش من گەنجەکانی بەنی ئیسرائیل ببە بۆ جەنگ لەگەڵ (جەبابرەکان) شەڕ بکەن و تا لە (بيت المقدس) دا دەریان

---

(١) رواه البخاري ومسلم في صحيحيهما.

بکەن و ڕاویان بنێن و بنبڕیان بکەن ئەوجا (فیعلن) لە پاش وەفاتی حەزرەتی مووسادا (سەلامی خوای لێبێت) بە سێ مانگ حەزرەتی (یوشع) کە ناودار بوو بە پاڵەوانی ئیسرائیل وە هەروەها خوشکەزای حەزرەتی مووسابوو، جگە لەمانەش فەقێ و قوتابی حەزرەتی مووسا بووە، ئەوکاتە حەزرەتی (یوشع) تەمەنی لە (چل)ساڵ تێپەڕی بوو ئینجا کرا بە پێغەمبەریان و (وەحی) بۆهات و فەرمانی پێکرا بە جەنگ کردن لەگەڵ (جەبابرەکاندا) خوای گەورە فەرمانی (جیهادی) پێ داو لەگەڵ سوپای (بەنی ئیسرائیلدا) لەگەڵ دوازدە (نەقیبەکاندا) تەشریفی بۆ (جیهاد) چوو، ئینجا یەکەم جار شاری (اریحا) ی گرت و (قودس)ی پیرۆزی پاك کردەوە لە (کافرو جەبابرەکان) و زۆر ولآتیشی داگیرکرد لە دەستی (کافرەکان) ڕزگاری کرد، خوای گەورە گەلێ (موعجیزەی) پێ بەخشی یەکێ لەوانە ئەو ڕۆژەی کە جەنگ دەستی پێکرد ڕۆژی (هەینی) بوو ڕۆژ بە فەرمانی خوا ڕاوەستاو ڕووناکیەکەی بەردەوام بوو تا حەزرەتی یوشع و (بەنی ئیسرائیلیەکان) لە شەڕەکە بوونەوە، وەکو پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: (إنّ الشّمْسَ لَمْ تُحْبَسْ عَلَى بَشرٍ إلاّ ليوشع لَيالِيَ سَارَ إِلَى بَيْتِ المَقدّسِ)[1]، **واتە:** خۆر بە هیچ کەسێك بەند نەکراوە بۆ حەزرەتی یوشەع نەبێت ئەویش ئەو شەوانە کە بەرەو (بيت المقدس) دەڕۆیشت بۆ (جیهاد).

---

(١) رواه أحمد في المسند/٢/٣٢٥.

(قِصّة قابيل وهابيل، واتە سەرگوزشتەی قابی و هابیل)[1]

هەندێ لە (موفەسیرەکان) پێش ئەوەی ڕاڤەی ئایەتەکان بکەن ئەم پێشەکییەیان نووسیوە، جا هەروەها خوای گەورە لە ئایەتەکانی پێشوودا باسی جوولەکەکان و شکاندنی پەیمان و بەپێی ئەوانی کرد ئێستاش باسی ستەمی کوڕێکی حەزرەتی باوکە ئادەممان بۆ ئەکا، کە (حەسوودی) واتە ئیرەیی پێ بردووەو ئەوەش لەبیر مەکە ئەی پێغەمبەر (ﷺ) ئەو جوولەکانە نیازی کوشتنی تۆیان کرد، وە ئەبێ ئەوەش بزانرێ ئەو کارە ناڕەوایانە کۆنەو تازە پەیدا نەبوون لەوانەوە، بەڵکو ئەوان لەوەو پێش پێغەمبەرەکانی خۆیان کوشتووە، بەر لەوانیش بۆ یەکەمجار کوڕێکی حەزرەتی ئادەم بە ناڕەوا برایەکی خۆی کوشت کوژراوەکە سەرکەوتنی بەدەست هێناو تاوانەکەی لەسەر خۆی هەڵگرت و لایداو چووە ناو بەهەشتەوە، بکوژەکەشی بە تاوانباری و مامەڵەیەکی زیانکردووی هەردوو دنیاوە گەڕایەوە ، یانی (خسر الدُنیا والآخرە) ، ئەوجا لەبەر ئەوەی تاوان و خراپەکردن کۆنەو تازە نییە، تۆش ئەی پێغەمبەر (ﷺ) دڵگران مەبە لەسەر پیلانی دووژمنانی خۆت، باسی ڕووداوی دڵتەزێنی نێوان ئەو دوو کوڕەی حەزرەتی ئادەمیان بەسەردا بخوێنەرەوە و بۆیان ڕوون بکەرەوە، هەروەکو خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَٱتۡلُ عَلَيۡهِمۡ نَبَأَ ٱبۡنَيۡ ءَادَمَ بِٱلۡحَقِّ﴾ (أي أقرأ يا أيّها

---

(١) لە سیفری تەکیون ئیصحاح ی کۆن قابیل ناوی (قاین بووە)، بەڵام هابیل بەناوی خۆی بووە.

الرّسول عَلَى هؤلاءِ اليهود الحاسدين لَكَ خَبر وقِصّه هابيل وقابيل أبنى آدم (ع) تلاوةً مُتلبسةً بالصّدق والصِّحة) **واتە:** ئەی پێغەمبەر (ﷺ) بخوێنەوە بەسەر خاوەن نامەکان و (ئەسحابەکنتا) واتە یارەکانتا وە یا بەسەر ئەو کەسانەدا کە دەتەوێ بێنە سەر ڕێگای ڕاست، ڕووداوی مابەینی دوو کوڕەکەی حەزرەتی ئادەم (ﷺ) کە (قابیل و هابیل) بوونە.

(**سەرنجێك**)

جوولەکەکان هەروەها بێگومان هەرچەندە خوای گەورە لە قورئاندا باسی کات و جێگاو ناوی ئەو دوو کوڕانەی باوکە ئادەمی بە ئاشکرا نەبردووە، بەڵام زۆر لە زانایان و مێژوو نووسان و عولەمایانی تەفسیر[1]، ووتویانە ئەو دوو کوڕە بریتین لە (قابیل) و (هابیل) بەڵام (إبن کثیر) لە تەفسیرەکەیدا وە لە کتێبی (البدایە والنهایە)دا[2]، لە فەرموودەیەکی باوەڕپێکراو بەم شێوەیە باسی کردووە، ئەمەش دەقەکەیەتی بە عەرەبی: (عَنْ إبن عباسٍ وَعَنْ إبن مَسعودٍ (رضي الله عنهما) وَعَنْ ناسٍ مِن الصَحابةِ (أن آدَمَ (عليه السلام) كانَ يُزَوِّجُ ذَكَرَ كلّ بَطْنٍ بِأُنثَى البَطْنِ الأُخرى وَأنّ هابيلَ أرادَ أن يتزوج بأخت قابيلَ وكان أكبرَ من هابيل وَأختُ قابيلَ أحْسنُ فأرادَ قابيلُ أنْ يستأثرَ بِهَا عَلَى أخيهِ وَأمره آدم (عليه السلام) أن يزوّجهُ إياها

---

(١) زۆربەی (تەفسیرەکان) باسیان کردووە، وەکو تەفسیری (طبری و تەفسیری فخرالدین الرازی مەشهور بە (التفسیر الکبیر) و إبن کثیر (روح البیان) و (روح المعان) و (بسیط) و (منیر) و (کشاف) و بیضاوی (بحر ونهر) و خازن و ....هتد).

(٢) بڕوانە کتێبی (البدایة والنهایة) للحافظ (إبن کثیر الدمشقي) بەرگی/١، لاپەڕە/١١٥، وە هەروەها بڕوانە تأریخ الطبري، بەرگی/٦، لاپەڕە/٨٨).

فَأبى فَأمرهما أنْ يُقرّبا قُرباناً وَذَهَبَ آدمُ لِيُحّجَ إلى مكّة واستحفَظ السّموات عَلَى بنيه فَأبيْنَ وَالأرضَين والجِبالَ فَأبْيَنَ فتقبَّلَ قابيلُ بحفْظِ ذَلكَ فلّما ذَهَبَ آدمُ قَرّبا قُربانَهُمَا فقرّبَ هَابيلُ جَذْعَةً سَمينةً وكانَ صَاحبَ غَنَمٍ، وَقَرّبَ قابيلُ حِزْمةً مِنْ زَرْعٍ مِنْ رديءِ زَرْعِه فَنَزَلَتْ نارٌ فأكَلَتْ قُربانَ هابيلَ وتركتْ قُربانَ قابيلَ فَغَضَبَ وَقَالَ لأقْتُلَنَكَ حَتّى لا تَنْكحَ أُخْتِي فَقَالَ ﴿ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ ٱللَّهُ مِنَ ٱلْمُتَّقِينَ ﴾ وَفِي روايةٍ فَغَضَبَ قابيلُ عِندها وَضَربَهُ بحديدةٍ كانَتْ مَعَهُ فَقَتَلَهُ ، وَقيل إنّهُ قَتَلَهُ بِصَخْرةٍ رَمَاهَا عَلَى رَأسِه وَهُوَ نائمٌ فَشَدَخْتْهُ وقيل بَل خَنَقَهُ خَنْقاً شَديداً وَعضّا كما تَفْعَلُ السّباعُ فَماتَ، وَاللهُ أعْلَمُ)، **واته:** ئیبن و عەباس لە ئیبن و مەسعودەوە (ڕەزای خوایان لێبێت) ئەویش لە هەندێ لە هاوەڵانی پێغەمبەرەوە (ﷺ) دەگێڕنەوە کە حەزرەتی ئادەم (سەلامی خوای لێبێت) هەموو کوڕێکی خۆی کچی سگی دوای ئەوی لێ مارەدەکرد (چونکە ناچار بوو هیچ (بەشەری) دیکە لەسەر زەوی نەبوو) ئینجا هابیل دەیویست خوشکی قابیل لەخۆی مارە بکرێ بەڵام (قابیل) لە (هابیل) گەورەتر بوو هەروەها خوشکی (هابیل)یش باشتر بوو، قابیل ویستی کە خۆشەویستی خۆی بخاتە دڵی خوشکەکەیەوە بەسەر براکەیدا ئادەم (سەلامی خوای لێبێت) فەرمانی پێکرد کە ئەویان مارە بکات بەڵام ئەو (قەبوڵی) نەکردو ڕازی نەبوو لەبەر ئەو گوێڕایەڵی نەکردنەیان حەزرەتی ئادەم (سەلامی خوای لێبێت) فەرمانی پێکردن کە هەر یەکەیان (قوربانیەك) بکەن ئینجا حەزرەتی ئادەم ڕۆیشت بۆ (مەککە) بەمەبەستی (حەج کردن) ئەوجا کاتێ ئادەم تەشریفی ڕۆیشت بۆ (حەج) ئەوانیش دەستیان کرد بە ئەنجامدانی

قوربانیەکانیان و هابیل کە خاوەنی مەڕو ماڵات بوو بەرانێکی قەڵەوی کرد بە قوربانی و (قابلیش) خاوەنی (فەلاحەت) و کشتوکاڵ بوو چوو چەپکەیەك کشتوکاڵی خراپی کرد بە قوربانی ئینجا ئاگرێك[1] بەفرەمانی خودا نازل بوو و داکەوت و قوربانیەکەی هابیلی خواردو خوا لێی قەبوڵ کرد، بەڵام قوربانیەکەی (قابیلی) وەلا ناو گوێی پێ ندا خوای گەورە وەری نەگرت ئەوجا لێرە (قابیل) تووڕە بوو گووتی دەتکوژم[2] بۆ ئەوەی خوشکەکەم مارە نەکەیت و بۆخۆم بێت[3] هابیلیش گووتی (خوا تەنیا لە پارێزگاران قەبوڵ دەکات)، وە لە ڕیوایەتێکدا ئەڵێت کە ئەم قسەیەی ووت قابیل تووڕەبوو ئاسنەکەی کە پێی بوو کێشای بەسەریداو کوشتی، وە هەروەها گووتراوە بە (بەردێك) کوشتویەتی کە بۆی فڕیدراوەو کێشاویەتی بەسەری دا لە کاتێکدا ئەو لە خەوا بووە، هەروەها گووتراوە زۆر بە توندی خنکاندویەتی و پاشان بە گاز لێگرتن، وەك شێر هەموو لا شەو جەستەی هەلا هەلا واتە پارچە پارچە کردووەو بەمەش مردووە خوای گەورە زاناترە هەروەك خوای گەورە ئەو باسەمان

---

(١) هەندێ لە (موفەسیران) ئەڵێن: نورێك بوەو قوربانیەکە بەرزکردۆتەوە بۆ ئاسمان، هەندێکی تر ئەڵێن ئاگرێکی سپی بێ دووکەڵ لە (غەیبەوە) دەهات و خێرەکەی دەخواردو خاوەنەکەی دڵخۆش دەبوو.

(٢) موفەسیرەکان/ ئەڵێن هابیل/ گوتی براڵە بۆ دەمکوژی من چ گوناح و (خەتایەکم) هەیە.

(٣) ئەوجا (حەزرەتی ئادەم) و حەواش (سەڵات و سەلامی خوایان لێبێت) گوتیان کوڕم خوشکت پێت ناشێت بەپێی شەریعەتی خواوە.

بۆ ڕوون ئەکاتـەوەو دەفـەرمووێت: ﴿ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ ٱلْآخَرِ ﴾ (وذكـرهم بهـذه القِـصّة حـين قَـرّبَ كُـلُّ واحـدٍ قربانهُ فتقبل اللهُ قُرْبانَ هَابيلَ لـصفاءِ نيتـهِ ولَـمْ يتَقبـلْ قُربـانَ –قابيـلَ– لأنّهُ سَخطَ عَلىَ حُكْم اللهِ) **واته:** ئەوە بوو کێشەکیان هـەبوو، بـۆ یـەکلایی کردنــەوە باوکیـان ووتــی بـا هەریەکـەتان قوربانییـەك بکـات ، ئـەوەبوو قوربانیەکە لە یەکێکیان کە خواناس بوو لەسەر (حەق بـوو) کـە ئـەویش (هابیل) بوو لێی وەرگیرا، وە لـەوەی تریـان (قابیـل) وەرنـەگیرا چـونکە (حەســوود) و خوانــەناس بــوو هــەروەها مرۆیــەکی کەللــەڕەق و لــە خوانـەترس بـوو، جـا هـەروەها عەبـدوڵلای کـوڕی عومـەر دەفـەرمووێت: (هابیل باشترین مـاڵی خـۆی بەخشی و بـەخت کـرد ئـەوجا خـواش لێـی وەرگرت بەلاّم قابیل خراپترین ماڵی خۆی بەخت کـرد و خـوای گـەورەش ڕەتیکردەوەو لێـی قـەبوڵ نـەکرد و، وەری نـەگرت ﴿ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ ﴾ **واته:** ئینجا قابیل بـە تووڕەییـەوە بـە براکـەی ووت مـادام وایـە مـن هـەر دەتکـوژم، ئــەی چــۆن خێرەکــەی مــن وەرنــەگیرا؟ جـا خــوای گــەورە دەفەرمووێت: ﴿ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ ٱللَّهُ مِنَ ٱلْمُتَّقِينَ ﴿٢٧﴾ ﴾ **واته:** ئەویش لە وەلاّمــی هەڕەشــەکەیدا ووتــی خــوای گــەورە تــەنها خێــرو قوربــانی لــە پارێزگارو دینداران وەردەگرێ، ئەوجا هابیل لەوەلاّمـدا فـەرمووی ﴿ لَئِنۢ بَسَطتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي ﴾ **واته:** وەڵلاهی ئەگەر تۆش دەسـت بـۆمن درێـژ بکەیت کە بمکـوژی بـەبێ تـاوان ﴿ مَآ أَنَا۠ بِبَاسِطٖ يَدِيَ إِلَيۡكَ لِأَقۡتُلَكَ ﴾

واته: من هەرگیز لەوانە نیم کە دەستدرێژ بکەم بۆ لای تۆ بۆ ئەوەی بتکوژم ﴿إِنِّيٓ أَخَافُ ٱللَّهَ رَبَّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ٢٨﴾ **واته:** بەڕاستی من لەخودای پەروەردگاری جیهانیان دەترسم کە کەسێك بە ناهەق بکوژم ﴿إِنِّيٓ أُرِيدُ أَن تَبُوٓأَ بِإِثۡمِي وَإِثۡمِكَ﴾ (أي إني أريد أن أكون مظلوماً لاَظالماً) **واته:** من بەم دەستدرێژی نەکردنەم، دەمەوێت تاوانەکانی خۆم بدەم بە ئەستۆی تۆداو، لەگەڵ تاوانەکانی خۆتا ببنە بارێکی سەنگین لەسەرت یانی ئەمەوێ ستەم لێکراویم نەك ستەمکار ﴿فَتَكُونَ مِنۡ أَصۡحَٰبِ ٱلنَّارِۚ وَذَٰلِكَ جَزَٰٓؤُاْ ٱلظَّٰلِمِينَ ٢٩﴾ **واته:** بەو هۆیەوە ببیتە هاوڕێی دۆزەخ هەر ئەوەشە پاداشتی زاڵم و ستەمکاران، جا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَطَوَّعَتۡ لَهُۥ نَفۡسُهُۥ قَتۡلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُۥ فَأَصۡبَحَ مِنَ ٱلۡخَٰسِرِينَ ٣٠﴾ (أي زَينتْ لهُ نفسهُ وَحسَّنت لهُ قتلَ أخيه فقتلهُ فَخسر وشقي خسر الدّنيا والآخرة) **واته:** قابیل لە جیاتی پاشەگەز بێتەوە، واتە پەشیمان بێتەوە، واز لەو بیرە خراپە بێنێ، بەلاّم نەفسەکەی کوشتنی براکەی ئاسان کرد بۆی و لەپێش چاوی شیرینی کرد، هەروەها بەگوێی نەفسەکەی کردوو براکەی خۆی (کوشت) ئیتر بەم کردەوەیە ڕەنج بەخەسار بوو لەدنیاو لەقیامەتدا، ئەوجا بێگومان قابیل بەو کارە زۆر خەجاڵەت بوو هەروەها ڕووڕەشی قاپی خوا بوو چونکە براکەی کە پشتیوانی بوو لە دەستی داو هەم بۆ یەکەم جار بێ ئەمری خوا لەلایەن بەرەی (ئەولادی) ئادەمەوە لەسەر پشتی زەوی کراو،

ئەوجا نەیئەزانی چ لە تەرمەکەی بکات و چۆنی وەشارێ، بە (ڕیوایەتێك) دەڵێن تا چل ڕۆژ هەر بە کۆڵیەوە بوو دەیگێڕا، زۆری پێوە نارەحەت بوو، مەرگی خۆی بە ئاوات دەخواست، دیمەنی مردووش بەتایبەت کوژراو بێ خەڵك نایەوێ تەماشای بکا چونکە زۆر بە (سامە)، ئەوجا ئەو (تەرمە) هەروا ماوە تاکو خوا پیشانی دا کە چۆنی بشارێتەوەو ژێر خاکی بکات، ﴿ فَبَعَثَ ٱللَّهُ غُرَابًا يَبۡحَثُ فِي ٱلۡأَرۡضِ لِيُرِيَهُۥ كَيۡفَ يُوَٰرِي سَوۡءَةَ أَخِيهِۚ ﴾ **واتە:** لە ناکاوێك خوای گەورە قەلەڕەشێکی نارد لەپێش چاوی قابیل دەستی کرد بە دەندوك لە زەوی دان و ئەرزی هەڵکەند (قابیل) هەر سەیری دەکردو بەلایەوە (زۆر عەجایب) بوو قەلەڕەشەکە قۆرتێکی هەڵکەند و چوو قەلەڕەشێکی مردار بووی هێناو لەپێش چاوی (قابیل) خستیە قۆرتەکەوە و گڵی وەسەردا، جا بەڕاستی ناردنی ئەو قەلە ڕەشە بۆ ئەوەبوو خوا نیشانی ئەو کوڕەی ئادەم بدا بە چ جۆرێ بیشارێتەوە تەرمەکەو لاشەی براکەی خۆی[1]، بەڵام زۆریش لە (موفەسیرەکان) ئەڵێن خودا دوو قەلەڕەشی هەنارد لەبەر چاوی قابیل بەشەڕ هاتن یەکێکیان/ یەکێکانی (کوشت) و خاکی هەڵکەندو کوژراوەکەی خستە ناوی و خۆڵی بەسەرداکرد، ئەوجا ئەو کاتە قابیل هاتەوە هۆش خۆی ﴿ قَالَ يَٰوَيۡلَتَىٰٓ أَعَجَزۡتُ أَنۡ أَكُونَ مِثۡلَ هَٰذَا ٱلۡغُرَابِ ﴾ **واتە:** دوای کوشتنی براکەی خەفەت و غەم و ئازار دای گرت و

---

(١) ئەمەش بۆ ئەوە بوو کە قابیل بزانێ چۆن تەرمی براکەی بشارێتەوە.

ئینجا ووتی هاوار بۆمن له‌سه‌ر ئه‌و تاوانه‌و گوناهه‌ی من کردم و کارێکی خراپم کرد، ئایه من ئه‌وه‌نده نه‌زان و ناته‌وانم که نه‌زانم وه‌ك ئه‌و قه‌له‌ڕه‌شه ته‌رمی برایه‌که‌م بشارمه‌وه؟ ﴿فَأُوَٰرِيَ سَوۡءَةَ أَخِيۖ فَأَصۡبَحَ مِنَ ٱلنَّٰدِمِينَ ﴿٣١﴾﴾ ئینجا ئه‌ویش براکه‌ی شارده‌وه‌و خۆڵی به‌سه‌رداکردو، به‌ڵام لێره‌دا خه‌جاڵه‌تی و په‌شیمانی دایگرت و چووه ڕیزی ئه‌وانه‌ی زۆر په‌شیمانن، به‌ڵام په‌شیمانیه‌کی بێ که‌ڵك و بێ فائیده[1].

(چه‌ند ئاگاداریيه‌كی گرنگ)

١- جا بێگومان قورئانی پیرۆز دیاری کردووه بۆ هه‌موو ئه‌و که‌سانه‌ی له سنووری خوای مه‌زن ده‌رئه‌چن به‌بێ هۆ خه‌ڵك ده‌کوژن ئیتر ئه‌و کوشتن له هه‌ر که‌سێکه‌وه بێ نه‌ك به‌تایبه‌تی له دوو کوڕه‌که‌ی حه‌زره‌تی (ئاده‌م) هه‌رچه‌نده ئه‌وان بوونه هۆی هاتنه خواره‌وه‌ی ئه‌و یاسایه بۆ ئه‌و تاوانه گه‌وره‌یه، جه‌ماوه‌رو زانایان ئه‌فه‌رموون ئه‌وه‌ی ڕاست بێت و بێ گومان بێت پاش (شیرك) و هاوبه‌ش بۆ خودا په‌یداکردن کوشتنی به‌ئه‌نقه‌ست بریتیه له مه‌زنترین تاوان[2].

٢- هه‌روه‌ها پێغه‌مبه‌ریش (ﷺ) ده‌فه‌رمووێ: (لا تُقتلُ نَفسٌ ظلماً إلاّ

(١) زۆربه‌ی (ته‌فسیر) نووسان ئه‌فه‌رموون ئه‌م دوو که‌سه کوڕی حه‌زره‌تی ئاده‌م بوون و ناویان (قابیل و هابیل) بووه.

(٢) بڕوانه (په‌رتوکی تاوانه گه‌وره‌کان)، له نووسینی (عبدالرحمن ملا طه عبدالعزيز)، لاپه‌ڕه/٢٨.

كَانَ عَلَى إبـنِ آدَمَ الأولِ كِفْلٌ (أي النَّـصيبُ) مِـنْ دَمِهَـا لأنَـهُ أوّلُ مَـنْ سَـنّ القَتْلَ) [(١)]، **واتە:** (هیچ كەسێك ناكوژرێـت بەناحـەق مەگـەر ئـیللا یەكـەمی ئادەم پـشكێكی بـەر دەكـەوێت یـانی خوێنەكـەی لەسـەر كـوڕی ئادەمـە (قابیل) چونكە بێگومان ئەو یەكـەم كـەس بـوو كـە كوشـتنی ئەنجامـداو بەدی هێنا.

٣- شـاردنەوەو لـە گۆڕنـانی مـردوو (واجـب) و پێویـستە ، هـەروەكو خــوای گــەورە لــە قورئانــدا ئەفــەرمووێ: ﴿ ثُمَّ أَمَاتَهُۥ فَأَقْبَرَهُۥ ﴾ ســورەتی (عبس) ئایەتی/٢١، **واتە:** پاشان دەیمرێنێت و بە فەرمانی خۆی لە گۆڕی دەنێت، لەبەر ڕێزلێنان و لەبەر ئەوەی دڕندەو شتی وا نەیخوات.

٤- جـا بێگومـان مەبەسـت لـە گێڕانـەوەی ئـەم ڕووداوەی (قابیـل و هابیل) بۆ دەرخستنی دوو جۆرە ئادەمیزادە چونكە هەر لە نەوەو تا دوا ئاخیر زەمان ئەوەندەی قورئان لێرەدا باسی كردووە بەسە و (كیفایەتـە) بۆ گەیاندنی ئەم مەبەستە، بۆ ئەوەی خەڵكەكە دەرس و (عیبرەتـی) لـێ وەرگـرێ، جۆرەكـانیش كـە لـە پێـشدا ئاماژەمـان بـۆ كـرد، ئـەویش ئەمانەن:-

یەكەم:- ئادامیزادێكە پیشەی هەر خراپەو بەدخویی و ستەمكاریە بـۆ نموونە وەكو (قابیل).

دووەم:- ئادەمیزادێكە كارو پیـشەی باشـەو چـاكەكاری و ئـیخلاس و خودا ناسیە، ئـەویش بـۆ نمونـە وەكـو (هابیـل)ە، ئـەوجا دەبێـت جـۆرە

---

(١) رواه الإمام البخاري (٣٣٣٥) و مسلم (١٦٧٧) من حديث إبن مسعود (رضي الله عنه) .

یەکەمیان ڕێگایان پێ نەدرێت و چاك بکرێ، یاخود تەمێ بکرێن لە زوڵم و ستەمکاری بۆیە لەپاش ئەم ئایەتە پیرۆزە خودا باسی جەزای هەندێك جۆری تاوان و خراپەکاری دەخاتە ڕوو تا هەڕەشەیەك بێت بۆ ئەو چەشنە مرۆڤە یاخی بوو و بەدکارانە، بۆ ئەوەی (موجتەمەع) و کۆمەڵگایان لێ خاوێن بکرێتەوە تا بەندەکانی خودا بە خۆشی و کامەرانی و ئاسوودەیی بژین، جا هەروەها بێگومان خوای گەورە ئەم کوشتن و تاوانە گەورەیە لەسەر ئادەمیزاد بە گشتی و، وە لەسەر نەتەوەی بەنی ئیسرائیل بەتایبەتی دیاری ئەکاو سنورێکی بۆ دائەنێ هەروەکو ئەفەرمووێ: ﴿ مِنۡ أَجۡلِ ذَٰلِكَ ﴾ **واتە:** بەهۆی ئەنجامدانی ئەم تاوانە گەورەیە کە (قابیل) بەرامبەر برای خۆی کردی بە ناڕەواو لەبەر (حەسودی) هابیلی برای کوشت ﴿ كَتَبۡنَا عَلَىٰ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ أَنَّهُۥ مَن قَتَلَ نَفۡسَۢا بِغَيۡرِ نَفۡسٍ أَوۡ فَسَادٖ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ ٱلنَّاسَ جَمِيعٗا ﴾ أي مِنْ أَجْلِ حَادِثَةِ (قابيل وهابيل) وبسبب قَتْلِه لأخيه ظلماً فَرَضْنَا وَحَكَمْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائيلَ أنّ مَنْ قَتَلَ نَفْساً ظُلْماً بغير أنْ يَقْتل نَفْساً فَيَسْتَحِقُّ القِصَاصَ) **واتە:** بێگومان بۆ ئەوەی کارەساتی کوشتنی ناڕەوای ئاوا دووبارە نەبێتەوە و ڕوو نەدات بڕیارمان دا لەسەر نەوەی ئیسرائیل و پێمان ڕاگەیاندن کە ئەوەی کەسێك بە ناهەق بکوژێت و لە جیاتی کەسێکی کوژراو نەبێت یان تاوانێکی وای ئەنجام نەدابێت، ئەوە وەك ئەوە وایە کە هەر هەموو خەڵکی کوشتبێت، وە بە واتایەکی تر ئەفەرمووێ: (یاساو تۆڵە سەندنەوەی کوشتنمان داناوە، لەسەر

نەتــەوەی ئیــسرائیل مــان (فــەرز کــرد) جــا ووشــەی (کتبنــا) بــەمانای (أَوْجَبْنَا– فَرَضنا) واتە خوای گەورە ئەفەرمووێ لەسەرمان نووسین کـە/ هــەر کەسـێك/ کەسـێك/ بـە ناحـەق بکـوژێ واتـە بـێ ئـەوەی کەسـێکی کوشتبێ یان بێ ئەوەی ئاژاوەو ئاشوبی لەسەر زەوی بـەرپا کردبـێ وەك ئەوە وایە هەموو خەڵکی سەر زەوی کوشتبێ، وە هەروەها خوای گـەورە دەفــــەرموویت: ﴿وَمَنۡ أَحۡيَاهَا فَكَأَنَّمَآ أَحۡيَا ٱلنَّاسَ جَمِيعٗاۚ ﴾ (أي وَمَنْ تَسَبَّبَ لبقاءِ حَيَاتِها وَاسْتَنْقَذَها مِنَّ الهَلَكةِ فكأنَما أحْيَا جَميعَ النّاس) **واتە:** هەر کەسێك یـەکێك لـە کوشـتن و مـردن ڕزگـار بکـات واتـە ژیانی بپارێزێ و ببێتە هۆی مانەوەی ئەو کەسە ئەوە هەروەك ئەوە وایـە هەموو خەڵکی ڕزگار کردبێ[1]، جا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَقَدۡ جَآءَتۡهُمۡ رُسُلُنَا بِٱلۡبَيِّنَٰتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرٗا مِّنۡهُم بَعۡدَ ذَٰلِكَ فِي ٱلۡأَرۡضِ لَمُسۡرِفُونَ ٣٢﴾ **واتـــــە:** بەڕاســـتی ئێمـــە ژمارەیـــەك پێغەمبەرمان بۆ نەوەی ئیسرائیل ڕەوانـە کـرد بـە بەڵگـەو (مـوعجیزەی) زۆرەوە تــا پابەنــدی دادوەری و حــەق بــن و دەســت لــەو (موئامــەرەو) پیلانگێڕان و کوشتنی خەڵکی بێ تاوان هـەڵگرن، کەچـی زۆربـەیان دوای ئەو گرنگی پێدان و ڕێنموێنیانە هـەر تونـدڕەوو زاڵـم و سـتەمکار بـوون و

---

(١) هەندێ لە زانایان ئەفەرموون (هەر کەسێ شایستەی کوشتن بێ ئەبێ بدرێتە دەستی (حاکم) واتە دادوەر بیکوژێ نابێ خەڵك بکوژن چونکە دوژمنایەتی ئەکەوێتە ناو خەڵك و میللەتەوەو نابڕێتەوەو پەرەدەستێنێ و تەشەنە دەکات و ئیش گەورە دەبێ.

دەستیان لە ستەمکاری و گوناه هەڵئەگرت لەسەر زەوی خوادا، بەکردەوەی خراپ و کوشتنی ئادەمیزاد بەتایبەتی کوشتنی پێغەمبەرەکانی خۆیان و وەکو حەزرەتی (زەکەریاو یەحیاو زۆرانی تریش).

‹سزاو تۆڵەی ئەو کەسانەی کە دژی خواو پێغەمبەر خراپە ئەنجام ئەدەن›

(موفەسیرەکان) ئەفەرموون لەپاش ئەوەی خوای گەورە زەرەرو زیانی تاوانی کوشتنی ناڕەوای بۆ دیاری کردن و بۆمانی ڕوون کردەوە و فەرمووی ئەوەی کەسێك بکوژێ ، وەکو کوشتنی هەموو ئینسانێك وایە هەروەها یاساو تۆڵەو (قیصاصی) داهێنا بۆ ئەو کەسانەی سنووری خوای پەروەردگار ئەبەزێنن و تجاوز ئەکەن جا بێگومان ئەوا لەم ئایەتەدا تۆڵەو سزای ئەوانە دیاری ئەکات کە بە شێوەیەکی گونجاوو موناسیب دێتە پێش چاو کە سزای ئاژاوەگێڕو شەڕفرۆشان و ئەوانەی (فیتنە)و (فەساد) ئەنجام دەدەن کە زۆربەی کات تاوانەکانیان سەردەکێشێ بۆ کوشتنی بەناهەق و ناڕەوا داو ئەوجا لەبارەیانەوە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ إِنَّمَا جَزَٰٓؤُاْ ٱلَّذِينَ يُحَارِبُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَسۡعَوۡنَ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَسَادًا ﴾ أي يحاربون دين اللهِ وشريعتهُ وَ أولياءه ويحاربُون رُسُلَهُ وَيَسْعوْنَ في الأرض بأنواع البغي والفساد والمرادُ بهم قُطاع الطريق)، **واتە:** بەڕاستی ئەوانەی کە جەنگ و دوژمنایەتی ئەکەن لەگەڵ خواو پێغەمبەرەکەی یاخی بوونە واتە دژایەتی ئایین و

بەرنامەکەی ئیسلام دەکەن وە هەوڵ دەدەن کە (فەسادو) گوناح و تاوان لە زەویدا بڵاو بکەنەوە، بەتايبەتی مەبەست ئەوانەی رێگرن جا بێگومان دەربارەی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە زۆربەی (موفەسیرەکان) لە تەفسیرەکانیان باسیان کردووە لە پێشەوا (بوخاری و موسلیم) وەریان گرتووە لە (ئەنەسەوە) دەگێڕنەوە و دەڵێن ئەم (ئایەتە) دەرهەق بە کۆمەڵێ لە هۆزی (عکل) و (عەرینە) کە هاتن بۆ (مەدینەی منەوەرە) ئینجا موسڵمان بوون و ئینجا ویستیان فێری (تەعلیمی) ئایینی پیرۆز ببن.. بەڵام پاش ماوەیەك ئاوو هەوای مەدینەیان پێ نەکەوت ئیتر نەخۆش کەوتن ئینجا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی کرد چەند ووشترێ شیرداریان بدەنێ کە هی (صەدەقە) بوون، جا ئەصحابەکانی پێغەمبەر (ﷺ) چەند ووشترێکیان بۆ هێنان و شوانێکیان وەگەر خستن و ڕەونەیان کرد بۆ دەشت بۆ ئەوەی شیرو میزیان بخۆنەوە بۆ چارەسەری نەخۆشییەکەیان بۆ ئەوەی تەندرووستیان باش ببێ، جا ئەوانیش وایان کردوو چاکبونەوە بەڵام کەچوونە دەرێ ی (مەدینە) گەیشتنە ئەو خرە بەردارییە کە پێی دەڵێن هەرێمی (ئەلحەرە) جا لەوێ پەشیمان و پاشگەز بوونەوە لە ئیسلام و شوانەکەیان کوشت و هەتکیان کرد و دڕکیان کرد بە چاوەکانیاو چاویان دەرهێناو بە ڕەزالەت کوشتیان تا مرد[1]، ئینجا ووشترەکانیان دا پێش خۆیان و بردیان بۆ خۆیان جا ئەم هەواڵە بە پێغەمبەر (ﷺ) گەیشتووە

---

(١) دەڵێن ئەو شوانەی کە (شەهیدیان) کرد ناوی (یسار بوو) خەڵکی (نوبە) بوو (رەحمەتی خوای لێبێت).

جا بەپەلە حەزرەت (ﷺ) مەفرەزەیەکی بۆ دەرکردن[1]، لە ڕێگادا پێیان گەیشتن و بەدیلیان گرتن و هێناویانەوە بۆ مەدینەو خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) جا پێغەمبەریش (ﷺ) چاوەڕێ ی فەرمانی خوای گەورەی کردوو تا ئەو ئایەتە هاتە خوارێ و ئەمەش تەواوی ئایەتەکەیە کە دەفەرموویت:

﴿أَن يُقَتَّلُوٓاْ أَوۡ يُصَلَّبُوٓاْ أَوۡ تُقَطَّعَ أَيۡدِيهِمۡ وَأَرۡجُلُهُم مِّنۡ خِلَٰفٍ أَوۡ يُنفَوۡاْ مِنَ ٱلۡأَرۡضِۚ﴾ أي يُقتلوا أو يُصلبُوا زجراً لغيرهم أو أنْ تُقطعَ أيديهم وأرجلهم اليسرى أو أن يُطردوا ويبعدُوا من بلدٍ إلى بلدٍ آخر وَطَرد من الوطن أو فيسجن فيه)**واته:**

١- بەڕاستی ئەوانەی خەڵکیان کوشتووە دەبێ بە توندی و بێ بەزەییانە بکوژرێن[2].

٢- واتە ئەوانەشیان کە خەڵك دەکوژن و ماڵ و سامانیان دەبەن ئەبێ هەڵواسرێن و لە سێدارە بدرێن و ببنە پەندو عیبرەت.

٣- واتە ئەوانەشیان تەنها ماڵ و سامانیان بەتاڵان دەبەن واتە بەزۆر لە خەڵکیان سەندبوو چیدیکەیان نەکردبوو نە کەسیان کوشتبوو نە

---

(١) سەرکردەی مەفرەزەکە ناوی (جەریری کوڕی عەبدوڵلا بوو) حەزرەت (ﷺ) هەناردی لەگەڵ کۆمەڵێك لە ئەصحابەکانی خۆی یاخی بوەکانیان دەستگیر کرد.

(٢) ئەوجا بێگومان ئەوەی ڕاستی بێت (موفەسیرەکان) و زانا شەرعیەکان لە پەرتوکە (فیقهیەکان) دا زۆر بە دووروودرێژی باسی ئەو مەسەلەو (حوکمانەیان) کردووە و بەڵگەیان لەسەر هێناوەتەوە، ئەگەر مەبەستمان بێ بە تێروتەسەلی لێی تێبگەن بگەڕێنەوە بۆ سەرچاوەکان لە (کتێبە فیقهیەکان).

ماڵیان بردبوو، ئەوە دەبێ شاربەدەر بکرێن لە شارێکەوە بۆ شارێکی تر وە یان زیندانی بکرێن[1]. ﴿ذَٰلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا ۖ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٣٣﴾﴾ **واتە:** ئەو کوشتن و بڕین و هەڵواسین و شاربەدەرکردنەیان و دوورخستنەوەیان ئابڕوچوونە بۆ ئەوان لە ژیانی دونیا لە قیامەتیش **واتە:** لە پاشەڕۆژیشا ئێش و ئازاری گەورەیان لەسەرەو لەبۆیان هەیە ﴿إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِن قَبْلِ أَن تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ ۖ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣٤﴾﴾ **واتە:** بشزانن بەڕاستی خودا لێخۆشبووەو ئەگەر (تەوبە) بکەن و بگەڕێنەوە چونکە خودا لێیان خۆش دەبێ گوناهەکانیان دەسڕێتەوەو (عەفویان) ئەکاو خودا بەڕەحم و کەرەم و میهرەبانە.

(فەرماندان بە لە خوا ترسان و تەقواو جیهاد کردن)

لەدوای ئەوەی خوای گەورە باسی (حەسوودی) و دڵپیسی جوولەکەکانی کرد وە بەربەرەکانێ کردنیان لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) و یارانی ، وە قورئان فەرمان بە موسڵمانان ئەکا بە تەقوا کردن و خۆپاراستن لە سزاو غەزەبی خودا، وە فەرمان کردن بە لەخوا ترسان بە تەقواو (جیهاد) کردن و نیزیك بوونەوە لە خوای پەروەردگاری عالەم ، جا هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا

---

(١) بەڵام ئیمرۆکە لەباتی نەفی و دوورخستنەوە بەندینخانەیان بۆ داناون، هەتا ئەمەش بمێنێ هەر باشە.

﴿اتَّقُوا اللَّهَ﴾ **واتە:** ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە بە خـواو بە پێغەمبـەر (ﷺ) وە فەرمانەکانی خوا جێ بەجێ بکەن ، وە کردەوەی چاکە ئـەنجام بدەن، وە دوورکەونەوە لە خراپەو وە لە سزای خوا خۆتان دوور بگـرن ، دەبێ لە نافەرمانی خوا خۆ بپارێزن، وە لە خوا خۆتان نزیك کەنەوە، تـا خوا لێتان ڕازی بێت، جـا خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ۝٣٥﴾ **واتــــە:** هـەوڵ بـدەن لەپـەروەردگاری خۆتـان نزیـك ببنـەوە بـە (تاعـەت) و خـوا پەرستی و شتێك بکـەن کـە جێگـای ڕەزامەنـدی خـودا بـێ وە خـودا لـە هـەردوو جیهـان سـەرفرازو بـەختیاریان بکـات، وە لـە ڕێگـای خـودادا (جیهاد) بکەن یا (جیهاد) لەگەڵ نەفسی خۆتاندا بکـەن بـەڵکو ڕزگارتـان بێ و بە مورادو مرازتان بگەن.

سەرنجێکی گرنگ

هەنــدێ (لەموفــسیرەکان) لــەبن تیــشکی ئــەم ئایەتــەدا چــەند فەرمایــشتێکیان فــەرمووە، هــەروەکو خــوای گــەورە ئەفــەرمووێ ﴿وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ﴾.(فقـد إسْـتدلَّ بـهِ بعـضُ النّـاس عَلـىَ مشروعية الإستغاثة أو التّوسل بالـصّالحين وَجَعلـهُمْ وسـيلة بـين اللهِ تعـالى وبين العباد[1].

---

(١) بڕوانە تفسیر الآلوسی، بەرگی٦، لاپەرە١٢٤، هەروەها بڕوانە (التفسیر المنیر فی العقیدة والشّریعة والمنهج) لەنووسینی (الدکتور وهبةُ الزّحیلي) بەرگی٣، لاپەڕە٥٢٤.

(چەند ئاگادارییەکی گرنگ)[1]

یەکەم:- بەڵگەی (توسل) لە قورئانی پیرۆزدا[2]، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَكَانُواْ مِن قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَلَمَّا جَآءَهُم مَّا عَرَفُواْ كَفَرُواْ بِهِۦ ﴾ (سورەتی البقرة، ئایەتی /٨٩)، ئەمە لەجێگای خۆی ڕاڤە کراوە جا ئەم ئایەتە پیرۆزە لە بارەی (بنو قریضة) و (بنو نضیر) دابەزی کە دوو بەرەبابی جوولەکە بوون، ئەم جوولەکانە هەروەك ئیبن و عەباس (ڕەزای خوای لێبێت) ئەفەرمووێ: بەردەوام شەڕیان بوو لەگەڵ ئەوس و خەزرەج کە خەڵکی مەدینە بوون، ئینجا کاتێ شەڕ لە نێوانیاندا گەرم ببا (تەوراتیان) دەهێناو دەستیان لەسەر ئەو جێیە دائەنا کە باسی پێغەمبەری (ﷺ) لێ نووسرایە، دەیانگۆ ئەی

---

(١) زۆر لە زانایان لە تەفسیرەکانیاندا باسی (تەوەسولیان) کردووە و هەندێکیان پەرتووکی تایبەتیان لە بارەی (التوسل) داناوەو بۆ نموونە (شیخ ئیبن تەیمیە) پەرتوکێکی داناوە بەناوی (قاعدةُ جليلة في التَّوسلِ والوَسيلَةِ) هەروەها (دکتۆر محمود سعید ممدوح) کتێبێکی داناوە بە ناوی (رفع المنارة لتخريج أحاديث التوسل والزيارة) وە هەروەها (مەلا احمد حسن حمد) کتێبێکی داناوە بەناوی (التوسل) زۆرانی تریش هەموویان ئەفەرموون.(التوسل) مەشروعە و جائیزە و درووستە بە پێغەمبەر (ﷺ) بکەی. بەمرۆڤی (سالیحین) بکەی.. هتد..

(٢) جا بێگومان زۆربەی زانایان لە پێناسەی وەسیلەتدا دەڵێن (فَكلّ قُربَةٍ هي وَسيلَةٌ تَقرُّب من رضا الله وعليه فكلّ الأعمال الصّالحة هِيَ وَسيلَةٌ) **واته:** هەموو کارێکی چاك و باش هۆکاری نزیك بوونەوەیە لە خوا، کەوا بوو گشت ئاکارێکی باش وەسیلەیە بڕوانە تەفسیری ڕامان لە نووسینی مامۆستا (ئەحمەد کاکە مەحمود)، لاپەڕە/٢٠٥.

خودایە ئێمە داوات لێ دەکەین لەبەر خاتری ئەو پێغەمبەرەت (ﷺ) کە (وەعدەت) پێداوین بینێریت لە کۆتایی زەمان سەرمان بخەی لەسەر دووژمنانمان ئەوڕۆکە ئینجا خوای گەورەش سەری دەخستن بەڵام لەو کاتی کە ئەو پێغەمبەرە (ﷺ) هات ئەوانیش دەیاننناسی و باوەڕیان پێ نەکرد، ئەو بەڵگەیە/ بەڵگەیەکی ئاشکرایە لەسەر (توسل) چونکە جوولەکەکان (توسل)یان کردووە بە پێغەمبەر (ﷺ) خودای گەورەش دانی پێدا هێناوەو ڕەخنەی لێنەگرتوونە بەڵکو زەمی کردوونە لەسەر (کوفر)و بێ باوەڕی بەم پێغەمبەرە (ﷺ)[1]، جا هەروەها دیسان خوای گەورە لەم ئایەتەش دەفەرموێت: ﴿ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ ءَايَةَ مُلْكِهِۦٓ أَن يَأْتِيَكُمُ ٱلتَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ ءَالُ مُوسَىٰ وَءَالُ هَٰرُونَ تَحْمِلُهُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً لَّكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٢٤٨﴾ ﴾ (سورەتی البقرة/ ئایەتی/٢٤٨)، **واتە:** پێغەمبەرەکەیان[2]، پێی وتن نیشانەی ئەوەی کە (طالوت) ببێتە پاشاو (مەلیکی) ئێوە ئەوەیە، ئەو سندوقەی کە لێتان سەندرابوو بۆتان دەگەڕێتەوە کە دڵنیایی ئێوەی تێدایە لەلایەن خودای خۆتان وە لەناویدا هەیە پاشماوەی هەندێ یادگارو کەلەپووری

---

(١) بڕوانە تەفسیری: (النیسابوری) و (الکشاف) و(بیضاوی) و(الخازن) و (روح البیان) و(روح المعان) و(رازی) و (منیر) و (مواهب الرّحمان) ی مامۆستا (عبدالکریمی موددڕس)

(٢) پێغەمبەرەکەیان ناوی إشموئێل بووە).

خانەوادەی مووسا و هاروون وەك داردەست و پێڵاوو كاڵای مووسا و مێزەرەكەی هارونی برای ئەمانە لەو تابوتە دێنەوە دەستتان فریشتە هەڵیدەگرن و دەیهێننەوە بۆتان ، ئینجا بەوە بزانن كە ئەوە نیشانەیەكە لەسەر ئەوەی خودا (طالوت) ی كردووە بە (مەلیكتان) ئەگەر ئێوە باوەڕتان بە خوداو بە پێغەمبەرەكەیان بكەن و گوێڕایەڵی (طالوت) بن پێشەوا (قرطبي) دەفەرموێ: ئەم سندۆقە قەڵای بەنی ئیسرائیل یەكان بوو ، ئینجا بەم هۆیەوە سەردەكەوتن لەسەر دووژمنان هەتاكو تووشی بێ فەرمانی خوا بوون (قەومێك) بەناوی (عمالقه) لەسەریان زاڵ بوون سندوقەكەیان لێ سەندن.

(تێبینی)

جا بێگومان ئەمەش بەڵگەیە لەسەر (توسل) بە پاشماوەی ئەم پێغەمبەرانە (علیهم الصلاة والسلام) چونكە لەكاتی شەڕ (سندوقەكەیان) لەپێش خۆیان ڕادەگرت خوای گەورە بەوكارەیان ڕازی یە هەر لەبەر ئەوەش گەڕاندنەوەی ئەم سندووقەی بەهۆی فریشتە كردە نیشانەی مەلیكایەتی (طالوت).

دووهەم:- مامۆستا مەلا (عەبدولكەریمی مودەریس) لە تەفسیرەكەیدا بەناوی (نامی) دا[1]، زۆر لەسەر ئەم بابەتە ڕۆیشتووەو ئەمەش خولاسەكەیەتی و ئەفەرمووێ (ئیبتیغای وەسیلە) بەوە ئەبێ كە ئینسان بكەوێتە دوای هەر شتێ ئینسان ئەگەیەنێ بە خوا وە (جیهادی ف سبیل

---

(١) بڕوانە تەفسیری نامی بۆ قورئانی پیرۆز، بەرگی سێهەم، لاپەڕە/٣٢ .

الله) سەعی و تێکۆشینە لە ڕێگەی ڕەزامەندی خوادا وە یا بۆ بەرزرکردنەوەی ووتەی (حەق) ئەمیش بەوجۆرە ئەبێ ئینسان لە زاتی خۆیا ئەوامیر بەجێ بێنێ لە (موحەڕەمات) لابدا ، بەڵام ئێستا (موفەسیرەکان) بەتایبەتی ئیمامی فخرالدین ڕازی ئەفەرموون (إتقوا الله) ئیشارەتە بۆ تەرکی مەنهییات و (وَٱبْتَغُوا اليهِ الوسيلة) ئیشارەتە بۆ (فیعلی مەئمورات) وە لەبەر ئەوە کە (دەفعی) مەفسەدە پێش ئەخرێ لە (جەلبی مەنفەعەت)، یەکەمی خستە پێشی دووهەمەوە وە لەبەر ئەوەی کە (تەرکی مەنهیات) و (فیعلی مەئمورات) زۆر گرانن لەسەر نەفسی ئینسان و بە (موجاهیدەوە) نەبێ ئینسان ناتوانێ بە جێیان بێنێ وە هەروەها بە شوێن ئەودوو جوملەدا خودا ئەفەرموێ (وَجَاهِدُوا فِي سَبيلهِ) چونکە بە (جیهاد) نەبێ دووبارە پێشووەکان هەڵناگیرێن کەوابێ (موجاهیدیش) پێویستە، ئەوجا مامۆستا ئەفەرموێ منیش لەو شوێنەدا و بەوەرگرتن لە ووتەی مەشیەخەکانەوە عەرز ئەکەم هەرچەندە دینداری یا تەرکی (مەنهییات) یا فیعلی مەئمورتە وە (جیهاد) بەر ئەوانە ئەکەوێ بەڵام لەبەر ئەوەی کە (جیهاد) بە مەعنای (حەرب) و جەنگی لەگەڵ کافرانا بەکاردێت هەروەکو بە مەعنای (موجاهەدەی) نەفس و دەفعی رەزیلەو جەزبی (فضیلة) دێت، خودای تەعالا ئەم (جیهادەی) باس کردووە لەبەر ئیهتیمام و ئیعتینای بە قەزیەی (جیهاد) خواه جیهادی بە مەعنا غەزاکردن لەگەڵ کافرانا بێ یا جیهادی بە مەعنا موجاهەدەی نەفس بێ هەروا ئەڵێم بە نازڵ کردنی (وجاهدوا في سبيله) خودای تەعالا ئیفادەی ئەمەی کرد کە تەرك و فیعلی موسڵمان بە جیهاد

ئەبیّ وە جیهادی نەفس بە دوورخستنەوەی نەفس ئەبیّ لە ڕەزائیل کەواتە هەر عەمەلیّ پێویست بیّ بۆ دەفعی ڕەزیلە وەکو ڕۆژوو گرتن و خۆ برسی کردن و موجاوەرەی تەقواو ئەهلی (صدق) و دەرس وەرگرتن لە (صالّحان) و (ئەولیای) ئوممەت و (صوحبەتیان) هەموو ئەمانە بە موتلّەقی (إبتغاء وسیلة) و (جیهاد في سبیل الله) ئەکەون، ئەوجا مامۆستا ئەفەرمووێ (بزانن) لەبەر ئەوەی کە خودای تەعالا، ئیعلامی ئێمەی کردووە کە شەیطانی ئیبلیس دووژمنی ئادەمیزادە و نەفسی ئینسانیش (لەووامەو) ڕوورەمەی فەرمانەکانی، فەرمانە بە شتی نابارو نا هەموارو ئیعلانیشی کردووە هەر کەسیّ (نەفسی) پاك بکاتەوە، وە ڕزگاری ئەبیّ و هەرکەسیّ (ئیهمالی) بکا گیرۆدەی (میحنەت) ئەبیّ و نائومێد ئەبیّ لە خێرو چاکە، وە بە (قانونی ئوصولی) دین و(فیقهی) هەرچی (موقوف علیه) بیّ بۆ (واجب) واجبەو، هەروا (ثابت) بووە هەرچی (شەرع) نەهی لیّ کردبیّ (موباحە) بەهەر نەوعیّ لە (زیکرو فیکرو تاعەت و صوحبەت) وە خەلّوەتیّ کە (فەسادێکی) لیّ پەیدا نەبیّ و بەزاهیرو شەرع (مەنعی) نەکردبیّ و ئەوە درووستە بۆ ئینسانی موسلّمان بیانکا بەلّکو لەگەلّ کاتا سوونەتی ئیجتیهادی یە (واجبە)، وە ئەو قسەیە کە ئەلّێن هەرچی (مصرح بە) نەبیّ لە (نصوصی) کیتاب و سوننەتا وە یا لە (عەصری) حەزرەتا نەکرابیّ ئەوە (بیدعەتەو حەرامە)، ئەمە قسەیەکی پوچ و بەتالّەو (موخالیفی) عمومی قەواعیدی ئوصولّی ئیسلامەو (موخالیفی) سیرەتی زۆری موسلّمانان وهەرچی (موخالیفی ئیجماعی) موسلّمانان بیّ ئەوە دوورە لە نوور چونکە حەزرەت (ﷺ) فەرموویەتی (فإنْ رأيْتُم

الإختلاف فعَلَيْكُم بالسوادِ الأعْظَم) وه هەروەها مامۆستا (ڕەزاو ڕەحمەتی خوای لێبێت) لە تەفسیرەکەیدا (مواهب الرحمان)[1]دا ئەفەرمووێ: قوله تعالى ﴿وَٱبۡتَغُوٓاْ إِلَيۡهِ ٱلۡوَسِيلَةَ﴾أي ما تَتَوسلونَ بهِ إلى ثوابهِ والزلفى منه من فعلِ الطاعات وترك المعاصي فَمنْ فعل الطاعات (أداءِ الفرائض) والنوافلِ وَمِنهُ إحترام الأنبياءِ وَالمُرسَلينَ وَالأوْلياءِ وَالصّالحينَ واعتبار المَنزلة لهُمْ عِندَ رَبّ العالمينَ قالَ الله تعالى ﴿أَمۡ حَسِبَ ٱلَّذِينَ ٱجۡتَرَحُواْ ٱلسَّيِّـَٔاتِ أَن نَّجۡعَلَهُمۡ كَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ سَوَآءٗ مَّحۡيَاهُمۡ وَمَمَاتُهُمۡۚ سَآءَ مَا يَحۡكُمُونَ ٢١﴾ (سورەتی/ الجاثية/ ئایەتی/٢١)، (وإذا علمت ذَلكَ فاعلم أنّ الوَسيلة كلَ ما يتوسّلُ بهِ إلى الثّوابِ من اللهِ تعالى من الطّاعاتِ وَقَدْ إتّفَقَ عليهِ المُفَسرونَ، فَلَنذكر الطاعات التّي يتوسل إليهِ وَلا شَك أنّ مَنها الإمْتثالُ للأوامر مُطْلَقاً وَالإجْتِناب عَنْ كُلّ ما نَها عَنهُ مُطْلَقاً ومن الطّاعات مَحبة اللهِ وَرَسُولَهُ وخيار أُمَتهِ من الصّحابةِ والتّابعينَ وَالأئِمة المُجْتَهدينَ في أحكام الدّين وَسَائرَ العُلَماء العَالمينَ والصّالحينَ ومن الطَاعَة مَلازمة الصّادقين)، وقَالَ تعالى في القرآنِ الكريم ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَكُونُواْ مَعَ ٱلصَّٰدِقِينَ ١١٩﴾ (سورەتی التوبة، ئایەتی /١١٩)، (وهَمُ الذّينَ إذَا رُؤا ذكر الله)...

سێهەم: هەروەها مامۆستا مەلا (أحمد حسن حمد) لە پەرتوکی

---

(١) بڕوانە تەفسیری (مواهب الرحمن في تفسير القرآن)، بەرگی/٣، لاپەڕە/١٤٣ .

(التوسل) دا [1] لە تەفسیری ئەم ئایەتەدا کە خوای گەورە دەفەرموویٚت:
﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَٱبْتَغُوٓا۟ إِلَيْهِ ٱلْوَسِيلَةَ ﴾ **واتە:** ئەی ئەو کەسانەی بڕواتان هێناوە لەخوا بترسن و خۆتان لە خوای گەورە نزیك بکەنەوە بەو شتانەی کە خوا ڕێزی لیٚ گرتوون و خوا ڕازیە کە بکرێنە هۆی نزیك بوونەوە، جا ئەڵیٚ ووشەی (وەسیلە) دوو مانای لیٚ وەردەگیریٚ، یەکەم (الواسطة) دووەم: (القربە من الله) **واتە:** ئەگەر مانای یەکەمی هەڵبژێرین واتە ﴿وَٱبْتَغُوٓا۟ إِلَيْهِ ٱلْوَسِيلَةَ ﴾ **واتە:** داوای هۆیەك بکەن بۆلای خوای گەورە ئینجا ئەم هۆیەش دیاری نەکراوە کەواتە هەموو هۆیەکی درووست و (شەرعی) دەگرێتەوە، وە ئەگەر مانای دووەمی هەڵبژێرین واتە (وأبتغوا اليهِ القُرْبة) **واتە:** داوای نزیك بوونەوە لە خودا بکەن و بەو مانایەش هۆیەکە نەك هەر دیار نییە بەڵکو باسی هۆ هەرنەکراوە، کەواتە دەبیٚ لاچوویٚ، واتە مانای ئایەتەکە وای لیٚدیٚت (وأبتغُوا اليه القُربة بالقرآن) یان (وأبْتَغُوا اليهِ القُرْبَةَ بالنّبي) یان ئەم نەگوتنەش بۆ ئەوەیە ئێمە بزانین هەموو شتێکی ڕێزدار دەبێتە هۆی نزیك بوونەوە لە قورئانی پیرۆز لە زۆر ئایەت و ووشەیەك ناگوترێت بۆ ئەم مەبەستە بۆ نموونە خوای گەورە دەفەرموویٚت: ﴿ وَٱللَّهُ يَدْعُوٓا۟ إِلَىٰ دَارِ ٱلسَّلَـٰمِ ﴾ (سورەتی/ یونس/ ئایەتی/٢٥)، **واتە:** خوا بانگ دەکا بۆ بەهەشت نەیوتووە بانگی کیٚ دەکا بۆ ئەوەی بزانین خوا بانگی هەموو

---

(١) بڕوانە پەڕتوکی (التوسل) لە نووسینی (مەلا احمد حسن حمد)، لاپەڕە/١٢ .

کەسێك دەکا نەك کۆمەڵێك تایبەت، **واتە:** (وَاللهُ يَدْعُوا جَمِيعَ عِبادِهِ إلى دار السَّلامِ)[1]، جا هروەها خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذ ظَّلَمُوٓاْ أَنفُسَهُمْ جَآءُوكَ فَٱسْتَغْفَرُواْ ٱللَّهَ وَٱسْتَغْفَرَ لَهُمُ ٱلرَّسُولُ لَوَجَدُواْ ٱللَّهَ تَوَّابًا رَّحِيمًا ﴿٦٤﴾ ﴾ (سورەتی النساء، ئایەتی/٦٤)، **واتە:** ئەگەر ئەوان لەکاتی ستەمیان لە خۆیان کرد بەکردنی کردەوەی خراپ لەپاشان ویستیان (تەوبە) بکەن داوای لێخۆشبوونیان لە خوا کرد وە تۆش بۆیان پاڕایتەوەو تکات بۆ کردن ئەوا خواش تۆبەکەیان لێ وەردەگرێ و لێیان خۆش دەبێ چونکە خوا زۆر لێخۆشبەرە، و بە بەزەییە، ئەم ئایەتە بەڵگەیە کە (توسل) بە پێغەمبەر (ﷺ) درووستە بە زیندوویی و بە مردوویی، چونکە کە خوا دەفەرمووێ ﴿ جَآءُوكَ ﴾ **واتە:** ئەوان بێنەلات یان دەفەرمووێ تۆ داوایان بۆ بکەی نەبەستراونەتەوە بەو کاتەی کە پێغەمبەر (ﷺ) لە ژیاندایە لەگەڵ ئەوەی بۆشت ڕۆن بۆوە کە پێغەمبەر (ﷺ) ژیانێکی بەرزەخی هەیە.

چوارەم:- مامۆستا (مەلا عبدالله عبدالعزیز هەرتەلی) لە پەڕتووکی (چەند گوڵێك لە گوڵزاری ئیسلامدا)[2]، دەفەرمووێ: دەربارەی (توسل) واتە پاڕانەوە لە خوا بە خاتری پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسّلام) یان بە خاتری (پیاو چاکان) ئەم خەڵکە سێ بەشە:-

---

(١) بڕوانە پەڕتوکی (نور الإسلام) لە دانانی مامۆستا (مەلا عبدالکریمی مدرس)، لاپەڕە/١٣٣ .

(٢) بڕوانە چەند گوڵێك لە گوڵزاری ئیسلام، لاپەڕە/٦٧ .

١- له سنوور دەردەچن و باوەڕیان وایە کە پێغەمبەر (ﷺ) یان پیاو چاکان دەسەڵاتیان هەیە و، دەتوانن کارەکەیان بۆ بکەن ئەم باوەڕە هەڵەیەو باوەڕی ئەو نەزانانەیە کە ڕێبازی (شرکیان) گرتۆتەبەر کەوابوو (واجبە) ئەم هەڵەیان ڕاست بکرێتەوەو، هەروەها تێبگەیەندرێن کە جگە لە خوای گەورە ، هیچ کەسێکی تر توانای (سود) گەیاندن و زیان گەیاندنی نییە.

٢- له گەورەیی و ڕێزی پێغەمبەران و پیاو چاکان کەم دەکەنەوە و دەڵێن درووست نیە نە لەبەر خاتری پێغەمبەرو نە لەبەر خاتری پیاو چاکێك لەخوا بپاڕێیتەوە، وە ئەم باوەڕەش هەڵەیەو لە باوەڕی ئەم نەزانانەیە کە ڕێبازی (خەوارج) و (موعتەزیلە) یان گرتۆتەبەر.

٣- سنوورێك بۆ ئەم خاترانەیە دائەنێن و دەڵێن دوروستە موسڵمان (توسل) بکا واتە لە خوا بپاڕێتەوە تاکو (خوای گەورە) لەبەر خاتری پێغەمبەر (ﷺ) یان پیاوچاکێك کاری بۆ بکات بەو مەرجەی باوەڕی وابێ نە پێغەمبەر (ﷺ) و نە پیاو چاکەکە دەسەڵاتی ئەم کارەیان نییە، بەڵکو ڕێزیان لەلای خودا هەیەو خوا لەبەر (خاتری) ئەوان (دوعایەکە) قەبوڵ دەکات، ئەوجا بەم جۆرە (توسل) درووستەو سوننەتە هەروەها ئەمە ڕێبازی (ئەهلی السُنة والجماعة)ە، ئەمەش هەندێ لە بەڵگەکانە کە فەرموودەی (صحیح) باسی دەکا و ئەفەرمووێ:

(عَنْ عُثمان بن حُنَيفْ (رضي الله عنه) أنّ رَجُلاً ضَرير البَصر أتى النّبيَّ (ﷺ) فَقالَ أُدْعُ اللهَ أنْ يعافيني قَالَ إنْ شئْتَ دَعَوْتُ وإن شئْتَ صَبَرْت فَهُوَ خَيرٌ لَكَ قَالَ فادْعُه فأمَرَهُ أنْ يَتَوضأ فَيُحْسِنَ وَضُوءَهُ وَيَدْعُوَ بهذا الدُّعاء (اللهُمَ إنيّ أسْئَلُكَ وَأتَوجَّهُ إلَيكَ بنَبيّكَ مُحّمد (ﷺ) نَبيّ الرَحْمَةِ يا مُحّمد إني

توجّهتُ إلى ربّي في حاجتي هذه لتُقْضى لي[1] اللهُمَ شفعْهُ فيَّ[2] وزادَ البَيْهَقي (ففعَلَ الرَّجُلُ فبَرأَ، وفي روايةٍ (فقَامَ وقَدْ أبْصَرَ) واته پياوێكى (حافز) واته كوێر به پێغەمبەرى (ﷺ) گووت دوعام بۆ بكه كه خواى گەوره چاوەكانم چاك بكاتەوه پێغەمبەريش (ﷺ) فەرمووى ئەگەر حەز بەكەى (دوعات) بۆ دەكەم وه ئەگەر (صەبر) و ئاراميش بگرى بۆتۆ باشتره، بەلاّم كوێرەكه گووتى (دوعام) بۆ بكه، ئينجا پێغەمبەريش (ﷺ) فەرمانى پیێ كرد برۆ دەستنوێژێكى جوان بشۆو هەڵگرەو ئەم دوعايه بكەو بڵێ (خوايه لێت دەپاڕێمەوه و ڕوو دەكەمه لاى تۆ لەبەر خاترى پێغەمبەرەكەت (ﷺ) واته مُحَمّدْ (ﷺ) كه پێغەمبەرى (ڕەحمەته) و يا مُحَمّدْ من به خاترى تۆ ڕووم كرده لاى خوا بۆ پێك هێنانى ئەم كارەم، تا چاوەكانم چاك بكاتەوه، خوايه خاترى پێغەمبەر (ﷺ) وەربگره له كارەكەمدا، ئينجا پياوەكه ئەم (دوعايەى) كردو (شيفاى) بۆ هات له (ڕيوايەتێكى) تردا ئەفەرمووێ كه هەڵساوه هەردوو چاوەكانى چاك بۆوه.

---

(١) قال القاضي الشوكاني وفي هذا الحديث دَليلٌ عَلَى جواز التّوسل برَسُول الله (ﷺ) إلى اللهِ عَزَّ وَجَلَ مَعَ إعتقادِ أنّ الفاعِلَ هُو اللهُ سُبحانهُ وتعالى، وأنهُ المعطي المَنعَ ماشاء اللهُ كانَ وَمَا لَمْ يَشأ لَمْ يكن) واته لەم فەرموودیه بەڵگه هەیه لەسەر درووستی پاڕانەوه لەبەر خاتری پێغەمبەر (ﷺ) بۆلای خوای گەوره، وه لەگەڵ ئەوەش دەبێ باوەڕت وابێ كه كاریگەری ڕاستەقینه هەر خوای گەورەیه ، وه خوایه كه بەخشەرەو قەدەغەكەره، ئەوەی خوا حەز بكات دەبێت و ئەوەی حەز نەكات نابێ.

(٢) رواه الترمذي وقال حديث حسن صحيح، ورواه البخاري في التاريخ ورواه الحاكم ورواه ابن خزيمة في صحيحه ورواه الإمام أحمد في مسنده ورواه البيهقي في سننه).

(باسێك لە توسل و پاڕانەوە لەخوا بە خاتری پیاوچاكان)

(عَنْ أنسٍ (رضي الله عنه) أنّ عُمرَ إسْتَسْقى بِالعباسِ (رضي الله عنه) فَقَالَ (اللهُمَ إنّا كُنَّا نَتَوَسَلُ إلَيْكَ بِنَبِينَا (صلى الله عليه وسلم) فَتَسْقينا وَإنّا نَتَوَسَلُ إليْكَ بِعَمّ نَبّينا فاسْقِينا قَالَ فَيَسْقُونَ) رواه الإمام البخاري، **واتــە:** ئیمامی عومەر (ڕەزای خوای لێبێت) دوعای بارانی کردو فەرمووی خوایە کاتی خۆی (توسلُ) پاڕانەوەمان لەتۆ بە خاتری پێغەمبەرمان (صلى الله عليه وسلم) دەکردو بارانت بۆ دەباراندین، وا ئێستاش (توسل) بەخاتری مامی پێغەمبەرمان (صلى الله عليه وسلم) دەکەین خوایە بارانمان بۆ ببارێنە ئینجا بە فەرمانی خوا بارانیان بۆ دەباری.

(ئاگاداری)

ئەوجا بێگومان دەقی ڕستەی (كُنَّا نَتَوَسَلُ إلَيْكَ بِنَبِينَا) بەڵگەیە کە جگە لە پیاوە (کوێرەکەی ڕابردوو) صەحابەکانی تریش (توسل) یان بە پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) کردووە، ئینجا کە (خەوارج) و (معتزلە) ی ئەم سەردەمە بەرامبەر ئەم بەڵگە بەهێزانە خۆیان ڕاناگرن دەست بە گۆتە گۆتی پوچەڵ دەکەن و دەڵێن لەبەر ئەوە ئیمامی عومەر (رضي الله عنه) تەوەسوڵی بە حەزرەتی (عەباسی) مامی پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) کردووە چونکە پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) وەفاتی کردبوو (توسل)یش بە مردوو درووست نیە، هەرچەندە پێغەمبەریش بێ، ئەوجا مامۆستا (مەلا عبداللە ی هەرتەلی) ئەفەرمووێ ئێمەش لە وەڵامدا دەڵێین ئێمەی (أهل السُنّة) باوەڕمان وایە نە مرۆڤی زیندوو نە مرۆڤی مردوو توانای (خەڵق) و درووستکردنی هیچ شتێکیان نییە کەوابوو نە (زیندوو) نە (مردوو) هیچیان نابنە (شریکی) خودا،

بەڵام مرۆڤی وا هەیە بە زیندوویی و بە مردوویی دۆست و خۆشەویستی خوایەو (خاتری) هەیە، ئەمەش نابێتە (شرك) کەوابوو ئەوانەی ئەو (ئیدعایە) ئەکەن گوتەیەکی بێ بەڵگەیان لەدەستە، چونکە ووشەی (عَمّ نَبیِّنا) لەم حەدیسەدا روون و ئاشکرایە کە حەزرەتی (عباس) لەبەر ئەو (خاترمەندە)، چونکە مامی پێغەمبەرە (ﷺ) هەروەکو حەزرەتی عەباس بەخۆشی لە دوعایەکدا ئەفەرمووێ: (وَقَدْ توجّهَتْ بيَ القَومُ إلَيْكَ لمكاني مِنْ نبيِّكَ (ﷺ) هذا الحديث أخرجهُ الزُبير بن بكار في الأنساب) واتە خوایە ئەم خەڵکە لەبەر خاتری من ڕووی کردە لای تۆ چونکە من شوێنی خزمایەتیم لەلای پێغەمبەرەکەت هەیە[1].

(سەرنجێکی گرنگ)

کەواتە ئەگەر ئیمامی (عومەر) مەبەستی ڕێزلێنان و خاتری پێغەمبەر (ﷺ) نەبووایە لەدوای وەفاتیشی ئەوە (صەحابەی) لە حەزرەتی عەباس گەورەتر و بەڕێزتر هەبوون، وەکو ئیمامی (عوسمان و ئیمامی عەلی) و زۆرانی تریش (خوایان لێ ڕازی بێت) بڕوانە هەمان سەرچاوەی پێشوو.

(پاشکۆ)

هەندێ لە (موفەسیرەکان) ئەفەرموون (وەسیلە) بە جێگاو بارەگایەکی هەرە بەرزیش لە بەهەشتدا دەڵێن ، هەروەکو پێغەمبەر (ﷺ) لەم فەرموودەیەدا ئەفەرمووێت: (إذا سَمِعْتُمُ المؤذّنَ فَقُولوا مِثل ما

---

(١) بڕوانە ئەم پەرتووکانە: ١- سبل السلام، لاپەڕە/٨١، بەرگی/٢. ٢- حقيقه التوسل والوسيله، لاپەڕە/٦٦. ٣- مفاهيم يجب أنْ تُصَحّحْ، لاپەڕە/١٥١.

يَقُولُ ثُمَّ صَلّوا عَلَيَ فَإِنَهُ مَنْ صَلّى عليَّ صلاةً صَلّى اللهُ عليه بها عَشْراً ثُمّ صَلّوا للهَ لي الوَسيلَةَ فانّها مَنْزِلَةٌ في الجنّة لا تَنْبَغي إلا لِعَبْدٍ مِنْ عِبادِ الله وَأَرْجوا أَنْ أَكونَ أنا هُوَ فَمَنْ سأَلَ لي الوَسيلة حَلتّ لَهُ الشّفاعَةَ) [1]، **واته:** كاتێك گوێتان له بانگدەر بوو ئێوەش وەكو بانگدەر بڵێن واته وەڵامی بانگ بدەنەوە، ئینجا سەڵاوات لەسەر من لێ بدەن چونكه هەر كەسێك یەك سەڵاواتم لەسەر لێ بدا خوای گەورە دە (رەحمەتی) بەسەردا دەبارێنێ، ئینجا (دوعای وەسیلەم) بۆ بكەن چونكە وەسیله پلەیەكە لە بەهەشت دا تەنها بۆ یەك كەس لە بەندەكانی خوا داندراوە ئەوجا تكام وایه من ئەو بەندەیه بم، هەر كەسێك دوعای وەسیلەم بۆ بكا مسۆگەر (شەفاعەتی) منی دەگاتێ ئەوەش دوعای وەسیلەیه كە لە دوای سەڵاواتی پاش بانگ دەگووترێ (اللّهُمَ رَبَّ هَذه الدَّعوةَ التّامة والصّلاة القَائِمةَ آتِ مُحَمَداً ألْوَسِيلَةَ وَالفَضِيلَةَ وابْعَثْهُ مَقاماً مَحْمُوداً الّذي وَعَدْتهُ) رواه البخاري، ئەوجا بێینەوە سەر ئایەتی/٣٦ ی مائیدە.

(فیدیه لە كافرو بێ باوەڕان وەرناگیرێ)

ئەوجا لە پاشان خودای گەورە باسی ئەوەمان بۆ ئەكات و ئەفەرمووێ ئەوانەی (كافر) و خوانەناسن و بێ باوەڕن ئەگەر هەرچی لە زەمیندا هەیە، وە ئەگەر ئەوەندەی تریشی لەگەڵدابێ بۆ ئەوەی بە فیدیه خۆیانی پێ بكڕنەوە و ڕزگار ببن و قوتار ببن لە سزاو تۆڵەی خودا ناتوانن بە هیچ شێوەیەك خۆیانی لێ دەرباز بكەن جا بێگومان خوای

---

(١) رواه مسلم وأبو داود والترمذي والنسائي.

گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَوْ أَنَّ لَهُم مَّا فِى ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُۥ مَعَهُۥ لِيَفْتَدُواْ بِهِۦ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ مَا تُقُبِّلَ مِنْهُمْ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٣٦﴾ ﴾ **واتە:** ئەو کەسانەی بـێ بـاوەڕن بـە خـواو بـە پێغەمبەری خواو یاخی بوون و بەو حاڵەوە ئەمرن ئەگەر هەرچـی لەسـەر زەوی هەیە ماڵ و سامانی ئەوان بێ و ئەوەندەی تریشی لەگـەڵ دابـێ و هەمووی ئی وان بێ و بیانەوێت خۆیانی پێ بکڕنەوە تا لەی سزا ی ڕۆژی قیامەت ڕزگاریان بێت ئـەوە لێیـان وەرنـاگیرێ و قـەبووڵ نـاکرێ چـونکە لێخۆشبوونیان بۆ نییە و سزای بە ئێشیان دەداو تۆڵەی دادپـەروەرانەیان لێ دەستێنێ.

(سەرنجێك)

جـا بێگرمـان لـەم بارەیـەوە پێغەمبـەریش (ﷺ) دەفـەرمووێت: (كـانَ يَقُولُ يُجاءُ بالكافرِ يوم القيامةِ فَيُقالُ لَـهُ أرَأيْـتَ لَـوْ كـان لَـكَ مِـلْءُ الأرضِ ذَهباً أكُنْتَ تَفْتَدي به؟ فَيَقُولُ نَعمْ فَيقالُ لَهُ قَدْ كُنْـتَ سُـئِلْتَ مَـا هُـوَ أيْـسَرُ مِنْ ذَلِكَ أنْ لاَ تُشرِك بيَ فَيُؤمَر بِهِ إلَى النّارِ)[1]، واتە ئینسانی (کافر) واتـە بێ باوەڕ لە ڕۆژی قیامەت دەهێنرێ و پێی دەگوترێ ئایـە بـە ئەنـدازەی زەوی ئاڵتون ئەدەی ڕزگارت بێت و ببێت بە بەلاگێڕت ئەویش لە وەڵامـدا دەڵـێ بـەڵێ ئینجـا پێـی دەگـوترێ لـەوە زۆر ئاسـانترت لـێ داواکـراو لـە دونیـادا ئـەویش ئەوەیـە کـە هـیچ شـتێك نەکەیـە (شـەریك) و هاوبەشـی

---

(١) متفق عليه.

خودا، ئەوجا لە پاشان فەرمانی پێ ئەکرێ بەرەو ئاگری دۆزەخ ببردرێ، جا هـەروەها خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿يُرِيدُونَ أَن يَخْرُجُواْ مِنَ ٱلنَّارِ وَمَا هُم بِخَٰرِجِينَ مِنْهَا ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ ﴿٣٧﴾﴾ **واتە:** ئەو بێ باوەڕانە دەیانـەوێ لـە ئـاگری دۆزەخ دەربـچن بـەڵام نـاتوانن دەربـچن و هەرگیز دەرچوونیان بۆ نییە و سزایەکی نەبڕاوەشیان بۆ هەیە.

(سزاو تۆڵەی ئینسانی دز)

ئەوجا ئەوەی ڕاستی بێت لەدوای باسکردنی (حوکمی) ئاژاوەگێڕی و پیاو کوشتن و ڕێگری خراپەو خراپەکاری و بێ باوەڕی و لە سنوور دەرچوون ئینجا دێتە سەر بەیانکردنی (حوکمی) پیاوی دز و ژنی دز بە بڕینی دەستیان، جا هەروەها ئەم ئایەتە لەکاتی دزیەکەی (توعمەی کوڕی ئوبەیرەق) دا کە زرێ ی (قەتادەی) لە جیرانی دزی بوو، هەروەکو لە سورەتی (النساء) باسمان کرد، بەبۆنەی ئەوەوە دابەزی، جا هەروەکو خوای گەورە دەفەرموێت:﴿ وَٱلسَّارِقُ وَٱلسَّارِقَةُ فَٱقْطَعُوٓاْ أَيْدِيَهُمَا ﴾ (أي كل مَنْ سَرقَ رجلاً كانَ أوْ إمرأةً فَاقْطعُوا يَدهُ) **واتە:** ئەو پیاوەی کە دزی بکات و ئەو ئافرەتەی کە دزی بکات دەستیان ببڕن ﴿جَزَآءًۢ بِمَا كَسَبَا نَكَٰلًا مِّنَ ٱللَّهِ ۗ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٣٨﴾﴾ أي مجازاةً عَلَى فِعْلِهما القَبِيحُ أي عُقُوبةً مِن اللهِ أي حكيمٌ في شَرْعِهِ فَلا يُؤمرُ بِقَطعِ اليدِ ظُلماً) واتە دەستیان ببڕن لەبەر جەزاو تۆڵە سەندن لێیان بەهۆی ئەو دزییەی کە کردویانە بە دەستی خۆیان لەبەر جەزا دانەوەیان

بەرامبەر بەو خیانەتە کە کردوویانە، ئەو کارە نالەبارە، وە لەبەر بەجێهێنانی (عقوبەت) و تۆڵە سەندنەوە لەلایەن پەروەردگارەوە، وە خوای گەورە غالبەو زاڵە بەسەر یاساو (ئەحکامەکانی) خاوەن (حیکمەت) و کار درووستە بە زاڵم و ستەم و فەرمان بە هیچ دەستێك ناکا بەبێ هۆ ببڕێ، ﴿ فَمَن تَابَ مِنۢ بَعۡدِ ظُلۡمِهِۦ وَأَصۡلَحَ فَإِنَّ ٱللَّهَ يَتُوبُ عَلَيۡهِۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٌ ﴿٣٩﴾ ﴾ أي فَمَنْ تَابَ مِن السُّرَّاقِ وَأَصْلَحَ سيرَته وعمله فإن الله يقبل توبتَهُ لأنَهُ تعالى واسع المغفرة عظيم الرّحمة لِمَن رجَعَ عن خَطَئِه وأناب) **واتە:** تۆبە بکات و پەشیمان بێتەوە و چیتر دزی نەکات و لەپاش ئەو کارە ناشرین و (قەبیحە) و کزییەی کردوویەتی ئینجا خۆی چاك کردوو (وە ئەوەی دزیویەتی بیداتەوە) بە خاوەنەکەی خۆی یاخود گەردنی خۆی پێ ئازاد بکات و ڕازیان بکات، واتە بێگومان خواش تەوبەو گەڕانەوەی لێ وەردەگرێ و ئیبن و عەباس (خوا لێیان ڕازی بێت) ئەفەرمووێ: پاش ئەوە کە یاسای دەست بڕینەکە بەسەریا ئیجرا بوو خوای گەورەش تەوبەی لێ وەردەگرێ ﴿ أَلَمۡ تَعۡلَمۡ أَنَّ ٱللَّهَ لَهُۥ مُلۡكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ﴾ (أي أَلَمْ تعلم أيهّا الإنسانُ العاقل أنّ الله لَهُ السُّلطانُ القاهِرُ والمُلْكَ الباهر وبيده ملكوت السماوات وَالأرض يتصرّف كما يشاء) (فيعذّب من يشاء تعذيبهُ ويغفر لمن يشاء غُفران ذنبه وهو القادرُ على كُلّ شيء) **واتە:** ئەی مرۆڤی ژیرو عاقڵ مەبەست پێغەمبەرە (ﷺ) ئینجا پێی ئەفەرمووێ: ئەی پێغەمبەری خۆشەویست (ﷺ) تۆ نەتزانیوە کە بەڕاستی دەسەلآتداری و خاوەنداریەتی ئاسمانەکان و

زەوی تەنها هی خوایە، هەمووی هی خوایەو کەس ناتوانیٚ بلّیٚ هی منە[1]، وە هەرچی بیکات دەیکات ﴿يُعَذِّبُ مَن يَشَآءُ وَيَغْفِرُ لِمَن يَشَآءُ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤٠﴾﴾ **واتە:** هەرکەسیٚ موستەحەق و شیاوی سزا بیٚ سزای دەداو هەرکەسیٚکیش شایستەی ڕەحم پیٚکردنی بیٚت لیٚی خۆش دەبیٚت و عەفوی دەکات، خواش بەسەر هەموو شتیٚکدا بەتواناو دەسەلاٚتە.

چەند ئاگادارییەکی گرنگ

یەکەم:- (موفەسیرەکان) ئەفەرموون تۆلّەی ژن و پیاوی دز بڕینی دەستی ڕاستیانە هەتا دەگاتە مەچەکیان چونکە زۆربەی پەرتووکە (شەرعییەکان) ئەمەیان دیاری کردووە و ڕوٚن کردوٚتەوە بە تیٚرو تەسەلی باسیان کردووە، هەروەکو زانایان ئەفەرموون (وَتُقْطَعُ يَدُ السّارق) واتە دەبڕدریٚت دەستی دز (السَّارِقْ) بثلاثَةِ شَرائِطَ) **واتە:** بە سیٚ مەرج[2]:-

١- أن يكُونَ بالغاً، **واتە:** دەبیٚت ئەو کەسەی (دزیەکە) دەکات دەبیٚ (بالغ) بیٚ چونکە مندالٚ دەستی نابڕدریٚ.

٢- أن يكُونَ عاقِلاً، **واتە:** ژیر بیٚت چونکە شیٚت دەستی نابڕدریٚت.

---

(١) بەزۆری خەلّك ئەو قسەیە لەسەر زاریانە و ئەلّیٚن ئەو زەویە (مولکی) منە، بەلاّم ئیٚمە لەوەلاّمدا ئەلّیٚین پیٚش ئەوەی مرۆڤ پەیدابیٚت هی کیٚ بوو، کە مرۆڤیش نەما بۆ کیٚیە؟ بەلاّم لەهەمووان جوانتر ئەوەیە بلّیٚی (الملك لله).

(٢) هەندیٚ لە زانایان ئەلّیٚن پیٚنج مەرجی هەیە هەروەکو لە (کتیٚبە شەرعییەکان) ڕوون کراوەتەوە: ئەو شتەی دەی دزیٚ هی خۆی نەبیٚ. وە ئەو کەسەی دزیەکە ئەکا نابیٚ لەبەر برسیەتی و ناچاری بیٚ.

٣- وأنْ يَسْرِقَ نِصاباً، **واتە:** دەبێت شتێك بدزێت كە بگاتـە ئەنـدازەی دەست بڕین ئەویش ئەمەیـە كـە ئەفـەرمووێت: (قیمتُـهُ رُبْـعُ دینـار) واتـە نرخی ئەو شتە دزراوە چارەكە دینارێكی ئاڵتونە ٤/١ ی زێڕ بـێ زۆربـەی زانایانی (شەرع و تەفسیر) ئەفەرموون دەبێ ماڵە دزراوەكە نرخـی بگاتـە چارەكە دیناری (زێڕ) واتـە ئـاڵتوون، چـونكە ئـەم فـەرموودە لـە خـاتوو عائیشەوە گێڕاویانەتەوەو دەڵێت پێغەمبـەر (ﷺ) فەرموویـەتی (لا تُقْطَـعُ يَدُ السّارقِ إلاّ في رُبْع دينارٍ فصاعدا) [1]، **واتە:** دەستی دز نابڕدرێت مەگـەر لەسەر چارەكە دینارێكی ئاڵتون واتە زێـڕ یـان زیـاتر بـێ (لەسـەر كـەمتر لەوە نابڕدرێت).

دووەم:- زانایـان و _ئـەهلی سـیرە) ئـەڵێن یەكـەمین دز كـە دەسـتی بڕواوە لە سەردەمی ئیسلامدا لە پیاوان پیاوێك بووە بەناوی (خیاری بـن عدی بن نوفل بن عبدُ مناف القُریشی النُوفلی) بووە هەروەها لـە ژنـانیش یەكەمین ئافرەت كە دەستی بڕاوە ناوی (مُرة بنـت سـفیان بـن عبدالأسـد بن مخزومي) بووەو، ئەو ئافرەتە بووە كـە (ئوسـامەی كـوڕی زەیـد)یـان (ڕەزای خوای لێبێت) بردە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) تا داوای تكا بكات لـە پێغەمبەر (ﷺ) بەلام پێغەمبەر (ﷺ) وەلامی ئەوەبوو فەرمووی (يا أُسامة أتشفعُ في حَدٍ من حُدُدِ الله؟ وفي روايةِ أخرى، وَأنا بَيْنَ أظْهركُم؟) واتە ئـەی ئوسامە ی كوڕی زەید ئایە تكا دەكەیت لە یاسـاو فـەرمانێكی خـوایی دا كاتێك هێشتا من ماوم لەناوتاندا؟ ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی (لَوْ أنّ فَاطِمَةَ بِنْتَ مُحَمّدٍ سَرِقَتْ لَقَطَعْتُ يَدَهَا) [2]، **واتە:** بەو خوایەی گیـانی منـی

---

(١) رواه البخاري ومسلم والنسائي وابن ماجه.

(٢) متفق عليه.

بەدەستە ئەگـەر فاتیمـەی کـچی (محمـدیش) دزی بکردایـە دەسـتیم دەبڕی[1].

سـێیەم:- زۆر کـەس وا تـێ ئـەگاو دەزانـێ هەرکەسـێك هـەر جـۆرە دزییەك بکات دەستی دەبڕدرێ جا بێگومان ئەوانەی کە ڕەخنـە دەگـرن لە (حوکم) و سزای دەست بڕین لـە شـەریعەتی ئیسلامدا بـەزۆری لەبـەر ئـەوەی کـە شـارەزانین وا دەزانـن ئـەوە (زوڵـم) و سـتەمە کـە لێیـان دەکرێ؟.. بەڵام بەداخـەوە وانیـە، ئـەوە (حـوکمێکی) دادگـەری خوایـە، هەروەکو لە پێشەوە باسکرا، جا بێگومان جەماوەری زانایان ئەفەرموون لەسەر شتی کەم دەستی دز نایەتە بـڕین، مەگـەر دەبـێ ماڵـە دزراوەکـە بگاتە (حەددی) ئەوەی کە پێ ی بگوترێ ماڵ و (نیصابی شەرعی) بێ و ئەدی باشە چ لەو فەرمودەیەی پێغەمبەر (ﷺ) دەکەین کـە ئەفـەرمووێ: (لَعَنَ اللهُ السارِقَ يَسْرَقُ الْبَيضَةَ فَتُقْطَعُ يَدَهُ وَيَسْرَقُ الحَبْلَ فَتُقْطَعُ يَدُهُ)[2]، واتە نەفرینی خوا لەو دزەی هێلکە دەدزێ دەستی دەبـڕدرێ و هـەروەها گوریسێك دەدزێ و دەستی دەبڕدرێ، ئەوجا (زانایانی تەفسیر و شـەرع) زان لێـرەدا مەبەسـت ڕوونکردنـەوەی (حـوکمی) شـەرعی نییـە بـەڵکو مەبەست لەم فەرموودەیە بۆ (تەهدیدو وەعیـد) و ترسـاندنی خەڵکـە لـە دزی، هەندێکی تر لە زانایان دەفەرموون مەبەست لە (هێلکە) واتە زێڕێك بدزرێ بەقەدەر هێلکەیێ یا کەمتر هەروەها مەبەست لە گوریـسیش یـانی گوریسێك بێ کە نرخەکەی لەیەك لە چواری دینارێکی ئـاڵتوون زیـاتر بـێ

---

(١) لە شەرحی/ فەرمودەکەدا ئەڵێت پاش ئەو هەموو (وەساتەیەوە) ئینجا دەستی ژنە (مەخزومیەکەیان) بڕی، بڕوانە پەرتوکی تاوانە گەورەکان، لە نووسینی (عبدالرحمن مەلا طه عبدالعزیز)، لاپەڕە/١١٥.

(٢) رواه البخاري ومسلم والنسائي وابن ماجه.

کەواتــە مــەرجی یەکــەمی ئــەو ماڵــەی دزراوە دەبــێ ئەندازەیــەك بــێ کــە (شەریعەت) دیاری کردووە هەروەکو لە پێشەوە باسمان کرد.

(ئەگەر جوولەکەکان کاریان بە تەورات نەکرد تۆ دڵتەنگ مەبە)

(بوخــاری و موسـلم) ئــەم فــەرمودەیان هێنــاوە بەچــەند (ڕیوایــەتێك) ئەگێڕنەوە لــە (بــەرائی کــوڕی عازبــەوە (ڕەزای خــوای لێبێــت) پیــاوێکی جوولەکــە لەگــەڵ ژنــە جوولەکەیەکــدا زینــای کردبــوو، ئــەوجا لــە پاشـان وتیان بڕۆنە لای (محمد) و بپرسن ئەگەر ئــەو لــە تۆڵەیــدا بڕیــاری دا بــە چەلاق لێدان ئەوە بەگوێی بکەن ئەگەرنا هەرچی دەڵێ گوێی مــەدەنێ و بگەڕێنەوە بەشەلاق لێدان چارەسەری ئەکەین..؟ ئــەوجا پێغەمبــەر (ﷺ) بانگی هەندێ لە جوولەکــەکانی کــرد و فــەرمووی ئێــوە (حــەد) و تۆڵــەی زینا وایە لەلاتان و لە تەوراتا؟ ئەوانیش گوتیان بــەڵێ ئەوهایــە ، ئــەوجا پێغەمبەر (ﷺ) کوڕێکی بانگ کرد لە جوولەکەکانی مالم و[1] جا فەرمووی سوێندت دەدەم بەو خوایەی کە (تەوراتی) بۆتان ڕەوانە کردووە بۆ سەر حــەزرەتی موســا (ﷺ) ئێــوە (حــدودی) زیناتــان وا چــاو پێکــەوتوە لــە تەوراتا؟ ئەویش وتی نەخێر جا ئەگــەر سـوێندت نەدابومایــە قـسەم بــۆ نەئەکردی بەڵام ئەوەی ڕاستی بێــت (حــەدی) زیناکــەر (ڕەجمــەو) دەبــێ

---

(١) ئەگێڕنەوە (صوریا) هەرچەندە گەنج بووە بەڵام زۆر شارەزای هەبووە بە (حوکم) و ئەحکامەکانی تەورات ئەوجا کە پێغەمبەر (ﷺ) سوێندی داو فەرمووی ئایە فەرمانی بەرد باران واتە (ڕەجم) کردن بۆ زیناکەر لە تەورات هەیە یا نیە؟ ئەویش گوتی بەڵێ هەیە، ئینجا جوولەکەکان زۆریان جنێو بە (صوریا) داو لێی توورەبوون بەڵام ئەو ڕاستیەکەی گوت و جوولەکەکانی بەدرۆ خستەوە.

بەرد باران بکرێ بە (موافقی) تەورات، بەلاّم پیاوە دەولّەمەندەکان زینایان ئەکردو (حوکمی) زینایان بەسەر (ئیجرا) نەئەکرد، بەلاّم ئەگەر (فەقیرێك) زینای بکردبایێ (حەددیان) بەسەردا (ئیجرا) ئەکرد، هەروەکو (ئیمام ئەبو داود و ئەحمەدیش) دەلّێن جوولەکەکان تۆلّەی زیناکار لە تەوراتا بەردباران بوو بەلاّم جوولەکەکان گۆڕیان بە شیلاق و لێدان و ڕووڕەش کردن و ئەوجا (صوریا)ش گووتی پاش ماوەیەك بۆ گەورەو بچو کو (ئەشراف) و غەیرە (ئەشراف) بڕیاریاندا ئەوەی (زینا) بکات داخ بکرێ وە هەروەها بە ڕژاندنی ئاوی گەرم بەسەریا و چەند داری (حەدیشی) لێ بدرێ لەباتی بەرد باران، ئەوجا بێگومان پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (اللّهُمَ إنّي أوّلَ مَنْ أحْيَا أمْرَكَ إذا ماتُوهُ فَأمر بهِ فرجم) **واتە:** حەزرەت (ﷺ) دوعای کردو پاڕایەوە لە خواو فەرمووی خودایە ئەوە من یەکەم کەسم کە فەرمانی تۆ لەم بارەیەوە زیندوو دەکەمەوە کە جوولەکەکان مراندبویان و گۆڕیبویان، ئینجا حەزرەت (ﷺ) فەرمانی داو کابرایان ڕەجم کرد، جا ئەو ئایەتە هاتە خوارێ ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلرَّسُولُ لَا يَحۡزُنكَ ٱلَّذِينَ يُسَٰرِعُونَ فِي ٱلۡكُفۡرِ﴾ أي لا تحزن يا أيها الرّسول ولا تُبال بصنيع هؤلاء المُنافقينَ الذَين يَتسابقون نحو الكفرِ تسابقاً كأنّهم في ميدان سابق) **واتە:** ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) حێجز مەبەو (غەم) مەخۆ چونکە ئەو دووڕووانەی کە بە خێرایی بەرەو (کوفر)و بێ باوەڕی دەڕۆن ﴿مِنَ ٱلَّذِينَ قَالُوٓاْ ءَامَنَّا بِأَفۡوَٰهِهِمۡ وَلَمۡ تُؤۡمِن قُلُوبُهُمۡ﴾ **واتە:** ئەوانەیان کە هەر بە قسەو بە زار دەلّێن باوەڕمان هێناوەو کەچی بەدلّ بڕوایان نەهێناوە ﴿وَمِنَ ٱلَّذِينَ هَادُواْ سَمَّٰعُونَ

﴿لِلْكَذِبِ﴾ **واتــە**: ئەوانەشيان بوونەتـە جوولەكـە هـەردەم وەكـو دووڕووەكانن و كارو پيشەی ئـەوان جـێ بـەجێ دەكـەن و گـوێ لـە درۆو دەلەسـەو قـسەی پڕوپـوچ ڕائـەگرن كـە دژی ئيـسلامە ﴿سَمَّٰعُونَ لِقَوْمٍ ءَاخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ﴾ **واتــە**: هــەروەها (جاسوســی) بـۆ هەنــدێ جوولەكەی تر ئەكەن ئەوانەی پێيان شەرمە بێنە لات دابنيشن و گوێ لـە قسەكانت ڕابگرن، و جوولەكـەكانی خەيبـەرو فـەدەك ئـەوانش كـە زانـای جوولەكەكان بوون لەهەمان كاتـدا دەشـيان ويـست بـزانن تـۆ چ دەڵێيـت ئينجا قسەی تۆشيان دەبردە لای ئەوان، ئەوانيش ئەچوون بۆ زاناكانيان ئەگێڕايـــەوە، ﴿يُحَرِّفُونَ ٱلْكَلِمَ مِنۢ بَعْدِ مَوَاضِعِهِۦ﴾ أي يُزيلونــهُ ويميلونهُ عَنْ مواضعه بَعْدَ أنْ وَضَعَهُ الله تعالى فيها والمرادُ تحريف (أحكام الله) وتغيرها بأحكام أُخْرى) **واته**: ئەوانەی كە هەندێك قسەی تـەورات لـە جێگای خۆی لائـەدەن و دەيگۆڕن و دەيـشارنەوەو (تەبـديلی) دەكـەن، واتە دەيگۆڕن بـە قـسەی خۆيـان (ئـەوجا چ لـەبارەی ڕاسـتيەتی مُحَمَدْ پێغەمبەرەوە بێت (ﷺ) يان دەربارەی (هەندێك) فەرمانەكانی (تەورات) خۆی بێت كە بە (حوكمەكانی) ڕازی نينەو بەتايبەتی يـەك لەوانـە (زينـا) بوو، واتـە داوێـن پيـسی ئـەيانگوت زينـا نـابێ بـەردباران كردنـی تێـدابێ بەڵكو (چل) داری لێ ئەدەين و ڕووی ڕەش ئەكەين و يا داخی ئەكـەين و سواری گـوێ درێـژێكی ئەكـەين و بـەناو شـاردا ئـەيگێڕين ﴿يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هَٰذَا فَخُذُوهُ﴾ **واته**: زاناكانی جوولەكـە دەڵـێن بـچن لـە محمـد (ﷺ) بپرسن جا ئەگەر وەك ئەوەی خۆمانی بڕياردا واتە چەند قامـچیێ و

یا ڕووڕەش کردنی پێدان لە باتی بەردباران ئەوا لێی وەرگرن بەگوێی بکەن﴿ وَإِن لَّمۡ تُؤۡتَوۡهُ فَٱحۡذَرُواْۚ ﴾ **واتە:** خۆ ئەگەر محمد (ﷺ) ئەو بڕیارەی خۆمانی نەدا ئەوە ئاگاداربن خۆتانی لێ دوور بگرن و بپارێزن و بەگوێی مەکەن ﴿ وَمَن يُرِدِ ٱللَّهُ فِتۡنَتَهُۥ فَلَن تَمۡلِكَ لَهُۥ مِنَ ٱللَّهِ شَيۡـًٔاۚ ﴾ **واتە:** هەر کەسێك خوا مەیلی سزادانی بکات، وەك هەندێ لە (موفەسیرەکان) ئەڵێن یان لەناوبردنی یان هەندێکی تر ئەڵێن ڕیسواکردن و ئابڕووبردنی، یان هەندێکی تر ئەڵێن گومڕایی و بێ بڕوایی ئەوجا هەر کەس خوا ویست و مەیلی ئەوەی بۆ بکات کە تاقی بکاتەوە، تاقی کردنەوەکەش (کوفر)و گومڕاییەکەی دەرخست و دەرکەوت ئەوە بێگومان ئەتۆ ئەی پێغەمبەر (ﷺ) هیچ دەسەڵاتێکت نییە بتوانی ئەو حاڵە بگۆڕی لە گومڕاییەوە بیخەنە سەر حاڵی (هیدایەت) کەواتە ئەی خۆشەویست تۆ خەفەت مەخۆ لە (ئیمان) نەهێنانی ئەوان، لەمەولاوە تۆ ئومێدی ئەوەت نەبێ ئەوان بڕوا بهێنن و ببنە موسڵمان جا بەس ڕاگەیاندن و بانگەوازی کردنت لەسەرەو ئەوجا (هیدایەت) و خستنە سەر ڕێگای ڕاستیان بەدەستی خوای گەورەیە، ﴿ أُوْلَـٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ لَمۡ يُرِدِ ٱللَّهُ أَن يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمۡۚ ﴾ **واتە:** ئەوانەی باسکران لەو کەسانەن کە هەر لە هەوەڵەوە لە ڕۆژی درووستکردنی خەڵك ویستی هەمووی بێنە سەر ڕێگای ڕاست و حەقیقەت و باوەڕی تەواو بێنن، بەڵام ئەوانە ڕێگەی چەوت و خواریان گرت و ئیمانیان نەهێناو خواش وازی لێ هێنان بە ئارەزووی خۆیان ڕابوێرن ئەوجا دڵیان ڕەش و ڕەق بوو هیچ ئامۆژگاری خواو پێغەمبەرانیان وەرنەگرت خواش یارمەتیان نادات دڵیان پاك

بکاتـەوە لـە (شـیرك) و چـڵك و چـەپەڵی خاوێنیـان بکاتـەوە، ﴿ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٤١﴾ ﴾ واتــە ئــەو جوولەکانە ، بەو کردەوانەیان کە بەربەرەکانێی پێغەمبـەررو(ﷺ) ئـاینی ئیـسلام ئەکـەن بەشـیان لـەم جیهانـەدا ڕووڕەشـی و ڕیـسواییە، وە لـە دواڕۆژیشدا سزایەکی زۆر سـەخت و گـەورەیان بـۆ هەیـە)، جـا هـەروەها دیسان ئەڕوا لەسەر ئەو جوولەکە ناپاکانەو بۆ دەرخـستنی بـەدخوویی و بەدکرداری تریان، پێش ئـەوەی ڕوونـی بکاتـەوە بـۆ پێغەمبـەر (ﷺ) کـە چۆن ڕەفتاریان لەگەڵ بکات و کاتێ کە دێنە (مەحکەمە) واتە دادگاکـەی و داوای بڕیاری لێ بکەن و ئـەوجا هـەروەها ئەفـەرمووێ ﴿ سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ ﴾ المعنــى ﴿ سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ ﴾ أي مبــالَغونَ في سمــاعِ الأكاذيــبِ والأباطيــلِ ﴿ أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ ﴾ أي الحرامِ من الرِّشْوَةِ وَالرِّبا) **واتە:** ئەو جۆرە جوولەکەو دووڕووانـە بـەردەوام خەریکن گـوێ لـە درۆو دەلەسـەو قـسەی پڕوپـوچ ڕائـەگرن و، هـەروەها خۆشیان درۆ هەڵدەبەستن و (حەرام خۆروو بەرتیل خـۆروو ڕیبـا خـۆرن، هەر چۆنێك بێ ئەیانەوێ ماڵ و سـامانیان دەسـت کـەوێ و لـە (حـەلال و حەرام) ناپێچنەوەو بەهەر شێوەیەك بێ جا لـەدوای ئەمـە خـوای گـەورە دەفەرمووێت: بە پێغەمبەرەکـەی (ﷺ) ﴿ فَإِن جَاءُوكَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَإِن تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَن يَضُرُّوكَ شَيْئًا ﴾ **واتە:** ئەگەر بۆ ئیش و کارێك هاتنە لات فەرمانیان لە نێـوان بـدەی ئینجـا بـە ئـارەزووی خۆت بکەو حەزت کرد فەرمانیان لە نێوان بـدەو حـەزت کـرد وازیـان لـێ

بێنەو خۆیان تێ مەگەیەنە چونکە بەدڵ نەهاتوونەتە لات و ڕاست ناکەن، جا بێگومان ئەگەر وازت لێ هێنان ئەوان ناتوانن هیچ خراپەو زیانێکت پێ بگەیەنن، جا ئەگەر دوژمنایەتی تۆ بکەن خوا ئەتپارێزێ[1] ئەوجا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَإِنۡ حَكَمۡتَ فَٱحۡكُم بَيۡنَهُم بِٱلۡقِسۡطِۚ﴾ (أي فَاحكُمْ بَيْنَهُمْ بالْعَدْلِ وَالْحَقْ) **واتە:** ئەگەر (حوکمیشت) کرد لە بەینیانا (حوکم) بە (عەدالەت) و ڕاستی بکە واتە خۆ ئەگەر (دادوەریشت کرد لە نێوانیاندا دەبێ بە دادگەرانە بێت، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلۡمُقۡسِطِينَ ﴿٤٢﴾﴾ واتە بەڕاستی خوای گەورە ئەو کەسانەی خۆش دەوێ کە دادپەروەرو دادگەرن و لە سنووری بڕیاری خودا دەرناچن.

---

(١) هەروەها زۆربەی (موفەسیرەکان) ئەفەرموون ئەو ئایەتەی ﴿فَإِن جَآءُوكَ﴾ بە ئایەتی ﴿وَأَنِ ٱحۡكُم بَيۡنَهُم بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ﴾ هەروەها (نەسخ) بوەتەوە، **واتە:** سڕاوەتەوەو دەبێ تەنها بە قورئانی پیرۆز (عەدالەتیان) بکات، واتە دادوەریان بکات، بڕوانە (تفسیر المنار) لە نووسینی پێشەوا (محمد رشی رضا)، بەرگی/٦، لاپەڕە/٢٩٢.

(خوای گەورە زەمی نیازە خراپەکانی جوولەکەکان ئەکاو ستایشی (کتێبەکەیان) ئەکا کە تەوراتە)

(موفەسیرەکان) ئەفەرموون ئەوجا کە جوولەکەکان هاتنە لای پێغەمبەر (ﷺ) خوای گەورە ئاگاداری کردەوە بەو کارە خراپەو نیازەکەی ئەوان و ئینجا ئەم ئایەتەی نازل کردو هەناردیە خوارە، جا بێگومان ئەوانەی بەدوای (حەقیانیەت) و ڕاستی دانەئەگەڕان بەڵکو ئەوان لایاندابوو لە (کتێبەکەی) خۆیان کە (تەوراتەو) کە بڕوایان پێی بوو هەروەها بە نامەی خۆیان ئەزانی و بەڵام لەبەر ئەوە حوکم و بڕیارەکەی سەخت و قورس بوو ئەیانویست (حوکم) و بڕیارێکی سوکتریان دەستکەوێ لای پێغەمبەر (ﷺ) بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) فەرموی ئێوە (تەوراتتان) گۆڕی و دەستکاریتان کردووە، چونکە خوای گەورە لە تەوراتا فەرموویەتی زیناکەر ئەبێ بەردباران بکرێ، بەڵام ئێوە لە باتی ئەوە ڕووی ڕەش دەکەن، لە ڕاستیدا ئێوە بڕواتان پێی نییەو بە پڕوپوچی ئەزانن و کاری پێ ناکەن ئینجا خوای گەورە لەم بارەیەوە دەفەرموێت: ﴿ وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِندَهُمُ ٱلتَّوْرَىٰةُ فِيهَا حُكْمُ ٱللَّهِ ﴾ (أي كيف يحكمك يا مُحمّد هؤلاء اليهود ويرضون بِحُكْمِكَ وعِندهم التوراة فيها حكم الله يرونهُ ولا يعملون بهِ تعجيبٌ من اللهِ لرسُولهِ (صلى الله عليه وسلم) بتحكيمهمْ من لا يُؤمِنُون بهِ ولَيْسَ هدفهم من ذلكَ إلاّ الميل إلى ما يوافق أهواءهم فإن رأوه عندكَ قبلوهُ وإلاّ أعرضُوا عَنْ حكمك الموافق لكتابهم ولَيسُوا بِمؤمنينَ في الحقيقةِ بالتوراة ولا بالقرآن، وهذهِ نهاية الجهلِ والطغيان)، **واتە:** ئەو جوولەکانە چۆن دێنە لای تۆ فەرمانیان بۆ بدەی

لەگەڵ ئەوەی (تـەوراتیان) لایـە کـە فـەرمانی خـوای بـە ڕوون و ئاشـکرا تێدایەو کەچی کاریشی پـێ ناکـەن، واتـە هاتنەکـەیان بـۆ لای تـۆ ڕاسـت نیـەو درۆ ئەکـەن، چـونکە لەراسـتیدا ئـەوان باوەڕیـان نەبەتـەورات هەیەونەبـەقورئان لەبەرجـەهل و نـەزانی خۆیـان. ﴿ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْۢ بَعْدِ ذَٰلِكَۚ وَمَآ أُوْلَٰٓئِكَ بِٱلْمُؤْمِنِينَ ۝٤٣﴾ أي يعرضون عن حكمك الموافق لكتابهم بعد أن وَضَعَ لهم الحقَّ وبان/ أي ليسُوا بمؤمنين لأنّهـم لا يؤمنون بكتابهم التوراة لإعراضهم عنهُم وعن حكمكَ الموافق لَما فيهِ) **واتە:** لەپاشا ئەوان پشت ئەکەنە فەرمانی تـۆ و لـە دوایـی فەرمانـدانی تـۆ کـە وەك ئـەو فەرمانەیـە لـە (تەوراتایـە) یـانی جوولەکـەکان داوای بڕیـاری پێغەمبەریان کـرد دەربـارەی سـنووری داوێـن پیـسەکانی خۆیـان ئـەوجا پێغەمبەر (ﷺ) بڕیـاری بـۆ دەرکـردن ئـەبێ (زیناکـەر) بـەردباران بکـرێن بەڵام کە فەرمانت بۆ دان پێی ڕازی نینـەو، ڕوو وەرئـەگێڕن و کـاری پـێ ناکەن و ئەوانە بێ باوەڕن نە باوەڕیان بـە (تـەورات) هەیـە نـە باوەڕیـان بەتۆش هەیە، ئەگەر باوەڕیـان بـە (تـەورات) هەبوایـە نەئاهتنـە لای تـۆو کاریان پێ ئەکرد، هـەروەها ئەگـەر باوەڕیان بـە تـۆش هەبوایـە ڕوویـان وەرنـەگێڕا، هەنـدێ لـە (موفەسـیرەکان) دەڵـێن ئـەم ئایەتـەی ڕابـردوو شێوەو (ئسلوبێکی) زۆر (تەعەجوبی) تێدایە لەوەدا کە جوولەکـەکان تـۆ دەکەن بە دادپەروەرو داوات لـێ دەکـەن کـە ئـەتۆ ئـەی پێغەمبـەر (ﷺ) حوکمیان) بۆ بکەیت چونکە وازیان لە (حوکمی کتێبی) خۆیـان هێنـاوەو هاتونەتە لای تۆ کە بڕوایان پێت نیەو ئایینەکەت بە بەتاڵ دەزانن کەچی پـاش بڕیـار دەرکردنەکـەت ئینجـا ڕووت لـێ وەردەگێـڕن و پەشـیمان

دەبنەوە لە هاتنەکەیان بۆلای تـۆ چـونکە (حوکمەکـەت) بـە مەبەسـت و ئارەزووی ئەوانەوە نییە[1].

(تەورات نامەی هیدایەت و نووره)

قال المُفسرون/ ثُمّ مُدح الله تبارك وتعـالى التـوراةَ الـتي أنزلَهـا الله علـى رسوله (موسى) (عليه السلام) وفيها الهَدْي والنور كما هـو في القـرآن) جـا لە پاشان خوای مەزن مەدح و ستایشی تـەورات دەکـات کـە ناردوویـەتی بۆ هەناردەکراوەکەی کە حەزرەتی مووسا پێغەمبەرە (سەلأت و سەلامی خوای لێبێت) ئەوجا خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿ إِنَّآ أَنزَلۡنَا ٱلتَّوۡرَىٰةَ فِيهَا هُدٗى وَنُورٞ ﴾ (أي نحـن الـذينَ أنزلنـا التـوراة فِيهَـا البيـانُ الواضِـع والنـور السّاطع الـذي يُفـرقُ بـين الهُـدى والـضلال يحكـم بِهَـا أنبيـاء بـني إسرائيل لليهود الذَين أنقادوا لحُكْم للهِ لاالُلمُتمردينَ عَلَى شريعة اللهِ) **واتـە:** بێگومـان ئێمـە تـەوراتمان نـاردە خـوارێ کـە هیدایـەت و ڕوونـاکی و نیـشاندانی ڕێگـای ڕاسـتی تێدایـە بـۆ ئـەوەی ببێتـە یاسـای ژیـان بـۆ جوولەکەکان، هەروەها نوورو ڕووناکیش بوو لـەنێو تاریکستانی (شـیرك) و بێ دینیدا ئەوجا بەتایبەتی ئـەو پێغەمبەرانـەی کـە هەمیـشە ملکـەچ و فەرمانبەرداربوون لـە نـەوەی (ئیـسرائیل) فەرمانڕەوایـەتیان پـێ دەکـرد لـەنێو جوولەکەکانـدا هـەروەکو ئەفـەرمووێ: ﴿ يَحۡكُمُ بِهَا ٱلنَّبِيُّونَ

---

(١) بڕوانە: (صفوة التفاسير) لە نووسینی شێخ (محمد علی الصابونی)، بەرگی/١، لاپەڕە/٣٤٧.هەروەها بڕوانە (التفسير الواضح المُيسّر) هەمان نووسەر، لاپەڕە/٢٦٢.

﴿ ٱلَّذِينَ أَسۡلَمُواْ لِلَّذِينَ هَادُواْ وَٱلرَّبَّٰنِيُّونَ وَٱلۡأَحۡبَارُ ﴾[1]، أي ويحكم بالتوراةِ العلماءُ الرّبانيون وَالفُقهاءِ من رؤساء الدّين وهم الأحْبار الذّينَ يتقون اللهَ ويخافونه بِسبب أمر اللهِ لهم بالمحافظة عَلى كتاب اللهِ (التَوراة) من التحريف وَالتبديل وَعدم التّلاعب فيهِ أو تغيير أحكامه حيث أخذ عليهم العَهدُ والميثاقُ عَلَى المحافظةِ عَلَيْهَا)، ئەو پێغەمبەرانەی کە دوای موساش هاتن فەرمانیان پێ ئەداو ملکەچی بڕیاری خوا بوون چونکە بێگومان ئەوانە بەتەواوی باوەڕیان هەبوو هەروەها فەرمانیشیان بە جوولەکەکانیش ئەدا کە بە گوێرەی تەورات کار بکەن و بۆیان ڕوون ئەکردنەوە، جگە لەو جوولەکانەش ئەو پیاوانەی کە خوایی بوون لەگەڵ زانا جوولەکەکانی ئەوکات کە هەموویان کاریان بەو تەوراتە ئەکرد، ﴿بِمَا ٱسۡتُحۡفِظُواْ مِن كِتَٰبِ ٱللَّهِ وَكَانُواْ عَلَيۡهِ شُهَدَآءَۚ ﴾ واتە: ئەوانیش کە پارێزگاری تەوراتیان پێ سپێردرابوو، داوایان لێ کرابوو تەورات لەبەر بکەن ئاگایان لە فەرمانەکانی بێت و بەخەڵکی ڕابگەیەنن و هەروەها پارێزگاری بکەن و شایەدیش بدەن لەسەری و دەیانزانی ڕاستەو هەیە نەك وەکو ئێوە ئەی ئەو جوولەکانەی سەردەم کە تەوراتتان گۆڕی و حوکمتان پێ نەکرد، ئەوجا خوای گەورە ڕووی فەرمانی دەکاتە سەرانی جوولەکە (ماڵمەکانیان) ئەوانەی هاوچەرخی

---

(١)موفەسرین ئەڵێن ڕەبانی بەو کەسە دەڵێن بەهۆی زۆر خواناسیەوەو پارێزگاری و لە خوا ترسانەوە دەدرێتە پاڵ خودا (احبار) کۆی (حیبره) واتە بە زاناکانی جوولەکەکان دەگووترێ

هاتنە خوارەوەی قورئان بوون و هەروەها گوێیان لە شاردنەوەو گۆڕینی یاساو ئەحکامەکانی تەورات نەدەکردوو جا ئەفەرمووێ: ﴿فَلَا تَخْشَوُا۟ ٱلنَّاسَ وَٱخْشَوْنِ﴾ (أي لا تَخَافُوا يا عُلَمَاءَ اليَهُود النّاسَ في أظهارِ ما عِنْدَكُمْ مِنْ نَعْتِ مُحَّمدٍ (ﷺ) وَالرّجمِ بَلْ خافُوا مِني في كتمانِ ذَلكَ) **واتە:** لەخەڵك مەترسن لە خودا بترسن ئەی ئیمانداران لە خەڵکی مەترسن بەڵکو تەنها لە سزای من بترسن، ئەی زانایانی جوولەکە نەکەن لە ترسی زاڵمان و ستەمکاران فەرمانەکانی خوا بگۆڕن و بەتایبەتی مەدح و ستایشی موحەمەد (ﷺ) لەگەڵ بەردبارانی زیناکەران بۆ ڕووڕەشکردن و دار لێدان بەڵکو لە من بترسن و (حوکمەکانی) تەورات مەشێرنەوەو گۆڕانکاری تێدا مەکەن، وە هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَا تَشْتَرُوا۟ بِـَٔايَـٰتِى ثَمَنًا قَلِيلًا﴾ أي لا تَستَبدلوا بآياتي حطام الدّنيا الفاني من الرشوة والجاه والعرض الخسيس) واتە: ئایەت و نیشانەکانی من بە بەهایەکی زۆر کەم مەفرۆشن، **واتە:** نەکەن ئایەت و بەرنامەی من بە نرخێکی کەم بفرۆشن و فتوا بۆ ستەمکاران داڕێژن و پشتیوانیان لێ بکەن، چونکە بێگومان ئەگەر هەموو دنیاشتان بدەنێ لە پاداشتی ئەوە هەر کەمە.

(ئاگاداریيەك)

ئەو ئایەتە هەرچەندە ڕووی پێ کراوە بۆلای کاربەدەستان و دادوەرانی جوولەکەکان بەڵام هەموو ئادەمیزاد ئەگرێتەوە، ئینجا

خاوەنی تەفسیری گوڵشەن[1] دەڵێ ئەم ئایەتە پیرۆزە زۆرێك لە سەرۆك و کاربەدەستانی وڵاتی ئیسلامیش دەگرێتەوە کە بە یاسای خودا ڕازی نین و (حوکمی) پێ ناکەن هەروەها (حوکم) بە یاسا دەستکردەکان دەکەن کەچی لەگەڵ ئەمەشدا هەندێك بەناو زانای ئایینی بۆ دەستخستنی (تەماحی) دنیایی خۆیان بەپێی ئارەزووی ئەو دەسەڵاتدارانە ئاینەکەی خودا دەشێوێنن کە ئەمەش غەزەبی خودای بەدواوەیە، ئەوجا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْكَٰفِرُونَ ﴿٤٤﴾﴾ **واتە:** هەر کەسێ (حوکم) نەکا بەوەی کە خودا نازڵی کردووە، واتە بەو بڕیارانەی کە خودا ناردوینیە خوارەوە، هەوەها هەرکەس (حوکمیان) پێ نەکات ئەوان بێ بڕوان و موسڵمان نین.

(سەرنجێکی گرنگ)

خاوەنی تەفسیری (حدائق الروح والريحان)[2]، لە کۆمەڵێك (موفەسیرەوە) نەقل ئەکا ئەڵێن ئەم سێ ئایەتەی سورەی (مائیدە) کە ئەفەرمووێ ﴿هُمُ ٱلْكَٰفِرُونَ - ٱلظَّٰلِمُونَ - ٱلْفَٰسِقُونَ﴾ بۆ خاوەن نامەکان دابەزیوە، جا بێگومان ئەمەش هەڕەشەیەکی توندو تیژە بۆ ئەو

---

(١) بڕوانە (تەفسیری گوڵشەن)، لە نووسینی مامۆستا (نظام الدين عبدالحميد)، بەرگی یەکەم، لاپەڕە/٢٦٦، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئسوە.

(٢) بڕوانە: تەفسیری (حدائق الروح والريحان)، لە نووسینی (محمد الامين بن عبدالله الهرری الشافعی)، بەرگی/٧، لاپەڕە/٣٠٧.

جوولەكانـەی گۆڕانكاریـان لـە تـەورات دا كـردووە...هتـد). هەنـدێ تـر ئەفـەرموون ئـەم ئایەتـەی ﴿وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ﴾ ئەگەرچـی دەربارەی جوولەكەكان هاتبێ بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەموو موسڵمانان و خاوەنی ئاینێك دەگرێتـەوە، هەنـدێكی تـر ئـەڵێن هـەروەكو (عەبـدوڵڵای كوڕی عەباسەوە) (خوایان لێ ڕازی بێت) لە تەفسیری ئەم ئایەتەدا ئەڵێ وەكـو خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ فَأُوْلَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْكَـٰفِرُونَ ﴿٤٤﴾﴾ **واتـە:** مانـای ئەوەیـە كـە هـەر كەسـێ (ئینكاری) هەرشتێ لە (مَا أنْزَلَ اللهُ) بكا ئەوە پێی (كـافر) دەبێـت بـەڵام ئەو كەسەی كە باوەڕی پێدەكاو، هەروەها (حوكمیشی) پـێ ناكـا ئـەوە دەبێتە پیاوێكی (فاسق)، واتە لە شەریعەت دەرچوو.

(باسێك لە تۆڵەی چاوو لووت و گوێ و هەر ئەندامێكی تر...)

دواتر خـوای گـەورە بۆمـان ڕوون ئەكاتـەوە فەرمانـەكانی تـەورات لـە بـارەی (قـصاصُ) و تۆڵـە سـەندنەوە لـەبۆ كوشـتن[1]، برینـدار كردنـی ئەندامانی ئـادەمیزاد و لـەناوبردنیان و ئینجـا لەپاشـا ئـەوەی ئـەو یاسـا

---

(١) دەگێڕنەوە دوو هۆزی جوولەكە هەبووە لە مەدینە بەناوی (بەنو نەزیرو بەنو قورەیزە) لەپێش هاتنی ئیسلامدا شەڕیان كرد (بەنو نەزیر) زاڵ بوون لەسەر (بەنو قورەیزەو) پیاوێكیان كوشت و ئەوانیش داوای خوێنی دووچەندانەیان كردوو ئینجا بەبۆنەی هەندێ ئەم ئایەتە دابەزی.

بنـەڕەتی یـەی دامەزرانـد ئینجـا چـەند نموونەیـەك ئەكاتـە بەرچـاو لـە شەریعەتی ئەو تەوراتەی كە ناردی بۆ ئەوەی ڕەفتاری پیێ بكرێ ئـەوجا خـوای گـەورە دەفـەرموویت: ﴿ وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَآ أَنَّ ٱلنَّفْسَ بِٱلنَّفْسِ وَٱلْعَيْنَ بِٱلْعَيْنِ وَٱلْأَنفَ بِٱلْأَنفِ وَٱلْأُذُنَ بِٱلْأُذُنِ وَٱلسِّنَّ بِٱلسِّنِّ وَٱلْجُرُوحَ قِصَاصٌ ۚ فَمَن تَصَدَّقَ بِهِۦ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَّهُۥ ﴾

أي وفرضنا على اليهود في التـوراة/ أن القاتـلَ يُقتـل قـصاصاً فمـن أزْهَـق نَفساً بغيرِ حَقٍ قُتِلَ به وَمَنْ قَلَعَ عين إنسانٍ قُلعت عَيْنَـهُ/ وَمَـنْ جـدَعَ أنفـهُ/ وأنّ الأذن تُقْطـعُ بـالأذنِ وَالـسِنَّ بالـسِّنِ / وأنّ الجراحـات يجـري فيهَـا القِصاصُ)، **واته:** ئێمە لە تەوراتدا لەسـەر بـەنی ئیـسرائیل مـان نووسـی یانی لەسەر جوولەكەكاندا كە تۆڵەی كوشـتنی بـە ناهـەق كوشـتنەوەیە، جا بێگومان نابێ دەست بۆ كەسێكی تر ببرێـت، وە چـاو لـە بـاتی چـاو، واتە ئەگەر یەكێك چاوی یەكێكی كوێر كرد ئەبێ چاوی كـوێر بكرێتـەوە، وە ئەگەر یەكێك لـووتی یـەكێكی بـڕی ئـەبێ لـووتی ببڕدرێتـەوە، ئەگـەر یەكێك گوێی یەكێكی بڕی دەبێ گوێی لە تۆڵەی ببڕدرێتەوە، وە ددان لـە جیاتی ددان، واتە ئەگەر یەكێك ددانی یەكێكی شكاند دەری هێنـا دەبـێ ددانی بـشكێندرێتەوە، هـەروەها لـە (قیاسـیش) و تۆڵـەی برینـداركردنی لاشە بریندار كردنی هەمان شوێنە وەك خۆی، بەڵام ئەگـەر خـاوەن مـاف و حەق لە مـاف و حەقەكـەی خـۆی خـۆش ببێـت و (قیـساس) و تۆڵـەی نەویـست، واتـە لـە كـابرای تاوانبـار خـۆش بـووە و بەخـشی و كردیـە صـەدەقەو خێـر، ئـەوە ئـەو كـارەی دەبێتـە كـەفارەت و سـڕینەوەی

گوناحەکانی و خواش لەو خۆش دەبێ، ئینجا کابرای کە دەست درێژی کردووە چاوشۆڕ ئەبێ تاکو ماوە (منەتبار) ئەبێ، بەڵام خۆ ئەگەر تۆڵەشی لێ کرایەوە، ئەوە تەمبێ دەبێ و، هەروەها خەڵکی تریشی لەگەڵ تەمبێ ئەبێ جا بێگومان ئەگەر (تۆڵەو قیساس) وەرنەگیرایەوە یان لێی خۆش نەبوو، ئەوە دوژمنایەتی بوغزو غەرەز کاری خۆی ئەکات و تەشەنە ئەوکا و لەوانەیە شەڕو کوشتار پەیدا ئەبێ و کار لەکار ئەترازێ و بێگومان هەر لەبەر ئەم هۆیانەوە خوای گەورە دەفەرمووێت:

﴿وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٤٥﴾﴾ (أي هم أهل الظلم وَالإساءَة لأنّهم رَفَضُوا حُكم الله) **واتە:** ئەوانەی بە پێی فەرمانی خودا کە ناردوویەتیە خوارەوە (حوکم) نەکەن و کارنەکەن ئەوا بەڕاستی ئەوانە لە ڕیزی زاڵمان و ستەمکاراندان.

(باسی حەزرەتی عیسا (علیه السلام) و ئینجیلە پیرۆزەکەی)

(موفەسیرەکان)ئەفەرموون دیسان خوای گەورە ئەڕوا لەسەر ئەو بڕیارە گشتی یەی کە (حوکم) کردنە بە (شەریعەتی) خوا هەروەها ڕۆنی ئەکاتەوە کە لەپاش تەوراتیش هەر ئەوە بڕیاری خوای مەزنە...

هەروەکو ئەفەرمووێ: ﴿وَقَفَّيْنَا عَلَىٰٓ ءَاثَٰرِهِم بِعِيسَى ٱبْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ ٱلتَّوْرَىٰةِ﴾ (أي أتبعنا عَلَى آثَارِ النَّبيينَّ (بعيسى بن مريم) وَأرْسَلْنَا عَقيبَهُمْ مُصَدِقاً لِما تَقدّمهُ من التّوراة)**واتە:** بێگومان لە دوای شوێنی ئەو پێغەمبەرانەی کە لەدوای مووسا (علیه السلام) هاتن عیسای

کوڕی مەریەممان بۆ ئەو جوولەکانە نارد کە (کتێبی) تەورات لەبەر دەستیان بوو باوەڕی پێ هەبوو بەڕاستی ئەزانی و لەسەری ئەڕۆیشت و کاری پێ ئەکرد، ﴿وَءَاتَيْنَٰهُ ٱلْإِنجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ﴾ **واتە:** ئینجیلیشمان دایە کە ڕێنمایی و ڕووناکی تێدابوو، یانی ئینجیلیشمان دایە حەزرەتی عیسا (سەلامی خوای لێبێت) هەروەها پێ بەخشی کە (هیدایەت) و ڕێنموێنی ڕوون و ڕووناکی تێدابوو، جا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ ٱلتَّوْرَىٰةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٤٦﴾﴾ **واتە:** تەسدیقی تەوراتیشی دەکرد ، واتە باوەڕدارە بە تەورات و بەڕاستی دەزانێت چونکە مایەی (هیدایەت) و پەندو ئامۆژگاریە بۆ ئەوانەی کە لە خوا دەترسن و پارێزی لە گوناهو تاوان ئەکەن ﴿وَلْيَحْكُمْ أَهْلُ ٱلْإِنجِيلِ بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ فِيهِ﴾ **واتە:** با ئەوانەی ئەهلی ئینجیلن و/ ئینجیلیان بۆ هاتووە و ڕەوانەکراوە، (حوکم) بکەن بەوەی کەخوا ناردی یە خوارەوە واتە بێگومان پێویستە بڕوایان بەهەمووی هەبێ وە (حوکم) بە هەمووشی بکەن ﴿وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَٰسِقُونَ ﴿٤٧﴾﴾ **واتە:** هەر کەسێ (حوکم) نەکات بەوەی خودا نازلی کردووە یان بەو (شەریعەتەی) کە خوا ڕەوانەی کردووە بۆ پێغەمبەر (ﷺ) کە لە قورئاندا ڕوونی کردۆتەوە، کە خودا هەناردیوتیە خوارەوە، ئەو کەسە لە فەرمانی خودا دەرچووە، واتە (فاسقە).

(پاشکۆ)

خوێنەوارانی ئازیزم../ ئەوەی ڕاستی بێت/ ووشـەی ﴿ ٱلْكَٰفِرُونَ – ٱلظَّٰلِمُونَ – ٱلْفَٰسِقُونَ ﴾ هــەر ســێیانیان (ماناکانیــان) یــەك دەگرێتەوەو، بۆ بێ باوەڕان بەکاردێن و بەلاّم هەندێ لە زانایانی تەفسیر پێ یان وایە کـەوا (یەکـەمیان) بـەکاردێت بـۆ ئـەو کەسانە باوەڕیـان بـە هەموو بنچینەکانی دین و ئایین نیەو مەگەر ئەوەی کە موسڵمان ئـەبن و/ بـەلاّم (ووشـەی دووهـەم) و سـێ هـەم بـەکاردێن بـۆ ئـەو کەسـانەی کـە باوەڕیان بە بنچینەکانی ئایین هەبێت بەلاّم (سستی) ئەکەن و (ئیهمالن و تەمبـەڵن) لـە بـەجێ هێنـانی فـەرمان و پەرستنەکانی خـودای گـەورەو مەزن.

(ئەی پێغەمبەر (ﷺ) هەر
بە قورئان بڕیار بدەو حوکم بکە)

جا بێگومان دوای باسکردنی (تەورات) کە بـۆ موسـای کـوڕی عیمـران (سەلامی خوای لێبێت) نێردراوە ، هەروەها دوای باسکردنی (ئینجیلیش) کە بۆ حەزرەتی عیسا (سەلامی خوای لێبێت) ڕەوانـەکراوە ئـەوجا دێتـە سەر باسی قورئانی پیرۆز کە بە (وەحی) واتە بە نیگـا ڕەوانـەی کـردووە بۆ سەر دڵی پێغەمبـەر ی ئیسلام (ﷺ) ئینجـا پلـەو پایـەی لەبەرامبـەر کیتابە ئاسمانیەکانی پێشوو کردووە هەروەها ئەوەش ڕوون دەکاتەوەکە (حیکمەتی) پەروەردگار وابووە کە شەریعەت و یاسای ژیان بـە گـوێرەی زەمان بۆیان ڕەوانە بکـا لەگـەڵ بـارودۆخی خەڵکەکـەدا بگـونجێ ئـەوجا

خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿ وَأَنزَلۡنَآ إِلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ بِٱلۡحَقِّ ﴾ أي أنْزَلْنَا إليكَ يا مُحمّد القُرآنَ بالعَدْلَ وَالصّدْقِ الذّي لاريْبَ فيه) **واتە:** ئێمە ئەو قورئانەمان بۆتۆ ڕەوانە کردووە ئەی موحەمەد (ﷺ) کە هەموو (حەقیقەت) و ڕاستیەکانی لە ئامێز گرتووە، چونکە ئەو قورئانە کە بۆتۆ هاتووە هیچ شك و گومانی تێدانیە ﴿ مُصَدِّقٗا لِّمَا بَيۡنَ يَدَيۡهِ مِنَ ٱلۡكِتَٰبِ ﴾ أي مُصَدِقاً لِلْكُتُبِ السّماويّة التي سَبَقَتْهُ) **واتە:** بەڕاستدانەری (کتێبەکانی) پێش خۆیەتی وەکو ئینجیل و زەبوور و تەورات هەروەها لەوانیش گرنگترو پایەدارترە ﴿ وَمُهَيۡمِنًا عَلَيۡهِ ﴾ أي مُؤتمناً عليهِ وَحاكماً عَلَى ما قَبْلَهُ مِن الكتب) قَالَ بَعْضُ المُفسرينَ أي رَقيباً عَلَى سائرِ الكُتبِ لأنّهُ يَشْهَدُ لَها بالصِحَةِ والثُّبَاتِ) واتە چاودێرو پارێزەرو شایستەیە بۆیان ئەمینداری هەموو (کتێبەکانی) بەر لە خۆیەتی، چونکە قورئان ڕوونکەرەوەی (حەقیقەت) و ناوەڕۆکیانە وە هەروەها (شایەدی) ئەوەیە چەند گۆڕانکاری و کەم و زیادیان بەسەردا هاتووە، هەروەها پێشەوا (قورتبی) لە تەفسیرەکەیدا[1]، نەقلْ ئەکا لە عەبدوڵلای کوڕی عەباسەوە (خوایان لێ ڕازی بێت) لە ڕستەی ئەم (جوملەی) پێشوودا کە ئەفەرمووێ ﴿ وَمُهَيۡمِنًا عَلَيۡهِ ﴾ **واتە:** ئەمیندارو ڕاستگری (کتێبە) ئاسمانیەکانی پێشووە، **واتە:** بە مانای ئەگەر ئەهلی کیتاب لە پەرتوکەکانیاندا هەواڵێکیان پێ دابن، ئینجا ئێوە سەیر بکەن

---

(١) بروانە: تەفسیری (قرطبي) ،بەرگی/٤، لاپەڕە/١٣٦.

ئەگەر لە قورئاندا هەبوو بڕوای پێ بکەن بەڵام ئەگەر لە (قورئاندا) نەبوو ئـەوە (بـڕوای) پـێ مەکـەن ئـەوجا خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿فَٱحۡكُم بَيۡنَهُم بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُۖ وَلَا تَتَّبِعۡ أَهۡوَآءَهُمۡ عَمَّا جَآءَكَ مِنَ ٱلۡحَقِّۚ﴾ **واته:** دوایی تـۆ فـەرمان بـدە لـە نێـوان خـاوەن (نامـەکان) وە لەنێوان گشت خەڵکاندا تەنانەت جوولەکەو گاورەکانیش هەر بەپێی ئـەو بەرنامەیـە کـار بکـەو بڕیـار بـدە کـە خـوا ناردوویـەتی و لـە هـەق و ڕاستیەکانی لـە خـواوە بـۆت هـاتووە لامـەدەو مەکـەوە شـوێنی هـەواو هەوەس و ئارەزووی ئەو جوولەکانە ﴿لِكُلّٖ جَعَلۡنَا مِنكُمۡ شِرۡعَةٗ وَمِنۡهَاجٗا﴾ أي لِكُلِ أُمَةٍ جعَلْنَا شريعة وطَرِيقَاً بّيناً وَاضِحاً خَاصاً بِتْلكَ الأُمَة) **واتـه:** بۆ هـەموو گـەل و نەتەوەیـەك لـە ئێـوە (شـەریعەت) و مینهـاج و ڕێگـەو (یاسـایەکم) دانـاوە، بەتایبـەتی ڕێگەیـەکی ڕوون و ئاشـکرا کـە ئێـوە ڕەفتـاری پـێ بکـەن و لێـی لانـەدەن ﴿وَلَوۡ شَآءَ ٱللَّهُ لَجَعَلَكُمۡ أُمَّةٗ وَٰحِدَةٗ﴾ أي لو أرادَ الله لجمعَ الناس كلّهم على دين واحدٍ و شريعةٍ واحدةٍ لا ينسخ شيءٌ منا الآخر) **واته:** ئەگـەر خـوا حـەزی بکردایـە و بیویـستایە هەمووتانی دەکرد بە یەك گەل و میللـەت و یـەك ئوممـەت و کۆمـەڵ بـەم ڕەنگە یـەك ڕێگـاو یاسـا و شـەریعەتی دائـەنا بـۆ هـەمووتان بـێ ئـەوەی ئاینێك نەسخ بکاتـەوە ﴿وَلَٰكِن لِّيَبۡلُوَكُمۡ فِي مَآ ءَاتَىٰكُمۡ﴾ أي ولَكِنْ جَعَلَ شَرائِعَكُمْ مُخْتَلِفة ليَختَبِركُمْ) **واته:** بێگومان (ئیرادەی) خـودا بـوو کـە جیـا جیـابن و بـۆ هـەر گەلێکیـشتان بـەپێ کـاتی خـۆی (شـەریعەتێك) و

بەرنامەیەکی تایبەتی بۆ بنێرێت[1]، تاوەکو تەجروبەتان بکاو بکەونە ژێر تاقیکردنەوەدا ، (هەندێکی تر) لە زانایان ئەم ڕستەیان بەم شێوەیە (تەفسیر) کردووە، **واتە:** ئەو ڕێگەو یاسای خوای گەورە بۆی داناون بۆ تاقی کردنەوەیە، وەکو هەندێ شتی زۆر پیسی بێ وەکو زەرەرو زیانی یەکجار زۆر بێ بۆ ئادەمیزاد وەکو گۆشتی بەرازو مەی خواردنەوە (حەرام) و قەدەغە ئەکات و هەندێ شتیش لە هەندێ کات قەدەغە ئەکات و لە هەندێك کات ڕێگە ئەدات وەکو خواردن و خواردنەوە لەکاتی دیاریکراو و قەدەغەکردنی لە ڕۆژانی رەمەزان ئەمە گشتی بۆ ئەوەیە کە مرۆڤ دەست بە فەرمانەوە بگرێ چونکە بێگومان سودو قازانجی تێدا هەیە بۆ گشت خاوەن باوەڕان دا خوای گەورە دەفەرمووێت:

﴿فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا﴾ أي فسارعُوا إلى طاعَةِ ربكم وافعلوا الخيرَ طلباً لمرضاة الله وَتَمَسَّكُوا (بشريعةِ الله) فمعادكم وَمصيركُمْ الى اللهِ وحده) **واتە:** ئەوجا کەوایە لە چاکەکاریدا پێشبڕکێ بکەن و هەوڵ بدەن و پێش یەك بکەون لە کاری چاکەو بەجێهێنانی

---

(١) **واتە:** بۆیە ئاوا (شەریعەتی) جیاوازی بۆ پێغەمبەران داناوەو هەر پێغەمبەرێکی ڕەوانە کردبێ بە گوێرەی ڕۆژگار شەریعەتێکی تایبەتی بۆ ناردووە ، چونکە هەمیشە کۆمەڵگای ئادەمیزاد لە گۆڕان دایە ، هەروەها شەریعەت و یاسای ئەو سەردەمێکی تر نەگونجاوە چونکە بێگومان ئادەمیزاد هەمیشە لەپێش کەوتن و گەشەکردنی عەقڵ و هۆشی دایە هەروەها ڕۆژ بە ڕۆژ ئاسۆی بیرو بۆچونی فراوان تر دەبێ و بەرەو پێشتر دەڕوات)، بڕوانە تەفسیری ڕەوان لەگەڵ دەست لێدان، لە نووسینی مامۆستا مەلا محمودی گەلالەیی، بەرگی/٦، لاپەڕە/٤٢٢.

فـەرمانی خـوا هەرچـی پـەروەردگار فەرموویـەتی بـەجێی بێـنن چـونکە هەمووتان گەڕانەوەتان بۆلای خوایە ژیانی ئەو دنیاش کۆتایی دێت و پـێ هەڵمەفریوێن ، بەدوای ئارەزووی خۆتـان مەکـەون، ﴿ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٤٨﴾ ﴾ **واتـە:** بەڕاسـتی ئەوکاتـە خـوای گـەورە هـەواڵی تەواوتان دەداتێ دەربـارەی هـەموو ئـەو شـتانەی کـە ئێـوە کێـشەو ڕای جیاوازتان لەسەری هەبوو، یان مەبەستی ئەوەیـە لـەو ڕۆژەدا هـەمووتان ئەگـەن بـە بەرهـەموو پاداشـتی کردەوەکانتـان بـەهۆی ئـەوەوە چـاك و خـراپ ڕوون دەبێتـەوەو جـودا ئەبنـەوە لـە یـەکتر دەرئەکـەوێ کامتـان لەسەر هـەق بـووەو ئـەوجا بێگومـان دیسانە کـە خـوای گـەورە جـەخت لەسـەر فـەرمانی پێـشوو دەکاتـەوە هـەروەکو ئەفـەرموێ ﴿ وَأَنِ ٱحْكُم بَيْنَهُم بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ ﴾ **واتە:** ئەی محمد (ﷺ) هەرکاتێك خاوەنانی (کتێب) هاتن بۆلات تا (حوکم) بدەی واتە دادوەری بکـەیت لـە نێوانیانـدا، تـۆش (حـوکم) و دادوەری بکـە بـەو (قورئانـەی) خـوای گـەورە بـۆی نـازل کردوویـەتی[1]، (موفەسـیرەکان) ئەگێڕنـەوە هەنـدێك لـە حاخامـە[2] گەورەکانی (جوولەکەکان) وتوویانە با ئێمە بـچین بـۆلای (محمـد) بـەڵکو

---

(١) ئەو ئایەتە/ هەرچەندە/ هاتۆتە خوارەوە دەربارەی/ خاوەنی نامەکان/ بەڵام هەموو کەس دەگرێتەوە کە واز لە فەرمان و یاسای خوا بهێنێ و کاری پێ نەکات).

(٢) **واتە:** زانا (جوولەکەکان) بوون لە یەهودییەکان ئەمەش هەندێ لە ناوەکانی ئەوانن: ١- کەعبی کوڕی ئوسەید و ٢- عەبدوڵلای کوڕی صوریا. ٣- شایسی کوڕی قەیس بوون)و ... هتد.

بیخەینە گومانەوە لە ئاینەکەیدا ئەوجا چوونە لای ووتیان ئێمە زاناکانی جوولەکەین ئەگەر ئێمە دوای تۆ بکەوین هەموو جوولەکەکان باوەڕت پێ دەهێنن و شوێنت دەکەون و پەیڕەوت دەکەن جا ئێمە ئاژاوەیەکمان لەگەڵ خزمانی خۆماندا لێ پەیدا بووە هاتووین بۆلای تۆ کە فەرمان بدەی بە سوودی ئێمەو زیانی ئەوان ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) وەڵامی دانەوە تا خوا فەرمووی ﴿ وَلَا تَتَّبِعۡ أَهۡوَآءَهُمۡ وَٱحۡذَرۡهُمۡ أَن يَفۡتِنُوكَ عَنۢ بَعۡضِ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ إِلَيۡكَ ﴾ **واتە:** نەکەیت شوێنی بیرو باوەڕی ئارەزووی ئەوان بکەویت و ئاگادار بە نەوەکو تووشی هەڵەت بکەن و هەروەها خۆت بپارێزە لەوەی لات بدەن لەو بەرنامەی بۆت نێردراوەتە خوارەوە، ﴿ فَإِن تَوَلَّوۡاْ فَٱعۡلَمۡ أَنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ أَن يُصِيبَهُم بِبَعۡضِ ذُنُوبِهِمۡۗ ﴾ [(١)]، **واتە:** ئەگەر پشتیان هەڵکرد لەو قورئانەی تۆ (حوکمی) پێ دەکەی لە ناویان داو ڕوویان وەرگێڕاو، ئەوجا بزانە بەڕاستی خوا ئەیەوێ کە ئەوان تووشی زیان بکاو سزایان بداو تۆڵەیان بسێنێ بەهۆی هەندێ لە گوناهەکانیان لەم ڕۆژەدا بە کوشتن و دەربەدەر کردن لە نیشتمانی خۆیان و سەرانە لێ سەندنیان بەهۆی پاشماوەی گوناهەکانی تریانەوە،

---

(١) هەندێ لە (موفەسیرەکان) ئەفەرموون ووشەی (بعض) لەم شوێنانە بۆ (تفخیم) و (تکثیر)ە **واتە:** ﴿ أَن يُصِيبَهُم بِبَعۡضِ ذُنُوبِهِمۡ ﴾ .

خوا له پاشەڕۆژدا تووشی سزای گەورەتریان ئەکا[1]، جا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ ﴿٤٩﴾﴾ واتە: بەڕاستی زۆربەی ئادەمیزاد لە فەرمانی خودا دەرچوون.

(باسێك لە داب و نەریتی جاهلییەت بەر لە ئیسلام مەهێنەوە)

ئەوجا بێگومان خوای گەورە هەڕەشە لەو جوولەکانە دەکات کە داب و نەریتی زەمانی (جاهلیەت) واتە نەفامی بەکاردەهێنین و هەروەها دەیانەوێ بە گوێرەی یاساو پەیمانی سەردەمی پێش ئیسلام خوێنی کوژراوەوە وەربگرن جگە لەوەی کە خۆیان (ئەهلی کیتابن) کەچی دەیانەوێ (حوکمی) جاهلیەت پەیڕەو بکەن و هەروەها بە (حوکمی) خواو پێغەمبەر (ﷺ) ناڕازینەو جا خوای پەروەردگار بە سەرسوڕمانەوەو بێزاری دەربڕینەوە ئەفەرمووێ: ﴿أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ﴾ الإسْتِفهامُ للإنكارِ وَالتَوبيخ، والمَعنى أيتولونَ عَنْ حُكْمِكَ وَيَبْتَغُونَ غَيرَ حُكمِ اللهِ وَهُوَ حُكم الجاهليـة؟...) ئایە ئەمانە (حوکمی) زەمانی نەفامی و نەزانی و هەروەها (حوکمی) ئارەزوو بازیان دەوێ لە زەمانی ئایینی پیرۆزی ئیسلاماو لەو خاوەنی دینە کە بۆ ئەوە هاتووە هەق و ڕاستی دابمەزرێنێ

---

(١) ئەوجا زۆر بەداخەوە (هەندێ لە زانایانی) ئەو سەردەمیش وازیان لە فەرموودەکانی خوای گەورە هێناوە، کەچی هەندێکیان بەگوێرەی هەواو هەوەسی خۆیان (مانای قورئان) ئەکەن و لێکی ئەدەنەوەو (تەفسیری) ئەکەن.

له جیهاندا...؟، واته دەی ئایه ئەوانه که ڕوو وەئەگێڕن له (حوکم) و بڕیاری خودا (حوکم) و بڕیاری نەفامی ئەژیاننەوەو پەیڕەو ئەکەن بەدوای ئەودا ئەگەڕێن و یانی بە (حوکمەی) خواو تۆ ڕازی نین؟...

﴿وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ ٱللَّهِ حُكْمًا لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ ۝٥٠﴾ أي وَمَنْ أعدل من اللهِ في حُكْمِه وأصدقُ في بيانه وأحكم في تَشْرِيعهِ لقومٍ يُصدّقُونَ بالعَليّ الحكيم)

واته: کێ (حوکمی) له (حوکمی) خودا چاکترو ڕاسترو باشتره؟ یانی کەس (حوکمی) له (حوکمی) خودا جوانتر نیەو بۆ کەسانێك که هۆشمەندو خاوەن ژیرو خاوەن بڕوابن که بۆ ئەوانه هیچ شك و گومانێکیان نییەو (ئەهلی) یەقینن؟ چونکه هەر ئەمانه چاك دەزانن که شەریعەتی ئیسلام لەهەموو بەرنامەیەك گونجاوترو جوانتره.

(ئاگاداری)

جەماوەری زانایان به تێکڕایی ئەفەرموون و دەڵێن پێویستەو دەبێ لەهەموو شتێك و کارو فەرمانـدا ئەبێ هەر بە (قورئان) و سوننەت (حوکم) و بڕیار بدرێت نابێ بەهیچ (شەریعەت) و بەرنامەیەکی تر بکرێ به یاساو بەرنامەو (حوکم) و بڕیاری پێ بدرێ چونکه شەریعەتی ئیسلام له گشت شەریعەتەکانی تر لەهەموو ڕوویێکەوه تێرو تەسەل تره[1].

---

(١) بڕوانه: (أيسر التفاسير لكلام العلي الكبير)، له نووسینی (أبی بکر جابر الجزائری)، لاپەڕه/٣٤٨.

(جوولەکەو دیانەکان مەکەن بە دۆست)

(أبنُ جرير) لە (عەتیەی کوڕی سەعد) دەگێڕێتەوە کە گوتوویەتی عوبادەی کوڕی صامت (ڕەزای خوای لێبێت) هات بۆ خزمەتی پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) من هەندێ هاوپەیمانم هەن لە جوولەکەکان، ژمارەیان زۆرن و ئامادەی یارمەتین، بەڵام من وازم هێناوە لە دۆستایەتی کردن و نزیکی هاوپەیمانیەتی لەگەڵ جوولەکەوە، دۆستایەتی خواو پێغەمبەر (ﷺ) دەکەم و ، هەروەها لەگەڵ ئەهلی ئیماندا دۆستایەتی دەگرم، وە هەروەها (عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی) ووتی من پیاوێکم لە بەڵاو (موصیبەتان)، دەترسم من دەستبەرداری دۆست و برادەرەکانم نابم، ئینجا پێغەمبەری خواش (ﷺ) بە (عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی) فەرموو (ئەی ئەبو حوباب) ئەو دۆستایەتی و پشتیوانی و هاوکاری و هاوپەیمانیەتیەکەی تۆ بەخیلی و ڕوژدیت پێکرد لە بەرانبەر عوبادەدا یانی ئەو بەخشی بەڵام تۆ نەتبەخشی، با ئەویش هەر بۆتۆبێ، واتە ئەوەی (عوبادەش) هەر بۆتۆبێ، ئەویش لە وەڵامدا گوتی ئەوە قەبوڵم کرد[1]، ئەوجا ئەو ئایەتە نازڵ بوو فەرمووی ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّخِذُواْ ٱلْيَهُودَ وَٱلنَّصَـٰرَىٰٓ أَوْلِيَآءَ ۘ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍ ۚ﴾ **واتە:** ئەی ئیماندارینە ئێوە جوولەکەکان و دیانەکان مەکەن بە برادەرو دۆست و هاوپەیمان و پشت پێ بەستوی خۆتان چونکە ئەوانە هەندێکیان پشتیوان و

---

(١) بڕوانە (جامع البيان عن تأويل آي القرآن)، لە دانانی بەڕێز (إبن جرير الطبري)، بەرگی/٤، لاپەڕە/٣٤١، چاپی دار الفكر.

یارمەتیدەری هەندێکیانن، **واتــە:** جوولەکە لەناو خۆیان دا دۆست و یارمەتی دەری یەکترن بە دژایەتی بەرامبەری ئیسلام و موسڵمانان ئەکەن ﴿وَمَن يَتَوَلَّهُم مِّنكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ﴾ **واتە:** بێگومان هەر کەسێکیشیان دۆستایەتیان لەگەڵ بکاو بیانکا بە یارمەتیدەرو دۆستی خۆی وە یان هاوکاری و هاوڕێیان بکات ئەوە بێ گومان ئەو کەسە لەوانەو لەوان دەژمێردرێت، چونکە نابێ ئەوەی خۆی بە موسڵمان دابنێ و کاری وا بکات ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥١﴾﴾ **واتــە:** بەڕاستی خوا (هیدایەت) و ڕێنمایی کۆمەڵێ (زاڵم) و ستەمکاران ناداو ئەوجا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَىٰ أَن تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ﴾ **واتە:** ئەی پێغەمبەر (ﷺ) تۆ دەبینی ئەو کەسانەی لە دڵیاندا نەخۆشی بێ باوەڕی هەروەها دووڕوون و دۆستایەتیان لەگەڵ جوولەکەکاندا هەیە وەك عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی و شوێنەکەو توانی بە پەلە دەچن بەدەم جوولەکەکانەوەو دەڵێن ئێمە ئەترسین زەمانە بگەڕێتەوە و هەڵبسوڕێتەوەو دەسەلآت بکەوێتە دەست جوولەکەو بت پەرستان ئێمە بەدۆستایەتی خۆمان ئەپارێزین ﴿فَعَسَى اللَّهُ أَن يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِّنْ عِندِهِ فَيُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا أَسَرُّوا فِي أَنفُسِهِمْ نَادِمِينَ ﴿٥٢﴾﴾ **واتە:** ئومێدە کە خوا سەرکەوتن و زاڵ کردنی تەواو بەجێ بێنێ بۆ پێغەمبەرەکەی بەسەر دووژمنەکانی دا هەروەها ئاینەکەی زاڵ بکات بەسەر هەموو ئاینەکان دا موسڵمانەکان بەسەر

گاورو جوولەکەو بت پەرست و بێ باوەڕەکان دا، یان کارێکی تر بێنێ لەلایەن خۆیەوە بەبێ ئەوەی لەسەر دەستی هیچ کەسێکی تێدابێت[1]، دوایی ئەگەڕێن ئەم دوو ڕووانە لەسەر شتێ پەنهانیان داوە لە دەرونیانەوە ئەو کەسانە پەشیمان ببنەوە لەو کارانەی کردوویانە لە دۆستایەتی خاوەن نامەکان و لە گومانی سەرکەوتنی موسڵمانان، جا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَيَقُولُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَهَٰٓؤُلَآءِ ٱلَّذِينَ أَقۡسَمُواْ بِٱللَّهِ جَهۡدَ أَيۡمَٰنِهِمۡ إِنَّهُمۡ لَمَعَكُمۡ ﴾ **واتە:** بێگومان ئەوکاتی کە موسڵمانان دەسەلاتیان ئەرتە دەست بە جوولەکەو گاورەکان دەڵێن ئایە ئەونە بوون مەبەستیان (مونافیقەکانە) واتە دووڕووەکانە کە پڕ بەدڵ سوێندیان ئەخوارد کە لەگەڵ ئێوەن و یارمەتیتان ئەدەن ﴿ حَبِطَتۡ أَعۡمَٰلُهُمۡ فَأَصۡبَحُواْ خَٰسِرِينَ ۝٥٣ ﴾ **واتە:** بەڕاستی ئەو دووڕووانە (عەمەل) و کردەوەکانیان بۆش و بێ سوود بوو، کە دەیانویست موسڵمانان و جوولەکەکان لە خۆیان ڕازی بکەن چونکە وایان پیشان ئەدا کە موسڵمانن و کەچی لەژێرەوەش برادەرو دۆستی جوولەکەکان بوون، جا بێگومان ئەو دووڕووانە ئەو کارەی ئەوان کردیان هەمووی بە فیڕۆو بە زایە چوو هەروەها سوودیان لێ وەرنەگرت و ڕەنج بەخەسار

---

(١) ئەهلی سیرە/ ئەفەرموون وەك دەرکردنی (بنی نضیر) لە مەدینە بەبێ شەڕو ئەرك و زەحمەت ئەو (بەنی نەزیرەی) کە خاوەنی زۆر دەسەلات بوون ، دوو ڕووەکان پشتیان (قایم) بوو پێیان چونکە ئومێدیان وابوو کە بە هانایان بێن و فریایان بکەون لە بەسەرهاتی خراپەو ڕۆژانی تەنگاویدا.

بوون[1].

(پاشکۆ)

(موفەسیرەکان) دەربارەی هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە چەند ڕاو بۆچونێکیان هەیە:-

١- پێشەوا (سودیّ) ئەڵێ ئەم (ئایەتە) دەربارەی دوو پیاوە هاتۆتە خوارێ لەدوای (غەزای ئوحود) یەکیان بەوەی تریانی گووت من دەچم بۆلای فلاّن جوولەکەو خۆم دەخەمە دەخاڵەت و پەنایەوە، وە دەبم بە (جوولەکەو) بۆ ئەوەی ئەگەر (زروف) هەڵگەڕایەوە بەڵکو فریام بکەویّ و پەنام بدات.

٢- ئەوی تریشیان ووتی منیش دەچم بۆلای کەسیّ (دیان) واتە گاور پەنای بۆ دەبەم و دەبمە (نەصرانی) واتە فەلە، جا بێگومان ئەم ئایەتە لە (شەئنیان) دابەزی.

٣- هەندێکی تریش ئەڵێن ئەم (ئایەتە) دەربارەی (ئەبو لوبای کوڕی مونزیر) هاتە خوارێ، ئەویش ئەوەبوو کە حەزرەت (ﷺ) هەناردی بۆلای هۆزی (بەنو قورەیزە) کەچوو بۆلایان ئەوانیش لێیان پرسی و گووتیان پێغەمبەر (ﷺ) چیمان لەگەڵ دەکات؟ ئەویش دەستی بۆ قوڕگی خۆی

---

(١) هەندیّ لە زانایانی ئیسلام لەبەر ڕۆشنایی ئەم ئایەتە پیرۆزەدا ئەفەرموون (دۆستایەتی لەگەڵ جوولەکەو گاوورو کافرانی بیّ باوەڕدا (حەرامە) و قەدەغەیە/ لە ئایینی ئیسلامدا/ بەلاّم هەندێکی تر/ لە زانایان/ ڕێگەیان داوە کە ئەویش بۆ (مەسلەحەتێکی عامەدا)، وەکو لە بواری بازرگانی و ئاوەدانی و پیشەسازی، ئەگەر پێویست بوو (قەیدی) نیەو درووستە بە شەریعەتی ئیسلام.

برد، یانی پێغەمبەر (ﷺ) سەرتان دەبڕێ.

٤- هەندێکی تریش دەڵێن ئەم ئایەتە دەربارەی عەبدوڵلای کوڕی ئوبەی (ابن مسلول) هاتە خوارێ و دابەزی[1].

(پاشگەز بوونەوەو هەڵگەڕانەوە لە ئایینی ئیسلام)

خوای گەورە دوایی قەدەغەی کرد لەسەر ئیمانداران و موسڵمانان دۆستایەتی و دوژمنایەتی خۆیان پێمان فێر ئەکا کە ئەو دۆستایەتیە لەوانەیە پەرە بسێنێ و سەربکێشێ بۆلای بێ باوەڕی و (کوفر) و وەرگەڕان لە ئایینی پیرۆزی ئیسلام، بۆیە خوای گەورە ئەفەرمووێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مَن يَرۡتَدَّ مِنكُمۡ عَن دِينِهِۦ ﴾[2]. **واتە**: ئەی ئەو کەسانەی کە باوەڕتان بە خواو بە پێغەمبەرو(ﷺ) بە فەرمانەکانیان هێناوە، واتە موسڵمانن هەر کەسێکتان لە ئاینی خۆی واتە لە دینی ئیسلام پاشگەز بێتەوەو وەرگەڕێ ﴿ فَسَوۡفَ يَأۡتِي ٱللَّهُ بِقَوۡمٖ يُحِبُّهُمۡ وَيُحِبُّونَهُۥٓ ﴾ **واتە**: بێگومان لەمەولا خودا کەسانێك دێنێت یانی دوایی

---

(١) بروانە: تەفسیری پێشەوا (قرطبي) بەرگی/٤، لاپەڕە/١٤٠. هەروەها تەفسیری حدائق الروح والريحان، بەرگی/٧، لاپەڕە/٣٣٩.

(٢) قالَ المُفَسيرونَ/ في الآية إعلامٌ بالرتداء بعض المُسلمين فهو اخبار (بالغيب) قبلَ وقوعهِ وقد أرتدَ عَنِ الإسلام فِرقٌ كثيرة منهم مَن إرتد في عهد رَسُول اللهِ (صلى الله عليه وسلم) ومنهم في عهدِ أبي بكر الصديقِ وقد إرتدَّ بنو حنيفة قوم (مُسيلمة الكَذاب) وغيرهم .

خودا قەوم و میللەتێکی تر دەهێنێت بۆ شوێنی ئەوان کە (ئیماندارى) تەواو بن و خودا خۆشی بوێن و ئەوانیش خودایان خۆش بوێت ﴿أَذِلَّةٍ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ﴾ هذه الآية تحذيرٌ للمؤمنين من الإرتداد عن الدّين/ والمعنى يا معشر المؤمنين يا من صَدَّقتم بالله ورسوله، من يرجع منكُمْ عَنْ دينه وَينقلب من الإيمان إلى الكفرِ فلَنْ يضرَّ اللهَ شيئاً إنّما يضرُّ نفسه وَسوْفَ يأتي الله بقوم خيرٍ منهم مؤمنين صَادقينَ يحبهم تعالى ويحبونهُ رُحماءٌ متواضعينَ للمؤمنين أشداءٌ مُتَعزّزينَ على الكافرين وهذه صفاتُ أهل الإيمان الكاملِ كما قالَ تعالى عن الصحابةِ الكرام (رضوان الله تعالى عليهم أجمعين) قولَهُ تعالى ﴿أَشِدَّآءُ عَلَى ٱلْكُفَّارِ رُحَمَآءُ بَيْنَهُمْ﴾ **واتە:** نەرم و نیانن و میهرەبانن لەگەڵ باوڕداران و موسڵمانان کە ئەمەش ڕەوشتی موسڵمانانی تەواوە، هەروەها بەرامبەر بە (کافر) و بێ باوەڕان زۆر بەتێن و توندوتیژ و بەهەڵمەتن، کەسیان لەو کافرانە ناتوانن بەرامبەریان بوەستن و بەسەریاندا زاڵ بن، ﴿يُجَٰهِدُونَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَآئِمٍ﴾ **واتە:** بۆ ڕەزامەندی خوا تێدەکۆشن و غەزا دەکەن لەگەڵ (کافران) و بێ باوەڕاندا وە لە تانەو تەشەرو لۆمەی لۆمەکارانیش ناترسن و منەتیان پێ نیە، ﴿ذَٰلِكَ فَضْلُ ٱللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَآءُ وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٥٤﴾﴾ **واتە:** ئەو ڕەوشتە بەرزو جوانانەی باس کران هەموی لە فەزڵ و بەخششی خودای گەورەیە ئینجا دەیبەخشێ بەو کەسانەی بیەوێ ئەو شەرەف و ڕێزو فەزڵەیان بداتێ خواش دەسەڵاتی فراوانەو زانایە و دەزانێ کێ شایستەی ئەو بەخشینەیە.

(چەند ئاگادارییەكی گرنگ)

خوێنــەوارانی ئــازیزم../ زۆربــەی (موفەسـیرەكان) لــە تەفـسیرە عەرەبیەكان و كوردیەكاندا ئەو باس و بەسەرهاتانەیان هێناوە كە گەلێ لــە هــۆزە (عەرەبــەكان) پاشــگەز بوونەتــەوە لــە ئــاینی ئیـسلام و هەلگەڕاونەتــەوە[1]، ئــەوجا بێگومـان ئـەو ئایەتـە پـیرۆزەی كـە ڕاڤـەكرا (ئیخباری) بـە (غـەیبی) تێدایـە ئەمـەش بەڕاسـتی (ئیعجـازێكی) هـەواڵی واتە: (ئیعجـازی خـبری) قورئانـە[2]، چـونكە بەڕاسـتی قورئـان هـەمووی (موعجیزەیـە) وە ئـەو ئایەتـەش بەڵگەیـەكی تـەواوە بـۆ پێغەمبەرایـەتی پێغەمبەرەكەی (ﷺ) كە پێش پەیدابوونی ئەو كەسانەی كە لە ئیسلام هەڵدەگەڕێنەوە باسی كردوونە و پاش ماوەیەك ئەمانە پەیدابوون ئـەوجا ئەوانەی لەسەردەمی پێغەمبـەردا (ﷺ) سێ هـۆزی (عـەرەب) بـوون لـە ئیسلام هەڵگەڕانەوە:

یەكەمیان:- (بەنو مودەلەج) بـوون كـە سـەرۆكەكەیان (ئەسـوەدەی عەنـسی) بـوو (كـاهین) بـوو، واتــە جادووكـەر بـوو لــەوڵاتی یەمەنـدا دادەنیشت و داوای پێغەمبەرایەتی ئەكرد، هەروەها یەكـەم كـەس كـە لـە

---

(١) چونكە بەر لەوەی هەندێ كەس وەربگەڕێن لە ئایینی خواو پێغەمبەر (ﷺ) خوای گەورەهەواڵی پێداوە و دواتریش هەمووی هاتە جێ، ئەدی ئەوە هەمووی موعجیزەی قورئان نیەو...؟ ئەدی ئەوە هەموو هەواڵی غەیبی نییە..؟ ئەدی ئەوە هەموو شتی نادیاروو شراوەنییە، كە خوای گەورە پێش هاتنی خەبەری داوە.

(٢) بڕوانە پەرتووكی (ئیعجاز القرآن) لە نووسینی (عبدالرحمن ملا طه عبدالعزیز)، لاپەڕە/١٧٥.

ئیسلام هەلگەڕایەوە (عەبهەلی کوڕی کەعب) بوو کاروپیشەی (سیحر) بوو پێیان ئەگووت (ذو الحمار) واتەخاوەن کەر و گوێدرێژ، جا بێگومان لێی ئەگێڕنەوە کەرێکی هەبوو فێری هەندێ شتی کردبوو، ئەگەر پێی بگوتبایە (ڕاوەستە) یان برۆ بە قسەی ئەکرد، کە ئەمەش هەموو کەسێك دەتوانێ ئاژەڵ و ماڵات فێری ئەو جۆرە شتانە بکات، بەلآم ئەو کابرایە وای خەڵك تێئەگەیاند کە ئەمە (موعجیزەیە)، بۆ ئەوەی کە ئەو جۆرە توانایەی هەیە، جگە لەمانەش دەستی بەسەر (یەمەندا) گرت، هەروەها زەکات و نوێژی لەسەر خەڵکی هەلگرت و هەروەها (زیناشی) حەلآڵ کرد، خەڵکی نەزانیش بەدوای کەوتن، ئەو جادووکەرە (أسود العنسي) مەترسییەکی گەورەی پەیدا کرد لەنێو خەڵکدا، دوایی مەردێك لەسەر جێگای نوستنی خۆی تاوی دایەو کوشتی[1] و بەدۆزەخی گەیاند، ئینجا هەر ئەو شەوەی کە کوژرا پێغەمبەر (ﷺ) خەبەری کوژرانەکەی ڕاگەیاند.

دووەمیان:- بەنو حەنیفەی هۆزی (موسەیلەمەی کەذاب) واتە درۆزن کە لە هەرێمی یەمامەدا پێغەمبەرایەتی خۆی ڕاگەیاند ئەوجا نامەیەکی بۆ پێغەمبەر (ﷺ) نارد لە نامەکەدا ئەوەی نووسیبوو، هەروەکو ئەڵێ (وَكَتَبَ إلى رَسُول الله (ﷺ) من مُسَيلَمَةَ رَسُول الله إلى مُحَمد رَسُول الله (سَلام الله) عَليك، أما بعد فإنّي قَدْ أشركتُ في الأمرِ مَعَك وَأن لَنَا نصف الأرض...الخ، **واتە:** بۆلای پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە موسەیلەمەی پێغەمبەرەوە، بۆ (محمد) پێغەمبەر (سەلامی خوات لەسەر بێ)، لەدوای هەندێ تۆ بزانە من (شەریك) و هاوبەشی تۆم لە پێغەمبەرایەتی، وە

---

(١) زۆربەی مێژوو نووس و (سیرەت) نووسەکان ئەڵێن (أسود العنسی) بەدەستی فەیروزی دەیلەمی کوژراوە.

چاك بزانه ئەم زەویە دوو بەشە بەشێکی هی تۆیەو بەشێکی تری هی منەو...هتد) ئەوجا لە دواییدا پێغەمبەریش (ﷺ) ئەم نامەیەی بۆ نووسی (مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ الله (ﷺ) إلى مُسَيْلَمَةَ الكذاب وَالسلام عَلَى مَنِ اتبَعَ الهُدى أما بَعْدُ فإن الأرضَ يُورِثُها مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادهِ والعاقِبَةُ لِلْمُتقين) ئینجا لەدوای لە دنیا دەرچوونی پێغەمبەر (ﷺ) حەزرەتی ئەبو بەکری سددیق (ڕەزای خوای لێبێت) لەشکری هەنارده سەری و (وەحشی) ناو کە کاتی خۆی ئیمام (حەمزەی شەهید) کردبوو وە دوایی موسڵمان بوو بوو، لەشەڕەکەدا پەلاماری (موسەیلەمەی) داو کوشتی ئەوجا لەناو خەڵکدا ئەیگوت (قَتَلْتُ في جاهليتي خيرُ النّاسِ وفي إسلامي شَرُّ النّاسِ) واتە لەسەردەمی نەزانی دا باشترین کەسم کوشت، وە لە سەردەمی موسڵمانیم دا خراپترین کەسم کوشت [1].

سێهەمیان:- (بەنو ئەسەد بوون) یان نەوەی (ئەسەد) کە گەورەکەیان ناوی (طولەیحەی کوڕی خوەیلد)بوو، کە لەسەردەمی پێغەمبەردا (ﷺ) هەڵگەڕایەوە، دواتر حەزرەتی (خەلیفە) ئەبوبەکر (ڕەزای خوای لێبێت) لە زەمان و سەردەمی فەرمانڕەوایی خویدا شەڕی لەگەڵدا کردوو ئەویش (مقاوەمەی) پێ نەکرا و هەڵات بۆ وڵاتی (شام) و ئیتر موسڵمان بوو و تۆبەیەکی ڕاستی کردو گەڕایەوە بەتەواوی، ئەوجا دیسان لەسەردەمی (خەلیفە) ئەبوبەکردا حەوت هۆزی ئیسلام هەڵگەڕانەوە:-

---

(١) بڕوانە پەرتووکی (سیرەت و ژیاننامەی زاتی ڕەهبەر) لە نووسینی (عبدالرحمن ملا طه عبدالعزیز)، بەرگی/٢، لاپەڕە/٩٠.

١- قەبیلەو هۆزی (غەتفان) بەسرۆکایەتی (فورەی کوڕی سلمەی قوشەیری).

٢- هۆزی (فەزارە) ی کوڕێ عیینەی کوڕی حصنی فزاری.

٣- هۆزی (بەنوو سەلیم) کەس و کاری (فوجائەی کوڕی عەبد یالیل).

٤- هۆزو قەبیلەی (بەنو یەربوع) کەس و کاری مالیکی کوڕی نویرە.

٥- هەندێ لە (هۆزی تەمیم) بە سەرۆکایەتی ئەم (ئافرەتە) کە ناوی (سەجاعی کچی مونزیر) کە ژنی (موسەیلەمەی کەزاب)بوو.

٦- هۆزی کنیدە و کەس و کاری (ئەشعەسی) کوڕی قەیس.

٧- قەبیلەو هۆزی (بەنو بەکری) کوڕی وائیل لە (بەحرێن) دا قەومی (حطم) ی کوڕی زەید بوون.

(تێبینی)

خودای مەزن هەموو ئەمانەی لەسەر دەستی (خەلیفە ئەبوبەکری صددیق) (ڕەزای خوای لێبێت) لەناو بردو کۆتاییان پێ هات[1]، وە هەروەها لە زەمانی (خەلافەتی) حەزرەتی عومەریش (ڕەزای خوای لێبێت) قەومی (جیبلەی کوڕی ئەیهەم) لەسەر ئایینی ئیسلام بوون بەڵام خودی جیبلەی کوڕی ئەیهەم لە ترسی تۆڵەو (قیصاص) چووە وڵاتی

---

(١) سەری نەوی کردن و پەشیمان بوونەوە هەروەها هەندێکیشی کووشتن و لەناوی بردن (خودا پاداشتی بداتەوە).

(شام) و بوو به (مه‌سیحی) ئه‌مه‌ش به‌سه‌رهاته‌که‌یه‌تی به کورتی [1].

(له غه‌یری خواو پێغه‌مبه‌ره‌که‌ی و باوه‌ڕداران نابێ که‌سی تر بکه‌نه دۆست)

ئینجا له‌دوای ئه‌وه‌ی خوای گه‌وره جڵه‌وگیری کرد له دۆستایه‌تی و پشت به‌ستن به‌بێ باوه‌ڕان و بت په‌رستان ئه‌وجا له‌پاش فه‌رمان پێکردن

---

(١) ئه‌م ڕووداوه‌ش خاوه‌نی ته‌فسیری (حدائق الروح والريحان)، به‌رگی/٧، لاپه‌ڕه/٣٤١، به درێژی باسی کردووه، به‌ڵام ئێمه پوخته‌که‌ی ئه‌خه‌ینه به‌رچاوی خوێنه‌ره ڕێزداره‌کان ئه‌مه‌ش ده‌قه‌که‌یه‌تی، جا ئه‌گێڕنه‌وه له‌کاتی فه‌رمانڕه‌وایی حه‌زره‌تی عومه‌ر (ڕه‌زای خوای لێبێت) ته‌نها یه‌کێك هه‌ڵگه‌ڕایه‌وه که ناوی (جبیله‌ی کوڕی ئه‌یهه‌م) بوو خه‌ڵکی (شام) بوو، مرۆڤێکی زۆر له‌خۆبایی بوو، لووت به‌رزو قه‌پۆز بڵند بوو، جلێکی درێژو شۆڕی له‌به‌ر بوو له زه‌وی ئه‌خشا، ئینجا له‌کاتی ته‌وافی ده‌وری (که‌عبه‌ی پیرۆز) پیاوێك له دواوه‌ی بوو ئاگای له‌خۆی نه‌بوو قاچی که‌وته سه‌ر دامێنی که‌واکه‌ی ئینجا (جبیله‌ش) به‌ربۆوه سه‌ر زه‌وی و که ڕاست بۆوه (شه‌قه زلله‌یه‌کی) له کابرا داو، ئه‌وجا کابراش چوو شکاتی له‌لای ئیمامی عومه‌ر کرد حه‌زره‌تی عومه‌ریش فه‌رمانی دا که (زلله‌که‌ی) لێ بداته‌وه (جبیله‌ش) گووتی (هه‌زار دینار) ئه‌ده‌م وازم لێ بێنێ، به‌ڵام کابرا ڕازی نه‌بوو (جبیله‌ش) له‌بۆی کرد به (١٠) ده هه‌زار (دینار) به‌ڵام کابرا هه‌ر ڕازی نه‌بوو (جبیله‌ش) چاره‌ی نه‌ماو به ئیمامی عومه‌ری گوت (ئه‌مشه‌و ماوه‌م بده) تا بیرێك له‌و کاره بکه‌مه‌وه، ئیمامی عومه‌ریش (ڕه‌زای خوای لێبێت) ماوه‌ی داو (جبیله‌ش) هه‌ر ئه‌و شه‌وه هه‌ڵات چۆوه بۆ (شام) و بۆوه (مه‌سیحی) له‌گه‌ڵ هه‌ندێ له (قه‌ومه‌که‌ی) هه‌ڵگه‌ڕانه‌وه له ئایینی پیرۆزی ئیسلام تاکو ئیمرۆکه‌ش زۆر په‌شیمان بووه‌وه به‌ڵام په‌شیمانیه‌که‌ی بێ سوود بوو، وه هه‌روه‌ها (ئیعترافی) به هه‌ق و ڕاستیه‌که‌ی خۆی کردووه‌و گووتی:

(تَنَصَّرتُ بَعْد الحَق عاراً لِلَطْمَةٍ * وَلَم يَكُ فيهَا لَوْ صَبَرتُ ضَرَرْ)

(فياليْتَ أمّي لَمْ تلدني ولَيتَني * صَبَرْتُ عَلَى القَوْلِ الذّي قَالَهُ عُمَرْ)

بڕوانه هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو.

به دۆستایەتی و پشت بەستن بە خواو بە پێغەمبەر (ﷺ) و بڕواداران، هەروەکو ئەفەرمووێ ﴿إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ ﴿٥٥﴾﴾ (أي ليس اليهود والنصارى أولياءكُمْ إنّما أولياؤكم الله جلَّ وعلا ورَسُولهُ مُحمّد (ﷺ) وإخوتكم المؤمنون المحافظون الصلاة على وجه الأكمل والمؤدُّون للزكاة التي فرضها الله في أموالهم وهم خاشعون متواضعونَ لعظمته اللهِ وجلالهِ فهؤلاء أولياؤكم في الحقيقةِ) **واتە:** پشتیوان و دۆست و لایەنگری ئێوە تەنیا خواو پێغەمبەرو ئیماندار و ئەو کەسانەن کە باوەڕی تەواویان بە خواو بە فەرمانی خوا هەیە، نەك جوولەکەو گاورو بێ باوەڕەکان **واتە:** ئەوانەی بەرێك و پێکی نوێژ دەکەن و بە (خشوع و خضوع) زەکاتی ماڵ و سامانی خۆیان ئەدەن بە داماوان و ملکەچن بۆ فەرمانەکانی خوا، ﴿وَمَن يَتَوَلَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٥٦﴾﴾ (أي من يتخذ اللهَ وليّا له ويَجْعل النبيّ والمؤمنون سنداً وعوناً له يكن مِنْ حزب الله وحزبُ اللهِ هم الغالبون دوماً) **واتە:** هەرکەسێکیش خواو پێغەمبەرو ئیمانداران بکات بە دۆست و یارمەتیدەری خۆی ئەوە لە حزب و گرووپی خودایە، چونکە بێگومان ئەوانەی کۆمەڵ و (حیزب) و گرووپی خودان هەر ئەوانە سەردەکەون و سەرفرازن.

(ئەوانەی گاڵتەبازی بە ئاینەکەتان دەکەن مەیانکەنە دۆست)

جا لەدواییدا خوای گەورە ئەو باسەی پێشوومان باشتر بۆ ڕوون دەکاتەوەو هەروەها پێمان ڕائەگەیەنێ کە نابێ بە هیچ شێوەیەك (کافر) و بێ بڕوایان بکەن بە دۆست و پەناگەی خۆتان چونکە بێ گومان بێ بڕوایان بە (عام) واتە بە گشتی ئەزیەتی موسڵمانان دەدەن و بەرەنگاری ئاینە پیرۆزەکەیان دەبنەوەو گاڵتەبازی بە (دینەکەیان) ئەکەن ، ئەوجا پێویستە ئێمەی موسڵمانان نەیان کەین بە دۆست و هاوڕێ، هەروەها (أبو الشیخ) ڕیوایەتی کردووە لە (عەبدوڵڵای کوڕی عەباسەوە)[1] (ڕەزای خوایان لێبێت) ئەگێڕێتەوەو ئەڵێت (ڕەفاعەی کوڕی زەید) و (سوەیدی کوڕی حارث) هاتن موسڵمانیەتی خۆیان ڕاگەیاند، ئینجا لەپاش ماوەیەك کەوتنە تانەو تەشەرەو (نیفاقەوە) بەرامبەر ئاین و (شیعارەکانیەوە)، کەچی لەگەڵ ئەمەدا موسڵمانەکان دۆستایەتیان لەگەڵ دەکردن ئەوجا بەم بۆنەیەوە ئەم ئایەتە نازڵ بوو خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّخِذُواْ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُواْ دِينَكُمْ هُزُوٗا وَلَعِبٗا مِّنَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلْكِتَٰبَ مِن قَبْلِكُمْ وَٱلْكُفَّارَ أَوْلِيَآءَۚ ﴾ (أي لا تصادقوا يا معشر المؤمنين أعداء الله من اليهود وَالنصارى أهل الكتاب المحرَّف ومن الكُفّارِ عَبدةِ الأوثانِ والمنافقين الذّينَ يَسْخَرونَ وَيهزءون من دينكم فإنّ

---

(١) بڕوانە (تفسير القاسمي) القُسمي (محاسن التأويل) لە نووسینی مامۆستا (محمد جمال الدين القاسمي)، بەرگی/٤، لاپەڕە/٢١٥.

هؤلاءِ جميعهم لَكم أعداء وخافوا ربّكُمْ إنْ كنتم حَقّاً مـؤمنينَ) **واتـه:** ئـەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە نەچـن خـوا نـەناس و بـێ بـاوەڕان لـە (ئـەهلی کیتاب) واتە خاوەن نامە لە (جوولەکەو مەسیحی) و هاوبەش پەیداکەران و دووڕووەکـان بکـەن بـە دۆسـتی خۆتـان، چـونکە ئەوانـە گاڵتـەو (قەشمەری) بە ئایینەکەتان دەکەن چونکە بـێ گومـان ئەمانـە نـابن بـە دۆستی ساغی ئێوەو بە یارمەتیدرەو پشتیوانی خۆتـان مـەزانن ﴿ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ إِن كُنتُم مُّؤۡمِنِينَ ﴿٥٧﴾ ﴾ **واتـه:** لـە خـوا بترسـن و خۆتـان بپـارێزن لـە دۆستایەتی (کافران)، واتە بێ باوەڕان ئەگەر بەڕاستی خۆتان بە خـاوەن ئیمان دەزانن.

(گاڵتەکردنی بێ باوەڕان بە نوێژو بانگدان)

خوێنەوارانی ئـازیزم/ ئـەو ئایەتـەی پێشوو، وە لەگـەڵ ئـەو ئایەتـەی لەمـــەوپاش دێـــت بـــەم هۆیـــەوە هاتۆتـــە خـــوارەوە، جوولەکـــەکان و (مەسیحیەکان) و بت پەرستەکان لەکاتی بانگدان پێ ئەکەنین و گاڵتەیان پـێ ئـەکردن بەتایبـەتی لـەکاتی نوێـژو بانگدانـدا، وەك خـوای گـەورە دەفـــــەرمووێت: ﴿ وَإِذَا نَادَيۡتُمۡ إِلَى ٱلصَّلَوٰةِ ٱتَّخَذُوهَا هُزُوٗا وَلَعِبٗاۚ ﴾ (أي وَإذَا أذنْتُم للصلاةِ ودعوتم إليها سَخروا منكم ومن صلاتكم وعبـادتكم بـسبب لا عقل لهم ولا إيمانٌ يُحْجِزُهمْ عَنِ السُخرّية بدين اللهِ) **واته:** هەر کاتێ ئێوە بۆ نوێژ کردن بانگ دەکەن ئەمانە گاڵتە بە دین و ئاینەکەتان دەکـەن، یـانی ئـەو (جوولەکـەو مەسـیحیانە) ئـەو کـاتی بـۆ نوێـژ بانگتـان دا ئـەو بـێ باوەڕانە بەگاڵتەی دەزانن و گاڵتەیان پێ دێت و قسەی ناشرین ئەکـەن و

به شتێکی بێ نرخی ئەزانن ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْقِلُونَ ﴿٥٨﴾﴾ أي مَعَاني عبادةَ اللهِ وشرائعهِ وَهذهِ صِفاتُ إتباع الشَيْطَان) **واته:** بێ عەقڵ و بێ هۆشن له (شەریعەت) و یاسای خوا تێ ناگەن جا بێگومان ئەمه ڕەوشت و پیشەی شوێن کەوتوانی (شەیتانە)، چونکه شەیتان گوێی له بانگی خوا ئەبێ و هەڵدێ و ئەڕواو ڕائەکا هەروەکو له فەرموودەیەك هاتووەو ئەفەرمووێ پێغەمبەر (ﷺ) ئەگەر بانگ درا بۆ نوێژ (شەیتان ئەترێ) و ئەڕوا بۆ ئەوەی بانگەکە نەبیسێ کاتێ بانگەکە تەواو بوو دێتەوه هەتا (قامەت) دەکرێ ئینجا هەڵدێتەوه،...هتد دوایی فەرموودەکە[1].

فایئدەیەك:

شێخ محمد متولی شعراوی لەتەفسیرەکەیداو لەبن تشیك و سێبەری ئەم ئایەتەدا ئەفەرمووێ: (وَتَثْبت هذهِ الآية أنّ الأذان مَشْروعٌ بالقرآنِ وفي ذلِكَ ردٌّ عَلىَ الذّينَ يَقولُونَ إنّ الأذان قَدْ شرع بالسُنّةِ أوْ أنّ القرآن بهذه الآيةَ قَدْ أقرّ تشريع الأذان).

(ئاگادارییەکی گرنگ)

هەروەها (ڕیوایەت) کراوه له عەبدوڵلای کوڕی عەباسەوه (ڕەزای خوایان لێبێت) که ئەفەرمووێ، کاتێ بانگ بێژی پێغەمبەر (ﷺ) بانگی ئەدا موسڵمانان هەڵئەسان نوێژەکانیان ئەنجام ئەدا، جوولەکەکان ئەیانگووت ئەوا هەڵسان بۆ نوێژکردن یارەبی ڕاست نەبنەوه، ئینجا که

---

(١) ئەم فەرمودەیه پێشەوا بوخاری و موسلم هێناویانه،

ئـەیان بیـنین (ركـوع) و سـوژدەیان ئـەبرد پـێ ئەكـەنین و گالتـەیان پـێ ئـەكردن[1] هـەروەها زۆربـەی ڕاڤەكـەرانی (قورئـان) ئـەم (ڕیوایەتـەیان) هێناوە كە ئەفەرمووێ: (رُوي أنّ نَصْرانّياً بالمدينةِ كَانَ إذا سَمِعَ المُؤذّنَ يَقُولُ (أشْهَدُ أنّ مُحّمداً رَسُول الله (ﷺ) يَقول (أحْرق اللهُ الكاذِبَ) فَدَخلَ خادِمَهُ ذاتَ لَيْلَةٍ بنارٍ وَأهلهُ نيامٌ فَتَطايَرَت منهُ شرارةٌ في البَيْتِ فأحْرَقتهُ وَأهْلَه جَميعاً)[2]، رواه إبن جَرير وإبنُ أبي حاتم، **واتـە:** (ڕیوایـەت) كـراوە كـەوا پیـاوێكی (مەسـیحی) هـەبووە لـە مەدینـەدا كاتـێ كـە بـانگ بێـژ ئەیگووت (أشهدُ أنّ مُحمّداً رسول الله) ئەو (مەسیحیی) یە واتە ئەو گاورە ئـەیگوت مـاڵی درۆزن بـسوتێ ئینجـا شـەوێك لـە شـەوان كارەكەرەكـەی ئاگرێ ئەباتە ماڵەوەو كـابرای (مەسـیحیش) خـەوتبوو لەگـەڵ خێزانـی و منداڵەكانی، پشكۆیەك لە ئاگرەكەدا ئەكەوێ ماڵەكەی ئەسووتێ ئینجا لـە ئاكامـا (مەسـیحییەكە) و هاوسـەرو منداڵـەكانی هـەمووی سـووتان و یەكێكیان لێ قوتار نەبوو.

(سەرنجێكی گرنگ)

(موفەسـیرەكان) ئەفـەرموون بـانگ لـە زمـانی (عەرەبیـدا) بـە واتـای ڕاگەیاندنە وەك خودا دەفەرمووێ ﴿ وَأَذِّن فِي ٱلنَّاسِ بِٱلۡحَجِّ ﴾ سـورەتی/ الحج/ ئایەتی/٢٧/ **واتە:** بانگی خەڵكی بكەو جاڕ بدە لەناویاندا با بێن بـۆ

---

(١) ئەم فەرموودەی عەبدوڵڵای كوڕی ئیمام عەباس (ڕەزای خوایان لێبێت) ئیمام بەیهەقی لە سوننەدا هێناویەتی.

(٢) بڕوانە (تەفسیری أبی السعود) بەرگی/٢، لاپەڕە/٣٥٢.

(حەج)، هەروەها لـە سـورەتی (فـصلت) دا ئەفـەرمووێت ﴿وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّن دَعَآ إِلَى ٱللَّهِ﴾ سورەتی/ فصلت/ ئایـەتی/٣٣، **واتـە:** کـێ لـەو کەسە قسەی جوانترە و خەڵك بەرەو یەك خواناسی و بۆ ئیسلام کردنـە پەیڕەوو بانگ خوازی دەکات، وە هەروەها بەڵگەشمان ئەوەیە کە خـوای گەورە لە ئایەتی پێشوودا فەرموویـەتی ﴿وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى ٱلصَّلَوٰةِ﴾ **واتـە:** کاتێـك ئێـوە بـانگ دەدەن بـۆ نوێـژ وە لـە خەبـەری (صـەحیحەین) دا هاتووە کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: (إذا حضَرت الصّلاةُ فَلْيؤذّنْ لَكُمْ أحَدُكُمْ ثُمَّ ليؤُمُكمْ أكْبَرَكُم) [1]، **واته:** کاتێ نوێژ هاتە پێشەوە با یەکێك لـە ئێوە بانگ بدات پاشان گەورەترینتان پێشەوایی (ئیمامەتتان) بۆ بکـەن، هەروەها (سوننەتیشە) بـەدەنگی بـەرز بـانگ بـدرێت چـونکە پێغەمبـەر (ﷺ) بە (عبدالله)ی کـوڕی زەیـدی فـەرموو: (أَلْقِـهِ عَلَـى بِـلال فَانَّـهُ أنـدى صَوْتاً مِنْكَ) [2]، **واته:** ئەوەی لە خەودا بینیوتە بیڵێ بڕۆ بـە بـیلال بڵـێ و بانگ بدات چونکە (بیلال) لەتۆ دەنگی بـەرزو شـیرینترو خۆشـترو ڕێـك و پێك ترە.

(پاشکۆ)

جا بێگومان ووشـە پیرۆزەکـانی بـانگ مانـای زۆر گـەورەیان هەیـە وە بەڕاسـتی (شـعار)و دروشمـی هـەرە گـەورەی ئیـسلامن خـوای مـەزن و پێغەمبەری خوا (ﷺ) بەبەلاش و بێ هوددەو بێ حیکمەت نیە ئەو ووشـە

---

(١) بڕوانە (موسنەدی ئیمام ئەحمەد) ، رقم الحديث/١٥٢٩٤.

(٢) بڕوانە (صحيح مسلم مع شرح النووي)، لاپەڕە/١٤٢/٥.

پیرۆزە گەورانەیان کردووە بە (شیعار) و درووشمی بانگ بۆ موسڵمانان کە ئەوە (خاصیەتێکی) تایبەتە بۆ موسڵمانانە چونکە بێگومان هیچ خاوەن ئاینێك بەرنامەیەکی دیکە شتی وایان نییە، جا ڕۆژی پێنج جاران ئەو ووشە پیرۆزەو گەورانە بگوترێن وە شیعارو درووشمی کۆکردنەوەی موسڵمانان بن بۆ شتێك کە گەورەترین شتە لە دین و ئاینەکەیاندا کە پێنج نوێژە فەرزەکانە، جا هەروەها هەندێ لە خاوەن نامەکان و کەسانی ترەوە هەر لە سەردەمی پێغەمبەری ئیسلامەوە (ﷺ) هەتاکو ئێستاکەش پاشماوەکانیان و بەکرێ گیراوەکانیان گاڵتەو قەشمەری بە بانگدانی موسڵمانان ئەکەن کەچی ئەوەی شایستەیە بۆ ئەوان دەبوایە گاڵتەیان بە (ناقوس) و بە زەنگ و شاخی خۆیان بکردایە نەك بەو (شیعارە) گەورەی موسڵمانان)، دیسان خوای گەورە بە پێغەمبەر (ﷺ) ڕائەگەیەنێ پێ ی ئەفەرمووێ لەگەڵ (ئەهلی) کیتاب گفتوگۆیان لەگەڵ دابکە هەروەکو دەفەرمووێت: ﴿ قُلْ يَٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ هَلْ تَنقِمُونَ مِنَّآ إِلَّآ أَنْ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَآ أُنزِلَ مِن قَبْلُ وَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ فَٰسِقُونَ ﴿٥٩﴾ ﴾ أي قُلْ يا أيهّا الرسُولُ لهؤلاءِ الفجرةِ المُستهزئِينَ بدينكم يا مَعْشر اليهودِ والنصّارى هَلْ تعيبونَ علينا وتُنكرُونَ منّا إلاّ إيماننا باللهِ وبِما جاءَ بهِ رَسُول الله؟ وَهَلْ لَكُمْ مطعن أو عيبٌ علينا غَيْرَ هذا؟/ وَهَذا في الحقيقةِ لَيسَ بِعَيْبٍ ولا مُذّمةٍ وإنّما هُوَ شيءٌ يَدْعُوا إلى الفخرِ والإعتذارِ (وأنّ أكثرُكُمْ فاسِقونَ) أي فسقة خارجون عن طاعة اللهِ وَلِذَلكَ تَسْخَرُونَ مِنّا)، **واتە:** ئەی پێغەمبەر (ﷺ) تۆ بەو جوولەکەو (مەسیحییانە) بڵێ ئەی خاوەن کتێبینە چیمان لێ بە (عەیب) دەگرن ڕەخنەمان لەسەر چی لێ دەگرن (واتە بۆچی

ڕقتان لە ئێمە دەبێتەوە؟) هەر لەبەر ئەوەیە کە باوەڕمان بە خوای تاك و تەنیا هێناوەو باوەڕمان بەوە هێناوە کە لە خواوە بۆمان نێردراوەتە خوارەوە کە (قورئانە) وە بەوەی کە لە پێش قورئان لەلای خواوە هاتووە کە (تەورات و ئینجیل و زەبوورە)، وە باوەڕمان بە موسا و عیسا هەیە، جا بێگومان پێویستە ئێمەتان خۆش بوێ، چونکە ئەوانە نابنە هۆی ڕەخنەو ڕق لێ بوونەوەتان بۆ ئێمە بێجگە لەوەی کە زۆربەی ئێوە سەرکێشەو لە سنووری بڕوا دەرچووە ئێمە دەرنەچووین و بە پێچەوانەی ئێوەین؟ واتە بەلأم ئێوە زۆربەتان (فاسقن) و لە ڕێگەی ڕاست دەرچوون‌ولەسەر (شەرعیەتی) ئیسلام ترازاون.

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُم بِشَرٍّ مِّن ذَٰلِكَ مَثُوبَةً عِندَ ٱللَّهِ ۚ مَن لَّعَنَهُ ٱللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمُ ٱلْقِرَدَةَ وَٱلْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ ٱلطَّٰغُوتَ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ شَرٌّ مَّكَانًا وَأَضَلُّ عَن سَوَآءِ ٱلسَّبِيلِ ﴿٦٠﴾ ﴾ **واتە:** پێیان بڵێ ئەی محمد ئاخۆ دەتانەوێ لای خوا ئاگادارتان بکەم لە سزاو تۆڵەی خراپتر لەوە؟ واتە ئێوە ئێمە بە خراپ دەزانن ئایە هەواڵی دەرئەنجامی کارو کردەوەی لەوە خراپترتان بدەمێ کەچی بەسەر ئەو کەسانە داهات کە یاخی بوون لە بەرنامەی خواو دژایەتی پێغەمبەرانیان کرد؟

ئەوەبوو کە (هەندێکیان) بەر (نەفرین و خەشم و قهری) خوای گەورە کەوتن ئەویش کردنی بە (مەیمون) و (بەراز) هەندێکشیان بوونە (طاغوت) پەرست و بت پەرست یا بەندایەتی (شەیتانیان) دەکرد جا بێگومان ئەوانە دەبنە نیشتەجێی خراپترین شوێن کە دۆزەخە چونکە

ئەوانە لە دنیادا گومڕاترین و لادەر ترین کەس بوون لە ڕێگای ڕاست و درووست لایاندا، پێشەوا (قورطبي) ئەفەرموێ کە ئەو ئایەتەی پێشوو نازل بوو ئینجا موسڵمانەکان گوتیان بە جوولەکەکان ئێوە برای مەیمون و بەرازن چونکە ئێوە زۆر دژایەتی پێغەمبەرو (ﷺ) موسڵمانەکان ئەکەن و ئینجا ئەوانیش سەری خۆیان دائەخست و شۆڕ ئەکرد هەروەکو (شاعیریش) لە بارەیانەوە ئەڵێ:

(فَلَعنَةُ اللهِ عَلَى اليهودِ * إنَّ اليَهُودَ إخْوَةَ القرودِ)

دیسان خوای گەورە حاڵ و چۆنیەتی (مونافقەکان) واتە دووڕووەکان دیاری دەکاو ئەفەرمووێ ﴿ وَإِذَا جَآءُوكُمْ قَالُوٓاْ ءَامَنَّا ﴾ **واتە:** هەرکە دێنە لاتان ئەو جوولەکەو دووڕووانە هەروەها بەدرۆ دەڵێن ئێمەش موسڵمانین و بڕوامان بە ئایینی پێغەمبەر (ﷺ) هێناوە ﴿ وَقَد دَّخَلُواْ بِٱلْكُفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُواْ بِهِۦ ﴾ **واتە:** لەکاتێکدا بەبێ (ئیمان) و بێ بڕواییەوە هاتوون، هەر خۆشیان بەبێ بڕوایی وە دەرئەچن ﴿ وَٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُواْ يَكْتُمُونَ ﴿٦١﴾ ﴾ **واتە:** خوا بەوەی لە دڵ و دەرونیاندا شاردیانەوە لە گشت کەسێ ئاگادارو زاناترە، ﴿ وَتَرَىٰ كَثِيرًا مِّنْهُمْ يُسَٰرِعُونَ فِى ٱلْإِثْمِ وَٱلْعُدْوَٰنِ وَأَكْلِهِمُ ٱلسُّحْتَ ۚ لَبِئْسَ مَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ ﴿٦٢﴾ ﴾ **واتە:** زۆرێك لەو جوولەكانە دەبینی کە بۆ تاوان و دەستدرێژی (حەرام) خۆری پێش بڕکێ دەکەن لە ماڵ و سامانی (حەرام) بەهەر جۆرێك دەستیان کەوێ لایان (حەرام) نیە، **واتە:** هەمیشە خەریکی گوناه کردن و دەستدرێژی کردنن ئەکەنە سەر خەڵکی یان ماڵی خەڵك دەخۆن بەناهەق جا بێگومان ئەو ڕەوشتانەش بەڕاستی خراپترین کردەوە ئەیکەن و ئەنجامی ئەدەن.

(پێویستە خواناس و زاناکانیان قەدەغەیان بکەن لە حەرامخواردن)

خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿ لَوْلَا يَنْهَىٰهُمُ ٱلرَّبَّـٰنِيُّونَ وَٱلْأَحْبَارُ عَن قَوْلِهِمُ ٱلْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ ٱلسُّحْتَ ﴾ أي هَـلاّ يزجـرهم علمـاؤهم وأحبـارهم عَـنِ المعاصي وَالآثامِ وأكلهم المـالَ الحـرام؟ وَهَـذا يتـضمن التـوبيخَ لهـم عَلَـى السّكوتِ وَترك النهي عَنِ المنكرِ) **واتە:** ئەوە بۆچی خواناسـەکانیان و زانـا ئاینیەکانیان خراپی و ناشرینی ئـەخلاق و ڕەوشـتەکانیان بـۆ دەرناخـەن بەتایبـەتی لـە ووتـەی تـاوان و خـواردنی مـاڵ و سـامانی (حـەرام) ناگێڕنـەوە؟ واتـە هەقـە زانـاو دانـاو پیـاوە چـاکەکانیان نـەهێڵن ئەوانـە دەست بەرن بۆ ئەو جۆرە گوناهو تاوانانە، جا خـوای گـەورە ئەفـەرموێ ﴿ لَبِئْسَ مَا كَانُوا۟ يَصْنَعُونَ ﴿٦٣﴾ ﴾ أي لَبِئْسَ هَـذا العمـلَ القبـيحُ الـذّي صَنَعُوهُ) **واتە:** بەڕاستی ئەو بێدەنگی و گوێ نەدانەی (حاخـام) و پیـاوە زاناکانیان کارێکی نادرووست و ناڕێك و خراپەو چونکە ئەو (بێ شـەرعی) و کارە ناهەموارانە ئەکرێ لەبەرچـاویانا ئـەوان وەکـو کـەڕو لاڵ بێدەنگ داکەوتوون.

(تێبینیەکی گرنگ)

ئەو ئایەتە هەرچەندە بە گوێرەی ڕواڵەت لەگـەڵ حاخـام و زانایـەکانی جوولەکەکانە بەڵام لە ناوەڕۆکا ڕوی پێ کراوە بـۆلای هـەموو زانایـەکانی ئیسلام لە ڕووی زەویدا کە ڕاستی بناسن و لەهەق لانـەدەن و بـێ دەنـگ نەبن لەکاری خراپ و تاوان چونکە هەرکەسێ خوا بناسێ و بێ دەنگ بێ

له ڕاستی و (حه‌قیقه‌ت) دا ئه‌بێته جێگای ڕق و خه‌شمی خوای مه‌زن.

هه‌روه‌ها له‌لایه‌کی تریشه‌وه (ئایه‌ته‌که) ئاماژه بۆ ئه‌وه ئه‌کات که جووله‌که‌کان زۆر بایه‌خ به تاوان و گوناهو خراپی و نه‌شیاوی بێ ده‌نگی حاخام و زاناکانیان ئه‌ده‌ن له‌به‌رامبه‌ر گشت کارێکی (مونکه‌ر) و (فه‌ساده‌وه) بێ ده‌نگن جا بێگومان عه‌بدوڵلای کوڕی عه‌باس (ڕه‌زای خوایان لێبێت) ئه‌فه‌رمووێ: (إنّ هذه الآية أشَدَّ آية وأخْطَرها عَلَى العُلَماء) **واته:** به‌ڕاستی ئه‌م ئایه‌ته له گشت ئایه‌ته‌کانی قورئان خه‌ته‌رو سامناکتره بۆ زاناکان، هه‌روه‌کو (إبن المباركيش) له یه‌کێ له (شیعره‌کانیدا) ئه‌ماژه‌ی بۆ ئه‌مه کردووه‌و ئه‌فه‌رمووێت:

(وَهَلْ أفْسَدَ الدّينَ إلاّ المُلُوكُ * وَ أحْبَارُ سَوْءٍ وَرُهْبانها)[1]،

هه‌ڵ له‌بۆ ئیستیفهامه، **واته:** باش بزانن و تێبگه‌ن له پاشاو له‌مه‌لا خراپه‌کان و له (عابیده) ڕه‌به‌نه‌کان کێ تر دینی تێکدا؟).

(١) بڕوانه ته‌فسیری البحرُ المحيط، له‌نووسینی، أبو حيان التوحيدي، به‌رگی/٣، لاپه‌ڕه/٥٢٢، بڕوانه ته‌فسیری: (النهر الماد- من البحر المحيط) له‌نووسینی هه‌مان زاناو مامۆستاو لێکۆڵینه‌وه‌ی (الدكتور عمر الأسعد) به‌رگی ٢، لاپه‌ڕه٢٧٢.

(هەندێك لە جوولەكەكان ناماقولی ئەكەن و دەڵێن خوا دەستی بەستراوە)

جا بێگومان هەروەكو لە (كتێبە) تەفسیرە مێژووییەكان دا باس كراوە (جوولەكەكان) لە ژیانێكی زۆر خۆشدابوون بەڵام كاتێ پێغەمبەر (ﷺ) تەشریفی هاتە مەدینەو (جوولەكەكان) كە زانیان ئەوە پێغەمبەرێكی تەواو ڕاستەو ئینجا (حەسادەتیان) پێ بردوو لێی یاخی بوون ئەوجا خوای گەورە ژیانی خۆشی لێ كەم كردنەوە، ئینجا جوولەكەكان زۆر بەناماقوڵی بێ (ئەدەبانە) گوتیان خوا لە ئاستی ئێمەدا دەستی بەستراوە و زنجیركراوە، ئینجا بۆ ئەم مەبەستە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَقَالَتِ ٱلْيَهُودُ يَدُ ٱللَّهِ مَغْلُولَةٌ﴾ أي قال اليهود اللّعناء/ إنّ الله لبخيلٌ مُمْسك لا يوسع علينا في الرّزق) **واتە:** جوولەكەكان ووتیان دەستی خوا بەستراوەتەوەو زنجیركراوە[1]، بەباشی ڕزق و ڕۆزیان نادات و ماڵ و سامان (سەرف) ناكاو كە هەموو كەس دەوڵەمەند ببێ ﴿غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا۟ بِمَا قَالُوا۟﴾ **واتە:** یاخوا ببەسترێ دەستی ئەوان و گۆج و شەل بێ لە ئاستی كردنی بەخشش و چاكە لە ڕێگەی خوداو تووشی نەفرین ببن، یاخوا بێ بەش بن لە بەزەیی خوا بەهۆی ئەو شتەی وتوویانە بەرامبەر بە (عظمت) و ڕێزی خوا كە خوا دەستی بەستراوە یا

---

(١) موفەسیرەكان ئەڵێن: وەكوو (فەنحاسی) كوڕی سووریای جوولەكەی (جاهیل) و نەزان لەگەڵ (عازەری كوڕی عازەر) گووتی گوتیان زۆر بەبێ شەرمانە (خودا دەستی بەستراوەو (زنجیر) كراوەو/ بۆیێ وا بەخیل و چرووكە هەروەها ڕزق و ڕۆزی نادات بە بەندەكانی خۆی).

زنجیر کراوه (العیاذ بالله) ، ﴿بَلۡ يَدَاهُ مَبۡسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيۡفَ يَشَآءُۚ﴾ **واته:** نەخێر خوا بەو جۆرە نییە کە بەهرەو بەخشینی نەبێ بەڵکو هەردو دەستی (قودرەتی) هەمیشە کراوەیە و ڕاکێشراون بۆ بەخشین، واتە بێگومان ئەوپەڕی (ڕادە) بەخشندەیەو بەخشین ئەکات و ڕۆزی و سامان ئەدات چۆن بیەوێ و مەیل بکات چونکە خۆی خاوەنی هەموو شتە هەر چۆنێك بیەوێ دەیبەخشێ[1]، ﴿وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرٗا مِّنۡهُم مَّآ أُنزِلَ إِلَيۡكَ مِن رَّبِّكَ طُغۡيَٰنٗا وَكُفۡرٗاۚ﴾ **واته:** ئەوەی لە خواوە بۆت هەناردراوەتە خوارەوە لە قورئان[2]، ئەو جوولەکانە زۆریان ڕق و قین لێ ئەبێتەوە، وە خەفەتەیان پێ زیاد ئەکات و هەندێ تر پێ ی بێ باوەڕ ئەبن و لە ڕاست ئێوە لەخۆیان بایی ئەبن واتە پتر سەرلێشێواوو یاخی ئەبن، ﴿وَأَلۡقَيۡنَا

---

(١) موفەسیرەکان/ ئەفەرموون ووشەی (ید) واتە (دەست) لەگەڵی شوێنان لە قورئان هاتووە بە شێوەی دوانەو بە شێوەی کۆمەڵەو ئەمە (کنیایە) و ئەوە ئەمە ناگەینێ کە خودا دەستی هەبێ وەکو ئادەمیزاد چونکە هیچ شتێك بە خوا ناچێ وەك ئەو نیە، بەڵام مەبەست دەسەڵات و توانا بەکار دێت، هەروەها زۆر کەس دەڵێ دەستی (کورتە) واتە هەژارو بێ ماڵەو یان فلانە کەس دەستی باڵای هەیە لەسەر ئەو کارە واتە دەسەڵاتی هەیە...هتد).

(٢) هەندێ لە زانایانی ئیسلام ئەڵێن ، لەناوەڕاستی سەدەی پێشوودا زۆر هەوڵیان دا کە دەستکاری (قورئان) بکەن ئەگەر بە گۆڕینی تەنها (ووشەیەکیش) بێت بۆ ئەو مەبەستەش هەزاران دانە (قورئانیان) چاپ کردووە لە (ئەفریقیاو ئاسیا) دا بلاَویان کردەوە بەڵام موسڵمانانی هۆشیار پێیان زانی کۆتاییان پێ هێنا، خۆیان لێ بەدوور گرت و خەڵکیان لێ ئاگادار کردەوە).

﴿ بَيْنَهُمُ ٱلْعَدَٰوَةَ وَٱلْبَغْضَآءَ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ ﴾ أي أَلْقَيْنَـا بـين اليهـود العَـداوةَ وَالْبَغْضَاءَ فَكَلِمَتُهِمْ مُخْتَلِفَةٌ وَقُلُوبهم شَتَى لا يَزالُونَ مُتَباغضينَ مُتَعادّين إلى قيام السّاعة) واتە خستومانەتە نێوان کۆمـەڵانی جوولەکـەو گاورەکانـدا بەرپا کرد دووژمنایەتی و دژایەتی کردنی یـەکتری هـەر کۆمـەڵێکیان دژی کۆمەڵەکەی تریانە ، وە جیاوازن لە ووتەو بیرو باوەڕیانـدا، واتـە هـەرگیز دڵیان هۆگری یەك نابێ و هەمیشە خەریکی دووبەرەکی و دووژمنایـەتین تـا ڕۆژی (قیامـەت) هـەروەکو خـوای گـەورە لـە سـوورەتی (الحـشر) دا دەفـەرموویّت: ﴿ بَأْسُهُم بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ ۚ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّىٰ ﴾ ئایەتی/١٤)، واتە دژایەتی ناوخۆ یان دژایەتیەکی سەختە[1]، وا دەزانێت هەموو پێکەوەن بەڵام لـە کاتێکدا دڵـەکانیان لێك جیـان و یـەك نـاگرن، ئەوجا خوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿ كُلَّمَآ أَوْقَدُوا۟ نَارًا لِّلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا ٱللَّهُ ﴾ أي كُلَمـا أرادُوا إشْعـالَ حَـرْبٍ عَلَـى رَسُـول الله (ﷺ)أطْفَـأَ اللهُ)، **واتـە:** هەرچـەندە ئاگـاداری شەڕیـشیان هەڵگیرسـاندبێ خـوا بۆخـۆی کوژاندویەتیـەوەو نـەیتوانیوە زیانـت پـێ بگەیـەنن، واتـە پوختـەی (تەفسیرەکە) ئەمەیە یانی هەرکاتێ ئەو جوولەکانە بیانەوێ فـرت و فێـڵ لە پێغەمبەر (ﷺ) و موسڵمانان بکەن (فیتنـە) و ئـاژاوە ئـەنجام بـدەن و شەڕ خۆش بکەن لە دەرەوەو ناوەوە خودا ڕیسوابیان دەکاو فرت و فێڵ

---

(١) هەندێ لە (موفەسیرەکان) فەرموویانە (مەعنای) ئەم ئایەتە/ ئەمەیە/ عەداوەتمان/ خستۆتە ناو بەینی خۆیان و گاورو جوولەکەو ئەم دوو کۆمەڵە (عەداوەتەیان) لەناو ئەبێ تا ڕۆژی قیامەت) بڕوانە (تەفسیری نامی) لە نووسینی (مامۆستا مەلا عبدالکریمی مودەریس) ، بەرگی/٣، لاپەڕە/٧٠).

و پیلانیان پوچەڵدەکاتەوە و لە ئەنجامدا سەرکەوتوو نابن، وە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا ۚ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٦٤﴾﴾ **واتە:** بێگومان پیشەی ئەو جوولەکانە هەمیشە بۆ (فەسادو) ئاژاوە و بڵاوکردنەوەی خراپەیە لە زەویدا، وە بە (تأكيد) بزانن خواش خەڵکی خراپەکارو گێرەشێوێنی خۆشناوێ جا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأَدْخَلْنَاهُمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٦٥﴾﴾ **واتە:** خۆ ئەگەر خاوەن کتێبو نامەکان لەجوولەکەو مەسیحییەکان بڕوایان هێناباو وازیان لە کردەوەی خراپ و گوناهو بێ (شەرعی) بیناباو وە بگەڕێنەوە سەر فەرمانەکانی خوا (هەروەها باوەڕ بە خواو پێغەمبەر (ﷺ) و قورئانەکە بێنن) هەرچی کردوویانە لە خراپەو گوناه ئەوە چاوپۆشی لێ ئەکەین و لێیان خۆش ئەبین و ئەیانخەینە بەهەشتێك کە جێگای ڕابواردن و خۆشی و کامەرانیە، هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَاةَ وَالْإِنجِيلَ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِم مِّن رَّبِّهِمْ﴾ أي ولَو أنّهُمْ أسْتَقَامُوا علَى أمر اللهِ وَعَمَلُوا بما في التَوراةِ وَالأنجيل وَبِما أُنْزِلَ اليهم في هذا الكتاب الجليل الذّي نَزَلَ عَلَى خاتم الرسُلِ (ﷺ)، **واتە:** (ئەهلی کیتاب) ئەوان پابەندی (تەورات و ئینجیل) بونایە ئەگەر لە پەروەردگاریانەوە بۆیان هاتووە، وە بەتەواوی کاریان پێ بکردایەو بیان پارستنایەو فەرمانەکانی خوای گەورەیان جێ بەجێ کردبایەو هەروەها بڕوایان بە (قورئان) بهێنایەو بەوەی کە خودا بۆ پێغەمبەری ناردووەتە

خــوارەوە وەكــو پێغەمبــەری (ئــاخر زەمانــەو) كۆتــايی بەهــەموو پێغەمبەرەكان هێناوە (ﷺ) ﴿لَأَكَلُواْ مِن فَوْقِهِمْ وَمِن تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ﴾ **واتە:** خودا دەرگـای ڕزق و ڕۆزی خێرو بەرەكـەتيان لـێ دەكردنـەوە هەروەها بارانی بەسـەر دادەبارانـدن و زەوی بەدانەوێڵـە و سـەوزەواتەوە بـۆ شـین دەكـردن‌و لەهـەموو لايەكـەوە ڕزق و ڕۆزيـان بەسـەردا ئـەبارێ ﴿مِّنْهُمْ أُمَّةٌ مُّقْتَصِدَةٌ﴾ **واتە:** ئەمانە كۆمەڵێكن هەندێكيان مام ناوەندين و لەسەر ڕێگای ڕاستن و خواپەرستن/ وەكو (عەبدوڵڵای كوڕی سـەلام) و هـاوەڵانی يـان وەكـوو نەجاشـی و هـاوەڵانی يـاوەكو سـەلمانی فارسـی (ڕەزای خوايـان لێبێـت) ﴿وَكَثِيرٌ مِّنْهُمْ سَآءَ مَا يَعْمَلُونَ ﴿٦٦﴾﴾ **واتــە:** زۆربەيان خاوەنی بيروباوەڕی چـەوت و كـردەوەی زۆر لارو خـراپن، وەك (كەعبی كوڕی ئەشرەف) و وێنەكانی).

(دوو باسی گرنگ)

يەكەم: ئەو واتـە كـە دەسـتی بەسـتراوە يـان زنجيركراوە هەنـدێ لـە (موفەسيرەكان) فەرموويانە واتەی (فەنجاصـی كـوڕی عـازووراء) بـووە، وە لە كاتی خـۆی زۆر دەوڵەمەنـد بـوو ، وە گـەلێ دۆسـت و برادەريشی هەبوو لە جوولەكەكان و دەستيان ئەڕۆيشت لـە (تيجـارەت) و بازرگـانی بەتايبەتی لەناو (عەرەبەكانا) ئينجا پاش ئەوە حـەزرەت (ﷺ) تەشـريفی هاتە مەدينە ئايينی پيرۆزی ئيسلامی بـلاو كـردەوە بەشـێوەيەكی وا كـە وەزعـی ژيـان گـۆڕاو خـەڵكی چـاويان كراوەيـە، ئـەوجا مەيـدانی ئـەو بازرگانييەی پێشوو بـۆ جوولەكـەكان نـەماو دارايـی و ماڵيـان كـەم بـوو، ئينجا (فينحاصی) جوولەكـە بەشـێوەی (عينـادی) و نـاڕەزايی لـە دينـی

ئیسلام تووڕە بوون لە خوای گەورە و ئەو درۆو دەلەسانەی هەڵبەستاو بۆ پەروەردگار کە گوایە خوا دەستی بەستراوەو زنجیرکراوە ئەو (ناماقولیەی کردووەو) ئەو قسە نابارە بێ مەعنایەی بە دەما هات و لەبەر ئەوە کە کابرا لەناو جوولەکەکانا ناوو نیشانێکی هەبوو جا بێگومان قسەکە (نیسبەت) درا لە هەموویان .

دووەم:- ئەوەی ڕاستی بێت ئەو چەند ئایەتە پیرۆزە بە ئاشکرا دەلالەت ئەکەن لەسەر ئەوە کە جوولەکەکان گەلێکی زۆر کەللە ڕەق و (قەومێکی) مادی و عادی بوون وە لە ووتاری ناشرینی و کرداری نابار دەسبەردارنەبوون، قەومێکی خاوەن عەقدو (حەسەد) بوون رکابەری و (عەداوەت) و کینەکاری لەویانا زۆر بوو چ لەگەڵ موسڵماناو چ لەناو خۆیان و بەعزێکیان لەگەڵ بەعزێکیان جوولەکە لەگەڵ گاورەکانا و هەروەها گەلێ موشاغەبەچی بوون شەڕەنگێزو (فیتنە) گێڕو بەلبەلەچی و بێ دەسەلآت و خێر نەخواز بوون ئەوجا لە ئەنجامدا (مەقهورو) سەرکز دائەکەون، وە ئەم نفوزو دەسەلآتە ئێستا هەیانە دەسەلآتی خۆیان نییە بەهۆی بێگاکانەوەیە کە لەبەر سوودی خۆیان ئەم بەردەیان داناوە لەسەر دڵ و سینەی موسڵمانان و لەسەر (بيت المقدس) دانیشتوون و بە وێنەی گورگ برسی ئەڕوانن بۆ (نیل و فورات) بۆ مەدینەی مونەوەرە وە (بە قەتعی) بزانن بەهێزی ئایەتی ﴿وَإِنْ عُدتُّمْ عُدْنَا﴾ (سورەتی الاسراء: ئایەتی/٨)، **واتە:** خۆ ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ پیلان گێڕان و ستەم کردن ئێمەش دەگەڕێینەوە بۆ تۆڵە سەندن و تەمێ کردنیان ئینجا کە (شەرت) هاتە جێ و جەزاکەی حازرەو خودای تەبارەك و تەعالا لەسەر وەعدەی خۆی ئەگەڕێتەوە بۆ سەریان ، سەریان شۆڕ ئەکاتەوە

إنشاء الله[1].

(ئەوەی لە خواوە هاتووە ئەبێ ڕابگەیەندرێ و خوا بەڵێنی بە پێغەمبەرەکەی داوە بیپارێزێ)

(موفەسیرەکان) ئەفەرموون خوای گەورە فەرمان ئەدا بە پێغەمبەر (ﷺ) تەماشای ئەندازەی کەمی دادپەروەران و زۆری گوناهباران نەکاو نەترسێ و یاسای ئیسلامیان پێ ڕاگەیەنێ هەروەها خوا بەڵێنی پێ ئەدا کە بیپارێزێ لە دەستی دوژمنانی داو جا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلرَّسُولُ بَلِّغۡ مَآ أُنزِلَ إِلَيۡكَ مِن رَّبِّكَۖ﴾ أي بلّغ يا مُحَمَدْ رِسَالة رَبكَ جميعاً) **واتە:** ئەی پێغەمبەر (ﷺ) هەر فەرمان و بڕیارێك لەلایەن پەروەردگارتەوە بۆت هاتووە کە قورئانی پیرۆزە تۆش ئەبێ (تەبلیغی) بکەی بە خەڵکی ڕابگەیەنەو پێیان بڵێ کە ئەوە فەرمانی خوایەو کاری پێ بکەن ﴿وَإِن لَّمۡ تَفۡعَلۡ فَمَا بَلَّغۡتَ رِسَالَتَهُۥۚ﴾ فإن كَتَمْتَ شَيئاً منها فما أدّيتَ الأمانة ولاَ تَخْشَ أحداً من الكُفار أن ينالك بِسوءٍ فإن الله عَاصِمُكَ مِنْ شرّهم) **واتە:** ئەگەر وات نەکرد ئەوا چاك بزانە کە بەتەواوی (وەحی) و پەیامەکەی خوای گەورەت نەگەیاندووە ئەمانەت و سپاردەکەت جێ بەجێ نەکردووە)، جا بێگومان حەزرەتی خاتوو عائیشە دەڵێت ئەگەر پێغەمبەر (ﷺ) شتێکی لە قورئان بشاردایەتەوە ئەم ئایەتەی دەشاردەوە، هەروەکو خوای گەورەلە(سورەتی الاحزاب) دا ئەفەرمووێت ﴿وَتُخۡفِي فِي نَفۡسِكَ مَا ٱللَّهُ مُبۡدِيهِ وَتَخۡشَى ٱلنَّاسَ وَٱللَّهُ

---

(١) بڕوانە: (تەفسیری) نامی لە نووسینی مامۆستا (مەلا عبدالکریمی مدرس)، لەگەڵ دەستکاری، بەرگی سێهەم، لاپەڕە/٧٥).

أَحَقُّ أَن تَخۡشَىٰهُۖ ﴾ (ســورەتی الاحــزاب ئایــەتی ٣٧)، واتــە: بێگومــان شتێکت لەدڵ و دەروونی خۆتا دەشاردەوە کە خـوای گـەورە دەیـەوێت ئاشکرای بکات یانی لەخەڵکی دەترسێتو بەڵام خوا شایستەترە کە لێـی بترسیٚ.

جا خوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿ وَٱللَّهُ يَعۡصِمُكَ مِنَ ٱلنَّاسِۗ ﴾ (أي يَمْنَعُكَ أنْ ينالُوكَ بِسُوءٍ)، **واتە**: خوا تۆ دەتپارێزیٚ لە زیانی خـەڵکی یـانی مەترسی و دڵگران مەبە هیچ کەسیٚ لەوانە ناتوانیٚ زیان بـەتۆ بگەیـەنیٚ و ئـازارت بـدات، دیـسان حـەزرەتی دایـە عائیـشە (ڕەزای خـوای لێبێـت) ئەفەرمووێت پێغەمبەر (ﷺ) پاسەوانی هەبوو هەتا ئـەم ئایـەتی ﴿ وَٱللَّهُ يَعۡصِمُكَ مِنَ ٱلنَّاسِۗ ﴾ ی بۆهات ئـەوجا فـەرمووی خەڵکینـە ئێـوە بـچن بـۆلای کارەکانتانــەوە چـونکە مـن خـوای گـەورە دەمبـارێزیٚ[1]. رواه البخاري ومسلم.

هەروەها (ئـەهلی سـیرە) دەگێڕنـەوە کـە پێغەمبـەر (ﷺ) لـە جـەنگی (دومە الجندل) گەڕایەوەو لە شیوێکدا کە داری (عـضای) زۆر بـوو ئێنجـا

---

(١) موفەسیرەکان/ ئەفەرموون هەتا ئەو ئایەتە نەهاتبوە خوارەوە پێغەمبەر (ﷺ) پاسەوانی هەبووە، بەڵام دوای هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە پاسەوان هەڵگیرا چونکە پێشەوا (ترمذي) لە دایکی ئیمانداران ئەگێڕێتەوە/ هەروەکو ئەڵێ ئەمەش دەقی فەرموودەکەیە (عن عائِشَةَ (رضي الله عنها) أنّها قالت (كانَ رَسُولُ الله (صلى الله عليه وسلم) يُحرَسُ لَيْلاً حَتى نَزَلَتْ هذه الآية ﴿وَٱللَّهُ يَعۡصِمُكَ مِنَ ٱلنَّاسِ ﴾فأخرج (صلى الله عليه وسلم) رأسهُ مِنَ القُبَّةِ/ وقالَ يا أيهّا النّاسُ إنْصرفوا فَقَدْ عَصمني الله) رواه الترمذي، **واتە**: خاتوو عائیشە (خوا لێی ڕازی بێت) ووتی پێغەمبەری خوا (ﷺ) بەشەو پاسەوانی بۆ دەکراو (حەرەسی) هەبوو هەتا ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە ﴿وَٱللَّهُ يَعۡصِمُكَ مِنَ ٱلنَّاسِ ﴾ ئەوجا پێغەمبەری خوا سەری لە (قوبەکەی) دەرهێناو فەرمووی ئەی خەڵکینە بڵاوەی لیٚ بکەن و بڕۆنەوە ماڵی خۆتان خوای گەورە منی پاراستوەو ئەم پارێزیٚ لە دوژمناندا).

لـــەژێر دارێكــا شمـــشێرەكەی بـــە لقـــی دارێكـــەوە كـــردو خـــەوت (سەحابەكانیش) پەرتەیان لێكرد هەركەسـێ بـۆ سـێبەری دارێ ئـەڕویی ئـەوجا (جـابری كـوڕی عەبـدوڵڵا) (رەزای خـوای لێبێـت) ئـەڵێت: پـاش ئەوەی حەزرەت (ﷺ) هـات بـۆ لامـان فـەرمووی پیـاوێكی بـێ بـاوەڕ [(١)]، هات بۆسەرم من لەو كاتـەدا نوستبوم یەكسەر پـەلاماری شمـشێرەكەی داو هەڵی گرت بەسەرمەوەو، ڕاوەستاو بەخۆم نەزانی هەتا شمشێرەكەی بە ڕووتی گرت و بـانگی لـێ كـردم و گـووتی ئـەوجا كـێ ڕزگـارت ئـەكات لەدەستی مـن؟ منـیش ووتم (الله) دووبـارە ووتـی كـێ لەدەسـتم ڕزگـارت ئـــەكات مـــن دیـــسان ووتم (الله) ئینجـــا فـــەرمووی لـــەپاش ئەمـــە (شمـشێرەكەی) كـردەوە بـە كێلانەكـەیاو كـابراش ئـەوەتانێ لـەلامان دانیشتووە ئیمانی هێناوەو هاتە سەر ئایینی ئیسلام[(٢)]، جا بێینەوە سەر ئایەتەكەی پێشوو، هـەروەكو خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴿٦٧﴾﴾ **واتـــە**: بەڕاسـتی خـوای گـەورە كۆمـەڵی (كافران) هیدایەت نادات ، یانی خوا ڕاێنمونی تاقمی بێ باوەڕان ناكا كـە دەسـەلأت بەسـەرتۆدا پـەیدا بكـەن،وە پێویـستە بـزانین ئـەم ئایەتـەی پێشوو (نەصـە) لـەوەدا كـە هـەر (حـوكمێ) لـە (ئـەحكام) و یاسـاكانی

---

(١) (ئەهلی سیرە) ئەڵێن ئەو پیاوە ناوی)غەورسی كوڕی حارس) بووە لەسەر ئەو ڕووداوەدا ئیسلام بووەو پێغەمبەریش (ﷺ) عەفوی كرد.

(٢) ئەم فەرموودەیە (موسلم) هێناویەتی لە (جابری كوڕی عەبدوڵلاوە) (رەزای خوای لێبێت) .

ئیسلام چ ئادابی (ئیعتیقادی و عەمەلی) بێ هەمووی کە خوا ناردوویەتی بۆ پێغەمبەر (ﷺ) هەمووی بە تەواوی گەیاندووە بە (ئەصحابەکان) چونکە بێگومان حەزرەت (ﷺ) بێ کەم و زیاد پڕ بە پڕ (شەریعەت) و بەرنامەکەی خوای گەیاندووە، هەروەها هاوەڵانیشی کردە شایەد لە (حجه الوداع) **واتە:** حەجیماڵئاوایی دا نزیکەی (١٥٠) هەزار کەس لە یارو یاوەرەکانی کردە شایەدو هەموو گوێبیستی بوون کە فەرمووی خەڵکینە ئێوە پرسیاری منتان لێ دەکرێت ئێوە چ دەڵێن ئەوانیش فەرموویان : (نَشْهَدُ أنّك قَدْ بَلَغتَ وَأدّيْتَ وَنَصَحْتَ) [1].جا ئەویش پەنجەی پیرۆزی بۆ ئاسمان بەرز کردەوە و فەرمووی (أللّهُمّ هَل بلغتُ ؟ اللّهُمّ هَلْ بَلّغْت) **واتە:** ئەی خودا ئایا من ڕامگەیاند؟ ئەی خودایە ئایە من ڕامگەیاند؟[2]، واتە ئەی خودا تۆ شایەد بە کە من ڕامگەیاندووەو (تەبلیغم) کرد.

(**ئاگادارییەك**)

پێش ئەوەی دەست بە (تەفسیری) ئەم ئایەتەی کە ئێستاکە دێت بکەین هۆی دابەزینی چی بووە؟ جا بێگومان پێشەوا (طبري) لە تەفسیرەکەیدا[3]، ئەڵێت هۆی نازڵ بوونی ئەمە بوو لە (سەعیدی کوڕی

---

(١) **واتە:** ئێمە شایەتی ئەدەین کە بە ڕاستی تۆ پەیامەکەت گەیاند ئەرکی سەرشانی خۆت بەجێهێناو ئامۆژگاریت کرد بە بێ درێغی.

(٢) ئەم فەرموودەو ووتارە پێشەوا مسلم بە دوورودرێژی هێناویەتی.

(٣) بروانە (جامع البيان عن تأويل آي القرآن)، لە دانانی زانای بەناوبانگ (إبن جرير الطبري)، بەرگی/٤، لاپەڕە/٣٨١، چاپی دار الفكر.

جوبـەیرەوە) ئـەمیش لـە ئیبنـو عەباسـەوە (خوایـان لـێ ڕازی بێـت) ئەفەرموێت: (رافعـی کـوڕی حـاریس و سـەلامی کـوڕی موشـکم و مـالکی کـوڕی صـەیف و رافعـی کـوڕی حورەیمـل) هـاتن بـۆلای پێغەمبـەر (ﷺ) گوتیان ئەی (محمد) تـۆ بـاوەڕت وایـە، تـۆ وای لەسـەر ئـاپینی ئیـبراهیم پێغەمبەر (علیه السلام) وە باوەڕت هەیە بەو (کتێبە) کـە لـەلای ئێمەیـە کـە (تەوراتـە) وە شـایەدی ئـەدەی بـەوەی کـە هەقـەو لەلایـەن خـوداوە دابەزیوەو هاتووە؟ فەرمووی بـەڵێ بـاوەڕم هەیـە ، ئینجـا گوتیـان ئـەی بۆچی ئێمەت خۆش ناوێ و ئێمە لای ئێوە باش نـین و بـە پیـاو چـاکمان دانانێی...؟ ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی لەبـەر ئـەوەی ئێـوە هەنـدێ ئایاتی (تەوراتتان) شاردۆتەوە لە خەڵك و (ئینکاری) لـێ ئەکـەن چـونکە نیشانەی ڕاستی و هەقیانەتی ئاپینی ئیسلامی تێدایـەو ئێـوە دانـی پێـدا نانێن و باوەڕی پـێ ناکـەن ، ئـەوجا بێگومـان ئـەو چـەند ئایەتانـە نـازڵ بوون لە دەرهەقیاندا خوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿ قُلْ يَٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ لَسْتُمْ عَلَىٰ شَىْءٍ حَتَّىٰ تُقِيمُوا۟ ٱلتَّوْرَىٰةَ وَٱلْإِنجِيلَ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ ﴾ **واته:** ئەی پێغەمبەر (ﷺ) تۆ بەو خاوەن (کتێبانـە) بڵـێ: قـەت واتە هەرگیز ئێوە بە خاوەن ئاپین و خاوەن ڕێگای ڕاست نـاژمێردرێن تـا بە پێی (تەورات و ئینجیل) کار نەکەن کە موژدەیـان داوە بـە هـاتنی دوا پێغەمبـەر (ﷺ) کـە حـەزرەتی (محمـدە) (ﷺ) ئـەمیش ئەوەیـە کـە لـە تەوراتا ئەڵێ (نوری کەرەمی) خودا لە کێوەکانی (فـاران) دا دەرئەکـەوێ و هـەروەها (دنیـا) ڕوونـاك ئەکاتـەوە؟، وە بـەس کیـوەی (حیجـازە) وە

هـه‌روه‌ها باسـی هـه‌واڵانی حـه‌زره‌تی محمـد (ﷺ) لـه سـيفری (شـيعادا) كراوه، وه ئێوه ئه‌مانه ده‌شارنه‌وه، وه هه‌روه‌ها له په‌رتوكی (ئينجيلـدا) حه‌زره‌تی عيسا (عليه السلام) موژده‌ی داوه بـه هـاتنی خۆشه‌ويست[1]، حـه‌زره‌تی محمـد (ﷺ) وه ئێـوه دانـی پيـا نـانێن و بـاوه‌ڕی پێناكـه‌ن و ئه‌يـشارنه‌وه، وه هـه‌روه‌ها تـا بـاوه‌ڕ بـه قورئـانيش نـه‌هێنن كـه خـودای پـه‌روه‌ردگارتان بـۆ (هيدايـه‌تی) ئـاداميزاد نـاردوويتی يـه خـواره‌وه، وه هه‌روه‌ها خوای گـه‌وره ده‌فـه‌رمووێت: ﴿وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِّنْهُم مَّآ أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ طُغْيَـٰنًا وَكُفْرًا ۖ فَلَا تَأْسَ عَلَى ٱلْقَوْمِ ٱلْكَـٰفِرِينَ ﴿٦٨﴾﴾ واتـه: بێگومان له‌باتی گوێڕايه‌ڵی له‌و قورئانه‌ی له‌لايـه‌ن په‌روه‌ردگارتـه‌وه بـۆت هـاتووه‌و نێدراوه‌تـه خـواره‌وه ئـه‌ی پێغه‌مبـه‌ر (ﷺ) زۆرێـك لـه خـاوه‌ن نامه‌كان زياتر يـاخی و سـه‌ركه‌ش و بـێ باوه‌ڕيـان ده‌كـات، زۆرتـرو‌و لـه خراپه‌كاری ده‌كه‌ن، ئه‌وجا تۆش غه‌مبار مه‌به ، واته غـه‌م مـه‌خۆ له‌سـه‌ر لادانی ئه‌و كۆمه‌ڵه كافره به‌دبه‌ختانه، ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَٱلَّذِينَ هَادُوا۟ وَٱلصَّـٰبِـُٔونَ وَٱلنَّصَـٰرَىٰ مَنْ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ وَعَمِلَ صَـٰلِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٩﴾﴾ واته: بێگومان ئـه‌و كه‌سـانه‌ی لـه موسـڵمانان و ئه‌وانـه‌ی جووله‌كـه‌كان و له‌گـه‌ڵ (سـوبيان) و فه‌لـه‌كانيش

---

(١) هه‌روه‌ها به (ڕيوايه‌تێكی) تر له (ئينجيلدا) به‌گيانی هه‌ق وه به (فاره‌قليط) ناوی بردووه.

سـابیە[1]، باوەڕیـان هێنـاوە موسـڵمان بـوون و هـەر کامێکیـان بـڕوای دامەزراوی بە خواو بە ڕۆژی دوایی هـەبێ و ئاکـاری چـاك بـێ و هـەروەها کردەوەی چاکیان کردوو لە خراپە وازیان هێنـا ، ئەوانـە بێگومـان هـیچ ترسێکیان لەسـەر نییـە وە لـە ڕۆژی قیامەتـدا تووشـی ئـازارو سـزا نـابن هەروەها خەفـەت بـۆ ژیـانی دونیاشـیان نـاخۆن، چـونکە ئـەوەی پێیـان دراوە زۆر لـە هـی دونیـا خۆشـترە جـا خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿لَقَدْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ وَأَرْسَلْنَآ إِلَيْهِمْ رُسُلًا ۖ﴾ **واتـــە:** سـوێند بـە خـوا وەرمـان گـرت پـەیمانی بـەهێزی (ئیـسرائیلییەکان) لـە تەورات دا بەو،ەی کە بـە پێـی (تـەورات) ڕەفتـار بکـەن ، هـەروەها گـەلێ پێغەمبەرىشمان بۆ ناردن کە ئامۆژگارییان بکـات و فێـری ئـاینی خوایـان بکـــات ﴿كُلَّمَا جَآءَهُمْ رَسُولٌۢ بِمَا لَا تَهْوَىٰٓ أَنفُسُهُمْ فَرِيقًا كَذَّبُوا۟ وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ ﴿٧٠﴾﴾ **واتـە:** هـەر جـارێ یـەکێ لـەو پێغەمبەرانـە بـە پێچەوانەی ئارەزووی ئەوان شتێکی بۆ هێنابـاتن ئـەوجا بـەهۆی لاملـی و لاساری خۆیانەوە دەستەیەك لە پێغەمبەرەکانیان بـە درۆزن دادەنـاو وە دەستەیەکیشیان هەر بە (کوشـتن) شـەهیدیان دەکـردن، وەك (ئەشـعیاو زەکەریاو یەحیای) کوڕی و (سەلامی خوایان لێبێت) کە دەستی غەدریان بـۆ درێـــژ دەکـــردن ﴿وَحَسِبُوٓا۟ أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ﴾ **واتـــە:** بــەنو

---

(١) موفەسیرەکان ئەفەرموون (سابیە) بەو تاقمەیە ئەڵێن کەوا کۆمەڵێك بوونە لە پێش هاتنی ئیسلامدا (بت پەرستیان نەدەکرد هەر خوایان دەپەرست بێ ئەوەی (مەزهەبێکی) دیاری یان بۆخۆیان دانابێ).

(ئیسرائیلی)یەکان وا گومانیان برد کە تووشیان نابێ لەلایەن خوا بەڵاو سزا بە هۆی کوشتن و بەدرۆخستنەوەی ئەو پێغەمبەرانە چونکە بەلایانەوە کارێکی ئاسایی بوو پێیان وابوو خوای گەورە تۆڵەیان لێ ناسێندرێ وە لەسەر ئەو کارە خراپە لێیان ناگرێ ﴿فَعَمُواْ وَصَمُّواْ﴾ ئەوجا کوێر بوون لە تەماشاکردنی کارەساتی جیهان و ڕووداوی (عیبرەتی) زەمان و هەروەها کەڕبوون لە بیستنی ئامۆژگاری پێغەمبەرەکان ﴿ ثُمَّ تَابَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِمۡ ﴾ **واتە:** لە پاشان (تەوبەیان) کرد لەو تاوانەی کە کردوویانە خوداش تەوبەی لێ وەرگرتن و ﴿ثُمَّ عَمُواْ وَصَمُّواْ كَثِيرٞ مِّنۡهُمۡۚ﴾ **واتە:** بەڵام زۆری پێنەچوو لە ئایینی خودا لایاندایەوەو چاویان لە ئاستی بینینی ڕێگای ڕاست کوێرکردو گوێشیان لە ئاستی بیستنی هەق و ڕاستیدا کەڕ کرد ﴿وَٱللَّهُ بَصِيرُۢ بِمَا يَعۡمَلُونَ ٧١﴾ **واتە:** بێگومان خواش بەهەموو ئەو شتانەی ئەوان دەیکەن بینایەو هەروەها تۆڵەشیان لێ وەرئەگرێ.

(لە دین وەرگەڕانی دیانەکان و بانگەوازی عیسا (علیه السلام) بۆ یەکتا پەرستی)

خوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿ لَقَدْ كَفَرَ ٱلَّذِينَ قَالُوٓاْ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْمَسِيحُ ٱبْنُ مَرْيَمَ ﴾ **واتە:** بەڕاستی بێ باوەڕان کەسانێکی ئەوتۆن وتوویانــە بەڕاســتی خــوا هــەر مەســیحی کــوڕی مەریەمــە، ئــەوەش بیروباوەڕی ئەو تاقمەن لە (نسطوری و مەلّکانی و یەعقوبی) جا بێگومان ئەوانە (کافر) بوون چونکە بێ شك خوا تـاك و تەنیایـە، بـەلاّم حـەزرەتی عیسا لەکاتی خۆیـدا لـەناو لانـك و بێـشکەدابو بەشـوێن کـەوتوانی خـۆی ووت[1]، هەروەکو قورئان لە جێگایەکی تردا ئەفـەرمووێ: ﴿ قَالَ إِنِّي عَبْدُ ٱللَّهِ ءَاتَىٰنِيَ ٱلْكِتَٰبَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا ﴿٣٠﴾ ﴾ (سورەتی مـریم، ئایـەتی/٣)، ئـەوجا بێینــەوە ســەر ئایەتەکــەی ســوورەتی (المائــدە) دا کــە خــوای گــەورە دەفـــــــــــەرمووێت: ﴿ وَقَالَ ٱلْمَسِيحُ يَٰبَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱعْبُدُواْ ٱللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ ﴾ **واتە:** لەگەلّ ئەوەشدا عیسای کوڕی مەریەم (نەسیحەت) و ئامۆژگـاری باشـی کـردوون و ووتـەی هـەقی نیشان داون و فـەرمووی: (ئێـوە بەندایـەتی خـودا بکـەن و هـەر ئـەو بپەرسـتن چـونکە هـەر ئـەو پەروەردگاری منیش و پەروەردگاری ئێوەشە نابێ هاوڕێ و (شەریك) بـۆ خـودا ئــەنجام بــدەن، ﴿ إِنَّهُۥ مَن يُشْرِكْ بِٱللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ ٱللَّهُ عَلَيْهِ ٱلْجَنَّةَ

---

(١) هەروەکو (موفەسیرەکان) ئەلّێن و ئەگێڕنەوە (وهي أنّ أوّل كلمة نطق بهَا عيسى وهو طفل رضيع في المَهْدِ (قَالَ إني عَبْد اللهِ) ولَم يقل إنّي أنا اللهُ...الخ).

﴿ وَمَأْوَىٰهُ ٱلنَّارُ ۖ وَمَا لِلظَّٰلِمِينَ مِنْ أَنصَارٍ ﴿٧٢﴾ ﴾ **واتـه:** لـه پاشـان حەزرەتی عیسا هەڕەشەی لێ کردن و فـەرمووی(بەڕاستی هـەر کەسـێ (شەریك) و هاوتاو هاوەڵ بۆ خودا دابنێت ئەوە بێگومان خودا بەهەشتی لێ (حەرام) دەكات هەتا هەتایـە جێگـای ئـاگری دۆزەخ ئـەبێت، چـونكە هاوتـاو هـاوەڵ بڕیـاردان بـۆ خـودا سـتەمێكی زۆر گەورەیـە، جـا ئـەو ستەمكارانە هـیچ جـۆرە پـشتیوانێكیان نیـەو دەسـت ناكـەوێت و كـەس ناتوانێت فریایان بكەوێت و ڕزگاریان بكات.

(**ئاگادارییەك**)

جا بێگومان خوای گەورە بیرو بۆچوونی ئەو كەسانەی پـوچ كـردەوە كـە ئـەیان گـووت هـەر (عیـسا) خوایـە لەمـەوپاش بـیرو بـاوەڕی ئـەو كەسانەش پوچ ئەكاتـەوە و ئـەڵێن (عیـسا) یەكێكـە لـە سـێ خـواو وەك قورئان ئەفەرموێ ﴿ لَّقَدْ كَفَرَ ٱلَّذِينَ قَالُوٓا۟ إِنَّ ٱللَّهَ ثَالِثُ ثَلَٰثَةٍ ﴾ أي أحـد ثلاثـة آلهـة وَهَـذا قـول فرقـةٍ مـن النّـصارى يُـسَمُّونَ (الْمَلْكيـة وَالنسطُوريةِ وَاليَعقُوبية) القائلينَ بالتثليث وَهُمْ يَقُولـونَ إن الإلهيّـة مُـشْتركةً بَينَ اللهِ، وَعيسى، وَمَرْيَم وكُلّ واحدٍ مِنْ هَؤلاء إله وَلِهَذا أشْتَهرَ قَـوْلُهمْ (الأبُ وَالإبنُ وروح القدُس) وَقَالَ بَعْـضُ الْمُفَـسرون يَقُولـونَ (جَـوْهَرٌ واحـدٌ وَثَلاثَـةَ أقانيم)[1]، (وَقَالَ بعض المُفسِّرونَ أيضاً تالله لقـد كفـر الـذّينَ قـالوُا إنّ الله

---

(١) ئەم باسەم لە تەفسیرە عەرەبیانەوە وەرگرتوە، ١- تەفسیری قرطبي، بەرگی/٤، لاپەڕە/١٦٦، ٢- تفسیری بحر المحیط) بەرگی/٣ / لاپەڕە/٥٥٢)، ٣- تەفسیری (ئەبی سعود) بەرگی/٢/ لاپەڕە/٣٠)، ٤- تفسیر إبن كثیر/ بەرگی/١/ لاپەڕە/٣٥٦. ٥- صفوة التفاسیر/ بەرگی/١/لاپەڕە/٣٥٧، ٦- التفسیر الواضح، لەنوسینی د. محمد محمود الحجازي، بەرگی١، لاپەڕە٥٤٠.

هو المسيح بن مريم وكيف لايكفرون وقَدْ ضلّوا ضلالاً بعيداً جداً عن العَقلِ والدّين إذْهُمْ يقولـون (إنّ الله مركبٌ) مـن ثلاثـة أقـانيم أي أصـول (الأب، والإبن ، وروح القُدس) **واته:** بەڕاستی (کافر) بوون یانی بیٚ باوەڕ بـوون ، ئەوانەی پێیان وایـە کـە خـوای مـەزن خـاوەنی عـاردو ئاسمـان و هـەموو بوونەوەر سێیەمی سیٚ خواکانە، کـە ئەمـەش قسەی (مەسیحییەکانەو) دەڵێن (مەسیح) کوڕی خودایە (العیاذ بالله) یا دەڵێن (الْرّبْ) واتە خـودای پەروەردگار پێك هاتووە لە (جەوهـەرێك) و سـیٚ (ئوقونـوم) واتـە: عیـسا خودایەکەو، مەریـەمیش، خودایەکـەو، وە خـودای سێهەمیش، ئـەو سـیٚ کەسەیە، واتە وا بڕیاریان داوە کـە خـودا بـووە بـە (سـیٚ عونـسرو) سـیٚ (ئەصلٚ) یەکێکیان، عیسایەو یەکێکیان، مەریەمـەو، یـەکێکیان خودایـە، جا بێگومان هـەموو تـاقم واتـە گروهـەکانی مەسیحی (کـافرن) واتـە بـیٚ باوەڕن، جا چ ئەوانی دەڵـێن (مەسـیح) یەکێکـە لـە سـیٚ (خواکـان) یـان ئەوانەی کە دەڵێن حەزرەتی عیسا (إبـن الله) **واته:** کـوڕی خوایـە (العیـاذ بـالله) یـان ئەوانـەی کـە دەڵـێن (مەسـیح) خـۆی خودایـە، بـەڵام (موفەسـیرەکان) ئەفـەرموون (نەصـرانیە تازەکـانیش) بڕوایـان بـە سـیٚ خودایی هەیە کە ئەوانیش دەڵێن (الله، عیسا، مەریەم) واتە هەر سێکیان خـودان[1]، ئەمـە بیروبـاوەڕی ئـەو سـیٚ تاقمـەی تـرە کـە (ملکانیـە) و

---

(١) ئینجا ئەو (سێیانە) کێن کاتێك گوتوویانە خوا (سێیەمی) سێیەکانە./ چونکە بێگومان هەندێکیان گوتوویانە (خوا/ مەریەم/ عیسا) بەڵام هەندێکیشیان گوتوویانە (خوا/ عیسا/ الروح القدُس) واتە گیانی پیرۆز، (روح القدس) هەندیٚ لە مەسیحییەکان ئەیکەنە (جوبرائیل) هەندێکیش لەوان ئەیکەنە خاتوو مەریەمەی دایکی عیسا) بڕوانە (التفسیر الواضح المیسر) بقلم (محمد علی الصابونی) لاپەڕە/٢٧٤.

(نسطورية) و (يەعقوبيە) لە گاورو مەسيحيەكان هەروەكو لە پێشەوە ئاماژەمان بۆكرد، وە هەروەها لەلايەكى ترەوە (مەسيحيەكان) واتە گاورەكان پێيان وايە كە هەر يەكێ لەم سێيانە، يەك (عونصرن) و، واتە هەرسێكيان يەك (خودان) جا بێگومان خواى مەزن هەموو بيرو باوەڕو بۆچونەكانى ڕەتكردەوەو فەرمووى: ﴿وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّآ إِلَٰهٌ وَٰحِدٌۚ﴾ أي وَلَيْسَ في الكونِ إلاَّ إلهٌ واحدٌ مَوْصوفٌ بِالوحدانيّةِ لاَ مثيل لَهُ ولا نظير)، **واتە:** هيچ خوايەك نيە بێجگە لە تەنيا يەك خوا ئەويش زاتى (الله) يە (جلّ جلالُه) چونكە بێگومان هەر يەك خوا هەيە كە خوايەتى ئەكات لەو بەولاوە هيچ خوايەك نيە شايەنى پەرستن بێت مەگەر خواى (تاك و تەنها) هەروەها خاوەنى كورو كچ نيەو ژن و منداڵى نيە (حەزرەتى عيسا) خوا نيەبەڵكو پێغەمبەرو بەندەى ئەوە (سەلامى خواى لێبێت) ئەوجا ديسان خواى گەورە (تەهديد) و هەڕەشە لە (مەسيحيەكان) دەكاو دەفەرمووێت: ﴿وَإِن لَّمْ يَنتَهُوا۟ عَمَّا يَقُولُونَ﴾ وإنْ لَمْ يكفُوا عَنِ القَوْلِ بالتثليث) **واتە:** خۆ ئەگەر كۆتايى بەو قسانەيان نەهێنن يان ئەگەر واز لەو بيرو باوەڕەيان نەهێنن، لە بڕوابون بەسێ خوايى ﴿لَيَمَسَّنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ۝٧٣﴾ أي لَيُصيبنّهُمْ عَذابٌ أليم في الدُنيا وَالآخرةِ بِسَبَبِ كُفرِهِم وَجحودِهِمْ لِوحدانّية الله) **واتە:** سوێند بە خوا ئەگەر ئەو (مەسيحييانە) واز لەو بيرە هەڵەو ناڕەوايە نەهێنن و پەشيمان نەبنەوەو ، دەست بەردار نەبن، ئەوە بێگومان سزايەكى پڕ ئازار دەچێژن، ئەوجا خوا بە بەزەيى و دادپەورەرى بەدواى ئەو هەڕەشە سەختەى كە كردى لە (مەسيحييەكان) ئينجا هانيان ئەدا

لەسەر گەڕانەوەیان بۆ لای خوداو قاپی (ڕەحمەت) و گەڕانەوەیان بۆ ئەخاتە سەر پشت و هەروەك ئەفەرمووێ: ﴿ أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى ٱللَّهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُۥ ۚ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٧٤﴾ ﴾ (تعجيب من إصرارهم على الكفرِ أي أفَلا يَنْتَهُوا عَنْ تلك العقائد البَاطلةِ والأقاويل المنكرة؟ وَيستغفرُون رَبَّهُمْ مِمّا انسَبوهُ إليهِ من الإلتحاد والحلول؟ / واللهُ يغفر لَهُم وَيَرْحَمُهم إنْ تابُوا) **واتە:** ئایە هەق وانیە ئەوانە لەو تاوان و گوناهە گەورەیە پەشیمان ببنەوە هەروەها داوای لێبوردن لە خوا بکەن؟ لەکاتێکدا کە خوا زۆر لێبوردەو میهرەبانە ، لەگەڵ ئەو هەڵانەشادا پاش گەڕانەوەو تەوبە دەیانبەخشێت، ئەوجا هەروەها خوای پەروەردگار بیرو باوەڕی ڕاست و ڕەوایان نیشان ئەداو لەبارەی حەزرەتی عیساوە (سەلامی خوای لێبێت) هەروەکو ئەفەرموێ: ﴿ مَّا ٱلْمَسِيحُ ٱبْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ ﴾ أي ليس المسيح (عيسى بن مريم) إلاّ أحد الرّسلِ الكرام فهو رَسُولٌ كسائر الرّسلِ وهو آخرُ أنبياء بني إسرائيل وَليسَ فيهِ من (صفات) الألوهية شيء، وقد سَبَقَ قبلهُ رسلٌ كثيرون مِثلَ سيدّنا نوحٍ وإبراهيمَ و موسى وغيرهم (صلواتُ اللهِ وسلامهُ عليهم)، **واتە:** عیسای کوڕی مەریەم تەنیا یەکێك بوو لەو پێغەمبەرانە کە لە پێشا گەلێ پێغەمبەری وەك ئەو هاتن بۆ نموونە وەکو حەزرەتی نوح و ئیبراهیم و مووسا و زۆرانی تریش (سەڵات و سەلامی خوایان لێبێت) ﴿ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ ٱلرُّسُلُ ﴾ **واتە:** بەڕاستی بەر لەویش بیست و چەند پێغەمبەرێ بوون و تێپەڕین ﴿ وَأُمُّهُۥ صِدِّيقَةٌ ﴾ **واتە:** دایکی

عیساش ئافرەتێکی زۆر ڕاستگۆ بوو، هەروەها خاوەن باوەڕو یەکجار چاك بووە بەلام، ﴿ كَانَا يَأۡكُلَانِ ٱلطَّعَامَۗ ﴾ أي الإشارة إلى أنّ من يأكل الطعام يحتاج إلى إخراج الفُضلاتِ (إلى التبوُّلِ والتغوُّط) وَالربُّ جَلَّ وَعلا مُنزَّهٌ عن ذلك فكيف يكون عيسى وأمهُ إلهين وَهُما يأكلان ويبولان ويتغوَّطان؟ تعالى الله عمّا يقول الظالِمُون عُلواً كبيراً)، **واته:** عیساو دایکی هەروەك خەڵکی تر ئینسان بوون و برسیان بووەو خواردیان خواردووەو پێویستیان بە خۆراك بووە، ئەوجا بێگومان ئەگەر خودا بونایە (العیاذ بالله) چۆن خواردنیان دەخوارد! ؟ ئەوجا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ ٱنظُرۡ كَيۡفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ ٱلۡأٓيَٰتِ ﴾ أنظر كَيْفَ نوضّح لهم الآيات الباهرات) **واته:** ئەی پێغەمبەر (ﷺ) تۆ سەرنج بدە و تەماشا بکە ئێمە چۆن ڕوون ئەکەینەوە بۆ ئەوان چەندین بەڵگە لەسەر یەکێتی خوا، بەلام ئەوان لەسەر بیرو باوەڕی هەڵەی خۆیان دەڕۆن و لە گوێ گرتنی ووتەی حەق خۆیان لائەدەن و گێل ئەکەن، ﴿ثُمَّ ٱنظُرۡ أَنَّىٰ يُؤۡفَكُونَ ٧٥﴾ أي ثم أنظر كيف يُصرفون عن الحقِ إلى الباطلِ بعدَ هذا البيانِ السّاطع)، **واته:** دیسان تەماشا بکەو بڕوانە دوای ئەم هەموو ڕوونکردنەوەیە چۆن لە ئاستی حەقدا لائەدەن و بەدوای ڕاستی ناکەون و پشت هەڵدەکەن و یاخی دەبن و بەردەوام درۆ هەڵدەبەستن.

(باسێك لە ڕەتدانەوەی گاورەكان دەربارەی بە خودا زانینی عیسا)

جا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا﴾ أي قل يا محمد لهؤلاء الذّين عبدوا المسيح أتعبدُون من لا يستطيع أن يدفع الضُرَّ عَنْ نفسه ولا يقدر لكم على النفعَ والضُّرِ؟ ومن عَجَزَ عن نفع نفسهِ أو دفع السُّوءِ عَنْها فهو عَنْ نفع غيره أعجز/ والله جل وَعَلى هو السميع لإقوال العبادِ العليم بأحوالهم)، **واتە:** ئەی پێغەمبەر (ﷺ) بە گاورو مەسیحییەكان بڵێ ئاخۆ كەی ڕاستە ئێوە بێجگە لە خوا كەسێكی وەك عیسا دەپەرستن و دەیكەن بە خوا كە ئەو كەسە دەسەڵاتی نیە هیچ زیان و سوودێكتان پێ بگەیەنێت؟ شتێ بەو جۆرە بێ نابێ پەرستنی بۆ بكرێ ئا بزانن كەچی ئینجیلەكانی خۆتان ئەڵێن ئەو عیسایەی كە ئێوە ئەی كەن بە خوا لەلایەن دوژمنەكانیەوە كوژرراوەو بێ ڕێز كراوەو هەڵواسراوەو نراوەتە گۆڕەوە، كەچی ئەوە چۆن ئەبێتە خوا؟[1]، ﴿وَٱللَّهُ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ۝٧٦﴾ **واتە:** ئەبێ ئەوەش بزانن كە خوا بە قسەو كردەوەتان ئاگادارەو زانایە و هیچی لێ وون نابێ.

---

(١) **واتە:** هەركەسێ بەو جۆرە بێ، مرۆڤی ژێر بێ بەخوای خۆی دانانێ و (عیبادەتی) ناكاو نای پەرستێ.

(هاوەڵ دانان بۆ خواو زیادەڕۆیی لە ئاییندا)

خـوای گـەورە دەفـەرموویت: ﴿قُلْ يَٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ لَا تَغْلُوا۟ فِى دِينِكُمْ غَيْرَ ٱلْحَقِّ﴾ أي يا مَعْشَرَ اليَهُود وَالنصّارى لاَ تَتَجاوَزُوا الحدّ في دِينكم وتَفرَطوا كما أفْرَط أسْلاَفَكُم فَتَقُولوا عَنْ عيسى إنّهُ إلهٌ أو إبنُ إلهٍ) **واتە:** ئـەی پێغەمبـەر (ﷺ) بـە (ئـەهلی کیتـاب) بڵـێ بەتایبـەتی بـە خاوەن نامەکانی (نەسارا) بڵێ کاری ناڕەواو زیادەڕۆیی لە ئـاینی خۆتـان مەکـەن سـنوور بـەزێنی مەکـەن (إفـراط) و (تـەفـریط) مەکـەن وەکـو پێشینتان هەروەها مـەڵێن (عیسا) خوایـەو یـان کـوڕی خوایـە[1]، ﴿وَلَا تَتَّبِعُوٓا۟ أَهْوَآءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا۟ مِن قَبْلُ وَأَضَلُّوا۟ كَثِيرًا وَضَلُّوا۟ عَن سَوَآءِ ٱلسَّبِيلِ ﴿٧٧﴾﴾ ولاَ تَتّبِعُوا أسلافكم وأئمتكم الذّينَ ضَلّوا قَبلْ مبحث الرّسُول (صلى الله عليه وسلم) وأضلّوا كثيراً من الخلق ممّن شايَعَهُم عَلَى كُفرهم وَضَلالهِمْ وَضلّوا عن الطريـق الواضـعِ المُستقيم/ وهـو الإسـلام بسَبَبِ إتباعِ الهواءِ)، **واتە:** بەدوای هەواو ئارەزووی خـەڵکێك مەکـەون کـە پێش ئێـوە ڕێگایـان بزرکـردو هـەروەها خـەڵکێکی زۆریـشیان لـە ڕێگـای ڕاست و درووست دەرکردو لێیان بزر کردن، چونکە بێگومان ئەوانـەی لـە پێش ئێوە بەدوای هـەواو ئـارەزووی خۆیـان کـەوتن، وە بـەدوای ڕاسـتی نەکەوتن ڕێگەیان بزرکرد، ئێوەش بەدوایان مەکەون.

---

(١) چونکە بێگومان ئەوە بوختانێکی گەلێك گەورەیە بەخوای مەزنی ئەکەن، خودا خۆی فەرموویەتی: ﴿لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ﴿٣﴾﴾ واتە: نەکەسی لێ بووە وەنەکەسیش بووە.

(ئاگادارییەکی گرنگ)

(موفەسیرەکان) ئەفەرموون دەبێ هەواو ئارەزووی ئادەمیزاد بە گوێرەی فەرمانی خواو پێغەمبەر (ﷺ) بێت چونکە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی : (لا يؤمنُ أحَدُكم حَتّى يَكُونَ هَواهُ تَبَعاً لِما جِئْتُ بِهِ) [1]، **واته:** بیروباوەڕی کەستان تەواو نابێ بە خواو بە پێغەمبەروو بە ڕۆژی دوایی تاکو ئارەزوتان بەو گوێرەیە نەبێ کە من هێناومە کە (شەریعەتی) ئیسلامە، هەروەها لە فەرمودەیەکی تردا ئەفەرمووێت: (إيّاكُم وَالْغلوَّ في الدّينِ فإنّما أهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ الغُلو في الدّين) [2]، **واته:** خۆتان لە سنوور بەزاندن و تێپەڕاندن لە ئاییندا بپارێزن چونکە ئەوانەی پێش ئێوە بەهۆی تێپەڕاندن و سنوور بەزاندن فەوتان و بەهیلاك چوون).

(پاشکۆ)

جا بێگومان (مەسیحییەکان) دەربارەی حەزرەتی عیسا (عليه السلام) تییانپەڕاند، چونکە ئەو پێغەمبەری خوابوو کردیان بە کوڕی خوا، ئینجا سەرئەنجام تووشی (کوفر) بوون و بە (هیلاك) چوون و فەوتان، هەروەها جوولەکەکانیش دەربارەی (عوزەیر) پێغەمبەر گووتیان (عوزەیر) کوڕی خوایەو هەروەها زۆر بوختانی تریشیان هەڵبەستا و گووتیان عیسا کوڕی زینایەو (خوا پەنامان بێ).

---

(١) قال الشيخ رحمه الله حديث حسن صحيح رويناه في كتاب الحُجة باسناد صحيح.

(٢) رواه مسلم برقم/٣٨٧١.

(نەفرینی خودا لە بێ باوەڕانی بەنی ئیسرائیل)

جابێگومان وەریگراوە لە عەبدوڵڵای کوڕی عەباسـەوە (ڕەزای خـوای لێبێـت) فەرمویـەتی نـەفرین کـراوە لـەو بـێ باوەڕانـەی خوانەناسـیان کـردووەو لـەکاتی خۆیـدا هــەروەکو ئەفــەرمووێ: ﴿ لُعِنَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِنۢ بَنِىٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ عَلَىٰ لِسَانِ دَاوُۥدَ وَعِيسَى ٱبۡنِ مَرۡيَمَۚ ﴾ **واتــە:** ئـەو کەسانەی لەبـەرەی (ئیسرائل) لـە فـەرمانی خـوا دەرچـوون لەسەر زمان و زاری (داوود پێغەمبەرو)، عیسا پێغەمبەری کـوڕی مـەریم، نـەفرەت و نەعلـەتی خوایـان لـێ کـراو ، **واتــە:** دوورخرانـەوە لـە سـۆزو ڕحمەتی خوای گەورە ﴿ ذَٰلِكَ بِمَا عَصَواْ وَّكَانُواْ يَعۡتَدُونَ ٧٨ ﴾ **واته:** ئەو نەفرینەی کە باسکرا بەهۆی یـاخی بـوون و نافـەرمانییان بـوو چونکە ئەوەیش لەبەر ئەوەی لە بەرنامەی خودا تـرازان و یـاخی بـوون و هەمیـشە دەسـتدرێژی دەکـەن ، وە خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿ كَانُواْ لَا يَتَنَاهَوۡنَ عَن مُّنكَرٖ فَعَلُوهُۚ لَبِئۡسَ مَا كَانُواْ يَفۡعَلُونَ ٧٩ ﴾ **واته:** بێگومان ئەوانە جڵـەوگیری یـەکتریان نەئـەکرد لەهەر کارێکی بـێ فرمـانی خـواو بـێ (شـەرعی) کـە ئـەیانکرد، چـونکە دەسـەلاتدارانیان هــەرگیز قەدەغــەی دەســتدرێژی ناکــەن و جڵــەوی ستەمکارانیان ناگرن کە کاتێ ستەم و نادرووست و گوناهو تاوان ئـەنجام دەدەن سوێند بە خـوا (خـراپ)ە شـتێکە ئـەوان ئەیکـەن لـە کردنـی بـێ فەرمانی خـوا لائـەدەن لـە سـنووری خـواو دەسـت درێـژی ئەکەنـە سـەر

پێغەمبەران ، ئەوجا لەبەر ئەوە هەموو جۆرە كارێكی خراپ و ناشرین لەناویاندا پەیدا بوبوو[1]. ﴿ تَرَىٰ كَثِيرًا مِّنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ﴾ **واتە:** تۆ ئەبینی ئەی پێغەمبەر (ﷺ) زۆر كەس لەو جوولەكانە ئەوپەڕی كینەو دڵپیسیان هەیە لەگەڵ موسڵمانان لەبەر ئەوانەیشە دۆستایەتی و برادەرایەتی ئەكەن لەگەڵ (كافرەكان) و كەسانێكی ئەوتۆ باوەڕیان نەهێناوە لە بت پەرستان و ئەوجا هانیان ئەدەن لە دژی موسڵمانان ﴿لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ أَنفُسُهُمْ أَن سَخِطَ ٱللَّهُ عَلَيْهِمْ ﴾ **واتە:** سوێند بێ ئەو كردەوەیان خراپترین كردەوەیە كە بەگوێرەی ئارەزووی نەفسی خۆیان كردیان و كردیانە پێش باری

---

(١) جا بێگومان (ئەمر بە مەعروف) و نەهی لە (مونكەر) پێویستە لەسەر هەموو كەس بەتایبەتی موسڵمانان ی خاوەن باوەڕان چونكە دەبێ هەموو كەس دژی كردەوەی خراپ و بیروباوەڕی خراپ بەوەستێ و نەبۆخۆی بیكات نە ڕێگەش بدات برای موسڵمانانی بیكات هەروەك پێغەمبەری خۆشەویستمان (ﷺ) دەفەرمووێ: (إنَّ اللهَ عَزّ وجلّ لا يعذب العامّة بِعَمَلِ الخَاصة حَتّى يَروا المنكرين ظهرانيهم وَهُم قادِرُونَ عَلَى أن يُنْكِروهُ فَلاَ يُنكرُوهُ ، فَإذا فَعَلُوهُ ذَلِكَ عَذّبَ اللهُ الخاصّةَ وَالعامّةَ) رواه أحمد برقم (١٧٧٥٦) **واتە:** خوای گەورە خەڵكی بەگشتی سزا نادات بەهۆی خەڵكی تایبەت، یان كۆمەڵێك گوناه دەكەن خوا هەموو خەڵكیان سزا نادات ، تاكو خراپە بە ئاشكرا لە نێو خۆیاندا نەبینن، وە بشتوانن (مەنعی) بكەن و لایبەرن بەڵام لاینەبەن، ئەوجا ئەگەر وایان كرد ئەوا خوا ئەوانەی تایبەت كە گوناهیان هەبووە و ئەوانەی بە (عام) واتە بە گشتیین هەموویان پێكەوە (عەزاب) و سزا دەدات، چونكە خەڵكێك لە بەرامبەر خراپەو تاواندا بەرگری نەكاو ئەبێتە هاوبەش خوا بمانپارێزێ.

(قیامەت) ئینجا بەو هۆیەوە کە خودا (عاجز) بوو لێیان و (غەزەبی) لێ گرتن و تووڕە بوو لێیان ﴿ وَفِي ٱلۡعَذَابِ هُمۡ خَٰلِدُونَ ﴿٨٠﴾ ﴾ **واتە:** لە (عەزاب) و سزاشدا بەهەتا هەتایی لە ڕۆژی قیامەتدا دەمێننەوە، جا بێگومان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَلَوۡ كَانُواْ يُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلنَّبِيِّ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيۡهِ ﴾ **واتە:** ئەگەر (ئەهلی کیتاب) ئیمانیان بهێنایە یا گاورو جوولەکەکان باوەڕیان هەبوایە بە خواو بە پێغەمبەرو ئەوەی بۆی هەنێرداوەتە خوارەوە کە قورئانی پیرۆزە ﴿ مَا ٱتَّخَذُوهُمۡ أَوۡلِيَآءَ ﴾ **واتە:** ئەوە بێ باوەڕو بت پەرست و دووڕووەکانیان نەدەکردە دۆست و هاوڕێ ی خۆیان، ﴿ وَلَٰكِنَّ كَثِيرٗا مِّنۡهُمۡ فَٰسِقُونَ ﴿٨١﴾ ﴾ **واتە:** بەڵام زۆر کەس لە خاوەن نامەکان دەرچوون لە بازنەی باوەڕهێنان چونکە بێگومان مەبەستیان بە باوەڕ بە خواو بە ئایینی ئیسلام نیە جگە لە سوودو قازانج و بازرگانی باوەڕیان بە هیچ شتی تر نییە و نینە چونکە بێگومان ئەوان گەلێکی (مادینە).

(ئاگادارییەك)

بەیارمەتی خوای مەزن كۆتایی بە نووسینی (جزئی شەشەم) هات لـە ڕێكـەوتی ٢٠١٦/٣/٤ زاینـی بەرامبـەر ٢٤/جمـادی الاول/ ١٤٣٧ كۆچی جا ئەگەر خوا حەز بكات (إن شـاء الله) دەسـت بـە جزمـی ٧ ئەكەین .

ئەم جزمە پێك هاتووە لە بەشێك لـە سـوورەتی (المـائدة) كـە لـە ئایـەتی/ ٨٢ /وەوە دەسـت پـیٚ ئـەكات تـا دوایـی سـورەتەكە، وە هـەروەها بەشـێك لـە سـوورەتی الأنعـام لـە سـەرەتاوە تـا ئەگاتـە ئایەتی/١١٠.

جزئی حەوتەم

(جوولەکەو بێ باوەڕان دوژمنداریەکی کوشندە دەکەن بەرامبەر بە پێغەمبەرو موسڵمانان)

(موفەسیرەکان) ئەفەرموون هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە چەند (ڕیوایەتێکیان) هێناوە وە باسکردووە بەڵام ئێمە دوو (ڕیوایەت) ئەخەینە بەرچاوی خوێنوارە ئازیزەکان:

١- سەعیدی کوڕی جوبەیر (ڕەزای خوای لێبێت) ئەڵێ ئەم ئایەتە دابەزی لەسەر شاندێك کە (نەجاشی) ناردی بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) تا قسەکانی پێغەمبەر (ﷺ) ببیستن و ڕەوشتەکانی ببینن کاتێك کە چاوی پێکەوت قورئانی بەسەردا خوێندن موسڵمان بوون و دەستیان بە گریان کردوو ملیان کەچ کرد ئەوجا لە پاشان گەڕانەوە بۆلای نەجاشی و ئەوەیان بۆ گێڕایەوەو، ئیتر ئەویش لە پاشان موسڵمان بوو[1].

٢- هەروەها (ڕیوایەت) کراوە کە (جەعفەری کوڕی ئەبو تاڵب) و هاوەڵەکانی لە وڵاتی حەبەشەوە هاتنەوە بۆ (مەدینەی منەوەرە) لەگەڵ حەفتا ژن و پیاو کە هەموو بەرگی خورییان لەبەردابوو شەشت و دوو کەسیان لە (حەبەشە) بوون و هەشت کەسیان خەڵکی شام بوون

---

(١) بڕوانە تەفسیری (الطبري) بەرگی ١٠ لاپەڕە/٥٠٠.

ئەمانــە ناوەکانیانــە: (بەحــەیرای ڕاهیــب و ، ئیــدرس و، ئەشــرەف و، ئەبرەهەو، ئەماسەو، قەسم و، دورەیدەو، ئەیمـەن) ئـەوجا کـە گەیشتنە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) سورەتی مەریەمی خوێنـدەوە بەسـەریانا، هـەتا کۆتایی ئینجا ئـەمانیش کـە قورئانەکـەیان بیست، ئینجا دەستیان بە گریان کردو وتیان (ماشاء الله) ئەم قورئانە زۆر لەو (کیتابە) ئەچـێ کـە (نازل) بووبوو بۆ سەر حەزرەتی عیسا (علیه السلام) ئـەوجا ئـەو ئایەتـە هاتە خوارێ وەکـو خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ ٱلنَّاسِ عَدَٰوَةً لِّلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱلۡيَهُودَ وَٱلَّذِينَ أَشۡرَكُواْۖ﴾ اللاّمُ لِلْقَسَمِ أي قَسَماً لَتَجِدّنَ يا مُحَمّد (اليهودَ و َالمُشركِينَ) أشَدَّ النّاسِ عَداوةً لَلْمُؤمِنين) **واتــە:** لامەکـە سـوێندی (قەسـەمە) و یـانی سـوێند بـێ ئـەی پێغەمبـەری خۆشەویست تۆ دەزانی کە بەهێزترینی ئادامیزاد لە دژایـەتی موسـڵمانان و ئیمانـداران/ جوولەکـەکان و (کـافرە) بـت پەرسـتەکان و/ موشـریکەکان[1]، ﴿وَلَتَجِدَنَّ أَقۡرَبَهُم مَّوَدَّةً لِّلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱلَّذِينَ قَالُوٓاْ إِنَّا نَصَٰرَىٰ﴾[2]، **واتە:** سوێند بێ تۆ ئەبینی نـزیکترین کـەس بـۆ خۆشەویـستنی موسـڵمانان ئـەو کەسـانەن کـە دەڵـێن ئێمـە

---

(١) چونکە بێگومان ئەوانە زۆر بەتێن دوژمنایەتی موسڵمانان ئەکەن.

(٢) بەلاّم دەبینی ئەوانەی کە خۆیان بە (نەصرانی) دادەنێن سۆزو خۆشەویستیان هەیە بۆ ئیمانداران.

مەسیحین واتە نەصرانین[1]، ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّ مِنۡهُمۡ قِسِّيسِينَ وَرُهۡبَانٗا وَأَنَّهُمۡ لَا يَسۡتَكۡبِرُونَ ۝٨٢﴾ قال إبن عباسٍ (رضي الله عنهما) نزلت هذه الآيات في النجاشي وأصحابه (نصارى الحبشة) وكانَ النجاشي (مَلِكُ الحَبشةِ) نصرانياً فاسلم هُو وأصحابهُ وَذلكَ حِينَ هَاجرَ المُسْلِمُونَ إلى أرض الحبشةِ فلمّا سَمِعَ الأحبار وَالرّهبانُ آيات القرآن بكوا حَتى أخضلّتْ لحاهم بالدّموعِ خَشيةً من الله تعالى وإيماناً بِكتابهِ)[2]، **واتە:** برێکیان قەشەو زانان و قەشەی دیندارن و بەشوێن ڕاستیدا دەگەڕێن و هەندێکیان خواپەرست و ڕەبەن و گۆشەگیرن و خۆیان یەکلا کردۆتەوە بۆ خوا پەرستی چونکە هەردەم (ئینجیل دەخوێننەوەو) دەزانن چ ڕاستیەکی تێدایە، ئەوان لە خۆشیەکانی (دنیا) دوورکەوتونەتەوە وە لە ئاستی (حەق) و ڕاستیدا لووت بەرزی ناکەن ، بۆیە ئەو (مەسیحییانەی) ئەوکات نەکەوتنە ژێر دژایەتی موسڵمانان، بۆ نموونە وەکو پاشای (حەبەشە نەجاشی) و شوێن کەوتوانی هەروەها قەشەو ڕەبەنەکانیش خاوەن باوەڕی تەواو بوون و دژی ئایینی ئیسلام نەبوون، موسڵمانەکان کە کۆچیان کرد بۆ لایان زۆر ڕێزیان لێ نان و هەموویان چەپاڵەداو حەواندنیانەوە.

---

(١) ئەو تاقمە بەڕاستی خۆیان بە گەورە دانەئەنا لە ئاستی ئیسلامدا کاتێ ڕاستیان بۆ دەرکەوتایە وەریان ئەگرت، وەك هاوڕێ گوێیان لە دانیشتوان ئەگرت و وێنەی (نەجاشی پاشای حەبەشەو زاناکانیان و خواپەرستەکانیان) بە پێچەوانەی جولەکەکان و موشریکەکانی تر.

(٢) خوێنەوارە ئازیزەکانم/ تەرجەمەی ئەم فەرموودەی (إبن عباس)م نەکردووە چونکە لە ڕاڤەی ئایەتەکە ماناو واتاکانی بە ئاسانی ئەزانرێ).

(تێبینی)

ئـەوەی ڕاسـتی بێـت خـەڵکێکی زۆر وا تێگەیـشتوونە ئـەم ئایەتـەی قورئـان کـە ئەفـەرموێت: ﴿وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُم مَّوَدَّةً لِّلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَىٰ﴾ ئەمـە وەسـفی سـەرەتایی (نەصـارای) ئێستایە، هـەروەها دەشـکرێ بکرێنـە بـراو دۆسـتی موسـڵمانان، چـونکە بەلای ئەوانەوە مەسیحیەکان وەك جوولەکە دژایەتی موسـڵمانان ناکـەن، جا بێگومـان دیـارە ئەمـە ڕاوبۆچـونێکی لاوازو هەڵـەو ناتـەواوە، چـونکە قورئان زۆر بە توندی ئاگادارمان دەکاتەوە کە هەرگیز جوولەکـەو کـافرە بت پەرستەکان نەکەینە دۆست و یارمەتیدەری خۆمـان هـەروەکو خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ﴾ سـورەتی (المائـدە)، ئایـەتی/٥١، هـەروەها لـە سورەتی (البقرە)یشدا ئەفـەرمووێت: (وَلَـنْ تَرضـی الیهـودَ ولا النـصاری حَتّی تتبع ملـتهم)، ئایـەتی/١٢٠، وە زۆر ئایـەتی تـریش ئـەوجا بێگومـان ئەو (ئایەتەش) کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُم مَّوَدَّةً لِّلَّذِينَ آمَنُوا﴾ ئەمـەش سـەبارەت بـە کۆمـەڵێکی تایبـەت (نەصـارای) حەبەشـە هـاتووە، واتـە ئەوانـەی کـە نەجاشـی پاشـای (حەبەشە) ناردیە لای پێغەمبـەر (ﷺ) ئـەوجا هەرکـە گەیشتنە خزمـەتی ئەویش هەندێ قورئانی بەسەردا خوێندنەوە، ئەوانیش یەکسەر باوەڕیـان بە ئایینی ئیسلام کـردو وە بـە کـوڵ دەسـتیان کـرد بـە گریـان و، وە لـە ئایەتەکەی دواییدا ئەوە ئەسەلمێنێ و ئاشکرای ئەکاو دانی پێ ئەنێ، جا

بێینه‌وه سه‌ر ئایه‌ته‌كه‌، كه‌ خوای گه‌وره‌ ده‌فه‌رموویت: ﴿وَإِذَا سَمِعُوا۟ مَآ أُنزِلَ إِلَى ٱلرَّسُولِ تَرَىٰٓ أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ ٱلدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا۟ مِنَ ٱلْحَقِّ ۖ يَقُولُونَ رَبَّنَآ ءَامَنَّا فَٱكْتُبْنَا مَعَ ٱلشَّٰهِدِينَ ﴿٨٣﴾﴾ **واته‌:** هه‌ركه‌ گوێیان له‌و قورئانه‌ ده‌بێ كه‌ بۆ پێغه‌مبه‌ر (ﷺ) نازل بووه‌ تۆ ئه‌بینی چاوه‌كانیان فرمێسك ئه‌ڕێژن چونكه‌ له‌ ئاستی ڕاستی و (حه‌قیقه‌ت) چاك تێگه‌یشتوون و ئه‌وجا ڕاستییه‌كانیان بۆیان ده‌ركه‌وتووه‌ و ناسیویانه‌ كه‌ ئه‌وئایینه‌ حه‌قه‌، ئینجا ئه‌ڵێن په‌روه‌ردگارا ئیمانمان هێنا به‌ تۆو به‌ ڕه‌هبه‌رانی تۆ ئه‌وجا به‌ (شاهیدمان) دابنێ ئێمه‌ (شاهیدی) ئه‌ده‌ین كه‌ ئه‌و ئایینه‌و ئه‌و (قورئانه‌) ڕاسته‌و هه‌قه‌و له‌لایه‌ن تۆوه‌ هاتووه‌[1]، ئه‌وجا جه‌خت له‌سه‌ر فه‌رمووده‌و ووته‌كه‌ی پێشوویان ده‌كه‌نه‌وه‌و ده‌ڵێن ﴿وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِٱللَّهِ وَمَا جَآءَنَا مِنَ ٱلْحَقِّ﴾ **واته‌:** چ شتێكه‌ ڕێگه‌ بگرێ له‌ ئێمه‌ باوه‌ڕ نه‌كه‌ین به‌ خواو به‌و شته‌ی هاتووه‌ بۆلای ئێمه‌ له‌ ڕاستی قورئان و پێغه‌مبه‌رایه‌تی (محمد) دوای ئه‌وه‌ی عیسا ڕوونی كردووه‌ ئه‌و موژده‌ پێدراوه‌ له‌لایه‌ن عیساوه‌ ئه‌و محمده‌یه‌ (ﷺ)، ﴿وَنَطْمَعُ أَن يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ ٱلْقَوْمِ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٨٤﴾﴾ **واته‌:**

---

(١) موفه‌سیره‌كان ئه‌فه‌رموون ئه‌م ئایه‌ته‌ ﴿وَإِذَا سَمِعُوا۟ ....هتد﴾ له‌باره‌ی نه‌جاشی خۆی و هاوه‌ڵه‌كانیه‌وه‌ هاته‌ خوارێ چونكه‌ ئه‌و ده‌مه‌ی كه‌ حه‌زره‌تی جه‌عفه‌ری كوڕی ئه‌بی تاڵب، له‌ حه‌به‌شه‌وه‌ قورئانی بۆ ده‌خوێندن ئه‌وانیش كه‌ گوێیان له‌ قورئانه‌كه‌ بوو تێر گریان و فرمێسكیان هاته‌ خواره‌وه‌.

ئومێدیمان وایە پەروەردگارمان بمانخاتە ناو بەهەشت لەگەڵ پیاو چاکان ئەوانەی بە هۆی کردەوەی باشیان خوای میهرەبان لەگەڵی کردوونە وەك پێغەمبەران و شەهیدان و پیاو چاکان[1]، ئەوجا دیسان خوای گەورە ئەجرو پاداشتی باشیان بۆ ئەم بیرو باوەڕەیان دیاری دەکاو دەفەرموێ:

﴿ فَأَثَبَهُمُ ٱللَّهُ بِمَا قَالُواْ جَنَّٰتٍ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَاۚ وَذَٰلِكَ جَزَآءُ ٱلۡمُحۡسِنِينَ ﴿٨٥﴾ ﴾ **واتــە:** بێگومــان خــوای گــەورە پاداشــتیان دەداتــەوە بــەهۆی ئــەوەی کــە گوتیــان و لــە دڵێکــی پــاك و بڕوادارانەوە هەڵقوڵاوە هەروەها پاداشتیان ئەداتــەوە بــە بەهــشتانێك کــە ڕووبارەکانی دێن و دەچـن بـەژێر درەختەکانیـدا جـاری و ڕەوانـە هـاوڕێ لەگەڵ ژیانی هەمیشەیی و نەبڕاوەدا ئینجـا هـەر بـەو شـێوەیەش خـوای گـەورە پاداشـتی چاکە خـوازان دەداتـەوە، ﴿ وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَكَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِنَآ أُوْلَٰٓئِكَ أَصۡحَٰبُ ٱلۡجَحِيمِ ﴿٨٦﴾ ﴾ **واتە:** ئەو کەسانەی کە باوەڕیان بە فەرمانی خواو پێغەمبەر نەهێناوە قورئانیان بەدرۆ زانی ئـەو کەسـانە هـاوڕێ ی دۆزەخـن و لێـی جیـا نابنـەوە **واتــە:** هـەرگیز لـێ ی نایەنـە دەرەوە، چـونکە ئەوانـە کـە باوەڕیـان نـەهێنا بـە ئـارەزووی خۆیـان دۆزەخیان کردە هاوڕێ بۆخۆیان.

---

(١) یان ئومێدیان هەیە کە پەروەردگارمان بمانخاتە بەهەشت لەگەڵ پیاوچاکاندا، واتە ئومەتی ئەم پێغەمبەرە (ﷺ).

(باسێك لەبارەی گۆشەگیری رهبانیەت لە ئیسلامدانیە)

(موفەسیرەکان) ئەفەرموون و ئەگێڕنەوە لە (عەبدوڵڵای کوڕی عەباسەوە) (رەزای خوای لێبێت) کەوا فەرموویەتی ئەو ئایەتە (نازلّ بوو) دەربارەی هەندێ لە هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) ئینجا ئەو کۆمەڵە ئەصحابەیە[1]، ووتیان ئێمە ژن ناهێنین و واز لە ئارەزووی دنیا دەهێنین و وەکو (ڕەبەنەکان) بەرگی دونیا نەویستی لەبەر ئەکەین و وە لە/ ڕیوایەتی/ ئیمامی بوخاری دا/ هەندێ گوتیان ئێمە خۆمان دەخەسێنین و گۆشتخواردن لە خۆ (حەرام) دەکەین هەروەها خۆمان دەکەینە گەڕیدەو (سەیّاح) گۆشەگیرو ڕەبەن ئەوجا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی (لاَ رُهْبانيّة في الإسلام) وە لە (ڕیوایەتێکی) تردا کە حەزرەت (ﷺ) بەمەی زانی لەدوای ناردن و فەرمووی (من زانیومە ئێوە هەندێ بڕیارتان داوە لەلای خۆتانەوە ئەوانیش گوتیان بەڵێ ، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی: (لكنّي أصُومُ وَأفْطِرُوا وَأُصَلّي وَأنامُ وَأنكحُ النساءَ فَمَن أخَذَ بِسُنّتي فَهُوَ مِنّي وَمَنْ لَمْ يأخذْ بِسُنَّتي فَلَيْسَ مِنّي) رواه مسلم، **واته:** بەلاّم من ڕۆژوو دەگرم و ڕۆژووش دەشکێنم و نوێژ دەکەم و دەخەوم و ژنیش دێنم و مارە دەکەم، وە فەرمووی هەرکەسێك پابەند بێت بە سونەتی منەوە

---

(١) ئەصحابەکان/ لە ماڵی (عوسمانی کوڕی مەظعون)، دا کۆبونەوە کە ئەمانە بوون حەزرەتی (ئەبو بەکرو عەلی کوڕی ئەبو تاڵب و عەبدوڵڵای کوڕی مەسعودو عەبدوڵڵای کوڕی عومەرو ئەبو زەری غەفاری و میقداد و سالم و سەلمانی فارسی و) زۆرانی تریش..هتد..

ئەوە لە منەو وە هەر کەسێکیش پابەند نەبێت بە سوننەتی منەوە ئەوە لەمن نیە)، ئەوجا خوا ئەو ئایەتەی هەناردە خوارەوە[1]،فەرمووی:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُحَرِّمُواْ طَيِّبَٰتِ مَآ أَحَلَّ ٱللَّهُ لَكُمْ ﴾ (أي يا معشر المؤمنين لاتُحَرِّمُوا علَىَ أنْفُسكم ما لَذّ وَطَابَ عن الما كلِ والمشاربِ ولاتمنعُوها من الأسْتِمتاعِ بما أحلّه اللهُ لَكُمْ مِنَ النّساءِ) **واتە:** ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە بەو شتە چاکانەی کە خوا بۆی حەلاڵ کردوونە بیخۆن و لەخۆتانی قەدەغە مەکەن و مەڵێن (حەرامە) چونکە حەرام کردن و حەلاڵ کردن لەدەست خودایەو نابێ کەس لە خۆیەوە بڵێ ، ئەوە حەلاڵەو ئەوە (حەرامە) بەتایبەت ئەو خۆشیو لەززەتەی کە خوای گەورەپێتانی بەخشیوەو ڕەوای کردووە بۆتان لە بارەی ئافرەتانەوە. ﴿ وَلَا تَعْتَدُوٓاْ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلْمُعْتَدِينَ ﴿٨٧﴾ ﴾ (ولاتجاوزْ والحدود التي أباحها الله لكم إلى ارتكاب الحرام المحظور فان الله تعالى لا يُحب المعتدينَ المجاوزين حدوُدَ اللهِ) **واتە:** بەلاَم لامەدەن لە ئەندازە لەم حەلاَلانە هەتا بکەونە (حەرام) هەروەکو ئەوەندە بخۆن تا نەخۆش بکەون ، یان ئەوەندە ڕابوێرن لەگەڵ خێزانەکانتان تا تووشی دەردو نەخۆشی ببن ، **واتە:** بەڕاستی خوا ئەو کەسانەی خۆش ناوێ کە لە سنوور دەربچن و خواردنی پاك و خۆش نەخۆن یان زیادەخۆری

---

(١) بڕوانە تەفسیری/ جامع البیان/ المشهور بـ(تفسیر الطبري) بەرگی/١٠/ لاپەڕە/٥١٧/ وە هەروەها/ زۆربەی زانایانی حەدیسیش (ڕیوایەتیان) کردووەو هێناویانە).

بکەن[1]، جا خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿ وَكُلُواْ مِمَّا رَزَقَكُمُ ٱللَّهُ حَلَٰلًا طَيِّبًاۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ٱلَّذِيٓ أَنتُم بِهِۦ مُؤۡمِنُونَ ﴿٨٨﴾ ﴾(أي وكلوا ممّا أحل اللهُ لكم وطاب من أنواع المآكل والمشارب وأستمتعوا بجميع المباح الذي رزقكم اللهُ إياهُ بشرط أن يكون من كسْبٍ حلال وبوجه مشروح وخافُوا ربّكم الذّي تؤمنون بلقائهِ) **واته:** لەو ڕزق و ڕۆزیەی خودا پێی داون پێی بەخشین بە حەڵاڵی بیخۆن و لە خۆتانی (حەرام) و قەدەغە مەکەن، وە خۆتان لە سنوور بەزاندن و بێ فەرمانی ئەو خوایە بپارێزن کە ئێوە باوەڕتان پێ هێناوەو، ئیمانتان هەیە پێی.

(باسێك لە سوێندی لەغوو کەفارەتەکانیان)

(موفەسیرەکان) ئەفەرموون کاتێ ئەو دوو ئایەتەی پێشوو هاتە خوارەوە بۆ خواردنی خواردەمەنی پاك و ڕابواردن لەگەڵ ژنەکانیان ئینجا (ئەصحابەکانی) پێغەمبەر (ﷺ) ووتیان ئەی پێغەمبەری خودا چ شتێ بکەین دەربارەی ئەو سوێندەی خواردوومانە نەچینە لای ژنەکانمان و خواردن و خواردنەوەی خۆش و پاك بەتام نەخۆین ئەوجا دوایی خوای گەورە وەڵامی دانەوەو فەرمووی ﴿ لَا يُؤَاخِذُكُمُ ٱللَّهُ بِٱللَّغۡوِ فِيٓ أَيۡمَٰنِكُمۡ ﴾ أي لا يؤاخذكُمْ بِمَا يَسْبقُ اليهِ اللسَّانُ مِن غير قصد الحلفِ كقولكُم (لا والله وبَلى واللهِ ...الخ) واته خوا لێتان ناگرێ و لە

---

(١) جا بەڕاستی (بزانن) خوا دەستدرێژی کەران و سنوور بەزێنانی خۆش ناوێت.

سوێندەکانتاندا بە سوێندی کە نیازی دڵی لەگەڵدا نەبێ و ، واتە هەر بە زوبانەو لەناو دڵ دانەمەزراوەو، زەمان هەڵکەوێ وەك بڵێت، (نا واللە — بەڵێ واللە) یان ئەڵێ واللە لە فلان شوێنە بووم، یان دەڵێ: واللە چوومە فلأن شوێن، واللە فلأن لەوێ نەبوو، واللە فلأن نەهاتەوە، واللە نانم نەخوارد، واللە دەتکوژم، واللە ئەوە ناکەم...هتد)، چونکە بێگومان خوای گەورە دەفەرمووێت: ئەو جۆرە سوێندانە سەرزارەکین هەر قسەیەو بڕیاری ناو دڵی لەگەڵ نیە خوا لێتان ناگری و پێ ی تاوانبار نابن، ﴿وَلَٰكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا عَقَّدتُّمُ ٱلۡأَيۡمَٰنَ﴾ أي ولكن يؤاخذكم بما وَثقّتم الأيمان عليه بالْقَصدِ والنّية إذا حَنَثْتُمْ) **واتە:** بەلأم بەو سوێندانە دەتانگرێ و سزاتان دەدا کە بە دڵ گرێیان دەدەن و سوێندی تەواو ئەخۆن بە دڵ و بە زوبان و لە ناخی دڵتنەوە، وە ناشیانبەنەسەر، ئینجا ئەبێ ئەم جۆرە سوێندانە (کەفارەتی) بۆ بدەن و هەروەکو خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَكَفَّٰرَتُهُۥٓ إِطۡعَامُ عَشَرَةِ مَسَٰكِينَ مِنۡ أَوۡسَطِ مَا تُطۡعِمُونَ أَهۡلِيكُمۡ أَوۡ كِسۡوَتُهُمۡ أَوۡ تَحۡرِيرُ رَقَبَةٖ﴾ **واتە:** ئەگەر ئەو جۆرە سوێندە بشکێندرێت وەفای پێ نەکرێت ئەبێ (کەفارەت) و هۆی پێ سڕینەوەی شکاندنی ئەو سوێندانە بەم شێوەیە ئەنجامی بداو یەکێك لەم سێ کارە بکات:

١- خواردن بداتە (١٠) دە هەژار لەو خواردنە ناوەندییانەی کە دەیداتە ماڵ ومنداڵی خۆی.

٢- یان (١٠) دە کەسی هەژار بەرگ و پۆشتە بکات.

٣- یاخود (عەبدێ) واتە بەندەیێ ئازاد بکات، بەلاّم ئەمڕۆکە ئەمە نەماوە، خەڵك هەموو ئازادەو ئەوجا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَٰثَةِ أَيَّامٍ ۚ ذَٰلِكَ كَفَّٰرَةُ أَيْمَٰنِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ﴾ **واتە:** هەر کەسێك ئەوانەی نەبوو دەبێ سێ ڕۆژان بەڕۆژوو بێ[1]، ئینجا ئەمانەی کە باسکران تۆڵەی سوێندەکانتانە تاکو تاوانەکەی لەسەرتان لابکەوێ و گوناهکار نەبن ﴿وَاحْفَظُوٓا۟ أَيْمَٰنَكُمْ ۚ﴾ **واتە:** پارێزگاری سوێندەکانتان بکەن ، یان پارێزگاری بکەن بەم جۆرە کە سوێندەکەتان لێ کەوت کەفارتەکەی بدەن، ﴿كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمْ ءَايَٰتِهِۦ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٨٩﴾﴾ **واتە:** ئا بەم شێوەیە خوای گەورە سنوورو ئایەتەکانی خۆیتان بۆ ڕوون ئەکاتەوە ، بۆ ئەوەی سوپاسی ئەو زاتە بکەن لەسەر نازو نیعمەت و ئاسانکاریەکان.

(چەند تێبینییەك)

زانایان ئەفەرموون ، سوێند سێ جۆری هەیە:

١- ئەو سوێندەیە کە لەغوەو (باتڵە) ئەمیش ئەوەیە (کەفارەتی) بۆ نادرێ و جا بۆ نموونە هەروەکو لە پێشەوە باسمان کرد بڵێ (والله ... نەوەالله...هتد) ئەوجا لەبەر ئەوە کە ئەم جۆرە سوێندانە لە ناخی دڵەوە نەبووە و نەیگوتووە ئەمە نە گوناهیان هەیەو نە (کەفارەت)،

---

(١) یەك لەدوای یەك، بەلاّم (شافیعیەکان) ئەڵێن مەرج نیە بە شوێن یەکدا بن و بەڵکو ڕەوایە هەر بەبێن نابەینیش بێت، (والحاصل) سێ ڕۆژەکە تەواو بکات..

واته: نە تۆڵە.

٢- ئەفـەرموون: سـوێندی بـەدرۆو (غـەمووس) واتـە بـەدرۆ سـوێند خواردن بە ئەنقەست ئـەو جۆرەشـیان لەبـەر ئـەوەی گونـاهو تاوانەکـەی زۆر گەورەیـە (کـەفارەتی) نیـە مەگـەر هـەر تـەنها (تەوبـە) لای ببـاو پەشیمان ببێتەوە لەو کارە خراپە.

٣- سوێندێکە (کەفارەتی) بـۆ دەدرێ، ئـەمیش ئەوەیـە کـە کەسـێك بەدەستی ئەنقەست واتە سوێند ئەخوا بۆ کردنی کارێك یان بـۆ نـەکردنی ئەوجا لە پاشان سوێندەکەی لێ ئەکەوێ و ئەشکێنێ دیارە ئـەم جـۆرە سوێندەیان تاوانەکەی زۆر گەورەیە و مەزنە چونکە سوێندی (غـەمووس) یەکێکە لە تاوانە گەورەکان[1]، ئینجا پێویستە خۆمانی لێ بپارێزین و لـێ لادەین چونکە پێغەمبـەریش (ﷺ) ئەفـەرمووێ: (الكبـائرُ، الإشْـراكُ بـالله، وَعقُوق الوَالدَيْنِ ، وَقَتلُ الـنّفسِ وَالـيَمينُ الغمـوس، وفي روايـةٍ قـالَ (الـيمين الغموس) قُلتُ وَمَا الْيَمينُ الغمُوسُ؟ قالَ التّي يَنْقَطعُ بِهَا مـالُ إمـريٍ مُـسْلِمٍ هُوَ فِيهَا كاذِبٌ)[2]، **واته:** تاوانە گـەورەکان هاوبـەش دانانـە بـۆ خـودا وە ئازاردانی دایك و باوك، و کوشتنی کەسێ بە ناهـەق وە سـوێند خـواردنی بـەدرۆو نادرووسـت، وە لـە (ڕیوایـەتێکی) تـردا ئەفـەرمووێ (سـوێندی

---

(١) بڕوانە: پەرتوکی (تاوانە گەورەکان) لە نووسینی (عبدالرحمن مەلا طه عبدالعزین)، لاپەڕە/١٢٠).

(٢) أخرجهُ البخاري (عن عبدالله بن عمر)، برقم/٦٦٧٥.

الغموس) ئـه‌و سـوێنده‌یه کـه بـه ئه‌نقه‌سـت درۆی تیـا ده‌کـات[1]، یـان ئه‌فه‌رمووێ هه‌ر که‌سێ سوێند بخوات به درۆو ڕاستیش نه‌کات بۆ ئـه‌وه‌ی ماڵی موسڵمانێك به‌ناهه‌ق بخوات و ببات.

(باسێك له باره‌ی عاره‌ق خواردنه‌وه‌و قوماربازی)

(موفه‌سیره‌كان) ئه‌فه‌رموون له‌پاش ئه‌وه‌ی په‌روه‌ردگار فه‌رمانی دا به خواردنی ئه‌و شتانه‌ی كه پاك و (حه‌ڵاڵن) چونكه ئاره‌ق و قومار وێنـه‌یان له چه‌رخی (جاهلیه‌ت) واته نه‌فامیدا به پاك و خاوێنی و حه‌ڵاڵ دائـه‌نران جـا بێگومـان (حـه‌ڵاڵ) ئه‌وه‌یـه كـه خـوا (حـه‌ڵاڵی) كردبـێ (حـه‌رامیش) ئه‌وه‌یه كه خوا (حه‌رامی) كردبێ ئینجا به‌و بـاوو بڕیـاری ئـاده‌میزاد هـیچ (حه‌ڕامێ) حه‌ڵاڵ نابێ وه هیچ حه‌ڵاڵێكیش (حه‌رام) نابێ ئه‌وجا هـه‌روه‌ها بێگومـان خـوای گـه‌وره ئه‌وانـه‌ی (حـه‌رام) كـردووه‌و هـه‌روه‌ها هـیچ ڕێگه‌یـه‌كی نه‌هێـشتووه[2]، بـۆ حـه‌ڵاڵ كردنیـان هـه‌روه‌ك ده‌فـه‌رمووێ:

---

(١) سوێندی (الغموس) ئه‌و سوێنده‌یه كه به ئه‌نقه‌ست درۆی تێدا بكات و بۆیه‌ش ناوبراوه به (غموس) واته نوقمی تاوانی ده‌كات یان خاوه‌نه‌كه‌ی نوقمی ناو ئاگر ده‌كات).

(٢) پێشه‌وا (بوخاری) له ئه‌نه‌سی كوڕی مالیكه‌وه (ڕه‌زای خوای لێبێت) ده‌ڵێت (شه‌ڕاب) گێڕ بووه له ماڵی (طه‌لحه) ، ئینجا ئایه‌تی (حه‌رام) كردنی (شه‌راب) هاته خوارێ ئینجا بانگده‌ر له (مه‌دینه) جاڕی داو (طه‌لحه) پێی گووتم بچۆره ده‌رێ بزانه ئه‌و بانگ و جاڕدانه چی یه؟ كه چوومه ده‌ره‌وه گوێم ڕاگرت جارچی ده‌یگووت (شه‌ڕاب) واته مه‌ی (حه‌رام) كراوه ئه‌وجا (طه‌لحه) ووتی برۆ ئه‌و كوپه شه‌ڕابه بڕێژه‌و منیش چووم شه‌ڕابه‌كه‌م ڕێشت سوپاس بۆ خوا).

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّمَا ٱلْخَمْرُ وَٱلْمَيْسِرُ وَٱلْأَنصَابُ وَٱلْأَزْلَٰمُ رِجْسٌ﴾[1]، (أي إعلمُوا يـا معْشر المـؤمنين أنّ الخمْـرَ والقمـارَ والأنـصاب أي الأصـنام المنصوبةُ للعبادةِ والأزلام أي القِداح التّي كانَ أهـل الجاهليّـةِ يستَقْسمون بها كل هذهِ المذكورات نَجَسٌ وقَذَرٌ) **واته:** ئـەی ئـەو کەسانەی باوەڕتـان هێنـاوەو موسـڵمان بـوون، ئـەوجا بێگومـان ئـەو شـەڕابەی دەیخۆنـەوەو هـەموو شـتێك کـە سەرخۆشـتان بکـات، وەکـو (قومـار) بەهـەموو جۆرەکانیەوە، ئەو بەردانەی کە کراون بـە بـت بـۆ پەرسـتن و سـەربڕینی چوارپێ و ماڵاتیان لەلا ئـەکرێ بـە قوربـانی ئـەو پارچـە دارانـەی کـە لـە شـێوەی تـیر دابـوون لەسـەردەمی نـەفامی دا پێـی دابـەش دەکـردن و بـەختی خۆیـان پـێ تـاقی دەکـردەوە، جـا بێگومـان ئەوانـەی باسـکران هـەموویان پیـسن نـابێ توخنیـان بکـەون چـونکە خـوای گـەورە دەفەرموێت: ﴿مِّنْ عَمَلِ ٱلشَّيْطَٰنِ فَٱجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٩٠﴾﴾ **واتـە:** لە کارو کردەوەی شەیتانن و ئـەیان ڕازاێنێتـەوە بـۆ ئێـوە، دوایـی ئێـوە دووربکەونەوە لەو شتە پیسەو نزیکیان مەکەونەوە، بۆ ئـەوەی ئێـوە لـە دونیـاو قیامـەتا ڕزگـارو بەختـەوەر بـن ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ ٱلشَّيْطَٰنُ أَن يُوقِعَ بَيْنَكُمُ ٱلْعَدَٰوَةَ وَٱلْبَغْضَآءَ فِى ٱلْخَمْرِ وَٱلْمَيْسِرِ﴾ **واتـە:** بەڕاسـتی شـەیتان دەیەوێ لە ڕێگەی (قومارو عەرەقـەوە) دوژمنایـەتی و ڕق و قینـە بخاتـە نێوانتان، ﴿وَيَصُدَّكُمْ عَن ذِكْرِ ٱللَّهِ وَعَنِ ٱلصَّلَوٰةِ ۖ فَهَلْ أَنتُم مُّنتَهُونَ ﴿٩١﴾﴾ **واته:**

---

(١) أي قذرٌ ونَجِسٌ/ واته پیسن و ئاوەگرن و خۆی لێ بپارێزن).

شەیتان ئەیەوێ لە یادی خواو لە نوێژکردن ڕێتان لێ بگرێ و ئایە ئێوە دەست لەو کارانە بەردەدەن؟ واتە دەبێ لەو شتانە دەست هەڵبگرن کە خوا (حەرامی) کردوون. ئینجا حەزرەتی عومەر (خوای لێ رازی بێ) هەروەکو لەفەرمودە مشهورەکەیداو ئەفەرمووێ: (ولهذا قال عُمر لمّا سَمِعَ الآية أنتيهنا ربّنا إنتهينا)

(ئاگاداریيەكی گرنگ)

پێشەوا (أحمد) لە موسنەدا (ڕیوایەتی) کردووە لە ئەبو هورەیرەوە (ڕەزای خوای لێبێت) ئەفەرمووێ: (عەرەق) واتە مەی سێ جار (حەرام) کراوە ئەو کاتەی کە پێغەمبەر (ﷺ) تەشریفی هاتە مەدینە خەڵکەکە بە زۆری مەشروبات و مەیان دەخواردەوە وە سەرگەرمی قومارباری بوون و ئەیان کردو پارەکەیان ئەخوارد، ئینجا پرسیاریان لە پێغەمبەر (ﷺ) کرد ئەوجا لەم بارەیەوە خودا ئەم ئایەتەی هەناردە خوارەوە کە ئەفەرمووێ: ﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْخَمْرِ وَٱلْمَيْسِرِ ۖ قُلْ فِيهِمَآ إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَـٰفِعُ لِلنَّاسِ ﴾ (سورەتی البقرە، ئایەتی/٢١٩)، **واتە:** لەبارەی عەرەق و قومارەوە پرسیارت لێ دەکەن تۆ بڵێ ئەی (محمد) تاوانیان گەورەیەو بۆ خەڵکیش سودیان هەیە، ئینجا خەڵکی گوتیان هێشتان (حەرام) نەکراوە لێمان هەرچەندە خوای گەورە فەرموويەتی ﴿ فِيهِمَآ إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَـٰفِعُ لِلنَّاسِ ﴾ بەلام ئەوان هەر لەسەر ئارەق خواردن بەردەوام بوون هەتا ڕۆژێك لەو ڕۆژانە پیاوێك مەی خواردبۆوە و سەرخۆش بوو پێش نوێژی دەکرد و لە پێش نوێژیەکەیدا قورئانەکەی شێواندو تێکەڵ و

پێکەڵی کرد، ئەوجا ئایەتێك لەوە توندتر هات و فەرمووی ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَقْرَبُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَأَنتُمْ سُكَـٰرَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا۟ مَا تَقُولُونَ ﴾ (سورەتی/ النساء/ ئایەتی/٤٣)، واتە ئەی کۆمەڵی خاوەن باوەڕان بەسەرخۆشی نزیکی نیوێژ مەبنەوە هەتا تێ دەگەن چی دەڵێن، پاش ئەم ئایەتەش خەڵکەکە هەر دەیانخواردەوە، بەڵام هەوڵیان دەدا نەکەوێتە کاتی نوێژەکانەوە، دیسان خوای گەورە ئایەتێکی سەختتری ناردوو فەرمووی: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِنَّمَا ٱلْخَمْرُ وَٱلْمَيْسِرُ وَٱلْأَنصَابُ وَٱلْأَزْلَـٰمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ ٱلشَّيْطَـٰنِ فَٱجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴾ ئینجا ووتیان کۆتاییمان پێ هێنا پەروەردگارمان[1].

(**پاشکۆ**)

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان ئەمەبوو کەوا لە حەزرەتی عومەر (ڕەزای خوای لێبێت) ئەگێڕنەوە کەوا فەرموویەتی خوایە گیان (مەسەلەی) عەرەقمان بۆ ڕوون بکەرەوە، ئەوەبوو ئایەتی (٢١٩) ی سورەتی (البقرە) هاتە خوارێ و دەربارەی، ئینجا ماوەیەکی تر فەرمووی خوایە گیان مەسەلەی عەرەقمان زیاتر بۆ ڕوون بکەرەوە ئینجا ئایەتی (٤٤) ی سوەتی (النساء) نازڵ بوو ئەوجا بانگیان داو قامەت دەکرا دواتر ئەوەی سەرخۆشە نەیەت بۆ نوێژ، بەڵام حەزرەتی عومەر

---

(١) چونکە بێگومان کەوابوو (حەرام) بوونی (مەشروبا و) قومار/ بەسێ قۆناغ دا تێپەڕیوە/ هەروەکو لە پێشەوە ئاماژەمان پێکرد).

(ڕەزای خوای لێبێت) جارێکی تر فەرمووی خوایە گیان زیاتر مەسەلەی عەرەقمان بۆ ڕوون بکەرەوە، ئیتر ئەوەبوو ئایەتی (٩٠-٩١) لە سوورەتی (المائدة) هاتە خوارێ، کە خوای گەورە بەیەکجاری عەرەق و قومارو بت و پەیکەرو هەموو شتێکی نادرووستی (حەرام) و قەدەغە کرد ئینجا کاتێ خوێندرایەوە بەسەر ئیمانداران دا هەموویان گوتیان (إِنْتَهَيْنَا يَارَبْ) ئیتر وازمان لێهێناوە، ئەوجا بە سەدان گۆزەو کوپەی عەرەقیان ڕشتە سەر (شەقامەکان) و خەڵکەکە بەتەواوی وازیان هێنا، ئەوجا خوای گەورە جەخت لەسەر (حەرامی شەراب و/ قومار) دەکاتەوەو، هەروەها هەڕەشەی توند ئەکاتە سەر ئادەمیزاد و ئەفەرمووێ: ﴿وَأَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ وَٱحْذَرُواْ﴾ **واتە:** ئەبێ بە بەردەوامی گوێڕایەڵی خوا بن و هەروەها بە فەرمانی پێغەمبەر (ﷺ) بن و وە خۆتان دوور بگرن لە قەدەغە کراوەکان ﴿فَإِن تَوَلَّيْتُمْ فَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّمَا عَلَىٰ رَسُولِنَا ٱلْبَلَٰغُ ٱلْمُبِينُ ﴿٩٢﴾﴾ ئەوجا لە پاشان ئەگەر لە قسەم دەرچوون، و ڕووتان لە ئامۆژگاریەکانم وەرگێڕا، دەبێ بزانن کە پێغەمبەر (ﷺ) جگە لە ڕاگەیاندنی (وەحی) و پەیامی خوا هیچی تری لەسەر نییە جا بێگومان سزاو تۆڵەش هەر بەدەستی خوایە.

(باسێکی گرنگ)

ئیبن و جەریر لە عەبدوڵڵای کوڕی عەباسەوە (خوا لێیان ڕازی بێت) ئەگێڕێتەوەو دەڵێت کاتێ ئایەتی (حەرامکردنی) مەشروبات و مەی هاتە خوارێ (ئەصحابەکانی) پێغەمبەر (ﷺ) ووتیان ئەی پێغەمبەری خوا

(ﷺ) باشــە ئەوانــەمان کــە (مەشــروبات) واتــە عــارەق خــۆر بــوون و ئێستاکەش مردوون چی بکەن؟ ئـەوجا بـۆ وەڵامـی ئـەو پرسـیارە ئـەم ئایەتە نازڵ بوو: ﴿ لَيْسَ عَلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوٓا۟ ﴾ **واتە:** ئەو کەسانەی باوەڕی تەواویان هەبوو، موسڵمان بوون و کردەوەی چاکیان کردووە (عەرەقیشیان) واتە مەیشیان خورادبوو هیچ گوناهو تاوانێکیان لەسەر نییە کە پێش قەدەغەکردن مردن، ﴿ إِذَا مَا ٱتَّقَوا۟ وَّءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ ﴾ **واتە:** بەمەرجێ ئێستا خۆ بپارێزن و باوەڕیـان هـەبێ و کـردەوەی چـاك ئـەنجام بـدەن ﴿ ثُمَّ ٱتَّقَوا۟ وَّءَامَنُوا۟ ﴾ **واتە:** پاش ئەوە دەوام بکەن لەسەر تەقواو خۆ پارێزی و ئیمـان لەبـەینی خۆیان و خەڵکدا ﴿ ثُمَّ ٱتَّقَوا۟ وَّأَحْسَنُوا۟ ﴾ واتە پاش ئەوەیش تەقوای خـودا بکەن و کردەوەی چاك لەبـەینی خۆیـان و خـوادا جـا بێگومـان مامۆسـتا (مەلا عبدالکریمی مدرس) لە تەفسیرەکەیدا[1] ئەفەرمووێ : واتە ئیمـان و تەقواو کردەوەی چاکە (یەکەم) پلە والەلای نەفسی خۆیـا (دووەم) پلـە وا لە بەینی خـۆی و خەڵکـدا (سێهەم) پلـە لـە بـەینی خۆیـان و خـودای تەعالا دایە، هەروەها هەنـدێ لـە (زانایـان) فەرموویانـە: تـەقواو ئیمـانی پلەی یەکەم بـۆ ئـەو زەمانـە پێشووەیە کـە شـەراب (حـەرام) نـەکراوەو (قومار) باو بووە لەناویانـدا، وە پلـەی دووهـەم بـۆ زەمـانی پاشـترە کـە

---

(١) بڕوانە (تەفسیری نامی) بۆ قورئانی پیرۆز، لە دانانی (مامۆستا مەلا عبدالکریمی مدرس)، بەرگی/٣، لاپەڕە/٩٦.

ئەوانە حەرامکراون وە پلەی سێهەم بۆ دەوام و ماناوەیە لەسەر ئەو حاڵە باشە هەتا ئەمرێ، ﴿ وَٱللَّهُ يُحِبُّ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٩٣﴾ ﴾ **واتە:** بەڕاستی خوای گەورە پیاو چاکان و چاکەکەرانی خۆش دەوێ، جا بێگومان لەبەر گرنگی تەقواو ئیمان بوو کە ئەوەندە جارە خوای گەورە لە ئایەتەکەدا هەردووکیانی دووپات کردەوە، فەرمودەی خوای مەزن ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَيَبْلُوَنَّكُمُ ٱللَّهُ بِشَىْءٍ مِّنَ ٱلصَّيْدِ تَنَالُهُۥٓ أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ ٱللَّهُ مَن يَخَافُهُۥ بِٱلْغَيْبِ ۚ فَمَنِ ٱعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَلَهُۥ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٩٤﴾ ﴾ زۆربەی (موفەسیرەکان) وا دەگێڕنەوە کە پێغەمبەری خۆشەویستمان (ﷺ) لەگەڵ کۆمەڵێك لە ئەصحابەکانیدا لە ساڵی حەوتەمی کۆچیدا تەشریفیان ڕوویان کردە مەککە بۆ ئەنجامدانی (عومرە) لە (حودەیبیە)دا لە ڕێگادا ژمارەیەکی زۆر لە حەیوانی کێوی و باڵندەو تەیرو توار بەنێو خێوەتەکانیاندا ئەگەڕان و ئەسووڕان بە جۆرێ تیرو ڕمیان پێ ئەگەیشت و وە نێچیر کردنیان ئاسان بوو ئەگەر بیانکوشتبایە، ئەوجا بەبۆنەی ئەوە ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە، فەرمووی: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَيَبْلُوَنَّكُمُ ٱللَّهُ بِشَىْءٍ مِّنَ ٱلصَّيْدِ تَنَالُهُۥٓ أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ ٱللَّهُ مَن يَخَافُهُۥ بِٱلْغَيْبِ ۚ ﴾ **واتە:** ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە بە خواو بە پێغەمبەر (ﷺ) باش بزانن کە خوا تاقیتان دەکاتەوە بەوەی کە ڕاوێکتان بۆ ڕێك ئەخات کە بە دەست بیگرن یا بە ڕم و تیر لێی ئەدەن و ئەیگرن، ئەمەش بزانن کە خوا ئەیەوێ بزانێ کێ

باوەڕی بە خوا بەتینەو لێی ئەترسێ و فەرمانەکانی بەجێ ئەهێنێ و کێ گوێ ناداتە فەرمانەکانی خوا هەروەها بەجێی ناهێنێ و لە خوا دەترسێت و دەست بۆ هیچ کام لەو گیاندارانە نابات لەبەر ئەوەی لە ئیحرامدایە، ﴿فَمَنِ ٱعۡتَدَىٰ بَعۡدَ ذَٰلِكَ فَلَهُۥ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٩٤﴾﴾ **واتە:** هەر کەسێ پاش ئەو (نەهیە) واتە دەستدرێژی بکات بۆیان یان بۆ ئەو گیاندارانە ئەوە سزایەکی سەخت و بە ئازاری بۆ هەیە لە ڕۆژی قیامەتدا.

(نێچیر کوشتن لەبن ئیحرامدا حەرامەو قەدەغەیە)

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَقۡتُلُواْ ٱلصَّيۡدَ وَأَنتُمۡ حُرُمٌۚ﴾ **واتە:** ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە هەتا لە (ئیحرامدان) هیچ جۆرە نێچیرێکی کێوی مەکوژن[1]، ئەوجا چ گۆشت بخورێ یان نەخورێ ﴿وَمَن قَتَلَهُۥ مِنكُم مُّتَعَمِّدٗا فَجَزَآءٞ مِّثۡلُ مَا قَتَلَ مِنَ ٱلنَّعَمِ يَحۡكُمُ بِهِۦ ذَوَا عَدۡلٖ مِّنكُمۡ﴾ **واتە:** هەر کەسێ لە ئێوە نێچیرێکی کوشتبێ بە (عەمدەن) **واتە:** بە ئەنقەست و بزانێ لە ئیحرامدایەو قەدەغەیە کوشتنی نێچیر، ئینجا دوایی پێویستە لەسەر ئەو کەسە تۆڵەو پاداشتی وێنەی شتێ بێ کوشتبی لە چوار پێکان وەکو(وشترو مەڕو بزن و مانگاو) شتی تر..، وە دەبێت دوو کەسی ڕاستگۆ شایەتی بدەن کە ئەو گیاندارەی سەری دەبڕێت وەکو ئەو گیاندەرەیە کە کوشتویەتی قورسەو بە قیمەت

---

(١) جگە لەوانەی کە درووستە بکوژرێن وەکو(سەگی هارو گورگ و ئەو پێنج فەواسیقەی) لە (حەدیس) ناویان هاتووەو ڕێگا بە کوشتنیان دراوە، (وەکو مارو، دووپشك و، کۆلارەو، قەلەڕەش و، مشك و) ... ئەوەی زیانبەخش بێ.

هاوسەنگی یەکن، ﴿هَدْيًا بَٰلِغَ ٱلْكَعْبَةِ﴾ **واتە:** ئەو (کەفارەتە) بهێنێتـە هەرێمی کەعبەی پیرۆز، و هەر لـەوێش سـەری بـبڕێ و بیداتـە هـەژاران و موستەحەقان ﴿أَوْ كَفَّٰرَةٌ طَعَامُ مَسَٰكِينَ﴾ **واتە:** یان کەفارەتی بدا کە بریتیە لە نرخی ئەو (حەیوانە) بە خواردەمەنی و بیـدا بـە هـەژاران، یـان هەژاریّ مشتیّ خۆراك، ﴿أَوْ عَدْلُ ذَٰلِكَ صِيَامًا﴾ **واتە:** یان بە ئەنـدازەی ئەو نێچیرە چەند ڕۆژیّ بەڕۆژوو بن وە بەم شێوەیە لەباتی هەموو مشتیّ ڕۆژیّ بـەڕۆژوو بـیّ، ﴿لِّيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِۦ﴾ **واتـــە:** تـا تۆڵـەی ئـەو سەرپێچییەی خۆی بچێژیّ ﴿عَفَا ٱللَّهُ عَمَّا سَلَفَ﴾ **واتە:** بێگومـان خـودا خۆش بووە لەوەی کە پـێش پـرس پێکـردن کـە پێغەمبـەر (ﷺ) لـەکاتی (ئیحـرام) دا نێـچیرتان کوشـتوون ئـەوە خـوای میهرەبـان لەسـەر ئـەو کارەتـان سـزاتان نـادات[1]، ﴿وَمَنْ عَادَ فَيَنتَقِمُ ٱللَّهُ مِنْهُ﴾ **واتـــە:** هـەر کەسێك بچێتەوە سەر باری نێچیر کوشتن دوای حەرام بوونی خوا تۆڵـەی لیّ دەکاتەوە و لەبەر ئەوەی (حوکم) و یاسـای شـکاندووە ﴿وَٱللَّهُ عَزِيزٌ ذُو ٱنتِقَامٍ ﴿٩٥﴾﴾ **واتە:** بەڕاستی خوا زۆر بە دەسەڵات و تۆڵە سـێنە و سەزای گرانی ئەدا لـە پاشـەڕۆژداو خـوا زۆر بـە هێـزو (غالبـە)، خـاوەن تۆڵە کردنەوەیە لەو کەسانەی بەردەوامن لەسەر گوناهکردن

---

(١) هەروەها (ڕیوایەت) کراوە لە عومرەی (حودەیبیە)دا کەرە کێویەك دەرکەوت ئەوجا (أبو اليسرى) بەو ڕمەی کە لەلای بوو لێداو کوشتی ئینجا لەبارەیەوە ئەم ئایەتە (نازڵ بوو) بەڵام لە پاشان (أبو اليسر) عەفوو کراو خوا لێی خۆش بوو.

(دروست و ڕەوایە ڕاوی دەریا ئەگەرچی لەبن ئیحرامیشدابن؟)

جا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ ٱلْبَحْرِ وَطَعَامُهُۥ مَتَٰعًا لَّكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ﴾ أي أُحِلّ لَكُمْ أيّها الناس صيد البَحْرِ سَواءً كُنتم مُحْرمين أوْ غيرَ مُحرمين، وَمَا يُطعِم من صيده كالسمَك وغيْره مَنفَعَةً وَقوتاً لكم وزاداً لِلمُسافرينَ يَتزوّدُنهُ في أسْفارِهِمْ) **واتە:** (حەلاڵ) و ڕەوایە ئەی خەڵكینە بۆ ئێوە نێچیری دەریا یانی ڕاوكردنی گیان لەبەرانی دەریا بۆتان (حەلاڵە) و ئیتر لە ئیحرامدابن یان نا ئەو (تەعام) و خۆراكە یان ئە گیانلەبەرانە ماسی بێت یان هەر گیان لەبەرێكی تر بێ لەسەر شێوەو شكلی ماسی بێ ڕەوایە بۆ ئێوە تا ببێتە ڕزق و ڕۆزی و بژێوی ئێوەو، ڕێبواران و هەموو كاتێ كەڵكی لێ وەربگرن ﴿وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ ٱلْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا﴾ (أي وَحُرِّم عَلَيْكُم صيد البّرِ ما دُمْتُمْ مُحرمينَ) **واتە:** قەدەغەیە و حەرام كراوە لەسەرتان نێچیری كێوی و وشكایی تا لە ئیحرامدابن وە ئەفەرمووێ: ﴿وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ ٱلَّذِىٓ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩٦﴾﴾ أي خَافُوا اللهَ الذّي تَبَعثُونَ إليهِ يَوْم القيامَةِ فَيجازيكُمْ عَلَى أعْمَالِكُم) **واتە:** بترسن و خۆتان بپارێزن لەو خوایەی كە هەر بۆلای ئەو كۆئەكرێنەوەو ئەگەڕێنەوەو (حیساب) و لێپرسینەوەتان لەگەڵ ئەكا لەچاكەو لە خراپەدا.

((پلەو پایی کەعبەی پیرۆزو مانگەکانی ((اشهر الحرام))

ئەوجا هەروەها خوای گەورە پلەو پایەی کەعبەو مانگەکانی کە بە (أشهر الحرام) بەناوبانگن و شەڕکردنیان لێ حەرامەو قەدەغەیە لە ئایینی پیرۆزی ئیسلامدا ، ئینجا خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿جَعَلَ ٱللَّهُ ٱلۡكَعۡبَةَ ٱلۡبَيۡتَ ٱلۡحَرَامَ قِيَٰمٗا لِّلنَّاسِ﴾ **واتە:** خوای گەورە خۆی بڕیاری داوە کە (بیت الحرام) ببێتە هۆی هەستانەوەو بوژاندنەوە خەڵکی ئیمانـدار چونکە کردویەتیە شوێنێکی هێمن و دڵنیایی و جێگای بەجێهێنانی کاری ئایینی و کاری ژیان کە لەو شوێنە پیرۆزە ترس نامێنێ و خوا پەرستی و بازرگانی لێ ئەکەن، هەروەها حەجاجەکانیش ڕووی تێ ئەکەن و بەرامبەری ڕائەوەستن و نوێژی لێ ئەکەن و لە خوا ئەپاڕێنەوە، چونکە ڕووگەی هەمو ئیسلامەو ﴿وَٱلشَّهۡرَ ٱلۡحَرَامَ وَٱلۡهَدۡيَ وَٱلۡقَلَٰٓئِدَۚ﴾ **واتە:** خوای پەروەردگار ئەو مانگانەی کە شەڕ کردنیان تێدا (حەرامە)و قەدەغەیە کە مانگی (ذو القیعدة، و ذو الحجة، محرم، و رجب)ن خوا کردونیە هۆی دڵنیایی و هێمنایی کەس لەو مانگانە دەستدرێژی ناکاتە سەر کەس، هەروەها کاری ژیانیان بە چاکی دەڕوات) **واتە:** ئەو چوار پێیانە کراوەتە ملیان نیشانەیەك کە بۆ (کەعبە) ئەبردرێ، یانی ئەو ووشترانشە کە گەردنبەند دەکرێتە ملیان و ئامادە دەکرێن بۆ خوا ﴿ذَٰلِكَ لِتَعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ يَعۡلَمُ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ﴾ **واتە:** ئەوەش بۆ ئەوەیە کە چاك بزانن و دڵنیابن کە خوای

گەورە ئاگاداری هەموو شتێکە لە ئاسمانەکان و ئاگاداری هـەموو شـتێکە لە زەوی دا، ﴿وَأَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٩٧﴾﴾ **واتە:** بەڕاستی خـوای گـەورە بەهـەموو شـتێك زانایـە و ئاگـادارەو هیـچی لـێ وون نـابێ، ﴿اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ وَأَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٩٨﴾﴾ **واتـە:** چاك بـزانن خـوا سـزای زۆر بەتینـەو بـە نیـسبەت (کـافر) و سەرپێچی کەرانەوە تۆڵەسێنەرێکی زۆر بە زەبرە، وە بە نسیبەت خـاوەن بـاوەڕان گوناه پۆشـەو دلۆڤـان و میهرەبانـە بەرامبـەر ئـەو گوناهانـەی لـە پێشدا کردوویانە، دوای پەشیمان بوونەوەو (تەوبە) کردنیان لـەو ووتانـە ﴿مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٩٩﴾﴾ **واتـــە:** پێغەمبەر (ﷺ) چی لەسەرە جگە لە گەیاندنی ئـایینی خـوداو پیشاندانی ڕێگای ڕاست بۆ ئادەمیزاد هەروەها بزانن پێغەمبـەر (ﷺ) بەرپرسـیاریش نیـە لـەکاری ئێـوە بـەڵکو ئەمانـە لەدەسـت خوایـە چـونکە بێگومـان پێغەمبـەر (ﷺ) تـەنیا ڕاگەیانـدنی فـەرمانی خـوای لەدەسـتە پێیـان ڕابگەیـەنێ هەرچـی ئێـوە بیکـەن بـە ئاشـکراو بـە نهێنـی خـوای گـەورە هەمووی دەزانێ و ئاگادارە.

(پرسیار بێ کەڵك مەکەن)

هـەروەها (واحیـدی) ڕیوایـەتی کـردووە لـە جـابرەوە (ڕەزای خـوای لێبێت) لە پاش ئەوەی کە خـودا عـەرەقی قەدەغـەکرد ئینجـا پێغەمبـەر (ﷺ) ڕۆژێك باسی زەرەرو زیانی (عـارەقی) کـرد جـا ئەعرابییـەك عـەرزی پێغەمبەر (ﷺ) کردو گووتی ئەی پێغەمبەر (ﷺ) من بـەهۆی بازرگانیـەوە بەزۆری مامەلەی (عارەقم) کردووە هەروەها ماڵێکی زۆرم لـەو ڕێگەیـەوە دەست کەوتووە، ئایە سوودو کەڵکی هەیە بۆم ئەگەر ئەو ماڵە لە ڕێگەی خـودادا سـەرف بکـەم[1]، پێغەمبـەریش (ﷺ) فـەرمووی لـە وەلأمـی ئـەو ئەعرابیە دا نەخێر خودا تەنها و بـەس شـتی پـاك وەرئـەگرێ ئینجـا ئـەم ئایەتە دابەزی وە هەندێ (موفەسیری) تر ئەڵێن ئەم ئایەتە هاتـە خـوارێ بەهۆی ئەوەوە لەکاتێکدا کە موسڵمانەکان ویستیان دەست درێژی بکەنە سەر (حەجاجەکانێ) یەمامە دا لە زەمانی (کوفر)و بێ باوەڕیدا هاتبونـە (حەج) و ماڵی خواو ویـستیان بیـانکوژن و ماڵەکـەیان لـێ بـسێنن بـەزۆر ئینجـا خـوای گـەورە ئـەم ئایەتـەی نـازڵ کـردو (نـەهی) کـرد لـەم کـارە نا‌هـەموارە، ئـەوجا خـوای گـەورە فـەرمووی: ﴿ قُل لَّا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ ﴾ **واتە:** ئەی پێغەمبـەر (ﷺ) پێیـان

---

(١) لە (ڕیوایەتێکی) تردا کابرای ئەعرابی پرسی لە پێغەمبەر (ﷺ) من دارایی زۆرم کۆکردۆتەوە بە بازرگانی کڕین و فرۆشتنی ئارەق ئایە لە پەرستنی خوادا بەکاری بێنم سوود بەخش ئەبێ ، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی: ئەگەر حەج و جەنگیشی پێ بکەی لەبەر خوا سوودو قازانجی باڵە مێشوولەیەکی نیە.

بلێ شتی پاك و پیس (وەك یەك نین) و نابن بەیەك لە هیچ بابەتێكدا هەرچەندە ئەو ماڵە پیسە یان ئەو شتە پیسە بتخاتە (تەعەجوب) و سەرسامیەوە لەبەر زۆری یا هەرچەندە بتخاتە شادومانیەوە لەبەر زۆری، چونكە بێگومان پێشینان گوتوویانە (تاقە دینارێكی حەلاڵ و زەلاڵ) باشترە لە (١٠) دە دیناری (حەرام) وە هەروەها فەرموویانە تاقە نوێژێكی بە (خشوع) و (خضوع) باشترە لە (دە) نوێژی بێ (خشوع و خضوع...هتد)، جا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠٠﴾﴾ **واتە:** كەوابوو گشتتان لە خوا بترسن و ڕوو لە خوا بكەن و كاری چاك ئەنجام بدەن و خۆتان بپارێزن لە (حەرام) و قەدەغەكراوەكان ئەی ئەو كەسانەی خاوەن هۆش و عەقلن بەڵكو بۆ ئەوەی ڕزگارتان ببێ لە ئازاری هەردوو جیهان.

(پاشكۆ)

(موفەسیرەكان) لەبن سێبەری ئەم ئایەتە پیرۆزەدا هەندێ ئامۆژگاریان خستۆتە بەرچاوی موسڵمانان و ئەفەرموون هەروەكو (ئایەتەكە) لە پێشەوە دا ئاماژەی بۆ كردووەو ئەفەرمووێ: (ئەی خاوەن باوەڕان ئێوە خۆتان لە خراپەو ماڵ و سامانی (حەرام) بەدوور بگرن و خۆتان بپارێزن وە بەتەواوی لە خوا بترسن و تاكو لە ژیانتان سەركەوتوو بن و بگەنە ڕەزامەندی خوا، ئەمەش بۆ ئەوەیە كە مرۆڤ جیاوازی بكات لە نێوان چاكەو خراپەو، حەلاڵ و حەرام و پیاو چاكان و پیاو خراپان هەروەكو خوای گەورەش لە ئایەتەكەی پێشوو ڕوونی

کرده‌وه فه‌رمووی ماڵێکی که‌می (حه‌لاڵ) چاکتره و پاشترو به به‌ره‌که‌ت تره له ماڵێکی زۆری پیس و حه‌رام، هه‌روه‌کو حه‌زره‌ت (ﷺ) ده‌فه‌رمووێ: (مَا قَلَّ وَكَفَى خَيرٌ مِمَّا كثُرَ وَأَلْهَى) رواه أحمد، **واته:** ئه‌وه‌ی که‌مه‌و پێویستی جێ به‌جێ ده‌کات چاکتره له‌وه‌ی زۆر سه‌رقاڵت ده‌کات، یان ئه‌گه‌ر ماڵ و سامانت زۆر بوو (مه‌شغووڵت) ده‌کات له خواپه‌رستی و، هه‌روه‌کوو له (شه‌رحی) فه‌رموده‌که‌وا ئه‌ڵێ.

(شتی نادیار زۆری لێ مه‌کۆڵنه‌وه و پرسیاری بێ فائیده له پێغه‌مبه‌ر (ﷺ) مه‌که‌ن)

(موفه‌سیره‌کان) ئه‌فه‌رموون هه‌ندێ له هاوڕێیه‌کانی پێغه‌مبه‌ر (ﷺ) پرسیاری زۆریان له پێغه‌مبه‌ر (ﷺ) ئه‌کرد هه‌ر یه‌کیان له بابه‌تێکه‌وه به‌جۆرێ پێغه‌مبه‌ریان ماندوو ئه‌کرد، چونکه ئه‌گه‌ر وه‌ڵامی هه‌ندێ شتی بدانایه‌وه، وا ئه‌بو توشی (عه‌یب) و عارو شوره‌یی بوونایه‌و، ئینجا پێغه‌مبه‌ر (ﷺ) هه‌ندێ جار خۆی کڕ ده‌کردو چونکه ئه‌و پرسیارانه زۆریشیان پێویستیان به وه‌ڵامدانه‌وه نه‌بوو، چونکه بێگومان خوای گه‌وره له‌پێش ترا فه‌رمووی ﴿ مَّا عَلَى ٱلرَّسُولِ إِلَّا ٱلْبَلَـٰغُ ﴾ **واته:** ئه‌رکی سه‌رشانی پێغه‌مبه‌ر (ﷺ) ته‌بلیغ و ڕاگه‌یاندنه‌و به‌س، هه‌روه‌کو خوای گه‌وره له‌م باره‌یه‌وه ده‌فه‌رموێ ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَسْـَٔلُوا۟ عَنْ أَشْيَآءَ إِن تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ ﴾ (أي لا تسألوا الرسّول عَنْ أمور لا حاجة لَكُمْ بها إن ظَهرَتْ لَكُمْ سَاءَتْكُمْ) **واته:** ئه‌ی ئه‌و که‌سانه‌ی باوه‌ڕتان به

خواو به پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) هێناوه له‌و شتانه له پێغه‌مبه‌ر (ﷺ) مه‌پرسن ، چونکه ئه‌گه‌ر بۆتان ڕوون بکرێته‌وه غه‌مبارو ناڕه‌حه‌ت ده‌بن چونکه شوره‌یی و ئازاری تێدایه بۆ ئێوه ﴿وَإِن تَسْـَٔلُوا۟ عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ ٱلْقُرْءَانُ تُبْدَ لَكُمْ﴾ **واته:** ئه‌گه‌ر ئێوه پرسیاری لێ بکه‌ن له‌وکاته‌دا که قورئان بنێردرێته خواره‌وه، وه‌ڵامی ئه‌و شتانه‌تان بۆ ده‌رئه‌که‌وێ، که‌واته ئێوه ئازاری خۆتان مه‌ده‌ن بۆ پرسیاری هیچ شتێ ﴿عَفَا ٱللَّهُ عَنْهَا ۗ وَٱللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٠١﴾﴾ **واته:** خوا له پرسیاره پێشووه‌کانتان خۆش بووه‌و له گوناهه‌کانتان خۆش ئه‌بێ، چونکه لێبورده‌یه، به‌مه‌رجێك دوایی مه‌چنه‌وه بۆلای ئه‌و پرسیارانه، چونکه خودا خاوه‌ن حیلم و که‌ره‌مه، واته (خوای مه‌زن) له‌سه‌رخۆو به (ته‌حه‌مووله) و زۆر به حه‌وسه‌ڵه‌یه).

(باسێکی گرنگ)

خوێنه‌وارانی ئازیزم/ جه‌ماوه‌ری زانایانی ئیسلام/ ئه‌فه‌رموون پرسیار کردن بۆ ڕوونکردنه‌وه‌ی (حوکمی) شه‌رعی و (موجمه‌ل) و مانای ئاشکرای له قورئاندا درووسته‌و ڕه‌وایه، وه‌کو پرسیار کردن له‌باره‌ی فێربوونی (ڕوکنه‌کانی) ئاینی ئیسلام و یا (شه‌رت) و مه‌رج و ئادابه‌کانی نوێژو ڕۆژوو و زه‌کات و حه‌ج و پێویسته‌کانی به‌هه‌موو شێوه‌یه‌که‌وه

درووستەو ڕەوایە و گومانی تێدا نیە[1]، یان بۆ نموونە وەکو پرسیار کردن و داواکردنی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکەی سورەتی بەقەرە و ئەم جۆرە شتانە دروستەو ڕەوایە لە ئاینی پیرۆزی ئیسلامدا، بەڵام نەك پرسیار کردن لە شتێك کە (سوود بەخش) نەبێ یان پرسیار کردن لە بارەی (حوکمی) مەسەلەیەك کە قەدەغەو حەرام نەکرابێ یاخود نەکراوە بە ئەرك بەسەر شانی موسڵمانانەوە، وە یان ئەو شتە وانیە پرسیاری لێ بکرێ واجب و پێویست نیە پرسیاری لێ بکرێ یان بێگومان کە پرسیار کردنەکە ئەبێتە بارێکی گران و قورس لەسەر شانی موسڵماناندا، ئەوجا بەڕاستی ئەو جۆرە پرسیار کردنانە قەدەغەیەو (حەرامە) لە شەریعەتی ئیسلامدا، جا بۆ نموونە هەروەکو ئەگێڕنەوە لە عەبدوڵلای کوڕی عەباسەوە (خوایان لێ ڕازی بێت) ئەڵێ یەکێك لە پێغەمبەری (ﷺ) پرسی من کوڕی کێم (چونکە لەو کاتە ئەیان گووت کوڕی یەکێکی ترە) ئینجا پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی (أَنتَ إِبنُ حُذافَةَ) **واتە:** تۆ کوڕی حوزافەی، ئەوجا دایکی (عبدالله) کە ئەو قسەیەی بیستەوە بە عەبدوڵلای گووت (ڕۆڵە لەتۆم سەرشێت تر نەدیوە) کە ئەو پرسیارەت

---

(١) بەڵکو تەنیا پرسیاری یاسای ئایینی پیرۆزی ئیسلام و خواپەرستی و خواردن و خواردنەوەو ئەو کارانەی کە پەیوەندیان بە کاروباری (ژیانەوە) هەیە بیکەن، بۆیە خوا ئەفەرمووێ ئەی ئەوانەی باوەڕتان بە خواو بە پێغەمبەرو فەرمانەکانیان هێناوەو موسڵمانن پرسیاری ئەو جۆرە شتانە مەکەن کە ئەگەر ڕاستی ئەو شتەتان بۆ دەرکەوێ تووشی ناخۆشی و ناڕەحەتی خراب دەبن، هەروەکو لە پێشەوە ئایەتەکە (تەفسیر) کراوە.

کردووه ئایه تۆ لەدایکت دڵنیا بووی کە کردەوەیەکی وای نەکردبێ کە (ژنانی پێش ئیسلام) ئەیانکرد؟ ئینجا ئەو کاتە تۆ لەناو خەڵك سەر شۆڕو ڕیسوا دەبووی، یان زۆربەی (عولەمایانی/ حەدیس) دەگێڕنەوە کاتێ کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: (یا أیهّا الناسُ إنّ الله قَدْ كَتَبَ عَلَيْكم الحجَّ فَحُجُّوا) **واته:** ئەی خەڵکینە خوای گەورە (حەجی) لەسەر ئێوە (فەرز) کردووە ئێوەش (حەج) بکەن، ئەوجا پیاوێك گووتی (یا رسول الله) ئایە هەموو ساڵێك؟ پێغەمبەریش(ﷺ) بێدەنگ بوو، هاتا کابرا (سێ جار) پرسیارەکەی کردەوە ئەوسا فەرمووی : (وازم لێ بهێنن و ئەوەندە پرسیار مەکەن چونکە خەڵکانی پێش ئێوە بۆیە تیاچوون بەهۆی پرسیارکردنی زۆریان لە پێغەمبەرەکانیان و سەرپێچیان کرد من کاتێ فەرمانی شتێکم پێدان چەندەتان توانی ئەنجامی بدەن بەلاّم ئەگەر قەدەغەی شتێکم لێ کردن وازی لێ بهێنن، جا خوای گەورە ئەفەرمووێ:

﴿ قَدْ سَأَلَهَا قَوْمٌ مِّن قَبْلِكُمْ ثُمَّ أَصْبَحُوا۟ بِهَا كَٰفِرِينَ ﴿١٠٢﴾ ﴾ **واته:** بەڕاستی خەڵکانێك پێش ئێوە پرسیاریان لەو جۆرە شتانە لە پێغەمبەرەکانیان کرد کە وەلاّم درانەوە (کافر) بوون ، واتە بێ باوەڕ بوون و لە ڕێ دەرچوون و ڕەفتاریان پێ نەکرد، ئەوجا بۆ نموونە گەلەکەی صالح پێغەمبەر (عليه السلام) داوای ووشترێکیان کرد لە (بەردێك) بۆیان بێتە دەرەوە، وە لەپاشان بەو (موعجیزەی) خوا دابووی بە صالح پێغەمبەر بۆیان کراو بەلاّم لە ئەنجامدا (حوشترەکەیان) کوشت و باوەڕیان پێ نەکرد هەروەها وەکو (موفەسیرەکان) ئەفەرموون (بەنی ئیسرائیلیەکان) داوای پاشایان کرد کە خودا پاشایەکیان بۆ دیاری بکات

ئەوجا کە پاشایان بۆ دیار کراو پێی ڕازی نەبوون هەتا فەرزو پێویست کرا لەسەریان وە هەروەها (قەومی) عیسا پێغەمبەر (عليه السلام) داوای خەوان و (مائیدەیان) کرد و ئینجا بە (موعجیزە) بۆیان هاتە خوارەوە کەچی پاش هاتنە خوارەوە بوو بە هۆی (فیتنەو) ئاشووب وە لەناو خۆدا بوو بە هەرایان و تێکچوون، ئینجا ئێوەش لەسەر ئەم جۆرە پرسیارە دەوام بکەن تووشی ناڕەحەتی و (فیتنە) دەبن.

(باسێك لەبارەی مانای بەحیرەو سائیبەو وەصیلەو حام)

جا خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿مَا جَعَلَ ٱللَّهُ مِنۢ بَحِيرَةٖ وَلَا سَآئِبَةٖ وَلَا وَصِيلَةٖ وَلَا حَامٖ﴾ قَالَ المفَسِرونَ كـان أهْـلُ الجاهلّيـة أنتخبـت الناقـة خمسة أبطن آخرها ذكر بحرُوا أذُنها أي شقوها وَحرمّوا ركُوبها (وهي البحيرة) وكان الرّجل يقول إذا قَدمتُ مِنْ سَفري أوْ برئتُ من مرضي فناقتي (سائبة) وَجَعَلَها (كالبحيرة) في تحريم الإنتفاع بها وإذا ولدت الشاةُ أُنثى فَهِيَ لَهُمْ وإن وُلدت ذكراً فَهُوَ لآلِهتهم وإن وُلدت ذكراً وأنثى قالوا وصلت أخاهَا وهي (الوَصيلة) وإذا انتخبت مِنْ صُلب الفَحْلِ عَشرة أبطن قَالُوا قَدْ حُمي ظهرهُ وهو (الحام) فَلّما جاء الإسلام أبْطل هذه العادات كُلّها فَلاَ (بحيرةَ وَلا سَائبة ولا وَصيلة ولا حامٍ) ، **واتە:** (موفەسیرەکان) ئەفەرموون خوای مەزن ئەم کردەوانە کە (جاهیلیەکان) پێش ناردنی ئیسلام ئەیانکرد ئەو شتانە لە ئاینی پیرۆزا بڕیار نەدراوە وەکو (بحیرة)

واتە ئەو (حوشترەیە) کە گوێچکەکەی دەقلیشێننەوە، کاتێك کە پێنج سك ئەکاو ئاخیرەکەیان نێر بوایە، بەڕەڵایان ئەکردو هیچ سودێکیان لێ وەرنەئەگرت، دەبوایە هیچ کەسێ سواری نەبوایە و کەس شیرەکەی نەدۆشی بوایەو باریشیان نەکردبایە هەروەها نەیاندەهێشت کەس باری لێ بنێ بەمەیان دەگوت (بەحیرە) دووەم (سائبە) ئەوەبوو کەسێك ئەیوت (ئەگەر لەو نەخۆشیە چاك بوومەوە یان لەو (سەفەرەمدا) ڕزگارم بێ و بگەڕێمەوە، مەرج بێت ئەو وشترەم (سائیبە) بێ و یان بۆخۆی بەڕەڵا بێ و نابێ هیچ سوودێکی لێ وەربگیرێ یان (سائیبە) بە حوشترێ ئەڵێن نەزانەکان بەڕەڵایان ئەکرد و بۆخۆی بلەوەڕێ ئەوجا هەرکاتێ (دە) بەچکەی بوایێ هەموویان مێ بونایە ئەیان کرد بە بەشی (بتەکانیان)، ئینجا دەبوایێ هیچ کەس باری نەکردایە و سواری نەبوبێ و سودیشی لێ وەرنەگرتایە، (وصیلە)ش بەهەموو وشترێك ئەڵێن دەست بکات بە (نووسکە) نووسك یان (وەسیلە) بە مەڕێ یا بزنێ ئەڵێن بە جارێ دوو بەچکەی نێرو مێی ببوایە، (عەرەبە جاهیلیەکان) عادەتیان وابوو ، ئەگەر بەتەنها بەچکەی نێرەی ببوایە ئەیان کرد بە بەشی خواکانیان بەڵام ئەگەر بەچکەی مێیینەی ببوایە ئەیان کرد بە بەشەی خۆیان بەڵام ئەگەر بەیەکجار دوو بەچکەی ببوایە یەکێکیان نێرو ئەوی تریان مێ بوایە نێرەکەیان سەرنەبڕی و ئەیان گووت ئەمە (لکاوە) بە برای خۆیەوە (حام)یش واتە بەو (فەحڵە) حوشترە ئەڵێن کە بەهێزەو نێرە (عەرەبە جاهلیەکان) عادەت و دەستوریان وابوو کە ئەو (حوشترە) مادەم لە پشتی ئەو حوشترە (١٠) دە سەر حوشتری لێ پەیدا ببوایە،

ئینجا سەریان نەئەبڕی و وازیان لیٚ ئەهیٚناو لە ئاوو لەوەڕگا نەیان ئەگیٚڕایەوە، ئەین ووت ئەمە پاریٚزراوی پشتی خۆیەتی ناو ئەبرا بە (حامی) واتە خۆ پاراستوو لەسەربڕین، ئینجا کاتیٚ کە ئایینی پیرۆزی ئیسلام هات ئەمانەی هەموو ڕەت کردەوە بە پوچ و بەتاڵی دانان و، ئەوانە پەیوەندییان بە (ئاینەوە نییەو)، ئەم چوار جۆرە ووشترە ناوبراوە (بەحیرەو ، سائیبەو، وەسیلەو، حام)، ئەمانە هەمووی یاساو زەمانی (جاهلیەت) بوون، هەروەها بە شەریعەتی ئیسلام گۆشتیان بخۆن و حەلاڵن و گومانی تیٚدا نیە و سودی تریشیان لیٚ وەردەگرن ﴿وَلَٰكِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ يَفۡتَرُونَ عَلَى ٱللَّهِ ٱلۡكَذِبَۖ وَأَكۡثَرُهُمۡ لَا يَعۡقِلُونَ ١٠٣﴾ **واتە:** بەلاّم ئەوانەی کە (کافرو) بیٚ باوەڕ بوون درۆیان بەدەم خوداوە دەکردو دەیانگوت ئەمانە فەرمانی خوای لەسەرە، واتە زۆربەشیان نەزان و بیٚ ئەقلٚ و نەفام و ناتیٚگەیشتوون ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمۡ تَعَالَوۡاْ إِلَىٰ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ وَإِلَى ٱلرَّسُولِ﴾ **واتە:** ئەگەر بەوانە بگوتریٚت ، وەرن ڕوو بکەنە ئەوەی کە خودا ناردویەتیە خوارەوە کە قورئانی پیرۆزە، وە گویٚ بگرن بۆ فەرمایشتەکانی پیٚغەمبەر (ﷺ) هەتا ڕیٚتان بۆ ڕوون ئەبیٚتەوە ﴿قَالُواْ حَسۡبُنَا مَا وَجَدۡنَا عَلَيۡهِ ءَابَآءَنَآۚ﴾ **واتە:** دەڵیٚن ئیمە هەر ئەو ئاینەمان بەسە کە لە باوو باپیرانمانەوە دەستمان کەوتووە ، وە هەر تەنها لەویش پەیڕەوی ئەکەین ﴿أَوَلَوۡ كَانَ ءَابَآؤُهُمۡ لَا يَعۡلَمُونَ شَيۡـٔٗا وَلَا يَهۡتَدُونَ ١٠٤﴾ **واتە:** بۆچی نازانن کە باوك و باپیریان هیچیان

نەزاینوە، وە ڕێیان دەرنەکردووە تاکو بەدوایان بکەون ، واتە باوك و باپیریان لە (شەریعەت) و حەق تێنەدەگەیشتن و نەشیان دەزانی و ڕێگەی ڕاستیان نەدەدۆزیەوە کەوا چۆن شوێنیان دەکەون کەسێك لەوانە (نەفام) و (گومڕا) نەبێت شوێنیان ناکەوێت.

(فەرمان بە چاکەو نەهی لە خراپە وە بزانن هەموو شتێك بەدەست خوایە)

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ عَلَيۡكُمۡ أَنفُسَكُمۡۖ لَا يَضُرُّكُم مَّن ضَلَّ إِذَا ٱهۡتَدَيۡتُمۡ ﴾ واتە: ئەی ئەو کەسانەی کە باوەڕتان هێناوە ئێوە خۆتان لە ڕێگای تاوان و خراپەکاری دوور بخەنەوە ئەگەر ئێوە بەڕاستی خواناسی و خواپەرستی بگرنە بەر چونکە ئەوانەی کە گومڕان و ڕێگەی خوارو چەوتیان گرتوەتە بەر زەرەرو زیان بە ئێوە ناگەیەنن و وە بێگومان پێویستە لەسەرتان ئێوە کە خۆتان بپارێزن لەهەموو بیرو باوەڕێکی (کوفر) و ناپەسەندو خراپ، ئینجا مادام ئێوە حاڵتان ئەوهابوو ئیتر (کوفر)و بێ دینی خەڵکی زیان نادا لە ئێوە ، وە هەروەها ئەوانە کە (جزیە) ئەدەن و لەسەر (کوفر) دەمێننەوەو خۆیان زیان و زەرەر ئەکەن نەك ئێوە، وە هەروەها تانەو تەشەرەی ئەو خەڵکانەی کە گومڕا بوون ناتوانن زیانتان پێ بگەیەنن هەرچەندە پیلان بگێڕن چونکە ئەوان دەیانەوێ ئێوە لەسەر ئاینی پڕوپوچی زەمانی (جاهلیەت) بەرن ﴿ إِلَى ٱللَّهِ مَرۡجِعُكُمۡ جَمِيعٗا فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمۡ

تَعۡمَلُونَ ﴿١٠٥﴾ ﴾ **واته:** بێگومان باش بزانن كه ئێوه لەڕۆژی دواییدا هەر بۆلای خودا دەگەڕێنەوەو، وه ئەوەی دەیكەن لە چاكەو خراپەدا هەمووی دەخاته بەرچاوتان و ئاشكرای دەكات.

(ئاگاداربیيەكی گرنگ)

(عَنْ قَيْسِ بن أبي حازمٍ (رضي الله عنه) خَطَبَنا أبو بكر الصديق (رضي الله عنه) فقَالَ أيّها النّاسُ إنّكُم تَقْرءُونَ هذهِ الآيةَ وَتَتأولونَ على غير تأويلها ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ عَلَيۡكُمۡ أَنفُسَكُمۡۖ لَا يَضُرُّكُم مَّن ضَلَّ إِذَا ٱهۡتَدَيۡتُمۡۚ ﴾ وَإنّي سَمِعْتُ رسول اللهِ (ﷺ) يَقُولُ (إنّ النَّاسَ إذا رأوا الظّالمَ فَلَمْ يأخذُوا عَلَى يَديْهِ أوْشَكَ أنْ يَعَمّهم اللهُ بِعَذابٍ مِنْ عِنْدِه)[1]، **واته:** قەیسی كوڕی حازم (ڕەزای خوای لێبێت) دەڵێت بیستم و گوێم لێ بوو حەزرەتی ئەبو بەكری سدیق (ڕەزای خوای لێبێت) ئەوكاتەی خەلیفەو جێنشینی موسڵمانان بوو ووتاری بۆ داین و فەرمووی (ئەی خەڵكینە) ئەم ئایەتە دەخوێننەوە، ماناكەی بە هەڵە لێك دەدەنەوە ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ عَلَيۡكُمۡ أَنفُسَكُمۡۖ لَا يَضُرُّكُم مَّن ضَلَّ إِذَا ٱهۡتَدَيۡتُمۡۚ ﴾ ئەمە لە پێشەوە ڕاڤە كراوە....هتد، **واته:** بێگومان من گوێم لە پێغەمبەری خوا بووە (ﷺ) ئەیفەرموو هەر كاتێك خەڵك زوڵم و ستەمكاریان بینی دەستیان نەگرت بیگێڕنەوە لەو (ستەم) و زوڵم و غەدرە، ئەوە بێگومان زۆر نزیكە خوا لەلایەن خۆیەوە سزایەك بنێرێ بۆ هەموویان.

---

(١) رواه أبو داود/ والترمذي/وابن ماجه/ وَصَحَحَهُ.

(پاشکۆ)

هەندێ لەزایان ئەفەرموون مەبەستی ئایەتەکەی پێشوو ئەمەیە هەروەکو (تەفسیری) زاد المسیردا[1]، ئەلێت و ئەگێڕنەوە لە عەبدوڵلای کوڕی عەباسەوە[2]، (ڕەزای خوای لێبێت) ئەفەرمووێ پێغەمبەر (ﷺ) نامەی نووسی بۆ لای خەڵکی هەجەر[3]، لەوکاتەدا (مونزیری کوڕی ساوی) پاشاو گەورەیان بوو ئینجا بۆی نووسین با بێن موسڵمان ببن و ئەوجا کاتێ ئەو نامەیە گەییە (مونزیر) نیشانی (قەوم) و میللەتەکەی دا لە (عەرەب و جوولەکەو مەسیحی و سائیبەو مەجووس) دا هەموویان دانیان نا بە (جزیە) دان واتە سەرانە چونکە نەیان دەویست کە موسڵمان ببن و بێنە سەر دینی مُحَمَدْ (ﷺ) ئەوجا حەزرەت (ﷺ) بۆی نووسین و فەرمووی (أما العرب فلا تقبل مِنهُمْ إلا الإسلامُ أوْ السيف، وأما أهْلُ الكتابِ والمجوسُ فأقبلَ مِنْهُمْ الجزية) **واتە:** فەرمووی ئەوەی ڕاستی

---

(١) لە هەندێ زانایانی ئایینی ئەفەرموون ئەم ئایەتە مەبەستی ئەوەنیە کە ئەگەر بۆخۆت نوێژو ڕۆژی خۆت بگری لە ماڵی خۆت دابنیشی و هەقت بەسەر خەڵکەوە نەبێ، ئەگەر لەناو کۆمەڵدا کاری خراپ کراو هەوڵی لابردنیان نەدا، لەوانەیە سزای خوا هەر هەموویان بگرێتەوە، جا ئامۆژگاری و هەوڵدان سوودی نەبەخشی، ئەوکاتە مرۆۋ لۆمەی لەسەر لادەچێت چونکە ئەرکی سەرشانی خۆی بەجێ هێناوە.

(٢) بڕوانە تەفسیری (زاد المسير فى علم التفسير)، لە نووسینی (أبى الفرج عبدالرحمن بن على ابن الجوزى)، بەرگی/١، لاپەڕە/٥٩٤.

(٣) هەجەر/ شارێکی زۆر ناودارو مەشهورە/ لە وولاتی بەحریەن دا) ، بڕوانە پەرتوکی(لِسانُ العرب)، مادە/ هجر/ لە نووسینی (ابن منظور الافريقى)، بەرگی/١٥، لاپەڕە/٣٨.

بێت گەل و میللەتی (عەرەب) جزیەو سەرانەیان لێ قەبوڵ ناکرێ مەگەر ئیسلام ببن و بەڵام ئەوانەیان کە (ئەهلی کیتاب) و (مەجوس) و ئاگر پەرستن ئەمە ئەوانە (جزیەو) سەرانەیان لێ وەربگرەو ئینجا کاتێ ئەم نامەیە گەیشتەوە پێیان عەرەبەکان گشتیان بوون بە موسڵمان بەڵام (ئەهلی کیتاب) و (مەجووسەکان) جزیەو/ سەرانەیان/ دا، بەڵام (عەرەب) و موونافیق و/ دووڕووەکان/ گوتیان ئێمە سەرمان سوڕماوە لە (محمد) کە خودا هەناردوویەتی بۆ ئەوەی کە جەنگ و شەڕ بکا لەگەڵ هەموو (کافرەکان) و بێ باوەڕان هەتا موسڵمان ئەبن و بەڵام ئەمڕۆکە (جزیەو) سەرانە وەرئەگرێ لە (ئەهلی کیتاب) و خەڵکی (هەجەرو)، دەوروبەریدا و ئینجا بەم بۆنەیەوە ئەم ئایەتە دابەزی و هاتە خوارەوە ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ عَلَيۡكُمۡ أَنفُسَكُمۡ ....الآية ﴾ .

(باسێك لە شایەت گرتن و وەصیەت کردن بەر لەوەی گیانی دەرچێ)

زۆربەی (موفەسیرەکان) ئەگێڕنەوە دوو پیاوی (مەسیحی) **واتە:** گاور بەناوی (تەمیمی کوڕی ئەوسی داری و عەدی کوڕی بەداء)، بازرگانیان ئەکرد لە نێوان (مەدینەو شامدا) چووە دەرەوە ئەوجا هەروەها لەگەڵ ئەوان بۆ بازرگانی ئەچوو بەناوی (بودەیلی کوڕی ئەبو مەریەمی سەهمی) کە موسڵمان بوو ئینجا لە ڕێگادا (بودەیل) نەخۆش کەوت و (حاڵەتی) مردن هاتە سەری، ئەویش (وەصیەت) نامەیەکی نووسی و لە پارچە کاغەزێك و هاوێشتیە ناو شتومەکەکانی وە بانگی ئەو دوو کەسەی کرد کە هەردووکیان (مەسیحی) بوون واتە گاور بوون موسڵمان

نەبو بوون یەکێکیان ناوی (تەمیمی داری) بوو ئەویتریان ناوی (عەدی کوڕی بەدا) بوو، هەروەها ڕایسپاردن کە شتوومەکەکانی بۆ ببەنەو، ماڵو بیدەنەوە، ماڵ و منداڵەکانی، لە (مەدینە) بوون، بەڵام لە ناو شتومەکەکانی (جامێکی) ئاو خواردنەوەی تێدابوو بە (زێڕو زیو نەقش کرابوو)، ئینجا لە دوای مردنی بودەیل (ڕەحمەتی خوای لێبێت) ئەوانیش هەردوو پیاوە گاوورەکە جامەکەیان دەرهێناو بە هەزار دینار فرۆشتیان و لە بەینی خۆیاندا بەشیان کردوو پارچە نوسراوێکیان لەناودا دۆزیەوە، ئینجا لەپاشان چوونە لای ئەو دوو کابرایە پێیان گووتن کوا ئەو (جامەی) لەناو شتومەکەکان بوو؟ گوتیان ئێمە نەمان دیوەو، تێیدا نەبووە، دیارە بودەیل خۆی فرۆشتویەتی ئەوجا پاش ماوەیەك منداڵەکانی بودەیل جامەکەیان دیتەوە لەو کاتەی لە بازاڕ ئەفرۆشرا، ئینجا منداڵەکانی پرسیاریان لێ کردن ئەو جامەتان لەکوێ بوو ...؟ ئەوانیش گوتیان ئێمە لە (تەمیم و عەدیمان) کڕیوە، ئەوجا منداڵەکانی (بودەیل) چوونە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) ئەم ڕووداوەیان بۆ گێڕایەوە، کە ئەو دووانە (خیانەتیان) لە ڕاسپاردەو (وەصیەتەکە) کردووە چونکە شکاتی خۆیان بردە لای پێغەمبەر (ﷺ) وە ئەم ئایەتە نازڵ بوو کە لە دواییدا باسی ئەکەین، ئەوجا پێغەمبەریش (ﷺ) بانگی (تەمیم و عەدیّ ی) کرد لە دوای نوێژی (عەسر بوو) لێپرسین و (تەمیم) ئیعترافی کرد و پێی لێنا، چونکە موسڵمان بووبوو[1]، وە باسەکەی بە

---

(١) هەندێ لە (سیرەت نووسان) ئەڵێن (تەمیمی داری) کە ئەو ڕووداوەی بەسەرهات و خوای گەورە ئەمەی ئاشکرا کردو ئینجا ئەویش (بەیعەتی) بە پێغەمبەر (ﷺ) کردوو موسڵمان بوو، ئەوجا دەیگوت سوێند بە خواو بە پێغەمبەر (ﷺ) ڕاستی فەرموو من جامەکەم دەرهێناو و هەڵم گرت و....هتد.

تەواوی بۆ پێغەمبەر (ﷺ) گێڕایەوەو (پێنج سەد دینارەکەی) دایەوەو بۆ منداڵەکانی (بودەیل) و ئەوی تریشی لە عەدیّ وەرگرتەوە[1]، هەروەکو قورئان ئامـاژەی بـۆ دەکـات و ئەفـەرمووێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ شَهَـٰدَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ ٱلْمَوْتُ حِينَ ٱلْوَصِيَّةِ ٱثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِّنكُمْ ﴾ **واتە:** ئەی ئەوانەی ئیمان و باوەڕتان هێناوە، هەر کاتێك یەکێکتان مردن و مەرگی نزیك بوو، ویستی (وەسیەت) بکا دەبیّ لەکاتی وەسیەتەکەی دا دوو کەسی (عادل و) دادگەر لە خۆتان بکاتە (شایەد) لە ئێوەو موسڵمانان ﴿ أَوْ ءَاخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنتُمْ ضَرَبْتُمْ فِى ٱلْأَرْضِ فَأَصَـٰبَتْكُم مُّصِيبَةُ ٱلْمَوْتِ ﴾ **واتە:** ئەگەر چەند (سەفەرو) مەرگتان هاتە سەرو موسڵمانیشتان دەست نەکەوت دەتوانن دوو کەسی تر لە غەیری خۆتان بکەنە (شایەد) واتە ئەگەر دوو کەسی موسڵمانیش دەست نەکەوت با دوو کەسی تر بکاتە (شاهید)، یانی پاش ئەوە کە ئەو دوو کەسە کران بە جێگای باوەڕ بۆ کابرای مردوو و وەصیەتی بۆ کردن و مرد ﴿ تَحْبِسُونَهُمَا مِنۢ بَعْدِ ٱلصَّلَوٰةِ فَيُقْسِمَانِ بِٱللَّهِ إِنِ ٱرْتَبْتُمْ ﴾ **واتە:** لەپاش نوێژی (عەسر) ئەو دوو شایەدە ڕابگرن ئەگەر گومانتان لە شایەدیەکەیان کرد با سوێند بە خوا بخۆن، **واتە:** ئەگەر ئێوە گومانتان پەیدا کرد لەو دوو کەسە کە ڕاست ناکەن لەو شتەی ئەی گێڕنەوە لەو سپاردەیە، ﴿ لَا نَشْتَرِى بِهِۦ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَلَا نَكْتُمُ شَهَـٰدَةَ ٱللَّهِ إِنَّآ

---

١) ئەم فەرمودەیە پێشەوا (بوخاری و ئەبو داود و ترمزی و دار قطنی و واحیدی) هێناویانە ، بڕوانە تەفسیری (ابن کثیر) ، بەرگی/٢، لاپەڕە/٥٨٤.

﴿ إِذًا لَّمِنَ ٱلْـَٔاثِمِينَ ﴿١٠٦﴾ ﴾ **واتـه:** ئێمـه درۆ ناکـەین و ڕاسـت ئـەڵێین بـۆ خـاتری نرخێکـی کـەم شـایەدی داناپۆشـین و لـێ وەسـکت ناکـەین و نایگۆڕین لە سوودی ئەم جیهانەو با ئەو کەسە سوێندی بۆ ئەخۆن خزمە نزیکـی ئێمـە بـێ، وە شـایەتی خـوایش نەشـارینەوە ئەگەینـە تاوانبـارو گوناهبـــار دەبـــین، ﴿ فَإِنْ عُثِرَ عَلَىٰٓ أَنَّهُمَا ٱسْتَحَقَّآ إِثْمًا فَـَٔاخَرَانِ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ ٱلَّذِينَ ٱسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ ٱلْأَوْلَيَـٰنِ ﴾ ئینجا پاش شـەهادەتی ئەو دوو کەسە ئەگەر بۆتان دەرکەوت کە ئەو (شاهیدە) تاوانبار بوون و بەو شایەتیە گوناهبار بوون، واتە درۆیـان کـردووە ئینجـا دوو کەسـی تـر ڕاوەستێنن لـە جێگـەی ئـەو دوو شـایەتە تاوانبارانـە کـە (شـەهادەتیان) لەسەردان لەم تاقمە کە هەق کەوتە سەریان کە نـزیکترن بـە مردووەکـە، ﴿ فَيُقْسِمَانِ بِٱللَّهِ لَشَهَـٰدَتُنَآ أَحَقُّ مِن شَهَـٰدَتِهِمَا وَمَا ٱعْتَدَيْنَآ إِنَّآ إِذًا لَّمِنَ ٱلظَّـٰلِمِينَ ﴿١٠٧﴾ ﴾ **واتە:** سوێند بخۆن و بـڕۆن و بڵـێن شـایەتی ئێمـە ڕاستترە لە شایەتی ئەو دوو کەسـە چـونکە ئـەو دوو شـایەتانەی پێشـوو درۆیـان کـرد، ئـەوجا بێگومـان سـوێند بـەخوا ئـەم شـایەتیەی ئێمـە لـە شایەتیەکەی ئەوان ڕاستترو هەقترە، چونکە ئێمە لە هـەقیش لامانـداوە، دەنا ئێمە لە ستەمکاران دەبین، ئەوجا بێگومان پاش سوێند خواردنەکـە (ماڵەکـە) دەدرێتـەوە بـە میراتبـەرانی مردووەکـە، ﴿ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰٓ أَن يَأْتُوا۟ بِٱلشَّهَـٰدَةِ عَلَىٰ وَجْهِهَآ أَوْ يَخَافُوٓا۟ أَن تُرَدَّ أَيْمَـٰنٌۢ بَعْدَ أَيْمَـٰنِهِمْ ﴾ **واتە:** بێگومـان ئەوە باشترە و نزیکترە بەوەو کە ئـەو دوو شـایەتە وەك خـۆی شـایەتیە کە بدەن و خیانەتی تیا نەکەن، وە یان بترسن کە بـە سـوێندی ئـەوانی دیکـە سـوێندەکانی ئـەمان ڕەت بکرێنـەوە ﴿ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَٱسْمَعُوا۟ وَٱللَّهُ لَا

يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْفَٰسِقِينَ ﴿١٠٨﴾ ﴾ **واتــە:** ئێـوە لـەخوا بترسـن و سـوێندی درۆ مەخۆن و شایەتی بەڕاستی بدەن و فەرمانەکانی خوا ببیسن و چاکەیان وەربگـرن و، چـونکە بەڕاسـتی خـوا ڕێنمـوێنی کۆمـەڵێك ناکـات کـە سەرپێچی بکەن و دەرچن لە سنوورو ڕێگەی خودا.

(چەند ئاگادارییەك)

١- زانـا (موفەسـیرەکان) ئەفـەرموون: (حـوکمی) ئـەم ئایەتـەدا ئـەم یاسایانەی لێ وەرئەگرن، وەسیەتکردن (سـوننەتە) چ لەماڵـەوە بـێ و چ لەسەفەردابێ.

٢- ئەگەر لە جێگایـەك موسـڵمان دەسـت نەکـەوت بکـرێ بـە شـایەت لەسـەر وەسـیەتنامەیەك ئـەوە دەتـوانرێ (جوولەکـەو مەسـیحی و ئاگرپەرستیش) بکرێنە شایەت.

٣- هەندێ لە زانایان ئەفەرموون بەشایەد گرتنـی موسـڵمانان لەسـەر وەسیەت کردن (واجبە) واتە پێویستە.

٤- سـوێندی خـەڵکی پـاش نوێـژی (عەسـر) لەبـەر گرنگـی دان بـە سوێندەکەیە.

٥- ئەگەر (حاکم) واتـە دادوەر لـە شـایەدەکان دوو دڵ بـوو ، ئـەوجا دەتوانێ سوێندیان بدات.

(هەموو پێغەمبەران (سەلامی خوایان لەسەر بێت) پرسیار ی گەلەکەیان لێ دەکرێت)

لەپاش ئەوەی خوای گەورە ئەمرو فەرمانی کرد بە ئادەمیزاد بە تەقواو لە خواترسان بەتایبەتی لە گۆڕین و شاردنەوەی وەسیەتکردنی موسڵمانان و، هەروەها هەڕەشەی توندی لە ئادەمیزاد کردووە کە ئەوانەی خیانەت لە وەسیەتکردنی موسڵمانان ئەکەن و دوایی باسی ئەو شتانە ئەکا کە پویەندییان بە خواوە هەبێ بە تەنها یا باسی پێغەمبەران (سەلاّت و سەلامی خوایان لێ بێ) و شی ئەکاتەوە یا باسی ڕووداوی ڕۆژی دوایی ئەکا بۆ ئەوەی گوێ گران تەمێ خوار بن فەرمانەکانی خوا وەربگرن هەروەها ڕۆژێکی سامناکیان لە پێشەو کە ئەویش ڕۆژی قیامەتەو هەموو نهێنییەك دێتە بەرچاوی و هیچیان لێ وون نابێ و، هەموو پێغەمبەرەکان ئەکات بە شایدوو کۆیان ئەکاتەوە، ئینجا هەروەکو ئەفەرمووێ: ﴿يَوْمَ يَجْمَعُ ٱللَّهُ ٱلرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَآ أُجِبْتُمْ ﴾ أي أذكرُوا أيهّا النّاس ذَلكَ الْيُومَ الرّهيب يَوْمَ القيامةِ حِينَ يَجْمَعُ اللهُ الرُّسلَ ، أي مالــذّي أجـابتُكمْ بـهِ أُمَمَكُـمْ؟) **واتــە:** ڕۆژێـك خـودا هـەموو پێغەمبـەرەکانی خـۆی کـۆ دەکاتـەوەو، ئینجـا لێیـان دەپرسـێ و ئەفەرمووێ ئەرێ چ وڵامێکتان درایەوە لەلایەن ئەو گەلانەوە کە نێردران بۆ لایان کاتێ بانگتـان دەکردن بـۆ ڕێـی ڕاست، ﴿ قَالُوا۟ لَا عِلْمَ لَنَآ ۖ إِنَّكَ أَنتَ عَلَّٰمُ ٱلْغُيُوبِ (١٠٩) ﴾ أي لا عِلْـمَ لَنَـا إلاّ مـا عَلّمتنَـا وَهَـذا مِـنْ بَـابِ التأدّبِ مَعَ الرّب جَـلَّ جَلالُـهُ أي لا عِلـمَ! بالنِـسْبَةِ إلى عِلمـك المُحيط بِكُـلِ

شيءٍ) **واته:** بێگومان ئەوەی ڕاستی بێت لەبەر شەرم و ئەدەبی خۆیان بەرامبەر بە پەروەردگاریان و خوای خۆیان و، لەبەر سەختی ئەو ڕۆژەدا ئەڵێن خوایە ئێمە هیچ زانیاریەکمان نیە لەو بارەیەوە لەبەر (عیلم) و زانستی تۆ کە دەورەی داوە بە هەموو شتێ، چونکە بێگومان تەنها هەر ئەتۆی کە بە تەواوی لە حاڵی گشت پەنهان و نادیاریەکان بە ئاگایی واتە بەرامبەر بە ئاگاداری تۆ کە هەموو شتێکی داگرتووە، ئێمە هیچ شتێك نازانین.

(وەبیر هێنانەوەی موعجیزەکانی حەزرەتی عیسا (علیه السلام)

خوای گەورە باسی ئەو چاکەو بەهرانەی خۆی دەکات کە داویەتی بە بەندەو پێغەمبەری خۆی کە حەزرەتی عیسای کوڕی مەریەم (سەلات و سەلامی خوای لێ بێت) وە هەروەها بێگومان خوای گەورە (منەت) دەکات بەسەریەوە بەهۆی ئەو هەموو (موعجیزە) گرنگانەوە کە خوای پەروەردگار بەخشیویەتی بە حەزرەتی عیسادا[1]، هەروەکو ئەفەرمووێ:

﴿ إِذْ قَالَ ٱللَّهُ يَٰعِيسَى ٱبْنَ مَرْيَمَ ٱذْكُرْ نِعْمَتِى عَلَيْكَ وَعَلَىٰ وَٰلِدَتِكَ ﴾

---

١) چونکە بێگومان لێرەدا ئەم ئایەتە ڕوو ئەکاتە حەزرەتی (عیسا) پێغەمبەر (علیه السلام) چونکە بەڕاستی ژمارەیەکی زۆر لە شوێنکەوتووانی لەسەردەمی ژیانی خۆیدا ئیمانیان پێ نەهێناوە، هەندێکیش باوەڕیان پێ نەکردووە، وە هەندێکی تریش لەوانەی کە باوەڕیان پێ هێناوەو بەڵام لە (سنوور) دەرچوون و حەزرەتی عیسایان بە کوڕی خودا داناوە (العیاذ بالله) هەروەکو لە پێشەوەش بە تێرو تەسەلی ئەو باسەمان کردووە.

واته: ئەی پێغەمبەر (ﷺ) باسی ئەو کاتە بکە کە خوای بەدەسەڵات هەموو پێغەمبەرەکان لەگەڵ گەلەکانیان کۆ ئەکاتەوەو، وە بەتایبەتی ڕوو لە حەزرەتی (عیسا) ئەکات و ئەفەرمووێ ئەی (عیسای کوڕی مەریەم) ، باسی ئەو چاکەو بەهرەی من بکە بەسەر خۆتو دایکتەوە ﴿إِذۡ أَيَّدتُّكَ بِرُوحِ ٱلۡقُدُسِ﴾ (أي حِينَ قَوَّيْتُكَ أسنَدْتُكَ بالروّح الطّاهِرة المُقدَّسَةِ -جبريل عليه السلام-) **واته:** پشتیوانم لێکردی و لایەنگریم کردی و یانی (جوبرئایلم) کردە پاڵپشت و لایەنگرت، واتە پشتم گرتی پاڵپشت بووم و بەهێزم کردی بەهۆی (روحُ القُدس)وە **واتە:** گیانی پاك یان پیرۆز کە مەبەست پیێ ی حەزرەتی جوبرەئیلە (علیه السلام) هەروەها زۆربەی (موفەسیرەکان) لەسەر ئەمەن ﴿تُكَلِّمُ ٱلنَّاسَ فِي ٱلۡمَهۡدِ وَكَهۡلٗا﴾ أي تُكَلِمُ النَاسَ في المَهْدِ صَبيّاً وفي الكهولةِ نبيّاً) **واته:** هەروەها کاتێ کە ساوا بوویت لەناو لانکەو بێشکەدا یان لە کۆشی دایکتدا و لەتەمەنی کاملیشدا زمان پاراویت و گفتوگۆت بۆ خەلکی دەکردوو، ئەوکاتە کە پێغەمبەرایەتیت پێ بەخشرا بوو، **واتە:** هەر بە منداڵی بانگی خەڵکت دەکرد بۆلای خودا، جا بێگومان دواندنی خەڵکی لە گەورەییدا کارێکی سەرسوڕهێنەر نیە، بەلام بە گچکەیی کارێکی سەرسوڕهێنەرە، ﴿وَإِذۡ عَلَّمۡتُكَ ٱلۡكِتَٰبَ وَٱلۡحِكۡمَةَ وَٱلتَّوۡرَىٰةَ وَٱلۡإِنجِيلَ﴾ أي أذكر نِعْمَتي عَلَيْكَ حِينَ عَلَمْتُكَ الكتابَ وَالحِكْمَةَ وهي العلم النافِعُ، مَعَ التّوراة وَالأنْجيل محفوظة في صدركَ تعرف معانيها

وأسرارها وهذا العِلْمُ الرباني) **واته:** یادی ئەو نازو نیعمەتە بکەرەوە کە فێری نووسین و خوێندنەوەم کردی واتە ئەمەیشت لەبیر بێت (ئەی عیسا) کە من تۆم فێری (حیکمەت) و زانست و نووسین و ووردەکاری و (تەورات و ئینجیلم) کردی بەتایبەتی لە سینەت کۆم کردۆتەوەو لەگەڵ ماناو نهێنییەکانیەوە وەکو ئەویش زانستێکی پەروەردگاریەو هەروەها چاکەو خراپە لێك جیا بکەیتەوە و هەموو کارێك لە شوێن خۆی بکەی بە عاقڵ و ژیرانە، ﴿ وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ ٱلطِّينِ كَهَيْـَٔةِ ٱلطَّيْرِ بِإِذْنِى فَتَنفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًۢا بِإِذْنِى ﴾ أي واذكر ايضاً حِينَ كُنت تصوّر من الطين هَيْئَةً مُماثلةً لِهَيئَةِ الطيرِ (بإذني) أي بأمري وإرادتي فتنفخ في هذه الصورة فتصبح طيراً بإذن اللهِ)، **واته:** باسی ئەو موعجیزەیە گەورەیە بکە کە پەلەوەرو باڵندەت لە قوڕ درووست دەکردو فووت لێ ئەکرد بە ئیزن و فەرمانی من دەبوو بە باڵندەیەکی خاوەن گیان لەبەرو دەفڕی ﴿ وَتُبْرِئُ ٱلْأَكْمَهَ وَٱلْأَبْرَصَ بِإِذْنِى ۖ وَإِذْ تُخْرِجُ ٱلْمَوْتَىٰ بِإِذْنِى ﴾ أي تشفي الأعْمَى الذّي لا يُبْصِرُ وَالأبْرَصَ أستعْصي شِفاؤهُ بأمري وَمَشيئتي وَتحي المَوْتَى بأمري وَمَشيئَتي) **واته:** دیسان مرۆڤی چاو کوێرو مرۆڤی زگماك و لەگەڵ بەلەکەت بە ئیزن و فەرمانی من چاکت ئەکردەوە (چونکە چاك بوونەوەیان نەبوو) هەروەها باسی ئەوەش بکە کە چاکەی من بەسەرتەوە کاتێ کە مردووانت دەرئەهێنا لە گۆڕەکان بە ئیزن و فەرمانی من بوو مردوەکانت زیندوو ئەکردەوە.

(تَنْبِيهٌ مُهِمٌّ)

قالَ المُفَسرون وكرر لَفْظ (بإذني) مَعَ كلّ مُعْجِزةٍ رداً عَلَى من نَسَبَ الرّبوبية إلى (عيسى) ولبيانِ أن تلكَ الخوارق من جهَتهِ سُبحانهُ وتعالى، أظهَرَها عَلَى يَديهِ مُعجِزةً لَهُ) **واته:** ئاگادارییەکی گرنگ، (موفەسەیرو ڕاڤەکەران) ئەفەرموون (حیکمەت) لە دوپات و تیکرار کردنەوەی ووشەی (بأذني) سێ جار/ لەم ئایەتەدا لەگەڵ هەرسێ (موعجیزەو) بەهرەکان کە داویەتی بە حەزرەتی عیسا (علیە السلام) نیشانەی ئەوەیە کە دروست کردن و زیندوو بوونەوە و ڕزگار کردن هەر بە دەستی (خوایە) تەنها ، چونکە بێگومان تاکو خەڵك بزانن و بیر بکەنەوە کە حەزرەتی عیسا بەخۆی هیچی لەدەست نایێ پێی ناکرێ لە غەیری ئیزنی خوا نەبێ وە خەڵك بەخوای تێ نەگەن بەڵکو ئەو کردەوانە هەمووی لە توانای ئادەمیزاد بەدەر بوون و هەروەها تاکو خەڵك بزانن ئەوانە هەموو (موعجیزەن) و لەسەر دەستی ئەو خوایە مەزنە بۆی ئەڕەخسێنێ.

(پاشکۆ)

(ڕیوایەت) کراوە و ئەگێڕنەوە کەوا حەزرەتی عیسا (علیە السلام) بەفەرمانی خوا مردووی زیندوو کردۆتەوە، ئی وا هەبووە چەند هەزار ساڵ مردووەو حەزرەتی عیسا (علیە السلام) چۆتە سەر گۆڕەکەی و فەرموویەتی (فلان کەس) من عیسای کوڕی مەریەمم پێغەمبەری خوام، تۆ کێی؟ ئینجا مردووەکە بە قسە کەوتوە و گوتویەتی منیش فلاَن کەسم گوتویەتی دە بە ئیزن و فەرمانی خوا زیندوو ببەوە ئینجا زیندو بۆتەوەو دەریهێناوەو قسەی کردووە، پرسیاریان لێ کردووە ئەوجا

دوایـی فەرمووبـەتی بـە ئیـزن و فـەرمانی خـودا بـچۆوە شـوێنی خـۆت و ئەویش واتـە مردووەکـەی پێـشوو چـووەتەوە شـوێنی خـۆی، وە خـوای گـــــەورە دەفــــەرمووێت: ﴿وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ عَنكَ إِذْ جِئْتَهُم بِٱلْبَيِّنَٰتِ﴾ أي واذكر حـين منعتُ اليهـود مـن قَتْلِكَ لمـا همّـوا وَعَزَمُوا علـى ألفَتـكَ بِـكَ حـين جئـتهم بـالحجج والمعجِزات)، **واتـە**: باسـی چاکەی من بکە بەسەرتەوە کاتیٚ کە بەرگری جوولەکەکانم کرد لە تۆ کـە ویستیان لەناوت بەرن و بتکوژن و کاتیٚ تۆ چوویت بۆ لایـان بـەو هـەموو (موعجیزەو) بەڵگە ئاشکراو ڕوونانەت بۆ هێنان بەچەندین کاری بەهەموو کەس نەکراو تۆ نیشانت دان بـە ئیـزن و فـەرمانی خـودا، ﴿فَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِنْهُمْ إِنْ هَٰذَآ إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿١١٠﴾﴾ أي قَالَ الذّينَ جَحَدُوا نبوّتَـكَ وَلَم يؤْمِنُوا بك ما هذه الخوارق إلاّ سِحْرٌ ظاهرٌ واضحٌ) **واته**: ئەوانـەی کـافر بوون و بەتایبەتی جوولەکەکان کە بیٚ باوەڕ بوون وتیان ئەمـە هـیچ نیـە جگـە لـەوەی (سـیحرێکی) واتـە جادویـەکی ڕوون و ئاشـکرایە، ﴿وَإِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى ٱلْحَوَارِيِّـۧنَ أَنْ ءَامِنُواْ بِي وَبِرَسُولِي﴾ (وَهَـذا أيـضاً مِـن الإمتِنانِ عَلَى عيسا أي واذْكُر حِينَ أُمـرتُ الحـواريِّينَ وَقَـذفتُ في قلُـوبِهم أنْ صدّقوا بـي وَبِرَسُـولي عيـسى بـن مـريم) **واتـە**: باسـی چـاکەی مـن بکـەو هـەروەها یـادی ئـەو نـازو نیعمەتـە بکـەوە کـە (ئیلـهامم) خـستە دڵـی (حەوارییەکانەوە) کە ئیمان بێـنن بـە خودایـەتی خـۆم و پێغەمبەرایـەتی عیسا (علیه السلام) **واته**: پشتیوانی لیٚ بکەن و باوەڕتان پیٚی هەبێت وە

هەروەها دیسان خوای گەورە (منەت) ئەکا لەسەر عیسا پێغەمبەر (علیە السلام) کاتێ کە خستمە دڵی هاوەڵە تایبەتیەکانت کە بە دڵ پاك بوون لەگەڵت وە بەڕاستی باوەڕ بە خواو بە پێغەمبەرەکەیان بێنن کە عیسای کوڕی مەریەمە، ﴿قَالُوٓاْ ءَامَنَّا وَٱشۡهَدۡ بِأَنَّنَا مُسۡلِمُونَ ﴿١١١﴾﴾ أي قَالَ الحَوارِيُونَ صَدّقنا يا رَبّ بِمَا أمَرْتَنَا وَأشْهَد بِإنّنَا مُخْلِصُونَ فِي هذا الإيمانِ خاضِعُونَ لأمرِ الرحّمن) واتە هاوڕێ نیاز پاکەکانی حەزرەتی عیسا (علیە السلام) ووتیان ئێمە ئیمان و باوەڕمان هێناوە بە خوایەتی تۆ و، بە پێغەمبەرایەتی عیساو تۆ ئەی خوایە شایەتی بدە بە ڕاستی ئێمە موسڵمانین و فەرمانبەرداری تۆ و ملکەچی فەرمانەکانی تۆین و نیازمان چاکەو دڵسۆزی تۆین خۆیشمان شایەتی بۆ یەکتری ئەدەین.

(باسێك لە هاتنە خوارەوەی (سفرە) واتە خوان بۆ قەومەکەی عیسا (علیه السلام)

(موفەسیرەکان) ئەڵێن لەو ئایەتانەی پێشوودا خوای گەورە (٨) (موعجیزەی) بەخشی بە حەزرەتی عیسا (سەلامی خوای لێبێت) کە لە پێشەوە باسکران و ئێستاکەش دێتە سەر باسکردنی موعجیزەی نۆیەم لەسەر ڕاستی پەیامی حەزرەتی عیسا و پێغەمبەرایەتیەکەی چونکە حەواریەکان و هەندێ لە خاوەن باوەڕانی قەومەکەی حەزرەتی عیسا دوایی ویستیان بەردەوام بن لەسەر باوەڕو نەکەونە گومانەوە لەگەڵ ئەویشدا ووتیان بەڕاستی باوەڕیان هێنابوو بە حەزرەتی عیسا و داوایان کرد کە سوفرەو خوانێکەی پڕ لە خواردەمەنی لە ئاسمانەوە بێتە

خوارەوە، وەکو (طعامي)، بەهەشت بۆیان نازڵ ببێ و بۆ ئەوەی دڵیان بەیەکجاری سەبرو ئارام بگرێ وێنەی حەزرەتی ئیبراهیم پێغەمبەر (سەلامی خوای لێبێت) داوای کرد لە خوا چۆن مردوو زیندوو ئەکەیتەوە؟ بۆ ئەوەی دڵی سەبرو ئارام پەیدا بکاو بۆ ڕوون کردنەوەی ئەو مەبەستە و داخوازی هاوڕێکانی حەزرەتی عیساو هەروەکو قورئان بۆمان ئەگێڕێتەوەو ئەفەرمووێ، ﴿ إِذْ قَالَ ٱلْحَوَارِيُّونَ يَٰعِيسَى ٱبْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَن يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَآئِدَةً مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ﴾ أي واذكر حينَ قَالَ الحواريونَ يا عيسى هَلْ يَقْدر رَبُّكَ على إنـزال مائدةُ من السّماءِ علينا؟) **واته:** بیر بکەوە کە (حەواریەکان) بە عیسایان ووت ئایە خودای تۆ دەتوانێت سفرەیەکمان یانی خوانێکمان لە ئاسمانەوە بۆ بنێرێتە خوارەوە پڕ لە خواردەمەنی بێ؟ [1]، ﴿ قَالَ ٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾ ﴾ أي إتقوا الله في أمثالِ هذه الأسئلة إن كُنتم مصدقين بكمالِ قدرته تعالى) **واته:** حەزرەتی عیساش گووتی ئەگەر ئێوە ئیمان و باوەڕی تەواوتان هەیەو لەخوا بترسن ئەو قسەیە مەکەن، ﴿ قَالُوا۟ نُرِيدُ أَن نَّأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ أَن قَدْ صَدَقْتَنَا

---

(١) مەبەستیان داواکردنی هاتنی ئەو سفرەیە بوو نەك گومانیان لە توانای خودا هەبێت، ئەمە وەکو ئەوەیە پیاوێکی هەژار بە پیاوێکی دەوڵەمەندی خێر خواز بڵێ ئایە دەتوانیت یارمەتیم بدەیت ؟ چونکە بێگومان مەبەستی لەو پرسیارە ئەوەیە کە بڵێ یارمەتیەکم بدەو) ، بڕوانە (تەفسیری گوڵشەن)، لە نووسینی مامۆستا (نظام الدين عبدالحميد)، بەرگی/ یەکەم، لاپەڕە/٢٨٧).

وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ ٱلشَّـٰهِدِينَ ﴿١١٣﴾ ﴾ أي قـالَ الحواريـون نريـدُ بـسؤالنا المائِدة أن نأكل منهَا تَبَرُّكاً وتسكن نفوسَنا بزيادة اليقينِ وَنَعْلَم علماً يقينـاً إنّك قد صدقتنا في دعوى النبوّة ونكون من الشّاهدينَ عِند من لَـمْ يحـضرها ليزداد المؤمنون بشهادتنا إيمانـاً)، **واتـه:** حەوارییـەکانیش گوتیـان ئێمـه ئەمانەوێ لێی بخۆین و بە تەبـەڕوك، وە هـەروەها دەمانـەوێ دڵنیـابین و بڕوامان بەهێز بێ هەروەها یەقین و زانیاریمان بۆ زیاد ببێ، لەسەر تواناو دەسـەڵاتی خـوداو ڕاسـتی (پێغەمبەرایـەتی) تـۆ هـیچ شـك و گومانمـان نـەمێنێ واتــه: ئێمـەش شـایەتی دەدەیـن کـه ئـەو سـەفرە و خوانـه نیشانەیەکە لەلایەن خوداوە بەڵگەشە لەسەر پێغەمبـەریت و ڕاسـتی ئـەو پەیامەی کە پێی هـاتووی ئـەوجا کـه حـەزرەتی عیسا (سـەلامی خـوای لێبێت) زانـی نیازەکـەیان باشـەو مەبەسـتیان تـاقی کردنـەوەو تەجرەبـە کردن نییە، ئینجا جەنابی پاڕایەوە لە خوای مەزن و ئـەم دوعـاو نزایـەی کرد هەروەکو قورئان ئەفەرمووێ: ﴿ قَالَ عِيسَى ٱبْنُ مَرْيَمَ ٱللَّهُمَّ رَبَّنَآ أَنزِلْ عَلَيْنَا مَآئِدَةً مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ﴾ **واتــه:** عیـسای کـوڕی مەریـەم لەبـەر خـوا پاڕایەوە و گووتی ئەی پەروەردگاری ئێمە بنێرە خوارەوە بەسەر ئێمەدا سفرەو خوانێکی لە هەموو جۆرە خواردەمەنیـەك لـە ئاسمانـەوە بۆمـان نازڵ بکەو ﴿ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِّأَوَّلِنَا وَءَاخِرِنَا وَءَايَةً مِّنكَ ﴾ (أي يكون يوم فرح وسرور لنا ولمن يأتي بعدنا أي ودلالة وحجـة شـاهدة علـى صِدْقِ

رسولك)، **واته:** ڕۆژی هاتنه خوارەوەی ئەو سەفرەو خوانە ببێ بە ڕۆژی جەژن و شادی خۆشی بۆ ئێمەی خاوەن باوەڕو خودا پەرست[1]، **واتە:** بۆ ئەوانەی ئێستامان و ئەوانەی داهاتوومان، هەروەها ببێتە نیشانەیەکی ئاشکرا کە دەلالەت بکات لە گەورەیی و توانایی تۆو ببێتە (موعجیزە) بۆ ئیسپاتی ڕاستی من لە ئیدیعای پێغەمبەرایەتیدا ﴿وَٱرۡزُقۡنَا وَأَنتَ خَيۡرُ ٱلرَّٰزِقِينَ ١١٤﴾ (أي وارزقنا يا الله فإنكَ خيرُ من يعطي وَيرزق)، **واتە:** پەروەردگارا لە ڕزق و ڕۆزی هەمەجۆر بەهرەمەندمان بکە چونکە هەر ئەتۆی چاکترینی ڕۆزیدەران ﴿قَالَ ٱللَّهُ إِنِّي مُنَزِّلُهَا عَلَيۡكُمۡۖ﴾ (أي أجابَ الله دُعاءَهُ فَقَالَ إنّي سَأُنْزِلُ عَلَيْكُمْ هَذه المَائدةَ منَ السَّماء)[2]، **واته:** خوا دوعای حەزرەتی عیسای (عليه السلام) قەبوڵ کردو فەرمووی باشە وامن ئەو سەفرەو خوانەیەتان بۆ دەنێرمە خوارەوە بۆ ئێوە لە ئاسمانەوە ﴿فَمَن يَكۡفُرۡ بَعۡدُ مِنكُمۡ فَإِنِّيٓ أُعَذِّبُهُۥ عَذَابٗا لَّآ أُعَذِّبُهُۥٓ أَحَدٗا مِّنَ ٱلۡعَٰلَمِينَ ١١٥﴾ أي مَنْ كفرَ بَعْدَ تلْكَ الآية البَاهرةَ فَسَوْفَ أُعَذبهُ عَذاباً شَديداً لاَ أُعَذبَ مثْلَ ذَلَكَ التّعذيب أحَداً من البَشَرِ) **واتە:** هەر کەسێك لە ئێوە دوای هاتنە خوارەوەی ئەم سفرەو خوانە (کافر) بێ **واته:** بێ بڕوابێ و بڕوا بەتاك و

---

١) هەندێ لە (زانایان) دەڵێن ڕۆژی هاتنە خوارەوەی (سفرەو) خوانەکە ڕۆژی یەکشەمە بووە، بۆیە ئێستا (فەلەو مەسیحییەکان) ڕۆژی یەکشەمە دەکەنە ڕۆژی (جەژن) و پشوودان.

٢) زاناو (موفەسیرەکان) ئەڵێن (فیعلەن) خوای پەروەردگار وەلامی دانەوەو (سفرەو) خوانەکەی بۆ ناردن.

تەنیایی خوا نەکاو یان بێ باوەڕ بێت بە پێغەمبەرەکەم عیسا (عليه السلام)ئەوا من سزایەکی توندی وای ئەدەم کە تا ئێستا لەناو خەڵکی جیهاندا سزای هیچ کەسێکم ئەوها نەدابێ چونکە دوای بینینی ئەو بەڵگە ڕۆن و ئاشکرایانەی کە بۆم ناردوون بەچاوی خۆیان بینیان و گومانیان و بیانوویەکیان نامێنێ بۆ ئەوەی بە (کافری) بمێننەوە یان گاڵتە بە (موعجیزەی) پێغەمبەرەکەم بکەن.

(چەند تێبینییەکی گرنگ)

١-هەندێ لە (موفەسیرەکان) ئەفەرموون (ئەو حەوارییانەی) [1] حەزرەتی عیسا (عليه السلام) هەندێ لە زانایان ئەڵێن (پێغەمبەر بوون) خودای مەزن فەرمانی پێ کردوون باوەڕ بکەن بە خوای گەورە و حەزرەتی عیسا (عليه السلام) بەمەبەست گوێرەی ئەم قسەیە ئایەتی قورئان ئاماژەی بۆ ئەکاو ئەفەرمووێت ﴿ وَإِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى ٱلْحَوَارِيِّـۧنَ ﴾ لەسەر واتەی (مەشهور) بە مانای (وەحی) یە.

٢- هەروەها هەندێکی تریش لە زانایان ئەڵێن پێغەمبەر نەبوونەو بە مەبەست و بە گوێرەی ئەم فەرمایشتە (أوحيت) بە واتای (ألهمت) ئەبێ بۆ نموونە وەکو ئەفەرموێ ﴿ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ أُمِّ مُوسَىٰٓ ﴾ یان ﴿ وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى ٱلنَّحْلِ ﴾ وە ئەم ووتەیە/ ڕاسترەو/ دلگیر ترە/ وە هەندێکی تر/ لە زانایانی (تەفسیر) ئەفەرموون (ئەم حەواریانە) چ پێغەمبەر بووبن و چ

---

١) الحواريين: بەواتای هاوەڵێکی تایبەت دێ و یان بە فەقێ ئەگووترێ، یان (جەماعەتی) حەزرەتی عیسا ئەگوترێ.

له پیاوچاكانی (ئوممەت) بووبن ئەم داوایە لە حەزرەتی (عیسا) دەكەن بە فەرموودەی ﴿هَلۡ يَسۡتَطِيعُ رَبُّكَ﴾ ئەمە ناگونجێ بۆ خاوەن باوەڕان چونكێ (شك) و گومان لە ئیستطاعەی خودادا (كوفر)ە، بەلاّم ڕستەی ﴿إِن كُنتُم مُّؤۡمِنِينَ﴾ لەگەلّ ئەوەدا ناگونجێ كە پێغەمبەر بووبن یا پیاو چاك بووبن. بەلاّم هەروەها ئایەتی ﴿فَمَن يَكۡفُرۡ بَعۡدُ مِنكُمۡ﴾ ئەوجا بەگوێرەی ئەوەی كە (حەوارییەكان) پێغەمبەر بوون ئینجا (تەصەور) ناكرێ كە (كافرو) بێ باوەڕ ببن و جا بێگومان وەلاّمەكان بەم جۆرەن:

یەكەم:- پرسیاری ﴿هَلۡ يَسۡتَطِيعُ رَبُّكَ﴾ بەمانای (حەقیقی) نیەو بەلّكو لەسەر مانای مەجازیە و بەواتای ئەوەیە (هَلْ يَطْمن رَبُّكَ قلُوبنا بأن ينزل علينا مائدةً مِنَ السّماءِ؟)، چونكێ ئەو پرسیارە داواكردنی (ئیطمئنانی) دلّەو چی ترنا.

دووەم:- (موفەسیرەكان) ئەلّێن (يستطيع) بەواتای (يفعل) بەكارهێنراوە نەك بەواتای (يقتدر) وە هەروەها شك و گومان لە توانای خودادا (كوفر)ە نەك گومان كردنی كارێ لە كاران.

سێهەم:- هەروا (يستطيع) لەسەر واتای (يستحب) كە بەرامبەری (يستكره) بەكار دەبردرێ بەواتای (هَلْ يُحبُّ رَبُّكَ أنْ ينزل عَلينا مَائدةً مِنَ السَّماءِ...؟).

چوارەم:- ئەو پرسیارەی (حەوارییانە) لەلایەنی خۆیانەوە نەبووە بەلّكو

لەلایــەنی کۆمــەڵێکی زۆری بــەنی (ئیــسرائیل) بــووە کــە داوایــان لــە (حەوارییەکان) کردووە ئەم (موعجیزە) گرنگەیان پێ نیشان بدا.

(پاشکۆ)

جا لێرەدا پرسیارێکی تر دێتە پێشەوە ئایا ئەو (مائیدەیە) واتــە ئــەو (سەفرە) و خوانە چی بــووە [1] چ خواردنێـك بــووە؟ هەنـدێك لـە زانایـان ئەفەرموون نان و گۆشت بووە، وە هەندێکی تـر ئـەڵێن)نـان) و گۆشـتی ماســی بــووە، زۆریــەی لەســەر ئەمــەن هــەروەکو ئیمــامی ترمــذي فەرموودەیـەکی هێنـاوە و ڕیوایـەتی کـردووە لـە (حەدیسەدا) حـەزرەت (ﷺ) فەرموویەتی (أُنزلت المَائِدةُ منَ السَّماءِ خُبْزاً ولَحْماً وأمرُوا الا يَدّخروا لِغدٍ ولَاَ يَخُونوا فَخَانوُا وادّخرُوا ورَفَعُوا لِغَدٍ فَمَسَخُوا قِردَةً وَخَنازِير) [2] واتـە (سفرەو) خوانەکە لە ئاسمانەوە نێردرایە خوارێ (نان و گۆشتی) لەسـەر بــووە، ئینجــا فــەرمانیان پێکــراوە ڕۆژ بــە ڕۆژ بیخــۆن و هیــچی کــڵ نەدەنەوەو هەڵگیرن بـۆ ڕۆژی دواتـر بـەڵام ئـەوان لەبـەر چـاو تـەنگیان و (خیانەت) و گزیان لێیان هەڵگرت و بۆ ڕۆژی دواتـر ئینجـا خـوای گـەورە (غــەزەبی) لــێ گــرتن و کردنــی بــە (مــەیمون و بــەراز)، هــەروەهاش عەبــدوڵڵای کــوڕی عومــەر (خوایــان لــێ ڕازی بێــت) ئەفــەرمووێ: (کوشـندەترین سـزای ڕۆژی قیامـەت بـۆ دووڕووەکانـە و دواتـر ئەوانـەی (کافر) بوون لە تاقمی داواکەی (سوفرەو) خوان و جوولەکەکان.

---

١) ئەم سوورەتە ئێستاکە وا لەبەردەستمانە و ڕافەی ئەکەین بەناوی (المائدە)یە و یان سوورەتی مائیدەیە.

٢) أخرجه الامام الترمذي، في باب التفسير.

(عیسا پێغەمبەر (عليه السلام) حاشا دەکا لە شیرك و هەواڵ دانان بۆ خوای مەزن وە پاکسازی خۆی و دایکی ڕادەگەیەنیٚ لەو ناماقولییەی کە فەلەو مەسیحیی یەکان دەیڵێن و ئیدعای دەکەن)

لەپاش ئەوەی خوای گەورە نازو نیعمەتەکانی خۆی بۆ عیسا پێغەمبەر (سەلامی خوای لێبێت) ژماردن چونکە بێگومان هەر یەکیٚ لەو نیعمەتانە (موعجیزەیەکیشن) بۆ حەزرەتی عیساو نیشانەی بەندایەتی و پێغەمبەرێتی بوون، ئینجا لە ڕۆژی قیامەتدا بە ئامادەبوونی ئەوانەی کە خۆی و دایکیان کردبووە دوو خودا بێجگە لە خوای گەورە و دەیانپەرست و (عیبادەتیان) ئەکرد، وە هەروەها خوای گەورە پرسیارێك ئاراستەی حەزرەتی عیسا (عليه السلام) ئەکاو بۆ سەرزەنشت کردن و ناڕەزایی دەربڕین لە میللەتەکەی کە ئەو هەموو درۆو بوختانەیان ئەنجامداو، ئینجا لێرەدا خودا پرسیار لە حەزەتی عیسا (عليه السلام) ئەکات نەك بۆ ئەوە بیٚ خوا خۆی بزانیٚ بەڵکو بیٚ گومان خۆی ئەزانیٚ بەلاٌم ئەیەویٚ کە حەزرەتی عیسا (عليه السلام) بۆ خەڵکی ڕوون بکاتەوەو دەریبخات.

ئەوجا بێگومان پرسیارەکە بە شێوەی ڕابردووە کە هێشتا ئەو ڕۆژە دانەهاتووە، کە ڕۆژی قیامەتە، ئەمەش لەبەر ئەوەیە چونکە ڕۆژی (قیامەت) هەر دێت هیچ شك و گومانی تێدا نییە هەروەها هیچ هێزێك نییە بەربەستی بکات بۆیە خوا وێنەی ئەو ڕۆژە دێنێتە بەرچاوی ئێمەو، ئەوجا لێرەدا خوای گەورە ڕووی میهرەبانی خۆی دەکاتە عیسا پێغەمبەرو (ﷺ) و پێی دەفەرمووی: ﴿وَإِذْ قَالَ ٱللَّهُ يَٰعِيسَى ٱبْنَ

مَرْيَمَ ﴾[1] ، **واته:** ئەی پێغەمبەر ئەو ڕۆژە بۆ (قەومەکەت) باس بکە یان تۆ بیری ئەو کاتە بکەرەوە، وە خوا فەرمووی بە عیسای کوڕی مەریەم[2]﴿ ءَأَنتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ ٱتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَٰهَيْنِ مِن دُونِ ٱللَّهِ ﴾ والمعنى أذكرْ للناسِ يومَ يُخاطب اللهُ عَبْدَهُ وَرَسُولَهُ عيسى بن مريم في الآخرة توبيخاً للكفَرةِ وَتبكيتاً لَهُمْ قائلاً يا عيسَى أأنتَ دَعوْتَ النّاس إلى عبادَتِكَ والأعتقادِ بألوهيّتكَ وَألوهية أُمكَ؟!) **واته:** ئەرێ تۆ بەو خەڵکەت گوتووە کە لە جیاتی خوای تاك و تەنیا خۆت و دایکت بکەن دوو خودا؟!.

یانی ئایە تۆ وتووتە بە ئادەمیزاد لە باتی (تەوحید) و یەکتاپەرستی یەوە ببنە (موشریك) و هاوبەش پەیداکەر بۆ خوداو ئەوجا لەتەك خودادا خودایەکی تر یان چەند خوایەك درووست بکەن و ئەنجامی بدەن، هەندێ لە (موفەسیرەکان) ئەفەرموون خوای پەروەردگار بۆیە ئاوهای فەرمووە تاکو ئەو کەسانە بە درۆزن بێنێتە دەرەوە کە عیساو مەریەمی دایکی بەخوا ئەزانن (العیاذ بالله) ﴿ قَالَ سُبْحَٰنَكَ مَا يَكُونُ لِيٓ أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ

---

(١) موفەسیرەکان ئەڵێن: لێرەدا خوا پرسیار لە عیسا (عليه السلام) ئەکات نەك بۆ ئەوەی خوا خۆی نەزانێ بەڵکو خۆی ئاگادارەو ئەزانێ ئەیەوێ خەڵکەکە ئاگادار بکاتەوەو پێی بزانن.

(٢) جا ئەو بانگکردنەی حەزرەتی عیسا لەلای خوای گەورە زانایان جیاوازن بۆ کاتی ئەو بانگ کردنە ، هەندێ لە (موفەسیرەکان) ئەڵێن ئەمە ڕۆژی دواییدا دەبێ هەندێکی تر ئەڵێن بەلایانەوە وایە لەوکاتەدا بووە خوا کە حەزرەتی عیسا بەرز کردۆتەوە بۆ ئاسمان لە دەستی (کافرەکان) ڕزگاری کردووەو ئینجا ئەو کاتە پێی فەرموو.

لِي بِحَقٍّ ﴾ أي أنزهكَ عمّا لا يليق بك يا رب فَما ينبغي لي أنْ أقُولَ قَولاً لا يحقّ لي أنْ أقُولَهُ) ، **واته:** حەزرەتی عیسا ووتی پاك و خاوێنی بۆ تۆیە لەوەی جگە لەتۆ خوای تر هەبێ (ئەوەی دراوەتە پاڵ من بوختان و درۆیە) یان نابێ و ناگونجێ بۆمن شتێ بڵێم کە بەهیچ ڕەنگێ هەق نەبێ بۆمن، واتە هەرگیز بۆمن ناشێ شتێکی ناڕاست و نەشیاوی وا بەرامبەر بەتۆ بڵێم ﴿إِن كُنتُ قُلْتُهُۥ فَقَدْ عَلِمْتَهُۥ ﴾ أي إنْ كان ذَلكَ صدر مِني فإنّك لا يَخْفَى عَلَيْكمَ شيءٌ وأنتّ العَالِمُ بأنّي لَمْ أقُلْهُ) **واته:** ئەگەر ئەو قسەیەم بەو خەڵکە گوتبێ ئەوە خۆت ئەیزانی، چونکە بەڕاستی خۆت ئەیزانی کە نەموتووە، وە ئەگەر ووتبێتم خۆت زانیوتە، ﴿تَعْلَمُ مَا فِى نَفْسِى وَلَآ أَعْلَمُ مَا فِى نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنتَ عَلَّٰمُ ٱلْغُيُوبِ ﴿١١٦﴾ ﴾ أي فأنت سُبْحَانَكَ تعلمُ ما أخفيه في نفسي ولا أعلم ما تخفيه من معلوماتك وأنت ياربّ العالم بالخفايا والنوايا وعلمك مُحيط بِكلّ شيءٍ)، **واتە:** ئەوەی لە دەروونی مندایە تۆ پێی ئەزانی بەڵام من دەبارەی ئەوەی لە (نەفس) و زاتی تۆدایە شتێکی ئەوتۆ نازانم و شاراوەتەوەو دیارنیە هەر خۆت ئەیزانی و لای خۆتە، واتە بەڕاستی هەر زاتی تۆ تەواو زاناو بە ئاگایە بەهەموو نهێنی و شاراوەو پەنهانەکان).

ئەوجا خوای مەزن قسەی حەزرەتی عیسامان (عليه السلام) بۆ ئەگێڕێتەوە کە چی بە قەومەکەی گوتووە، هەروەها فەرمانی بەچی پێ کردوون ئینجا ئەو (حەقیقەت) و ڕاستیەی ڕائەگەیەنێ و ئاشکرای ئەکات، هەروەکو ئەفەرمووێ: ﴿ مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَآ أَمَرْتَنِى بِهِۦٓ ﴾ **واتە:** چیت فەرمان پێکردووم منیش هەر ئەوەم پێ گوتوون و پێیان بڵێم ﴿أَنِ

﴿ ٱعۡبُدُواْ ٱللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمۡۚ ﴾ واته: پێم ووتوون تەنها خودا بپەرستن ئەو خودایەی پەروەردگاری منیش و ئێوەشە، ئەوجا حەزرەتی عیسا (سەلامی خوای لێبێت) خۆی بێ بەش ئەكات لەهەر خراپەو تاوانێك كە لە پاش دەرچوونی خۆی ئەوان كردبێتیان ئیجا خوای مەزن لەسەر زوبانی ئەودا ئەگێڕێتەوە و ئەفەرمووێ: ﴿ وَكُنتُ عَلَيۡهِمۡ شَهِيدٗا مَّا دُمۡتُ فِيهِمۡۖ ﴾ أي كُنْتُ شَاهداً عَلَى أعْمَالِهم حِينَ كُنتُ بَيْنَ أظْهُرِهمْ) واته: هەتا خۆم لەناویان ئەژیام و بەسەریانەوە چاودێرو ئاگادار بووم بەپێی فەرمانەكانی خوا ڕێنموێنیم كردوون ﴿ فَلَمَّا تَوَفَّيۡتَنِي كُنتَ أَنتَ ٱلرَّقِيبَ عَلَيۡهِمۡۚ ﴾ أي فَلَّما قَبَضتَني إليْكَ بالرَّفعِ إلى السَّماءِ كُنْتَ يا الله الحفيظَ لأعْمَالِهمْ والشاهِد عَلَى أفْعَالِهم) واته: كاتێ كە تۆ منت وەرگرت و بەرزت كردمەوە بۆ ئاسمان هەرتۆ چاودێرو ئاگادار بوویت بەخۆیان و بەسەرهاتیان بە بیرو باوەڕو هەڵسوكەوتیان ﴿ وَأَنتَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ شَهِيدٌ ١١٧ ﴾ أي وَأنت المطّلع عَلَى كُلّ شيءٍ لا يَخفى عَلَيْكَ شيءٌ) چونكە بێگومان زاتی تۆ (شایەتە) بەسەر هەموو شتێكەوە ، واته: تۆ ئاگاداری بەسەر هەموو شتێكەوە هیچ شتێكت لێ بزر نابێ، ﴿ إِن تُعَذِّبۡهُمۡ فَإِنَّهُمۡ عِبَادُكَۖ ﴾ (أي إن تُعذبهم فإنهم عبيدك وَ قد استحقوا ذلكَ حيث عبدوُا غيرك) واته ئەگەر تۆ سزایان بدەیت ئەوە بێگومان بەندەی خۆتن كەسیش بۆی نییە هیچ ئاخاوتنێك بكات و هیچ بڵێت ﴿ وَإِن تَغۡفِرۡ لَهُمۡ فَإِنَّكَ أَنتَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ ١١٨ ﴾(وإن تغفرْ لمن تاب منهم فإنّك أنت

القويُّ القادرُ تَفْعَلْ ماتشاءُ ولا إعتراض عَلَيْكَ في فعْلكَ وأنت الحكيم الذي لايَفْعَلْ إلاّ مافيه حِكمةٌ ومصلحةٌ) **واته:** ئەگەر لێشیان ببوریت ئەوە خۆت چاکتر دەزانی چونکە خاوەنی لوتف و کەرەمی خۆتی، هەروەها خۆشت دەسەلاّتدارو کار جوانی[1]. چونکە بێگومان کەس ناتوانێت بڵێ بۆ وات کرد هەروەها تەواو دانایت لەهەموو روویەکەوە ئیش و کارت پڕە لە(حیکمەت)و مەسڵەحەتی بەشەریەت.

(جا بێگومان هەر ڕاستیه بەکەلکی ئینسان دێت)

کاتێ کە حەزرەتی عیسا (سەلامی خوای لێبێت) ڕۆنی کردەوە ئەو کارە پوچەی گاورەکانی لەسەری بوون لە (شەریك) و هاوبەش دانان بۆ خوای گەورە ئەفەرمووێ: ﴿ قَالَ ٱللَّهُ هَٰذَا يَوۡمُ يَنفَعُ ٱلصَّٰدِقِينَ صِدۡقُهُمۡۚ ﴾ أي يَوْمُ القيامةِ بَنفعُ الصّادقينَ في الدّنيا صِدْقهُم لأنّه يَومُ الجزاء) **واته:** خوا ئەفەرمووێ ئەوە ئەم ڕۆژەیە[2] کە ئەوانەی ڕاستگۆ بوون کردەوەی چاکیان کردو بە فەرمانی خوای گەورە هەڵسان بە کەڵکیان دێ و سوودی لێ وەردەگرن، **واته:** ئەمە ڕۆژێکە کە ئەوانەی لە جیهاندا ڕاستیان کردوو هەر بە ڕاستی لە جیهان دەرچوون، بەڕاستی ئەوانە بەهرەمەند ئەبن بەڕاست کردنەکەی جیهانیان ئەگەن بە پاداشت و بەروبومی سەرەنجامی ڕاستی یەکەیان ئەوجا لە پاشان خوای گەورە دەست نیشانی ئەکات بەوەی کە ئەفەرمووێ: ﴿ لَهُمۡ جَنَّٰتٞ تَجۡرِي مِن

---

(١) وە لە فەرمودەیەکی (صحیح) دا هاتووە کە پێغەمبەر (ﷺ) شەوێك هەتا بەیانی هەر ئەم ئایەتەی دەوتووە، واتە دووبارەی ئەکردەوە.

(٢) مەبەست ڕۆژی (قیامەتە)، چونکە بێگومان ڕۆژ (قیامەت) هەموو شتێك دێتە بەرچاو و گۆڕێ لە چاکەو خراپەدا.

تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدًاۚ ﴾ أي لهم جنات تجري مِنْ تحت غرفها وأشجارها الأنهار ماكثين فيها لايخرجونَ مِنها أبداً)، **واته:** بۆ ئەو ڕاست گۆیانە هەیە چەندین بەهەشت ئەچێ بەژێر درەختەکانیەوە چەندین ڕووباری ئاوی زولاڵی شیرین و بەتام بەردەوامن هەتا هەتایە تیایاندا دەمینێنەوە، ﴿ رَّضِيَ ٱللَّهُ عَنۡهُمۡ وَرَضُواْ عَنۡهُۚ ذَٰلِكَ ٱلۡفَوۡزُ ٱلۡعَظِيمُ ﴿١١٩﴾ ﴾ أي نالُوا رضوان الله لِصدْقهم ورَضوا عن اللهِ فيما أثابهم وَجازاهم ذلك هو الظفر والفوز الكبير بجنات النعيم)، **واته:** بەڕاستی خوا لێیان ڕازی یەو ئەوانیش لە خوا ڕازین چونکە ڕەزامەندی خودا لە هەموو شتێك گەورترە، ئا ئەمەیە سەرفرازی و بەختیاری گەورە چونکە بێ گومان هەر ئەمەش سەرکەوتن و سەرفررازی و پایەکی زۆر گەورەیە.

(ئاگاداریەکی گرنگ)

جا بێگومان لە کۆتایی باسەکە و سورەتەکەدا ئایەتێك ئەهێنێ کە زۆر ڕێك و پێکە لەگەڵ هەموو باس و مەبەستەکانی سورەتەکەدا بەتایبەتی خوای مەزن شتێك دێنێتەوە پێشەوە کە زۆر گونجاوە لەگەڵ ئیدعاو درۆو دەلەسەی (مەسیحی یەکان) کە ئەویش بە خودا زانینی عیسایە (العیاذ بالله) بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ بەرپەرچی پروپاگەندەو ئیدیعایەکەیان بداتەوە ئەوجا لە کۆتایی سورەتەکەدا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ لِلَّهِ مُلۡكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَمَا فِيهِنَّۚ ﴾ **واته:** ئەوەی لە ئاسمان و زەویدا هەمووی (مولکی) خوایە کەسی لەگەڵ بەشدرا نییەو واتە هەموو شتێك هەر ئەو درووستی کردووە بۆیە نە پێویستی بە ژن

هەیە نە منداڵ نە (عیساش) خوایەو نە کوڕی خوایە[1] قالَ العلامة القُرطبي في تفسيره[2] يَقُول ما نصّهُ (جَاءَ هذا عَقب ما جرى من دعوى النصّارى في عيسى (عليه السلام) أنّه إلهٌ أوْ إبنُ إلهٍ، فاخبر سبحانه وتعالى (أنّ مُلْك السّموات والأرض) لَهُ دون عيسى ودونَ سَائِر المَخْلُوقينَ، ﴿ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴾ واتە: بەڕاستی خوای گەورە دەسەڵات و توانای بەسەر هەموو شتێکا هەیە چونکە هەر شتێکی خودا دەسەڵاتی بەسەردا هەبێ ئەوە دروستکراوی ئەوەو بە ویست و (ئیرادەی) ئەو هاتووتەدی.

(سەرنجێکی گرنگ)

عَنْ عبدالله بن عَمْرو (رضي الله عنه) قَالَ أنّ النّبي (صلى الله عليه وسلم) تَلاَ قَول الله عَزّ وجل في إبـــراهيم ﴿ رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ فَمَن تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾ وقول عيسى ﴿ إِن تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِن تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴾ فرفَعَ يَدَيْهِ وقَالَ (أللهُمّ أُمَتي أُمّتي وَبكى فقال الله تعالى يا جبريلُ أذْهَبْ إلى مُحمّدٍ (صلى الله عليه وسلم) وَرَبُّكَ أعْلَم، فأسأله مَا يبكيكَ؟ فأتاهُ جبريل (عليه السلام) فسأله فأخبرهُ رَسُول الله (صلى الله عليه وسلم) بما قالَ

---

(١) جا بێگومان هیچ کەسێك وەکو خودا نیە، نە عیساو نە غەیری عیسا ئەو هەمووی دروستکردووەو خاوەنی هەموویەتی، وە هەر خوای گەورەش بەسەر هەموو شتێکدا خاوەن دەسەڵات و بەتوانایە هەروەها جێی سەرنجە لەم چەند ئایەتدا خودا چوار جار ناوی حەزرەتی (عیسای کوڕی مەریەم) ی هێناوە تا بەجوانی هەڵەو گومڕایی دیانەکان دەربکەوێت کە دەڵێن (عیسا) کوڕی خوایە (العياذ بالله) بڕوانە/ تەفسیری گوڵشەن/ لە نووسینی/ مامۆستا (نظام الدين عبدالحميد)، لەگەڵ دەستکاری، بەرگی/١، لاپەڕە/٢٨٨.

٢) بڕوانە تەفسیری قرطبي، بەرگی/٤، لاپەڕە/٢٥٩.

وَهـو أعلـمْ فقـال الله يـا جِبْريـلُ أذْهَـبْ فَقُـلْ لَـهُ إنّـا سنرضـيكَ فِي أُمَتِـكَ وَلانَـسُوءكَ)[1]، **واتــه:** ڕیوایـەت کـراوه لـه عەبـدوڵڵای کـوڕی عـەمرەوه (ڕەزای خوای لێبێت) ئەڵێ ئەوەی ڕاستی بێت کە پێغەمبـەر (ﷺ) ئـەم فەرمودەی حەزرەتی ئیبراهیمی (سەلامی خـوای لێبێـت) خوێنـدەوه کـه خـوای گـەورە فەرموویـەتی (واتــه پـەروەردگارم ئـەو بـت و سـەنەمانە خەڵکی زۆریان لە ڕێ لاداو ترازاند ئینجا هەر کەسێك شوێنی مـن بکـەوێ ئەوە لەمنەو هەر کەسێکیش لـێم یـاخی بـووبێ بـێ فـەرمانی کـردم، وە ئـەوە تـۆش لێبـوردەی و دلۆڤـانی وە ئـەم فـەرموودەی (عیـساش) کـە ئەفەرمووێ (ئەگەر عەزابیان ئـەدەی ئـەوا بەنـدەی خـۆتن و ئـەتوانێ بـە ئارەزووی خۆت لەگەڵیان بجولێیتەوەو سزایان بدەیت ئەوە تـەنها خـۆتی بەدەسەڵات و کارجوانە هەروەها هەموو شـتێ لـە جێگـای شـیاوی خۆیـا دائـەنێ لـە سـزادان و لـێ خـۆش بـوون، ئـەوجا لـەپاش ئـەم دوو ئایەتـە حەزرەت (ﷺ) دەستی پـیرۆزی بـەرز کـردەوەو فـەرمووی (ئـەی خودایـە ئومەتەکەم، ئەی خودایە ئومەتەکەم، ئەی خودایـە ئومەتەکـەم) و ئینجـا دەسـتی کـرد بـە گریـان و جـا خـوای گـەورە لـە پاشـان فـەرمووی ئـەی (جوبرەئیـل) بـچۆ بـۆلای محمـد و (ﷺ) پێـی بفـەرموو رابگەینـەو، واتـە پەروەردگاری هـەموو خـەڵکی باشـتر دەزانـێ ئـەوجا لێـی بپرسـە بۆچـی دەگریێت؟ جا حەزرەتی (جوبرەئیل) هات بۆلای (سەلامی خوای لێبێـت) و لێـی پرسـی پێغەمبـەریش (ﷺ) فـەرمووی لـە (خـەمی ئومەتەکـەم کـە ئەوەی گوت بۆی بـاس کـرد ئینجـا خـوای گـەورە فـەرمووی بـچۆ بـۆلای (محمد) و پێی ڕابگەیەنە و پێی بڵێ لەمەودوا بەکەیفی ئەو ڕازی دەکـەین

---

(١) رواه الامام مسلم في صحيحه، بەرگی/١، لاپەڕە/١٩٣.

لەبارەی (ئومەتەكەیەوە)، بەهیچ شێوەیەك دڵگرانی ناكەین).

(**پاشكۆ**)

قَالَ إبن وَهب سَمعتُ (حُيَيّ بن عبدالله) يحدّث عَنْ أبي (عبدالرحمن الحُبْليّ) عَنْ عبدالله بن عَمْرو قالَ (آخر سورةٍ أُنْزِلَتْ سورة المائدة[1]، **واته:** ئیبن و وەهەب دەڵێ گوێم لە (حویەی كوڕی عەبدوڵلا) بوو دەی گێڕایەوە لە ئەبی عەبدولرەحمانی حەبلییەوە لە عەبدوڵڵای كوڕی عەمرەوە (ڕەزای خوای لێبێت) كە فەرموویەتی (دوا سورەت كە دابەزویوە سورەتی مائیدەیە).

ڕەحمەت لەو كەسەی گوتوویەتی:

(سورەی مائیدە سفرەی ڕەحمەتە * خوانێكی گەورەی بەبێ زەحمەتە)

(پڕ سەر لە میوەی پڕ لە نیعمەتە * چی موسڵمانە لەوێ دەعوەتە)

لە كۆتایی دا دەڵێم (حەمدو) شوكرانەی خوای مەزن ئەكەم كە یارمەتی دام بۆ تەواو كردنی سورەتی (مائیدە) لە ڕێكەوتی ساڵی/ ٢٠١٦ /ی زاینی/ بەرامبەر/ ١٤٣٨ ی/ كۆچی/ لە بەرواری/ ٤/٤/٢٠١٦ /زاینی/ لەسەر دەستی/ ئەو گوناح بارە/ كۆتایی پێ هات و/ وە لە دوا خاتیمەی/ كۆتاییدا ئەڵێم/ ئەپاڕێمەوە لە خوای پەروەردگار و بەبەزەیی و داوا ئەكەم و ئەڵێم (وأنا الخادمُ لِلقرآن الكريم وتفسيره العظيم، عبدالرحمن ملا طه عبدالعزيز الدزەیی الهُرمزياري الكردي، غفر الله لَهُ

---

(١) بڕوانە، (تفسير القرآن العظيم) لە دانانی پێشەوا (الحافظ ابن كثير الدمشقي)، تحقيق/ عبدالرزاق المهدي/ بەرگی/٢، لاپەڕە/٥٩٦.

ولوالديـه ولـسائرِ المُـسلمين والمُـسلمات وآخـرُ دَعْوانـا أنِ الحَمـدُ للهِ رَبِّ العَالمين).

وه هەروەها ئەپاڕێمەوه لەبەر خـوای مـەزن و گـەورەو/ ئـەڵێم خوایـه گیان/ له گوناهی خۆم و دایکم و باوکم خۆش ببەو ، وه له تاقه برایەکەم (مەلا عبدالله الغزالی وفقه الله المَلِكُ العـالي) ئـەوه فـەرمووده‌ی مامۆسـتا عەبدولکەریمی مودەرسه (ڕەحمـەتی خـوای لێبێـت) وه هـەروەها گـشت خـزم و کـەس و خـۆیش و دۆسـت و بـرادەرانم و، بـاقی ئـەو زانایانـەی (خزمەتی ئاینی پیرۆزیان کردووەو) وه به تایبەتی ئەوانه کەوا ووتەیـەکم لەلا خوێندوەو، یا بیستووه، یا لێیان فێره قسەیەکی بەسوودو، بەکەڵك، بووینەو، یان ئەو کەسانەی که ئەو تەفسیرەیان پەسـەند کـردووەو، یـان یارمەتیان داوەو بۆ چاپکردنی، یـان ئەوانـەی لـه دوایـی پـاك نووسـینی (تعـضید) و (تـەنـضیدیان) کـردووەو یـا (تەصـوير) و (تەصـمیمیان) کردووەو، ئەگەر بەبڕێ (پارەش) بـێ یـا خێرخـوازی بێـت خـوا (ئـەجرو) پاداشـتیان بداتــەوه یـا ئـەوەی چـاپی ئـەکا و (مەسـرەفی) بکێـشێ و یارمەتی ئـەداو، یـا کارمەنـدەو بەچـاپی ئەگەیـەنێ وه لـه دواییشدا ئـەو بەڕێزانەی که (مـوطـالەعـە)ی ئەکـەن و ئەیخوێننـەوه، هـەروەها سـوودو کەڵکی لێ

وەرئەگرن[1]، عەمەل و کاری پێ ئەکەن و لە دوایی خوێندنەوەی (دوعای) خێرمان بۆ ئەکەن و ئەگەر کەم و کورپیەکیان بەدی کرد بە خێری خۆیان چاکی ئەکەنەوەو چاوپۆشی لێ ئەکەن و هەروەکو شاعیرێك لەم بارەیەوە ئەڵێ : ئەفەرمووێت:

لەکۆتاییدا ئەڵێم:

(أموت ويبقى كلّما كتبتهُ * فياليت مَنْ يقرأ كتابي داعيا)

(لَعلَ إلهي يَعْفو عَنّي بفضله * وَيغفر زلاّتي وَسُوءَ فعاليا)

(سُبحان رَبّكَ رَبّ العِزّةِ عَمّا يصفون، وَسَلامٌ عَلَى المُرسلين وَالْحَمدُ للهِ رَبّ العالمين).

---

(١) چونکە بێگومان (ئەوە) تەفسیری قورئانە و (کەلام) و ووتەی خودای مەزنەو هێندە پیرۆزە جاری وا بووە کە ئایەتەك دابەزیوەو حەزرەتی جوبرەئیل (عليه السلام) بۆ پێغەمبەری (ﷺ) خۆشەویستی هێناوەو بە فەرمانی خودا (٧٠) هەزار فریشتە لەگەڵی دابەزیوە، ئەوە نەوەکو (گۆڤارو جەریدەیەکە) کە بیخوێنێتەوە و فرێی بدەیە کون و قوژبنێك یان خوانە خواستە بن پێیان و هیچ نرخێکی بۆ دابنێ و جا بێگومان ئەوە(قورئانەو تەفسیری قورئانە) و پێویستە زۆر رێزو ئیحترامی بۆ دابنێی، و هەروەها لەسەرچاوی خۆمانی دابنێین و ئیتر (ئەجر) و پاداشتی خوای گەورەش مسۆگەرە بۆ ئەم جۆرە کەسانەیە.

هەندێ لەو تەفسیرانەی کە لەکۆنو تازەدا سوودیان لێ وەرگیراوە

خوێنەوارە ئازیزەکانم بەر لەوەی دەست بەنووسینی سەرچاوە گرنگەکان بکەین کەراڤەی قورئانمان لێ وەرگرتوون ئەو فەرموودەیەی پێشەوا (سیووتی) دەخەینە بەرچاو لەکتێبی (الإتقاندا)[1] باسی کردووە و ئەڵێت (إشتهرَ بالتفسيرِ من الصّحابةِ عَشرةٌ وهم (الخلفاء الأربعة) سيّدنا (ابوبكر الصدّيق وعمر بن الخطّاب/ وعثمان بن عفّان/ وعلي بن أبي طاليب (رِضْوانُ اللهِ عَلَيْهِمْ أجمعين). وإبنُ مسعودٍ/ وأبن عبّاسٍ وأبيٍّ بنِ كعبٍ وَزيد بن ثابت وأبو موسى الأشعريٍّ وَعبدالله بن الزُّبير[2] واتە ئەوانەی ناودار و (مەشهورن) لەهەوالانی پێغەمبەر (د.خ) کەزۆر ئاگاداری تەفسیر و واتاکانی قورئان بوونە ئەم چوار جێ نشینە بەرێزانن و کە (دە) کەس بوونە و حەزرەتی (ئەبوبەکر سدیق) و عومەری کوڕی خەتاب و عوسمانی کوڕی عەففان و عەلی کوڕی ئەبی تالیب و ئیبن عەبباس و ئیبن مەسعوود و ئوبەی کوڕی کەعب و زەیدی کوڕی سابت و ئەبو مووسای ئەشعەری و عەبدوڵلای کوڕی زوبەیر بوونە و بەڵام پێشەوای (سیووتی) ئەفەرموێ: لەدوایی هەوالانی پێغەمبەر (د.خ) کەچینی پاش ئەوان هاتوونە و یانی (تابیعیەکان) وەکو (موجاهیدی کوڕی

---

(١) بروانە پەرتوکی (الاتقان- في علوم القرآن) لەنووسینی (الحافظ جلال الدين عبدالرحمن السيوطي) لاپەرە/ ١٨٨.

(٢) جگە لەمانەی پێشەوەش لەیار و یاوەران (موففسیری- قورئان) بوونە و وەکو (ئەبو هورەیرە و/ ئەنەسی کوڕی مالیك و عەبدوڵلای کوڕی عومەر و جابیری کوڕی عەبدوڵلا و...هتد.

جوبه‌یر و[1] عه‌تای کوڕی ره‌باح و[2] شێخ حه‌سه‌نی به‌صری[3] سه‌عیدی کوڕی جوبه‌یر و[4] هه‌روه‌ها سه‌عیدی کوڕی موسه‌یب و عیکره‌مه‌ی به‌نده‌ی ئیبن و عه‌بباس و[5] هه‌روه‌ها (ئه‌بولعالیه‌) و ره‌بیعی کوڕی ئه‌نه‌س و قه‌تاده‌ و زه‌حاکی کوڕی موزاحیم و هه‌روه‌ها (روفه‌یعی کوڕی مه‌هران) و (موحه‌ممه‌دی کوڕی که‌عب) و زه‌یدی کوڕی ئه‌سڵه‌م و عه‌بدولره‌حمانی کوڕی زه‌ید و (ئه‌بوو مالیك) و وه‌هه‌روه‌ها چینی دوایی ئه‌وانیش وه‌کو سفیانی کوڕی (عویه‌ینه‌) و (وه‌کیعی کوڕی جه‌ڕراح) و شوعبه‌ی کوڕی حوجاج و (یه‌زیدی کوڕی هاروون) و عه‌بدوالرزاق و (إسحاق)ی کوڕی راهۆیه‌ و (إبن) و ئه‌بی شه‌یبه‌ و هه‌روه‌ها به‌ده‌یان زانا و (تابیعی) تریش (ره‌حمه‌تی خوایان لێ بێت).

---

(١) مجاهید کوڕی جه‌بر (خوا لێ رازی بێت) کونیه‌ی (أبو الحجاج) بووه‌ و له‌قه‌بی (المكي المخزومي) بووه‌ و ئه‌م زاته‌ کۆچی دوایی کردووه‌ له‌کاتی (سه‌جده‌) دا و له‌مککه‌ له‌ساڵی ١٠٢ك، زانایه‌کی زۆر به‌هیمه‌ت بووه‌.

(٢) عه‌تایی کوڕی ئه‌بی ره‌باح له‌ (تابیعینی) بووه‌ و له‌ساڵی ١١٤ کۆچی کردووه‌ و (خوا لێ رازی بێت)، به‌زۆر زانایان زانستیان لێ وه‌رگرتووه‌.

(٣) شێخ حه‌سه‌نی (به‌صری) یه‌کێك بووه‌ له‌ (تابیعین) به‌خزمه‌ت ٧٠ ئه‌صحابه‌ی پێغه‌مبه‌ر (د.خ) گه‌یشتووه‌ جا کۆچی دووه‌ له‌ساڵی ١١٠ك، وه‌ته‌فسیره‌که‌ی له‌کتێب خانه‌ی ئێمه‌دا (مه‌وجووده‌).

(٤) سه‌عیدی کوڕی (جوبه‌یر) که‌له‌ساڵی ٩٥ی کۆچی به‌ده‌ستی (حه‌جاج) شه‌هید کراوه‌ (ره‌حمه‌تی خوای لێ بێت).

(٥) چونکه‌ بێگومان ئه‌م زاته‌ ناودار بووه‌ به‌ (حبر الأمة) یان به‌ته‌رجه‌مان (القرآن) هه‌روه‌کو حه‌زره‌ت (د.خ) پێی فه‌رمووه‌: (نِعمَ ترجُمانُ القرآنِ أنتَ) وه‌هه‌روه‌ها (دوعای) بۆ کردووه‌ و فه‌رموویه‌تی پێی: (اللّهُم فَقِّهـهُ في الدّين وعلّمهُ التأويلَ) أي التفسير رواه أحمد.

ئەوانەی لەدوای ئەصحابەکانی پێغەمبەر و (د.خ) تابیعیەکان هاتن ئەمانە بوون کەتەفسیریان نووسی و (راڤەیان) کرد ئەمەش سەرچاوە گرنگەکانیانن و کەلەخوارەوەن، بەڵام هەندێ لەزانایانی (تەفسیر) تەفسیرەکانیان کردووە بە (دوو بەشەوە):

یەکەم (تەفسیر بەئەسەر) وەکو ئەم بەرێزانەن:

١- تەفسیری (ئیبن) و عەبباس[1] .

٢- تەفسیری (موجاهید) کەزۆربەی لەئیبن و عەبباسی وەرگرتووە (تەفسیرەکەی) دوو جزئی مەزن و گەورەیە چەند جار چاپکراوە.

٣- تەفسیری (عبدالرزاق) مەشهوور بە ئەبوبەکری یەمانی بووە و هەروەها بە (صەنعانیش) ناوی دەرکردووە لەساڵی ٢١١ی کۆچی وەفاتی کردووە (رەحمەتی خوای لێ بێت).

٤- ئیبن و جەریری (الطبري) تەفسیرەکەی بەناوی (جامع البيان عن تأويل آي القرآن)دا و[2] ئەم زاتە مەشهور و ناودارە بە (شيخ المفسرين) ئیمامی سیووتی لەبارەیەوە ئەڵێ (وكتابُ أجل التفاسر وأعظمها) ئەم زاتە لەساڵی (٣١٠) کۆچی وەفاتی کردووە و (رەزا و رەحمەتی خوای لێ بێت).

---

(١) هەروەکو لەپێشەوە ئاماژەمان بۆ کرد کە (عبدالله)ی کوڕی ئیمام عەبباس بەگەورەترین زانای تەفسیری (قورئان) دادەنرێ لە (ئەسحابەکانی) پێغەمبەر (د.خ) چونکە زۆربەی پاشینان واتە (تابیعین) تەفسیریان لەو زاتە وەرگرتووە و بیستووە.

(٢) تەفسیری پێشەوا تەبەری پێك هاتووە لە (١٥) بەرگی گەورە بەدەیان جار چاپکراوە و لێکۆڵینەوەی لەگەڵ کراوە.

٥- ئەبی لەیسی (السّمر قندی) تەفسیرەکەی بەناوی (بحر العلوم)ە ئەم زاتە لەساڵی ٣٧٥ کۆچی دوایی کردووە.

٦- تەفسیر (إبن أبی زمینین) لەتەفسیری (یەحیای) کوڕی سەلاّمی وەرگرتووە و لەساڵی ١٩٩ك وەفاتی کردووە.

٧- تەفسیری (الهدایة إلی بلوغ النهایة) لەنووسینی ئەبی (محمد المکی) کوڕی ئەبی (تالّیبی- قەیسی) ئەم زاتە لەساڵی ٤٣٧ وەفاتی کردووە و تەفسیرەکەی پێك هاتووە لە ١٣ بەرگی گەورە لەکوتبخانەی ئێمەدا (مەوجوودە)و سوپاس بۆ خودای مەزن.

٨- تەفسیری (ئەبی ئیسحاق ناودار و (مەشهوور) بە (الکشف والبیان في تفسیر القرآن[1] ئەم تەفسیرە (مەشهوورە) بەتەفسیری (الثعلبی) لەدانانی پێشەوا (ئەحمەدی کوڕی محەممەدی کوڕی ئیبراهیمی سەعلّەبی/ ئەم زاتە لەساڵی ٤٢٧ کۆچی وەفاتی کردووە (رەحمەتی خوای لێ بێت).

٩- البحر المحیط والنهر الماد- وهما (لأبي حیّان التوحیدي) ئێستا کەچاپکراوەو کراوەتەوە (٢٠) بەرگ.

١٠- تەفسیری (السمعانی) لەنووسینی (ئەبی موزەفەر) مەنصوری کوڕی (عبدالجباری التیمی) مەشهور بە (المزووری) جا ئەم زاتە لەساڵی ٤٨٩ هیجری واتە کۆچی وەفاتی کردووە.

---

(١) تەفسیر (الکشف والبیان في تفسیر القرآن) لەکتێبخانەی ئێمەدا (مەوجوودە) و هەیەو تەفسیرەش پێکهاتووە لەشەش بەرگی گەورە و بەلاّم بەم دواییدا (چاپکراوە) لێکۆڵینەوەی لەگەڵ کراوە و بووەتە ٣٨ بەرگی گەورە و مەزن.

دووەم (تەبەقە) و چینی دوایی (تابعین) کەتەفسیریان داناوە و ئەمانەن

١- تەفسیری ئیبن عویەیینە.

٢- تەفسیری ئەبی حاتم.

٣- تەفسیر العز بن عبدالسلام.

٤- تەفسیر إبن عرەبی.

٥- تەفسیر إبن ماجە.

٦- تەفسیر الحاکم.

٧- ئیبن و مەردەوەیە.

٨- تەفسیر (ئەبوو الشیخ بن حیّان).

٩- تەفسیر (إبن المنذر).

١٠- تەفسیر (ئیبن و عطیة)ی ئەندەلوسی[1].

١١- تەفسیر (ئیبن ئەبی شەیبە).

١٢- تەفسیر (البغوی المُسمی (معالم التنزیل) للامام أبی محمد الحسین بن مسعودُ الفراء البغوي).

١٣- تفسیر القرآن العظیم (تفسیر إبن کثیر)، ئەمەیش تەفسیرێکی زۆر مشهوورو ناوداره.

١٤- الدُرّ المنپور- فی التفسیر المأثور- لجلال الدین عبدالرحمن السیوطي.

١٥- زاد المسیر فی علم التفسیر- للحافظ أبی الفرج عبدالرحمن بن علی إبن الجوزی.

١٦- فتح القدیر الجامع بین فنی الروایة والدرایة من علم التفسیر لەدانانی (محمد بن علی بن محمد الشوکانی).

---

(١) پێشەوا (قورطبي) بەزۆری لەتەفسیرەکەیدا لە (ئیبن و عطیە)ی وەرگرتووە.

باسێك لەناوی ئەو تەفسیرانەی كەوا (عیلمینە) یان (نحوینە) یا (بەلاغینە) یا (منطقینە)

١٧- الكشاف عن حقائق التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل للعلامة (جار الله محمود عمر الزمخشري).

١٨- تفسير البيضاوي المسمى (أنوار التنزيل وأسرار التأويل) للعلامة (القاضي البيضاوي).

١٩- تفسير الجلالين/ الجلال المحلّي والجلال السيوطي.

٢٠- تفسير الامام النسفي مدارك التنزيل وحقائق التأويل- للعلامة النسفى.

٢١- التحرير والتنوير- للعلامة (محمد طاهر عاشور).

٢٢- التفسير الكبير- المسمى (مفاتيح الغيب) لەدانانی پێشەوا (فخرالدين الرازى).

٢٣- التفسير البسيط/ لەدانانی أبی الحسن علی بن أحمد بن محمد الواحدی[1].

٢٤- حاشية القنوي لەدانانی (عصام الدّين اسماعيل بن محمد) المتوفى (١١٩٥هـ) ئەم تەفسیرەش پێك هاتووە لە(٢٠) بەرگداو- دار الكتب العلمية، بەچاپی گەیاندوە.

٢٥- حاشية محي الدّين شيخ زادە/ على تفسير قاضي البيضاوي.

٢٦- إرشاد العقل السليم إلى مزايا الكتاب الكريم/ لأبي سعودی الكردی.

٢٧- حاشية الصاوی علي تفسير الجلالين/ للعلامة الصاوی بەلای زۆربەی زانایان تەفسیرێكی زۆرنایابە.

٢٨- تفسير المراغی/ لەدانانی الشيخ أحمد مصطفى المراغي.

---

(١) ئەم تەفسیرە (٢٤) بەرگە و تەفسیرێكی زۆر گرنگە.

٢٩- السراج المنير في الاعانة على معرفة بعض معاني كلام ربنا الحكيم الخبير/ للعلامة الخطيب الشربيني.

٣٠- (اللّباب في علوم الكتاب) للعلاّمة المفسر أبى حفص عمر بن على أبى عادل الدمشقى[١].

٣١- الأساس في التفسير للعلامة سعيد حوى.

٣٢- الفتوحات الإلهية بتوضيح تفسير الجلالين لدقائق الخفية/ للشيخ عمر العجلى الشافعى الشهير بالجمل.

٣٣- تفسير الخازن/ المسمى (لباب التأويل في معاني التنزيل للشيخ علاء الدين على إبراهيم البغدادى/ المعروف بالخازن).

٣٤- روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثانى/ للعلامة الألوسي البغدادي.

٣٥- تفسير (الحدائق الروح والريحان في روابي علوم القرآن) لەنووسینی (محمد امين بن عبدالله الأرمي الهرري الشافعى المكى)[٢].

٣٦- التسهيل لعلوم التنزيل العلامة أبي القاسم محمد بن أحمد بن جزي الكلي.

٣٧- تفسير أبن عرفة لأبي عبدالله بن محمد بن عرفة الورغمي.

---

(١) ئەم تەفسیرەش (اللباب) فى علوم الكيتاب) بەراستی تەفسیرێکی بە (فائیدەیە) و (٢٠) بەرگی تەواوەوزۆر تەفسیرێکی نایابەو مەرغووبە.

(٢) ئەم تەفسیرە پیرۆزە بەراستی تەفسیرە و نەك گەمەیە و زۆربەی (عیلمەکان) و فەننی تەفسیری تێدایە و زۆریش فرەوانە لەبارەی هەموو (عیلمەکانە)وەیە/ لەبارەی (قەبارەوە) سی و چوار بەرگە و (٣٤) بەچاپێکی جوان ڕازاوەتەوەو کە (دارالكتب العلمية).

ئەو تەفسیرانەی بەزۆری (فیقهینە) و یا شەریعتینە

٣٨- التفسير المنير في العقيدة والشّريعة والمنهج لە دانانی الأستاذ الدكتور وهبة الزحيلى.

٣٩- الوسيط في تفسير القرآن المجيد/ للعلامة الواحيدى النيسابوورى.

٤٠- أضواء البيان في إيضاح القرآن بالقرآن للعلامة محمد امين بن مختار الشنقيطي.

٤١- التفسير الكبير تفسير القرآن العظيم/ لەنووسینی الحافظ سليمان بن أحمد أيوب الطبراني.

٤٢- تفسير إبن برجان- المسمى (تنبيه الأفهام) لەدانانی عبدالسلام بن عبدالرحمن بن إبن برجان اللخمى الأشبيلى.

٤٣- من روائع التفسير (النكت والعيون) تأليف أبى الحسن على بن محمد الماوردى.

٤٤- تفسير الكبير لأبي حاتم الرازى.

٤٥- الجامع الأحكام القرآن الكريم (تفسير القرطبي) لأبي عبدالله محمد بن أحمد الأنصاري.

تەفسیرەکانی ئەهلی تەصەووف

٤٦- تفسير روح البيان للعلامة إسماعيل حقى البروسى.

٤٧- لطائف الإشارات تفسير صوفي للشيخ الأستاذ عبدالكريم القشيري.

٤٨- التفسير المظهري لە دانانی (القاضي محمد ثناء الله العثماني النقشبندي).

٤٩- حقائق القرآن/ للعلامة لأبي عبدالرحمن السُّلمي.

٥٠- تفسير الجيلانى- الغوث الرباني والامام الصمدني تأليف الشيخ عبدالقادر الجيلانى (قُدِّس سِرِّه).

٥١- تفسير البكري تأليف الشيخ الإسلام محمد بن عبدالرحمن البكرى.

٥٢- تفسير عرائيس البيان في حقائق القرآن/ لەنووسینی (محمد صدرالدين روزبهان بن أبى نصر البقلى).

٥٣- البحر المديد في تفسير القرآن المجيد للعلامة أبى العباس أحمد بن محمد المهدي إبن عجيبة الحسنى.

٥٤- تفسير القرآن العظيم للعلامة التستري.

٥٥- تفسير الملا على القاري المُسّمى أنوار القرآن والأسرار الفرقان/ تأليف نورالدين بن سلطان الهررى.

٥٦- تفسير المراح لبيد للنووي الجاوي.

(برێ لەتەفسیرە (عصريەكانى) ئەو سەردەمە)

٥٧- الجواهر في تفسير القرآن الكريم المشتمل على عجائب بدائع المكونات وغرائب الآيات الباهرات لەدانانی الأستاذ الحكيم جوهرى طنطاوي.

٥٨- تفسير القرآن الحكيم- الشهير المنار تأليف العلامة محمد رشيد رضا.

٥٩- مواهب الرحمن في تفسير القرآن/ تأليف الشيخ عبدالكريم محمد المدرس.

٦٠- تفسير النابلسي/ تدبر آيات الله في النفس والكون والحياة/ تأليف الدكتور (محمد راتب النابلسى).

٦١- التفسير الواضح/ للشيخ محمد محمود الحجازى.

٦٢- صفوة التفاسير/ له نووسینی محمد على الصابوني.

٦٣- التفسير الواضح الميسر/ نفس المؤلف.

٦٤- خواطر الإمام/ تأليف الشيخ محمد متولى الشعراوي.

٦٥- تفسير في ظلال القرآن لەدانانی شهيد سيد قطب.

٦٦- تفسير القاسمى المسمى (محاسن التأويل) لەنووسینی جمال الدین القاسمی.

٦٧- هەروەها(تەفسیری) شێخ (محمد عبده) مشهورو بە (مجدّدي - مصري)[1].

٦٨- أوضح المعاني في تهذيب تفسير روح المعاني ،تأليف الدكتور محسن عبدالحميد،(٥) بەرگ.

٦٩- تفسير الباليساني المعروف في احسن البيان) لەدانانی الشيخ محمد ابن الشيخ طه الباليساني)، (٧) بەرگ.

٧٠- (الكنزُ الثمين، في تفسير ابن عثمين) دانراوی العلامه محمد بن صالح (العثمين) (١٤) بەرگ.

ئەمەش ناوی هەندێ لەتەفسیرە کوردیەکان

١- تەفسیری نامی بۆ قورئانی پیرۆز/ لەدانانی مامۆستا مەلا عبدالكريمی مدەرس.

٢- تەفسیری ژیان لەنووسینی مامۆستا حسين الشيخ سعدی فیض الله.

٣- تەفسیری کوردی لەکەلامی خوداوەندی لەدانانی مەلا گەورە مەشهور بەمەلایی گەورەیی کۆیێ.

٤- تەفسیر شێخ محمدی خاڵ پێنج بەرگی چاپکراوە.

---

(١) سەرچاوەکان:

١- الأتقان في علوم القرآن/ لەدانانی جلال الدّین عبدالرحمن السيوطي.

٢- طبقات المفسيرين لداودي.

٣- التفسير والمفسيرون/ تأليف الدكتور محمد حسين الذهبي.

٤- بڕوانە (الأعلام- للزركلي) وەهەندێ سەرچاوەی تریش.

٥- تەفسیری قورئانی پیرۆز لەدانانی مامۆستا مەلا عوسمان عبدالعزیز هەڵەبجەیی.

٦- تەفسیری قورئانی پیرۆز بەزبانی کوردان لەنووسینی مامۆستا عبدالعزیز علاء الدین مستەفا کۆی.

٧- تەفسیری رەوشەن/ بورهان محمد امین.

٨- تەفسیری ڕامان لەمانا و مەبەستی قورئان/ لەنووسینی ئەحمەد کاکە مەحموود.

٩- تەفسیری گوڵشەن/ لەدانانی (نظام الدین عبدالحمید).

١٠- تەفسیری ڕەوان بۆ تێگەیشتنی قورئان لەنووسینی مەلا مەحمودی گەلاڵەیی.

١١- تەفسیری (إبن کثیر) بەکوردی لەنووسینی حاجی عبدالله بریسی.

١٢- تەفسیری دیار لەنووسین و ئامادەکردنی مامۆستا (عومەر ئەمین عەلی).

١٣- تەفسیری زەمنا کۆیی لەنووسینی مەلا سەعید زمناکۆیی.

١٤- تەفسیری تەوحیدی تەفسیری قورئان بەقورئان لەنووسینی مامۆستا عبدالقادر تەوحیدی.

١٥- تەفسیری ئاسان لەنووسینی مامۆستا برهام محمدامین.

١٦- تەفسیری قورئانی پیرۆز بەزمانی بادینی لەنووسینی مامۆستا مەلا حسین قابووسی شنگاری لێکۆڵینەوەو بەچاپگەیاندنی بەرێز شێخ جیهاد بارزانی.

١٧-تەفسیری قورئانی پیرۆز لەدانانی مام هەژار موکریانی.

١٨- تەفسیری (مفرەداتی - قورئان) لەنووسینی بەرێز (محمد صالح) بامۆکی .

ناوەرۆك

بابەت	لاپەڕە
تەواوكەری جزئی سێیەم	١٣
سورەتی (ئالی عیمران) مەدەنییەو (٢٠٠) ئایەتە (سورە آل عمران/ مدنیّة وآیاتها مأتا آیة)	١٣
(باسێك لە (تەوحید) واتە یەكتاپەرستی و نازڵكردنی قورئان)	١٦
باسێك لە ئایەتە (موحكەم) و (موتەشابیهە)كانی قورئانی پیرۆز)	٢١
(باسێك لە هۆی نازڵبوونی ئایەتەكان)	٢٣
(ماڵ و منالّ بە هانات نایێ لە دوارِۆژا)	٣١
بێ باوەڕان هەقە لە ڕۆژی (بەدر)دا پەند وەربگرن	٣٣
(بەزەرق و بەرقی خۆیشی و ژینی دنیا هەڵمەفریوێن)	٣٦
هەندێ لە (صیفاتە) ئیمانداره بەڕێزەكان	٤١
(شایەتیدان لەسەر ناسینی خودای تاك و تەنیا)	٤١
جوولەكە زۆر لە پێغەمبەران و پیاو چاكانیان شەهید كردووە)	٤٥
باسی زەمی ئەهلی كیتاب لەسەر ڕازی نەبوونیان بە بەرنامەی خودا)	٤٧
چۆن سوپاس و شوكرانەی خوا ئەنجام بدەین؟)	٤٩
(موشریك و بێ باوەڕان مەكەنە دۆست و هاوڕێ	٥٢
هەموو كەسێ كردەوەی خۆی ئەبینێ لە قیامەتدا)	٥٤
(خۆشەویستی خودا لە شوێن كەوتنی پێغەمبەرەكەیەتی)	٥٥
(باسێكی گرنگ لە هەڵبژاردنی پێغەمبەران و نەوەكانیان)	٥٧
چەند مەسەلەیەكی گرنگ لەبارەی سێ كەس لە پێغەمبەرانەوە)	٦٠
پوختەیەك لە بەسەرهاتی لەدایك بوونی مەریەم	٦٣
باسێك لە بەهرەو كەرامەتی مەریەم و ڕێزو قەدری لەلای خوداوە	٦٦
باسێك لە پاڕانەوەی زەكەریاو مژدە پێدانی بە حەزرەتی یەحیا	٦٩
باسێك لە ڕێزنانی خاتوو مەریەم لەلایەن خوداوە	٧٣
مژدە دان بە خاتوو مەریەم كە خوای گەورە عیسای پێ ئەبەخشێ)	٧٥
ئیجاد كردنی عیسا (سەلامی خوای لێ بێ) بێ باوك	٧٧
موعجیزەكانی حەزرەتی عیسا (عليه السلام))	٨٠